

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
THE THAILAND RESEARCH FUND

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเรื่อง
ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบสาระ
บันเทิงของหมอลำ

นายประยุทธ วรรณอุดม (หัวหน้าโครงการวิจัย)
นายมงคล คำดวง(ผู้ช่วยนักวิจัย)

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

กรกฎาคม ๒๕๔๗

รายงานสรุปย่อ

บทนำ

ประเด็นปัญหา

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย หมอลำนับเป็นมรดกที่ผูกพันกับชาวอีสานมานาน จนกระทั่งถึงทุกวันนี้หมอลำก็ยังคงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายติดกับสื่อพื้นบ้านประเภทอื่น ๆ ของภาคอื่น ๆ ดังจะเห็นได้จากการปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับหมอลำในสื่อมวลชนประเภทต่างๆ สิ่งสำคัญคือหมอลำมีคุณสมบัติของการเป็นสื่อที่ให้ทั้งสาระความรู้และความบันเทิง (Edutainment)

เมื่อบ้านเมืองเริ่มมีความตื่นตัวที่จะปรับเปลี่ยนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นจากระบบเดิมที่เป็นการพัฒนาแบบจากบนลงล่าง Top-down approach คือการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเพื่อการพัฒนา ตลอดจนการควบคุมการกำหนดทิศทางในการพัฒนาที่ล้วนเคยขึ้นอยู่กับชนชั้นปกครอง มาเป็นกระแสการพัฒนาแบบใหม่ที่มีแนวคิดว่าการพัฒนาควรเริ่มต้นที่ความต้องการของชุมชน ประชาชนควรจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของพวกเขาเองด้วยตัวเอง ดังนั้น แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงเปลี่ยนมาเป็นการสื่อสารในแนวระนาบ ซึ่งเป็นการสื่อสารของคนในระดับเดียวกัน ต่างฝ่ายต่างมีส่วนร่วมในการสื่อสารระหว่างกันซึ่งจะทำให้เข้าใจกันและกันได้เป็นอย่างดี หมอลำเองก็เป็นส่วนหนึ่งของการสื่อสารในชุมชนมาโดยตลอด เพราะเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารแบบเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และเป็นการสื่อสารที่น่าสนใจเพราะจัดว่าเป็นการสื่อสารเพื่อชุมชนได้อย่างแท้จริง เนื่องจากหมอลำเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ผังตัวอยู่ในชุมชน ดังนั้นหมอลำก็เป็นผู้สื่อสารในชุมชนเท่ากับการสื่อสารโดยชุมชน เพื่อชุมชนนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการคงอยู่และการดำเนินไปตามวิถีและกระแสความเปลี่ยนแปลงแห่งสังคมของหมอลำในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านที่อยู่ในชุมชนจะมีมานานแล้ว แต่ความสำคัญของสื่อพื้นบ้านประเภทนี้ในสายตาของผู้ที่จะสามารถนำไปใช้เพื่อการพัฒนากลับมีน้อยจนแทบจะถูกมองข้ามไป เช่น รัฐบาลจะใช้สื่อหมอลำเพื่อการรณรงค์ หรือเพื่อเผยแพร่ข่าวสารเป็นบางครั้งบางคราวตามกระแสความสนใจของแต่ละยุคสมัยเท่านั้นเอง

ในฐานะที่ทีมวิจัยเคยคลุกคลีและได้รู้จักกับหมอลำอยู่บ้าง ทำให้ทีมวิจัยได้ทราบข้อมูลอีกด้านหนึ่งของหมอลำว่า ทั้งๆที่รัฐบาลไม่ให้ความสนใจที่จะช่วยรักษา สืบทอดสื่อพื้นบ้านประเภทนี้เท่าที่ควร แต่หมอลำก็พยายามรักษาคุณค่าความเป็นศิลปินพื้นบ้านผู้ให้ทั้งสาระและความบันเทิง ไม่ยอมเป็นหมอลำที่อยู่นิ่งๆ ในฐานะ “เครื่องมือ” เพื่อการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข่าวสารให้รัฐบาลแต่เพียงด้านเดียว เพราะเท่าที่ผ่านมา การแสดงของหมอลำนั่นก็เป็น

เครื่องยืนยันและพิสูจน์ให้เห็นอยู่แล้วว่าหมอลำมีศักยภาพของผู้ให้สาระบันเทิง และสามารถใช้กลยุทธ์ในการสื่อสาร ได้หลายรูปแบบ

ทีมวิจัยเห็นว่าการศึกษาแง่มุมใหม่นี้ จะต้องใช้ประเภทของหมอลำมาเป็นตัวแปร เพราะจะทำให้เราสามารถแยกแยะออกมาให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนได้ ทั้งนี้เนื่องจากโดยภาพรวมแล้ว จะกล่าวเหมารวมว่าหมอลำทั้งหมดมีความรุ่งเรืองเฟื่องฟูไม่ได้ เพราะยังมีบางประเภทที่กำลังสูญหาย ขณะเดียวกันจะกล่าวว่าหมอลำทั้งหมดกำลังจะล่มสลายก็ไม่ได้เช่นกัน เพราะก็ยังมีหมอลำบางประเภทที่ยังสามารถยืนหยัดดำรงอยู่ได้

ทีมวิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า แล้วถ้าหากเราลองดูที่ประเภทของหมอลำแต่ละประเภททั้งหมอลำที่กำลังจะล่มสลาย และหมอลำที่ยังสามารถยืนหยัดดำรงอยู่ได้ เราจะพบความแตกต่างหรือความเหมือนกันอย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจปัญหาของหมอลำ และรู้วิธีที่จะแก้ปัญหาของหมอลำ ตลอดจนสามารถนำสื่อพื้นบ้านประเภทนี้ไปใช้เพื่อการพัฒนาสังคมด้วยความเข้าใจเป็นอย่างดี

เท่าที่ผ่านมาผู้ศึกษาเรื่องของหมอลำหลาย ๆ ลักษณะ แต่จะเป็นการศึกษาแบบหยิบเอาหมอลำประเภทใดประเภทหนึ่งเพียงประเภทเดียวมาศึกษา หรือเลือกศึกษาเพียงองค์ประกอบแต่ละส่วนของหมอลำ หรือศึกษาเฉพาะตัวหมอลำ เป็นส่วนใหญ่ แต่ยังขาดการศึกษาเชิงวิเคราะห์แง่มุมประการหนึ่งของหมอลำนั่นคือ การมีเคล็ดลับและสามารถพลิกแพลงในการแสดง ซึ่งถือว่าเป็นทั้ง “ศักยภาพ” และเป็นทั้ง “กลยุทธ์การสื่อสาร” ของหมอลำที่หมอลำต่างถือเป็นรูปแบบเฉพาะตัวที่มีประสิทธิภาพต่างกันออกไป ยากยิ่งที่คนอื่นจะมองเห็นหรือเข้าใจได้

ดังนั้น ทีมวิจัยเห็นว่าน่าจะหาองค์ความรู้ใหม่ให้ได้ว่า หมอลำในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านนั้นมี “ศักยภาพ” อะไร และใช้ “กลยุทธ์การสื่อสาร” แบบใดจึงสามารถสื่อสารกับชุมชนเพื่อการถ่ายทอดความรู้ข่าวสาร(message)ที่หมอลำรับทราบมาจากแหล่งต่าง ๆ ผสมผสานกับการให้ความบันเทิง (Edutainment) อันจะนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นอย่างได้ผล รวมไปถึงกลยุทธ์การคัดเลือกสาร การสร้างสรรค์ รูปแบบเนื้อหาสาร ของหมอลำที่จะทำให้ความเป็น “สาระบันเทิง” ไปถึงผู้รับสารได้อย่างเต็มที่

เนื่องจากงานวิจัยนี้ ทีมวิจัยตั้งใจศึกษา ๒ ประเด็นหลักคือเรื่อง “ศักยภาพ” และเรื่อง “กลยุทธ์” ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจตรงกัน ทีมวิจัยจึงขอแสดงความหมายของคำทั้ง ๒ คำนี้ให้ชัดเจน คำว่า “ศักยภาพ” เท่าที่ปรากฏและมีการใช้อยู่ในปัจจุบัน มักจะมีการตีความหรือให้ความหมายต่างกันไปแล้วแต่ว่าจะนำไปใช้กับบริบทของอะไร แต่ในที่นี้ ทีมวิจัยให้คำจำกัดความของ “ศักยภาพในการสื่อสาร” ว่า ศักยภาพคือ คุณค่าและความสามารถหรือ ข้อดีหรือ จุดแข็ง หรือโอกาสของหมอลำที่มีอยู่อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัว ดังนั้น ถ้าจะตั้งคำถามเรื่องศักยภาพ ทีมวิจัยจะตั้งประเด็นศึกษาว่า “หมอลำสามารถทำอะไรได้”

ส่วนคำว่า “กลยุทธ์ในการสื่อสาร” ของหมอลำในงานวิจัยฉบับนี้ ทีมวิจัยหมายถึง การกระทำที่มีกระบวนการ หรือวิธีการเฉพาะตัวหรือรูปแบบการกระทำที่มีลักษณะเฉพาะของ หมอลำซึ่งมักจะมีลำดับขั้นตอน ดังนั้น เมื่อทีมวิจัยตั้งคำถามเรื่องกลยุทธ์ นั้นก็หมายถึงว่า ทีมวิจัยสนใจศึกษาและพยายามหาคำตอบว่า “หมอลำสามารถทำได้อย่างไร”

จากการตั้งประเด็นปัญหานำวิจัยที่กล่าวมาทั้งหมดดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ทีมวิจัยต้องการศึกษาภาพรวมของหมอลำ ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่การตอบคำถามเรื่อง การเฟื่องฟู หรือ การสูญหายของหมอลำบางประเภท เพราะหมอลำประเภทต่างๆ นั้น จะดำรงอยู่ได้ขึ้นอยู่กับ การให้สาระและบันเทิงที่เป็นตัวชี้วัดว่า ต้องให้ความบันเทิงอย่างไร หรือ ต้องให้สาระอย่างไรจึงจะอยู่ได้ เพราะเท่าที่เป็นอยู่นี้ หมอลำที่เป็นตัวจริงเสียงจริงนั้นต้องกระเสือกกระสนดิ้นรนเพื่อการดำรง อยู่อย่างลำบาก แทบจะเอาตัวไม่รอด (เช่น หมอลำกลอนรุ่นอาวุโส และหมอลำหนุ่มชานแท้งบาง คน และบางคณะที่พยายามรักษาความเป็นหมอลำดั้งเดิมเอาไว้) ขณะที่หมอลำที่สามารถดำรง อยู่และเอาตัวรอดอย่างสบายๆนั้น กลับเป็นหมอลำที่ไม่ใช่หมอลำที่แท้จริง หากแต่เป็นหมอลำ พันททางที่กลายพันธุ์ไปมากแล้ว คือ เป็นหมอลำแต่เพียงร่าง แต่ขาดจิตวิญญาณของการเป็น หมอลำ

จุดเด่นที่สำคัญของงานวิจัยครั้งนี้คือ ทีมวิจัยพยายามจะศึกษาให้ครอบคลุมพื้นที่ มากกว่าการดูเฉพาะผู้ส่งสาร (Sender) และเนื้อหาสาร (Message) เหมือนงานวิจัยเชิง มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ผ่านมา โดยทีมวิจัยต้องการศึกษาและตอบปัญหา กระบวนการการสื่อสารแบบสาระบันเทิงโดยพิจารณาองค์ประกอบการสื่อสารทั้งหมด ตั้งแต่ ผู้ส่ง สาร (Sender) และเนื้อหาสาร (Message) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) และ ผู้รับสาร (Receiver)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาความเป็นมาและพัฒนาการของหมอลำ
๒. เพื่อศึกษาศักยภาพในการสื่อสารของแบบสาระบันเทิงของหมอลำ
๓. เพื่อศึกษากลยุทธ์การสื่อสารแบบสาระบันเทิงของหมอลำประเภทต่างๆ ในอันที่จะทำให้บรรลุ เป้าหมาย เช่น เทคนิค กระบวนการสร้างสารและคัดเลือกเนื้อหาสารเพื่อศึกษาศักยภาพการ สื่อสารแบบสาระบันเทิงของหมอลำประเภทต่างๆ
๔. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้รับสารหลังการเปิดรับเนื้อหาเพื่อการพัฒนาจากหมอลำ
๕. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา

๖. เพื่อแสวงหาแนวทางและปัจจัยที่จะสืบทอดหมอลำและทำให้มีการใช้ศักยภาพของหมอลำเพื่อการพัฒนาอย่างเต็มที่

แนวคิดทฤษฎี

แนวคิดเรื่องสาระบันเทิง (Edutainment)

เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) เป็นศัพท์ภาษาอังกฤษร่วมสมัย โดยเกิดจากการรวมศัพท์ภาษาอังกฤษดั้งเดิมจำนวน ๒ คำเข้าด้วยกัน ได้แก่คำว่า “เอดูเคชัน”(Education) ซึ่งหมายถึงสาระความรู้หรือการศึกษาเล่าเรียนกับคำว่า “เอนเตอร์เทนเมนต์”(Entertainment) ซึ่งหมายถึงความบันเทิงในรูปแบบต่าง ๆ แล้วกลายเป็นศัพท์ใหม่ว่า เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) ซึ่งอาจแปลเป็นไทยว่า “สาระบันเทิง” โดยการผนวกคำว่า “สาระความรู้” กับคำว่า “ความบันเทิง” เข้าด้วยกัน เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) ก็คือเครื่องมือที่เชื่อมประสานโลกบันเทิงและโลกสาระความรู้เข้าด้วยกัน โดยดึงเอกลักษณ์ด้านความสนุกสนาน ความมีชีวิตชีวาอันเป็นเอกลักษณ์ของความบันเทิงเพื่อใช้ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารสู่ผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้พวกเขาได้มีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัย มีสุขภาพแข็งแรง และมีความสุขเป็นต้น

เอดูเทนเมนต์ ทำหน้าที่เน้นหนักในการทำหน้าที่ “แปลงสาร” เกี่ยวกับสาระความรู้ ข้อคิด คติเตือนใจ ซึ่งมักเป็นเรื่องยาก ซับซ้อนหรือดูไม่น่าสนใจ ให้มีเนื้อหาเข้าใจง่าย เห็นภาพชัดเจน และน่าสนใจ ในขณะเดียวกันก็นำเสนอความรู้ดังกล่าวในรูปแบบของความบันเทิงสู่กลุ่มผู้บริโภคเป้าหมาย และยังให้ความสำคัญกับกระบวนการนำเสนอสารที่เป็นสาระความรู้ ให้สอดคล้องกับรสนิยมและรูปแบบการบริโภคของกลุ่มเป้าหมาย ตลอดจนเน้นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ “ช่องทาง” ที่เหมาะสมในการนำเสนอสารเอดูเทนเมนต์ สู่กลุ่มเป้าหมาย และการศึกษาเปรียบเทียบการนำเสนอรูปแบบต่าง ๆ กับผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้บริโภค

แนวคิดเรื่องตัวสาร (Message)

ตัวสารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสื่อสาร การทำความเข้าใจกับตัวสาร จึงเป็นเรื่องสำคัญ ทฤษฎีที่เน้นตัวสารนี้ อาจจะพิจารณาได้จาก ๓ มุมมอง โดยที่ทั้ง ๓ มุมมองนี้ต่างมีจุดร่วมกันคือ พิจารณาว่า สารทุกอย่างนั้นมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ดังนั้น จึงต้องมีกระบวนการเข้ารหัส มุมมองแรกจากผู้ผลิตนั้น จะสนใจว่า ผู้ส่งสารได้ใส่รหัสลงไปในตัวสารได้อย่างไร (Encoding) มุมมองที่ ๒ จะสนใจว่า ผู้รับสารได้ถอดรหัสออกมาได้อย่างไร (Decoding) และมุมมองสุดท้ายจะสนใจความสัมพันธ์ระหว่างสื่อแต่ละประเภทกับสารแต่ละชนิดว่าเป็นอย่างไร

ทฤษฎีนี้ได้ให้แนวทางการศึกษาวิจัยที่เรียกว่า “การวิเคราะห์เนื้อหา” อันเป็นวิธีการที่นิยมกันมากในวงการสื่อสารมวลชน การวิเคราะห์เนื้อหา มี ๒ วิธีคือ

๑. การวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงปริมาณ อันได้แก่ วิธีการตรวจสอบว่า เนื้อหาในแต่ละสื่อ มีปริมาณมากน้อยเพียงไร ทั้งนี้โดยมีความเชื่อเบื้องต้นว่า ปริมาณนั้นสามารถจะบ่งบอกถึง ความสำคัญของสารนั้น จากจุดยืนของผู้ส่ง และปริมาณนั้นจะสามารถทำนายผลกระทบของสารนั้น เมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้รับสาร

๒. การวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์แนวนี้ไม่ได้ให้ความสนใจมากนักกับเรื่องปริมาณของเนื้อหาที่ถูกถ่ายทอด แต่จะสนใจความหมายระดับต่าง ๆ ที่สอดใส่อยู่ในเนื้อหา และสนใจกระบวนการตีความที่ดูความสัมพันธ์ระหว่าง เนื้อหา (Text) บริบทที่แวดล้อม (Context) เป็นสำคัญ (กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๓๙))

แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพ บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

โดยทั่วไปการศึกษาเรื่องใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนานั้นส่วนใหญ่สนใจแต่นำสื่อ “มาใช้เพื่อการพัฒนา” แต่ไม่สนใจที่จะ “พัฒนาสื่อที่ถูกนำมาใช้” ดังนั้น ผลที่ตามมาคือ ปัจจุบันนี้ทำให้ขาดองค์ความรู้ในเรื่องวิธีการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนาอย่างเหมาะสม ทั้งยังขาดวิธีการที่จะพัฒนาตัวสื่อพื้นบ้านไปพร้อม ๆ กัน

การที่เราจะรู้จักการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนานั้น กาญจนา แก้วเทพเสนอเอาไว้ว่า เราต้อง “รู้จักและเข้าใจสื่อพื้นบ้านให้ปُرไปร่งและรอบด้าน” พร้อมกับเสนอว่าการจะทำความรู้จักและเข้าใจสื่อพื้นบ้านให้ปُرไปร่งและรอบด้านนั้น น่าจะรู้จักใน ๓ แง่มุม คือ

- (๑) รู้จักข้อเด่นและข้อจำกัดของสื่อพื้นบ้าน
- (๒) รู้จักหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน
- (๓) รู้จักองค์ประกอบของสื่อพื้นบ้าน

กระบวนการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน

กาญจนา แก้วเทพยังได้เสนอต่อไปว่า การที่สังคมจะได้มีสื่อพื้นบ้านใช้กันต่อไปจนถึงลูกถึงหลานนั้น ต้องมีการสืบทอดสื่อพื้นบ้านโดยทำให้ครบวงจรคือการสืบทอดทั้งตัวศิลปิน สืบทอดทั้งด้านผู้ชม และสืบทอดด้านเนื้อหา

วิธีการศึกษา

ประกอบด้วยวิธีการศึกษา การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ ดังนี้

ก.แหล่งข้อมูล

๑.แหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล

แหล่งข้อมูลที่เป็นประชากรในการศึกษาประเภทนี้ ได้แก่

- ๑.ผู้ส่งสารที่เป็นหมอลำ
- ๒.ผู้รับสารที่เป็นประชาชนในภาคอีสานที่ได้ชมการแสดงหมอลำ
- ๓.ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและอนุรักษ์หมอลำ

๒.แหล่งข้อมูลที่เป็นสื่อโสตทัศน

มี ๒ ประเภทคือ

- ๑.แหล่งข้อมูลประเภทบันทึกเสียงอย่างเดียว
- ๒.แหล่งข้อมูลประเภทบันทึกทั้งภาพและเสียง

๓.ข้อมูลที่เป็นเอกสาร

ได้แก่ เนื้อกลอนลำของหมอลำที่ทีมวิจัยรวบรวมได้จากหมอลำในจังหวัดต่างๆ

ข.การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑. การสำรวจประชากรหมอลำเพื่อการคัดเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่าง

ทีมวิจัยสำรวจรายชื่อกลุ่มประชากรหมอลำที่กระจายอยู่在全省ต่างๆ ก่อน แล้วจึงนำมาคัดเลือกเป็นกลุ่มตัวอย่าง การคัดเลือกหมอลำเพื่อนำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างนี้ ทีมวิจัยตั้งเกณฑ์ไว้ว่า จะเป็นหมอลำอาชีพที่มีประสบการณ์การลำอย่างน้อย ๕ ปี แล้วแบ่งกลุ่มหมอลำออกเป็น ๒ ส่วนคือ ภาคอีสานตอนบนและภาคอีสานตอนล่าง โดยเลือกจังหวัดขอนแก่น เป็นศูนย์กลางของภาคอีสานตอนบน และจังหวัดอุบลราชธานี เป็นศูนย์กลางของภาคอีสานตอนล่าง

๒. การสำรวจเนื้อหาของสื่อโสตทัศน

ทีมวิจัยฟังเทปหมอลำ และดูวีซีดีบันทึกการแสดงสดของหมอลำเพื่อวิเคราะห์หาวิธีการคัดเลือกเนื้อหาสาระและการผลิต โดยทีมผู้วิจัยฟังเทปหมอลำจำนวนทั้งหมดประมาณ ๕๐ ม้วน โดยแบ่งเป็นเทปคาสเซต ๓ ประเภทคือ หมอลำกลอน หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำ

ลำแบบคอนเสิร์ต และดูวีซีดีบันทึกการแสดงสดของหมอลำเพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูล จำนวน ๕๖ ชุด

๓. การจัดเวทีเสวนาหมอลำและการสนทนากลุ่ม

ทีมวิจัยได้เชิญหมอลำมาร่วมเสวนาโดยไม่จำกัดประเภท ประสบการณ์ และวัย มาเข้าร่วมสัมมนา โดยแบ่งพื้นที่การจัดเวทีออกเป็น ๒ แห่งคือ ภาคอีสานตอนบน และภาคอีสานตอนล่าง มีการจัดเสวนา ๒ ครั้ง ครั้งแรก ระหว่างวันที่ ๘-๙ มกราคม ๒๕๔๕ ที่จังหวัดขอนแก่น โดยเชิญหมอลำจากจังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี และจังหวัดมหาสารคามมาร่วมสัมมนา ครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๒๔-๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕ เชิญหมอลำจากจังหวัดยโสธร จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดอุบลฯ มาร่วมสัมมนาที่จังหวัดอุบลราชธานี

หลังจากการให้ข้อมูลเรื่องการพัฒนาศักยภาพของหมอลำแล้ว เป็นการจัดสนทนากลุ่ม (Focus group) เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาศักยภาพของหมอลำและผู้เข้าร่วมสัมมนา

๔. กิจกรรมภาคสนาม สังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำ

เป็นการเข้าร่วมสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participation Observation) โดยการติดตามการแสดงของหมอลำที่เคยเข้าร่วมงานสัมมนาและหมอลำที่ไม่เคยเข้าร่วมสัมมนา กล่าวคือ หลังจากการสนทนากลุ่มย่อยแล้ว ทีมวิจัยได้ตามไปดูการแสดงของหมอลำในชุมชนต่างๆ ในเขตภาคอีสาน โดยเข้าร่วมสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำทั้งหมอลำประเภทคู่และหมอลำประเภทคณะ

๕. การสัมภาษณ์เชิงลึกหมอลำ

ในขั้นนี้ ทีมวิจัยได้ออกตระเวนสัมภาษณ์หมอลำโดยเดินทางไปยังที่พักอาศัยของหมอลำ การสัมภาษณ์หมอลำนี้ มีทั้งหมอลำที่เคยได้เข้าร่วมการสัมมนาทั้ง ๒ ครั้งที่ได้จัดไปแล้ว และหมอลำที่ไม่ได้เข้าร่วมการสัมมนา

๖. สัมภาษณ์ผู้รับสาร คือประชาชนในภาคอีสานที่ได้ชมการแสดงของหมอลำ

วิธีการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณโดยการแจกแบบสอบถามเกี่ยวกับการนำเสนอเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำแก่ผู้ชมหมอลำใน ๖ จังหวัดในภาคอีสาน

๗. สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานของเอกชน

สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าหน้าที่รัฐบาลและ บริษัทเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านหมอลำเช่น ผู้ผลิตรายการของสถานีวิทยุท้องถิ่น สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรม (สวช.) เจ้าของสำนักงานหมอลำ ผู้ผลิตเทปและวีซีดีเกี่ยวกับหมอลำ

ค. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

๑.การสัมภาษณ์เชิงลึก(Depth interview) กลุ่มหมอลำ นักประพันธ์กลอนลำ
เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและเอกชนที่มีส่วนสนับสนุนหมอลำ

๒.แบบสอบถามเชิงสำรวจ(Questionnaire)ผู้รับสารที่ได้ดูการแสดงของ
หมอลำ

การใช้แบบสอบถามนั้น ทีมวิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างมาทั้งหมด ๖๐๐ คน
โดยใช้วิธีการสุ่มแบบบังเอิญ จาก ๖ จังหวัดในภาคอีสานคือ จ.อุดรธานี จ.ขอนแก่น จ.
มหาสารคาม จ.ยโสธร จ.อุบลราชธานี และ จ.ศรีสะเกษ

๓.การสังเกตการสัมมนา

สังเกตพฤติกรรมของหมอลำ และบันทึกการแสดงความเห็น การแสดงทัศนะแ่ง
มุมมองต่างๆ ของหมอลำหลายประเภท หลายวัย การอภิปรายในที่ประชุมสัมมนาในเวลาที่หมอลำ
หลายประเภทได้มากพบกัน

๔.การบันทึกข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของหมอลำ

สังเกตและบันทึกเนื้อหาที่หมอลำให้ความเห็น ตลอดจนข้อมูลด้านกลวิธีการนำ
เสนอเนื้อหาสาระที่หมอลำจะนำไปเสนอสู่ชุมชน

๕.การสังเกตการแสดงสดแบบไม่มีส่วนร่วม

แบ่งหัวข้อการสังเกตออกเป็น ๒ ส่วน คือ

บันทึกภาพและเสียง และเขียนบันทึกการแสดงสดของหมอลำ

บันทึกภาพและเสียงและเขียนบันทึกการแสดงออกซึ่งการมีส่วนร่วมในขณะที่ชม
หมอลำของผู้รับสาร

๖. การวิเคราะห์เนื้อหากลอนลำ จากสื่อโทรทัศน์

การฟังและดู สื่อโทรทัศน์ เช่น วีดิโอคาสเส็ต เทปคาสเส็ต แผ่นวีซีดี แล้วนำเนื้อหากลอน
ลำจากสื่อประเภทต่างๆดังกล่าวมาวิเคราะห์โดยใช้คุณลักษณะของเนื้อหากลอนลำมาเป็นเกณฑ์
เพื่อดูว่าหมอลำมีกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาสาระแบบสละบันเทิงอย่างไร

๗.การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้งจากเอกสาร สื่อโทรทัศน์
ตลอดจนข้อมูลจากการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึกหมอลำ และใช้แบบสอบถามถามคน
ดูแล้ว ทีมวิจัยจะนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงบรรยาย (Descriptive Analysis) สำหรับข้อมูล
ที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต และใช้โปรแกรม SPSS วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาโดยใช้
แบบสอบถาม

ส่วนการวิเคราะห์เนื้อหาจากลอนล่าและเนื้อหาการแสดงของหมอลำนั้น ทีมวิจัยใช้แนวคิดในการวิเคราะห์เนื้อหาเครื่องมือในการวิเคราะห์ ๓ อย่างคือ แนวคิดเรื่อง สาระบันเทิง (Edutainment) แนวคิดเรื่อง แนวคิดเรื่องตัวสาร (Message) แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพ บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา เพื่อพิจารณาว่า หากใช้แนวคิดต่างๆ ดังกล่าวมาวิเคราะห์ จะทำให้เห็นการประกอบสร้างเนื้อหาของหมอลำนั้น เป็นอย่างไรบ้าง

ผลการศึกษา

๑. ศักยภาพของหมอลำในการสื่อสารแบบสาระบันเทิง

๑.๑. ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำเปรียบเทียบกับอดีตกับปัจจุบัน

ความแตกต่างในการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคพิธีกรรมกับการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคสาระบันเทิง คือ ศักยภาพการทำหน้าที่ของหมอลำสมัยก่อนเป็นการทำหน้าที่ให้ทั้งสาระบันเทิงในวงแคบ ในสังคมระดับเล็กๆ เช่น หมู่บ้าน ตำบล ในสมัยต่อมา เมื่อวิถีชีวิตของคนซับซ้อนมากขึ้น คนมีกิจกรรมเกิดขึ้นมากมาย การแข่งขันมากขึ้น เกิดสื่อมวลชนขึ้น การมีศักยภาพในวงแคบทำให้สื่อพื้นบ้าน ความจำเป็นในการเอาตัวรอด ต้องมีการดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอดมีสูงขึ้น เมื่ออาชีพของคนหลากหลายขึ้น ก็เกิดหมอลำเป็นหมอลำอาชีพ ในความเป็นหมอลำอาชีพนี้เอง ที่แสดงให้เห็นว่า หมอลำเริ่มมีศักยภาพในการทำหน้าที่ที่หลากหลายมากขึ้น

หากวิเคราะห์จากรูปแบบและประเภทเนื้อหาของหมอลำประเภทต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยเห็นการแปรผกผันต่อกัน สมัยก่อนนั้นศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม)ของหมอลำมีมาก แต่มีศักยภาพด้านความบันเทิงน้อย ในขณะที่สมัยปัจจุบัน ศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม)ของหมอลำมีน้อยลงจนแทบจะไม่เหลือเลย แต่ศักยภาพด้านความบันเทิงกลับเพิ่มมากขึ้นจนขาดความสมดุลระหว่างศักยภาพทั้งสองส่วนนี้

๑.๒ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแสดงที่มีศักยภาพของหมอลำ

ทีมผู้วิจัยได้ลองชั่งน้ำหนักและพิจารณาว่าสามารถแบ่งปัจจัยที่จำเป็นเพื่อการพัฒนาศักยภาพของหมอลำออกได้ ๓ ระดับ คือ

ก.ระดับแรก จำเป็นที่สุด ได้แก่

๑. มีองค์ความรู้และการสั่งสมความรู้
๒. มีความสามารถในการแสดง
๓. มีประสบการณ์และความชำนาญ
๔. ปัจจัยด้านบุคลิกภาพ

ปัจจัยระดับแรกทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานที่จำเป็นที่สุดสำหรับการพัฒนาศักยภาพเพราะ การที่จะเป็นหมอลำที่ดี มีศักยภาพมากได้นั้น คนที่อยากเป็นหมอลำต้องเริ่มต้นการเป็นหมอลำที่มีแรงจูงใจและความมุ่งมั่นที่จะเป็นหมอลำอย่างมาก แล้ว ความมุ่งมั่นหรือแรงจูงใจเหล่านี้จะเป็นส่วนที่ผลักดันให้เกิดการแสวงหาและสังสมองค์ความรู้เพื่อที่จะเป็นหมอลำต่อไป

ข. ระดับที่ ๒ ได้แก่

๑. มีความรู้ในการผลิต

๒. กระบวนการผลิตที่มีคุณภาพ

ปัจจัยระดับที่ ๒ นี้ เป็นเรื่องของการนำเอาความรู้มาใช้ในการสร้างศักยภาพในการเป็นหมอลำที่ดี เช่น หมอลำกลอนต้องจำกลอนลำได้มาก ถ้าเป็นสมัยก่อนคือ การรู้สนธิ ฐมูล ฐเรื่องราวต่างๆรอบตัวมาก

ส่วนกระบวนการผลิตที่มีคุณภาพนั้นคือการนำปัจจัยแต่ละอย่างที่มีอยู่มาดำเนินการผลิต หมอลำแต่ละประเภทก็มีกระบวนการผลิตแตกต่างกัน และให้ความสำคัญกับแต่ละส่วนต่างกันอีกด้วย

ค. ระดับที่ ๓ ได้แก่

๑. ความพร้อมของสถานที่ในการผลิต

๒. การมีเวลาในการผลิต

๓. ความพร้อมเรื่องทุน

๔. การสร้างและขยายตลาดได้กว้างขวาง

ปัจจัยที่จำเป็นในระดับที่ ๓ นี้ ประกอบไปด้วย สถานที่ในการผลิตคือ สถานที่ที่ใช้แสดง เช่น สถานที่ฝึกซ้อม เวทีกลางแสดงของหมอลำ เวลาสำหรับการฝึกฝน เวลาสำหรับการฝึกซ้อม เวลาในการเพาะบ่ม และเวลาในการแสดง

๑.๓ ศักยภาพในการสร้างและการปรับเปลี่ยนของหมอลำ

หมอลำทุกประเภทมีการปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอดและเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยทั้งสิ้น เช่น หมอลำกลอน มีการเปลี่ยนท่วงท่าการแสดง เช่น ลดการฟ้อนแบบแม่บทหลายท่าให้เหลือน้อยลง เปลี่ยนการลำตอบโต้กันจากเดิมที่มุ่งเอาชนะกันเรื่องความรู้ มาเป็นเพื่อความสนุกสนาน

หมอลำกลอนซึ่ง ยังคงรักษาสุนทรีเยดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนบางช่วง เช่น ลำใส่แคน แต่มีการใช้เครื่องดนตรีสากลบางช่วง เช่น ร้องเพลง แต่ใช้กลอนลำน้อยลง ใช้เพลงตลาดผสมมากขึ้น ส่วนหมอลำซึ่ง ใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลัก แทบไม่ใช้แคน ใช้กลอนลำน้อยลง

ลดเนื้อหาสาระลง เพิ่มความบันเทิงมากขึ้น เน้นรูปแบบการแสดง เช่น หางเครื่อง การเต้น และดนตรีที่เข้าใจมากกว่าการเสนอเนื้อหากลอนลำ

สิ่งที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตคือ การปรับเปลี่ยนของหมอลำนั้น มีผลโดยตรงต่อศักยภาพการให้สาระบันเทิงคือ โดยเฉพาะหมอลำประเภทที่มีการปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว เช่น หมอลำซึ่ง มีศักยภาพการให้สาระบันเทิงน้อยกว่าหมอลำประเภทอื่นๆมาก

๑.๔ การนำศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง(Edutainer) ของหมอลำมาใช้เพื่อการพัฒนา

มีข้อควรคำนึงเมื่อต้องนำศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (Edutainer) ของหมอลำมาใช้เพื่อการพัฒนา คือ จะนำหมอลำไปใช้พัฒนาโดยมีบริบทใด และกลุ่มเป้าหมายใดเป็นสำคัญ เพราะหมอลำแต่ละประเภทมีลักษณะเด่นทางรูปแบบและเนื้อหาที่ต่างกันทำให้เหมาะที่จะนำไปใช้ต่างวาระ ต่างสถานที่ ต่างกลุ่มเป้าหมายด้วย

๑.๕ จุดแข็งและจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงของหมอลำ

หมอลำทุกประเภทต่างมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนต่างกัน หากสามารถปิดจุดอ่อน และเสริมสร้างจุดแข็งได้ก็จะทำให้สามารถนำหมอลำไปใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

๑.๖ การพัฒนาศักยภาพของหมอลำ หมอลำจะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เป็นผู้ให้สาระบันเทิงได้อย่างมีประสิทธิภาพดังนี้

๑. การสังเกตและการเรียนรู้จากหมอลำประเภทอื่น โดยอาศัยช่องทางที่เหมาะสม เช่น การเข้าสัมมนา
๒. ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อพัฒนา รูปแบบและเนื้อหาการแสดง
๓. การเรียนรู้และสอบถามผู้รู้หรือผู้สนใจ การถามผู้มีประสบการณ์เพื่อปรับปรุงพัฒนาตนเอง
๔. การสร้างกลุ่มพันธมิตร เพื่อเป็นกัลยาณมิตรในบรรดาหมอลำด้วยกัน

๒. กลยุทธ์แบบสาระบันเทิงของหมอลำ

๒.๑ กลยุทธ์ด้านผู้ส่งสาร

ผู้วิจัยพบว่า ประเภทของหมอลำมีผลต่อกลยุทธ์ในการสื่อสารแบบสาระบันเทิงต่างกันอย่างมาก แต่โดยภาพรวมแล้ว หมอลำมีกลยุทธ์หลักๆที่เป็นพื้นฐานใกล้เคียงกัน เช่น กลยุทธ์การสร้างและพัฒนาตนเองตนเองของหมอลำ ที่มีกระบวนการเรียนลำเป็นแบบแผน ตั้งแต่ การเริ่มเรียนเป็นหมอลำ กระบวนการฝึกฝนอบรมในการเรียนลำ ก้าวต่อไปคือการออกหา

ประสบการณ์การลำจริง ไปสู่การเป็นมืออาชีพ จนถึงจุดสูงสุดคือ การยกระดับขึ้นมาเป็นอาจารย์สอนหมอลำ

นอกจากนี้ ยังมี กลยุทธ์การปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและเพื่อความอยู่รอด หมอลำบางประเภทให้ความสนใจที่แก่นมากกว่าเปลือก แต่บางประเภทก็ให้น้ำหนักความสนใจที่เปลือกมากกว่าแก่น ภาพโดยรวมของการเป็นหมอลำที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อรักษาแก่นหรือรักษาเปลือกนั้น จึงขึ้นอยู่กับประเภทของหมอลำเป็นสำคัญ เช่น หมอลำกลอน เน้นรากและแก่นแท้ของความเป็นหมอลำ ให้ความสำคัญและสนใจการถ่ายทอดจิตวิญญาณความเป็นหมอลำนานเท่าเอาไว้เต็มที่ ไม่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดง

ส่วนหมอลำกลอนซึ่ง ใช้การปรับเปลี่ยนแบบรักษาแก่นแต่เปลี่ยนเปลือกที่ยังคงรักษาแก่นแท้ของหมอลำเอาไว้ได้เป็นส่วนมาก แต่เพิ่มของภายนอกมาใช้ เช่น ดนตรีสากล การเต้น แต่เนื้อหายังเป็นกลอนลำ รักษารูปแบบของหมอลำกลอน

ในขณะที่หมอลำซึ่งใช้กลยุทธ์การปรับเปลี่ยนแบบทิ้งแก่น รักษาเปลือกแบบพลิกกลับ(Turn upside down) โดยสลับชั่วคราวความสำคัญ เปลี่ยนความสำคัญโดยการสลับแก่นแท้ดั้งเดิมที่เน้นการลำทิ้งไป ให้เหลือการลำเอาไว้เพียงเล็กน้อย แล้วให้ความสำคัญกับรูปแบบการแสดงซึ่งเป็นเปลือก มาชูขึ้นเป็นแก่นแทน

หมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอนมีการปรับเปลี่ยนแบบรักษาเปลือก เปลี่ยนแก่น โดยการทุ่มเทเรื่องการลงทุน การวางรูปแบบการแสดงให้ตื่นตาตื่นใจ มีความอลังการด้านแสง สี เสียง เพราะเน้นรูปแบบการแสดงที่เป็นองค์ประกอบภายนอกมากกว่าที่จะให้น้ำหนักการลำ

๒.๒ กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาระ

ก.ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำประเภทต่างๆ กับเนื้อหาสาระและ รูปแบบการแสดง

๑.หมอลำกลอน มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระมาก เมื่อเปรียบเทียบกับความบันเทิงแล้ว จะเห็นว่า หมอลำกลอนไม่เกี่ยวข้องกับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบ หมอลำยึดมั่นและเกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระมาก เป็นเรื่องที่แฝงคติธรรม มีความรู้ที่เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกทางธรรมมาก ตัวหมอลำมีความเข้าใจในเนื้อหาและความหมายของกลอนลำอย่างถ่องแท้

๒. หมอลำกลอนซึ่ง มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระเป็นส่วนมาก และบางส่วนก็เกี่ยวข้องกับความบันเทิง จะเห็นว่า หมอลำกลอนซึ่งเน้นการลำที่มีเนื้อหาสาระ ขณะเดียวกันก็มีความบันเทิงที่เน้นรูปแบบ ผสมผสานอยู่ด้วย ยังคงความมีเนื้อหาสาระเอาไว้

๓. หมอลำซิ่ง มีความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบอย่างมาก แต่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระเพียงเล็กน้อย ส่วนมากเป็นกลอนลำแบบท่องจำมาตอนเรียนลำตามหลักสูตร จึงไม่ได้เข้าใจเนื้อหานั้นอย่างถ่องแท้ เนื้อหากลอนลำของศิษย์สำนักเดียวกันจึงซ้ำกัน เมื่อเทียบกับหมอลำทุกประเภทที่กล่าวมา

๔. หมอลำเรื่องต่อกลอน มีความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบมากกว่าเนื้อหา อย่างไรก็ตามยังมีเนื้อหาสาระที่ให้ความรู้ เป็นประโยชน์มากพอสมควร บางคณะยังมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับวรรณกรรม ขบขันจารีต ประเพณี ภาษา แทรกอยู่มาก

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสาระมาใช้

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสาระของหมอลำกลอน

ในการผลิตเนื้อหาสาระ หมอลำจะแต่งกลอนลำที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ตนเองคุ้นเคย เช่น กลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องวิถีชีวิตของชาวนาชาวไร่ ตลอดจนเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ศีลธรรม อุดมการณ์เมือง ขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ ชมดงชมนกชมไม้

ต่อมาในยุคปัจจุบันที่มีการสื่อสารมวลชนเจริญขึ้น หมอลำกลอนจึงได้นำเนื้อหาเรื่องราวของฝ่ายราชการที่จะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมมาช่วยประชาสัมพันธ์ ช่วยเผยแพร่

ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสาระเพื่อนำมาเสนอของหมอลำกลอนนั้น หมอลำกลอนจะไม่กล่าวหรือบรรยายสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่จะเลือกเฉพาะเนื้อหาส่วนที่ตัวเองได้เรียนมาตามแบบแผนและส่วนที่เป็นความสนุกสนานแบบชาวบ้าน

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสาระของหมอลำกลอนซิ่ง

ในการผลิตเนื้อหาสาระนั้น หมอลำกลอนซิ่งนำแบบแผนการแต่งกลอนลำแบบดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนมาใช้ เช่น ยังแต่งกลอนลำเตี้ย ลำทางสั้น ลำเดิน เช่นเดิม เนื้อหายังคงใช้เนื้อหาเดิมเป็นส่วนใหญ่คือ กลอนลำหลายๆกลอนยังเป็นกลอนลำเดิมที่สืบทอดมาจากหมอลำกลอน

มีการคัดเลือกเนื้อหา ๒ ลักษณะ โดยกลอนลำเอามาเฉพาะกลอนที่สามารถใช้ลำแบบเร็วๆเอาไว้เป็นส่วนมาก เช่น กลอนเดินดง กลอนลำเตี้ย กลอนเกี่ยวพาราสี กลอนนิทาน

ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสาระของหมอลำกลอนซิ่งนั้น จะเริ่มมีการเลียนแบบหรือนำสิ่งที่เป็นความบันเทิงแบบคนรุ่นใหม่มาประยุกต์และปรับให้เข้ากับการลำแบบดั้งเดิมของตน

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำซิ่ง

การผลิตเนื้อหาการแสดงของวงการหมอลำซิ่งที่เกิดขึ้นครั้งล่าสุดคือการจับโน้ตมาผสมนี่จนกลายเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของหมอลำซิ่งคือ “หมอลำสามมิติ” หรือ “หมอลำห้ามิติ” ตามแต่จะตั้งชื่อขึ้นมา ซึ่งจริงๆ แล้วก็คือ การจำลองการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนมา เพียงแต่เป็นการทำให้เป็นฉบับย่อ ขนาดกะทัดรัดเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย

การคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำซิ่งมาแสดงนั้น ส่วนหนึ่งที่หมอลำซิ่งจะคัดเลือกมาคือ ส่วนที่เป็นโครงสร้างการแสดงหมอลำที่เป็น “ท่าบังคับ” จริงๆ มาแสดง เช่น ขึ้นต้นด้วยการไหว้ครู กลอนแนะนำตัวเอง กลอนอื่นๆ บ้างเล็กน้อยและกลอนลำลา นอกจากนั้นก็เป็นการคัดเลือกเนื้อหาให้สอดคล้องกับความนิยมของผู้ชมตามยุคสมัยอย่างฉาบฉวยที่สุด

ดังนั้น หมอลำซิ่งจึงไม่มีกลอนลำหรือแนวทางการแสดงเป็นของตัวเองเหมือนหมอลำเรื่องต่อกลอน หรือหมอลำกลอนซิ่ง เนื้อหาสารที่หมอลำซิ่งคัดเลือกมาแสดงก็คือเลือกเฉพาะเนื้อหาที่จะสร้างความสนุกสนานได้

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำเรื่อง

มีการผลิตซ้ำเนื้อหาเดิมที่เคยใช้แสดงตามสมัยก่อน แต่มีการปรับเปลี่ยนด้านเนื้อหาที่ใช้ในการแสดงช่วงลำเรื่อง โดยดัดแปลงให้สั้นลงเพื่อให้เหมาะกับเวลา คัดเลือกเนื้อหาโดยการเอาเนื้อเรื่องแบบหมอลำสมัยเก่า เช่น เรื่องนิทานพื้นบ้าน เรื่องในวรรณคดี ตำนานต่างๆ มาผสมผสานกับเนื้อหาการแสดงใหม่ๆ เข้าไปมากๆ เช่น ในขณะที่ลำเรื่องก็มีการแทรกการลำเดินลำเต้ย และเพลงตลาด ที่มีจังหวะสนุกๆ เพิ่มมากขึ้น จากแต่ก่อนที่จะมีเฉพาะตอนเข้าและออกจาก

ปัจจุบันมีการผลิตเนื้อหาแบบใหม่ ให้เป็นโครงเรื่องในบริบทของปัจจุบันมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและรสนิยมของผู้ชม

ค. วิธีการใช้และนำเสนอเนื้อหาสาระของหมอลำ

หมอลำประเภทต่างๆ มีวิธีการใช้เนื้อหาการแสดงเพื่อนำเสนอเนื้อหาสาระด้วยกลยุทธ์ ๒ แบบคือ เสนอทั้งความบันเทิงและสาระไปพร้อมๆ กัน เท่าที่ผู้วิจัยพบโดยภาพรวมแล้ว จะเห็นว่าหมอลำใช้ความบันเทิงเป็นหลัก มีวิธีการนำเสนอรูปแบบความบันเทิง เช่น ใช้การสร้างควมบันเทิงแบบครบวงจร คือ มีการขยายรูปแบบการแสดงออกไปหลายรูปแบบและเป็นการสร้างรูปแบบใหม่ เช่น มีแสงสีเสียง เพื่อเอาใจคนดูเพื่อให้ครอบคลุมรสนิยมของกลุ่มคนดูทุกกลุ่ม โดยการการแสดงความทันสมัยโดยการร้องเพลงตลาดหลายๆ รูปแบบรวมไว้ด้วยกัน

หมอลำส่วนใหญ่ ยังใช้ภาษาและวัฒนธรรมเดียวกับผู้ชม คือใช้ภาษาอีสานเป็นหลักในการแสดง และบางประเภทยังรักษารูปแบบการเป็นหมอลำไว้ได้มาก เช่น หมอลำกลอน และหมอลำเรื่อง

ในการแสดงที่นำเสนอขึ้นนั้น หมอลำก็ใช้กลอนลำที่มีเนื้อหาที่ให้แนวคิดด้านการพัฒนา เช่น เรื่องที่เกี่ยวกับนโยบายใหม่ๆ ของรัฐบาล หรือเรื่องที่ประชาชนควรรู้ ตลอดจนเนื้อหาสาระที่มีประโยชน์แบบอื่นๆ ได้โดยการแทรกเนื้อหาสาระไว้โดยการทำเป็นเรื่องตลกแทรกในช่วงการลำ หมอลำทุกประเภทสามารถใช้วิธีการฝากข้อคิด คติเตือนใจ ลงไปโดยตรง ในขณะที่หมอลำกำลังเดินเรื่องหรือขณะที่กำลังลำ หรือ การแต่งเรื่องราวเพื่อเป็นข้อคิดคติสอนใจ หรือการใช้วิธีสะท้อนภาพสังคมให้คนได้ใส่ใจและตื่นตัวอยู่เสมอ การใช้วิธีบอกเล่าตลกเตือนหรือสั่งสอนตรง ๆ การใช้วิธีบอกเล่าตลกเตือนโดยทำให้เป็นความสนุกสนาน เช่น การลำเป็นเรื่องก็เรื่องของชาวบ้าน หรือวรรณกรรมพื้นบ้าน ด้วยวิธีการต่างๆ ดังนี้จะทำให้คนดูเกิดความรู้สึกว่าไม่ถูกยัดเยียดให้รับรู้

หากจำแนกออกมาพิจารณาว่า เนื้อหาใดเป็นสิ่งที่ควรเก็บไว้ สิ่งใดที่อาจใส่เข้าไปใหม่ได้ ก็จะมีดังนี้

๑.ของเก่าที่ต้องเก็บ หมายถึงสิ่งที่เป็คุณลักษณะอันดีอยู่แล้วและทำให้ความเป็นหมอลำมีความสมบูรณ์แบบ เช่น

๑.๑ การรักษาขนบการเป็นหมอลำ ไม่ว่าจะเป็นการลำไหว้ครู การลำลา การรักษาวาด(ทำนองลำ)อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เช่น วาดลำอุบล การ "ก้มดำ รำกว้าง (กว้าง) ไม่หวดตัว"

๑.๒ การใช้ดนตรีพื้นบ้านบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์หลักของการแสดงหมอลำ เช่น แคน

๑.๓ การแสดงด้วยภาษาและวัฒนธรรมเดียวกับผู้ชม

๑.๔ ความมีจริยธรรม ความนอบน้อมถ่อมตน

๑.๕ ความเป็นตัวตน ของหมอลำแท้ๆ ที่ต้องมีการเรียนรู้ การเพาะบ่มจนได้ที่

๒.ของใหม่ที่ใส่เข้าไปแทนได้

๒.๑ รูปแบบความบันเทิงทั้งแสง สี เสียง เช่น เครื่องดนตรีสากล เครื่องเสียง อุปกรณ์และเครื่องมือในการแสดง

๒.๒ เนื้อหาที่เป็นเพลงตลาดหลายๆ รูปแบบ เช่น การนำเพลง หรือกลอนลำของนักร้อง หมอลำยอดนิยม มาร้องในการแสดง เพื่อให้ถูกใจผู้ชม

๒.๓ รูปแบบการแสดงใหม่ ๆ เช่น การเดินโชว์ของทางเครื่อง การแสดง หมอลำเรื่องผสมการลำกลอนลำยอนนิยม

๒.๓ กลยุทธ์การใช้ช่องทางของหมอลำ

หัวข้อนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นว่าหมอลำมีลักษณะใช้ช่องทางดังนี้

๒.๓.๑ หมอลำมีความยืดหยุ่นสูงในการใช้ช่องทางต่างๆ ที่เป็นการแสดง คือไม่ว่าจะเป็นโอกาสการแสดงในงานแบบใดก็สามารถไปแสดงได้โดยไม่มีข้อจำกัด

พอตกมาถึงสมัยนี้ สิ่งที่ทำให้เห็นว่าหมอลำมีความยืดหยุ่นเมื่ออยู่ในช่องทางที่มีคุณลักษณะต่างกันคือ จะให้แสดงแบบใดก็ได้ เช่น เมื่ออยู่ในการแสดงแบบช่องทางการผลิตสื่อมวลชน หมอลำต้องแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนเพื่อบันทึกวิดีโอไปตัดต่อเป็นวีซีดีขายแบบ ๓ แผ่นจบ หมอลำก็สามารถปรับการแสดงให้สั้นย่อเข้ามาให้เหลือเพียง ๓ ชั่วโมง

๒.๓.๒ หมอลำรู้จักใช้ช่องทางเก่าบางอย่างทดแทนช่องทางใหม่ ที่มีกระบวนการยุ่งยาก เช่น จากแต่ก่อนที่หมอลำมักอาศัยช่องทางสื่อมวลชน เพื่อโฆษณาตัวเอง แต่ปัจจุบัน ก็ใช้ช่องทางอื่นแทนเช่น ใช้ช่องทางที่เป็นการแสดงสดอันเป็นช่องทางเก่าแบบดั้งเดิม การแสดงสดนั้นก็ทำให้เข้าถึงผู้ชมได้เช่นกัน และยังเป็นการพิสูจน์ฝีมือพิสูจน์คุณภาพแล้วให้คนดูอย่างชัดเจนด้วย

๒.๓.๓ การแสวงหาและสร้างช่องทางใหม่ๆ เพื่อสร้างพลังการต่อรอง การแสวงหาช่องทางแบบนี้เป็นจิตสำนึกที่ดีของหมอลำเอง เช่น สอนนักเรียนในโรงเรียนของท้องถิ่น ทั้งระดับประถมศึกษา ตลอดจนศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ไปจนถึงสอนคนในเรือนจำ และอาสาหรือรับการเชิญจากส่วนราชการให้เข้าร่วมสัมมนา เข้าร่วมโครงการเพื่อการรณรงค์ของราชการ

๒.๓.๔ การประสานกันระหว่างช่องทาง ๒ ช่องทาง

หมายถึงการใช้ช่องทางหนึ่งไปสนับสนุนช่องทางหนึ่ง โดยเฉพาะในหมอลำที่มีเครือข่ายของช่องทางมาก สามารถใช้ช่องทางได้หลากหลาย เช่น หมอลำกลอนบางคนก็ไปออกรายการวิทยุ และสอนนักเรียนตามสถานศึกษา และพร้อมกันนั้นก็ออกแสดงในโอกาสต่างๆ ก็ทำให้ผู้ชมเห็นหมอลำจากหลายช่องทางมากขึ้น

การใช้ช่องทางหลายอย่างช่วยเหลือกันเช่นนี้ ทำให้เกิดผลดีคือ ช่องทางหนึ่งจะเพิ่มความน่าเชื่อถือและตอกย้ำความทรงจำให้กับอีกช่องทางหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นบางช่องทางมีน้ำหนักที่จะรับรองคุณภาพช่องทางอื่นได้ เช่น หมอลำซึ่งที่เข้าประกวดแล้วชนะในงานต่างๆ พอไปรับงานแสดงให้เจ้าภาพ ก็เพิ่มน้ำหนักความมีชื่อเสียงว่าเป็นหมอลำที่ชนะการประกวดมา

ขยายช่องทางต่อไป เช่น ไปเป็นวิทยากร ในโรงเรียน ในส่วนราชการ เรียกว่าถ้าเป็นหมอลำที่ลำดีก็จะทำให้เกิดช่องทางใหม่เพิ่มขึ้นให้ตัวเอง ดังนั้น หมอลำจึงต้องพยายามหาทางเลือกในการใช้ช่องทางมากเข้าไว้และหากสามารถสร้างช่องทางเพิ่มเติมได้มากก็จะเป็นผลดีเพื่อให้ช่องทางเหล่านั้นเกิดการเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกัน

๒.๓.๕ มีการปรับตัวให้เข้ากับช่องทางใหม่ที่เกิดขึ้น เช่น บันทึกรการแสดงสดนั้นดีกว่าการดูทางโทรทัศน์อย่างในสมัยก่อนมาก เพราะเป็นการบันทึกเทปจึงแข็งแรง ไม่มีชีวิตชีวา หมอลำจึงนิยมใช้ช่องทางใหม่ๆ ดังกล่าวมากขึ้น

๒.๓.๖ การแสวงหาช่องทางพิเศษเพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้ตัวเอง
ช่องทางพิเศษนี้คือการเข้าประกวดหรือเข้าแข่งขัน เพราะช่องทางนี้จะทำให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลเพราะเป็นเครื่องรับประกันคุณภาพของหมอลำ

๒.๔ กลยุทธ์การเข้าถึงผู้รับสาร

๒.๔.๑ การสร้างความรู้สึกลึกซึ้งโดยการเรียกหา (Interpellation) ผู้รับสารอย่างพี่น้องและเป็นการสัมพันธ์แบบเครือญาติ ด้วยการใช้น้ำเสียงที่เป็นภาษาอีสาน เช่น ผู้บ่าวผู้สาวบ้านเฮา พ่อใหญ่แม่ใหญ่ ไทบ้านเฮา

๒.๔.๒ หมอลำตระหนักว่าผู้รับสาร มีหลายกลุ่ม (Heterogeneous)
ในบรรดาผู้ชมหมอลำนั้น ย่อมมีหลายกลุ่ม และมีรสนิยมหลากหลาย ดังนั้น หมอลำจึงพยายามที่บรรจุนื้อหาให้ครอบคลุม ความชอบของผู้รับสารแต่ละกลุ่มให้ได้มากที่สุดและกว้างที่สุด

๒.๔.๓ การสื่อสารสองทางและการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม
หมอลำสามารถทำให้การสื่อสารเข้าถึงผู้รับสารได้โดยการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมแสดงออกขณะดูหมอลำด้วยการสนทนา ขอฟังเพลง ขอฟังลำที่ชอบ

๒.๔.๔ การทำให้ผู้รับสารเกิดความศรัทธาหมอลำ
การเข้าถึงผู้รับสารอีกวิธีหนึ่งของหมอลำคือ การทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธา

๒.๔.๕ การทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่าได้ประโยชน์จากหมอลำ
วิธีการที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่หมอลำจะเข้าถึงผู้รับสารได้ คือการทำให้ผู้รับสารเห็นว่า การมาชม มาฟังหมอลำนั้นมีส่วนดี มีส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต

๒.๔.๖ การสร้างความผูกพันทางใจกับผู้รับสาร
เป็นการเข้าถึงผู้รับสารที่ต้องเกิดจากการสั่งสม เช่น การสร้างชื่อเสียงให้เป็นที่ยอมรับ เมื่อไปลำที่ใดก็จดจำรสนิยมและเอกลักษณ์ ถ้าหมอลำสามารถสร้างความ

คุ้นเคยกับผู้รับสาร จนทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกว่าขาดไม่ได้ ต้องให้มาแสดงทุกปีก็แสดงว่าหมอลำสามารถครองใจผู้รับสารได้

๓. ผลกระทบต่อผู้รับสาร

จากการตอบแบบสอบถามของผู้ชมหมอลำ ทำให้ผู้วิจัยทราบทัศนะของผู้รับสารด้านต่างๆ ว่า ส่วนด้านเนื้อหาการแสดงนั้น ผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่า หมอลำที่นำเสนอเนื้อหาการรณรงค์บอยที่สุด คือหมอลำชิง โดยมี การลำแทรกขณะที่กำลังเป็นกลอน และผู้รับสารก็สามารถจดจำเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการณรงค์ที่หมอลำลำนั้นได้ในระดับมากพอสมควร

ผลกระทบที่เกิดขึ้นหลังจากการฟังหมอลำนั้น ผู้วิจัยพบว่า ผู้รับสารให้ความสำคัญแก่การพัฒนาหลังการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนาเป็นเพียงบางเรื่อง และมีผลต่อระดับความเข้าใจแนวความคิดการพัฒนาของผู้รับสารในระดับที่ทำให้เข้าใจมากขึ้น

หลังจากการชมหมอลำแล้ว พบว่า ผู้รับสารส่วนใหญ่มีการนำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ในชีวิตประจำวัน เพียงบางเรื่องนั้น

ความรู้สึกต่อเนื้อหาและการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำนั้นผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นวาทสนุกรสชาติเพลิดเพลินมากและได้ข้อคิดที่น่าสนใจดี แต่ว่าการเสนอเรื่องราวที่มีสาระนั้นส่วนใหญ่เห็นว่า ควรเสนอแต่พอประมาณ

สำหรับความเห็นที่มีต่อความใส่ใจในการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำ ผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่า ตัวหมอลำเองก็ให้ความสนใจมาก และความเห็นของผู้รับสารส่วนใหญ่ต่อ

ผลความสำเร็จในการลำที่มีเนื้อหาเพื่อพัฒนานั้น ผู้รับสารเห็นว่า ประสบผลสำเร็จพอสมควร

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์หมอลำและการจัดสัมภาษณ์หมอลำทั้ง ๒ ครั้ง ทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสียได้ดังนี้

ผลกระทบด้านดี

๑. ผลที่เกิดขึ้นในระยะสั้น ผู้ชมได้รับความรื่นรมย์จากการชมและการฟัง ได้เห็นสิ่งแปลกใหม่ จากการแสดงของหมอลำ เป็นความบันเทิงและการพักผ่อนแบบง่ายๆ

๒. ผลที่เกิดขึ้นในระยะยาว ทำให้ผู้ชมเกิดการซึมซับเอาวัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้าน เป็นการสั่งสมความรู้และความคุ้นเคยทางวัฒนธรรม และนำไปสู่ความซาบซึ้งและเห็นคุณค่าของการแสดงพื้นบ้าน

๓. เนื้อหาสาระที่ใช้ในการแสดงของหมอลำนั้น ยังมีผลต่อกระบวนการการเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ มากมาย เช่น วิเคราะห์และสร้างองค์ความรู้ได้หลายแง่มุม

๓. เกิดการตื่นตัวและมีผลต่อกระบวนการการพัฒนาในแง่การสร้างประเด็นทางสังคม (Agenda setting)

ผลกระทบด้านเสีย

บางครั้ง ผลกระทบ ที่ไม่พึงประสงค์หรือเป็นข้อผิดพลาดขึ้นมาได้เช่นกัน เนื่องมาจากการให้ความบันเทิงของหมอลำบางประเภทนั้นอาจจะเกินเลย เช่น เนื้อหาสาระเพื่อความสนุกสนานของหมอลำซึ่งเป็นความต้องการเอาใจผู้ชมกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เช่น การพูดถึงเรื่องเพศด้วยความคะนองปากแบบไม่มีศิลปะ กลายเป็นภาพลบที่สื่อถึงการยั่วเย้า และเป็นความไม่เหมาะสม

๔. ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา

ผู้วิจัยพบว่า การใช้หมอลำเพื่อการพัฒนาและอุปสรรคที่จะพัฒนาตัวหมอลำเกิดจากปัจจัยหลายด้าน จากการที่ผู้วิจัยนำปัญหามาลำดับความรุนแรงของปัญหา ผู้วิจัยเห็นว่าลำดับความรุนแรงของแต่ละปัญหาที่น่าจะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดมากที่สุดไปหาน้อยที่สุดได้ดังนี้

๔.๑ ปัญหาเรื่องผู้รับสาร

ปัญหาเรื่อง การขาดการสืบทอดเรื่องผู้รับสารคือผู้ชมหมอลำน่าจะเป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด เพราะตราบดีที่ถ้าการแสดงหมอลำแล้วยังมีผู้ชมก็จะยังมีการผลิตหมอลำหรือมีคนไปเรียนลำเพื่อมาเป็นหมอลำอยู่เรื่อยไป

ปัญหาเรื่อง การขาดการสืบทอดเรื่องผู้รับสารคือผู้ชมหมอลำน่าจะเป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด เพราะตราบดีที่ถ้าการแสดงหมอลำแล้วยังมีผู้ชมก็จะยังมีการผลิตหมอลำหรือมีคนไปเรียนลำเพื่อมาเป็นหมอลำอยู่เรื่อยไป เพราะเป็นธรรมชาติของหลักอุปสงค์และอุปทานว่าถ้าตราบดีที่ยังมีคนซื้อ และหมอล่ายังขายออกได้ มีลูกค้า มีกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการ และขนาดกลุ่มเป้าหมายยังคงเสถียรคงที่ ก็ย่อมมีการผลิตสินค้าออกมาขายเพื่อรองรับความต้องการของลูกค้า เช่น ถ้าหมอลำกลอนยังมีผู้ชมมาก ยังเป็นที่นิยม ยังมีคนต้องการดู ต้องการจ้างหมอลำไปแสดง ก็จะย่อมจะมีคนรุ่นใหม่ ๆ ไปเรียนหมอลำกลอน นั่นก็หมายความว่า การฝึกสอน การถ่ายทอดอาชีพหมอลำกลอนก็จะยังคงมีอยู่เรื่อยๆ เช่นกัน

ดังนั้น ปัญหาเรื่อง การขาดความต่อเนื่องหรือขาดผู้ชมนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่สุดที่จะต้องมีการบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะสร้างผู้รับสารขึ้นมา

จากปัญหาประการนี้ ยังมีปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นส่วนเสริมให้ปัญหาเรื่องการขาดการสืบทอดผู้รับสารทวีความรุนแรงมากขึ้นอีก เช่น การที่วิถีชีวิตของผู้รับสารเปลี่ยนไป มีเวลาและมีช่องทาง มีเครื่องบันเทิงอย่างอื่น ๆ เข้ามาแบ่งพื้นที่ แบ่งความสนใจไปจากหมอลำมากขึ้น เมื่อ

วิถีชีวิตเปลี่ยนเป็นความวุ่นวายสับสนกับหน้าที่การงานมากขึ้นก็ทำให้ผู้รับสารขาดการเรียนรู้และไม่เห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้าน ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีวัฒนธรรมการแสดงอย่างอื่นที่มาจากต่างประเทศก็กลายมาเป็นคู่แข่งสำคัญของหมอลำ เช่น การร้องเพลง การเต้น ดังนั้นจึงทำให้ผู้รับสารอยู่ในยุควัฒนธรรมการร้องมากกว่าการลำ นอกจากนี้ การที่อำนาจในการจ้างหมอลำเปลี่ยนมือมาจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นใหม่ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สนิยมการเลือกหมอลำมาแสดงเปลี่ยนไปด้วย เช่น การเลือกหมอลำของคนรุ่นใหม่ นั้นค่อนข้างเห็นว่า หมอลำใหม่ วัยรุ่นย่อมเหมาะที่จะให้ความสนุกสนานมากกว่าหมอลำเก่าอย่างหมอลำกลอน เป็นต้น

๔.๒ ปัญหาด้านผู้ส่งสาร

ผู้วิจัยเห็นว่า ปัญหาด้านผู้ส่งสารคือ ปัญหาด้านการสืบทอดผู้ส่งสาร โดยเฉพาะการขาดผู้ส่งสารที่มีคุณภาพ เนื่องจากหมอลำขาดการฝึกฝนเพาะบ่ม ทำให้ลำได้ไม่ดี ทำให้ลำไม่ได้หรือมีความสามารถในการลำได้น้อย โดยเฉพาะหมอลำรุ่นใหม่ ๆ นอกจากนี้ การที่ไม่มีการสืบทอดโดยเชื้อสายหมอลำทำให้ขาดหมอลำรุ่นใหม่ที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาชีพโดยตรงจากหมอลำรุ่นพ่อแม่

ปัญหาอื่น ๆ อันเกิดจากตัวหมอลำเอง เช่น การที่ไม่ได้สังเกตและวิเคราะห์ผู้รับสารว่าต้องนำเสนอเนื้อหาอะไรบ้างจึงสามารถตอบสนองความต้องการด้านสาระบันเทิงของผู้รับสารได้

อนึ่ง ยังมีปัญหาที่เป็นตัวบ่อนทำลายหรือเป็นผลเสียกับหมอลำเอง เช่น การแข่งขันกันมากเกินไปทำให้ต่างฝ่ายต่างหาวิธีการที่จะทำให้ตนเองเป็นหนึ่งในและดำรงอยู่ได้ ทำให้ไม่เกิดการช่วยเหลือกัน ไม่มีการพึ่งพาอาศัยกัน ขาดการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เป็นหมอลำที่ต่างคนต่างอยู่ ขาดการเสียสละ ขาดอุดมการณ์

๔.๓ ปัญหาด้านช่องทางการสื่อสาร การขาดพื้นที่และการสนับสนุนด้านช่องทาง เช่น ขาดสื่อมวลชนที่จะใช้สนับสนุนสื่อพื้นบ้าน ไม่มีสื่อมวลชนประเภทวิทยุและโทรทัศน์แม้แต่ของท้องถิ่นที่จะเปิดโอกาสให้หมอลำมีพื้นที่การแสดงอย่างจริงจังและยั่งยืน

ช่องทางและพื้นที่อื่นๆ ที่พอจะเป็นความหวังและเป็นแนวทางใหม่ เช่น สถาบันการศึกษาของหมอลำ หรือ โรงเรียนหมอลำ ที่สามารถใช้เป็นที่ผลิตหมอลำได้ก็ยังไม่สามารถจัดตั้งได้อย่างเป็นรูปธรรม แม้หมอลำหลายคนมีความพร้อมที่จะเป็นผู้สอน แต่ก็ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานที่มีกำลังสนับสนุน

ส่วนพื้นที่ของสถาบันการศึกษาที่จะเป็นที่ให้หมอลำมีโอกาสแสดงความสามารถหรือช่วยสืบทอดหมอลำรุ่นต่อไป เช่น สอนนักเรียนในโรงเรียน หรือ บรรจุลงในหลักสูตรการสอน ก็ยังไม่เปิดกว้างมากพอ ทำให้ช่องทางด้านการศึกษาของหมอลำยังคับแคบอยู่

๔.๔ ปัญหาด้านเนื้อหาสาระ

ปัญหาด้านเนื้อหาสาระและเนื้อหาการแสดงน่าจะมีความรุนแรงน้อยที่สุดในบรรดาปัญหาทั้ง ๔ ประการ แต่ก็ยังมีผลกระทบเกี่ยวเนื่องต่อการพัฒนาหมอลำอย่างมาก เช่น การขาดการปรับปรุงกลอนลำให้ทันสมัย กลอนลำไม่มีความใหม่และน่าสนใจสำหรับคนรุ่นใหม่ กลอนลำไม่มีคุณค่าทางสุนทรียะในด้านที่เป็นเอกลักษณ์ของหมอลำ

๕. ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดและสร้างศักยภาพให้หมอลำ

จากแนวทางการแก้ปัญหาที่ผู้วิจัยรวบรวมและประมวลจากการสัมภาษณ์หมอลำและจากการวิเคราะห์สรุปประเด็นที่ได้จากงานสัมมนา ทำให้เห็นว่า แนวทางดังกล่าวมีลู่ทางและแนวโน้มที่หมอลำและผู้เกี่ยวข้องสามารถปฏิบัติได้จริง มีดังต่อไปนี้

๑.การรู้จักคุณค่าของตัวเอง เชื้อมั่น รักและศรัทธาในวิชาชีพของตัวเอง ทุกวันนี้หมอลำเริ่มมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น สังเกตเห็นได้จากการกล้าคิด กล้าแสดงออกในเวทีสัมมนาในหลายๆที่ มีหมอลำหลายคนที่ยพยายามแสดงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีตนเองออกมาอย่างภาคภูมิใจ

๒.การพัฒนาความสามารถภายในตัวเอง เช่น การพัฒนาความรู้รอบตัว หมอลำหลายคนที่ยุ้วิจัยได้พูดคุยด้วย มีการแสวงหาความรู้ เก็บเกี่ยวเอาข้อมูลมาพัฒนาความรู้ เช่น แต่งเป็นกลอนลำ

๓.มีอุดมการณ์เป็นผู้รู้จักการให้ คือรู้จักคืนให้สังคม เช่น หมอลำหลายคนพยายามทำตัวให้เป็นประโยชน์ เช่น การออกสอนในที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหมอลำเทวี บุตรตัว ออกสอนในโรงเรียนชั้นประถม ใน จ.อุดร หมอลำอุดมศิลป์ พลทองสถิตย์ ออกสอนในโรงเรียน โรงเรียนชั้นประถม และเรือนจำใน จ.ขอนแก่น ทั้งที่หมอลำก็ไม่ได้ค่าตอบแทนแม้แต่ค่ารถก็ต้องออกเอง นับเป็นการให้ความรู้แก่สังคม ด้วยความมุ่งมั่นและเสียสละ อย่างมีอุดมการณ์ว่า ใครไม่ทำฉันทำเอง

๔.มีการสร้างเครือข่ายและร่วมมือกันทำงาน หมอลำที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์หลายคนนั้นเล่าว่าเมื่อเวลาถึงงานที่ต้องให้ความร่วมมือ เช่น ออกสอนนักเรียนหรือช่วยงานสังคม ต่างก็เรียกหมอลำที่เป็นเพื่อนๆมาช่วยกันทำงาน

๕.มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในที่นี้คือ การแสดงบทบาทเพื่อช่วยพัฒนา เช่น แสวงหาโครงการ เสนอโครงการขึ้นมาแล้วนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าทางสังคมให้ตัวเอง เช่น หมอลำรัฐจวน ดวงเด่น จ.ร้อยเอ็ด ที่เสนอโครงการหมอลำชิงเพื่อสุขภาพและได้ทุนจาก สสส.(สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ) อันเป็นการนำหมอลำชิงมาเล่นเพื่อประกอบการออกกำลังกาย โครงการของหมอลำลำดวน ปากเข็ด จ.อุดรฯ และยังมีโครงการอื่นๆ ที่ได้รับอนุมัติงบประมาณให้ดำเนินการหลายโครงการในลักษณะเดียวกันนี้

๖.การถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันในบรรดาหมอลำ ที่ผู้วิจัยได้รู้จัก เช่น หมอลำเทวี บุตรตัว(หมอลำกลอน) และหมอลำยุภาพร สายลมเย็น(หมอลำกลอนชิง) จ.อุดรฯ มักจะไปงานต่างๆด้วยกันเสมอ เมื่อหมอลำทั้งสองอยู่ด้วยกันนั้นหมอลำเทวี ก็จะเล่าเรื่อง สั่งสอน ถ่ายทอดเรื่องราวความรู้ทั้งเกี่ยวกับการลำ เรื่องเกี่ยวกับสังคมที่หมอลำเทวี บุตรตัว มีประสบการณ์ให้หมอลำยุภาพร ฟังเสมอ บางครั้งก็จะลำให้ฟังเป็นตัวอย่าง

๗.การสืบทอดคุณลักษณะที่ดีบางอย่างของหมอลำไว้ เช่น การรักษาคำสัตย์ เมื่อตกลงกับเจ้าภาพ การรักษาจริยธรรมของความเป็นหมอลำ เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความกตัญญูกตเวที การเคารพหมอลำผู้อาวุโสกว่า การเคารพพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ รักษาท่วงทำนอง กลอนลำของอาจารย์ไว้

๘.การผสมผสานคุณลักษณะเด่นของหมอลำต่าง ๆ เอาไว้ด้วยกัน เป็นความสามารถในการประยุกต์เอาสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ที่ดีบางอย่างแม้จะมีที่มาคนละแห่ง มารวมผสมเข้าด้วยกัน เช่น ในเวลาแสดงก็เอาวาดฟ้อนที่สวยงามของหมอลำจากจังหวัดหนึ่ง มาผสมผสานกับวาดลำจากหมอลำอีกจังหวัดหนึ่ง

๖.ข้อเสนอแนะ

ก.ข้อเสนอแนะสำหรับหมอลำ

๑.หมอลำแบบดั้งเดิม ควรจะเปิดตัว รักษาแก่นแท้ จิตวิญญาณของความเป็นหมอลำเอาไว้ให้มั่นคง เพราะสิ่งเหล่านั้น กำลังจะกลายเป็นเพียงตำนาน หาผู้สืบทอดไม่ได้

๒.หมอลำรุ่นใหม่ควรมีส่วนช่วยสืบทอด และได้เรียนรู้ความเป็นหมอลำที่แท้จริง

๓.หมอลำทุกประเภทควรพยายามเปิดตัว เสนอตัวแสดงผลงานที่เป็นประโยชน์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชนเมื่อมีโอกาส เพื่อทำให้สังคมเห็นคุณค่า และหันมาให้ความสนใจ

ข.ข้อเสนอแนะสำหรับองค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๑.เอกชน ผู้ผลิตสื่อหมอลำเชิงพาณิชย์ ควรไตร่ตรองถึงผลได้เมื่อเทียบกับผลเสียในการผลิตสื่อที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหมอลำออกมาขาย เพราะการแข่งขันเชิงธุรกิจนั้น เจ้าของวัฒนธรรม

ธรรมมักจะไม่มีความจำเป็นในการต่อรอง จึงถูกนายทุนกำหนดแนวทางการผลิตผลงาน จนหมอลำขาดความเป็นตัวของตัวเอง

๒. รัฐบาลและผู้เกี่ยวข้อง ควรหาแนวทางที่พอจะส่งเสริม และสร้างคุณค่า สร้างศักดิ์ศรี สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับศิลปินพื้นบ้าน หรือจัดตั้งงบประมาณสนับสนุนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยเฉพาะการจัดตั้งสถานศึกษาเกี่ยวกับหมอลำโดยตรง หรือ การนำไปเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนของรัฐ การเปิดโอกาสให้หมอลำได้แสดงออกโดยใช้พื้นที่สื่อมวลชนหรือพื้นที่สาธารณะของรัฐ เพราะความเป็นรากเหง้าที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมนั้น หากสูญหายไปแล้ว ไม่สามารถหวนกลับมาได้อีก

ค. ข้อเสนอแนะผู้ชมหมอลำ

๑. ควรได้เรียนรู้ ศึกษา ลักษณะการให้สาระบันเทิงของหมอลำมากขึ้น มากกว่าที่จะได้เห็นแต่การให้ความบันเทิงอย่างเดียว ควรมีการศึกษาแง่มุมของสาระบันเทิงของหมอลำที่เปลี่ยนไป ควรจะได้ไตร่ตรอง มองหาส่วนที่น่าสนใจให้มากขึ้น เช่น แนวคิดเพื่อการขัดเกลาจิตใจที่แฝงอยู่ในกลอนลำ แทนที่จะสนใจเฉพาะส่วนที่เป็นการแสดงของหมอลำ

๒. ผู้ที่สนใจหมอลำ ควรจะได้สัมผัสกับการดูหมอลำแบบดั้งเดิม เพื่อจะได้เปรียบเทียบระดับความละเอียดอ่อน ความประณีตและความซับซ้อนของหมอลำ เพราะการสร้างชิ้นบันเทิงได้ปลาใจทางศิลปะนั้น ต้องมีกระบวนการที่ต้องเลื่อนขั้น จากระดับการรับรู้แบบหยาบๆ แล้วค่อยๆยกระดับขึ้นไปเป็นระดับที่ละเอียดขึ้น ประณีตและสูงส่งขึ้น เช่น แรกๆ อาจจะฟังหมอลำซึ่ง แล้วฟังหมอลำกลอนซึ่ง ต่อมาก็ฟังหมอลำเรื่องต่อกลอน จนถึงขั้นสุดท้ายก็หัดฟังหมอลำกลอนให้รู้เรื่อง

๓. ถ้าเป็นไปได้ ผู้ชมควรหาโอกาสที่จะได้ลองฝึกลำ หรือเรียนลำแบบสมัครเล่นดู เช่นเดียวกับที่เด็กนักเรียนในโรงเรียนหลายๆ แห่งในภาคอีสานที่ได้ลองหัดเรียนลำจากหมอลำแท้ๆ ซึ่งจะได้รู้ว่า กว่าจะมาเป็นศิลปินพื้นบ้านได้นั้น ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายๆ เพราะต้องอาศัยการเพาะบ่มทั้งน้ำเสียง ปฏิภาณ การแสดงท่าทางประกอบ และจะทำให้เกิดความชื่นชมเห็นคุณค่าของศิลปการแสดงแขนงนี้

ง. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. สังเกตหมอลำเป็นระยะเวลานานๆ และศึกษาเฉพาะคณะหรือเฉพาะคนเป็นเวลานานต่อเนื่องกัน เพื่อศึกษากลยุทธ์และศักยภาพ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางแนวความคิด การปรับปรุงการแสดงเพื่อเปรียบเทียบกัน โดยเฉพาะในยุคสมัยใหม่ที่เป็นอุตสาหกรรมบันเทิงมากขึ้น ยังคงมีการให้ความสำคัญกับสาระบันเทิงอยู่หรือไม่

๒. ศึกษาให้ครอบคลุมประกอบการสื่อสาร ทั้ง ๔ อย่าง คือ

๑.ผู้ส่งสาร ศึกษาเพื่อทำนายการคงอยู่ หาดินทาง ทางออกเพื่อความอยู่รอดของ หมอลำ หมอลำประเภทใดที่สูญไปแล้ว เพราะเหตุใด หมอลำใดที่ยังคงอยู่ เพราะเหตุใด

๒.เนื้อหาสาร หาวิธีการพัฒนาปรับปรุง วิธีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของหมอลำแต่ละประเภท เพื่อคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาสาร

๓.ช่องทาง เปรียบเทียบช่องทางที่มีอยู่ในปัจจุบัน กับอดีต และศึกษาประโยชน์ ความเหมาะสมในการใช้ช่องทางแต่ละประเภทของหมอลำ เปรียบเทียบช่องทางแต่ละประเภทว่า อย่างไรเหมาะสมที่สุด พัฒนาการด้านการใช้ช่องทางของหมอลำ การคาดการณ์ว่าจะเกิดช่องทางอะไรบ้าง

๔. ผู้รับสาร ศึกษาหาวิธีการสร้างและสืบทอดผู้รับสารซึ่งจะเป็นดัชนีชี้วัดความอยู่รอดหรือการสูญสลายของหมอลำ

รหัสโครงการ RDG 4540004

ชื่อโครงการ ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบสาระบันเทิงของหมอลำ

ชื่อนักวิจัย นายประยุทธ วรรณอุดม , นายมงคล คำดวง

E-mail address: prayutloei@yahoo.com

ระยะเวลาโครงการ พฤศจิกายน ๒๕๔๔ – สิงหาคม ๒๕๔๗

หมอลำมีการใช้ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบการสื่อสารทั้ง ๔ อย่าง คือ ผู้ส่งสาร (หมอลำ) เนื้อหาสาร (รูปแบบและเนื้อหาการแสดงของหมอลำ) ช่องทาง (โอกาส เวลา สถานที่ ในการแสดงของหมอลำ) เพื่อนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่น

ผลการศึกษาพบว่า ด้านศักยภาพของหมอลำนั้น หมอลำมีศักยภาพในการทำหน้าที่เป็นผู้ให้สาระบันเทิงเปลี่ยนแปลงไปหลายอย่างทั้งนี้เพราะมีสื่อมวลชนเกิดขึ้น เช่น ศักยภาพการแสดง ศักยภาพในการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหา ในการนำศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (Edutainer) ของหมอลำมาใช้ในการพัฒนาได้อย่างเต็มประสิทธิภาพนั้นจำเป็นต้องคำนึงว่าจะนำหมอลำไปใช้ในบริบทใด และกลุ่มเป้าหมายใดเป็นสำคัญ เพราะหมอลำแต่ละประเภทต่างก็มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงต่างกันออกไป

ด้านการใช้กลยุทธ์แบบสาระบันเทิงของหมอลำนั้น หมอลำมีการใช้กลยุทธ์ ๔ ด้าน คือ ๑.ด้านผู้ส่งสาร เช่น กลยุทธ์การปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและเพื่อความอยู่รอด ๒. กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาร หมอลำแต่ละประเภทก็มีวิธีการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารมาใช้แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงด้วย เช่น ถ้าเป็นหมอลำประเภทที่เน้นสาระมาก ให้ความสำคัญกับความบันเทิงน้อย ก็จะเลือกเอาสาระที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตมานำเสนอมาก ๓.กลยุทธ์การใช้ช่องทาง พบว่า หมอลำในปัจจุบันมีความยืดหยุ่นสูงในการใช้ช่องทางต่างๆ พร้อมกันนั้นหมอลำก็มีการแสวงหาและสร้างช่องทางใหม่ๆ เพื่อสร้างพลังการต่อรอง ๔. กลยุทธ์การเข้าถึงผู้รับสารนั้น หมอลำมีวิธีการต่างๆที่จะทำให้ผู้รับสารยอมรับและนิยมชมชอบด้วยวิธีการคล้ายๆกัน เช่น ใช้การสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการแสดง การสร้างความผูกพันทางใจกับผู้รับสาร

นอกจากนี้ ทีมผู้วิจัยยังได้ศึกษาผลที่เกิดขึ้นกับผู้ชมหลังจากที่ได้ชมการแสดงของหมอลำด้วย พบว่า ผู้รับสารส่วนใหญ่ สามารถจดจำเนื้อหาสารที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการณรงค์ที่หมอลำลำนั้นได้ในระดับมากพอสมควร แต่ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาหลังการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนาเป็นเพียงบางเรื่อง และผู้รับสารมีความเข้าใจแนวคิดการพัฒนามากขึ้น ผลกระทบจากการชมหมอลำพบว่า มีทั้งด้านดีและด้านเสีย ด้านดีคือ ผู้ชมเกิดความรักและเห็นคุณค่าของการแสดงพื้นบ้าน และยังเกิดการตื่นตัวเรื่องการพัฒนา ส่วนผลกระทบด้านเสีย เช่น การให้ความบันเทิงของหมอลำที่เอาใจผู้ชมเพียงบางกลุ่มมีการพูดถึงเรื่องเพศมากเกินไปจนมีภาพลักษณ์ที่สื่อถึงการยั่วยั่วทางเพศ

ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา นั้น หากนำปัญหามาลำดับความรุนแรงของปัญหา พบว่าปัญหาที่น่าจะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดคือ ปัญหาเรื่องการขาดการสืบทอดผู้ชมหมอลำ รองลงมาคือ ปัญหาด้านการสืบทอดผู้ส่งสาร โดยเฉพาะการขาดหมอลำที่มีคุณภาพ ส่วนปัญหาด้านช่องทางการสื่อสาร คือการขาดพื้นที่และขาดการเปิดโอกาสให้หมอลำได้แสดงออก

ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดและสร้างศักยภาพให้หมอลำนั้น หมอลำต้องรู้จักคุณค่าของตัวเอง เชื้อมัน รักและศรัทธาในวิชาชีพของตัวเอง รู้จักการสร้างเครือข่ายและร่วมมือกันทำงาน รู้จักถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันในบรรดาหมอลำ โดยผสมผสานคุณลักษณะเด่นของหมอลำต่าง ๆ เอาไว้ด้วยกัน

คำหลัก: หมอลำ, สาระบันเทิง, ศักยภาพของหมอลำ, กลยุทธ์การสื่อสารของหมอลำ, การพัฒนา, ผู้รับสารของหมอลำ

Project Code: RDG 4540004

Project title: Potentialities and Strategies of Edutainment *Mawlum* for Rural Development

Investigators: Wannaudom, P., Khamduang, M.

E-mail address: prayutloei@yahoo.com

Project Duration: November 2001 – August 2004

Potentialities and Strategies of Edutainment *Mawlum* for Rural Development concern 4 elements of communication that are Sender (*Mawlum*); Message; Channel (opportunity, time, and place); and Receiver.

The research findings reveal that for the potentialities of *Mawlum*, the functions of *Mawlum* as an edutainer have been changed due to the rise of mass communication technology, such as the potentialities of performance, and potentialities of contents and styles adaptation. In order to use *Mawlum* efficiently to be an edutainer for rural development, we have to concern about the context and target group because all of *Mawlums* have their own strength and weakness.

As for the strategies of *Mawlum*, *Mawlum* uses 4 strategies. 1.) Strategy of the sender. For example, *Mawlum* uses strategic adaptation of performance to serve the market and to survive in the age of globalization. 2.) Strategy of the message. Each type of *Mawlums* has its own message production and message selection that accord with the attributes of *Mawlum* as an edutainer. For example, if *Mawlum* emphasizes educational content, they prefer presenting the useful rhymes to dancing and singing in their performance. 3. Strategy of the channel, such as strategic channel selection. The research team discovers that *Mawlums* are highly flexible in their choices of various channels. Moreover, they try to look for other new channels to spread out their performance. 4 Strategy of receiver approach. *Mawlum* uses various methods to impress their audience, such as allowing the audience to participate in their performance and establishing mental relationship with the audience.

In addition, the research team has studied the effects of *Mawlum* performance on the audience. We witness that although most audiences are able to remember in a considerable degree the messages concerning development presented by *Mawlum*, they pay attention only in some matters. Moreover, after the audience watches *Mawlum* performance, they have a better understand in and realization of the development. There are both positive and negative effects of *Mawlum*. The positive effects are the audience's appreciation of the values of local performance and an awareness of development. The negative effects are for example *Mawlum* performance is aimed for some groups of the audience, and sexual connotation is too explicit.

However, there are some obstacles of using *Mawlum* for rural development. The most serious problem is the decrease in new generation audiences. Currently, audiences of *Mawlum* have reduced continually. Other problems are the problem of lack of high quality *Mawlum performers* and the problem of lack of channels for *Mawlum* performance.

As for methods of potentiality building for *Mawlum*, *Mawlum* performers have to realize the value in them. They have to have faith in their professional occupation, realize the network cooperation,

teach the tactics of good performance to each other and integrate all distinguished performances into themselves.

Keywords: *Mawlum*, Edutainment, Potentialities of *Mawlum*, Strategic communication of *Mawlum*, Rural Development, Audience of *Mawlum*.

สารบัญ

บทที่ ๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา	๑
บทที่ ๒ แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๕
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย	๗๕
บทที่ ๔ ความเป็นมาและธรรมชาติของหมอลำประเภทต่างๆ	๙๗
มิติต่างๆ ของหมอลำ	๙๘
ประเภทของหมอลำ	๑๑๒
ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำแต่ละประเภท	๑๓๑
องค์ประกอบการแสดงของหมอลำประเภทคณะและประเภทคู่	๑๕๕
บทที่ ๕ ศักยภาพในการสื่อสารของแบบสาระบันเทิงของหมอลำ	๑๘๓
ศักยภาพในการทำหน้าที่จากอดีตจนถึงปัจจุบันของหมอลำ	๑๘๔
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแสดงที่มีศักยภาพของหมอลำ	๑๙๖
ศักยภาพในการสร้างและ การปรับเปลี่ยนของหมอลำ	๒๐๗
ศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (Edutainer) ของหมอลำเพื่อการพัฒนา	๒๒๓
จุดแข็งและจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงของหมอลำ	๒๓๔
การพัฒนาศักยภาพของหมอลำ	๒๓๘
บทที่ ๖ กลยุทธ์การสื่อสารแบบสาระบันเทิงของหมอลำประเภทต่างๆ	๒๔๔
กลยุทธ์ด้านผู้ส่งสาร	๒๔๗
กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาร	๓๐๑
กลยุทธ์ด้านการใช้ช่องทาง	๓๘๘
กลยุทธ์ด้านผู้รับสาร	๔๑๗
บทที่ ๗ ผลกระทบต่อผู้รับสาร	๔๕๖

บทที่ ๘ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา	๔๗๘
ปัญหาและอุปสรรคด้านผู้ส่งสาร	๔๗๘
ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากเนื้อหาสาร	๔๙๑
ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากช่องทางการสื่อสาร	๔๙๓
ปัญหาและอุปสรรคด้านผู้รับสาร	๕๐๓
 บทที่ ๙ ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดและสร้างศักยภาพให้หมอลำ	 ๕๑๓
แนวทางการสืบทอดโดยผู้ส่งสาร	๕๑๔
แนวทางการสืบทอดโดยใช้เนื้อหาสาร	๕๒๙
แนวทางการสืบทอดโดยการสร้างช่องทาง	๕๓๓
แนวทางการสืบทอดโดยการสร้างผู้รับสาร	๕๔๒
 บทที่ ๑๐ สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	 ๕๔๗
 บรรณานุกรม	 ๕๗๓

บทที่ ๑

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยสมัยนี้ แม้จะเริ่มมีการเปิดรับสื่อมวลชนที่กว้างขวางและหลากหลายขึ้น แต่ใช้ว่าวิถีชีวิตของชาวอีสานจะถูกเปลี่ยนไปตามกระแสของสื่อสมัยใหม่โดยสิ้นเชิงจนมองไม่เห็นหลัง หากแต่กลืนอายุของความเป็นชาวบ้านแบบอีสานยังคงบอวลอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลา โดยจะเห็นได้จากการที่ชาวอีสานยังผูกพันเหนียวแน่นกับสื่อพื้นบ้าน (Folk media) หมอลำอย่างยากจะแยกจากกันได้ ทุกเมื่อเชิ้อวัน ชาวอีสานยังฟังและดูหมอลำโดยไม่เลือกกาลเวลา แม้ว่าการฟังและการดูหมอลำนั้นจะมีรูปแบบการเสพที่ต่างกันออกไป (ตามฐานะทางสังคมและวิถีชีวิตว่าใครจะทันสมัยกว่ากัน)

ทุกวันนี้ หมอลำจึงยังคงได้รับความนิยมและอยู่อย่างอบอุ่นในอ้อมอกของมวลชนผู้สนับสนุน ซึ่งนับว่าผิดกับสื่อพื้นบ้านประเภทอื่น ๆ ของภาคอื่น ๆ ที่อาจจะปรับตัวลำบากเพราะข้อจำกัดหลายอย่าง เช่น พิธีรีตอง ขนบธรรมเนียมการเล่น ตัวศิลปิน ผลตอบแทน มวลชนผู้สนับสนุน ตลอดจนรูปแบบการนำเสนอที่ปรับเปลี่ยนได้ยาก

สิ่งสำคัญคือหมอลำมีคุณสมบัติของการเป็นสื่อที่ให้ทั้งความรู้และความบันเทิง ดังเช่นงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ” ของจากรุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๒๘ : ๙๔) ที่พบว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่มีหลักฐานปรากฏเกี่ยวกับหมอลำเป็นลายลักษณ์อักษรในวรรณคดีเรื่องมหาชาตินั้น หมอลำมีบทบาทในการเป็นสื่อที่ให้ทั้งความบันเทิงใจ ให้การศึกษา เผยแพร่ศาสนา สร้างเอกภาพทางการเมืองและความคิด เป็นเครื่องมือสื่อสารของชาวบ้านและช่วยผ่อนคลายอารมณ์เก็บกดและคับข้องใจ

การที่หมอลำเป็นมหรสพที่ผูกพันกับชาวบ้านมานานนั้นแสดงให้เห็นว่าหมอลำสามารถเข้าถึงผู้รับสารได้ชนิดที่เรียกได้ว่าใกล้ชิดมากกว่าสื่อมวลชน เพราะผู้ส่งสารคือหมอลำ และเนื้อหาสารคือเนื้อร้องของหมอลำนั้นมีความเป็นพื้นบ้าน เป็นอย่างที่ว่าชาวบ้านเป็น อยู่อย่างชาวบ้านอยู่ สามารถถ่ายทอดความรู้แปลก ๆ ใหม่ ๆ (ในสายตาของชาวบ้าน) ที่ได้รับการทำให้ง่ายแล้ว(simplified) เช่น โรคเอดส์ พิษภัยของยาสูบไม่ในดับ ประโยชน์ของการทำหมัน การใช้ถุงยางอนามัยและยาคุมกำเนิด ฯลฯ พร้อมทั้งรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา(ที่จัดว่าเป็นวิชาการล้วน ๆ)เหล่านี้ให้สนุกสนานตามแบบฉบับของชาวบ้าน โดยใช้ถ้อยคำง่าย ๆ พื้น ๆ แบบชาวบ้านสำหรับให้ชาวบ้านฟังโดยเฉพาะ เรียกว่าหมอลำสามารถเข้าถึงหัวใจของชาวบ้าน นับเป็นเสน่ห์ประการสำคัญของหมอลำ

เท่าที่ผ่านมา แม้จะเห็นได้ว่าหมอลำนั้นมีพลังในการสร้างกระแสชักชวนผู้ฟังในการพัฒนาหรือช่วยปรับเปลี่ยนสังคมในเชิงพัฒนา แต่จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยภาพรวมแล้ว พบว่า เป็นการศึกษาหมอลำเชิงมนุษยศาสตร์ซึ่งมีพื้นที่การศึกษาเรื่องรูปแบบการแสดงและเนื้อหากลอนลำตลอดจนศึกษาตัวหมอลำเป็นส่วนมาก(ดูรายละเอียดการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ ๒)

ทีมวิจัยพบว่ายังไม่มีฝ่ายใดออกมาลงมือศึกษาพลังที่ซ่อนเร้น(Invisible power) ของหมอลำอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะการศึกษาเกี่ยวกับกลยุทธ์ด้านการสื่อสารของหมอลำซึ่งมีความพยายามสรรหารูปแบบใหม่ ๆ มาตลอด หมอลำมีความคิดที่จะสื่อสารกับชุมชนด้วยวิธีการที่หลากหลาย โดยอาศัยการใช้ความบันเทิงเป็นตัวนำและล้นแล้วแต่ประสบผลสำเร็จทั้งนั้น (จะเห็นได้จากการที่หมอลำมีวิธีการดึงดูด โน้มน้าวใจให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการแสดง ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ชมอย่างเดียว)

เมื่อบ้านเมืองเริ่มมีความตื่นตัวที่จะปรับเปลี่ยนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นจากระบบเดิมที่เป็นการพัฒนาแบบจากบนลงล่าง Top-down approach คือการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเพื่อการพัฒนา ตลอดจนการควบคุมการกำหนดทิศทางในการพัฒนาที่ล้นเคยขึ้นอยู่กับชนชั้นปกครอง มาเป็นกระแสการพัฒนาแบบใหม่ที่มีแนวคิดว่าการพัฒนาควรเริ่มต้นที่ความต้องการของชุมชนไม่ใช่พัฒนาตามความต้องการของหน่วยงานรัฐบาล แต่ประชาชนควรมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของพวกเขาเองด้วยตัวเอง ดังนั้น แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจึงเปลี่ยนมาเป็นการสื่อสารในแนวระนาบ ซึ่งเป็นการสื่อสารของคนในระดับเดียวกัน ต่างฝ่ายต่างมีส่วนร่วมในการสื่อสารระหว่างกันซึ่งจะทำให้เข้าใจกันและกันได้เป็นอย่างดี

ตลอดเวลาที่ผ่านมา นั้น หมอลำได้เป็นส่วนหนึ่งของการสื่อสารในชุมชนมาโดยตลอด ลักษณะการสื่อสารในชุมชนของหมอลำนี้เองที่อีกรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารแบบเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และเป็นการสื่อสารที่น่าสนใจเพราะจัดว่าเป็นการสื่อสารเพื่อชุมชนได้อย่างแท้จริง เนื่องจากหมอลำเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ผังตัวอยู่ในชุมชน ดังนั้นหมอลำก็เป็นผู้สื่อสารในชุมชนเท่ากับเป็นการสื่อสารโดยชุมชน เพื่อชุมชนนั่นเอง

หมอลำถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบความรู้หลายๆอย่างที่อยู่ชายขอบเมื่อเทียบกับกับความรู้ที่มีอยู่มากมายในสังคมและกำลังถูกสังคมละเลยไปจนแทบจะลืมนึกไปว่าหมอลำก็คือคนที่มีความรู้เช่นกัน เพียงแต่ความรู้ของหมอลำเป็นความรู้อีกแบบหนึ่งที่ไม่อาจประกาศหรือยืนยันการเป็นผู้มีความรู้ด้วยวุฒิบัตร หรือปริญญาบัตร ที่สำคัญคือ เรามักจะเห็นว่าการรู้ของหมอลำ เป็นความรู้แบบพื้นบ้าน ไม่อยู่ในพื้นที่ของสังคมที่พัฒนาแล้ว เพราะเราเข้าสู่ยุคสมัยการพัฒนาแบบสังคมทุนนิยม จนเราต่างก็ยอมรับโดยปริยาย(take for granted) ด้วยทัศนคติว่าการพัฒนาคือการทำให้ “คุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น” เพียงอย่างเดียว จนเราลืมนึก

มองไปว่าการพัฒนานั้นไม่จำเป็นต้องเป็นการพัฒนาเฉพาะด้านวัตถุและความเจริญทางเทคโนโลยีเท่านั้น และในความจริงนั้น ความรู้แบบหมอลำในระบบวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้าน ก็มีผลต่อการพัฒนาอย่างมากเพราะเป็นความรู้ที่ทำให้เกิดการสื่อสารในชุมชน ช่วยทำให้เกิดความผูกพันกันด้วยสายใยแห่งความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบที่เคยเป็นอยู่ อย่างน้อยเราก็ควรเข้าใจว่าหมอลำอยู่ในฐานะการเป็นสื่อในชุมชนและเหมาะกับการสื่อสารกันด้วยภาษาเดียวกันในชุมชน โดยที่ไม่ต้องใช้แนวคิดของคนข้างนอกเข้าไปช่วยจัดใหม่

ส่วนนี้ทั้งหมดถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบของการพัฒนา เพราะถ้าสังคมไม่มีกลไกการขัดเกลาและบ่มเพาะทางวัฒนธรรมก็อาจเกิดความยุ่งเหยิงขึ้นมาได้ หมอลำก็ถือว่าเป็นหนึ่งในกลไกของสังคมที่มีส่วนช่วยกล่อมเกลาคิดใจ และมีส่วนช่วยบ่มเพาะหรือทำให้คนในสังคมให้ดำเนินชีวิตอยู่ในกรอบวิถีชีวิตที่เหมาะสม เช่น มีสุขภาพจิตดี มีความสุข ก็จะทำให้พวกเขาเป็นพลเมืองที่ไร้ความทุกข์หรือมีความทุกข์น้อยลง เป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ มีคุณค่า และรู้จักการเรียนรู้การใช้ชีวิต รู้จักพัฒนาคุณภาพชีวิต รู้จักหาทางแก้ไขปัญหาชีวิต รู้จักการแบ่งปัน การอยู่ร่วมกับคนอื่น เรียนรู้การเข้าสังคม ก็จะนำไปสู่การพัฒนาจิตใจและพัฒนาสังคมได้ในที่สุด เพราะวัฒนธรรมการเรียนรู้การอยู่ร่วมกัน การเรียนรู้บทเรียน คำสอน ความรู้สึกใส่ใจต่อผู้อื่น เห็นใจและเข้าใจผู้อื่นที่มีสภาพแย่กว่าตน เห็นบทเรียนจากการได้ดูหมอลำ ได้ฟังเรื่องราวที่มีคติสอนใจ ก็จะทำให้คนในสังคมได้ฉุกใจคิด เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ระดับสูงขึ้นไปอีกคือ เกิดภาวะซาบซึ้ง ได้รับการจรรโลงใจ จากการฟังลำ การฟังดนตรีอีสาน ทำให้เกิดสุนทรียะในชีวิต เกิดความเข้าใจชีวิต (Enlightenment) ในชีวิต หรือเข้าใจแก่นแท้ของชีวิต (เช่น คนแก่ที่นั่งฟังหมอลำกลอน ก็จะเข้าใจโลกมาก เพราะในการฟังลำนั้น ทำให้เกิดการเปรียบเทียบกับตัวเองมากขึ้นตามวัยที่เปลี่ยนไป เห็นการเปลี่ยนแปลงของโลกในแต่ละช่วงชีวิตว่า มันก็เป็นอย่างทั้งหมดลำลำให้ฟัง เพราะส่วนหนึ่งของการลำนั้น หมอลำกล่าวถึงความ เป็นไป ความเปลี่ยนแปลงของโลกและชีวิตเสมอ

ดังนั้น เหตุผลดังกล่าวจึงทำให้สังคมดำเนินอยู่ต่อไปได้ การที่ชาวบ้านร่วมกันมาทำบุญ ร่วมใจกันทำกิจกรรมในหมู่บ้าน เกิดความสัมพันธ์ในชุมชน ส่วนหนึ่งก็เป็นผลจากหมอลำที่ทำให้เกิดบริบททางสังคมว่า “ไปเอาบุญ” เมื่อเวลามีงานประเพณีประจำปีของหมู่บ้านหรือของตำบล และเป็นปัจจัยให้ชาวบ้านได้ตระหนักในหน้าที่ที่จะดำเนินการเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการคงอยู่และการดำเนินไปตามวิถีและกระแสความเปลี่ยนแปลงแห่งสังคมของหมอลำในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านที่อยู่ในชุมชนจะมีมานานแล้ว แต่ความ

สำคัญของสื่อพื้นบ้านประเภทนี้ในสายตาของผู้ที่จะสามารถนำไปใช้เพื่อการพัฒนากลับมีน้อย จนแทบจะถูกมองข้ามไป เช่น รัฐบาลจะใช้สื่อหมอลำเพื่อการรณรงค์ หรือเพื่อเผยแพร่ข่าวสาร เป็นบางครั้งคราวตามกระแสความสนใจของแต่ละยุคสมัยเท่านั้นเอง ดังจะเห็นได้จาก ปริมาณงานวิจัยที่กล่าวถึงการนำสื่อพื้นบ้านหมอลำมาใช้งานเพื่อการพัฒนาของรัฐบาลนั้นมีอยู่ เพียงเล็กน้อย หรือ เมื่อนำหมอลำมาใช้งานก็สักแต่ว่าใช้ แต่ไม่ได้ให้การทะนุบำรุงรักษาเท่าที่ ควรดังที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำวีรธร ดำเนินว่า

“โอ้ โอละหนอ ฟ้าเอยฟ้าสีແທ້ๆ แก่เฒ่ามา บ่มีหลังคาสีชนอยู่
ครุเอ๋ยครุหมอลำ ราศีดำด้อย พอลายกม้อยเมื่อยใจ
ยามอยู่ดี เอ็นใช้ ยามเจ็บไข้บ่หลังหล้า(ไม่เหลียวแล)”

กลอนลำดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า องค์การภาครัฐยังขาดความสนใจสื่อพื้นบ้าน อยู่มาก

ในฐานะที่ทีมวิจัยเคยคลุกคลีและได้รู้จักกับหมอลำอยู่บ้าง ทำให้ทีมวิจัยได้ทราบ ข้อมูลอีกด้านหนึ่งของหมอลำว่า ทั้งๆที่รัฐบาลไม่ให้ความสนใจที่จะช่วยรักษา สืบทอดสื่อพื้นบ้าน ประเภทนี้เท่าที่ควร แต่หมอลำก็พยายามรักษาคุณค่าความเป็นศิลปินพื้นบ้านผู้ให้ทั้งสาระและ ความบันเทิง ไม่ยอมเป็นหมอลำที่อยู่นิ่งๆ ในฐานะ “เครื่องมือ” เพื่อการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ ข่าวสารให้รัฐบาลแต่เพียงด้านเดียว เพราะเท่าที่ผ่านมา การแสดงของหมอลำนั่นก็เป็นเครื่องยืนยันและพิสูจน์ให้เห็นอยู่แล้วว่าหมอลำมีศักยภาพของผู้ให้สาระบันเทิง และสามารถใช้กลยุทธ์ใน การสื่อสาร ได้หลายรูปแบบ

เท่าที่ผ่านมา การวิจัยหรือการศึกษาเรื่องหมอลำยังไม่สามารถเจาะลึกถึงความ เป็นไปของหมอลำนั่น เป็นเพราะว่า ข้อมูลเบื้องต้นที่แสดงลักษณะและกลุ่มประชากรของหมอลำ ในภาคอีสานยังมีไม่ชัดเจน เนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาหมอลำในพื้นที่เฉพาะ จังหวัดหรือเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะหมอลำบางประเภทเท่านั้น ดังนั้นจึงเป็นเรื่องยากพอสมควรที่ การวิจัยครั้งนี้จะเริ่มจากการค้นหากลุ่มหมอลำทั้งหมดในภาคอีสานมาแบ่งแยกประเภทแล้วจัด หมวดหมู่เพื่อคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจากกลุ่มประชากรหมอลำทั่วภาคอีสานทั้งหมดแล้วศึกษา ลึกลงไปในรายละเอียดที่ต้องการ เพราะเท่าที่ผ่านมายังไม่มีผู้ใดได้ศึกษาลำลึกและรวบรวมหมอลำ ที่มีอยู่ทั่วภาคอีสานทั้งหมด ทั้งยังไม่มีกรนำหมอลำในแต่ละท้องถิ่นมาจัดแบ่งประเภทหมอลำ เอาไว้เลย

อย่างไรก็ตาม เคยมีผู้เชี่ยวชาญและรู้เรื่องหมอลำเป็นอย่างดีหลายท่านได้ตั้งเกณฑ์ การแบ่งประเภทหมอลำและอธิบายลักษณะหมอลำแต่ละประเภทเอาไว้พอให้เป็นหลักอยู่บ้าง

เช่น งานเขียนของรศ.อุดม บัวศรี และ ผศ.ดร.เจริญชัย ชนม์ไพโรจน์ แต่ส่วนใหญ่งานวิจัยเท่าที่ผ่านมายังไม่มีการให้ความสำคัญกับตัวแปรเรื่องประเภทหมอลำเลย ทั้งนี้ การที่ทีมวิจัยเห็นว่า ต้องมีการใช้ตัวแปรที่เป็น “ประเภทหมอลำ” มาตั้งเป็นหลักเพื่อศึกษานั้น ก็เพื่อจะสามารถดูความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่เป็นประเภทหมอลำในแง่มุมต่างๆ เช่น ด้านการปรับเปลี่ยนตัวเองของหมอลำ ด้านศักยภาพของหมอลำ ด้านการใช้กลยุทธ์เพื่อการสื่อสาร เป็นต้น

ทีมวิจัยยืนยันว่าถ้าหากเราไม่ใช่ประเภทของหมอลำมาเป็นตัวแปร ก็จะทำให้เราไม่เข้าใจปรากฏการณ์ในแง่มุมต่างๆดังกล่าวเพราะเราจะไม่สามารถแยกแยะออกมาให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนได้ ทั้งนี้เนื่องจากโดยภาพรวมแล้ว จะกล่าวเหมารวมว่าหมอลำทั้งหมดมีความรุ่งเรืองเฟื่องฟูก็ได้ เพราะยังมีบางประเภทที่กำลังสูญหาย ขณะเดียวกันจะกล่าวว่าหมอลำทั้งหมดกำลังจะล่มสลายก็ได้เช่นกัน เพราะก็ยังมีหมอลำบางประเภทที่ยังสามารถยืนหยัดดำรงอยู่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ แสดงว่า หมอลำบางประเภทเท่านั้นที่ยังเฟื่องฟูอยู่ และก็เป็นบางประเภทเท่านั้นที่กำลังจะล่มสลาย ทีมวิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า แล้วถ้าหากเราลองดูที่ประเภทของหมอลำแต่ละประเภททั้งหมอลำที่กำลังจะล่มสลาย และหมอลำที่ยังสามารถยืนหยัดดำรงอยู่ได้ เราจะพบความแตกต่างหรือความเหมือนกันอย่างไร ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจปัญหาของหมอลำ และวิธีที่จะแก้ปัญหาของหมอลำ ตลอดจนสามารถนำสื่อพื้นบ้านประเภทนี้ไปใช้เพื่อการพัฒนาสังคมด้วยความเข้าใจเป็นอย่างดี

ด้วยเหตุนี้ ทีมวิจัยเห็นว่า ถ้ามีการจัดกลุ่มประเภทของหมอลำออกมาเป็นเบื้องต้นแล้ว ก็จะทำให้เราสามารถเริ่มสามารถหาจุดต่างจุดร่วม และเห็นภาพรวมของปรากฏการณ์ และรายละเอียดของหมอลำแต่ละประเภทได้มากขึ้น ละเอียดยิ่งขึ้น หรือเลือกที่จะพุ่ง (Focus) ไปยังจุดใดจุดหนึ่งที่สนใจได้ชัดเจนขึ้น และยังสามารถเลือกศึกษาเรื่องราวของหมอลำในแง่มุมต่างๆได้สะดวกและลึกซึ้งมากขึ้น

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เรื่องหมอลำที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วนั้นเท่าที่ผ่านมามีผู้ศึกษาเรื่องของหมอลำหลาย ๆ ลักษณะ แต่จะเป็นการศึกษาแบบหยิบเอาหมอลำประเภทใดประเภทหนึ่งเพียงประเภทเดียวมาศึกษา หรือเลือกศึกษาเพียงองค์ประกอบแต่ละส่วนของหมอลำ หรือศึกษาเฉพาะตัวหมอลำ เป็นส่วนใหญ่ การศึกษาแบบนี้เป็นการศึกษาขั้นปฐมภูมิเปรียบเหมือนการศึกษารูปแบบกระบวนการทวียุทธของสำนักต่าง ๆ ว่ามีกระบวนการทำอะไรบ้าง ผู้ใดบัญญัติ ความเป็นมาของการบัญญัติกระบวนการทำ เช่น ศึกษาประเภทของหมอลำ ศึกษารูปแบบและเนื้อหากลอนลำ ตลอดจนองค์ประกอบอื่น ๆ ของหมอลำ เช่น เครื่องแต่งกาย ท่าพ้องดนตรี ไปจนถึงประวัติของหมอลำที่มีชื่อเสียง

ส่วนที่เป็นการวิเคราะห์ลึกลงไปกว่านี้ มีผู้ศึกษาบทบาทของหมอลำในด้านต่าง ๆ โดยการนำข้อมูลระดับปฐมภูมิมาใช้ในการวิเคราะห์ เช่น บทบาทของหมอลำในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต การเมือง การศึกษาแบบนี้เป็นการศึกษาขั้นทุติยภูมิเปรียบเหมือนการศึกษาลักษณะการใช้ออกของกระบวนการว่าใช้ออกอย่างไร มีผลอย่างไร

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาในส่วนที่ละเอียดและลึกซึ้งลงไปกว่านี้อีกในระดับตติยภูมิเพียงแต่ยังไม่มีผู้ใดเริ่มลงมือศึกษาอย่างจริงจัง ๆ ถ้าจะเปรียบเทียบการศึกษาวรรณคดีคือการทำให้รู้ซึ่งถึงเคล็ดวิชา สามารถชี้ให้เห็นจุดอ่อน และจุดแข็ง ปกปิดช่องโหว่ เมื่อถ่องแท้แล้วก็ทำให้สามารถพลิกแพลงกระบวนการทำให้ออกตามใจนึก เช่นเดียวกับการศึกษาเรื่องศักยภาพและกลยุทธ์ในการถ่ายทอดสารไปสู่ชุมชนของหมอลำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการสื่อสาร คือเริ่มตั้งแต่กระบวนการฝึกฝนตัวผู้ส่งสาร ถ่ายทอดสาร ในกระบวนการนี้หมอลำที่มีกลยุทธ์ต่าง ๆ กัน และในแต่ละกลยุทธ์ก็มีปัจจัยหลาย ๆ อย่างเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ตัวหมอลำ ประเภทและเนื้อหาที่ลำ ท่วงทำนองการลำ เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การศึกษาเชิงวิเคราะห์แง่มุมประการหนึ่งของหมอลำนั่นคือการมีเคล็ดลับและสามารถพลิกแพลงในการแสดง ซึ่งถือว่าเป็นทั้ง “ศักยภาพ” และเป็นทั้ง “กลยุทธ์การสื่อสาร” ของหมอลำที่หมอลำต่างถือเป็นรูปแบบเฉพาะตัวที่มีประสิทธิภาพต่างกันออกไป ยากยิ่งที่คนอื่นจะมองเห็นหรือเข้าใจได้ ดังนั้น ทีมวิจัยเห็นว่าน่าจะหาองค์ความรู้ใหม่ให้ได้ว่าหมอลำในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านนั้นมี “ศักยภาพ” อะไร และใช้ “กลยุทธ์การสื่อสาร” แบบใดจึงสามารถสื่อสารกับชุมชนเพื่อการถ่ายทอดความรู้ข่าวสาร(message)ที่หมอลำรับทราบมาจากแหล่งต่าง ๆ ผสมผสานกับการให้ความบันเทิง (Edutainment) อันจะนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นอย่างได้ผล รวมไปถึงกลยุทธ์การคัดเลือกสาร การสร้างสรรค์ รูปแบบเนื้อหาสาร ของหมอลำที่จะทำให้ความเป็น “สาระบันเทิง” ไปถึงผู้รับสารได้อย่างเต็มที่

เนื่องจากงานวิจัยนี้ ทีมวิจัยตั้งใจศึกษา ๒ ประเด็นหลักคือเรื่อง “ศักยภาพ” และเรื่อง “กลยุทธ์” ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจตรงกัน ทีมวิจัยจึงขอแสดงความหมายของคำทั้ง ๒ คำนี้ให้ชัดเจน

คำว่า “ศักยภาพ” เท่าที่ปรากฏและมีการใช้อยู่ในปัจจุบัน มักจะมีการตีความหรือให้ความหมายต่างกันออกไปแล้วแต่จะนำไปใช้กับบริบทของอะไร แต่ในที่นี้ ทีมวิจัยให้คำจำกัดความของ “ศักยภาพในการสื่อสาร” ว่า ศักยภาพคือ คุณค่าและความสามารถหรือ ข้อดีหรือ จุดแข็ง หรือโอกาสของหมอลำที่มีอยู่อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม

ของหมอลำ ทั้งนี้ศักยภาพด้านต่างๆนั้นมักจะเกิดจากการสั่งสม และสามารถพัฒนาให้ดีขึ้นได้ เพื่อจะสามารถใช้ในการสื่อสารกับชุมชนเพื่อการพัฒนาบ้านเมืองได้

กล่าวคือ หมอลำต้องมีศักยภาพเป็นต้นทุนของตัวเองก่อน ดังนั้น ถ้าจะตั้งคำถามเรื่องศักยภาพ ทีมวิจัยจะตั้งประเด็นศึกษาว่า “หมอลำสามารถทำอะไรได้”

ส่วนคำว่า “กลยุทธ์ในการสื่อสาร” ของหมอลำในงานวิจัยฉบับนี้ ทีมวิจัยหมายถึงการกระทำที่มีกระบวนการ หรือวิธีการเฉพาะตัวหรือรูปแบบการกระทำที่มีลักษณะเฉพาะของหมอลำซึ่งมักจะมีลำดับขั้นตอน และมีการกระทำอย่างความต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการของผู้ใช้กลยุทธ์นั้น การใช้กลยุทธ์ก็อาจมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมและความเหมาะสม สามารถพลิกแพลงไปตามสถานการณ์ที่ต่างกันออกไป และให้ผลตามที่หมอลำต้องการ ดังนั้น เมื่อทีมวิจัยตั้งคำถามเรื่องกลยุทธ์ นั้นก็หมายถึงว่า ทีมวิจัยสนใจศึกษาและพยายามหาคำตอบว่า “หมอลำสามารถทำได้อย่างไร”

กลยุทธ์ในการสื่อสารของหมอลำนี้เองที่ทีมวิจัยคาดว่าน่าจะมีหลายกลยุทธ์ เช่น กลยุทธ์ในการสื่อสารเพื่อเข้าถึงคนระดับกลุ่มย่อย (มีจำนวนไม่มากถึงขนาดระดับกลุ่มมวลชน (mass) กลยุทธ์ในการสื่อสารเพื่อทำให้คนดูเกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน กลยุทธ์ในการสื่อสารโดยการทำให้เนื้อหาที่ต้องการนำมาสื่อสารนั้นเข้าใจง่ายและจำได้ง่าย กลยุทธ์การผสมผสานระหว่าง “สาระ” กับ “บันเทิง” ให้มีสัดส่วนที่เหมาะสมและ “ถูกปากถูกคอ” ผู้ชมฯลฯ

เมื่อหมอลำใช้กลยุทธ์ต่าง ๆ ดังกล่าวเพื่อการสื่อสารกับชุมชน ผลที่เกิดตามมามีหลายระดับ เช่น ผลทำให้เกิดแนวคิดในระดับปัจเจกบุคคล เช่น คนคนหนึ่งอาจจะเกิดความคิดเรื่องการระมัดระวังรักษาสุขภาพอนามัย ระมัดระวังตัวเองไม่ให้ติดเชื้อจากโรคติดต่อ หรือหาทางที่จะปกป้องดูแลลูกหลานหรือคนในครอบครัวให้อยู่อย่างมีสุขภาพดี

อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้ ระหว่างคำว่า “กลยุทธ์” กับ “ศักยภาพ” นั้น มักจะมีบางส่วนที่คาบเกี่ยวกันและสัมพันธ์กันอยู่ เช่น เมื่อหมอลำมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนการแสดงอยู่แล้ว ก็แสดงว่าหมอลำก็ต้องใช้กลยุทธ์ที่จะปรับเปลี่ยนด้วยเช่นกัน

ส่วนผลของการสื่อสารที่เกิดกับระดับมวลชนนั้น จะเป็นผลในด้านนามธรรม และเป็นผลต่อสังคมโดยรวม กล่าวคือ การแสดงและการถ่ายทอดเนื้อหาของหมอลำนั่นต่อการปูพื้นฐานการพัฒนาที่สำคัญคือ ทำให้คนในชุมชนได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดให้เข้าใจและคุ้นเคยกับการแสดงพื้นบ้าน ทำให้ผู้รับสารเกิดการซึมซับเอาสภาพแวดล้อมทางชุมชนที่ดีงาม เกิดความซาบซึ้ง เห็นความสำคัญของศิลปการแสดงพื้นบ้าน อันจะมีส่วนช่วยให้เกิดการหล่อหลอม

ความมีจิตสำนึก ให้มีความรักและภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ช่วยให้เกิดความคิดและจิตสำนึก ในการปฏิบัติตัวตามศีลธรรม ระเบียบสังคม ช่วยเพิ่มพูนและสั่งสมทางวัฒนธรรม ช่วยยกระดับจิตใจและอารมณ์ ให้มีความละเอียดอ่อน และซาบซึ้งในศิลปะและสุนทรียะ ตลอดจนแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ไปสู่ผู้ชม เพื่อนำไปสู่การกล่อมเกลา การเพาะบ่ม เพื่อทำให้เกิดการยกระดับจิตใจของคนในสังคมให้ละเอียดอ่อน เป็นการพัฒนาในระดับวัฒนธรรมแล้วค่อยนำไปสู่การพัฒนาสังคมต่อไป

ทั้งนี้ กลยุทธ์ในการสื่อสารของหมอลำทั้งหมดนี้ยังมีบริบทต่าง ๆ (context) เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น บริบททางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมการลำเช่น ลีลา น้ำเสียง การแสดงออกของหมอลำ และวัฒนธรรมการฟัง การดู ของชุมชน บริบทเหล่านี้จะมีผลต่อกลยุทธ์การสื่อสารของหมอลำโดยตรง เพราะหมอลำเองจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทในสังคมเหล่านี้ด้วย จึงจะทำให้การสื่อสารดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

เท่าที่ทีมวิจัยสังเกตเห็นในปัจจุบันคือ เมื่อมีการนำหมอลำมาเป็นสื่อเพื่อการพัฒนา นั้น สำหรับศิลปินที่มีประสบการณ์การลำมาหลายสิบปี เช่น หมอลำกลอนรุ่นเก่า ส่วนใหญ่มักจะไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องการถ่ายทอดสาระบันเทิง เพราะมีความเชี่ยวชาญและมีกลยุทธ์ในการสื่อสารแบบสาระบันเทิงอยู่แล้ว เช่น แต่งกลอนลำเองได้ รู้จักช่วงเวลาที่จะนำเสนอ ดังนั้นที่เห็นได้ชัดคือ การจัดการวางแผนการแสดงหมอลำไปยังจังหวัดต่างๆทั่วภาคอีสานเพื่อรณรงค์อีสานไม่กินปลาดิบช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕ ซึ่งกระทรวงสาธารณสุขร่วมกับวงดนตรีเพชรพิณทอง และบรรดาหมอลำชื่อดังทั่วภาคอีสานซึ่งส่วนใหญ่เป็นหมอลำกลอนรุ่นอาวุโส จากเทปวิดีโอบันทึกการแสดงสดเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่า หมอลำเหล่านั้นต่างมีรูปแบบ มีความเชี่ยวชาญในการแสดงอย่างเป็นเอกลักษณ์

แต่สิ่งที่ทีมวิจัยอยากรู้ลึกลงไปกว่านั้นคือ หมอลำกลอนมีกลยุทธ์การถ่ายทอดสาระบันเทิงอย่างไรบ้าง ในบรรดาหมอลำประเภทเดียวกัน ใช้กลยุทธ์ที่เหมือนหรือต่างกันอย่างไร ยิ่งเป็นหมอลำต่างประเภทกัน หมอลำประเภทอื่นๆ สามารถทำได้อย่างหมอลำกลอนหรือไม่ หรือว่าหมอลำประเภทต่างๆ มีกลยุทธ์แตกต่างกันออกไป เราสามารถใช้กลุ่มและประเภทของหมอลำมาเป็นเกณฑ์แบ่งการใช้กลยุทธ์ที่ต่างกันนั้น ได้หรือไม่

ที่ทีมวิจัยตั้งประเด็นไว้เช่นนี้ เป็นเพราะว่า ทีมวิจัยเชื่อว่า แม้จะเป็นหมอลำประเภทเดียวกัน ก็เชื่อว่าหมอลำจะประสบความสำเร็จในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงทุกคน และไม่ว่าหมอลำกลอนจะสามารถเป็นหมอลำที่ให้สาระบันเทิงได้ทั้งหมด ดังนั้น ปัญหาที่ทีมวิจัย

สนใจคือ ถ้าหมอลำกลอนเป็นกลุ่มที่กล่าวได้ว่าให้สละบันเทิงได้ดีแล้ว กลุ่มที่เป็นผู้ให้สละบันเทิงได้ดีนั้น มีกลยุทธ์การให้สละบันเทิงอย่างไร นอกจากนี้ ยังมีหมอลำประเภทอื่นๆ ที่อาจจะยังไม่ประสบความสำเร็จในการเป็นผู้ให้สละบันเทิง ทีมวิจัยจึงสนใจว่า เหตุใดจึงเป็นหมอลำบางประเภทที่ประสบความสำเร็จ และเหตุใดหมอลำบางประเภทจึงไม่ประสบความสำเร็จ

นอกจากนี้ ทีมวิจัยยังสนใจศึกษาว่า เมื่อหมอลำมีบทบาทในการเป็นสื่อเพื่อการพัฒนาแบบสละบันเทิงนั้น หมอลำมีกลยุทธ์การสื่อสารแบบสละบันเทิงอย่างไรบ้าง ในกลยุทธ์เหล่านั้น มีองค์ประกอบอย่างไร หมอลำมีการจัดการผสมผสานสัดส่วนของการเป็นสื่อสละบันเทิงให้อยู่ในระดับที่พอดีได้อย่างไร

หนึ่ง โจทย์ข้อใหญ่ที่ทีมวิจัยอยากหาคำตอบให้ได้คือ หมอลำในฐานะสื่อพื้นบ้านนั้นมีศักยภาพอะไรบ้างในการพัฒนาท้องถิ่น ศักยภาพที่มีของหมอลำนั้นมีประการใดบ้าง และหมอลำ ยังต้องการพัฒนาศักยภาพส่วนใด เราสามารถนำศักยภาพของความเป็นผู้ให้สละบันเทิงของหมอลำนั้นมาใช้ได้อย่างไร เพราะทีมวิจัยเชื่อมั่นว่า สื่อพื้นบ้านอย่างหมอลำนี้ สามารถเป็นสื่อทางเลือกอีกทางหนึ่งที่จะมีส่วนในการพัฒนาท้องถิ่น การที่เราจะตอบคำถามนี้ได้ ทีมวิจัยจะตั้งประเด็นเพื่อศึกษาไว้คร่าว ๆ ว่า ศักยภาพที่หมอลำมีอยู่นั้น น่าจะประกอบด้วย ศักยภาพของผู้ส่งสาร ศักยภาพด้านเนื้อหาสาระ ศักยภาพในการใช้ช่องทางของหมอลำ และศักยภาพในการสร้างผู้รับสาร

ทั้งนี้ เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หมอล่ายังถูกละเลย ไม่ได้รับการยอมรับและให้ความสำคัญอย่างเต็มภาคภูมิจากสังคมในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา ดังนั้น ศักยภาพของหมอลำไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างเต็มที่ ดังนั้นหากสามารถตอบคำถามว่า หมอลำมีศักยภาพด้านต่าง ๆ เหล่านี้จริงก็จะนำไปสู่การประยุกต์ใช้ประโยชน์และดึงเอาศักยภาพในตัวของสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนาให้ได้ผล

จากการตั้งประเด็นปัญหานำวิจัยที่กล่าวมาทั้งหมดดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ทีมวิจัยต้องการศึกษาภาพรวมของหมอลำ ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่การตอบคำถามเรื่อง การเฟื่องฟู หรือการสูญหายของหมอลำบางประเภท เพราะหมอลำประเภทต่างๆ นั้น จะดำรงอยู่ได้ขึ้นอยู่กับการให้สละและบันเทิงที่เป็นตัวชี้วัดว่า ต้องให้ความบันเทิงอย่างไร หรือ ต้องให้สละอย่างไรจึงจะอยู่ได้ เพราะเท่าที่เป็นอยู่นี้ หมอลำที่เป็นตัวจริงเสียงจริงนั้นต้องกระเสือกกระสนดิ้นรนเพื่อการดำรงอยู่อย่างลำบาก แทบจะเอาตัวไม่รอด (เช่น หมอลำกลอนรุ่นอาวุโส และหมอลำหนุ่มชานแท้นบางคน และบางคณะที่พยายามรักษาความเป็นหมอลำดั้งเดิมเอาไว้) ขณะที่หมอลำที่สามารถดำรงอยู่และเอาตัวรอดอย่างสบายๆ นั้น กลับเป็นหมอลำที่ไม่ใช่หมอลำที่แท้จริง หากแต่เป็นหมอลำ

พันทางที่กลายพันธุ์ไปมากแล้ว คือ เป็นหมอลำแต่เพียงร่าง แต่ขาดจิตวิญญาณของการเป็นหมอลำ

เมื่อเห็นภาพรวมแล้วก็น่าจะตอบคำถามได้ว่า มีการเลือกหมอลำประเภทใดมาใช้ในการพัฒนา หมอลำที่มักจะได้รับการเลือกมาใช้ในการพัฒนานั้น มีการปรับตัวหรือไม่ ประเภทใดมีการปรับตัว ปรับตัวโดยวิธีใด เมื่อปรับตัวแล้วประเภทใดอยู่ได้ และประเภทใดอยู่ไม่ได้ และจะนำไปสู่คำตอบได้ว่า น่าจะมีการสืบทอดและช่วยฟื้นฟูหมอลำประเภทใด

จุดเด่นที่สำคัญของงานวิจัยครั้งนี้คือ ทีมวิจัยพยายามจะศึกษาให้ครอบคลุมพื้นที่มากกว่าการดูเฉพาะผู้ส่งสาร (Sender) และเนื้อหาสาร (Message) เหมือนงานวิจัยเชิงมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่ที่ผ่านมา โดยทีมวิจัยต้องการศึกษาและตอบปัญหากระบวนการการสื่อสารแบบสาระบันเชิงโดยพิจารณาองค์ประกอบการสื่อสารทั้งหมด ตั้งแต่ ผู้ส่งสาร (Sender) และเนื้อหาสาร (Message) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) และ ผู้รับสาร (Receiver)

ปัญหานำการวิจัย

๑.หมอลำที่มีอยู่หลายประเภทนั้น ประเภทใดที่มีศักยภาพและกลยุทธ์ในการพัฒนามากที่สุด และสามารถจัดกลุ่มแบ่งรูปแบบศักยภาพและกลยุทธ์ได้อย่างไร

๒.หมอลำแต่ละประเภทที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้น สามารถสร้างความนิยมให้ผู้รับสารกลุ่มต่างๆยอมรับจนเป็นที่แพร่หลายได้อย่างไร

๓.หมอลำทุกประเภทมีการปรับเปลี่ยนมากน้อยต่างกัน การปรับเปลี่ยนเหล่านั้น มีปัจจัยอันเกิดจากอะไรเป็นสาเหตุ และมีลักษณะการปรับเปลี่ยนอย่างไร

๔.การดำรงคงอยู่และการเสื่อมสูญของหมอลำทุกประเภทในปัจจุบันนี้ มีสภาพเป็นอย่างไรบ้างและการคงอยู่เหล่านั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยอะไรบ้าง

ข้อสันนิษฐานการวิจัย

๑.ประเภทของหมอลำมีผลต่อการเป็นผู้ให้สาระบันเชิงแตกต่างกันออกไป เช่น การให้สาระบันเชิงบางอย่างต้องใช้หมอลำบางประเภท การใช้หมอลำเพื่อการสืบทอดผู้ส่งสารก็ต้องใช้หมอลำอีกบางประเภท กลยุทธ์การสื่อสารของหมอลำแต่ละประเภทจึงแตกต่างกันออกไป

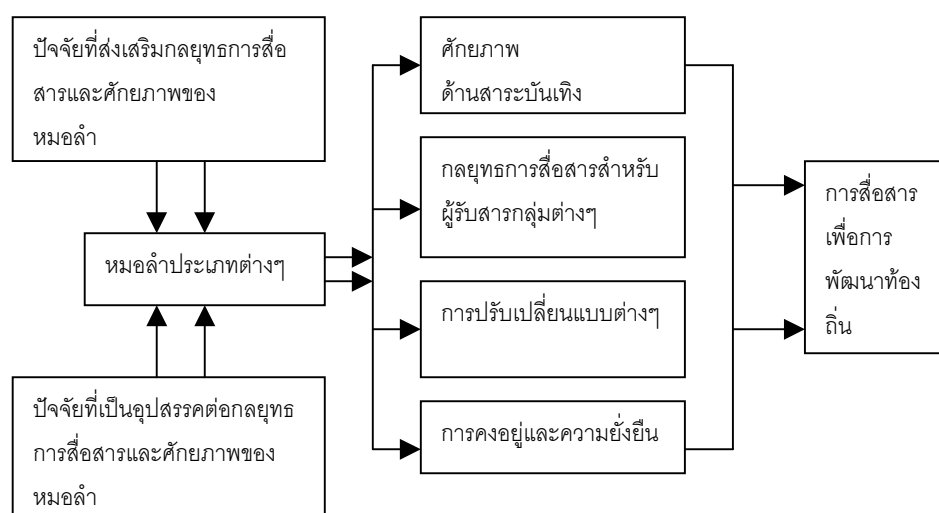
๒. ปรัชญาการณของการให้สารบันเทิงของหมอลำนั้น มีกลยุทธ์ (Strategy) การสื่อสารบางอย่างที่ยังคงอยู่และก็มีบางอย่างที่เริ่มจะหายไป และมีกลยุทธ์บางอย่างที่เกิดขึ้นใหม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การปรับเปลี่ยนและการสืบทอด การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

๓. การเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบันทำให้เห็นได้ชัดมากขึ้นทุกขณะว่า มีปัจจัยหลายอย่างที่มีผลต่อศักยภาพของหมอลำ กลยุทธ์การสื่อสารของหมอลำ รวมไปถึงการดำรงอยู่ และการสืบทอดหมอลำ

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาความเป็นมาและพัฒนาการของหมอลำ
๒. เพื่อศึกษาศักยภาพในการสื่อสารของแบบสารบันเทิงของหมอลำ
๓. เพื่อศึกษากลยุทธ์การสื่อสารแบบสารบันเทิงของหมอลำประเภทต่างๆ ในอันที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย เช่น เทคนิค กระบวนการสร้างสรรค์และคัดเลือกเนื้อหาสาระเพื่อศึกษาศักยภาพการสื่อสารแบบสารบันเทิงของหมอลำประเภทต่างๆ
๔. เพื่อศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้รับสารหลังการเปิดรับเนื้อหาเพื่อการพัฒนาจากหมอลำ
๕. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา
๖. เพื่อแสวงหาแนวทางและปัจจัยที่จะสืบทอดหมอลำและทำให้มีการใช้ศักยภาพของหมอลำเพื่อการพัฒนาอย่างเต็มที่

กรอบแนวคิด

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ทีมวิจัยมุ่งศึกษาเฉพาะเรื่องศักยภาพและกลยุทธ์ของหมอลำที่ใช้เพื่อการสื่อสารในชุมชน ดังนั้น ทีมวิจัยจึงกำหนดว่า หมอลำที่มีศักยภาพและกลยุทธ์พอที่จะสามารถสื่อสารกับชุมชนได้นั้น ต้องเป็นหมอลำที่ส่งสมประสบการณ์ในการลำมานานพอสมควรและเป็นหมอลำอาชีพที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายในเขตภาคอีสานและ/หรือทั่วประเทศ ทีมวิจัยจึงกำหนดว่า กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ อย่างน้อยต้องเป็นหมอลำที่เคยมีผลงานการออกกรับจ้างแสดง ตระเวนแสดง หรือเคยบันทึกเสียง หรือเคยปรากฏผลงานทางสื่อมวลชนมาแล้ว ไม่นต่ำกว่า ๕ ปี (นับจากอดีตมาถึง พ.ศ. ๒๕๔๔)

นิยามศัพท์

หมอลำ ผู้ที่มีอาชีพ มีความสามารถในการลำ และเป็นผู้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในระดับภาคอีสานหรือระดับประเทศ

สาระบันเทิง (Edutainment) การสื่อสารที่สามารถให้ทั้งความรู้และความบันเทิงแก่ผู้รับสารไปพร้อม ๆ กัน

การพัฒนา ในงานวิจัยนี้ไม่ได้ใช้ในความหมายแคบๆ เฉพาะเรื่องการพัฒนาตามวาระแห่งชาติ และเป็นแนวนโยบายหลักของรัฐบาลเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนเช่น การพัฒนาคุณภาพชีวิต การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด ป้องกันโรคติดต่อ รักษาสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์วัฒนธรรม ฯลฯ เท่านั้น หากแต่ยังหมายความรวมถึง การเสริมสร้างสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ดีงาม ให้เกิดการปลูกฝังและถ่ายทอด เข้าใจและคุ้นเคย เกิดการซึมซับ ซาบซึ้ง และเห็นความสำคัญของศิลปการแสดงพื้นบ้าน อันจะเป็นบ่อเกิดในการหล่อหลอมความมีจิตสำนึกให้รักและภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ช่วยให้เกิดความคิดและจิตสำนึก ในการปฏิบัติตัวตามศีลธรรม ระเบียบสังคม ช่วยเพิ่มพูนและสั่งสมทางวัฒนธรรม ช่วยยกระดับจิตใจและอารมณ์ ให้มีความละเอียดอ่อน และซาบซึ้งในศิลปะและสุนทรียะ ตลอดจนแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ไปสู่ผู้ชม เพื่อนำไปสู่การกล่อมเกลา การเพาะบ่ม เพื่อทำให้เกิดการยกระดับจิตใจของคนในสังคมให้ละเอียดอ่อน เป็นการพัฒนาในระดับวัฒนธรรมแล้วค่อยนำไปสู่การพัฒนาสังคมต่อไป

ประเภทของหมอลำ การจัดแบ่งกลุ่มหมอลำที่มีอยู่ในปัจจุบันออกเป็น กลุ่มต่างๆ ซึ่งมีดังต่อไปนี้

หมอลำกลอน หมอลำแบบดั้งเดิมมีหมอลำเพียงสองคนชายหญิง มีธรรมเนียมการลำเป็นยก มีลำดับการลำและเนื้อหาการลำที่แน่นอน เป็นการลำที่มีเครื่องดนตรีประกอบคือแคนเพียงอย่างเดียว

หมอลำกลอนซิ่ง หมอลำที่ประยุกต์จากหมอลำกลอน การแสดงของหมอลำยังใช้ดนตรีหลักคือแคน แต่มีเครื่องดนตรีสากลเพิ่มขึ้นมา เช่น มีพิณ กลองชุด เบส พร้อมกับหางเครื่อง ตัวหมอลำเคยเป็นหมอลำกลอนมาก่อน หรือเรียนลำกลอนมา อายุมักจะต่ำกว่า ๓๕ ปี หมอลำประเภทนี้จะลำก็ได้ ร้องเพลงก็ได้

หมอลำซิ่ง การแสดงที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากหมอลำกลอนซิ่ง การแสดงใช้ดนตรีสากลเป็นหลัก ตัวหมอลำลำได้ไม่มาก จึงมีการลำในการแสดงแต่ละครั้งเพียงเล็กน้อย ส่วนมากเป็นการร้องเพลงตลาดและลำกลอนตลาดตามสมัยนิยม ประกอบการเต้นของหางเครื่อง ตัวคนที่เรียกตัวเองว่าหมอลำนั้น ส่วนใหญ่จะยังเป็นวัยรุ่น อายุประมาณ ๑๘-๓๐ ปี หรือไม่ถึง ๓๕ ปี

หมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำที่แสดงเป็นคณะ มีการประยุกต์เอาลักษณะเพลงลูกทุ่งมาใช้ เช่น มีดนตรีสากล มีหางเครื่อง มีตัวหมอลำแต่งชุดแบบลิเกเป็นจำนวนมาก และมีการลำเป็นเรื่องเป็นช่วงการแสดงหลัก โดยสมมุติตัวหมอลำเป็นตัวละครต่างๆ

หมอลำเพลิน หมอลำที่แสดงเป็นคณะ มีลักษณะโดยรวมคล้ายกันกับหมอลำเรื่องต่อกลอนทุกอย่าง ต่างแต่ลักษณะการแต่งตัวของหมอลำผู้หญิงที่เป็นการนุ่งกระโปรงหรือผ้าถุงสั้นเหนือเข้าในการแสดงหมอลำ และมีการใช้ทำนองลำเพลินในการลำเป็นเรื่องทั้งตอนที่เข้าและออกจากฉาก

หมอลำแบบคอนเสิร์ต หมอลำที่ใช้ชื่อตัวหมอลำยอดนิยมเป็นชื่อคณะและเป็นจุดขาย อาจจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ มีตัวหมอลำที่เป็นหัวหน้าคณะโดดเด่นเพียงคนเดียว การแสดงจะเป็นการลำกลอนลำที่เป็นผลงานการออกเทปของหมอลำคนนั้น เป็นช่วงการแสดงหลัก แล้วต่อด้วยการแสดงแบบหมอลำเรื่องต่อกลอน

ลำ (เป็นคำกริยา) การขับลำนำโดยนำกลอนลำมาขับลำ ออกเสียงใส่ทำนองการลำแบบต่างๆ เช่น ลำทางสั้น ลำทางยาว (ลำล่อง) ลำเต้ย ลำเดิน ลำเพลิน ฯลฯ

กลอนลำ บทหรือกรองภาษาอีสานที่ใช้เพื่อการลำ อาจเป็นภาษาอีสานล้วนๆหรือถ้าเป็นกลอนลำสมัยใหม่ อาจเป็นภาษาอีสานสลับกับภาษากลาง มีหลายประเภทขึ้นอยู่กับทำนองการลำ

กลอนตลาด กลอนลำที่จับเป็นกลอนๆ ของหมอลำยอดนิยม ที่กำลังได้รับความนิยมในแต่ละยุค (ส่วนใหญ่เป็นกลอนลำแบบสลับกับเพลงลูกทุ่ง เช่น โบว์รักสีดำ รักสลายดอกฝ้ายบาน สาวจันทร์กั้งโกบ จอบหลอย)

เพลงตลาด เพลงทุกประเภทไม่ว่าเพลงสตริง เพลงร็อค เพลงลูกทุ่ง เพลงเพื่อชีวิต ซึ่งกำลังได้รับความนิยมในแต่ละยุค ที่หมอลำนำมาร้องในเวลาออกแสดง

นักประพันธ์กลอนลำ ผู้ที่มีอาชีพหรือมีหน้าที่ในการประพันธ์กลอนลำให้หมอลำ

เนื้อหาสาร เนื้อร้องในกลอนลำของหมอลำ

กลยุทธ์การสื่อสาร กระบวนการ เทคนิค และวิธีใด ๆ ที่หมอลำใช้ในการลำเพื่อให้การสื่อสารกับชุมชนเกิดผลตามที่หมอลำต้องการ

ศักยภาพของหมอลำ คุณค่าและความสามารถหรือ ข้อดีหรือ จุดแข็ง หรือ โอกาสของหมอลำที่มีอยู่อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนา

ผู้รับสาร คนอีสานที่มีวัยต่างๆ ซึ่งอยู่ในภาคอีสาน และได้ชมการแสดงของหมอลำ หรือฟังหรือดูการแสดงหมอลำในรูปแบบสื่อโสตทัศน์

ปัจจัย เหตุหรือที่มาจากทั้งภายนอกและภายในตัวหมอลำ ซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมและสนับสนุนการอยู่รอด และทำให้เกิดการเชื่อมสัญญาของหมอลำ ตลอดจนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของหมอลำ

ผลกระทบ ผลที่เกิดขึ้นกับความคิดของผู้รับสาร หรือผู้ชมหมอลำ หลังการเปิดรับสารโดยการชมการแสดงของหมอลำ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.สามารถนำกลยุทธ์ในการสื่อสารของหมอลำในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารไปสู่กลุ่มเป้าหมายที่ได้ผลดีมาปรับใช้ในการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

๒.ประยุกต์เทคนิคและกลวิธีของหมอลำ ที่สร้างให้มีการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน มาใช้เพื่อส่งเสริมการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน

๓.สามารถทราบแนวทางและวิธีการเผยแพร่เนื้อหาสารและแนวคิดเพื่อการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนไปสู่ชุมชนโดยผ่านสื่อพื้นบ้านได้

๔.สามารถนำรูปแบบการสื่อสารเพื่อชุมชนของหมอลำไปประยุกต์ใช้กับสื่อพื้นบ้านของภาคอื่น ๆ ได้

๕.ทราบแนวทางที่จะช่วยส่งเสริมและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านหมอลำอย่างถูกวิธีตามแบบที่เจ้าของวัฒนธรรมต้องการ ตลอดจนนำแนวทางที่ได้ไปปรับใช้เพื่อช่วยส่งเสริมและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้าน

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดเพื่อเป็นกรอบการวิเคราะห์ ๓ แนวคิดดังนี้

- ๑.แนวคิดเรื่องสาระบันเทิง (Edutainment)
- ๒.แนวคิดเรื่องข่าวสาร (Message)
- ๓.แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพ บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

แนวคิดเรื่อง Edutainment

เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) เป็นศัพท์ภาษาอังกฤษร่วมสมัย โดยเกิดจากการรวมศัพท์ภาษาอังกฤษดั้งเดิมจำนวน ๒ คำเข้าด้วยกัน ได้แก่คำว่า “เอดูเคชั่น”(Education) ซึ่งหมายถึงสาระความรู้หรือการศึกษาเล่าเรียนกับคำว่า “เอนเตอร์เทนเมนต์”(Entertainment) ซึ่งหมายถึงความบันเทิงในรูปแบบต่าง ๆ แล้วกลายเป็นศัพท์ใหม่ที่ เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) ซึ่งอาจแปลเป็นไทยว่า “สาระบันเทิง” โดยการผนวกคำว่า “สาระความรู้” กับคำว่า “ความบันเทิง” เข้าด้วยกัน

ในทางวิชาการ เอดูเทนเมนต์ (Edutainment)หมายถึง กระบวนการดำเนินงานที่มีเจตนาผสมผสานข้อมูลข่าวสารและสาระความรู้ในด้านต่าง ๆ เข้ากับความบันเทิง โดยมีเป้าหมายให้บุคคลได้คิด คำนึง รับรู้ และมีการประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่พึงประสงค์ของสังคม (Singhal & Roger, ๑๙๘๙ อ้างใน ปาริชาติ,๒๕๕๓)

โดยในที่นี้ ข้อมูลข่าวสารหรือสาระความรู้อาจประกอบไปด้วย เรื่องราวที่เป็นประเด็นปัญหาในสังคม หรือเรื่องราวที่สังคมจำเป็นต้องรับรู้และเข้าใจ ตลอดจนเป็นนโยบายสำคัญในสังคม อาทิ การป้องกันโรคเอดส์ การรู้หนังสือ การวางแผนครอบครัว การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการกักหน้าที่ของพลเมืองดีในสังคม เช่น การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น

ในขณะที่ความบันเทิงต่าง ๆ อาจนำเสนอผ่านสื่อหลากหลายประเภททั้งสื่อมวลชน สื่อโสตทัศน์ สื่อพื้นบ้าน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ เพลง ภาพยนตร์ การ์ตูน วีดิโอเทป หมอลำ หนังสือ ฯลฯ

ดังนั้นเอดูเทนเมนต์ (Edutainment)ก็คือเครื่องมือที่เชื่อมประสานโลกบันเทิงและโลกสาระความรู้เข้าด้วยกัน โดยดึงเอกลักษณ์ด้านความสนุกสนาน ความมีชีวิตชีวาอันเป็นเอกลักษณ์ของความบันเทิงเพื่อใช้ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารสู่ผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้พวกเขาได้มีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัย มีสุขภาพแข็งแรง และมีความสุขเป็นต้น

จุดเด่นของ เอดูเทนเมนต์ (Edutainment)

เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) มีจุดเด่นหลายประการ อาทิ

๑. ด้านกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง เอดูเทนเมนต์ (Edutainment) สามารถทำหน้าที่เป็น

“กลไก” ในการเชื่อมประสานผลประโยชน์ของฝ่ายต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เช่น

- ผู้กำหนดนโยบายสามารถกำกับดูแล และชี้นำทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสมาชิกในสังคมไปในทิศทางที่ปรารถนา
- ผู้ผลิต ได้รับชื่อเสียงจากผลงานการสร้างสรรครายการ โดยเฉพาะในด้านความรับผิดชอบต่อสังคม และรายได้จากผู้สนับสนุนจากกลุ่มสปอนเซอร์
- ผู้สนับสนุน โดยเฉพาะผู้สนับสนุนกลุ่มธุรกิจ สามารถมั่นใจในสัดส่วนของผู้ชมรายการ อันอาจนำไปสู่ความสำเร็จในการตอกย้ำภาพลักษณ์ ของผลิตภัณฑ์ หรือผลกำไรจากการขายสินค้า
- กลุ่มผู้บริโภคสื่อ ได้รับความเพลิดเพลิน ความสนุกสนาน ความพึงพอใจ ตลอดจนได้รับสาระความรู้ต่าง ๆ ที่สอดแทรกผ่านงาน เอดูเทนเมนต์

๒. ด้านเนื้อหา เอดูเทนเมนต์ ทำหน้าที่เน้นหนักในการทำหน้าที่ “แปลงสาร” เกี่ยวกับสาระความรู้ ข้อคิด คติเตือนใจ ซึ่งมักเป็นเรื่องยาก ซับซ้อนหรือดูไม่น่าสนใจ ให้มีเนื้อหาเข้าใจง่าย เห็นภาพชัดเจน และน่าสนใจ ในขณะเดียวกันก็นำเสนอความรู้ดังกล่าวในรูปแบบของความบันเทิงสู่กลุ่มผู้บริโภคเป้าหมาย

นอกจากนั้น เอดูเทนเมนต์ ในโลกสมัยใหม่ ยังให้ความสำคัญกับ “กระบวนการทดสอบสาร” (message testing) กับกลุ่มเป้าหมายก่อนการผลิตเผยแพร่จริง

๓. ด้านวิธีการนำเสนอ เอดูเทนเมนต์ จะให้ความสำคัญกับกระบวนการนำเสนอสารที่เป็นสาระความรู้ ให้สอดคล้องกับรสนิยมและรูปแบบการบริโภคของกลุ่มเป้าหมาย ตลอดจนเน้นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ “ช่องทาง” ที่เหมาะสมในการนำเสนอสารเอดูเทนเมนต์ สู่กลุ่มเป้าหมาย และการศึกษาเปรียบเทียบการนำเสนอรูปแบบต่าง ๆ กับผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้บริโภค

Event M.Rogers นักวิชาการด้านการสื่อสารและการพัฒนาได้คาดการณ์ว่า เอดูเทนเมนต์ จะเป็น “เครื่องมือ” หลักประการสำคัญของศตวรรษที่ ๒๑ สืบเนื่องจากเหตุผล ๒ ประการคือ

ประการแรก ได้แก่ กระแสความนิยมรายการเอดูเทนเมนต์ (Edutainment) ในหมู่ผู้กำหนดนโยบาย นักวิชาชีพ และนักวิชาการในกลุ่มประเทศละตินอเมริกา แอฟริกา เอเชียและสหรัฐอเมริกา โดยเราสามารถสังเกตเห็นการสนับสนุนของฝ่ายต่าง ๆ ในประเทศดังกล่าว ในการใช้เอดูเทนเมนต์ เป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับประชาชนกลุ่มเป้าหมายกันอย่างกว้างขวาง ใน

ขณะเดียวกันก็ได้มีการสนับสนุนให้ดำเนินการสรุปทเรียน พัฒนาองค์ความรู้ และประสานความร่วมมือทางด้านเทคนิคและวิชาการในระดับนานาชาติอย่างเป็นระบบ

ประการที่สอง ได้แก่ความเชื่อมั่นที่ว่า เอดูเทนเมนต์ เป็นเครื่องมือที่สามารถก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมของบุคคลไปในทางที่พึงปรารถนาในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมต่อไป

ดังนั้น ในอนาคตหากฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการฉีกกำลังร่วมมือกันอย่างสมานสามัคคี เอดูเทนเมนต์ ก็สามารถทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือ” ที่สามารถนำพาทุกฝ่ายไปสู่สถานการณ์แบบ Win-Win หรือที่เรียกว่าเป็นสถานการณ์ที่ไม่มีผู้แพ้หรือผู้สูญเสีย แต่ทุกฝ่ายต่างเป็นผู้ครองชัยชนะร่วมกันนั่นเอง (ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, ๒๕๔๓)

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดนี้เป็นต้นแบบในการตั้งเกณฑ์กำหนดลักษณะของสื่อพื้นบ้านหมอลำที่จะนำไปใช้เพื่อการสื่อสารกับชุมชน ว่า หมอลำที่จะสามารถสื่อสารกับชุมชนได้ในงานวิจัยครั้งนี้ ต้องเป็นสื่อพื้นบ้านหมอลำที่มีลักษณะเด่นเข้าข่ายของการเป็นสื่อเอดูเทนเมนต์ ได้จริง ๆ และต้องสามารถสื่อสารกับชุมชนได้โดยวิธีเอดูเทนเมนต์ตามแนวคิดดังกล่าว

แนวคิดเรื่องข่าวสาร (Message)

ข่าวสารเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการสื่อสาร การทำความเข้าใจกับข่าวสาร จึงเป็นเรื่องสำคัญ ทฤษฎีที่เน้นตัวสารนี้ อาจจะพิจารณาได้จาก ๓ มุมมอง โดยที่ทั้ง ๓ มุมมองนี้ต่างมีจุดร่วมกันคือ พิจารณาว่า สารทุกอย่างนั้นมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ดังนั้น จึงต้องมีกระบวนการใช้รหัส มุมมองแรกจากผู้ผลิตนั้น จะสนใจว่า ผู้ส่งสารได้ใส่รหัสลงไปในตัวสารได้อย่างไร (Encoding) มุมมองที่ ๒ จะสนใจว่า ผู้รับสารได้ถอดรหัสออกมาได้อย่างไร (Decoding) และมุมมองสุดท้ายจะสนใจความสัมพันธ์ระหว่างสื่อแต่ละประเภทกับสารแต่ละชนิดว่าเป็นอย่างไร

ทฤษฎีนี้ได้ให้แนวทางการศึกษาวิจัยที่เรียกว่า “การวิเคราะห์เนื้อหา” อันเป็นวิธีการที่นิยมกันมากในวงการสื่อมวลชน การวิเคราะห์เนื้อหามี ๒ วิธีคือ

๑.การวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงปริมาณ อันได้แก่ วิธีการตรวจสอบว่า เนื้อหาในแต่ละสื่อ มีปริมาณมากน้อยเพียงไร ทั้งนี้โดยมีความเชื่อเบื้องต้นว่า ปริมาณนั้นสามารถจะบ่งบอกถึงความสำคัญของสารนั้น จากจุดยืนของผู้ส่ง และปริมาณนั้นจะสามารถทำนายผลกระทบของสารนั้น เมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้รับสาร

๒. การวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์แนวนี้ไม่ได้ให้ความสนใจมากนักกับเรื่องปริมาณของเนื้อหาที่ถูกถ่ายทอด แต่จะสนใจความหมายระดับต่าง ๆ ที่สอดใส่

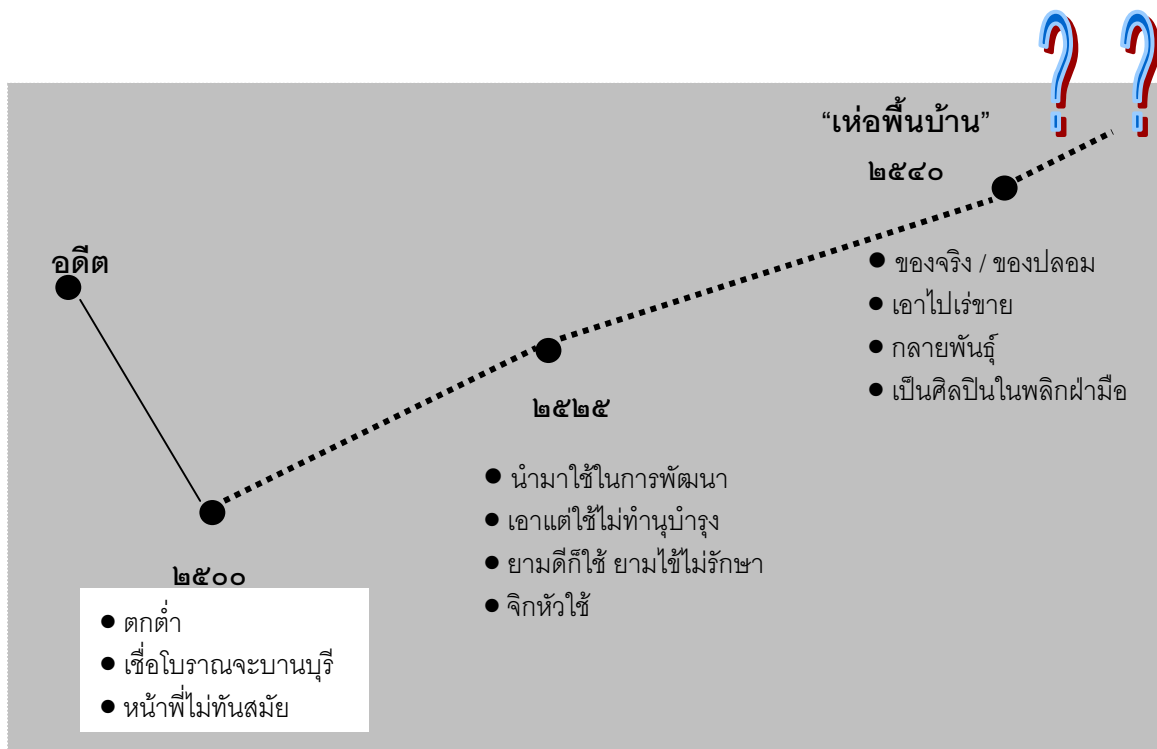
อยู่ในเนื้อหา และสนใจกระบวนการตีความที่ดูความสัมพันธ์ระหว่าง เนื้อหา (Text) บริบทที่แวดล้อม (Context) เป็นสำคัญ (กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๓๙))

แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพ บทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

เท่าที่กาญจนา แก้วเทพได้ศึกษาสื่อพื้นบ้านและวิเคราะห์พัฒนาการ ตลอดจนปัญหาของการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนานั้น ได้พบข้อสรุปที่ค่อนข้างรุนแรงก็คือ การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนานั้น เป็นไปในลักษณะเดียวกับการใช้ป่า คือมีแต่การใช้ แต่ไม่ทำนุบำรุงรักษา มีอาการแบบ "ยามดีก็ใช้ ยามใช้ก็ไม่รักษา เมื่อม้วยมรณาก็ปล่อยไปตามยถากรรม"

กล่าวโดยสรุปก็คือ แนวทางการศึกษาเรื่องใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนานั้นส่วนใหญ่สนใจแต่นำสื่อ "มาใช้เพื่อการพัฒนา" แต่ไม่สนใจที่จะ "พัฒนาสื่อที่ถูกนำมาใช้" ดังนั้นผลที่ตามมาก็คือ ปัจจุบันนี้ทำให้ขาดองค์ความรู้ในเรื่องวิธีการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนาอย่างเหมาะสม ทั้งยังขาดวิธีการที่จะพัฒนาตัวสื่อพื้นบ้านไปพร้อม ๆ กัน กาญจนา แก้วเทพได้แสดงเส้นทางการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันไว้ดังนี้

เส้นทางการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนา

การที่เราจะรู้จักการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อพัฒนานั้น กาญจนา แก้วเทพเสนอเอาไว้ว่า เราต้อง “รู้จักและเข้าใจสื่อพื้นบ้านให้ปُرป่องและรอบด้าน” พร้อมกับเสนอว่าการจะทำความรู้จักและเข้าใจสื่อพื้นบ้านให้ปُرป่องและรอบด้านนั้น น่าจะรู้จักใน ๓ แง่มุม คือ

- (๑) รู้จักข้อเด่นและข้อจำกัดของสื่อพื้นบ้าน
- (๒) รู้จักหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน
- (๓) รู้จักองค์ประกอบของสื่อพื้นบ้าน

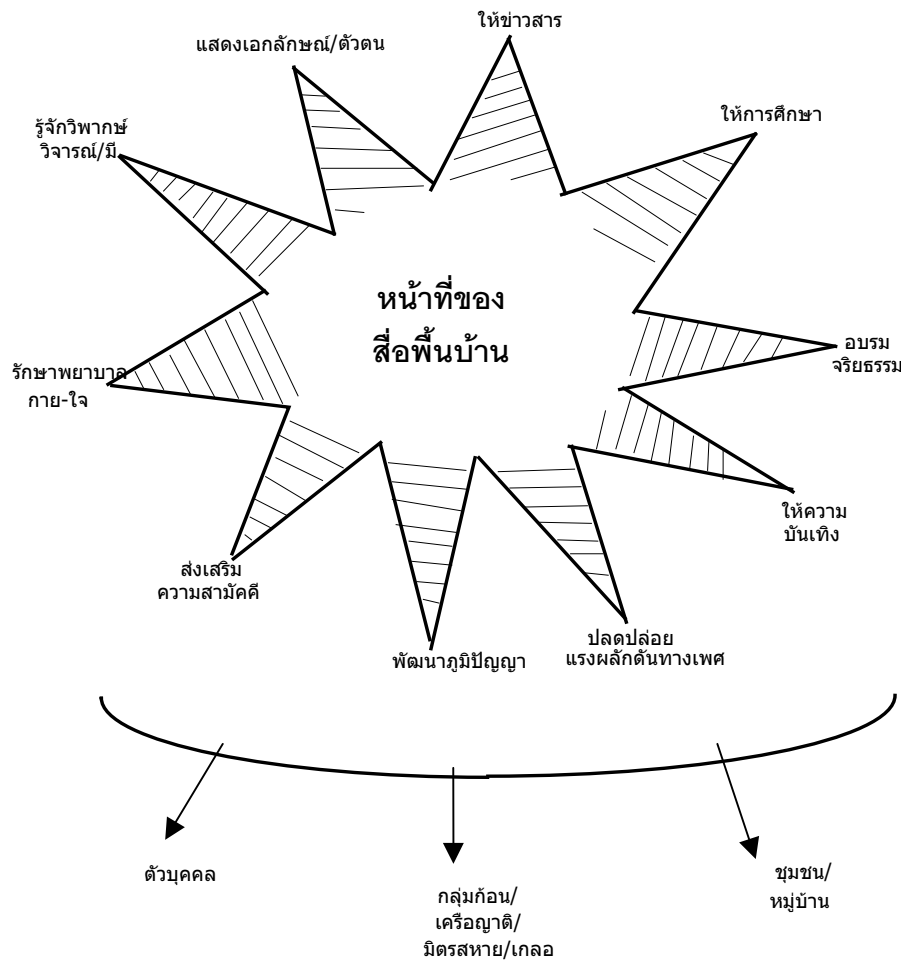
(๑) การรู้จักข้อเด่นและข้อจำกัดของสื่อพื้นบ้านนั้น สื่อที่ง่ายที่สุดก็คือ การนำวางเทียบกับสื่อมวลชน เพราะด้านที่เป็นข้อเด่นของสื่อพื้นบ้านก็จะกลายเป็นข้อจำกัดของสื่อมวลชน และเป็นจริงในทางกลับกัน ดังตารางที่แสดงเอาไว้ข้างล่างนี้

ข้อเด่นของสื่อพื้นบ้าน	ข้อเด่นของสื่อมวลชน
(๑) ใกล้ชิดประชาชน ฝ่ายต่อการเข้าถึง เข้าใจง่าย (๒) แสดงออกทางอารมณ์ได้เต็มที่/สร้างสรรค์ (๓) ดัดแปลงให้เข้ากับแต่ละท้องถิ่น (๔) ใช้ภาษาถิ่น/มีชีวิตชีวา/งดงาม/โดนใจ (๕) เนื้อหาปรับให้เข้ากับยุคสมัยได้ (๖) มีราคาถูก (๗) อยู่กับท้องถิ่น/ชุมชนมานาน เป็นสื่อคุ้นเคย เป็นที่รักใคร่	(๑) เป็นสื่อที่ได้มาง่าย (๒) เป็นสื่อที่มาได้แรง/เร็ว มีภาพ/แสง/สี/เสียง (๓) เป็นสื่อรุก อยู่ที่ไหนก็รับชมได้ (๔) มีกระบวนการผลิตที่ละเอียด มีขั้นตอน มีเงินทุน (๕) ใช้เทคโนโลยีขั้นสูงเข้าช่วย เพิ่มความน่าดูชม ไร้อารมณ์ (๖) เข้าถึงผู้ชมได้ครั้งละมากๆ เป็นที่กล่าวขวัญถึงได้ง่าย (๗) เก็บเอาไว้ดูได้ในหลายกาละ/เทศะ

หลังจากที่รู้จักข้อเด่นและข้อด้อยของสื่อทั้งสองประเภทแล้ว แนวทางที่จะพัฒนาสื่อพื้นบ้านต่อไปก็คือ จะเก็บรักษาข้อเด่นของสื่อพื้นบ้านเอาไว้ และนำเอาสื่อมวลชนมาลดทอนข้อจำกัดของสื่อพื้นบ้านได้อย่างไร เป็นต้น

(๒) การรู้จักหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน

นักวิชาการเยอรมันสำนักแฟรงเฟิร์ตได้ประมวลหน้าที่อันหลากหลายของสื่อพื้นบ้านที่เราอาจจะเรียกว่า สิบเหลี่ยมของหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านดังในภาพ

การทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ มีได้หลายระดับหลายชั้น เริ่มตั้งแต่

- **การทำหน้าที่ระดับตัวบุคคล** เช่น การเล่นเกมปริศนาคำทายที่เรียกว่า "โจ๊ก" ของชาวบ้านแถบ จ.ชลบุรีนั้น จะพัฒนาภูมิปัญญาของผู้เล่นแต่ละคนเป็นให้เฉียบคม
- **การทำหน้าที่ระดับกลุ่มก้อน/เครือข่าย/มิตรสหาย** จะเห็นได้ชัดเจนในสื่อพื้นบ้านแบบการบูชาผีปู่ย่าของทางภาคเหนือที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย ส่งเสริมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ญาติพี่น้อง
- **การทำหน้าที่ระดับชุมชน/หมู่บ้าน** เช่น ประเพณีลำผีฟ้า หรือลงช่วงลำไ้ของทางภาคอีสานก็จะทำหน้าที่ให้การรักษาพยาบาลทั้งกายและใจของคนทั้งชุมชน เป็นต้น

เมื่อเราศึกษาเรื่องการทำหน้าที่อันหลากหลาย และในระดับต่าง ๆ ของสื่อพื้นบ้านนั้น เราก็จะมองเห็นการเปลี่ยนแปลงของหน้าที่เหล่านี้ทั้งในแง่ปริมาณ ในเชิงคุณภาพ และในแง่ระดับ ตัวอย่างเช่น ในแง่ปริมาณ ปัจจุบันนี้ สื่อพื้นบ้านประเภทการแสดงเช่น ค่าวซอ หมอลำหนังตะลุง ฯลฯ มักจะถูกกลบเกลี่ยมหน้าที่ที่มีอยู่มากมายให้เหลือแต่เพียงหน้าที่ให้ความบันเทิงเพียงอย่างเดียว ส่วนในแต่ละระดับก็อาจจะลดระดับจากชุมชนมาเหลือเพียงกลุ่มก้อน/เครือข่ายหรือเป็นเรื่องเพียงแต่ระดับตัวบุคคล ส่วนคุณภาพของการทำหน้าที่อาจจะเปลี่ยนแปลงไป เช่น

การจัดแสดงในราอาจะถูกเปลี่ยนหน้าที่ให้กลายเป็นการแสดงแสนยานุภาพของบรรดานักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น

เนื่องจากปริมาณ คุณภาพ และระดับของการทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านเป็นมิติที่เคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนได้ ดังนั้น ในการพัฒนาสื่อพื้นบ้านนั้น สิ่งที่สามารถจะทำได้คือการเพิ่มปริมาณของหน้าที่ การปรับปรุงคุณภาพของการทำหน้าที่ และการขยายระดับของการทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน เช่น แนวคิดเรื่องการนำเอาศิลปะแม่ไม้มวยไทยมาผสมกับแอโรบิคสำหรับสุขภาพสตรีให้มีหน้าที่ทั้งด้านการออกกำลังกายและยังเป็นศิลปะป้องกันตัวได้ด้วย เป็นต้น

(๓) การรู้จักองค์ประกอบของสื่อพื้นบ้าน เนื่องจากสื่อพื้นบ้านแต่ละชนิดได้ออกแบบมาอย่างครบชุด ดังนั้น เวลาที่จะนำมาใช้ก็ต้องนำมาให้ครบชุด หรืออย่างน้อยก็จะได้หยิบส่วนเดียวที่สำคัญมาใช้ หรือจะปรับเปลี่ยนอะไรไปบ้าง

กระบวนการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน

กาญจนา แก้วเทพยังได้เสนอต่อไปว่า การที่สังคมจะได้มีสื่อพื้นบ้านใช้กันต่อไปจนถึงลูกถึงหลานนั้น ต้องมีการสืบทอดสื่อพื้นบ้านโดยทำให้ครบวงจรคือการสืบทอดทั้งตัวศิลปิน สืบทอดทั้งด้านผู้ชม และสืบทอดด้านเนื้อหา

() การสืบทอดตัวศิลปิน

ในความเป็นจริงนั้น การเพาะบ่มศิลปินพื้นบ้านต้องกินเวลายาวนานต่อเนื่อง ต้องใช้ความเพียรพยายามฝึกฝนของศิลปินอย่างมาก ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่เป็นปัจเจก ลักษณะของการสืบทอดศิลปินพื้นบ้านแตกต่างจากกระบวนการผลิตศิลปินในสาขาสื่อมวลชนที่เข้าห้องอัดเพียง ๓-๔ เดือนก็ถือว่า "ใช้เวลานานมากแล้ว" หรือสามารถก้าวขึ้นมาเป็นศิลปินได้แทบชั่วพริบตา

สภาพการณ์ที่เป็นปัญหาในปัจจุบันก็คือ ในขณะที่กระบวนการอบรมบ่มเพาะศิลปินพื้นบ้านต้องใช้การเตรียมเป็นเวลายาวนานพอสมควร เสมือนการทำนาที่ต้องมีการเตรียมดินอย่างดี ให้น้ำปุ๋ยปราบหญ้า ใส่น้ำให้พอเหมาะ ฯลฯ กว่าที่จะลงมือปลูก และยักรอคอยดูแลในช่วงเพาะปลูก แต่ทว่าระบบสังคมสมัยใหม่จะตัดขั้นตอนที่กล่าวมาทิ้งไปหมด แล้วก็มารอคอยในขั้น "เก็บเกี่ยว" กันเลย ตัวอย่างรูปธรรมที่สุดก็คือ การจัดประกวดนักร้องทั้งหลาย เพื่อที่จะคัดเก็บเกี่ยวเอานักร้องเสียงดี(ที่ผ่านการบ่มเพาะมาแล้ว)ไปใช้ได้เลย กาญจนา แก้วเทพมีความเชื่อว่า หากปล่อยสภาพการณ์ให้เป็นไปตามยถากรรมเช่นนี้ เงื่อนไขที่จะก่อสร้างศิลปินพื้นบ้านแบบเยี่ยมยุทธในอนาคตคงจะขาดแคลนอย่างยิ่ง

อนึ่ง การพัฒนาสื่อพื้นบ้านนั้น เราต้องเข้าใจองค์ประกอบด้านความรู้ของสื่อพื้นบ้านเพื่อจะทำให้พิจารณาได้ว่าจะเลือกปรับเปลี่ยนอะไร เลือกเก็บรักษาส่วนใดไว้ หรือส่วนใดที่อาจทิ้งไปได้ ซึ่งถ้าเปรียบองค์ประกอบด้านความรู้ของสื่อพื้นบ้านกับต้นไม้ จะมีอยู่ ๓ ส่วนคือ ส่วน

แรกคือส่วนที่เป็นดอกเป็นผล หมายถึงส่วนที่เป็นความรู้เชิงเทคนิค เช่น การสอนทำรายำโนรา การฝึกหัดท่องกลอนหมอลำ การหัดจับซอมาลี เป็นต้น

ส่วนที่สองเป็นประจักษ์ลำดับที่ตั้งคำถามเอาไว้ ในส่วนนี้คือ บรรดาคุณค่าต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเนื้อหาของสื่อพื้นบ้าน เช่น ในบทร้องของโนรานั้นก็เป็นเรื่องการอบรมสั่งสอนเรื่องความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่ ครูบาอาจารย์

ส่วนที่สาม เป็นดังรากแก้วของต้นไม้ เป็นส่วนที่มองไม่เห็นหากทว่าเป็นทั้งสิ่งยึดเหนี่ยวและเป็นทั้งเครื่องแสวงหาอาหารมาบำรุงเลี้ยงต้นไม้ ในส่วนนั้นคือจิตวิญญาณของสื่อพื้นบ้าน ในสมัยโบราณจะแสดงออกมาในรูปแบบความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องตายายของโนรา การนับถือครูของศิลปิน การไหว้อัยยอครูของหมอลำ เป็นต้น

ข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องการสืบทอดของศิลปินก็คือ จะมีกระบวนการอย่างไรก็จะสืบทอดศิลปินออกมาให้ครบเครื่องเรื่องศิลปิน คือได้ตั้งแต่ดอกลำต้น มาจนกระทั่งถึงรากแก้วได้ เพราะมีแต่ต้องลงรากลึกเท่านั้นจึงจะเป็นหลักประกันความอยู่ยงคงกระพันของสื่อพื้นบ้านได้

(๒) การสืบทอดผู้ชมสื่อพื้นบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ชมที่อยู่วงรอบนอกสุดของสื่อพื้นบ้าน คือกลุ่มเด็กและวัยรุ่นหนุ่มสาว (ซึ่งเป็นอนาคตของสื่อพื้นบ้าน) ซึ่งอาจจะหลุดจากวงโคจรของสื่อพื้นบ้านได้ง่ายที่สุด เหตุปัจจัยหลักนั้นมักเป็นเพราะขาด **"โอกาสและช่องทางที่จะได้พบปะ ทำความรู้จักกัน"** ระหว่าง กลุ่มเด็กและวัยรุ่นหนุ่มสาว กับฝ่ายสื่อพื้นบ้าน

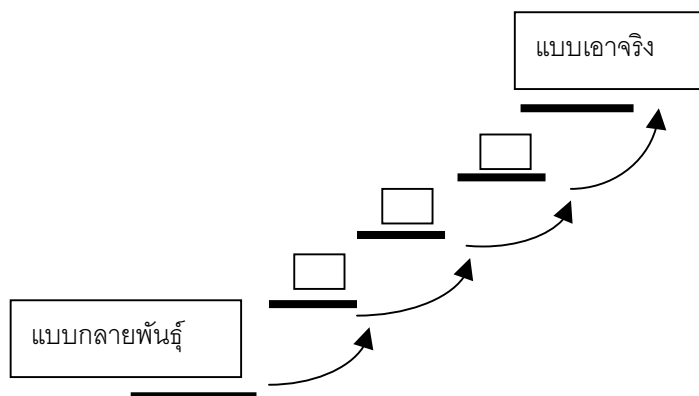
อันที่จริงในเรื่องการสืบทอดสื่อพื้นบ้านนั้น ตามปกติ เรามักจะสนใจแต่การสืบทอดฝ่ายผู้ส่งสารคือ ฝ่ายศิลปิน แต่ทว่าตามหลักการด้านนิเทศศาสตร์ การสืบทอดด้านผู้รับสาร คือ ผู้ดูผู้ชม นั้นเป็นปัญหาคอขาดบาดตายมากเสียยิ่งกว่า

กาญจนา แก้วเทพได้เสนอแนวคิดเรื่องการสืบทอดผู้ชมสื่อพื้นบ้าน ดังนี้คือ

- **แนวคิดเรื่องการสร้างตลาดผู้ชมในอนาคต** นั่นคือการ "สร้างตลาด" ขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ตัวอย่างเช่น ในนิตยสารสตรีสำหรับผู้ใหญ่จะมีการแทรกหน้าสำหรับเด็กเอาไว้ด้วย หน้าเด็กนั้นก็เพื่อสร้างกลุ่มผู้อ่านในอนาคต เหมือนค่ายเพลงสร้างศิลปินเด็กขึ้นมาเพื่อรองรับผู้ฟังวัยเด็ก ในแง่นี้ ศักยภาพของสื่อพื้นบ้านนั้นสามารถทำได้อยู่แล้ว เช่น ในโนราก็จะมีพวกโนราเด็กที่จะดึงกลุ่มผู้ชมที่เป็นเด็กด้วยกัน

- **แนวคิดเรื่องบันไดปลาโจนทางศิลปะ** หากเริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงของวันนี้ว่า ความรู้ในเรื่องการดูสื่อพื้นบ้านของคนไทยลดน้อยลงไปเป็นลำดับ เช่น เด็กวัยรุ่นเมื่อเวลาดูโฆษณาก็อ่านรหัสไม่ออกแล้วว่า เวลาที่ยกยดใจเสียใจนั้นจะทำท่าทางอย่างไร ดังนั้น ทางฝ่ายสื่อพื้นบ้านก็อาจจะต้องจัดขึ้นบันไดทางศิลปะให้ผู้รับสารได้ค่อย ๆ ไต่ขึ้นไปแบบบันไดปลาโจน โดยขั้นแรก ๆ อาจจะต้องเอารสนิยมของผู้รับสารเป็นตัวตั้ง ซึ่งอาจจะเป็นสื่อพื้น

บ้านแบบกลายพันธุ์แล้ว แล้วค่อยๆไต่ไปสู่ขั้นที่เอาตัวศิลปินเป็นตัวตั้งหรือเป็นแบบตัวจริงเสียจริง

บันไดปลาโจนทางศิลปะ

- **การสร้างผู้ชมที่มีความรู้ ศิลปะเป็น** แนวทางนี้ทำได้โดยการสร้างให้ผู้ชมได้รับทั้งความรู้และความบันเทิงไปพร้อมๆกัน เช่น อ.เสรี หวังในธรรม เคยอธิบายท่าทางของโขนก่อนที่จะแสดงให้ดู การมีความรู้เป็นปัจจัยพื้นฐาน (necessary factor) สำหรับความชื่นชมศิลปะในการนี้ ตัวศิลปินเองก็อาจจะต้องมีคุณสมบัติแบบ "two in one" คือเป็นทั้ง "ครูผู้ให้การศึกษา" (educator) และเป็นทั้ง "ดาราผู้ให้ความบันเทิง" (entertainer) ไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนี้ อาจจะมีการเปิดโอกาสให้ผู้ชมให้มาฝึกฝนเป็นศิลปินนักแสดงบ้าง เพื่อผู้ชมก็จะบังเกิดความเข้าใจว่า กว่าจะสามารถทำท่าทางให้ได้อย่างศิลปินนั้นยากเย็นแสนเข็ญเพียงใด แล้วผู้ชมก็จะเกิดความชื่นชม ตามมา

(๓) การสืบทอดเนื้อหาสื่อพื้นบ้าน

โดยส่วนใหญ่ สื่อพื้นบ้านมีกระบวนการสร้างสรรค์เนื้อหาจากวัฒนธรรมแบบ "มุขปาฐะ" (oral culture) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีจุดแข็งอย่างมากในแง่ความคิดสร้างสรรค์และสุนทรียะ แต่ก็มีความอ่อนไหวที่เสื่อมสลายไปได้โดยง่าย ดังนั้นงานสืบทอดระดับแรกจึงน่าจะเป็นงานอนุรักษ์เนื้อหาของสื่อพื้นบ้าน ซึ่งงานนี้ได้มีการริเริ่มเป็นอย่างมากแล้ว

สำหรับงานที่จะส่งเสริมเพิ่มมูลค่าเพิ่มให้แก่เนื้อหาของสื่อพื้นบ้าน เพื่อให้มีความชอบธรรมที่จะดำรงรักษาสืบไป ก็คือการนำวิทยาการแบบใหม่ ๆ เข้าไปศึกษาวิเคราะห์ความหมายและคุณค่าของเนื้อหาของสื่อพื้นบ้าน เนื่องจากเนื้อหาของสื่อพื้นบ้านนั้นถือกำเนิดมาในบริบทสังคมภายในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จึงมักขาดความชอบธรรมว่า จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไรในปัจจุบัน และเหตุผลที่จะเก็บรักษาเนื้อหาของสื่อพื้นบ้านเอาไว้เพียงเพราะเป็นมรดกเท่านั้นก็อาจ

จะฟังไม่ขึ้น เพราะฉะนั้น น่าจะต้องมีการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของสื่อพื้นบ้านเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบันให้จงได้ (กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๖))

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมอลำ

จากการค้นคว้าเอกสาร งานวิจัย และบทความจากแหล่งเอกสารต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มเนื้อหาของการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับหมอลำออกเป็นหมวดต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าในการศึกษาของผู้ศึกษาที่ผ่านมา มีการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหมอลำเพื่อให้ทราบเรื่องราว ข้อเท็จจริงและวิเคราะห์ถึง “สิ่งที่เคยมีหรือเกิดมาแล้ว” ในแง่มุมของการศึกษาเชิงมนุษยศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ และมีการศึกษาเชิงสังคมศาสตร์บ้าง

ประเด็นที่พึงสังเกตที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ เรื่องที่มีการค้นคว้า วิจัย และเขียนรวบรวมต่างๆ ที่มีคณะผู้วิจัยค้นคว้ามารวบรวมไว้นั้น เป็นเรื่องที่เกิดและเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารและองค์ประกอบของการสื่อสารของหมอลำทั้งนั้น คือ S-M-C-R (Sender-Message-Channel-Receiver) คือบางเรื่องศึกษาเรื่องตัวผู้ส่งสาร คือตัวหมอลำซึ่งมีแทบทุกประเภท หลายเรื่องศึกษาเรื่องตัวสาร คือเนื้อหากลอนลำ และบางเรื่องศึกษาช่องทางการสื่อสาร รูปแบบการสื่อสารของหมอลำของหมอลำ เช่น การลำประเภทต่างๆ แต่ไม่มีงานวิจัยชิ้นใดที่ศึกษาตัวผู้รับสารของหมอลำโดยตรงว่า ลักษณะของผู้รับสารของหมอลำนั้น มีลักษณะและองค์ประกอบอย่างไรบ้าง มีความสัมพันธ์กับหมอลำในฐานะผู้รับสารกับผู้ส่งสารอย่างไรบ้าง ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการวิเคราะห์ผลสะท้อนกลับในการสื่อสารของหมอลำ เพื่อศึกษาศักยภาพของหมอลำต่อไป

หากพิจารณาให้ดี จะพบว่า เนื้อหาของเอกสารและการวิจัยที่มีผู้ค้นคว้าไว้เหล่านี้ บางส่วนและบางตอนแสดงให้เห็นศักยภาพและความสามารถซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของหมอลำหลายประเภท เพียงแต่ไม่ได้กล่าวถึงโดยตรง และยังไม่มีการจัดระบบในการดึงเอาความรู้เรื่องศักยภาพของหมอลำออกมา เพื่อที่จะได้นำองค์ความรู้ที่ได้ไปวิเคราะห์ว่าศักยภาพเหล่านั้นมีอะไรบ้าง จุดแข็งและจุดอ่อนของศักยภาพเหล่านั้นอยู่ที่ใด เพื่อจะได้หาวิธีแก้ไขจุดอ่อน ส่งเสริมจุดแข็งแล้วนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้อย่างเป็นรูปธรรม คือสามารถนำความรู้ที่ได้จากการวิจัยนั้นไปประยุกต์ใช้งานสำหรับการการสื่อสารเพื่อการพัฒนาได้จริง ๆ เช่น การหาองค์ความรู้ใหม่ ว่า รูปแบบและเทคนิคการสื่อสารกับชุมชนที่ดีและได้ผลของสื่อพื้นบ้านหมอลำนั้นมีอะไรบ้าง สื่อพื้นบ้านอื่นของภาคอื่น สามารถใช้เทคนิคนั้นได้หรือไม่ และถ้าจะประยุกต์ใช้ จะทำอย่างไร

กลุ่มการศึกษาค้นคว้าของผู้ที่ได้เรียบเรียงเอาไว้ในรูปแบบงานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ หรือหนังสืออื่น ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นภาพรวม

ของเอกสารทุติยภูมิ เพราะงานศึกษาเหล่านี้ เป็นข้อมูลพื้นฐานโดยภาพรวมเสมือนแผนที่ขนาดใหญ่ ที่จะทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นว่า จุดใดพื้นที่ใดของการเรียนรู้ทางการวิจัยเรื่อง “สื่อพื้นบ้านหมอลำ” ที่ยังขาดการสำรวจ และศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดถี่ถ้วน

จากงานวิจัยที่ผ่านมา มีการศึกษาโดยเน้นองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารของหมอลำที่มากที่สุดคือ การศึกษาตัวผู้ส่งสาร เช่น ประวัติและผลงานของหมอลำ นอกจากนี้ก็มีการศึกษาเนื้อหาสาร ในขณะที่การศึกษาด้านช่องทางยังมีน้อย ส่วนการศึกษาผู้รับสาร ของหมอลำนั้นแทบจะไม่ปรากฏเลย

งานทั้งหมดที่ผ่านมาเท่าที่ผู้วิจัยรวบรวมมาได้ เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า แนวทางในการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับหมอลำนั้น มีอยู่ ๔ แนวทางใหญ่ๆ ได้แก่ เชิงมานุษยวิทยา เชิงวรรณกรรมท้องถิ่น เชิงคติชนวิทยา และเชิงนิเทศศาสตร์

ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีศึกษา **เชิงมานุษยวิทยา** เป็นส่วนมาก เช่น

นันททวี ชันผง ศึกษา ลำซิ่ง : ลำกลอนแนวใหม่ของอีสาน

ประมวล เสดิ ศึกษาเรื่อง กว่าจะเป็นหมอลำซิ่ง

ไพบุลย์ แพงเงิน ศึกษาค้นคว้าเรื่อง กลอนลำ : ภูมิปัญญาของอีสาน

สนอง คลังพระศรี ศึกษาวิเคราะห์หมอลำซิ่ง

อรัญญา พรหมนอก ศึกษาเรื่องหมอลำหมู่ ละครประกอบเพลงพื้นเมืองอีสาน

โสภิตสุดา อนันตรักษ์ วิเคราะห์ลำเรื่องต่อกลอน

สุดใจ สุนทรส ศึกษาเรื่องลำเดี่ยว

มณี พันทวี ศึกษาเรื่อง หมอลำหมู่

สุริยา สมุทคุปต์และคณะ ศึกษาเรื่องหมอลำซิ่งเพื่อหาคำตอบว่า “หมอลำซิ่งอีสานคืออะไร” และมีความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมอีสานแห่งยุคโลกาภิวัตน์

มลังเมลิ้ง บุตรสุริยา ศึกษาเรื่อง ลำเรื่องอีสาน ศิลปะเพื่อใคร

จารุวรรณ ธรรมวัตร ศึกษาเรื่องคุณค่าของหมอลำ

พรชัย เขียวสาคร ศึกษาเรื่อง ลำเพลิน ตำนานเพลง อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม

จารุวรรณ ธรรมวัตร ศึกษาบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ

สนอง คลังพระศรี ศึกษาวิเคราะห์หมอลำซิ่ง

ธีระพงษ์ โสดาศรี ศึกษาบทบาทของสำนักงานหมอลำในอำเภอเมืองขอนแก่น

พีระศิลป์ ชินสอน ศึกษาบทบาทของสำนักงานส่งเสริมหมอลำ จังหวัดมหาสารคาม

นรินทร์ พุดลา ศึกษาเรื่อง รายได้หมอลำ : ห้างงานยกหางานนี้

พนิดา สงวนเสรีวานิช ศึกษาประวัติและชีวิตการเป็นหมอลำของ จวีวรรณ ดำเนิน

วุฒิศักดิ์ กะตะศิลา ศึกษาบทบาทของหมอลำราตรี ศรีวิไล ในฐานะผู้บุกเบิกลำซิ่ง

บัณฑิตวงศ์ ทองกลม ศึกษาเรื่อง ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันทะลือ
 ศิราภรณ์ ปทุมวัน ศึกษาเรื่อง บทบาทของหมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน
 สุนทร ทองเปาว์ ศึกษาเรื่อง ประวัติและงานของหมอลำบุญขึ้น บุญศรี
 อุบล นกตารา ศึกษาเรื่อง เครื่องแต่งกายหมอลำเพลิน
 พิมพ์ทอง ภูโสภะ ศึกษาทำฟ้อนหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี
 ภูษิต สอนสนาม ศึกษาเรื่องดนตรีประกอบการแสดงหมอลำหมู่

กลุ่มงานที่ศึกษาเชิงวรรณกรรมท้องถิ่นศึกษา

เจริญชัย ชนไฟโรจน์, ศึกษาเรื่อง วรรณกรรมและหมอลำ : ภาพสะท้อนชีวิตอีสาน
 เยาวภา คำเนตร ศึกษาเรื่อง วิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวของลำกลอน
 สุริยา เมืองเหล่า ศึกษาเรื่อง ภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในบทเพลง พรศักดิ์ ส่องแสง
 ไอลธ บุตมามศรี ศึกษาเรื่อง ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหล่า
 กาญจนา ไพโรจน์ ศึกษาเรื่อง คำสอยจากอำเภอยางตลาด
 จำเนียร แก้วภู ศึกษาเรื่อง การสอย
 หมอลำทองมาก จันทะลือ รวบรวม ๕๐ ยอดคำสอย
 คงฤทธิ์ แข็งแรง ศึกษาเรื่อง กลอนลำของหมอลำสุทธิพงษ์ สะท้อนอา
 พรฤดี มีชัย ศึกษาเรื่อง กลอนลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง
 สมโภชน์ บรรเทา ค้นคว้าเรื่อง หีบเสียงและแผ่นเสียงจังหวัดเลย

กลุ่มงานที่ศึกษาเชิงคติชนวิทยา

โกวิท ใทยสิทธิ์และคณะ ศึกษาประเพณีลงช่วงลำผีฟ้า

กลุ่มงานที่ศึกษาเชิงนิเทศศาสตร์

ประยุทธ วรรณอุดม ศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนในการส่งเสริมและสนับสนุนหมอลำ
 ขวัญชัย หมั่นคำ ศึกษาเรื่อง การใช้สื่อหมอลำเพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในงานสาธารณสุข
 มูลฐาน
 พรณี บัญชรหัตถกิจ ศึกษาเรื่อง การใช้สื่อพื้นบ้านในงานสาธารณสุข

สิ่งหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ชัดคือ การศึกษาหมอลำนั้น เป็นการศึกษาเจาะลึก เฉพาะหมอลำที่มีชื่อเสียงแล้ว และเมื่อเปลี่ยนมาเป็นศึกษาหมอลำคนอื่น ๆ ก็ยังเป็นการศึกษาแง่มุมคล้ายๆกัน แม้กระทั่งพื้นที่การศึกษาเรื่องหมอลำยังวนเวียนอยู่ในจังหวัดใหญ่ๆเพียงไม่กี่จังหวัด เช่น ร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม อุบลราชธานี เป็นต้น ทั้งๆที่จริงๆ แล้ว หมอลำมีกระจายอยู่ทั่วทุกจังหวัดในภาคอีสาน แต่ละจังหวัดก็มีหมอลำที่น่าสนใจหลายคน

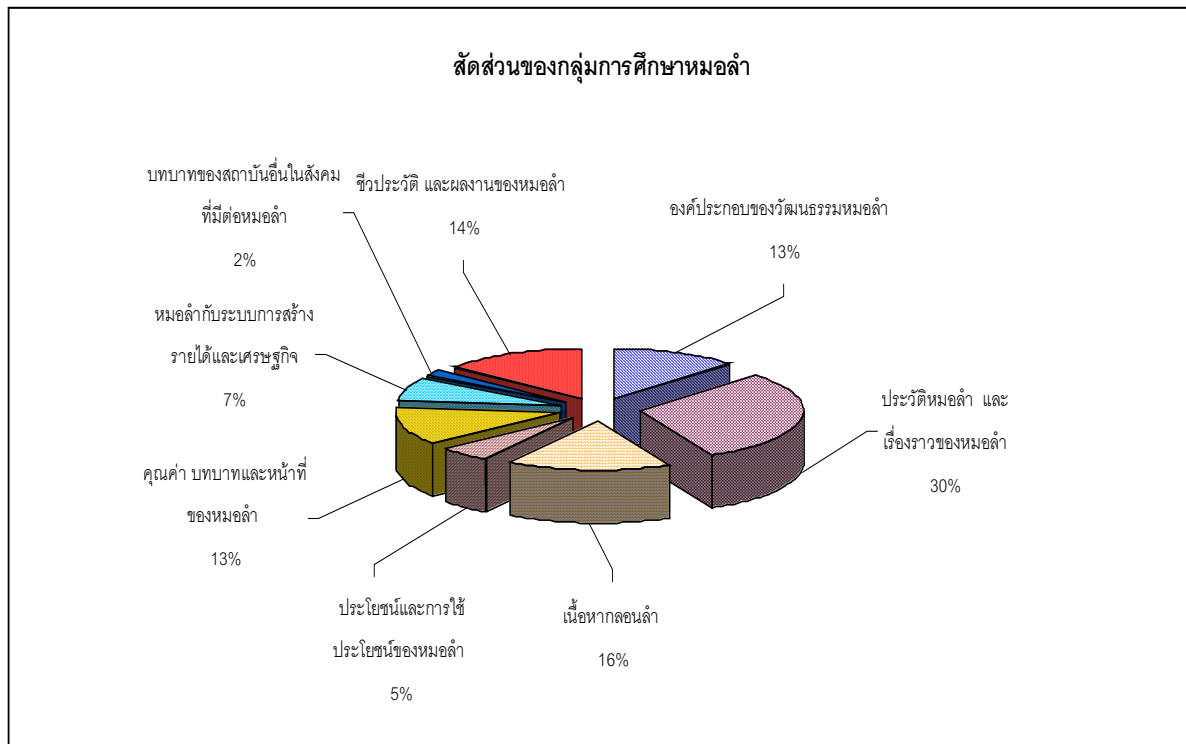
นอกจากนี้ การศึกษาส่วนใหญ่ยังเป็นการศึกษาเรื่อง ผู้ส่งสาร(ตัวหมอลำ)และเรื่องเนื้อหา (กลอนลำ) โดยเฉพาะเรื่องเนื้อหานั้น มีการรวบรวมกลอนลำและวิเคราะห์เนื้อหา กลอนลำอยู่มาก จากงานวิจัยเท่าที่พบ จึงน่าสังเกตว่า พื้นที่การศึกษาเรื่องช่องทาง และการศึกษาผู้รับสารยังไม่มี

ดังนั้น ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงพยายามศึกษาสิ่งที่แตกต่างไปจากงานที่เคยมีมาคือ นอกจากการศึกษา ผู้ส่งสาร(ตัวหมอลำ)และเรื่องเนื้อหา (กลอนลำ) แล้ว ผู้วิจัยยังเพิ่มการศึกษาองค์ประกอบการสื่อสารที่ยังไม่ค่อยมีการเปิดพื้นที่ศึกษาอีก ๒ อย่างคือ ช่องทางการสื่อสารของหมอลำ และการศึกษาผู้รับสารของหมอลำโดยตรง ทั้งนี้ การศึกษาดังกล่าวผู้วิจัยจะศึกษาให้ครอบคลุมประเด็นการศึกษา ๓ ประเด็นคือ

- ๑.การศึกษาเรื่องแนวทางการสืบทอดผู้ส่งสาร(ตัวหมอลำ)และการสืบทอดเนื้อหา (กลอนลำ)
- ๒.การศึกษาเรื่องศักยภาพของหมอลำและการหาวิธีการเพิ่มศักยภาพให้หมอลำ
- ๓.การวิเคราะห์กลยุทธ์การใช้ช่องทางของหมอลำ และผลที่เกิดขึ้นกับผู้รับสารของหมอลำ

นอกจากนี้ สิ่งที่ผู้วิจัยพบในปัจจุบันคือ ยังไม่มีการศึกษาเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์เรื่องการสื่อสารในชุมชน ระหว่างหมอลำกับผู้รับสาร ซึ่งความจริง รูปแบบความสัมพันธ์ทางการสื่อสารแบบนี้มีมานานแล้ว ตั้งแต่มีหมอลำและมีคนดูหมอลำ ดังนั้น การวิจัยต่อไปนี้จึงเป็นการวิจัยเพื่อหาวิธีการที่จะหาศักยภาพการสื่อสารในชุมชนและวิธีการทำให้การสื่อสารในชุมชนมีศักยภาพ โดยใช้กรอบแนวคิดทางการสื่อสารเป็นหลัก ซึ่งจะแตกต่างจากงานวิจัย ตลอดจนข้อมูลทฤษฎีที่มีการรวบรวมไว้

ผู้วิจัยได้แบ่งหมวดหมู่งานวิจัยและเอกสารเกี่ยวกับหมอลำ ที่มีการรวบรวมไว้เพื่อความสะดวกในการแยกประเด็นต่างๆ เพื่อหาสิ่งที่ยังขาดการศึกษา และพบว่าสัดส่วนพอสังเขปเรื่องการศึกษาหมอลำเป็นดังแผนภาพนี้

รายละเอียดของเรื่องที่มีผู้ศึกษาเรื่องหมอลำมีดังนี้

๑.แนวทางการศึกษาองค์ประกอบของวัฒนธรรมหมอลำ

เป็นการศึกษาองค์ประกอบพื้นฐาน เช่น ดนตรี เครื่องแต่งกาย รูปแบบท่าฟ้อน และสิ่งที่พบเห็นได้อื่น ๆ ในวัฒนธรรมของหมอลำ เช่น การสอย กลุ่มเนื้อหาเหล่านี้ มีการอธิบายที่มา ความหมายและลักษณะขององค์ประกอบของหมอลำโดยละเอียด เช่น

กาญจนา ไพรสนธ์ ,๒๕๔๐ ศึกษาเรื่องคำสอยจากอำเภอยางตลาด

จำเนียร แก้วภู ,๒๕๓๘ ศึกษาเรื่องการสอย

หมอลำทองมาก จันทะลือ รวบรวม ๕๐ ยอดคำสอย

อุบล นกตารา,๒๕๓๘ ศึกษาเรื่อง เครื่องแต่งกายหมอลำเพลิน

พิมพ์ทอง ภูโสภา ,๒๕๓๓ ศึกษาท่าฟ้อนหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี

ภูษิต สอนสนาม ,๒๕๓๙ ศึกษาเรื่องดนตรีประกอบการแสดงหมอลำหมู่

วรภาพ แก้วใส, ๒๕๔๔ ลักษณะการแสดงของตัวตลกหมอลำหมู่ในจังหวัดขอนแก่น

๒.ศึกษาประวัติหมอลำ และเรื่องราวของหมอลำประเภทต่างๆ

เป็นการศึกษาที่พบมากที่สุดในบรรดาการศึกษาเรื่องหมอลำ เนื้อหาแนวนั้นจะกล่าวถึง ประวัติความเป็นมาของหมอลำประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่หมอลำที่เป็นต้นกำเนิดของหมอลำอื่น ๆ เช่น หมอลำพื้น หมอลำผีฟ้า และเนื้อหาว่าด้วยวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของหมอลำ จนกลายมาเป็นหมอลำรูปแบบต่าง ๆ ในปัจจุบัน มีการสืบค้นโดยอาศัยหลักฐานจาก

หลาย ๆ รูปแบบ ทั้งข้อมูลทุติยภูมิ การออกภาคสนามและการสัมภาษณ์ ทั้งหมดมีการอธิบายลักษณะของหมอลำโดยละเอียด เช่น

โกวิท ภัยสิทธิ์และคณะ ,๒๕๓๐ ศึกษาประเพณีลงช่วงลำผีฟ้า

นันทรวี ชันผง,๒๕๓๗ ศึกษา ลำซิ่ง : ลำกลอนแนวใหม่ของอีสาน

ประมวล เสดิ ,๒๕๔๒ศึกษาเรื่อง กว่าจะเป็นหมอลำซิ่ง กรณีศึกษา หมอลำนิคหนอง

ไพบูลย์ แพงเงิน, ๒๕๓๔ ศึกษาค้นคว้าเรื่อง กลอนลำ : ภูมิปัญญาของอีสาน

สมโภชน์ บรรเทา ,๒๕๒๕ ค้นคว้าเรื่อง หีบเสียงและแผ่นเสียงจังหวัดเลย

สนอง คลังพระศรี ,๒๕๔๒ ศึกษาวิเคราะห์หมอลำซิ่ง

อรัญญา พรหมนอก ,๒๕๑๓ ศึกษาเรื่องหมอลำหมู่ ละครประกอบเพลงพื้นเมือง
อีสาน

โสภิตสุตา อนันตรักษ์ ,๒๕๓๔ วิเคราะห์ลำเรื่องต่อกกลอน

สุดใจ สุนทรส ,๒๕๓๕ ศึกษาเรื่องลำเต้ย

มุนี พันทวี ,๒๕๒๘ ศึกษาเรื่อง หมอลำหมู่

สุริยา สมุทคุปดีและคณะ,๒๕๔๔ ศึกษาเรื่องหมอลำซิ่งเพื่อหาคำตอบว่า “หมอลำซิ่ง
อีสานคืออะไร” และ มีความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมอีสานแห่งยุคโลกาภิวัตน์

มลังเมลิอง บุตรสุริยา ,๒๕๓๖ ศึกษาเรื่อง ลำเรื่องอีสาน ศิลปะเพื่อใคร

พรชัย เขียวสาคร, ๒๕๓๖ ศึกษาเรื่องลำเพลินตำบลแพง อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม

สุตาพร หงษ์นคร,๒๕๓๘ หมอลำเดือนห้า

อุดม บัวศรี, ๒๕๒๖ ศึกษาเรื่องหมอลำรุ่นครูในสมัยก่อน

อุดม บัวศรี,๒๕๒๖ ศึกษาความเป็นมาของคำว่าหมอลำ

อุดม บัวศรี,๒๕๒๘ ศึกษาเรื่องหมอลำพื้น

๓ ศึกษาตัวเนื้อหากกลอนลำ

กลุ่มนี้เป็นการศึกษาโดยการนำตัวเนื้อหาสาระ ในที่นี้คือ เนื้อหากกลอนลำประเภทต่าง ๆ ของหมอลำคนต่างๆ ในแต่ละยุคสมัยที่ต่างกันมาวิเคราะห์ในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ในมุมมองของวรรณศิลป์ มุมมองของการสะท้อนภาพชีวิต มุมมองของการเป็นวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น

คงฤทธิ แข็งแรง ,๒๕๓๘ กลอนลำของหมอลำสุทธิพงษ์ สะท้านอาจ

เจริญชัย ชนไฟโรจน์ ,๒๕๓๒ ศึกษาเรื่อง วรรณกรรมและหมอลำ : ภาพสะท้อน
ชีวิตอีสาน

เยาวภา คำเนตร ,๒๕๓๖ วิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวของลำกลอน

สุริยา เมืองเหลา ,๒๕๓๗ ภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในบทเพลง พรศักดิ์ ส่องแสง

พรฤดี มีชัย ,๒๕๓๘ กลอนลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง

กฤษฎา ศรีธรรมมา,๒๕๓๔ วิเคราะห์ห้องคี่ประกอบทางวรรณกรรมของเพลงหมอลำในรอบทศวรรษ (พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๑)

แก้วตา จันทรานุสรณ์.,๒๕๔๐.การนำเสนอวรรณกรรมลำเรื่องผ่านแถบบันทึกเสียง.

นิคม วงเวียน ๒๕๒๘. เพศในกลอนลำ

ไอศถ บุตรमारศรี ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา

๔ ศึกษาประโยชน์และการใช้ประโยชน์ของหมอลำ

กลุ่มนี้เป็นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากหมอลำ ในฐานะที่เป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานด้านต่าง ๆ ของรัฐบาลไปสู่ประชาชนกลุ่มเป้าหมาย เช่น

ขวัญชัย หมั่นคำ,๒๕๔๒ ศึกษาเรื่องการใช้สื่อหมอลำเพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในงานสาธารณสุขมูลฐาน

พรณี บัญชรหัตถกิจ ,๒๕๔๒ การใช้สื่อพื้นบ้านในงานสาธารณสุข

กฤตยา แสงเจริญ และคณะ, ๒๕๓๗. แนวทางการให้ความรู้ทางด้านสุขภาพอนามัยแก่หมอลำผีฟ้า

๕ ศึกษาคุณค่า บทบาทและหน้าที่ของหมอลำ

เป็นการศึกษาเพื่อหาบทบาทของหมอลำในด้านต่าง ๆ เพื่อหาความรู้ว่าหมอลำทำหน้าที่และมีบทบาทที่สำคัญต่อสังคมอย่างไรบ้าง ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง พิธีกรรม การจรรโลงสังคม ฯลฯ เช่น

จารุวรรณ ธรรมวัตร ,๒๕๒๘ ศึกษาบทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ

จารุวรรณ ธรรมวัตร ,๒๕๔๐ ศึกษาเรื่องคุณค่าของหมอลำ

โกวิทย์ ไกยสิทธิ์และคณะ ,๒๕๓๐ ศึกษาประเพณีลงข่วงลำผีฟ้า

เยาวภา คำเนตร ,๒๕๓๖ วิถีชีวิตของชาวอีสานจากกลอนลำทางยาวของลำกลอน

สุริยา เมืองเหลา ,๒๕๓๗ ภาพสะท้อนสังคมอีสานที่ปรากฏในบทเพลง พรศักดิ์ ส่องแสง

สนอง คลังพระศรี ,๒๕๔๒ ศึกษาวิเคราะห์หมอลำชิง

อุดม บัวศรี , ๒๕๓๕ ศึกษา หมอลำ : บทบาทต่อสังคม

๖ ศึกษาหมอลำกับระบบการสร้างรายได้และเศรษฐกิจ

ธีระพงษ์ โสตาศรี , ๒๕๓๗ ศึกษาบทบาทของสำนักงานหมอลำในอำเภอเมือง
ขอนแก่น

พิระศิลป์ ชินสอน , ๒๕๔๑ ศึกษาบทบาทของสำนักงานส่งเสริมหมอลำ จังหวัด
มหาสารคาม

นรินทร์ พุดลา, ๒๕๔๐ รายได้หมอลำ : ห้างานยกหางานนี้

ทวี ถาวร, ๒๕๔๑.การสร้างงานและการกระจายรายได้ของหมอลำ

๗ ศึกษาบทบาทของสถาบันอื่นในสังคมที่มีต่อหมอลำ

ประยุทธ์ วรรณอุดม, ๒๕๔๐ ศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนในการส่งเสริมและ
สนับสนุนหมอลำ

๘ ศึกษาชีวประวัติ และผลงานของหมอลำ

พนิดา สงวนเสรีวานิช ๒๕๓๖ ศึกษาประวัติและชีวิตการเป็นหมอลำของ จวีวรรณ
ดำเนิน

วุฒิศักดิ์ กะตะศิลา , ๒๕๔๑ ศึกษาบทบาทของหมอลำราตรี ศรีวิไล ในฐานะผู้บุก
เบิกลำซิ่ง

บัณฑิตวงศ์ ทองกลม, ๒๕๓๙ ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันทะลือ

ศิริภรณ์ ปทุมวัน , ๒๕๔๒ บทบาทของหมอลำจวีวรรณ ดำเนิน

สุนทร ทองเปาว์ ประวัติและงานของหมอลำบุญขึ้น บุญศรี

รุ่งอรุณ บุญสายันต์และคณะ. ๒๕๔๓ การศึกษารูปแบบการเรียนรู้และการสืบทอด
การสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมของศิลปินแห่งชาติในภาคอีสาน

ชัยนาท มาเพ็ชร. ๒๕๔๕. ภูมิปัญญาทางคีตศิลป์ของหมอลำป.ฉลาดน้อย.

จิราวัลย์ ชาเหลา, ๒๕๔๖ กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดศิลปการแสดงของ
หมอลำอาชีพ.

ทีมวิจัยได้พยายามสืบค้นและอ่านงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับหมอลำ เพื่อ
ศึกษาเนื้อหาพอสั่งเขปของเอกสารการวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตลอดจนบทความเกี่ยวกับเรื่อง

ของหมอลำที่มีผู้เรียบเรียงไว้จากที่ต่างๆ พบว่ามีงานเขียนและงานวิจัยหลายประเภท ที่เกี่ยวข้อง กับเรื่องหมอลำโดยตรง ดังนี้

กฤตยา แสงเจริญ และคณะ. แนวทางการให้ความรู้ทางด้านสุขภาพอนามัยแก่หมอลำผีฟ้า. ขอนแก่น : คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗.

ผู้วิจัยได้ศึกษาความรู้ ความเชื่อ และการปฏิบัติตนทางด้านสุขภาพอนามัยของหมอลำผีฟ้าและผู้รับบริการ ศึกษาผลการให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพอนามัยต่อการปฏิบัติตนของหมอลำผีฟ้าโดยศึกษาจากหมอลำผีฟ้าทั้งหมด ๓๔ คน ผู้รับบริการที่เคยรักษาหาย (ศิษย์ของหมอลำผีฟ้า) ตลอดจนประชาชนในชุมชนที่หมอลำผีฟ้าทั้ง ๓๔ คน อาศัยอยู่รวมกันทั้งหมด ๑๘ หมู่บ้าน ในท้องที่ ๔ อำเภอของจังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแก้งคร้อ อำเภอหนองบัวแดง และอำเภอคอนสาร

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า หมอลำผีฟ้ามีความรู้ ความเชื่อ และการปฏิบัติตนทางด้านสุขภาพใน ๒ ฐานะ ในฐานะที่เป็นหมอลำผีฟ้า หมอลำเชื่อว่า ตนมีความสามารถปฏิบัติการรักษาโรคอย่างเชี่ยวชาญ โดยเฉพาะผีทำและผีแปลง ทำให้มีลูกศิษย์ซึ่งตนรักษาหายและอยู่ด้วยด้วยความผูกพันทางพิธีการมากมาย ทั้งนี้ได้รับการยอมรับจากญาติพี่น้องและคนในชุมชนอีกในฐานะที่เป็นบุคคลทั่วไปในชุมชน หมอลำผีฟ้าเคยได้รับการรักษาโดยวิธีการแพทย์แผนปัจจุบัน เชื่อว่าอาการโรคหายไปเพราะวิธีการของหมอลำผีฟ้าช่วย จึงเข้าเป็นผู้รักษา จากนั้นพบว่าตนมีอารมณ์ดีขึ้น สังคมกว้างขึ้น ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น บุคลิกภาพดีขึ้น บ้านเรือนสะอาด มีระเบียบขึ้นด้านความรู้ทางสุขภาพอนามัย หมอลำมีความรู้ที่เหมาะสมเกี่ยวกับด้านสุขภาพ มีความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุของการเจ็บป่วย และวิธีปฏิบัติตน เมื่อมีการเจ็บป่วย การงดอาหารแสดงเป็นไปอย่างเหมาะสม แต่ยังมีทัศนคติว่าวิธีการรักษาด้วยหมอยังไม่ได้รับการยอมรับจากบุคลากรสาธารณสุข การรักษาจึงไม่ยอมบอกให้เจ้าหน้าที่รู้ ความรู้ส่วนใหญ่จึงเป็นการแสวงหาเอง

กฤษณา ศรีธรรมมา. วิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณกรรมของเพลงหมอลำในรอบทศวรรษ (พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๑). ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๔

การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์รูปแบบ ท่วงทำนองการเขียน ศิลปะการใช้ภาษา และเนื้อหาของวรรณกรรม เพลงหมอลำในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๑ มีจำนวน ๓๒๗ เพลง พบว่ามีการใช้ท่วงทำนองการแต่งกลอนลำด้วยภาษาถิ่นอีสานสลับกับภาษาไทยกลางในอัตราส่วนที่ใกล้เคียงกันมีจำนวนมากที่สุดถึง ๑๕๐ เพลง

สำหรับศิลปะการใช้คำและโวหารในวรรณกรรมเพลงหมอลำจะใช้คำง่าย คำย่อ คำสุภาพ คำภาษาถิ่นอีสาน คำภาษาต่างประเทศ คำสะแลง คำที่สร้างขึ้นใหม่ คำแสดงอารมณ์ คำซ้ำ คำซ้อนและการหลกคำพร้อมทั้งแทรกโวหารไว้เกือบทุกเพลง

ส่วนเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณกรรมเพลงหมอลำจะเน้นความรักของหนุ่มสาว ความสัมพันธ์ในระหว่างเครือญาติ การได้รับการศึกษาที่ไม่ทัดเทียมกัน สภาพฐานะยากจน ปัญหาการว่างงานลักษณะอาชีพที่แตกต่างกัน การได้รับค่าตอบแทนต่ำ ความไม่เป็นธรรมในสังคม ในด้านค่านิยมที่ได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมและสภาพความเป็นไปในสังคมจะสะท้อนออกมาในหลายลักษณะ เป็นต้นว่า ความนิยมในเรื่องความมั่งคั่งหรูหรา การมีอำนาจ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมบางประการ ซึ่งรวมไปถึงประเพณีวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บุญเข้าพรรษา และการแต่งงานซึ่งได้สะท้อนออกมาค่อนข้างชัดเจนในวรรณกรรมเพลงหมอลำช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๑

กองบรรณาธิการ “สัมภาษณ์พรรคดี สองแสง ราชามอลำ...นักร้องหัวใจนักเลง” สารคดี.๕,๖๐ (กุมภาพันธ์) :๗๕-๗๙

เนื้อหากล่าวถึง การดำเนินการออกตระเวนแสดงหมอลำแบบคอนเสิร์ตและการจัดการดูแลควบคุม ลูกวงของหมอลำที่มีชื่อเสียงที่สุดในอดีตเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยมีชื่อคณะว่า พรรคดี สองแสง ซึ่งโด่งดังจากเทปชุด “สาวจันทร์กั้งโกบ” (ก่อนหน้านี้พรรคดี สองแสง เคยร้องทั้งเพลงลูกทุ่งและเคยลำมาแล้ว เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๖ พรรคดีมีชื่อเสียงจากเทปชุดหนุ่มนา นครพนม) ชุด “สาวจันทร์กั้งโกบ” กลายเป็นเทปหมอลำที่ขายดีที่สุดในประวัติศาสตร์วงการเทปเพลงไทยด้วยยอดขายเป็นหลักล้านตลับ จนทุกวันนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๕) ก็ยังมีวางขายตามแผงเทป

เนื้อหาทั้งหมดเป็นบทสัมภาษณ์ของพรรคดี สองแสง ซึ่งจะทำให้เห็นรูปแบบการใช้ชีวิตของการเป็นหมอลำดังในช่วงหนึ่ง ที่เขาจะต้องจัดการ ควบคุม ดูแล วงของเขาด้วยตัวเขาเอง

กาญจนา ไพรสงค์.”คำสอยจากอำเภอยางตลาด.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์),มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,๒๕๔๐

เนื้อหาวิทยานิพนธ์เป็นการค้นคว้าหาความหมาย ที่มาและลักษณะตลอดจนประเภทของคำสอย โดยการสัมภาษณ์ท่านผู้รู้ และศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ทำให้ทราบว่า สอยเป็นการใช้ภาษาเพื่อการเล่นสนุกอย่างหนึ่งของชาวอีสาน โดยการแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์หรือร่ายยาว สามารถมีหลายวรรคโดยไม่จำกัดจำนวนวรรค แต่ละวรรคมีคำที่ให้

เสียงสัมผัสกันระหว่างวรรค จำนวนคำในแต่ละวรรคก็ไม่จำกัดจำนวน คำในแต่ละวรรคจะสัมผัสต่อเนื่องกันไปจนจบใจความ แต่บางวรรคก็ไม่มีสัมผัสเลยหรือมีสัมผัสที่ไม่ชัดเจนนัก การขึ้นต้นคำสอยมักจะขึ้นต้นด้วยวิธีการที่ดึงดูดความสนใจของผู้ชม เช่น กี้ว....กี้ว, กี้วด....กี้วด หรือ สอย...สอย

คำสอยแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ ประเภทแรกเป็นคำสอยที่เกี่ยวกับเพศ ซึ่งมักจะกล่าวถึงอวัยวะเพศอย่างตรงไปตรงมา หรือ บางทีก็ใช้ลักษณะการเปรียบเทียบแบบสองแง่สองง่าม มักพบได้ในขณะอยู่ในบรรยากาศของการล้า ถึงขนาดมีหมอสอย บนเวทีหมอลำเพื่อสร้างความครึกครื้นให้กับการฟังหมอลำของคนสมัยก่อน ประเภทที่สองคือ คำสอยที่ไม่เกี่ยวกับเพศ ซึ่งเป็นคำสอยในรูปของคำสุภาพหรือสุภาพสำนวนเก่า ประโยคหรือแนวคิดของสังคม ที่มีลักษณะประชดหรือเสียดสีสังคม

แก้วตา จันทรานุสรณ์.การนำเสนอวรรณกรรมลำเรื่องผ่านแถบบันทึกเสียง. ขอนแก่น : ภาควิชาภาษาไทย, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์,มหาวิทยาลัยขอนแก่น,๒๕๔๐.

ผู้วิจัยได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในการนำเสนอหมอลำเรื่องผ่านสื่อที่เรียกว่า “แถบบันทึกเสียง”และให้ความสนใจเนื้อหากลอนลำเกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านจากภาคกลาง ภาคอีสาน และที่แต่งขึ้นมาใหม่ เมื่อเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไป รูปแบบการนำเสนอและเนื้อหาของลำเรื่องก็จะเปลี่ยนไปด้วย ผู้ประพันธ์จะคัดเอาเฉพาะโครงเรื่องหลัก ๆ และเหตุการณ์สำคัญของวรรณกรรมแต่ละเรื่องมาใช้ตัวเอกหรือตัวละครหลักเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก รวมทั้งแก่นสำคัญของเรื่องที่ต้องการจะถ่ายทอดให้กับผู้ฟัง/ผู้ชม กลวิธีในการนำเสนอเริ่มต้นจากการแนะนำคณะหมอลำ บริษัทที่ให้การสนับสนุน ตัวละครตั้งแต่ลักษณะนิสัยและความสัมพันธ์กับตัวละครอื่น ๆ บรรยากาศของฉากให้ผู้ชมได้ใช้จินตภาพและมีการสอดแทรกอารมณ์ขันบนความขัดแย้งกับพื้นนิสัยเดิมของตัวละคร เป็นต้น

โกวิทย์ ไกยสิทธิ์และคณะ.”ประเพณีลงข่วงลำผีฟ้า.”ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน,หน้า ๑๖๓-๑๖. นครราชสีมา : ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น, วิทยาลัยครูนครราชสีมา,๒๕๓๐.

บทความนี้เขียนขึ้นจากการศึกษาภาคสนาม ณ บ้านบึงพระ ตำบลท่าลาดยาว อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา โดยนำเสนอเกี่ยวกับประเพณีลงข่วงลำผีฟ้าไว้ดังนี้ ประเพณีลงข่วงลำผีฟ้าเกิดขึ้นจากการลำผีฟ้ารักษาผู้ป่วย เมื่อผู้ป่วยหายแล้วและต้องการตอบแทนคุณครูบาอาจารย์และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วจึงต้องจัดพิธีกรรมให้ถูกต้องเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ตนเอง ประเพณีนี้จัดขึ้นในเดือน ๓ ของทุกปีหลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยถือเอาวันอังคารหรือวันเสาร์เป็นวันเริ่มพิธี แต่ต้องไม่ตรงกับวันพระ ๘ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ชาวบ้านมี

ความเชื่อว่าโรคภัยไข้เจ็บที่ตนเป็นอยู่นั้นเกิดจากการดลบันดาลของผีบรรพบุรุษจึงไปปรับการรักษาจากหมอลำผีฟ้า เมื่อรักษาหายแล้วก็จะไปร่วมพิธีลงข้าวลำผีฟ้าประจำปี ถ้าผู้ใดไม่สามารถไปร่วมได้ด้วยตนเอง ต้องส่งปัจจัยอาจะจะเป็นเงินทองหรือข้าวของต่าง ๆ เท่าที่สามารถหาได้ไปร่วมแทนเพื่อระลึกถึงคุณบาอาจารย์แต่ถ้าไม่ส่งไปร่วมผู้นั้นจะรู้สึกวุ่นวายใจไม่มีความสุขเลยตลอดปี ชาวบ้านจะทำประเพณีนี้ทุกปี จนกลายเป็นประเพณีมาจนถึงทุกวันนี้ ผู้เขียนให้รายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนและเนื้อหาของประเพณีลงข้าวลำผีฟ้า รวมทั้งระบุแหล่งอ้างอิงที่เป็นประโยชน์ในตอนท้ายของบทความ

ขวัญชัย หมั่นคำ. "การใช้สื่อหมอลำเพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในงานสาธารณสุขมูลฐาน." สาธารณสุขมูลฐานภาคอีสาน. ๑๔, ๖ (สิงหาคม-กันยายน ๒๕๔๒): ๔๒-๔๗.

ผู้เขียนได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการใช้หมอลำพื้นบ้าน เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์งานด้านการสาธารณสุขให้กับประชาชนกลุ่มเป้าหมายตามโครงการหรือกิจกรรมของหน่วยงานที่เกี่ยวกับสาธารณสุข โดยการศึกษารูปแบบการดำเนินงาน การประเมินผลและข้อเสนอแนะต่าง ๆ

ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการใช้สื่อประเภทหมอลำในการถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย หน่วยงานที่รับผิดชอบเป็นผู้กำหนดเนื้อหาโดยการอบรมหมอลำให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสาธารณสุขและจัดการประกวดหมอลำทั้งในรูปแบบของการแสดงและกลอนลำซึ่งจะต้องสอดคล้องกับเนื้อหาที่กำหนดให้ เมื่อได้ผู้ชนะก็จะนำไปบันทึกเทปเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้กลุ่มเป้าหมายต่อไป รูปแบบเนื้อหาของเทปที่เผยแพร่จะมีทั้งแบบกลอนลำอย่างเดียวและกลอนลำสลับเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกัน เทคนิคในการนำเสนอต่าง ๆ จะขึ้นอยู่กับหมอลำและผู้แต่งกลอนลำ ในการแต่งหรือเขียนกลอนลำจะมีความสำคัญเป็นพิเศษกับการโน้มน้าวใจและสร้างความน่าเชื่อถือ โดยการใช้กลวิธีการเขียนแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นใช้เหตุผล อุปมาอุปมัย สุภาษิต อธิบาย บรรยาย เป็นต้น

คงฤทธิ์ แข็งแรง. กลอนลำของหมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้านอาจ. ปรินิพนธ์ ศศ.ม.

มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

ผู้วิจัยได้ศึกษากลอนลำของหมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้านอาจ สองด้านคือ ศึกษารูปแบบและศิลปะการใช้ถ้อยคำ ศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับคติความเชื่อและภาพสะท้อนทางสังคม

ผลการศึกษาพบว่า ด้านรูปแบบที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้านอาจเริ่มต้นด้วยรูปแบบที่เป็นขนบนิยมคือเริ่มด้วยบทไหว้ครู รูปแบบลักษณะคำประพันธ์ที่

ปรากฏแต่งด้วยกลอนเจ็ด กลอนแปด กลอนเก้า และกลอนสิบ จันท์ลักษณะที่ใช้ในกลอนลำมี ๓ ลักษณะ คือ กลอนตัด กลอนเย็น และกลอนเตี้ย

คติความเชื่อและภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้อนอาจ พบว่ามีความเชื่อ ๓ ลักษณะ คือ ความเชื่อแบบดั้งเดิม ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผี แถน เทวดา พระอินทร์ ผีปอบ นางธรรณี ผีหลักเมือง และผีตาแฮก ประการที่สองความเชื่อคติทางพราหมณ์ ได้แก่ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ และประการสุดท้าย ความเชื่อคติทางพุทธ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ กรรมเวร นรก สวรรค์ ความเชื่อเรื่องอนิจจัง ด้านภาพสะท้อนทางสังคมได้บรรยายได้เห็นถึงสภาพภูมิศาสตร์ของภาคอีสาน ด้านที่อยู่อาศัยเกี่ยวกับชนบทธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม การประกอบอาชีพ การศึกษาและการเมือง การปกครอง

คณะโบราณคดี,มหาวิทยาลัยศิลปากร."หมอลำ." ใน อีสานคดีเนื่องในงานการละเล่นพื้นบ้าน อีสาน,หน้า ๘๙-๙๖. กรุงเทพมหานคร : บี เอส การพิมพ์,๒๕๒๑.

ผู้เขียนได้ให้ความหมายของคำว่า “หมอลำ” โดยอธิบายว่า “หมอ” หมายถึงเพื่อน ผู้แสดง ผู้ชำนาญในเรื่องนั้นและใช้แทนคำว่า “เขา” ส่วนคำว่า “ลำ” หมายถึงการขับร้อง หมอลำอีสานมีหลายประเภท ได้แก่ (๑) ลำกลอน คือการลำโคลงกลอนคล้องจองกันคล้ายอ่านหนังสือ (๒) ลำโจทย์แก้ว เป็นการลำถามตอบกันเป็นคู่ (๓) ลำเกี่ยวกัน เป็นการลำเกี่ยวพาราสีกันระหว่างชายหญิง (๔) ลำชิงชู้ เป็นการลำที่แสดงการเกี้ยวสาวของผู้ชายสองคนในลักษณะแข่งกัน (๕) ลำพื้น เป็นการลำแบบเล่านิทานของคนเดียวเป็นตัวละครต่าง ๆ และมีแคนเป่าคลอ ต่อมาพัฒนามาเป็นลำหมู่มีตัวละครแสดงมากขึ้นมีเครื่องดนตรีประกอบจังหวะเข้ามาและแต่งกายคล้ายลิเก (๖) ลำเพลิน คล้ายหมอลำหมู่แต่จะมีหางเครื่องดนตรีเข้ามาเดินด้วยมีการร้องเพลง (๗) ลำเตี้ย เป็นลำที่มีจังหวะช้าและเสียงหย่อน (๘) ลำผีฟ้า คือการลำเพื่อรักษาคนป่วยในสมัยก่อน โดยการเชิญวิญญาณบรรพบุรุษมาช่วยในการปิดเป่าโรคภัยไข้เจ็บ

คำพูน บุญทวี.ลูกอีสาน.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๐

บางตอนของนิยายเรื่องนี้เป็นการนำเสนอวัฒนธรรมหมอลำในวิถีชีวิตของชาวบ้านอีสานในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองอย่างชัดเจน ว่าสมัยก่อน หมอลำเป็นเพียงสื่อบันเทิงไม่ก๊ออย่างในวิถีชีวิตของคนอีสานในยามว่างเว้นจากงานในไร่นาหรือภารกิจอื่น ๆ ใน ฉากที่ครอบครัวของคุณและเพื่อนบ้านไปหาปลาที่ลำน้ำชี และงานประจำปีของวัดโคกอีแหลวในตอนท้ายเรื่องช่วยให้ผู้อ่านได้มองเห็นสถานภาพของหมอลำทั้งชายและหญิงในสายตาของชาวบ้านอีสาน ความผูกพันของคนอีสานที่มีต่อศิลปการแสดงแขนงนี้ รวมทั้งบรรยากาศการแสดงหมอลำในงานวัดในหมู่บ้านอีสานเมื่อประมาณ ๖๐-๗๐ ปีที่แล้ว

คิด จินดากุล. “หมอลำกลอน บ้านเทิงพื้นบ้านที่ถูกกลืน” มติชน ๒๘ มีนาคม ๒๕๓๔, หน้า ๑๘.

ผู้เขียนบทความได้ยกตัวอย่างชื่อของหมอลำกลอนที่เคยโด่งดัง จังหวัดในภาคอีสานที่มีการแสดงหมอลำกลอนอย่างแพร่หลายและช่วงทำยบทความได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้ที่จะมาเป็นหมอลำกลอนอาชีพ

แคน สาลิกา. “หมอลำแห่งหมู่บ้าน บนเส้นทางธุรกิจบันเทิง”.หลักไท ๒ กุมภาพันธ์. ๒๕๓๒

ผู้เขียน กล่าวถึงหมอลำเรื่องต่อกลอนหรือหมอลำหมู่ หมอลำเพลิน หมอลำผญาที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้าน ในยุคสมัยใหม่ การแสดงของหมอลำหมู่แบบชาวบ้านก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยแข่งกับสื่อโทรทัศน์และภาพยนตร์ซึ่งกำลังมาแรงและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน เช่น มีการร้องเพลงประกอบทางเครื่องดนตรีโซวี่ มีการเดินเรื่องรวดเร็ว โดยใช้ลำเดินสลับเพลงลูกทุ่ง ซึ่งการปรับเปลี่ยนเช่นนี้พบได้ในหมอลำหมู่ทำนองซอนแก่น ส่วนหมอลำหมู่ทำนองอุบลไม่ได้ทำเช่นนี้จึงทำให้ซบเซาลง นอกจากนี้ ผู้เขียนยังกล่าวถึงหมอลำอีกประเภทหนึ่งคือ “หมอลำขอข้าว” ซึ่งเป็นหมอลำที่ออกตระเวนแสดงแล้วขอข้าวเป็นค่าชมไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ นานนับเดือน แต่ทุกวันนี้ไม่ประสบผลสำเร็จเหมือนหมอลำขอข้าวสมัยก่อน เพราะเมื่อขายข้าวที่ได้มาและแบ่งเงินกันแล้วกลับได้คนละ ๑๐ บาทเท่านั้น

โคศรี พลเรือง. “อาชีพหมอลำกลอน.” รายงานวิชา L.S.C. ๔๑๔, ภาคเรียนที่ ๒, ปีการศึกษา ๒๕๓๐. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๐.

เนื้อหาเป็นการศึกษาค้นคว้าเอกสารและสัมภาษณ์ท่านผู้รู้โดยนำเสนอเกี่ยวกับอาชีพหมอลำดังนี้ คนที่ประกอบอาชีพหมอลำเชื่อว่า หมอลำเกิดจากบทกล่อมลูกคำผญาหรือคำแห่ ในสมัยก่อนภาคอีสานมีหมอเฒ่าซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถจดจำเรื่องต่าง ๆ ในหนังสือแล้วนำมาเล่าให้คนอื่นฟังด้วยทำนอง สูง ๆ ต่ำ ๆ เรื่องที่เล่า ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน และเรื่องราวทางพุทธศาสนา ประกอบกับการเป่าแคนประกอบด้วย จึงสร้างความสนุกสนานให้แก่ผู้ฟังเป็นอย่างมาก เวลามีกงานมงคลต่าง ๆ ชาวบ้านมักจะเชิญหมอเฒ่าไปพูด จนกลายเป็นอาชีพ อาชีพหนึ่ง นั่นก็คือ “หมอลำ”

การประกอบอาชีพหมอลำ ต้องมีปัจจัยสนับสนุนหลายอย่างด้วยกัน เช่น ครอบครัวให้การสนับสนุน, มีใจรักในอาชีพ, อายุน้อย, รูปร่างหน้าตาดี, เสียงดี, ขยัน, อดทน, ความดังของหมอลำ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านเทคโนโลยี เช่น รูปแบบการแสดง ระบบแสง เสียง เป็นต้น และปัจจัยด้านเศรษฐกิจคือ ถ้าหมอลำมีชื่อเสียงมากค่าตัวจะมากและมีงานตลอดทำให้สามารถประกอบอาชีพนี้ได้

จารุวรรณ ธรรมวัตร. “บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ.” รายงานการวิจัย สถาบันวิจัย ศิลปวัฒนธรรมอีสาน, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเสนอต่อสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๘.

จากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในวงการหมอลำและการศึกษาข้อมูลเอกสาร ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาไว้ดังนี้ หมอลำมีบทบาท ๒ ด้านด้วยกัน คือ บทบาทด้านพิธีกรรม และบทบาทด้านมหรสพ

ด้านพิธีกรรม หมอลำผีฟ้าเป็นผู้มีบทบาทในการลำเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย และลำขอคำทำนายชะตาบ้านเมือง ซึ่งทั้งสองพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบของสังคม บทบาทด้านมหรสพของหมอลำจะมีมาตรฐานในเรื่องของคุณสมบัติ การจัดการในคณะคุณภาพของกลอนลำ ดนตรี หางเครื่องและความชัดเจนในการแสดงที่แตกต่างกันในแต่ละประเภท คณะและถิ่นกำเนิด

จารุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาสารคาม, ๒๕๔๐.

เพื่อศึกษาเหตุปัจจัยที่ส่งเสริมให้ศิลปินแห่งชาติสาขาหมอลำ จำนวนสามท่าน และหมอลำอาวุโสได้แก่ หมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน หมอลำทองมาก จันทะลือ และหมอลำเคน ดาเหลา ประสบความสำเร็จสูงสุดในการแสดง ประการที่สองเพื่อคัดสรรบทกลอนของหมอลำเอกที่มีคุณค่าด้านอารมณ์สังคมและวัฒนธรรมอีสานไว้เป็นหลักฐานทางภูมิปัญญาและทางสังคมวิทยาชนบท ประการที่สามเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาการประกอบอาชีพแสดงหมอลำในปัจจุบันโดยทบทวนความรุ่งโรจน์ในอดีตของหมอลำเอก

ผลการศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลภาคสนามและวิเคราะห์บทกลอนลำพบว่า เหตุปัจจัยที่ส่งเสริมให้หมอลำเอกทั้งสี่ท่านประสบความสำเร็จในอาชีพแสดงหมอลำคือ การสั่งสมธาตุศิลปินความรอบรู้ในศิลปะการประพันธ์กลอนลำ ความรอบรู้ด้านวรรณกรรม ความรอบรู้ในชีวิตจิตใจชาวนา ความรอบรู้ในศาสนาและจารีตประเพณีท้องถิ่น ความรู้เรื่องธรรมชาติและ ความรอบรู้ทางสังคมโดยองค์ความรู้เหล่านี้ปรากฏในบทกลอนลำคัดสรรที่รวบรวมได้ เกณฑ์การคัดสรรพิจารณาจากคุณค่าทางศีลลักษณะ สังคมศาสตร์และอักษรศาสตร์ความรุ่งโรจน์ของอาชีพแสดงหมอลำขึ้นอยู่ กับ ปัจจัยด้านสังคม ปัจจัยด้านคุณภาพและปัจจัยด้านเทคโนโลยีสื่อสารซึ่งสามารถนำไปพิจารณาแก้ไขปัญหาของผู้แสดงหมอลำในปัจจุบันได้

จารุวรรณ ธรรมวัตร. “หมอลำ.” วารสารวัฒนธรรมไทย. ๒๒, ๓ (มีนาคม ๒๕๒๖) : ๔๙-๕๔.

ผู้เขียนเขียนบทความนี้จากการค้นคว้าเอกสารและสัมภาษณ์จากท่านผู้รู้ โดยนำเสนอเกี่ยวกับหมอลำไว้ดังนี้ เรื่องการกำเนิดของหมอลำ ได้มีผู้แสดงทัศนะไว้หลายท่าน เช่น หมอลำทองมาก จันทะลือ หมอลำจิววรรณ ดำเนิน ซึ่งพอสรุปได้ว่า หมอลำมีกำเนิดและเป็นที่นิยมมานานแล้ว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความบันเทิงและรักษาอาการเจ็บป่วย ผู้เขียนเองได้แบ่งลักษณะของหมอลำตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมานี้ ส่วนคุณสมบัติพิเศษของผู้ที่จะเป็นหมอลำต้องประกอบด้วย ๑) มีความรู้ในเรื่องราวทางโลกทางธรรม ๒) เสียงดีมีเสน่ห์ หน้าตาดี ๓) ลีลามารยาทอ่อนโยนและหมอลำจะมีบทบาทตามความต้องการของสังคมอีสานในแต่ละยุคแต่ละสมัย เช่น สมัยก่อนภาคอีสานมีปัญหาด้านสาธารณสุข หมอลำจะช่วยบำบัดรักษาและสร้างความมั่นใจให้ประชาชนที่เจ็บป่วย เป็นต้น

จารุวรรณ ธรรมวัตร. “หมอลำจิววรรณ ดำเนิน ศิลปินผู้มีคุณค่าแต่ไร้ราคาในวันนี้” อาทิตยข่าวพิเศษ. ปีที่ ๑๐(๒) ฉ.๔๙๓ : ๑๕๗ ธันวาคม ๒๕๒๙, หน้า ๕๑-๕๒.

ผู้เขียนเล่าถึงประวัติและผลงานแสดงของหมอลำจิววรรณ ดำเนิน ตั้งแต่เริ่มเรียนหมอลำมีพ่อเป็นครูคนแรก หมอลำทองลือ แส่นทิวสุขเป็นครูที่สอง การวาดลำ การฝึกปฏิภาณได้ตอบ การคุยกับผู้ฟังมั่นใจการลำของตนเองแล้วจึงได้ขึ้นเวทีแสดงอาชีพเมื่ออายุ ๑๖ ปี ครั้งแรกเป็นหมอลำกลอน แล้วก็พัฒนาขึ้นไปเป็นหมอลำเรื่องต่อกลอน ปรับตามยุคสมัย มียุคเฟื่องฟูสุดขีดต้องแสดงถึงวันละ ๒ รอบ แต่พอเข้ายุคตกต่ำในปี ๒๕๒๓ เนื่องจากกระแสความนิยมเพลงลูกทุ่งเบียดหมอลำตกเวทีจนต้องยุบวง ชีวิตในปัจจุบันของหมอลำจิววรรณ คือการเป็นครูพิเศษสอนวิชาหมอลำที่วิทยาลัยนาฏศิลป์

จารุวรรณ ธรรมวัตร. “เอกสารประกอบการสัมมนาสภาพปัญหาและแนวทางการส่งเสริมศิลปการแสดงหมอลำ”. จัดพิมพ์โดย กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับกลุ่มนักวิชาการภาคอีสาน, ๒๕๔๐.

ผู้เขียนได้ศึกษาข้อมูลจาก บทความและวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหมอลำมากกว่า ๑๐๐ เรื่องพบว่า หมอลำมีพัฒนาการเริ่มต้นมาจากลำกลอนประกอบแคน และประยุกต์มาเป็นลำเรื่องต่อกลอน ลำเพลินและลำซิ่งที่กำลังได้รับความนิยมในปัจจุบัน ซึ่งผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ศิลปะแขนงนี้คือ หมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง และหมอลำ ราตรี ศรีวิไล โดยนำเอาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะเข้ามา มีการแทรกคำสอย และใช้ลีลาในการเต้นที่เร้าใจ ซึ่งผู้เขียนได้วิจารณ์ว่า ปัจจุบันได้มีหมอลำซึ่งบางคณะที่แต่งกายยั่วยวนอารมณ์คนดู และพูดถึงเรื่องทางเพศอย่างโจ่งแจ้งควรที่จะได้ปรับปรุง แต่โดยรวมแล้วหมอลำทุกประเภทมีบทบาทอย่างมากในการสร้างสรรค์และพัฒนาชุมชน โดยเป็นตัวแทนเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของภาครัฐสู่ประชาชน

อย่างได้ผล ปัจจุบันหมอลำจะมีมาตรฐานในเรื่องของคุณสมบัติ การจัดการในคณะ คุณภาพของกลอนลำ ดนตรี หางเครื่อง และความชัดเจนในการแสดงที่แตกต่างกันในแต่ละประเภท คณะและถิ่นกำเนิด

จำเนียร แก้วภู “สอย : วัฒนธรรมระบายความใคร่ทางปาก.” ศิลปวัฒนธรรม. ๑๖,๕ (มีนาคม ๒๕๓๘) : ๑๕๓-๑๕๔.

ผู้เขียนพูดถึงที่มาของคำว่า “สอย” ที่มาจากคำว่า “ส้อย” ซึ่งหมายถึงคำพูดลงท้ายที่หมอลำใช้คำพูดเมื่อจบกลอนลำ เพื่อสร้างบรรยากาศให้สนุกครึกครื้น ในการสอยนั้นจะขึ้นอยู่กับกาลเทศะ เพศ อายุของกลุ่มผู้ฟัง โอกาสและสถานที่ตามกรอบประเพณีของท้องถิ่นนั้น ๆ ในการแสดงหมอลำจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีหมอสอย คือผู้ที่สอยเพื่อสร้างบรรยากาศและอารมณ์ในการแสดง ซึ่งหมอสอยจะมีสองประเภทคือ หมอสอยอาชีพและหมอสอยสมัครเล่น การสอยนั้นส่วนใหญ่จะใช้คั่นเมื่อจบกลอนลำ ซึ่งในบางงานก็มีการแข่งขันกันด้วยโดยดูจากเสียงหัวเราะของคนดูเป็นเกณฑ์ เนื้อหาของคำสอยจะมีทั้งแบบที่จำสืบทอดกันมาและแบบคิดสด ๆ หน้าเวที ซึ่งโครงสร้างของคำสอย จะมีคำนำคือ “สอยสอย” และต่อด้วยคำสอยซึ่งจะมีอยู่สองบาท บาทละบรรทัดมีการบังคับสัมผัสสระและอักษร และลงท้ายด้วย “นี่กะสอย” จุดมุ่งหมายของการสอยก็เพื่อสร้างบรรยากาศในการแสดงให้สนุกสนานไม่่วงนอนและเป็นเครื่องระบายอารมณ์ของผู้ชม

จิราวัลย์ ขาเหลา. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดศิลปการแสดงของหมอลำอาชีพ. ปรินิพนธ์ กศ.ม. การศึกษานอกระบบ. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ๒๕๔๖

วิทยานิพนธ์นี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ กระบวนการถ่ายทอดศิลปการแสดงของหมอลำอาชีพ และเพื่อเสนอแนะแนวทางกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดอย่างมีประสิทธิภาพ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือศิลปินหมอลำอาชีพที่มีภูมิลำเนาในจังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน ๓ แขวง คือ หมอลำเพลิน หมอลำกลอน หมอลำซิ่ง และลูกศิษย์ประกอบด้วย นายประสาน เสียงสีมา ศิลปินหมอลำเพลิน นางบุญจวน ดวงเด่น ศิลปินหมอลำกลอน นางกฤษณา บุญแสน ศิลปินหมอลำซิ่ง และนางฉวีวรรณ ดำเนิน ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) ปี ๒๕๓๖ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และแบบสนทนากลุ่ม แล้วเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยปรากฏว่า

กระบวนการเรียนรู้ของศิลปินหมอลำอาชีพทุกแขนงจะมีกระบวนการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน คือ ผู้เรียนต้องมีใจรัก บิดามารดาเป็นหมอลำ และฐานะครอบครัวยากจนต้องการหารายได้ โดยเริ่มเรียนรู้จากการไปแสวงหาครูผู้สอนและสมัครเป็นลูกศิษย์ ทดสอบน้ำเสียง

ห้องกลอนลำ ฝึกทำทางประกอบให้เข้ากับแคนและดนตรี ฝึกซ้อมร่วมกับผู้แสดงอื่น ออกรับงานแสดง และฝึกฝนพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง สำหรับกระบวนการการถ่ายทอดของศิลปินหมอลำอาชีพนั้น มีวิธีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกศิษย์โดยมีวิธีการถ่ายทอดตามที่ตนเองได้ฝึกฝนและเรียนรู้มา โดยครูผู้สอนเป็นผู้ชี้แนะ สาทิต การฝึกปฏิบัติจริง และเลียนแบบจากต้นแบบ (ตัวครูผู้สอน) ส่วนแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดอย่างมีประสิทธิภาพ ควรมีการพัฒนาอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มต้นจากการจัดตั้งโรงเรียนหมอลำ หรือศูนย์การเรียนรู้อาชีพเรื่องหมอลำ กำหนดหลักสูตร รูปแบบวิธีการถ่ายทอด ขอความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุนงบประมาณ และควบคุมมาตรฐานการดำเนินการ ควรมีการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างวิสัยทัศน์และจุดประกายความคิดผู้เรียนในการเป็นศิลปินหมอลำอาชีพเพื่ออนุรักษ์วิชาชีพนี้สืบต่อไป

เจริญชัย ชนไฟโรจน์. “คอนสว้น” อีสานศึกษา. ๑(๑) : ๕-๑๔ ; พฤศจิกายน ๒๕๒๕.

ผู้เขียนได้แยกแยะให้เห็นข้อแตกต่างของศัพท์เฉพาะที่ใช้กับหมอลำ เช่น หมอลำพื้น หมอลำกลอน คำเหล่านี้บอกให้ทราบถึงประเภทของหมอลำ ส่วนลำทางสั้น ลำทางยาว เป็นศัพท์ที่ใช้บอกทำนองลำ และคำว่า วาด จะใช้บอกทำนองลำที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น เช่น ลำวาดอุบล ลำวาดอุดร เป็นต้น ซึ่งต่างจากประเทศลาว จะเรียกประเภทหรือทำนองลำตามชื่อเมืองหรือแขวง เช่น ถ้าเป็นทางใต้จะเรียกลำแล้วตามด้วยชื่อเมือง เช่น ลำสีพันดอน ลำตังหวาย ลำคอนสว้น ส่วนทางเหนือจะเรียกขับแล้วความด้วยชื่อเมือง เช่น ขับเชียงขวาง ขับ(ทุม) หลวงพระบาง

บทความนี้ผู้เขียนได้อธิบายรายละเอียดของ “ลำคอนสว้น” ทั้งที่มาของคำที่ใช้เรียก ลักษณะการประพันธ์และมีตัวอย่างกลอนลำคอนสว้นที่ถ่ายทอดออกมาจากหมอลำบุญตอง อินศรีเชียงใหม่ หมอลำคอนสว้นที่มีชื่อเสียงที่สุดของลาว

เจริญชัย ชนไฟโรจน์. “วรรณกรรมและหมอลำ : ภาพสะท้อนชีวิตอีสาน” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน, หน้า ๑๖๘-๓๑๓ กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด , ๒๕๓๒.

ผู้เขียนขึ้นจากประสบการณ์การจัดเสวนาของผู้เขียนพร้อมกันนี้ได้ยกข้อความของผู้เข้าร่วมเสวนาแต่ละท่าน มาเขียนประกอบบทความนี้ด้วย หมอลำในปัจจุบันนี้ถึงแม้จะเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป แต่ก็มีบางครั้งที่หมอลำได้รับการดูถูกจากคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะคนสมัยใหม่และคนชั้นสูงในสังคมที่มองหมอลำว่า เป็นสิ่งโบราณ ไม่เหมาะกับคนสมัยใหม่ที่จะฟังและเรียนรู้เป็นวัฒนธรรมของคนอีสาน ถึงแม้หมอลำจะได้รับการดูถูก

ดูแคลนอย่างไรก็ตาม หมอลำก็นับว่ามีบทบาทที่สำคัญยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการรณรงค์ ชักชวนหรือเผยแพร่ความรู้ให้ประชาชนทราบและปฏิบัติตาม ซึ่งก็เกิดผลอย่างดียิ่ง ทั้งนี้เพราะหมอลำเป็นศาสตร์และศิลป์ที่ประชาชนชาวอีสานให้การยอมรับและเข้าถึงนั่นเอง

เจริญชัย ชนไพโรจน์. “หมอลำ” วศ.มหาสารคาม. ๑:๘๗-๙๘ มิถุนายน ๒๕๑๖.

ตอนต้นของบทความเป็น “ประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว” เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ ๔ การแสดงหมอลำนิยมแสดงกันอย่างแพร่หลายในกรุงเทพฯ จุดมุ่งหมายหลักของผู้เขียนบทความนี้คือ อธิบายประเภทของหมอลำ ซึ่งผู้เขียนได้แบ่งหมอลำออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ หมอลำกลอน และหมอลำหมู่ แต่ละประเภทหัวแบ่งย่อยได้ อีก เช่น หมอลำกลอนแบ่งได้อีก ๖ อย่าง คือ หมอลำพื้น หมอลำผีฟ้า หมอลำสอง หมอลำก๊ับก๊ပ် หมอลำกลอนธรรมดา และหมอลำชิงช้า ส่วนหมอลำหมู่แบ่งย่อยได้อีก ๓ ประเภท คือ หมอลำแมงต๊อบเต่า หมอลำเพลิน และหมอลำหมู่แบบธรรมดา ไม่ว่าจะเป็นหมอลำประเภทใดผู้เขียนได้บรรยายอย่างชัดเจน แจ่มแจ้ง จนผู้อ่านได้ทั้งความรู้และเห็นภาพของหมอลำชนิดนั้น ๆ

ชน บทจร “ชาวก่อมาจากหมู่บ้านเฮา เสี่ยงสะท้อนผ่านลำกลอนหลากหลายรูปแบบ” วารสารวิวัฒน์.๓, ๑๐๐(๙-๑๕ ธันวาคม ๓๘) : ๔๘-๕๐.

ผู้เขียนได้พูดถึง การถ่ายทอดวิถีชีวิต วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของชาวอีสาน ให้ผู้คนและสังคมภายนอกได้รับรู้ โดยผ่านรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสั้น กลอนลำ และเพลงต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งผู้ประพันธ์หรือผู้ถ่ายทอด เรื่องราวได้ถึงแก่นแท้มากที่สุดก็คือชาวอีสานนั่นเอง นักประพันธ์และนักร้องชาวอีสานที่มีชื่อเสียง เช่น คำเก็งทองจันทร์ , สุพรรณ ชื่นชม,ขวัญฟ้า ตาสว่าง,เดิม วิภาคย์พจนกิจ, ประเสริฐ จันดำ,พรศักดิ์ สองแสง,ดาวรุ่งแดนอีสาน,สุบิน นิลสุวรรณ,พิมพีใจ เพชรพลาญชัย,และ บานเย็น ศรีวงษา ซึ่งผู้ประพันธ์และผู้ถ่ายทอด เหล่านี้เป็นชาวอีสาน ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารจากหมู่บ้านให้คนภายนอกได้รับรู้รวมถึงชาวอีสานที่อยู่ห่างไกลด้วย

ชัยนาท มาเพชร. ภูมิปัญญาทางคีตศิลป์ของหมอลำป.ฉลาดน้อย. ปรินิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.๒๕๔๕.

ผู้วิจัยศึกษาภูมิปัญญาทางคีตศิลป์ของหมอลำ ป.ฉลาดน้อย ทั้งในด้านการออกเสียง คำร้อง ลักษณะการเอื้อน จังหวะในการลำ การหายใจ การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกไปยังผู้ชมผู้ฟัง และศึกษาภูมิปัญญาเกี่ยวกับองค์ประกอบของกลอนลำทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหาของกลอนลำ

ชุมเดช เดชภิมล. หมอลำเพลิน. รายงานประกอบบทความคว้าวาวิชาไทยคดี ๕๐๑ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๖

ผู้เขียนได้อธิบายถึงความเป็นมาของหมอลำเพลิน ลักษณะโดยทั่วไปของหมอลำเพลิน ได้แก่ การแต่งกายของฝ่ายหญิงที่จะนั่งกางเกงขาสั้นไว้ข้างในและสวมกระโปรงสั้น ๆ ไว้ข้างนอก จนมีผู้เรียกว่า “หมอลำกกาขาว” นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงเครื่องดนตรีประกอบการลำ ทำนองที่ใช้ลำ เรื่องที่นิยมนำมาแสดง และขั้นตอนการเปิดฉากแสดง ซึ่งภาษาหมอลำเรียกว่าเปิดผ้า ม่านกั้น มีตัวอย่างเนื้อร้องเปิดผ้าม่านกั้น ๔ ตัวอย่างประกอบด้วย

ดงรัก พนมรุ้ง “เสียงอีสาน นกน้อย อุไรพร”. หจก.ภาพพิมพ์. กรุงเทพฯ. ๒๕๔๕

ผู้เขียนเขียนเรื่องนี้ในคอลัมน์ประจำเดอะเนชั่นรายสัปดาห์ ก่อนจะนำมาพิมพ์รวมเล่มเป็นหนังสือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติผู้ก่อตั้งวงเสียงอีสานคือ นกน้อย อุไรพรและาวทิด หลอดผู้เป็นสามี ว่าได้บุกบั่นมานะพยายามอย่างมาก ล้มลุกคลุกคลานมาจนประสบความสำเร็จ กลายเป็นต้นแบบของหมอลำเรื่องต่อกลอนในปัจจุบัน และได้รับการยอมรับว่าเป็นหมอลำที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก มีเครื่องเสียง อุปกรณ์การแสดงมูลค่าหลายสิบล้านบาท มีนักแสดงในคณะมากถึง ๓๐๐-๔๐๐ คน และแม้จะเป็นหมอลำที่มีค่าตัวการแสดงแต่ละครั้งแพงที่สุดคือ ประมาณ ครั้งละ ๑๒๐,๐๐๐ บาท – ๑๖๐,๐๐๐ บาท แต่ก็ยังเป็นหมอลำที่มีคิวงานยาวเหยียดข้ามปี ในหนังสือนี้ ผู้เขียนได้เล่าถึงประวัติและเรื่องราวของนักแสดงที่มีชื่อประจำคณะหลายคน เช่น ลูกแพร์-ไหมไทย อุไรพร ปอยฝ้าย มาลัยพร ซึ่งเป็นดาวเด่นของคณะ

ไทรภพ ผลคำ. “สืบตำนานหมอลำกลอน” ชุมพรลำกลอนชิง” ก้าวสู่ยุคไฮเทค” มติชน. ๒๓ มีนาคม ๒๕๓๗, หน้า ๒๔.

เนื้อหาของบทความเป็นการแนะนำหมอลำกลอนชุมพร นนลือชา มีประวัติคร่าว ๆ ในด้านผลงานกล่าวถึงรางวัลแห่งความภาคภูมิใจในชีวิตของหมอลำชุมพร คือ ชนะเลิศการประกวดหมอลำกลอนทั่วภาคอีสาน ในปี ๒๕๑๔ ความน่าสนใจของบทความนี้อยู่ที่การแสดงทัศนะของหมอลำชุมพรต่อการเป็นครูสอนหมอลำให้แก่ศิษย์รุ่นหลังที่เข้ามาขอเรียน เช่น เด็กที่มาเล่าเรียนส่วนมากเป็นเด็กที่พ่อแม่ไม่มีเงินส่งให้เรียนต่อ ภูมิใจที่มีโอกาสสอนงานอาชีพทำให้เด็กหลายคนมีอนาคตดีขึ้น เป็นต้น

ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์. ลำทางสั้น ทางยาวและล่องโขงแล้ว เฮามาเต้ยใส่กัน. ฟ้ามืองทอง ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑๓๙ พฤศจิกายน

บทความนี้ได้รับการเขียนขึ้นในยุคที่หมอลำกำลังได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะทำนอง “ลำเตี้ย” ของพรรคดี สองแสงและหมอลำคนอื่นๆ

ผู้เขียนได้สันนิษฐานถึงพัฒนาการของหมอลำว่า เริ่มต้นจากการ ลำผีฟ้าซึ่งเป็นการลำเพื่อรักษาคนไข้ ต่อมาก็เป็นการลำพื้น อันเป็นการลำคนเดียว หลังจากนั้นก็เป็นยุคหมอลำกลอน และในลำกลอนนี้เองที่มีทำนองลำเตี้ยผสมอยู่ โดยที่มีการเกริ่นถึงรูปแบบและวิธีการเล่นหมอลำกลอนให้เห็นพอสังเขป

ในบทความชิ้นนี้ ได้อ้างถึงการสันนิษฐานถึงที่มาของลำเตี้ยว่า อาจจะมาจากคำว่า ใต้ หรือลาวทางใต้ อันได้แก่ จำปาศักดิ์และสุวรรณเขตของประเทศลาว ซึ่งมีการลำเช่นกัน พอคำว่าลาวมาถึงไทยก็เป็นคำว่าเตี้ย ตามสำเนียงไทพวนและชาวผู้ไทยที่ออกเสียงไอเป็นเสียงเออ อย่างไรก็ตาม ลำเตี้ยน่าจะเกิดขึ้นหลังลำทางสั้นและลำทางยาว

ลำเตี้ยที่ผู้เขียนแยกแยะและอธิบายแต่ละประเภทไว้มี ๔ ประเภทคือ ลำเตี้ยธรรมดา เตี้ยหัวดอนตาล เตี้ยโขง และเตี้ยพม่า พร้อมกับอ้างอิงการสัมภาษณ์ อ.พรชัย ศรีสารคาม อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูมหาสารคาม(ปัจจุบันคือ สถาบันราชภัฏมหาสารคาม) ซึ่งชี้ให้เห็นตัวอย่าง ลำเตี้ยแบบพรรคดี สองแสง ลำชุดสาวจันทร์กั้งโกบนั้น เป็นทำนองลำเตี้ยพม่า

ทวี ถาวโร. การสร้างงานและการกระจายรายได้ของหมอลำ. มหาสารคาม :สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.๒๕๔๑.

เพื่อศึกษาศักยภาพในการสร้างงานของหมอลำ ศึกษาอัตราการจ่ายค่าตอบแทนบุคลากรหมอลำ และศึกษาปริมาณงานและรายได้ต่อปีของคณะหมอลำและบุคลากรหมอลำ และเพื่อศึกษากระบวนการทำงานของหมอลำ

ผลการวิจัยพบว่า คณะหมอลำคณะหนึ่งใช้เงินลงทุนโดยเฉลี่ย ๓,๔๔๕,๐๐๐ บาท รับงานแสดงได้โดยเฉลี่ยปีละ ๗๐ ครั้ง อัตราค่าแสดงเฉลี่ยครั้งละ ๕๐,๑๕๖ บาท สามารถสร้างงานแก่คนได้โดยเฉลี่ยคณะละ ๑๑๓ คน/ปี และจ่ายค่าตอบแทนบุคลากรในหน้าที่ต่าง ๆ เฉลี่ยรวม ๒๙,๐๕๐ บาท คน/ปี ก็จะได้ดังนี้ หมอลำตัวเอก ๔๒,๐๐๐ บาท ตัวประกอบ ๒๕,๐๐๐ บาท นักแสดงตลก ๓๙,๐๐๐ บาท นักดนตรี ๓๖,๔๐๐ บาท หางเครื่อง ๑๔,๐๐๐ บาทและคอนวอย ๑๓,๓๐๐ บาท คณะหมอลำหมู่-ลำเพลิน ทั้งหมดมีประมาณ ๓๕๐ คณะ ดังนั้นในแต่ละปี วงการหมอลำจึงสร้างงานให้แก่คนได้ประมาณ ๓๙,๕๕๐ คน และหากคิดรวมการสร้างงานของหมอลำทุกประเภทก็คาดว่าจะสร้างงานให้แก่คนได้ไม่น้อยกว่า ๔๐,๐๐๐ คน กระจายรายได้ไปสู่บุคลากรหมอลำเป็นเงินปีละ ๑๑,๔๘๙,๒๗๕ บาท สำหรับรายได้ของคณะ

หมอลำแต่ละคณะแตกต่างกันมาก โดยมีค่าเช่าอุปกรณ์ เป็นตัวแปร ซึ่งมีรายการเช่าและราคา ค่าเช่าแตกต่างกันมาก

กระบวนการทำงานของหมอลำ มีขั้นตอนสำคัญอยู่ ๖ ขั้นตอน ลำดับได้ดังนี้ คือ การรับงาน การเตรียมสถานที่แสดง การเตรียมตัวของนักแสดง การแสดง การพักระหว่างแสดง และภารกิจเมื่อเสร็จสิ้นการแสดง

ทองมาก จันทะลือ.๕๐ ยอดคำสอย.มปท.มปป.

ผู้เขียนเป็นผู้มีผลงานด้านการแสดงพื้นบ้านประเภทหมอลำ มีชื่อเสียงในภาคอีสาน จนได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ปี ๒๕๑๒ ท่านได้นำเสนอเกี่ยวกับคำสอยไว้ดังนี้ คำสอยเป็นสิ่งที่มีความสำคัญกับการแสดงหมอลำกลอน มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว การใช้สอยนี้จะใช้ในการแสดงประเภทอื่นไม่ได้นอกจากหมอลำกลอน ลำพญา ลำดอนตาลเท่านั้น ในการแสดงเหล่านี้ก็มักจะนำคำสอยมาพูดสอยเพื่อสร้างความสนุกสนานให้กับผู้ชม ซึ่งคำสอยที่นำมาพูดสอยนั้นมักจะเป็นคำสอยที่กล่าวถึงเรื่องเพศเป็นส่วนใหญ่ แต่บางคำสอยก็มักจะไม่ว่าต่าง ๆ ก็มี ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้เกิดการประเจิดประเจ้อมากเกินไป อีกทั้งเพื่อให้เหมาะสมกับกาลเทศะและผู้ชมผู้ฟังด้วย บางครั้งผู้สอยเองก็ต้องละหรือเว้นคำที่มีลักษณะไม่เหมาะสมเอาไว้ด้วย

ธิดา สาระยา. “การสานต่อศิลปะและประเพณีการบันเทิงหมอลำ” ในประวัติศาสตร์เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสะเกษ. ด้านสหวิทยาการพิมพ์จำกัด.๒๕๓๘ หน้า ๒๐๗

ผู้เขียนได้กล่าวถึง จังหวัดอุบลราชธานีว่าเป็นเมืองของหมอลำ หมอลำคนแรกที่อัดแผ่นเสียงในประเทศไทยคือ หมอลำทองคำและหมอลำจอมศรี และศิลปินแห่งชาติสองท่านคือ หมอลำทองคำ จันทะลือ เป็นเมื่อปี ๒๕๒๙ และหมอลำเคน ดาเหลา เมื่อปี ๒๕๓๔ หมอลำที่มีชื่อเสียงของจังหวัดอุบลราชธานีก็คือ หมอลำคณะวังสิมันต์ และหมอลำบ้านเย็น รากแก่น ในจังหวัดอุบลราชธานี มีหมอลำมากถึง ๓๐๐ คณะ และมีวงดนตรีลูกทุ่งที่มีชื่อเสียงคือ คณะเพชรพินทอง ซึ่งได้รับรางวัลผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมเมื่อปี ๒๕๓๒

ธีระพงษ์ โสตาศรี. “บทบาทของสำนักงานหมอลำในอำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น.” ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

ผู้ศึกษาเป็นนักจัดรายการ ระดับ ๗ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายรายการโทรทัศน์ ศูนย์ประชาสัมพันธ์เขต ๑ ขอนแก่น ซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัย

มหาสารคามจึงได้ศึกษาบทบาทของสำนักงานหมอลำด้านธุรกิจ ระหว่างสำนักงานหมอลำ เจ้าภาพ และหมอลำ ได้นำเสนอไว้ดังนี้

สำนักงานจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อรับงานให้หมอลำ โดยมีการทำสัญญาเป็นเอกสารหลักฐานซึ่งทางสำนักงานจะได้รับค่าตอบแทน ๑๐% ของค่าจ้างทั้งหมด การทำธุรกิจระหว่างสำนักงานกับเจ้าภาพ สำนักงานจะทำหน้าที่ให้การต้อนรับและแนะนำหมอลำให้เจ้าภาพ และระหว่างสำนักงานหมอลำด้วยกันเอง จะให้ความช่วยเหลือในการรับงานให้สำนักงานอื่น ให้ยืม ให้เช่าอุปกรณ์ประกอบการแสดง และมีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ รวมทั้งแก้ปัญหาทางธุรกิจร่วมกัน

ส่วนบทบาทในการแนะนำและส่งเสริม สำนักงานหมอลำจะทำหน้าที่แนะนำหมอลำให้เจ้าภาพ แนะนำหมอลำในเรื่องของการแสดง การพูดคุย การประชาสัมพันธ์ การอัดเทป เผยแพร่และในด้านการส่งเสริม จะส่งเสริมหมอลำให้ร่วมลงทุนทำกิจการซึ่งมีข้อตกลงที่ทั้งสองฝ่ายพอใจการอัดเทปออกอากาศทางวิทยุ โทรทัศน์ การสอนในเรื่องการลำและการแสดง นอกจากนี้ก็มีการส่งเสริม นักร้องนักดนตรีโดยเอื้ออำนวยสถานที่ในการฝึกซ้อมให้

นรินทร์ พุดลา. “รายได้หมอลำ : ห้างานยกหนกงานนั่ง” เอกสารประกอบการสัมมนาสถานภาพ และแนวทางการส่งเสริมสืบสานศิลปการแสดงหมอลำ กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับกลุ่มนักวิชาการอีสานคดี, ๒๕๔๐.

ผู้เขียนได้ทำการศึกษาเรื่องรายได้ของผู้แสดงหมอลำ โดยการนำงานวิจัยของพรชัย เขียวสาครมาใช้อ้างอิง จากการศึกษาพบว่า อาชีพหมอลำเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ค่อนข้างดี นอกจากค่าจ้างแล้วยังได้ทิปหน้าเวทีด้วย แต่ในทางตรงกันข้ามค่าใช้จ่ายในการแสดงก็ย่อมเพิ่มตามด้วย ทั้งในเรื่องของเครื่องแต่งกาย สำนักงานที่รับงานให้ ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เช่น เเวที อาหาร เครื่องเสียง การฝึกซ้อมหางเครื่อง ฯลฯ นอกจากนี้ผู้ที่เข้ามาเป็นหมอลำจะต้องพบกับอุปสรรค ในเรื่องของ ค่าใช้จ่าย ความนิยมของคนดู และระบบธุรกิจนายทุนเป็นสำคัญ และเกี่ยวข้องกับ รูปร่าง น้ำเสียงของผู้นั้นด้วย

นันทวี ชันผง. “ลำซิ่ง : ลำกลอนแนวใหม่ของอีสาน” ปรินญาณิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๗.

ศึกษาองค์ประกอบของลำซิ่งและศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการลำซิ่งกับวิถีชีวิตของคนอีสานโดยการค้นคว้าเอกสารมือสอง และศึกษาภาคสนาม ซึ่งได้นำเสนอไว้ดังนี้ ลำซิ่งมีพัฒนาการมาจากลำกลอนทำนองขอนแก่น โดยนำเอาดนตรี ได้แก่ กลองชุด พิณ เบส กีตาร์ และนำเอาเพลงที่นิยมในแต่ลำช่วงมาร้องประกอบการแสดงของหมอลำ รวมทั้งมีการเต้นในท่าที่

เข้าใจเพิ่มเข้าด้วย พัฒนาการนี้เริ่มในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ โดยประมาณ ผู้ศึกษาแบ่งองค์ประกอบในการแสดงลำซึ่งออกเป็น ๓ อย่างด้วยกัน คือ ภาษา ดนตรี และศิลปการแสดง องค์ประกอบด้านภาษา คือ กลอนลำ เพลง คำพูด และคำสอย องค์ประกอบด้านดนตรี คือ เครื่องดนตรี นักดนตรี ทำนองดนตรีบรรเลง ทำนองประกอบการขับร้อง และประกอบการพูด องค์ประกอบด้านศิลปการแสดง คือ การแต่งกาย รูปแบบการแสดง เทคนิคการนำเสนอ และความเหมาะสมกับวัฒนธรรม ซึ่งองค์ประกอบทั้งหมดจะเปลี่ยนไปตามความต้องการของผู้ชมคนดูในสังคมแต่ละยุคสมัย

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำซึ่งกับวิถีชีวิตของคนอีสานนั้น ผู้ศึกษากล่าวว่า กลอนลำ คำสอย คำพูด ดนตรี และเพลงที่ใช้ในการแสดง ทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตของคนอีสานในด้านประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อ หมอลำสามารถให้ความรู้ และเป็นสื่อกลางในการรณรงค์และเชิญชวนในเรื่องต่าง ๆ ระหว่างหน่วยงาน นักการเมือง กับประชาชน และในด้านเศรษฐกิจหมอลำได้สร้างรายได้ให้กับทีมงาน คณะหมอลำ อีกด้วย

นิคม วงเวียน “เพศในกลอนลำ” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๙ กรกฎาคม ๒๕๒๘. หน้า ๙๐ - ๙๔

ผู้เขียนศึกษาความเป็นมาของหมอลำและกล่าวเน้นที่เนื้อหาหมอลำว่ามีการใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายหลายอย่าง ทั้งนี้ ผู้เขียนได้พิจารณาเนื้อหาหมอลำในแง่การค้นหาคำความหมายของวัตถุธรรมชาติ (Natural material) คำ (Word) และข้อความที่ใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงความเกี่ยวกับเพศ อารมณ์เพศและอื่นๆที่เกี่ยวข้องได้อย่างน่าสนใจ โดยที่ผู้เขียนได้จำแนกประเภทความหมายพร้อมกับยกตัวอย่างคำ ข้อความที่เกี่ยวกับเพศออกเป็นแบบโดยตรงและแบบโดยอ้อมหรือเชิงเปรียบเทียบประกอบด้วย

“น้องใหม่อ่อนต้อน หมอลำประยุกต์เส้นทางสู่อาชีพของเด็กประถมศึกษา” มติชน. ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๑, หน้า ๑๒.

บทความกล่าวถึงการตั้งคณะหมอลำของโรงเรียนบ้านหนองหมี จังหวัดยโสธร ชื่อคณะน้องใหม่อ่อนต้อน ซึ่งสามารถทำให้เด็กนักเรียนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑-๖ มีรายได้จากการรับงานแสดงหมอลำ บางคนที่มีแววความเป็นหมอลำ เมื่อโตขึ้นก็มีหัวหน้าคณะหมอลำมารับตัวไปแสดงเป็นหมอลำอาชีพ ในบทความมีบทสัมภาษณ์ผู้ควบคุมวงและผู้ฝึกสอนเกี่ยวกับการฝึกนักเรียนและปัญหาของการทำวงหมอลำ

บัณฑิตวงศ์ ทองกลม. ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันทะลือ(หมอลำภูทา) ปริญญา นิพนธ์ ศศม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๙.

ผู้วิจัยได้ศึกษาหมอลำทองมาก ๒ ด้าน คือด้านชีวิตส่วนตัวตั้งแต่ภูมิลำเนาเกิดประวัติ การเรียนสำคัญแต่งแรกเริ่มจบกระทั่งมีความชำนาญ ส่วนด้านผลงานได้วิเคราะห์บทบาทด้าน ต่าง ๆ ของหมอลำทองมากได้แก่ บทบาทในฐานะศิลปิน บทบาทในฐานะสื่อมวลชน บทบาท ในฐานะนักการเมือง บทบาทในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ และบทบาทในฐานะเป็นผู้มีผลงานดี เด่นทางวัฒนธรรมจนได้รับยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๙.

“บานเย็น รากแก่นกับชีวิตต้องสู้” มติชน. ๒๓ เมษายน ๒๕๒๙. หน้า ๙.

ผู้เขียนบทความเล่าถึงเรื่องราวชีวิตราชนิหมอลำบานเย็น รากแก่น อย่างคร่าว ๆ ตั้งแต่ ยุบวง พักการแสดงและการกลับมาเริ่มร้องเพลงอีกครั้ง ผลงานที่สร้างความชื่นชอบให้แก่แฟน ๆ คือ “สาวทุ่งอีสาน” แนวการทำเทปเปลี่ยนไปมีทั้งการอัดเพลงแนวลูกทุ่ง เพลงลำเพลินและลำ เคนขอนแก่น ชุด “รักกันชอบกัน” และ “ผู้ชายปากปลาแดก” ทั้งสองชุดแต่งโดยสมุทุม ไผ่ริมบึง

ประเทือง คล้ายสุบรรณ. “หมอลำ” ในร้อยกรองท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๘, หน้า ๘๕-๙๒.

ผู้เขียนได้รวบรวมประเภทของหมอลำที่นักวิชาการแต่ละท่านได้แบ่งเอาไว้ ซึ่งแต่ละท่าน ได้แบ่งแตกต่างกันดังนี้ การแบ่งประเภทของหมอลำจากหนังสือ วัฒนธรรมไทยเรื่องการละเล่น พื้นเมืองจัดพิมพ์โดยการศิลปากรแบ่งการลำออกเป็น ๓ ประเภท คือ ลำเรื่อง ลำประชัน และ ลำเกี่ยว ขณะที่การแบ่งประเภทของหมอลำ จากหนังสือ การละเล่นพื้นเมืองภาคอีสาน จัด พิมพ์โดยกรมศิลปากรเช่นเดียวกันได้แบ่งหมอลำเป็น ๕ ประเภท คือ หมอลำเรื่องหรือหมอลำลำ ใหญ่ หมอลำกลอน หมอลำเพลิน หมอลำประยุกต์ และหมอลำผีฟ้า ขณะที่สิริวัฒน์ คำวันสา แบ่งหมอลำเป็น ๙ ประเภท คือ ลำกลอน ลำโจทก์-แก์ ลำเกี่ยว ลำชิงชู้ ลำพื้น ลำหมู่ ลำ เพลิน ลำเต้ย และลำผีฟ้า ส่วนจารุวรรณ ธรรมวัตร แบ่งประเภทของหมอลำโดยใช้จุดมุ่งหมาย ของการขับลำเป็นเกณฑ์ทำให้จำแนกหมอลำได้ ๒ ประเภท คือ ประเภทที่หนึ่งการลำเพื่อ รักษาโรค เช่น ลำล่องและลำผีฟ้า ประเภทที่สองการลำเพื่อความบันเทิง และสั่งสอน

เนื้อหาส่วนอื่นที่ผู้เขียนกล่าวถึงในบทความนี้จะเป็นเรื่องของลักษณะคำประพันธ์ของ กลอนลำ ซึ่งกลอนลำมีลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อย ผู้เขียนได้อธิบาย เพิ่มเติมเกี่ยวกับ ท่วงทำนองการขับลำและได้ยกตัวอย่างกลอนลำแต่ละทำนองมาประกอบเป็นตัวอย่างด้วย

ประยูทธ วรรณอุดม. บทบาทของสื่อมวลชนในการส่งเสริมและสนับสนุนหมอลำ. ปรินิพนธ์นิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการสื่อสารมวลชน : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๔๐.

ผู้วิจัยได้ศึกษาว่า สื่อมวลชนมีบทบาทในการส่งเสริมและสนับสนุนหมอลำอย่างไรบ้าง จากการวิจัยพบว่า สื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภทต่าง ๆ กันคือ สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศน์และสื่อภาพยนตร์ มีส่วนส่งเสริมและสร้างสถานภาพที่ดีให้กับหมอลำด้วยวิธีการและรูปแบบต่างๆ กัน

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้สัมภาษณ์หมอลำที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น เช่น จินตหรา พูนลาภ ,ศิริพร อำไพพงษ์,เฉลิมพล มาลาคำ ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในวงการสื่อมวลชน ทำให้ได้ทราบแง่มุมที่สื่อมวลชนได้มีส่วนช่วยส่งเสริมการเป็นหมอลำและเผยแพร่ผลงานหมอลำ แต่ในขณะเดียวกันสื่อมวลชนก็มีส่วนทำให้หมอลำต้องปรับเนื้อหาและรูปแบบการลำจนทำให้เกิดความผิดเพี้ยนไปจากลักษณะเดิมของหมอลำ

ประมวล พิมพ์เสน. “หมอลำ : เพลงพื้นเมืองสื่อที่เข้าถึงชาวบ้าน” ในอนุรักษ์มรดกไทย ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์. หน้า ๑๓๘-๑๗๓.

เนื้อหาเป็นการศึกษาเอกสาร สัมภาษณ์ท่านผู้รู้และจากความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับหมอลำของผู้เขียนบทความนี้ด้วย หมอลำเป็นการแสดงที่ต้องอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์ ผู้ที่จะเป็นหมอลำต้องมีคุณสมบัติหลายอย่าง โดยเฉพาะต้องมีความจำดีเป็นเลิศ สามารถท่องกลอนลำได้หลายกลอนทุกแง่ทุกมุมของกลอนลำ จนสามารถกลายเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการเล่าเรื่องสู่ผู้ฟังได้ หมอลำเป็นการแสดงที่มีพัฒนาการมาจากการเล่านิทาน โดยอาศัยทำนองจากการอ่านหนังสือ นำนิทานมาเล่าเป็นกลอนให้ผู้ชมฟัง มีการโต้ทำนองและเป่าแคนประกอบการลำ ทำให้เป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยโบราณ ซึ่งในยุคแรก ๆ นั้น หมอลำจะมีอยู่สองประเภทที่ได้รับความนิยมคือหมอลำพื้นกับหมอลำกลอน หมอลำพื้นเป็นหมอลำที่ใช้ผู้แสดงเพียงคนเดียว แสดงได้ทุกบทบาท ส่วนหมอลำกลอนเป็นหมอลำที่มีลักษณะใกล้เคียงกับลำพื้น เพียงแต่ใช้ผู้แสดงสองคนเกี่ยวพาราสีกัน ลำประชันแข่งขันว่าใครจะชนะใครแพ้โดยการใช้กลอนโต้ตอบกัน “กลอน” ก็คือฉันทลักษณ์ที่มีการสัมผัสคล้องจอง โดยใช้ทำนองทางสั้นและทางยาวประกอบการลำ ปัจจุบันหมอลำมีการพัฒนาไปอย่างมาก ได้แก่ หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน หมอลำเต้ย และหมอลำซิ่ง ซึ่งได้รับนิยมจากผู้ชมอย่างมากในระยะหลัง

ผู้เขียนมีตำแหน่งเลขาธิการศูนย์ศิลปวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องกับการหมอลำมาตลอด อีกทั้งการนำเอาประสบการณ์ส่วนตัวตั้งแต่ครั้งวัยเยาว์ของผู้เขียนมา

ประกอบเมื่ออ่านแล้วทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาค้นคว้าเห็นรูปแบบและกระบวนการต่าง ๆ ของหมอลำในสมัยก่อนได้ชัดเจนยิ่ง

ประมวล เสดติ. “กว่าจะเป็นหมอลำซิ่ง” บทความนำเสนอในรายวิชาการสัมมนาไทยคดีศึกษา ทย ๖๑๓ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๔๒ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ผู้เขียนบทความนี้ได้กล่าวถึงที่มาของหมอลำซิ่งว่าพัฒนามาจากหมอลำกลอน ซึ่งในปัจจุบันเป็นการแสดงที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ผู้เขียนยกเอากรณีของ “หมอลำนิคหน้อย” เป็นตัวแทนหมอลำซิ่งจากสำนักงานหมอลำราตรี ศรีวิไล มาบอกกล่าวเล่าถึง ประวัติความเป็นมา ก่อนจะมาเป็นหมอลำ กฎ ระเบียบ การเรียนการสอน การซุ่มลำ การเตรียมตัวไปแสดง การแสดงบนเวที ปัญหาอุปสรรคและความสำเร็จในชีวิตการเป็นหมอลำ ในตอนท้ายของบทความได้ยกย่องคุณความดีของผู้เป็นครูสอนหมอลำนิคหน้อย ก็คือ หมอลำราตรี ศรีวิไล

ประสาธ สายดวง. “หมอลำซิ่ง ศิลปะพื้นบ้านอีสานประยุกต์” มติชน. ๒๒ มิถุนายน ๒๕๓๕, หน้า ๑๙

ผู้เขียนบทความนี้ได้เล่าถึงพัฒนาการของหมอลำตั้งแต่หมอลำพื้น พัฒนาขึ้นมาเป็นหมอลำหมู่ ประยุกต์ต่อมาเป็นหมอลำซิ่ง นอกจากนี้ยังได้แนะนำหมอลำซิ่งคู่ใหม่ของวงการหมอลำ ได้แก่ วนิดา ต้นทอง กับอุดร จันทรวี มีบทสัมภาษณ์เกี่ยวกับประสบการณ์จากการตระเวนแสดงหมอลำตามที่ต่าง ๆ ด้วย

พนิดา สงวนเสวีวานิช. “ฉวีวรรณ ดำเนิน เทพธิดาฟ้าหมอลำแห่งลุ่มน้ำโขง” วารสารศิลปวัฒนธรรม.. ๑๔,๑๐ (สค. ๒๕๓๖) : ๑๑๔-๑๑๗.

ผู้เขียนบทความนี้ขึ้นจากการสัมภาษณ์หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลและเจ้าของประวัติของตนโดยตรง โดยนำเสนอไว้ดังนี้ หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน เกิดมาจากตระกูลของศิลปินหมอลำทำให้ถูกเคี่ยวเข็ญจากบิดาให้ฝึกหมอลำ เพราะเสียงดี ทั้ง ๆ ที่หมอลำฉวีวรรณมีความใฝ่ฝันอยากเป็นครูสอนหนังสือเด็กในชนบท แต่เมื่อถูกเคี่ยวเข็ญและเกลี้ยกล่อมจากบิดามาก ๆ ทำให้ฝึกเป็นหมอลำ และได้ไปอยู่กับพี่สาวที่เวียงจันทน์ ประเทศลาวด้วย ขณะที่อยู่ที่นั่นก็ไปล่าออกอากาศทางสถานีวิทยุประจำประเทศลาว กลับมาประเทศไทยอีกครั้ง บิดาก็พาไปฝากเรียนหมอลำคำพา ฤทธิจิตกับหมอลำบุญเพ็ง ไพผวิชัย

ความที่หมอลำฉวีวรรณมีเสียงไพเราะทำให้บริษัทลิเวอร์พูล (ประเทศไทย) จำกัด คัดเลือกหมอลำฉวีวรรณไปล่าออกอากาศ ๒ ทุ่มหลังข่าวร่วมกับหมอลำทองคำ เพ็งดี จนมีชื่อเสียงทั้งคู่และตั้งคณะวังสีม้นตี่ขึ้นจนมีชื่อเสียงในสมัยนั้นและมีลูกศิษย์หลายคนเข้ามา

ฝึกเรียนลำด้วยจนมีชื่อเสียง เช่น บานเย็น รากแก่น อังคนาง คุณไชย เป็นต้น และปี ๒๕๒๔ หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ได้รับเชิญจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด ให้เป็นครูสอนวิชาศิลปะพื้นบ้านด้านการขับร้องและการฟ้อนรำมาจนถึงทุกวันนี้ ผู้เขียนนำเสนอบทความนี้เกี่ยวกับชีวิตประวัติของหมอลำฉวีวรรณดำเนินเป็นด้านหลัก ซึ่งเมื่ออ่านแล้วทำให้ผู้อ่านเห็นประวัติชีวิตในการเป็นหมอลำ ขั้นตอนการฝึกเรียนหมอลำและความมีชื่อเสียง ของหมอลำฉวีวรรณ

พรชัย เขียวสาคร ลำเพลินบ้านแพง ปริญญาณิพนธ์ มศว. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๖

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นมาของลำเพลิน และขั้นตอนการแสดงลำเพลินบ้านแพง ศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของผู้สร้างและผู้แสดงลำเพลินบ้านแพง และศึกษาความนิยมของผู้ชมที่มีต่อการแสดงหมอลำเพลินบ้านแพงโดยศึกษาจากประชากร ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้รู้ในหมู่บ้าน กลุ่มผู้สร้าง กลุ่มผู้แสดง และกลุ่มผู้ชม การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์

ผลการศึกษาปรากฏดังนี้ บ้านแพงตั้งคณะหมอลำขึ้นครั้งแรก ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยผู้สร้างและผู้แสดงทั้งหมดเป็นคนในหมู่บ้าน การแสดงมีขั้นตอนและวิธีการง่าย ๆ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ มีการตั้งลำเพลินขึ้นในหมู่บ้านครั้งแรก โดยใช้ครูฝึกจากท้องถิ่นอื่นลำเพลินบ้านแพงได้มีพัฒนาการเรื่อยมา และได้รับความนิยมจากประชาชนทั่วไปเมื่อตั้งลำเพลินคณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ คณะบัวริมบึงรุ่งลำเพลิน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ และคณะเมขลาลำเพลิน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของผู้สร้างและผู้แสดงลำเพลินบ้านแพง ผู้สร้างและผู้แสดง จำนวนร้อยละ ๙๘.๑๐ ทำนาเป็นอาชีพหลักมีรายได้จากการแสดงลำเพลินเฉลี่ยปีละไม่ต่ำกว่า ๒๐,๐๐๐ บาท ผู้สร้างและผู้แสดงได้นำเงินที่ได้ไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการแสดงลำเพลินจึงได้สนับสนุนให้บุตรหลานในครัวเรือนยึดอาชีพหมอลำเป็นอาชีพรองเพราะถือว่าเป็นอาชีพที่สุจริตและมีรายได้ดี

พรเทพ วีระพูล. การแสดงทางเครื่องหมอลำหมู่ . วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๕

ศึกษาประวัติความเป็นมาศึกษาองค์ประกอบการแสดงและศึกษาทัศนคติของผู้ชมที่ได้ชมการแสดงทางเครื่องหมอลำหมู่ โดยเลือกศึกษาการแสดงทางเครื่องจากคณะหมอลำที่เข้าประกวดหมอลำชิงแชมป์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดมหาสารคาม

ผลการศึกษาพบว่า การแสดงทางเครื่องหมอลำหมู่แต่เดิมยังไม่มี จะมีก็เพียงการออกกระบ่าเพื่อเรียกผู้ชมครั้งต่อมามีหมอลำหมู่จึงรับเอาการแสดงทางเครื่องแบบวงดนตรีลูกทุ่งเข้ามาเล่น โดยจัดให้มีการแสดงทางเครื่องก่อนการแสดงหมอลำเป็นเรื่องราวคณะละ ๑-๓ ชั่วโมง

ในด้านองค์ประกอบการแสดง พบว่าหมอลำหมู่คณะหนึ่ง ๆ จะมีทางเครื่อง ๑๐-๓๐ คน โดยส่วนมากเป็นเพศหญิง นิยมจัดแบ่งทางเครื่องออกเป็น ๒ ทีม เพื่อสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันออกแสดง อายุของทางเครื่องจะอยู่ระหว่าง ๑๓-๑๙ ปี การฝึกซ้อมการแสดงทางเครื่องจะมีการฝึกซ้อม ๒ ระยะ คือ การฝึกซ้อมก่อนถึงเทศกาลออกพรรษาและขณะรับงานแสดง โดยจะมีครูฝึกสอน ซึ่งส่วนมากจะเป็นผู้ชายที่เป็นกะเทยเป็นผู้ฝึกการแสดงทางเครื่องของคณะหมอลำ การฝึกจะฝึกโดยการเปิดเทปก่อน ครั้งเมื่อฝึกจนชำนาญแล้วจึงฝึกกับดนตรีจริงของคณะหมอลำ การแสดงทางเครื่องของหมอลำหมู่จะแสดงประมาณ ๒ ทุ่มครึ่ง เรื่อยไปจนถึง ๕-๖ ทุ่ม ประเภทของการแสดงทางเครื่อง ได้แก่ การเต้นประกอบเพลง จินตลีลา รีวิวประกอบเพลง การแสดงพื้นเมือง การแสดงทางเครื่องตลก และการใช้การร้องเพลง การเต้นประกอบเพลงมีมากที่สุด เครื่องดนตรีที่เล่นประกอบเป็นเครื่องดนตรีสากล เพลงที่เล่นได้แก่ เพลงลูกทุ่ง เพลงลูกทุ่งหมอลำ และเพลงสตริง การแต่งกาย ทางเครื่องจะแต่งกายแบบทางเครื่องวงดนตรีลูกทุ่ง เครื่องแต่งกาย ได้แก่ ชุดว่ายน้ำ ชุดกระโปรงสั้น ชุดกระโปรงยาว ชุดพื้นเมือง และอื่น ๆ นิยมเปลี่ยนเครื่องแต่งกายกันทุกเพลง ค่าตอบแทนที่ทางเครื่องได้รับจะเป็นเงินประมาณ ๕๐-๑๕๐ บาท ต่อการแสดงหนึ่งครั้ง

พรณี บุญชรหัตถกิจ. “การใช้สื่อพื้นบ้านในงานสาธารณสุข.” วารสารสาธารณสุขมูลฐานภาคอีสาน. ๑๔,๖ (สิงหาคม-กันยายน ๒๕๔๒) : ๒๑-๒๕.

ผู้เขียนเขียนบทความนี้ขึ้นจากการศึกษาและค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ โดยนำเสนอเกี่ยวกับบทความนี้ไว้ดังนี้ ในงานเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ทางด้านสาธารณสุข มักจะใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อสร้างพฤติกรรม ทศนคติ ตลอดจนชักจูงใจประชาชน ทั้งนี้งานทางด้านสาธารณสุขมักจะนิยมให้สื่อพื้นบ้านที่เป็นที่นิยมในภาคต่าง ๆ ซึ่งในงานสาธารณสุขทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะนิยมใช้สื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำ เพราะหมอลำเป็นการละเล่นที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมและสามารถชักจูงใช้สื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำ เพราะหมอลำเป็นการละเล่นที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมและสามารถชักจูงใช้รูปแบบของการลำหรือการร้องเพลง เช่น เพลง “สมองต้องมีไอโอดีน หัวใจมีน้ำมันแม่ ดวงตามีวิตามินเอ เลือดมีธาตุเหล็ก เป็นต้น สามารถทำการแสดงสดหรืออัดลงตลับเทปเผยแพร่ผ่านหอกระจายข่าวหรือวิทยุกระจายเสียงได้สะดวกรวดเร็ว ซึ่งจะสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและทัศนคติในเรื่องนั้น ๆ ของประชาชนได้อย่างดีและเกิดผลตามวัตถุประสงค์ของงานสาธารณสุข

บทความนี้น่าสนใจที่การนำเสนอสื่อพื้นบ้านของภาคต่าง ๆ ซึ่งในการให้ความหมายของสื่อพื้นบ้านแต่ละประเภทนั้น ผู้เขียนได้ยกแหล่งที่มาของความหมายนั้น ๆ ด้วย ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาเรื่องที่เกี่ยวของนี้สามารถสืบหาแหล่งข้อมูลดังกล่าวได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ในการเขียนบทความนี้ผู้เขียนได้ยกประเภทของสื่อพื้นบ้านของแต่ละภาคมาประกอบในการเขียนด้วย ซึ่งถือว่ามีรายละเอียดและคำอธิบายที่น่าสนใจ

พรฤดี มีชัย. กลอนลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘.

ผู้วิจัยศึกษากลอนลำของหมอลำสุนทร ๒ ด้าน คือ ด้านที่หนึ่งศึกษาเทคนิคการแต่งกลอนลำ มีประเด็นศึกษา ๕ ประเด็นได้แก่ แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการแต่งกลอนลำ วิธีการแต่งประเภทกลอนลำ รูปแบบกลอนลำ และทำนองลำ ส่วนด้านที่สอง ศึกษาเนื้อหาสาระที่ปรากฏในกลอนลำ มีประเด็นสำคัญ ๒ ประเด็น ได้แก่ เนื้อหาด้านคติโลกพวามีเนื้อหา ๗ ด้าน ส่วนเนื้อหาด้านคติธรรมพวามีเนื้อหา ๔ ด้าน

พิมพ์ทอง ภูโสภา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ๒๕๓๓ ทำพ็อนของหมอลำกลอน วาดอุบลราชธานี

จุดมุ่งหมายในการศึกษาทำพ็อนของหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานีครั้งนี้ มุ่งศึกษาทำพ็อนแม่บทและทำพ็อนอิสระ

ทำพ็อนของหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ทำพ็อนเกี่ยว หรือ ทำพ็อนแม่บท ซึ่งหมายถึงทำพ็อนที่หมอลำกลอน ชาย-หญิง ทุกคนต้องเรียนรู้และนำมาใช้ในการแสดง กับทำพ็อนอิสระ ทำพ็อนเบ็ดเตล็ดซึ่งหมายถึงทำพ็อน ที่หมอลำบางคนคิดประดิษฐ์ขึ้นมาใช้ โดยนำเอาลักษณะท่าทางหรือหริยาอาการของคน สัตว์ ตลอดจนปรากฏการณ์ในธรรมชาติ มาแต่งเป็นกลอนลำและขณะลำนั้นหมอลำก็จะออกท่าทางประกอบไปด้วย

ทำพ็อนของหมอลำวาดอุบลราชธานี มีท่าประกอบ ซึ่งแยกออกเป็นหลักปฏิบัติใหญ่ ๆ ได้ ดังนี้ ท่าภาคเกี่ยวเกล้า ท่าพ็อนธรรมดา ท่าสาละวันเตี้ยลง ท่าจก หรือท่าปิดป้อง ท่าพ็อนไล่ตะครูป ท่าพ็อนม้วนมือ ท่าพ็อนกำมือ

ท่าพ็อนของหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นการพ็อนประกอบการลำทางสั้นของหมอลำกลอนเพียงคนเดียว มีหลายท่าและจำนวนการแสดงท่าเหล่านั้น จะมีลีลาท่าทางสัมพันธ์สอดคล้องกับเนื้อหาและจังหวะ

พีระสินธ์ ชินสอน “ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของสำนักงานส่งเสริมหมอลำกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม : กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ,๒๕๖๑

ผู้เขียนได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบต่าง ๆ ของสำนักงาน ตั้งแต่จำนวนสำนักงาน ที่ตั้งของสำนักงานต่าง ๆ ในจังหวัดมหาสารคาม ประวัติและพัฒนาการของสำนักงานต่าง ๆ ในจังหวัดมหาสารคาม โดยเลือกกรณีศึกษาจำนวน ๙ สำนักงาน ศึกษาองค์ประกอบต่าง ๆ ภายในสำนักงานทั้งเจ้าของสำนักงาน เครื่องเสียงเวที เทป โปสเตอร์ รูปภาพหมอลำในสังกัด จนถึงการใช้บริการแก่ลูกค้า จากการศึกษาพบว่า เจ้าของสำนักงานมักจะเกี่ยวข้องกับการจัดรายการวิทยุ และทำธุรกิจเกี่ยวกับการบันทึกเสียง ทำเทป วีดีโอ และรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสำนักงานแสดงให้กับหมอลำโดยคิดเปอร์เซ็นต์จากหมอลำเท่านั้น มาเป็นการเปิดเป็นสถานที่ฝึกสอนหมอลำ ให้บริการเช่าซื้อวัสดุอุปกรณ์การแสดง จำหน่ายเทปวีดีโอหมอลำ แนะนำหมอลำให้กับเจ้าภาพ และให้การส่งเสริมหมอลำจัดตั้งคณะหมอลำให้มีคุณภาพและชื่อเสียง โดยส่งเข้าประกวดและออกเทป ซึ่งทางผู้ศึกษาได้ใช้ทฤษฎีกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่เป็นตัวอธิบาย

เพชรดา บัวแก้ว. “วัฒนธรรมหมอลำ : เอกลักษณ์แผ่นดินอีสาน” วารสารสยามอารยะ. ๒,๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓) : ๑๐๙-๑๑๒.

ผู้เขียนบทความนี้ขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและได้ข้อมูลบางส่วนจากรายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน” จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๒

บทความชิ้นนี้มีจุดเด่นที่น่าสนใจสองประการ กล่าวคือ ประการแรก ผู้เขียนบทความชิ้นนี้ได้หยิบยกพัฒนาการของหมอลำที่ละเอียดอย่างยิ่ง และนอกจากนี้ยังได้แยกย่อยประเภทของหมอลำแต่ละประเภทให้ผู้ศึกษาหรือผู้อ่านได้ละเอียด ถี่ถ้วนและชัดเจนยิ่ง ประการที่สอง ผู้เขียนยังได้เสนอแนวโน้มของหมอลำในอนาคตว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใดไว้ในตอนท้าย ๆ ของบทความอีกด้วย

“หมอลำ” นับว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมที่ควบคู่กับสังคมอีสานมานานแล้ว สังเกตได้จากการค้นพบขวานสัมฤทธิ์ที่เมืองดองซอนทางเวียดนามเหนือ ซึ่งพบลวดลายเป็นรูปคนเป่าแคนและรูปคนกำลังฟ้อน นอกจากนี้หมอลำหมอลำยังมีพัฒนาการมาจากการเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาวและการอ่านหนังสือผูก จนกลายเป็นลำพั้น และมีพัฒนาการเรื่อยมาเป็นลำกลอน ลำหมู่หรือลิเกลาว ลำเพลิน ลำแพน ลำซิ่ง และลำเต้ย ซึ่งหมอลำสองประเภทหลังนี้ต่างได้รับความนิยมจากผู้ชมในปัจจุบันนี้มาก จะเห็นได้ว่า หมอลำนี้นั้นมีพัฒนาการและการ

เปลี่ยนแปลงตลอดและไม่มีการหยุดนิ่ง ทั้งนี้เพราะหมอลำจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบ เนื้อหา และลีลาการเล่นเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยและสังคมที่เปลี่ยนไป นอกจากนี้จำเป็นต้องให้เหมาะกับบรรณนิยมและอรรถรสในการการเสพย์ของผู้ชมและผู้ฟังอีกด้วย

ไพฑูลย์ แพงเงิน .กลอนลำ : ภูมิปัญญาของอีสาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๓๔.

ผู้เขียนเป็นข้าราชการกระทรวงพาณิชย์และมีเชื้อสายลาวพวนจากสุพรรณบุรี ท่านเป็นผู้หนึ่งที่ซาบซึ้งและมองเห็นคุณค่าของหมอลำอีสานในฐานะที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ท่านเชื่อว่าถ้าคนรุ่นหลังไม่ให้ความสนใจอนุรักษ์ต่อไป มรดกทางภูมิปัญญาเหล่านี้จะสูญหายไป งานเขียนชิ้นนี้ของท่านจึงตอบสนองต่อความตั้งใจข้างต้น ท่านได้ศึกษากลอนลำและประวัติหมอลำอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับกลอนลำอีสานที่ได้จากการค้นคว้าแผ่นเสียงหรือหีบเสียงรุ่นแรก ๆ และให้รายละเอียดเกี่ยวกับแง่มุมต่าง ๆ ของหมอลำประเภทต่าง ๆ หมอแคนรวมทั้งเพลงกล่อมเด็กพื้นบ้าน ข้อเขียนชิ้นนี้โดดเด่นอย่างมากในแง่ของการค้นคว้าแหล่งข้อมูลชั้นต้น เช่น การสืบค้นประวัติหมอลำอาวุโส การนำเสนอกลอนลำของศิลปินหมอลำอีสานรุ่นบุกเบิก

ไพโรจน์ ชนะกาญจน์. “แม่บุญโฮม ครูเพลงหมอลำบ้านนอก” เนชั่นสุดสัปดาห์. ๓(๖) (๑๔๑ (๑๖๑)) : ๕๖-๕๗ ; ๑๗-๒๓ ก.พ. ๒๕๓๘

ผู้เขียนเล่าถึงครูเพลงหมอลำของ จ.ศรีสะเกษ แม่บุญโฮมที่ผันชีวิตตนเองจากอดีตนางเอกหมอลำมาเป็นตัวแทนเปิดสำนักงานหมอลำ มีคณะหมอลำในสังกัดให้เจ้าภาพเลือกจ้างได้กว่า ๑๐๐ คณะ มีหลากหลายราคา แม่บุญโฮมบอกว่าคณะที่ถูกกว่าจ้างมากได้แก่คณะลำซิ่ง ลำหมู่ ลำกลอนตามลำดับ นอกจากทำงานหลักเป็นตัวแทนติดต่อคณะหมอลำแล้ว แม่บุญโฮมยังฝึกเด็กรุ่นใหม่ขึ้นมาเป็นหมอลำ และยังช่วยนักการเมืองในการหาเสียงโดยใช้หมอลำเป็นสื่อ

ไพศาล สังโวลี. “บ้านคิมม่วง ประยุกต์หมอลำเพื่อการพัฒนา” คนจนแฉงช่วย คนรวมแฉงได้” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๓๔(๒๗) : ๒๐-๒๖ ธันวาคม ๒๕๓๐, หน้า ๒๘-๓๐

ผู้เขียนยกตัวอย่างบ้านคิมม่วงที่ได้ใช้หมอลำเป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน ผู้จุดประกายตามคิดนี้ให้แก่ชาวบ้านเป็นแพทย์ชนบทดีเด่น ปี ๒๕๒๘ ที่ดึงเอาความสามารถด้านการลำและการขึ้นชอพบหมอลำของคนอีสานมาทำให้เกิดประโยชน์ในด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนชนบท

ภาวิณี เจริญยิ่ง “เจ้าแม่หมอลำซิ่ง ราชินี ศรีวิไล” มติชน ๑ ธันวาคม ๒๕๔๕ หน้า ๑๓

ผู้เขียนบทความได้กล่าวถึงความเป็นมาของหมอลำซิ่งของ ราชินี ศรีวิไล (นามจริง ราชินีสวัสดิ์ อุ่นทะยา) ซึ่งถือว่าเป็นผู้บุกเบิกวงการหมอลำซิ่ง และเป็นผู้มีบทบาทในการเปิดหลักสูตรการสอนราชินี ศรีวิไลซึ่งว่า ราชินี ศรีวิไลได้เริ่มตั้งหมอลำซิ่งเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เพื่อแข่งกับเชคกลางแจ้งที่กำลังได้รับความนิยมในขณะนั้น ผู้เขียนได้สัมภาษณ์ราชินี ศรีวิไลประเด็นเรื่องการปรับตัวของหมอลำซิ่ง หลักสูตรการเรียนและคุณสมบัติของผู้เรียนหมอลำซิ่ง ตลอดจนปฏิกิริยาของผู้ชมหมอลำซิ่ง

มหำบัณฑิต. “หมอลำกับการศึกษานอกโรงเรียน” ลานข่อย. ๓(๔) : ๒๕๒๙, หน้า ๒๘-๓๓.

ผู้เขียนบทความได้ชี้ให้เห็นถึงการนำหมอลำเข้ามาช่วยเสริมในการถ่ายทอดความรู้หรือสารต่าง ๆ ที่ทางหน่วยงานราชการต้องการจะเผยแพร่ออกไปสู่ประชาชน เนื้อหาภายในเริ่มด้วยการให้ความหมายประโยชน์ ประเภทของหมอลำ ความสำคัญของหมอลำต่องานการศึกษา นอกโรงเรียน รูปแบบของการนำหมอลำมาใช้กับงานการศึกษา

“มีหมอลำต้องมีหมอลำแคน แต่ขาดหมอลำก็แข็ง” อาทิตย์ช่วยพิเศษ. ๒(๔๘๑).๘-๑๔ กันยายน ๒๕๒๙, ๔๑-๔๒.

บทความนี้เล่าถึงการละเล่นอย่างหนึ่งของชาวอีสานในแถบริมแม่น้ำโขง ได้แก่ “หมอลำพญา” หรือลำพญาจะมีผู้หญิงสามคนมาลำ มาร้องตามจังหวะดนตรีที่มีจังหวะเร้าใจ ความสนุกสนานของการฟังลำพญายังอยู่ที่การสอยมีทั้งสอยประเภทอาชีพและสอยสมัครเล่น นอกจากนี้ยังมีข้อคิดเห็นของ ดร.ปรีชา พิณทองเกี่ยวกับเรื่องการสอนและมีการยกตัวอย่างกลอนสอยประกอบด้วย

มุณี พันทวี หมอลำหมู่. งานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ ๑๗ มศว. มหาสารคาม หน้า ๕๕-๖๑ มหาสารคาม .อภิชาติการพิมพ์ .๒๕๓๗

ผู้เขียนอธิบายความหมายของหมอลำ และอธิบายความหมายของหมอลำประเภทต่างๆ เช่น หมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำแมงต๊อบเต่า หมอลำอัศจรรย์ และหมอลำหมู่ โดยอธิบายเรื่องหมอลำอย่างละเอียด เช่น จำแนกประเภทของหมอลำหมู่ออกเป็น ๒ กลุ่มคือ หมอลำเพลิน และหมอลำเรื่องต่อกลอน อธิบายตัวผู้แสดงตามบทบาทต่างๆ พร้อมกับกล่าวถึงการแสดงออกของผู้ชมด้วย

เมธี สมสีมี. หมอลำ อีกบทบาทหนึ่งของการสืบสานวัฒนธรรมอีสาน เดลินิวส์ ๗ เมษายน ๒๕๓๗
หน้า ๓๔

บทความนี้กล่าวถึงบทบาทของหมอลำ ด้านต่างๆ เช่น บทบาทต่อสังคมหรือบทบาทต่อส่วนรวม และบทบาทต่อชีวิตของหมอลำและครอบครัว โดย บทบาทต่อสังคมนั้น ผู้เขียนบทความชี้ให้เห็นว่า หมอลำเป็นเครื่องให้ความบันเทิง บทบาทให้การศึกษานอกกระบบคือเนื้อหาของกลอนลำสะท้อนภาพวิถีชีวิต เกี่ยวโยงกับเรื่องพุทธศาสนา จารีตประเพณี บทบาทด้านการเมือง คือ หมอลำช่วยบันทึกเรื่องราวด้านประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง และมีการใช้หมอลำเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชาติและต่อต้านคอมมิวนิสต์ด้วย

ยศ ธสาร. “สังคีตละล่ำหมู่” แปลก. ๑๒(๕๑๘) มกราคม ๒๕๒๙, หน้า ๒๖-๒๗

เทอมต้นของบทความผู้เขียนได้อธิบายลักษณะของลำซิ่งซู้ ลำซิ่งผัวว่ามีลักษณะคล้ายลำกลอน คือมีหมอลำชาย-หญิงขึ้นไปลำเกี่ยวกับ ไต่ตอบกันด้วยคำคม ข้อแตกต่างของลำ ๒ ชนิดคือ ลำซิ่งซู้จะมีหมอลำชาย ๒ คนมาแย่งจีบหมอลำหญิงคนเดียว ส่วนลำซิ่งผัวจะตรงกันข้ามคือ หมอลำหญิง ๒ คน มาแย่งจีบหมอลำชายคนเดียวเนื้อหาส่วนอื่น ๆ ของบทความก็เป็นเรื่องเครื่องดนตรีของวงแคนอีสาน ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายแยกให้เห็นเป็นอย่าง ๆ ไป เช่น แคน มีท่วงเดิน “แคนเดี่ยว” และ “แคนวง” พิษหรือซิ่ง ซอ โปงกลาง ไห และฆ้องในตอนท้ายผู้เขียนได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับดนตรีลูกทุ่งอีสานว่า สาเหตุที่ดนตรีอีสานมีคนนิยมดูกันมากเพราะจังหวะท่วงทำนองฟังแล้วสนุก รื่นเริง มีอารมณ์ขัน ถึงแม้จะมีจังหวะเศร้าสร้อยหัวแต่ก็เพื่อปลุกเร้าอารมณ์ตนฟังให้อดทนและสู้ต่อไป

ยศ ธสาร. “ศิลปินชาวนา” แปลก. ๑๔(๖๐๓) : ๑๕ กันยายน ๒๕๓๐, หน้า ๒๖-๒๗.

บทความมีเนื้อหาเกี่ยวกับพัฒนาการของหมอลำ คือ เดิมทีนั้นหมอลำจะลำเดี่ยว จะเดี่ยวชายหรือเดี่ยวหญิงก็ได้เรื่องที่นำมาลำจะเป็นนิทาน หรือวรรณคดีอีสาน ลำเดี่ยวเรียกได้อีกอย่างว่าลำพื้น ถัดจากลำเดี่ยวก็พัฒนาขึ้นมาเป็นลำคู่ช่วงระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงจากลำเดี่ยวมาเป็นลำคู่ อยู่ระหว่างปี ๒๕๓๕-๒๕๔๕ และหมอลำหมู่ก็ถือกำเนิดขึ้นมาในระหว่างนี้เหมือนกัน ผู้เขียนได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับหมอลำหมู่ในหลายเรื่องด้วยกัน เช่น เครื่องดนตรีที่เพิ่มเข้ามา การแต่งกายทั้งเสื้อผ้าและเครื่องประดับ หลังปี ๒๕๔๕ หมอลำหมู่พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วและในปี ๒๕๑๕ กองประชาสัมพันธ์เขตขอนแก่นได้จัดประกวดหมอลำหมู่ทางโทรทัศน์ช่อง ๕ ขอนแก่น ขึ้นเป็นครั้งแรก คณะที่ได้รางวัลชนะเลิศ คือ คณะอุบลพัฒนาจากจังหวัดขอนแก่น ถึงแม้หมอลำจะเป็นการแสดงของภาคอีสาน แต่ก็เชื่อว่าผู้ชมจะได้ดูหมอลำหมู่ตลอดทั้งปีช่วงหน้า

กฐินงานแสดงจะเยอะ แต่ถ้าฤดูทำนาก็แทบจะไม่มีการแสดงเลยเพราะ อาชีพหลักคือเป็นชาวนา อาชีพรองคือเป็นหมอลำ

“ยุคเฟื่องฟูของ ลูกทุ่งอีสาน (๑๓)” ผู้จัดการรายวัน ๒๙-๓๐ เมษายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๒

ผู้เขียนได้เล่าความเป็นมาของอังคนางค์ คุณไชย ทั้งเรื่องชาติกำเนิด การหัดเรียนลำเส้นทางที่ต้องฝ่าฟันกว่าจะมีชื่อเสียง ในปี ๒๕๑๔ เป็นปีทองของอังคนางค์อย่างแท้จริง เพราะ “คณะอุบลพัฒนา” ได้บันทึกแผ่นเสียงออกจำหน่ายเป็นครั้งแรกเรื่อง “นางนกระยางขาว” รูปแบบการแสดงเป็นลำเรื่องต่อกลอนคู่กับพระเอก ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม ทำให้เกิดคู่พระ-นางใหม่ของวงการหมอลำ และในปีเดียวกันนี้ก็คว้ารางวัลชนะเลิศ จากการแข่งขันลำเรื่องต่อกลอนที่จัดขึ้นโดยสถานีโทรทัศน์ ช่อง ๕ ขอนแก่น เนื้อหาส่วนอื่น ๆ ของบทความที่น่าสนใจ เช่น ลักษณะของนางเอกหมอลำที่ตีความดังทะลุฟ้าของคณะหมอลำ “รังสิมันต์” และการเบียดขึ้นมาเป็นทางเลือกใหม่ให้แก่ผู้ชมของคณะ “อุบลพัฒนา”

ราตรี ศรีวิไล. ชีวิตประวัติและผลงานด้านการแต่งกลอนลำ. มปท.มปป.

ผู้เรียบเรียง ได้เรียบเรียงเอกสารชีวิตประวัติและผลงานด้านการแต่งกลอน รวมทั้งกิจกรรม ต่าง ๆ ที่ได้ปฏิบัติในชีวิตการเป็นหมอลำของตนเองขึ้น ก่อนและหลังจากที่ได้รับรางวัล “ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม” ในปี ๒๕๓๘ ผู้เรียบเรียงได้นำเสนอประวัติส่วนตัว ผลงานและเกียรติคุณที่ได้รับในด้านการลำ การสอนลูกศิษย์ การพัฒนาหมอลำ การช่วยเหลือสังคม และการแต่งกลอนลำ มีรายการกลอนลำต่าง ๆ ซึ่งเป็นกลอนที่ใช้สำหรับเป็นบทเรียนและกลอนรายงานตัวของลูกศิษย์หมอลำ กลอนลำที่เป็นเรื่องราวทางโลกทางธรรม กลอนรณรงค์ในโอกาสต่าง ๆ รวมทั้งกลอนหาเสียงของนักการเมืองท้องถิ่นด้วย นอกจากนี้ยังมีรายชื่อและภูมิภาคนาลูกศิษย์ซึ่งเกือบทั้งหมดมีภูมิลำเนาอยู่ในภาคอีสาน

รุ่งอรุณ บุญสายันต์และคณะ. การศึกษารูปแบบการเรียนรู้และการสืบทอดการสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมของศิลปินแห่งชาติในภาคอีสาน (งานวิจัยรับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ) , ๒๕๔๓, มปส.

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาประวัติของศิลปินแห่งชาติสาขาหมอลำ ทั้ง ๔ คนคือ หมอลำทองมาก จันทะลือ หมอลำเคนดาเหลา หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน และหมอลำบุญเพ็ง ฝั้วชัย เริ่มตั้งแต่การกล่าวถึงความเป็นมาและชีวิตในวัยเยาว์จนถึงปัจจุบันของหมอลำ แรบบันดาลใจที่จะเป็นหมอลำ วิธีการเรียนลำการฝึกฝนก่อนจะมาเป็นหมอลำ การไต่เต้าความพยายามดิ้นรนการต่อสู้ของหมอลำแต่ละคนว่าล้วนเป็นบุคคลที่มีความรักความเอาใจใส่ในการ

เรียนและการฝึกฝน มีความอดทนพากเพียรพยายาม มีปฏิภาณไหวพริบ ประสบการณ์ในการทำงานหมอลำ กว่าจะประสบความสำเร็จและได้รับยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ ที่สำคัญคือหมอลำทั้ง ๔ คนนี้ถือว่าเป็นหมอลำชั้นครูที่มีการถ่ายทอดโดยสอนลูกศิษย์ลูกหามาตลอดชีวิต ในงานวิจัยยังมีการรวบรวมผลงานกลอนลำที่ศิลปินประทับใจมารวมกัน สุดท้ายสรุปให้เห็นว่าหมอลำแต่ละคนมีแบบแผนการเรียนรู้และการสืบทอดวัฒนธรรมและกลอนลำของหมอลำที่ใกล้เคียงกัน

เลิศชาย ศษุทธ. “บานเย็น รากแก่น (ม่าย) โชว์เสียงใส ๆ อร่อยเหาะลำซึ่งคอยฟี่ที่บ้านนา” มติชนสุดสัปดาห์ ๑๒(๖๑๗) : ๖๔: มิ.ย ๓๕.

ผู้เขียนกล่าวถึงเทปชุดใหม่ของบานเย็น รากแก่น ที่ออกมาในแนวลำซึ่ง ชื่อชุด “ลำซึ่งคอยฟี่ที่บ้านนา” มีทั้งหมด ๑๒ เพลง ดูจากรายชื่อเพลงมีทั้งแนวลำซึ่ง ลำเต้ย ขับทุ่ม และลำเพลิน ในช่วงท้ายบทความผู้เขียนได้เล่าเกร็ดชีวิตเกี่ยวกับการไปแสดงหมอลำในต่างประเทศให้แก่คนไทย คนลาวและฝรั่งได้ชมว่าบานเย็น ก็เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีส่วนทำให้วัฒนธรรมด้านหมอลำยังคงยืนหยัดอยู่ได้

วจิโรจน์ ศรสงคราม. “ดนตรีและศิลปการแสดง”. ใน อุบลราชธานี ๒๐๐ ปี, หน้า ๑๓๕-๑๔๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๕.

การแสดงของจังหวัดอุบลราชธานีมีพัฒนาการมาช้านานแล้วโดยเฉพาะหมอลำ จะเห็นได้ว่าหมอลำของจังหวัดอุบลราชธานีต่างมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปจำนวนมากจนจังหวัดนี้ได้รับการขนานนามว่าเป็น “เมืองหมอลำ” หมอลำเมืองอุบลที่มีชื่อเสียงหลังสงครามโลกครั้งที่สองได้แก่ หมอลำคุณ (หมอลำชาย) กับหมอลำจอมศรี (หมอลำหญิง) ทั้งคู่เป็นหมอลำที่ได้บันทึกแผ่นเสียงเป็นครั้งแรกในประเทศไทย หลังจากนั้นก็มีหมอลำที่มีชื่อเสียงอีกหลายท่านได้แก่ หมอลำทองมาก จันทะลือ ศิลปินแห่งชาติปี ๒๕๒๙ หมอลำเคน ดาเหลา ศิลปินแห่งชาติปี ๒๕๓๔ หมอลำทองปุ่น พุ่งสุข หมอลำทองคำ เพ็งดี หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ฯลฯ นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้นำเสนอเกี่ยวกับวงดนตรีของจังหวัดอุบลราชธานีที่ได้รับความนิยมและมีชื่อเสียง ได้แก่ วงโปงลาง ซึ่งมีชื่อเสียงถึงขั้นได้รับเชิญไปแสดงยังต่างประเทศมาแล้ว ๔ ครั้ง และวงดนตรีเพชรพิรทองซึ่งเป็นวงดนตรีที่มีคนรู้จักมากที่สุด มีนายพดล ดวงพร เป็นหัวหน้าวง โดยวงนี้ได้ประยุกต์ดนตรีสากลบรรเลงร่วมกับดนตรีพื้นบ้านและมีการแสดงที่หลากหลาย เช่น ตลก การร้องเพลงลูกทุ่ง เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมอย่างมาก

บทความนี้นำเสนอการแสดงพื้นบ้านของจังหวัดอุบลราชธานีเป็นหลัก และในบทความนี้ยังได้นำชื่อของหมอลำของจังหวัดอุบลราชธานีที่มีชื่อเสียง พร้อมทั้งยังได้กล่าวถึงผลงานและ

เกียรติคุณของหมอลำแต่ละคน แต่ผู้นำเสนอบทความก็ไม่ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับ พัฒนาการการแสดง ของจังหวัดอุบลมากนัก (เน้นหนักที่การกล่าวถึงศิลปินเป็นหลัก) ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาค้นคว้าไม่สามารถเห็นภาพลำดับขั้นและความเป็นมาของการแสดงต่าง ๆ ของ จังหวัดอุบลราชธานีมากนัก

วรารพร แก้วใส. ลักษณะการแสดงของตัวตลกหมอลำหมู่ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ๒๕๔๔

การศึกษาค้นคว้าอิสระครั้งนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะการแสดงของ ตัวตลกหมอลำหมู่ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น จากคณะหมอลำหมู่ที่ได้รับความนิยม ๙ คณะ ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและภาคสนามด้วยการสังเกต และสัมภาษณ์หัวหน้าคณะ หมอลำ จำนวน ๙ คน ตัวเอก ๙ คน นักดนตรี ๒๗ คน ศิลปินพื้นบ้าน ๓ คน ผู้รู้ด้านตลก ๓ คน และผู้ชมแบ่งตามเพศวัย จำนวน ๓๖ คน เสนอผลการศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาปรากฏ ดังนี้

ตลกหมอลำหมู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีลักษณะการแสดงที่ หลากหลายแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่อง มีการจัดวางระเบียบขั้นตอนในการแสดง มีการ สร้าง “มุขตลก” โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมรอบตัว อาศัยองค์ประกอบทางสังคม ตลอดจนมีความ พยายามที่จะดึงบางส่วนในวิถีชีวิตของคนอีสานเข้าไปเป็นเงื่อนไขและส่วนประกอบของการแสดง เพื่อให้ผู้ชมมองเห็นภาพและมีอารมณ์ขันไปกับบริบททางสังคมที่นำมาผูกเป็นเรื่อง แล้วถ่ายทอดสู่ผู้ชมในลักษณะของการล้อเลียน เสียดสี ขัดแย้งกัน โดยมีได้หวังเพียงจะสร้างอารมณ์ขัน และความเพลิดเพลินเท่านั้น แต่เงื่อนไขอื่นที่ตามมาคือแฉงแฉงคิด การเตือนสติ การสอนให้ สมาชิกในสังคมมีโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ที่ดีขึ้น ผลของการศึกษาตลกหมอลำหมู่ได้นำไป ประยุกต์ใช้ประโยชน์ในฐานะมหรสพที่เป็นศิลปะ และในฐานะมหรสพที่เป็นตัวแปรช่วยลด ปัญหาของสังคมอีกทางหนึ่งด้วย

วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. “หมอลำ : วิญญาณอันยิ่งใหญ่ของชาวอีสาน” วารสารสารคดี. ๕,๖๐ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓) : ๕๔-๖๘.

ผู้เขียนเขียนบทความนี้ขึ้นจากการสัมภาษณ์หมอลำและผู้รู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการ หมอลำเป็นหลัก โดยนำเสนอเกี่ยวกับหมอลำไว้ดังนี้ หมอลำเป็นการแสดงที่มีมาช้านานแล้วใน ภาคอีสานดังมีบันทึกต่าง ๆ เกี่ยวกับหมอลำไว้มากมาย เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกับมีประกาศมิให้มีการเล่นแอ่วลาว (หมอลำ) ในราชอาณาจักรสยาม เป็นต้น หมอลำจัดได้ว่าเป็นศิลปะการขับร้องชั้นสูงสุดของอีสาน คำว่า “หมอลำ” หมายถึงผู้ชำนาญในการ

ใช้ คำว่า “ลำ” เป็นลักษณะนามบอกถึงความยาว ดังนั้นในสมัยก่อน คนอีสานที่สามารถจำเรื่องราวในวรรณคดีได้และนำมาเล่าหรือท่องเป็นทำนองขนาดยาวให้คนฟัง จึงเรียกว่า “หมอลำ” และมีผู้รู้หลายท่านกล่าวไว้ว่า หมอลำในอดีตเป็นการแสดงที่พัฒนามาจากการอ่านหนังสือในงานมหรสพอันเหื่อนดี (สมโภชเรือนที่มีคนตาย) และงันหม้อกรรม (สมโภชเรือนที่มีหญิงคลอดบุตร) นอกจากนี้ผู้เขียนบทความนี้ยังได้นำเสนอสัมภาษณ์ท่านผู้รู้และหมอลำอีกด้วย เช่น ดร.สุกรี เจริญสุข ดร.เจริญชัย ชนไพโรจน์ หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน เป็นต้น

บทความนี้มีจุดเด่นที่น่าสนใจคือ การยกตัวอย่างคำพูดของผู้รู้หรือหมอลำมานำเสนอในบทความตลอด ทำให้บทความมีความน่าเชื่อถือ เนื้อหามีความสัมพันธ์และสอดคล้องกัน เมื่ออ่านแล้วสามารถเข้าใจได้ชัดเจน และนอกจากนี้ยังเกิดทักษะในการท่องหมอลำ เกิดความคิดใหม่ ๆ ขึ้นจากนานาทัศนะเรื่องหมอลำของผู้รู้และหมอลำบางท่านอีกด้วย

วันเพ็ญ แสงพันธุ์.ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการแสดงของหมอลำบุญเพ็ง ใฝ่ผิวยัย. ปรินญา นิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕.

ผู้วิจัยได้ศึกษาปัจจัยที่ทำให้หมอลำบุญเพ็ง ใฝ่ผิวยัย ประสบความสำเร็จในด้านการแสดงหมอลำซึ่งมีทั้งหมด ๕ ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยด้านวรรณศิลป์ คือมีความสามารถในการใช้ทั้งภาษาถิ่นและภาษากลาง ปัจจัยด้านคีตศิลป์ คือ มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นด้านเสียง จังหวะ ทำนองและลีลาหมอลำ ปัจจัยด้านจริยศิลป์ คือ เป็นผู้ยึดมั่นในขนบประเพณี ปัจจัยด้านศิลปการแสดง คือ มีอัตลักษณ์ของท่าพ้อง และการวาดลำ และปัจจัยสุดท้ายคือ ปัจจัยด้านสังคม เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับทั้งจากลูกศิษย์ และจากผู้ชม ผู้ฟัง ผู้ว่าจ้าง

วุฒิสักดิ์ กะตะศิลา. “บทบาทของหมอลำราตรี ศรีวิไล ผู้บุกเบิกลำซิ่ง.” วิทยานิพนธ์ ปรินญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์), มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

ผู้ศึกษาเป็นอาจารย์ ๑ ระดับ ๔ โรงเรียนราชโศล ต.เมืองคง อ.ราชโศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งขณะนั้นกำลังศึกษาในระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จึงได้ศึกษาบทบาทของหมอลำราตรี ศรีวิไล ในด้านการลำ การแต่งกลอน การสอนลูกศิษย์ การทำธุรกิจหมอลำ การช่วยเหลือ สังคมและการพัฒนาหมอลำ โดยการศึกษาภาคสนาม และใช้เอกสารมือสองประกอบการวิเคราะห์นำเสนอ ดังนี้

หมอลำราตรี ศรีวิไล มีบทบาทในการแสดงหมอลำช่วยเหลือหน่วยงานราชการในโอกาสต่าง ๆ และงานส่วนตัว ซึ่งได้แก่ การรับงานแสดงทั่วไป การลำประกวด จัดแผ่นเสียงอัดวิดีโอ อัดเทป เพื่อเผยแพร่และจัดจำหน่าย มีบทบาทในการแต่งกลอนที่ใช้ในการแสดงทั่วไป

การประกวด การรณรงค์เรื่องต่าง ๆ ตามสภาพการณ์ปัจจุบัน บทบาทของหมอลำราตรีที่ผู้ศึกษาให้ความสำคัญมาก คือ การเป็นครูหมอลำ และได้จัดตั้งสำนักงานหมอลำขึ้นเพื่อรับงานของตนเองและลูกศิษย์ นอกจากนั้นแล้วหมอลำราตรียังเป็นบุคคลสำคัญในการริเริ่มการพัฒนาหมอลำจากลำกลอนสู่ลำซิ่ง และจากลำซิ่งสู่คอนเสิร์ตลำซิ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมกันอยู่ในปัจจุบัน

วีระ สุดสังข์ หมอลำยุคник. มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ ๗๒๐ มิถุนายน ๒๕๓๗. หน้า ๕๘ .

ผู้เขียนบทความได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหมอลำสมัยใหม่อย่างเผ็ดร้อน โดยเปรียบเทียบกับหมอลำสมัยก่อนว่า หมอลำแต่ก่อนนั้น การแสดงออกทางวัฒนธรรมยังเหนียวแน่น อยู่กับความเป็นพื้นบ้าน คือ ความเรียบง่ายและโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ไม่ว่าจะเป็นการแต่งตัว ท่ารำ การดำเนินเรื่องที่อิงเนื้อหาทางพุทธศาสนาหรือนิทานพื้นบ้าน แต่หมอลำยุคปัจจุบันต้องตกอยู่ในวังวนทางธุรกิจ มีการแข่งขันกันมาก การแสดงต้องเปลี่ยนไปตามยุคสมัย เช่น เปิดวงด้วยเพลงสตริง ลูกทุ่ง เพลงฝรั่ง ทำเดินและชุดของหางเครื่องก็วาบหวามยั่วยวนมากจนเป็นเหมือนอย่างวัฒนธรรมตะวันตก เรื่องที่ผู้แสดงก็แสดงก็เป็นเรื่องสะท้อนภาพชีวิตของคนในยุคสมัยใหม่ เช่น การชิงรักหักสวาท แย่งมรดก แย่งผัวแย่งเมีย ซึ่งผู้เขียนประตดประชันว่าว่า เป็นการแสดงที่อนาจารทั้งกาย วาจา ใจ อันเหมาะสมกับสมัยยุคник อันเป็นยุคอนาจาร

ศศิธร รัญลักษณ์นันท์และสุรศักดิ์ สังฆมานนท์. “หมอลำในจังหวัดนครราชสีมา” ในของดีโคราช เล่มที่ ๔, หน้า ๑๙๗- ๒๐๑. นครราชสีมา : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครราชสีมา ๒๕๓๘.

จากการสัมภาษณ์กำนันรุ่งเรือง เรื่องคณานุรักษ์และนายบุญเรือง โยธการี ที่บ้านสีดาอำเภอบัวใหญ่ จ.นครราชสีมา ทราบว่าโดยปกติหมอลำทั้งชายและหญิงจะมีอาชีพทำไร่ทำนา เมื่อถึงช่วงลำกลอนคือช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนตุลาคม จึงจะมารวมตัวกัน เพื่อไปแสดงในงานต่าง ๆ เช่น งานบวชนาค งานบุญขึ้นบ้านใหม่ งานประจำปี เป็นต้น การแสดงเริ่มตั้งแต่สามทุ่มถึงตีห้า การแสดงมีทั้งหมอลำกลอนและหมอลำซิ่งแต่ไม่มีหมอลำหมู่ ที่ได้รับความนิยมคือหมอลำซิ่ง บางงานต้องจัดผู้แสดงไปจำนวนมาก ถ้าแสดงครบชุดจริง ๆ จะมีจำนวนผู้แสดงและผู้เกี่ยวข้องรวม ๗๕ คนทีเดียว ส่วนการแสดงชุดเล็กใช้คนราว ๑๕ คน เครื่องดนตรีนอกจากแคนแล้วก็เป็นวงดนตรีสากล การแสดงที่ไม่ได้รับความนิยมนั้นจะต้องเลิกเล่นไปนั้น เป็นเพราะความสามารถไม่ถึง ไม่มีการพัฒนารูปแบบการแสดงของตนทำให้เลิกอาชีพนี้ไปในที่สุด

บทความนี้มีจุดที่น่าสนใจคือ การกล่าวถึงหมอลำประเภทต่าง ๆ อีกทั้งแยกหัวข้อของหมอลำแต่ละประเภทให้เห็นได้อีกด้วย ที่มีพัฒนาการเรื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ มีเนื้อหาที่ชัดเจนทีเดียว นอกจากนี้ผู้เขียนยังนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จากท่านผู้รู้เกี่ยวกับรูปแบบและเนื้อหา

การแสดงหมอลำในปัจจุบัน ได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับหมอลำที่ควรอนุรักษ์ไว้คู่กับวัฒนธรรมของอีสานต่อไป

ศิราภรณ์ ปทุมวัน. “บทบาทของหมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงพื้นบ้าน.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์), มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ผู้เขียนวิทยานิพนธ์เล่มนี้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามและเอกสารต่าง ๆ โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยนำเสนอผลการวิจัยดังนี้

บทบาทที่ทำให้หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของประชาชน มีด้วยกัน ๔ บทบาทหลักได้แก่ บทบาทด้านศิลปะการลำ บทบาทด้านการถ่ายทอดศิลปะพื้นบ้าน บทบาทด้านการแต่งกลอนลำ บทบาทด้านการอนุรักษ์ ส่งเสริมและเผยแพร่ บทบาทของหมอลำฉวีวรรณ ดำเนินเหล่านี้ปรากฏออกมาด้านการเป็นผู้มีขนาดลำที่เคร่งครัดในการไหว้ครู การสร้างสรรค์รูปแบบนาฏลักษณะที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว การถ่ายทอดศิลปะนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสานให้แก่ลูกศิษย์ทั้งที่เป็นนักศึกษาและลูกศิษย์ที่เป็นประชาชนทั่วไป ซึ่งเห็นได้ชัดยิ่งจากการจัดตั้งชมรมศิลปะพื้นเมือง และในฐานะอาจารย์ประจำวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดได้จัดทำเป็นหลักสูตรวิชาเอกและโทนาฏศิลป์และหมอลำในวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด นอกจากนี้กลอนลำของหมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ยังได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตคนอีสาน วรรณกรรมพื้นบ้าน ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม ตำนาน ประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญในภาคอีสาน บทบาทและผลงานเหล่านี้ทำให้หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ได้รับการยกย่องและเชิดชูเกียรติให้ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงพื้นบ้าน (หมอลำ)

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น , โรงเรียนกัลยาณวัตร. “ศิลปินพื้นบ้าน (หมอลำ) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา การอบรมเยาวชนวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น. มปท., มปป.

ผู้รวบรวมเอกสารเล่มนี้จากการประชุมสัมมนาตามโครงการประชุมสัมมนาศิลปินพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(หมอลำ) และโครงการอบรมเยาวชนวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น ในส่วนของศิลปินพื้นบ้านนั้นมีหมอลำที่มีผลงานดีเด่นและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของมหาชนชาวอีสานหลายท่าน ได้แก่ (๑) หมอลำเคน ดาเหลา ซึ่งคนอีสานรู้จักท่านดีในการของ “หมอลำฮูด” เพราะเป็นหมอลำที่มีฝีปากคารมคมไม่เกรงกลัวคู่ต่อสู้ในการลำจะต้องด้นด้นเอาชนะให้ได้ และเป็นแบบฉบับของหมอลำกลอน ทำนองหรือवादอุบลและเป็นเอกลักษณ์ในท่าลำแม่บท ๓๒

ท่า จากประวัติและผลงานของหมอลำเคน ดาเหล่านี้นำให้ท่านได้รับการประกาศและเชิดชูเกียรติให้เป็นศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๔ สาขาศิลปการแสดงพื้นบ้าน (หมอลำ) (๒) นายทองมาก จันทะลือ ผู้ได้รับการยกย่องและเชิดชูให้เป็นศิลปินพื้นบ้านดีเด่นปี ๒๕๒๘ และศิลปินแห่งชาติปี ๒๕๒๙ (๓) นายพิมพ์ รัตนคุณศาสตร์ อดีตครูประจำบาลบ้านหนองผือ จ. ขอนแก่น ผลงานที่เคยได้รับรางวัล เช่น ลำเรื่องนกกระยางขาว (ชนะเลิศที่ช่อง ๕ ขอนแก่น) กลอนลำเรื่องพระเวส (รางวัลที่ ๒ ที่เมืองเลย) เป็นต้น จากประวัติและผลงานของหมอลำผู้นี้ ทำให้ได้รับเกียรติเป็นศิลปินพื้นบ้านดีเด่น สาขามอลำและได้รับปริญญาดุษฎีเกิตติมศักดิ์ สาขาวรรณกรรม จากมหาวิทยาลัยขอนแก่นในปี ๒๕๒๙ (๔) นางราตรี ศรีวิไล หรือราตรี นาน้อย ทวาย ผู้ได้รับการประกาศเกียรติคุณให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น สาขาศิลปการแสดง (หมอลำ) ปี ๒๕๓๔

สนอง คลังพระศรี. “ทำไมหมอลำต้องโอ...ละนอ” วารสารศิลปวัฒนธรรม. ๑๘,๑๐ (สิงหาคม ๒๕๐) : ๑๖๐-๑๖๑.

บทความนี้เขียนขึ้นมาจากการศึกษาและค้นคว้าเอกสาร โดยนำเสนอผลการศึกษาไว้ดังนี้ส่วนมากในการแสดงหมอลำนั้น หมอลำมักจะขึ้นต้นการลำว่า “โอละนอ” หรือ “โอนอ” ซึ่งคนที่ไม่รู้ความหมายหรือที่มาของคำดังกล่าว มักจะตีความของคำนี้ผิด ทั้งนี้เพราะการเอาภาษากลางไปจับกับภาษาถิ่น ซึ่งจับเอาเฉพาะคำว่า “โอย” มาตีความ ก็เลยกลายเป็นว่า ภาคอีสานนั้นแห้งแล้งถึงขนาดโอดครวญด้วยความทุกข์ยาก แท้ที่จริงแล้วคำ “โอละนอ” หรือ “โอนอ” มีเหตุผลที่มาดังนี้

เป็นการเกริ่นนำ เพื่อบอกกล่าวคู่ลำหรือคู่ขับก่อนที่จะร้องกล่าวถ้อยคำต่อไป (เดิมกลอน)

เป็นการตั้งเสียง (Tune) ระหว่างเสียงหมอลำและเสียงแคนให้อยู่ในลายเดียวกัน ไม่เช่นนั้นเสียงลำอาจจะเพี้ยนคือร้องไม่เข้ากับเสียงแคน

เป็นการรอดเสียงของหมอลำแต่ละคน ว่าใครจะมีเสียงดีกว่ากัน

เป็นการรักษารูปแบบคำที่ใช้แสดงออกเกี่ยวกับการเกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว

แสดงถึงอัตลักษณ์ทางด้านภาษาเพลงพื้นบ้านตระกูลลาวล้านช้าง

บทความนี้มีการนำเสนอที่น่าสนใจคือ การให้ความหมายของคำว่า โอละนอ หรือ โอนอ ได้อย่างละเอียดและชัดเจน ในการนี้ได้ยกบทกลอนลำต่าง ๆ ที่มีการขึ้นต้นด้วยคำดังกล่าวมาประกอบการอธิบาย พร้อมกันนี้ก็ได้อีกเหตุผลที่มาของคำว่า “โอละนอ” มาอธิบายด้วย

สนอง คลังพระศรี. “หมอลำชิง : กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมดนตรีของหมอลำในภาคอีสาน.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

วิทยานิพนธ์เล่มนี้วิเคราะห์หมอลำชิงในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการของหมอลำอีสานอย่างหนึ่ง โดยเน้นที่บทบาทของหมอลำ ๒ พี่น้องสุนทร ชัยรุ่งเรืองและราตรี ศรีวิไลในฐานะผู้ปรับเปลี่ยนและพัฒนารูปแบบของหมอลำชิงให้แพร่หลาย ผู้วิจัยให้รายละเอียดเกี่ยวกับพัฒนาการของหมอลำชิงด้านต่าง ๆ ได้อย่างน่าสนใจ แต่เห็นได้ชัดว่ามีข้อจำกัดในการวิเคราะห์และตีความหมายข้อมูลโดยเฉพาะประเด็นที่ผู้วิจัยเชื่อว่า หมอลำชิง “มีบทบาทเฉพาะในด้านความบันเทิงเท่านั้น”

สมโภชน์ บรรเทา . “หีบเสียงและแผ่นเสียงจังหวัดเลย” เอกสารรายงานโครงการของศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย, ๒๕๒๕.

ผู้เขียนได้สะสมและรวบรวมหีบเสียง และแผ่นบันทึกเสียง ของหมอลำรุ่นเก่าตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ จนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นของหมอลำคุณ หมอลำจอมศรี หมอลำเคน และหมอลำบุญเพ็ง เป็นต้น ซึ่งได้มีการถอดข้อความจากแผ่นบันทึกเสียงออกมาเพื่อจัดพิมพ์รวบรวมเป็นเอกสารเผยแพร่เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้สนใจศึกษาและเป็นแนวทางในการต่อยอดลำด้วย โดยกลอนที่ได้รวบรวมไว้มีหลายประเภททั้งกลอน ลำลอง ลำยาว ลำเต้ย เป็นต้น

สว่าง เลิศฤทธิ์ หมอลำ:วัฒนธรรมพื้นบ้านที่กำลังกลายรูป มติชน ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ หน้า ๑๑

ผู้เขียนบทความได้กล่าวถึงความเป็นมาของหมอลำว่ามาจากการเล่าเรื่องและเขียนลงใบลาน เช่น นิทานพื้นบ้านของภาคอีสาน พร้อมกับให้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบของหมอลำ เช่น ดนตรีประกอบ จำนวนคนที่ลำ โอกาสในการแสดง แล้วสรุปให้เห็นว่ามีปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้หมอลำมีการเปลี่ยนแปลง เช่น ปัจจัยทางเทคโนโลยี ปัจจัยจากอารยธรรมตะวันตก ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยทางเศรษฐกิจ

สากล เจริญ “หมอลำ” กำลังจะครองเมือง. กรุงเทพฯธุรกิจ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๓

บทความนี้กล่าวถึงหมอลำในแง่การขยายตัวเชิงธุรกิจ โดยผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่า ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๒๕๔๓ เป็นต้นมาเศรษฐกิจมีท่าว่าจะดีขึ้นนั้น ทำให้เกิดกระแสการบริโภคหมอลำ มีคนนิยมฟังหมอลำเพิ่มมากขึ้นด้วย แม้แต่สถานบันเทิงและแหล่งท่องเที่ยวที่มีชาวต่างประเทศมาเที่ยว ก็ยังต้องเปิดหมอลำและเพลงลูกทุ่งเพื่อเอาใจลูกค้าชาวต่างชาติ รวมทั้งสถานี

วิทยุต่างๆ ก็มีการเปิดหมอลำกันมาก ผู้เขียนบทความนี้แสดงทัศนะว่า หมอลำกำลังเป็นที่นิยม เพราะมีเนื้อร้อง ทำนอง จังหวะ ถูกอกถูกใจชนชั้นแรงงาน

ผู้เขียนบทความได้สัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับวงการเพลงลูกทุ่งและหมอลำ เช่น สลา คุณวุฒิ และ สุรินทร์ ภาคสิริ ซึ่งเป็นอาจารย์นักแต่งเพลงลูกทุ่งและหมอลำ รวมทั้ง กิตติ กาญจนสถิตย์ หรือ กิตติ กิตารปิ่น เจ้าของโปรดักชั่นเฮาส์ที่หันมาเอาดีทางการผลิตหมอลำหน้าใหม่ออกสู่ตลาด และสมโภช ตั้งนิรันดร์ตร ผู้จัดการฝ่ายผลิตเทปเพลง ซึ่งต่างคนก็ให้ทัศนะต่างกัน เช่น อ.สลา คุณวุฒิ เห็นว่า เมื่อเศรษฐกิจดีขึ้น คนก็หันมาฟังหมอลำมากขึ้น ยิ่งหมอลำในระยะหลังๆ มีเนื้อร้องทำนองที่คนไทยทุกภาคสามารถฟังได้ การผลิตหมอลำของค่ายเพลงใหญ่อย่างแกรมมี่ก็พยายามทำให้หมอลำมีคุณภาพ และกำลังมองหาศิลปินใหม่ๆ

ส่วน อ.สุรินทร์ ภาคสิริ เห็นว่า การที่มีค่ายเทปหลายค่ายหันมาผลิตหมอลำนั้น ไม่ใช่ว่าหมอลำกำลังกลับมาได้รับความนิยมใหม่ แต่เป็นเพราะค่ายเทปเห็นว่า การผลิตหมอลำนั้นลงทุนน้อย ถ้าขาดทุนก็ไม่เสียหายนัก ส่วนคนอีสานที่ฟังหมอลำจริงๆ นั้น ก็มีหมอลำในดวงใจอยู่แล้ว เช่น จินตหรา พูนลาภ และ ศิริพร อำไพพงษ์ แสดงให้เห็นว่า หมอลำที่มีชื่อเสียงก็อยู่มาได้ตลอดเพราะมีคุณภาพดี ดังนั้น ถ้าค่ายเทปอยากทำหมอลำให้ดังและดีก็จะต้องเลือกหมอลำที่เป็นมืออาชีพ คือ มีพื้นฐานมาจากหมอลำแท้ๆ คนแต่งกลอนก็ต้องเป็นมืออาชีพ และทำแบบกัดไม่ปล่อยก็จะประสบความสำเร็จ

สมโภช ตั้งนิรันดร์ตรนั้น เห็นว่า ควรจับตลาดล่างให้ได้ โดยทำให้ถูกใจตลาดคือ ราคาถูกและมีความหลากหลาย

สารัชช พุฒแสง “หมอลำชั้นครูแห่งที่ราบสูงนางบุญเพ็ง ฝัฒชัย. แนวหน้า. ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘, หน้า ๕

ผู้เขียนได้เล่าถึงประวัติผลงานของหมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย โดยในส่วนตัวที่เป็นประวัติ นั้นมีที่น่าสนใจหลายอย่าง เช่น การเข้าไปขอเรียนหมอลำกับครูในยุคแรก ๆ นั้นต้องเข้าไปอยู่อาศัยที่บ้านครู อุปฐากรับใช้ทุกอย่างทั้งหาฟืน ตำข้าว ตักน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความสามารถที่โดดเด่นมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของหมอลำบุญเพ็งด้วย ส่วนในด้านผลงานได้รวบรวมผลงานที่มีการบันทึกแผ่นเสียงครั้งแรกตั้งแต่ปี ๒๔๙๘ ในชุด กลอนลำล่องยาวเกี่ยวน้ำใจผู้ชาย และผลงานชุดต่าง ๆ มา จนถึงปี ๒๕๑๓ สำหรับการบันทึกเป็นเทปคาสเซ็ทตลอดระยะเวลาการแสดง ๕๐ ปี มีการบันทึกเทปไปแล้วประมาณ ๕๐๐ ชุด ด้วยความสามารถในการลำที่เป็นที่ยอมรับจากผู้ชมชาวอีสานและประชาชนทั่วไปทำให้ได้รับเกียติยกย่องให้เป็น “ราชินีหมอลำกลอน” และได้ออกเผยแพร่วัฒนธรรมทั้งในประเทศและต่างประเทศ

สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. “นางราตรี ศรีวิไล ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม สาขาวรรณศิลป์ (แต่งกลอนลำ) ประจำปี ๒๕๓๗ จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)” วารสารศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๓,๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๐) : ๓๕-๔๑.

ผู้เขียนบทความนี้ได้กล่าวถึง ชีวิตประวัติของหมอลำราตรี ศรีวิไล ผลงานการช่วยเหลืองานสังคม การเปิดสอนลูกศิษย์หมอลำ การพัฒนาหมอลำกลอนให้เป็นที่นิยมซึ่งต่อมาเรียกกันว่า “หมอลำซิ่ง” และได้กล่าวถึงโลรางวัลและเกียรติบัตรที่ได้รับจากหน่วยงานต่าง ๆ และผู้เขียนได้ยกเอาผลงานกลอนลำบางบทที่หมอลำราตรีได้แต่งขึ้นมาไว้ในตอนท้ายของบทความ ได้แก่ ล่องชมเมืองขอนแก่น (ชาย) ล่องชมเมืองขอนแก่น (หญิง) และลำเดินชมเมืองขอนแก่น

ลำเรไร คำโอง (เรียบเรียง). “หมอลำ : คาถา” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสานเล่มที่ ๑๔ มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสยามเพรสแมเนจเม้นท์ จำกัด . ๒๕๔๒. หน้า ๕๐๐๔-๕๐๐๕.

ผู้เขียนเขียนบทความนี้จากการสัมภาษณ์ท่านผู้รู้คือ หมอลำบุญเผื่อน นกเขาทอง โดยนำเสนอเกี่ยวกับหมอลำไว้ดังนี้ หมอลำก่อนจะขึ้นเวทีทำการแสดงนั้น จะต้องกระทำพิธีไหว้ครู โดยในพิธีกรรมนี้จะมีเครื่องบูชาหรือที่เรียกว่า “คาย” ซึ่งมีทั้งหมด ๑๕ รายการ เมื่อมีเครื่องคายครบตามจำนวนดังกล่าวแล้ว หมอลำจะยกเครื่องคายเหนือศีรษะ พร้อมทั้งระลึกถึงพระคุณครูที่สั่งสอนมา จากนั้นก็จะยกเครื่องคายไปไว้บนที่สูงที่ปูด้วยผ้าแดง เมื่อเสร็จแล้วก็ท่อนะโมจนครบสามจบ จากนั้นก็จะท่อนคาถาอื่น ๆ เพิ่มเติม ได้แก่ คาถามหานิยม คาถาป้องกันตัว คาถาไล่สะกด คาถานกการเวก เป็นอันเสร็จพิธีกรรม จากนั้นก็ขึ้นเวทีทำการแสดง

ผู้เขียนนำเสนอขั้นตอนการทำพิธีกรรมก่อนขึ้นเวทีเพื่อทำการแสดง อีกทั้งได้กล่าวถึงรายละเอียดและข้อความของคาถาแต่ละคาถา เมื่ออ่านแล้วสามารถเห็นทั้งลำดับขั้นตอนและศาสตร์และศิลป์ของการแสดงหมอลำ ซึ่งแฝงอยู่ในขั้นตอนพิธีกรรมดังกล่าวได้ค่อนข้างชัดเจนทีเดียว นอกจากนี้ เมื่ออ่านแล้วยังสามารถตีความและแปลความหมายของคาถาแต่ละคาถาได้อีกด้วย

สุกัญญา ภัทราชัย. “โรงเรียนหมอลำ-หมอแคน” วารสารสารคดี.๕,๖๐ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓) : ๖๙-๗๑.

ผู้เขียนบทความนี้ขึ้นจากการศึกษาภาคสนามและการสัมภาษณ์หมอลำราตรี ศรีวิไล ซึ่งเป็นเจ้าของสำนักงานหมอลำด้วย โดยนำเสนอเกี่ยวกับสำนักงานหมอลำแห่งนี้ไว้ดังนี้ สำนักงานหมอลำราตรี ศรีวิไล เป็นสำนักงานหมอลำที่มีชื่อเสียงมากแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น

และภาคอีสาน เป็นสำนักงานหมอลำที่รับหนุ่มสาวหรือผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับหมอลำ เข้ามาเป็นศิษย์เรียนและศึกษาเกี่ยวกับหมอลำ เมื่อเข้ามาเป็นศิษย์ในสำนักงานแห่งนี้จะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ครูวางไว้ หนึ่งในกฎระเบียบเหล่านั้นคือทุกคนต้องท่องกลอนตามตารางที่กำหนดไว้เมื่อนักเรียนหมอลำมีประสบการณ์มากขึ้น ไม่ตื่นคนดู เมื่อมีเจ้าภาพมาจ้าง ครูจะปล่อยนักเรียนออกไปลำสลับกัน เมื่อมีคนขึ้นชอบติดต่อกว่าจ้างงานต่อ จึงแสดงว่านักเรียนคนนั้นเกิดเต็มตัว ส่วนหมอแคนมีหลักสูตรที่แตกต่างกัน นักเรียนจะต้องฝึกเรียนเป่าแคนกับครูตัวต่อตัว ครูฝึกต้องรู้โน้ต เป่าอยู่ประมาณ ๕-๖ เดือนก็ออกงานแสดงได้

จุดเด่นที่น่าสนใจของบทความชิ้นนี้คือ การศึกษาภาคสนามโดยการไปสัมภาษณ์หมอลำและสัมผัสถึงวิธีการสอน ขั้นตอนและกระบวนการฝึก การสอนต่าง ๆ ถึงสำนักงานหมอลำ ซึ่งทำให้เห็นกระบวนการฝึกและการเป็นหมอลำที่เป็นระบบ อีกทั้งเห็นวิถีการใช้ชีวิตของนักเรียนหมอลำที่สำนักงานหมอลำวารี ศรีวิไลอีกด้วย นอกจากนี้ผู้เขียนบทความนี้ยังมุ่งนำเสนอความสำคัญของสำนักงานหมอลำแห่งนี้ของสำนักงานหมอลำในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

สุชาติ สูงเรือง “หมอลำด้านเผด็จการ” เดลินิวส์ ๓ มกราคม ๒๕๔๖ หน้า ๒๔

บทความนี้กล่าวถึงหมอลำที่เคยมีบทบาทในการแต่งกลอนลำและลำต่อต้านเผด็จการซึ่งปัจจุบันสังคมลืมเลือนไปแล้ว ว่านายหุงเจริญ นาดี หรือ “หมอลำหุงเจริญ” อายุ ๘๑ ปี อยู่ที่ตำบลสร้างนกทา อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ในอดีตเคยเป็นหมอลำที่โด่งดังคนหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นสื่อพื้นบ้านต่อต้านเผด็จการในยุคนั้น โดยแต่งกลอนลำด้านเผด็จการทุกรูปแบบ เนื้อหาของกลอนลำจะอธิบายให้เห็นข้อดีของประชาธิปไตยข้อเสียของเผด็จการสลับกันไป นอกจากนี้ ยัง ช่วยลำเพื่อรณรงค์ให้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ลำต่อต้านการซื้อสิทธิ์ขายเสียง เป็นต้น

สุดาพร หงษ์นคร. “หมอลำเดือนห้า” ใน ของดีโคราช เล่มที่ ๔, หน้า ๑๘๒-๑๘๖. นครราชสีมา : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๓๘.

ผู้เขียนเขียนบทความนี้ขึ้นจากการศึกษาค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ โดยนำเสนอเกี่ยวกับลำเดือนห้าไว้ดังนี้ ลำเดือนห้าเป็นการแสดงพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยยวน ณ บ้านสีคิ้ว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมาซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยยวนเพียงกลุ่มเดียวในภาคอีสาน โดยจะนิยมเล่นกันในช่วงเทศกาลสงกรานต์นั่นเอง ลำเดือนห้าเป็นเพลงพื้นเมืองประเภทเพลงปฏิพากย์ การร้องเพลงเป็นไปไปตามความนิยมและสำนวนพูดที่แปร่งแตกต่างกัน ผู้เล่นมีทั้งชายและหญิงไม่จำกัดเพศและวัย ท่าที่ฟ้อนจะใช้ท่าฟ้อนแบบไทยคือการตั้งวงสลับกับการจับมือ มีการ

เกี่ยวพาราสีกันระหว่างฝ่ายชายและหญิง โดยมีแคนเปาประกอบเพียงชิ้นเดียวสำนวนที่ใช้ในการลำนั้น เป็นสำนวนภาษาไทยยวนผสมกับภาษาไทยโคราชและไทยลาว

บทความนี้นำเสนอเกี่ยวกับลำเดือนห้าได้อย่างน่าสนใจ ทั้งนี้เพราะผู้เขียนได้อธิบายความหมายและวิธีการเล่นลำเดือนห้าได้อย่างเข้าใจและชัดเจน อีกทั้งได้ยกตัวอย่างกลอนลำเดือนห้ามาประกอบการอธิบายทำให้ผู้อ่านหรือผู้ศึกษาเห็นสำนวนภาษาของการเล่นลำเดือนห้าอันจะเป็นประโยชน์ต่อการตีความหมายของคำและบริบทของประโยคได้ดีและง่ายต่อการทำความเข้าใจ

สุนทร ทองเป่า. ประวัติและผลงานของหมอลำขึ้น บุญศรี. ปริญญาโท. ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

ผู้เขียนเขียนปริญญาโทเล่มนี้จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ตลอดจนการสัมภาษณ์เจ้าของชีวิตประวัติคือหมอลำบุญขึ้น บุญศรี และการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยนำเสนอผลการศึกษาดังนี้ หมอลำบุญขึ้น บุญศรี เรียนหมอลำกลอนจากญาติซึ่งเป็นหมอลำและหมอแคน และได้รับการสนับสนุนจากสมาคมหมอลำจันทบุรีมีชื่อเสียง ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๑๔ สำนักข่าวสารอเมริกันว่าจ้างให้ไปแต่งกลอนลำและลำกลอนต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ราชอาณาจักรลาว และในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ได้รับการว่าจ้างให้แต่งกลอนลำและอัดเทปลำกลอนเกี่ยวกับสหรัฐอเมริกาส่งไปออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียงอเมริกาภาคภาษาลาวที่กรุงวอชิงตัน ดีซี

รูปแบบกลอนลำของหมอลำบุญขึ้น บุญศรี ใช้รูปแบบกลอนลำเย็น กลอนกาพย์ และกลอนร่ายเป็นคำประพันธ์หลัก ใช้รูปแบบกลอนลำแบบลูกโซ่ กลอนลำแบบปาฐกถาและกลอนเพลง เป็นคำประพันธ์ประกอบ นอกจากนี้ยังมีการใช้ภาษาที่เห็นภาพพจน์และสร้างมุขตลก ใช้คำซ้อน คำซ้ำ คำเลียนเสียงธรรมชาติ คำต่างประเทศ คำย่อ และคำอุปมาอุปไมย ในส่วนเนื้อหานั้นใช้เนื้อหาที่เกี่ยวกับความเชื่อของชาวอีสานที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ประเพณีพิธีกรรมของชาวอีสาน ค่านิยมที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติ คำสอนในพระพุทธศาสนา การเมืองการปกครองและการสงครามระหว่างประเทศ เรื่องเพศที่กล่าวโดยตรงและโดยอ้อม และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับชาวไทย ชาวลาว และชาวอเมริกัน

ส่วนการวิเคราะห์การใช้ภาษาพบว่ามีการใช้ถ้อยคำอย่างประณีตเหมาะสมบรรยายให้เห็นภาพ มีการสร้างมุขตลก และในด้านเนื้อหาพบว่าเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมของชาวอีสาน

สุนทร อภิสุนทรรางกู. “หมอลำ” ในการละเล่นพื้นบ้านศูนย์สังคีตศิลป์ จัดพิมพ์เผยแพร่

เนื่องในโอกาสครบรอบรอบ ๗ ปี ศูนย์สังคีตศิลป์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๒๙. หน้า ๘๗-๘๘.

ผู้เขียนได้ให้ความหมายของคำว่า “หมอลำ” ในภาษาอีสานโดยแบ่งเป็น คำว่า “หมอ” หมายถึงผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ คำว่า “ลำ” หมายถึงลำไม้ที่ใช้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เพราะสมัยก่อนเวลาอ่านหนังสือก็จะอ่านจากตับไม้ที่บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้มีการนำมาอ่านประกอบแคนด้วยจึงหว่าทำนองที่ไพเราะจึงได้เรียกว่า “หมอลำ” แต่เดิมหมอลำจะมีการขับร้องคนเดียวเป็นเรื่องราวคติต่าง ๆ ต่อมาก็เป็นโจทย์ถามตอบกันซึ่งผู้ลำจะต้องมีความรู้เป็นผู้คงแก่เรียน ต่อมากลอนส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องความรักจึงต้องมีการลำคู่กันชายหญิง ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้เกิดเปลี่ยนแปลงตามกระแสตะวันตก มีหมอลำหมู่เกิดขึ้นซึ่งเป็นการแสดงนิทานเรื่องราวต่าง ๆ โดยใช้ผู้แสดงมากขึ้นมีดนตรีแบบดิสโก้เข้ามาและมีการเต้นประกอบและการแต่งกายที่น้อยน้อยซึ่งเป็นการทำลายหมอลำดั้งเดิมของอีสานที่เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดศีลธรรม ประวัติศาสตร์ ธรรมะ คติสอนใจและวรรณคดีต่าง ๆ ดังเช่นที่หมอลำคณะสุนทราภิรมย์ทำอยู่เพื่อรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมไทยให้ลูกหลานสืบต่อไป

สุมาลี โพธิ์พยัคฆ์ “เสน่ห์อีสาน...หมอลำเพลิน” จุดประกาย. กรุงเทพฯ. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๔๗/๒๙ ประจำวันที่ ๓ กันยายน ๒๕๔๔.

ผู้เขียนบทความกล่าวถึงเส้นทางการแสดงของหมอลำเพลินในยุคที่มีการแข่งขันกันสูง ทั้งแบบหมอลำแข่งกันเอง และหมอลำแข่งกับสื่อมวลชน บทความนี้ ผู้เขียนพยายามอธิบายความหมายและยกตัวอย่างหมอลำเพลินโดยกล่าวถึงหมอลำเพลินคณะที่กำลังมาแรง ๒ คณะ คือ คณะ สวน้อยเพชรบ้านแพง ซึ่งมี สงกรานต์ นามวงษาเป็นหัวหน้าคณะ กับคณะเมขลา รุ่งลำเพลิน ซึ่งมีลำราญ นามมนตรีเป็นหัวหน้าคณะ ซึ่งหัวหน้าคณะทั้งสองก็ได้บอกเล่าถึงการปรับตัว การดิ้นรนเพื่อหาจุดขาย การลงทุนและการพัฒนาของหมอลำเพลินในยุคปัจจุบัน

สุรียา สมุทคุปดีและคณะ. “คนชิงอีสาน” : ร่างกาย กามารมณ์ อัตลักษณ์ และเสียงสะท้อนของคนทุกชนในหมอลำชิงอีสาน” นครราชสีมา. หอไทยศึกษานิตน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๔๔.

คณะผู้วิจัยมุ่งตอบคำถามที่ว่า “หมอลำชิงอีสานคืออะไร” และ “หมอลำชิงอีสานมีความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิตของแรงงานลูกอีสานและสังคมวัฒนธรรมอีสานแห่งยุคโลกาภิวัตน์”

คณะวิจัยได้ศึกษาโดยการออกภาคสนามติดตามการแสดง คอนเสิร์ตหมอลำชิงและสัมภาษณ์หมอลำและผู้เกี่ยวข้อง ทำให้ได้คำตอบที่สำคัญว่า หมอลำชิงอีสานเป็นศิลปการแสดง

ที่เกิดจากความสามารถและวิสัยทัศน์ในการปรับเปลี่ยนและการปรับเปลี่ยนหมอลำพื้นบ้านให้ทันสมัย ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดทรีป๊อปรีค สมัยใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทความบันเทิงและวิถีชีวิตของคนอีสานรุ่นใหม่ที่ย้ายไปอย่างรวดเร็ว หมอลำซึ่งอีสานเป็นภาพสะท้อนของการต่อสู้ดิ้นรน ความในใจ และความทุกข์ ความสุข ของ “คนซึ่งอีสาน”

นอกจากนี้ หมอลำซึ่งอีสานยังได้สร้างวาทกรรมชุดหนึ่งเรียกว่า “วาทกรรมหมอลำซึ่ง” เพื่อใช้ตอบโต้และใช้ต่อรองกับวาทกรรมอนุรักษนิยมในบริบทของวงวิชาการและวงราชการไทยที่ทำงานด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมซึ่งมักจะปฏิเสธคุณค่าของหมอลำซึ่ง

“เส้นทางชีวิตของ “ทองมี มาลัย” เจ้าพ่อหมอลำแห่งอีสานชีวิตไม่ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบ” มติชน ๔ มิถุนายน ๒๕๓๘. หน้า ๙.

บทความนี้กล่าวถึงประวัติของทองมี มาลัย ตั้งแต่เริ่มหัดเรียนลำครั้งแรกกับครูหมอลำครูผัน ศิลารักษ์ จนได้ขึ้นแสดงเป็นพระเอกตามงานต่าง ๆ ต่อมาก็ตั้งคณะหมอลำของตัวเอง หมอลำเพลินจัดเป็นหมอลำที่อยู่ในช่วงรอยต่อของหมอลำยุคเก่ากับยุคใหม่ ได้รับความนิยมนจนครองใจแฟน ๆ ได้เนื่องจากมีการปรับตัวหลายด้านทั้งด้านการแต่งกาย เดินเรื่องให้เร็วขึ้นกว่าหมอลำกลอน และการนำดนตรีลูกทุ่งเข้ามาให้จังหวะเร้าใจผู้ชม

ทองมี มาลัย เป็นผู้บุกเบิกหมอลำเพลินคนแรกได้รับฉายา “เจ้าพ่อหมอลำเพลิน” จุดพลิกผันของชีวิตคือการได้รู้จักกับเทพบุตร สติรอดชมภู และ “ทิดโส สุดสะแนน” ได้ชักชวนให้ไปบันทึกเทปหมอลำ เขาได้รู้จักกับ “สุรสีห์ ผาธรรม” ซึ่งได้ชักชวนให้ไปแสดงภาพยนตร์ เรื่อง “สวรรค์บ้านนา” ในช่วงที่เฟื่องฟูสุดขีดเป็นคณะหมอลำที่มีอัตราค่าจ้างแพงที่สุดคือช่วงปี ๒๕๒๕-๒๕๒๘ ผลงานที่สร้างชื่อได้แก่ กลอนลำ “มักสองชาว” และชมรมแท็กซี่ หลังจากปี ๒๕๒๙ หมอลำซบเขาจึงได้ยุบวงแล้วหันมาใช้วิชาชีพช่วยเหลือสังคม

เสวต จันทะพรม. “หมอลำหมู่ : ศิลปที่มหาชนอีสานยอมรับ” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๑๖ : ๒๔-๒๕ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๒๓.

ผู้เขียนกล่าวถึงสาเหตุที่หมอลำหมู่ได้รับความนิยมและอยู่คู่สังคมอีสาน ส่วนหนึ่งมาจากการที่คนอีสานยอมรับศิลปวัฒนธรรมของตัวเองอย่างไม่เปลี่ยนแปลง และตัวหมอลำเองก็ปรับตัวเองให้เข้ากับบริบทการดูหมอลำของคนอีสานเช่น การเลือกวรรณคดีอีสานมาแสดง การใช้ครูกลอนที่เชี่ยวชาญมาแต่งกลอนลำ ในช่วงกลาบบทความผู้เขียนได้แนะนำหมอลำหมู่ที่มีชื่อเสียงซึ่งแต่ละคณะจะมีความเด่นไปคนละด้าน และทำบทความผู้เขียนให้ขบคิดเกี่ยวกับการเอารัดเอาเปรียบของสำนักงานหมอลำ

อร่าม สมสว. “จากหมอลำคุณ-หมอลำจอมศรี ถึง วนิดา ต้นทอง” “หมอลำ”นี้จะอยู่คู่หมู่เฮา ชาวที่ราบสูง” เนชั่นสุดสัปดาห์. ๒(๘๓) : ๕๐-๕๑; ๗-๑๓ ม.ค. ๒๕๓๗.

ผู้เขียนบทความนี้ได้เล่าถึงวิวัฒนาการของหมอลำในสังคมอีสานทั้งที่เกี่ยวกับลักษณะของการลำตั้งแต่ยุคแรก ๆ ที่เป็นการลำพื้น ลำคู่ แล้วลำคู่ก็ยังคงแตกแขนงออกมาเป็นลำซิงซู ลำคู่เริ่มเสื่อมก็พัฒนามาเป็นลำหมู่ จนกระทั่งมาถึงลำซิง มีการปรับตัวหลายกระบวนการเพื่อให้หมอลำยังคงเกาะกระแส รสนิยมทางดนตรีของคนอีสาน และผู้เขียนยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวศิลปะหมอลำด้วยว่ายุคไหนใครดัง

อุดม บัวศรี. “คิดฮอดหมอลำใหญ่” มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒,๖ (ม.ค. ๒๖) หน้า ๓๑-๓๔.

ผู้เขียนบทความนี้ได้ยกเอากลอนลำที่ยังคงความเป็นอมตะขึ้นมาบทหนึ่ง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการล่องเรือตามลำน้ำโขงแล้วพรรณนาถึงสิ่งที่ได้พบเห็น ผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงความงดงามของภาษาอารมณ์ ความรู้สึกของผู้ลำกลอนบทนี้ คนรุ่นเก่าเมื่อได้ฟังก็อดไม่ได้ที่จะนึกถึงหมอลำคำพองที่เป็นผู้แต่งกลอนลำ และหมอลำชันทองที่เป็นคนลำกลอนอมตะบทนี้

อุดม บัวศรี. หมอลำ : บทบาทต่อสังคม. ทัศนะผู้ถูกเลี้ยว ๓๕ เทศกาลไหมกาชาดขอนแก่น หน้า ๔๓ – ๔๒ .ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน. ๒๕๓๕

บทความชิ้นนี้ กล่าวถึงความเป็นมาและความหมายของคำว่า “ลำ” พร้อมกันนั้นก็กล่าวถึงกำเนิดและพัฒนาการของหมอลำ ว่ามีวิวัฒนาการมาจากการเทศน์ลำ โดยที่ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างกลอนเทศน์ประกอบด้วยว่าเหมือนกับกลอนลำทุกประการ

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนยังแยกแยะให้เห็นหมอลำแต่ละประเภท ว่ามีที่มาและมีการปรับตัวอย่างไร ที่น่าสนใจคือ ผู้เขียนยังได้วิเคราะห์บทบาทและอิทธิพลของหมอลำที่มีต่อสังคมอีสาน เช่น การให้ความบันเทิง ให้ความรู้ ให้ไหวพริบ และสร้างจริยธรรม เป็นต้น

อุดม บัวศรี. หมอลำ. คำ ๓,๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖ หน้า ๘๘-๙๓

ผู้เขียนได้อธิบายความหมายของหมอลำว่า เป็นการเล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิงของคนอีสาน และเน้นว่าหมอลำเป็นหนึ่งในวิญญาณห้าอย่างของคนอีสาน อันประกอบด้วย “ลาบ ข้าวเหนียว ส้มตำ หมอลำ และหมอแคน”

บทความชิ้นนี้ กล่าวถึงที่มาของหมอลำว่า แม้จะมีผู้รู้สันนิษฐานที่มาจากหมอลำไปต่าง ๆ นานา แต่หมอลำก็มีมานานนับร้อยปีมาแล้ว เริ่มมาจากลำพื้น ลำคู่ (ลำกลอน) และลำหมู่ โดยกล่าวถึงการได้รับอิทธิพลจาก ลิเกโคราช เมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๕ อันเป็นยุคทอง

ของหมอลำ ทำให้เกิดหมอลำหมู่ขึ้น ผู้เขียนกล่าวว่า หมอลำหมู่มี ๒ ประเภทคือ ลำเรื่องต่อกลอน หรือ ลำเวียง กับประเภทที่ ๒ คือลำเพลิน ซึ่งปัจจุบันมีการประยุกต์เข้ากับลิเก เข้ากับวงดนตรีลูกทุ่ง นักไปทางร้องรำทำเพลง ใช้ดนตรีสากลมากขึ้น กลายเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัย แต่ไม่ว่าอย่างไร ผู้เขียนก็ยืนยันว่า หมอลำไม่ว่าจะมาในรูปแบบใด ก็ยังเป็นศิลปวัฒนธรรมและเป็นมรดกของคนอีสานอยู่เสมอ พร้อมกับสรุปให้เห็นคุณค่าของหมอลำในด้านต่างๆ

อุดม บัวศรี “หมอลำพื้น” มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๒๘ หน้า ๘๘-๙๔

ผู้เขียนบทความนี้เป็นอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เป็นผู้รู้และเชี่ยวชาญเรื่องเกี่ยวกับหมอลำ ผู้เขียนได้อธิบายความหมายของหมอลำและ จำแนกประเภทของหมอลำพอสังเขป จากนั้น จึงอธิบายลักษณะหมอลำพื้นซึ่งเป็นหมอลำแบบดั้งเดิม และเก่าแก่ที่สุด ทั้งองค์ประกอบการแสดง ตัวอย่างกลอนลำ ในบทสรุปผู้เขียนกล่าวว่า ปัจจุบันนี้หมอลำพื้นสูญหายไปจากสังคมอีสานโดยสิ้นเชิง

โอสถ บุตรमारศรี. “ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา” ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์),มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มปป. มปป.

ผู้เขียนได้สัมภาษณ์ หมอลำเคน ดาเหลา และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง พร้อมกับศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ ผลการศึกษาพบว่า กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา กลอนลำได้สะท้อนให้เห็นความจงรักภักดีและเหตุการณ์ทางการเมือง ในส่วนภาพสะท้อนของสังคมด้านเศรษฐกิจ กลอนลำได้สะท้อนให้เห็นการถูกกดขี่จากพ่อค้าคนกลาง ทางด้านภาพสะท้อนของสังคม ด้านศาสนา ความเชื่อ แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านศาสนากลอนลำได้สะท้อนให้เห็นการยึดมั่นในคำสอนศาสนา ในด้านภาพสะท้อนด้านการศึกษา กลอนลำได้สะท้อนให้เห็นการสอนลูกของพ่อแม่ สอนให้รู้จักคบคน การประพฤตินของวัยรุ่น ภาพสะท้อนของสังคมด้านขนบธรรมเนียมประเพณี กลอนลำสะท้อนให้เห็นการปฏิบัติตาม ฮีตคลองของอีสานคือการปฏิบัติตามของประชาชนและผู้ปกครอง ด้านประเพณีกลอนลำได้สะท้อนให้เห็นการปฏิบัติตามประเพณีใน ๒ ลักษณะ ได้แก่ ประเพณีส่วนรวมประเพณีส่วนบุคคล โดยประเพณีส่วนรวมได้แก่ ฮีตสิบสองของชาวอีสาน เช่น บุญข้าวประดับดิน บุญออกพรรษา เป็นต้น ส่วนประเพณีส่วนบุคคล เช่น การเกิด การบวช การแต่งงาน และการตาย ส่วนด้านสุดท้ายคือด้านการดำเนินชีวิต กลอนลำได้สะท้อนเกี่ยวกับปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค จึงเห็นได้ว่ากลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา นอกจากให้ความบันเทิงแล้วยังแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย

“หมอลำซิ่ง นักเรียนประถมน้องใหม่อ่อนดื้อน” ข่าวสด . ๔ มีนาคม ๒๕๓๖ , หน้า ๒๒.

บทความกล่าวถึงคณะหมอลำซิ่งของโรงเรียนบ้านหนองหมี่ จังหวัดยโสธร ซึ่งคณะน้องใหม่อ่อนดื้อนเป็นตัวอย่างของการฝึกนักเรียนให้เห็นคุณค่าของการแสดงศิลปะพื้นบ้าน ฝึกความกล้าแสดงออกและปลูกฝังความรักท้องถิ่น มีบทสัมภาษณ์อาจารย์ผู้สอน นักเรียนที่แสดงหมอลำเป็นตัวเอกทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

ก.แหล่งข้อมูล

๑.แหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล

แหล่งข้อมูลที่เป็นประชากรในการศึกษาประเภทนี้ ได้แก่

- ๑.ผู้ส่งสารที่เป็นหมอลำ
- ๒.ผู้รับสารที่เป็นประชาชนในภาคอีสานที่ได้ชมการแสดงหมอลำ
- ๓.ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและอนุรักษ์หมอลำ

จากกลุ่มประชากรทั้ง ๓ กลุ่มดังกล่าว ทีมวิจัยเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่างดังนี้

๑.๑ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ส่งสาร

แม้ว่ากลุ่มประชากรของทีมวิจัยซึ่งเป็นหมอลำทั้งหมดที่มีอยู่ทั่วภาคอีสานจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากหมอลำที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ยอมรับทั่วภาคอีสานนั้นมีจำนวนไม่มากนัก ดังนั้นทีมวิจัยจึงใช้วิธีเลือกหมอลำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง ทั้งที่เป็นคู่และเป็นคณะ เพื่อไปสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำตามจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน โดยหมอลำที่เลือกต้องเป็นหมอลำที่ยังประกอบอาชีพอยู่ และต้องเป็นหมอลำประเภทที่กำลังอยู่ในสมัยนิยม (หมายความว่าหมอลำที่มีชื่อเสียง และคนนิยมจ้างไปแสดงในงานหรือ หมอลำที่คนนิยมดูในช่วงที่กำลังทำวิจัย) ทั้งนี้ทีมวิจัยจะเลือกหมอลำจากจังหวัดขอนแก่นเพื่อเป็นกลุ่มตัวอย่างของเขตภาคอีสานตอนบนและตอนกลาง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือหมอลำจากจังหวัดอุบลราชธานีเป็นกลุ่มตัวอย่างของเขตภาคอีสานตอนล่าง

๑.๑.๑ หมอลำประเภทแสดงเป็นคู่

ได้แก่ หมอลำกลอน หมอลำกลอนชิง หมอลำชิง ที่มีประสบการณ์ในการลำอาชีพอายุไม่ต่ำกว่า ๕ ปี ในเขต จ.ขอนแก่น และ ในเขต จ.อุบลราชธานี ดังนี้

หมอลำกลอน ได้แก่

- คู่ของหมอลำเคน ดาเหลากับหมอลำบุญเพ็ง ฝัฝิวชัย
- คู่ของหมอลำสมคิด กระทั่งทองกับหมอลำเทวี ฟ้าห่วน
- คู่ของหมอลำบุญช่วง ดาเหลา และหมอลำทองเจริญ ดาเหลา
- คู่ของหมอลำบุญทอง สอนไชย และหมอลำแหลมทอง คำสิงห์
- คู่ของหมอลำสมาน หงษา และหมอลำแพงศรี

หมอลำกลอนซึ่ง ได้แก่

คู่ของหมอลำประวัติย์ เพชรลำชีกับหมอลำกฤษณา ดาวดวงใหม่

หมอลำซึ่ง ได้แก่

คู่ของหมอลำมาณพ กับหมอลำเครือวัลย์

คู่ของหมอลำเฉลิมพล เสียงกระดังทองกับหมอลำสุวรรณา ดาวพระศุกร์

๑.๑.๒ หมอลำประเภทแสดงเป็นคณะ

ทีมวิจัยเลือกหมอลำเรื่องต่อกลอนหรือหมอลำหมู่ หรือหมอลำเพลิน มาเป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ โดยเลือกคณะที่มีประสบการณ์ในการลำอาชีพมาไม่ต่ำกว่า ๕ ปี

อันที่จริงแล้ว การแสดงของหมอลำประเภทคณะ มี ๓ ประเภทคือ หมอลำเพลิน หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำแบบคอนเสิร์ตนั้น ล้วนแต่มีเนื้อหาการแสดงและรูปแบบการแสดงส่วนใหญ่ที่มีความใกล้เคียงกัน จะต่างกันอยู่บ้างเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น ส่วนที่เหมือนกันเกือบทั้งหมดคือ เป็นการแบ่งการแสดงออกเป็น ๓ ส่วนหลัก คือ มีส่วนการร้องเพลงและเต้นของนักร้องทางเครื่องประจำวง การแสดงตลก และการแสดงหมอลำเรื่อง โดยที่ถ้าเป็นหมอลำแบบคอนเสิร์ตก็จะมีหัวหน้าคณะที่มีชื่อเสียงและมีผลงานบันทึกเสียงมาร้องและมาลำด้วย

ในขณะที่ หมอลำเพลิน และหมอลำเรื่องต่อกลอนใช้นักร้องประจำวงของตัวเอง แต่หลังจากการร้องเพลงเสร็จ หมอลำที่เป็นคณะทั้ง ๓ ประเภทก็จะแสดงตลกและต่อด้วยการแสดงลำเรื่องต่อกลอนปิดท้ายไปจนสว่างหรือไม่แล้วแต่การตกลงกับเจ้าภาพ หรือผู้ว่าจ้าง

เมื่อการแสดงของหมอลำทั้ง ๓ กลุ่มเป็นเช่นเดียวกันนี้ ทีมวิจัยจึงถือเอาหมอลำเรื่องต่อกลอนซึ่งเป็นต้นกำเนิดของหมอลำประเภทคณะทั้งหมดที่มีอยู่ในปัจจุบัน มาเป็นตัวแทนของหมอลำทั้ง ๓ ประเภท เพราะความเป็นหมอลำเรื่องต่อกลอนคือจุดร่วมที่เป็นหลักสำคัญที่สุดของหมอลำทั้ง ๓ ประเภท คือ หมอลำที่เป็นคณะทุกประเภทต้องมีการลำเรื่องต่อกลอนเป็นส่วนหลัก กลุ่มตัวอย่างที่เป็นหมอลำประเภทแสดงเป็นคณะ ได้แก่

คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์

คณะระเปียบวาทะศิลป์

คณะประถมบันเทิงศิลป์

คณะหนูภาววิเศษศิลป์

คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์

คณะหนึ่งในสยาม

คณะเสียงอีสาน

คณะขวัญใจเพชรโพยทอง

คณะเพชรสีคราม

๑.๒ กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้รับสารที่ได้ดูการแสดงของหมอลำ

ได้แก่ประชาชนชาวอีสานที่เคยชมการแสดงสดของหมอลำ ในที่นี้ ทีมวิจัยเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย มาเป็นตัวแทนผู้รับสารทั่วภาคอีสานมา ๖ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดยโสธร จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดอุบลฯ จังหวัดละ ๑๐๐ คน รวม ๖๐๐ คน

๑.๓ กลุ่มตัวอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนและอนุรักษ์หมอลำ

๑.๓.๑ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาล

๑.๓.๑.๑ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในท้องถิ่น ได้แก่ เจ้าหน้าที่ในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข เจ้าหน้าที่ประจำสถานีวิทยุโทรทัศน์ ช่อง ๑๑ กรมประชาสัมพันธ์

๑.๓.๑.๒ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในส่วนกลาง(กรุงเทพฯ) ได้แก่ เจ้าหน้าที่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)

๑.๓.๒ หน่วยงานธุรกิจเอกชน

๑.๓.๒.๑ หน่วยงานธุรกิจเอกชนในท้องถิ่น ได้แก่ เจ้าของสำนักงานหมอลำ

๑.๓.๒.๒ หน่วยงานธุรกิจเอกชนในส่วนกลาง(กรุงเทพฯ) ได้แก่ เจ้าของบริษัทผู้ผลิตเทป และวีซีดี

๒. แหล่งข้อมูลที่เป็นสื่อโทรทัศน์

มี ๒ ประเภทคือ

๑. แหล่งข้อมูลประเภทบันทึกเสียงอย่างเดียว ได้แก่ เทปคาสเซ็ทและแผ่นซีดีบันทึกเสียงของหมอลำประเภทต่างๆ ทั้ง หมอลำกลอน และหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำแบบคอนเสิร์ต

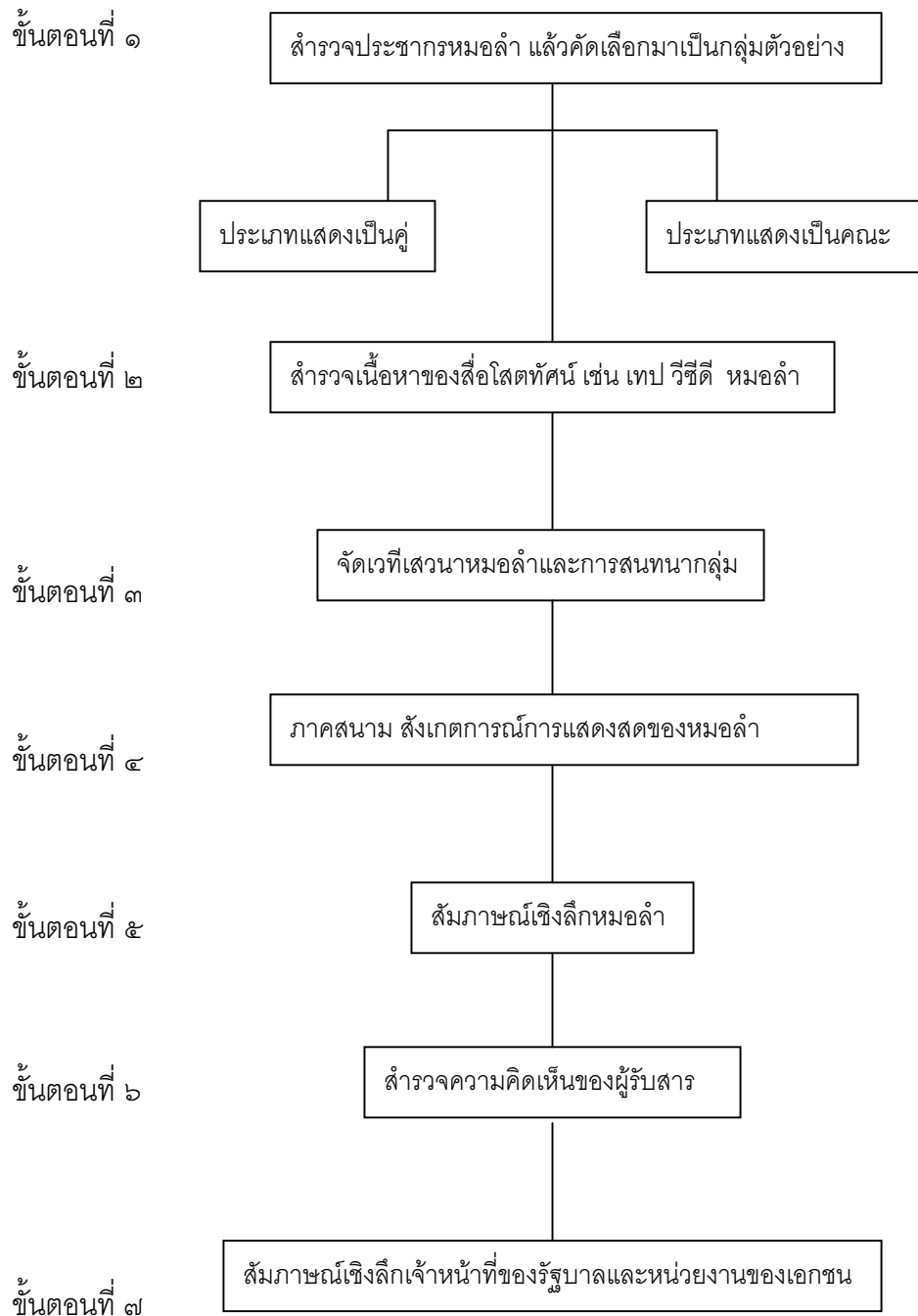
๒. แหล่งข้อมูลประเภทบันทึกทั้งภาพและเสียง ได้แก่ วีซีดีบันทึกการแสดงสดของหมอลำทั้งหมอลำกลอน และหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำแบบคอนเสิร์ต

๓. ข้อมูลที่เป็นเอกสาร

ได้แก่ เนื้อกลอนลำของหมอลำที่ทีมวิจัยรวบรวมได้จากหมอลำในจังหวัดต่างๆ

ข.การเก็บรวบรวมข้อมูล

เนื่องจากขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมดมีหลายขั้นตอน ดังนั้น ทีมวิจัยจะแสดงให้เห็นเป็นแผนภูมิกว่าๆ เพื่อให้เห็นภาพรวมก่อนที่จะอธิบายทีละส่วนดังนี้

๑. การสำรวจประชากรหมอลำเพื่อการคัดเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่าง

เนื่องจากหมอลำในแต่ละจังหวัดในภาคอีสานมีเป็นจำนวนมากทั้งยังมีหลายประเภท ดังนั้นทีมวิจัยจึงต้องสำรวจรายชื่อกลุ่มประชากรหมอลำที่กระจัดกระจายอยู่ในจังหวัดต่างๆก่อน แล้วจึงนำมาคัดเลือกเป็นกลุ่มตัวอย่าง การคัดเลือกหมอลำเพื่อนำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างนี้ ทีมวิจัยตั้งเกณฑ์ไว้ว่า จะเป็นหมอลำอาชีพที่มีประสบการณ์การลำอย่างน้อย ๕ ปี

เพื่อให้ได้หมอลำอย่างกว้างขวางและครอบคลุม ทีมวิจัยแบ่งกลุ่มหมอลำออกเป็น ๒ ส่วนคือ ภาคอีสานตอนบนและภาคอีสานตอนล่าง โดยเลือกจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นจังหวัดที่มีหมอลำมีชื่อเสียงจำนวนมากและเป็นจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางของภาคอีสานตอนบน และจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งเป็นจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางของภาคอีสานตอนล่าง การสำรวจหมอลำทั้งจากสองจังหวัดดังกล่าวจะอาศัยวิธีการสอบถามจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น สอบถามจากสำนักงานหมอลำ ตลอดจนการตรวจสอบสื่อโทรทัศน์ (เทปคาสเซ็ท วีดิโอเทป) ที่ปรากฏตามแผงเพลงและซีดีร้านขายสินค้าทั่วไป

หลังจากนั้นจึงนำมาจัดกลุ่มแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

- ก.ประเภทแสดงเป็นคณะ คือ หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำแบบคอนเสิร์ต
- ข.ประเภทแสดงเป็นคู่ คือ หมอลำกลอน หมอลำกลอนซิ่ง และ หมอลำซิ่ง

สำหรับเกณฑ์การคัดเลือกหมอลำนั้นทีมวิจัยมีเกณฑ์กว้างๆ ในการคัดเลือกดังนี้ หมอลำทั้งสองประเภทจะต้องเป็นหมอลำที่

๑.๑ เป็นหมอลำโดยอาชีพ

๑.๒ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในจังหวัดหรือระดับภาคอีสาน มานานไม่น้อยกว่า ๕ ปี (นับถึงปี ๒๕๔๔)

๑.๓ มีการสร้างสรรค์ผลงานจนได้รับการบันทึกเสียง หรือได้รับการว่าจ้างให้ไปแสดงอย่างสม่ำเสมอ

๑.๔ มีความพร้อมและตั้งใจที่จะให้ความร่วมมือในการวิจัย

หมอลำที่ได้รับการคัดเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่างทั้งสองประเภคนั้น ทีมวิจัยจะนำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างที่จะไปร่วมกิจกรรมภาคสนามตามรายละเอียดต่อไปในวิธีการศึกษา

๒. การสำรวจเนื้อหาของสื่อโทรทัศน์ เช่น เทป วีซีดี การแสดงหมอลำประเภทต่างๆ

ขั้นตอนนี้ ทีมวิจัยใช้วิธีการฟังเทปหมอลำ และดูวีซีดีบันทึกการแสดงสดของหมอลำเพื่อวิเคราะห์หาวิธีการคัดเลือกเนื้อหาสาระและการผลิต ตลอดจนการผลิตซ้ำเนื้อหาสาระ

ของหมอลำประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นหมอลำประเภทคู่ และหมอลำประเภทคณะที่ได้รับการผลิตโดยบริษัทผู้ประกอบการผลิตเทปและวีซีดี

การวิเคราะห์ข้อมูลจากการฟังเทปคาสเส็ตหมอลำนั้น ทีมผู้วิจัยฟังเทปหมอลำจำนวนทั้งหมดประมาณ ๕๐ ม้วน โดยแบ่งเป็นเทปคาสเส็ต ๓ ประเภทคือ หมอลำกลอน หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำแบบคอนเสิร์ต

นอกจากนี้ทีมผู้วิจัยได้ดูวีซีดีบันทึกการแสดงสดของหมอลำเพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

- ๑.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสด คณะ ส.แสงรวมดาว แสดงเรื่อง "นางเต่าคำ"
- ๒.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะโกศลรุ่งลำเพลิน แสดงเรื่อง "นกชนทอง"
- ๓.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะประถมบันเทิงศิลป์ แสดงเรื่อง "กำไลมาศ"
- ๔.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะ ยุพาพร แสงเพชร แสดง "ลำซึ่งเล่าเรื่องต่อกลอน" พระสุณณโนราห์
- ๕.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเพชรอุบล แสดงเรื่อง "ท้าวสุวรรณหงษ์"
- ๖.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะหงษ์ฟ้ามหาราช แสดงเรื่อง "ลีลาวดี"
- ๗.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสด ป.ฉลาดน้อย/อังคนางค์ คุณไชย แสดงเรื่อง "ท้าวกำกาดำ"
- ๘.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเพชรสีคราม แสดงเรื่อง "นางนกกระจาบ"
- ๙.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเพชรอุบล แสดงเรื่อง "ท้าวสุวรรณหงษ์"
- ๑๐.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเสียงอีสาน แสดงเรื่อง "ฮอยปานดำ"
- ๑๑.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะสวรรค์อีสาน แสดงเรื่อง "สมเด็จพระศรีสุริโยทัย"
- ๑๒.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะกันเองวาทีศิลป์ แสดงเรื่อง "เลือดรักเลือดขัง"
- ๑๓.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเฉลิมพล มาลาคำ แสดงเรื่อง "เสือแปดถ้ำ ขย้ำเฉลิมพล"
- ๑๔.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะก้องสยามบันเทิงศิลป์ บานเย็น รากแก่น แสดงเรื่อง "บุญได้แก่ผู้ทำ กรรมได้แต่ผู้ก่อ"
- ๑๖.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะสังวาลย์น้อย ดาวเหนือ แสดง "ลำซึ่งคู่ดินคู่แดด"
- ๑๗.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะระเบียบวาทีศิลป์ แสดงเรื่อง "ตีนช้างเหยียบปากนก"
- ๑๘.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะสวรรค์อีสาน แสดงเรื่อง "ขูลุนางอ้อ"
- ๑๙.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเพชรสีคราม แสดงเรื่อง "สุวรรณสาม"

๒๐.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะน้องใหม่เมืองชุมแพ แสดงเรื่อง"หยาดน้ำตาเมียแดง"

๒๑.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะซูปเปอร์คอนเสิร์ต" แสดงเรื่อง "หุดสามเปา"

๒๒.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะวงสันต์อินคอนเสิร์ต แสดงเรื่อง "ท้าวซูลู-นางอ้ว"

๒๓.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะลูกอีสานลำเพลิน แสดงเรื่อง "ท้าวตุ๊กกะตะ หอยปังกำ"

๒๔.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเพชรสีคราม แสดงเรื่อง "นางนกรกระจาบ"

๒๕.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะขุนพล ต้นแก้ว แสดง "ลำซิ่งกะเหรี่ยงภูธร"

๒๖.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะระเปียบวาทะศิลป์ แสดงเรื่อง "ไหใหญ่ล้น ไหน้อยปริ่ม"

๒๗.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะแก่นนครบันเทิงศิลป์ แสดงเรื่อง "ประวัติศาสตร์เมืองโคราช"

๒๘.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะอินทรีอีสาน แสดงเรื่อง "ง่อยป่าผีพราย"

๒๙.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะเพชรบุล แสดงเรื่อง "นางแดงอ่อน"

๓๐.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะหนูภาววิเศษศิลป์ แสดงเรื่อง "น้ำตาเมียหลวง"

๓๑.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะสวรรค์อีสาน แสดงเรื่อง "ขุนช้างขุนแผน"

๓๒.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะประมณบันเทิงศิลป์ แสดงเรื่อง "ลูกใจบาป คำสาปเนรคุณ"

๓๓.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ แสดงเรื่อง "แก้วหน้าม้า"

๓๔.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะสาวอีหลีคักคัก แสดงเรื่อง "หัวอกสะไ้ น้ำใจแม่ย่า"

๓๕.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง แสดงเรื่อง "ท้าวก่ำกาดำ"

๓๖.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะมาลัยทอง แสดงเรื่อง "ห่อข้าวลูกสะไ้"

๓๗.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะลูกอีสานลำเพลิน แสดงเรื่อง "ผาแดงนางไอ่"

๓๘.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ แสดงเรื่อง "รามเกียรติ์"

๓๙.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะ "สมพงษ์มงคลศิลป์" แสดงเรื่อง "พี่อ้ายตาขาว น้ำสาวลื้มแม่"

๔๐.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะระเปียบวาทะศิลป์ แสดงเรื่อง "ดาบแก้วดาบทอง"

๔๑.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะบุญชู ห้าอ่อน แสดงเรื่อง "ลำซิ่งสุดมัน"

๔๒.วีดีโอซีดี บันทึกการแสดงสดคณะหงษ์ฟ้ามหาราช แสดงเรื่อง "ลีลาวดี"

๔๓.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคณะประดิษฐ์ศิลป์ บานเย็น รากแก่น แสดงเรื่อง "ท้าวชี่
ยาง นางขอนดอก"

๔๔.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคณะเฉลิมพล มาลาคำ แสดงเรื่อง "ท้าวกระเกด"

๔๕.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคณะขวัญใจเพชรโพยทอง แสดงเรื่อง นางกาฝาก

๔๖.บันทึกการแสดงสด คอนเสิร์ตหมอลำซิ่ง ลำโดย เทิดทูน บุญวงศ์ กับ สุกานดา ยอด
นภา ชุด ชิงสะพานฟ้า ๖

๔๗.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคอนเสิร์ตหมอลำซิ่ง ลำโดย วีระชัย ฟ้าแลบ กับ พวง
พันธ์ เสียงเรไร ชุด ชิงสะพานฟ้า ๗

๔๘.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดลำซิ่งห้ามิติ (ลำซิ่ง ลำเรื่อง ลูกทุ่งอีสาน สดริงอีสาน
ตลก) ชุด ๑

๔๙.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดลำซิ่งห้ามิติ (ลำซิ่ง ลำเรื่อง ลูกทุ่งอีสาน สดริงอีสาน
ตลก) ชุด ๒

๕๐.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดลำซิ่งห้ามิติ (ลำซิ่ง ลำเรื่อง ลูกทุ่งอีสาน สดริงอีสาน
ตลก) ชุด ๓

๕๑.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดลำซิ่งห้ามิติ (ลำซิ่ง ลำเรื่อง ลูกทุ่งอีสาน สดริงอีสาน
ตลก) ชุด ๔

๕๒.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดสุดยอดลำซิ่ง ชุดชิงวาทหิว ลำโดย เชียงแหลม แกมหมู
มั่ง กับ ลักษณะน้อย สายลมเย็น

๕๓.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคอนเสิร์ตหมอลำซิ่งชิงชนะเลิศ ดังระเบิด ชุด ๒

๕๔.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคอนเสิร์ตหมอลำซิ่ง ๔ แชมป์สอย ๔ แชมป์ ชุด ๑

๕๕.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคอนเสิร์ตหมอลำซิ่ง ๔ แชมป์สอย ๔ แชมป์ ชุด ๔

๕๖.วัดโอชีดี บันทึกการแสดงสดคอนเสิร์ตหมอลำซิ่ง ๔ แชมป์สอย ๔ แชมป์ ชุด ๕

๓. การจัดเวทีเสวนาหมอลำและการสนทนากลุ่ม

เนื่องจากมีกลุ่มประชากรเป็นจำนวนมาก ดังนั้น การที่จะเก็บข้อมูลเพื่อให้
เห็นภาพรวม อันเป็นการสำรวจสถานการณ์ภาพของหมอลำทั้งภาคอีสานนั้น ทีมวิจัยได้ใช้วิธีการ
เชิญหมอลำมาร่วมเสวนาโดยไม่จำกัดประเภท ประสบการณ์ และวัย มาเข้าร่วมสัมมนา โดย
แบ่งพื้นที่การจัดเวทีออกเป็น ๒ แห่งคือ ภาคอีสานตอนบน และภาคอีสานตอนล่าง มีการจัด
เสวนา ๒ ครั้ง

ครั้งแรก ระหว่างวันที่ ๘-๙ มกราคม ๒๕๔๕ ที่จังหวัดขอนแก่น โดยเชิญหมอลำจากจังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี และจังหวัดมหาสารคามมาร่วมสัมมนา มีหมอลำและผู้ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมการสัมมนาดังนี้

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	ที่อยู่	โทรศัพท์
๑	นายอมรฤทธิ์ อภิรักษ์	นายกสมาคมส่งเสริมศิลปนิพนธ์ ลำอีสาน ๑๑๑๒/๓๑๒ ถ.ฝั่ง เมืองบัญชา ต.ตลาด อ.เมือง จ.มหาสารคาม	๐๔๓-๗๑๑๑๔๘ ๐๑-๗๙๙๔๙๗๖
๒	นายณรงค์ แสนโกษา	ในศิริถ บ.ข.ส. จ.มหาสารคาม	๐๔๓-๗๔๐๖๑๖ ๐๑-๙๖๔๙๖๖๕
๓	นายสมาน สีดา	น้องนิค เมืองชุมแพ ๑๖๒ ม. ๕ ต.หนองไผ่ อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๓๑๒๓๖๑ ๐๑-๙๗๕๔๗๕๖
๔	นายจันดี หลักคำพัน	๔๐/๒๖ ถ.อดุลยเดช ต.หมาก แข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๔๐๓๒๖
๕	นายสมบัติ ศรีทะบาล	ศูนย์รวมหมอลำสมบัติศรีทะบาล ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ. อุดรธานี	๐๔๒-๒๔๕๒๐๔
๕	นางบัวบาน นวลศรี	หมอลำคณะอีสานเจริญศิลป์ บ้านท่าช้าง ต.วังเพิ่ม อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น	๐๑-๓๙๒๒๕๕๘
๖	นางบุญช่วง เด่นดวง	ม. ๖ หนองแก ต.หนองนาคำ อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๙-๘๖๑๘๒๗๐
๗	นายไข เวียงวิเศษ	ม.๙ บ้านหนองขาม ต.หนองไผ่ อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	๐๔๒-๓๑๒๒๔๖ ๐๙-๘๔๑๔๖๗๔
๘	นายครรชิต ศรีทะบาล	ศูนย์รวมหมอลำสมบัติศรีทะบาล ถ.หมากแข้ง ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ. อุดรธานี	
๙	นายลำดวน อ่อนละมูล	สำนักงานลำดวนปากเข็ด ๓๑/๓ ม.๗ บ้านแก่น้อย ต.หนองบัว อ.เมือง จ. อุดรธานี	๐๑-๗๑๗๐๘๙๖
๑๐	นายดิลก กุลน้อย	สำนักงานหมอลำพ่อคำหมื่นมูล ปอ ๖๖/๒ ต.หนองไผ่ อ.ชุมแพ	๐๔๒-๓๑๒๑๙๖

		จ.ขอนแก่น	
๑๑	นางยุภาพร บุญแก้ว	๖๕/๑ ซ.๑ ฝ้ายขาวนา ถ.โพน พิสัย ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐ ๔ ๒ - ๗๓๒๕๕๖๑ ๐๑-๒๗๑๓๑๖๓
๑๒	นางสังวาลย์ ขวัญมงคล	หมอลำสังวาลย์ ขวัญมงคล ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๔๕๒๐๔
๑๓	นายธนุสร พิมพุก	๙๕ ม.๕ บ้านหนองกระแหล่ง ต.หนองกุงเชิง อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๓๒๐๘๒๒
๑๔	นายสมคิด กระทั่งทอง	๖๕/๑ ซ.๑ ฝ้ายขาวนา ถ.โพน พิสัย ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๓๒๕๕๖๑
๑๕	นายบัวลา ลุนบัวบาน	คณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ต.ขามเฒ่า อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม	
๑๖	นายสายัณห์ สุริยะสกุลพงษ์	๒๕๕ ม. ๑๓ บ้านพรสวรรค์ ถ.เหล่านาคี ต.บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น	๐๑-๕๔๖๐๑๘๗ ๐๑-๖๐๑๖๕๙๓
๑๗	นายสัญญา ฟรีซัง	ม. ๔ บ้านหนองกม ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี	๐๑-๒๒๐๑๘๙๗
๑๘	นายทองพล หนองเหล็ก	๖๙ ต.หนองอ้อ อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	๐๔๒-๓๒๖๒๑
๑๙	นางเทวี บุตรตัว	สำนักงานทวิการบันเทิง ๑๔ ถ.หมากแข้ง ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๔๘๕๕๘
๒๐	อาจารย์ฉวีวรรณ ดำเนิน	วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด ถ.มีโชคชัย อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด	๐๔๓-๕๒๔๕๓๐
๒๑	นายทองเจริญ ดาเหลา	บ้านหนองแก ต.หนองนาคำ อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๙-๘๖๑๘๒๗๐
๒๒	นายสมภาร บุญซ้อน	๒๓๙/๖ ซ.ปลดภัย ถ.ศรีสุข ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๔๖๘๖๔

๒๓	นายไพโร ดวงดาว (เชียงบัว อายสาว)	เมืองเลยรื้อสอร์ท บ.นาอาน ต.นา อาน อ.เมือง จ.เลย	๐๔๒-๘๓๒๘๖๓
๒๔	นายสมนิตย์ ดิยะวงศ์	๑๔๓ สำนักงานหมอลำอีสานการ บันเทิง ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๒๒๒๗๙๕
๒๕	นายประดิษฐ์ จันทน์บุผา	๑๕/๖ ถ.หมากแข้ง ต.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๓๒๕๐๑๘
๒๖	นายสำนวน ชัยชนะ	๑/๑ ถ.หมากแข้ง อ.เมือง จ. อุดรธานี	๐๑-๗๙๙๑๔๖๕ ๐๔๒-๒๔๔๕๕๕๔
๒๗	นางอำพรรณ สร้อยสังวาลย์	๘๑ ม. ๓ ต.เชียงเพ็ง อ.กุดจับ จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๕๑๕๖๗
๒๘	นางเสงี่ยม สุขสำราญ	๑๑๐ บ้านโนนสง่า ต.พานพร้าว อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย	
๒๙	นางทองย้อย เสงะไสย	๙ ถนนหมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๙-๙๓๗๓๐๖๖
๓๐	นางลารัลย์ ดาวเหนือ	ถ.หมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๑-๙๗๔๔๙๑๑
๓๑	นางหนูเลียบ สนั่นเมือง	๙ ถนนหมากแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๒๑๐๖๙ ๐๙-๙๓๗๓๐๖๖
๓๒	นางประจวบ ไม่เศร้า	๒๕/๑๐ ม.๔ บ.ค่ายเสรี ต.เขา สวนกว้าง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๑-๗๑๑๕๐๗๗
๓๓	นางเดือน แสนจำราห์		๐๔๓-๒๔๙๒๔๒
๓๔	นายคารมณ เวียงจันทร์	๑๐/๑ ม.๓ บ้านทรัพย์สว่าง ต. น้ำหนาว อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์	๐๕๖-๗๗๙๑๒๓
๓๕	นางเรียบสุดา ปัดทอง	๑๐ ม.๔ บ้านกุดเทา ต.บ้านจาน อ.พุทไธสง จ.บุรีรัมย์	๐๔๔-๖๑๘๑๕๑
๓๖	นายพรม ชินภูเขียว	๑๖๓ ม. ๖ ต.นาเพียง อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๒๑๓๕๑๙ ๐๑-๘๓๕๔๐๗
๓๗	นายมอง ชาวนา	๓๕๓ บ้านสามพร้าว อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๑-๗๔๙๖๓๘๕
๓๘	นายสุระ ใจมณี	๓๒๕ ม. ๑๐ ต.บ้านเล่า อ.เมือง จ.ชัยภูมิ	๐๔๔-๘๑๒๒๘๕ ๐๑-๗๘๙๕๒๔๕

๓๙	นายบัวฮอง จำเรณูทิพย์	๑๒ ม. ๑๔ ต.นาป่าน อ.เมือง จ.ชัยภูมิ	๐๔๔-๘๕๐๐๓๒ ๐๑-๙๗๖๓๘๖๔
๔๐	นางเบญจวรรณ สมสิงห์	๙๘ ม. ๕ บ้านหนองกะแห่ ต.หนองกงเขิน อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๒๔๙๒๑๖
๔๑	คุณรัตนะ ที่รักดี	๖๘๔/๓ ซอย หนองวัด	๐๔๓-๓๒๐๘๒๒
๔๒	นายสวัสดิ์ แก้ววิชา	๒๑๘ หนองไผ่เหนือ ต.วังหินลาด อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	๐๑-๘๗๒๖๗๔๘
๔๓	นายเคน ดาเหลา	๕๒๘/๑๕๕ แก่งทองธานี ซ.๓ ต.บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๓๔๔๔๘๔
๔๔	นางบุญเพ็ง ไผ่ผิวยัย	๕๒๘/๑๕๕ แก่งทองธานี ซ.๓ ต.บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๓๔๔๔๘๔
๔๕	นายบัวลา ลุนบัวบาน		๐๔๓-๗๗๑๗๐๑
๔๖	คุณวิจิตร คันทวี	๓๖ ม. ๘ ต.เดิด อ.เมือง จ.ยโสธร	
๔๗	นายสมพงษ์ มาพร	๑/๒ ถ. หมาแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๔๒-๒๔๕๓๐๑
๔๘	นายปรีชา ศรีทะบาล	สำนักงานหมอลำสมบัติศรีทะ บาล ถ. หมาแข้ง อ.เมือง จ.อุดรธานี	๐๙-๘๖๒๙๔๔๓
๔๙	นายทองเยี่ยม ประสมพืช	๒๑๑หัวนา ต.จระเข้ หนองเรือ จ.ขอนแก่น	๐๙-๘๖๓๓๙๖๙
๕๐	นายสุดีใจ เทียงตรงกิจ (หญิงหนอง)	๑๖๒ ม.๑๓ บ้านสำราญ ต.สำราญ อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๕๑	คุณชัยชาญ จันหนองขาม	๒๒๕ บ้านหนองขาม ต.หนองไผ่ อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	
๕๒	นายหลาบ ชินภูเขียว	บ้านหนองไฮ ต.นาเพียง อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๒๑๓๕๑๙
๕๓	นายสมบุญ เตชะศรี	๒๖๙/๒ บ้านหนองตาไก้ ต.ภูห่าน อ.สีชมพู จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๒๑๑๕๒๙
๕๔	คุณระยอง แสนจำลาห์	๒๗/๑๒ บ้านดอนช้าง ต.บ้านเม็ง	

		อ.หนองเรือ	
๕๖	นายวิฑิต พลตรี	๔๘ ม.๘ ต.ศิลา อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๕๗	นายโชคชัย ขาวไชยมหา	๓๓ /๒๔ ต.เมืองเก่า อ.เมือง จ.ขอนแก่น	๐๑-๕๔๖๓๕๓๒
๕๘	นางราตรี ศรีวิไล	๔๑/๖๐ ซ.เสรี อ.เมืองจ.ขอนแก่น	
๕๙	นายชรินทร์ กาละพันธ์	๔๑/๖๐ ซ.เสรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๖๐	นายบรรจง หลวงราชา	๑๙๐ ม.๑๑ ต.ท่าพระ อ.เมือง จ.ขอนแก่น	๐๔๒-๒๖๒๖๕๑
๖๑	นายประมวล แสนจำลา	๔๓ /๒ หนองสระ อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น	๐๙-๗๑๖๗๕๙๕
๖๒	นายบัวเรียน ชัยเวียง	๖๑ ม. ๔ ต.ศิลาสูง อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น	
๖๓	นายสงวน จินคำ	๑๘๔ บ้านหัวฝาย ต.หอแดง อ.ชนบท จ.ขอนแก่น	๐๙-๘๖๒๖๒๙
๖๔	นายเดชา ทรงศิลป์	๔๑/๖๐ ซ.เสรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๖๕	นายไข เวียงวิเศษ	๓๙๙ ม. ๙ ต.หนองไผ่ อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น	
๖๖	นายจำเริญ กระพี้แดง	๓๔๘/๙ อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๖๗	นางวันดี พลทองสถิตย์	๑๓๙ ม. ๙ ต.ศิลา อ.เมือง จ.ขอนแก่น	๐๔๓-๓๗๘๑๔๘
๖๘	นางลินดา ฟ้าประทาน	๔๑/๖๐ ซ.เสรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๖๙	นายมานพ ลาพรหมมา	๔๑/๖๐ ซ.เสรี อ.เมือง จ.ขอนแก่น	
๗๐	นางประยูร แกวกุดเรือ	บ.ฝื่อ ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น	

ครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๒๔-๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕ เชิญหมอลำจากจังหวัด
ยโสธร จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดอุบลฯ มาร่วมสมมนาที่จังหวัดอุบลราชธานี มีหมอลำและผู้ที่
เกี่ยวข้องเข้าร่วมการสมมนาดังนี้

ลำดับ	ชื่อ-สกุล	ที่อยู่	โทรศัพท์
๑	นายทองมาก จันทะลือ	๑๕๖ ต.เมืองศรีไพร อ.วารินชำ ราบ จ. อุบลราชธานี ๓๔๑๙๐	
๒	นายบุญยัง คำลอย	๙๐ ส.ม.ค.ม.หมอลำศรีสะเกษ อ.เมือง จ. ศรีสะเกษ	๐๔๕-๖๑๕๔๖๓
๓	นางบุญยัง ต้นทอง	๘๓ ม. ๒ ต.ฟางคำ อ.สิรินทร จ.อุบลราชธานี	๐๑-๒๖๕๑๑๖๑
๔	นางกลมลี จันทวลี	๑๕๔/๑ บ้านแก่งเค็ง ต.แก่งเค็ง อ.กุดข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๒๑๒๐๔๓
๕	นางบรรจงรักษ์ พึ่งสุข	๘๗ ม.๗ ต.โพธิ์ไทร อ.พิบูลมัง สาหาร จ. อุบลราชธานี	๐๙-๙๔๗๔๐๐๓
๖	นายทองสุน บัญเดิม	๘๓ ม.๗ บ้านสร้างมิ่ง ต.หนอง เมือง อ.ม่วง จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๔๘๙๓๙๓
๗	นายสุเทพ ชัยยันต์	๒๐ ม. ๘ บ้านรังกาแสง ต.สร้าง ก่อ อ.เขื่องใน จ.ร้อยเอ็ด	
๘	นายสมปอง ชันเงิน	๑๑ ม. ๘ ต.สร้างถ้อง อ.เขื่องใน จ. อุบลราชธานี	๐๑-๕๔๙๕๐๖๑
๙	นายเหล็กกล้า ชันชาติ	๑๑ ม. ๙ ต.หัวดอน อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี	
๑๐	นายนาลอน ธาตุทอง	๑๑๒ ต.ข้าวปุ้น อ. ข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๔๘๔๑๐๘
๑๑	นางประยูร ธาตุทอง	๑๑๒ ต.ข้าวปุ้น อ.ข้าวปุ้น จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๔๘๔๑๐๘
๑๒	นายคำแก่ง บั้งใหญ่	๓๖๓ ถ.บูรพาใน อ.เมือง จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๒๕๕๙๘๐
๑๓	นายเสน กำเนิดสิงห์	๒๒ ถ.พโลชัย ซ.๕ อ.เมือง จ. อุบล	๐๔๕-๒๖๑๙๘๑
๑๔	นางอำนาจ แฝงงาม	๙๙/๒๖ ม. ๔ บ้านสามพร้าว	๐๔๕-๓๑๒๓๐๗

		ต.ขามใหญ่ อ.เมือง จ.อุบลราชธานี	
๑๕	นายรังสรรค์ วงศ์งาม	๑๓๗ ถ.สุขาอุปถัมภ์ ต.ไพร่เมือง อ.เมือง จ. อุบลราชธานี	๐๔๕-๓๑๑๓๑๘ ๐๙-๓๒๓๒๗๒๐
๑๖	นายกันยา ไสภากู	๑๘ ถ.เทศบาล ต.วาริน อ.วาริน จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๓๒๓๑๕๐
๑๗	นายนุ่ม เย็นใจ	๔๘ ซ.ชยางกูร ๒๑ ถ.ชยางกูร ต.ในเมือง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๓๑๓๐๑๘
๑๘	นายสมาน หงษา	๑๑๙ ถ.ศรีจันทร์ ต.วาริน อ.วา ริน จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๓๒๓๐๓๑ ๐๑-๗๒๕๘๖๕๓
๑๙	นายสุพรรณ ตะรินทร์	๘ ม. ๒ ต.แสนสุข อ.วาริน จ.อุบลราชธานี	๐๔๕-๒๖๗๗๓๘
๒๐	นายภาพเขียน เนตรวงศ์	ม.๑๑ บ้านโนนสำนัก ต.หญ้า ปล้อง อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๙-๙๔๙๒๙๗๘
๒๑	นายสามดาว ฝานเหลา	๕๐/๑๓ ต.หญ้าปล้อง อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๔๕-๖๑๗๐๙๐ ๐๑-๒๖๖๗๑๐๒
๒๒	นายบัณฑิต จิตธรรม	๓๐๒ แสนสุข อ.วาริน จ.อุบลราชธานี	๐๑-๒๘๒๔๗๘๘ ๐๙-๕๘๑๓๔๐๑
๒๓	นายเดชา สมบูรณ์	๑๔๓ ม.๑๑ บ้านโนนสำนัก ต.หนองหญ้าปล้อง อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๑-๕๗๙๕๔๒๓
๒๔	น.ส.จินตนา สุภาพันท์	๑๔๓ ม.๑๑ บ้านโนนสำนัก ต.หนองหญ้าปล้อง อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๙-๕๘๒๒๐๓๔
๒๕	นายสุเวช บำรุงสุข	๑๓ ม.๕ ชุมชนหนองคู ต.หนอง ครก อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๑-๕๔๘๕๑๖๕
๒๗	นายสมพงษ์ ทวงกรด	๒๘ ม.๙ บ้านทองสวัสดิ์ ต.หนอง งอม อ.ทุ่งศรีอุดม จ.อุบลราชธานี	๐๙-๔๒๖๙๘๙๒
๒๘	นายพิบูล หอมหวาน	๑๕๗ ม.๑ นากระแซง	๐๙-๕๘๒๕๔๙๖
๒๙	นายคำหม่วน กุสเดช	๑๒๔ ม. ๖ บ้านหม้อทอง ต.นา	๐๙-๗๒๐๐๖๖๑

		กระแซง อ.เดช จ.อุบลราชธานี	
๓๐	นายสุระศักดิ์ จันทิ	๘๒ ม.๒๐๑ ต.เมืองเดช อ.เดช อุดม จ.อุบล	๐๑-๙๗๖๕๔๘๘
๓๑	นายสุนทร ทนทาน	๓ ม.๓ บ้านหนองคู อ.เมือง จ.อุบล	๐๑-๙๙๙๙๑๐๓
๓๒	น.ส.อุบล จันละบุตร	๕๗ ม.๕ บ้านเขือก ต.เด็ด อ.เมือง จ.ยโสธร	๐๙-๕๘๐๐๑๓๑
๓๓	นายพิพัฒน์ การะเกตุ	๕๗ ม.๕ บ้านเขือก ต.เด็ด อ.เมือง จ.ยโสธร	๐๙-๕๘๐๐๑๓๑
๓๔	นายไพศาล ชัยแก้ว	ถ.สุขพังเคราะห์ บ้านนาควาย อ. เมือง จ.อุบลราชธานี	๐๙-๖๒๙๔๓๙๖
๓๕	นายสมจิตร แสงบุญ	๑๒๐ ม.๘ ต.โพธิ์ไทร อ.ป่าดัว จ.ยโสธร	๐๑-๔๗๐๔๔๘๔
๓๖	นายประเวศ นักรวม	๑ ม.๘ ต.โพธิ์ชัย อ.ป่าดัว จ.ยโสธร	๐๔๕-๗๙๕๔๓๓
๓๗	นายศักดิ์ บุญส่ง	๑๔๗ ม.๘ ต.ตาตทอง อ.เมือง จ.ยโสธร	
๓๘	น.ส.อุบล มุลยา	๑๔๗ ม.๘ ต.ตาตทอง อ.เมือง จ.ยโสธร	
๓๙	นายสำเนียง คำนงค์	๒๒๘ ม.๑๑ ต.หญ้าปล้อง อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	
๔๐	นายขรรชัย หอมขจร	๓๐ ม.๑๔ บ้านสุขเกษม ต.คันไร่ อ.สิรินธร จ.อุบลราชธานี	๐๙-๘๔๕๔๕๒๓
๔๑	นางสมหวัง ทองศรี	๒๕ ม.๖ บ้านดุงใหญ่ ต.ดุงใหญ่ อ.ม่วง จ.อุบลราชธานี	
๔๒	นายบุญเลิศ พิศคำ	๘๖ บ้านโนนวังน้อย ต.ยางโย ภาพ อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี	
๔๓	นายทองใส ทับถนน	๑๖๓ ม.๘ บ้านหนองถิ่นเพลน ต.หนองนาเพลน อ.วาริน จ.อุบลราชธานี	

๔๔	น.ส.กณิษฐา จิตธรรม	๑๔๐ ม.๔ ต.บึงใหม่ อ.วาริน จ.อุบลราชธานี	
๔๕	นายประสิทธิ์ แสนสนอง	๓๗๘/๔ ม. ๕ ชุมชนหนองคู ต.หนองครก อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๔๕-๖๑๗๔๙๗
๔๖	นายทองไธย์ บังเกษ	๓๗๐/๘ ม.๕ ต.หนองครก อ. เมือง จ.ศรีสะเกษ	๐๙-๙๔๘๘๐๙๐
๔๗	น.ส.สุรัชดา ปิ่นเพชร	ม.๑๑ ต.หญ้าปล้อง บ.โนนสำนั อ.เมือง	
๔๘	นายกฤษดา กตะศิลา	๓๓/๒ บ.ห้วย ต.ห้วยคำ อ.ราษี ไศล จ.ศรีสะเกษ	
๔๙	นายบุญมา พันธนาม	๘๒ ม.๘ ต.ไม้กลอน อ.พวน จ.อำนาจเจริญ	
๕๐	นายทองลา สายแวว	๒๐๒ ม. ๘ ถ.ขยางกูร ต.ยางโย ธาต อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี	

การจัดเวทีเสวนานี้มีการเชิญหมอลำทั้ง ๒ กลุ่มคือ หมอลำที่เป็นประเภทคณะและหมอลำที่เป็นประเภทคู่มาร่วมงานสัมมนา เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาศักยภาพแก่หมอลำ เพื่อให้หมอลำที่มาร่วมเสวนา เข้าใจวัตถุประสงค์การวิจัย และสามารถตั้งประเด็นการสนทนาตามหัวข้อที่ทีมวิจัยวางแนวทางเอาไว้

ในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของหมอลำในการสัมมนาทั้ง ๒ ครั้งมีผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้ที่เกี่ยวข้องในวงการหมอลำ เช่น หมอลำอาวุโส ผู้ดำเนินรายการหมอลำทางวิทยุ เป็นผู้ให้ข้อมูลแก่หมอลำ

หลังจากการให้ข้อมูลเรื่องการพัฒนา ศักยภาพของหมอลำแล้ว เป็นการจัดสนทนากลุ่ม (Focus group) เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาศักยภาพของหมอลำและผู้เข้าร่วมสัมมนา จากนั้นเป็นการร่วมอภิปรายผล และการร่วมแสดงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสัมมนา หลังการจัดสนทนากลุ่มเพื่อแสดงแนวทางการพัฒนาศักยภาพของหมอลำของกลุ่มหมอลำประเภทต่างๆ

๔. กิจกรรมภาคสนาม สังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำ

เป็นการเข้าร่วมสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participation Observation) โดยการติดตามการแสดงของหมอลำที่เคยเข้าร่วมงาน สัมมนาและหมอลำที่ไม่เคยเข้าร่วมสัมมนา กล่าวคือ หลังจากการสัมมนากลุ่มย่อยแล้ว ทีมวิจัยได้ตามไปดูการแสดงของหมอลำในชุมชนต่างๆ ในเขตภาคอีสาน โดยเข้าร่วมสังเกตการณ์ การแสดงสดของหมอลำทั้งหมอลำประเภทคู่และหมอลำประเภทคณะ เพื่อเพื่อสังเกตและ เก็บข้อมูลในการใช้กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาแล้วเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของหมอลำประเภทต่างๆ ในพื้นที่จังหวัด สังเกตและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการแสดง ออกของหมอลำและปฏิกิริยาตอบโต้ของคนในชุมชนนั้น เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในแต่ละพื้นที่ตามบริบทของแต่ละชุมชนและวัฒนธรรมของชุมชนนั้น

๕. การสัมภาษณ์เชิงลึกหมอลำ

ในขั้นนี้ ทีมวิจัยได้ออกตระเวนสัมภาษณ์หมอลำโดยเดินทางไปยังที่พักอาศัย ของหมอลำ การสัมภาษณ์หมอลำนี้ มีทั้งหมอลำที่เคยได้เข้าร่วมการสัมมนาทั้ง ๒ ครั้งที่ได้จัดไป แล้ว และหมอลำที่ไม่ได้เข้าร่วมการสัมมนา ทั้งนี้ หมอลำที่ได้รับการสัมภาษณ์อาจจะไม่ใช่ หมอลำที่ได้รับคัดเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่างของทีมวิจัยหรือไม่ใช่หมอลำจาก จ.ขอนแก่นและ จ.อุบลฯ ก็ได้ เนื่องจากทีมวิจัยต้องการเก็บข้อมูลจากหมอลำให้มีความหลากหลายกลุ่มที่สุด

๖. สัมภาษณ์ผู้รับสาร คือประชาชนในภาคอีสานที่ได้ชมการแสดงของหมอลำ

การเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้รับสารนั้น เนื่องจากมีกลุ่มตัวอย่างเป็น จำนวนมากและมีความหลากหลายทั้งด้านที่อยู่อาศัย ตลอดจนวัยของผู้รับสาร ดังนั้น ทีมวิจัย จึงใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณโดยการแจกแบบสอบถามเกี่ยวกับการนำเสนอเนื้อหาเพื่อ การพัฒนาของหมอลำแก่ผู้ชมหมอลำใน ๖ จังหวัดในภาคอีสาน ดังที่กล่าวไปแล้ว

๗. สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานของเอกชน

สัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าหน้าที่รัฐบาลและ บริษัทเอกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมและอนุรักษ์สื่อพื้นบ้านหมอลำเช่น ผู้ผลิตรายการของสถานีวิทยุท้องถิ่น สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรม (สวช.) เจ้าของสำนักงานหมอลำ ผู้ผลิตเทปและวีซีดีเกี่ยวกับหมอลำ

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

๑. การสัมภาษณ์เชิงลึก (Depth interview) โดยมีประเด็นที่จะสัมภาษณ์ ดังนี้

๑.๑ ประเด็นสัมภาษณ์หมอลำ

ทีมวิจัยแบ่งกลุ่มประเด็นการสัมภาษณ์ออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๑. ข้อมูลทั่วไป การเตรียมตัวก่อนการแสดง

- การเตรียมรูปแบบและเนื้อหาการแสดงก่อนการแสดง

๒. การสร้างความนิยม การทำให้เป็นที่ยอมรับ

- การทำตัวให้เป็นที่ยอมรับ เป็นที่นิยมของคนดู (Popularize)

- กลยุทธ์ที่จะทำให้เข้าถึงใจ สร้างความประทับใจให้คนดู

- การรักษาระดับความนิยมให้อยู่ในใจคนดูอย่างต่อเนื่อง

- กระบวนการสร้างตัวให้มีชื่อเสียง การอยู่ในภาวะเพาะบ่ม

๓. การใช้การแสดงและเนื้อหากลอนลำที่ให้สาระบันเทิง

- ความเข้าใจ ความตระหนัก การรู้จัก “สาระบันเทิง” ในทัศนะของหมอลำ

- การสืบทอด “ขนบ” (Tradition) วิธีการนำเสนอ “สาระบันเทิง” ตามแบบหมอลำยุคดั้งเดิม (เพื่อหารอยต่อ และการเชื่อมโยง หาความแตกต่างของ “สาระบันเทิง” ระหว่างอดีตและปัจจุบัน)

- การเลือกใช้ การคัดสรรและคัดทิ้งซึ่งรูปแบบ และเนื้อหา “สาระบันเทิง” แบบหมอลำดั้งเดิม

- การพัฒนาวิธีการนำเสนอ “สาระบันเทิง” ให้แตกต่างจากหมอลำยุคก่อน ๆ

- กลยุทธ์การให้น้ำหนัก การผสมผสานระหว่าง “สาระ” กับ “บันเทิง” ให้มีความกลมกลืน และความพอเหมาะพอดี

- การริเริ่ม สร้างสรรค์ ความเป็น “สาระบันเทิง” แบบใหม่ ๆ (แม้ว่าตัวหมอลำจะไม่รู้ตัวว่ากำลังทำตัวให้เป็นที่หรือแสดงความเป็น “สาระบันเทิง” ออกมา)

- กลยุทธ์ที่ถ่ายทอดเนื้อหาสาระแบบสาระบันเทิงที่ต้องการส่งไปถึงคนดู

๑.๒ ประเด็นสัมภาษณ์นักประพันธ์กลอนลำ

- กลวิธีการเลือกเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนามาประพันธ์เป็นกลอนลำ

- วิธีการผสมผสานเนื้อหาเพื่อการพัฒนาให้กลมกลืนกับความบันเทิง

- การใช้คำร้องและทำนองให้ทันสมัยหรือฟังดูแตกต่าง

- วิธีการถ่ายทอด บอกเล่าเนื้อหาที่นักประพันธ์แต่งขึ้น ไปสู่หมอลำเพื่อให้หมอลำสามารถเข้าถึง “แก่น” ของกลอนลำ

๑.๓ ประเด็นสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลและเอกชนที่มีส่วนสนับสนุนหมอลำ

- บทบาทในการเป็นผู้สนับสนุนหมอลำของหน่วยงานที่สังกัด
- อุปสรรคและข้อจำกัดในการสนับสนุน ส่งเสริมหมอลำ
- มุมมองเรื่องความเปลี่ยนแปลงของหมอลำในอนาคต
- จุดเด่นของหมอลำที่จะนำไปส่งเสริมได้ในสายตาของหน่วยงานและองค์กร
- จุดอ่อนและข้อแก้ไขของหมอลำในสายตาของหน่วยงานและองค์กรที่เป็นอุปสรรคในการจะให้ความสนับสนุน

๒. แบบสอบถามเชิงสำรวจ(Questionnaire)ผู้รับสารที่ได้ดูการแสดงของหมอลำ

การใช้แบบสอบถามนั้น ทีมวิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างมาทั้งหมด ๖๐๐ คน โดยใช้วิธีการสุ่มแบบบังเอิญ จาก ๖ จังหวัดในภาคอีสานคือ จ.อุดรธานี จ.ขอนแก่น จ.มหาสารคาม จ.ยโสธร จ.อุบลราชธานี และ จ.ศรีสะเกษ ซึ่งการแจกแบบสอบถามให้กลุ่มตัวอย่างทั้งหมดนี้ ทีมวิจัยตั้งเป้าเอาไว้ว่าต้องแจกแบบสอบถามมากกว่า ๖๐๐ ชุด เพื่อจะเก็บเฉพาะแบบสอบถามที่สมบูรณ์ให้ได้ครบ ๖๐๐ ชุด เพื่อเฉลี่ยให้ได้จังหวัดละ ๑๐๐ คน แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ผลที่ได้

ในแบบสอบถามจะมีเรื่องที่จะถามโดยแบ่งเป็นประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

- การเปิดรับและการเลือกสื่อมวลชนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหมอลำ
- ความรู้สึกต่อเนื้อหาการแสดงสดของหมอลำ
- ความรู้สึกต่อรูปแบบการแสดงสดของหมอลำ
- คุณสมบัติการแสดงด้านใดของหมอลำที่ประทับใจมากที่สุด
- ความผูกพันและความชื่นชอบหมอลำของผู้รับสารในยุคปัจจุบัน
- การจับประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาของเนื้อหาสาระที่หมอลำส่งมา
- การให้ความสำคัญแก่การพัฒนาหลังการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนา
- ผลต่อระดับความเข้าใจแนวคิดการพัฒนาหลังการฟังหมอลำ
- ความรู้สึกต่อเนื้อหาและการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำ
- ความเห็นต่อผลความสำเร็จในการลำเพื่อการพัฒนา

๓. การสังเกตการสัมมนา

สังเกตพฤติกรรมของหมอลำ และบันทึกการแสดงความเห็น การแสดงทัศนะแง่มุมต่างๆ ของหมอลำหลายประเภท หลายวัย การอภิปรายในที่ประชุมสัมมนาในเวลาที่หมอลำหลายประเภทได้มากพบกัน หลังจากที่ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพของตนเอง

โดยเฉพาะการได้ข้อมูลที่หมอลำต่างประเภทกัน แสดงความคิดเห็นต่อกันอันเป็นเหมือนกระจกเงาส่องสะท้อนเกี่ยวกับการแสดงซึ่งกันและกัน

๔. การบันทึกข้อมูลจากการสนทนากลุ่มของหมอลำ

สังเกตและบันทึกเนื้อหาที่หมอลำให้ความเห็น ตลอดจนข้อมูลด้านกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาสารที่หมอลำจะนำไปเสนอสู่ชุมชน

๕. การสังเกตการแสดงสดแบบไม่มีส่วนร่วม Non-participation Observation

ทีมวิจัยจะแบ่งหัวข้อการสังเกตออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๕.๑ บันทึกภาพและเสียง และเขียนบันทึกการแสดงสดของหมอลำ

เก็บข้อมูลจากการสังเกตผู้ส่งสาร (หมอลำและ/หรือนักประพันธ์

กลอนลำ) เช่น

การแสดงออกทางภาษากาย (ท่าฟ้อน การแสดงบนเวที กิริยาอาการขณะแสดงสด

-การแสดงปฏิภาณขณะแสดง การแสดงปฏิกิริยาตอบโต้กับผู้ชม

-การแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง การแสดงจุดเด่นที่เป็นจุดสนใจของผู้ชม ฯลฯ)

การแสดงออกทางภาษาพูด (การออกสำเนียงลำ การใช้ลีลาเฉพาะตัวในการขับลำ

-การเลือกใช้ภาษาเพื่อการสื่อความหมาย การใช้สัญญาณ (sign) ทางภาษาในขณะที่แสดง

-การประยุกต์และสร้างสรรค์ภาษาในการลำอันเป็นเอกลักษณ์เพื่อการดึงดูดใจ

๕.๒ บันทึกภาพและเสียงและเขียนบันทึกการแสดงออกซึ่งการมีส่วนร่วมใน ขณะที่ชมหมอลำของผู้รับสาร

-สังเกตปฏิกิริยาตอบโต้หลังการรับสาร เพื่อทดสอบสมมุติฐานว่า การส่งสารแบบสาระบันเทิงของหมอลำนั้น ยังผลให้เกิดปฏิกิริยา หรือ การตอบสนองของคนดูในทันที และส่งผลในระยะยาวอย่างไรบ้าง

-สังเกตการมีส่วนร่วมในขณะที่รับสารของคนดู

๖. การวิเคราะห์เนื้อหากลอนลำ จากสื่อสตรีตทัศน์

การฟังและดู สื่อสตรีตทัศน์ เช่น วิดีโอคลิปเส็ต เทปคลัสเส็ต แผ่นวีซีดี แล้วนำเนื้อหากลอนลำจากสื่อประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวมาวิเคราะห์โดยใช้คุณลักษณะของเนื้อหากลอนลำมาเป็นเกณฑ์ เพื่อดูว่าหมอลำมีกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาสารแบบสาระบันเทิงอย่างไร

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากที่ทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทั้งจากเอกสาร สื่อโซเชียลมีเดีย ตลอดจนข้อมูลจากการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์เชิงลึกหมอลำ และใช้แบบสอบถามถามคนดูแล้ว ทีมวิจัยจะนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงบรรยาย (Descriptive Analysis) สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต และใช้โปรแกรม SPSS วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาโดยใช้แบบสอบถาม

ส่วนการวิเคราะห์เนื้อหาหมอลำและเนื้อหาการแสดงของหมอลำนั้น ทีมวิจัยใช้แนวคิดในการวิเคราะห์เนื้อหาเครื่องมือในการวิเคราะห์ ๓ อย่างคือ แนวคิดเรื่อง Edutainment แนวคิดเรื่องการทำหน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน และแนวคิดเรื่องสัญญาณ เพื่อพิจารณาว่า หากใช้แนวคิดต่างๆ ดังกล่าวมาวิเคราะห์จะทำให้เห็นการประกอบสร้างเนื้อหาของหมอลำนั้น เป็นอย่างไรบ้าง

บทที่ ๔

ความเป็นมาและธรรมชาติของหมอลำประเภทต่างๆ

ในบทนี้จะกล่าวถึงหมอลำและธรรมชาติของหมอลำประเภทต่างๆ ๔ ประเด็น
หลักๆ คือ

๔.๑ มิติต่างๆ ของหมอลำ

- ๔.๑.๑ มิติทางประวัติศาสตร์
- ๔.๑.๒ มิติด้านการเมืองการปกครอง
- ๔.๑.๓ มิติทางเศรษฐกิจ
- ๔.๑.๔ มิติทางสังคม
- ๔.๑.๕ มิติทางวัฒนธรรม

๔.๒ ประเภทของหมอลำ

- ๔.๒.๑. หมอลำพื้น
- ๔.๒.๒. หมอลำส่อก หรือ หมอลำทรง และหมอลำผีฟ้า
- ๔.๒.๓. หมอลำอัศจรรย์หรือหมอลำก๊ับก๊อบ
- ๔.๒.๔. หมอลำกลอน
- ๔.๒.๕. หมอลำกลอนซึ้ง
- ๔.๒.๖. หมอลำซึ้งหรือลำซึ้ง
- ๔.๒.๗. หมอลำหมู่ หรือ หมอลำเร่ร่อนต่อกลอน
- ๔.๒.๘. หมอลำแบบคอนเสิร์ต

๔.๓ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำแต่ละประเภท

- ๔.๓.๑ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำกลอน
- ๔.๓.๒ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำกลอนซึ้ง
- ๔.๓.๓ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำซึ้งหรือลำซึ้ง
- ๔.๓.๔ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำหมู่
- ๔.๓.๕ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำแบบคอนเสิร์ต

๔.๔ องค์ประกอบการแสดงของหมอลำประเภทคณะและประเภทคู่

- ๔.๔.๑ ขนาดของคณะและจำนวนสมาชิกในคณะ

๔.๔.๒ อุปกรณ์ประกอบการแสดง

๔.๔.๓ พาหนะ

๔.๔.๔ ค่าจ้าง

๔.๔.๕ ชุดเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้า

๔.๔.๖ ระยะเวลาที่ใช้ในการแสดง

๔.๔.๗ ลำดับการแสดงตามช่วงเวลา

๔.๔.๘ เนื้อหาและท่วงทำนองในการแสดงและการลำ

๔.๔.๙ ช่วงเวลาและโอกาสในการรับงาน

๔.๔.๑๐ ความสัมพันธ์ของหมอลำกับคนภายในและคนภายนอก

การที่ผู้วิจัยแบ่งเป็นประเด็นตามหัวข้อดังกล่าวจะทำให้เราเข้าใจความเป็นมา และเห็นภาพรวม ตลอดจนเข้าใจลักษณะหมอลำประเภทต่างๆ ได้ชัดเจนมากขึ้น เพื่อเป็นการทำความเข้าใจและทำความเข้าใจกับสื่อพื้นบ้านของภาคอีสานประเภทหมอลำนี้ ผู้วิจัยจะอธิบายและแสดงให้เห็นธรรมชาติ ตลอดจนที่มาและพัฒนาการ ของหมอลำแต่ละประเภทโดยละเอียด เพราะหมอลำประเภทต่างๆ ที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยนั้น เป็นหมอลำที่มีอายุและความเป็นมาต่างกัน มีการเกิดขึ้นอันเนื่องจากการปรับตัวด้วยเหตุและวัตถุประสงค์ แตกต่างกันตามแต่ละยุคสมัย

๔.๑ มิติต่างๆ ของหมอลำ

๔.๑.๑ มิติทางประวัติศาสตร์

เมื่อพิจารณามิติทางประวัติศาสตร์ของหมอลำทำให้เราเห็นความเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหาของหมอลำ แม้เราจะหาเวลาและต้นกำเนิดที่แน่นอนของหมอลำไม่ได้ แต่จากงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งทศวรรษ” ของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๒๘) ได้ระบุว่ามียุคที่กล่าวถึงหมอลำที่เป็นลายลักษณ์อักษรในวรรณคดีเรื่อง “มหาชาติ” โดยกล่าวถึงในตอนอาราธนาเทศน์มหาชาติ เรียกการเทศน์มหาชาติว่า “ลำมหาชาติ” หรือ “ลำมหาเวสสันดรชาดก” ดังข้อความว่า “.....เทพดาเจ้าทั้งหลาย ในท่ามกลางได้ชักชวนได้ วาอาฮามในประเทศทางเขตใต้แลหนเหนือ ฮอดลี้ผี ผาใดผาต่าง ทางกำซ่ายฮอดดอโยธยา ทาง ทิศเหนือแดนแควเป็นเขต ทุกประเทศด้าวในท้องพสุธา กับทั้งนางธณีนอนแนบน้ำเป็นผู้ค้าฝูง หมูป่าณา ภายบนมีพระยาอินทราพระพรหมเป็นเค้า ขอเชิญเทพดาเจ้าทั้งหลาย จงฟังลำมหา เวสสันดรชาดกกับด้วยผู้ซำทั้งหลาย” ซึ่งวรรณคดีเรื่องนี้มีผู้แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น จากการสันนิษฐานของจารุวรรณ ธรรมวัตรในงานวิจัยเรื่องดังกล่าวระบุว่า เราสามารถเทียบสมัยได้ กับสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่งแห่งอาณาจักรล้านช้าง เมื่ออพยพครอบครัวลาวเข้ามากรุงเทพฯ ได้มีการ

นำวัฒนธรรมการล่ากระเปาะแคนเข้ามาด้วย ชาวกรุงในสมัยนั้นจึงมีการเลียนแบบการขับร้องและทำนองของพวกลาว ดังที่ปรากฏในเพลงลาวแคนว่า “....มาซ้อยจะกล่าวถึงลาวเป่าแคนแสนเสนาะไพเราะขยัน ว่าทุกข์ยากมาจากเมืองเวียงจันทน์ ตกลงมาอยู่เขตขัณฑ์อยุธยา” ความนิยมฟังและเล่นหมอลำนั้นแพร่หลายในหมู่ชาวไทยอย่างกว้างขวางในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยมีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำ พระองค์ทรงเป่าแคนและร้องหมอลำได้อย่างชำนาญ สมัยนั้น ชาวกรุงเทพฯชอบการฟังลำถึงกับแทบจะลืมการเล่นลั๊กว่า เสภา เพลงปรบไก่ กระทั่งว่า รัชกาลที่ ๔ จึงทรงออกประกาศห้ามเล่นและฟังแอ่วลาว (หมอลำ)

จากความต่อเนื่องของหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนต้นจนมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงว่า หมอลำได้เกิดมานาน หากจะยกการเปลี่ยนแปลงของหมอลำที่เกิดขึ้นเมื่อผ่านกาลเวลามากล่านั้น จะเห็นได้ว่า หมอลำก็มีประวัติศาสตร์เช่นกันกับปรากฏการณ์อื่น ๆ ที่ดำเนินอยู่ในสังคม ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มที่มีหลักฐานเกี่ยวกับหมอลำหลงเหลือมาดังนี้

ก.ยุคของหมอลำทรงหรือหมอลำผีฟ้า

เป็นยุคที่มีหมอลำเพื่อการประกอบพิธีกรรมเพื่อรักษาโดยเฉพาะ เพราะคนสมัยก่อนมีความเชื่อว่า คนที่เจ็บป่วยไม่หายนั้น อาจเกิดจากการกระทำของผีตาแฮก ผีเมือง ผีป่า ผีปู้ตา ผีบ้าน ดังนั้น ต้องทำพิธีขอขมาผี ถ้ายังไม่หายอีก ก็แสดงว่าอาจจะเป็นการกระทำของผีฟ้าซึ่งอยู่นอกโลกมนุษย์ การรักษาจึงต้องมีการเข้าทรงเพื่ออัญเชิญผีฟ้ามา

จากงานวิจัยเรื่อง“บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งทศวรรษ” ของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๒๘) ยังอ้างอิงถึงงานวิจัยหลายเล่มที่แสดงความเป็นมาของหมอลำผีฟ้า นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยอื่นๆ ที่ยืนยันว่าหมอลำในกลุ่มชนต่างๆในภาคอีสานยุคก่อนๆนั้น เป็นหมอลำที่เล่นเพื่อประกอบพิธีกรรม เช่น งานวิจัยของจารุวรรณ ธรรมวัตร(เล่มเดียวกัน) กล่าวถึงงานวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมส่วย(กูย)ด้านความเชื่อในสุรินทร์ ” ของ นิคม วงเวียน ว่า มีการเล่นมอเป็นการเข้าทรงวิญญาณทั่วไปของชาวส่วย มีผู้ประกอบพิธีหลายคน มีดนตรี เช่น แคน กลอง ประกอบ มีการขับร้อง ฟ้อนรำเป็นภาษาลาวคล้ายหมอลำ ผู้เข้าทรงจะบอกว่าสาเหตุที่เกิดอาเพศหรือสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยตลอดจนวิธีการแก้ไข ผู้กระทำพิธีเรียกว่า ครูบามอ บางท้องถิ่นเรียกว่า การเล่นแม่ฟ้า หรือ แกลมอ

นอกจากนี้ จารุวรรณ ธรรมวัตร ยังอ้างอิงถึงงานวิจัยเรื่อง ลำผีฟ้า ของ พันธ์ ศรีเขาล้าน ว่า การลำผีฟ้าเพื่อรักษาคนเจ็บเป็นพิธีที่มีปรากฏในชุมชนอีสานหลายแห่ง

ข.ยุคหมอลำพื้น

เป็นยุคที่มีการลำเพื่อความบันเทิงมากขึ้น จนถือเป็นต้นกำเนิดของการลำเพื่อการบันเทิงของการลำแบบอื่นๆ ในยุคหลังๆ เมื่อพิจารณาจากรูปแบบการแสดงทำให้เห็นว่าลำพื้นเกิดจากธรรมเนียมการอ่านหนังสือผูกและธรรมเนียมการเทศน์ของพระ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ๒๕๒๘)

คำว่าพื้น แปลว่า เรื่องราวหรือนิทาน เช่น พื้นขุนเจือง หมายถึง นิทานเรื่องขุนเจือง การลำในยุคนี้เน้นเนื้อหามากที่สุด เรื่องที่นิยมนำมาลำพื้นมักจะเป็นเรื่องชาดก เช่น เรื่องพระเจ้าสิบชาติ การเกิด แต่งอ่อน นางสิบสอง ยุคนี้การลำไม่เน้นรูปแบบการแสดงเลย เพราะมีหมอลำกับหมอแคนอย่างละคนเท่านั้น กระนั้น การลำก็ยังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมอยู่บ้าง เช่น ให้หมอลำมาลำในงานสมโภชหม้อกรรม(งานฉลองหลังการคลอด) หรือในงานงันเฮือนดี(งานศพ) และเป็นการลำที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องรายได้ เพราะไม่มีค่าจ้างให้หมอลำ มีเพียงค่าคายยกครู หรือค่าตอบแทนน้ำใจให้หมอลำซึ่งมักเป็นอาหาร หรือสิ่งของตามที่เจ้าภาพจะหาได้

ค.ยุคหมอลำกลอน

เป็นยุคใกล้เคียงกับหมอลำพื้น แต่ต่างกันตรงที่หมอลำมีการสร้างรูปแบบการแสดงที่เป็นมาตรฐานมากขึ้น แต่ก็ยังเป็นการลำกลอนที่มีจุดประสงค์เพื่อให้ความรู้ คือสนใจเรื่องสาระข้อคิด คติธรรม คำสอนทางศาสนาอยู่มาก ตลอดจนการประชันความสามารถและประชันฝีปากกัน ควบคู่ไปกับการให้ความบันเทิง เช่น หมอลำกลอนประชันกัน มีหมอลำได้วาทิ หมอลำชิงชู้ ยุคนี้มีคนประกอบอาชีพหมอลำอย่างจริงจัง มีการเรียนเป็นหมอลำกันอย่างแพร่หลาย คนนิยมจ้างหมอลำไปลำในงานต่างๆ จนถือได้ว่าเป็นมหรสพที่เป็นหลักของคนอีสานก็ว่าได้

ง.ยุคหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอน

เป็นยุคที่หมอลำมีพัฒนาการการแสดงหลากหลายมากขึ้น โดยยืมบนฐานเดิมคือการลำเป็นเรื่อง แบบลำพื้นมาดัดแปลงใหม่ โดยแทนที่จะมีหมอลำคนเดียวแล้วสมมุติตัวเป็นตัวละครทุกตัว ก็ให้มีหมอลำหลายๆคนเพื่อให้ครบตัวละครในเรื่อง ดังนั้น ข้อสังเกตทางประวัติศาสตร์คือ ยุคนี้เป็นยุคการแสวงหารูปแบบใหม่ที่มีการเปิดรับเอารูปแบบการแสดงมาจากวัฒนธรรมภายนอกหรือวัฒนธรรมการแสดงแบบใหม่มาประสมประสานกับของเก่ามากขึ้น เช่น การนำเอาเครื่องแต่งกายแบบลิเกมาใช้ มีการนำเอาเครื่องดนตรีสากลและการแสดงแบบวงดนตรีลูกทุ่งมาใช้

จ.ยุคหมอลำกลอนชิง และหมอลำชิง

เป็นยุคใหม่ที่สุดของการแสดงหมอลำ เพราะเป็นช่วงที่ปรับเปลี่ยนการแสดง ดั้งเดิมให้พลิกกลับอย่างแทบจะหาเค้าเดิมไม่ได้ เริ่มตั้งแต่การออกจากกฎการแสดงแบบเก่า หลากๆ อย่าง เช่น หมอลำไม่มาก หรือไม่มีการลำ ไม่ท่องกลอนลำมากมาย แต่ไปร้องเพลงมากๆ ไม่เน้นการฟ้อน แต่ต้องเต้นได้ หมอลำไม่ต้องมีประสบการณ์มาก ไม่ต้องมีฝีมือดี ไม่จำเป็นต้องเสียงดี แต่ควรมีหน้าตาดี เน้นการแต่งกายที่ดูน่าสนใจด้วยรูปแบบเสื้อผ้าที่สั้นและสีสดใส เปลี่ยนบ่อยในการแสดงแต่ละครั้ง ดนตรีต้องคึกคักเร้าใจ หมอแคนเป่าแคนไม่ชำนาญไม่เป็นไร แต่ต้องมีท่าทางลีลาการแสดงเร้าใจ ต้องมีองค์ประกอบอื่นๆ มากขึ้น เช่น มีหางเครื่อง มีไฟแสงสี สองเวที มีเครื่องเสียงขนาดใหญ่ เป็นต้น

เรียกได้ว่ายุคนี้เป็นยุคที่ทั้งความเป็นมืออาชีพของหมอลำแบบเก่าไปโดยสิ้นเชิง แล้วหันมาชูความแปลกใหม่ ให้ความสนใจกับความสดเรื่องรูปแบบการแสดง เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด

จากหลักฐานที่เป็นมิติทางประวัติศาสตร์ทั้ง ๕ ยุคดังกล่าว เมื่อเทียบกับแนวคิด Edutainment แล้วทำให้ผู้วิจัยพอจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า หมอลำมีการเปลี่ยนแปลงการแสดงอย่างรวดเร็ว นับวันจะยิ่งเพิ่มความเป็นการให้ความบันเทิงมากกว่าจะเป็นการลำเพื่อประกอบพิธีกรรม (ลำผีฟ้า) หรือประกอบพิธีทางศาสนา (ลำเทศน์มหาชาติ) จนกลายมาเป็นการลำเพื่อความบันเทิงอย่างเต็มตัวในปัจจุบัน ยิ่งหากเราเปรียบเทียบหมอลำผีฟ้าซึ่งเป็นยุคแรกเริ่มของหมอลำกับหมอลำซึ่งซึ่งเป็นยุคล่าสุดแล้วจะเห็นความแตกต่างกันอย่างสุดโต่ง และเห็นระดับการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของสาระกับบันเทิงแบบคนละชั่ว คือ จากยุคหมอลำผีฟ้าเน้นความมีสาระและการเอาจริง เอาจังมาก(เพราะเป็นการประกอบพิธีกรรม) ส่วนความบันเทิงนั้นเป็นเพียงผลพลอยได้จากการประกอบพิธีกรรม และความมีสาระค่อยๆ ลดลง ขณะที่ความบันเทิงค่อยๆ เพิ่มขึ้น จนกระทั่งมาถึงยุคหมอลำซึ่งก็กลายเป็นหมอลำที่เน้น ความบันเทิง ในขณะที่ความมีสาระลดน้อยลงจนแทบจะไม่มี

๔.๑.๒ มิติด้านการเมืองการปกครอง

เป็นมิติอีกมิติหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า หมอลำเข้าไปเกี่ยวข้องกับการปกครองและการเมืองมานาน ที่เห็นได้ชัดคือ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ที่เกิดกบฏผีบุญ หมอลำมีบทบาทสำคัญในการสื่อข่าวความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ(ผีบุญ) ให้ชาวอีสานทุกแห่งหนได้ทราบ ทำให้ชาวอีสานเลื่อมใสหันไปเข้ากับผู้มีบุญเป็นจำนวนมาก ดังจดหมายเหตุที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทูลสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า “...ตามซึ่งได้สวนขึ้นไป ได้ความเป็นพยายามาตั้งแต่ปี ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) มาแล้ว ... เดิมเป็นหมอลำ เทียวลำคำผญาแบ่งความไป

ในส่วนผู้มีบุญจะมาแต่ตะวันออก เจ้าเก่าหมดอำนาจ ศาสนาก็สิ้นแล้ว แลหมอลำนั้นก็ลือซุบซิบไปต่างๆ มีต้นว่า บัดนี้ฝรั่งเข้าไปเต็มกรุงเทพฯ แล้ว กรุงจะเสียแก่ฝรั่งแล้ว..” (อ้างถึงใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, ๒๕๒๘ : ๔๔)

สมัยก่อนหมอลำมีบทบาททางด้านการเมืองอยู่มาก เช่น ช่วง พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๖ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ใช้หมอลำเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชาติ และต่อต้านคอมมิวนิสต์ มีการจัดประกวดหมอลำกลอนเกี่ยวกับการพัฒนา ในสมัยนั้น หมอลำกลอนจะไปลำที่ใดก็ตาม ก็จะได้รับรางวัลจากกรมประชาสัมพันธ์และสมาคมหมอลำให้ลำกลอนพัฒนาด้วย (เมธี สมสึมี ,เดลินิวส์ ๗ เมษายน ๒๕๓๗ ,๓๔)

ปัจจุบันนี้ บทบาทของหมอลำในด้านการเมืองลดลงมาก แต่อาจมีการมีส่วนร่วมในการช่วยทำให้การเมืองดีขึ้น เช่น มีบทบาทในการเรียกร้องความเป็นประชาธิปไตยของคนอีสาน คนแต่งกลอนลำจะมีอิทธิพลต่อผู้ฟังโดยการใช้ศิลปะโน้มน้าวเปลี่ยนแปลง ความเชื่อของชาวบ้านให้หันมาสนใจการเมืองมากขึ้น เช่น นายหุ่งเจริญ นาคี หรือ "หมอลำหุ่งเจริญ" อายุ ๘๑ ปี อยู่ที่ตำบลสร้างนกทา อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ในอดีตเป็นหมอลำที่โด่งดังคนหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นสื่อพื้นบ้านต่อต้านเผด็จการ ในยุคนั้น โดยแต่งกลอนลำด้านเผด็จการทุกรูปแบบ เนื้อหาของกลอนลำจะอธิบายให้เห็นข้อดีของประชาธิปไตยข้อเสียของเผด็จการสลัดกันไป (สุชาติ สูงเรือง เดลินิวส์ ๓ มกราคม ๒๕๔๖ หน้า ๒๔) นอกจากนี้ ยัง ช่วยลำเพื่อรณรงค์ให้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ลำต่อต้านการซื้อสิทธิ์ขายเสียง เป็นต้น

ปัจจุบัน เมื่อมีความเจริญด้านสื่อมวลชนมากขึ้น การเผยแพร่เรื่องการเมืองการปกครองถูกเปลี่ยนจากช่องทางสื่อพื้นบ้านไปเป็นสื่อมวลชนก็มีผลทำให้การเกี่ยวข้องกับเรื่องการเมืองการปกครองของหมอลำลดน้อยลง จะปรากฏบ้างเฉพาะเทศกาลเลือกตั้งที่มีการให้หมอลำไปช่วยลำรณรงค์ให้ไปใช้สิทธิ ไม่ว่าในระดับท้องถิ่น หรือระดับภูมิภาค ผลกระทบทางการเมืองและการปกครองทั้งระดับประเทศและระดับท้องถิ่น เช่น อบต.และ อบจ. ซึ่งมีการปกครองและการดูแลสมาชิกชุมชนในระดับท้องถิ่น ก็ไม่มีผลเกี่ยวข้องกับหมอลำโดยตรง เพราะอาชีพหมอลำเป็นอาชีพอิสระที่ไม่จำเป็นต้องข้องเกี่ยวกับเงื่อนไขทางการเมืองและการปกครองใดๆ

อย่างไรก็ตาม แต่การดำเนินการบางอย่างของหมอลำอาจจะมีผลต่อการเมืองบ้างไม่มากนักน้อย เช่น การลำเพื่อช่วยเหลือภัยให้กับนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่น และระดับภูมิภาค เช่น สท. ,สจ. ,ส.ส. โดยเฉพาะในช่วงการเลือกตั้ง มักจะมีผู้ลงรับสมัครเลือกตั้งหลายคนในภาคอีสานที่อาศัยชื่อเสียง และอาศัยน้ำเสียงของหมอลำชื่อดังในการให้ช่วยเป็นผู้แต่งกลอนลำและลำโฆษณาเพื่อบรรยายสรรพคุณของตนเอง เพื่อโน้มน้าวใจให้คนที่ชอบหมอลำหันมาเลือกตนเองเป็นผู้แทนระดับต่างๆ

ส่วนการปกครองที่เกี่ยวข้องกับสังคมหมอลำเองก็มีเพียงรูปแบบการตั้งสำนักงานหมอลำหรือสมาคมหมอลำ แต่ก็ไม่ใช้การปกครองโดยตรง เพราะไม่ได้บังคับให้หมอลำทุกคน หรือทุกคนต้องเข้าร่วม เพียงแต่สำนักงานหมอลำเป็นระบบองค์กรทางธุรกิจที่ตั้งขึ้นโดยตัวหมอลำ หรือนายทุนที่ตั้งสำนักงานขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกเรื่องการรับงานให้หมอลำ และช่วยเหลือหมอลำแบบพึ่งพาอาศัยกัน เช่น สำนักงานหมอลำคอยทำหน้าที่เป็นผู้นำผลงานหมอลำไปออกอากาศให้ มีเวทีและชุดเครื่องเสียงให้หมอลำเช่าหรือยืม ช่วยรับงานให้หมอลำในกรณีที่เจ้าภาพมาติดต่อผ่านสำนักงานหมอลำ ช่วยแนะนำคณะหมอลำให้แก่เจ้าภาพ ให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการบางส่วน เช่น ช่วยเงินฌาปนกิจศพ ในขณะที่เดียวกัน สำนักงานหมอลำก็ได้ประโยชน์จากการดูแลหมอลำโดยตรงคือ การหักเงินเปอร์เซ็นต์ค่านายหน้าจากค่าจ้างหมอลำ ร้อยละ ๑๐

๔.๑.๓ มิติทางเศรษฐกิจ

เป็นมิติที่เกี่ยวข้องกับหมอลำมากที่สุด เพราะต้องเกี่ยวข้องกับปากท้อง การดำรงชีพ การลงทุน การจ้างงาน การสร้างและหารายได้ ที่เห็นได้ชัดว่ามีการสร้างหมอลำในระดับเศรษฐกิจที่เป็นรูปธรรม เช่น การผลักดันให้หมอลำเป็นผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่น ทำให้หมอลำเป็นการแสดงที่สามารถส่งออกแบบ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ของ จ.อำนาจเจริญ ที่มีหมอลำอยู่ในท้องถิ่นจำนวนมาก

หมอลำทั่วภาคอีสาน ไม่ว่าจะเป็นหมอลำประเภทใดๆ ต่างก็เป็นการสร้างงานเพื่อหารายได้ และถือเป็นอาชีพหนึ่งที่ทำให้คนที่เป็นหมอลำมีรายได้ อาจจะเป็นรายได้เสริม หรือรายได้หลักก็สามารถดำรงชีพในสังคมได้ ตั้งแต่ระดับเป็นสมัครชีพที่ทำให้มีชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข ไปจนถึงระดับที่มีรายได้เป็นกอบเป็นกำถึงขั้นร่ำรวยได้ในกรณีที่หมอลำคนนั้นหรือคณะนั้นเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังและคนนิยมมาจ้าง

ที่สำคัญคือการตั้งคณะหมอลำนั่นถือได้ว่าเป็น “กิจการ” อย่างหนึ่งของครอบครัวที่ต้องมีการสืบทอดและปรับปรุงให้ก้าวหน้ามากขึ้น สามารถแข่งขันเพื่อให้อยู่ในตลาด การขายความบันเทิงประเภทนี้ได้ เช่น หมอลำเรื่องต่อกลอนที่มีการสืบทอดการเป็นหมอลำ รับช่วงมาจากรุ่นพ่อแม่ เพื่อประกอบกิจการในการรับงานจ้างจากเจ้าภาพ จึงกล่าวได้ว่า หมอลำคือผู้ผลิตความบันเทิงเพื่อการขาย เป็นการขายบริการที่มีการตกลงราคากันระหว่างเจ้าภาพกับหมอลำทุกประเภท นอกจากนี้ หมอลำก็ยังเป็นวัตถุดิบที่มีคุณค่าสำหรับการซื้อขาย ของนายทุนที่ทำธุรกิจเพลง ตลอดจนการรับเป็นสปอนเซอร์ของบริษัทค้าขายเครื่องอุปโภค บริโภคอื่น ๆ เช่น เครื่องดื่มชูกำลัง ตลอดจนผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน

นอกจากนี้ ในวงการหมอลำเองก็มีการจ้างงานกันหลายๆ อย่าง เช่น การจ้างหางเครื่อง การจ้างหมอลำ การจ้างนักดนตรี การจ้างคนแต่งกลอนลำ ครูฝึกเดิน และการจ้างแรงงานของพนักงานที่มาเป็นพนักงานฝ่ายต่างๆ ในวงหมอลำ ตลอดจนการจ้างคนออกแบบ ตัดเย็บเสื้อผ้า ทำเครื่องประดับ เครื่องแต่งกายของหมอลำและนักแสดง อุปกรณ์ประกอบการแสดงอย่างอื่น

จากงานวิจัยเรื่อง “การสร้างงานและการกระจายรายได้ของหมอลำ” ของ ทวี ถาวร (๒๕๔๑) พบว่า หมอลำแต่ละคณะรับงานแสดงได้โดยเฉลี่ย ปีละ ๗๐ งาน อัตราค่าแสดงเฉลี่ยครั้งละ ๕๐,๑๕๖ บาท สามารถสร้างงานให้คนได้เฉลี่ยคณะละ ๑๑๓ คนต่อปี คณะหมอลำหมู่ หมอลำเพลิน ทั้งหมดมีประมาณ ๓๕๐ คณะ ดังนั้น วงการหมอลำจึงสร้างงานให้คนได้ประมาณ ๓๙,๕๕๐ คน หากคิดรวมการสร้างงานของหมอลำทุกประเภทก็คาดว่าจะมีการสร้างงานให้คนได้ไม่น้อยกว่า ๔๐,๐๐๐ คน กระจายรายได้ไปสู่บุคลากรหมอลำเป็นเงินปีละประมาณ ๑๑,๔๘๙,๑๗๕ บาท สำหรับรายได้ของหมอลำแต่ละคณะแตกต่างกันออกไป โดยมีค่าเช่าอุปกรณ์เป็นตัวแปร จากงานวิจัยของทวี ถาวรซึ่งเป็นข้อมูลย้อนหลังไป ๕ ปีนั้น แสดงให้เห็นว่าการสร้างรายได้ ของหมอลำนั้นมีมากอย่างยิ่ง

ยิ่งมาถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๔๖) รายได้ของหมอลำยิ่งสูงขึ้น บางคณะที่มีชื่อเสียงมาก เช่น คณะเสียงอีสาน คณะหนุมารวิเศษศิลป์ คณะประมณันเทงศิลป์ คณะรัตนศิลป์ คณะแก่นนครบันเทงศิลป์ คณะระเบียบวาทศิลป์ ซึ่งเป็นหมอลำที่มีราคาค่าจ้างหลักแสนขึ้นไปต่อการรับงานแสดงแต่ละครั้ง จากการสัมภาษณ์หัวหน้าคณะหมอลำคณะหนุมารวิเศษศิลป์ และคณะประมณันเทงศิลป์ ของผู้วิจัย ทำให้ประมาณค่าเฉลี่ยรายรับก่อนหักค่าใช้จ่ายของหมอลำแต่ละครั้ง แต่ละคณะ ได้ประมาณครั้งละ ๑๐๐,๐๐๐ บาท หักค่าใช้จ่ายเช่น ค่าจ้างบุคลากร ค่าน้ำมัน ค่าเสื่อมราคาของอุปกรณ์และพาหนะ ค่าเช่าอุปกรณ์ ค่าใช้จ่ายิปาณะแล้ว เหลือประมาณครั้งละ ๑๐,๐๐๐ บาท และแต่ละสัปดาห์จะมีการยกค่าตัวของบุคลากรในคณะให้หัวหน้าวงตามธรรมเนียมหมอลำ เช่น ห้างงานยกให้หัวหน้าหนึ่งครั้ง หรือ หกงานยกให้หัวหน้าหมอลำหนึ่งครั้ง

หาก ๑ ปี รับงานโดยเฉลี่ย คณะละ ๗๐ งาน หัวหน้าคณะหมอลำก็จะมียาไรได้หลังหักค่าใช้จ่ายประมาณ ๗,๐๐๐,๐๐๐ บาทต่อปี และรายได้จากการที่สมาชิกในวงยกค่าตัวให้หัวหน้าประมาณ ๑๒ ครั้งต่อปี ครั้งละประมาณ ๗๐,๐๐๐ บาท รวมรายได้ประมาณ ๗,๘๔๐,๐๐๐ ต่อปี

ทั้งนี้ หมอลำแต่ละคณะก็ต้องแข่งขันกันปรับปรุงการแสดงให้ดียิ่งขึ้น เพื่อให้มีคนชื่นชอบและจ้างไปแสดงบ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม ภายใต้ง่อนไขทางเศรษฐกิจที่มีการ

แข่งขันกันอย่างมากเช่นนี้ หมอลำที่เป็นคณะใหญ่ มีเงินลงทุนมากก็สามารถดำรงอยู่ได้ แต่หมอลำที่คณะเล็ก ไม่มีเงินลงทุนก็นับวันจะค่อยๆทยอยยุบลงไป

ในการพิจารณามิติทางเศรษฐกิจของหมอลำนี้ ผู้วิจัยจะพิจารณา ๒ แห่ง
มุมคือ

ก. หมอลำกับวงจรธุรกิจ

๑. หมอลำที่ต้องเกี่ยวข้องกับระบบธุรกิจขนาดใหญ่

๒. หมอลำที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับระบบธุรกิจ

ข. หมอลำกับองค์กรทางเศรษฐกิจ

ก. หมอลำกับวงจรธุรกิจ

๑. หมอลำที่ต้องเกี่ยวข้องกับระบบธุรกิจขนาดใหญ่

หมอลำที่เป็นคณะใหญ่ หรือหมอลำคนที่มีชื่อเสียงมากๆ นั้นมักจะอยู่ในระบบการแข่งขันทางเศรษฐกิจ คือ ต้องอาศัยปัจจัยเงินทุน และขึ้นอยู่กับผลประโยชน์สำคัญ และต้องมีการลงทุน มีการพยายามหาทางขายผลผลิตตัวเองให้ได้มากๆ เน้นการทำกำไรสูงสุด และเป็นหมอลำประเภทที่ถือเป็นอาชีพหลัก ไม่ว่าจะเป็นการจ้างจากเจ้าภาพ หรือการไปบันทึกเทปหรือบันทึกวีซีดี เพื่อจำหน่าย ดังนั้นเมื่อมองมิติด้านเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับการตลาดคือ หลัก ๔ P ของหมอลำ ได้แก่

Product(ผลิตภัณฑ์) หมอลำถือเป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม เป็นสินค้าแห่งความบันเทิงที่มีอาจจับต้องได้ แต่เสพได้ โดยผู้บริโภคต้องใช้บริการบริโภคทางการฟังและการดูเท่านั้น อย่างไรก็ตามการที่สินค้ามีรูปแบบและลักษณะที่ใกล้เคียงกัน เช่น เป็นหมอลำซึ่งก็มีลักษณะและโครงสร้างการแสดงอย่างเดียวกัน หมอลำเรื่องต่อกลอนหลาย ๆ คณะก็ขายผลิตภัณฑ์ที่มีองค์ประกอบใกล้เคียงกัน ดังนั้นหมอลำจึงต้องไปแข่งขันกันด้านคุณภาพ ว่าใครหรือคณะอะไรจะมีคุณภาพเป็นที่ยอมรับมากกว่ากัน บางครั้งก็มีการเสนอองค์ประกอบเสริม (Option) เพื่อให้ผู้บริโภคได้ตัดสินใจเลือกอีกด้วย เช่น หมอลำซึ่ง จะเอาหมอลำซึ่งแบบคอนเสิร์ตหรือซึ่งแบบธรรมดา จะเอาหมอลำซึ่งแบบทางเครื่องมากหรือทางเครื่องน้อย จะเอาหมอลำหนุ่มๆสาวๆ หรือหมอลำที่เป็นผู้ใหญ่ หรือจะเลือกหมอลำชั้นครู

Price(ราคา) เป็นสินค้าที่มีการกำหนดราคา ราคาของหมอลำ มีหลายระดับ หลายประเภท และมีหลายระดับคุณภาพ ซึ่งราคาก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพหรือเกรดของหมอลำขึ้นอยู่กับความมีชื่อเสียงของหมอลำ เพื่อสร้างทางเลือกให้คนจ้างหมอลำว่า จะบริโภคหมอลำ

แบบใด คณะอะไร หมอลำทุกประเภทล้วนแต่มีการแบ่งเกรด มีการแบ่งชั้นคุณภาพ อย่างชัดเจน โดยมีราคาค่าจ้างเป็นตัวบ่งบอกสถานภาพของหมอลำ

Place (การวางตำแหน่งสินค้า) การขายของหมอลำบางประเภทมีข้อจำกัดเรื่องการวางตำแหน่งสินค้าเช่นเดียวกัน เพราะมีฤดูกาลเป็นปัจจัยควบคุมการวางสินค้า ทำให้หมอลำไม่สามารถวางขายได้ตลอดปี โดยเฉพาะหมอลำที่เป็นคณะ คือ จะขายได้เฉพาะช่วงเทศกาลที่คนทำบุญ หรือนิยมจัดงาน ตั้งแต่หลังออกพรรษา ไปจนเข้าพรรษาครั้งใหม่ ซึ่งไม่ใช่ช่วงหน้าฝน กินเวลาเพียง ๘ เดือน (ดังนั้น หมอลำจึงต้องมีการพักวง คือไม่สามารถรับงานเป็นบางช่วงของปี) ยกเว้นหมอลำประเภทคู่ที่สามารถวางตำแหน่งสินค้าได้ตลอดปี เพราะเจ้าภาพไม่ต้องกังวลเรื่องสถานที่หรือเรื่องฝนฟ้า

Promotion (การส่งเสริมการขาย) การส่งเสริมการขายหมอลำนั้นต้องอาศัยสื่อมวลชนเป็นหลักเช่นเดียวกับสินค้าประเภทอื่น และมีรูปแบบหลายอย่าง เช่น ในสมัยก่อนจนถึงปัจจุบัน วิธีที่ยังนิยมอยู่คือ การนำตัวอย่างผลงานบางตอนของหมอลำไปออกอากาศทางวิทยุ เพื่อให้คนรู้จักและคุ้นเคยกับหมอลำคนนั้น หือคณะนั้น การทำเทป วีซีดี การทำสปีดโฆษณา เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ และเป็นการทำให้คนรู้จักสินค้าได้ดีขึ้น และกว้างขวางมากขึ้น

๒.หมอลำที่ไม่เกี่ยวข้องกับวงการธุรกิจใดๆ โดยเฉพาะวงการธุรกิจเพลง เป็นหมอลำที่ไม่พึ่งพาอาศัยระบบการโปรโมตจากนายทุนไม่ว่าจะในระดับท้องถิ่น หรือระดับประเทศ อาศัยการมาจ้างงานของเจ้าภาพ ซึ่งรู้จักกันแบบปากต่อปาก ไม่มีการลงทุนมาก และไม่เน้นผลกำไรที่จะต้องมีมาก เพียงแต่เป็นรายได้ที่ทำให้พออยู่ได้ และเป็นอาชีพเสริมจากการประกอบอาชีพอื่น เช่น การทำไร่ ทำนา ค้าขาย แต่ไม่ใช่อาชีพหลัก เพราะไม่ได้รับงานถี่หรือต่อเนื่อง แต่ก็พร้อมที่จะรับงานได้ตลอดเวลาที่มีผู้มาจ้าง หมอลำกลุ่มนี้ถ้าเป็นหมอลำที่เป็นคณะ ก็เป็นคณะที่มีขนาดปานกลางไปถึงขนาดเล็ก ถ้าเป็นหมอลำที่ลำเป็นคู่อย่างหมอลำชิง และหมอลำกลอน ก็เป็นกลุ่มที่ไม่มีชื่อเสียงมาก

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า หมอลำสามารถขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจอย่างน้อยก็ในระดับชุมชน สร้างฐานะทำให้ความเป็นอยู่ของตนเองดีขึ้นได้

ข.หมอลำกับองค์กรทางเศรษฐกิจ

ตัวแปรอีกตัวแปรหนึ่งที่เคยมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของหมอลำคือ สำนักงานหมอลำ กล่าวคือในสมัยที่สำนักงานหมอลำกำลังรุ่งโรจน์ จัดว่าเป็นเป็นองค์กรที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจมาก ทำรายได้ดี เพราะอาศัยการประกอบการโดยการเป็นตัวแทนจำหน่ายขายบริการ

ของสำนักงานหมอลำ ทั้งนี้เนื่องจากสมัยก่อน การคมนาคมยังไม่สะดวก และเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารยังไม่ทันสมัย ดังนั้น หมอลำต้องมารวมตัวกัน สังกัดสำนักงานหมอลำสำนักต่างๆ เพื่อรอการจ้างงานจากเจ้าภาพที่จะติดต่อมาที่สำนักงานหมอลำ ฝ่ายเจ้าภาพเอง เมื่อต้องการหมอลำก็จะมาเลือกที่สำนักงานหมอลำได้ทันที เพราะสำนักงานหมอลำเหมือนกับร้านขายสินค้าที่มีสินค้าหลากหลายให้เจ้าภาพเลือกได้ตามความต้องการ

กล่าวง่ายๆ คือ เป็นสำนักงานหมอลำ เป็นตัวกลางหรือเป็นนายหน้าคอยประสานงานให้เจ้าภาพกับหมอลำได้พบกัน โดยการจัดหาหมอลำให้เจ้าภาพ และเป็นที่ที่หมอลำจะได้รับงาน ทั้งนี้สำนักงานหมอลำจะเป็นผู้ตกลงราคาแทนหมอลำเสร็จสรรพ(ตามอัตราที่ตั้งไว้) เป็นผู้รับเงินค่ามัดจำที่เจ้าภาพต้องจ่ายค่าหมอลำ พร้อมกับหักค่านายหน้า (เงินเปอร์เซ็นต์)จากรายได้ทั้งหมดของหมอลำ อาจจะงานละ ๑๐-๑๕ % แล้วแต่จะตกลงกัน จากนั้นจึงแจ้งให้หมอลำทราบ

ต่อมา เมื่อระบบการโทรคมนาคม การติดต่อสื่อสารกันทันสมัยและเจริญขึ้น ทั้งเจ้าภาพและหมอลำต่างมีโทรศัพท์มือถือ เจ้าภาพสามารถโทรศัพท์ติดต่อกับหมอลำได้เองโดยไม่ผ่านสำนักงานหมอลำ เป็นความสะดวกสำหรับทั้งสองฝ่าย เพราะไม่ต้องเดินทางเข้าไปในเมืองเพื่อไปจ้างหมอลำ เพียงโทรศัพท์ไปติดต่อกับหมอลำ นัดแนะวันเวลา สถานที่ จ่ายเงินค่ามัดจำทางธนาคารหรือธนาคาณัติก็เสร็จเรียบร้อย

การสื่อสารที่ทันสมัยมากเช่นนี้เองที่ทำให้สำนักงานหมอลำ หลายร้อยแห่งทั่วภาคอีสานประสบความซบเซาและทยอยปิดกิจการไป จนปัจจุบัน(๒๕๕๖) มีสำนักงานหมอลำเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่ง และสำนักงานหมอลำแทบไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป ที่ยังอยู่ได้บางแห่งก็เหลือแต่ชื่อ แต่ก็เหลือบทบาทในการรับงานให้หมอลำน้อยมาก เช่น สำนักงานหมอลำเชียงคำภา อ.เมือง จ.มหาสารคาม ซึ่งในอดีตเคยเป็นสำนักงานหมอลำมีชื่อเสียงของ จ.มหาสารคาม

เชียงคำภาให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับภาวะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสำนักงานหมอลำ ในยุคหมอลำโทรศัพท์มือถือว่า

“เมื่อก่อนสำนักงานช่วยได้หลายอย่าง ข้อที่หนึ่งคนไม่มาจ้างขณะนี้ สำนักงานก็จะหาคนจ้างให้ ข้อที่สองบันทึกเสียงออกอากาศ คณะใดไม่มีเงินก็ให้มาบันทึกการแสดงไว้ก่อน ออกอากาศไปก่อน รับงานได้เงินมาแล้วค่อยจ่ายทีหลัง เดียวนี้ทำไม่ได้เพราะมันไม่มีงานเลยช่วยเขาไม่ได้ ตัวเองก็ยังไม่ช่วยตัวเองไม่ได้ ลำบากเพราะไม่มีเจ้าภาพ เดียวนี้เขาจ้างหมอลำไม่ได้จ้างผ่านสำนักงานแล้ว สายตรงโดยตรงเลย หหมดเลย คณะน้อยคณะใหญ่ หมอลำอะไรเวลาจ้างก็ไม่ผ่านสำนักงานแล้ว เพราะไม่มีข้อมูลผูกมัดอะไรกัน “

“เดี๋ยวนี้โปรโมตก็ได้แค่โปรโมตครับ ไม่เหมือนเมื่อก่อน เมื่อก่อนหมอลำออกอากาศไปยังไม่ทันจบเลย มีคนมาถามจ้างแล้ว เดี่ยวนี้นี้ออกไปก็ได้แค่ออกไป มันไม่มีคนฟัง รายการหมอลำที่ผมทำไว้อยู่ตอนนี้ ค่าเช่าเก้าพันต่อเดือน มีสปอนเซอร์เจ็ดพัน เจ็ดพันเมื่อก่อนไปเอากับหมอลำได้ครับ รับงานแล้วเอากับเขาได้ เดี่ยวนี้มันไม่มีเจ้าภาพแล้วอาจารย์ เราต้องควักทุนเอง”

“ที่ยังทำอยู่เพราะข้อที่หนึ่ง ด้วยใจรัก ข้อที่สอง หากว่ายังมีหวัง ยังคิดว่าสักวันมันจะวกกลับมา เลิกจากปรากฏการณ์เหล็กใหญ่ ไฟหลายเสียก่อน สำนักงานที่เหลือ ๆ อยู่ทุกวันนี้ต้องทำอย่างอื่นแล้วละครับ อย่างผมนี้ มีหนังสือ มีเทปหมอลำชุดเก่า ๆ แห่เพลงเก่า ๆ เอามาขาย”

(เชียงคำภา ฅญาออย, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

ส่วนหนึ่งที่ทำให้หมอลำออกมาจากระบบสำนักงานหมอลำ เพราะหมอลำเองก็ถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าของสำนักงานหมอลำบางคนให้เห็นแก่ตัวมาก ภาพมุมนี้ได้รับการเปิดเผยโดยผู้ที่ดำเนินกิจการสำนักงานหมอลำ และเป็นทั้งหมอลำด้วยอย่างเชียงแหลม แสนโกษาว่า

“บทบาทของสำนักงานหมอลำเท่าที่ผมเข้ามา ช่วงนั้นหมอลำถูกเอาเปรียบคือ อย่างที่ผมว่า บอกได้เลยว่าสำนักงานอยู่ไหนบ้าง สารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ หมอลำพวกพวกนี้ผิดหวัง หมอลำจริงๆนี่เขาก็ทำงาน เมื่อถูกบีบหนักๆ เข้าหมอลำจะกินอะไร เดียวก็ว่าค่าออกวิทยุ เดียวนี้ สวท. มีคลื่นให้ออกฟรี ไม่ได้เสียเงินด้วยสำนักงานเหล่านี้ก็ถือโอกาสเข้าไปเข้าไปเรียกหมอลำมาอัดเทปไว้ออกอากาศ เอาเงินเขาด้วย บอกว่าเป็นค่าออกอากาศ ที่จริงแล้วมันเป็นคลื่นฟรี บางคนก็ตั้งตนว่าเป็นนายกสมาคมส่งเสริมหมอลำแห่งประเทศไทย ผมก็มาเดินอยู่ในสารบบ สมาคมนี่มันทำไมไม่มี เพราะว่างานปกครอง มันเป็นงานอนุญาตเรื่องสมาคม เพราะผมก็มาสอบสวนดูที่งานปกครอง มันก็ไม่มี พอผมไปเข้าไปหนักๆ มันไม่มีนะสมาคมนี้ คำนี้ก็เลยหายไป”

(เชียงแหลม แสนโกษา สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

นอกจากนี้ สำนักงานหมอลำที่ยังเหลือคือประเภทที่เจ้าของสำนักงานด้วย เป็นอาจารย์สอนลำด้วย และเป็นผู้ดูแลควบคุมการรับงานของหมอลำที่เป็นลูกศิษย์ด้วย เพราะเมื่อหมอลำมาเรียนลำก็อยู่กับอาจารย์ จะมีสิทธิ์หรือมีแวว หรือมีโอกาสว่าจะรับงานได้ก็ขึ้นอยู่กับอาจารย์ และอาจารย์ก็เป็นผู้รับงานให้เด็กหมอลำ และหักเงินเปอร์เซ็นต์จากค่าจ้าง เช่น สำนัก

งานหมอลำราตรี ศรีวิไล สำนักงานหมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ สำนักงานหมอลำแหลมณรงค์ โปรโมชั่น เป็นต้น

“ตอนนี้หมอลำอยู่กับแม่ ไม่นับพวกเรียน นอกจากเก่ง ๆ ๙ วง ที่เขาออกงานไปได้ ก็เหลือประมาณ ๓๐ คน พวกดนตรีเราไม่นับ นับแต่หมอลำ ๙ คู่ที่ออกไปแล้วนี้หมายถึง เขาเก่งแล้ว เขาอยู่ไหนแหละแต่เราไม่นับ เพราะเราไม่ต้องไปสอนอะไรเขาอีก ที่มันมีแต่รับงานให้ออก คอยลำอย่างเดียว อย่างหมอลำที่เขาลำเก่งแล้ว เขาลำกินค่าตัว สำนักงานเราได้แค่ค่าเปอร์เซ็นต์ ถ้าเขาได้เยอะก็ขอเขา ๑๕% มาเลี้ยงลูกน้อง ถ้าจังก์ไม่มีเงินเลี้ยงรุ่นเล็กหาคนให้เขาได้ไม่เต็มวง พวกมาสักคริใหม่ไม่ได้มาเรียนลำก็มี มาเต้น ถ้าเก่งขึ้นก็จะมีรุ่นเล็กเข้ามาเรียนอีก”

(ราตรี ศรีวิไล, สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

สำหรับสำนักงานหมอลำไม่กี่แห่งทั่วภาคอีสาน ที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน และยังเกี่ยวข้องกับหมอลำนั้นจะอยู่ได้และมีการดำเนินบทบาทลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑. อยู่เพื่อผลิตสื่อ เพื่อโปรโมต พร้อมกับรับงานให้หมอลำ และนำผลงานหมอลำออกผลิตและจำหน่ายตามที่ตกลงกันกับหมอลำเช่น สยามธุรกิจบันเทิง

๒. อยู่เพื่อรับงานให้กับหมอลำคณะต่างๆ ยังเป็นที่สังกัดของหมอลำคณะใหญ่ๆ และเป็นที่รู้จักกันมานานหลายสิบปีและมีบริษัทหนุนหลังเพื่อใช้ในการโฆษณาขายสินค้าของบริษัท เช่น สำนักงานบ้านพักหมอลำทมิฬ มีบริษัทโอสถสภา เป็นนายทุนให้การสนับสนุนสำนักงานหมอลำประเภทนี้ยังเป็นที่นัดพบตกลงว่าจ้างหมอลำสำหรับผู้ที่ยังคุ้นเคยกับการจ้างหมอลำแบบเก่า

๓. อยู่แบบเป็นสำนักสอนหมอลำและปั้นหมอลำขึ้นมา โดยการรับลูกศิษย์มาและสอนจนเป็นหมอลำแล้วรับงานให้ลูกศิษย์ และให้หมอลำรุ่นใหม่ๆนี้มาสังกัดสำนักงานหมอลำ เจ้าของสำนักงานก็ได้อาศัยหักค่านายหน้ากินเปอร์เซ็นต์จากการรับงาน และร่วมกับบริษัทผลิตสื่อเพื่อความบันเทิง เช่น บริษัทอวีเอส เอ็นเตอร์เทนเมนต์ เช่น สำนักงานหมอลำราตรี ศรีวิไล

๔.๑.๔ มิติทางสังคม

หมอลำเป็นผู้ทำให้เกิดสังคมที่น่าอยู่ โดยเฉพาะการเป็นผู้ให้ความบันเทิงแก่สังคมภาคอีสานซึ่งมีภาพตายตัว(Stereotype)ว่าเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งกันดาร แต่การมีหมอลำทำให้ชีวิตของคนอีสานอยู่ได้อย่างร่าเริง เพราะหมอลำเป็นมหรสพบันเทิงหลักสำหรับการพักผ่อน

หย่อนใจและเป็นสีสันของชีวิตที่พอจะหาดูได้ตามอัตภาพ ดังนั้น ในด้านสังคมจึงถือว่าหมอลำเป็นผู้สร้างความบันเทิง และเป็นน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตคนอีสานไม่ให้แห้งแล้งเกินไป

อีกอย่าง สังคมอีสานเป็นสังคมที่ผูกพันและแน่นแฟ้นกับพุทธศาสนามาก เป็นดินแดนที่รุ่งเรืองด้วยพุทธศาสนามาแต่ไหนแต่ไร ด้วยเหตุนี้ หมอลำจึงพลอยผูกพันและใกล้ชิดกับพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น นับจากอดีตมาแล้วที่หมอลำมีบทบาทในการนำคำสอนทางศาสนามาตกแต่งให้อยู่ในรูปแบบกลอนลำเพื่อช่วยขัดเกลาสังคมอีกทางหนึ่ง ทั้งการสอนแบบตรงๆ และสอนแบบอ้อมๆ เพราะกลอนลำที่หมอลำนำเสนอ นั้น หากพิจารณาให้ดีจะพบว่า มีการแทรกหลักธรรมคำสั่งสอน และการแนะนำหลักการปฏิบัติในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมให้มีความสุขโดยอาศัยหลักธรรมของศาสนาอยู่มาก และที่สำคัญคือ คำสอนและคำแนะนำนั้น มักจะสร้างขึ้นเพื่อกลุ่มเป้าหมายและเหมาะสมสำหรับผู้ฟังหลายๆกลุ่มในเวลาเดียวกัน

นอกจากการช่วยขัดเกลาคคนในสังคมแล้ว หมอลำยังมีส่วนในการเป็นผู้ชักจูงให้เกิดแนวคิดที่ดีให้กับสังคม มีส่วนช่วยให้คนในสังคมเกิดการเรียนรู้ที่จะเข้ากับคนอื่นในสังคมได้อย่างสงบสุขและเรียบง่าย ทั้งนี้สังเกตได้จากเนื้อหาบทกลอนลำของหมอลำที่นำเสนอ ที่ส่วนใหญ่จะเน้นความเป็นอยู่อย่างพอเพียง ไม่แนะนำให้คนฟุ้งเฟ้อเพื่อเห่อเหิม

ปัจจุบัน การอยู่ในสังคมของหมอลำนั้น หมอลำมีสถานะที่แตกต่างจากสมัยก่อน คือ ได้รับการยกย่องและเป็นที่เชื่อถือมากแตกต่างจากลักษณะเดิมในอดีต ที่เป็นการยกย่องนับถือหมอลำว่าเป็นปราชญ์ เป็นผู้รู้ แต่ในปัจจุบัน หมอลำกลับได้รับการยกย่องตามสภาพการณ์ของสังคมที่มีค่านิยมและมีโลกทัศน์เปลี่ยนไป โดยมองว่าหมอลำเป็นศิลปินผู้ให้ความบันเทิงและได้รับการมองว่าเป็นสื่อพื้นบ้าน แต่ไม่ได้ให้คุณค่าว่าเป็นปราชญ์และผู้รู้อย่างในสมัยก่อน เพราะการเรียนรู้อย่างวิทยาการในปัจจุบันเปลี่ยนไป คนในสังคมมีวิธีการที่จะเรียนรู้ทั้งในระบบการเรียนและนอกระบบได้หลายทาง และทำให้คนกลายเป็นผู้รู้ในศาสตร์หลายๆอย่างได้ กลายเป็นว่า ปัจจุบันนี้ คนทั่วไปไปมีการศึกษา(ในระบบ)มากกว่าหมอลำ ดังนั้น การมองและการให้คุณค่าแก่หมอลำจึงพลอยเปลี่ยนไปด้วย

นอกจากหมอลำจะถูกมองว่าเป็นการประกอบอาชีพแบบหนึ่งของสังคมแล้ว หมอลำที่ประพฤติตนด้วยความเสียสละโดยเฉพาะการดำเนินบทบาทโดยการทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่สังคม เช่น การได้รับเชิญไปเป็นครูสอนเด็กนักเรียน การไปเป็นวิทยากรในสถานบันการศึกษา จึงได้รับการมองว่าเป็นครูภูมิปัญญาบ้าง เป็นปราชญ์ชาวบ้านบ้าง เป็นผู้รักษาและสืบทอดวัฒนธรรมการแสดงของท้องถิ่น และเป็นศิลปินพื้นบ้านบ้าง

หมอลำหลายคนก็ได้รับการยกระดับทางสังคม คือหน่วยงานทางสังคม เช่น ได้รับการยอมรับเป็นศิลปินแห่งชาติ การได้รับการเชิดชูว่าเป็นผู้มีผลงานทางวัฒนธรรมดีเด่น การได้รับยกย่องเป็นครูภูมิปัญญาของท้องถิ่น

๔.๑.๕ มิติทางวัฒนธรรม

ถือว่าหมอลำอยู่ในสถานะของการเป็นผู้ดำรงรักษารากเหง้าทางวัฒนธรรมของภาคอีสาน ไม่ว่าจะเป็นหมอลำประเภทใดก็ตาม ก็มีส่วนในการกระตุ้นเตือนให้สังคมตระหนักในความเป็นคนอีสาน และคุ้นเคยอยู่กับวัฒนธรรมความบันเทิงแบบอีสาน ที่ใช้ภาษาอีสานในการถ่ายทอด และเป็นการสื่อสารที่มีท่วงทำนองไพเราะแบบท้องถิ่น

ที่สำคัญคือ การเป็นผู้สร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรมให้มีความเป็นพื้นบ้านแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคม โดยเฉพาะการที่เป็นตัวแทนของการแสดงแบบอีสานที่ทำให้คนนึกถึงภาคอีสานกับหมอลำว่าเป็นของคุณกัน และยังทำให้เกิดภาพลักษณ์ว่า คนอีสานต้องรู้จักหมอลำ

การที่คนอีสานได้ดูหรือได้ฟังหมอลำอยู่เสมอๆ ย่อมมีผลบางส่วนที่จะทำให้คนดูเกิดความรู้สึกรักและผูกพัน เกิดความรู้สึกอย่างหมอลำโน้มน้าวใจ โดยเฉพาะการสร้างบรรยากาศที่มีกลิ่นอายทางวัฒนธรรม คือ การทำให้คนอีสานเกิดความคุ้นเคยและซึมซับเอาบรรยากาศแบบความเป็นอีสาน รับรู้และภาคภูมิใจในความเป็นคนอีสาน ส่งผลให้เกิดความรู้สึกรักบ้านเกิด รักชุมชน ตลอดจนเชื่อมั่นและกล้าแสดงอัตลักษณ์(Identity)ของตนออกมา

นอกจากนี้ การที่หมอลำใส่ใจเรื่องการสืบทอดในการทำเป็นอาชีพต่อไปนั้นคือการแสดงให้เห็นชีวิตวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนที่เกี่ยวข้องกับวงการหมอลำ ทำอะไร และมีความเป็นอยู่อย่างไรในสังคม อันเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมและความรู้ ความชำนาญในการประกอบอาชีพแบบดั้งเดิมอันเป็นเอกลักษณ์แขนงหนึ่งของคนอีสานเอาไว้

แต่แรกนั้น สื่อพื้นบ้านหมอลำเกิดขึ้นคล้ายกับศิลปะบริสุทธิ์ คือ เกิดขึ้นเพื่อสร้างความรื่นเริงบันเทิงใจ และการให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้ฟัง เป็นวัตถุประสงค์หลัก (แม้กระทั่งลำผีฟ้า หรือลำส่อง หรือลำทรง ซึ่งเป็นหมอลำประเภทเดียวที่เกิดขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมรักษาคนป่วยนั้น ก็น่าจะจัดว่าเป็นการลำเพื่อความบันเทิง เพราะทำให้คนป่วยและญาติได้ร่วมกันฟ้อนรำและ “ลำ” เพื่อสร้างความสุขใจ เป็นการผ่อนคลายจากภาวะความซึมเศร้าอันเนื่องมาจากการเจ็บป่วย)

ที่สำคัญคือ หมอลำมีไว้เพื่อ “ฟัง” ไม่ได้มีไว้เพื่อการ “ดู” ดังนั้น คนสมัยก่อนเวลาจะไปเสพรส หาความบันเทิงจากสื่อพื้นบ้านประเภทนี้ จึงใช้คำว่า “ไปฟังลำ” เพราะเนื้อหาที่หมอลำนำเสนอ นั้น เป็นเพื่อการฟังทั้งหมด ไม่ได้มีการแสดงอะไรมากมายจนพอที่จะทำให้ ได้ดูเหมือนหมอลำสมัยนี้

หากย้อนกลับไปหารากเหง้าและความเป็นมาของหมอลำ เพื่อพิจารณาถึงการทำหน้าที่ให้ความบันเทิงตั้งแต่สมัยก่อนนั้น น่าจะเริ่มตั้งแต่ลำพิน ซึ่งเป็นการลำที่เก่าแก่ที่สุด

๔.๒ หมอลำประเภทต่างๆ

หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงหมอลำประเภทต่างๆ ตั้งแต่ที่เริ่มมีหมอลำจนถึงหมอลำประเภทที่เกิดขึ้นใหม่ล่าสุด เพื่อให้เห็นวิวัฒนาการและความแตกต่างโดยละเอียดของหมอลำแต่ละประเภท โดยมีหมอลำที่จะกล่าวถึงทั้งสิ้น ๘ ประเภทดังนี้

๔.๒.๑. หมอลำพิน

๔.๒.๒. หมอลำสอง หรือ หมอลำทรง และหมอลำผีฟ้า

๔.๒.๓. หมอลำอัศจรรย์หรือหมอลำก๊ับก๊ับ

๔.๒.๔. หมอลำกลอน

๔.๒.๕. หมอลำกลอนชิง

๔.๒.๖. หมอลำชิงหรือลำชิง

๔.๒.๗. หมอลำหมู่ หรือ หมอลำเรื่องต่อกลอน

๔.๒.๘. หมอลำแบบคอนเสิร์ต

๔.๒.๑. หมอลำพินหรือลำพิน

คำว่า “พิน” แปลว่า เรื่องราว การลำพินคือ การลำเล่าเรื่องราว การลำพินจะเป็นการเล่าเรื่องนิทานเป็นเรื่องราว หมอลำพินเป็นหมอลำที่เก่าแก่กว่าหมอลำทุกชนิด ยกเว้นหมอลำผีฟ้า(อุดม บัวศรี, ๒๕๒๔) แรกเริ่มนั้นหมอลำพินเกิดจากการอ่านหนังสือผูก (หนังสือใบลาน) ในงานศพและงานแม่ลูกอ่อนอยู่ไฟ เพราะคนสมัยก่อนชอบฟังนิทาน จึงมีการนำหนังสือผูกมาอ่านให้ฟัง แล้วใส่ทำนองเลียนเสียงแบบพระ ภายหลังมีการแสดงท่าทางประกอบไปด้วย

เดิมทีนั้น หมอลำพินเป็นหมอลำที่ลำคนเดียว กับมีหมอแคนอีกหนึ่งคนเป่าแคนประกอบ หมอลำพินจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้ แต่โดยมากหมอลำมักจะเป็นผู้ชาย เพราะมีโอกาสได้เรียนหนังสือ ได้อ่านและได้เรียนรู้เรื่องต่างๆจากพระ หรือจากผู้อื่นๆ ทำให้รู้จักเรื่องมากแล้วก็นำมาแต่งเป็นกลอนลำ เป็นเรื่องประเภทต่างๆ ส่วนมากเนื้อหาที่ใช้ลำก็จะเป็นนิทานชาดกหรือนิทานพื้นบ้าน หรือตำนาน ตลอดจนเรื่องเล่าอื่นๆ สุดแต่จะสรรหามาเล่า เรื่องที่นิยมเล่า เช่น ท้าวศรีโคตร พินเวียง(เวียงจันทน์) จักขินพรหมริน เต่าคำ จำปาสีตัน ลินไซ สัทธมนิรา ชูลูนางอ้ว จำปาสีตัน ผาแดงนางไอ่ ท้าวผีน้อย นางแดงอ่อน แก้วหน้าม้า ขุนช้างขุนแผน การะเกดสาธิตาลีนทอง สุวรรณหงส์ นางผมหมอม หุดสามเปา มหาเวสสันดร มโนราห์ ท้าวสุริวงศ์ นางนกกระยางขาว ขุนทิฆุทอง ท้าวกำกาดำ ท้าวโสวัตร ลีลาวดี ฯลฯ ฯลฯ

เนื่องจากการลำพื่นก็เหมือนกับการลำเพื่อเล่าเรื่องหรือเล่านิทาน ดังนั้น ตัวหมอลำจึงต้องมีความทรงจำที่ดีมาก เพราะต้องจำเรื่องยาวๆ มาเล่าแบบเป็นทำนองคนเดียวทั้งคืน ตัวหมอลำก็จะสมมุติบทบาทแสดงเป็นตัวละครต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องเรื่อง ดังนั้น ในระยะต่อมา หมอลำพื่นจึงใช้หมอลำ ๒-๓ คนเพื่อแสดงเป็นตัวต่างๆ ตามท้องเรื่อง

หมอลำพื่นสมัยก่อนมีอยู่ทั่วไป และไม่ได้ประกอบอาชีพเป็นหมอลำพื่นโดยตรง และแต่ละคนที่เป็นหมอลำพื่นนั้นก็จะเป็นชาวไร่ชาวนา ไม่ได้มีชื่อเสียงโด่งดังข้ามเขตจังหวัด จะเป็นที่รู้จักก็เพียงในเขตตำบลหรือหมู่บ้าน เอาไว้ให้ชาวบ้านเรียกหาเวลาว่าง เมื่อลำจบเรื่องเสร็จแล้วก็ส่วงพอดี เจ้าภาพก็จะเอาข้าวของมาให้ แต่สมัยนั้นไม่มีค่าจ้างให้หมอลำ มีแต่เงินจากค้าย่อ (ค่าครู) ซึ่งไม่มาก ประมาณ ๒๕ สตางค์ถึงหนึ่งบาท ลำเสร็จแล้ว ก็อาจจะได้ ของรางวัลเป็นเนื้อหมู หรือ เป็ด ไก่

ท่วงทำนองลำพื่นนั้น จะมีทำนองเดียวคือ ทำนองลำพื่น (แคนก็จะเป่าทำนองเดียว) การลำพื่นตั้งแต่สมัยก่อนนั้น ไม่มีเวที มีแต่การปูเสื่อผืนใหญ่ ตัวหมอลำนั้น ถ้าเป็นผู้ชายก็จะนุ่งผ้าโสร่ง เสื้อพื่นบ้านคอกลมสีเข้ม ตัวหมอลำจะมีดอกไม้ขนาดใหญ่ กลิ่นหอม ทัดหูทั้งสองข้าง มีผ้าขาวม้าพาดบ่า ถ้าเป็นผู้หญิงก็นุ่งโจกกระเบน มีผ้าขาวม้าพาดบ่าเช่นกัน

การที่หมอลำพื่นต้องมีผ้าขาวม้าพาดบ่า เพราะต้องใช้ผ้าขาวม้าในการแสดงบทบาทหลายอย่าง เพราะมีหมอลำคนเดียว เช่น ใช้ผ้าขาวม้าพันหัว แสดงว่าเป็นโจร ใช้ผ้าขาวม้ามัดเอว แสดงว่าไปทำงาน ใช้ผ้าขาวม้าพาดบ่าแสดงว่าเป็นผู้ชายทั่วไป ใช้ผ้าขาวม้าห่มเฉียงบ่าแสดงว่าเป็นผู้หญิง ใช้ผ้าขาวม้าลอดขาแสดงว่าขี่ม้า ใช้ผ้าขาวม้าทำเหมือนเปลแสดงการไกวเปลกล่อมลูก (อุดม บัวศรี, ๒๕๒๘) เวลาลำหมอลำก็คุกเข่าหรือนั่งขัดสมาธิลำบนเสื่อนั้น โดยมีหมอลำแคนเป่าแคนประกอบอยู่ข้างๆ คนที่มาฟังหมอลำก็จะนั่งล้อมรอบเสื่อที่สมมุติเป็นเวทีหมอลำนั่นเอง เพราะสมัยก่อนไม่มีเครื่องขยายเสียง ไม่มีไฟฟ้า อาศัยแสงสว่างจากเดือนหงายบ้าง จากขี้ไต้บ้างตามโอกาส คนฟังจึงต้องมานั่งอยู่ใกล้ๆ หมอลำเพื่อให้ได้ยินถนัด

เนื่องจากค่าจ้างของหมอลำพื่นมีน้อยหรือไม่มีเลย ดังนั้น คนสมัยก่อนจึงใช้วิธีการตอบแทนหมอลำโดยการให้รางวัล เรียกว่า “การติดผึ้ง” คือ มีการนำแผ่นขี้ผึ้งไปแขวนไว้บนเวทีข้างหมอลำ หากผู้ชมคนใดชอบใจการลำก็จะนำเหรียญสตางค์แดงไปติดไว้ที่แผ่นขี้ผึ้งเป็นรางวัลแก่หมอลำ ต่อมาใช้ตะกร้าแขวนไว้หรือ ใช้การเอาเงินไปเสียบกับต้นกล้วย เมื่อหมอลำมาเอาเงินก็จะให้ศีลให้พร ขอบคุณผู้ชมไปด้วย

ปัจจุบัน ไม่มีการลำพื่นให้ได้ชมอีกแล้ว ถ้ายังมีตัวหมอลำพื่นหลงเหลืออยู่ก็คงจะมีอายุมาก ดังนั้นจึงยังคงมีแต่หมอลำกลอนรุ่นเก่าๆบางคนที่เคยฟังลำพื่นและพอจะจำตัวอย่างการลำมาเล่าให้ฟังได้ เช่น หมอลำสมาน หงษา ที่ จ.อุบลราชธานีในงานกาชาดประจำปี ๒๕๔๖ ก็ยังพอลำให้ฟังเป็นตัวอย่างได้

ตัวอย่างเนื้อหาบางส่วนของลำพิ่นที่หมอลำสมาน หงษา ลำสาธิตมีดังนี้
 “โอนอ จั่งว่าจักกล่าวก้านาคใหญ่่นาคา เด่นอ
 พอแต่ลงนาวาจากคนไปแล้ว
 จั่งว่าลงลอยขึ้นบาดาลพิ่นหล่ม จั่งว่าชุมนุมคนน้อยลงพร้อมสู่โต....”

๔.๒.๒. หมอลำสอง หรือ หมอลำทรง และหมอลำผีฟ้า

ผู้วิจัยจัดกลุ่มให้หมอลำสอง หรือ หมอลำทรง และหมอลำผีฟ้า เป็นกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากเป็นหมอลำประเภทที่ลำเพื่อประกอบพิธีกรรม เน้นความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) มากกว่าหมอลำประเภทอื่นๆ ที่เน้นความบันเทิง

ตามความเชื่อของคนโบราณ เมื่อไม่สามารถจะรักษาอาการป่วยของคนไข้ได้ด้วยวิธีการทั่วไปแล้ว ก็จะนำมาประกอบพิธีลำทรง หรือลำสอง (คือการลำหมอดู) หมอลำสอง มักจะเป็นหมอลำผู้ชายคนเดียวหรือสองคน ใช้การลำทำนองทางยาว ซึ่งเป็นทำนองช้าและโศก ถ้อยคำที่ลำก็เป็นการเชิญผีภูมิหรือผีฟ้ามาเข้าทรงเพื่อหาสาเหตุของการป่วย ซึ่งอาจสรุปว่า สาเหตุการป่วยมาจากญาติพี่น้องทะเลาะกัน หรือเกิดจากอำนาจผี หรือเกิดจากการเจ็บป่วย โดยลำว่า “เชิญเจ้าลงมาเล่น แกว่งามงามเว้าค่องค่อง” แล้วมีคนคอยถามว่าญาติต้องการอะไรบ้าง ถ้าผีไม่ต้องการอะไร แต่ต้องการผู้ป่วย หมอลำสองและญาติพี่น้อง ก็จะขอร้องไม่ให้ผีนำคนป่วยไป

หมอลำผีฟ้า เป็นหมอลำที่ใช้ทำนองลำแบบเดียวกับหมอลำพิ่น แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ หมอลำผีฟ้านี้ใช้หมอลำผู้หญิงประมาณ ๔-๕ คน ซึ่งโดยมากเป็นคนสูงอายุ แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ ผัดหน้าทาแป้งให้สวยงามตามแบบโบราณ แล้วลำเป็นทำนองลำผีฟ้าคลอกับเสียงแคน พร้อมกันนี้ ก็มีการพ้อนรำด้วยท่วงท่าอ่อนหวาน เนิบนาบเหมือนดังช้างแกว่งวง ปกติแล้ว การลำผีฟ้านี้จะใช้บ้านคนป่วยเป็นสถานที่ลำ หมอแคนของการลำประเภทนี้เรียกว่า “ม้า” ในขณะที่ประกอบพิธี ทั้งญาติและหมอลำสองก็จะพ้อนและลำประกอบแคนไป รอบๆ ผู้ป่วย นับว่าเป็นการรักษาอาการป่วยอีกวิธีหนึ่งที่สามารถทำให้สุขภาพจิตของคนป่วยดีขึ้น เพราะได้รับกำลังใจจากญาติสนิท มิตรสหาย

๔.๒.๓. หมอลำอัศจรรย์หรือหมอลำก๊ับก๊ับ

เป็นหมอลำที่มีจุดมุ่งหมายที่จะเผยแพร่คำสอนทางพุทธศาสนา โดยนำเรื่องราวบาปบุญคุณโทษในพระไตรปิฎกมาลำ หมอลำจะลำเป็นกลุ่ม มีเครื่องดนตรีประกอบหลายอย่าง เช่น แคน พิณ กลองยาว ฉิ่ง ฉาบ และก๊ับก๊ับ หรือ “ก๊ับ” ดังนั้น ชาวบ้านจึงเรียกหมอลำประเภทนี้ว่าหมอลำก๊ับก๊ับ หมอลำจะเป็นผู้แสดงตนในครรลองพุทธมามกะที่ดี คือ นุ่งขาวห่มขาว ยึดมั่นในศีลธรรม หมอลำประเภทนี้จะแสดงในวัดเป็นส่วนมาก เพราะการลำของหมอลำนั้นเป็นการกุศล กลอนลำจะเป็นทั้งกลอนทางสัน (จังหวัดกระชั้น สุนุก) และทางยาว

(จังหวัดอ่อนหวาน เนินนาบ) หมอลำจะแสดงทำรำประกอบการเล่นอย่างสนุกสนานตามจังหวะของเครื่องดนตรี เมื่อหมอลำลำเสร็จก็จะเดินอุ้มบาตรขอบริจาคทรัพย์สินจากผู้ชมเพื่อนำส่วนหนึ่งแบ่งไปบริจาควัด

ปัจจุบัน หมอลำประเภทนี้ก็ไม่มีหลงเหลือแล้วเช่นเดียวกับหมอลำพื้น

๔.๒.๔. หมอลำกลอน

เป็นหมอลำที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกับหมอลำพื้น หมายถึงหมอลำที่ลำใส่แคนเพียงอย่างเดียว มี ๒ แบบหลักๆ คือ

ลำแบบมีหมอลำ ๓ คน โดยมีชายสอง หญิงหนึ่ง เรียกว่า “ลำซิ่งซู้” หรือ บางครั้งก็เป็นหญิงสองคน ชายหนึ่งเรียกว่า “ลำซิ่งผัว” (ฝ่ายหญิงทั้ง ๒ คน ต่างยกข้อดีของตนมาอ้างเพื่อให้ผู้ชายเลือกไปเป็นคู่ครอง)

ส่วนการลำแบบเป็นคู่ที่มีหมอลำ ๒ คน อาจจะเป็นชายกับชายหรือ ชายกับหญิง เรียกว่าลำกลอนธรรมดาตรงรายละเอียดต่อไปนี้

ก. หมอลำซิ่งซู้ และหมอลำซิ่งผัว

เป็นการลำกลอน ที่มีหมอลำ ๓ คน หมอแคน ๑ หรือ ๒ คน ถ้าเป็นหมอลำซิ่งซู้ ก็จะเป็นหมอลำชาย ๒ คน คนหนึ่งแสดงโดยลำเป็นพ่อค้า อีกคนหนึ่งลำเป็นชาวนา (บางครั้งก็มีหมอลำชาย ๓ คน อีกคนหนึ่งเป็นข้าราชการ) และมีหมอลำหญิงอีก ๑ คนแสดงเป็นสาวชาวบ้าน

การลำซิ่งซู้เป็นการลำสมมติเนื้อเรื่องขึ้นมาว่ามีชาวนากับพ่อค้ามาจับคู่หญิงคนเดียวกัน ชายทั้งสองนั้นก็พยายามทุกอย่างเพื่อโน้มน้าวให้ผู้หญิงมารักตนเอง ต่างคนก็จะต่างกล่าวยกข้อดีของตนเองมาอ้าง พร้อมกับทับถมฝ่ายตรงข้าม เพื่อเอาชนะใจหญิงสาวให้ได้ แต่สุดท้ายของการลำซิ่งซู้ทุกครั้ง ก็จะจบลงด้วยการที่ฝ่ายหญิงเลือกผู้ที่เป็นชาวนาเสมอ

สำหรับการลำซิ่งผัว ก็จะเป็นการลำที่มี ๓ คนเช่นกัน แต่เป็นการลำที่มีหมอลำผู้หญิง ๒ คน ผู้ชายหนึ่งคน หมอลำหญิงทั้ง ๒ คนจะลำเพื่อโน้มน้าวใจให้ฝ่ายชายมารักตนเอง จึงเรียกว่าลำซิ่งผัว

ปัจจุบัน ทั้งหมอลำซิ่งซู้หรือซิ่งผัวนั้น หาดูได้ยากมาก ทั้งผู้ที่เป็นหมอลำที่ลำได้ก็เหลือน้อย

ข. หมอลำกลอนธรรมดา แบบที่ลำเป็นคู่

หมอลำประเภทคู่ ชายหญิงนี้ มีหมอแคน ๒ คนสำหรับเป่าแคนประกอบหมอลำ แต่ละฝ่ายทั้งสองคน หมอลำกลอนสมัยก่อนที่ยังไม่มีตะเกียงเจ้าพายุใช้และยังไม่มีการปลูกเวที ลำนั้ยังนั่งคุกเข่าลำบนเสื่อ อาศัยแสงสว่างจากขี้ได้ จนกระทั่งมีตะเกียงเจ้าพายุ และต่อมาจึงปลูกเวทีหมอลำขึ้น พร้อมกับมีการใช้เครื่องขยายเสียงและมีไฟฟ้าใช้

หมอลำประเภทนี้ เป็นหมอลำที่เก่าที่สุดที่ยังมีให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน (๒๕๔๖) คือ ยังมีหมอลำกลอนหลงเหลืออยู่โดยกระจายอยู่ตามจังหวัดต่างๆ จังหวัดที่มีหมอลำกลอนมากคือ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดอุบลราชธานี หมอลำกลอนที่มีล้วนแต่เป็นหมอลำที่มีอายุมากแล้ว อย่างต่ำก็เกือบ ๔๐ ปีขึ้นไป แม้หมอลำกลอนจะมีจำนวนไม่มากและมีผู้ว่าจ้างไปลำไม่บ่อยเท่าสมัยก่อนที่หมอลำกลอนยังได้รับความนิยม(เป็นช่วงที่ยังไม่มีหมอลำกลอนซึ่งเกิดมาเป็นคู่แข่ง) แต่ปัจจุบันก็ยังพอหาฟังหาดูได้บ้าง โดยเฉพาะในเวลาเทศกาล เช่น บุญกฐิน บุญผ้าป่า งานสงกรานต์ หรืองานบุญแจกข้าว(ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับ)

หมอลำกลอนแบบที่เป็นคู่ มีการลำ ๒ แบบคือ

๑.ประเภทลำที่เน้นการโจทก์แก้แกลดถาม หรือลำประชันกลอน เป็นการลำเพื่อซักถามความรู้ โดยหมอลำจะผลัดกันถามโดยการลำถาม และลำตอบ เกี่ยวกับเรื่องคดีโลก คดีธรรม ได้ตอบกันระหว่างชายกับชาย หรือชายกับหญิง (เป็นการลำเพื่อแข่งขันกัน ชับเคี้ยวเพื่อเอาชนะกันจริงๆ เหมือนกับการประลองความรู้กัน โดยต่างฝ่ายก็จะผลัดกันตั้งกระทู้ถาม ให้อีกฝ่ายหนึ่งตอบ ถ้าตอบไม่ได้ก็ถือว่าแพ้ เป็นการลำถามตอบกันแบบวัดภูมิปัญญาอย่างเดียวกันกับพระเทศน์ถามตอบกัน การลำโจทก์แก้แกลดถาม นี่เป็นการลำที่มีการใช้ทั้งความรู้ความสามารถ ปฏิภาณ ไหวพริบ ตลอดจนบางครั้งก็มีการใช้คาถาอาคมเข้าช่วย ถือเป็นการประชันความรู้แบบใครดีใครอยู่ บางครั้งหมอลำบางคนตอบคู่ต่อสู้ไม่ได้ถึงกับเหวี่ยงแตกและกระโดดลงเวทีหนีด้วยความเสียหน้าก็มี

การลำแบบนี้ หมอลำต้องเป็นผู้มีความรู้มาก (บางคนอาจจะพระบวชถึงขั้นเป็นเปรียญแล้วสักมา หรือบางคนอาจจะเรียนหนังสืออยู่กับพระจนมีความรู้แตกฉาน) คือนอกจากจะรู้เรื่องทางโลกทางธรรมแล้ว ยังต้องมีปฏิภาณไหวพริบ รู้จักการประพันธ์ และมีเสียงดี มีความคมคายมาก เพราะต้องได้ตอบคู่ต่อสู้ให้ทันกัน ด้วยเหตุนี้ หมอลำสมัยก่อนจึงมีความรู้กว้างขวาง รู้ในหลายๆศาสตร์ เพื่อที่จะสามารถลำได้ตอบกับหมอลำคนอื่นได้

คนดูเองก็พลอยได้รับความรู้จากการฟังหมอลำประชันกลอนกันมาก โดยเฉพาะความรู้เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เรื่องคดีโลก เรื่องเกี่ยวกับคดีธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มาและการปฏิบัติในการทำบุญ เป็นต้น เพราะการลำสมัยก่อนนั้น มักจะมีเนื้อหาสาระมาก ไม่เรื่องใดก็เรื่องหนึ่ง ที่จะทำให้คนได้รู้เรื่องมากขึ้น

ปัจจุบันการลำประชันกันระหว่างหมอลำสองคนเพื่อเป็นการพิสูจน์ว่าใครจะมีความรู้เหนือกว่าอย่างเอาจริงเอาจัง ระหว่างชายหญิงชนิดที่ทำให้อีกฝ่ายพ่ายแพ้จนเสียหน้า ไม่มีให้เห็นแล้ว แต่สมัยก่อนยังมีอยู่ โดยก่อนการลำก็อาจจะมีการใช้คาถาทำให้คู่ลำหลงลืมกลอนลำ หรือลำไม่ได้ เช่นที่หมอลำบุญกอง เล่าว่า

“ต้องเขียนใส่ผ้าเช็ดหน้า ท่านบอกให้เขียนลงหน้าหลัง ลง ๆ แล้วก็นำมาปะหน้าเรา แล้วก็เขียนทางหลังอีก พอเข้าไปพอสั้นยก ๒-๓ ยก แล้วที่นี้ผู้หญิงคนนั้นล้าไม่ได้ หลงลืมเสียงไปเลย อันนี้ เป็นจริงๆ เป็นไสยศาสตร์ ผมเคยใช้อยู่ ๒-๓ ครั้ง เป็นผลดีอยู่ คือ ลงหน้าหลัง ไม่ได้ไปฆ่าใคร แต่มาพักหลัง ๆ นี่มันใช้ไม่ได้ คือ ผู้หญิงล้าไม่ได้ ก็มาฟ้องเฉยๆ มีแต่เราล้าอยู่คนเดียว มันเหนื่อย มันไม่เหมือนสมัยก่อนที่หากผู้หญิงแพ้ก็จะล้าไปเลย แต่สมัยนี้จะทำอย่างนั้นไม่ได้แล้ว ขึ้นเราทำแล้วเขาล้าไม่ได้ ผู้หญิงเขาก็มาฟ้องกับเรา เอาเงินค่าจ้างเฉยๆ ปลอ่ยให้เราล้าคนเดียว สบายไปเลย พวกใส่ของกันก็มี บางคนโดนเขาใส่ในคว้นบุหรี่ สูบบุหรี่แล้วก็พ่นคว้นใส่คู่ต่อสู้ บางคนก็ไปเหยียบเงาเหยียบคู่ต่อสู้ เช่น หลอดไฟอยู่ตรงนี้ คู่ล้าอยู่ตรงนั้น เงาทอดมาหาเรา เรามาตรงนี้ ก็อ่านคาถาแล้วขึ้นไปเหยียบเอาเลย แล้วก็ทำให้เขาหลงกลอนร้องกลอนล้าไปเลย ล้าไม่ถูกแคนเลย เขาก็จะล้าได้ลำบาก”

(หมอลำบุญกอง พิรุณ, สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

๒. ประเภทเน้นล้าได้วาทิ เป็นการล้าระหว่างหญิงกับชาย เพื่อแสดงความสามารถว่าฝ่ายหญิงหรือชายจะเหนือกว่ากัน เป็นการวัดคารมคมคาย การใช้ความเปรียบเหมือนกับการได้วาทิทั่วไป เป็นการหาเหตุผลมาหักล้างกัน ต่างฝ่ายต่างก็จะยกความดีและข้อดีของตนมาอ้าง เพื่อเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าสามารถหักถมและทำให้ฝ่ายตรงข้ามเสียหน้าได้มาก และถ้าเหตุผลฝ่ายใดเหนือกว่าก็เป็นฝ่ายชนะ

ปัจจุบัน คนที่เป็นหมอลำและเรียนรู้จนแตกฉานถึงขนาดนั้นไม่มีอยู่อีกแล้ว ดังนั้น ก็ไม่มีการล้าทั้งสองแบบอย่างชัดเจนเหลืออยู่อีก มีเพียงการล้าตอบโต้กันธรรมดา ไม่ได้เน้นการแพ้ชนะ หรือถามความรู้กันอย่างจริงจัง มีเพียงการล้าแบบตอบโต้กันไปมาระหว่างชายหญิง เน้นความสนุกสนานเป็นหลัก แต่ขณะเดียวกัน หมอลำกลอนส่วนใหญ่ก็ยังคงมีเนื้อหาสาระที่เป็นเรื่องราวแบบเก่าๆ ตกทอดกันมาจากรุ่นครูบาอาจารย์เหลืออยู่เป็นอันมาก

การล้าของหมอลำกลอน จัดได้ว่าเป็นเนื้อหาที่ได้ชื่อว่า มีสาระแฝงอยู่มากที่สุด เพราะกลอนลำต่างๆ ของหมอลำกลอนนั้น เป็นกลอนที่มีใจความเกี่ยวกับเรื่อง ศีลธรรม บาปบุญ เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการล้าที่ให้ทั้งความรู้ เช่น พุทธประวัติ พุทธทำนาย เรื่องประวัติศาสตร์ต่างๆ (กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองสำคัญ เช่น ประวัติเวียงจันทน์ ประวัติเมืองอุดร) บรรยายลักษณะของภูมิศาสตร์ท้องที่ต่างๆ (บรรยายถึงที่มา ที่ตั้งของบ้านเมืองต่างๆ และสถานที่สำคัญในภาคอีสาน ตลอดจนประเทศใกล้เคียง เช่น ลาว เขมร) ดาราศาสตร์ และเรื่องที่มีคติสอนใจ ส่วนที่เป็นความบันเทิงก็เป็นการล้าเรื่องนิทานพื้นบ้าน เล่าตำนาน เล่าเรื่องชาดก เล่าเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่น เล่าเกี่ยวพาราสีกัน เล่าเรื่องข้าขัน ฯลฯ

แม้ว่าหมอลำกลอนจะมีเนื้อหาเรื่องราวหลากหลายแต่ก็มีการจัดหมวดหมู่เพื่อให้ลำเป็นยก แยกจากกันอย่างชัดเจน เนื้อหาทั้งหมดหากจัดแบ่งแล้ว แบ่งเป็น ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ เรื่องทางโลกและเรื่องทางธรรม

หมอลำกลอนสมัยก่อนนั้น จะเรียนลำอยู่เป็นเวลา ๑-๒ ปีเป็นอย่างน้อย ก่อนออกมารับงานได้ แต่ละคนต้องสามารถจดจำกลอนลำให้ได้ประมาณ ๗๐-๑๐๐ กลอนลำ เป็นอย่างน้อย หมอลำที่เรียนลำมามากและท่องกลอนลำได้มาก อาจจะเสาะแสวงหาครูหลายคนจนมีประสบการณ์การลำสูง และจะมีปฏิภาณจนกระทั่งสามารถแตกลำได้

หมอลำกลอนที่เคยมีชื่อเสียงโด่งดังในอดีต ที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น ปัจจุบัน ต่างได้รับยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติกันหมดแล้ว เช่น หมอลำทองมาก จันทะลือ (ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๒๙) หมอลำเคน ดาเหลา (ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๓๔) หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน (ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๓๖) หมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย (ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๔๐) บุคคลเหล่านี้ต่างเคยมีผลงานที่ได้รับการบันทึกเสียงและมีชื่อเป็นที่รู้จักกันทั่วภาคอีสานทั้งนั้น

๔.๒.๕. หมอลำกลอนซึ่ง

ก่อนอื่น ต้องขอทำความเข้าใจก่อนว่า การใช้คำว่า หมอลำกลอนซึ่งนี้เป็นการเรียกให้คำนิยามตามธรรมชาติและลักษณะของหมอลำประเภทนี้ เพราะผู้วิจัยเห็นว่า เป็นหมอลำที่มีความแตกต่างจาก “หมอลำซึ่ง” ธรรมดา เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายในการแยกประเภท เนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว หมอลำกลอนซึ่งมีความสามารถในการลำมากกว่าหมอลำซึ่งอย่างแน่นอน ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ควรนำมาปะปนกัน เพราะหมอลำกลอนซึ่งกับหมอลำซึ่งนั้นยังมีความแตกต่างกันเรื่องความสามารถ ทักษะในการลำ ตลอดจนลักษณะอื่นๆอยู่มาก เช่น อายุและประสบการณ์ หากจะเหมาว่าเป็นหมอลำซึ่งทั้งหมด ก็จะทำให้เกิดภาพเหมารวม (Stereotype) ว่าตัวหมอลำมีความสามารถในการลำเพียงเล็กน้อย ทั้งๆ ที่ยังมีหมอลำกลอนซึ่งที่จริงๆ มีประสบการณ์มากกว่า ลำได้มากกว่า

อุดม บัวศรี (๒๕๓๕) ผู้อำนวยการศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น ผู้เชี่ยวชาญเรื่องหมอลำ ก็มีทัศนะคล้ายกับผู้วิจัยคือ การแบ่งกลุ่มหมอลำซึ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ใหญ่ และกลุ่มวัยรุ่น (ซึ่งกลุ่มผู้ใหญ่นี้ ผู้วิจัยเรียกว่าหมอลำกลอนซึ่ง)

กลุ่มหมอลำซึ่งกลุ่มผู้ใหญ่นี้ อุดม บัวศรี ได้อธิบายลักษณะว่า “เป็นกลุ่มหมอลำกลอนรุ่นใหญ่ แต่ไม่ใช่รุ่นแก่นัก อยู่ในช่วงรอยต่อระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก ซึ่งมีกลอนอยู่ในสมองมากมาย ผ่านเวทีหมอลำมาโชกโชน เป็นหมอลำจริงๆ สู้ได้ทุกรูปแบบ เมื่อมาเจอกับกระแสลำซึ่งซึ่งแรงมาก จำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน จึงกลายเป็นหมอลำซึ่งกลายๆ ที่ได้สาระและมีคุณภาพที่ยังสามารถให้คติ แนวทาง ชีบาปบุญคุณโทษ แก่เจ้าภาพและผู้มาฟังลำได้

พร้อมกันนั้นก็ให้ความบันเทิงไปด้วย แต่เสียที่มีอายุราวๆ ๓๐-๔๐ ปี จึงทำให้ไม่สะใจเท่าที่ควร ไม่เหมือนหมอลำวัยรุ่นที่ล่ำดีไม่ตีไม่ถือ ขอเพียงให้ร้องเพลงได้ เดินเก่งทันใจวัยรุ่นก็พอแล้ว”

อย่างไรก็ตาม การเรียกชื่อประเภทหมอลำตามความนิยมของผู้ชมในภาคอีสาน นั้น ไม่นิยมแบ่งแยกอย่างเด็ดขาดว่าเป็น “หมอลำกลอนซิ่ง” หรือ “หมอลำซิ่ง” เพราะถ้าเป็นการลำแบบซิ่ง ชาวบ้านเรียกหมอลำซิ่ง ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นหมอลำเก่าหรือหมอลำใหม่ และเรียกติดปากเพียงว่า หมอลำซิ่งหรือลำซิ่งเพราะสั้นและเรียกสะดวก ภาษาตลาดหรือภาษาชาวบ้านจึงมีแต่คำว่า หมอลำซิ่งเป็นคำแทนหมอลำที่เป็นหมอลำกลอนประยุกต์

อีกอย่างหนึ่งถ้าหากเรียกตามภาษาราชการหรือเรียกอย่างเป็นทางการก็จะมีผู้เรียกหมอลำซิ่งและหมอลำกลอนซิ่งว่า หมอลำกลอนประยุกต์ ซึ่งก็เกิดคำเรียกใหม่ขึ้นมาอีก แต่ความหมายเดียวกับหมอลำซิ่งนั่นเอง

สรุปแล้ว การมีคำเรียกหมอลำซิ่งนี้ มีหลายแบบ หลายการให้คำจำกัดความ แม้แต่ในวงการหมอลำเองก็เรียกไม่เหมือนกัน แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยขอแยกจากกัน ระหว่าง “หมอลำกลอนซิ่ง” กับ “หมอลำซิ่ง” เพื่อให้เห็นความแตกต่าง และจะกล่าวถึงได้โดยง่าย

หมอลำกลอนซิ่งนี้เป็นหมอลำกลอนมาก่อน คือ เรียนลามาเพื่อเป็นหมอลำกลอนจากครูลำกลอนโดยเฉพาะ แต่ต่อมาเมื่อหมอลำกลอนไม่ได้รับความนิยมจึงมีการปรับตัวและผันตัวเองให้มาเป็นหมอลำกลอนซิ่ง ดังนั้น จึงยังมีรากเหง้าและสายเลือดของหมอลำกลอนอยู่มาก

แรกเริ่ม ของการปรับเปลี่ยนตัวเองของหมอลำกลอนซิ่งนั้นเกิดจากความคิดที่ว่า น่าจะทำให้หมอลำกลอนธรรมดาได้รับความนิยมมากขึ้น โดยแรกที่เดียวคือมีการนำกลองชุดมาเล่นประกอบการลำ ส่วนกลอนลำและการลำก็ยังเป็นแบบหมอลำกลอนธรรมดา เพียงแต่เลือกกลอนซิ่งมีจังหวะเร็วๆ เช่น ลำทางสั้นและทำนองลำเตี้ย ลำเดิน มาใช้ลำประกอบกลองชุดมากขึ้น

ส่วนเนื้อหาของกลอนลำนั้นก็ยังคงมีเค้าโครงเช่นเดียวกับหมอลำกลอนคือ มีทั้งลำนิทาน ลำเรื่องเป็นคติสอนใจ เกี่ยวข้องกับศีลธรรม ทำให้เจ้าภาพที่จ้างไปลำนั้นชอบใจมาก เพราะจังหวะกลองส่วนมากก็จะเป็นจังหวะสามช่า และจังหวะรำวง ซึ่งชวนให้เต้น การเกิดหมอลำรูปแบบใหม่ขึ้นมาเช่นนี้เองที่ทำให้หมอลำกลอนธรรมดาที่ประยุกต์แล้ว ได้รับการเรียกขานว่า “หมอลำกลอนซิ่ง”

ต่อมาภายหลังเมื่อหมอลำกลอนซิ่ง ได้รับความนิยมมากขึ้น ก็มีการนำพิณ มาเล่นประกอบอีก ก็ยิ่งให้ความไพเราะเป็นที่นิยมกันมากขึ้นอีกจนถึงการปรับปรุงครั้งล่าสุดคือการ

นำเครื่องดนตรีสากลอย่างอื่นมาเล่นประกอบจนเต็มวงแบบวงดนตรีลูกทุ่ง เช่น มีทั้งเครื่องเป่า เช่น ทรัมเปตและแซกโซโฟน มีคีย์บอร์ด กีตาร์ และเบส เป็นต้น ส่วนแคนก็ยังใช้เป็นหลักเหมือนเดิม เพราะสำหรับหมอลำกลอนซึ่งแล้ว แคนยังมีบทบาทอยู่อย่างมาก เนื่องจากหมอลำเป็นผู้ที่สามารถลำกลอนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นก็จะมีหลายช่วงที่หมอลำจะลำประกอบแคนเพียงอย่างเดียว เพื่อให้คนสูงอายุที่ชอบการลำกลอนแบบดั้งเดิมได้ฟัง

นอกจากเครื่องดนตรีที่เป็นสากลมากขึ้นแล้ว ก็มีการนำทางเครื่องมาเสริมการลำเพื่อให้เป็นทั้งสีสันสร้างความสนุกสนานให้ผู้ชมมากขึ้น การแสดงของหมอลำกลอนซึ่งนั้นแสดงเป็นคณะเพราะต้องอาศัยนักดนตรีสากลและมีทางเครื่องประกอบการแสดงด้วย ดังนั้นหมอลำกลอนซึ่งที่ไปลำแต่ละงานก็จะมีหมอลำ ๑ คู่ ชายหญิง นักดนตรี ๕-๖ คน และทางเครื่อง ๔-๘ คน จนกลายเป็นรูปแบบมาตรฐานของหมอลำกลอนซึ่งในปัจจุบัน ว่าหมอลำกลอนซึ่งแต่ละคณะจะต้องประกอบด้วยหมอลำและนักดนตรีดังกล่าว

สำหรับต้นกำเนิดที่แท้จริงของหมอลำกลอนซึ่งนั้น จะเกิดจากใครก็ไม่ทราบชัด เพราะเท่าที่ผู้วิจัยไปสัมภาษณ์หมอลำมา ก็มีข้อมูลจากหมอลำหลายคนที่ยืนยันว่า ตัวเองเป็นผู้ให้กำเนิดหมอลำกลอนซึ่ง เช่น หมอลำราตรี ศรีวิไล จ.ขอนแก่น ,หมอลำเชียงแหลม แสนโกษา

จ.มหาสารคาม หมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ จ.ขอนแก่น,หมอลำทองพูล หนองเหล็ก จ.อุดร

อย่างไรก็ตาม จากงานวิจัยเรื่อง “หมอลำซึ่ง : กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมดนตรี” (๒๕๔๑)ของ สอนอง คลังพระศรี กล่าวว่า หมอลำซึ่งเกิดช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๙ แต่ได้รับความสนใจแพร่หลายช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕ โดยหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง และหมอลำราตรี ศรีวิไล เป็นผู้ริเริ่มแนวคิดนี้

งานวิจัยเล่มเดียวกันนี้ยังกล่าวว่า “ก่อนที่หมอลำกลอนจะปรับเปลี่ยนเป็นหมอลำซึ่งนั้น มีกระแสความนิยมเกี่ยวกับหมอลำกลอนในรูปแบบอื่นมาก่อนแล้ว คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ วงดนตรีลูกทุ่งอีสานคณะเพชรพินทองของ นกตล ดวงพร ได้นำเอาหมอลำกลอนมาแสดงประกอบการแสดงตลกชุด “ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่ ฉบับพิศดาร” โดยนำเอาทำนอง “ลำหนู่ว” (ลำด้วยจังหวะเร็ว สนุกสนาน) มาลำประกอบเครื่องดนตรีอย่างอื่น เช่น พิณ กลองชุด นอกเหนือจากเดิมที่ใช้เฉพาะแคนอย่างเดียว การใช้พิณประกอบการแสดงเรื่องดังกล่าวของคณะเพชรพินทองไปประกอบการแสดงตลกชุดดังกล่าวเป็นการสร้างความแปลกใหม่ด้านดนตรีประกอบหมอลำกลอนเป็นอย่างมาก ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๒๙ คณะตลกชาวอีสานคณะ ป.ชวลิต ได้นำเอาหมอลำกลอนไปประกอบการแสดงตลกชุด “แอสปาพาซึ่ง” นับเป็นการเริ่มใช้คำว่า “ซึ่ง” ในวงการบันเทิง ประเภทหมอลำอย่างเห็นได้ชัด

ในปีเดียวกันนี้ หมอลำราตรี ศรีวิไล ได้นำแนวความคิดการใช้กลองชุดมาตีประกอบ ทำนองลำหญาว จากหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง มาปรับเข้ากับการแสดงหมอลำกลอนเป็นกลุ่มแรก ทั้งนี้ ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๘ - พ.ศ. ๒๕๒๙ หมอลำกลอนกำลังเสื่อมความนิยมลงไปมาก ขณะที่หมอลำเรื่องตลกกลอนและเพลงลูกทุ่งหมอลำ โดยเฉพาะลำเดินและลำเตี้ยกลับได้รับความนิยมอย่างมาก จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๓๑ หมอลำประสาน เวียงสีมา และหมอลำอุไร ปุยวงศ์ ได้นำเอาทำนองลำเดินและลำหญาวมาบันทึกเสียงออกจำหน่าย ทำให้ลำหญาวเริ่มเป็นที่นิยมและติดตลาด หมอลำในจังหวัดกลุ่มต่างๆจึงหันมาปรับปรุงรูปแบบดนตรีและการแสดงใหม่อย่างจริงจัง โดยเฉพาะภายหลังจากที่ห้างแผ่นเสียงราชบุตรเสือไอ จ.อุบลฯนำเอาการบันทึกเสียงการแสดงสดของหมอลำสังวาลย์น้อย ดาวเหนือ และหมอลำเพชร แก้วเสด็จ ออกจำหน่ายในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ หมอลำกลอนจึงได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นหมอลำซึ่งเกือบทั้งหมด”

ในงานวิจัยของสนอง คลังพระศรี เรียกหมอลำกลอนซึ่งกับหมอลำซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกัน เนื่องจาก สอนอง คลังพระศรีเน้นการศึกษาเรื่อง องค์ประกอบดนตรีและการแสดงของหมอลำซึ่งเป็นหลัก ซึ่งการที่จะเรียกหมอลำกลอนที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงว่า “หมอลำซึ่ง” ก็ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นหมอลำอย่างเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม หลังจากเวลาผ่านไป เกิดปรากฏการณ์ใหม่ๆ เกิดขึ้นในวงการหมอลำกลอนอย่างมาก เช่น มีหมอลำรุ่นใหม่ ๆ ที่กลายมาเป็น “หมอลำซึ่ง” โดยเฉพาะเมื่อผู้วิจัยลองสกัดคุณลักษณะทางรูปแบบและเนื้อหาการแสดงของ “หมอลำกลอนซึ่ง” และ “หมอลำซึ่ง” โดยอาศัยแนวคิดของ Edutainment เป็นจุดยืนแล้ว พบว่าหมอลำทั้งสองประเภทนี้มีความแตกต่างกันอย่างมาก ดังนั้น ผู้วิจัยจึงแบ่งหมอลำทั้งสองประเภทนี้ออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนและเกิดภาพเหมารวม

ถ้าจะเปรียบเทียบรุ่นอายุเพื่อให้เห็นพัฒนาการและความแตกต่าง หมอลำกลอนซึ่งนี้ถือเป็นรุ่นกลางเก่ากลางใหม่ คือ ใหม่กว่าหมอลำกลอนธรรมดาแต่เก่ากว่าหมอลำซึ่งหรือลำซึ่ง ดังนั้น ตัวหมอลำจึงอยู่ในช่วงวัยกลางคนเป็นส่วนใหญ่

๔.๒.๖. หมอลำซึ่งหรือลำซึ่ง

ผู้วิจัยต้องแบ่งหมอลำซึ่ง หรือลำซึ่งออกจากหมอลำกลอนซึ่ง นั้น ต้องทำความเข้าใจร่วมกันเสียก่อนว่าหมอลำทั้งสองประเภทนี้แม้จะมีบางส่วนคล้ายคลึงกัน แต่ก็ไม่เหมือนกันทั้งหมดเสียทีเดียวดังที่ผู้วิจัยกล่าวไว้แล้ว ถ้าจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดคือ ถ้าหมอลำกลอนเป็นมะม่วงสุก หมอลำกลอนซึ่งก็เป็นมะม่วงที่กำลังห่าม ส่วนหมอลำซึ่งคือมะม่วงดิบ คือ ไม่ใช่ว่าขึ้นชื่อว่า

เป็นมะม่วงแล้วจะมีลักษณะเหมือนกันหมด อย่างน้อย ทั้งกลิ่น รสชาติ สีส่น และความสุกของมะม่วงทั้ง ๓ ประเภทนี้ ก็ย่อมไม่เหมือนกันอย่างแน่นอน

ดังนั้น เพื่อให้เห็นความแตกต่าง ผู้วิจัยจึงแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด แม้ว่าจะมีงานวิจัยหลายเล่มที่จัดรวมหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่งว่าเป็นประเภทเดียวกัน เช่น งานวิจัยเรื่อง “คนชิงอีสาน” ของสุริยา สมุทคุปต์ (๒๕๔๔) และ งานวิจัยเรื่อง “หมอลำซึ่ง:กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมดนตรี” ของสนอง คลังพระศรี (๒๕๔๑) ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะงานวิจัยดังกล่าว มุ่งศึกษาแง่มุมอื่น ซึ่งไม่ได้ต้องการแบ่งแยกหมอลำทั้ง ๒ กลุ่มเพื่อศึกษาความแตกต่างด้านเนื้อหาสาระและตัวหมอลำทั้ง ๒ ประเภทโดยละเอียด

กล่าวได้ว่า หมอลำซึ่งเป็นหมอลำที่เกิดตามกระแสความนิยมหมอลำกลอนซึ่ง คือ หลังจากหมอลำกลอนเปลี่ยนรูปแบบการลำแบบใหม่ มาเป็นการลำใส่กลองชุดและพิณ นอกจากการเป่าแคนประกอบอย่างเดียวแล้ว ปรากฏว่าได้รับความนิยมมาก จึงมีวัยรุ่นและเด็กในภาคอีสานหันมาเรียนลำเพื่อจะเป็นหมอลำซึ่งเพื่อจะหางานหาเงิน

เนื่องจากพื้นฐานการเป็นหมอลำซึ่งนั้นมีน้อย ระยะเวลาในการเพาะบ่มและเรียนรู้ก็น้อย และลักษณะความเข้มข้นของการเรียนก็น้อยกว่าหมอลำกลอนซึ่ง ดังที่ อุดม บัวศรี (๒๕๓๕) อธิบายไว้ว่า “หมอลำซึ่งกลุ่มวัยรุ่น เป็นหมอลำที่มีกลอนลำน้อย ไม่มีกลอนโจทย์แก้ มีแต่เล่นสนุกสนาน เอาใจให้ผู้หญิงหรือเด็กวัยรุ่นที่นิยมเต้นมากกว่าจะให้คตินิทาน สั่งสอน กลุ่มนี้ร้องเพลงพอกๆกับลำหรืออาจร้องเพลงมากกว่าด้วยซ้ำ” ส่วนหมอลำกลอนซึ่งนั้นเป็นหมอลำกลอนมาก่อน ใช้เวลาเรียนลำมาและผ่านประสบการณ์การลำมาหลายปี อาจจะมีถึง ๑๐ ปีขึ้นไป ดังนั้น จึง “ลำเป็น” ไม่ใช่เพียง “ลำได้” เพราะและรู้วิธีการลำและการตั้งเสียงลำให้เข้ากับแคนได้ถูกต้อง ตลอดจนสามารถจำกลอนลำได้หลายสิบกลอน

ในขณะที่คนมาเรียนเป็นหมอลำซึ่งนั้น ใช้เวลาสั้นๆ อาจจะ ๖ เดือนหรือไม่ถึงปี ก็ถือว่าจบหลักสูตร แม้ยังลำได้ไม่ชำนาญ แต่เพื่อตอบสนองความต้องการการบริโภคหมอลำซึ่งของตลาดในยุคหนึ่งซึ่งหมอลำซึ่งกำลังเฟื่องฟูสุดขีด (พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๓๘) ที่เจ้าภาพงานต่างๆ ต้องการหมอลำวัยรุ่นทั้งชายหญิง โดยเฉพาะคนที่หน้าตาดีๆ ดังนั้น เด่นเก่ง ร้องเพลงเก่ง จึงมีหมอลำซึ่งวัยรุ่นเกิดขึ้นมากมาย แต่เป็นหมอลำที่ลำได้เพียงเล็กน้อย จำกลอนลำได้ไม่มาก ประสบการณ์การลำยังน้อย (หมอลำกลอนซึ่งเพิ่งเกิดเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๙ แต่กว่าจะเป็นที่รู้จักและนิยมกันก็คือช่วงปี ๒๕๓๔ ดังนั้นถ้ามีวัยรุ่นมาเริ่มเรียนเพื่อเป็นหมอลำซึ่งในปี ๒๕๓๔ นับถึงช่วงหมอลำซึ่งได้รับความนิยมสุดขีด (ปี พ.ศ. ๒๕๓๙) ก่อนที่กระแสความนิยมค่อยๆลดลง ในปัจจุบัน หมอลำซึ่งก็จะมีอายุการลำเพียงไม่ถึง ๑๐ ปี) ทักษะการลำยังมีไม่พอ แต่เพื่อให้ทันใจกับการป้อนหมอลำซึ่งเข้าสู่ตลาดการบริโภค หมอลำรุ่นใหม่ ๆ ซึ่งยังเป็นวัยรุ่นเหล่านี้จึงใช้วิธี

การเอาเพลงตลาดมาร้อง เอากลอนตลาดมาล่ำเป็นจำนวนมาก ประกอบกับความนิยมของคนดูหมอลำซึ่งบางส่วนที่ชื่นชอบการลำน้อยๆ ร้องเพลงมากๆ เต้นมากๆ เรียกร้องมา ยิ่งทำให้หมอลำซึ่งให้ความสำคัญกับการนำเพลงตลาดมาร้องมากกว่าจะท่องกลอนลำ ยิ่งขึ้นไปอีก

แต่ปรากฏการณ์เช่นนี้ กลับเป็นดาบสองคมทำร้ายหมอลำซึ่งในภายหลัง เพราะถึงแม้ทำให้หมอลำซึ่งหน้าใหม่ๆ เกิดขึ้นเร็ว เรียนไม่นานก็ออกรับงานได้เร็ว มีหมอลำซึ่งเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากเหมือนดอกเห็ดยามหน้าฝน แต่ก็ทำให้หมอลำซึ่งเสื่อมจากความนิยมเร็ว ด้วยเหตุที่คนดูหมอลำซึ่งชอบฟังลำด้วยก็จะกล่าวว่า หมอลำมีแต่เต้นและร้องเพลง ไม่มีการลำการฟ้อนเลย จำหมอลำมาล่ำ ไม่ได้จำมาร้องเพลง และหมอลำซึ่งจากจังหวัดไหนก็มีลักษณะเช่นเดียวกันเช่นนี้ เมื่อไปลำที่ต่างๆ คนก็ออกปากเป็นเสียงเดียวกันโดยเฉพาะคนในวัยกลางคนและคนสูงอายุที่ยังต้องการฟังการลำเกิดความเบื่อหน่ายหมอลำซึ่งไปตามๆ กัน ดังนั้นลูกค้าของหมอลำซึ่งก็จะลดลงเหลือเฉพาะกลุ่มที่รักความสนุกสนานจากการเต้นการร้องอย่างเดียว

นอกจากนี้ ก็มักจะมีเสียงบ่นจากผู้ชมเสมอว่า หมอลำซึ่งซึ่งอายุยังน้อย และยังไม่อ่อนประสบการณ์ ยังลำไม่ถูกแคน ยังโอ(การออกเสียงขึ้นต้นการลำ)ไม่ถูกแคน ก็ออกรับงานเสียแล้ว บางคนถึงขั้นที่ว่า ขึ้นเวทีแล้วลำเพียงกลอนเดียวคือ กลอนไหว้ครู นอกจากนั้นก็ร้องเพลงตลาด จนจบการแสดง หมอแคนเองก็ยังเป่าแคนไม่เป็น หรือพอเป่าได้แต่ยังไม่เก่ง ไม่ชำนาญเหมือนหมอแคนของหมอลำกลอนและหมอลำกลอนซึ่ง เพราะส่วนใหญ่หมอแคนก็ยังเป็นวัยรุ่นที่เพิ่งมาหัดเป่าแคนเช่นกัน ที่ทำได้จึงเป็นเพียงแต่ทำเป็นเอาแคนมาทำท่าเป่า นอกจากนี้หมอลำซึ่งเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเสียงแคน (นอกจากตอนเป่าประกอบการลำไหว้ครูเล็กน้อย) เสียงดนตรีทั้งหมดของหมอลำซึ่งจึงขึ้นอยู่กับการเล่นดนตรีสากลทั้งหมด

๔.๒.๗. หมอลำหมู่ หรือ หมอลำเรื่องต่อกลอน

หมอลำหมู่มีทั้งหมด ๓ ประเภทคือ หมอลำแมงตับเต่า หมอลำหมู่ธรรมดาหรือหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำเพลิน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ก. หมอลำแมงตับเต่า

เป็นหมอลำหมู่ที่เก่าแก่ที่สุด (เจริญชัย ชนไพโรจน์, ๒๕๑๖) การเล่นแมงตับเต่านี้ มีมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ปัจจุบันนี้(พ.ศ. ๒๕๔๖) ยังสามารถพบได้ที่ อ.เชียงคาน กิ่ง อ.หนองหิน และ อ.วังสะพุง จ.เลย หมอลำแมงตับเต่าที่อยู่ในเขต จ.เลยนี้ เรียกว่าหมอลำไทเลยเนื่องจากมีการใช้ทำนองลำเฉพาะต่างหากโดยมีการผันเสียงอักษรตามแนวทางการออกเสียงแบบไทเลย(วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัด

เลข,๒๕๔๔) หมอลำประเภทนี้มีการสมมุติผู้เล่นเป็นตัวละครตามวรรณกรรมนิทานหรือนิยายแฝงธรรมะ หรือคติธรรมความเชื่อของคนอีสาน ใช้เครื่องดนตรีประกอบที่แตกต่างจากหมอลำทั่วไป คือ มีซอปี่ (ซอที่ใช้ปี่ขนาดใหญ่ทำเป็นกะโหลกซอ) หรือซอไม้ไผ่ มีทั้งระนาด ฉิ่ง กลอง แคน แคนตีเป่าประกอบมักจะเป็นแคนทำนองลายน้อย และลายส้อย

ทำนองลำของหมอลำแมงตับเต่ามีอยู่ ๒ ทำนองคือ ทำนองจังหวะเร็วหรือที่เรียกกันว่า “ทำนองแมงตับเต่า” ทำนองก็คล้ายกับทำนองลำกลอน แต่ต่างกันด้วยลักษณะบทกลอน อีกทำนองหนึ่งที่ใช้ลำในการลำหมอลำแมงตับเต่าคือ ทำนอง “โอหนั่งสือ” เป็นทำนองช้า เศร้า และอ่อนหวานระคนกัน ทั้งสองทำนองนี้ใช้ลำในช่วงต่างกันคือ ถ้าเป็นทำนองเร็ว มักจะใช้ลำเมื่อถึงบทสนุกสนาน และเมื่อถึงบทโศกหรือเมื่อดำเนินเรื่องก็ใช้ทำนองช้า

ข. หมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอน

หมอลำหมู่มีชื่อเรียกหลายชื่อ แต่ก่อนเรียกว่า **หมอลำเวียงหรือหมอลำคร้ว** (การที่เรียกหมอลำคร้ว ก็เนื่องมาจากการที่หมอลำสมัยก่อน เวลาเดินทางไปแสดงส่วนใหญ่จะไปกันเป็นครอบครัว และเครือญาติ เพราะมีตัวละครหลายคน (เป็นครอบครัวหมอลำ) ดังนั้นจึงเรียกว่าหมอลำคร้ว)

พัฒนาการของหมอลำเรื่องในช่วงเริ่มต้นนั้น เป็นช่วงปรับเปลี่ยนจากการเป็นหมอลำพื้น เป็นยุคหมอลำพื้นผสมลำหมู่ ต่อมา มีพ่อใหญ่ก่ำ บ้านหัน อ.สีคิ้ว จ.โคราช ซึ่งเป็นหมอลำพื้น ก็ได้พาเพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง มาลำประกอบ เมื่อมีคนเยอะๆ อีสานเรียก “หมู่” คนทั่วไปจึงเรียกหมอลำของพ่อใหญ่ก่ำว่า “**หมอลำหมู่**” ลำเป็นเรื่องราว เป็นเรื่องนิทานพื้นบ้านเช่นกันกับหมอลำพื้น ดนตรีประกอบ มีแคน กลอง ฉิ่ง ฉาบ เมื่อมีตัวละครหลายตัวก็สมมุติเป็นตัวต่างๆ เล่นประกอบกันเป็นเรื่องราว ทำนองลำ ยังใช้เป็นทำนองลำพื้นอยู่ ช่วงนั้น เป็นช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เล็กน้อย (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๕)

ต่อมาคณะหมอลำหมู่ของพ่อใหญ่ก่ำอพยพไปลำหากินอยู่ที่เวียงจันทน์ ประเทศลาว เพราะสมัยนั้นข้ามไปมาง่าย ไม่มีกฎหมายการเข้าเมืองเช่นทุกวันนี้ เมื่อไปลำทางเวียงจันทน์ ก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับความเป็นคนเวียงจันทน์มากที่สุด วิธีการหนึ่งคือ เรียกตัวเองว่าเป็น “หมอลำเวียง” หมายถึงหมอลำอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ เป็นการตั้งชื่อเพื่อเป็นกุศโลบาย ว่า ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กับชาวเวียงจันทน์ ทำให้หากินง่าย ไปลำได้คล่องขึ้น และได้รับการยอมรับเร็ว สร้างความสนิทสนมกับชาวเวียงจันทน์ได้ดี ลำเนียงที่ใช้ลำก็ปรับให้เป็นลำเนียงแบบชาวเวียงจันทน์ เพื่อให้กลมกลืนกับชาวลาวที่นั่นมากที่สุด ว่ากันว่าหมอลำกลุ่มนี้เป็นที่นิยมของชาวเวียงจันทน์มากจนได้ชื่อว่าเป็นหมอลำเวียง นี่คือการที่มาของการที่เรียกหมอลำหมู่ว่า “หมอลำเวียง” หลังจากอพยพไปอยู่ลาวตั้งแต่นั้น บางคนก็ตั้งรกราก ปักหลักเป็นหมอลำอยู่

ที่เวียงจันทน์ต่อไปไม่กลับมาเมืองไทย จนกระทั่งหมอลำบางครอบครัวย้ายไปอยู่ประเทศสหรัฐอเมริกา ก็มี

ต่อมาบางครั้ง ก็มีคนกลับมาจากเวียงจันทน์ก็มาลำที่ไทย เพราะคนไทยไปจ้างมา ก็เลยเรียกติดปากว่า “หมอลำเวียง” หมายถึงหมอลำที่มาจากเวียงจันทน์นั่นเอง ซึ่งจริงๆ ก็คือคนไทยทั้งนั้น ที่ข้ามไปลำที่ลาวก่อนหน้านั้น ดังนั้น “หมอลำเวียง” จึงมีสำเนียงที่แตกต่างจากสำเนียงหมอลำหมู่ต่างๆ ไปของไทยอย่างเห็นได้ชัด จึงเรียกว่าสำเนียงแบบ “หมอลำเวียง”

ส่วนหมอลำของลาวนั้น ถ้าเป็นลาวทางตอนเหนือ(หมายถึงเหนือเมืองเวียงจันทน์ขึ้นไป)เรียกว่า “การขับ” เป็นการขับตามสำเนียงของเมืองต่างๆ เช่น ขับหุ้มหลวงพระบาง ขับเชียงขวาง ขับน้ำจี่ม ขับชำเหนือ ส่วนลาวทางตอนใต้ เช่น แขวงจำปาศักดิ์ เรียกว่า “การลำ” เช่น ลำสีพันดอน ลำสาละวัน ลำบ้านซอก ลำต้งหวาย ลำคอนสวรรค์ (เจริญชัย ชนไฟโรจน์, อีสานศึกษา.๒๕๒๕)

ในยุคก่อนนั้นเนื่องจากยังไม่มีแบ่งเขตแดนประเทศเป็นลาวกับไทยอย่างปัจจุบัน ดังนั้น เมืองต่างๆ ตามสองฝั่งโขงจึงมีหมอลำตลอดลำน้ำโขงลงมาตั้งแต่หลวงพระบางจนมาถึง ในสมัยหลังนั้น บางครั้งประเทศลาวต้องการหมอลำ ก็จะมีการประกวดหมอลำโดยคัดหมอลำเก่งๆ จากเมืองไทยไปเป็นหมอลำประจำรัฐบาลลาว กินเงินเดือนเป็นพนักงานหมอลำประจำอยู่หน่วยจิตวิทยา เพื่อลำให้คนลาวฟัง

ต่อมาในยุคหมอลำหมู่เต็มตัว (หมอลำเรื่องตลกกลอน) ยุคนี้ เริ่มมีการตั้งคณะหมอลำหลายแห่ง มีการพัฒนาด้านจำนวนคนลำมากขึ้น บางคณะอาจจะมากถึง ๒๐ คน เช่น คณะอัศวินสีหมอก โดยพ่อใหญ่หมอก นอกจากนั้นก็มีคณะหาญสำราญ คณะอัศวินสีหราช ที่มีชื่อเสียงในยุคนี้ หมอลำหมู่จะเป็นที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า “หมอลำเรื่องตลกกลอน” เพราะเหตุจากการใช้เรื่องวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องต่างๆ มาลำ เป็นเรื่องและผู้แสดงก็ลำเป็นกลอนที่แต่งขึ้นมาตามบทบาทของแต่ละคน แต่ละกลอนก็มีความต่อเนื่องกันเป็นเรื่องๆ ไป

หมอลำจุฬารัตน ดำเนิน เล่าให้ฟังว่า คุณย่าของท่าน ชื่อ ยานิล(ปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๔๖) อายุ ๗๔ ปี) มีพี่ชายชื่อ พิณ ก็ตั้งคณะหมอลำหมู่ ชื่อ คณะ ส.เสียงพิณ ให้น้องสาวตัวเองไปลำเป็นนางเอก (ถ้าสมมุติว่า ยานิลเป็นนางเอกออกลำตอนอายุ ๑๔ ปี ตอนนั้นน่าจะประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๖ หรือก่อนหน้านั้นสักเล็กน้อย นั่นคือมีหมอลำหมู่เต็มตัวเกิดขึ้นเมื่อประมาณ ๖๐ ปีเศษมาแล้ว)

การลำยุคนี้ ยังมีเครื่องดนตรีและการลำเช่นเดิม เช่น มีเฉพาะแคน กลอง ฉาบ จึง การไปลำยังใช้การเดินทาง ข้ามหมู่บ้าน ครั้งละ ๑๐-๒๐ กิโลเมตร ฝ่าจากก็ยังมี เวทีก็ไม่ได้ตั้ง เป็นการลำกับพื้นดิน โดยใช้เสื่อผืนใหญ่ปูกับพื้นให้หมอลำเขย็นหรือนั่งแสดง ไม่มีไมโครโฟน

หมอลำต้องลำปากเปล่า และอาศัยแสงสว่างจากใต้ หรือคบไฟ ถ้าลำที่วัด ก็ใช้ผ้าขาวที่ชาวบ้านเย็บติดกันเป็นผืนใหญ่เพื่อทำจีวรถวายพระ(เรียกว่าผ้าตาบักหัด) มากั้นเป็นฉาก ปักหลักไม้ไว้สองหลัก เอาถ่านมะพร้าวปักทำเป็นขลุ่ยไว้ด้านตรงหลักทั้งสองข้าง เอาผ้าตาบักหัดมาผูกกันเป็นฉาก สมมุติเป็นเวที พื้นที่สำหรับการแสดงหมอลำ

หมอลำหมู่ระยะแรกๆที่พัฒนาต่อมาจากหมอลำพื้นที่มีชื่อเสียง เช่น คณะบัวแก้ววิเศษ คณะบุญแต่งวิเศษศิลป์ และ หมอลำอินตา ซึ่งเคยเป็นหมอลำพื้นมาก่อน ก็มาตั้งคณะหมอลำหมู่ ชื่อ คณะอินตาไทยราษฎร์ ตันตระกูลของคณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ที่โด่งดังในปัจจุบัน

ชุดแสดงตอนลำของหมอลำแต่ก่อนก็ยังมี หมอลำทั้งหญิงและชายก็ใส่ชุดตามมีตามเกิด เช่น ผ้าซิ่น เสื้อแขนกระบอก ผ้าโสร่ง ดีที่สุดคือ มีกางเกง อาจจะมีเครื่องประดับเล็กๆน้อยๆ เช่น หมากรูดัมแก้ว เป็นหลอดแก้วเล็กๆ เรียวยาว ทรงกระบอกมีรูตรงกลาง ใช้เชือกร้อย ห้อยคอ หรือข้อมือ และมีดินประดับเสื้อผ้า

ท่วงทำนองการลำของหมอลำแบบนี้ จะเป็นการลำแบบเนิบๆ แบบหมอลำพื้น ไม่มีจังหวะครั้นเคร่งแต่อย่างใด เรื่องที่นำมาแสดงทั้งหมดก็ยังเรื่องวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่นเดียวกับลำพื้น

นิทานพื้นบ้านและชาดกที่นิยมนำมาลำได้แก่เรื่อง ท้าวสุริยวงศ์ ขุนนางอ้วน จำปาสีตัน ผาแดงนางไอ่ ท้าวผีน้อย ท้าวกำกาดำ นางแดงอ่อน แก้วหน้าม้า ขุนช้างขุนแผน ท้าวการะเกด สาลิกาลิ้นทอง สุวรรณหงส์ นางผมหอม หูดสามเปา พระเวสสันดร เป็นต้น

ช่วงที่มีตัวละครแสดงเป็นตัวหลักๆนั้น แต่ละคณะที่เป็นหมอลำหมู่นั้นจะมีประมาณ ๙ คน คือ พระยา มเหสี พระเอก นางเอก ตัวโกง ทหารอำมาตย์เสนา นางสนมกำนัลสาวใช้ พระฤาษี และตัวตลก จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “หมอลำเก้า” เพราะทั้งคณะมีอยู่ ๙ คน(ไม่นับนักดนตรี) เมื่อถึงคิวของใครลำ คนนั้นก็มักจะกลอนลำของตัวเองและออกมาลำแสดงประกอบกันเป็นเรื่อง การลำแต่ละเรื่องของหมอลำหมู่นั้นสมัยก่อนมีความยาวมาก แม้ว่าจะไม่มีช่วงร้องเพลงโซลก่อนการลำเรื่องเหมือนสมัยนี้ ก็ยังกินเวลาในการลำตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึงสว่าง

ต่อมาเมื่อหมอลำหมู่มียุทธศาสตร์มากขึ้น คณะใหญ่ขึ้น ก็มีการสร้างคณะโดยใส่องค์ประกอบมากขึ้น เช่น มีจำนวนหมอลำมากขึ้น มีผ้าฉาก เมื่อถึงฉากไหนก็จะชักผ้าฉากที่วาดเป็นรูปฉากนั้นขึ้นมา เช่น ฉากป่า ฉากวัง

หมอลำหมู่ปัจจุบันเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า หมอลำเรื่องต่อกลอน เพราะการแสดงจะแสดงเป็นเรื่องและดำเนินเรื่องโดยมีตัวละครออกมาลำเป็นกลอนๆต่อเนื่องกันไปจนจบเรื่อง

สมัยนี้ การแสดงของหมอลำหมู่จะแสดงในนามของคณะ ไม่ได้มีตัวแสดงตัวใดเด่นขึ้นมา (แต่ในวงอาจจะมีหมอลำที่มีชื่อเสียงอยู่ เช่น คณะเสียงอีสาน มี นกน้อย อุไรพร , ลูกแพร์-ไหมไทย อุไรพร, ปอยฝ้าย มาลัยพร คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์ มีสมจิตร ป่อทอง) หมอลำหมู่ยังคงมี ๒ ประเภทคือ หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำเพลิน แต่ปัจจุบัน(๒๕๔๖) ยังคงมีหมอลำเพลินเหลือเพียงไม่กี่คณะเท่านั้น เพราะไม่ได้รับความนิยมเหมือนสมัยก่อน

ทุกวันนี้ หมอลำเรื่องต่อกลอน มีการลำ ๓ ทำนองลำหรือ “วาดลำ” วาดหลักๆ ที่ได้รับความนิยมคือ ทำนองซอนแก่น(ได้รับความนิยมมากที่สุดและมีจำนวนมากที่สุด) ทำนองอุบล และทำนองกาฬสินธุ์หรือสาคาม ส่วนรูปแบบการแสดงมีการพัฒนาไปมาก โดยมีการเพิ่มเวลาในช่วงการร้องเพลงประกอบการเต้นมากกว่าสมัยก่อน จนกลายเป็นช่วงการแสดงหลักที่คนให้ความสนใจมากกว่าช่วงการลำเรื่องเสียอีก

ปัจจุบัน มีหมอลำเรื่องต่อกลอนอยู่ที่ จ.ขอนแก่นมากที่สุด นอกจากนั้นก็ยังมีที่ประปรายที่ จ.มหาสารคาม, จ.อุดร, จ.อุบลราชธานี มีตั้งแต่คณะที่ค่าจ้างไม่แพง ประมาณ ๕ หมื่นบาทขึ้นไป จนถึงคณะที่มีค่าจ้างแพงนับแสนบาทต่อ ๑ คืน คณะที่ถือว่าเป็นหมอลำเรื่องต่อกลอนอันดับต้นๆ ที่อยู่ในความนิยมและมีเจ้าภาพไปว่าจ้างมากๆ คณะเหล่านี้มีค่าจ้าง ๑ แสนบาทขึ้นไปหรือมากกว่า(ขึ้นอยู่กับระยะทางที่เดินทางไปแสดง)ในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๔๖) ได้แก่ คณะเสียงอีสาน, คณะระเบียบวาทศิลป์, คณะหนูภาววิเศษศิลป์, คณะรัตนศิลป์, คณะประถมบันเทิงศิลป์, คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์)

ค. หมอลำเพลิน

นอกจากหมอลำหมู่ธรรมดาแบบลำใส่แคนแล้ว ยังมีหมอลำหมู่อีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า “หมอลำทำนองลำเพลิน” หมอลำประเภทนี้มีต้นกำเนิดที่ จ.อุบลราชธานี มีตัวหมอลำและเล่นเรื่องต่างๆ ซึ่งเป็นวรรณกรรมพื้นบ้าน มีเครื่องดนตรี ตลอดจนอุปกรณ์ในการลำแบบเดียวกับหมอลำเวียงหรือหมอลำหมู่ทั่วไป ทุกประการ ยกเว้น สิ่งที่แตกต่างกัน คือ มีซุงหรือพิณ เป็นเครื่องดนตรีประกอบเพิ่มขึ้นมา นอกเหนือจากแคนและกลอง เมื่อมีซุงดีดประกอบการลำ ซึ่งมีการดีดกลอง ฉาบ ฉิ่ง ในบางช่วง ย่อมทำให้จังหวะและท่วงทำนองการลำมีความสนุกสนานมากขึ้นอีก พอถึงช่วงการลำก็มีการเดินเรื่องในการเข้าฉากและออกจากฉากโดยใช้ทำนองการลำเพลินที่เป็นจังหวะสนุก เข้าใจ เนื่องจากใช้ซุงเข้ามาเล่นประกอบนั่นเอง เดิมทีเดียวหมอลำประเภทนี้มักจะแสดงเรื่อง “แก้วหน้าม้า” ดังนั้น จึงมีผู้เรียกหมอลำเพลินว่า “หมอลำแก้วหน้าม้า” อีกด้วย

หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ให้สัมภาษณ์ว่า ยังทันช่วงการลำเพลินแบบเก่าอยู่ คือตอนเป็นเด็กเรียนอยู่ชั้น ป. ๒(ตอนนั้นอายุ ๘-๙ ขวบ) เนื่องจากเป็นคนเสียงดีและเป็นลูกสาวหมอลำจึงมีหัวหน้าคณะหมอลำชื่อ “คณะโนนแคน” ซึ่งตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้านหมอลำ พาไปเป็นหมอลำตั้งแต่ยังเด็ก โดยพาไปลำต่างบ้าน พร้อมกับหมอลำคนอื่นๆ ค่าจ้างหมอลำสมัยก่อน อยู่ที่ประมาณ ๓๐๐ บาท - ๗๐๐ บาท ตามระยะทางใกล้ไกลที่ไปลำ ค่าตัวหมอลำสมัยก่อนแบ่งกันแล้วก็ตกคนละ ๘ บาท - ๑๓ บาท ตัวหมอลำฉวีวรรณเองยังทันได้ใช้หมากดุ่มแก้วเป็นเครื่องประดับขณะลำและยังได้ทันใช้ได้เป็นเครื่องให้แสงสว่าง ก่อนจะเปลี่ยนมาเป็นตะเกียงเจ้าพายุในสมัยต่อมา

ในช่วงระยะไล่เลี่ยกับการเกิดหมอลำหนุ่มทำนองลำเพลินขึ้นนั้น ก็มีหมอลำหนุ่มอีกแบบหนึ่งเกิดขึ้นด้วย เรียกว่า “หมอลำสินไซ” เหตุที่เรียก หมอลำสินไซ เพราะมักจะเล่นเรื่องสังข์ศิลป์ชัย(ชาวอีสานเรียกสินไซ) หมอลำประเภทนี้ เกิดขึ้นครั้งแรกที่ จ.ร้อยเอ็ด สิ่งที่แตกต่างออกไปคือ ก่อนการแสดงจะมีการฟ้อนก่อนการแสดง โดยมีผู้หญิง(บรรดาสมาชิกในวงหมอลำ) นุ่งกางเกงขาสั้นสีขาวจนเห็นขาอ่อน สวมเสื้อสีขาว ผ้าโพกหัวสีขาว ออกมาฟ้อนรำก่อนการแสดงลำเรื่อง มีการบรรเลงเพลงประกอบการร้องโดยใช้เครื่องดนตรีพื้นเมืองเป็นเครื่องดนตรีหลักเช่นเดียวกับหมอลำเพลิน คือ มี ซุง มีแคน กลอง ฉาบ ฉิ่ง

การที่มีการเดินโชว์ขาอ่อนก่อนการลำเช่นนี้เอง หมอลำสินไซจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “หมอลำกขาขาว”

ต่อมาเมื่อหมอลำเพลินได้รับความนิยมมากขึ้น นิยมแสดงเรื่องหลายๆแบบ ทั้งแบบเรื่องนิทานพื้นบ้าน เรื่องชีวิตชาวบ้านทั่วไป ชื่อของหมอลำสินไซจึงค่อยๆ หายไป เพราะมีเรื่องใหม่ๆเข้ามาแทน

เมื่อหมอลำหนุ่มและหมอลำเพลินได้รับความนิยมมากขึ้น มาถึงยุคใช้เครื่องดนตรีไฟฟ้า มีการนำเครื่องประดับเลียนแบบชุดลิเกมาใช้ เช่น นำเอาเสื้อแบบลิเกมาประดับเสื้อผ้าแรกๆก็ประดับตามขอบแขนเสื้อ หน้าอก ชายกางเกง หมอลำคณะแรกๆที่ใช้เครื่องประดับแบบนี้ เช่น คณะพ.เพียรศิลป์ มาเปิดวิกแสดงที่จ.อุบล เป็นที่นิยมของคนในสมัยนั้นมาก (ประมาณ ปี ๒๕๐๘) ต่อมาก็พัฒนาถึงขั้นเลียนแบบชุดลิเกทั้งชุด หมอลำหนุ่มจึงได้ชื่อว่า “ลิเกลาว” จนถึงปัจจุบันนี้ ถ้าให้หมอลำหนุ่มกับลิเกแต่งชุดแสดงมายืนเทียบก็ยากที่จะแยกได้ว่า ชุดใดเป็นชุดลิเกหรือชุดใดเป็นชุดหมอลำ เพราะมีความคล้ายคลึงกันมาก

หมอลำหนุ่มทำนองลำเพลิน มีรูปแบบการแต่งตัว และการใช้เครื่องดนตรี ที่ต่างออกไปจากหมอลำหนุ่มทั่วไป ส่วนที่ยังคงเหมือนกันคือเครื่องแต่งตัวของหมอลำผู้ชายที่เป็นชุดประดับเลื่อมเช่นกัน แต่หมอลำผู้หญิงของหมอลำเพลินจะสวมกระโปรงหรือซิ่นสั้นเนื้อเช่า ส่วนเครื่องดนตรีที่ใช้เล่นประกอบก็ค่อยๆพัฒนาขึ้นมาจากที่เคยมีแคนเพียงอย่างเดียว ก็มีกลอง มีฉิ่ง ฉาบ มีซึง(พิน) และกลายมาเป็นการนำเครื่องดนตรีสากลเข้ามาเล่นประกอบ เช่น กลองชุด ออร์แกน แซกโซโฟน กีตาร์ไฟฟ้า เบส ทั้งยังมีจังหวะและทำนองการลำที่ต่างกันอย่างชัดเจน เรียกว่าทำนองลำเพลิน ส่วนที่ต่างจากหมอลำหนุ่มที่เห็นได้ชัดคือ มีการร้องเพลงโครก่อนการแสดง

๔.๒.๘.หมอลำแบบคอนเสิร์ต

การตั้งชื่อประเภทหมอลำเช่นนี้ ผู้วิจัยตั้งขึ้นตามลักษณะการตั้งชื่อวงของหมอลำที่อาศัยชื่อของหัวหน้าคณะเป็นชื่อวงเหมือนกับการใช้ชื่อนักร้องวงสตริงหรือวงดนตรีลูกทุ่งเป็นชื่อวง เป็นชื่อประเภทหมอลำที่จะพบในงานวิจัยเล่มนี้เท่านั้น(ทีมวิจัย) การแสดงจะเป็นไปในนามของหัวหน้าวงซึ่งเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงโด่งดังระดับประเทศ

แม้ว่าหมอลำประเภทนี้จะมีลักษณะและองค์ประกอบของการแสดงคล้ายกับหมอลำเรื่องต่อกลอนคือ มีการร้องเพลง การแสดงตลก การแสดงหมอลำเรื่อง แต่ก็มีส่วนที่แตกต่างจากหมอลำเรื่องต่อกลอนอย่างชัดเจน ส่วนที่ต่างกันนั้น มีเพียงจุดเดียวคือช่วงการร้องเพลงเท่านั้น คือถ้าเป็นหมอลำแบบคอนเสิร์ตจะมีหัวหน้าวงมาลำและร้องเพลง ช่วงการแสดงที่เป็นจุดสำคัญที่สุดอยู่ที่การแสดงของตัวหมอลำที่เป็นหัวหน้าคณะซึ่งถือว่าเป็นจุดขายที่สำคัญที่สุด ก่อนจะเข้าสู่การแสดงช่วงลำเรื่องต่อกลอน

ในขณะที่หมอลำเรื่องต่อกลอนจะมีเพียงนักร้องประจำวงแต่ไม่ได้เป็นหัวหน้าวงมาลำและร้องเพลง นอกจากนั้น ทั้งหมอลำแบบคอนเสิร์ตและหมอลำเรื่องต่อกลอน ก็มีการแสดงเหมือนกันทั้งหมดคือ มีช่วงตลก และมีช่วงลำเรื่องไปจนสว่าง อย่างไรก็ตาม ช่วงการลำเรื่องต่อกลอนของหมอลำประเภทนี้จะไม่มีความโดดเด่น คือ ลำได้ไม่สู้หมอลำเรื่องต่อกลอนเท่าๆ เพราะเป็นการลำแบบเป็นของแถมเพื่อให้การแสดงอยู่ไปจนถึงสว่างเท่านั้น

ความจริง หมอลำแบบคอนเสิร์ตคือ หมอลำเรื่องต่อกลอนอีกสาขาหนึ่งเท่านั้น เพราะมีองค์ประกอบการแสดงหลักคือ มีการลำเรื่องอันเป็นลักษณะเฉพาะของหมอลำสกุลนี้ ที่แตกต่างจากหมอลำประเภทอื่น

หมอลำแบบคอนเสิร์ตนี้ เริ่มต้นที่มิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะมีตั้งแต่ยุคเกิดหมอลำเพลินทองมี มาลัย เป็นรายแรกของภาคอีสาน (เพราะก่อนหน้านี้ ในพัฒนาการของหมอลำ ยังไม่มีหมอลำคนใดใช้ชื่อตนเองเป็นชื่อคณะและใช้ผลงานการลำของตนเองเป็นจุดขาย)

การที่มิจัยสันนิษฐานเช่นนี้ เหตุผลเนื่องจากทองมี มาลัย เป็นหมอลำที่โด่งดังไปทั่วประเทศด้วยผลงานกลอนลำ “บักสองขาว” และ “ชมรมแท็กซี” และอีกกว่า ๑๐๐ กลอนลำ ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๘ โดยที่ทองมี มาลัย เป็นหมอลำที่มีผลงานการบันทึกเสียงเป็นเทปคาสเซต ทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากค่ายเทปใหญ่ และได้ตระเวนออกแสดงตามจังหวัดต่างๆ โดยใช้ชื่อตนเองเป็นชื่อคณะว่า “ทองมี มาลัย พัฒนาลำเพลิน” กลายเป็นหมอลำที่มีค่าจ้างแพงที่สุดในยุคนั้นประมาณคืนละ ๔๐,๐๐๐ - ๕๐,๐๐๐ บาท (คิด จินดากุล, คอลัมน์ชีวิต ภูธร มติชน ๔ มิถุนายน ๒๕๓๘ ,๙) มิจัยสังเกตเห็นว่า นี่เป็นครั้งแรกในวงการหมอลำที่มีการตั้งชื่อคณะหมอลำโดยใช้ชื่อของตัวเองหมอลำ ไม่ใช่ชื่อคณะเหมือนหมอลำคณะอื่นๆทั่วไป

การแสดงของคณะทองมี มาลัย ในสมัยก่อนได้กลายมาเป็นต้นกำเนิดรูปแบบของหมอลำแบบคอนเสิร์ตในสมัยหลังๆ ด้วยลักษณะ ๓ ประการคือ

๑.การใช้ชื่อหมอลำที่เป็นหัวหน้าเป็นชื่อคณะ ดังที่กล่าวมาแล้ว

๒.เป็นต้นตำรับสูตรสำเร็จของการจัดช่วงการแสดงว่า ช่วงแรกเป็นการร้องเพลง ลูกทุ่ง ลูกกรุง และเพลงตลาดที่กำลังเป็นที่นิยมในสมัยนั้นประกอบการเล่นของหางเครื่อง ต่อมาก็เป็นการแสดงของหัวหน้าคณะหมอลำ ก่อนจะปิดท้ายด้วยการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน ไปจนสว่างคาตา

๓.ในขณะที่ลำเป็นรูปแบบลำเรื่องต่อกลอนนั้น จะใช้กลอนลำเพลินและลำเดินเป็นกลอนลำในการดำเนินเรื่อง การเข้าฉาก และออกฉาก ซึ่งจะเพิ่มความสนุกสนานแตกต่างจากหมอลำเรื่องทั่วไป หมอลำแบบคอนเสิร์ตในปัจจุบันก็ใช้การลำลักษณะเดียวกันนี้ คือ มีกลอนลำเดิน ลำเพลิน ลำเต้ย เป็นกลอนลำประกอบขณะที่ลำเรื่องต่อกลอน

หัวหน้าของคณะหมอลำแบบคอนเสิร์ตนี้ คือ หมอลำที่มีผลงานบันทึกเสียงมาหลายชุดจนเป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ คือ ต้องมีชื่อเสียงมากจริงๆ มีแฟนประจำที่ติดตามผลงานของหมอลำจำนวนมากชื่นชอบ หมอลำประเภทนี้จึงอยู่ได้ โดยการออกไปตระเวนแสดงเก็บเงินค่าเข้าชมแบบล้อมผ้า หรือล้อมรั้วสังกะสี ในต่างอำเภอ หรือใช้โรงภาพยนตร์ในตัวจังหวัดเป็นที่แสดง ตามจังหวัดต่างๆทั่วภาคอีสาน หรือ จังหวัดต่างๆ ในภาคอื่นที่มีคนอีสานไปอยู่จำนวนมาก

แม้คณะทองมี มาลัย จะยุบวงไปตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ แล้ว แต่ก็ยังเป็นรูปแบบให้เกิดหมอลำแบบคอนเสิร์ตรุ่นหลังๆในระยะต่อมา เช่น บานเย็น รากแก่น ,ฮั่นนี่ ศรีอีสาน ,พรศักดิ์

ส่องแสง , พิมพา พรศิริ , สมหมายน้อย ดวงเจริญ , สมโภช ดวงสมพงษ์ , สมจิตร บ่อทอง , สาธิต ทองจันทร์ , เดือนเพ็ญ อำนวยพร , เฉลิมพล มาลาคำ , จินตหรา พูนลาภ , ศิริพร อำไพพงษ์ เป็นต้น

ปัจจุบัน การออกตระเวนแสดงเก็บเงินของหมอลำแบบคอนเสิร์ตนี้ แทบจะไม่ปรากฏ เพราะไม่เป็นที่นิยมของคนดูเหมือนช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๐ - พ.ศ. ๒๕๓๙ ซึ่งในช่วงนั้น มีหมอลำแบบคอนเสิร์ตหลายคณะตระเวนเดินสายไปแสดงตามที่ต่างๆทั่วภาคอีสาน เท่าที่พบการแสดงของหมอลำแบบคอนเสิร์ตในปัจจุบันนี้ จึงเป็นแบบที่เจ้าภาพจ้างไปแสดงในงานต่างๆหรือพบในงานประจำปีของจังหวัดต่างๆในภาคอีสาน เช่น บุญบั้งไฟ สงกรานต์ งานกาชาด เท่านั้น

คณะหมอลำที่กล่าวมานี้ส่วนใหญ่ต่างก็ยุบวงไปจนหมดสิ้นแล้ว คงเหลือแต่ชื่อหัวหน้าวงที่ยังคงติดหูคนฟังอยู่ จะมีหมอลำแบบคอนเสิร์ตในปัจจุบันที่ยังมีชื่อเสียงทั่วประเทศและยังคงมีคณะยืนหยัดอยู่ในปัจจุบัน(พ.ศ.๒๕๔๖)เพียงไม่กี่คณะ เช่น จินตหรา พูนลาภ , ศิริพร อำไพพงษ์ , เฉลิมพล มาลาคำ เป็นต้น

การคงอยู่ของหมอลำประเภทนี้ ขึ้นอยู่กับชื่อเสียงของหมอลำที่เป็นหัวหน้าคณะเป็นสำคัญ คือ ถ้าหัวหน้าคณะยังมีชื่อเสียงโด่งดัง เทปยังขายได้ ก็ยังตั้งคณะอยู่ได้ แต่หากวันใดที่หมอลำคนนั้นไม่ได้รับความนิยมแล้ว ก็เป็นอันว่าคณะก็ต้องยุบวงไปโดยปริยาย เช่นเดียวกับหมอลำแบบคอนเสิร์ตหลายรายที่ประสบชะตากรรมการยุบวงมาแล้ว เช่น พรศักดิ์ ส่องแสง, พิมพา พรศิริ, สาธิต ทองจันทร์ , สมจิตร บ่อทอง , สมหมายน้อย ดวงเจริญ หลังจากนั้นหมอลำบางคนก็จะผันตัวไปเป็นหมอลำรับเชิญที่ไปรับค่าตัวจากหมอลำคณะอื่นๆ เช่น สมจิตร บ่อทอง ก็มาเป็นพระเอกประจำหมอลำหมู่คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์ (พ.ศ. ๒๕๔๖) เป็นต้น

เนื่องจากหมอลำแบบคอนเสิร์ตนี้ มีธรรมชาติทั่วไปเหมือนกับหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอนอย่างยิ่ง ดังนั้น ในรายงานการวิจัยนี้ผู้วิจัยจะรวมเข้ากับหมอลำเรื่องต่อกลอน เพราะมีลักษณะโดยรวมเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่

๔.๓ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำประเภทต่างๆ

หัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงธรรมชาติและลักษณะเด่นๆของหมอลำประเภทต่างๆ โดยผู้วิจัยจะเลือกเฉพาะหมอลำที่มีบทบาทในการให้สาระบันเทิง(Edutainment)ที่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน มากล่าวถึง ๕ ประเภท คือ หมอลำกลอน หมอลำกลอนซึ้ง หมอลำซิ่ง หมอลำหมู่ และหมอลำแบบคอนเสิร์ต

การกล่าวถึงธรรมชาติของหมอลำแต่ละประเภทยานี้ ผู้วิจัยจะกล่าวตามประเด็นหลัก ๗ ประเด็น คือ

- ลักษณะทั่วไปของหมอลำ
- รูปแบบการนำเสนอ
- เนื้อหาการนำเสนอ
- กลุ่มเป้าหมายและผู้รับสาร
- ข้อจำกัดในการสืบทอด
- ช่องทางและโอกาสในการแสดง
- คุณประโยชน์

๔.๓.๑ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำกลอน

ลักษณะทั่วไปของหมอลำ

- . เป็นหมอลำที่มีความเป็นมายาวนานที่สุดประเภทเดียวที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน
- . ตัวหมอลำมักจะเป็นคนมีอายุมากแล้ว ตั้งแต่ช่วงวัยกลางคน จนถึงสูงอายุ (อายุตั้งแต่ ๔๐ ปีขึ้นไป)
- . หมอลำต้องมีความอดทนสูง เพราะการลำแต่ละครั้ง โดยเฉพาะสมัยก่อนต้องลำตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึงสว่างคาตา
- . หมอลำกลอนเป็นผู้มีประสบการณ์การลำสูง(ลำมานาน) จะสามารถจำกลอนลำได้มากถึง ๑๐๐ -๒๐๐ กลอน หรือกว่านั้น (หมอลำบางคนเคยซ้อมลำคนเดียว โดยท่องกลอนลำที่จำได้ตั้งแต่หัวค่ำ ไปจนสว่างคาตา ก็ยังลำไม่จบ ยังมีกลอนลำเหลืออีกมาก)
- . เมื่อมีประสบการณ์มากขึ้น หมอลำจะสามารถเป็นทั้งหมอลำและเป็นทั้งคนแต่งกลอนเอง
- . แต่ละคนจะมีกลอนที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง มีกลอนลำประจำตัวเอง โดยเฉพาะหมอลำที่เคยบันทึกเสียง จะมีกลอนลำดังๆประจำตัว จนเป็นที่รู้จักและจดจำได้ว่ากลอนนี้ใครเป็นคนลำ เช่น กลอน”แต่งสังหารสาว” ของหมอลำเคน ดาเหลา, กลอน”อ้อลาทุ่งรวงทอง” ของหมอลำจิววรรณ ดำเนิน, กลอน”นี่ละผู้ชาย”(ไบไฟไว้วีไว) ของหมอลำบุญเพ็ง ฝัฝิวชัย เป็นต้น

หมอลำกลอนบางคนมีปฏิภาณการด้นกลอนสูงมาก ถึงขั้นสามารถแต่งกลอนลำและลำได้ในขณะนั้นทันที เพราะความสามารถถึงขั้นแตกลำ (มีความสามารถที่จะออกเสียงลำอย่างถูกต้องได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเจอลอนลำแบบใด สามารถหาวรรคตอน รู้จักหยุดหรือเลื่อนได้ แม้จะไม่เคยเห็นหรือได้ยินกลอนลำนั้นมาก่อน และสามารถบรรยายสิ่งที่เห็นหรือเล่าเรื่องที่อยากพูดออกเป็นกลอนลำแบบด้นสดๆได้ตามใจปรารถนา)

- . คนที่จะมาเป็นหมอลำได้ โดยเฉพาะผู้ชายต้องเรียนรู้ทางธรรมมามากพอสมควร สามารถจดจำกลอนลำได้เป็นจำนวนมาก ต้องมีฐานความรู้กว้าง มีกลอนลำในคลังสมองมาก พร้อมทั้งจะนำออกมาใช้ลำได้ตอบได้ทุกรูปแบบ(ว่ากันว่า หมอลำบางคน ไปลำ ๑๕ คืนติดต่อกันแบบลำไม่ซ้ำกลอนลำเก่าเลย)
- . หมอลำกลอนมักจะต้องลำตอบโต้กันเสมอ ดังนั้น จึงต้องท่องกลอนลำไว้มากๆ เพื่อจะนำมาเลือกใช้ให้เข้ากับสถานการณ์บนเวทีได้ทันการณ์
- . หมอลำมีความรู้แบบชนบ จารีตประเพณี และความรู้แบบโบราณมาก
- . เป็นหมอลำที่มีการยึดถือรูปแบบการลำแบบดั้งเดิมและค่อนข้างอนุรักษ์นิยมอย่างเหนียวแน่น เช่น ต้องมีการลำการไหว้ขอขมา การประกาศศรัทธาบอกอานิสงส์ของการทำบุญ
- . มีการถือธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นพิธีทองอย่างเคร่งครัด เช่น การถือขนบธรรมเนียมก่อนขึ้นลำ เป็นต้นว่า หมอลำจะไม่ขึ้นบันไดที่ตั้งไว้ทางทิศตะวันตกของเวทีโดยเด็ดขาด ก่อนการไปลำก็จะต้องมีการตั้งคาย้อ(ลำรับและข้าวของที่ใช้ไหว้ครู) เป็นต้น
- . เป็นหมอลำที่ไม่สามารถเปิดการแสดงล้อมผ้าเก็บเงินได้ มีงานแบบเดียวที่ทำได้คือ การรับงานจ้างไปลำ
- . เป็นหมอลำที่สามารถอนุรักษ์ทำนองการลำเก่าๆ แบบต่างๆ ไว้ได้มากที่สุด เช่น ลำตั้งห้วย ลำภูไท ลำเต้ยหัวโนนตาล ลำผญา ลำพื้น ลำคอนสวรรค์ ฯลฯ จังหวะการลำแบบต่างๆ ทั้งลำทางสั้น ลำทางยาว ลำเดิน ลำเต้ย ตลอดจนการพ้อนแม่บท
- . หมอลำมีอำนาจในการโน้มน้าวใจได้มากกว่าและน่าเชื่อถือกว่า เป็นที่เคารพว่าเป็นหมอลำชั้นครูของหมอลำประเภทอื่น เพราะมีวุฒิภาวะสูงมีอาวุโสสูงกว่าหมอลำประเภทอื่น
- . หมอลำต้องอาศัยทักษะและความสามารถเฉพาะตัวสูง เช่น ต้องเสียงดังกังวาน และเสียงดีจริง เสียงไม่แหบแห้งง่าย เพราะสมัยก่อนไม่มีเครื่องเสียงและดนตรีช่วย ดังนั้น คนฟังจะรู้ได้ทันทีว่า เสียงดี ลำเพราะหรือไม่

รูปแบบการนำเสนอ

- . การลำทั้งคืนมีเครื่องดนตรีที่ใช้เล่นประกอบเพียงชิ้นเดียวคือ แคน
- . ไม่สนใจรูปแบบเวที แสง สี เสียง (ยิ่งสมัยก่อน หมอลำจะลำบนเสื่อผืนเดียวเท่านั้น) ปัจจุบันก็ยังมีเพียงไมโครโฟนตัวเดียวแขวนอยู่กลางเวที เวทีส่วนมากจะสูงประมาณ ๑.๕-๑.๘ เมตร กว้าง x ยาวประมาณด้านละ ๓-๕ เมตร ถ้าแสดงตอนกลางคืนจะมีไฟฟ้าให้แสงสว่างเพียงดวงเดียวหรือสองดวงเท่านั้น
- . เป็นการลำประเภทคู่ ตอบโต้กันระหว่างชาย-หญิง โดยในขณะที่ลำ จะมีหมอแคนเป่าแคนประกอบสำหรับแต่ละฝ่าย เพราะเสียงแต่ละคนไม่เหมือนกันจึงต้องใช้แคนคนละตัว

- . ใช้พื้นที่น้อย ทั้งพื้นที่การแสดง(เวที) และพื้นที่สำหรับคนนั่งฟัง ไม่มีสิ่งดึงดูดใจไปสู่อย่างอื่น ทำให้จุดสนใจถูกรวมไว้ที่หมอลำบนเวทีเท่านั้น คนดูจึงมีสมาธิมาก และเฝ้ายจนได้ยินเสียงหมอลำลำทุกถ้อยคำอย่างชัดเจน
- . การลำจะเน้นที่สุนทรียะของกลอนลำ ความงามของภาษา และความไพเราะของเสียงแคนแบบดนตรีอะคูสติค (acoustic) ล้วนๆ เน้นการถ่ายทอดลีลา อารมณ์ และใช้เสียงแบบไม่มีตัวช่วย เช่น มิกเซอร์ปรับแต่งเสียงและเครื่องดนตรีอื่น
- . การเคลื่อนย้าย การไปมา ของหมอลำ สะดวกง่ายดายที่สุด รวดเร็วที่สุด เพราะไม่มีคนมาก นอกจากหมอลำสองคนและหมอแคนอีกสองคน ต่อการแสดงหนึ่งครั้ง
- . เป็นหมอลำประเภทเดียวที่หมอลำไม่ต้องขนเครื่องเสียงและเวทีไปลำ เนื่องจากเป็นอันรู้กันว่าเจ้าภาพต้องจัดเตรียมไว้ให้หมอลำ
- . นักดนตรี กับหมอลำต้องเข้าคู่เป็นขาประจำกันตลอด (หมอลำมักจะมีหมอแคนประจำ แต่ไม่ได้เป็นลูกจ้างอยู่ประจำเหมือนหมอลำที่เป็นคณะ คือมีงานลำแล้วจึงไป) มักจะร่วมงานกันมานาน ไปแสดงด้วยกัน จนรู้จักกันเสมอ
- . สามารถฟังแบบช่วงสั้นๆ ก็เข้าใจได้ เพราะไม่ได้ลำเป็นเรื่อง ไม่ยืดเยื้อ ยืนเยื้อ เพราะการลำจะลำเป็นหัวข้อสั้น ๆ เป็นกลอนสั้นๆ จบเป็นกลอนๆไป ดังนั้น คนฟังจะเริ่มฟังหรือเลิกฟังเมื่อไรก็ได้
- . ช่วงระยะเวลาการแสดงการลำ จะกินเวลายาวนานที่สุดในบรรดาหมอลำทั้งหมด เพราะไม่มีการแสดงอย่างอื่นแทรกหรือสลับเลย บางครั้งอาจจะลำไปจนถึงสว่าง
- . ไม่เน้นการแสดงออกด้านลีลาท่าทางเพื่อการดู แต่เน้นการลำเพื่อฟัง ดังนั้น ถึงหมอลำจะแก่หรือฟ่อนไม่สวยก็ไม่มีใครให้ความสนใจ
- . เน้นความเรียบง่ายในการแสดงทุกอย่าง ทั้งการแต่งกาย (หมอลำไม่ต้องเปลี่ยนชุดบ่อยๆ ในการลำหนึ่งครั้ง) ส่วนการแสดงก็มีเพียงลีลาท่าทางการฟ้อนประกอบเท่านั้น
- . หมอลำเป็นคนควบคุมสถานการณ์บนเวที ไม่ค่อยทำตามการเรียกร้อง เช่น ไม่มีการขอเพลงตลาด เพราะมีการจัดการขั้นตอนการลำอย่างมีระเบียบแบบแผน (ลำเป็นยกๆ)

เนื้อหาการนำเสนอ

- . เนื้อหากลอนลำจะเน้นเฉพาะการลำเป็นหลัก เช่น ลำเล่านิทาน ลำเล่าประวัติศาสตร์ ลำสั่งสอนศีลธรรม รวมไปถึงการฝากคติธรรม ข้อคิดเตือนใจคนฟัง เช่น เรื่องฮึดสู้สอง คองสู้สี่ ดังนั้น จึงมีเนื้อหาที่มีสาระอยู่มาก
- . ไม่มีการใช้เนื้อหาการลำที่เป็นการร้องเพลงแบบเพลงตลาด เพราะดนตรีไม่เอื้อให้ร้องเพลงได้ (อาจจะมีการร้องเพลงลูกทุ่งแทรกบ้างนิดหน่อยแต่ก็นาน ๆ ครั้ง)

- . กลอนลำเป็นกลอนว่าด้วยเรื่องต่างๆ จบเป็นกลอนๆไป บางกลอนก็สั้น บางกลอนก็มีความยาวถึง ๑๐ นาທີหรือมากกว่า
- . ในระหว่างการลำ จะมีช่วงพัก หรือเจรจากับผู้ฟังและคู่ลำ หมอลำก็จะมีการพูดที่คล้องจองกัน เรียกว่าโตงโตย ส่วนนี้เป็นลูกเล่นที่แสดงทักษะ ความสามารถของหมอลำที่เลียนแบบกันได้ยาก และไม่พบในหมอลำประเภทอื่น
- . ทำนองการลำประกอบกับการเป่าแคนมีความไพเราะจับใจ ให้ความรู้สึกได้หลากหลายอารมณ์ เช่น สนุกสนาน ร่าเริง โศกเศร้า อาลัยอาวรณ์ ยากที่หมอลำประเภทอื่นจะทำได้เสมอเหมือน
- . ใช้ภาษาตรงไปตรงมา ส่อไปทางเรื่องเพศแบบสื่อพื้นบ้าน หรือคำสองแง่สองง่าม (ในสายตาของคนที่ไม่เข้าใจธรรมชาติของหมอลำประเภทนี้อาจจะมองว่า ลามก หยาบโลน)
- . ไม่นำเอาเนื้อหากлонของหมอลำคนอื่นมาลำ หมอลำเองก็ไม่ใช้คนที่จะนำเพลงตามสมัยนิยมมาร้อง คนดูก็ไม่ได้เรียกร้องหรือคาดหวังว่าจะฟังเพลง

กลุ่มเป่าหมายและผู้รับสาร

- . กลุ่มเป่าหมายเป็นวัยผู้ใหญ่ คนสูงอายุที่เคยดูและคุ้นเคยกับหมอลำกลอนมาก่อน จึงจะดูเป็นและฟังรู้เรื่อง
- . กลุ่มคนฟังที่อยากฟังหมอลำกลอนและฟังหมอลำกลอนเป็นนั่น มีน้อยลง เพราะส่วนใหญ่คนที่ฟังลำกลอนคือวัยกลางคนและคนสูงอายุ ซึ่งคนวัยนี้ ก็เหลือน้อยลงทุกขณะ
- . คนฟังต้องเอาใจใส่ในขณะที่ฟัง และตั้งใจฟังมาก ทั้งต้องเข้าใจบริบทของเนื้อหา ตลอดจนภาษาที่ใช้ จึงจะฟังลำได้สนุก และได้อารมณ์ (ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นข้อจำกัดสำหรับวัยรุ่นที่มีช่วงความสนใจสั้น และไม่รู้จักภาษาสมัยก่อน จึงทำให้ฟังไม่รู้เรื่อง)
- . อายุคนฟังไม่ค่อยมีความหลากหลาย และไม่ค่อยแตกต่างกัน เพราะส่วนใหญ่จะอยู่ในวัยใกล้เคียงกัน ตั้งแต่ ๔๐ ปีขึ้นไป ดังนั้น จึงมีความสนใจและความเข้าใจในเรื่องเดียวกัน มีรสนิยมในการฟังหมอลำคล้ายกัน
- . คนฟังมีความผูกพัน กับหมอลำมายาวนาน (เช่น เคยดูมานานหลายครั้ง เคยฟังเทปหมอลำ)
- . มีความหลากหลายของเนื้อหามากที่สุด จนคาดเดาไม่ได้ว่าจะมีอะไรให้ฟังบ้าง
- . คนฟังจะฟังเอาเรื่องราว ไม่ได้ดูอารมณ์หรือเอาสนุกอย่างหมอลำประเภทอื่น
- . ไม่มีการรบกวนใดๆ เกิดจากผู้ชม เช่น การทะเลาะวิวาทกันเองในหมู่ผู้ชม หรือการก่อกวนหมอลำ
- . คนฟังมีโอกาสดูการแสดงมีส่วนร่วมได้ตลอดเวลา เช่น การสอย การขอฟังกลอนลำที่อยากฟัง และมีโอกาสที่จะได้อยู่ใกล้ชิดกับหมอลำมาก เพราะเวทีและวงคนดูก็ไม่กว้างนัก

ข้อจำกัดในการสืบทอด

- . หากคนสืบทอดยากเข้าไปทุกวัน เนื่องจากเรียนได้ยาก เพราะคนเรียนต้องตั้งใจจริง ใจรักจริงๆ มีความอดทนสูง ต้องเสียงดี เสียงแน่น และต้องความจำดีจริงๆ จึงจะเป็นหมอลำกลอนที่ดีได้
- . หมอลำประเภทนี้มีจำนวนน้อยลงทุกวันเนื่องจากวิ่งรอกไปตามอายุขัย ที่มีชีวิตอยู่ก็แทบจะลำไม่ได้ ในขณะที่ไม่มีผู้สนใจมาเรียนเพิ่ม ประกอบกับจำนวนคนที่ดูหมอลำประเภทนี้รู้เรื่องก็ลดลงไปทุกขณะ ทำให้ไม่มีคนนิยมมาเรียนลำ
- . มีคู่แข่งอื่นๆ เกิดขึ้นมาก และราคาถูกลงกว่า หลายรูปแบบให้คนสมัยนี้ได้เลือกจ้างไปเป็นมหรสพ เช่น ลำซิ่ง อิเล็กโทรน
- . ตัวหมอลำที่เป็นคนรุ่นเก่าไม่สามารถปรับตัว ประยุกต์ หรือยืดหยุ่นได้ ทำให้ปัจจุบันเข้าขายหมอลำคลาสสิก ขึ้นหิ้ง เตรียมเก็บเข้าพิพิธภัณฑ์
- . ปัจจุบันผลงานการลำไม่มีการผลิตใหม่ ไม่เป็นที่สนใจของนายทุนในระบบธุรกิจ (ยกเว้นเป็นการนำมาผลิตซ้ำชุดเดิมที่เป็นที่นิยม) ทำให้หมอลำกลอนไม่เป็นที่รู้จักอย่างแต่ก่อน ซึ่งหมอลำเคยเป็นวัตถุดิบชั้นดีของบริษัทเทปและแผ่นเสียงในสมัยก่อน
- . มีข้อจำกัดหลายอย่างที่ทำให้ปรับตัวได้ลำบาก เช่น กลอนลำที่ต้องท่องจำมากๆ การลำที่แบ่งเป็นยกๆ และค่อนข้างมีกรอบจำกัด
- . คนที่แต่งกลอนลำสำหรับลำกลอนได้ มีเหลือน้อย
- . หมอลำที่มีชื่อเสียงมักจะมีค่าจ้างแพง และค่าตัวสูง เมื่อเทียบกับหมอลำประเภทอื่นทำให้คนทั่วไปไม่กล้ามาจ้าง และหันไปจ้างหมอลำประเภทอื่นแทน
- . มีการใช้ภาษาพื้นบ้าน และคำในภาษาถิ่นอีสานแบบดั้งเดิมอยู่มาก ดังนั้น จึงทำให้คนรุ่นใหม่ฟังเข้าใจยาก
- . ขาดการเอาใจใส่ดูแล จากผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจัง ไม่มีผู้สนใจฟื้นฟูอนุรักษ์อย่างแท้จริง
- . เริ่มเสื่อมความนิยมลงไปทุกขณะ เพราะคนรุ่นใหม่มองว่า ไม่มีรูปแบบที่น่าสนใจ ไม่เข้ากับยุคสมัย
- . ปัจจุบัน โอกาสที่จะได้ฟังมีน้อย และหาฟังได้ยากเมื่อเทียบกับหมอลำประเภทอื่น ซึ่งหาฟังหาดูได้ง่ายกว่า เท่ากับทำให้โอกาสที่คนรุ่นหลังจะได้เข้าไปรู้จักหมอลำกลอนก็น้อยลงด้วย
- . คนที่สามารถฟังรู้เรื่องและต้องการฟัง(เช่น คนสูงอายุ) ก็ไม่มีกำลังเงินพอที่จะไปจ้าง เพราะไม่ใช่กลุ่มที่มีเงินเป็นของตัวเอง จึงไม่ค่อยมีอำนาจตัดสินใจเลือก

ช่องทางและโอกาสในการแสดง

- . แสดงได้ในงานทั่วไป ไม่มีจำกัดทั้งงานมงคลและอวมงคล เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานกฐิน งานฉลองโบสถ์ งานทำบุญหาผู้ตาย บุญประเพณี ตลอดจนงานจ้างพิเศษอื่น ๆ
- . สมัยก่อนมีช่องทางที่เป็นสื่อมวลชนให้หมอลำประเภทนี้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะสถานีวิทยุในภาคอีสาน จะมีการนำเทปหมอลำกลอนไปเปิดออกอากาศไม่เว้นวัน และแต่ละวันก็มีหลายรายการ แต่ปัจจุบัน ช่องทางนี้ นับวันจะหาได้น้อย จนแทบจะไม่มี

คุณประโยชน์

- . นำไปประยุกต์ใช้เพื่องานต่างๆ ที่เป็นงานประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ได้มาก เช่น เพื่อสุขภาพ เพื่อรณรงค์ต่อต้านโรคเอดส์ ต่อต้านยาเสพติด การเลือกตั้ง การศึกษา ฯลฯ
- . เป็นหมอลำดั้งเดิมที่เป็นต้นแบบเพื่อการอนุรักษ์ และเผยแพร่
- . เป็นครูสอน เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านการลำ
- . เป็นสื่อเพื่อความบันเทิงสำหรับชาวบ้าน
- . สร้างวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมให้คนมีจิตสำนึกที่ดี

๔.๓.๒ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำกลอนซึ่ง

ลักษณะทั่วไปของหมอลำกลอนซึ่ง

- . คนที่เป็นหมอลำโดยมากจะเคยเป็นหมอลำกลอนและเคยเรียนหมอลำกลอนมาก่อน ดังนั้นจึงมีความสามารถในการลำกลอนได้ ลำกลอนตลาดได้และร้องเพลงตลาดได้
- . ตัวหมอลำที่ก่อนจะกลายเป็นหมอลำกลอนซึ่ง ส่วนมากจะเคยเป็นหมอลำกลอนหรือเคยลำกลอนมาก่อน ดังนั้นจึงมีการบ่มเพาะศิลปป็นคล้ายลำกลอน คือมีกระบวนการในการเรียนลำแบบลำกลอน เพียงแต่ไม่ได้ท่องจำกลอนลำมากเท่าหมอลำกลอนดั้งเดิม เพราะโอกาสที่จะได้ลำแบบเดิมน้อยลง
- . ตัวหมอลำใช้ช่วงเวลาฝึกฝนและเรียนลำเพียงปีหรือสองปีก็ออกงานได้ เพราะส่วนหนึ่งของการแสดงจะใช้กลอนตลาดและเพลงตลาดมาร้อง
- . เป็นหมอลำที่มีประสบการณ์การลำมามากพอสมควร อายุในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น ไปจนถึงวัยกลางคน (ประมาณ ๓๕-๕๕ ปี)
- . เป็นหมอลำที่คายเทปให้ความสนใจอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๔๐ ปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๔๖) ไม่อยู่ในความสนใจผลิตของค่ายเทปแล้ว เพราะกระแสความนิยมเริ่มลดลง

- . เนื่องจากลักษณะการแสดงไม่เน้นเรื่องราว เนื้อหาเหมือนหมอลำกลอนสมัยก่อน หมอลำกลอนซึ่งจึงไม่จำเป็นต้องมีฐานความรู้กว้างและลึก จนถึงขั้นด้นกลอนลำได้เหมือนหมอลำกลอน หมอลำจะลำเฉพาะกลอนลำที่ท่องมาเท่านั้น

รูปแบบการนำเสนอ

- . เป็นหมอลำที่มีพัฒนาการต่อจากหมอลำกลอนแบบดั้งเดิมโดยมีการริเริ่มนำเอาดนตรีสากลมาเล่นประกอบการลำ (ประมาณปี พ.ศ.๒๕๒๙) โดยเริ่มจากเอากลองชุดและพิณมาเล่น แต่ยังไม่มีการมีเครื่อง
- . เป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในวงการหมอลำ เพราะเป็นรูปแบบการลำที่พลิกกลับจากความเชื่องช้า เน้นแบบหมอลำกลอน มาเป็นความครึกครื้น เร้าใจและทำให้ได้รับความนิยมมากขึ้นภายในเวลาอันรวดเร็ว
- . ไม่ได้เน้นจุดขายที่หมอลำมีรูปร่างหน้าตาดี แต่ต้องลำได้ดี เสียงดี
- . ตัวหมอลำยังใช้คนสองคนเป็นหลัก เช่นเดียวกับหมอลำกลอน
- . มีการใช้ท่าพ้องแบบดั้งเดิมอยู่ เพราะหมอลำกลอนซึ่งได้เรียนการพ้องด้วย จึงไม่ค่อยเน้นการเต้น
- . ไม่เน้นการลำประชันหรือลำตอบโต้ที่ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบ เหมือนหมอลำกลอน
- . ใช้เครื่องดนตรีแบบผสมผสานระหว่างดนตรีพื้นบ้าน(แคน)กับเครื่องดนตรีสากล
- . ยังมีการใช้แคนประกอบการลำทุกครั้ง แต่สิ่งที่เห็นชัดเจนคือ หมอแคนมักจะเป็นวัยกลางคนเหมือนกันกับหมอลำ จึงมีความชำนาญ และเป่าแคนได้คล่อง
- . ราคาค่าจ้างไม่แพงนัก ประมาณ ๑ หมืน – ๓ หมืนต่องาน ขึ้นอยู่กับระยะทางและ จำนวนคนในวงที่จะนำไปใช้
- . หมอลำกลอนซึ่งในช่วงแรกเริ่ม ไม่เน้นรูปแบบแสง สี เสียง หรือการมีเครื่องมากมาย แต่เน้นการลำให้มีจังหวะสนุกสนาน
- . รูปแบบการแต่งตัว ยังไม่เปลี่ยนไปจากหมอลำกลอนมากนัก ยังดูว่าเป็นหมอลำกลอนซึ่งเนื่องจากเป็นช่วงเปลี่ยนมาจากหมอลำกลอนจึงยังรักษารูปแบบการแต่งตัวแบบเก่าเอาไว้ เช่น ผู้ชายสวมเสื้อเชิ้ตและบางครั้งก็สวมเสื้อนอก กางเกงขายาว อาจจะผูกเน็คไทแบบเรียบๆ รองเท้าหุ้มส้น ส่วนผู้หญิงยังนุ่งห่มมิดชิด เช่น นุ่งกระโปรงบาน ยาวเสมอเข่าหรือเลยเข่าขึ้นไปเล็กน้อย สวมรองเท้านักตึก

เนื้อหาการนำเสนอ

- . เนื้อหาการล่ำจะใช้กลอนเดินหรือกลอนล่ำทางสั้น แบบหมอลำกลอน โดยที่ไม่มีเพลงตลาดหรือกลอนตลาดมาผสมผสานมาก
- . เนื้อหาของหมอลำกลอนซึ่ง ยังมีเนื้อหาการล่ำที่เป็นคติธรรม หรือให้สาระความรู้ เอาไว้มากแบบหมอลำกลอน
- . รักษารูปแบบลำดับการแสดงแบบหมอลำกลอนเอาไว้เพียงค่อนข้างมาก เช่น การล่ำเป็นยก โดยเริ่มจากการล่ำไหว้ครู ล่ำเดินนิทานสั้นๆ ล่ำประกาศศรัทธาเจ้าภาพ ล่ำบอกอานิสงส์ การทำบุญ ล่ำเกี่ยวเบ็ดเตล็ด ไปจนถึงการล่ำล่องลา
- . การใช้ภาษา ลดความมีสุนทรียะและความลึกซึ้งลง เพราะมีการล่ำกลอนแบบดั้งเดิมน้อยลง
- . ในช่วงการล่ำนั้นเนื่องจากมีเสียงดนตรีประกอบมาก เสียงที่อาจถูกกลบ และมีจังหวะการล่ำที่รวดเร็ว ดังนั้น ถ้าไม่ตั้งใจฟังจริง ๆ จะไม่รู้เรื่อง

กลุ่มเป้าหมายและผู้รับสาร

- . กลุ่มคนดูแตกต่างจากคนดูหมอลำกลอน คือมีวัยรุ่นมากขึ้น แต่ก็ยังมีกลุ่มคนดูที่เป็นวัยกลางคนและคนสูงวัยอยู่ด้วย เพราะหมอลำกลอนซึ่งมีการล่ำด้วย ร้องเพลงด้วย
- . ส่วนใหญ่ของคนดู คือดูเอามัน ดูเพื่อเต้น ไม่สนใจเนื้อหามากนัก
- . คนดูเป็นกลุ่มขนาดไม่ใหญ่มากประมาณ ๒๐๐ - ๔๐๐ คน
- . คนดูมีส่วนร่วมในการแสดงตลอด เช่น เต้นหน้าเวที ขอเพลง สอย
- . ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนดูกับหมอลำเกิดขึ้นได้ง่าย เพราะจำนวนหมอลำไม่มาก คนดูก็ไม่มากเกินไป ทำให้จุดสนใจของคนดูและหมอลำเชื่อมกันได้ง่าย

ข้อจำกัดในการสืบทอด

- . ปัจจุบันไม่มีใครที่จะเรียนเพื่อเป็นหมอลำกลอนซึ่ง เพราะต้องท่องกลอนล่ำมาก เนื่องจากคนรุ่นใหม่หันไปสนใจการเรียนเพื่อเป็น “หมอลำซิ่ง” มากกว่า เพราะไม่ต้องท่องกลอนล่ำจำนวนมาก ดังนั้น จึงหาคนที่จะเป็นหมอลำกลอนซึ่งไม่ได้เช่นกัน
- . มีเหตุการณ์รุ่นว้ายรบกวนการแสดงมาก และบ่อย เช่น การทะเลาะวิวาทกันของวัยรุ่นที่มาเต้นหน้าเวที

ช่องทางและโอกาสในการแสดง

- . ใช้เวลาล่ำโดยเฉลี่ยตั้งแต่ ๓ หุ่ - ตีสี่สาม บางงานอาจจะถึงสว่าง
- . สามารถแสดงในตอนกลางวันหรือกลางคืนก็ได้

- . รับงานจ้างไปแสดงได้ทุกงาน ทุกโอกาส

คุณประโยชน์

- . นำไปประยุกต์ใช้เพื่องานต่างๆ ได้ เช่น โดยเฉพาะงานรณรงค์และงานประชาสัมพันธ์ เช่น รณรงค์ต่อต้านโรคเอดส์ ต่อต้านยาเสพติด
- . เป็นสื่อเพื่อความบันเทิงสำหรับชาวบ้าน
- . สร้างวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมให้คนมีจิตสำนึกที่ดี

๔.๓.๓. ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำซิ่ง

ลักษณะทั่วไปของหมอลำซิ่ง

- . เป็นหมอลำที่มีประวัติสั้นที่สุดและมีความเป็นมาน้อยที่สุด มีพัฒนาการมาจากหมอลำกลอนเช่นเดียวกับหมอลำกลอนซิ่ง แต่ก็ถือว่าเป็นหมอลำน้องใหม่ที่สุด
- . หมอลำยังมีจำนวนสองคนเป็นหลัก เช่นเดียวกับหมอลำกลอน แต่ไม่ได้ลำตอบโต้กันอีกต่อไป หากแต่มีหมอลำเป็นคู่ชายหญิงเพียงเพื่อลำหรือร้องสลับกัน
- . ตัวหมอลำทั้งชายหญิงเป็นวัยรุ่นอายุประมาณ ๑๘-๒๕ ปีเป็นส่วนใหญ่ เน้นหน้าตาดี รูปร่างดี
- . คนที่มาเรียนลำมักจะมีการศึกษาที่สูงขึ้น (เมื่อเทียบกับคนที่เรียนเป็นหมอลำสมัยก่อน) เช่น จบ ม.๓ และ ม.๖ และในขณะที่เป็นหมอลำ บางคนก็มีความพยายามเรียนต่อจนถึงระดับปริญญาตรี
- . กระบวนการหัดลำหรือเรียนเพื่อเป็นหมอลำซิ่งนั้นค่อนข้างง่าย การสอนลำซิ่งบางแห่งก็เรียนโดยการเอากลอนลำไปท่อง ประกอบการดูวิดีโอเทป หรือฟังเทป แต่ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดครูตลอดเวลา จึงมีโอกาที่จะลำผิดพลาดได้สูง
- . เนื่องจากความต้องการหมอลำซิ่งไปป้อนตลาด ดังนั้นจึงไม่มีการใช้เวลาในการเพาะบ่มหมอลำยาวนาน ไม่ต้องท่องกลอนลำจำนวนมากๆ การเรียนลำซิ่งจึงอาจจะท่องกลอนลำได้เพียง ๑๐ กลอน ก็ออกรับงานได้แล้ว
- . ในช่วงหมอลำซิ่งกำลังได้รับความนิยมนั้น หมอลำซิ่งเคยเป็นวัตถุบิขันธ์ของค่ายเทป โดยมีความพยายามสร้างความแปลกใหม่หลายๆอย่างเพื่อสร้างจุดขาย เช่น เอาดาราดลกลมาร่วมแสดงด้วย แต่ปัจจุบันตลาดหมอลำซิ่งเริ่มอิ่มตัว ไม่ได้รับการผลิตอีกต่อไป
- . โดยปกติ ชุดการแสดงของหมอลำซิ่ง ๑ ชุดประกอบด้วย หมอลำ ๒ คน หางเครื่องเต้นประกอบมี ๔ คน และนักดนตรีอีก ๕ - ๖ คน รวมเป็น ๑๑-๑๒ คน

- ผู้ล่าไม่ต้องมีปฏิภาณไหวพริบมาก ไม่ต้องอาศัยความรู้รอบตัวมาก ไม่จำเป็นต้องมีฐานความรู้กว้างและลึกเหมือนหมอลำกลอน
- ราคาค่าจ้างมีหลายระดับ เฉลี่ยตั้งแต่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ - ๓๐,๐๐๐ บาท ต่องาน ขึ้นอยู่กับระยะทาง และขึ้นอยู่กับชื่อเสียงของตัวหมอลำ จำนวนทางเครื่อง เครื่องเสียง และเวที

รูปแบบการนำเสนอ

- เป็นหมอลำพันทางที่ผสมผสานการแสดงทุกอย่างเอาไว้ด้วยกัน ยิ่งพอเวลาเปลี่ยนไป ยิ่งมีการพยายามสร้างรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นมา เช่น หมอลำสามมิติ มีทั้งการแสดงตลก มีทั้งร้องเพลง และลำเรื่องต่อกลอน สลับกับการลำซึ่ง
- รักษารูปแบบเดิมของหมอลำกลอนเอาไว้เพียงบางอย่าง เช่น มีการลำไหว้ครู
- หมอลำจะใช้การเดินเป็นท่าทางการแสดงประกอบมากกว่าการฟ้อน โดยเฉพาะลำซึ่งยุคใหม่ๆ มีท่าทางการเดินที่ส่อไปในทางยั่วยุทางกามารมณ์เป็นอันมาก การแสดงบางครั้ง ได้รับการตำหนิอย่างมากว่า เป็นการแสดงที่มีความยั่วยุทางเพศสูง เช่น ท่าเดินของหมอลำทั้งหญิงชายและหางเครื่องซึ่งบางครั้งแสดงถึงกับแสดงท่าการร่วมเพศ หรือ การแสดงที่ไปเกี่ยวข้องกับสัดส่วนและพื้นที่ของอวัยวะเพศบ่อยๆ
- มีความยืดหยุ่นสูง สามารถเล่นตอนกลางวันหรือกลางคืนก็ได้
- แม้จะมีแคนเป็นเครื่องดนตรีหลักของหมอลำซึ่ง แต่ก็เพียงเป็นในนาม หรือใช้เพื่อเป็นการแสดงประกอบ เพราะหมอลำซึ่งทุกวงใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลักในการเล่นประกอบการร้องและการลำ
- ให้ความสำคัญกับรูปแบบ เช่น เวที แสง สี เสียง ที่สมบุรณ์แบบ เวทีส่วนมากจะสูงประมาณ ๑.๘ เมตร กว้าง x ยาวประมาณด้านละ ๖ - ๑๔ เมตร บางครั้งก็ทำเป็นเวทีสองชั้น สามชั้น สำหรับนักดนตรีและหางเครื่อง
- สามารถสร้างสรรค์และประยุกต์ให้กลายเป็น “คอนเสิร์ตหมอลำซึ่ง” สำหรับการแสดงครั้งใหญ่ๆ ได้ โดยการใช้หมอลำซึ่งหลายๆคู่ หางเครื่องหลายๆสิบคน เพิ่มความยิ่งใหญ่ของเวทีและระบบ แสงสีเสียง
- เน้นรูปร่าง หน้าตา ของหมอลำและหางเครื่องมากที่สุด เสียงและความสามารถในการลำมาเป็นรอง
- รูปแบบการแต่งตัวมีเอกลักษณ์ที่ดูแล้วรู้เลยว่า เป็นหมอลำซึ่ง เช่น ผู้ชายสวมเสื้อผ้าที่ดูเป็นวัยรุ่นมาก เช่น เสื้อหนัง เสื้อแจ็กเก็ต กางเกงยีนส์หรือกางเกงสแล็ค หรือสวมเสื้อเชิ้ต ไม่ผูกเน็คไท รองเท้าหุ้มส้น ส่วนผู้หญิง มักจะนุ่งกระโปรงบานหรือทรงแคบ แต่ที่สำคัญคือกระโปรงหมอลำ

ลำซึ่งผู้หญิงนั้นจะสั้นเหนือเข้ามา สวมถุงน่อง บางคนสวมเสื้อสายเดี่ยว เกะอก หรือโชว์ สะดือ มีการประดับประดาชุดให้ดูวาวแวววาวอย่างอลังการ สวมรองเท้าที่อึดปูด

ที่น่าสังเกตคือ การลำแต่ละคืน ทั้งหมดลำชายหญิงตลอดจนทางเครื่องจะผลัดเปลี่ยนชุดบ่อยครั้ง อาจจะมากกว่า ๓-๔ ชุด ต่อการแสดง ๑ ครั้ง

- . คนเล่นดนตรี เล่นตามสมัยนิยม โดยเฉพาะหมอลำแคนไม่ได้ใช้ทักษะในการเป่าแคนสูงและไม่เชี่ยวชาญเหมือนหมอลำแคนของหมอลำกลอน
- . มีความไม่เป็นระเบียบสูง เพราะหมอลำมักจะเอาใจคนดู ดังนั้นหมอลำไม่อาจควบคุมเวทีได้มากเท่าหมอลำประเภทอื่น
- . มีความยืดหยุ่น ตามใจคนดูมาก จนบางครั้งไม่เป็นตัวของตัวเอง และถูกคนดูบังคับได้ง่าย เช่น กลุ่มวัยรุ่นที่มาก่อวุ่น ร้องขอเพลง หรือจ้างให้หมอลำร้องเพลงตามสมัยนิยมเพลงเดิมๆ หรือกลอนลำเดิมๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีก
- . ไม่เน้นการลำที่มีการตอบโต้ ปะทะคารมเหมือนหมอลำกลอน
- . มีความเป็นสมัยใหม่สูง ปฏิเสธความเป็นอนุรักษ์นิยม(ยกเว้นเวลาประกวดหมอลำซึ่งที่หมอลำจะสวมชุดใหม่หรือผ้าลายขิดและลายพื้นเมือง)
- . มีจังหวะดนตรี คึกคัก สนุกเร้าใจตลอดเวลา
- . เน้นการเต้น และการแสดงออกทางร่างกายมาก ดังนั้น หมอลำจึงต้องเป็นวัยรุ่น

เนื้อหาการนำเสนอ

- . สัดส่วนของควมมีเนื้อหาสาระน้อยมาก จนแทบไม่มี แต่ให้ความบันเทิงสูง
- . ไม่มีเนื้อหากลอนลำแบบหมอลำกลอนซึ่งเป็นรากเหง้าดั้งเดิมหลงเหลืออยู่เลย เช่น กลอนลำเชิงสั่งสอนเรื่องศีลธรรม เรื่องประวัติศาสตร์ สาระความรู้ คติธรรม
- . เนื้อหาการแสดงเป็นการนำกลอนตลาด มาลำ นำเพลงตลาดมาร้อง เป็นส่วนใหญ่ การใช้ภาษา ไม่เน้นสุนทรีย์ ไม่กินใจ ไม่มีความลึกซึ้ง ส่อไปทางเรื่องเพศอย่างโจ่งแจ้ง ไม่มีการอ้อมค้อม เน้นความสนุก ตลกคะนองเป็นหลัก
- . การลำแบ่งเป็นยกเช่นเดียวกับหมอลำกลอน แต่ไม่เน้นการแบ่งเวลาดตายตัว และมีความยืดหยุ่นระหว่างยกได้มาก โดยเฉพาะจะให้เวลาสำหรับความสนุกสนานมากกว่าช่วงใดๆ เช่น ถ้าผู้ฟังขอเพลงเต้น หมอลำก็จะร้องเพลงหรือลำเพื่อเต้น บางครั้งเพลงเดียวอาจมีผู้ขอมากถึง ๑๐ เทียบหรือมากกว่านี้ ต่อการลำ ๑ คืน

กลุ่มเป้าหมายและผู้รับสาร

- . คนดู ดูเอามัน ดูเพื่อการเต้น ไม่สนใจเนื้อหามากนัก

- . มีการรบกวนจากคนดูมาก และบ่อย เช่น การทะเลาะกันของวัยรุ่นที่มาเต้นหน้าเวที
- . คนดูเป็นคนกลุ่มขนาดปานกลาง ประมาณ ๒๐๐ - ๕๐๐ คน
- . คนดูได้รับความหือหาวา เร้าใจ ตื่นตาตื่นใจของท่าเต้นและชุดของนางเครื่องมาก
- . มีคนดูหลายวัย แต่ที่มากที่สุดคือ กลุ่มวัยรุ่นไปถึงวัยผู้ใหญ่ตอนต้น อายุประมาณ ๑๕-๓๕ ปี ยิ่งเด็กมากยิ่งเหลือแต่คนดูที่เมาได้ซึ่งกำลังขอเพลงและเต้นอย่างเดียว
- . การมีส่วนร่วมของผู้ชมในการแสดง มีตลอดเวลา เช่น มาสอยประกอบการลำ เต้นหน้าเวที ขอให้หมอลำร้องเพลงหรือลำ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนดูกับหมอลำเกิดขึ้นได้ง่าย แต่เป็นไปเพื่อความรื่นเริงมากที่สุด เช่น เอาเงินไปจ้างให้หมอลำร้องเพลงหรือลำกลอนที่ตัวเองชอบ หรือยื่นเงินให้นางเครื่องเพื่อจับมือสาวนางเครื่อง

ข้อจำกัดในการสืบทอด

- . การที่ผู้ชมไปเต้นหน้าเวทีด้วยความสนุกของหมอลำซึ่ง ทำให้เป็นเหตุแห่งการข่มขืน และหาเรื่องทะเลาะกันอย่างรุนแรงถึงขั้นฆ่ากัน มีเหตุให้เกิดการบาดเจ็บ ฆ่ากันตายอยู่บ่อยครั้ง และยังมีการอาฆาต จองล้างกันอย่างไม่สิ้นสุด
- . เมื่อเกิดเหตุทะเลาะกัน เดือดร้อนถึงผู้ที่เป็นพ่อแม่หรือผู้ปกครองของคนที่เกี่ยวข้องจ่ายค่าจ้างหมอลำตามกฎหมายข้อตกลงกันของชาวบ้าน ทำให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองต่างกลัวการเกิดเรื่องและต้องจ่ายค่าหมอลำ จึงหันไปจ้างหมอลำอื่นๆ ที่ไม่ค่อยมีเหตุทะเลาะวิวาทเช่น หมอลำกลอน จึงทำให้หมอลำซึ่ง เริ่มเสื่อมความนิยมลงอย่างเห็นได้ชัด
- . ครูหมอลำซึ่งไม่มีความสามารถเพียงพอ เพราะคนที่เป็นหมอลำซึ่งก็เพิ่งเป็นหมอลำมาได้ไม่นาน ดังนั้น การที่จะมีความสามารถและเชี่ยวชาญถึงขั้นตั้งตัวเป็นครูสอนหมอลำได้ก็มีน้อย
- . วัยรุ่นส่วนใหญ่ มีทางออกในการประกอบอาชีพ มีทางออกในการเรียนหนังสือ ทำให้มีผู้สนใจ เรียนเป็นหมอลำมีน้อยลง

ช่องทางและโอกาสในการแสดง

- . ใช้เวลาลำโดยเฉลี่ยตั้งแต่ ๓ พุ้ม - ตีสาม แต่ไม่ถึงสว่าง
- . รับงานแสดงทุกประเภท ทุกโอกาส ทั้งงานพระงานโยม ตั้งแต่งานเลี้ยงรุ่น งานรับน้องใหม่ งานฉลองของเจ้าภาพ ไปจนถึงงานบุญประเพณี ในเทศกาลต่างๆ
- . มีโอกาสเข้าสู่การประกวดบ่อยๆ เช่น ประกวดหมอลำซึ่งเพื่อเชิญชวนท่องเที่ยว

คุณประโยชน์

- . เป็นสื่อเพื่อความบันเทิงที่หาได้ง่ายสำหรับชาวบ้าน

- . สร้างงานให้กับคนมาเรียน เป็นหมอลำและหางเครื่อง
- . นำไปประยุกต์ใช้เพื่องานเฉพาะกิจได้ เช่น โดยเฉพาะงานรณรงค์และงานประชาสัมพันธ์ เช่น รณรงค์ต่อต้านโรคเอดส์ ต่อต้านยาเสพติด

๔.๓.๔. ธรรมชาติและลักษณะเด่นของหมอลำหมู่

ลักษณะทั่วไปของหมอลำหมู่

- . เป็นหมอลำที่มีการผสมผสานรูปแบบการแสดงแบบเก่าและ ใหม่ได้อย่างลงตัว (แบบเก่า คือการแสดงแบบลำเรื่องต่อกลอน แบบใหม่คือการร้องเพลงประกอบการเต้น)
- . การสั่งสมฐานชื่อเสียงเป็นเรื่องสำคัญ เพราะยิ่งหมอลำมีชื่อเสียงมายาวนาน ยิ่งเป็นที่เชื่อถือของเจ้าภาพว่าจะแสดงได้ดี
- . มีนักแสดงในคณะจำนวนมากที่สุดในบรรดาหมอลำหลาย ๆ ประเภท บางคณะอาจจะมีจำนวนสมาชิกมากถึง ๓๐๐ คน โดยจำนวนที่มากนี้คือจำนวนหางเครื่อง หมอลำเรื่องต่อกลอน คณะใหญ่จึงมีการบริหารโดยแบ่งงานออกเป็นฝ่ายอย่างชัดเจน เพื่ออำนวยความสะดวก
- . มีการสืบทอดกันแบบสายเลือด คณะที่มีชื่อเสียงมายาวนานมักจะเป็นคณะที่เป็นหมอลำมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตายาย มาถึงรุ่นพ่อแม่ และมีลูกมาเป็นหมอลำหรือดำเนินกิจการต่อ เช่น คณะระเบียบวาทศิลป์ คณะรัตนศิลป์ คณะประมณันเทงศิลป์ คณะหนูการวิเศษศิลป์ คณะวานิชอำนวยศิลป์ ฯลฯ
- . ผู้ที่จะเป็นหมอลำประจำคณะ มักจะเป็นวัยรุ่นหรือไม่เกินวัยกลางคน และต้องมีคุณสมบัติที่จำเป็นคือ เสียงดี หน้าตาดี สามารถแสดงตามเรื่องที่ลำได้อย่างบทบาท
- . เป็นหมอลำที่ต้องจ่ายราคาค่าจ้างแพงที่สุดในบรรดาหมอลำทั้งหลาย สำหรับคณะที่มีชื่อเสียงมากเริ่มต้นตั้งแต่ ๑ แสนบาท ไปจนถึง ๑๔๐,๐๐๐ บาท เพราะยิ่งคณะใหญ่ก็ยิ่งมีคนมากและมีค่าใช้จ่ายมาก
- . มีการลำเป็นเรื่องราว(ลำเรื่องต่อกลอน) ไปจนถึงส่วง ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของหมอลำประเภทนี้
- . มีการเปลี่ยนน้ำหนักความสำคัญจากสมัยก่อนที่ถือว่า ลำเรื่องต่อกลอน เป็นช่วงสำคัญที่สุดของการแสดง ส่วนช่วงการเต้นโชว์นั้นเป็นของแถม แต่ปัจจุบัน การเต้นโชว์ของหมอลำกลายเป็นการแสดงที่สำคัญที่สุด เพราะคนจะดูส่วนนี้มากที่สุด ในขณะที่เป็นลำเรื่องต่อกลอน คนที่อยู่ดูเหลือไม่ถึงครึ่ง

- . ปัจจุบัน(๒๕๔๖) หมอลำเรื่องต่อกลอน กำลังได้รับความนิยมจากค่ายเทปมากที่สุด เพราะแต่ละช่วงสามารถใช้เป็นวัตถุดิบเพื่อการถ่ายทำเป็นวีซีดีได้ทั้งนั้น เช่น ช่วงหมอลำ(เป็นลำเรื่องต่อกลอน) ช่วงตลก
- . สนใจเรื่องกำไร ขาดทุน และเน้นการแข่งขันแบบธุรกิจ เป็นหลัก
- . มีการลงทุนเพื่อสร้างวงและปรับปรุงวงเป็นเงินจำนวนมากถึงหลักล้าน (เช่น เครื่องเสียง ระบบแสง เวที รถ ชุดนักแสดง ค่าจ้างคน และค่าตัวนักแสดง)
- . เป็นธุรกิจในครอบครัว ดำเนินการบริหารโดยเจ้าของคนเดียว
- . มีหมอลำที่ได้รับการบันทึกเสียงอยู่ในคณะ เป็นตัวดึงดูดความสนใจ
- . รายที่เป็นคณะใหญ่ๆ นอกจากจะได้รับการยอมรับทั่วภาคอีสานแล้วยังสามารถออกแสดงในบริเวณกว้างข้ามไปถึงภาคอื่นๆ (มีพื้นที่สำหรับการแสดงมาก)
- . หากหมอลำมีความสามารถ ลำเก่งจริง และได้รับการสนับสนุนจากค่ายเทป ก็จะกลายเป็นหมอลำบันทึกแผ่นเสียง และจะกลายเป็นที่รู้จักแพร่หลายได้อย่างรวดเร็ว
- . เป็นหมอลำที่มีนายทุนบริษัทให้การสนับสนุนด้านต่างๆ มากเช่น ให้เงินลงทุน ด้านเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เครื่องเสียง โดยเฉพาะสินค้าเพื่อการบริโภค เช่น เครื่องดื่มชูกำลัง มาว่า เป็นต้น

รูปแบบการนำเสนอ

- . เน้นความทันสมัย ความใหม่ ความยิ่งใหญ่ ของรูปแบบการแสดง เช่น สร้างเวทีหลายชั้น ประดับไฟแสงสีมาก ใช้ระบบเสียงมีคุณภาพ
- . มีการแสดงที่หลากหลายและผสมผสานมากที่สุด ตั้งแต่ช่วงการร้องเพลง ก็มีเพลงหลายรูปแบบทั้งลูกกรุง ลูกทุ่ง สตริง หมอลำ ไปจนถึงการแสดงวีวประกอบเพลง การแสดงตลก การแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน
- . มีความพยายามด้านการคิดค้นสร้างสรรค์การลำเรื่องต่อกลอนให้ดูยิ่งใหญ่ อลังการ มากขึ้นในแต่ละปี เช่น นอกจากชุดแบบลิเก ยังมีการใช้ชุดไทยประยุกต์แบบเล่นละคร และใช้ตัวแสดงจำนวนมากในการลำเรื่องแต่ละเรื่อง ใช้หางเครื่องเพื่อเต้นประกอบเพลงแต่ละเพลงจำนวนมาก
- . ใช้เวลาในการแสดงนานที่สุด ๔-๕ ชั่วโมง (ตั้งแต่ ๓ ทุ่ม จนถึง หกโมงเช้า)
- . การแสดงแต่ละปี จะมีการเตรียมครั้งใหญ่ประจำปี มีสคริปต์การแสดงที่ค่อนข้างแน่นอนตายตัว มักจะวางแผนประจำปี ว่าการเดินสายแสดงปีนี้จะมีการแสดงอะไรบ้าง และจะใช้รูปแบบการแสดงนั้นได้ตลอดปี(ไปตระเวนแสดงที่ใดก็เหมือนกันหมด)

- . หมอลำและนักแสดงในคณะมีหลายวัย ตั้งแต่วัยรุ่น ไปจนวัยผู้ใหญ่ มีการเพาะบ่มหมอลำรุ่นใหม่ขึ้นมามากขึ้น
- . สามารถในการคิดค้น สรรหาสิ่งที่จะนำมาแสดงได้มาก เพราะมีความพร้อมด้านบุคลากร อุปกรณ์ และเวลา
- . มีนักดนตรีและใช้เครื่องดนตรีมากที่สุด (๑๐-๑๕ ชิ้น) เน้นการใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลัก ทั้งเครื่องเป่า และเครื่องสาย แต่บางคณะมีเครื่องดนตรีพื้นเมืองในการเล่นประกอบช่วงลำเรื่อง เช่น แคน พิณ ซอ
- . ควบคุมลำดับการแสดงได้ ไม่มีการตามใจหรือแสดงตามคำขอของผู้ชม
- . เน้นการแต่งองค์ทรงเครื่องที่หรูหราและอลังการที่สุด ตั้งแต่ชุดหมอลำไปถึงชุดหางเครื่อง ชุดนักร้อง
- . ความโดดเด่นของการแสดง จะพบเห็นได้จากภาพรวมซึ่งเป็นผลงานการแสดงของทั้งคณะ ไม่ได้เด่นที่ใครคนหนึ่งโดยเฉพาะ
- . มีจุดสนใจในขณะแสดงอย่างหลากหลาย และเปลี่ยนไปตามลักษณะการแสดง เช่น ทั้งหางเครื่อง ตัวหมอลำ
- . เป็นหมอลำที่มีกฎระเบียบควบคุมเข้มมากที่สุดในการบรรดาหมอลำทั้งหลาย เพราะมีสมาชิกอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมาก เช่น ห้ามเรื่องขู้สาว ห้ามดื่มสุรา ห้ามเล่นการพนัน และมีกฎระเบียบด้านการแสดงด้วย เช่น ต้องขึ้นเวทีเดินให้ทันเพื่อน มิฉะนั้นถ้าช้าจะถูกหักเงินเพลงละ ๑๐ บาท เป็นต้น และห้ามรับของรางวัลหน้าเวทีของหางเครื่องโดยเด็ดขาด เพราะจะทำให้เสียระเบียบ เป็นต้น
- . ช่วงการลำเรื่อง จะเน้นลีลาท่าทางการแสดง บทบาท การถ่ายทอดอารมณ์ แบบการแสดงละครมากที่สุด

เนื้อหาการนำเสนอ

- . การแสดงต้องอาศัยการวางแผน รูปแบบ ที่มีช่วงเวลาที่แบ่งช่วงกันตามลำดับเวลาอย่างชัดเจน แบ่งการแสดงออกเป็น ๓ ช่วงใหญ่ๆ คือ ช่วงการร้องเพลง ช่วงการแสดงตลกประจำวง และช่วงการลำเรื่องต่อกลอน
- . สาระ ความรู้ ที่ได้อาจจะเห็นตอนแสดงเป็นลำเรื่องต่อกลอน ส่วนการร้องเพลงนั้นเน้นการให้ความบันเทิงล้วนๆ
- . มีเนื้อหาหลากหลายเพื่อเอาใจกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มได้เป็นอย่างดี
- . เนื้อหาการแสดง ช่วงที่เป็น การลำเรื่องต่อกลอน มีช่วงเวลายาวที่สุดและแสดงความเป็นอีสานได้มากที่สุด

- . หมอลำคนที่มีผลงานได้รับการบันทึกเสียง จะทำให้คณะมีจุดขายมากขึ้น เช่น มีเพลง ของนักแสดงในคณะ ไม่ต้องนำเพลงของนักร้องบันทึกเสียงคนอื่นมาร้อง
- . ช่วงของการลำเรื่องต่อกลอน มักจะถูกตัดทอนให้สั้นลง เพราะมีการนำเอาการลำกลอนตลาดซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องมาลำหรือมาร้องเพื่อเอาใจคนที่มาคอยเต้น ดังนั้น การลำเป็นเรื่อง ก็จะไม่จบ เพราะหมดเวลาก่อนโดยเฉพาะการแสดงในงานกาชาดซึ่งมักจะเลิกตอนตีสองเป็นเวลามาตรฐาน
- . ความไพเราะของการลำเรื่องต่อกลอนในปัจจุบันนั้น ไม่อาจเทียบเท่าของการลำเรื่องในสมัยก่อนได้ เพราะหมอลำในสมัยก่อนมีการฝึกฝนอย่างเข้มข้น ช่วงแสดงที่เป็นการลำยาวนานกว่า และหมอลำสมัยก่อนนั้น ทุกคนจะใช้แคนประกอบการลำซึ่งให้เสียงที่ไพเราะกว่า
- . เป็นหมอลำที่เน้นคุณภาพการลำสูงมาก ดังนั้น คณะที่โด่งดังมักจะมีเรื่องโด่งดังเป็นที่รู้จักจนเป็นเอกลักษณ์หรือเป็นเรื่องเอกประจำคณะอยู่ เช่น คณะประจักษ์บันเทิงศิลป์ มีเรื่องลิลาวดี คณะหนูภาววิเศษศิลป์ มีเรื่องกำพรว้าผีน้อย ฯลฯ

กลุ่มเป้าหมายและผู้รับสาร

- . สามารถเรียกความสนใจผู้ชมให้มาดูการแสดงแต่ละครั้งได้หลายพันคน บางครั้งอาจจะเป็นหมื่นคน และสามารถทำให้คนอยู่ชมได้เป็นเวลานาน
- . การมีปฏิสัมพันธ์กับคนดูเป็นไปได้น้อยลง เพราะความใหญ่และสูงของเวที และมีพื้นที่กว้างมากทำให้การเข้าถึงและการสื่อสารระหว่างผู้รับสารไปยังผู้ส่งสาร เป็นไปได้ลำบาก
- . ผู้ชมมีหลากหลายประเภทมากที่สุด กลุ่มผู้ชมมีจำนวนมากที่สุด และเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด ดังนั้นจึงต้องใช้พื้นที่สำหรับของผู้แสดง(ตั้งเวที) และพื้นที่สำหรับผู้ชมเป็นบริเวณกว้าง
- . คนดู มีตัวเลือกที่จะดูได้มาก สามารถดูได้ทั้ง ดูเอาเรื่อง(จากการฟังหมอลำ) และดูเอาเพื่อเต้น ดูเอาสนุก(ในช่วงหมอลำลำเดิน)
- . คนดูได้ดูการแสดงของคนหลายคนในเวลาเดียวกัน เช่น ดูหมอลำ ดูนางเครื่อง ซึ่งออกมาครั้งละหลายๆ คน
- . มีการทะเลาะวิวาทกันของคนดูที่เมาแล้วมาเต้นหน้าเวทีเช่นเดียวกันกับหมอลำประเภทอื่นที่มีดนตรี สนุก คึกคักเร้าใจ
- . คนดูหมอลำประเภทนี้ แบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่ชอบการลำเป็นเรื่องและกลุ่มที่ชอบเต้นหน้าเวที แต่เมื่อหมอลำแสดงจบ จะมีกลุ่มที่ชอบการเต้นเหลือมากกว่า
- . การสืบทอดของกลุ่มเป้าหมายยังไปได้ก็ยาวไกล เพราะ มีคนดูหลายกลุ่ม หลายวัยมาดูหมอลำเรื่องต่อกลอน

ช่องทางและโอกาสในการแสดง

- . โอกาสในการแสดงของหมอลำประเภทนี้ มีหลายโอกาสตั้งแต่งานใหญ่ๆระดับงานประเพณี ประจำหมู่บ้าน ตำบลหรืองานประจำปีของจังหวัด ไปจนถึงงานเล็กๆ ซึ่งจ้างโดยเจ้าภาพคนเดียว เช่น งานทำบุญแจกข้าว งานฉลอง งานบวช
- . ใช้เวลาในการแสดงแต่ละคืนต่างกันตามโอกาส เช่น หากเป็นการแสดงตามงานกาชาดหรืองานประจำปีของจังหวัด จะมีเวลามาตรฐานคือ เริ่มแสดงตั้งแต่ ๓ ทุ่ม ถึง ตีสอง แม้หมอลำจะยังไม่จบเรื่องก็จะหยุดการแสดง แต่หากเป็นการจ้างของเจ้าภาพให้ไปแสดงในงานต่างๆของชาวบ้าน เช่น กฐิน งานฉลอง งานทำบุญ หมอลำต้องแสดงถึงสว่าง

๔.๓.๕ ธรรมชาติและลักษณะเด่นของ หมอลำแบบคอนเสิร์ต

ลักษณะทั่วไปของ หมอลำแบบคอนเสิร์ต

- . ชื่อเสียงของหมอลำแบบคอนเสิร์ต เป็นสิ่งที่ได้มาพร้อมกับผลงานที่ปรากฏผ่านสื่อมวลชน เช่น ออกเทป เปิดมิวสิกวิดีโอ เปิดผลงานทางวิทยุ โฆษณาผลงานเทปทางหนังสือพิมพ์ นิตยสาร เป็นต้น
- . ตัวหัวหน้าคณะมักสังกัดค่ายใหญ่ๆ เช่น แกรมมี่ มาสเตอร์เทป
- . มีนักแสดงในคณะจำนวนมาก โดยเฉพาะหางเครื่อง เป็นตัวชี้วัดว่าคณะของใครจะใหญ่หรือไม่ใหญ่
- . ไม่มีการสืบทอดกัน เพราะชื่อเสียงเป็นเรื่องของใครก็เป็นของคนนั้น ถ่ายทอดหรือยกให้แก่กันไม่ได้
- . ผู้ที่จะเป็นหมอลำประจำคณะ มักจะเป็นวัยรุ่นหรือไม่เกินวัยกลางคน และต้องมีคุณสมบัติที่จำเป็นคือ เสียงดี หน้าตาดี สามารถแสดงตามเรื่องที่เล่าได้อย่างบทบาท
- . เป็นหมอลำที่ต้องจ่ายราคาค่าจ้างแพง ในบรรดาหมอลำทั้งหลาย สำหรับหมอลำแบบคอนเสิร์ต ที่มีชื่อเสียงมากเริ่มต้นตั้งแต่ ๑ แสนบาท ไปจนถึง ๑๘๐,๐๐๐ บาท ขึ้นอยู่กับระยะทางและชื่อเสียงของหมอลำ
- . มีการลำเป็นเรื่องราว(ลำเรื่องต่อกลอน) ไปจนถึงสว่าง ถือว่าเป็นของแถมของหมอลำประเภทนี้
- . เกิดรูปแบบใหม่ของการนำเสนอ คือ ชูจุดเด่นของการให้หมอลำบันทึกเสียงมาลำ แล้วมีลำเรื่องต่อกลอน เป็นช่วงของแถมสำหรับการแสดงในคืนนั้น
- . ปัจจุบัน(๒๕๔๖) หมอลำแบบคอนเสิร์ตที่มีชื่อเสียงมาก เหลือเพียงไม่กี่คณะ เช่น คณะของจินตหรา พูนลาภ คณะของศิริพร อำไพพงษ์ และ คณะของเฉลิมพล มาลาคำ

- . สนใจเรื่องกำไร ขาดทุน และเน้นการแข่งขันแบบธุรกิจ เป็นหลัก
- . มีหมอลำที่ได้รับการบันทึกเสียงอยู่ในคณะ เป็นตัวดึงดูดความสนใจ
- . รายที่เป็นคณะใหญ่ๆ นอกจากจะได้รับการยอมรับทั่วภาคอีสานแล้วยังสามารถออกแสดงในบริเวณกว้างข้ามไปถึงภาคอื่นๆ ที่มีคนอีสานอยู่ เช่น ในกรุงเทพฯ นครสวรรค์ (มีพื้นที่สำหรับการออกไปเปิดแสดงมาก)
- . การแสดงของหมอลำ เท่ากับการตระเวนโปรโมตเทปเคลื่อนที่ และยังทำให้กลายเป็นที่รู้จักแพร่หลายได้อย่างรวดเร็ว
- . หมอลำที่เป็นหัวหน้าคณะที่มีผลงานได้รับการบันทึกเสียง สามารถสร้างจุดขายได้มากขึ้น และสามารถลดจำนวนเพลงของนักร้องคนอื่นที่นำมาร้องได้

รูปแบบการนำเสนอ

- . เน้นความทันสมัย ความใหม่ ความยิ่งใหญ่ ของรูปแบบการแสดง เช่น สร้างเวทีหลายชั้น ประดับไฟแสงสีมาก ใช้ระบบเสียงมีคุณภาพ
- . มีการแสดงที่หลากหลายและผสมผสานมากที่สุด ตั้งแต่ช่วงการร้องเพลง ก็มีเพลงหลายรูปแบบทั้งลูกกรุง ลูกทุ่ง สตริง หมอลำ ไปจนถึงการแสดงวีวประกอบเพลง การแสดงตลก การแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน
- . ใช้เวลาในการแสดงนานได้เท่ากับหมอลำหมู่ (ประมาณ ๗-๘ ชั่วโมง)
- . การแสดงแต่ละปี จะมีการเตรียมครั้งใหญ่ประจำปี มีสคริปต์การแสดงที่ค่อนข้างแน่นอนตายตัว มักจะวางแผนประจำปี ว่าการเดินสายแสดงปีนี้จะมีการแสดงอะไรบ้าง และจะใช้รูปแบบการแสดงนั้นได้ตลอดปี(ไปตระเวนแสดงที่ใดก็เหมือนกันหมด)
- . ควบคุมลำดับการแสดงได้ ไม่มีการตามใจหรือแสดงตามคำขอของผู้ชม เพราะมีการจัดลำดับการแสดงที่ขึ้นอยู่กับการแสดงของหัวหน้าคณะ
- . ความโดดเด่นของการแสดง จะพบเห็นได้จากความโดดเด่นของหัวหน้าคณะคนเดียวเท่านั้น
- . มีจุดสนใจในขณะแสดงอย่างหลากหลาย และมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น หางเครื่อง และชุดของหางเครื่อง ทำเด่นของหางเครื่อง รูปแบบเวที

เนื้อหาการนำเสนอ

- . เมื่อเทียบกับเนื้อหาที่เป็นการลำเรื่องต่อกลอนแล้ว หมอลำแบบคอนเสิร์ต ไม่มีการคิดค้นสร้างสรรค์ช่วงการลำเรื่องต่อกลอนให้ดูยิ่งใหญ่ อลังการ ได้นำสนใจเท่ากับหมอลำเรื่องต่อกลอน เพราะไม่ใช่จุดขายที่สำคัญ

- . การแสดงต้องอาศัยการวางแผน รูปแบบ ที่มีช่วงเวลาที่แบ่งช่วงกันตามลำดับเวลาอย่างชัดเจน แบ่งการแสดงออกเป็น ๓ ช่วงใหญ่ๆ คือ ช่วงการร้องเพลง ช่วงการแสดงตลกประจำวง และช่วงการเล่าเรื่องต่อกลอน
- . มีเนื้อหาหลากหลาย เช่น การร้องเพลงลูกทุ่ง สตริง การแสดงตลก การแสดงหมอลำเรื่องเพื่อเอาใจกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มได้เป็นอย่างดี
- . มีเนื้อหาการแสดงที่เป็นจุดขายช่วงสำคัญที่สุดที่คนดูตั้งหน้ารอคอยที่สุดคือช่วงการแสดงของหัวหน้าคณะซึ่งเป็นการนำผลงานที่ออกเทปของหมอลำคนนั้นมาแสดง กินเวลานานประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง ก่อนการแสดงหมอลำเรื่อง
- . เนื้อหาเปลี่ยนแปลงเสมอ เช่น มุขการแสดงของตลกประจำคณะ เนื้อหากลอนลำของหัวหน้าคณะหมอลำซึ่งเปลี่ยนไปตามผลงานการออกเทปในแต่ละปี

กลุ่มเป้าหมายและผู้รับสาร

- . สามารถเรียกความสนใจผู้ชมให้มาดูการแสดงแต่ละครั้งได้หลายพันคน และสามารถทำให้คนอยู่ชมได้เป็นเวลานาน
- . การมีปฏิสัมพันธ์กับคนดูเป็นไปได้น้อยลง เพราะความใหญ่และสูงของเวที และมีพื้นที่กว้างมากทำให้การเข้าถึงและการสื่อสารระหว่างผู้รับสารไปยังผู้ส่งสาร เป็นไปได้ลำบาก
- . ผู้ชมมีหลากหลายประเภทมากที่สุด กลุ่มผู้ชมมีจำนวนมากที่สุด และเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด ดังนั้นจึงต้องใช้พื้นที่สำหรับของผู้แสดง(ตั้งเวที) และพื้นที่สำหรับผู้ชมเป็นบริเวณกว้าง
- . คนดู มีตัวเลือกที่จะดูได้มาก สามารถดูได้ทั้ง ดูเอาเรื่อง(จากการฟังหมอลำ) และดูเอาเพื่อเต้น ดูเอาสนุก(ในช่วงหมอลำลำเดิน)
- . คนดูได้ดูการแสดงของคนหลายคนในเวลาเดียวกัน เช่น ดูหมอลำ ดูหางเครื่อง ซึ่งออกมาครั้งละหลายๆ คน
- . มีการทะเลาะวิวาทกันของคนดูที่เมาแล้วมาเดินหน้าเวทีเช่นเดียวกันกับหมอลำประเภทอื่นที่มีดนตรี สนุก คึกคักเร้าใจ
- . คนดูหมอลำประเภทนี้ แบ่งได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่ชอบการลำเป็นเรื่องและกลุ่มที่ชอบเต้นหน้าเวที แต่เมื่อหมอลำแสดงจบ จะมีกลุ่มที่ชอบการเต้นเหลือมากกว่า
- . การสืบทอดของกลุ่มเป้าหมายยังไปได้อีกยาวไกล เพราะ มีคนดูหลายกลุ่ม หลายวัยมาดูหมอลำเรื่องต่อกลอน

ช่องทางและโอกาสในการแสดง

- . โอกาสในการแสดงของหมอลำประเภทนี้ มีหลายโอกาสตั้งแต่งานใหญ่ๆระดับงานประเพณี ประจำหมู่บ้าน ตำบล เช่น งานกฐิน งานสงกรานต์ หรืองานประจำปีของจังหวัด ไป

จนถึงงานเล็กๆ ซึ่งจ้างโดยเจ้าภาพคนเดียว เช่น งานทำบุญแจกข้าว งานฉลอง งานบวช งานแต่งงาน

ผู้วิจัยได้สรุปลักษณะเด่นๆ ของหมอลำทั้ง ๘ ประเภทมาเปรียบเทียบกันเพื่อให้เห็นความแตกต่างของหมอลำแต่ละประเภทไว้ดังนี้

๑.หมอลำพื้น เป็นหมอลำที่มีอายุเก่าแก่ มีวิวัฒนาการมาจากการเลียนแบบอ่านหนังสือของพระ แต่มีการแสดงท่าทางประกอบไปด้วย โดยมากจะลำเพียงคนเดียว และมีการเป่าแคนประกอบ การแสดงของหมอลำพื้นมักจะเพื่อความบันเทิง แต่ยังมีเนื้อหาสาระปนอยู่มาก เพราะเป็นการนำเอาเนื้อเรื่องมาจากนิทานพื้นบ้านและชาดกลำลำให้ฟัง

๒.หมอลำสองหมอลำผีฟ้า เป็นหมอลำที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ดังนั้น ไม่ได้เน้นความบันเทิง น่าสังเกตว่า เป็นหมอลำที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีบทบาทในการแสดงเพื่อการศึกษาและธำรงความศักดิ์สิทธิ์ในการเป็นผีฟ้า โดยการสืบทอดผีฟ้า และเป็นการลำเพื่อเป็นส่วนประกอบทางความเชื่อเรื่องผี แขน

๓.หมอลำอัศจรรย์หรือหมอลำกับแก้ว เป็นหมอลำที่แสดงโดยเน้นการลำเพื่อหลักธรรมคำสั่งสอนทางพุทธศาสนา มีการแสดงหมอลำประเภทนี้ในบางโอกาสเท่านั้น เช่น ในงานบุญหรือการกุศลและมักแสดงในวัด เพื่อให้เข้ากับบรรยากาศและเป็นการลำที่ไม่ใช่เพื่อการเลี้ยงปากเลี้ยงท้องหรือยึดเป็นอาชีพเหมือนหมอลำประเภทอื่น แต่เป็นการลำด้วยความสมัครใจของหมอลำและนารายได้ถวายวัด รูปแบบการแสดงของหมอลำจึงไม่ได้รับการพัฒนาเพื่อตอบสนองความนิยมและรสนิยมของผู้ชม

๔.หมอลำกลอน แสดงเพียงสองคนกับหมอแคน แต่สามารถทำให้ผู้ชมอยู่ดูการแสดงได้ถึงส่วง และเป็นหมอลำที่ลำได้มีเนื้อหาสาระมากที่สุด เรียกได้ว่าเป็นหมอลำที่เรียบง่ายแต่ทรงพลังที่สุด เพียงแต่ไม่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน เพราะรูปแบบไม่แปลกใหม่ ไม่คึกคักเร้าใจ ผู้ชมกลุ่มวัยรุ่น ถือว่าเป็นหมอลำชั้นครู และกลายเป็นหมอลำที่ขึ้นชั้นคลาสสิก (Classic) เหมาะสำหรับ กลุ่มเป้าหมายที่เป็นวัยกลางคน ไปถึงวัยสูงอายุ

๕.หมอลำกลอนชิง เป็นหมอลำที่คาบเกี่ยวระหว่าง หมอลำกลอนกับหมอลำชิง คือสามารถลำได้ทั้งสองแบบ ถ้าจะเทียบว่าเป็นหมอลำกลอน กลุ่มนี้ก็ถือว่า ยังอายุไม่มาก แต่ถ้าจะว่าเป็นหมอลำชิง พวกนี้ก็กลับกลายเป็นพวกอายุมากเกินไป แต่สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจ คือกลุ่มนี้ น่าจะกลายเป็นตัวแทนของหมอลำกลอนได้ดีที่สุด เพราะมีครูเป็นหมอลำกลอนแท้ ๆ และสามารถจำกลอนลำได้มาก เหมาะสำหรับ กลุ่มเป้าหมายที่เป็นวัยกลางคนลงมาหากกลุ่มวัยรุ่น มีการแสดงที่ให้สาระบันเทิงได้ดี เพราะสามารถเอาใจทั้งกลุ่มคนสูงอายุและวัยรุ่น

๖.หมอลำซิ่ง เน้นความสนุกสนาน ไม่สนใจเรื่องเนื้อหาสาระ เน้นความอยู่รอดและเอาตัวรอดในยุคที่มีการแข่งขันกันสูง ดังนั้น ขอเพียงเป็นสิ่งที่ผู้ชมชอบ เช่น ดนตรี และเพลงตลาด กลอนตลาด ก็จะสรรหามาเล่น ที่สำคัญ คือเป็น ความบันเทิงร่วมสมัยสำหรับวัยรุ่น เพราะให้ความสนุกและเข้ากับจังหวะชีวิต เป็นหมอลำที่ดึงเอาอย่างละอันพื้นละน้อยของหมอลำประเภทต่างๆ ออกมารวมกันไว้ เช่น หมอลำกลอน หมอลำเรื่อง (มีนิทาน) เพลงลูกทุ่ง เพลงสตริง เพลงร็อค และการร่าย เพื่อให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการแสดง มีความเป็นกันเองกับผู้ชมสูง เพียงแต่ ผู้ชมไม่สามารถคาดหวังความมีแก่นสารอะไรได้ เหมาะสำหรับ กลุ่มเป้าหมายที่เป็นวัยกลางคน ลงมา หากกลุ่มวัยรุ่น แต่ส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่น

๗.หมอลำหมู เป็นหมอลำที่เน้นรูปแบบการแสดง และสนใจเรื่องความยิ่งใหญ่ ความมีแสงสี เน้นจำนวนคน เพื่อนำไปสู่การได้ค่าจ้างแพง และความมีชื่อเสียง เน้นความสวยงาม ความอลังการ เหมาะสำหรับ กลุ่มเป้าหมายทุกวัย เพียงแต่จะมีวัยรุ่นละวัยกลางคนมากที่สุด ส่วนวัยเด็กและวัยสูงอายุก็มีบ้าง มีจุดขายอยู่ที่การลำเรื่องต่อกลอนและการพัฒนาความยิ่งใหญ่ ประวัติความเป็นมา ชื่อเสียงของคณะที่สั่งสมสืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าหรือรุ่นพ่อแม่ ก็เป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งที่ทำให้ผู้ชมเชื่อถือและไว้วางใจ

๘.หมอลำแบบคอนเสิร์ต เป็นหมอลำที่เน้นรูปแบบการแสดง และสนใจเรื่องความยิ่งใหญ่ ความมีแสงสี เช่นเดียวกับหมอลำหมู เพื่อนำไปสู่การได้ค่าจ้างแพง มีจุดขายที่ชื่อเสียง และผลงานการออกเทปของหัวหน้าคณะ

หากใช้แนวคิดสาระบันเทิง (Edutainment) มาจัดกลุ่มหมอลำทั้ง ๘ ประเภทดังกล่าวก็จะพบว่า หมอลำที่เน้นหนักไปทางการให้สาระหรือมีสาระมากแต่มีสัดส่วนการให้ความบันเทิงน้อย หรือมีการให้ความบันเทิงไม่อาจปรับเปลี่ยนรูปแบบตามยุคสมัยได้ เช่น หมอลำพื้น ที่เน้นการเล่าเรื่องราว หมอลำผีฟ้าที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก หมอลำที่อยู่ระหว่างการให้สาระกับการให้ความบันเทิง ก็จะมีคามคงที่อยู่ได้

ประเภทหมอลำ	รูปแบบ และ เนื้อหา ที่มี สาระ	รูปแบบ และ เนื้อหา ที่มี สาระ บันเทิง	รูปแบบ และ เนื้อหา ที่มี บันเทิง	การยึด เป็น อาชีพ	สถานการณ์หมอลำในปัจจุบัน
หมอลำพื้น	มาก	ปาน กลาง	ปาน กลาง	ไม่ใช่	รูปแบบการแสดงไม่ทันสมัย ปัจจุบันไม่มีหลงเหลือแล้ว

หมอลำผีฟ้า	มาก	น้อย	มีน้อย	ไม่ใช่	ใช้ในเฉพาะงานพิธีกรรม ปัจจุบันหลงเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย
หมอลำอัครจริย	มาก	ปานกลาง	ปานกลาง	ไม่ใช่	ใช้ได้เฉพาะบางโอกาส ปัจจุบันไม่มีหลงเหลือแล้ว
หมอลำกลอน	มาก	มาก	ปานกลาง	ใช่	ปรับปรุงให้น่าสนใจได้ยาก หมอลำส่วนใหญ่อายุมากแล้ว มีกลุ่มเป้าหมายน้อย
หมอลำกลอนชิง	ปานกลาง	มาก	มาก	ใช่	ขาดการสืบทอด เพราะยึดรูปแบบหมอลำกลอนเป็นแม่แบบ จึงไม่ค่อยมีคนเรียน
หมอลำชิง	น้อย	น้อย	มาก	ใช่	ส่วนมากเน้นการบันเทิง จนแทบไร้สาระ แต่มีกลุ่มเป้าหมายจำนวนมาก
หมอลำหมู่	ปานกลาง	ปานกลาง	มาก	ใช่	มีการลงทุนสูง การแข่งขันมาก มีกลุ่มเป้าหมายจำนวนมาก
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	น้อย	น้อย	มาก	ใช่	ศิลปินเกิดยาก ลงทุนโปรโมตสูง บางครั้งตัวหมอลำก็อยู่ได้ไม่นาน

ในแง่สัดส่วนนั้น ปัจจุบันหมอลำที่มีจำนวนมากที่สุดคือ หมอลำหมู่ รองลงมาคือ หมอลำชิงซึ่งเกิดขึ้นใหม่จำนวนมาก ส่วนหมอลำกลอนและหมอลำกลอนชิงนั้น กลับมีจำนวนลดลงและมีน้อยกว่าหมอลำชิง หมอลำแบบคอนเสิร์ตมีน้อยที่สุด เพราะปัจจุบันมีหมอลำชื่อดังจนสามารถใช้ชื่อตนเองตั้งเป็นชื่อคณะได้นั้น และหมอลำที่ไม่มีอยู่แล้วคือ หมอลำพื้น หมอลำอัครจริย ส่วนหมอลำผีฟ้า นั้น จากงานวิจัยเรื่อง “แนวทางการให้ความรู้ทางด้านสุขภาพและอนามัยแก่หมอลำผีฟ้า” ของ กฤตยา แสงกิจเจริญ และคนอื่นๆ (๒๕๓๗) ซึ่งศึกษาหมอลำผีฟ้าในเขต ๔ อำเภอใน จ.ชัยภูมิ คือ อ.เมือง อ.แก้งคร้อ อ.หนองบัวแดง และ อ.คอนสวรรค์ พบว่ายังมีหมอลำผีฟ้าอยู่ ๓๔ คน ใน ๑๘ หมู่บ้าน

จากงานวิจัยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ายังคงมีหมอลำผีฟ้าหลงเหลืออยู่บ้างในบางพื้นที่ แต่ก็นับว่ามีน้อยจนนับตัวคนได้ สถานการณ์ที่เป็นอยู่นี้ น่าจะเป็นที่คาดเดาได้ว่าหมอลำผีฟ้าอาจจะอยู่ได้อีกไม่นานเนื่องจากขาดการสืบทอด และไม่ใช่หมอลำที่ใช้ในการแสดงเพื่อความบันเทิงทั่วไป ดังนั้น จึงมีเหตุผลที่จะช่วยพยุงให้หมอลำประเภทนี้อยู่ได้เพียงประการเดียวคือ การเป็นหมอลำเพื่อรักษาอาการป่วยของคนในชุมชนเท่านั้น

จากสัดส่วนของหมอลำที่ยังคงมีมากและที่ยังคงหลงเหลือหรือสูญหายไปแล้ว นั้น แสดงให้เราเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หมอลำประเภทที่มีเนื้อหาเน้นหนักไปทางการให้สาระ อย่าง หมอลำพื้น หมอลำอัศจรรย์ ตลอดจน หมอลำผีฟ้าและหมอลำกลอนนั้น ลดจำนวนลงเหลือ น้อยมาก ในขณะที่หมอลำอีกกลุ่มหนึ่งที่เน้นหนักทางการให้ความบันเทิงนั้น กลับยังคงหลง เหลืออยู่มาก เช่น หมอลำหมู หมอลำกลอนชิง และหมอลำชิง

สิ่งนี้เป็นเครื่องสะท้อนอย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ยิ่งเป็นหมอลำที่ให้ความ บันเทิงสูง (ในสายตาของกลุ่มเป้าหมายทั่วไป คือ ให้ความสนุกสนาน และคึกคัก ตื่นตา ร้าใจ ส่วนจะมีสาระมากน้อยเพียงไรนั้น ไม่ใช่เรื่องสำคัญ) ก็จะมีศักยภาพที่จะดำรงอยู่ได้ ในทางตรง กันข้าม หมอลำที่ให้เนื้อหาสาระมาก แต่มีความบันเทิงน้อย คือตรงกันข้ามกับกลุ่มแรก ก็จะไม่ ค่อยมีศักยภาพที่จะดำรงอยู่ได้

ที่สำคัญคือ หมอลำที่ยังคงมีอยู่นั้น มักจะเป็นหมอลำที่ยึดเป็นอาชีพได้ ส่วน หมอลำที่ไม่อาจยึดถือเป็นอาชีพได้อย่าง หมอลำพื้น หมอลำอัศจรรย์ ตลอดจน หมอลำผีฟ้า ก็จ ะหายไป นี่ก็เป็นข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่า การที่หมอลำจะคงอยู่ได้นั้นต้องสามารถตอบ สอนองความอยู่รอดและการเลี้ยงชีพหรือเพื่อปากท้องได้ กล่าวโดยง่ายแบบยุคสมัยบริโภคนิยมคือ หมอลำประเภทนั้นต้องสามารถ “ขายได้” ไม่ว่าจะขายรูปแบบหรือเนื้อหาแบบใดก็ตาม ขอเพียง เป็นหมอลำที่ตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ย่อมทำให้มีศักย ภาพที่จะดำรงอยู่ได้

ดังนั้น การแบ่งประเภทหมอลำว่าเป็นหมอลำที่ประกอบเป็นอาชีพ(ขายได้)ได้ หรือไม่ได้นั้น เป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการสร้างกลยุทธ์ของหมอลำ เพราะการยึดการแสดง หมอลำมาเป็นการประกอบอาชีพนั้น จะต้องมีการแข่งขันกัน เพราะหมายถึงการอยู่รอด การ แข่งขันกันของหมอลำนี้เองที่ผลักดันให้หมอลำต้องสรรหากลยุทธ์มาแข่งกันสร้างสรรค์ผลงานการ แสดงของตัวเองขึ้นมา เพราะหมอลำที่สามารถหากกลยุทธ์การสร้างเนื้อหาและรูปแบบให้น่าสนใจ ได้เท่านั้น จึงจะมีศักยภาพที่จะอยู่รอดได้ด้วย แม้จะเป็นหมอลำประเภทเดียวกัน แต่หาก สามารถสร้างจุดขายหรือความน่าสนใจได้ หมอลำก็ยังคงอยู่ได้ดังรายละเอียดที่ผู้วิจัยจะกล่าว ในบทต่อไป

๔.๔ องค์ประกอบการแสดงของหมอลำประเภทคณะและประเภทคู่

หลังจากผู้วิจัยแสดงการเปรียบเทียบลักษณะเด่นของหมอลำแต่ละประเภทแล้ว ในหัวข้อต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะแสดงการเปรียบเทียบหมอลำโดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ โดยใช้เกณฑ์การแบ่งตามรูปแบบการแสดงของหมอลำที่เป็นคณะและเป็นคู่ ทั้งนี้เพื่อแบ่งกลุ่มหมอลำให้เป็นกลุ่มใหญ่ขึ้น และมีจำนวนกลุ่มน้อยลงเหลือเพียง ๒ กลุ่ม เพื่อจะได้เห็นความแตกต่างของหมอลำอีกแง่มุมหนึ่ง และเมื่อแบ่งหมอลำออกเป็น ๒ กลุ่มแล้ว ทำให้สามารถเปรียบเทียบองค์ประกอบของหมอลำทั้ง ๒ กลุ่มได้ง่ายขึ้น โดยการใช้เกณฑ์การแบ่งเป็นคณะกับเป็นคู่เช่นนี้

ข้อตกลงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ผู้วิจัยจะแจกแจงองค์ประกอบของการเป็นหมอลำให้เห็นเฉพาะหมอลำที่ยังคงมีอยู่และสามารถแสดงได้ในปัจจุบันเท่านั้น ซึ่งหมอลำที่ยังมีอยู่ได้แก่ หมอลำหมู่(รวมทั้งหมอลำแบบคอนเสิร์ต) หมอลำกลอน หมอลำกลอนซิ่ง หมอลำซิ่ง โดยที่ผู้วิจัยได้แบ่งองค์ประกอบของหมอลำดังนี้

๔.๔.๑ ขนาดของคณะและจำนวนสมาชิกในคณะ

๔.๔.๒ อุปกรณ์ประกอบการแสดง

๔.๔.๓ พาหนะ

๔.๔.๔ ค่าจ้าง

๔.๔.๕ ชุดเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้า

๔.๔.๖ ระยะเวลาที่ใช้ในการแสดง

๔.๔.๗ ลำดับการแสดงตามช่วงเวลา

๔.๔.๘ เนื้อหาและท่วงทำนองในการแสดงและการลำ

๔.๔.๙ ช่วงเวลาและโอกาสในการรับงาน

๔.๔.๑๐ ความสัมพันธ์ของหมอลำกับคนภายในและคนภายนอก

ทีมผู้วิจัยได้พบปรากฏการณ์และข้อมูลหลายอย่างที่น่าสนใจและทีมผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการที่สังเกตพบออกเป็นแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

๑.ขนาดของคณะและจำนวนสมาชิกในคณะ

๑.๑ หมอลำประเภทที่เป็นคณะ

ถ้าเป็นหมอลำคณะใหญ่ จะมีสมาชิกในวงประมาณ ๒๐๐- ๔๐๐ คน โดยนับรวมตั้งแต่พนักงานคอนวอย(คนเก็บข้าวของ อุปกรณ์การแสดง) ไปจนถึงนักแสดงทุกประเภทที่เดินทางไปแสดงด้วยกันในแต่ละครั้ง เช่น คณะเสียงอีสาน คณะประถมบันเทิงศิลป์ คณะระเบียบวาทะศิลป์ คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์ คณะหนูการวิเศษศิลป์ คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ฯลฯ

ถ้าเป็นหมอลำคณะขนาดกลางจะมี สมาชิกในวงประมาณ ๑๒๐-๑๔๐ คน เช่น คณะวานิชอำนาจศิลป์ คณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง คณะจุ่มจิมรุ่งลำเพลิน คณะบัวริมบึงรุ่งลำเพลิน คณะหนึ่งนในสยาม คณะไทยกันเองวาทะศิลป์ คณะขวัญดาราร คณะน้องใหม่เมืองชุมแพ ฯลฯ

สำหรับหมอลำคณะขนาดเล็กจะมีสมาชิกในวงประมาณ ๖๐-๑๐๐ คน เช่น คณะโกศลรุ่งลำเพลิน คณะหน้อย แก่นจันทร์ คณะถาวรร่วมมิตร ฯลฯ

จำนวนคนในคณะของแต่ละคณะเป็นเครื่องหมายบอกความยิ่งใหญ่ และความพร้อมในการแสดงของแต่ละคณะและคณะใดมีกำลังคนมาก ผลงานการแสดงที่ปรากฏต่อคนดูจะเป็นที่กล่าวขวัญปากต่อปาก ยิ่งทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ

สมาชิกในวงสามารถแบ่งเป็นสองกลุ่มคือ

๑. ผู้แสดงบนเวที

๒. ผู้อยู่เบื้องหลังเวทีคอยให้การสนับสนุน

๑.ผู้แสดงบนเวที เป็นผู้ที่คอยแสดงและรับผิดชอบการแสดงทั้งหมด แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ นักแสดงและนักดนตรี

๑.๑นักแสดง สำหรับนักแสดงของหมอลำที่เป็นคณะสามารถแบ่งเป็น ๕ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑.๑.๑ พระเอกและนางเอก มักจะเป็นหมอลำที่มีเสียงดีมีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง เช่น น้ำเสียง และบทบาทการแสดง ปัจจุบันมักเป็นหมอลำหนุ่มสาวรุ่นใหม่อายุระหว่าง ๒๒-๓๐ ปี และถ้าเป็นหมอลำประจำคณะใหญ่ ๆ มักจะหน้าตาดี พระเอกและนางเอกทุกคนเป็นนักร้อง (ร้องเพลงลูกทุ่ง หมอลำหรือเพลงสตริง)ประจำคณะด้วย และบางคนเคยบันทึกแผ่นเสียงมาแล้ว เช่น คณะเสียงอีสานมีลูกแพร์-ไหมไทยและคณะแก่นนครบันทึกเสียงมีสมจิต บ่อทอง เป็น หมอลำตัวเอกประจำคณะ การตั้งชื่อจะไม่ใช้ชื่อจริงในการตั้งชื่อ เช่น สาสนรัก สาสนสยาม ศักดิ์ชัย ไทยกันเอง / สุมิตรศักดิ์ พลกล้า / อดุลรัตน์ เพชรสังหาร/ ใหญ่ สุริยา / เจียบ วิฑิตมา ฯลฯ

๑.๑.๒ ตัวประกอบและนักแสดงสมทบ เช่น เพื่อนพระเอก เพื่อนนางเอก ตัวโกง พระยาชี ญาติพี่น้องของพระเอกนางเอก เป็นกลุ่มนักแสดงอีกกลุ่มหนึ่งที่ช่วยในการเดินเรื่องเวลาที่หมอลำลำเป็นเรื่อง และเป็นนักร้องร้องเพลงตลาดก่อนการลำ กลุ่มนี้จะถ้าเป็นตัวแสดงที่เป็นญาติผู้ใหญ่ก็จะมีอายุเหมาะกับวัย เพื่อให้สมบทบาท

๑.๑.๓ ตัวตลก เป็นกลุ่มนักแสดงที่หมอลำทุกคณะจะต้องมี แต่ละคณะจะมีตัวตลกประมาณ ๔-๘ คน แต่ละคนจะมีชื่อแบบฉายา โดยจะไม่ใช้ชื่อจริงในการตั้งชื่อเช่นเดียวกับชื่อพระเอกนางเอก ตัวตลกจะแบ่งเป็นสองประเภท คือ ตัวตลกผู้ชาย และตัวตลกที่เล่นเป็นกะเทยซึ่งบางครั้งอาจจะเป็นกะเทยจริงๆ กลุ่มตัวตลกจะเป็นนักแสดงที่จะออกมาเป็นช่วง ๆ และจะเป็น

ตัวสร้างสีสันทำให้หมอลำแต่ละคณะเป็นที่ประทับใจคนดูได้ไม่แพ้การแสดงช่วงอื่น เพราะคนดูหมอลำทุกเพศทุกวัย ชอบดูตลกอยู่แล้ว

หากเป็นชุดการแสดงตลกของหมอลำคณะใหญ่ ๆ ที่ได้รับความนิยมมาก จะมีการบันทึกการแสดงสดเพื่อนำไปผลิตเป็นวิดีโอซีดี เช่น ตลกของคณะเสียงอีสาน

๑.๑.๔ **หางเครื่อง** เป็นนักแสดงอีกกลุ่มหนึ่งที่สร้างสีสันและแสดงถึงความอลังการของหมอลำแต่ละคณะ เพราะหมอลำคณะใหญ่จะมีหางเครื่องนับร้อยคน แต่ก่อนนั้น เมื่อพูดถึงหางเครื่อง คนทั่วไปจะนึกถึงเฉพาะผู้หญิง ที่เต้นประกอบเพลงลูกทุ่ง แต่หางเครื่องของหมอลำสมัยใหม่จะประกอบด้วยผู้ชายถึงครึ่งต่อครึ่ง ทั้งนี้ ปัจจุบันหมอลำทุกคณะ ไม่ว่าจะคณะเล็กหรือคณะใหญ่ก็ต้องมีหางเครื่องผู้ชายเหมือนกันหมดต่างกันแต่จำนวนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะคนดูผู้หญิงชื่นชอบหางเครื่องผู้ชายมาก หมอลำแต่ละคณะจึงพยายามเอาใจคนดูทั้งหญิงและชายโดยการหาหางเครื่องผู้ชายมาเต้นประกอบเพลงเพื่อให้เป็นที่พอใจแก่คนดูผู้หญิง

สำหรับหมอลำแล้ว นอกจากจะมีหางเครื่องเต้นประกอบช่วงการร้องเพลงลูกทุ่ง และเพลงสตริงแล้ว ยังมีหางเครื่องเต้นหรือฟ้อนประกอบช่วงที่มีการลำเรื่องต่อกลอนอีกด้วย คือช่วงที่หมอลำลำเดินหรือลำเต้ยซึ่งเป็นกลอนตลาดตอนหมอลำเข้าฉากหรือออกจาก ฝั่่งแต่จะมีหางเครื่องจำนวนน้อยกว่าหางเครื่องในช่วงเต้นประกอบเพลงในเวลาปกติ และช่วงเต้นประกอบการลำตอนลำเรื่องต่อกลอนนี้จะไม่ใช้หางเครื่องผู้ชาย แต่จะมีบรรดาหมอลำผู้ชายที่ใส่ชุดแบบลิเก นั่นเองที่คอยเต้นหรือฟ้อนประกอบการลำ

๑.๑.๕ **โฆษกประจำคณะ** ทำหน้าที่เป็นพิธีกรคอยบอกลำดับการแสดง และคอยเปิดตัวนักร้อง(หมอลำ)ดังประจำคณะเฉพาะช่วง ๓ ชั่วโมงแรก นอกจากหน้าที่การเป็นผู้ประกาศแล้ว ส่วนใหญ่โฆษกของคณะจะเป็นผู้ร่วมแสดงตลกและเป็นตัวประกอบในการลำด้วยทุกครั้ง

๑.๒ **นักดนตรี** นักดนตรีเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่จะทำให้การแสดงหมอลำแต่ละคณะน่าดูหรือไม่เพราะฝีมือการเล่นดนตรีจะ แสดงถึงความเป็นมืออาชีพของนักดนตรี หมอลำคณะใหญ่จะมีนักดนตรีจำนวนมากและบางตำแหน่งจะมีตัวสำรองคอยเล่นสับเปลี่ยนกัน นักดนตรีของวงหมอลำมักจะเล่นดนตรีแบบจำได้ด้วยใจ (By heart) ไม่ใช่เป็นการเล่นด้วยโน้ต (By note) คือส่วนใหญ่จะเล่นจนชำนาญ สามารถจำเนื้อร้องและทำนองได้โดยไม่ต้องอาศัยการดูโน้ต เพราะเพลงที่เล่นก็จะซ้ำกันทุกคืนอยู่แล้ว

จำนวนนักดนตรีในหมอลำคณะใหญ่ ๆ จะมีนักดนตรีมากถึง ๑๕ คน ส่วนหมอลำคณะเล็กจะมีนักดนตรีประมาณ ๗ คน

นักดนตรีหลักที่ต้องอยู่ตลอดการแสดงตั้งแต่ต้นจนจบคือ คนเล่นกลองชุด คนเล่นคีย์บอร์ด คนเล่นกีตาร์ คนเล่นกีตาร์เบส ส่วนนักดนตรีบางคนจะเล่นเป็นบางช่วงคือ คนเล่นเครื่องเป่า เช่น แซกโซโฟน ทรัมเป็ต ทรอมโบน ซึ่งจะเล่นช่วงที่เป็นารร้องเพลงประกอบการเต้น

ในช่วงการแสดงตอนเปิดวง ส่วนคนเล่นดนตรีพื้นเมือง เช่น พิณ ซอ แคน จะคอยเล่นช่วงที่เป็น การลำเลียงต่อกลอน

๒. ผู้อยู่เบื้องหลังเวทีคอยให้การสนับสนุน

กลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นผู้คอยเตรียมการและอำนวยความสะดวกให้กับนักแสดง เช่น

๒.๑ หัวหน้าวงและผู้จัดการวง เป็นเจ้าของวงและเป็นผู้ลงทุนจัดซื้ออุปกรณ์การ แสดงทั้งหมด คอยควบคุมความประพฤติ และธรรมเนียมปฏิบัติของสมาชิกในวง เป็นหัวหน้าพา ไหว้ครู ก่อนการขึ้นแสดงแต่ละครั้ง

๒.๒ ฝ่ายธุรการบัญชี และประสานงาน ตรวจตรารายรับรายจ่าย ประสานงาน กับผู้ว่าจ้าง ตกลงค่ามัดจำและค่าจ้าง ตลอดจนควบคุมเรื่องคิวการแสดงของคนละ

๒.๓ ฝ่ายดูแลชุดนักแสดง เตรียมชุดทางเครื่อง และชุดนักร้อง ชุดหมอลำไว้ให้ พร้อมที่จะให้นักแสดงสวมในแต่ละครั้ง บางครั้งอาจจะตัดเย็บ ออกแบบชุดที่ใช้ในการแสดงเอง

๒.๔ ช่างแต่งหน้า ทำผม

๒.๕ แม่ครัว จัดหาและเตรียมอาหารไว้เลี้ยงสมาชิกในคณะ

๒.๖ ฝ่ายประกอบเวที เป็นฝ่ายที่ต้องทำงานให้เสร็จล่วงหน้าก่อนทุกฝ่าย เพราะ ต้องเตรียมเวทีสำหรับการติดตั้งเครื่องดนตรี เครื่องเสียง ลำโพง ทั้งยังเป็นฝ่ายที่ต้องเลิกงานหลัง ทุกฝ่าย เพราะต้องเก็บเวทีหลังการแสดง

๒.๗ ฝ่ายดูแลเครื่องเสียงและควบคุมระบบเสียง

๒.๘ ฝ่ายดูแลระบบไฟฟ้า และแสงเสียง ตลอดจนเทคนิคพิเศษ

๒.๙ ฝ่ายพาหนะ พนักงานคอนวอย เป็นฝ่ายดูแลเส้นทาง พาคณะไปยังจุดที่จะ แสดง

๒.๑๐ ครูฝึกท่าเต้นให้ทางเครื่องและนักแสดงอื่นๆ

กลุ่มผู้ให้การสนับสนุนนี้จะมียาน ๒ ช่วงคือ ช่วงก่อนการแสดง เช่น การติดตั้งเวที เครื่อง เสียง ระบบไฟฟ้า เตรียมชุดเพื่อการแสดง และช่วงสิ้นสุดการแสดง จะเป็นกลุ่มที่ต้องเก็บข้าวของ อุปกรณ์การแสดงทุกอย่าง

๑.๒ หมอลำที่แสดงเป็นคู่

๑.๒.๑ หมอลำกลอน

เป็นหมอลำที่กล่าวได้ว่าไม่มีสมาชิกใด ๆ ในวงเลย เพราะไม่ใช่ หมอลำประเภท เป็นคณะ แม้กระทั่งการลำเป็นคู่ นั้น บางครั้งก็สลับคู่สับเปลี่ยนหมุนเวียนกันได้ (แต่ส่วนใหญ่ก็จะ

มีคู่ประจำของตัวเองเสมอ) แล้วแต่เจ้าภาพจะว่าจ้างใครให้ไปล่าคู่กับใคร หมอลำกลอนไม่มีหางเครื่อง มีเพียงนักดนตรีคือหมอแคนซึ่งอาจจะมีคนเดียวหรือสองคนก็ได้ โดยมากหมอลำกลอนจะมีหมอแคนประจำตัว แต่ไม่ได้อยู่ด้วยประจำ หมอแคนที่เป่าแคนให้หมอลำนี้ บางคนจะเป่าให้หมอลำมานานนับสิบปีจนรู้ทางกันและรู้จักกัน หมอลำกลอนที่ล่ามานานเวลารับงานล่าที่ได้ก็จะพาหมอแคนของตัวเองไปด้วย

ประการสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือแคนที่เป็นเครื่องดนตรีเป่าประกอบการลำของหมอลำกลอนนั้น จะไม่ใช่เครื่องดนตรีประจำตัวของหมอแคน หากแต่เป็นเครื่องดนตรีที่หมอลำสั่งตัด(ทำ)เป็นพิเศษ คือมีการเทียบเสียงให้เข้ากับระดับเสียงของหมอลำแต่ละคนโดยเฉพาะ เพราะหมอลำถือว่าแคนเป็นสิ่งสำคัญที่มีส่วนทำให้เสียงลำไพเราะหรือไม่ไพเราะ ดังนั้นจึงต้องมีการคัดเลือกให้เข้ากับเสียงตัวเองเป็นพิเศษ

ปัจจุบันหมอลำกลอนส่วนใหญ่เป็นหมอลำที่มีอายุค่อนข้างมาก (ประมาณ ๔๐-๗๐ ปี) เพราะคนรุ่นใหม่ ๆ ไม่ค่อยนิยมหัดล่าแบบลำกลอน เนื่องจากไม่ค่อยมีผู้ว่าจ้าง เพราะคนนิยมจ้างหมอลำซึ่งมากกว่า เนื่องจากเห็นว่า ราคาใกล้เคียงกัน แต่หมอลำซึ่งสามารถให้ความสนุกสนานมากกว่า

ส่วนผู้อยู่เบื้องหลังเวทีคอยให้การสนับสนุนนั้นไม่มี เพราะหมอลำกลอนมีเพียงหมอลำกับหมอแคนเท่านั้น ส่วนเวทีและเครื่องเสียงนั้นถ้าเป็นสมัยก่อน หมอลำกลอนจะอาศัยเจ้าภาพซึ่งจะต้องจัดเตรียมสร้างเวทีชั่วคราวไว้ให้หมอลำ ปัจจุบันนี้บางครั้งเจ้าภาพยังต้องเตรียมไว้ให้ แต่บางครั้งหมอลำจะใช้วิธีเช่าจากร้านที่ให้บริการเช่าเวทีและเครื่องเสียง และมักจะออกงานไปด้วยกันตลอด

๑.๒.๒ หมอลำซิ่ง

เป็นหมอลำเป็นคู่เหมือนหมอลำกลอน มีการจับคู่เพื่อไปล่าด้วยกันเป็นประจำ เช่นเดียวกับหมอลำกลอน แต่หมอลำซิ่งนี้ ส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นและเป็นคนรุ่นใหม่ อายุมีตั้งแต่ ๑๘ - ๓๕ ปี หมอลำซิ่งบางคนที่ยังอายุน้อยเคยเป็นหมอลำกลอนมาก่อนแล้วผันตัวมาเป็นหมอลำซิ่งก็มี หมอลำซิ่งเป็นหมอลำประเภทคู่ที่มีสมาชิกเพิ่มเป็นพิเศษ คือ นักดนตรี และหางเครื่อง ซึ่งจะต้องมีการซ้อมลำและเต้นด้วยกัน แต่ไม่เรียกว่าเป็นคณะเพราะไม่ใช่สมาชิกประจำ

สำหรับนักดนตรีของหมอลำซิ่งนั้น ถ้าเป็นหมอลำซิ่งที่มีชื่อเสียง มักจะมีนักดนตรีที่มีความชำนาญคอยเล่นดนตรีให้ประจำ ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นนักดนตรีที่เรียนวิชาดนตรีมาโดยตรง แต่เป็นนักดนตรีที่อาศัยประสบการณ์และอาศัยใจรัก อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่านักดนตรีที่เล่นให้จะอยู่กับหมอลำซิ่งตลอด เพราะนักดนตรีของหมอลำซิ่งจะมาจากหลายๆ ที่ มารวมตัวกันเพื่อเล่นดนตรีให้ในยามที่หมอลำซิ่งรับงาน คือเมื่อหมอลำซิ่งมีงานจึงไปว่าจ้างนักดนตรีมาเล่นให้ตามงานที่รับมา จึงมีการซ้อมด้วยกันบ้างเป็นบางครั้งบางคราว

จำนวนนักดนตรีของหมอลำซึ่งมีเพิ่มขึ้นจากสมัยก่อนที่หมอลำซึ่งกำลังเริ่มเป็นที่รู้จัก(ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๔) โดยแต่แรกนั้นหมอลำซึ่งจะมีนักดนตรีอยู่ประมาณ ๔ คน มีหมอแคน ซึ่งจะต้องมีประจำเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของหมอลำซึ่ง คนเล่นกลองชุด คนเล่นพิณ และมีคนเล่นกีตาร์เบส เท่านั้น

ต่อมาหมอลำซึ่งเริ่มใช้นักดนตรีมากขึ้นเพื่อให้สามารถเล่นเพลงได้หลายรูปแบบมากขึ้น เพราะปัจจุบัน(พ.ศ. ๒๕๔๖)หมอลำซึ่งไม่ได้เน้นการลำ หากแต่เปลี่ยนมาเป็นการร้องเพลงและลำกลอนตลาดแทน ดังนั้นจึงต้องมีนักดนตรีสากลเพิ่มขึ้นมาเป็น ๖-๗ คนเพื่อทำให้การเล่นดนตรีมีจังหวะแน่นขึ้น ได้แก่ มีหมอแคน คนเล่นกลองชุด คนเล่นคีย์บอร์ด คนเล่นกีตาร์(ใช้แทนพิณ) คนเล่นกีตาร์เบส คนเล่นเครื่องเป่า เช่น แซกโซโฟน ทรัมเปต

สมาชิกของหมอลำซึ่งที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือ หางเครื่อง แม้ว่าหางเครื่องหมอลำซึ่งจะไม่มีชุดใส่สำหรับเต้นที่อะร่าอ่าม สวยงามและหลากหลายเท่ากับหมอลำที่เป็นคณะ และมีจำนวนคนน้อยกว่า (ประมาณ ๔-๑๒ คน) แต่หางเครื่องของหมอลำซึ่งก็ช่วยสร้างสีสันและทำให้เกิดความสนุกสนานได้อย่างมาก

หางเครื่องหมอลำซึ่งทุกวันนี้มีการปรับปรุงอย่างมาก โดยเฉพาะท่าเต้นที่มีลีลา ท่าทางที่เฝ้าร้อน ยั่วชวน และความพร้อมเพรียงของชุดแต่งกาย ซึ่งมีการออกแบบและพยายามสรรหาให้แปลกตามากขึ้นทุกวัน โดยมากจะเน้นที่กระโปรงสั้น เสื้อเกาะอกหรือสายเดี่ยว

๒. อุปกรณ์ประกอบการแสดง

๒.๑ หมอลำที่เป็นคณะ

หมอลำที่เป็นคณะจะมีอุปกรณ์ประกอบการแสดง หลายประเภท ยิ่งเป็นหมอลำคณะใหญ่ก็ยิ่งมีอุปกรณ์ประกอบการแสดงมาก ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ เวที ปัจจุบันเวทีของหมอลำทุกคณะไม่ว่าใหญ่หรือเล็กจะเป็นเวทีที่ประกอบจากโครงเหล็กที่ถอดประกอบได้ เมื่อประกอบแล้ว มีความสูงตั้งแต่ ๑.๘ เมตร – ๒ เมตร และยาวตั้งแต่ ๑๔ เมตร - ๒๐ เมตร ยิ่งคณะหมอลำใหญ่ ๆ ก็จะมีความยาวของเวทีมาก เช่น คณะเสียงอีสานซึ่งได้ชื่อว่าเป็นหมอลำคณะใหญ่ที่สุดในโลก มีเวทียาวถึง ๒๐ เมตร

นอกจากนี้ ยังมีการจัดเวทีให้เป็นหลายชั้นเพื่อจะแสดงให้เห็นหางเครื่องที่มีเต็มเวทีได้ทั่วหน้ากัน โดยทำเวทีให้มีความสูงลดหลั่นกันตั้งแต่ ๓- ๕ ชั้น ถ้าเป็นหมอลำคณะเล็กลงมาก็จะมี ความยาวและจำนวนชั้นของเวทีลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ

๒.๑.๒ ไฟส่องและไฟประดับเวที ยิ่งเป็นหมอลำคณะใหญ่ก็จะใช้ไฟแสงสี และไฟประดับเวทีจำนวนมาก เพราะทุกวันนี้ เวทีหมอลำสร้างเป็นหลายชั้น มีราวแขวนไฟจำนวนมาก หมอลำคณะใหญ่ ๆ อาจจะใช้ไฟส่องเวทีทั้งด้านหน้าและด้านข้างมากถึง ๓๐๐ ดวง นอกจากนี้ยังมีไฟ

ตามชั้นเวทีดวงเล็กดวงน้อยอีกมาก ที่พัฒนาไปไกลกว่านั้นคือ ใช้ไฟแบบส่องตามแบบฟอลโลวสปอต (Follow spotlight) สำหรับส่องตัวนักแสดงแบบการแสดงคอนเสิร์ตอีกด้วย

๒.๑.๓ เครื่องเสียง หมอลำที่เป็นคณะมักจะใช้เครื่องเสียงระบบสเตอริโอขนาดใหญ่ ใช้มิกเซอร์บอร์ด(เครื่องผสมสัญญาณเสียง)กว้างตั้งแต่ ๒๔ – ๓๒ ช่องสัญญาณเสียง มีกำลังขับเสียงให้ดังกระหึ่มเป็นหมื่นวัตต์ ลำโพงที่ใช้วางทั้งสองข้างเวทีมีถึง ๔๐-๕๐ ตู้ กล่าวได้ว่าเครื่องเสียงของหมอลำสมัยนี้ให้คุณภาพเสียงดีเทียบเท่าการแสดงคอนเสิร์ตขนาดใหญ่ เช่น เครื่องเสียงของวงเสียงอีสานมีราคาสูงถึง ๒๐ ล้านบาท

๒.๑.๔ ฉาก ปัจจุบันในการแสดงสดของหมอลำคณะใหญ่หรือเล็ก มักจะไม่ใช้ฉากแบบผ้าฉากที่วาดเป็นวัง เป็นป่าเขาอีกแล้ว เพราะทุกวันนี้ เวลาที่หมอลำลำเป็นเรื่อง คนดูไม่ได้สนใจว่าเรื่องกำลังดำเนินอยู่ที่ฉากใด (ซึ่งไม่เหมือนสมัยก่อนที่ต้องคอยชักบอกเปลี่ยนฉากให้รู้ว่าเรื่องเกิดในวังหรือในป่า) เพราะคนจะสนใจดูตัวหมอลำและหางเครื่องมากกว่า เท่าที่ผู้วิจัยสังเกตเห็นคือ หมอลำในปัจจุบันมักจะใช้ฉากเป็นแบบกระดานไม้อัดตัดให้ได้รูปปราสาทราชวังประดับด้วยไฟ ต่อกันขึ้นให้เป็นชั้นสูง ๆ แล้วนำมาประกอบกันเข้าบนเวทีชั้นหลังสุด บางคณะอาจจะไม่มีฉากเลย แต่จะใช้ผ้าผืนใหญ่ซึ่งเป็นม่าน แทนประตูสำหรับเป็นที่เข้าออกของหางเครื่องอยู่ที่ริมสุดของสองฝั่งของเวที บางคณะอาจจะทำเป็นประตูเข้าออกตรงกลางเวทีก็มี

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ขาดไม่ได้คือทุกคณะจะมีกระดานไม้อัดขนาดใหญ่เขียนเป็นป้ายชื่อคณะวางไว้ข้างหน้าชั้นเวทีนักดนตรี หรือติดตั้งไว้ส่วนบนสุดของด้านหลังเวทีเพื่อให้เห็นแต่ไกล บางคณะอาจจะวาดรูปเจ้าของคณะหรือพระเอก นางเอกของคณะไว้ส่วนบนสุดของเวที

๒.๑.๕ เครื่องดนตรี สำหรับเครื่องดนตรีหลัก ๆ ที่ทุกวงไม่ว่าคณะเล็กหรือคณะใหญ่จะต้องมีคือ กลองชุด กลองทอม คีย์บอร์ด กีตาร์ กีตาร์เบส และเครื่องเป่า เช่น แซกโซโฟน ทรัมเปต ทรอมโบน ต่างกันแต่ถ้าถ้าเป็นคณะใหญ่จะมีคนเล่นดนตรีบ้างอย่าง พร้อมกัน ๒ คน เช่น กีตาร์ คีย์บอร์ดและเครื่องเป่า นอกจากนี้บางคณะยังมีคนเล่นดนตรีพื้นเมือง เช่น แคน พิณ ซอ คนตีฉิ่ง ฉาบ หมอลำคณะใหญ่ก็จะใช้เครื่องดนตรีที่มีคุณภาพดี ราคาแพงเพื่อให้ได้เสียงที่มีคุณภาพดี

จะเห็นได้ว่า เครื่องดนตรีของหมอลำแบบคณะนี้จะกลายเป็นเครื่องดนตรีสากลแบบวงดนตรีลูกทุ่งหรือวงดนตรีวงป๊อบ วงสตริงไปแล้ว

๒.๑.๖ อุปกรณ์พิเศษอื่น ๆ คณะหมอลำใหญ่ ๆ จะพยายามสรรหาสิ่งที่จะทำให้คนดูเกิดความตื่นตาตื่นใจหลาย ๆ รูปแบบ เช่น มีการใช้ลิฟต์ ยกตัวหมอลำให้โผล่ขึ้นมาจากใต้เวที หรือใช้รถดึงตัวนักร้องเหาะมาจากด้านหลังเวที ใช้ไอซ์สโมก และระเบิดควันเหมือนการเล่นคอนเสิร์ต

๒.๒ หมอลำที่เป็นคู่

สำหรับหมอลำที่เป็นคู่ นั้น ไม่ว่าจะเป็นหมอลำกลอนหรือหมอลำซิ่งนั้น ทั้งเวทีและอุปกรณ์เวที เครื่องเสียงและเครื่องดนตรีนั้น แตกต่างจากหมอลำที่เป็นคณะโดยสิ้นเชิง เพราะคนดูของหมอลำที่เป็นคู่ นั้น แต่ละงานไม่ได้มีเป็นจำนวนมาก(ประมาณ ๒๐๐ – ๖๐๐ คน) ไม่เหมือนคนดูของหมอลำที่เป็นคณะ(ซึ่งมีคนดูเป็นหลักพันขึ้นไปถึงหลักหมื่น) ดังนั้นไม่มีความจำเป็นที่ต้องใช้เวทีและเครื่องเสียงขนาดใหญ่ เวทีของหมอลำแบบเป็นคู่จะมีขนาดตั้งแต่ ๔ - ๑๐ เมตร โดยเฉพาะหมอลำกลอนนั้นจะมีเวทีขนาดเล็ก สมัยก่อนมักจะสร้างเป็นเวทีแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพื่อใช้ชั่วคราวโดยใช้ถังน้ำมันขนาด ๒๐๐ ลิตร เป็นฐานวางไม้กระดานทำเป็นพื้นเวที คนดูจะนั่งอยู่รอบทั้งสี่ทิศ บนเวทีมีเพียงไมโครโฟนตัวเดียวเท่านั้น กับไฟหลอดฟลูออเรสเซนต์ให้ความสว่างตลอดการลำต่อนกลางคืน

ปัจจุบันหมอลำกลอนมักใช้เวทีลอย(โครงเหล็กแบบถอดประกอบได้) ยาวประมาณ ๔-๖ เมตร เป็นเวทีที่ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่มากเพราะมีเพียงหมอลำและหมอแคนอยู่บนเวที ในขณะที่หมอลำซิ่งจะมีทั้งนักดนตรีหลายคนและหางเครื่องอยู่บนเวทีในขณะเดียวกัน ดังนั้นจึงมีเวทีใหญ่ขึ้นมาอีก กว้างประมาณ ๘-๑๐ เมตร และอาจจะมีสองชั้น แยกนักดนตรีกับหมอลำและหางเครื่องออกจากกัน

ส่วนเครื่องดนตรีโดยพื้นฐานของหมอลำซิ่งและหมอลำกลอนยังคงความเป็นเอกลักษณ์ไว้คือ การใช้แคนเป่าประกอบการลำ อย่างไรก็ตามการให้ความสำคัญและน้ำหนักของหมอแคนจะแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง คือ หมอลำกลอนจะใช้หมอแคนเป่าแคนประกอบการลำเป็นหลัก ดังนั้นบนเวทีจะต้องมีหมอแคนอยู่ประจำ ต้องมีหมอแคนคอยเป่าแคนคลอเป็นลูกคู่คอยรับและส่งจังหวะการลำตลอดเวลา ลำกลอนจึงมีมีหมอลำเป็นพระเอกและมีหมอแคนเป็นพระรอง

ส่วนหมอลำซิ่ง จะใช้หมอแคนเพื่อเป็นการรักษารูปแบบการใช้แคนประกอบการลำเท่านั้น คือไม่ได้เน้นที่เนื้อหาของการเป่าแคน เพราะจริง ๆ แล้วการเป่าแคนประกอบจะมีเพียงบางช่วงที่เป็นการลำเพื่อรักษาขนบเดิม เช่น การไหว้ครู การประกาศศรัทธา โดยหมอลำซิ่งจะสนใจลีลาการเดิน การแสดงท่าประกอบของหมอแคนมากกว่า เนื่องจากเครื่องดนตรีหลักคือเครื่องดนตรีสากลซึ่งจะเป็นผู้ให้จังหวะการร้องและการลำ ดังนั้นเป็นธรรมดาที่เสียงเครื่องดนตรีสากลจะกลบเสียงอะคูสติคของแคนจนหมดสิ้น คนดูก็ไม่ได้ยินเสียงแคน การเป่าแคนจึงเป็นเหมือนการแสดงประกอบอย่างหนึ่งของหมอลำซิ่งเท่านั้น

ปัจจุบัน หมอลำซิ่งถึงกับมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบหมอแคนจากผู้ชายไปเป็นหมอแคนผู้หญิงรุ่นก็มี และหมอแคนผู้หญิงนี้กลายเป็นจุดเด่นที่สามารถดึงดูดความสนใจของหมอลำซิ่งได้อีกแบบหนึ่ง เพราะหมอแคนของหมอลำซิ่งนั้น เน้นที่การสวมชุดกระโปรงสั้น ๆ ออกลีลาท่าทางประกอบการเป่าแคน มากกว่าความสนใจว่าจะเป่าแคนได้ดีหรือไม่ดี

ส่วนเครื่องดนตรีของหมอลำซึ่งมีความคล้ายกันกับหมอลำที่เป็นคณะคือเน้นที่เครื่องดนตรีสากลเป็นหลักเช่น กลองชุด กีตาร์ กีตาร์เบส คีย์บอร์ด แซกโซโฟน และทรัมเป็ต เพียงแต่ไม่ได้มีเครื่องดนตรีจำนวนมากเท่าหมอลำคณะใหญ่

๓. พาหนะ

พาหนะสำหรับหมอลำคณะใหญ่ ๆ จะมีหลายคัน พาหนะหลัก ๆ ประกอบด้วย รถบัสดูโดยสารผู้แสดง ถ้ามีทางเครื่องและนักดนตรีจำนวนมากก็จะมีรถบัสนาฬิกาใหญ่ถึง ๒ คัน รถบรรทุกเวทีและพื้นเวที รถปั่นไฟ รถบรรทุกเครื่องดนตรี รถบรรทุกชุดแสดงของหางเครื่อง รถบรรทุกลำโพงและเครื่องเสียง รถบรรทุกอุปกรณ์เวที (หมอลำคณะใหญ่ มีรถสุขาเคลื่อนที่ประจำคณะด้วย) ในการเดินทางไปแสดงแต่ละแห่งเดินทางไปด้วยกัน ๗ คันหลายคันขนาดเป็นกองคาราวานยาวเหยียด จำนวนมากน้อยแล้วแต่ขนาดของหมอลำ แต่ไม่ต่ำกว่า ๕-๖ คัน บางคณะเช่น คณะเสียงอีสานมีรถในคาราวานหมอลำถึง ๒๐ คัน

ส่วนหมอลำเป็นคู่่นั้นพาหนะก็จะมีเพียงรถของตัวหมอลำเอง บางคู่ก็จะไปมาด้วยกัน และเนื่องจากไม่ได้มีอุปกรณ์ใดเป็นของตัวเองจึงไม่ได้มีรถขนอุปกรณ์จำนวนมากเหมือนหมอลำที่เป็นคณะ เพราะส่วนใหญ่จะเป็นการเช่ามาจากผู้ประกอบการให้บริการด้านเครื่องเสียงและเวที ซึ่งจะคอยติดตามเป็นคู่ประกอบการด้วยกัน

๔. ค่าจ้าง

ค่าจ้างของหมอลำประเภทต่าง ๆ นั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัย ๒ ประการคือ ระยะทางที่เดินทางไปแสดงกับความมีชื่อเสียงและความยิ่งใหญ่ของคณะหมอลำ คือถ้าเป็นการจ้างไปแสดงที่ไกล ๆ (นับจากบ้านพักของคณะหมอลำ) ก็จะมีค่าจ้างแพงมากขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เป็นการคิดค่าเดินทางรวมกับค่าจ้างในการแสดงด้วย

๔.๑ ค่าจ้างของหมอลำแบบเป็นคณะ มีการแบ่งระดับการจ้างออกเป็น ๓ ระดับคือ

หมอลำคณะใหญ่ ตั้งราคาค่าจ้างไว้ตั้งแต่ ๑๐๐,๐๐๐ - ๑ ๕๐,๐๐๐ บาทต่อ ๑ คืน เช่น คณะเสียงอีสาน คณะระเบียบวาทะศิลป์ คณะประถมบันเทิงศิลป์ คณะอนุภาควิเศษศิลป์ คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์ คณะรุ่งทิวาอำนวยศิลป์ คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ เป็นต้น

หมอลำคณะขนาดกลาง ตั้งราคาค่าจ้างไว้ตั้งแต่ ๘๐,๐๐๐ - ๙ ๐,๐๐๐ บาทต่อ ๑ คืน เช่น คณะสาวน้อยเพชรบ้านแพง คณะจุ่มจุ่มรุ่งลำเพลิน คณะบัวริมบึงรุ่งลำเพลิน คณะหนึ่งโนนสยาม คณะขวัญศรารดา คณะน้องใหม่ชุมแพ ฯลฯ

หมอลำคณะขนาดเล็ก เป็นหมอลำที่ตั้งใหม่ ตั้งราคาค่าจ้างไว้ตั้งแต่ ๔๐,๐๐๐ – ๗๐,๐๐๐ บาทต่อ ๑ คืน เช่น คณะสงวนศิลป์ คณะวานิชอำนวยศิลป์ คณะถาวรร่วมมิตร คณะก้องสยาม คณะชุมแพพัฒนา คณะขวัญใจรุ่งนภา ฯลฯ

การว่าจ้างนั้น ผู้ว่าจ้างหรือเจ้าของงานสามารถติดต่อกับผู้จัดการวงของคณะหมอลำได้โดยตรงหรือติดต่อผ่านสำนักงานหมอลำซึ่งมีอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ได้ โดยสำนักงานหมอลำจะหักค่านายหน้าจากคณะหมอลำประมาณ ๑๐% และเป็นผู้คอยประสานงานกับคณะหมอลำเพื่อไม่ให้คิวการแสดงซ้ำซ้อนกัน

ปัจจุบัน แม้ว่า ค่าจ้างของหมอลำจะสูง แต่ก็มีคนจ้างเพราะ มีการจัดงานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น บุญผ้าป่า บุญกฐิน แล้วมีการจ้างหมอลำคณะใหญ่ ๆ ไปเพื่อฉลองงานแล้วยังได้เก็บเงินจากการจ้างเข้าไปดูของคนได้อีกต่อหนึ่งเรียกว่า ได้ทั้งมหรสพไปฉลองงานบุญแล้วยังเป็นการหารายได้เข้าวัดอีกด้วย หมอลำจึงมีงานอยู่ไม่ขาด

๔.๒ ค่าจ้างของหมอลำแบบเป็นคู่

ค่าจ้างหมอลำที่เป็นคู่ นั้น ก็ขึ้นอยู่กับชื่อเสียงและความนิยมในตัวหมอลำ ตลอดจนระยะทางในการเดินทางไปแสดงด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ ค่าจ้างหมอลำซึ่งจะแพงกว่าค่าจ้างหมอลำกลอน เพราะหมอลำซึ่งมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการจ้างนักดนตรี ค่าจ้างเวทีและเครื่องเสียง และค่าจ้างหางเครื่อง ยิ่งถ้าเจ้าภาพต้องการหางเครื่องหลายคนหรือต้องการหมอลำซึ่งไปแสดงในงานเดียวกันหลายคู่ ก็ต้องจ่ายค่าจ้างมากขึ้นตามลำดับ

นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับว่าหมอลำซึ่งเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงเพียงใด มีประสบการณ์ในการลำมากเพียงใด บางคู่ซึ่งเป็นหมอลำซึ่งระดับแชมป์ (ตำแหน่งจากการประกวดหมอลำซึ่งประจำปีของจังหวัดทางภาคอีสาน เช่น ขอนแก่น มหาสารคาม) อาจจะมีค่าจ้างมากถึง ๓๕,๐๐๐ บาท ถ้าประกอบกับการจ้างหางเครื่องตั้งแต่ ๘ คนขึ้นไปและหมอลำนั้นเป็นหมอลำมีชื่อเสียง (เทียบกันแล้วเป็นอัตราใกล้เคียงกับค่าจ้างหมอลำเป็นคณะแบบคณะขนาดเล็ก)

สำหรับค่าจ้างหมอลำซึ่งถ้าจ้าง ๑ คู่ จะมีราคาค่าจ้างรวมหางเครื่องและเครื่องเสียงตลอดจนเวทีแล้วตั้งแต่ ๑๕,๐๐๐-๓๕,๐๐๐ บาท แต่ถ้าจ้างไปพร้อมๆ กันหลายคู่เรียกว่าเป็นคอนเสิร์ตหมอลำซึ่ง มีหางเครื่องจำนวนมากถึง ๔๐-๕๐ คน ระบบแสงเสียงและเวทีขนาดใหญ่ เต็มที่ก็จะมีค่าจ้างถึง ๗๐,๐๐๐ บาท

หมอลำกลอนนั้น มีค่าจ้างน้อยที่สุดในบรรดาหมอลำทั้งหมด เนื่องจากความไม่เป็นที่นิยมและไม่มีค่าใช้จ่ายประกอบมากเหมือนหมอลำซึ่ง ค่าจ้างหมอลำกลอน ๑ คู่จะอยู่ระหว่าง ๑๕,๐๐๐ – ๒๔,๐๐๐ บาทต่อ ๑ งาน หมอลำกลอนที่แม้จะเป็นหมอลำระดับศิลปินแห่งชาติแต่ก็มีค่าจ้างไม่สูงนัก เช่น หมอลำเคน ดาเหลา หมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย ซึ่งมีค่าจ้างประมาณ

๑๖,๐๐๐ -๒๕,๐๐๐ บาท ราคาถูกหรือแพงนี้ขึ้นอยู่กับระยะทางในการเดินทางไปลำและขึ้นอยู่กับว่าใครจ้างด้วย โดยถ้าเป็นคนที่รู้จักกันเป็นงานช่วยหรืองานหา ก็จะได้อาชีพดีกว่าคนทั่วไป

ค่าจ้างหมอลำนี้ แสดงให้เห็นศักยภาพในการแสดงของหมอลำด้วย เพราะถ้าค่าจ้างสูงก็หมายความว่าหมอลำคนนั้นหรือคู่่นั้น มีสิ่งที่จะนำเสนอผู้ชมได้มากและพิเศษกว่าคนอื่น เช่น เสียงดี ลำเพราะ เต้นเก่ง มีทักษะและความชำนาญในการลำสูง

๕. ชุดเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้า

๕.๑ ชุดเครื่องแต่งกายและการแต่งหน้าของหมอลำประเภทแสดงเป็นคณะ

๕.๑.๑ การแต่งกายของชุดนักร้องตอนร้องเพลงธรรมดา ไม่ว่าจะเป็นหมอลำคณะใหญ่หรือเล็กจะมีลักษณะคล้ายกันคือโดยทั่วไปคณะหมอลำจะใช้ตัวนักแสดงที่เป็นพระเอกนางเอก ซึ่งทั้งหมดอยู่ในช่วงวัยรุ่น มาเป็นนักร้องนำของวงในช่วงการร้องเพลงตลาดเช่น เพลงลูกทุ่งและเพลงสตริงซึ่งอยู่ในช่วงแรกของการเปิดแสดงเพื่อเอาใจวัยรุ่นด้วย ดังนั้น ในช่วงร้องเพลงเอาใจวัยรุ่นนี้ ตัวนักร้องจึงต้องมีเสื้อผ้าแบบนักร้องวัยรุ่นสวมใส่ เช่น ผู้ชายนุ่งกางเกงสแล็ค เสื้อยืดและมีเสื้อแขนยาวคลุมทับ หรือกางเกงตามสมัยนิยม เสื้อยืดบ้าง แต่บางคณะ ชุดที่ตัวเอกสวมเพื่อร้องเพลงก็จะเป็นแบบชุดนักร้องอย่างเห็นได้ชัด เช่น เสื้อแบบสูทหรือแบบทักซิโด แต่มีประดับดิ้นระยิบระยับ ส่วนผู้หญิงก็จะสวมเสื้อเอวลอยบ้าง กางเกงขากระดิ่งบ้าง รองเท้าส้นตึกบ้าง การแต่งหน้าทำผมก็จะเป็นแบบวัยรุ่นด้วยเช่นกัน

๕.๑.๒ การแต่งกายของตัวเอกตอนแสดงลำเรื่อง ลักษณะของชุดหมอลำแบบเป็นคณะนี้ ทุกคณะจะมีลักษณะโดยรวมเป็นเหมือนกันหมดคือ ถ้าเป็นหมอลำผู้ชายจะสวมชุดตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าเป็นแบบเดียวกับชุดลิเก คือมีเครื่องประดับศีรษะแบบใช้ผ้าโพก มีขนนกเสียบหรือเป็นเครื่องประดับแบบสำเร็จรูป เช่น หัวมอญ ปิ่นปักผม แฉงข้าง เขี้ยวกลม มงกุฎ กัดเพชร คาดเคียว ส่วนเสื้อเป็นเสื้อที่ตัดจากผ้าตัวนหรือผ้ามันอย่างดี อาจจะตัดเป็นแขนสั้นหรือแขนยาว มีหลายแบบ เช่น เป็นเสื้อคอกลม เสื้อคอแหลม เสื้อกั๊ก เสื้อกล้าม แล้วปักประดับด้วยเพชรเทียมหรือเลื่อมเป็นลวดลายต่าง ๆ กัน ตามแต่รายละเอียดปลีกย่อยของการออกแบบ ส่วนกางเกงหมอลำผู้ชายจะเป็นกางเกงขาสั้นสามส่วนสีดำแต่จะขลิบปลายขาด้วยผ้าสีเดียวกับเสื้อและปักประดับด้วยเลื่อมหรือเพชรเช่นกัน นอกจากนี้ก็มีโจงกระเบนที่ตัดเย็บสำเร็จรูปสีเดียวกับเสื้อ ประดับด้วยเลื่อมหรือเพชรเช่นกัน คลุมทับกางเกงอีกชั้นหนึ่ง ชุดที่หมอลำผู้ชายสวมนี้ เป็นชุดที่บ่งบอกฐานะของแต่ละคณะได้ดีที่สุด เพราะชุดหมอลำผู้ชายอย่างราคาถูกที่สุด(ปักเลื่อม)ประมาณ ๕,๐๐๐ บาทไปจนถึงบางชุดที่ประดับด้วยเพชรเทียมหลายพันเม็ด รวมมูลค่านับแสนบาท เช่น ชุดของหมอลำสมจิตร บ่อทอง(หัวหน้าคณะแก่นนครบันเทิงศิลป์)ที่ได้ชื่อว่าเป็นชุดหมอลำสั่งตัดพิเศษแพงที่สุด เนื่องจากเป็นชุดที่ประดับด้วยเพชรเทียมจำนวนมากตั้งแต่คาดเคียวที่มีปักปักประดับ

เพชรหลายก้าน เสื้อแขนยาวและส่วนที่เป็นใจกระเบนก็มีทรงเหมือนกับกระโปรงยาวที่มีการประดับเพชรทั้งด้านหน้าด้านหลังแลดูระยิบระยับไปทั้งตัว

ชุดหมอลำผู้ชายนี้ถ้าเป็นหมอลำคณะใหญ่ ๆ พอถึงช่วงการแสดงเป็นหมอลำเรื่อง จะมีหมอลำผู้ชายหลาย ๆ คนสวมชุดแบบลิเกที่ออกแบบไม่ซ้ำกัน ออกมาพร้อมกันทีเดียว ๖-๑๒ คน (อาจจะแสดงเป็นเพื่อนพระเอก หรือพลพรรคของฝ่ายตัวโกงหรือไม่ได้แสดงบทบาทอะไร แต่ออกมาเพื่อเดินเป็นแถวหน้ากระดานประกอบการลำเพื่อความสวยงามในขณะที่หมอลำคนอื่นร้องเพลง กลายเป็นทางเครื่องในชุดหมอลำ) เพื่อให้ดูอลังการและสวยงามด้วยแสงระยิบระยับของชุดที่หมอลำแต่ละคนสวม ยิ่งหมอลำคณะใดสวมชุดประดับเลื่อมและเพชรเทียมได้สวยงามมาก ก็ยิ่งทำให้คนดูประทับใจในความหลากหลายและความสวยงามแบบวูบวาบระยิบระยับของชุดมากตามไปด้วย

นอกจากนี้ หากเป็นหมอลำที่แสดงเป็นตัวเด่น ๆ แต่ละคนก็มีชุดที่จะผลัดเปลี่ยนออกมา ตลอดการแสดงหมอลำตลอดทั้งเรื่องในแต่ละคืน แล้วแต่ฐานะของหมอลำ บางคนมีชุดใสมากถึง ๔-๖ ชุด เพื่อให้เห็นว่า เป็นตัวสำคัญ จึงมีชุดที่หลากหลาย มากมายเป็นพิเศษ

ส่วนหมอลำผู้หญิงตอนที่แสดงลำเรื่องจะสวมชุดกระโปรง เช่น กระโปรงจีบรอบตัว กระโปรงย้วย กระโปรงจีบรูป หรือชุดราตรียาว เกะอกบ้าง หรือชุดไทยบ้าง ตัดด้วยผ้ายกดินเงินทอง ผ้ามัน มีการตกแต่งประดับประดาชุดด้วยการปักเลื่อม ปักด้วยลูกปัดอย่างวิจิตรพิสดาร ทั้งยังมีเครื่องประดับอื่นๆ เช่น กำไลแขน ต่างหู สร้อยคอ กำไลข้อมือ เข็มขัดทอง มงกุฎ สร้อยสังวาล ฯลฯ

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงชุดหมอลำที่แสดงเรื่องทั่วไป แต่ถ้าเป็นชุดที่ใช้สวมเพื่อแสดงเรื่องที่มีลักษณะเฉพาะเช่น เรื่องรามเกียรติ์(ของคณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ปี ๒๕๔๕) ก็ยังมีความวิจิตร อลังการด้วยเครื่องประดับตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า ราคาชุดของหมอลำทั้งหมดเฉพาะที่ใช้แสดงเรื่องนี้มูลค่ารวมนับล้านบาท

๕.๑.๓ การแต่งตัวของตัวประกอบและนักแสดงสมทบ เช่น เพื่อนพระเอก เพื่อนนางเอก ตัวโกง ตลอดจนญาติพี่น้องของพระเอกนางเอก เป็นที่น่าสังเกตว่า ตัวหมอลำเหล่านี้จะสวมชุดคล้ายกับพระเอกและนางเอก ทั้งความอลังการและการประดับประดาของชุดแทบไม่มีอะไรที่แตกต่างกันเลย คือถ้าไม่บอกว่าใครรับบทเป็นอะไร คนดูจะไม่ทราบได้เลย เพราะเครื่องแต่งกายจะเหมือนกันมาก เพื่อนพระเอก เพื่อนนางเอก เหล่านี้จะออกมาพร้อม ๆ กันกับพระเอกนางเอกแทบจะทุกฉาก เพื่อให้คนดูเห็นความแพรวพราวของชุดการแสดง

อย่างไรก็ตาม เครื่องแต่งกายของหมอลำเรื่องทั้งหญิงและชายนี้ ไม่ได้ใช้เพื่อแสดงฐานะความเป็นอยู่หรือชาติตระกูลของตัวละคร หากแต่ใช้เพื่อความสวยงามและความ

อลังการเท่านั้น เนื่องจากในเนื้อเรื่อนั้นไม่ว่าพระเอกนางเอกจะแสดงเป็น ชาวนา ยาจก หรือ เจ้าชายเจ้าหญิง ก็จะมีสวมชุดอย่างเลิศหรูอลังการดังกล่าว

จุดเด่นที่สุดของการแสดงหมอลำเรื่องจึงกลายมาเป็นเรื่องของรูปแบบการแต่งกายของตัวหมอลำ ถือเป็นจุดขายที่บอกความยิ่งใหญ่ของคณะหมอลำ เพราะยิ่งคณะใดสามารถหาหมอลำใส่ชุดแบบลิเกออกมาขึ้นเรียงหน้ากระดานพ็อนหรือเต็มระกอบการลำได้มาก ก็เป็นการบอกว่าคณะนั้น มีหมอลำมาก มีความสวยงามหลากหลาย น่าตื่นตาตื่นใจ จุดนี้จึงกลายเป็นจุดที่หมอลำคณะต่าง ๆ ทั้งใหญ่และเล็กต่างลงทุนทุ่มเทเพื่อประกวดประชันแข่งขันกัน

สำหรับตัวตลกจะเป็นตัวที่แสดงที่ใส่ชุดเพื่อสร้างความตลกขบขันให้มากที่สุด ดังนั้น จึงเป็นชุดที่จงใจใส่ให้เกิดความแตกต่างเพื่อให้ดูแล้วไม่เข้ากันหรือให้เป็นชุดที่ผิดปกติดังมาก เช่น ใส่กางเกงขาสั้นลายสก๊อต แต่ผูกเนคไทสีสด หรือใส่กางเกงขายาวขาบานตัวใหญ่แต่ใส่เสื้อตัวเล็ก หรือตัวตลกผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิง เช่น นุ่งผ้าถุง สวมเสื้อคอกระเช้า ส่วนใหญ่แล้วตัวตลกของคณะหมอลำจะไม่มีการใส่ชุดวบวาบระยิบระยับอย่างสวยงาม แม้ว่าตัวตลกจะมีบทบาทให้ออกแสดงแทบทุกฉากก็ตาม สิ่งที่เป็นความโดดเด่นของตัวตลกทั่วไปอีกอย่างหนึ่งคือ มีการแต่งหน้า ทำผมให้ดูผิดปกติกินเลยความจริง เช่น ใช้แป้งคลุมผมนจนขาวโพลนไปทั้งศีรษะ ทาขอบตาดำเป็นวง ทาปากแดงเกินริมฝีปาก

๕.๑.๔ การแต่งกายของหางเครื่อง การแต่งกายของหางเครื่องคณะหมอลำจะมี ๒ ช่วงการแสดงคือ

ชุดหางเครื่องตอนเต้นประกอบเพลง มีการออกแบบให้ดูสดใสด้วยสีฉูดฉาดและรูปทรงที่ดึงดูดความสนใจคนดูเป็นอย่างดี และมีการประดับประดาตกแต่งด้วยขนนก และพู่ประดับ บางชุดก็เป็นชุดยาวระย้า บางชุดก็เป็นชุดแบบชุดว่ายน้ำ บางชุดก็เป็นแบบกางเกงขาสั้น คือมีชุดที่ตัดเย็บแบบใช้ผ้ามากและผ้าน้อย

ปรากฏการณ์ใหม่อีกอย่างหนึ่งของหมอลำทุกคณะคือ มีหางเครื่องเป็นผู้ชายมากถึงครึ่งต่อครึ่ง ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการวงหมอลำ ทำให้ทราบว่า การที่หมอลำมีรูปแบบการใช้หางเครื่องแบบผู้ชายนี้ เพื่อเป็นการเอาใจคนดูที่เป็นผู้หญิง ในขณะที่ผู้วิจัยสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำก็ได้เห็นว่า คนดูที่เป็นผู้หญิงแสดงออกซึ่งความชอบใจหางเครื่องผู้ชายอย่างเห็นได้ชัดทุกเวทีที่ได้ไปดู เช่น การมอบดอกไม้และเงินให้แก่หางเครื่องผู้ชาย การขอมือ การขอหอมแก้ม

ปัจจุบันหางเครื่องผู้ชายกลายเป็นองค์ประกอบของการแสดงอีกประการหนึ่งที่ขาดไม่ได้ และเป็นจุดสำคัญอีกจุดหนึ่งที่หมอลำทุกคณะจะต้องมี

ชุดหางเครื่องตอนลำเรื่องต่อกลอน คณะหมอลำนอกจากมีหางเครื่องผู้หญิงกับผู้ชายตอนร้องเพลงสตริงและเพลงลูกทุ่งแล้ว ยังมีหางเครื่องที่ออกมาเต้นประกอบตอนที่หมอลำ

กำลังลำเลียงต่อกลอนอีกด้วย ทั้งนี้ เพราะเวทีหมอลำนั้นกว้างมาก หากให้หมอลำออกมาลำเพียง ๒-๓ คนเฉพาะคนที่ได้รับบทบาท ก็จะดูว่าเวทีโหวงเหว ดังนั้นจึงมีการให้หางเครื่องออกมาฟ้อนหรือมาเดินประกอบทุกครั้งที่มีการลำเดินสลับฉาก แต่จำนวนหางเครื่องจะน้อยกว่าช่วงการเดินประกอบเพลงสตริง และหางเครื่องที่ออกมาช่วงลำเรื่องนี้โดยมากจะใส่ชุดไทยประยุกต์ แต่ก็มีที่บางคนจะใช้หางเครื่องที่ไม่ได้ใส่ชุดหมอลำกลายเป็นการลำเดินประกอบการเดินของหางเครื่องไปโดยปริยาย

๕.๒ การแต่งกายของหมอลำที่ลำเป็นคู่

๕.๒.๑ การแต่งกายของหมอลำกลอน

หมอลำกลอนเป็นหมอลำที่ไม่ต้องมีการแต่งตัวเพื่อการแสดงใด ๆ ชุดที่เห็นเป็นปกติของหมอลำกลอนทั่วไปคือ ผู้ชายสวมเสื้อเชิ้ตแขนยาวผูกหรือไม่ผูกเนคไท บางคนอาจจะสวมเสื้อนอกทับ บางคนอาจสวมเสื้อผ้าไหมคอจีน ส่วนผู้หญิงก็จะสวมผ้าขึ้นลายมัดหมี่และเสื้อผ้าไหม บางคนอาจจะสวมกระโปรงยาวเลยเข่า และใช้ชุดที่สวมใส่ในการแสดงชุดเดียวนี้ตลอดงาน ขึ้นเวทีมาอย่างไรถึงเวทีไปอย่างนั้น หมอลำก็เป็นคนเดิมซึ่งแตกต่างจากหมอลำประเภทอื่นที่มีหมอลำหลายคนให้ได้ผลัดกันดู ตั้งแต่ละครก็ยังมิชุดที่สวมใส่หลากหลาย

๕.๒.๒ การแต่งกายของหมอลำซิ่ง

หมอลำซิ่งเป็นหมอลำที่เลือกเอาลักษณะบางประการของหมอลำกลอนและหมอลำเรื่องมาใช้ สำหรับการแต่งกายของหมอลำซิ่งนี้ หมอลำผู้ชายจะคงลักษณะการแต่งกายแบบหมอลำกลอนเอาไว้ แต่หมอลำผู้หญิงจะแต่งตัวอย่างทันสมัย คือ จะนุ่งกระโปรงสั้น ๆ เนื้อผ้าขึ้นมามาก เสื้อแขนสั้นตัดเย็บเข้ารูป ทั้งเสื้อและกระโปรงตัดด้วยผ้าสีสดใส สวมรองเท้าบู๊ตหรือรองเท้าส้นตึก ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเดินประกอบการลำและการร้องเพลง ในขณะที่แสดงแต่ละครั้ง หมอลำผู้หญิงจะมีชุดสำหรับผลัดเปลี่ยนหลายชุด

นอกจากการแต่งกายของหมอลำแล้ว หมอลำซิ่งมีหางเครื่องด้วย การแต่งกายของหางเครื่องโดยมากก็จะเป็นลักษณะเดียวกับหมอลำผู้หญิง คือ เน้นสั้นและรัดรูป ทั้งยังมีหลายชุดสำหรับผลัดเปลี่ยนตลอดการแสดง

๖. ระยะเวลาที่ใช้ในการแสดง

ระยะเวลาการแสดงของหมอลำนั้น จะแบ่งออกเป็น ๒ แบบคือ การแสดงในเวลากลางวันและการแสดงในเวลากลางคืน เท่าที่ผู้วิจัยพบ หมอลำที่ได้รับว่าจ้างให้แสดงทั้งตอนกลางวัน

และกลางคืนนั้น มีเพียงหมอลำประเภทเป็นคู่ อันได้แก่หมอลำกลอนและหมอลำซิ่ง โดยเฉพาะหมอลำซิ่งนั้น ปัจจุบันพบว่ามีกรว่าจ้างไปแสดงในเวลากลางวันเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ มีอยู่บ่อยครั้ง เช่น งานบุญแจกข้าว(อุทิศส่วนกุศลหาผู้ล่วงลับ) งานฉลองกองผ้าป่า หรือกองกุศล โดยเฉพาะหน้าเทศกาล เช่น ช่วงปีใหม่ ช่วงสงกรานต์ ซึ่งเป็นช่วงที่คนอีสานนิยมจัดงานทำบุญ

อย่างไรก็ตาม โดยปกติแล้ว หมอลำที่เป็นคู่มักจะได้รับการว่าจ้างให้ไปแสดงในช่วงเวลากลางคืนเป็นส่วนใหญ่ เพราะอากาศไม่ร้อนและเป็นช่วงที่จะมีคนมาร่วมงานได้มากเพราะเสร็จจากภารกิจประจำวันแล้ว

ส่วนหมอลำที่เป็นคณะนั้น จะแสดงในเวลากลางคืนทั้งหมด เพราะต้องหลบเลี่ยงแสงแดดและความร้อนของตอนกลางวัน และเวลากลางวันนั้นโดยมากหมอลำจะใช้เป็นเวลาสำหรับการเดินทางไปแสดงยังที่ต่าง ๆ หากแสดงตอนกลางคืนก็จะได้อาศัยความมืดในการสร้างแสงสีประกอบการแสดงด้วย

ความยาวในการแสดงแต่ละครั้งนั้น สำหรับหมอลำที่เป็นคู่จะใช้จำนวนชั่วโมงในการแสดงสั้นกว่าหมอลำที่เป็นคณะคือ หมอลำที่เป็นคู่ทั้งหมอลำกลอนและหมอลำซิ่งจะใช้เวลาแสดงประมาณ ๖ ชั่วโมง ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืน เช่น ตอนกลางวัน ถ้าเริ่มแสดงตอน ๑๐.๐๐ น. ก็จะไปเลิกแสดงเวลา ๑๖.๐๐ น. ตอนกลางคืนถ้าเริ่มแสดงช่วง ๒๑.๐๐ น. ก็จะไปเลิกแสดงเวลา ๐๓.๐๐ น. ถ้าแสดงนานกว่านี้อาจจะเป็นข้อตกลงพิเศษระหว่างผู้ว่าจ้างหมอลำกับหมอลำ

ส่วนหมอลำที่เป็นคณะจะใช้เวลาแสดงแต่ละครั้ง ประมาณ ๘-๙ ชั่วโมง โดยส่วนใหญ่จะเริ่มแสดงเวลา ๓ ทุ่มตรงเป็นเวลามาตรฐาน และแสดงไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงสว่าง การแสดงจนสว่างนี้ เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของหมอลำที่เป็นคณะ เพราะเนื้อหาของการลำเรื่องต่อกลอนซึ่งเป็นการแสดงช่วงสุดท้ายนั้น มีความยาวมาก อาจจะกินเวลาประมาณ ๕-๖ ชั่วโมง

บางครั้งตอนกลางคืนถ้ามีฝนตกทำให้แสดงไม่ได้ หมอลำก็จะแสดงชดเชยให้ในตอนเช้าไปจนถึงเวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. เพื่อไม่ให้เจ้าภาพที่จ้างหมอลำเสียเปรียบจนเกินไป แต่ไม่สามารถแสดงให้ตลอดวันเพราะหมอลำต้องอาศัยเวลาเดินทางไปแสดงที่อื่น

๗. ลำดับการแสดงตามช่วงเวลา

๗.๑ หมอลำที่เป็นคณะ

หมอลำประเภทนี้มีรูปแบบการแบ่งช่วงการแสดงเหมือนกันทั้งหมด คือแบ่งเป็น ๓ ช่วง ดังนี้

๗.๑.๑ ช่วงการร้องเพลงประกอบการเดิน ช่วงนี้จะเป็นการแสดงเพื่อเอาใจคนดูที่เป็นวัยรุ่น และเป็นช่วงเรียกความสนใจมากที่สุด เพราะจะใช้หางเครื่อง นักดนตรีเต็มจำนวน โดยหมอลำ

ลำหูกคณะจะเริ่มเปิดการแสดงโดยการให้ทางเครื่องออกมาเต้นประกอบเพลงบรรเลง ซึ่งเป็นเพลงที่มีจังหวะสนุกสนาน ไร้ใจ เป็นช่วงที่แต่ละคณะจะใช้ทางเครื่องจำนวนมากที่สุด เพื่อแสดงความสวยงามและสร้างความตื่นตาในการเปิดวงให้มากที่สุด

หลังจากการเต้นประกอบเพลงเปิดวงจะเป็นการนำเพลงตลาดที่ได้รับความนิยมในขณะนั้นมาร้อง เพลงที่แต่ละคณะนำมาร้องจะเหมือนกัน เพราะเป็นเพลงในยุคเดียวกัน แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ เพลงสตริง เพลงลูกทุ่ง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเพลงที่มีจังหวะไร้ใจ นักร้องที่ออกมาร้องเพลงของแต่ละคณะก็จะเป็นบรรดาผู้ที่แสดงเป็นหมอลำทั้งชายและหญิง

การแสดงตั้งแต่เปิดวงไปจนจบการร้องเพลงประกอบการเต้นจะกินเวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง หลังจากนั้นจะเป็นช่วงการแสดงตลก

๗.๑.๒ ช่วงการแสดงตลก เป็นช่วงที่คั่นระหว่างการร้องเพลงประกอบการเต้น กับช่วงการลำเรื่องต่อกลอน เป็นช่วงที่ให้เวลาหมอลำได้แต่งตัวแต่งหน้าเตรียมขึ้นเวทีลำเรื่องต่อกลอน ช่วงตัวตลกออกมาคนดูจะตั้งใจดูมากเป็นพิเศษ เพราะแต่ละคณะจะมีตัวตลกที่ขึ้นชื่อของคณะ และมีมุขการเล่นตลกที่ไม่ซ้ำกันเลย ในช่วงตลกนี้มีสิ่งที่หมอลำทุกคนจะใช้เหมือนกันคือการใช้ผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิงและเล่นแทนผู้หญิงเพราะสามารถเล่นได้ทะลึ่งตึงตังมากกว่า เนื่องจากช่วงเล่นตลกนี้ เป็นช่วงที่มีการใช้คำพูดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ และคำพูดสองแง่สองง่ามหรือการแสดงออกซึ่งท่าทางเกี่ยวกับเพศอยู่เป็นส่วนใหญ่

๗.๑.๓ ช่วงการลำเรื่องต่อกลอน เป็นช่วงแสดงความเป็นหมอลำอย่างชัดเจนที่สุด และเป็นช่วงที่ตัวเอก ทุก ๆ คนของแต่ละคณะจะออกมาประชันบทบาทกัน ถือเป็นช่วงการแสดงที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของหมอลำแต่ละคณะได้ดีที่สุดและมากที่สุด โดยแต่ละคณะจะสรรหาเรื่องที่จะนำมาแสดงให้น่าสนใจที่สุด ตลอดจนคัดหมอลำทั้งชายและหญิงที่จะมารับบทบาทให้ดีที่สุด ทั้งยังคิดรูปแบบการแสดงให้แปลกแตกต่างจากคณะอื่นๆ ให้มากที่สุด

ช่วงพ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ เนื้อหาการแสดงหมอลำช่วงที่เป็นการลำเรื่องต่อกลอนนี้เป็นช่วงที่บริษัทผู้ผลิตเทปและวิดีโอซีดีหลายบริษัทให้ความสนใจและมีการตกลงเชิงธุรกิจกับหมอลำประเภทคณะมากที่สุด โดยหมอลำแทบทุกคณะจะได้รับการบันทึกการแสดงสดช่วงลำเรื่องต่อกลอนเป็นวิดีโอซีดีเพื่อจำหน่าย บางคนก็บันทึกไว้การแสดงสดหลายเรื่อง วิดีโอซีดีหมอลำเรื่องต่อกลอนกลายเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อความบันเทิงรูปแบบใหม่ที่กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก

๗.๒ หมอลำที่เป็นคู่

ช่วงการแสดงขอหมอลำที่เป็นคู่คือหมอลำกลอนและหมอลำซึ่งไม่ได้แบ่งเป็นช่วงที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเหมือนหมอลำที่เป็นคณะ กล่าวคือหมอลำที่เป็นคู่จะแบ่งช่วงการแสดงเป็นยกซึ่งมีลำดับการแสดงเริ่มต้นและลงท้ายที่คล้ายกันคือ

ถ้าเป็นหมอลำกลอนปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๕) ยังมีการแบ่งยกการลำออกโดยแบ่งตามเนื้อหา ซึ่งนิยมแบ่งการลำออกเป็น ๕ ยก (แต่ไม่มีการแบ่งแบบกำหนดเวลาแน่นอน แต่จะใช้เนื้อหาเป็นตัวแบ่ง โดยเรียงลำดับการลำดังนี้

ยกที่ ๑ เป็นการลำไหว้ครู หมอลำฝ่ายชายจะไหว้ครูและแนะนำตัวก่อนแล้วจะเป็นหมอลำฝ่ายหญิง

ยกที่ ๒ เป็นการลำประกาศศรัทธา พรรณนาคุณงามความดีของเจ้าภาพ กล่าวถึงที่มาของการลำในครั้งนั้น บอกอานิสงส์ผลบุญของการทำบุญ เนื้อหากลอนลำตอนนี้จะให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับงานบุญที่ทำในวันนั้น เช่น เป็นบุญกุศล ก็บอกอานิสงส์การทำกุศล เล่าประวัติความเป็นมาของการทำกุศล เป็นต้น

ยกที่ ๓ เป็นการลำเกี่ยวของหมอลำฝ่ายชายกับฝ่ายหญิง เริ่มจากการทักทายกัน ชักประวัติกัน ถามข่าวคราวความเป็นอยู่ เข้าเหย้าโลมด้วยถ้อยคำและเนื้อหาที่มีความหมายถึงเรื่องราวเพศอย่างชัดเจน กลอนลำยกนี้จะมีความสนุกสนานมากเป็นพิเศษ เพราะเป็นช่วงที่มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องกามารมณ์

ยกที่ ๔ เป็นการลำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี ข้อธรรมะ หลักศีลธรรมจรรยา พุทธประวัติ ตลอดจน ประเพณีต่างๆ เช่น ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ฮีตบ้าน คองเมือง เป็นลักษณะการลำประชันปัญญากัน โดยฝ่ายหนึ่งถาม ฝ่ายหนึ่งตอบ กลอนลำในยกนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังในแง่จริยธรรม และความรู้ที่ควรรู้ สำหรับการครองเรือนและใช้ชีวิตในสังคม นอกจากนี้อาจจะมีลำนิทาน เช่น นิทานสีทน มโนราห์ กำกาดำ ชูลุนางอ้ว ผาแดงนางไอ่ ฯลฯ

ยกที่ ๕ เป็นยกสุดท้าย ฝ่ายชายจะลำกลอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสังคมปัจจุบัน เหตุการณ์ที่อยู่ในความสนใจคนฟัง จากนั้นก็เป็นการลำด้วยทำนองต่างๆ เช่น ลำเต้ย ลำเพลิน ลำภูไท สุดท้ายด้วยการลำลาโดยทำนองลำยาว หรือลำล่อง

จะเห็นได้ว่า ยกการลำของหมอลำกลอนจะมีมาก เพื่อที่จะเสนอเนื้อหาได้หลากหลาย แต่การที่หมอลำกลอนลำกันอยู่เพียงสองคน ไม่ได้มีการแสดงแบ่งเป็นหลายช่วงเหมือนหมอลำคณะ ดังนั้น หมอลำกลอนจึงแบ่งการลำออกเป็นยกเพื่อแยกเนื้อหาการลำให้ชัดเจน

ส่วนหมอลำซึ่งนั้น แม้จะแบ่งการแสดงเป็นยกเหมือนหมอลำกลอนแต่เนื้อหาแบบการลำจริงๆ ที่มีอยู่นั้นน้อยกว่าและไม่ได้มีรายละเอียดจำพวกนิทาน และความรู้เรื่องจารีต

จริยธรรม เหมือนหมอลำกลอน เพราะเวลาที่ใช้ในการแสดงส่วนใหญ่ของหมอลำซึ่งจะเน้นการร้องเพลงตลาดมากกว่า

สมมุติว่าถ้าแบ่งเวลาของการลำและการร้องเพลงตลาดของหมอลำซึ่งออกเป็นสัดส่วนแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่า ใน ๖ ชั่วโมงตลอดระยะเวลาการลำของหมอลำซึ่งนั้น มีเวลาสำหรับ “การลำ” จริงๆเป็นภาษาอีสาน ตั้งแต่ต้นจนจบ(ซึ่งนับรวมกันทั้งหมอลำฝ่ายหญิงและฝ่ายชายแล้ว) ใช้เวลาเพียงประมาณ ๑ ชั่วโมงเท่านั้น เพราะการลำของหมอลำซึ่งเป็นการลำช่วงสั้น ๆ ครั้งละไม่กี่นาที ที่เหลือออกนั้นอีก ๕ ชั่วโมงจึงเป็นการร้องเพลงตลาดและกลอนลำตลาด ประกอบการเดินเสียมมากกว่า

ดังนั้น หากจะแบ่งยกการแสดงของหมอลำซึ่ง จะแบ่งได้หยาบกว่าหมอลำกลอน เพราะประเภทเนื้อหาไม่มากและไม่หลากหลายเท่าหมอลำกลอน ดังนี้

ยกแรก ไหว้ครู แนะนำตัวหมอลำ

ยกที่สอง การประกาศศรัทธา

ยกที่สาม ทักทายคนดู ทักทายหมอลำที่มาลำเป็นคู่

ยกที่สี่ ร้องเพลงและลำกลอนตลาด ตามคำขอของคนดู

ยกที่ห้า ลำลา

ช่วงยกที่สี่ของหมอลำซึ่งนี้เองที่เป็นช่วงการแสดงยาวที่สุด และแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีการลำแบบหมอลำกลอนเลย เพราะมีแต่การร้องและการเดินเป็นหลัก

๘. เนื้อหาและท่วงทำนองในการแสดงและการลำ

๘.๑ เนื้อหาการแสดงของหมอลำแบบคณะ

ในการแสดงของหมอลำแบบคณะมีการใช้เนื้อหา ๒ ประเภทคือ เนื้อหาในการแสดงตลกและเนื้อหาในการลำ

เนื้อหาในการแสดงตลกของหมอลำที่เป็นคณะนั้น ในที่นี้คือคำพูดที่ตัวตลกของคณะพูด ทั้งในช่วงการแสดงตลกและช่วงการลำเรื่องต่อกลอน หรือช่วงการแสดงอื่น ๆ จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่า เนื้อหาการเล่นมุขของตลกหมอลำทุกคณะที่ผู้วิจัยได้ดูนั้น มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับเรื่องเพศ หรือการล้อเลียนเรื่องเพศ หรือการพูดสองแง่สองง่ามเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะการที่มีตัวตลกผู้ชายแต่งตัวและแสดงท่าทางเป็นผู้หญิง ยังมีการล้อเลียนเรื่องเพศอย่างชัดเจน

ประการนี้เป็นสิ่งที่น่าสังเกตว่า การแสดงตลกของหมอลำ ทั้งสมัยก่อนและสมัยปัจจุบัน ถือเป็นเรื่องปกติ ที่จะมีคำพูดหรือเนื้อหาเกี่ยวกับการล้อเลียน การพูดถึงอวัยวะเพศหรือการร่วมเพศ แฝงอยู่ในการแสดงตลอดเวลา

นอกจากเนื้อหาการล้อเลียนเรื่องเพศและการพูดสองแง่สองง่ามแล้ว ยังมีเนื้อหาแบบอื่นผสมผสานอยู่คือการใช้คำพูดล้อเลียนสังคม หรือสร้างเรื่องสั้น ๆ แบบละคร มีการสมมุติตัวละครขึ้นมาเพื่อเล่นตลก ทั้งนี้หมอลำจะใช้ภาษาอีสานในการดำเนินเรื่องโดยตลอด

เนื้อหาในการลำของหมอลำคณะคือการลำเรื่องต่อกลอน หมอลำจะมีเนื้อหาที่ใช้เพื่อการลำ ๒ ประเภทคือ

การลำเรื่องวรรณกรรมพื้นบ้าน เป็นการนำเอานิทานพื้นบ้านของภาคอีสานมาแต่งเป็นกลอนลำเรื่องต่อกลอนเช่น ชูฉันทอว / ท้าวกระเถก / ท้าวกำกาดำ / นางแตงอ่อน / ท้าวขี้ยางนางซอนดอก / แก้วหน้าม้า / สังข์ศิลป์ชัย/มณีแดง/ผาแตงนางไธ / สีทน มโนราห์ / ลีลาวดี/จำปา สี่ต้น/นางสิบสอง/จันทโครพ / นกกระเจา/สุวรรณหงษ์/นางเต่าคำ/กำพรวีน้อย หรือการนำเรื่องชาดก และเรื่องทศชาติมาลำ เช่น เรื่องสุวรรณสาม เตมียไ้ พระเวสสันดร ฯลฯ เนื้อหาเหล่านี้จะเป็นนิทานพื้นบ้านที่มีโครงเรื่องและรายละเอียดเฉพาะเรื่องเป็นเรื่องๆ ไป ปัจจุบันนิทานและชาดกเหล่านี้ยังเป็นเนื้อหาที่หมอลำนำมาลำเรื่องต่อกลอนอยู่

เรื่องราวของนิทานเหล่านี้ เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปอยู่แล้ว แต่จะแตกต่างกันในรายละเอียดที่หมอลำแต่ละคณะจะนำไปแต่งกลอนลำและบทเจรจาสำหรับให้หมอลำใช้ลำ เช่น อาจจะมีหลายคณะที่แสดงเรื่องท้าวกำกาดำซึ่งมีโครงเรื่องเหมือนกัน แต่ทว่าต่างคณะก็จะมีเนื้อหากลอนลำที่จะลำไม่เหมือนกัน รวมทั้งทำนอง(วาท)การลำก็แตกต่างกันออกไปเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละคณะ

การแต่งกลอนลำเป็นเรื่องใหม่ เป็นการแต่งเรื่องหรือผูกเรื่องขึ้นมาใหม่โดยนำโครงเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันของคนอีสานมาแต่งเป็นเรื่องราว โดยมากเนื้อเรื่องจะเกี่ยวข้องกับเรื่องผัว ๆ เมีย ๆ และบรรดาเครือญาติ เรื่องทั้งหมดวนเวียนอยู่กับเรื่องราวชีวิตชาวบ้านอีสานทั่วไป มีฉากของเรื่องเป็นสังคมและวิถีชีวิตของชาวอีสานทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพ ประเพณีวัฒนธรรม เช่น หมานนาห้ำข้าว หมานเหล้าห้ำความ / หวอกลูกสะไ้ น้ำใจแม่ย่า / ลูกใจบาป คำสาปเนรคุณ / เลือดรักเลือดชัง/หวอกสะไ้ น้ำใจแม่ย่า / น้ำตาเมียหลวง / ลูกมกน้ำ ป้ามกน้อยเขย / สิบอุ้มท้อเคย สิบลูกเขยบ่ท้อพ่อแม่ / พี่อ้ายลื้มครว น้ำสาวลื้มมุ้ง / ทางรักทางเลือก/ แม่ย่าบ้านโน สะไ้บ้านนอก/เศรษฐีขี่ถี/วงเวียนชีวิต ฯลฯ

ในการลำเรื่องต่อกลอนนี้ จุดเด่นอีกประการหนึ่งของหมอลำคือ ทำนองลำหรือวาทการลำ เพราะแต่ละคณะก็จะมี ความแตกต่างกันในการใช้ทำนองลำ ขึ้นอยู่กับว่าหมอลำคณะนั้นอยู่ในจังหวัดใด แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกจังหวัดจะมีวาทการลำประจำจังหวัด ทำนองลำที่เด่น ๆ เช่น ทำนองอุบล ทำนองขอนแก่น ทำนองสาคาม ทำนองกาฬสินธุ์ เช่น ถ้าเป็นหมอลำในจังหวัดอุบล หรือศรีสะเกษก็จะลำวาทอุบล ถ้าเป็นหมอลำในจังหวัดมหาสารคามก็จะลำ

वादสารคาม ถ้าเป็นหมอลำในจังหวัดกาฬสินธุ์ก็จะล่าวาดกาฬสินธุ์ ถ้าเป็นหมอลำในจังหวัดอุดร ขอนแก่นก็จะล่าวาดขอนแก่น เป็นต้น

ปัจจุบัน ทำนองลำของหมอลำที่ได้รับความนิยมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวมากที่สุดคือ ลำทำนองขอนแก่น เพราะขอนแก่นเป็นจังหวัดใหญ่ มีหมอลำเป็นจำนวนมาก หมอลำที่เป็นคณะแทบทุกคณะจะอยู่ในจังหวัดขอนแก่น ดังนั้นหมอลำหลายๆ คณะจึงล่าวาด(ทำนอง)ขอนแก่นด้วย

๘.๒ เนื้อหาการแสดงของหมอลำที่เป็นคู่

ลักษณะเนื้อหาของหมอลำประเภทคู่นี้ มีลักษณะที่แตกต่างจากหมอลำที่เป็นคณะอย่างเห็นได้ชัด เพราะเนื้อหาของหมอลำประเภทคู่ทั้งหมอลำกลอนและหมอลำซึ่งไม่ต้องใช้เวลาในการนำเสนอ ดังนั้น เนื้อหาของหมอลำกลอนจึงเป็นเนื้อหาแบบสั้น ๆ ใจความชัดเจน เป็นประเด็น ๆ ไป แต่ไม่มีการผูกเป็นเรื่องราว ไม่มีการแสดง กลุ่มของเนื้อหาของหมอลำประเภทคู่ที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตไว้มีดังนี้

๘.๒.๑ หมอลำกลอน

บทสนทนาระหว่างหมอลำ หมอลำกลอนเป็นหมอลำที่มีประสบการณ์ในการลำมามาก ดังนั้น คำเจรจาตอบโต้และบทสนทนาของหมอลำฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจึงมีความหลากหลาย นอกจากจะเป็นการสนมูติการเกี้ยวพาราสี การถามข่าวคราว การลำถามลำตอบแล้ว ยังมีการพูดสัพยอกหยอกล้อระหว่างกันด้วย สิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยสังเกตพบคือ เนื้อหาในการพูดสัพยอกกันของหมอลำกลอนนั้น ก็ยังมีการล้อเลียนเรื่องเพศ อวัยวะเพศ มาเกี่ยวข้องเช่นเดียวกับ การแสดงตลกของหมอลำที่เป็นคณะ แต่ลักษณะการพูดในบทสนทนาของหมอลำกลอนนั้นมีความประณีตกว่ามาก เพราะเป็นคำคล้องจอง มีจังหวะและสัมผัส ระหว่างวรรค การผูกประโยคลักษณะเป็นร้อยยาว ทำให้ฟังรื่นหู

การสอย เป็นรูปแบบการพูดแบบหนึ่งของคนอีสาน ที่มีลักษณะการวางคำพูดให้มีจังหวะและสัมผัสกัน เหมือนกาพย์หรือร้อย ไม่มีฉันทลักษณ์ที่แน่นอนตายตัว คนที่จะสอยจะพูดขึ้นต้นประโยคด้วยคำว่า “สอย ๆ ” คนที่เชี่ยวชาญการสอย เรียกว่า “หมอสอย” การสอยจะพบในบรรยากาศของการดูหมอลำกลอนหรือหมอลำซึ่งเท่านั้น

คนที่เป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอนและมีอารมณ์ขัน รักสนุก มักจะเป็นหมอสอยที่ดี การสอยเป็นเนื้อหาที่ผสมอยู่ในการลำของหมอลำประเภทคู่ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจน โดยปกติ การสอยจะอยู่ในช่วงหมอลำลำจบกลอน หรือ ช่วงระหว่างหมอลำฝ่ายชายกับฝ่ายหญิงจะเปลี่ยนกันลำ เนื้อหาการสอยของหมอลำกลอนนั้น ส่วนใหญ่ก็จะเป็นเนื้อหาว่าด้วยเรื่องเพศ เพศสัมพันธ์ อวัยวะเพศ และเรื่องตลกล้อเลียนผู้ชาย ผู้หญิง คนแก่ โดยมีการใช้คำพูดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านี้ทั้ง

อย่างโจ่งแจ้งและแบบสองแง่สองง่าม จุดประสงค์เพื่อแสดงออกซึ่งความสนุกสนานและความสนใจ ที่ได้มีส่วนร่วมในบรรยากาศของหมอลำ

การลำและเนื้อหาในการลำ การลำของหมอลำกลอนนั้น มีเนื้อหาที่สามารถจับใจความและหาสาระที่เป็นเรื่องเป็นราวและเป็นแก่นสารได้มากกว่าหมอลำซิ่งหรือหมอลำที่เป็นคณะ เพราะหมอลำกลอนเป็นหมอลำที่อายุมากแล้ว ดังนั้นความสามารถในการจดจำกลอนลำแบบชนบจึงมีมาก เช่น กลอนลำนิทานชาดก กลอนลำที่เป็นคติเตือนใจ กลอนลำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ กลอนลำสอนธรรมะ จาริตประเพณีของคนอีสาน ตลอดจนกลอนเกี่ยวกับพาราณสี กลอนตลก ปกฮา ฯลฯ เรียกได้ว่าเป็นความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมตลอดจนความบันเทิง

นอกจากเนื้อหาแบบชนบแล้ว หมอลำกลอนยังนำความรู้ใหม่ สาระที่ได้ยินได้ฟังหรือได้เห็นจากโลกภายนอกมาปรับเป็นกลอนลำเพื่อนำเสนอให้คนดูได้รับรู้เรื่องความเป็นไป ระเบียบวิธีการดำรงชีวิตของโลกยุคใหม่ด้วย จะเห็นได้ว่า เมื่อพูดถึงเนื้อหาสาระแล้ว ที่จริงหมอลำกลอนมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาอยู่เสมอตามยุคสมัย

ส่วนทำนองการลำนั้น หมอลำกลอนสามารถลำได้หลายทำนอง ไม่ว่าจะเป็นลำทางสั้น ลำทางยาว ลำเต้ย ลำเดิน ลำดังหวาย ลำคอนสวรรค์ ลำสี่ทั้นดร ลำภูไท สิ่งเหล่านี้นับเป็นพรสวรรค์ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ สังคม และการเพาะบ่มที่ใช้เวลายาวนาน หมอแคนของหมอลำกลอนเองก็เป็นหมอแคนที่มีทักษะการเป่าแคนมาก สามารถเป่าแคนได้หลายลาย (ทำนอง) เพื่อให้เข้ากับทำนองลำของหมอลำ

ในความเป็นจริง หากคนดูหมอลำตั้งใจฟังหมอลำกลอนจริง ๆ แล้ว ก็จะได้รู้ได้ว่า เมื่อหมอลำกลอนลำทางสั้นแล้ว ลีลาการลำของหมอลำกลอนนั้น จะมีจังหวะที่รวดเร็ว กระชับมากกว่าเวลาที่หมอลำซิ่งร้องเพลงด้วยซ้ำไป เร็วมากถึงขนาดที่ว่าถ้าไม่ตั้งใจฟังแล้ว อาจฟังไม่ทัน ถ้าเพียงแต่นักดนตรีสากลมาเล่นประกอบการลำอย่างหมอลำซิ่งเป็น ก็ไม่ได้มีอะไรต่างกันเลย

อย่างไรก็ตาม ความเป็นหมอลำแบบชนบของหมอลำกลอนนี้เองที่แม้จะรักษาเนื้อหาและรูปแบบของการลำแบบดั้งเดิมได้อย่างเหนียวแน่น แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่เข้ากับค่านิยมของยุคสมัย ที่คนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ (วัยรุ่นและวัยกลางคน) ต้องการเฉพาะรูปแบบความสนุกสนานของหมอลำ (ฟังหมอลำแล้วต้องได้เต้นได้ฟ้อนอย่างสนุกแต่ไม่ได้สนใจว่าหมอลำจะลำอย่างไร มีเนื้อหาว่าด้วยอะไร คือจะร้องก็ได้ ลำก็ดี ขอให้มีความสนุกก็เป็นอันใช้ได้) ดังนั้น การที่หมอลำกลอนยังใช้รูปแบบเดิมในการลำ (คือลำประกอบแคนเพียงอย่างเดียว) จึงเป็นผลให้หมอลำกลอนไม่อาจก้าวทันกระแสความนิยมที่คนยุคใหม่ชอบความรวดเร็วทันใจ ชอบความครึกครื้นด้วยเสียงดนตรีสากล

๘.๒.๒ หมอลำซิ่ง

บทสนทนาระหว่างหมอลำ เนื่องจากหมอลำซิ่งส่วนใหญ่เป็นคนในวัยหนุ่มสาว ประสบการณ์ในการลำยังมีน้อย การที่จะผูกประโยคคำพูดให้คล้องจองสละสลวยเหมือนหมอลำ กลอนจึงทำได้ยาก ดังนั้นหมอลำซิ่งจึงใช้รูปแบบการพูดจาแบบธรรมดา ๆ คือไม่ต้องอาศัยความ ประณีตในการเรียบเรียงคำพูดเลย เนื้อหาบทสนทนาของหมอลำซิ่งเมื่ออยู่บนเวทีส่วนใหญ่จะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการเกี้ยวพาราสี และทั้งหมอลำผู้หญิงผู้ชายจะ พูดเรื่องเพศ อวัยวะเพศ การ ร่วมเพศ ต่อกันอย่างโจ่งแจ้งยิ่งกว่าหมอลำกลอน

กระนั้น สำหรับคนดูหมอลำซิ่งกลับถือเป็นเรื่องปกติ รอบบริเวณเวทีหมอลำซิ่งเป็น บรรยากาศพิเศษที่ หมอลำสามารถพูดจาเรื่องเพศ อวัยวะเพศ การร่วมเพศ ได้อย่างไม่ต้องถือสา ต่อบรรทัดฐานของสังคม

การสนทนาเรื่องเพศนี้ ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าในหมอลำซิ่ง พบได้มากและชัดเจนที่สุดเมื่อ เทียบกับหมอลำ ประเภทอื่น ส่วนหนึ่งนั้นเป็นเพราะคนดูหมอลำซิ่งส่วนใหญ่เป็นคนในวัยรุ่นและ วัยกลางคน หมอลำซิ่งรู้ว่าคนในวัยนี้ ต้องการที่จะแสดงออกเรื่องเพศ อย่างสนุกสนานและเปิด เผย ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นคำพูดหรือลีลาท่าทางการเต้นของหมอลำจึงล้วนเป็นไปเพื่อสร้าง บรรยากาศสาธารณะที่คนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมสนุกสนาน เหมือนกับการให้หมอลำช่วยปลด ปลอยอารมณ์ที่ปกติในชีวิตประจำวันไม่อาจแสดงออกได้

การสอย การสอยในบรรยากาศหมอลำซิ่งนั้น มีคนสอยมากที่สุดเมื่อเทียบกับเวทีหมอลำ ประเภทอื่น ทั้งหมอลำเองก็สอย นักดนตรีก็สอย รวมทั้งคนดูก็ช่วยกันสอย เนื้อหาส่วนใหญ่ก็จะ เป็นเนื้อหาว่าด้วยเรื่องเพศ เพศสัมพันธ์ อวัยวะเพศ และเรื่องตลกล้อเลียนผู้ชาย ผู้หญิง โดยมิ การใช้คำพูดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านี้ทั้งอย่างโจ่งแจ้งและแบบสองแง่สองง่าม จุดประสงค์เพื่อ แสดงออกซึ่งความสนุกสนานและความสนใจ ที่ได้มีส่วนร่วมในบรรยากาศของหมอลำ

การร้องและการลำ เนื้อหาในการลำ เป็นธรรมดาที่หมอลำซิ่งจะไม่มีเนื้อหาการลำที่ลึก ซึ้งและหลากหลายเท่าหมอลำกลอน เพราะ หมอลำซิ่งใช้วิธีการท่องจำกลอนลำประเภทต่าง ๆ เป็นกลอนสั้น ๆ และมีจำนวนน้อย ที่สำคัญ การลำไม่ได้เกิดจากความเข้าใจจริง แต่เป็นการจำ เอากลอนลำมาลำทั้งนั้น ดังนั้นเนื้อหาเรื่องเก่า ๆ เรื่องฮิตเรื่องคองต่าง ๆ กลอนลำเรื่องนิทาน คติ สอนใจ จริยธรรม ประวัติศาสตร์ จึงไม่มีเป็นเนื้อหาหลักในกลอนลำของหมอลำซิ่ง

จริง ๆ แล้ว ทุกวันนี้ เมื่อหมอลำซิ่งขึ้นเวที มีการลำน้อย แทบจะไม่มีการลำ เพราะไปเน้น การร้องเพลงตลาดหรือลำกลอนตลาดเป็นส่วนใหญ่ ยิ่งหมอลำวัยแรกเริ่ม อายุประมาณ ๑๘-๒๒ ปี ซึ่งเป็นหมอลำซิ่งวัยเริ่มออกงาน ยิ่งลำได้น้อย เวลาในการแสดงจึงหมดไปกับเนื้อหาของการ ร้องเพลงตลาด ถ้าเทียบกันกับหมอลำกลอนแล้ว เนื้อหาที่ให้สาระความรู้ เป็นคติธรรม หรือให้ข้อ คิดแบบชนบ้นั้นมีน้อยมาก

มีสิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือ หมอลำซึ่งพยายามเป็นผู้ตักเตือนคนดูเรื่องที่เป็นอันตรายที่อยู่รอบ ๆ ตัวโดยใช้รูปแบบการลำเพื่อความสนุกสนานเอง เช่น การแทรกเล่าด้วยเรื่องโรคเอดส์ เรื่องการเมาไม่ขับ การเคารพกฎจราจร แม้ว่าเนื้อหาที่เป็นสาระเหล่านี้จะมีอยู่เพียงเล็กน้อย แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า หมอลำมีความสามารถแทรกเรื่องเหล่านี้ในขณะที่สร้างความสนุกสนานได้ เพียงแต่สถานการณ์ที่หมอลำซึ่งเป็นอยู่นั้น ส่วนใหญ่เป็นสถานการณ์เพื่อความบันเทิงล้วน ๆ ดังนั้น การแทรกสาระลงไปจึงไม่ได้มีให้เห็นมาก

๙. ช่วงเวลาและโอกาสในการรับงาน

ช่วงเวลาที่หมอลำรับงานนั้นเป็นเครื่องหมายบอกว่า เป็นช่วงที่หมอลำจะได้ออกไปพบกับคนดู เป็นโอกาสที่หมอลำจะได้ออกไปสร้างความบันเทิงให้กับประชาชนในทุกพื้นที่ทั่วภาคอีสาน โดยในแต่ละปีหมอลำก็จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดง การลำ ตลอดจนปรับปรุงรูปโฉมที่จะนำเสนอทุก ๆ ปี ช่วงเวลาที่หมอลำรับงานแสดงแบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

๙.๑ การรับงานของหมอลำที่เป็นคณะ ในแต่ละปีจะมีช่วงเวลาที่เอื้ออำนวยต่อการแสดงของหมอลำแบบคณะเพียงปีละประมาณ ๗- ๘ เดือนเท่านั้น การเริ่มรับงานแสดงของหมอลำที่เป็นคณะจะเริ่มขึ้นเมื่อออกพรรษาหรือช่วงปลายฝนต้นหนาว (ประมาณเดือนตุลาคม – เดือนพฤษภาคม) ซึ่งเป็นช่วงหลังจากผ่านการฝึกซ้อมเตรียมการแสดงใหม่ ปรับปรุงวงใหม่

หมอลำประเภทคณะมีธรรมเนียมปฏิบัติเหมือนกันทุกคณะ คือ เมื่อถึงฤดูฝนต้องมีการพักวงเพื่อให้ลูกวงไปประกอบอาชีพอื่นหรือได้กลับไปทำไร่ทำนา เพราะลูกวงส่วนใหญ่ เป็นชาวไร่ชาวนาทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นหมอลำหรือหางเครื่อง ช่วงพักวงคือช่วงประมาณเดือนมิถุนายน – กันยายน โดยสองเดือนแรกของการพักวงเป็นการให้ลูกวงได้กลับบ้านทำนาทำไร่ อีกสองเดือนหลังเป็นการซ้อมเตรียมเปิดการแสดงสำหรับฤดูกาลใหม่ของปีต่อไป

การพักวงของหมอลำเป็นเรื่องที่กลไกของฤดูกาลทางธรรมชาติบังคับให้เป็นตามนั้น เพราะเมื่อถึงฤดูฝน ก็ไม่มีคนจ้างหมอลำ เพราะหน้าฝนเปิดการแสดงกลางแจ้งไม่ได้ หมอลำก็ไม่มีงาน ไม่ว่าจะเป็นคณะใหญ่หรือคณะเล็ก เพราะโอกาสที่ฝนจะตกในแต่ละวันในช่วงหน้าฝนนั้นมีสูงมาก

ปัจจุบัน หมอลำที่ยังอยู่ได้เพราะมีคนจ้างตลอดฤดูกาลแสดงนั้น(ประมาณเดือนตุลาคม – เดือนพฤษภาคม) มักจะเป็นหมอลำคณะใหญ่และคณะขนาดกลาง เช่น คณะเสียงอีสานซึ่งเป็นหมอลำคณะใหญ่ที่สุดในประเทศไทย รับงานตลอดฤดูกาลแสดงไม่ได้เว้นแต่ละวันตลอดเวลา ๘ เดือน คณะระเปียบวาทะศิลป์ซึ่งรับงานแสดงไว้ถึง ๒๐๐ งาน หมายความว่าตลอดระยะเวลาเกือบ ๗ เดือนติดกันนั้น มีการรับงานแสดงทุก ๆ คืน

ส่วนหมอลำคณะเล็กลงไปนั้น ก็มีงานจ้างเข้ามาบ้าง แต่อาจจะไม่บ่อยและไม่ถี่เท่ากับหมอลำคณะใหญ่ ช่วงที่หมอลำไม่ได้ว่างเว้นเลยคือช่วงเทศกาล เช่น ออกพรรษา ปีใหม่ และสงกรานต์ เป็นช่วงที่มีคนนิยมจ้างหมอลำไปแสดงมากที่สุด คิวการแสดงของหมอลำในช่วงนี้ก็จะเต็มตลอด บางคณะที่ได้รับความนิยมมากก็ยังมีคิวการแสดงที่ถูกต้องข้ามปีอีกด้วย

การที่หมอลำมีงานแสดงเสมอเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า กระแสความนิยมของคนดูหมอลำนั้นไม่ได้ถดถอยเลย โดยเฉพาะการจ้างหมอลำไปแสดงในปัจจุบันนั้น คนที่จ้างมักมาจ้างในนามของวัดหรือหมู่บ้าน หรือตัวแทนของตำบล เพื่อนำหมอลำไปฉลองบุญประเพณีประจำปีของวัด การที่ได้หมอลำคณะใหญ่ไปนั้นสามารถล้อมผ้าเก็บเงินค่าผ่านประตูเข้าชมบารุงวัดได้ ปัจจุบันการจ้างหมอลำแบบนี้ กลายเป็นรูปแบบการลงทุนของชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านอย่างหนึ่ง เพราะหมอลำคณะใหญ่ใครก็อยากดู เมื่อหักเงินค่าจ้างหมอลำออกแล้ว ที่เหลือก็เป็นกำไรไว้ถวายวัดได้ โดยเฉพาะเมื่อได้หมอลำคณะดังๆ ไป ก็เป็นอันแน่ใจได้ว่าไม่ขาดทุน หมอลำเองก็พอใจเพราะได้เงินค่าจ้างอย่างแน่นอน ไม่มีความเสี่ยงใด ๆ เพราะราคาจ้างก็เป็นไปและตกลงตามเกณฑ์ที่หมอลำตั้งไว้

๙.๒ การรับงานของหมอลำที่เป็นคู่

หมอลำที่เป็นคู่ จะมีช่วงเวลาที่เปิดรับงานต่างจากหมอลำที่เป็นคณะ เพราะสามารถเปิดรับงานได้ตลอดทั้งปี เนื่องจากเป็นหมอลำที่ไม่ต้องมีการพักวง และไม่ต้องใช้เวลาในการเตรียมตัวแสดงมาก หมอลำซึ่งซึ่งอยู่ในสังกัดสำนักงานหมอลำใหญ่ เช่น สำนักงานหมอลำราตรี ศรีวิไล สำนักงานแหลมณรงค์โปรโมชัน จึงพร้อมที่จะถูกเรียกตัวให้ไปออกแสดงได้ตลอดปี ขอเพียงมีเจ้าภาพว่าจ้าง ดังนั้น ในช่วงฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงหมอลำที่เป็นคณะพักวง ก็จะเป็นช่วงที่หมอลำแบบเป็นคู่ออกงานแทน

จะเห็นได้ว่า การเป็นสื่อพื้นบ้านของหมอลำประเภทคู่นี้ ไม่มีข้อจำกัดศักยภาพในเรื่องของโอกาสและเวลาออกแสดง เพราะความเป็นสื่อที่เล็ก ใช้เวลาในการเตรียมการน้อย และสามารถออกไปถึงคนดูได้ทุกแห่ง เนื่องจากมีความพร้อมในตัวเองสูง เนื่องจากการเกิดจากเป็นสื่อพื้นบ้านที่เกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบขนาดเล็ก ไม่ว่าจะเป็นตัวหมอลำเอง หรือวงดนตรีที่เล่น หางเครื่อง และผู้ให้เข้าเวทีและเครื่องเสียง หากขาดองค์ประกอบใดไปก็สามารถหาทดแทนได้ง่าย มีความคล่องตัวและความยืดหยุ่นสูง

๑๐. ความสัมพันธ์ของหมอลำกับคนภายในและคนภายนอก

หัวข้อนี้ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของหมอลำกับกลุ่มเป้าหมาย ถ้าเป็น คนภายในหมายถึง บุคลากรในหมอลำแต่ละคณะ ส่วนคนภายนอกหมายถึงกลุ่มผู้ชมหรือเจ้า ภาพ หมอลำที่เป็นคณะกับหมอลำที่แสดงเป็นคู่่นั้นมีลักษณะการสร้างความสัมพันธ์ที่มีทั้งความ เหมือนและต่างกันดังนี้

๑๐.๑ หมอลำที่เป็นคณะ

หมอลำที่เป็นคณะนั้น ปกติจะมีการวางกฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้น ๒ แบบคือ กฎที่ใช้ ปฏิบัติกับคนนอกคณะ และ กฎสำหรับการอยู่ร่วมกันของคนในคณะ

สำหรับกฎที่ใช้ปฏิบัติกับคนนอกคณะ ได้แก่ เจ้าภาพและคนดู เช่น กฎในการทำสัญญาว่าจ้าง การมัดจำก่อนการแสดง กฎข้อนี้ หมอลำส่วนใหญ่ถือเป็นข้อปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือ เมื่อเจ้าภาพจะจองหรือนัดหมายให้หมอลำไปแสดง จะต้องมีการวางมัดจำล่วงหน้า อย่างน้อยเป็นเงินเท่าไรก็ได้แล้วแต่ว่าคณะนั้นจะตั้งไว้อย่างไร นอกจากนี้ ยังมีกฎระหว่างการแสดง เช่น การยอมให้ฝ่ายคนดูเป็นผู้ถูกเสมอ แม้จะหมอลำต้องฝืนใจอย่างมากก็ตาม เช่น ในกรณีคนเมาว่า อาละวาด ดกทำร้าย หมอลำและนักแสดงก็ต้องอดกลั้นและใจเย็นต่อสถานการณ์นั้น

บางคณะยังมีการห้ามนักแสดงและนางเครื่องรับของรางวัลหน้าเวทีจากผู้ชม หรือห้ามรับประทานอาหารและเครื่องดื่มเมามาจากผู้ชมขณะทำการแสดง เพราะจะทำให้เสียระเบียบ

นอกจากนี้ ยังมีกฎเกณฑ์ภายใน ในคณะหมอลำทุกคณะก็มีกฎระเบียบการอยู่ ร่วมกันด้วย โดยเฉพาะหมอลำหมู่ซึ่งมีสมาชิกอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก สมาชิกจะต้องถือปฏิบัติ ตามกฎอย่างเคร่งครัด กฎระเบียบที่หมอลำประเภทคณะส่วนใหญ่ตั้งไว้และสมาชิกต้องถือปฏิบัติ อย่างเคร่งครัด(ไม่ได้หมายความว่าทุกคณะจะมีกฎเกณฑ์เช่นนี้) มีดังนี้

๑.กฎเกณฑ์เรื่องความสัมพันธ์ฉันชู้สาว หมอลำหมู่ทุกคณะจะห้ามขาดเรื่องการ คบกันของหญิงชาย หรือสร้างความสัมพันธ์ฉันชู้สาว การแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ฉันชู้สาวนั้น ถือเป็นเรื่องร้ายแรงที่สุด เช่น การจับกัน การนั่งพูดคุยกัน หยอกล้อกัน อยู่กันตามลำพังสองต่อ สองแม้จะไม่ลับตาคนก็ตาม บางคณะที่เคร่งครัดมากอาจจะถึงขั้นห้าม ชายขายตาให้กัน มิฉะนั้นจะมีโทษหนักคือ ไล่ออกสถานเดียว เพราะถือว่าเป็นกฎเหล็กข้อแรกที่ต้องปฏิบัติ เนื่องจาก หากมีเรื่องเสียหายเกิดขึ้นกับฝ่ายหญิง หัวหน้าคณะต้องรับผิดชอบเพราะเป็นคนไปขออนุญาต พาลูกสาวคนอื่นมาเพื่อมาเป็นนางเครื่องพร้อมกับให้คำรับรองว่าจะดูแลอย่างดีที่สุด

การที่ต้องตั้งกฎเกณฑ์เช่นนี้ เพราะเรื่องชู้สาวเป็นเรื่องเกิดขึ้นได้เร็วเนื่องจาก สมาชิกมักจะเป็นวัยรุ่น และมีการทำงานที่อยู่ใกล้กันระหว่างบรรดาสาวนางเครื่องสาวหมอลำ

กับหนุ่มหมอลำ หนุ่มคอนวอย และหนุ่มนักแสดงอื่นๆ โอกาสที่จะเกิดมีใจผูกพันต่อกันเพราะความใกล้ชิดกันในขณะตระเวนแสดงนั้นเป็นไปได้สูงมาก

ประการนี้ บางคนถึงกับตัดไฟแต่ต้นลม โดยการจำกัดจำนวนให้มีนักแสดงผู้ชายในวงให้น้อยที่สุด เช่น หมอลำคณะเสียงอีสาน คณะหนูภาววิเศษศิลป์ และคณะประภมบันเทิงศิลป์ ที่ไม่รับทางเครื่องผู้ชายเลย จะมีผู้ชายเพียงนักดนตรี หมอลำผู้ชาย และพนักงานฝ่ายเวที เครื่องเสียง และไฟฟ้าเท่านั้น นอกจากนี้ ในระหว่างเดินสายเพื่อไปแสดง ก็แบ่งกลุ่มผู้หญิงและผู้ชายออกจากกันโดยเด็ดขาด

ในกรณีที่สมาชิกชายกับหญิงในวงมีจิตปฏิพัทธ์กันจริง ก็ไม่สามารถแสดงออกอย่างชัดแจ้งได้ จะต้องรอให้ถึงช่วงเวลาพักง หยุดรับงานแสดงเสียก่อนแล้วจึงกลับบ้าน ไปคุยกันหรือสว่ซอกัน โดยหัวหน้าวงยินดีที่จะไปเป็นเจ้าแก่สว่ซอให้

๒. การห้ามเสพของมีนเมา ห้ามเสพลิงเสพติด (บางคนห้ามสูบบุหรี่ด้วย) ห้ามเล่นการพนัน ห้ามหนีออกไปเที่ยวในระหว่างการเดินสายออกแสดงเพราะสิ่งเหล่านี้ เป็นต้นเหตุของความวุ่นวาย การสร้างความเดือดร้อนให้คนอื่นและเป็นอุปสรรคต่อการทำงานทำให้เสียการเสียนานได้มากที่สุด

๓. การวางกฎให้สมาชิกทำพิธีสวดมนต์ไหว้พระด้วยกันก่อนการแสดง หมอลำบางคนมีการออกกฎหรือตั้งระเบียบเรื่องการเข้าสวดมนต์หรือการไหว้พระร่วมกันก่อนการแสดง แต่บางคนก็จะมอบหมายให้ผู้อาวุโสของคณะเป็นผู้ทำพิธีเพียงคนเดียว

๔. กฎเกณฑ์ของหมอลำเรื่องงานยก (เป็นรายได้หลักของหัวหน้าหมอลำที่ได้จากการที่สมาชิกทุกคนในวงยกค่าแรงของตนเองให้หัวหน้าคณะ จะมีเฉพาะในวงการของหมอลำหมู่เท่านั้น เพราะมีสมาชิกในวงเป็นจำนวนมาก ค่าใช้จ่ายส่วนนี้จึงสูงที่สุด งานยกแต่ละคณะไม่เหมือนกัน บางคน สมาชิกรับค่าตัวทวัน ค่าตัววันที่เจ็ดของทุกคนก็ยกให้หัวหน้าคณะ (เรียกว่าหงานยก บางคนก็ห้งานยก หรือสิ่งงานยกก็มี) ทั้งนี้การที่มีงานยก เนื่องจากตลอดเวลาเดินสายรับงานนั้น หัวหน้าคณะหรือผู้จัดการวงหรือเจ้าของคณะนั้น ไม่มีรายได้อื่นเลย (รายได้จากค่าจ้างไปแสดงนั้น ก็นำมาเป็นค่าใช้จ่ายค่าตัวนักแสดงและสมาชิกในวง ค่าน้ำมันรถ ค่าอาหาร ค่าซ่อมแซมอุปกรณ์การแสดง ค่าเช่าชุดนักแสดง บางงานที่รับแสดงก็ขาดทุน เช่น งานจ้างของเจ้าภาพที่อยู่ไกล ต้องจ่ายค่าน้ำมันมาก) ดังนั้น จึงเป็นข้อตกลงที่สมาชิกทุกคนในวงการหมอลำหมู่ยอมรับกัน รายได้ส่วนนี้เองที่ทำให้หัวหน้าวงอยู่ได้

๑๐.๒ หมอลำที่เป็นคู่

หมอลำที่แสดงเป็นคู่อย่างหมอลำกลอนและหมอลำซิ่ง มักจะไม่ค่อยมีกฎเกณฑ์ที่ถือเป็นระเบียบเคร่งครัดมากเหมือนกับหมอลำประเภทคณะ เพราะถ้าเป็นหมอลำกลอน

ตัวหมอลำมีเพียงสองคน หรือหากเป็นหมอลำซึ่งก็มีสมาชิกในวงไม่มาก

ส่วนที่เป็นกฎที่ใช้ปฏิบัติกับคนนอกคณะ ได้แก่ เจ้าภาพและคนดู ก็จะมีกฎในการทำสัญญาว่าจ้าง การมัดจำก่อนการแสดงเช่นเดียวกับหมอลำประเภทคณะ

ส่วนการปฏิบัติตัวกับผู้ชมก็ไม่มีวาทะเรื่องระเบียบวินัย ไม่มีความจำเป็นเรื่องความเป็นระเบียบ ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจถ้าจะเห็นหมอลำ หางเครื่อง หรือ นักดนตรีของหมอลำกลอนและหมอลำซึ่ง ผลัดกันออกมาบรรยายวลจากผู้ชมตลอดการแสดง

หมอลำประเภทนี้ บางครั้งอาจจะมีข้อตกลงกันเรื่องรายได้หน้าเวที คือ ไม่ว่าหางเครื่องหรือหมอลำจะได้รางวัลหน้าเวทีระหว่างการแสดงจำนวนมากน้อยเท่าใดก็ตาม จะต้องนำมารวมกันแล้วแบ่งเฉลี่ยให้ได้เท่ากันหมดไม่ว่าจะเป็นหมอลำ นักดนตรีและพนักงานเก็บเวทีเครื่องเสียง เพราะถือว่ามีส่วนช่วยกันทำงาน

นอกจากนี้ หมอลำประเภทนี้ไม่มีข้อตกลงเรื่องงานยกเพราะสมาชิกมีจำนวนน้อย และถือว่าหัวหน้ากลุ่มที่เป็นตัวหมอลำไม่ได้มีค่าใช้จ่ามากเหมือนกับหมอลำที่เป็นคณะ และสมาชิกแต่ละคนก็มีรายได้ประจำเมื่อออกงานแต่ละงานอยู่แล้ว

ส่วนกฎการอยู่ร่วมกันของคนในคณะของหมอลำประเภทนี้ไม่มีเช่นกัน เพราะหมอลำประเภทนี้ ส่วนใหญ่หมอลำที่ไปลำด้วยกันทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงมักจะเป็นหมอลำที่คุ้นเคยกัน เช่น เป็นเพื่อนหมอลำกลุ่มเดียวกันหรือเป็นสามีภรรยา กัน ดังนั้น ข้อตกลงระหว่างกันจึงไม่มีความซับซ้อนและไม่มีการเกณฑ์ตายตัวที่จะต้องยึดถือกันอย่างเคร่งครัดเหมือนหมอลำประเภทคณะ

จากการที่ทีมผู้วิจัยแสดงการเปรียบเทียบคุณลักษณะทั้ง ๑๐ ประการ ของหมอลำทั้งประเภทคู่และประเภทคณะนั้น มีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงว่า คุณลักษณะของหมอลำทั้ง ๒ ประเภทคือ ประเภทคณะและประเภทคู่ นั้น เป็นตัวบ่งชี้ความแตกต่างกันด้านศักยภาพและกลยุทธ์ของหมอลำด้วย กล่าวคือ คุณลักษณะทั้งหมดของหมอลำที่กล่าวมานั้น สามารถบ่งบอกได้ว่า หมอลำคณะและประเภทคู่ นั้น ต่างมีข้อจำกัด และจุดแข็งของตัวเอง ที่จะทำให้อาชีพและกลยุทธ์แตกต่างกันออกไปด้วย กล่าวคือ บางอย่างที่ดูเหมือนจะเป็นข้อจำกัดของหมอลำประเภทหนึ่ง แต่กลับเป็นข้อได้เปรียบของหมอลำอีกประเภทหนึ่ง เช่น ขนาดของคณะและจำนวนสมาชิกในคณะของหมอลำประเภทคณะซึ่งหากมีจำนวนน้อย ก็จะเป็นข้อจำกัดสำหรับหมอลำประเภทคณะ คือ เป็นหมอลำที่มีขนาดเล็ก จำนวนคนน้อยก็ทำให้คนดูมองว่าเป็นหมอลำที่ด้อยกว่าหมอลำที่มีคนมากกว่า แน่นอนว่า ถ้าขนาดของคณะเป็นหมอลำคณะเล็ก ๆ ความนิยมและชื่อเสียงก็จะน้อยกว่าหมอลำคณะที่มีขนาดใหญ่

ในทางเดียวกัน ขนาดของคณะหมอลำก็นำไปสู่การวางรูปแบบกลยุทธ์การแสดงและการนำเสนอเนื้อหาด้วย เช่น เมื่อเป็นหมอลำที่มีขนาดเล็ก การที่จะแสดงช่วงร้องเพลงก่อน

การล่ำเป็นเรื่องให้ได้อย่างหมอลำขนาดใหญ่ นั้น ก็ทำได้ยากเพราะไม่สามารถลงทุนทำให้หรูหราตระการตาได้ หมอลำคณะที่มีขนาดเล็กก็หันไปเอาดีทางอื่น เช่น หันไปเน้นการแสดงลำเรื่องต่อกลอนให้มีคุณภาพดี ให้แสดงได้สมบทบาท ให้มีการลำไพเราะ ให้เป็นช่วงการลำที่จะสามารถตรึงตราอยู่ในความรู้สึกของคนดูมากกว่าช่วงการแสดงร้องเพลง

สำหรับหมอลำประเภทคู่แล้ว การที่มีหมอลำจำนวนน้อย ทำให้หมอลำประเภทนี้สามารถเดินทางไปมาง่าย และสะดวก ไม่ต้องเตรียมการให้ยุ่งยากและลงทุนไม่มาก นั้นย่อมหมายถึงค่าจ้างที่ไม่สูงมาก ทำให้คนทั่วไปที่มีงบประมาณน้อยก็สามารถจ้างหมอลำได้ ดังนั้นโอกาสที่หมอลำประเภทคู่จะได้ออกงานก็มีมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ถือว่าเป็นจุดแข็งอย่างหนึ่งของหมอลำประเภทคู่

เราจะเห็นได้ว่า คุณลักษณะของหมอลำด้านจำนวนคน(สิ่งที่เป็นปริมาณ)กลับกลายมาเป็นเกณฑ์หรือเครื่องตัดสินคุณภาพของหมอลำประเภทคณะไป คือ แทนที่ผู้ชมจะมองเรื่องคุณภาพการแสดงของหมอลำประเภทคณะ กลับมองข้ามไปให้ความสนใจกับเรื่องความยิ่งใหญ่ด้านจำนวนคน ขนาดเวทีและอุปกรณ์ประกอบการแสดงของหมอลำแทน

ส่วนหมอลำประเภทคู่ ซึ่งไม่มีคุณลักษณะแบบหมอลำประเภทคณะมาเรียกร้องหรือกลบความสนใจ เบี่ยงเบนความสนใจไป เช่น ไม่มีไฟแสงสี ไม่มีเวทีขนาดใหญ่ ทำให้ผู้ชมหันมาสนใจ ให้ความสำคัญ คือ มีจุดสนใจ ที่จะตั้งใจชม เพื่อฟังและดูการแสดงของหมอลำจริง ทำให้ความสนใจเรื่องความสามารถในการลำ เช่น น้ำเสียงหมอลำ ความไพเราะของกลอนลำ (คุณภาพ) บทบาทและการแสดงของหมอลำ ซึ่งถือเป็นแก่นแท้การแสดง เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของการแสดงหมอลำได้รับการชูให้เป็นจุดเด่น และได้รับความสนใจอย่างแท้จริง เนื่องจากผู้ชมไม่ได้ถูกผูกให้ยึดติดแต่กับเพียงรูปแบบการแสดงอย่างอื่นที่จะดึงดูดความสนใจไปได้ การมีจำนวนคนน้อย อุปกรณ์ประกอบการแสดงไม่มาก จึงกลายเป็นจุดแข็งและกลายเป็นข้อดี สำหรับหมอลำประเภทคู่ไป

ส่วนการดำเนินกลยุทธ์ก็เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบที่ว่ามาหลายประการ คือ การที่หมอลำมีองค์ประกอบต่างกัน ก็เอื้ออำนวยให้หมอลำสามารถใช้กลยุทธ์ในการแสดงได้ต่างกัน และกลายเป็นกลยุทธ์ที่ทำให้เกิดความแตกต่าง การใช้กลยุทธ์ที่ต่างกัน คือ หมอลำทั้งสองประเภทต่างก็สามารถใช้คุณลักษณะที่ต่างออกไปมาดำเนินกลยุทธ์ตามความถนัด และตามความสามารถของตัวเอง เช่น หมอลำประเภทคู่แบบหมอลำกลอนซึ่งใช้หมอลำเพียง ๒ คนก็จะเน้นการลำที่มีเนื้อหาสาระ และท่วงทำนองในการลำเป็นหลัก ซึ่งเป็นการแสดงตามคุณลักษณะที่เป็นอยู่ ส่วนหมอลำประเภทคณะ ก็จะใช้คุณลักษณะที่เน้นรูปแบบการแสดง เป็นต้น

บทที่ ๕

ศักยภาพในการสื่อสารของแบบสาระบันเทิงของหมอลำ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ศักยภาพ” มักจะมีการตีความหรือให้ความหมายต่างกันไป ออกไปแล้วแต่ว่าจะนำไปใช้กับบริบทของอะไร แต่ในที่นี้ ทีมวิจัยให้คำจำกัดความของ “ศักยภาพ” ไว้ คือ คุณค่าและความสามารถหรือ ข้อดีหรือ จุดแข็ง หรือ โอกาสของหมอลำที่มีอยู่อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของหมอลำ ทั้งนี้ศักยภาพด้านต่างๆนั้นมักจะเกิดจากการสั่งสม และสามารถพัฒนาให้ดีขึ้นได้เพื่อจะเป็นกำลังที่จะนำไปใช้เพื่อการพัฒนาบ้านเมือง

อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้ ระหว่างคำว่า “กลยุทธ์” กับ “ศักยภาพ” นั้น มักจะมีบางส่วนที่คาบเกี่ยวกันและสัมพันธ์กันอยู่ เช่น เมื่อหมอลำมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนการแสดงอยู่แล้ว ก็แสดงว่าหมอลำก็ต้องใช้กลยุทธ์ที่จะปรับเปลี่ยนด้วยเช่นกัน แต่ในที่นี้ทีมวิจัยจะพยายามแสดงความแตกต่างระหว่างศักยภาพกับกลยุทธ์ เพื่อจะให้เห็นว่าทั้งสองคำนี้ มีที่ใช้และที่มาต่างกัน กล่าวคือ หมอลำต้องมีศักยภาพเป็นต้นทุนของตัวเองก่อน ดังนั้น ถ้าจะตั้งคำถามเรื่องศักยภาพ ทีมวิจัยจะตั้งประเด็นศึกษาว่า “หมอลำสามารถทำอะไรได้”

ส่วนคำว่า “กลยุทธ์” นั้นทีมวิจัยจะใช้หมายถึงการกระทำที่มีกระบวนการหรือวิธีการเฉพาะตัว หรือรูปแบบการกระทำที่มีลักษณะเฉพาะของหมอลำซึ่งมักจะมีลำดับขั้นตอน และมีการกระทำอย่างความต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการของผู้ใช้กลยุทธ์นั้น ดังนั้น ถ้าจะตั้งคำถามเรื่องกลยุทธ์ ทีมวิจัยจะตั้งประเด็นศึกษาว่า “หมอลำจะทำได้ อย่างไร”

จากการเก็บข้อมูลทำให้เห็นว่า หมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีศักยภาพที่น่าสนใจหลายประการ ในที่นี้ทีมวิจัยจะกล่าวถึงศักยภาพตามหัวข้อต่างๆดังต่อไปนี้

๑. ศักยภาพในการทำหน้าที่จากอดีตจนถึงปัจจุบันของหมอลำ
๒. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแสดงที่มีศักยภาพของหมอลำ
๓. ศักยภาพในการสร้างและ การปรับเปลี่ยนของหมอลำ
๔. การนำศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง(Edutainer) ของหมอลำมาใช้ในการพัฒนา
๕. จุดแข็งและจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงของหมอลำ
๖. การพัฒนาศักยภาพของหมอลำ

๑. ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำจากอดีตถึงปัจจุบัน

ในหัวข้อนี้ที่มวิจัยต้องการแสดงบทบาทหน้าที่ของหมอลำเพื่อให้เข้าใจบริบทของสังคมอีสานว่า ตั้งแต่สมัยก่อนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนั้น หมอลำมีศักยภาพอย่างยิ่งในการในการแสดงบทบาทและทำหน้าที่อย่างกว้างขวาง ภาพรวมของบทบาทหน้าที่แต่ละยุคของหมอลำนี้แสดงให้เห็นว่าศักยภาพของหมอลำคือความสามารถในการทำหน้าที่แบบต่างๆของหมอลำในการเป็นส่วนประกอบย่อยของสังคมและถือว่าหน้าที่ที่หมอลำได้กระทำนั้นมีส่วนทำให้เกิดความสมบูรณ์มั่งคั่งทางวัฒนธรรมอย่างมาก

บทบาทหน้าที่ของหมอลำนั้นมีมากมายและเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จากงานวิจัยเท่าที่ผ่านมา มีงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของหมอลำที่มีต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ” ของ จารุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๒๘) ที่ระบุว่า หมอลำมีบทบาท ๒ ลักษณะคือ

๑.บทบาทหน้าที่ของหมอลำในแง่ของพิธีกรรม จารุวรรณ ธรรมวัตร รายงานไว้ว่าหมอลำมีบทบาทหน้าที่ดังนี้

- บทบาทหน้าที่ด้านการผ่อนคลายความตึงเครียดในสังคม
- บทบาทหน้าที่ในการควบคุมพฤติกรรมของสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน
- บทบาทหน้าที่ในการสร้างเอกภาพในสังคม
- บทบาทหน้าที่ในการส่งเสริมดนตรีพื้นบ้านและการละเล่นพื้นบ้าน
- บทบาทหน้าที่ในการลดช่องว่างบางส่วนระหว่างวิถีชีวิตแบบเก่าและแบบใหม่

๒.บทบาทหน้าที่ของหมอลำในแง่ของมหรสพ หมอลำหมอลำมีบทบาทหน้าที่ด้านต่างๆ ดังนี้

- บทบาทหน้าที่ด้านการให้ความบันเทิง
- บทบาทหน้าที่ด้านให้การศึกษา
- บทบาทหน้าที่ด้านเผยแพร่ศาสนาและปกป้องรักษาบรรทัดฐานของสังคม
- บทบาทหน้าที่ด้านสร้างเอกภาพการเมืองและความคิด
- บทบาทหน้าที่ด้านเป็นเครื่องสื่อสารของชาวบ้าน
- บทบาทหน้าที่ในการผ่อนคลายอารมณ์เก็บกดและดับชังใจ

ส่วน บทความเรื่อง “หมอลำ” ของ อุดม บัวศรี (๒๕๒๖:๙๒)นั้นได้กล่าวถึงคุณค่าของหมอลำที่แสดงให้เห็นว่าหมอลำมีบทบาทหน้าที่ด้านต่างๆ ดังนี้

- หมอลำเป็นผู้รักษาไว้ซึ่งประเพณีพื้นเมือง
- หมอลำเป็นผู้อนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่นอย่างมั่นคง

- หมอลำเป็นผู้รักษาศิลปะพื้นบ้าน
- หมอลำเป็นผู้ให้ความบันเทิงแก่ชนทุกชั้นทุกวัย
- หมอลำเป็นสื่อสัมพันธ์กับมวลชนได้เป็นอย่างดี
- หมอลำสร้างความสามัคคีและปลูกฝังคุณธรรมให้ประชาชน
- หมอลำเป็นปราชญ์วัฒนธรรมทางศิลปวัฒนธรรมของพี่น้องชาวอีสาน

จากงานวิจัยที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า หมอลำมีบทบาทหน้าที่ทั้งด้านการให้สาระและให้ความบันเทิงอย่างชัดเจน และมีบทบาทหน้าที่ทั้ง ๒ อย่างควบคู่กันตลอดมา เพียงแต่งานวิจัยครั้งก่อนๆ นั้น เป็นการให้ภาพรวมด้านบทบาทหน้าที่ของหมอลำ เช่นงานวิจัยของ จารุวรรณ ธรรมวัตร นั้น เป็นการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่โดยใช้เกณฑ์ “การกระทำหน้าที่” ของหมอลำเป็นหลัก

สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ ทีมวิจัยจะกล่าวถึงศักยภาพในการทำบทบาทหน้าที่ของหมอลำโดยใช้เกณฑ์เรื่องเวลาเป็นเกณฑ์การแบ่ง ดังนั้นทีมวิจัยจะแสดงให้เห็นตามยุคสมัย โดยไม่ได้เรียงตามลำดับวันเดือนปี แต่จะแสดงให้เห็นว่าเป็นช่วงเวลาแต่ละยุคสมัยนั้น หมอลำมีการแสดงศักยภาพในการทำหน้าที่ที่มีประโยชน์ต่อสังคมอย่างไรบ้าง การทำประโยชน์ในแต่ละยุคก็ยังมี ความแตกต่างกัน เพราะจุดประสงค์ในการใช้หมอลำนั้นแตกต่างกัน จึงสามารถแบ่งศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำออกเป็น ๒ ยุคคือ

๑.๑ การทำหน้าที่ของหมอลำในยุคพิธีกรรม

๑.๒ การทำหน้าที่ของหมอลำในยุคสรวลบันเทิง

๑.๑ ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคพิธีกรรม

การพิจารณาแบ่งยุคของหมอลำในหัวข้อนี้เป็นการแบ่งโดยใช้เกณฑ์ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำมาเป็นตัวแบ่ง เพื่อจะให้เห็นว่าศักยภาพของหมอลำแต่ละยุคนั้นเปลี่ยนแปลงไปและมีความแตกต่างกันตามลักษณะและวัตถุประสงค์ในการใช้หมอลำ เช่นในยุคพิธีกรรมนี้ แม้เราจะไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า หมอลำในสมัยโบราณมีบทบาทหน้าที่อะไร บ้าง แต่จากหลักฐานและเหตุการณ์เท่าที่ปรากฏและบางส่วนยังหลงเหลือสืบเนื่องมาถึงปัจจุบันพอจะทำให้เราอนุมานได้ว่า บทบาทหน้าที่ของหมอลำในสมัยก่อนนั้นน่าจะมีไว้ใช้เพื่อการประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก ไม่ได้เป็นการมีไว้เพื่อความบันเทิงเป็นหลักอย่างในปัจจุบัน ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ หมอลำผีฟ้า หรือ หมอลำสอง หมอลำทรง ซึ่งล้วนแต่เป็นการใช้หมอลำเพื่อการ

ประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก ดังนั้น ศักยภาพของหมอลำก็จะจำกัดอยู่ในขอบเขตและลักษณะการใช้หมอลำเพื่อการรักษาผู้ป่วยตามความเชื่อของคนโบราณเท่านั้น

ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำยุคพิธีกรรมในสมัยก่อนนั้นคือ

๑.สามารถทำหน้าที่สื่อสารเพื่อการสร้างกำลังใจ เสริมความเข้มแข็งทางจิตใจให้กับผู้ป่วยอย่างเห็นได้ชัด การรักษาเป็นการใช้จิตวิทยาอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ป่วยเกิดความเชื่อมั่นในสภาพอาการของตนเอง เกิดความเชื่อมั่นว่าจะมีโอกาสหาย และรู้ว่ามีคนคอยห่วงใย เอาใจใส่อันเป็นกำลังใจสำหรับผู้ป่วยเป็นอย่างดี การรักษาของหมอลำฝัฟ้านั้นแสดงกระบวนการการสื่อสารเพื่อปลูกปลอบจิตใจอย่างชัดเจน คือ เป็นทั้งการสื่อสารกับผู้ป่วยและสื่อสารกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติโดยตรง โดยมีตัวบุคคลคือหมอลำเป็นผู้ส่งสารและมีกระบวนการในการประกอบพิธีเป็นช่องทาง มีเนื้อหาที่แสดงการสื่อสารอย่างชัดเจนคือ บทร้องบทลำหลายบท ล้วนกล่าวถึงผีแถน ผีฟ้า ผีป่า ผีบ้าน ผีเมือง ในลักษณะการติดต่อ พูดคุยกันด้วย เช่น การเชิญผีต่างๆ มาในพิธี เป็นต้น ส่วนผู้รับสารคือ ผู้ป่วยและญาติมิตร ตลอดจนบรรดาผีที่อยู่ในความเชื่อทั้งหลาย ที่ถูกอ้างถึง

๒.หน้าที่ในการสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มนิยม(Collectivism)ให้เกิดขึ้นในหมู่คนในสังคม การทำพิธีของหมอลำแล้วให้คนป่วย ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน ได้มารายรำด้วยกันในเวลาประกอบพิธีกรรมทำให้เกิดความใกล้ชิดผูกพันกัน สร้างความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจกัน ทำให้สายใยในสังคมกระชับแน่นแฟ้น การมีใจเป็นหนึ่งเดียวกัน รู้สึกในความเป็นกลุ่มเดียวกัน ส่งผลให้คนในกลุ่มเกิดความรู้สึกความมั่นคง และมีความสามัคคีกัน

๓.เป็นที่ยึดเหนี่ยวและเป็นที่พึ่งทางใจ สำหรับคนสมัยก่อนซึ่งยังเชื่อเรื่องปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เชื่อเรื่องการกระทำของผีและแถน ตลอดจนอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งยังไม่มีวิธีการพิสูจน์ค้นคว้าหาความจริงตามหลักวิทยาศาสตร์ ดังนั้น การประกอบพิธีของหมอลำเพื่อการรักษาผู้ป่วยจึงเป็นความหวังและเป็นที่พึ่งว่าจะช่วยรักษาโรคของผู้ป่วยได้

๔.ควบคุมการประพฤติปฏิบัติตัวของคนในชุมชน คือ หมอลำสามารถทำให้คนสังคมมีความเข้มงวดและมีความระมัดระวังการกระทำและการดำเนินชีวิตด้วยความใส่ใจ มีการสำรวจตรวจตราตัวเองอย่างสม่ำเสมอ ด้วยความกลัวว่าจะทำผิดผีหรือทำให้ผีต่างๆไม่ชอบใจอาจจะบันดาลให้เกิดการเจ็บป่วยหรือความหายนะได้ ดังนั้น คนในสมัยก่อนจึงมีจิตใจที่ตั้งมั่นอยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม ความถูกต้องเที่ยงธรรม ประพฤติตามธรรมเนียม จารีตของสังคมอย่างเคร่งครัด เมื่อต่างคนในสังคมต่างปฏิบัติตัวอย่างเหมาะสมก็จะทำให้สังคมโดยรวมอยู่อย่างสงบสุข

จะเห็นได้ว่า ศักยภาพของหมอลำในยุคพิธีกรรมนี้เป็นศักยภาพด้านการทำหน้าที่ของหมอลำที่ไม่เกี่ยวกับความบันเทิงเลย หรือหากจะมีบ้างก็มีเพียงเล็กน้อยซึ่งเป็น

ผลพลอยอันเกิดจากการทำพิธีเท่านั้น และไม่ใช่จุดประสงค์หลักของหมอลำในสมัยนั้น เมื่อหมอลำในยุคนี้ค่อยๆลดบทบาทลงไป ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ศักยภาพในการทำหน้าที่ต่อสังคมแบบเดิมที่เคยมีก็ค่อยๆลดลงด้วย

๑.๒ ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคสารบบันเทิง

ในยุคสารบบันเทิงนี้ ศักยภาพของหมอลำมีการขยายออกไปมากอย่างยิ่ง เพราะลักษณะและวัตถุประสงค์ของการใช้หมอลำเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือวัตถุประสงค์ในการใช้หมอลำเปลี่ยนจากการใช้ประกอบพิธีกรรมมาเป็นการใช้ในการแสดงเพื่อความบันเทิงมากขึ้น ทั้งยังมีหมอลำหลายประเภทเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์เหล่านั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะเมื่อเวลาผ่านไป หมอลำไฟฟ้าได้ลดบทบาทและหน้าที่การประกอบพิธีกรรมลง จากการที่สังคมมีความเจริญก้าวหน้าด้านการแพทย์และสาธารณสุขมากขึ้น ผู้คนห่างเหินและไม่ได้ใส่ใจเรื่องการประกอบพิธีกรรมโดยใช้หมอลำเพื่อรักษาผู้ป่วยอีกต่อไป เนื่องจากมีทางเลือกใหม่มาแทน และมีความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของหมอลำไฟฟ้าเพื่อพิธีกรรมก็หายไปจนหมดสิ้นเช่นกัน แต่ที่น่าสังเกตคือ หมอลำที่อยู่ในยุคไล่เลี่ยกับหมอลำไฟฟ้าคือหมอลำพื้นซึ่งเป็นหมอลำที่ให้ความบันเทิงด้วยและยังคงมีการสืบทอดต่อเนื่องมานั้นก็ยังเป็นความบันเทิงที่เกี่ยวข้องกับงานพิธีกรรมหลายอย่าง หมายความว่าหมอลำที่ยังแยกไม่ออกจากพิธีกรรม คือต้องมียานพิธีหรือมีกิจกรรมการประกอบพิธีบางอย่างจึงจะมีการเชิญหมอลำมาลำ เช่น ในงานงานเจือนดี งานหม้อกรรม งานทำบุญตามประเพณีของชุมชน หมอลำพื้นจึงเป็นหมอลำที่มีบทบาทหน้าที่ในการสื่อสารเพื่อการสร้างความสุข ความสนุกสนานและความบันเทิงในงานพิธีกรรมทั่วไปของชาวบ้านด้วย

ยุคสารบบันเทิงนี้ ถือเป็นยุคที่มีหมอลำมากและทั้งหมดก็เป็นหมอลำเพื่อความบันเทิงมากขึ้นนอกเหนือจากหมอลำพื้นที่เคยมีอยู่แล้ว หมอลำที่มีอยู่ในยุคนี้คือ หมอลำกลอน หมอลำหมู่ และล่าสุดที่เพิ่งจะเกิดคือ หมอลำกลอนชิง และหมอลำชิง การที่สังคมมีความเจริญทางวัตถุ บริบททางสังคมเปลี่ยนไป หมอลำจึงหันมาให้ความสำคัญกับความบันเทิงเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการซื้อขายมากขึ้น โดยหมอลำเริ่มมีการตั้งคณะ เช่น หมอลำหมู่ มีการยึดการลำเป็นอาชีพ เช่น หมอลำกลอน โดยมุ่งหวังเรื่องค่าตอบแทนรายได้ เป็นเรื่องสำคัญสำหรับค่าการแสดง ต่างจากยุคหมอลำเพื่อพิธีกรรมที่หมอลำไปลำแล้วรับเพียงค่าคาย้อ ค่ายกครูเท่านั้น

แม้ว่าจะมีหมอลำเกิดขึ้นมาเพื่อความบันเทิงมากขึ้น แต่สิ่งหนึ่งที่ยังคงมีอยู่ คือ การแสดงที่ยังใช้เนื้อหาที่ตกทอดมาจากหมอลำในอดีตก็ยังหลงเหลืออยู่ เช่น เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนในศาสนาพุทธ เรื่องเกี่ยวกับคตินิยมคำสอนของคนโบราณ และเรื่องเกี่ยวกับ

จารีต ขนบธรรมเนียม แบบแผนการประพฤติปฏิบัติ ในการอยู่ร่วมกันในสังคม นอกจากนี้ หมอลำบางประเภทยังให้ความสำคัญกับการแสดงที่มีความประณีตและมีสุนทริยะเอาไว้ ทำให้บรรยากาศการแสดงยังคงมีวัฒนธรรมพื้นบ้านแบบดั้งเดิมอยู่มาก ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาเรื่องศักยภาพของหมอลำ ทีมวิจัยจึงเรียกชื่อยุคนี้ว่าเป็น “ยุคสาระบันเทิง” เพราะการลำเปลี่ยนมาเป็นการให้ความบันเทิงมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันความมีสาระในเนื้อหาและการนำเสนอนั้นก็ยังคงมีอยู่ ตามลักษณะและรูปแบบการแสดงของหมอลำแต่ละประเภท

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าว ส่งผลให้ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำในสังคมอีสานพลอยเปลี่ยนไปด้วย ศักยภาพของหมอลำในยุคสาระบันเทิงนั้น แม้จะไม่มีศักยภาพในการทำหน้าที่บางอย่างแบบหมอลำผีฟ้า เช่น การทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นที่พึ่งเป็นความหวังของคนในสังคม แต่ก็มีบางส่วนที่ยังหลงเหลือเค้าเดิมอยู่พร้อมกับการขยายศักยภาพเพิ่มมากขึ้น หมายความว่าในยุคนี้หมอลำมีการทำหน้าที่ต่างๆ เพิ่มขึ้นมาก ทั้งนี้เป็นเพราะการมีหมอลำหลายประเภทมากขึ้นด้วย ศักยภาพของหมอลำยุคนี้มีดังนี้

๑. ศักยภาพในการให้เนื้อหาสาระและให้การศึกษาทางอ้อมที่เหมาะสมกับยุคสมัยที่ผู้ชมควรจะได้รับซึ่งมีเนื้อหาหลายประเภท เช่น การให้ความรู้สมัยใหม่ด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา ด้านการปกครอง เพื่อการดำเนินชีวิตในสังคมอย่างมีความสุข เช่น ความรู้เรื่องการรักษาสุขภาพอนามัย การรักษาสภาพแวดล้อม การป้องกันตัวเองจากโรคภัย ฯลฯ ผสมผสานไปกับความบันเทิงหลายรูปแบบตามความถนัดและวิธีการของหมอลำแต่ละประเภท

๒. ศักยภาพในการสั่งสอน อบรมบ่มเพาะ ชัดเลาจิตใจผู้ฟัง ด้วยการปลุกฝัง ถ่ายทอดแนวคิด อุดมการณ์ที่ดีงามสำหรับกระบวนการเข้าสู่สังคม (Socialization) ทั้งทางโลกและทางธรรมเพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ระดับจิตใจ ในการปฏิบัติตัวเป็นคนดี โดยหมอลำมีการถ่ายทอดแบบอย่างที่ดีให้กับผู้ฟังแบบการเล่าเรื่องและการยกอุทาหรณ์ เช่น ในกลอนลำที่เกี่ยวข้องกับนิทานพื้นบ้าน และ นิทานชาดกหลายเรื่อง มักจะเป็นนิทานที่มีตัวเอกเป็นคนดีงาม มีคุณธรรมประการต่างๆ เช่น เสียสละ กลาหาญ ซื่อสัตย์ เข้มแข็ง ฯลฯ ดังนั้นเนื้อเรื่องจึงมีสาระเพื่อการสั่งสอนคติธรรม ให้ข้อคิดที่ดีงามและเหมาะสมในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมแก่ผู้ฟัง

๓. ศักยภาพในการทำหน้าที่ เก็บบันทึก ความหมายและความเป็นมาของขนบธรรมเนียม ความหมายและความเข้าใจทางวัฒนธรรม ประเพณีที่สืบทอดกันมา เช่น การช่วยอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับ “ฮีดลีสอง คองลีสี่” “เฮือนสาม น้ำสี่” ตลอดจนบุญประเพณีแต่ละเดือน งานกฐิน งานบุญบั้งไฟ ฯลฯ ไว้ในรูปแบบของการลำ และเนื้อหากลอนลำ นับเป็นการทำหน้าที่รักษาและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

๔. ศักยภาพในการสร้างความรื่นรมย์ในการฟังที่ทำให้ผู้ฟังได้ซาบซึ้งในศิลปะทางวรรณกรรมและรสนิยมดนตรีที่ศิลปินได้สร้างสรรค์ขึ้น เพราะการร้อยเรียงกลอนลำ

ของหมอลำนั้น มีการใช้เนื้อหาและทำนองที่มีความไพเราะด้วยการใช้น้ำเสียง ถ้อยคำและทำนองของหมอลำ โดยเฉพาะการลำประกอบเสียงดนตรีพื้นบ้าน เช่น ซอ พิณ แคนนั้น ยิ่งเป็นการเพิ่มอรรถรสในการฟัง ทำให้เกิดความไพเราะอย่างเรียบง่ายแบบพื้นบ้านอย่างมีเอกลักษณ์

๕. ศักยภาพในการสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรมและช่วยทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมอีสาน ทำให้คนเกิดความคุ้นเคยกับท้องถิ่นตัวเอง เกิดความหวงแหนวัฒนธรรมชุมชนของตัวเอง มีความรู้สึกผูกพันกับการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะเด็กที่จะค่อยๆ ได้ซึมซับเอาความเป็นคนอีสาน ปลูกจิตสำนึกให้คนอีสานเกิดความภูมิใจในอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี และรักถิ่นกำเนิด เห็นข้อดีของความเป็นคนภาคอีสาน เช่น ความมีน้ำใจ ความซื่อสัตย์ รู้สึกในความเป็นเจ้าของวัฒนธรรม เจ้าของชุมชน อยากเข้าไปมีส่วนร่วม มีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น เพราะการแสดงหมอลำที่ประกอบด้วยเสียงหมอลำและเสียงแคนนั้น สามารถสร้างบรรยากาศแบบพื้นบ้านอีสานที่มีลักษณะเฉพาะที่ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกร่วมอย่างเดียวกัน เกิดอารมณ์แบบเดียวกัน ได้รับฟัง ได้เห็นในสิ่งที่เป็นตัวตนแท้ๆ ของท้องถิ่น

๖. ศักยภาพในการทำหน้าที่สร้างความสุขสนุกสนานและความบันเทิงอย่างหลากหลายรูปแบบ เป็นความบันเทิงที่มีทางเลือกสำหรับคนแต่ละวัยและแต่ละกลุ่มที่มีความสนใจและความชอบไม่เหมือนกัน เช่น หมอลำกลอนก็เป็นความบันเทิงสำหรับผู้อาวุโส ในขณะที่หมอลำซิ่ง และหมอลำกลอนซิ่ง ก็เป็นทางเลือกความบันเทิงสำหรับวัยรุ่น เป็นต้น

๗. ศักยภาพในการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารให้กับหน่วยงานราชการ เป็นกระบอกเสียงเพื่อการรณรงค์และการป้อนนโยบายไปสู่ประชาชน โดยเฉพาะเรื่องการให้ความรู้ สร้างความเข้าใจเพื่อการป้องกัน เช่น ความรู้เพื่อการรักษาตัวให้ห่างไกลจากโรค การป้องกันอุบัติเหตุ การระมัดระวัง เป็นการตอกย้ำผ่านสื่อพื้นบ้านที่ช่วยเตือนให้ผู้ชมหมั่นดูแลสุขภาพอนามัย เพื่อสร้างชีวิตที่ดี และสังคมที่ดี ให้เกิดขึ้น

๘. ศักยภาพในการเป็นแหล่งความรู้ แหล่งข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยสำหรับคนที่ไม่มีโอกาสได้รับข่าวสารจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะในชนบทในสมัยก่อนนั้นยังมีคนที่ไม่ได้เรียนหนังสืออยู่มาก ดังนั้น เมื่อมีหมอลำคอยเล่าและเล่าเรื่องต่างๆ ให้ฟัง จึงทำให้คนที่ขาดโอกาสเหล่านั้นได้รับความรู้และประสบการณ์การทำงานนอกเหนือจากชีวิตที่ตนเองคุ้นเคยอยู่

๙. ศักยภาพในการเป็นกระจกสะท้อนปัญหาท้องถิ่นระดับชาวบ้าน หมอลำบางคนยังแสดงความคิดเห็นวิจารณ์สังคม เสียดสีและยั่วล้อนโยบายของรัฐบาล และสิ่งที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองที่ชาวบ้านยังไม่รู้ออกมาให้คนได้รู้ แม้การแสดงออกเช่นนี้จะแก้ไขปัญหอะไรไม่ได้ แต่อย่างน้อยก็เป็นการบอกเล่าให้คนได้รับรู้และกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึก เกิดความใส่ใจตระหนักในปัญหา และการแก้ปัญหาชุมชน

๑๐. ศักยภาพในการพัฒนาและส่งเสริมภูมิปัญญา หมายความว่าทำให้ผู้ฟังได้ฝึกฝนการฟังแล้วนำไปคิดไตร่ตรอง รู้จักการพิจารณาหาเหตุผล รู้จักการโต้แย้งแสดงเหตุผล รู้จักตีความ ดังนั้น ความรู้ที่ได้ไม่ใช่ความรู้ในตำราทั่วไป เช่น การมองโลก รู้จักความเป็นไปของชีวิตและของสรรพสิ่งในโลก ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องทางธรรมหรือทางโลกแล้วแต่ว่าหมอลำจะนำเสนอเรื่องใดในขณะแสดง แล้วจะทำให้ผู้ชมรู้จักการนำความรู้ที่ได้ฟังไปใช้ให้เป็นประโยชน์

๑๑. ศักยภาพในการธำรงรักษา สืบทอดศาสนาพุทธ เพราะในเนื้อกลอนลำมีการเผยแพร่หลักธรรม คำสอนของศาสนา เช่น เรื่องบาปบุญ ศีลธรรมอยู่มาก ดังนั้น การลำของหมอลำจึงช่วยตอกย้ำความเป็นสังคมพุทธ ทำให้ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาในศาสนาอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย เพราะหมอลำมีส่วนช่วยชักชวน ดึงคนให้เข้ามาในวัดได้ อย่างน้อยก็เมื่อคนมาดูหมอลำในวัด ก็ได้ร่วมทำบุญ

๑๒. ศักยภาพในการทำให้คนเคารพและให้ความสำคัญของสถาบันหลักของสังคม คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไปจนถึงสถาบันครอบครัว เพราะในเนื้อกลอนลำนั้นมักจะมีการกล่าวถึงการทำหน้าที่ในฐานะพลเมืองที่ดีของสังคม การทำหน้าที่ของสมาชิกที่ดีในครอบครัว ทำให้คนใส่ใจในความรู้สึกของบุคคลในครอบครัว และญาติมิตร ตลอดจนคนอื่นๆ ในสังคม

๑๓. ศักยภาพในการช่วยประสานความสามัคคีในชุมชนทั้งในระดับส่วนรวมและระดับส่วนตัว ทำให้เกิดความร่วมใจกัน ทำให้คนมาช่วยงานกันในระดับหมู่บ้าน ตำบล เช่น งานศพ งานบวช ประเพณีต่างๆ สร้างจิตสำนึกในความเป็นพวกเดียวกัน ให้ประชาชนมาร่วมงานกัน สังสรรค์กันเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้คนในสังคม ยึดเหนี่ยวเกาะกลุ่มกันได้ เพราะการไปฟังหมอลำแล้วได้ไปร่วมทำบุญด้วย เช่น เวลามีกงานประเพณี ผู้นำชุมชนก็จะบอกบุญมายังชาวบ้านว่า มาร่วมดูหมอลำแล้วก็มาทำบุญร่วมกัน เช่น ในงานจัดลูกนิมิต หาเงินสร้างโบสถ์ บางครั้งก็มีการเรียกรักกัน หรือจ้างหมอลำมาเพื่อเก็บเงินค่าผ่านประตูเพื่อจะได้นำเงินไปถวายวัด

ถ้าเป็นระดับส่วนตัวคือทำให้เกิดการมีส่วนร่วม และเกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเจ้าภาพ กับ ชาวบ้านที่มาช่วยงาน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่ได้มาช่วยกันทำงาน ไม่ว่าจะเป็นงานศพ งานแต่ง งานบวช ฯลฯ การที่คนมาช่วยงานเจ้าภาพไม่ว่าจะเป็นแรงกายหรือแรงทรัพย์ มากหรือน้อยนั้น แสดงให้เห็นระดับความผูกพันของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

๑๔. ศักยภาพในการช่วยรักษาและอนุรักษ์ภาษาถิ่นอีสานให้คงอยู่ โดยเฉพาะคำที่เป็นคำเก่า หรือภาษาโบราณ เพราะโดยทั่วไปอาจจะไม่มีการใช้ในชีวิตประจำวัน แต่มีใช้ในภาษาของหมอลำ นอกจากนี้ การใช้ภาษาอีสานในการแสดงของหมอลำยังเป็นการช่วย

ให้คนฟังคุ้นเคยกับภาษา ทำให้ภาษาถิ่นได้มีการใช้บ่อยๆ เมื่อมีการใช้บ่อยๆ ภาษาก็ยังคงอยู่ได้

๑๕. ศักยภาพในการช่วยปลดปล่อยอารมณ์ทางเพศ เพราะทั้งการแสดงและกลอนลำนั้น มักจะแฝงความสนุกสนาน ความตลกขบขันเรื่องเพศอยู่เสมอ การที่หมอลำช่วยพูดหรือแสดงแทนความรู้สึกของผู้ชมนั้น เหมือนกับการปลดปล่อยความรู้สึกทางเพศได้เนื่องจากชีวิตจริงนั้น บางครั้งไม่สามารถแสดงออกตามความต้องการในใจได้เสมอไป การได้ยินได้ฟังสิ่งที่หมอลำพูดนั้น จึงเท่ากับได้ระบายความรู้สึกนั้น ออกไปพร้อมกับสิ่งที่ตนเองได้ยิน

๑๖. ศักยภาพในการสร้างเศรษฐกิจให้ชุมชน เช่น ทำให้คนมีงานทำในระดับท้องถิ่นสร้างงานให้กับชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่มีหมอลำนั้น ทำให้คนในหมู่บ้านนั้น หรือตำบลนั้น มีงานทำเสมอ ทั้งที่เป็นงานหลักและเป็นงานเสริม เช่น ไปเป็นสมาชิกในคณะหมอลำไม่ว่าจะเป็นหมอลำ เป็นตัวตลก หางเครื่อง เป็นนักดนตรี หรือเป็น พนักงานคอนวอย คนขับรถ พนักงานฝ่ายเวที ฝ่ายแสง ระบบเสียง และไฟฟ้า ตลอดจนมีการสร้างงานให้กับกลุ่มชาวบ้านที่รับงานไปทำที่บ้าน เช่น รับทำ ตัดเย็บ ประดับ ชุดหางเครื่อง ชุดหมอลำ เป็นต้น

๑๗. ศักยภาพในการทำหน้าที่เล่าเรื่องเพื่อสืบทอด ถ่ายทอด นิทานพื้นบ้าน ตำนานพื้นบ้าน และรักษามุขปาฐะให้คงอยู่ด้วยรูปแบบการแสดงแบบหมอลำหมู่และรูปแบบของการลำแบบหมอลำกลอน เช่น การนำเรื่องชาดก เรื่องนิทานพื้นบ้าน มาเล่าโดยการแสดงเป็นเรื่องในหมอลำหมู่ หรือ การเล่าเป็นกลอนลำของหมอลำกลอน การเล่าเรื่องราวพื้นบ้านดังกล่าวนี้เป็นการรักษาเรื่องราวเนื้อหาเอาไว้ให้อยู่ในความทรงจำของคนรุ่นหลังและคนที่ได้ฟังต่อไป

๑๘. ศักยภาพในการสร้างสรรค์ศิลปการแสดง สร้างสรรค์เนื้อหากลอนลำที่เป็นภาษาดนตรี ทำให้งานดนตรีพื้นบ้านของเมืองไทยมีความหลากหลายมากขึ้น เพราะหมอลำในยุคสละบันเท็งนี้ มีการประดิษฐ์ทำนองลำ แลกเปลี่ยนทำนองลำระหว่างเมืองไทยกับเมืองลาวอยู่หลายอย่าง ดังนั้น ทำให้เกิดการลำแบบใหม่ ทำนองใหม่ขึ้นมาทั้งในไทยและลาว

๑๙. ศักยภาพในการเป็นผู้แทน เป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมที่สามารถออกเผยแพร่และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับต่างชาติได้ การแสดงหมอลำกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของไทย ที่ทำให้คนต่างชาตินึกถึงเมืองไทยด้วยว่าเป็นเมืองที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมการแสดงที่เป็นของตน

๒๐. ศักยภาพในการสร้างค่านิยมในการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต แม้จะต้องประสบความลำบากด้วยสภาพดินฟ้าอากาศที่มีทั้งลมทั้งฝน ทั้งร้อน ทั้งหนาว ในขณะที่ไปแสดง แต่ก็เป็งานที่ทำให้คนเห็นว่า นี่เป็นการประกอบอาชีพอย่างสุจริตด้วยความพากเพียรเมื่อว่างจากการประกอบอาชีพหลักคือ ทำไร่ทำนาแล้ว โดยที่ไม่จำเป็นที่จะต้อง

ลงไปทำงานทำต่างถิ่นเสมอไป ดังนั้น จะเห็นว่ามีคนหลายกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับการประกอบอาชีพหมอลำ ซึ่งมีทั้ง การลงทุน ลงแรง และหารายได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง บางคนก็ขายแรง บางคนก็ขายเสียง บางคนก็ขายความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นการแสดงอย่างอื่น เช่น ตัวตลกของหมอลำ

นอกจากนี้ การหันมาประกอบอาชีพเสริมของผู้ที่เป็นข้าราชการ เช่น คนเป็นครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่ของส่วนราชการ ก็หันมาเรียนเป็นหมอลำ และการมาทำงานเก็บเงินเป็นทุนเรียนหนังสือของนักศึกษาโดยการมาเป็นนักแสดง นักดนตรีในวงหมอลำ นอกเวลาเรียนนั้น ทำให้เป็นการลดกระแสค่านิยมเรื่องความดูหมิ่นเหยียดหยามการเป็นนักแสดงลงได้อย่างมาก เพราะปัจจุบัน มีทั้งผู้ประกอบการและนักเรียน นักศึกษา จำนวนมากที่เห็นว่า เป็นการทำงานหาเงินได้อย่างสุจริตโดยไม่เหน็ดเหนื่อยมากนัก และค่าแรงที่ได้ก็ทำให้อยู่ได้ มีเงินเก็บเป็นก้อนได้ ทำให้ผู้ประกอบการหลายคนยินดีให้ลูกไปทำงานในคณะหมอลำ

ค่านิยมใหม่จึงเกิดขึ้นคือ อาชีพหมอลำเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้ผู้อยู่ในวงการได้มากพอสมควร ดังนั้น เด็กรุ่นใหม่ทั้งชายหญิงจากหลายจังหวัดทั่วภาคอีสานที่ไม่ได้เรียนต่อในระดับสูงจึงหันมาหัดเรียนลำ(เช่น ลำซิ่ง) มาหัดเต้นเป็นหางเครื่องของวงหมอลำ หรือเป็นพนักงานคอนวอยเพื่อรอโอกาสที่จะได้ก้าวขึ้นเป็นหมอลำ เป็นนักร้องในโอกาสต่อไป

๒๑. ศักยภาพในการทำให้เกิดภาพลักษณ์ใหม่ซึ่งเป็นภาพที่ดีขึ้นของอาชีพหมอลำ เพราะภาพของหมอลำทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นหมอลำหมู่คณะใหญ่ๆ ที่มีภาพขององค์กรที่มีการทำงานอย่างมีระบบ มีการลงทุนจำนวนหลายล้านบาท ไม่แพ้บริษัทใหญ่ ๆ หมอลำจึงเป็นเหมือนโรงงานผลิตความบันเทิงเคลื่อนที่ ที่ทำให้คนมีรายได้สม่ำเสมอถึงขั้นเก็บเงินเลี้ยงชีพและส่งเสียครอบครัวได้ การเป็นหมอลำประเภทต่างๆ ก็กลายเป็นภาพที่ชี้ให้เห็นการประกอบอาชีพและหาเลี้ยงชีพของคนส่วนหนึ่งในสังคมโดยสุจริตได้เช่นกัน

ดังนั้น ภาพของหมอลำทุกวันนี้ จึงไม่ได้เป็นภาพของการละเล่นอันที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นภาพตัวแทน(Represent)ของกาลกิณีอันเป็นเหตุทำให้เกิดฝนแล้งน้ำแห้งอย่างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่มีประกาศห้ามเล่นแอ่วลาวในเขตเมืองหลวง (ข้อความตอนหนึ่งในประกาศนั้น แสดงให้เห็นความแตกต่างทางวัฒนธรรมโดยการ "กดทับ" การเล่นลาวแคนหรือหมอลำให้กลายเป็นวัฒนธรรมที่ต่ำลงไปว่า

“.....ในที่ม้งานโกนจุก บวชนาค ก็หาลาวแคนเล่นเสียหมดทุกแห่ง ราคากา งานหนึ่งก็แรงถึงสิบตำลึง สิบสองตำลึง

การที่เป็นอย่างนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ไม่สู้งาม ไม่สู้ควร ที่การเล่นอย่างลาวจะมาเป็นพื้นเมืองไทย ๆ ไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทยไม่สมควร ตั้งแต่พากันเล่นลาวแคนอย่างเดียวก็น่าสืบทอดมาแล้ว จนการตกเป็นพื้นเมือง แลสังเกตดูการเล่นลาวแคนซุกซุมที่ไหน ฝนก็ตกน้อย ร่วงโรยไป ถึงปีนี้ข้าวในนาอดตัวก็เพราะน้ำป่ามาช่วย

๔. ศักยภาพในการเป็นแหล่งความรู้ แหล่งข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยสำหรับคนที่ไม่มีโอกาสได้รับข่าวสารจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะในชนบท

๕. ศักยภาพในการเป็นกระบอกสะท้อนปัญหาท้องถิ่นระดับชาวบ้าน หมอลำบาง คนยังแสดงความคิดวิพากษ์วิจารณ์สังคม

๖. ศักยภาพในการพัฒนาและส่งเสริมภูมิปัญญา หมายความว่าทำให้ผู้ฟังได้ฝึกฝนการฟังแล้วนำไปคิดไตร่ตรอง รู้จักการพิจารณาหาเหตุผล

๗. ศักยภาพในการธำรงรักษา สืบทอดศาสนาพุทธ เพราะในเนื้อกลอนลำมีการเผยแพร่หลักธรรม คำสอนของศาสนา

๘. ศักยภาพในการสร้างค่านิยมในการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต

จากการวิเคราะห์ศักยภาพในการทำหน้าที่จากอดีตจนถึงปัจจุบันของหมอลำที่ทีมวิจัยได้กล่าวถึงมาทั้งหมดนั้น ทีมวิจัยเห็นว่า

๑. หมอลำมีศักยภาพอย่างกว้างขวาง กล่าวคือ หมอลำมีความสามารถที่จะทำ “อะไร” ได้หลายอย่าง โดยเฉพาะตั้งแต่ที่หมอลำยังมีบทบาทหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของคนสมัยก่อนที่จะทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แสดงว่าหมอลำเป็นตัวเชื่อมและประสาน ตลอดจนเป็นกลไกให้ส่วนประกอบต่างๆ ในสังคมดำเนินไปได้อย่างราบรื่น จนมาถึงปัจจุบัน หมอลำก็ยังทำบทบาทหน้าที่ในฐานะที่เป็นเครื่องให้ความบันเทิงแก่คนในสังคมได้ จะเห็นได้ว่าเมื่อเวลาผ่านไป การทำบทบาทหน้าที่ของหมอลำก็พัฒนาขึ้นมาก โดยขยายขอบเขตการทำบทบาทหน้าที่มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ตามความสลับซับซ้อนของกลไกในสังคมเมื่อเวลาผ่านไป ดังที่ทีมวิจัยได้แสดงให้เห็นรายละเอียดดังกล่าว

๒. ศักยภาพของหมอลำในแต่ละยุคต้องมีการปรับเปลี่ยน เพื่อให้การทำบทบาทหน้าที่มีความเหมาะสมกับยุคสมัย เช่น ในสมัยก่อน คนยังเชื่อเรื่องผีฟ้า ผีแถน เชื่อเรื่องการกระทำให้เจ็บป่วยโดยสิ่งลึกลับ เป็นอำนาจดลบันดาลของผี ดังนั้น หมอลำจึงมีหน้าที่เชื่อมต่อเป็นสื่อกลางระหว่างผีฟ้าและคนป่วย (เป็นคนทรงของหมอลำผีฟ้า) ที่จะทำหน้าที่รักษาอาการเจ็บไข้ โดยเฉพาะอาการเจ็บไข้ทางใจของคนป่วย (ในสมัยต่อมาอาจจะเห็นว่าเป็นการรักษาการเจ็บป่วย เยียวยาทางใจ ฟันฟูสภาพจิตใจคนป่วยก็ได้) แต่ต่อมาเมื่อวิทยาการทางการแพทย์ก้าวหน้ามากขึ้น หมอลำที่มีบทบาทหน้าที่ในการรักษาคนไข้อย่างหมอลำผีฟ้าก็ต้องลดบทบาทหน้าที่ลงไป เพราะมีสิ่งอื่นที่มาทดแทนได้ดีกว่า หรือคนนิยมมากกว่า ดังนั้น หมอลำก็ต้องหันไปทำบทบาทหน้าที่อย่างอื่น เช่น กลายเป็นสื่อพื้นบ้านที่ให้ความบันเทิงเป็นหลัก

๓. เมื่อเวลาผ่านไป จะเห็นได้ว่าหมอลำมีศักยภาพในการคัดเลือกเนื้อหาที่เหมาะสมต่อการแสดงมากขึ้น สมัยก่อนนั้น หมอลำมีการเสนอเนื้อหาที่มีสาระมาก รูปแบบการให้ความ

บันเทิงยังน้อย เช่น หมอลำผีฟ้าที่เน้นการประกอบพิธีกรรมและหมอลำพื้นที่เน้นการเล่าเรื่องราว ต่อมาหมอลำกลายมามีศักยภาพในการคัดเลือกเนื้อหาที่หลากหลายมากขึ้นโดยเสนอความบันเทิงเป็นหลัก

๔. หากวิเคราะห์จากรูปแบบและประเภทเนื้อหาของหมอลำประเภทต่างๆเท่าที่พบในปัจจุบันแล้วนำไปเปรียบเทียบกับเนื้อหาของหมอลำในสมัยก่อน ทำให้ทีมวิจัยเห็นการแปรผกผันต่อกัน ระหว่างการให้ศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม) และศักยภาพด้านความบันเทิงของหมอลำ คือ สมัยก่อนนั้นศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม)ของหมอลำมีมาก แต่มีศักยภาพด้านความบันเทิงน้อย ในขณะที่สมัยปัจจุบัน ศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม)ของหมอลำมีน้อยลงจนแทบจะไม่เหลือเลย แต่ศักยภาพด้านความบันเทิงกลับเพิ่มมากขึ้นจนขาดความสมดุลระหว่างศักยภาพทั้งสองส่วนนี้

ดังนั้น สิ่งที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้จึงกลายเป็นการให้ความสำคัญกับศักยภาพด้านการให้ความบันเทิงซึ่งเป็นเพียงส่วนย่อยหนึ่งในบรรดาศักยภาพทั้งหลายทั้งปวงของหมอลำเหนือกว่าศักยภาพด้านอื่นๆ จนกลายเป็นอัตราส่วนที่แปรผกผันกันคือ เมื่อทำให้ศักยภาพด้านความบันเทิงของหมอลำเพิ่มมากขึ้น ศักยภาพในการให้สาระความรู้ก็จะลดลงตามไปด้วย เพราะการแสดงของหมอลำจะทุ่มเทเนื้อหาและรูปแบบให้กับความสนุกสนานนั่นเอง

๕. การเปลี่ยนแปลงศักยภาพของหมอลำ มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของหมอลำประเภทใหม่ๆ กล่าวคือ การที่มีหมอลำแบบใหม่ๆเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จาก การที่หมอลำพื้นพัฒนาเป็นหมอลำหมู่ และหมอลำหมู่ธรรมดาพัฒนาเป็นหมอลำเฟลีน จนกระทั่งมีหมอลำแบบคอนเสิร์ต ต่อมาหมอลำกลอนซึ่ง และมีหมอลำชิง อย่างในปัจจุบันนั้น แต่ละประเภทเมื่อเกิดขึ้นมา หมอลำก็มีการปรับเปลี่ยนศักยภาพด้วย เช่น เมื่อ หมอลำกลอนธรรมดาพัฒนาเป็นหมอลำกลอนชิง ตัวหมอลำก็ต้องสร้างศักยภาพในการให้ความบันเทิงเพิ่มขึ้นด้วย ในขณะเดียวกัน เมื่อเกิดหมอลำชิงขึ้น ก็มีการปรับเปลี่ยนศักยภาพอีกด้านหนึ่งที่ลดลงอย่างมากคือ ศักยภาพในการให้สาระ เป็นต้น

จะเห็นว่า การเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของประเภทหมอลำนั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงศักยภาพด้วยเช่นกัน เพียงแต่จะเปลี่ยนไปในด้านบวกหรือลบเท่านั้นเอง

๖. จากบทที่ผ่านมา ทำให้ทีมวิจัยพิจารณาว่าหมอลำประเภทที่จะพัฒนาศักยภาพเหล่านี้ได้นั้น คือหมอลำที่สามารถทำให้ผู้ชมได้ทั้งสาระและความบันเทิง เช่น หมอลำกลอน เพียงแต่หมอลำประเภทนี้มีโอกาสในการแสดง หรือโอกาสที่จะเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาลดลง เนื่องจากไม่ได้รับเลือกโดยวัยรุ่นและเด็ก เหตุเพราะเป็นหมอลำที่ไม่มีทางเครื่องและไม่มียุคสมัยที่คึกคักเร้าใจ และหากการขาดโอกาสที่จะเป็นสื่อเพื่อการพัฒนาเป็นปัญหาไม่ได้รับการแก้ไข และการพัฒนาหมอลำเป็นไปอย่างไม่เหมาะสม ก็เป็นไปได้ว่า หมอลำกลอนก็จะ

ค่อยๆหายไป เหมือนที่ อุดม บัวศรี (๒๕๒๖) กล่าวไว้ในงานเขียนเรื่อง “หมอลำ” ตอนหนึ่งว่า “การพัฒนาหมอลำต่างๆ จะมุ่งเอาแต่เรื่องพานิชอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงขนบประเพณีและความเหมาะสมของท้องถิ่นซึ่งอาจนำมาซึ่งความเสื่อมอย่างย่อยยับของหมอลำก็ได้ สิ่งเหล่านี้จะไม่เกิดขึ้นในวงการก็ด้วยที่หมอลำและผู้มีความรู้ทางศิลปวัฒนธรรม จะช่วยกันหาหนทางชี้แนะในสิ่งที่ถูกที่ควร แล้วทุกอย่างก็จะเป็นไปได้ด้วยดี “

๗. อย่างไรก็ตาม การที่จะหาทางรื้อฟื้นทำให้ศักยภาพในการทำหน้าที่ที่ดีเหล่านั้นคงอยู่ได้ต่อไปนั้น สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ การแบ่งสัดส่วนของการให้สาระและความบันเทิงให้ได้สัดส่วนกันอย่างพอเหมาะ ขณะเดียวกันก็ต้องไม่มุ่งใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา หรือเพื่อการถ่ายทอดความรู้หรือสาระแต่เพียงอย่างเดียว จนทำให้ขาดความเป็นธรรมชาติ หรือทำให้หมอลำสูญเสียความเป็นตัวเองไป เพราะไม่เช่นนั้น การที่จงใจถ่ายทอดเนื้อหาสาระเพื่อพัฒนานั้นจะทำลายบรรยากาศความสนุกสนานซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของหมอลำไป

๒. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพในการแสดงของหมอลำ

การที่หมอลำจะสามารถแสดงศักยภาพต่างๆดังกล่าวมาแล้วได้นั้น หมอลำจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการมีปัจจัยที่สมบูรณ์ของหมอลำ เพื่อเป็นต้นทุนที่จะนำไปสร้างศักยภาพให้เกิดขึ้น ในปัจจัยแต่ละอย่างนั้นยิ่งมีคุณภาพมากเพียงไรก็จะยิ่งทำให้สามารถแสดงศักยภาพที่สมบูรณ์ได้มากเพียงนั้น ดังนั้น การที่จะสร้างศักยภาพได้จึงต้องมีปัจจัยที่สำคัญดังนี้

๒.๑ ภูมิหลังและแรงจูงใจของหมอลำ

๒.๑.๑ มีองค์ความรู้และการสั่งสมความรู้

๒.๑.๒ มีความสามารถในการแสดง

๒.๑.๓ มีประสบการณ์และความชำนาญ

๒.๑.๔ ปัจจัยด้านบุคลิกภาพ

๒.๒ มีความรู้ในการผลิต

๒.๓ ความพร้อมของสถานที่ในการผลิต

๒.๔ การมีเวลาในการผลิต

๒.๕ ความพร้อมเรื่องทุน

๒.๖ กระบวนการผลิตที่มีคุณภาพ

๒.๗ การสร้างและขยายตลาดได้กว้างขวาง

๒.๑ ภูมิหลังและแรงจูงใจของหมอลำ การผลิตผลงานของหมอลำนั้นจะมีผู้ผลิตที่แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ ฝ่ายผู้ผลิตโดยตรง หมายถึงกลุ่มที่แสดงอยู่บนเวที ได้แก่หมอลำ

นักร้อง นักดนตรี หางเครื่อง ตัวตลก กับ ฝ่ายผู้ช่วยการผลิต หมายถึงกลุ่มที่มีส่วนช่วยเหลือก่อนหรือหลังการผลิต ได้แก่ ผู้ประพันธ์กลอนลำ คนแต่งเรื่องสำหรับการแสดง คนฝึกสอนท่าเต้น คนออกแบบและตัดเย็บชุดที่ใส่ในการแสดง การสร้างศักยภาพของหมอลำนั้นจำเป็นต้องอาศัยความสามารถของผู้ผลิตโดยตรงในที่นี้คือ หมอลำ ดังนั้นหมอลำต้องเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ ด้วยคุณสมบัติด้านต่างๆ ดังนี้

๒.๑.๑ มีองค์ความรู้และการสั่งสมความรู้ หมายถึง การมีเข้าใจและมีความรู้เกี่ยวกับหมอลำอย่างลึกซึ้ง เข้าถึงความเป็นหมอลำได้ลึกถึงจิตวิญญาณ มีความสามารถในการจดจำกลอนลำสูง การมีคลังกลอนลำในความทรงจำมาก มีพื้นฐานการเรียนรู้ลำมาอย่างดี มีความรู้รอบตัว รู้เรื่องต่างๆ อย่างมากมายทั้งทางโลกและทางธรรม คือเป็นผู้ที่รู้กว้างและรู้ลึก หมอลำบางคนที่สั่งสมความรู้เกี่ยวกับการลำไว้มากๆ ก็จะถึงขั้นสามารถแต่งกลอนลำไว้ใช้เองได้ หรือกลายเป็นอาจารย์สอนหมอลำรุ่นหลังๆ ได้ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ เพราะการมีรากฐานการเป็นหมอลำที่ดี และมีการสั่งสมความรู้โดยใช้เวลานานนับสิบๆ ปี

๒.๑.๒ มีความสามารถในการแสดงของหมอลำ หมายถึง การมีเสียงดีทำให้ลำได้ไพเราะ สามารถใช้น้ำเสียงเข้ากับอารมณ์และบทบาทการแสดง การออกท่าทางเหมาะกับบุคลิกของตัวละคร ตลอดจนมีทักษะในการแสดง สามารถทำให้ผู้ชมประทับใจด้วยการแสดงหลายๆ แบบตามความถนัดของแต่ละคน

๒.๑.๓ มีประสบการณ์และความชำนาญ หมายถึง การมีประสบการณ์การแสดงในงานต่างๆ มาก มีความเชี่ยวชาญไม่ว่าจะเป็นการลำแบบใด ทำนองใด ที่ชำนาญมากก็ถึงขั้น “แตกลำ” หมายถึงดันกลอนลำสดๆ ได้ในตอนนั้น นอกจากนี้ยังหมายถึงบรรดาหมอลำที่ได้พบเหตุการณ์หลายรูปแบบ พบกับผู้ชมแบบต่างๆ จนทำให้เกิดมีปฏิภาณไหวพริบ มีความสามารถในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าขณะแสดงได้ดี มีความยืดหยุ่นสูง สามารถแสดงในบทบาทอะไรก็ได้ ไปแสดงกับหมอลำคนใดหรือคณะใดก็ได้

๒.๑.๔ ปัจจัยด้านบุคลิกภาพ เช่น เอกลักษณ์เฉพาะตัวด้านรูปร่างหน้าตาดี ท่าพ่อนสวยงามหรือท่าเต้นที่ทำให้ผู้ชมชื่นชอบ การแต่งตัวดี การมีบุคลิกดี

หากพิจารณาคุณสมบัติของผู้ผลิตโดยแยกตามประเภทหมอลำจะเห็นได้ว่าหมอลำกลอนนั้น มักจะมีผู้ผลิตที่มีคุณสมบัติด้านความสามารถในการแสดงของหมอลำ องค์ความรู้และการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์และความชำนาญสูง หมอลำที่มีคุณสมบัติของการเป็นหมอลำที่ดีนั้น มักจะมีภูมิหลังหรือที่มาของหมอลำที่เป็นรูปแบบตายตัว(Stereotype)และมีลักษณะที่ค่อนข้างคล้ายกันหลายประการ จนกล่าวได้ว่า หมอลำทั้งหลายมักจะมีภูมิหลังที่มี

ลักษณะต่างๆ เหมือนๆกัน เกือบทุกข้อ ภูมิหลังของหมอลำนั้น ทีมวิจัยได้สรุปให้เห็นโดยรวมดังต่อไปนี้

๑. มีรากเหง้าและที่มาจากสังคมการเกษตร

คนที่เป็หมอลำทั้งหมดนั้น มักจะเป็นคนที่มาจากลูกชาวไร่ชาวนา คนที่เป็นหมอลำโดยอาชีพ จึงเติบโตมาจากครอบครัวและตระกูลที่ประกอบอาชีพกสิกรรมทั้งนั้น หรืออย่างน้อยก็เคยอยู่ในสังคมการเกษตร คือ มีบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาจากสังคมของการทำไร่ทำนา ซึ่งต้องอาศัยฟ้าฝนเป็นปัจจัยหลัก

การที่หมอลำเติบโตและเคยคลุกคลีอยู่กับท้องไร่ท้องนา นั้น ส่วนหนึ่งมีผลในการหล่อหลอมทำให้หมอลำได้ใช้ชีวิตอย่างผูกพันอยู่กับธรรมชาติ มีส่วนทำให้ได้ประสบและเก็บข้อมูลความเป็นไปของสภาพชีวิตแวดล้อมของตนเอง รับรู้ความยากลำบากและวิถีชีวิตของคนที่ต้องใช้แรงงานทำงาน ประการนี้ทำให้หมอลำสามารถเข้าถึงและมีอารมณ์ร่วมกับความเป็นอยู่และ ผูกพันและเข้าใจวิถีชีวิตของที่เป็นชาวไร่ชาวนาด้วยกันเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การมีภูมิหลังจากการเป็นชาวนา ยังมีผลต่อการใช้ภาษา คือสามารถใช้ภาษาแบบคนอีสานจริงๆ เพราะคำที่หมอลำใช้ในกลอนลำนั้น เป็นคำและสำนวนในภาษาชาวบ้านอยู่มาก เป็นคำและภาษาที่ใช้ในวัฒนธรรมและสังคมเกษตรกรรมอยู่มาก ดังนั้นสิ่งที่สะท้อนออกมาคือ ส่วนหนึ่งของเนื้อหาการลำนั้น เป็นการบรรยายฉาก และวิถีชีวิตของคนอีสาน ได้อย่างละเอียดลออ

แม้ว่าในปัจจุบันจะมีหมอลำที่มาจากพื้นฐานหรือการประกอบอาชีพอื่น เช่น เป็นบางคนเป็นครูอาจารย์ เป็นตำรวจ แต่มาประกอบอาชีพเสริมเป็นหมอลำ แต่นั่นก็ถือว่าเป็นหมอลำแบบสมัครเล่นที่มีอาชีพอื่นๆอยู่ก่อนแล้ว มาเรียนลำเพียงเพื่อจะหาความรู้หรือหารายได้เป็นอาชีพเสริมในภายหลัง(โดยเฉพาะคนที่มาเป็นหมอลำชิง) แต่ไม่ใช่การยึดถือหมอลำเป็นอาชีพหลักมาตั้งแต่ต้น

ดังนั้น คนที่มาเรียนเป็นหมอลำที่เริ่มต้นชีวิตการเป็นหมอลำเป็นอาชีพหลัก โดยที่ไม่ได้ประกอบอาชีพอื่นนั้น ก็คือคนที่มืรากฐานชีวิตมาจากการเป็นชาวไร่ชาวนามาก่อนนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การที่หมอลำส่วนใหญ่มีรากเหง้าที่มาจากสังคมเกษตรกรรมนี้ ไม่ได้หมายความว่า คนที่มาจากสังคมอื่นๆ จะสร้างหรือเล่นหมอลำไม่ได้ เพราะขอเพียงมีใจรักในการเป็นหมอลำ หรืออยากเป็น ก็ย่อมสามารถเรียนลำได้เช่นกัน ดังนั้น ปัจจุบันจึงมีการสอนและการเรียนเป็นหมอลำในวงการต่างๆ มากมาย เช่น ในเรือนจำ จ.ขอนแก่น ที่มีการสอนการลำให้นักโทษได้สามารถลำเป็นและสามารถไปลำออกงานได้ หรือ ที่โรงเรียนบ้านหนองหมี่ อ.กุตุ้ม จ.ยโสธร ที่สร้างและสอนนักเรียนให้เป็นหมอลำ คณะ “น้องใหม่อ่อนด่อน” ขึ้นมาอย่างจริงๆจัง ๆ

สามารถออกตระเวนแสดงได้จนเป็นที่รู้จักทั่วภาคอีสาน (คิด จินดากุล ขาวสด ๔ มีนาคม ๒๕๓๖)

๒.ฐานะยากจน

โดยมากคนที่มาเป็นหมอลำนั้นก็มีฐานะยากจน ดังนั้นพื้นฐานชีวิตส่วนหนึ่งของหมอลำคือ มีความเป็นอยู่ที่ขาดแคลน มีผลทำให้หมอลำได้สัมผัสกับชีวิตที่มีรายได้น้อย มีความยากลำบาก โดยเฉพาะในวัยเด็ก จึงต้องการดิ้นรนและต้องการยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น วิธีทางหนึ่งที่จะยกระดับความเป็นอยู่ได้คือการมาเป็นหมอลำ

เหตุที่มีการมีฐานะยากจนแล้วทำให้ต้องดิ้นรนมาเป็นหมอลำนั้น ในขณะที่ถ้าคนมีฐานะดี ก็จะไม่ก้าวเข้ามาในวงการหมอลำเพราะเป็นธรรมดาว่าถ้าเป็นคนมีฐานะดี ก็ไม่จำเป็นต้องมาเรียนเป็นหมอลำเนื่องจากย่อมมีทางเลือกอื่นสำหรับชีวิตที่ดีกว่า เช่น การค้าขาย หรือรับราชการ เพราะอาชีพหมอลำก็ใช้ว่าจะสุขสบาย トラบไตที่ยังไม่สามารถตั้งตัวได้ ก็ยังต้องออกแสดงตอนกลางคืน ต้องอดตาหลับขับตานอน ต้องตระเวนไปแสดงตามที่ต่างๆ อดทนกับผู้ชมทุกประเภทที่มีทั้งดีและไม่ดี เผชิญกับสภาพแวดล้อมฝนตก แดดออกทุกอย่างเพื่อให้ได้มาซึ่งค่าจ้างการแสดง ไม่ว่าจะเป็นหมอลำประเภทใด

๓.ขาดโอกาสในการศึกษา

หมอลำส่วนใหญ่เนื่องจากมีที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน จึงทำให้ขาดโอกาสในการเรียนในระบบ คนที่จะเป็นหมอลำได้หันมาเรียนลำเพื่อประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเรียนเป็นหมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำกลอนซิ่ง และหมอลำซิ่ง

มีหมอลำหลายคนที่เราให้ฟังว่า พ่อแม่ไม่มีความสามารถที่จะส่งลูกเรียนในชั้นสูงๆได้ จึงให้ลูกไปเรียนเป็นหมอลำ ดังนั้น เมื่อผ่านช่วงการเรียนลำมาแล้วจึงกลายเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงและมีความสุขสบายตามสมควร

“อันที่ไปเรียนก็ไม่ได้ไปเรียนด้วยใจสมัครนะ พ่อแม่ไม่มีปัญญาส่งลูกเรียนหนังสือ ให้ไปเรียนลำ ก่อนที่จะได้ไปเรียนลำพ่อเป็นมหา แล้วได้แต่กลอนให้แม่เหี้ยมอีกทีหนึ่ง ก็เลยให้ลูกไปเรียนลำ ออกโรงเรียน ๑๔-๑๕ ปี ถึงได้ไปเรียนลำ ๑๗ ปีก็ออกไปเรียนลำ” (หมอลำประยูร ธาตุทอง, สัมภาษณ์ ๒๑ เมษายน ๒๕๔๖)

“เป็นหมอลำ มาตั้งแต่อายุ ๑๕ ปี เรียนลำลำบากมาก เพราะเรียนหนังสือไม่เก่ง พ่อแม่ก็ยากจน ไปรับใช้กับครูหมอลำ ไม่ได้จ่าย ใช้แรงงานแลกเอา เพื่อแลกกลอนลำ มีเพื่อนมาเรียนลำกันหลายคน ก็แลกกลอนลำกัน ญาติไม่มีใครเป็นหมอลำเลย ออก ป. ๔ แล้วจึงเรียนลำ ” (หมอลำอำนาจ แผงงาม, สัมภาษณ์ ๒๑ เมษายน ๒๕๔๖)

ดังนั้น หมอลำจึงพยายามใช้โอกาสที่มีของตนเอง เพื่อไปเรียนเป็นหมอลำ สิ่งหนึ่งที่น่าสังเกตคือ หมอลำที่เข้ามาเรียนลำจากครูอาจารย์หมอลำซึ่งเป็นการเรียนตามประสาชาวบ้านนั้น ปรากฏว่า หมอลำส่วนใหญ่มีแวว เฉลียวฉลาด ความทรงจำดี ยิ่งการเรียนลำนั้น จำเป็นต้องใช้ความสามารถในการท่องจำอย่างมาก ต้องสามารถท่องกลอนลำได้จำนวนมากๆ ทั้งยังต้องหัดท่าทางการแสดงออกประกอบ เช่น การฟ้อน และกล้ำแสดงออก จึงจะผ่านหลักสูตรการเรียนสมัยก่อนไปได้ หมอลำจึงเป็นผู้มีพรสวรรค์ด้านการแสดงเป็นอย่างยิ่ง

๔. คำนึงเกี่ยวกับวงการหมอลำหรืออยู่ในตระกูลหมอลำ

การจะเข้าสู่วงการหมอลำนั้น หมอลำโดยมากจะรู้จักหรือคุ้นเคยกับหมอลำมานาน หลายคนอยู่ในสภาพแวดล้อมของการเป็นหมอลำ เช่น เกิดมาในครอบครัวของหมอลำ บางคนอาจจะมีพ่อแม่หรือปู่ย่าตายายเป็นหมอลำ แล้วสนับสนุนลูกหลานให้เป็นหมอลำ บางคนอาจจะชื่นชอบการลำ เห็นหมอลำใกล้บ้านแล้วอยากเป็นอย่างหมอลำ ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ อยากเป็นหมอลำบ้าง เมื่อมีใจรักทางการลำ และทำให้ไปเรียนลำในที่สุด

ตัวอย่างเช่น หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน (ศิลปินแห่งชาติ ปี ๒๕๓๖ สาขากการแสดงพื้นบ้าน หมอลำ) ก็เป็นผู้สืบสายเลือดหมอลำนับตั้งแต่ทวดซึ่งเป็นทั้งหมอลำ หมอลำสุวัณ (หมอลำสุตร) ที่มีความสามารถจนเจ้าเมืองอุบลราชธานีในสมัยนั้นตั้งชื่อให้ว่า "นามวงษา" ได้ถ่ายทอดมาสู่ปู่ที่ชื่อ หมอลำจันดา หรือคนทั่วไปให้ฉายาว่า "หมอลำจันดาตุ้แตก" (คำว่า "ตุ้แตก" หมายถึง ตู้มักีร์ มีความรู้แตกฉานในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาทั้งทางโลกและทางธรรม) ทั้งพี่ชายปู่ และน้องสาวปู่ ต่างก็เป็นหมอลำกันทั้งบ้าน คือเป็นหมอลำหมู่จนกระทั่งสืบทอดมาถึงรุ่นพ่อคือ หมอลำชาลี ก็มีชื่อเสียงโด่งดังในทางการลำกลอนจนคนทั่วไปให้ฉายาว่า "ชาลีข้าวกรอบ" (เพราะลำได้เก่ง ลำดีจนคนติดใจไปฟังลำจนลืมไปเกี่ยวข้าวที่สุกเหลืองจนกรอบ) สืบต่อมาถึงรุ่นหมอลำฉวีวรรณ ที่หัดลำตั้งแต่ยังเล็ก และก็ออกไปลำกับคณะหมอลำตั้งแต่อายุได้เพียง ๘-๙ ขวบ

นอกจากหมอลำฉวีวรรณแล้วยังมีหมอลำคนอื่นๆ ที่มีพ่อแม่หรือตระกูลเป็นหมอลำทั้งครอบครัว หรือไม่ก็สืบสายเลือดหมอลำต่อมา เช่น หมอลำราตรี ศรีวิไล ก็เป็นหมอลำกันทั้งบ้าน ทั้งพี่ชาย พี่สาว น้องสาว เมื่อมีลูกสาวก็ยังปั้นให้เป็นสาวหมอลำอีก

“ฉันชอบหมอลำมาแต่เด็ก พ่อเป็นหมอลำกลอน ลำกับแคนเต้าหนึ่ง ลำแบบใจหทัยแก้แปดถามผลัดกันถาม ผลัดกันตอบแม่เป็นลิเก ถ้ามพ่อไปลำตามที่ต่างๆ ก่อนเข้าเรียนเสียอีก”

(หมอลำกฤษณา บุญแสน, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๕. ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนา

ส่วนหนึ่งของชีวิตหมอลำก็คือการผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาเพราะในแต่ละวัน วงจรของชีวิตและสภาพแวดล้อมของสังคมที่ผลักดันให้หมอลำอยู่ในกระบวนการขัดเกลา ตลอดจน

ชนบธรรมเนียม พิธีกรรมทางศาสนาเป็นอย่างมาก ทำให้ชีวิตของหมอลำในภาคอีสานนั้น แวดล้อมไปด้วยบรรยากาศการดำเนินชีวิตแบบพุทธศาสนิกชนอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น สังเกตเห็นได้ว่า การลำของหมอลำนั้น จะนำเสนอหลายสิ่งหลายอย่างตามแนวทางและตามคำสอนของพุทธศาสนา หรือเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เช่น ประวัติพระพุทธเจ้าก่อนออกผนวช การถือหลักคุณธรรมคำสอนตามพุทธศาสนา เช่น ความกตัญญู ความมีสัมมาคารวะ มีความนอบน้อม การปฏิบัติตามหลักศีลธรรมของพุทธศาสนา

โดยเฉพาะเนื้อหาของการลำนั้น แทบจะครึ่งหนึ่งของเนื้อหาที่ลำในแต่ละครั้งหมอลำจะมีเรื่องเกี่ยวข้องกับศาสนามาสนับสนุน เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะผู้แต่งกลอนลำให้หมอลำสมัยก่อน นั้น บางคนก็แต่งกลอนลำในขณะที่เป็นพระภิกษุ หรือ บางคนก็เคยเป็นพระมาก่อน บ้างก็บวชเรียนถึงขั้นมหาเปรียญ ดังนั้น เมื่อสึกมาแล้วความรู้ที่มีก็ออกมาถ่ายทอด ตามที่คุ้นเคยกับความเป็นพระ เคยอ่านนิทานชาดก ศึกษาพระธรรมวินัยจนแตกฉาน คั่นเคยอยู่กับเรื่องบาปบุญคุณโทษ การสั่งสมความรู้เรื่องพุทธศาสนาแง่มุมต่างๆ และความคุ้นเคยเรื่องการถือศีลกินทาน มีการแทรกและยกคำภาษาบาลีคำสวดเอาไว้แล้วนำมาแปลไว้ในกลอนลำ เป็นต้น ดังนั้น เมื่อสอนศิษย์หรือแต่งกลอนลำให้หมอลำ จึงทำให้ในกลอนลำมีเรื่องเหล่านี้ซึ่งเป็นเรื่องทางธรรมอยู่เป็นจำนวนมาก

๒. มีใจรักและมีความมุ่งมั่นในการเป็นหมอลำ

เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งที่สังเกตและพบว่า หมอลำจะมีก่อนการมาเรียนเป็นหมอลำ คุณสมบัติสำคัญที่สุดที่บรรดาครูสอนหมอลำต้องการให้ลูกศิษย์มีคือ ความมีใจรัก เพราะต่างลงความเห็นว่า การเข้ามาเรียนลำในยุคใดสมัยใดก็ตาม คุณสมบัติที่ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุดเพราะเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่จะทำให้เรียนได้สำเร็จคือ การมีใจรัก เพราะจะทำให้ตั้งใจเรียน ขยันหมั่นเพียร ส่วนปัจจัยอย่างอื่นสามารถหาเพิ่มเติมภายหลังได้

หมอลำหลายคนจึงเริ่มต้นจากการมีใจรัก อยากเป็นหมอลำ และอยากเรียนหมอลำ จากนั้นจึงทุ่มเทให้กับการเสาะแสวงหาอาจารย์และร่ำเรียนกับครูอาจารย์สอนหมอลำ จนเป็นผู้มีชื่อเสียงในที่สุด เช่น หมอลำทองมาก จันทะลือ หมอลำ ป.ฉลาดน้อย หมอลำรัฐจวน ดวงเด่น ฯลฯ

อย่างกรณีของหมอลำทองมากนั้น มุ่งมั่นที่จะเป็นหมอลำตั้งแต่ยังเด็กถึงขนาดว่า ขอให้พ่อแม่พาไปฝากตัวเป็นศิษย์กับพระอาจารย์อ่อน ธรรมวโร ซึ่งเป็นพระนักเทศน์ใจหายฝีปากเอก แล้วมาเปิดสำนักสอนหมอลำ และตั้งใจว่า “ถ้าไม่ได้เป็นหมอลำก็จะเป็นหมอแคน”

ส่วนหมอลำคนอื่นๆ ก็มีแววและการแสดงความสนใจ มีใจรักที่จะเป็นหมอลำลักษณะต่างๆกัน

“มาบวชเรียนตอนอายุ ๑๓ – ๑๔ ปี ต่อมาอายุประมาณ ๑๕ ปี ได้ยินเสียง
ล่ำของหมอลำทองคำ เพ็งดี กับหมอลำ ฉวีวรรณ ลำในวัดจากวิทยุทรานซิสเตอร์ เวลาบ่าย ๓
มาก็ตีได้ยินเสียงล่ำ ในหัวใจมันชอบหมอลำก็เลยไปนั่งฟัง เมื่อไปนั่งฟังแล้วจำกลอนลำได้
หมด เมื่อจำได้จิตใจไขว่ไขว่ ใจไปทางหมอลำแล้ว สำนักงานหมอลำอยู่ใกล้ๆ ชื่อว่าสำนักงาน
ทองลือ แสงทวีสุข จะมีหมอลำดั่ง ๆ เวลาเจ้าภาพมาจ้างจะไปลำต้องให้หมอลำพวกนี้ลำให้ฟัง
ทีละคู่ ผมก็ได้จังหวะเดินผ่านสำนักงานก็ขอให้เณรรูปอื่นไปก่อน แล้วก็นั่งฟังหมอลำ ไม่ไปโรง
เรียนแล้ว แต่เวลากลับก็มาถึงวัดเหมือนเดิม พออายุ ๑๖ ปี ก็อยากสึก อาจารย์ถามว่าจะไป
ทำอะไร บอกว่าจะไปเรียนล่ำ”

(หมอลำ ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม, สัมภาษณ์ ๒๑ เมษายน ๒๕๔๖)

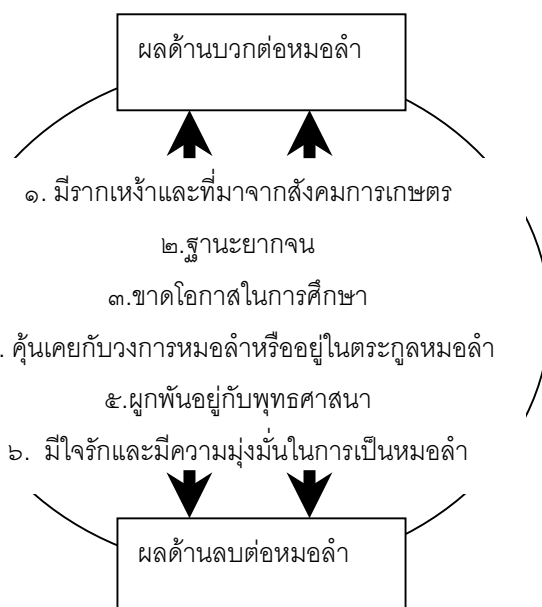
“ก่อนที่จะมาเป็นหมอลำ ก็เนื่องจากพ่อเป็นหมอลำกลอน เห็นพ่อแต่งกลอน
เวลาพ่อแต่งกลอนลำก็อยู่ด้วย ก็จำได้ ใจรักด้วย แล้วก็ได้เรียนลำกลอนมาตั้งแต่เด็ก”

(หมอลำ รัญจวน ดวงเด่น สัมภาษณ์ เมษายน ๒๕๔๖)

“ทางบ้านบอกว่าถ้าจะให้ไปเรียน ก็ไม่รู้จะไปอยู่กับใคร ก็เลยออกโรงเรียนมา
เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ได้ฟังกลอนลำ แม่บุญเพ็งจากแผ่นเสียงซั้ครั้งก็เลยจำไปท่องตอนไปเลี้ยงวัว
เลี้ยงควาย ยายเลยว่า มันมักล่ำหลายก็ให้มันเรียนล่ำซะเป็นไ้ ท่านก็เลยพาไปเรียนล่ำกับแม่
บุญเพ็งอยู่เมืองอุบลตอนนั้น”

(หมอลำอำพัน สร้อยสังวาลย์, สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖)

ภูมิหลังประการต่าง ๆ ดังกล่าวมีผลต่อการเป็นหมอลำโดยตรงคือ เป็นปัจจัย
ที่ส่งผลทั้งด้านบวกและด้านลบต่อการเป็นผู้ผลิตไปพร้อมๆ กัน เช่น ถ้าภูมิหลังที่เป็น ด้านฐานะ
ยากจน และ ขาดโอกาสในการศึกษา ก็จะเป็นปัจจัยที่ทำให้หมอลำขาดโอกาสในการเรียนรู้ใน
ระบบการศึกษา แต่ส่วนใหญ่แล้ว ภูมิหลังประการต่างๆ ดังกล่าวมักจะส่งผลที่เป็นแรงกระตุ้น
ผลักดันที่ทำให้กลายเป็นหมอลำมีคุณสมบัติดี เช่น คำนึงกับวงการหมอลำหรืออยู่ในตระกูล
หมอลำผูกพันอยู่กับพุทธศาสนา มีใจรักและมีความมุ่งมั่นในการเป็นหมอลำ

ผลด้านบวกนั้นคือ การที่หมอลำมีรากเหง้าและที่มาจากสังคมการเกษตรนั้นทำให้เป็นผู้มีความอดทนสูง ทำให้เป็นผู้ที่อดทนในการใช้เวลากับการฝึกฝนท่องกลอนลำ อดทนอยู่กับการทำงานแลกกับการเรียนลำได้ และการที่มีความผูกพันอยู่กับพุทธศาสนานั้นทำให้หมอลำยอมรับในกลอนลำและเข้าใจเนื้อหาบทกลอนลำได้เร็วและถ่องแท้มากขึ้น ลึกซึ้งมากขึ้นเพราะเป็นสิ่งที่อยู่ในความศรัทธาความเชื่อเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้น หมอลำจึงสามารถเข้าถึงและตีความอธิบายกลอนลำที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้ดีเป็นพิเศษ

การที่หมอลำมีฐานะยากจน เป็นชีวิตที่ด้อยโอกาส ขาดการศึกษาในระดับสูง แต่มีใจรักหมอลำ และมีความมุ่งมั่นนั้น ก็เป็นปัจจัยผลักดันให้หมอลำเกิดความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ เกิดความรู้สึกลอยากชวนขวนขวาย อยากมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี การจะมีฐานะดี ก็ต้องเรียนลำให้เก่ง หัดลำให้แตกฉาน เหตุนี้ก็จะส่งผลให้หมอลำมีความมุ่งมั่นที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติมเสมอ เนื่องจากความตระหนักว่า ตนเองมีการศึกษาน้อย โดยเฉพาะในขณะที่เรียนนั้น เนื่องจากเรียนลำอย่างเดียว ไม่ได้เรียนวิชาอย่างอื่นด้วย ทำให้หมอลำสามารถศึกษาได้เร็ว และถ่องแท้

การที่หมอลำมีใจรักในการเป็นหมอลำนั้น ก็ย่อมเป็นผลดีส่วนหนึ่งที่ผลักดันทำให้หมอลำเป็นผู้แสวงหาความรู้ด้านการลำเพิ่มเติมอยู่เสมอ หมั่นตรวจสอบและฝึกฝนฝึกปากและพยายามที่จะพัฒนาคุณภาพในการลำ ทำให้เกิดทักษะและความเชี่ยวชาญในวิชาชีพ เพราะวิชาการลำนั้นเรียนได้ แสวงหาความรู้ได้ไม่มีที่สิ้นสุด และจำเป็นต้องเรียนรู้ ฝึกฝนอยู่บ่อยๆ เช่นเดียวกับวิชาชีพอื่นในสังคม

ผลในด้านลบจากการที่เป็นคนที่มีการศึกษาน้อย คือ ทำให้หมอลำไม่ทันเล่ห์เหลี่ยม ไม่ทันคิดรอบคอบ โดยเฉพาะด้านผลประโยชน์และเรื่องกฎหมาย จึงถูกเอาเปรียบจากผู้ที่แสวงหาผลประโยชน์จากหมอลำ ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือเรื่องลิขสิทธิ์ผลงาน รวมถึงการรับข้อมูลแบบท่องจำต่อ ๆ กันมา ปราศจากการตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้อง ย่อมมีโอกาที่จะผิดพลาดได้มาก โดยเฉพาะเนื้อหาที่จำเป็นต้องถูกต้องในการนำเสนอ บางครั้งหมอลำจึงถูกตำหนิจากผู้ชมที่เป็นคนรู้จริงว่า มีบางส่วนที่ไม่ถูกต้อง เช่น การใช้คำ การแต่งกลอนลำ การมีข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เพราะขาดการตรวจสอบ ก็ย่อมทำให้เกิดการสื่อสารที่ผิดพลาด

นอกจากนี้ ผลต่อเนื้อเรื่องที่เกิดจากการเป็นหมอลำนั้น ยังทำให้มีความรู้สึกว่าเป็นหมอลำแล้วลำปากและถูกคนในอาชีพอื่นกล่าวหาว่าเป็นอาชีพเต็นกินรำกิน กว่าที่จะตั้งตัวและมีฐานะที่ดีได้นั้น ทำให้หมอลำรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นผลดีกับชีวิต ดังนั้น จึงมีการสนับสนุนบุตรหลานให้หันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น รับราชการ เพราะเห็นว่า การมีเงินเดือนนั้น สบายและมีความมั่นคงกว่า

๒.๒ มีความรู้ในการผลิต หมายถึง ความรู้ในการจัดการแสดง การสรรหารูปแบบและเนื้อหาที่จะดึงดูดความสนใจผู้ชมและทำให้ผู้ชมนิยมอยู่เสมอ รู้เรื่องขั้นตอนการแสดงและวิธีการล่า การร้อง การออกศิลปินแสดง ทำพ็อน

หมอลำทุกประเภทจำเป็นต้องมีความรู้ในการผลิตเช่นกัน แตกต่างกัน เฉพาะรายละเอียดของความรู้เหล่านั้นตามธรรมชาติของหมอลำ เช่น หมอลำกลอนต้องรู้เรื่องการพูดจาบนเวที การพูดโต้ตอบมากเป็นพิเศษเพราะมีหมอลำที่แสดงเพียงสองคน ในขณะที่หมอลำเรื่องต้องมีความรู้เรื่องการแสดงท่าทางและอารมณ์ให้สมบทบาท ส่วนหมอลำซึ่งต้องรู้จักการสร้างความสนุกสนานให้ผู้ชมด้วยการเต้นและการร้อง เป็นต้น และความรู้ทั้งหมดนี้เป็นความรู้ที่ต้องมีการเรียน มีการสั่งสมประสบการณ์ มีการถ่ายทอด ปัจจุบันหาผู้มีความรู้ที่จะขึ้นขึ้นเป็นครูสอนคนอื่นนั้น หาได้น้อยเต็มที โดยเฉพาะผู้ที่รู้จริงนั้นยิ่งหาได้ยาก

๒.๓ ความพร้อมของสถานที่ในการผลิต การผลิตในที่นี้คือการแสดง ดังนั้นสถานที่ในการผลิตคือสถานที่ที่ใช้แสดง เช่น เวทีหมอลำ สถานที่ฝึกซ้อม บ้านพักของหมอลำ โดยเฉพาะหมอลำหมู่ที่ต้องใช้พื้นที่มากเพราะสมาชิกในวงมีจำนวนมากทั้งที่พัก ลานตั้งเวที อุปกรณ์สำหรับการฝึกซ้อม ส่วนในเวลาแสดงจริงสถานที่ในการผลิตคือ เวทีกลางแจ้งของหมอลำ พื้นที่ในการผลิตขึ้นอยู่กับประเภทของหมอลำ เพราะธรรมชาติของหมอลำแต่ละประเภทนั้น ใช้พื้นที่การผลิตต่างกัน เช่น หมอลำที่เป็นคณะใหญ่ มีสมาชิกมากก็จำเป็นต้องใช้เวทีเพื่อการแสดงขนาดใหญ่ด้วย ในขณะที่เวทีเล็กก็เหมาะกับหมอลำขนาดเล็ก

๒.๔ การมีเวลาในการผลิต หมายถึงเวลาทั้งหมดที่ใช้ในกระบวนการผลิต เริ่มตั้งแต่เวลาสำหรับการฝึกฝน เวลาสำหรับการฝึกซ้อม เวลาในการเพาะบ่ม และเวลาในการแสดง หากเวลาในการผลิตมีน้อย เช่น ใช้เวลาในการฝึกฝนน้อยและเพาะบ่มด้วยช่วงเวลาสั้นๆ ก็จะเป็นเหตุให้คุณภาพและศักยภาพของหมอลำลดน้อยลงไปด้วย เช่น เดียวกับการผลิตสินค้าหรือผลิตงานอื่นๆ ถ้าหากให้เวลาในการผลิตมากและพอเพียงก็ย่อมทำให้การผลิตนั้นได้สินค้าที่มีคุณภาพดี จนกระทั่งไปถึงเวลาในการผลิตขั้นสุดท้ายคือ การนำเสนอผลงานการแสดง ต้องมีการจัดสรรเวลา การเตรียมการแสดง และเวลาสำหรับการแสดงที่เพียงพอ

เราจะเห็นได้ว่า หมอลำที่ใช้เวลาในการผลิตตั้งแต่การเพาะบ่ม การฝึกฝนอย่างยาวนาน เช่น หมอลำกลอน ก็จะเป็นหมอลำที่มีศักยภาพและคุณภาพสูง ในขณะเดียวกันหมอลำที่มีเวลาเพาะบ่ม และใช้เวลาผลิตสั้นๆ เช่น หมอลำกลอนชิง ก็จะมีคุณภาพน้อยลงตามลำดับ

๒.๕ ความพร้อมเรื่องทุน ทุนในที่นี้คือต้นทุนด้านต่างๆ ของหมอลำ มี ๓ ประการคือ ต้นทุนทางเศรษฐกิจ ต้นทุนทางวัฒนธรรม ต้นทุนทางสังคม

ต้นทุนทางเศรษฐกิจ หมายถึงเงินทุนหรือแหล่งเงิน เช่น ผู้สนับสนุนการเงินที่จะให้เงินลงทุน ทุนที่เป็นเงินนั้นมักจะเป็นปัญหาใหญ่ของหมอลำ เพราะสื่อพื้นบ้านต้องระดมทุนด้วยตัวเอง โดยเฉพาะการผลิตหมอลำบางประเภทอย่างหมอลำเรื่องตลกกลอนที่ต้องทุนมากเพื่อการแข่งขันกับคณะอื่นๆ และเพื่อตอบสนองรสนิยมและความนิยมแบบใหม่ๆของผู้ชมซึ่งไม่เคยหยุดนิ่ง ไม่ว่าจะเป็นทุนในการซื้ออุปกรณ์และชุดเสื้อผ้าที่ใช้ในการแสดง เวที เครื่องเสียง ระบบแสงสี และหากทุนไม่มากพอก็จะทำให้ไปไม่รอด มีสื่อพื้นบ้านหลายรายที่แม้จะมีฝีมือแต่ก็ต้องต้องสลายวงไปเพราะการไม่มีทุนที่จะดำเนินงานต่อ ส่วนหมอลำประเภทอื่นๆอาจจะใช้เงินทุนลดหลั่นกันตามลงมา เช่น หมอลำกลอนซึ่ง หมอลำซึ่งอาจจะลงทุนเฉพาะเสื้อผ้า ชุดที่ใช้ในการแสดง

ต้นทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ความชำนาญ ความสามารถในการลำ ความสามารถในการแสดง มีการเรียนเป็นหมอลำอย่างเข้มข้น เช่น การเสาะแสวงหาโอกาสเรียนรู้ความชำนาญเฉพาะด้านกับครูดีๆ การทุ่มเทใช้เวลาเรียนนาน เพื่อให้สามารถท่องกลอนลำได้มาก การหมั่นฝึกฝนเพื่อพัฒนาเทคนิค กลเม็ดเด็ดพรายในการใช้น้ำเสียง การสร้างทักษะพิเศษอื่น เช่น การฟ้อน การใช้สร้อยว่า เพื่อให้เป็นเอกลักษณ์และการใช้ปฏิภาณไหวพริบทำให้ผู้ชมสนุกสนาน ดึงดูดจิตใจในการลำ การค้นหาความถนัดและคุณสมบัติเด่นของตัวเอง ตลอดจนหมั่นตรวจสอบ ทบทวนตัวเองเสมอ เพื่อแก้ไข ปรับปรุงตัวเองอยู่เสมอ ที่สำคัญคือความมีใจมุ่งมั่นและมีใจรักที่จะเป็นหมอลำ ยอมนำไปสู่การสั่งสมต้นทุนทางวัฒนธรรมไว้มาก

ต้นทุนทางสังคม หมายถึง การทำความรู้จักกับบุคคลอื่นๆ รอบๆตัวอื่นๆ เช่น แวดวงหมอลำเดียวกัน ลูกศิษย์สำนักเดียวกัน ผู้ประกอบอาชีพในกลุ่มเดียวกันที่จะเป็นประโยชน์ต่อการเป็นหมอลำ เช่น หมอแคน นักดนตรี นายทุน หรือ ผู้ผลิตสื่อมวลชน รู้จักวิธีการต่อผู้ดีนรณเพื่อให้สามารถเอาตัวรอดได้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงเสมอ การสร้างเครือข่าย การเรียนรู้โลกภายนอก รู้จักสังคม ก้าวตามการเปลี่ยนแปลงได้ทัน เช่น การดูหรือศึกษาหมอลำคนอื่นที่ประสบผลสำเร็จเพื่อหาแนวทางที่จะพัฒนาตัวเอง เป็นต้น

ทั้งต้นทุนทางวัฒนธรรม และต้นทุนทางสังคม แม้ไม่ใช่ทุนที่เป็นทรัพย์สิน แต่ก็สามารถทำให้เกิดการผลิในระดับต่อไปได้ ต้นทุนของหมอลำเหล่านี้คือลักษณะหรือคุณสมบัติที่หมอลำต้องรู้จักสร้างขึ้นมา และต้องทำให้เกิดกับตัวเองเพื่อที่จะทำให้หมอลำมีคุณภาพดี ถ้าหากหมอลำมีการสั่งสมต้นทุนไว้มากก็เป็นที่น่าพอใจ โอกาสที่หมอลำจะเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงเพราะมีความพร้อมที่จะออกงานได้ทุกรูปแบบก็เกิดขึ้นได้ง่าย ดังนั้น การสั่งสมต้นทุนจึงขึ้นอยู่กับความมุ่งมั่นและประสบการณ์ในการลำด้วย ต้นทุนทั้งหลายนี้มีดังต่อไปนี้

การสร้างและหาต้นทุนดังกล่าวของหมอลำนั้น ต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอและมีความต่อเนื่อง ยิ่งถ้าเป็นหมอลำในสมัยก่อนที่เรียนแบบกินอยู่กับครูอาจารย์แล้วยิ่งจะได้รับการฝึกฝน การชี้แจงแนะนำหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นวิธีการลำ การฟ้อน การออกท่าทาง อย่างใกล้ชิด จึงทำให้หมอลำสมัยก่อนมีทักษะการลำที่เป็นผู้เชี่ยวชาญจริงๆ มีต้นทุนมากพร้อมที่จะใช้ทุนนั้นไปต่อทุนเพิ่มขึ้นอีกได้ เมื่อเปรียบเทียบกับหมอลำในสมัยปัจจุบันนี้จึงเห็นได้ว่า หมอลำยุคใหม่มีต้นทุนทางอาชีพน้อยกว่าแต่ก่อนมาก ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาทำให้หมอลำไม่มีพลัง หรือมีพลังเพียงน้อยและขาดศักยภาพในการพัฒนาตนเองต่อไป เพราะไม่มีต้นทุนที่จะนำไปเป็นทุนในการต่อเติมเพิ่มทุนให้กับตัวเอง เมื่อมีแต่ใช้ ไม่หาเพิ่มกันนับวันแต่ทุนนั้นจะถูกใช้ไปจนหมด เช่น การท่องเที่ยวกลอนลำ ในขณะที่หมอลำสมัยก่อน ขยันท่องกลอนลำได้นับจำนวนเป็น ร้อยหรือหลายร้อยกลอน กระทั่งหมอลำเพียงคนเดียวก็สามารถลำตั้งแต่หัวค่ำจนสว่างได้ ในขณะที่หมอลำสมัยนี้ ท่องกลอนลำได้เพียงจำนวนสิบกลอนเท่านั้น ใช้ลำได้ไม่ถึงสองชั่วโมง ก็ไม่มีอะไรจะลำแล้ว หากหมอลำเป็นดังนี้ ก็ถือว่าเป็นหมอลำที่ไม่มีต้นทุนสูง ไม่มีทุนที่จะไปต่อให้เกิดกำไรแก่การเป็นหมอลำได้

๒.๖ กระบวนการผลิตที่มีคุณภาพ หมายถึงการนำปัจจัยแต่ละอย่างที่มีอยู่มาดำเนินการผลิต เริ่มตั้งแต่การเตรียมความพร้อมด้านการจัดวางตัวหมอลำ อุปกรณ์การแสดง และความสัมพันธ์ในการแสดงของหมอลำแต่ละคน แต่ละฉาก แต่ละช่วงของการแสดง คือหมอลำต้องรู้ว่าต้องจัดลำดับเนื้อหาและรูปแบบการแสดงตามลำดับก่อนหลัง เพราะหมอลำแต่ละประเภทมีกระบวนการผลิตแตกต่างกัน และให้ความสำคัญกับแต่ละส่วนต่างกันอีกด้วย เช่น หมอลำกลอน หมอลำซิ่งต่อกลอน หมอลำซิ่ง ซึ่งเป็นหมอลำประเภทคู่มีลำดับการแสดงเป็นยกๆ เริ่มตั้งแต่การไหว้ครู ไปจนถึงการลำลา ส่วนหมอลำประเภทคณะ เช่น หมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น ก็จะแบ่งการแสดงออกเป็น ๓ ช่วง เริ่มตั้งแต่การร้องเพลงเดินโซว การแสดงตลกประจำคณะ แล้วปิดท้ายด้วยการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน เป็นต้น

ถ้าแต่ละช่วงหรือแต่ละยก ของการแสดงหมอลำนั้น มีการใช้เนื้อหาและรูปแบบการแสดงที่มีคุณภาพแสดงไปตามลำดับและ จัดสัดส่วนเวลาการแสดงให้สั้นยาวพอเหมาะกับผู้ชมและสถานการณ์ ก็จะได้ชื่อว่าเป็นการผลิตที่คุณภาพ ทำให้ผลผลิตคือการแสดงแต่ละครั้งออกมาประสบผลสำเร็จ เป็นที่ประทับใจของผู้ชม

๒.๗ การสร้างและขยายตลาดได้กว้างขวาง

ตลาดของการผลิตหมอลำในที่นี้คือกลุ่มผู้ชมหมอลำ เมื่อมีการผลิตผลงานออกมาแล้วก็ต้องมีตลาดรองรับ ดังนั้นการแสดงศักยภาพของหมอลำที่ชัดเจน คือ การมีผู้ชมยอมรับหรือตอบสนองการแสดงอย่างชื่นชม หมอลำที่มีศักยภาพสูงคือหมอลำที่สามารถขยาย

กลุ่มผู้ชมได้กว้าง เป็นที่ยอมรับของผู้ชมจำนวนมาก เพราะผู้ชมเป็นผู้สนับสนุนสำคัญที่จะช่วยทั้งผลักดันและโอบอุ้มให้สื่อพื้นบ้านอยู่ได้ หมอลำจะอยู่ได้รอดหรือไม่จึงต้องเกี่ยวข้องกับผู้ชมเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วย สนับสนุน โดยเฉพาะถ้าหากมีผู้ชมที่ดีจำนวนมาก คือเป็นผู้ชมที่รู้จักสินค้า (ฟังหมอลำเป็น) รู้จักคุณค่าของสินค้า(รู้จักพิจารณาว่าส่วนดีของหมอลำคือส่วนใด) ก็จะทำให้มีการรองรับและสนับสนุนหมอลำได้ เพราะปัจจุบันหาผู้ชมที่รู้จักหมอลำที่แท้จริงได้ยาก เมื่อหาผู้ชมที่เข้าใจหมอลำไม่ได้ จึงเป็นเหตุให้หมอลำบางประเภทค่อยๆหายไป เพราะไม่มีผู้ดู

๓. ศักยภาพในการสร้างและ การปรับเปลี่ยนของหมอลำ

หมายถึงการแสดงให้เห็นว่า หมอลำมีความสามารถที่จะทำสิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่หน้าที่ แต่เป็นการกระทำเพื่อความอยู่รอดหรือเพื่อให้เป็นที่ยอมรับ เป็นที่นิยม ความสามารถที่หมอลำได้กระทำนั้นคือการแสดงให้เห็นความมีศักยภาพของหมอลำในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ศักยภาพในการยืดหยุ่น ศักยภาพการต่อรอง ศักยภาพในการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในบรรดาผู้ชมหมอลำ

การกล่าวถึงศักยภาพด้านต่างๆ ของหมอลำนั้นที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในประเด็นต่างๆ ตามหัวข้อดังต่อไปนี้

๓.๑ ศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำ

๓.๒ ศักยภาพในการต่อรองของหมอลำ

๓.๓ ศักยภาพในการเสริมและประกอบสื่ออื่น

๓.๔ ศักยภาพด้านการสร้างให้ผู้ชมในชุมชนมีส่วนร่วม

๓.๑ ศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำ

๓.๑.๑ ศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำกลอน

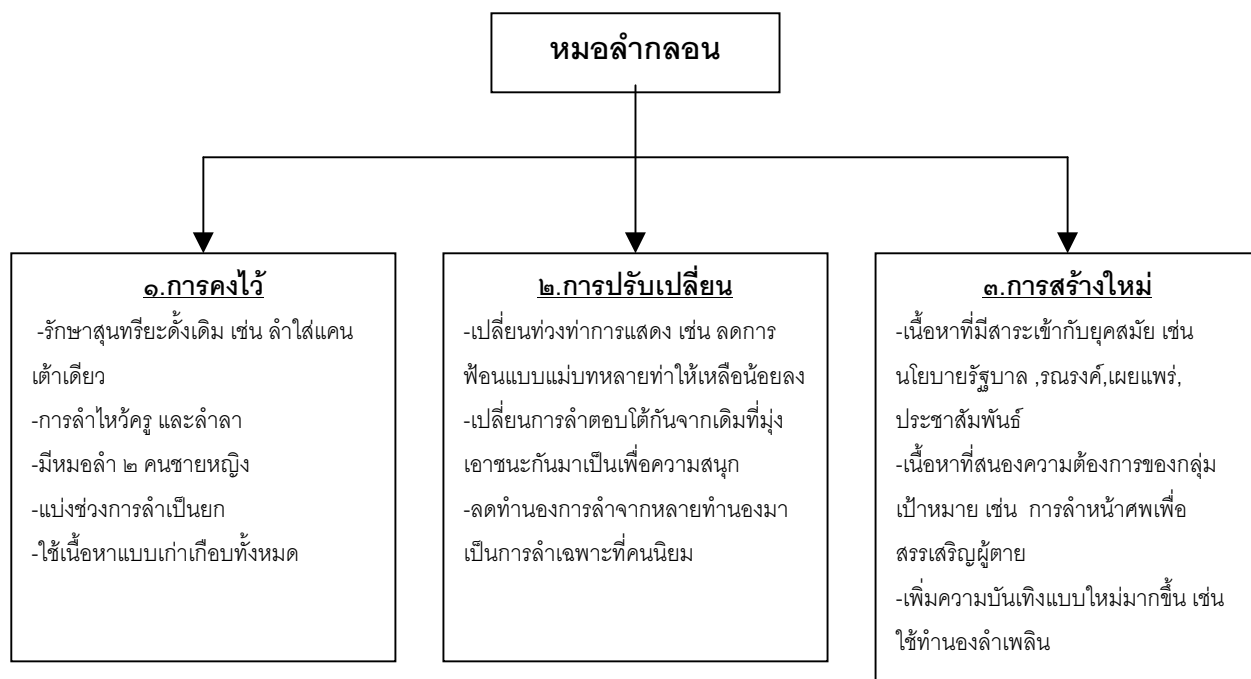
การวิเคราะห์การปรับตัวของหมอลำกลอนในที่นี้เป็นการวิเคราะห์ความ มีศักยภาพเพื่อจัดการกับรูปแบบและเนื้อหาในยุคปัจจุบันเมื่อเทียบกับหมอลำกลอนในสมัยก่อนเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว เพื่อจะให้เห็นความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน เนื่องจากแม้หมอลำกลอนจะได้ชื่อว่าเป็นหมอลำที่รักษาความเป็นแบบแผนดั้งเดิมไว้ได้มากที่สุด แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็มีการปรับเปลี่ยนบางส่วนไปตามเวลาเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย

ศักยภาพในการปรับตัวแบบแรกของหมอลำกลอนคือการคงไว้ซึ่งลักษณะบางอย่างที่เป็นแบบแผนและเป็นเอกลักษณ์ เช่น รักษาสุนทรียะดั้งเดิม เช่น ลำไส้แคน

เต้าเดียว โดยมีหมอลำเพียง ๒ คนชายหญิง เริ่มต้นต้องมีการลำไหว้ครู ระหว่างการแสดงก็มีการลำหลายแบบหลายทำนอง โดยแบ่งช่วงการลำเป็นยก และปิดท้ายต้องมีการลำลา เป็นต้น

การปรับตัวแบบที่สองเมื่อเทียบกับหมอลำกลอนในอดีตก็จะเห็นว่า ปัจจุบันหมอลำกลอนก็มีการปรับตัวโดยการเปลี่ยนปัจจัยบางอย่างของการแสดงให้ง่ายขึ้นเพื่อให้สามารถอยู่ได้ในยุคสมัยใหม่ และดำเนินต่อไปได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น เปลี่ยนท่วงท่าประกอบการแสดง โดยลดการฟ้อนแบบแม่บทหลายท่าให้เหลือน้อยลง เปลี่ยนการลำตอบโต้กันจากเดิมที่มุ่งเอาชนะกันอย่างเอาจริงเอาจังด้วยเนื้อหาความรู้ลึกซึ้ง มาเป็นการลำได้ตอบกันเพื่อความสนุกสนาน ลดทำนองการลำจากหลายทำนองให้เหลือเฉพาะทำนองที่คนนิยมและลำได้ง่าย เช่น แต่ก่อนเคยมีการลำทำนองหมอลำพื้นก็เปลี่ยนมาเป็นการลำทำนองทางสั้นทางยาว แบบธรรมดา

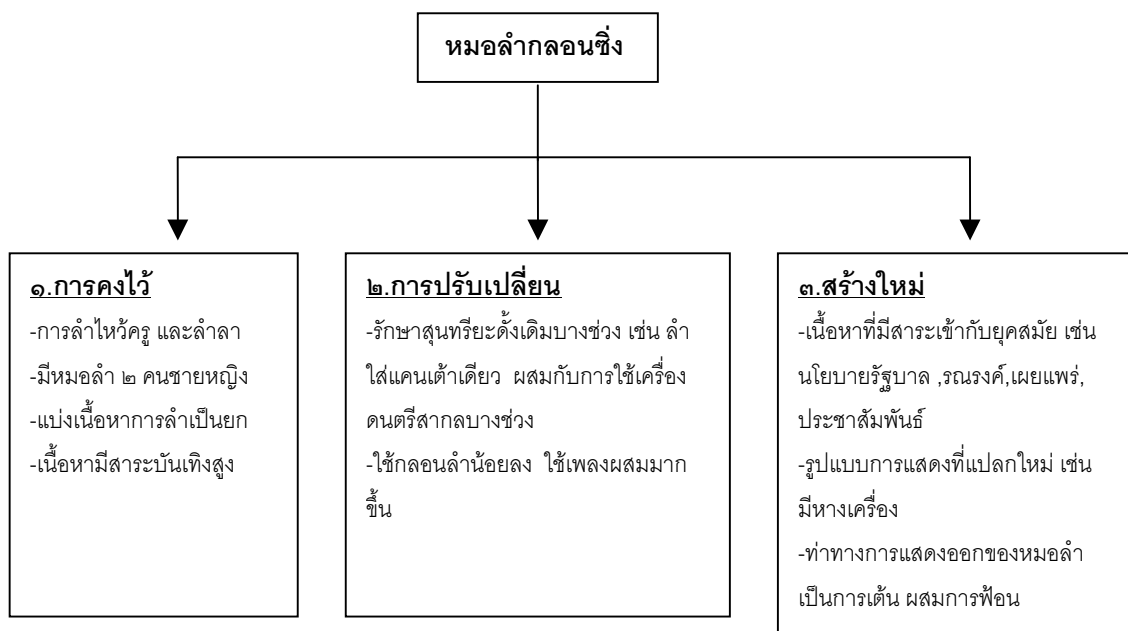
นอกจากนี้ หมอลำกลอนยังมีศักยภาพในการสร้างใหม่ คือ สร้างเนื้อหาที่มีสาระเข้ากับยุคสมัย เช่น เสนอนโยบายรัฐบาล รณรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ หรือสร้างเนื้อหาเฉพาะกิจที่สนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย เช่น การลำหน้าศพเพื่อสรรเสริญผู้ตาย ก่อนการฌาปนกิจและบางครั้งก็มีการเพิ่มความบันเทิงใหม่ ๆ มากขึ้น เช่น การนำทำนองหมอลำเพลินมาใช้บ้าง ศักยภาพการปรับเปลี่ยนของหมอลำกลอนสามารถแสดงได้ดังภาพนี้

๓.๑.๒ ศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำกลอนซึ่ง

การวิเคราะห์การปรับตัวของหมอลำกลอนซึ่งในที่นี้เป็นการวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหา เทียบกับหมอลำกลอนซึ่งเป็นต้นกำเนิดก่อนการประยุกต์มาเป็นหมอลำกลอนซึ่ง เพื่อจะให้เห็นความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน แม้หมอลำกลอนซึ่งจะรักษาความเป็นแบบแผนและเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมมาจากหมอลำกลอนได้มาก เช่น รักษาสุนทรียะของการแสดงแบบดั้งเดิมโดยยังมีการลำใส่แคนเต้าเดียว โดยมีหมอลำเพียง ๒ คนชายหญิง เริ่มต้นต้องมีการลำไหว้ครู แบ่งช่วงการลำเป็นยก และปิดท้ายต้องมีการลำลา เป็นต้น แต่บางส่วนก็มีการปรับเปลี่ยนไปเพื่อให้เข้ากับรสนิยมของผู้ชม จึงได้ชื่อว่าเป็นหมอลำประยุกต์เพราะมีการใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านมาผสมกับการใช้เครื่องดนตรีสากล มีการลดจำนวนกลอนลำแบบดั้งเดิมให้น้อยลง ใช้เพลงตลาดมากขึ้น

ส่วนที่เป็นการสร้างใหม่ของหมอลำกลอนซึ่งคือเนื้อหาที่มีสาระเข้ากับยุคสมัย เช่น นโยบายรัฐบาล ,รณรงค์,เผยแพร่,ประชาสัมพันธ์ และมีการสร้างรูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ของหมอลำ เช่น มีหางเครื่อง ทำทางการแสดงออกของหมอลำ เป็นการเดินผลสมการพ็อน ศักยภาพการปรับเปลี่ยนของหมอลำกลอนซึ่งสามารถแสดงได้ดังภาพนี้

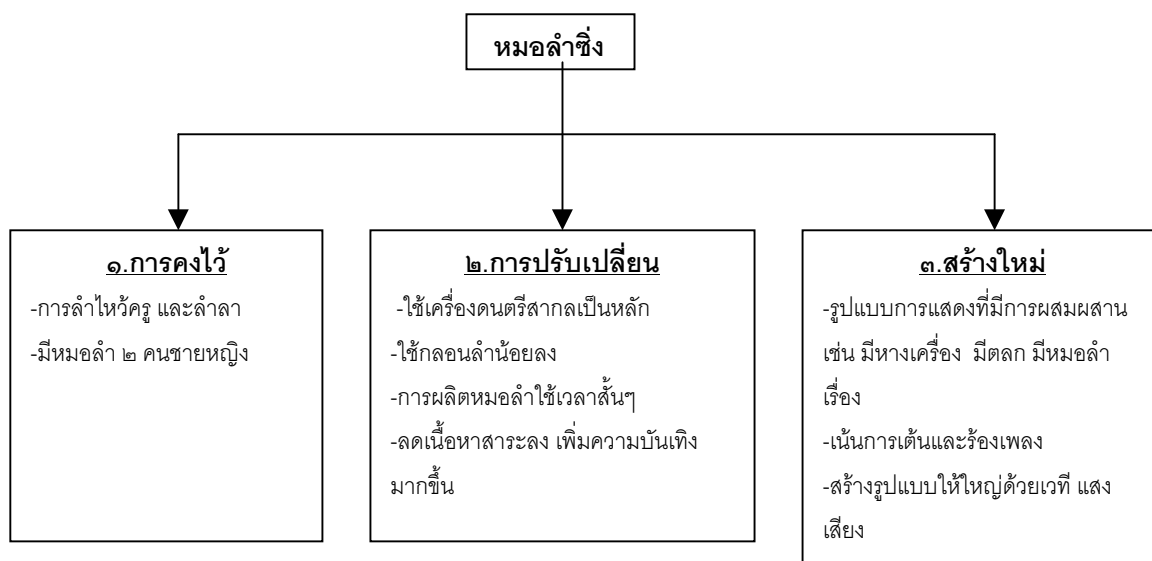

๓.๑.๓ ศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำซึ่ง

การวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนของหมอลำซึ่งในที่นี้ เป็นการวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาเทียบกับหมอลำกลอนซึ่งเป็นต้นกำเนิดก่อนการประยุกต์มาเป็น

หมอลำซึ่ง เพื่อจะให้เห็นความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ขณะที่หมอลำกลอนซึ่งซึ่งเป็นรุ่นพ่อหรือรุ่นพี่ จะรักษาความเป็นแบบแผนและเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมมาจากหมอลำกลอนได้มาก แต่หมอลำซึ่งกลับรักษาความเป็นแบบแผนและเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมมาจากหมอลำกลอนได้น้อยนิด คือ แม้จะมีการรักษารูปแบบดั้งเดิมแต่ก็เป็นเพียงการเก็บเฉพาะ “รูปแบบ” แต่ไม่มีสุนทรียะ เช่น มีหมอลำ ๒ คนชายหญิง มีการลำใส่แคนเพียงเล็กน้อย บางคนไม่ให้ความสำคัญกับการลำไหว้ครู และไม่มีการแบ่งช่วงการลำเป็นยก เป็นต้น ส่วนที่มีการปรับเปลี่ยนไปส่วนมากนั้นเพื่อให้เข้ากับรสนิยมของผู้ชมโดยเน้นการใช้เครื่องดนตรีสากลมากที่สุด เพื่อบรรเลงเพลงที่มีจังหวะเร้าใจ มีการลำโดยใช้กลอนลำแบบดั้งเดิมเพียงเล็กน้อยจนแทบจะไม่ปรากฏ ขณะที่ใช้เพลงตลาดเกือบทั้งหมด

ส่วนที่เป็นการสร้างใหม่ของหมอลำซึ่งคือ รูปแบบการแสดงที่มีการผสมผสาน เช่น บางคู่มีหางเครื่อง มีตลก มีหมอลำเรื่อง เน้นการเต้นและร้องเพลง สร้างรูปแบบหมอลำซึ่งคอนเสิร์ตจากแต่ก่อนจะมีหมอลำเพียงคู่เดียวแต่ก็มีการสร้างให้กลายเป็นหมอลำคอนเสิร์ต มีรูปแบบการแสดงที่ใหญ่ด้วยเวที แสงเสียง ศักยภาพการปรับเปลี่ยนของหมอลำกลอนซึ่งสามารถแสดงได้ดังภาพนี้

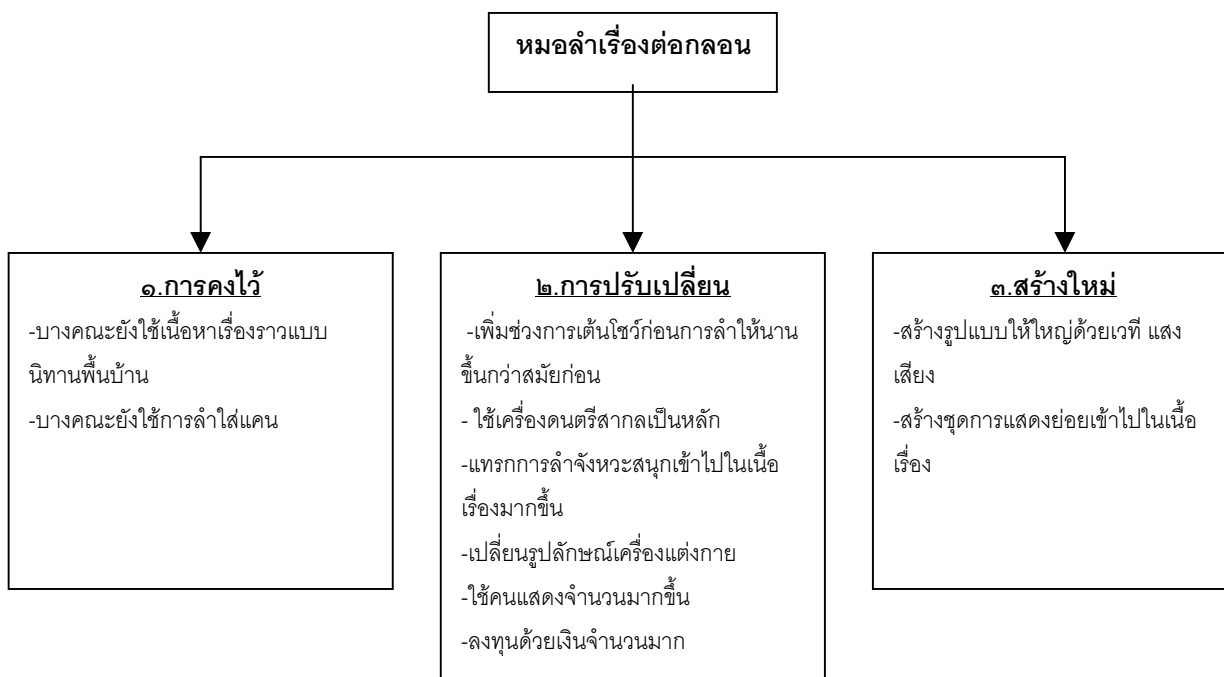
๓.๑.๔ ศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำเรื่องต่อกลอน

การวิเคราะห์การปรับตัวของหมอลำเรื่องต่อกลอนในที่นี้เป็นการวิเคราะห์การปรับตัวด้านรูปแบบและเนื้อหาในยุคปัจจุบันเมื่อเทียบกับหมอลำเรื่องต่อกลอนในสมัยก่อนเมื่อหลายสิบปีที่แล้ว เพื่อจะให้เห็นความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน หมอ

ลำเรื่องต่อกลอนสามารถรักษาแบบแผนดั้งเดิมการล่ำอย่างสมัยก่อนไว้ได้เพียงเล็กน้อย เพราะเมื่อเวลาผ่านไปก็มีการปรับเปลี่ยนอย่างมากเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย ส่วนที่ยังเหลือเป็นแบบแผนและเป็นเอกลักษณ์อันน้อยนิดนั้น เช่น หมอลำเรื่องต่อกลอนบางคนยังมีการล่ำใส่แคน บางคนยังใช้เนื้อเรื่องนิทานพื้นบ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับหมอลำเรื่องต่อกลอนในอดีตก็เห็นว่าปัจจุบันหมอลำกลอนก็มีศักยภาพในการปรับตัวโดยการเปลี่ยนปัจจัยหลายอย่างของการแสดงให้สามารถดำรงอยู่ได้ในยุคสมัยใหม่ และให้ดำเนินต่อไปได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ด้านรูปแบบมีการเพิ่มช่วงการเดินโชว์ก่อนการล่ำให้นานขึ้นกว่าสมัยก่อน ใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลัก เปลี่ยนรูปลักษณะเครื่องแต่งกายให้ดูหรูหรา ตระการตา และมีจำนวนนักแสดงจำนวนมากในการแสดงแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นทางเครื่องหรือหมอลำ ด้านเนื้อหาก็มีการใช้โครงเรื่องแบบร่วมสมัยมากขึ้น ไม่ได้มีเฉพาะแบบนิทานพื้นบ้าน แทรกการล่ำจังหวะสนุกเร้าใจเข้าไปในเนื้อเรื่องมากขึ้น ลดกลอนล่ำที่ใช้การดำเนินเรื่องให้น้อยลง นับเป็นการเปลี่ยนแปลงการแสดงแบบพลิกกลับจากสมัยก่อนแบบหน้ามือเป็นหลังมือ

ส่วนที่เป็นการสร้างใหม่ของหมอลำเรื่องต่อกลอนคือ การสร้างรูปแบบให้ใหญ่ด้วยเวที แสงเสียง มีการสร้างชุดการแสดงย่อยช่วงสั้นๆแทรกเข้าไปในเนื้อเรื่องเพื่อเพิ่มความน่าสนใจให้มากขึ้น ศักยภาพการปรับเปลี่ยนของหมอลำเรื่องต่อกลอนสามารถแสดงได้ดังภาพนี้

หากพิจารณาศักยภาพในการปรับตัวของหมอลำแต่ละประเภทแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นได้ชัดคือจะเห็นว่า แนวโน้มของการปรับเปลี่ยนเนื้อหาและรูปแบบการแสดงเพื่อการดำรงอยู่ของหมอลำมีมากและสูงขึ้นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากปัจจุบันมีหมอลำที่ไม่ค่อยปรับตัวหรือปรับตัวเพียงเล็กน้อยมีจำนวนลดลงเรื่อยๆ เช่น หมอลำกลอน ในขณะที่หมอลำที่มีการปรับตัวมีจำนวนเพิ่มขึ้น การที่เป็นเช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับลักษณะธรรมชาติของหมอลำที่ส่วนใหญ่มีศักยภาพในการปรับตัวอยู่แล้ว โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เช่น หมอลำกลอนซึ่งหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำซิ่ง ที่สามารถปรับตัวตามความนิยมของคนรุ่นใหม่ที่ชอบแสง สี เสียง ความสวยงามและความสนุกสนานได้อย่างรวดเร็ว

การที่จะตัดสินว่า การปรับตัวของหมอลำดีหรือไม่ดีเพียงอย่างเดียวก็อาจจะเป็นการพิจารณาจากมุมมองเพียงด้านเดียว ดังนั้นที่มิวิจัยจึงไม่ตัดสินว่า การปรับตัวแบบเปลี่ยนกับไม่เปลี่ยนนั้นอย่างไหนดีกว่ากัน เพราะการปรับเปลี่ยนของหมอลำนั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสีย เช่น หมอลำกลอนไม่ค่อยปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดง เคยล้ามาอย่างไรก็ยังเป็นอย่างนั้นมานานหลายสิบปี ก็มีข้อดีคือ รักษาบรรยากาศวัฒนธรรมแบบเก่า สามารถรักษาเนื้อหากลอนลำ รูปแบบการแสดงแบบเก่าๆ ที่ได้ชื่อว่ามีเอกลักษณ์และมีสุนทรียะซึ่งเป็นรากเหง้าและหัวใจของการเป็นหมอลำเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น การคงรูปแบบเช่นนี้เอาไว้จึงเท่ากับสามารถรักษาเอกลักษณ์ของการเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้ แต่ข้อเสียที่เกิดขึ้นพร้อมกันนั้น คือหมอลำกลอนถูกมองว่า หัวโบราณ ไม่ทันสมัย เชื่องช้า ไม่สนุกสนาน วัยรุ่นและคนรุ่นใหม่ฟังไม่เป็น จึงกลายเป็นหมอลำที่ไม่น่าสนใจ และไม่ได้รับความนิยม ไม่ได้มีใครสนใจที่จะสืบทอด ทำให้กลายเป็นหมอลำที่มีที่ทำว่าจะค่อยๆ สูญพันธุ์ไปในที่สุด

ส่วนหมอลำบางประเภทที่มีการปรับเปลี่ยนไปอย่างหมอลำเรื่องต่อกลอนที่ลดและเลิกการแสดงแบบเก่าหลายอย่างไป เช่น เลิกใช้ดนตรีพื้นบ้านประกอบการแสดง การเลิกใช้เนื้อหาแบบดั้งเดิม ก็มีข้อดีคือได้รับความนิยมตามกระแสความรักสนุกของผู้ชม เพราะหมอลำใช้รูปแบบและเนื้อหาการแสดงแบบใหม่มากขึ้น แต่ขณะเดียวกันข้อเสียที่เกิดขึ้นคือ สูญเสียความเป็นตัวของตัวเองไป เพราะมีการลำในขณะดำเนินเรื่องเหลือเพียงเล็กน้อยทำให้คนได้ฟังได้ชมหมอลำน้อยลง ผลอีกประการหนึ่งคือ เอกลักษณ์และหัวใจของหมอลำเรื่องต่อกลอนก็ค่อยๆ สูญหายไปทีละน้อย เพราะคุณค่าที่สำคัญของการเป็นหมอลำก็ลดน้อยลงตามลำดับ

เมื่อเกิดกระแสการการปรับตัวให้เป็นไปตามยุคและตามรสนิยมเช่นนี้ หมอลำมักจะต้องอยู่ในภาวะที่จะต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เลือกที่จะรักษาความเป็นหมอลำที่รักษาขนบเดิมอย่างเคร่งครัด หรือเลือกที่จะปรับเปลี่ยนเพื่อให้อยู่รอดได้ การเลือกทั้งสองทางนั้น

หมอลำมีศักยภาพที่จะทำได้ทั้งสองแบบอยู่แล้ว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดจากการคงไว้แบบสุดขั้วคือ หมอลำกลอน และการปรับเปลี่ยนแบบสุดขั้วคือหมอลำซิ่ง แต่ทั้งหมอลำทั้งสองแบบก็ยังประสบปัญหาหลังการปรับเปลี่ยนและไม่ปรับเปลี่ยน เพียงแต่เป็นปัญหาคนละลักษณะ เช่น หมอลำกลอนไม่สามารถสร้างความนิยมให้คนหลายกลุ่มได้ โดยเฉพาะคนรุ่นหลังๆ ทำให้มีปัญหาระบาดการสืบทอด นับวันก็จะหาหมอลำกลอนที่มีคุณภาพได้น้อยลง ก็อาจจะทำให้สูญไปจากสังคม ในขณะที่หมอลำซิ่งกลับขาดคุณค่าทางสุนทรียะเพราะไม่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง และไม่มีรากฐานการเป็นหมอลำที่มั่นคง จึงทำให้กลายเป็นหมอลำที่ไร้รากเหง้าและไม่อาจจะสร้างสรรค์คุณค่าทางวัฒนธรรมได้ หมอลำซิ่งจึงกลายเป็นหมอลำที่เกิดตามกระแสและอาจจะสูญไปตามกระแสได้อย่างง่ายดายเช่นกัน

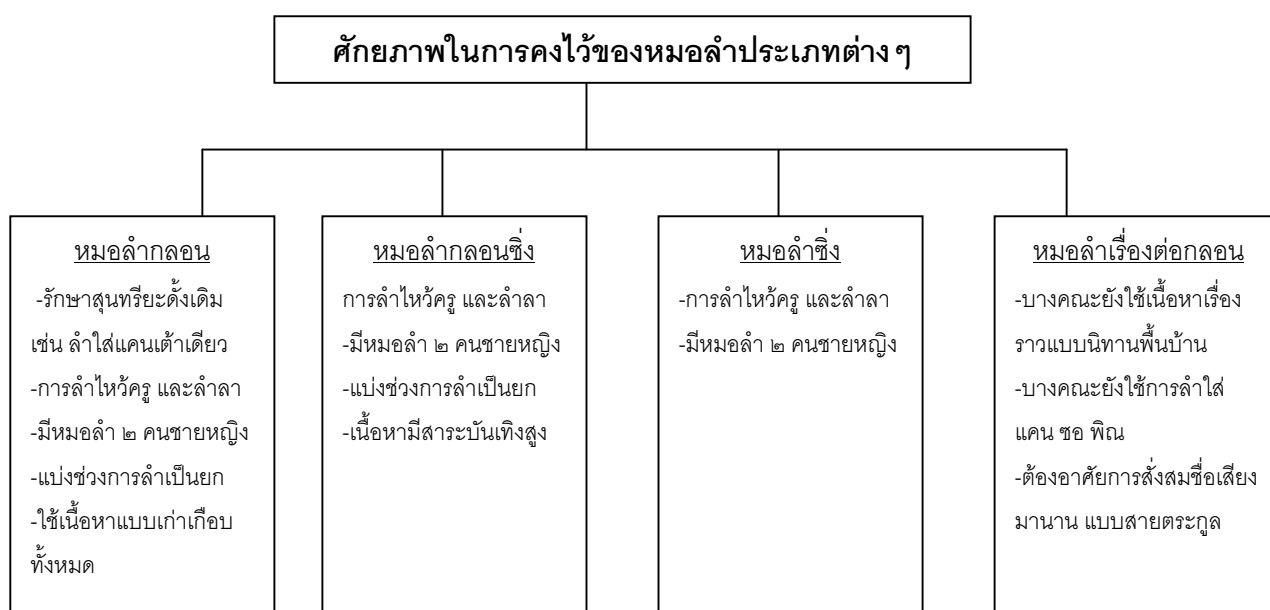
ทางออกที่น่าจะเป็นการแก้ปัญหาได้ดีที่สุดสำหรับการปรับเปลี่ยนของหมอลำคือการพบกันตรงครึ่งทางและพยายามถ่วงให้น้ำหนักทั้งสองทางสมดุลกัน ไม่ให้กระแสด้านที่มาจากหมอลำกลอนเอาไว้ และมีทั้งรูปแบบการแสดงแบบของใหม่ด้วย ทำให้สามารถครองความนิยมของคนได้หลายกลุ่มมากขึ้น หมอลำเรื่องต่อกลอนก็เช่นกัน หากสามารถรักษาเนื้อหาการลำแบบขนบเดิมของการลำเรื่องเอาไว้ได้ และปรับเปลี่ยนรูปแบบบางส่วนให้เป็นการแสดงสมัยใหม่เพื่อให้ถูกใจวัยรุ่น เช่น การร้อง การเต้น แต่รักษาทั้งสองส่วนนี้ให้เกิดความสมดุลก็จะทำให้เป็นที่นิยมของคนหลายกลุ่มได้เช่นกัน เพราะการปรับเปลี่ยนคือการสร้างทางเลือกให้ผู้ชม คือทำให้คนเกิดทางเลือกที่จะได้เลือกดูเฉพาะช่วงเวลาที่ต้องการได้ หากกระแสนิยมของคนทุกกลุ่มได้รับการตอบสนองอย่างทั่วถึงก็จะทำให้คนยังนิยมดูหมอลำและทำให้กระแสความนิยมหมอลำของผู้ชมยังดำเนินต่อไปได้เรื่อยๆ

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องการแตกตัวของหมอลำที่มีหลายประเภทเพื่อตอบสนองกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย หลายรสนิยม พร้อมกับการที่หมอลำมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาและรูปแบบการแสดงให้สมดุลเพื่อตอบสนองกลุ่มเป้าหมายให้ทั่วถึงเช่นนี้ ก็ไม่ใช่ว่าจะสามารถแก้ปัญหาเรื่อง “กว่าถั่วจะสุกงาก็ไหม้” สำหรับหมอลำบางประเภทได้ เพราะหมอลำบางประเภทก็ต้องมีวิธีการแก้ปัญหาไม่เหมือนกัน เนื่องจากมีคุณสมบัติต่างกัน จึงไม่อาจใช้วิธีการปรับตัวที่เหมือนกันได้ กล่าวคือ หากจะใช้แนวคิดเรื่องบันไดปลาโจนทางศิลปะมาจับคู่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ดูหมอลำกับหมอลำให้เข้าคู่กัน เช่น เด็กและวัยรุ่นให้ดูหมอลำซิ่งไปก่อน พออายุมากขึ้นค่อยเปลี่ยนไปดูหมอลำกลอน เป็นสิ่งที่ไม่อาจทำได้ในความเป็นจริง เพราะสิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือปัญหาการมีผู้สืบทอดทั้งผู้ชมและตัวหมอลำ

ดังนั้น ปัญหาเรื่องศักยภาพการปรับเปลี่ยนของหมอลำก็ยังคงมีอยู่ กล่าวคือ ถึงแม้หมอลำบางประเภทอย่างหมอลำกลอนจะปรับเปลี่ยนไปอย่างไร(ถ้ายังไม่ถึงขั้นเป็นหมอลำ

กลอนซึ่ง) ก็ยังไม่อาจเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเด็กและวัยรุ่นได้ ดังนั้น ถ้าจะให้ผู้อาวุโสดูหมอลำกลอนแต่ฝ่ายเดียว ไม่มีการสืบทอดผู้ชมที่เป็นเด็กและวัยรุ่น (หมายความว่า ไม่มีเด็กและวัยรุ่นดูหมอลำกลอน) ต่อไปเด็กและวัยรุ่นในวันนี้ก็จะกลายเป็นผู้อาวุโสที่ดูหมอลำกลอนไม่เป็นในวันหน้า เพราะเมื่อตอนเป็นเด็กไม่ได้ดูหมอลำก็ย่อมไม่เข้าใจหมอลำ เมื่อไม่มีกระบวนการที่จะค่อยๆ ซึมซับการดูหมอลำก็ย่อมไม่มีความซาบซึ้งในศิลปะของหมอลำ ยิ่งกว่านั้น ตัวหมอลำกลอนซึ่งก็มักจะมีอายุมากแล้ว ทั้งยังหาผู้ที่จะสืบทอดได้ยาก ดังนั้น ปัญหาคือว่า ในอนาคตนั้นนอกจากจะหาหมอลำกลอนที่ลำดีลำเก่งได้ยากแล้ว ยังจะหาผู้ชมที่ชมหมอลำกลอนเป็น และเข้าใจเนื้อหาซาบซึ้งในสุนทรียะ ของหมอลำกลอนได้ยากอีกด้วย

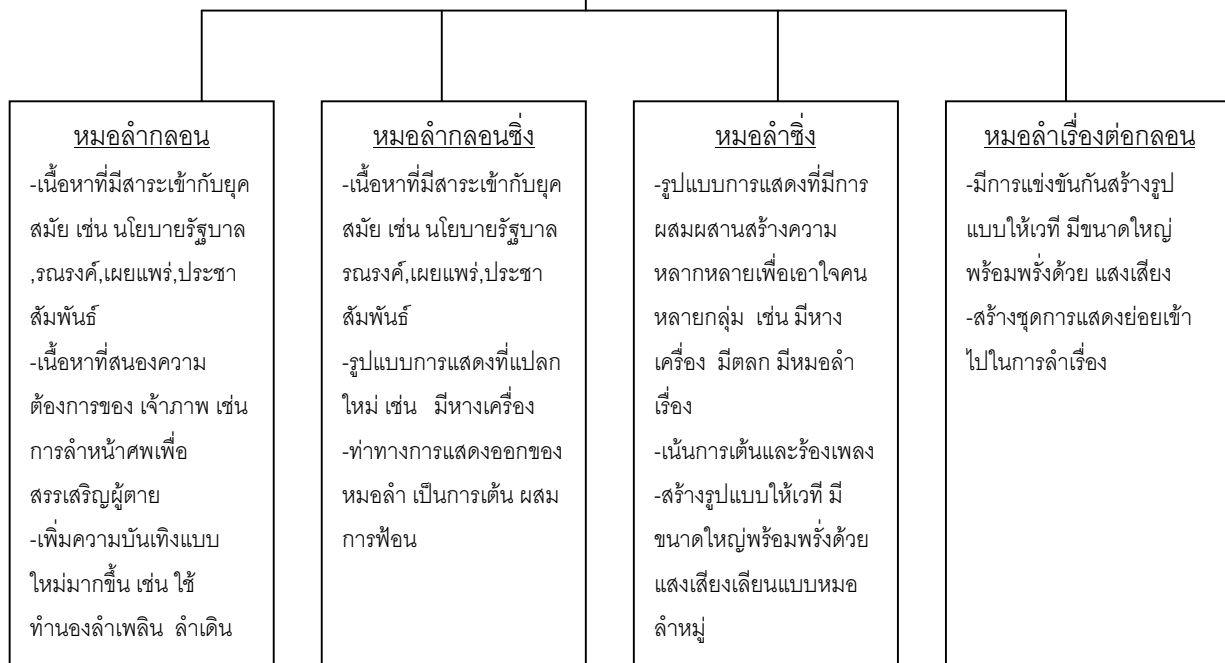
อย่างไรก็ตาม จากการที่ทีมวิจัยได้เปรียบเทียบศักยภาพของหมอลำประเภทต่างๆ ที่ผ่านมามีให้เห็นภาพของหมอลำแต่ละประเภทว่ามีศักยภาพในการคงไว้ การปรับเปลี่ยน การสร้างใหม่ แตกต่างกันหมอลำแต่ละประเภท หากจะวิเคราะห์โดยภาพรวมว่า ศักยภาพในการคงไว้ ศักยภาพการปรับเปลี่ยน ศักยภาพการสร้างใหม่ ของหมอลำทั้งหมดเมื่อเปรียบเทียบพร้อมกันจะเห็นเป็นภาพรวมดังนี้

ศักยภาพในการปรับเปลี่ยนของหมอลำประเภทต่างๆ

ศักยภาพในการสร้างใหม่ของหมอลำประเภทต่างๆ

๓.๒ ศักยภาพในการต่อรองของหมอลำ

ศักยภาพในการต่อรองในที่นี้หมายถึง ความสามารถหรือความเข้มแข็ง หรือโอกาสของหมอลำที่จะเรียกร้องหรือรักษาแนวทางการแสดงตลอดจนผลประโยชน์ของตนเอง ปัจจุบันหมอลำนั้นมีการติดต่อสื่อสารอยู่กับคู่สื่อสาร ๓ กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิง กลุ่มผู้ชม และกลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐบาล ในการติดต่อกับกลุ่มทั้ง ๓ กลุ่มดังกล่าว หมอลำจำเป็นต้องพยายามใช้ศักยภาพในการต่อรองเพื่อรักษาผลประโยชน์ให้ดีที่สุด

หัวข้อนี้เป็นการวิเคราะห์ว่า หมอลำมีศักยภาพและการสร้างศักยภาพเพื่อการต่อรองกับกลุ่มต่างๆดังกล่าวอย่างไรบ้าง

๓.๒.๑ ศักยภาพในการต่อรองกับนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิง

ในปัจจุบัน หมอลำแต่ละประเภทมีศักยภาพในการต่อรองกับนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิงต่างกัน สาเหตุมาจากการให้ความสำคัญกับหมอลำในฐานะวัตถุดิบที่จะ “ขายได้” ต่างกัน เช่น หมอลำกลอนนั้นไม่มีอำนาจต่อรองใดๆกับนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิงเลยแม้แต่น้อย ทั้งๆที่เป็นหมอลำที่มีคุณภาพพอสมควร ทั้งนี้เพราะหมอลำกลอนไม่ใช่หมอลำที่ได้รับความนิยมจากผู้มีกำลังซื้อ ดังนั้น ปัจจุบันจึงไม่มีนายทุนใดนำหมอลำกลอนมาผลิตเพื่อขายอีกต่อไป ส่วนหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่งนั้น ปัจจุบันก็ไม่ใช่วัตถุดิบเพื่อการผลิตของนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิงเช่นกัน แม้ว่าก่อนหน้านี้ (ประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๙) หมอลำซึ่งและหมอลำกลอนซึ่งจะเคยได้รับความนิยมอยู่มากก็ตาม

ส่วนหมอลำที่มีอำนาจต่อรองกับนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิงช่วงปี ๒๕๔๐ - ๒๕๔๖ นี้คือหมอลำเรื่องต่อกลอน เพราะเป็นวัตถุดิบที่สำคัญที่จะนำไปผลิตได้และยังเป็นหมอลำที่อยู่ในกระแสความนิยม ดังนั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนจึงมีศักยภาพที่จะต่อรองในการเสนอขายเรื่องให้กับบริษัทได้ เมื่อขายแล้วยังมีศักยภาพการต่อรองเรื่องรูปแบบและเนื้อหา ราคา ค่าจ้าง ตลอดจนลิขสิทธิ์ กับนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิงได้ คือเป็นหมอลำที่มีอิสระและสามารถออกแบบเนื้อหา และดำเนินตามเรื่องราวที่แต่งเอาไว้ได้ โดยที่ไม่ต้องถูกกำกับหรือควบคุมให้เนื้อเรื่องเป็นไปตามความต้องการของนายทุนอุตสาหกรรมบันเทิง ที่สำคัญคือ การซื้อขายลิขสิทธิ์ที่ไม่ถือว่าอยู่ในฐานะเสียเปรียบและหมอลำยังสามารถต่อรองเรื่องราคาได้ อีกประการหนึ่งคือการร่วมกันลงทุน คือ หมอลำมีศักยภาพมากพอที่จะต่อรองกับนายทุนให้นายทุนเป็นฝ่ายลงทุนในด้านอุปกรณ์การแสดง เช่น การให้นายทุนลงทุนจ่ายค่าชุดเสื้อผ้า ค่าอุปกรณ์เครื่องเสียง และเวทีพร้อมระบบไฟแสงสี โดยที่หมอลำเป็นฝ่ายแสดงอย่างเดียว

“เวลาที่เราก่อนที่ทีวีซีดีหมอลำเรื่องกับบริษัทแล้ว ก็ตกลงเซ็นสัญญากันว่าเราขายลิขสิทธิ์ให้เขาสองปี หมายความว่า ในสองปีนี้ เรื่องที่เราขายไปเขาจะเอาไปตัดต่อเป็น

แผ่นวีซีดีขายได้เท่าไรก็ช่าง เพราะเราได้เงินก้อนค่าเรื่องมาแล้ว ส่วนเนื้อเรื่องเราก็ใช้แสดงสดได้ตามปกติ แต่เราจะไม่ให้มีการบันทึกภาพเพื่อขายให้กับบริษัทอื่นอีก จนกว่าจะพ้นสองปีไปแล้ว” (ทวนทอง ผ่านวงศ์, สัมภาษณ์ ๑๘ มกราคม ๒๕๔๖)

อย่างไรก็ตาม การต่อรองที่เป็นการพบกันครึ่งทางระหว่างการต่อรอง เช่นนี้มีเพียงหมอลำเรื่องคณะใหญ่ๆที่มีชื่อเสียงโด่งดังแล้วเท่านั้น คือต้องเป็นหมอลำที่มีชื่อแล้ว ยังต้องมีฝีมือการแสดงด้วยอย่างที่คุณเสกสรร สุพันธ์กึ่งเพชร เจ้าของบริษัทวีไอเอสเอนเตอร์เทนเมนต์ กล่าวถึงการคัดเลือกหมอลำที่อยากจะมาบันทึกการแสดงสด

“อย่างหมอลำคณะเล็ก ๆ ก็มีสมัครเข้ามาเยอะ ติดต่อกับมาอยากถ่ายทำ เราก็มีแผนกไปดู ถ้าได้ก็เรียกมาถ่าย จุดหนึ่งก็ต้องอิงกับธุรกิจด้วย ถ้ามีคณะหมอลำเรื่อง แต่ยังคงคณะไม่ใหญ่ แต่เขาอยากมีผลงานเป็น CD ก็ได้ สมัครเข้ามาได้ อยากให้ถ่ายทำ เวลาเล่นที่ไหนก็จะมีคนของเราไปดู ว่าเล่นใช้ได้ไหมต้องปรับปรุงตรงไหน ถ้าถึงขั้นได้แล้วก็เอาสคริปต์มาดูว่าจะออกยังงี้”

(เสกสรร สุพันธ์กึ่งเพชร, สัมภาษณ์ ๒๒ มีนาคม ๒๕๔๖)

๓.๒.๒ ศักยภาพในการต่อรองกับผู้ชม

ผู้ชมถือเป็นกลุ่มที่มีส่วนสนับสนุนการคงอยู่ของหมอลำมากที่สุด และถือเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดในการผลิตงานของหมอลำมากที่สุด เพราะถ้าผู้ชมไม่เลือก คือไม่สนับสนุน ไม่จ้าง ไม่มีผู้ชมหมอลำก็อยู่ไม่ได้ ดังนั้น หมอลำต้องทำตามความต้องการและความสนใจของผู้ชมอยู่เสมอ ความต้องการที่ว่านี้แสดงออกโดยกระแสมโนม เช่น นิยมหมอลำคณะใหญ่ หางเครื่องจำนวนมากๆ เครื่องเสียงดีๆ โดยเฉพาะในช่วงการแสดงสดของหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่งที่จำเป็นต้องทำตามการขอเพลงของผู้ชมที่อยู่หน้าเวทีเสมอ

ศักยภาพการต่อรองของหมอลำกับผู้ชมที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ การต่อรองเรื่องราคาค่าจ้าง การขอขึ้นค่าจ้างเมื่อได้โอกาสเหมาะสม เช่น ได้รับรางวัลจากการประกวดหมอลำ เช่น หมอลำซึ่งในสังกัดหมอลำราตรี ศรีวิไลเรียกร้องค่าจ้างเพิ่มขึ้นหลังจากได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดหมอลำซึ่งของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย หรือหลังจากการประกวดได้เป็นแชมป์หมอลำซึ่ง หรือหมอลำที่มีผลงานบันทึกวีซีดีซึ่งกลายเป็นเครื่องหมายยืนยันคุณภาพของหมอลำเรื่องต่อกลอนคณะใหญ่ๆ การต่อรองเช่นนี้จะเห็นได้ว่า หมอลำที่มีศักยภาพมากก็ต้องเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงมากด้วย เช่น หมอลำเรื่องคณะเสียงอีสาน หากสถานที่แสดงอยู่ไกลก็มีการเรียกร้องค่าจ้างเพิ่มขึ้นถึงคืนละสองแสนบาท ส่วนหมอลำเรื่องคณะอื่นๆที่มีขนาดใหญ่ก็เรียกร้องค่าจ้างการแสดงต่อคืนมากขึ้นเป็นหลักแสนบาทเช่นกัน เรื่องผลงานการแสดง และเรื่องเวลาในการแสดง หมอลำมีสถานะเท่าๆกันกับผู้ชม

ส่วนหมอลำกลอน หมอลำกลอนซิ่ง หมอลำซิ่ง ที่มีชื่อเสียงโด่งดังก็มี ศักยภาพในการต่อรองมากด้วยเช่นกัน และยิ่งถ้าเป็นช่วงงานเทศกาล ค่าตัวค่าจ้างของหมอลำก็จะสูงขึ้นกว่าปกติ นอกจากนี้ หมอลำเหล่านี้ยังมีอำนาจต่อรองมากขึ้นในระยะเวลาที่จะแสดงจากสมัยก่อนที่หมอลำรับงานแล้วจะต้องลำไปจนถึงสว่าง คือถ้าเป็นช่วงเทศกาลนั้นหมอลำจะไม่แสดงอยู่ถึงสว่าง โดยมีการต่อรองเรื่องเวลาการแสดงใหม่คือ หมอลำจะแสดงถึงตี ๓ โดยประมาณ ใช้เวลาในการแสดงเพียง ๖ -๗ ชั่วโมงเป็นอย่างมาก หากเจ้าภาพยอมรับเงื่อนไขนี้ไม่ได้ หมอลำก็จะไม่รับงานเช่นกัน นอกจากนี้ถ้าระยะทางไกลก็ยังมี การต่อรองเรื่องค่าจ้างที่เจ้าภาพต้องจ่ายเพิ่มอีกด้วย

“หมอลำซิ่งไม่ลำจนสว่างเหมือนหมอลำกลอน โดยเฉพาะหน้าเทศกาล หมอลำซิ่งจะมีงานลำต่อ ๆ กัน ทั้งกลางวัน กลางคืน ถ้าจะลำจนสว่างนี้ก็ได้จะไม่มีเวลาพักผ่อน หมอลำซิ่งนี้จะคู่เดียวหมอนกันอยู่ อย่างหมอลำผู้ชายลำ หมอลำผู้หญิงก็ต้องเล่นลีลา ก็เลยไม่ได้พัก แต่ถ้ามีงานโดด ๆ ไม่ใช่หน้าเทศกาลก็ลำจนสว่างได้ งานโดด ๆ ก็แบบว่าในเดือนนั้นมีงานเดียว แบบนี้ก็รับจนสว่างได้ แต่หน้าเทศกาลนี้ลำถึงตี ๒ ตี ๓ ถ้ารับเงื่อนไขตัวนี้ไม่ได้ หมอลำก็จะไม่รับงาน” (หมอลำยุภาพร แสงเพชร, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๓.๒.๓ ศักยภาพในการต่อรองกับหน่วยงานรัฐบาล

สำหรับศักยภาพการต่อรองของหมอลำกับหน่วยงานรัฐบาลในปัจจุบันนี้ แม้หมอลำจะยังไม่มีอำนาจต่อรองตามความต้องการ คือ หมอลำมีโอกาสน้อยมากที่จะมีสิทธิในการเสนอหรือเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ของอาชีพ เช่น การกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน(ตามโครงการของรัฐบาลนายกทักษิณ ชินวัตร) มาลงทุนปรับปรุงวงหมอลำก็ถูกปฏิเสธ

ส่วนที่เห็นได้ชัดว่าหมอลำสามารถต่อรองกับหน่วยงานรัฐได้ เช่น การรับเป็นสื่อในการรณรงค์และประชาสัมพันธ์โครงการต่างๆ ให้รัฐบาล โดยที่รัฐบาลเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล แต่ไม่อาจเข้ามาควบคุมการผลิตรูปแบบและเนื้อหาใดๆ การต่อรองในที่นี้หมอลำมีการแสดงออกโดยเป็นผู้ออกแบบเนื้อหาการลำเอง เช่น คัดเลือกส่วนที่ต้องการนำเสนอในกลอนลำเอง “ก็มีปัญหากับบางคน บางหน่วยงานราชการ ตามกำหนดการเดิมให้เราทำงานแบบหนึ่ง แต่พอถึงวันงาน ก็จะเปลี่ยนไปเอาแบบอื่น เช่น บอกให้เราย่อเนื้อหาลง ตัดให้สั้นลง เราก็บอกว่าไม่ได้สิ หมอลำที่เราพามาเขาก็มาแล้ว จะตัดเขาออกได้อย่างไร เราก็บอกว่า ยังไง ถ้าเจ้าหน้าที่เก่งมากก็พากันทำเองก็แล้วกัน คือเป็นพวกที่มาขอให้เราช่วย แต่มองศิลป์ว่าต่ำต้อย เราก็บอกว่าถึงพวกคุณจบปริญญาตรี ปริญญาโทมา แต่งงานแบบนี้คุณก็ทำไม่ได้เหมือนหมอลำหรอก มาขอให้เราช่วยทำงาน ก็ต้องให้เราเป็นเจ้าของความคิดสิ” (หมอลำัญญจวน ดวงเด่น, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ หมอลำที่ในปัจจุบันเริ่มมีการสร้างศักยภาพเพื่อการต่อรองให้มากขึ้น เช่น การเสนอโรงเรียนหมอลำ การออกสอนวิชาหมอลำให้นักเรียนตามโรงเรียนประถมและมัธยม เมื่อได้รับมอบหนังสือหรือโล่ประกาศเกียรติคุณ ใบอนุบัตร ก็จะสะสมเป็นหลักฐานการทำงานเพื่อใช้ปูทางสร้างโอกาสและเพื่อยกระดับฐานะของศิลปิน การสอนวิชาหมอลำในโรงเรียนเป็นการสร้างคุณค่าให้ศิลปิน อันจะนำไปสู่การมีโอกาสขออำนาจต่อรองเพื่อการจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมหมอลำมากขึ้น เมื่อฝ่ายรัฐเห็นความสำคัญ

“เรื่องโรงเรียนหมอลำ คือพี่ไปเป็นสมาชิกประชาสังคมของจังหวัดที่นี่ก็เลยปรึกษากับประชาสังคมว่าพี่อยากทำตัวนี้ ที่ทำขึ้นมายังไม่ทันถูกต้องตามกฎหมาย แต่ว่าเขาจับไม่ได้ เพราะมันก็เหมือนกับสำนักงานหมอลำนี่แหละ แต่ถ้าเราทำเป็นรูปขึ้นมาแล้วก็ต้องมาขออนุมัติเขา ถ้าเราอยากทำตรงนี้เราก็อำนาจขึ้นมาก่อน ของพี่จะเป็นทั้งหมอลำ หมอแคน เป็นปัจจัยทั้งหมดของการลำ หมดทุกอย่าง อาจารย์สอนต่างๆ ก็มีหมดครบทุกอย่าง ถ้าจับไปได้ ออกไปก็จะออกใบประกาศให้ได้ เพราะว่าท่านประธานสภาวัฒนธรรมร่วมกันด้วย ก็จะมีผู้ว่าฯ แล้วก็หลายๆ คนในจังหวัด สมมติว่าเรียนจบหลักสูตร ตัวนี้แล้วสามารถเอาไปประกอบอาชีพได้ว่าเราได้เรียนหมอลำอย่างแท้จริง มีสถาบันการเรียน มีใบประกาศ รับรองคุณภาพเรา เราจะไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ก็ได้ เพราะเรามีวุฒิ” (หมอลำรัญจวน ดวงเด่น, สัมภาษณ์ ๑๘ เม.ย. ๒๕๕๖)

๓.๓ ศักยภาพในการเสริมและประกอบสื่ออื่น

หมายถึงความสามารถที่จะช่วยแพร่กระจายข่าวสารไปสู่ชุมชนอีกทางหนึ่ง เพราะสื่อที่มีอยู่แล้วบางครั้งอาจจะทำหน้าที่ได้ไม่เต็มที่หรือไม่สมบูรณ์เพราะมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง เช่น ผู้รับสารอาจจะไม่ได้อ่านหนังสือพิมพ์หรือไม่ได้ดูโทรทัศน์ แต่การใช้สื่อโซเชียลมีเดียของหมอลำเข้าไปช่วยเสริมกับสื่อที่มีในชุมชนก็จะทำให้เนื้อหาของสื่อสมบูรณ์ น่าสนใจมากขึ้น เช่น ที่หมู่บ้าน ใน อ. รัชบุรี จ. ร้อยเอ็ดใช้สื่อหมอลำเปิดออกอากาศทางหอกระจายข่าว

“กลอนลำเรามันดีกว่าแผ่นพับนะ ตอนเข้ามาทุกเช้า ก็เปิดกลอนสุภาพออกหอกระจายข่าว ปลุกกันลุกขึ้นมาทุกเช้า ชาวบ้านก็ออกมาเต้นออกกำลังกายกันเมื่อก่อนเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาสอนเต้น ต่อมาก็มีลูกหลานมาช่วยกัน”

(หมอลำประสาน เวียงสีมา, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

ที่สำคัญคือ สื่ออื่นๆ หรือสื่อมวลชนไม่มีความสามารถที่จะทำบางอย่างเหมือนสื่อพื้นบ้านได้ เช่น การสร้างวัฒนธรรมแบบพื้นบ้าน การชักจูงให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนในยามที่มีงานประเพณีของชุมชน การสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของวัฒนธรรม การแสดงของท้องถิ่น

วิธีการเสริมและประกอบสื่ออื่นของหมอลำทำได้หลายทาง เช่น การนำเทปหมอลำเกี่ยวกับการรณรงค์หรือการให้ความรู้ขึ้นไปเปิดออกอากาศตามหอกระจายข่าวในหมู่บ้าน หรือในโรงเรียน โดยเฉพาะโอกาสในการแสดงสดของหมอลำนั่นคือโอกาสที่ดีที่สุดในการทำหน้าที่เสริมและประกอบสื่ออื่นในขณะที่สื่ออื่นๆทำไม่ได้ เพราะสื่ออื่นย่อมไม่สามารถสร้างบรรยากาศแบบการแสดงสดได้ ไม่สามารถสร้างความรู้สึกร่วมในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการแสดงได้

๓.๔ ศักยภาพด้านการสร้างให้ผู้ชมในชุมชนมีส่วนร่วม

เป็นความสามารถของหมอลำในการสร้างความรู้สึกร่วมในการเข้ามามีส่วนร่วมกับหมอลำในระดับต่างๆ ซึ่งมี ๔ ระดับ โดย ๒ ระดับแรกเป็นการมีส่วนร่วมในระดับความบันเทิงคือ

๓.๔.๑ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับร่วมความสนุก

๓.๔.๒ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับเกิดความผูกพัน

อีก ๒ ระดับหลังเป็นการมีส่วนร่วมที่ลึกซึ้งมากขึ้นถึงขั้นความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เป็นผู้มีส่วนร่วมในวัฒนธรรมเดียวกัน คือ

๓.๔.๓ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับสร้างความรู้สึกร่วมเป็นกลุ่มนิยม

(Collectivism)

๓.๔.๔ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับการเข้าถึงสาระของหมอลำ

ที่มิวิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดการสร้างการมีส่วนร่วมของหมอลำดังนี้

๓.๔.๑ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับร่วมความสนุก

หมายถึงความสามารถทำให้ผู้ชมได้มีส่วนร่วมแสดงความสนุกสนานกับหมอลำในการแสดงสดของหมอลำ การได้มีส่วนร่วมของผู้ชมในระดับแรกนี้ เป็นการมีส่วนร่วมโดยที่ผู้ชมแสดงการกระทำต่างๆ ด้วยความรู้สึกมีอารมณ์ร่วมไปกับการแสดงของหมอลำ เช่น อารมณ์สนุกสนาน ด้วยความถูกอกถูกใจที่หมอลำสามารถตอบสนองรสนิยมและความต้องการหรืออารมณ์เศร้าเสียใจกับการแสดงบทโศก บทคร่ำครวญพรรณนา ตามเรื่องที่หมอลำแสดงตลอดจนความนิยมชมชอบการแสดง ชื่นชมตัวหมอลำและนักแสดงอื่นๆ การสร้างการมีส่วนร่วมกับหมอลำในระดับนี้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมกับหมอลำเพียงระยะสั้นๆ เช่น การมาร่วมเต้นหน้าเวที การสอยร่วมกับการลำของหมอลำ การขอเพลงหรือกลอนลำที่ชื่นชอบ การให้รางวัลหรือดอกไม้ พวงมาลัย แก่นักแสดงที่ตนเองพอใจ การร้องให้ไปกับบทบาทการแสดงของหมอลำ เป็นต้น

การที่หมอลำสามารถทำได้เช่นนี้ เป็นผลมาจากการที่หมอลำฝึกฝน ทั้งลีลา น้ำเสียง เป็นสิ่งที่ต้องใช้ความสามารถอันเป็นศักยภาพด้านการผลิตตัวหมอลำดังในหัว ข้อที่ผ่านมา ที่มีการเพาะบ่มและสั่งสมกันมานาน คือ หมอลำต้องรู้ว่าช่วงจังหวะใดเวลาใดที่จะ สร้างและใส่อารมณ์ให้ได้ดังใจที่หมอลำต้องการ เช่น การที่จะทำให้ผู้ชมร้องไห้ โหยหาอาลัย อารมณ์หมอลำนั้น หมอลำมักจะเลือกหยิบยกเอาเนื้อหาเรื่องราวที่โศกเศร้าจากการพลัดพราก ที่ พบได้บ่อยในวรรณกรรมหรือนิทานพื้นบ้าน เช่น เนื้อหาจากชาดกเรื่อง “เวสสันดรชาดก” ตอน นางมัทรีโศกเนื่องจากกลับมาแล้วไม่เห็นกัณหาและชาลีเนื่องจากพระเวสสันดรได้ให้ทานแก่ชูชก หรือตอนที่ท้าวสีทนกับมโนราพลัดพรากกันในเรื่อง “สีทน มโนรา” หรือเรื่องที่เป็นโศกนาฏกรรม อย่างเรื่อง “ก่องข้าวน้อยฆ่าแม่” เป็นต้น

นอกจากการเลือกเรื่องที่มีเนื้อความโศกเศร้าแล้ว หมอลำยังเลือกช่วง ที่ใกล้สว่าง อันเป็นตอนที่จะต้องลาลา ช่วงนี้ถือเป็นช่วงที่คนดูมีความผูกพันกับหมอลำมาแล้ว ตลอดคืน มีความชื่นชอบและมีใจผูกพันกับหมอลำมาแล้วตลอดระยะเวลาหนึ่งคืนที่ผ่านมา ดัง นั้น จากการที่ได้อยู่ฟัง อยู่เล่นด้วยกันอย่างสนุกสนานแล้วเมื่อถึงเวลาที่จะต้องจากกันนั้น ผู้ชมก็ จะอดใจหายไม่ได้ หมอลำแต่ละคนก็จะมีกลอนลาลาอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ยิ่งทั้งเนื้อหา กกลอนลาลาและน้ำเสียงของหมอลำนั้นจะให้ความรู้สึกถึงความอ้อยอิ่ง เศร้าซึ่งกินใจเหลือประมาณ บรรยายภาศในช่วงการลาลานั้น เข้ากันกับถ้อยคำ และ ท่วงทำนองซึ่งมักใช้การลำยาวหรือลาล่อง ที่มีลีลาเศร้าสร้อย อ่อนหวาน เอื้อนยาว เนิบนาบ สามารถสร้างจินตภาพและบีบคั้นความรู้สึกให้ โหยหาได้ เช่น กกลอนลาลา “ลาจาก” ของ หมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย ศิลปินแห่งชาติ สาขากการแสดง พื้นบ้านหมอลำ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ความว่า

“เหมิดกระบวนลำแล้ว ลีลาล่องลาลง
แถวคนมาละและหุ้มซุ่มซอพ่อแม่
มือน้ำบุญเล็กแล้ว อ้าอย่าลาปละ
นางสีไหลไปซ้ำ ลาลงแล้วย่าง
ขอลาแป้นปูกายเวที
อย่าถอนถกถัมเพ่งม้าง่าย
นางสีพลัดพรากเว้น ไกลจากกันหนึ
ลาเด้อครูจารย์เจ้า ครูบาญาท่าน
ขอให้บุญส่งญี่ ขึ้นสู่เมืองสวรรค์
ทั้งผู้สาวผู้เฒ่า สาวงามให้ค่อยอยู่

เป็นเวลาสมควรส่วนนางสีลาแล้ว
ทั้งเฒ่าแก่ทุกชั้น กำนันพร้อมพว้าขุน
ไปคนทางไผ-มันคราวนี้
ลาเด้อ ปางช่างคุ่ม ซุ่มแน่นบ่าวจี
ค่อยอยู่ดีเด้อผาม บ่อนลายีนพื่อน
ลาทั้งไฟสว่างจำ ตาน้องสองเห็น
ค่อยอยู่ดีเด้อ คนฟังลำข้าฯ
ให้ค่อยสุขอยู่สร้าง สบายบ้างคู่ซุของค์
ไผคือกันเดอนาย อยู่สบายหายเ้า
หนูขอลาจากแล้ว สูเจ้าค่อยอยู่ดี บุญมี

เออ...”

จากกลอนลำบางส่วนนี้ จะเห็นได้ว่า หมอลำกล่าวอำลาผู้ฟังทุกเพศ ทุกวัย ทั้งพระทั้งโยม ลาแม้กระทั่งสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น เวทีหมอลำ ไฟส่องเวที และยังมีการอวยพรให้ผู้ชมมีความสุขความสบายใจ

จากบรรยากาศแห่งการพลัดพรากจากกัน ทั้งกลอนลำ ความสามารถในการลำ ที่สั่งสมมานาน การใช้น้ำเสียงดังที่กล่าวนี้อเองที่หมอลำมีศักยภาพทำให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ร่วมได้

๓.๔.๒ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับเกิดความผูกพัน

หมายถึงความสามารถในการทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งกับหมอลำด้านต่างๆ เช่น เกิดความเชื่อถือ ศรัทธา เกิดความรัก เห็นอกเห็นใจ ทำให้นำไปสู่การเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับชาวบ้านมากขึ้น ผู้ชมอาจจะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการแสดง โดยการเป็นผู้ติดตามผลงาน ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมแบบแฟนคลับ มีการตามไปดูหมอลำเพราะชอบพระเอกนางเอก หรือชอบหมอลำคนไหนคนนี้เป็นพิเศษ เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ เป็นผู้อุปการะนักแสดง เช่น บรรดาแม่ยกหรือผู้ที่ เป็น “แม่ฮัก” “เอื้อยฮัก” “น้องฮัก” (เป็นคำที่หมอลำเรียกผู้ชมที่สนิทสนม คู่เคียงกับหมอลำเป็นพิเศษ ประหนึ่งเป็นแม่หรือพี่น้องของหมอลำ)

นอกจากการมีส่วนร่วมแบบคอยช่วยเหลือแล้ว อาจมีส่วนร่วมในการช่วยประเมินผลและเสนอแนวคิดของตนเองให้หมอลำได้รับรู้ มีส่วนในการวิพากษ์วิจารณ์การแสดง แนะนำการแสดงเช่น อยากให้หมอลำปรับปรุงการแสดงด้านใด มีส่วนใดที่ยังขาดตกบกพร่อง มีส่วนใดที่ทำได้แล้วและต้องรักษาไว้หรือทำให้ดีขึ้นไปอีก

๓.๔.๓ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มนิยม (Collectivism)

หมายถึงความสามารถของหมอลำที่ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรม เป็นความรู้สึกมีส่วนร่วมในระดับจิตใจ อันเกิดจากความเข้าใจความหมายร่วมกันระหว่างหมอลำกับผู้ชม คือผู้ชมได้รับความหมายที่หมอลำต้องการแสดงออก การสร้างการมีส่วนร่วมระดับนี้ต้องอาศัยการสั่งสมและใช้เวลานาน ความรู้สึกเช่นนี้มักจะเกิดกับผู้ชมที่ดูหมอลำมามากและยาวนาน ความรู้สึกในความเป็นกลุ่มเดียวกันหรือมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรมนั้นจะนำไปสู่ขั้นนำไปปฏิบัติ หรือแสดงออก เช่น ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกที่เป็นคนอีสาน เกิดการแสดงออกว่าเป็นเจ้าของวัฒนธรรม เกิดความภูมิใจในวัฒนธรรมพื้นบ้านของตนเอง ส่วนหมอลำที่จะทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมระดับนี้ ต้องเป็นหมอลำที่สามารถแสดงคุณค่าความเป็นหมอลำออกมาให้เห็นได้ชัด เช่น มีความสามารถในการแสดงสูงถึงระดับแสดงจิตวิญญาณของความเป็นศิลปินที่แท้จริงออกมาได้

๓.๔.๔ การสร้างการมีส่วนร่วมในระดับการเข้าถึงสาระ

สาระในที่นี้ มิได้หมายถึงเฉพาะเรื่องราวเนื้อหาแห่งความรู้อย่างเดียว แต่หมายความว่ารวมถึงสิ่งที่มีแก่นสาร เป็นเรื่องที่ควรใส่ใจ เช่น สาระเรื่องข้อคิด เรื่องบาปบุญคุณโทษ ขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะคนสมัยก่อนเมื่อฟังหมอลำแล้วมักจะเก็บเอาข้อคิด คติเตือนใจกลับไปบอกลูกสอนหลาน เป็นคำเตือน เป็นคำบอกเล่า การทำให้ผู้ชมได้มีส่วนร่วมในสาระดังกล่าวคือ การทำให้ผู้ชมเกิดความใส่ใจ จดจำและนำไปขยายความ ไปอ้างอิง หรือไปบอกเล่าสู่กันฟังนั่นเอง

จากที่ทีมวิจัยพบเห็นได้บ่อยจากชีวิตจริง คือ การที่ได้ยินลูกป้า ตายาย กล่าวอ้างอิงถึงข้อความที่หมอลำลำอยู่เสมอ ทำให้ทีมวิจัยมั่นใจว่า ศักยภาพของหมอลำในการสร้างการมีส่วนร่วมด้านสาระนั้นมีอยู่เสมอ เช่น

“ดูไม่ได้ยินหรือที่หมอลำลำเมื่อคืนว่า ...”

“หมอลำเขายังลำอยู่นั่นไงว่า....”

“ไม่ฟังหน่อยหรือที่หมอลำเขาบอกว่า....” เป็นต้น

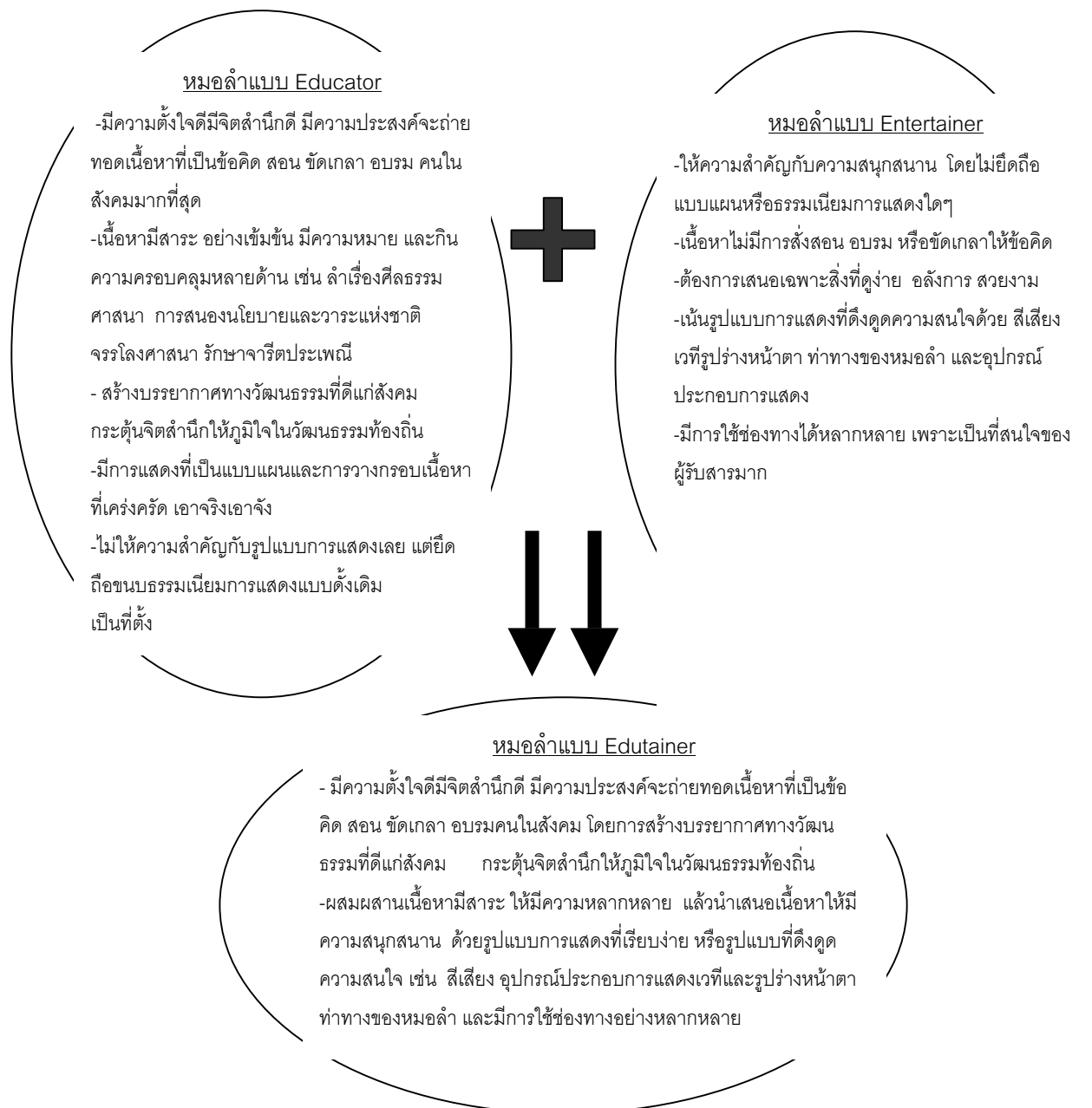
๔. ศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (Edutainer) ของหมอลำเพื่อการพัฒนา

ก่อนอื่นที่ทีมวิจัยจะขอกล่าวถึงศักยภาพความเป็นผู้ให้สาระบันเทิง(Edutainer) ของหมอลำก่อนเพื่อให้เห็นภาพกว้างๆว่า ต้องมีคุณสมบัติอะไรบ้างจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้สาระบันเทิง การเป็นผู้ให้สาระบันเทิงนั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างการเป็นหมอลำที่ให้สาระ(Educator) ซึ่งเน้นการให้ความรู้ ความมีสาระมาก และการเป็นหมอลำที่ให้ความบันเทิง(Entertainer) ซึ่งเน้นความสนุกสนาน ความรื่นเริงบันเทิงใจ ในอัตราส่วนที่พอเหมาะเพื่อให้มีการถ่ายทอดสาระแฝงอยู่ในความบันเทิงเป็นไปอย่างได้ผลดีที่สุด

เกณฑ์การแบ่งประเภทของหมอลำของทีมวิจัยว่าการจะเป็นหมอลำที่ให้สาระ(Educator) มาก หรือเป็นหมอลำที่ให้ความบันเทิง(Entertainer) มากนั้น ทีมวิจัยใช้รูปแบบและเนื้อหาการแสดงของหมอลำเป็นระดับการแบ่งหรือเป็นตัวตัดสิน เพราะทั้งรูปแบบและเนื้อหานั้นเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า หมอลำเน้นการนำเสนอสิ่งใดมากที่สุด โดยเฉพาะเนื้อหาการแสดงของหมอลำไม่ว่าจะเป็นกลอนลำ เนื้อร้อง ยิ่งเห็นได้ชัดว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร

ทั้งนี้ทีมวิจัยตั้งเกณฑ์ว่า ถ้ารูปแบบและเนื้อหาของหมอลำคนนั้นหรือคณะนั้นมีปริมาณและความถี่ของการให้ความสนุกสนานที่สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเป็นส่วนมาก มากกว่าการแสดงที่มีการให้เนื้อหาสาระตามความหมายของการพัฒนาที่ทีมวิจัยให้คำนิยามเอาไว้ ก็จัดเป็นหมอลำที่ให้ความบันเทิง(Entertainer) ในทางตรงกันข้าม ถ้ารูปแบบและเนื้อหาของหมอลำ

คนนั้นหรือคนะนั้นมีปริมาณและความถี่ของการให้เนื้อหาสาระตามความหมายของการพัฒนาที่สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเป็นส่วนมาก มากกว่าการแสดงที่มีการให้ความสนุกสนาน ก็จัดเป็นเนื้อหาที่ให้สาระ (Educator) ด้วยเหตุนี้ ทีมวิจัยจึงตั้งเกณฑ์การแบ่งระหว่างการเป็นหมอลำแบบเน้นสาระและแบบเน้นความบันเทิงออกจากกันโดยใช้คุณสมบัติ (Attributes)เด่นๆของหมอลำมาแบ่ง ทำให้สามารถแสดงความแตกต่างของหมอลำทั้ง ๒ ฝ่ายได้ดังนี้

จากการที่ทีมวิจัยแบ่งกลุ่มของหมอลำดังกล่าวนี้ เพื่อชี้ให้เห็นที่มาของหมอลำแบบ Edutainer ว่ามาจากส่วนผสมของการเป็นหมอลำแบบ Educator กับหมอลำแบบ Entertainer คือ การที่หมอลำจะสามารถแสดงศักยภาพผู้ให้สาระบันเทิงได้อย่างสมบูรณ์นั้น ต้องเป็นหมอลำที่ประกอบด้วยคุณสมบัติของหมอลำฝ่ายบันเทิงและฝ่ายสาระผสมผสานกันอย่างพอเหมาะ หมายความว่า หมอลำที่เป็นผู้ให้สาระบันเทิง นั้นจะเป็นหมอลำที่มีความตั้งใจดีมีจิตสำนึกดี มีความประสงค์จะถ่ายทอดเนื้อหาที่เป็นข้อคิด สอน ชัดเภา อบรมผู้รับสาร โดยการช่วยกันสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ดีแก่สังคม เช่น ทำให้เห็นว่าการแสดงหมอลำนั้มน่าสนใจ มีความสนุก ให้สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ชม และกระตุ้นจิตสำนึกของผู้ชมให้ภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น สามารถผสมผสานเนื้อหาสาระ ให้มีความหลากหลาย แล้วนำเสนอเนื้อหาให้มีความสนุกสนาน โดยจะใช้รูปแบบการแสดงที่เรียบง่ายก็ได้ เช่น หมอลำกลอน หรืออาจจะใช้รูปแบบที่ดึงดูดความสนใจ ด้วยแสงเสียง อุปกรณ์ประกอบการแสดงเวที ตลอดจนการใช้รูปร่างหน้าตา ท่าทางของหมอลำ และมีการใช้ช่องทางอย่างหลากหลาย

ปัจจุบัน หากจะใช้วิธีการประมาณเพื่อแบ่งสัดส่วนของประเภทหมอลำทั้ง ๓ กลุ่มว่า หมอลำทั้ง ๓ ประเภทคือ กลุ่มที่เป็นหมอลำแบบ Educator แบบ Entertainer และแบบ Edutainer ประเภทใดมีมากน้อยกว่ากันนั้น พอจะประมาณได้ว่า หมอลำที่เป็นแบบ Edutainer นั้นมีมากที่สุด เพราะ หมอลำทั่วไปที่พบเห็นได้ในปัจจุบันนั้น จะมากจะน้อยก็ยังเป็นทั้งผู้ให้สาระและความบันเทิงควบคู่กันไปอยู่เสมอ แต่หมอลำที่เป็นหมอลำแบบ Entertainer ล้วนๆ หรือเพื่อความบันเทิงเป็นส่วนใหญ่นั้นก็ยังถือว่าพบเห็นได้มากกว่า หมอลำแบบ Educator ล้วนๆ ซึ่งหาได้น้อยในสังคมปัจจุบัน (ถ้าเทียบกันก็คือ เราสามารถพบเห็นและหาชมการแสดงของหมอลำซึ่งได้มากกว่าหมอลำกลอน)

การพิจารณาว่าหมอลำแต่ละประเภทมีศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงมากหรือน้อยนั้น เราสามารถพิจารณาจากข้อได้เปรียบหรือจุดแข็งของหมอลำ และโอกาสของหมอลำประเภทต่างๆ ดังนี้

๔.๑ ศักยภาพการให้สาระบันเทิงของหมอลำกลอน

๔.๑.๑ ด้านรูปแบบการแสดง

๔.๑.๑.๑ สามารถใช้เทคนิควิธีการลำแบบลำช้า ย่ำ เน้น

เป็นความสามารถในการลำเพื่อนำเสนอสิ่งที่ต้องการเสนอให้ผู้ชมได้ยินบ่อย ๆ เพราะในขณะที่ลำ คนฟังมักจะตั้งใจฟัง ตั้งใจดู คือมีสมาธิจดจ่ออยู่กับสิ่งที่หมอลำกำลังนำเสนอ หมอลำมีการพูดช้า เน้น หรือย้ำในสิ่งที่หมอลำต้องการบอกเล่าให้ผู้ฟังได้รับรู้ตลอดเวลา

เช่น ลำเรื่องการวางแผนครอบครัวจบไปแล้วในตอนต้นชั่วโมง ชั่วโมงต่อไปก็ยังพูดอ้างอิงหรือพาดพิงถึงเรื่องเดิมได้อีกโดยใช้ทำนองการเล่าหรือถ้อยคำที่แตกต่างออกไป เช่น เรื่องเดียวกันแต่ลำเป็นลำทางสั้น แล้วมาเป็นลำเตี้ย ทำให้ผู้ชมได้ยินได้ฟังเรื่องเนื้อหาเดิมเป็นการย้ำให้เข้าใจหลายครั้งโดยลำเป็นรูปแบบและทำนองใหม่

๔.๑.๑.๒ สามารถเปิดโอกาสให้ผู้ชมมีการแสดงออกร่วมกับหมอลำ

มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อย่างต่อเนื่องเป็นการดึงความสนใจของผู้ชมให้จดจ่ออยู่กับหมอลำตลอดเวลา เช่น การถามผู้ชม การชี้ไม้ชี้มือทักทายผู้ชม การเรียกให้ผู้ชมมาคอยหรือมาพอนรำกับหมอลำ ผู้ชมเองก็สามารถเรียกร้องหรือขอให้หมอลำลำในเนื้อหาที่ตัวเองชอบได้ เช่น หมอลำบางคนเป็นหมอลำที่ได้รับการบันทึกเสียงเป็นที่รู้จัก ก็จะมีกลอนลำอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ผู้ชมก็จะขอฟังกลอนนั้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นการแสดงออกซึ่งความสนใจซึ่งกันและกัน ตลอดช่วงเวลาของการแสดง

๔.๑.๑.๓ สามารถแสดงปฏิสัมพันธ์ของหมอลำกับหมอลำได้มาก

การที่หมอลำกลอนมีหมอลำเพียงสองคนบนเวทีแต่ก็สามารถสร้างความสนใจด้วยวิธีการแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างหมอลำได้มาก การแสดงเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวาเพราะมีการโต้ตอบ พูดคุยซักถามกันตลอดเวลาการแสดง ระหว่างการลำนั้น หมอลำก็จะมีส่วนร่วมในการลำของอีกฝ่ายเสมอ เช่น การพอนประกอบ การทำท่าทางล้อเลียน การผลัดกันลำอย่างต่อเนื่อง การดำเนินการแสดงก็เป็นไปอย่างรวดเร็ว เปลี่ยนเรื่องที่ลำได้ง่าย ทำให้น่าสนใจ

๔.๑.๑.๔ มีช่วงเวลาที่ใช้ในการลำยาวนาน

หมายถึงเวลาสำหรับการลำแต่ละครั้งของหมอลำกลอนมีมาก เพราะเป็นหมอลำที่ไม่ต้องร้องเพลง ไม่มีการแสดงอย่างอื่นที่จะมาแย่งเวลาการแสดงแต่ละครั้งไป ดังนั้น หมอลำจึงสามารถแบ่งช่วงการลำออกเป็นหลายๆยก ทำให้มีช่วงการลำมากและโอกาสที่จะสอดแทรกเสนอเนื้อหาสาระเพื่อการพัฒนาจึงมีมากกว่าหมอลำประเภทอื่น ๆ เพราะสามารถใช้การลำเพื่อนำเสนอเนื้อหาสาระได้ตลอดเวลา

๔.๑.๑.๕ มีความเป็นอิสระในขณะแสดงสูง

หมายถึงอิสระในการแสดงโดยไม่ต้องถูกจำกัดโดยลำดับขั้นของบท (Script) ในการแสดง เพราะหมอลำมีความเป็นอิสระในการแสดงสูง มีอำนาจในการตัดสินใจที่

จะตัดทอนเนื้อหาหรือเพิ่มเนื้อหาใด ๆ เข้าไปได้ตามใจชอบ ผิดกับหมอลำที่เป็นคณะใหญ่ ๆ ซึ่งมีลำดับการแสดงและการพูดที่ชัดเจนควบคุมเอาไว้

๔.๑.๑.๖ สามารถทำให้คนฟังมีสมาธิในการฟังมาก

เนื่องจากการลำด้วยท่วงทำนองเนิบ ๆ ค่อนข้างช้า และมีเครื่องดนตรีประกอบเพียงชิ้นเดียวคือ “แคน” และไม่มีคนอื่นที่จะแย่งความสนใจไปจากตัวหมอลำ จึงทำให้คนฟังหมอลำมีสมาธิมาก เพราะเสียงที่ได้ยินชัดที่สุดคือเสียงของหมอลำโดยมีเสียงแคนประกอบ ไม่เหมือนหมอลำประเภทอื่นที่จะมีเสียงเครื่องดนตรีอื่นประกอบจนแทบจะกลบเสียงหมอลำ หมอลำกลอนนี้ถ้าตั้งใจฟังอย่างมีสมาธิก็จะได้ใจความเนื้อหาสาระมากกว่าหมอลำประเภทอื่นๆ

๔.๑.๒ ด้านเนื้อหา

๔.๑.๒.๑ สามารถเสนอกลอนลำที่หลากหลาย

เป็นการนำเสนอแนวคิดหลาย ๆ อย่างเพื่อเป็นทางเลือกให้กับคนฟัง ทั้งนี้ การเสนอแต่ละครั้ง ลำแต่ละครั้งต้องให้คนฟังได้ฟังแนวคิดเพื่อการพัฒนาหลาย ๆ แนว เพราะผู้ที่มาฟังหมอลำมีความสนใจหลายแบบ หมอลำจะเอาเนื้อหาหลาย ๆ อย่างมาผสมผสานกัน ตั้งแต่เรื่องศีลธรรม การครองเรือนระหว่างสามีภรรยา ผู้น้อยกับผู้อาวุโส การตั้งมั่นอยู่ในความดี ตลอดไปจนถึงการปฏิบัติตัวให้เหมาะกับยุคสมัย เช่น การประหยัด การระมัดระวังตัวการปฏิบัติตัวเพื่อทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เช่น การเตือน ให้ระมัดระวังเรื่องสุขภาพอนามัย เรื่องโภชนาการ และเตือนให้อยู่ห่างไกลจากยาเสพติด ตลอดจนอบายมุขทั้งหลาย

เนื้อหาเหล่านี้ได้รับการจัดให้เป็นหมวดหมู่รวมเอาไว้ให้อยู่ในกลอนลำเดียวกัน บางครั้งในกลอนลำเดียวมีหลายเนื้อหา มีหลายประเด็น เช่น ประเด็นเรื่องการรักษาสุขภาพ ก็จะมีทั้ง การดูแลสุขภาพ การป้องกันไม่ให้เจ็บป่วย การกินอาหารที่ดี พร้อมกับมีการบอกเล่า ที่มาและผลดีผลเสียด้วย เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นหมอลำที่มีกลอนลำหลายประเภทซึ่งเตรียมไว้สำหรับทุกโอกาส ทุกงาน ไม่ว่าจะเป็นงานบุญประเพณีต่างๆ งานส่วนตัวของชาวบ้าน เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ หมอลำสามารถเลือกกลอนลำเหล่านี้มาใช้เมื่อออกงานได้เสมอ

๔.๑.๒.๒ สามารถใช้สิ่งที่อยู่ใกล้ตัวคนฟังมาถ่ายทอดได้ในทันที

เป็นการหยิบยกนำเอาเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องใกล้ตัวกับชาวบ้านมาอ้างอิงและยกตัวอย่าง เช่น ใช้ชื่อบุคคล หรือยกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ในโรงเรียน

ในตลาด ในวัดของหมู่บ้านที่หมอลำไปแสดง ดังนั้นการสร้างตัวละครหรือการหยิบเรื่องของคนในชุมชนนั้น ขึ้นมาเล่าเท่ากับการประกาศชื่อบุคคลทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าเป็นคนสำคัญของงานและได้มีส่วนร่วมสนุกในการฟังเรื่องใกล้ตัว

๔.๑.๒.๓ สามารถใช้เนื้อหาตลกขบขันดึงดูดความสนใจ

เป็นวิธีการหนึ่งที่จะดึงดูดความสนใจให้ผู้ชมหันมาตั้งใจฟังเรื่องที่หมอลำต้องการเสนอจริงๆ เพราะการกระตุ้นความสนใจให้จดจ่ออยู่ที่หมอลำด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ปกติ และเป็นของคู่กับหมอลำอย่างแยกจากกันไม่ได้ คือถ้าเป็นการลำตามธรรมชาติให้ชาวบ้านร้านตลาดฟัง (ไม่ใช่การลำเพื่อเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน) จะเห็นได้ชัดว่าตลอดเวลาของช่วงการลำ หมอลำมักจะพูดถึงเรื่องการร่วมเพศ การพูดถึงอวัยวะสืบพันธุ์รวมทั้งการใช้คำสบถอย่างไม่อ้อมค้อม สิ่งเหล่านี้เหมือนเครื่องปรุงเนื้อหาที่จะทำให้การแสดงมีรสชาติมากขึ้น

๔.๑.๒.๔ ความสามารถสร้างท่วงทำนองการลำที่ไพเราะจับใจ

คือมีความประณีตความงามทางภาษาถิ่นอยู่มาก เพราะกว่าจะออกมาเป็นกลอนลำได้ก็มีการเลือกเฟ้น มีการขัดเกลาคำ แล้วนำมาร้อยเรียงด้วยเสียงคำคล้องจอง ดังนั้นเมื่อหมอลำนำมาขับเป็นทำนองหมอลำจึงทำให้มีความจับจิตจับใจ เป็นที่ถูกใจของกลุ่มผู้ฟังที่สามารถรับรู้ความหมาย การลำด้วยภาษาและเสียงที่ไพเราะจึงเป็นการทำให้คนฟังตั้งใจฟังอย่างจดจ่อ ทำให้เกิดบรรยากาศการชมหมอลำแบบขนบดั้งเดิมได้มาก เกิดการซึมซับและรับรู้วัฒนธรรมของท้องถิ่นและสังคมมากขึ้น ความไพเราะของกลอนลำเหล่านี้เป็นสิ่งที่นำไปสู่การโน้มน้าวใจให้ผู้ชมติดตาม ความปรารถนาของหมอลำ

๔.๒ ศักยภาพการให้สาระบันเทิงของหมอลำกลอนซึ่ง

๔.๒.๑ ด้านรูปแบบการแสดง

๔.๒.๑.๑ ความสามารถในการประยุกต์

หมอลำกลอนซึ่งสามารถผสมผสานระหว่างรูปแบบการแสดงแบบใหม่ด้วยดนตรีสากลกับดนตรีพื้นบ้าน เป็นจุดเปลี่ยนที่สร้างความแปลกใหม่ให้กับการแสดงพื้นบ้านอย่างไม่เคยมีมาก่อน เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยตามความต้องการของคนรุ่นใหม่ ที่ชอบความแปลกใหม่และความสนุกสนานครึกครื้นมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ทิ้งการแสดงแบบดั้งเดิมที่รับมาจากหมอลำกลอน ดังนั้นหมอลำกลอนซึ่งจึงเป็นการลำที่มีทั้งของเก่าแบบหมอลำกลอนและมีทั้งของใหม่แบบหมอลำประยุกต์

๔.๒.๑.๒ เป็นหมอลำขนาดเล็ก ทำให้ไปมาสะดวก

การเป็นหมอลำขนาดเล็กมีผลต่อการสร้างโอกาสได้รับงานแสดงสำหรับหมอลำมาก เพราะเป็นศักยภาพของหมอลำที่ช่วยสร้างทางเลือกให้กับเจ้าภาพ เมื่อเจ้าภาพไม่มีเงินมากพอที่จะจ้างหมอลำวงใหญ่ที่ต้องจ่ายเงินเกือบแสนหรือนับแสนต่อคืน แต่ก็อยากได้หมอลำที่เล่นได้สนุก ก็สามารถหันมาจ้างหมอลำกลอนซึ่งมีจำนวนคนน้อย ทางเครื่องก็มีเพียง ๒ - ๔ คน นักดนตรีก็มีไม่มาก สามารถเลือกได้ตามกำลังจ้างและความต้องการของเจ้าภาพ หมอลำกลอนซึ่งจึงได้รับความนิยมมาก เพราะเป็นทางเลือกทางใหม่สำหรับผู้ที่ต้องการความสะดวก

๔.๒.๑.๓ เป็นหมอลำที่มีทางเลือกให้เจ้าภาพได้มาก

หมายความว่า เป็นหมอลำที่หาง่ายและหาได้ในราคาประหยัด และมีให้เลือกหลายระดับคุณภาพ หลายราคาตามกำลังทรัพย์ของเจ้าภาพที่มาจ้าง มีการเข้ากันได้กับผู้ชมและคนจ้างได้มาก คือมีการจัดตามรูปแบบที่เจ้าภาพเลือก เช่น เอาหมอลำที่ลำมาก ๆ หรือแบบร้องเพลงตลาดมาก ๆ สร้างความสนุกสนานได้เต็มที่ที่สุด เพราะความเป็นกันเองกับผู้ชมมากที่สุดและมีดนตรีที่คึกคักเร้าใจที่สุดจึงกลายเป็นหมอลำที่เข้าถึงคนได้ในทุกพื้นที่ สามารถเลือกมาเป็นช่องทางเพื่อนำเสนอเนื้อหาสาระเพื่อการพัฒนาได้ง่ายและสะดวก เพราะหาง่ายและค่าใช้จ่ายไม่มาก

๔.๒.๑.๔ มีความสามารถในการคาดคะเนความต้องการของผู้ชมได้

หมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำที่มีประสบการณ์มาพอสมควรดังนั้นก็จะมีเทคนิควิธีที่จะคาดเดาความต้องการและรสนิยมของผู้ชมได้เป็นอย่างดี โดยใช้วิธีการหยั่งเสียงความชอบของผู้ชมได้ เช่น พอเริ่มลำและลองร้องเพลงก็จะรู้ว่าผู้ชมชอบลีลาแบบใด เนื่องจากผู้ชมแต่ละท้องถิ่นจะไม่เหมือนกัน บางบ้านก็ชอบให้ลำมาก ๆ บางบ้านก็ชอบให้ร้องเพลงมาก ๆ เพราะผู้ชมจะแสดงอาการตอบสนอง (Feedback) ทันที เช่น การนั่งดูเฉย ๆ การแสดงท่าทางเบื่อหน่าย การลุกหนี หรือการเข้ามาร่วมเต้นหน้าเวที สิ่งเหล่านี้เป็นตัวชี้วัด (Indicator) อย่างดีที่จะทำให้หมอลำรู้ว่า ควรจะลำแบบใด ทำให้หมอลำกลอนซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนการลำได้ง่ายและเข้ากับกาลเทศะได้ไม่ยาก

๔.๒.๒ ด้านเนื้อหาสาระ

๔.๒.๒.๑ ความสามารถรวบรวมเนื้อหากลอนลำไว้หลากหลาย

หมอลำกลอนซึ่งได้นำกลอนลำหลาย ๆ แบบ มาไว้เพื่อเอาใจผู้ชมทุกประเภท ทั้งผู้ชมแบบวัยเด็ก วัยรุ่น วัยกลางคน ไปจนถึงคนสูงอายุ หมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำที่

เลือกเอากลอนลำบางส่วนจากหมอลำแบบชนบ(คือหมอลำกลอน)มาใช้ เช่น การลำไหว้ครู ลำประกาศศรัทธา ลำเล่าคติโลก คติธรรม เหล่านี้เป็นการลำให้คนสูงอายุฟังก็ได้ และกลอนลำแบบชนบดังกล่าวยังเหลืออยู่มาก นอกจากนี้ ยังมีกลอนลำแบบสมัยใหม่คือเป็นกลอนตลาด ไปจนถึงเพลงลูกทุ่ง และเพลงสตริงตามสมัยนิยมเป็นส่วนมากที่สุดในการลำแต่ละครั้ง เพื่อเป็นการเอาใจผู้ชม เรียกได้ว่าเนื้อหากลอนลำของหมอลำกลอนซึ่งมีครบทุกรสที่ผู้ชมชอบ ทำให้กลายเป็นสื่อพื้นบ้านได้รับความนิยมภายในเวลาอันรวดเร็ว

๔.๒.๒.๒ ความยืดหยุ่นการนำเสนอเนื้อหา

หมายความว่า หมอลำสามารถเปลี่ยนหรือนำเนื้อหาที่เห็นว่าเหมาะสมกับสถานการณ์ในตอนนั้นมาแสดงได้ตลอดเวลาเพราะไม่มีกรอบการแสดงที่เป็นบทหรือสคริปต์มากำหนด อีกอย่างนั้น กลอนลำของหมอลำซึ่งเป็นกลอนลำที่มีความกะทัดรัด ไม่ยืดเยื้อมากอยู่แล้ว ดังนั้น หากหมอลำจะแทรกเนื้อหาเพื่อการพัฒนาหรือแทรกกลอนลำที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ฟังก็ทำได้ง่ายโดยยกกลอนลำนั้นๆ ขึ้นมาใช้ได้ทันที

๔.๓ ศักยภาพการให้สาระบันเทิงของหมอลำซึ่ง

๔.๓.๑ ด้านรูปแบบ

๔.๓.๑.๑ ความสามารถในการสร้างความนิยมโดยใช้ความสด ใหม่ ในการดึงดูดความสนใจ เนื่องจากตัวหมอลำและหางเครื่องของหมอลำซึ่งส่วนมากมักเป็นวัยรุ่นที่มีลักษณะรูปร่างหน้าตาทำทางดี สามารถดึงดูดผู้ชมได้มาก ทั้งยังมีการสร้างความทันสมัย ด้วยความแปลกใหม่ ดึงดูดความสนใจเร้าใจ ด้วยรูปลักษณ์ภายนอก เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายทั้งของหมอลำและของหางเครื่อง ทำทางการเดิน ดนตรีที่เร้าใจ เครื่องเสียงที่อึกทึกครึกโครม ทำให้กลุ่มวัยรุ่น ที่เป็นผู้ชมส่วนใหญ่ของหมอลำซึ่ง ฟังพอใจลักษณะเหล่านี้เป็นอันมาก

๔.๓.๑.๒ เป็นหมอลำที่รวมเอาความบันเทิงทันสมัยมาไว้ด้วยกัน

หมอลำซึ่งมีการเอาจุดเด่นของการเต้น การร้องแบบใหม่ๆ หลายรูปแบบ มาผสมผสานกัน ดังนั้นจึงออกมาเป็นหมอลำพันทาง เช่น มีพัฒนาการมาจากหมอลำกลอน จึงเอากลอนลำแบบหมอลำกลอนมาลำอย่างละเล็กละน้อย มีการนำเอาเพลงลูกทุ่งและเพลงสตริง กลอนตลาด มาร้องเหมือนวงดนตรีลูกทุ่ง ประกอบการเต้นของหางเครื่อง มีการนำเอาเครื่องดนตรีสากลแบบวงดนตรีสมัยใหม่มาเล่นเป็นหลัก

๔.๓.๑.๓ ความสามารถทำให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการแสดงได้มาก

การเปิดโอกาสให้ผู้ชมโดยเฉพาะวัยรุ่นและวัยทำงานที่ชอบความสนุกสนานเข้ามามีส่วนร่วมไปกับการแสดง เช่น การให้เงินรางวัลและสามารถตอบสนองคำเรียกร้องขอเพลงของผู้ชมบางกลุ่มได้ทันที การที่หมอลำซึ่งสร้างความพอใจให้ผู้ชมที่มาชมตัวกันเต็มหน้าเวทีด้วยการร้องและลำเพื่อความสนุกสนานเป็นส่วนใหญ่ ทำให้กลุ่มผู้ชมของหมอลำซึ่งมีจำนวนมาก และสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ตลอดเวลา เพราะการแสดงของหมอลำซึ่งมักจะไม่ค่อยมีการพัก การเดินและการร้องมีความต่อเนื่องตลอด

๔.๓.๑.๔ เป็นหมอลำที่ราคาถูกที่สุด

การที่หมอลำซึ่งมีราคาต่ำจึงถูกนั้นเนื่องจากมักจะมีบรรดาหมอลำที่ยังอายุน้อย เป็นรุ่นใหม่ ๆ ที่เพิ่งผ่านการเรียนเป็นหมอลำซึ่งและเพิ่งจะออกงาน ดังนั้น ราคาต่ำจึงสำหรับหมอลำที่ยังไม่มีประสบการณ์เหล่านี้จึงไม่แพงมากเมื่อเทียบกับหมอลำที่มีประสบการณ์มากแล้ว เป็นทางเลือกสำหรับเจ้าภาพ ที่อยากได้หมอลำราคาไม่สูงมากไปเป็นมหรสพไว้ฉลองในงานพอให้เสร็จงาน

๔.๓.๑.๕ เป็นหมอลำที่เข้าถึงผู้ชมได้อย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง

การที่หมอลำซึ่งเข้าถึงคนได้ง่ายและกว้างนั้น เป็นเพราะความที่ดูง่าย ไม่ต้องคิดอะไรมาก ยึดถือเอาความสนุกเป็นหลัก และใช้ผ่อนคลายความตึงเครียด ความเหนื่อยล้าจากการทำงานได้ดี ดังนั้น งานที่ต้องการความสนุกจึงมักจะจ้างหมอลำซึ่ง โดยเฉพาะงานเทศกาลหรืองานประเพณีของหมู่บ้านที่มีวัยรุ่นเป็นผู้หาเงินมาจ้างหมอลำ จะมีการระบุว่าต้องจ้างหมอลำซึ่งมาสดงในงาน

๔.๓.๒ ด้านเนื้อหาการแสดง

๔.๓.๒.๑ สามารถแทรกกลอนลำเพื่อการพัฒนาเข้าไปในการแสดง

เนื่องจากเป็นหมอลำที่มีโอกาสเข้าประกวดในงานต่างๆบ่อยครั้ง ดังนั้น จึงเป็นหมอลำที่มีกลอนลำ “เฉพาะกิจ” อยู่มาก เมื่อไปลำตามงานทั่วๆไปก็สามารถนำกลอนลำที่เคยใช้ในการประกวด หรือได้รับรางวัลจากการประกวดมาแทรกไว้ในการแสดงหมอลำ

๔.๔ ศักยภาพการให้สารบันเทิงของหมอลำเรื่องต่อกลอน

๔.๔.๑ ด้านรูปแบบ

๔.๔.๑.๑ สามารถสร้างความน่าสนใจด้วยชุดการแสดงที่หลากหลาย

การแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอน ทำได้หลากหลายและครบวงจร เพราะมีทั้งการร้องเพลงตลาด และกลอนตลาด(กลอนลำที่กำลังได้รับความนิยมของแต่ละยุคสมัย) การแสดงท่าประกอบ เช่น เดิน ฟ้อน แม้กระทั่งตลก เท่ากับเป็นตัวเลือกให้ผู้ชมได้เลือกดูตามความชอบใจ ทำให้สามารถดึงดูดความสนใจของผู้ชมให้อยู่กับหมอลำได้ทุกช่วงเวลา

๔.๔.๑.๒ สามารถสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชมได้ทุกที่

เวลาหมอลำไปแสดงที่ใดก็มักจะพูดถึงชื่อหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ทำให้ผู้ชมของหมู่บ้านนั้นรู้สึกว่า หมอลำให้ความใกล้ชิดสนิทสนมอย่างมาก นอกจากนี้ หมอลำยังเปิดโอกาสให้ผู้ชมแสดงออกหลายๆอย่าง เพื่อเป็นการร่วมปฏิสัมพันธ์กับหมอลำ เช่น การที่ผู้ชมขอหอมแก้มหมอลำผู้ชาย การขอจับไม้จับมือหมอลำผู้หญิงหรือหางเครื่องสาว ๆ การยื่นดอกไม้คล้องพวงมาลัยและให้รางวัลแก่หมอลำ แสดงให้เห็นว่าผู้ชมกับหมอลำมีความใกล้ชิดกันมาก

๔.๔.๑.๓ มีความสามารถสร้างความบันเทิงทางเสียงให้ผู้ชมได้สูง

แม้ว่าหมอลำทุกประเภทสามารถสร้างความบันเทิงให้ผู้ชมได้ แต่สำหรับหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น ทำได้อย่างถึงที่สุด เพราะการร้องเพลงและการลำของหมอลำ มีการใช้เครื่องเสียงที่สมบูรณ์แบบให้เสียงดังกระหึ่ม การเล่นดนตรีของนักดนตรีและการร้องของหมอลำก็อยู่ในระดับมืออาชีพ ทำให้คุณภาพเสียงจัดอยู่ในขั้นดี ทำให้ได้บรรยากาศครึกครื้นสนุกสนานแบบการแสดงสด การลำจึงเป็นช่วงเวลาให้ผู้ชมใจจดใจจ่อรอคอยเป็นพิเศษ เพราะเหมือนกับการได้ดูคอนเสิร์ตแบบชาวบ้าน เนื่องจากหมอลำเรื่องต่อกลอนน่าสนใจกว่าการเปิดฟังจากเครื่องเสียงมาก ดังนั้นเมื่อมีการแสดงสดของหมอลำช่วงการลำกลอนตลาด หรือร้องเพลงตลาดจะได้รับความสนใจจากผู้ชมมาก จนทำให้ผู้ชมออกมาเต้นหรือฟ้อนหน้าเวทีหมอลำ

๔.๔.๑.๔ การสร้างความสนใจโดยความอลังการของชุดแสดง

หมอลำเรื่องต่อกลอนสมัยนี้ พยายามปรับเปลี่ยนให้มีรูปแบบที่น่าสนใจและตระการตาอย่างยิ่งด้วยการลงทุนด้านชุดที่หมอลำสวมใส่ทั้งหญิงและชาย ซึ่งเป็นชุดที่ประดับประดาด้วยเพชรเทียม ภูบาวและแพรพราวเหมือนชุดลิเก มีแบบและสีสันที่แตกต่างกันอย่างหลากหลายน่าตื่นตาตื่นใจ นับเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ชมทุกวัยในปัจจุบันสนใจรอคอยอยู่กับที่เพื่อดูว่าใครจะใส่ชุดอะไรออกมา จะสวยงามจับตาเพียงใด ผิดกับสมัยก่อนเมื่อจบการแสดงชุด

การเดินโหรีของนางเครื่องแล้วผู้ชมวัยรุ่นก็จะทยอยกลับ เพราะการลำสมัยนี้ แม้จะเป็นเรื่องในวรรณคดีเก่า ๆ เช่น ชุณนางอั้ว นางแตงอ่อน ก็มีหมอลำใส่ชุดประดับเลื่อมและเพชรเทียมอย่างสวยงาม ออกมาเต็มเวที เป็นการเรียกความสนใจจากผู้ชมซึ่งยังคงอยู่หน้าเวที พร้อมทั้งจะรับฟังเรื่องราวข่าวสารจากหมอลำ

๔.๔.๑.๕ การแบ่งช่วงการแสดงเป็นหลายช่วงเพื่อเอาใจผู้ชมทุกกลุ่ม

ผู้ชมของหมอลำเรื่องต่อกลอนมีหลายประเภท ดังนั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนจึงเป็นหมอลำที่ต้องสามารถทำให้ผู้ชมหลาย ๆ ประเภทให้ความสนใจตลอด เช่น ถ้าเป็นช่วงการร้องเพลงหรือลำประกอบการเดินของนางเครื่อง หรือลำเดินกลอนซึ่งแทรกอยู่ในการลำเป็นเรื่องก็เป็นที่ถูกใจของวัยรุ่น ถ้าเป็นช่วงการแสดงตลกก็เป็นที่ถูกใจของคนเพศทุกวัย ถ้าเป็นช่วงการลำแบบเป็นเนื้อเรื่องก็เป็นที่ชื่นชอบของคนวัยกลางคนไปจนคนสูงอายุ

๔.๔.๒ ด้านเนื้อหาสาระ

๔.๔.๒.๑ ความสามารถในการสร้างเป็นเรื่องราวแบบละคร

หมอลำเรื่องต่อกลอนโดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาได้เพราะมีผู้แสดงจำนวนมาก ตั้งแต่พระเอก นางเอก ตัวประกอบ และตัวตลก เวลาลำก็ต้องอาศัยบท (Script) ในการนำเสนอเพราะต้องมีการจัดลำดับและระเบียบในการแสดง โดยเฉพาะช่วงของการลำแบบลำเป็นเรื่อง ดังนั้น ถ้าหากจะสอดแทรกเนื้อหาเพื่อการพัฒนาหรือแทรกแนวคิดในการยกระดับคุณภาพชีวิตก็สามารถแทรกลงไปในบทของหมอลำเรื่องได้เลย หากจะทำให้เรื่องราวที่ต้องการเสนอไปสู่ผู้รับสาร ก็สามารถจัดให้อยู่ในรูปแบบต่อไปนี้ได้ เช่น การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด การทำให้เห็นพิษภัยของโรคติดต่อ การทำให้เห็นประโยชน์ของการอนุรักษ์ธรรมชาติ ฯลฯ หรือจะทำเป็นบทแยกออกมาต่างหากจากการลำในท้องเรื่องเพื่อใช้ลำในการนำเสนอเรื่องที่ต้องการสอดแทรกหรือให้ข้อคิดในการพัฒนาได้ โดยแต่งเป็นกลอนลำสำหรับลำสลับกับการเดินเรื่อง เช่น ลำเรื่องนิทานแก้วหน้าม้า (ซึ่งแม้จะเป็นเรื่องในวรรณคดี) แต่พอมีบทเดินกลอนตอนหมอลำจะเข้าฉากหรือออกมาจากฉาก ก็สามารถแทรกทำนองลำแบบสนุก ๆ จังหวะคึกคักเร้าใจ เช่น ทำนองลำเต้ย เช่น เต้ยรณรงค์ต้านยาบ้า หรือเป็นลำเดิน เช่น ลำเดินการป้องกันโรคเอดส์ ลำเพลงการใช้ชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง

๔.๔.๒.๒ สามารถแทรกเนื้อหาเพื่อการพัฒนาในบทของตัวตลก

แม้ในสายตาของคนทั่วไปจะเห็นว่าการแสดงตลกของตลกหมอลำไม่สามารถจะหาสาระจริงจังอะไรได้ เพราะเหมือนกับการพูดเล่น ล้อเล่น แต่ในความเป็นจริงแล้ว

ตลกของหมอลำกลับเป็นจุดขายที่น่าสนใจมากที่สุดอีกจุดหนึ่งของหมอลำแต่ละคณะ เพราะการ
แสดงตลกจะมีเพียงบางช่วงและอาจจะเป็นการแสดงคันการแสดงบนเวทีของแต่ละชุด แต่ผู้ชม
หมอลำจะสนใจและตั้งใจดูตลกมาก เรียกได้ว่า หมอลำเรื่องตลกตอนทุกคณะ จะโด่งดังหรือ
ไม่ ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการเล่นตลกและมุขตลกเป็นสำคัญ เพราะผู้ชมหมอลำทั้งหมด จะตั้งหน้า
ตั้งตารอตลกอย่างตั้งอกตั้งใจ บางคนถึงกับรอตลกแล้วค่อยกลับบ้านโดยไม่สนใจการแสดง
อย่างอื่นเลยก็มี

ดังนั้น เราจะพบได้บ่อยที่เมื่อมีการแสดงตลกของหมอลำก็จะมีตัวตลก
นำเรื่องการรักษาสุขภาพอนามัย การรณรงค์โครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลมากล่าวถึง แม้ไม่ได้ตั้ง
ใจทำให้เป็นเรื่องราวจริงจัง แต่ก็ทำให้ผู้ชมได้รับข้อคิดจากการตลกอยู่ไม่น้อย

๕. จุดแข็งและจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงของหมอลำ

จากหัวข้อศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (Edutainer) ของหมอลำ
ลำประเภทต่าง ๆ นั้น หมอลำแต่ละประเภทก็มีจุดแข็ง จุดอ่อนต่างกันออกไปตามคุณสมบัติเด่น
ของหมอลำ เราสามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบ ศักยภาพของหมอลำแต่ละประเภทโดยพิจารณา
ตามจุดแข็งจุดอ่อนได้ดังนี้

ประเภทหมอลำ	จุดแข็ง	จุดอ่อน
หมอลำกลอน	-ราคาไม่แพงเมื่อเทียบกับหมอลำกลุ่มอื่น -สามารถสร้างความสนุกสนานได้ด้วยวิธีง่ายๆคือ มีหมอลำกับหมอแคนก็แสดงได้แล้ว -มีความเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมสูง ทำให้ผู้ชมหมอลำจริงๆ ได้ฟังหมอลำแท้ๆ -มีช่วงเวลาที่ใช้ในการลำยาวนาน ทำให้สามารถถ่ายทอดเนื้อหาการลำได้เต็มที่ -มีความเป็นอิสระในขณะแสดงสูง -มีเอกลักษณ์ รักษาขนบการลำที่มีสุนทรีย์ได้ -มีประสบการณ์การลำสูง มีความสามารถอื่น เช่น แต่งกลอนลำได้ดี มีปฏิภาณไหวพริบดี	-ขาดโอกาส ไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้รับสาร -ช่องทางทั้งโอกาสแสดงมีน้อยลง แคบลง -รูปแบบการแสดงไม่มีจุดที่น่าสนใจสำหรับคนรุ่นใหม่ -มีภาพลักษณ์เป็นหมอลำที่โบราณ ลำสมัย -กลุ่มผู้รับสารเป็นกลุ่มคนสูงอายุและมีจำนวนน้อยลงเรื่อยๆ -เนื้อหาและการแสดงบางอย่างเข้าใจได้ยากและไม่ร่วมสมัย -ไม่เป็นวัตถุดิบที่ผู้ผลิตสื่อมวลชนสนใจ
หมอลำกลอนชิง	-ประยุกต์มาจากหมอลำกลอนทำให้สามารถแสดงได้ทั้งการลำแบบขนบและแบบใหม่ -มีเนื้อหาเพื่อการพัฒนาในสัดส่วนพอเหมาะ -รองรับรสนิยมของผู้ชมแบบเก่าก็ได้ แบบใหม่ก็ได้	-หมอลำส่วนใหญ่อายุค่อนข้างมากแล้ว จึงไม่อยู่ในความนิยม ของวัยรุ่นและเด็ก -รูปแบบและองค์ประกอบการแสดง เช่น เวทีดนตรี ยังไม่ทันสมัยมากพอที่จะเรียกร้อง หรือ

		กระตุ้นความสนใจวัยรุ่นได้
หมอลำซิ่ง	-สามารถสร้างความสนุกสนานถูกใจวัยรุ่น -มีราคาหลายระดับ ตั้งแต่ถูกที่สุดโดยเฉพาะหมอลำซิ่งรุ่นเด็กๆ ไปจนถึงราคาสูง เหมาะกับงานชาวบ้านทั่วไป ทำให้ได้รับการจ้างบ่อยๆ -มีความพร้อมที่จะดิ้นรน ปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ทันสมัยได้เสมอ -รวมความหลากหลายของการแสดงเอาไว้ -ยังมีช่องทางที่เป็นโอกาสในการแสดงได้มาก เพราะอายุน้อย(ถ้าไม่เลื่อมความนิยมไปก่อน)	-ไม่มีการวางพื้นฐานการเป็นหมอลำที่ดี ทำให้หมอลำลำไม่ได้ดีเท่าที่ควร -หมอลำขาดการบ่มเพาะ มีการเร่งผลิตหมอลำเพื่อจะออกรับงานแสดงเร็วเกินไปทั้งๆที่หมอลำมีประสบการณ์น้อย -หมอลำไม่มีคลังความรู้ด้านกลอนลำ กลอนลำจึงไม่กว้างขวาง นำกลอนลำมาใช้ได้น้อย -ความมีสาระในเนื้อหาการลำยังมีน้อย เพราะยังขาดการเรียนรู้ ยังท่องจำกลอนลำได้ไม่มาก -หมอลำลอกเลียนแบบ เช่น เลียนแบบนักร้องมากกว่าอาศัยความสามารถในการลำแท้จริง -เกิดง่าย ตายเร็ว เพราะไร้รากแก้ว -การแสดงออกบางครั้งส่อแหลมต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ายั่วเย้าทางเพศ และไม่เหมาะสม -เป็นบ่อเกิดแห่งการทะเลาะวิวาทกันไม่จบสิ้น
หมอลำหมู่	-มีการแสดงที่แปลกใหม่เสมอเพราะพัฒนาปรับปรุงวงทุกปี -มีปัจจัยการแสดงที่ดูหรูหรา อลังการ ยิ่งใหญ่ -หมอลำสร้างความน่าสนใจได้ด้วยรูปร่างหน้าตา เพราะเป็นวัยเดียวกับผู้ชมส่วนใหญ่ คือ วัยรุ่น -มีการแสดงน่าสนใจที่จะดึงดูดผู้ชมได้หลายอย่าง เช่น การร้องเพลง มีการเต้นโชว์ของหางเครื่อง มีการลำเรื่อง มีตลก รีวิวประกอบเพลง -ช่วยสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรมได้ดี -สามารถสร้างการยอมรับในกลุ่มผู้รับสารได้หลายกลุ่ม ทำให้มีแนวโน้มว่าจะมีการสืบทอดผู้รับสารยาวนาน -มีช่องทางกว้าง เช่น โอกาสรับงานแสดงมาก	-ราคาค่าจ้างค่อนข้างแพงมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะเป็นหมอลำขนาดใหญ่ มีการลงทุนสูง ทำให้หาดูได้ยากเมื่อเทียบกับหมอลำแบบอื่น -มีการลดความประณีตในการแสดงหมอลำลงไปมากเมื่อเทียบกับสมัยก่อน เช่น การลำจริงๆ เพื่อเดินเรื่องน้อยลง -การมีลำดับสคริปต์ที่แน่นอน ทำให้ขาดความยืดหยุ่นในการแสดง -การใช้เครื่องดนตรีสากลประกอบการลำโดยถือเอาความสะดวก ทำให้สุนทรียะของการลำลดน้อยลง

จุดแข็งและจุดอ่อนที่มีผลต่อศักยภาพในการเป็นผู้ให้สารบันเทิง

หากพิจารณาลักษณะจุดอ่อนจุดแข็งและศักยภาพของหมอลำประเภทต่างๆ แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกันก็จะทำให้เห็นว่า หมอลำแต่ละประเภทมีจุดแข็งและศักยภาพที่เหมาะสมกับการให้สารบันเทิงแตกต่างกันออกไป ตามคุณสมบัติของหมอลำแต่ละประเภท เช่น หมอลำบางประเภทมีศักยภาพของการให้สารมากกว่าความบันเทิงเพราะการแสดงนั้นใช้เนื้อหาที่มีสาระอยู่เป็นอันมาก ขณะที่หมอลำบางประเภทนั้นให้สารน้อยกว่าความบันเทิงเพราะมีคุณสมบัติการแสดงที่เน้นความสนุกสนานมากกว่า

เมื่อจัดแบ่งประเภทหมอลำต่างๆ แล้วใช้เกณฑ์การแบ่งจุดแข็งและจุดอ่อนของศักยภาพของหมอลำจะพบรายละเอียดดังนี้

จุดแข็งของหมอลำกลอน มีจุดแข็งอยู่ที่ตัวหมอลำกลอนซึ่งส่วนใหญ่มีคุณภาพคือมีความเป็นหมอลำแท้ๆ มีความรู้เรื่องการลำมากถึงขั้นเป็นครูหมอลำสอนคนอื่นได้ และมีศักยภาพการเป็นผู้ให้สารบันเทิง (Eduainer) สูง เพราะเนื้อหาการลำยังมีความเข้มข้นด้วยสาระประเภทต่างๆที่เป็นเรื่องมีคุณค่าแบบเก่าอยู่มาก เช่น เรื่องขนบธรรมเนียมจารีตอันดีงาม การสั่งสอนขัดเกลาคิดใจผู้ชมด้วยหลักศาสนา ฯลฯ เพียงแต่การเป็นผู้ให้สารบันเทิงของหมอลำกลอนนั้นเป็นได้กับผู้ชมบางกลุ่ม เช่น คนวัยกลางคนและผู้สูงอายุ เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นกลุ่มผู้ชมจึงนับว่ายังมีน้อย

ถ้าหากหมอลำกลอนมีการปรับปรุงรูปแบบการลำและวิธีการนำเสนอให้สอดคล้องกับความต้องการและรสนิยมของผู้ชมให้มากขึ้น และพยายามขยายกลุ่มเป้าหมายให้มากขึ้น คือ สร้างโอกาสให้คนหลายๆ วัยได้ดูมากๆ ก็น่าจะทำให้มีกลุ่มผู้ชมเพิ่มมากขึ้น

จุดแข็งของหมอลำกลอนซึ่ง จุดแข็งอยู่ที่การผสมผสานเนื้อหาที่เป็นของเก่าเก่าให้เข้ากับรูปแบบการนำเสนอที่เป็นของใหม่ เช่น ประยุกต์การลำแบบลำกลอนเข้ากับดนตรีสากล ทำให้เกิดทางเลือกใหม่สำหรับผู้ที่ชอบหมอลำที่มีความสนุกสนานมากกว่าหมอลำกลอน คือหมอลำยังสามารถลำแบบเก่าได้และยังแสดงแบบหมอลำยุคใหม่ได้ ทำให้เป็นหมอลำที่สามารถดูได้ทั้งวัยรุ่นและผู้อาวุโส เป็นการเอาใจคนทั้งสองกลุ่มที่ปกติมักจะมีรสนิยมอยู่คนละชั่ว แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคตคือ กลุ่มหมอลำประเภทนี้จะเป็นผู้สืบทอดลักษณะเด่น เช่น การลำของหมอลำกลอนมาผลิตซ้ำหรือนำมาผลิตใหม่ เพราะได้รับกลอนลำ แนวคิด วิธีปฏิบัติมาจากหมอลำกลอนมาก

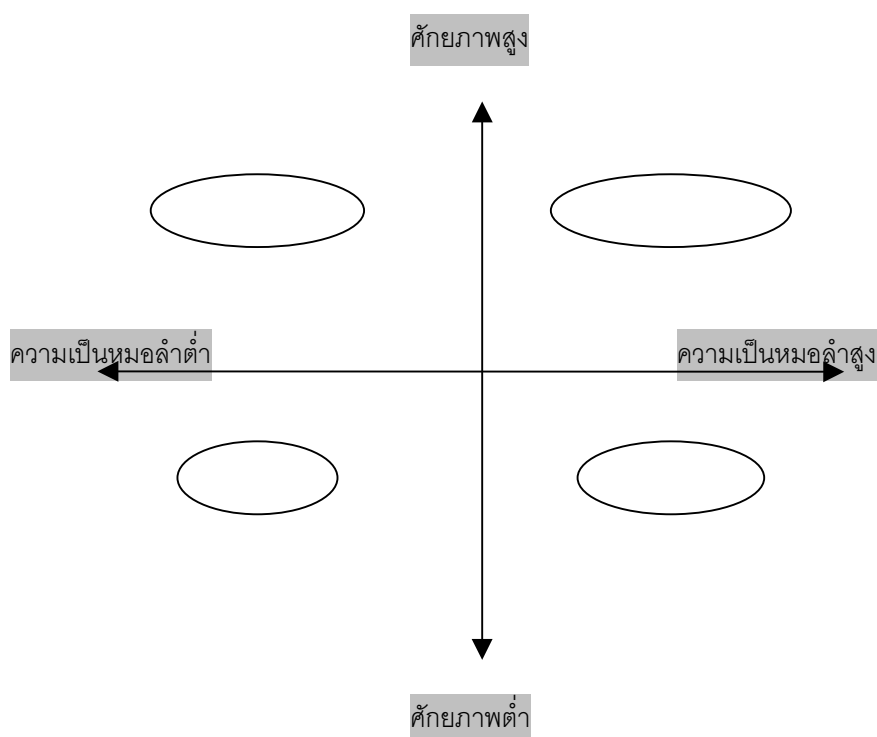
จุดแข็งหมอลำซึ่ง จุดแข็งอยู่ที่การใช้การแสดงแบบใหม่ๆ หลากๆอย่าง มารวมเข้ากันอย่างไม่มีระบบ เช่น ร้องเพลงทุกประเภทที่กำลังได้รับความนิยม เดินทุกท่าที่คิดว่าเป็นท่า เอากลอนลำของหมอลำกลอนมาลำบ้าง การแสดงมีความเป็นอิสระสูง เพราะไม่มีกรอบที่แน่นอน แม้จะมีการแบ่งการลำเป็นยก แต่ในความจริงเวลาแสดงบนเวทีในสถานการณ์จริงหมอลำ

ถ้าจะไม่มีโอกาสได้ทำตามนั้น ความเป็นตัวของตัวเองมีน้อยเพราะต้องคอยทำให้ถูกใจคนขอเพลงอยู่เสมอ การแสดงจึงไม่ให้เนื้อหาสาระมากนัก

อย่างไรก็ตาม ความสามารถอย่างหนึ่งที่หมอลำซึ่งทำได้คือทำให้วัยรุ่นมารวมตัวกันได้มาก แม้ว่าจะเป็นการมาเพื่อความสนุกสนานก็ตาม แต่ถ้ามองว่าเป็นเบื้องต้นของการทำให้คนจำนวนมากหันมาให้ความสนใจกับหมอลำประเภทคู่มากขึ้น ก็ถือว่าเป็นหมอลำซึ่งประสบความสำเร็จในการทำให้การแสดงแบบพื้นบ้านถึงการแสดงสมัยใหม่เป็นที่สนใจของคน

จุดแข็งหมอลำเรื่องต่อกลอน มีจุดแข็งอยู่ที่การรวมเอาความบันเทิงหลายรูปแบบที่สามารถตอบสนองรสนิยมของคนทุกเพศ ทุกวัย มาไว้ด้วยกันในการแสดงแต่ละครั้ง ทำให้คนทุกกลุ่มได้รับความสนุกสนานทั่วหน้า ที่สำคัญคือ ความสามารถทำให้การแสดงหมอลำนั้นเป็นเรื่องยิ่งใหญ่ เป็นเรื่องของความสวยงาม ความอลังการและมีความทันสมัยด้วยรูปแบบการแสดงที่ปรับปรุงให้เป็นสมัยใหม่อย่างมาก ขณะเดียวกันก็ยังรักษาการลำเรื่องต่อกลอนเอาไว้ แม้จะไม่เหมือนกับการลำแบบสมัยก่อนทั้งหมด เพราะมีการปรับปรุงวิธีการแสดงเพื่อให้สอดคล้องรสนิยมของคนรุ่นใหม่มากขึ้น เช่น การใช้การลำเรื่องผสมกับการลำเดินกลอน ร้องเพลงตลาด

ทีมวิจัยได้วางตำแหน่งของหมอลำประเภทต่าง ๆ โดยอาศัยเกณฑ์การเป็นหมอลำที่มีศักยภาพในการให้สาระบันเทิง และเกณฑ์ความเป็นหมอลำเพื่อแบ่งกลุ่มหมอลำ เพื่อพิจารณาว่าหมอลำประเภทใดมีศักยภาพในการให้สาระบันเทิงมากหรือน้อย และดูว่าหมอลำประเภทใดยังคงมีความเป็นหมอลำสูงหรือต่ำ การจัดตำแหน่งวางหมอลำในบริเวณต่าง ๆ นี้ เป็นการพิจารณาจากภาพรวมของหมอลำทั้งหมด เมื่อเปรียบเทียบในบรรดาหมอลำด้วยกันในทัศนะของทีมวิจัยเอง ทำให้สามารถจัดวางตำแหน่งหมอลำได้ดังนี้

จากการเปรียบเทียบในระหว่างหมอลำด้วยกันเองนั้น จะเห็นได้ว่า หมอลำกลอนและหมอลำกลอนซึ้งนั้น มีความเป็นหมอลำอยู่มาก เพราะ ยังสามารถรักษาขนบการลำแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้หลายอย่าง หลักฐานที่บ่งบอกชัดเจนคือ การใช้กลอนลำประกอบดนตรีพื้นบ้านเป็นส่วนใหญ่ และไม่นิยมเอากลอนลำหรือเพลงตลาดมาใช้ในการแสดง แต่สิ่งที่ต่างกันคือ หมอลำกลอนซึ่งมีศักยภาพในการให้สาระบันเทิงสูงกว่าหมอลำกลอน เพราะหากดูจากกลุ่มผู้ชมที่มาฟังหมอลำกลอนซึ่งแล้วจะได้ว่ากลุ่มผู้ชมมีจำนวนมากกว่า และผู้ชมก็จะได้ทั้งรูปแบบความบันเทิงและเนื้อหาที่เป็นสาระ แต่หมอลำกลอนนั้น แม้จะได้เนื้อหาสาระมาก แต่รูปแบบความบันเทิงกลับมีน้อยกว่า

ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนและหมอลำซึ้งนั้น อยู่ในกลุ่มของความเป็นหมอลำต่ำเพราะหมอลำทั้งสองประเภทนี้ ส่วนใหญ่มีการกลายพันธุ์ไปมาก คือ มีการใช้รูปแบบการแสดงแบบสมัยใหม่เข้ามาผสมผสานมากจนกระทั่งทำให้การลำแบบขนบแบบดั้งเดิมนั้นลดน้อยลง เช่น การร้องเพลงมากกว่าลำ เดินมากกว่าพ็อน เป็นต้น

ส่วนที่ต่างกันคือ หมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น มีความศักยภาพในการให้สาระบันเทิงมากกว่าหมอลำซึ้ง เพราะเมื่อเปรียบเทียบกลุ่มผู้ชมของหมอลำแล้ว จะเห็นว่ากลุ่มผู้ชมมีจำนวนมากกว่า และผู้ชมก็จะได้เห็นทั้งรูปแบบความบันเทิงและเนื้อหาที่เป็นสาระที่มากกว่าหมอลำซึ้ง

จากแผนภูมิดังกล่าวจะเห็นว่าหมอลำประเภทต่างๆ มีตำแหน่งของการวางอยู่ในกลุ่มต่างกันออกไป เป็นสิ่งที่น่าพิจารณาว่า ทำอย่างไร จึงจะทำให้หมอลำทุกประเภท มีศักยภาพในการให้สาระบันเทิงมากในระดับใกล้เคียงกัน และ ขณะเดียวกันก็สามารถรักษาระดับความเป็นหมอลำเอาไว้ได้อยู่มาก สำหรับการรักษาความเป็นหมอลำไว้ได้นั้น เป็นเครื่องหมายประกันคุณภาพอย่างหนึ่งว่า ถ้ามีความเป็นหมอลำมาก ก็หมายถึงมีคุณภาพของความรู้เรื่องหมอลำและ

๖. แนวทางการพัฒนาศักยภาพของหมอลำ

การหาทางพัฒนาศักยภาพของหมอลำนั้น ทีมวิจัยได้ประมวลจากงานสัมมนาที่จัดขึ้นสองครั้ง ที่ จ.ขอนแก่น และที่ จ.อุบลราชธานี จากงานสัมมนาทั้ง ๒ ครั้งนั้น มีหมอลำได้เสนอแนวทางการพัฒนาศักยภาพของหมอลำหลายแนวทาง

การที่หมอลำได้ช่วยกันสรุปและหาแนวทางที่จะพัฒนาศักยภาพของตัวเองในการสัมมนาทั้ง ๒ ครั้งนั้น เป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่า เมื่อเจ้าของวัฒนธรรม(คือหมอลำในฐานะผู้สร้างและผู้สืบทอดวัฒนธรรม) ได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น ก็เท่ากับว่า เป็นความคิดที่

เกิดขึ้นโดยผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย แนวทางที่เกิดขึ้นโดยการเสนอแนะโดยเจ้าของวัฒนธรรมเช่นนี้นับเป็นสิ่งสำคัญและพบเห็นได้ยาก กับการที่นานๆครั้ง เจ้าของวัฒนธรรมจะได้มีโอกาสกล่าวหรือแสดงความคิดของตัวเองออกมาในฐานะเจ้าของ จากการที่บรรดาหมอลำได้ช่วยกันคิดหาแนวทางที่จะสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้โดยตัวของเจ้าของวัฒนธรรมเอง ทำให้ทีมวิจัยพอที่จะประมวลและสรุปแนวทางการพัฒนาหมอลำได้ หลายประการ

การหาทางพัฒนาศักยภาพของหมอลำในที่นี้เป็นการพยายามหาวิธีที่จะทำให้หมอลำมีศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ยังรักษาความเป็นหมอลำเอาไว้ให้ได้มากที่สุด เพราะเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ปัญหาที่มีอยู่ของหมอลำคือ เมื่อหมอลำกลายเป็นผู้ให้ความบันเทิงมากก็มากจนกระทั่งอยู่ในระดับที่กลายพันธุ์หมอลำไป จนเป็นเพียงหมอลำแต่ในนาม เพราะคุณภาพของความเป็นหมอลำที่แท้จริงนั้นลดลงเรื่อยๆ ส่วนหมอลำที่พยายามรักษาระดับคุณภาพคือ พยายามรักษาความเป็นหมอลำตามแบบแผนการลำแบบดั้งเดิมของตนเอาไว้ให้ดีที่สุด ก็เป็นหมอลำที่สร้างความบันเทิงสำหรับสังคมยุคใหม่ได้น้อย จนทำให้มีปัญหาเรื่องการดำรงอยู่ เพราะเป็นหมอลำที่ไม่อาจตอบสนองรสนิยมความสนุกสนานแบบที่คนยุคใหม่นิยมชมชอบได้

ดังนั้น ในการหาแนวทางการพัฒนาศักยภาพของหมอลำจากการประมวลข้อสรุปที่ได้ในงานสัมมนานั้น ทีมวิจัยเห็นว่าการที่จะไม่ให้หมอลำมีศักยภาพน้อยลงเนื่องจากการกลายเป็นผู้ให้ความบันเทิงแต่อย่างเดียว แต่ยังมีสาระอันจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาได้ด้วย ทีมวิจัยจึงจำแนกแนวทางการพัฒนาหมอลำออกเป็น ๒ แนวทาง คือ

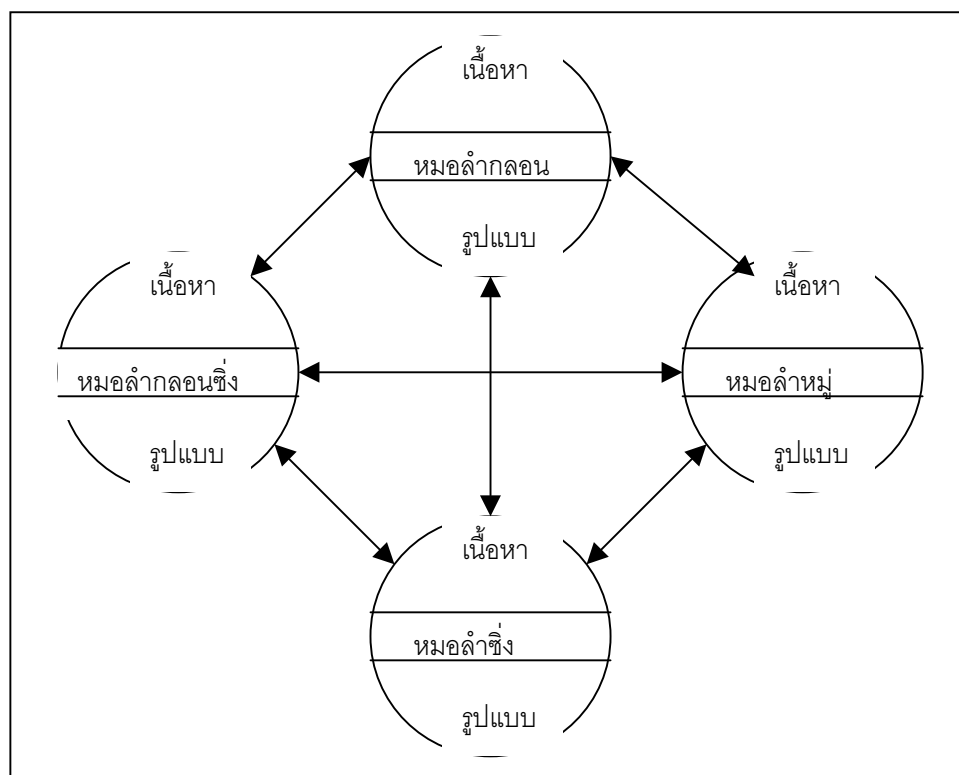
๖.๑ การหยิบยืมลักษณะเด่นข้ามประเภท

การพัฒนารูปแบบนี้เป็นการหาแนวทางหยิบยืมเอาลักษณะเด่นของหมอลำประเภทหนึ่งไปใช้กับหมอลำอีกประเภทหนึ่ง ให้หมอลำแต่ละประเภทลองใช้ลักษณะที่ดีของหมอลำประเภทอื่นแบบประสานประโยชน์กัน(Articulation) โดยที่หมอลำแต่ละประเภทดึงเอาข้อเด่นของหมอลำประเภทอื่นไปใช้กับตัวเอง โดยดูว่าจะนำลักษณะของประเภทใดไปใช้ประโยชน์ได้ และเข้ากับตัวเองได้ดีที่สุด เช่น เอาคุณสมบัติบางอย่างของหมอลำซึ่ง ไปใช้กับหมอลำกลอน เอาคุณสมบัติบางอย่างของหมอลำเรื่องไปใช้ในหมอลำซึ่ง การถ่ายทอดเอาจุดเด่นไปปรับประยุกต์ใช้นี้ เพื่อทำให้มีกำลังแข็งแกร่งขึ้น ปิดจุดบกพร่อง เป็นการเรียนรู้และลองผิดลองถูกเพื่อพัฒนาตัวเองให้ดีที่สุด และเป็นการทำให้คงอยู่ทั้งหมด ไม่ใช่ให้เหลือเพียงหมอลำประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเดียว เพื่อให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเพื่อให้เป็นทางเลือกแก่ผู้ชมที่จะได้เลือกจ้างหมอลำไปใช้ให้เหมาะสมกับรสนิยมและลักษณะงาน

ปัจจุบันก็มีการหยิบยืมคุณสมบัติของหมอลำประเภทอื่นไปใช้แล้ว คือ หมอลำซิ่ง ที่มีการยืมรูปแบบของหมอลำเรื่องมาใช้ เช่น การแสดงเป็นเรื่องและแต่งตัวแบบหมอลำหนุ่ม มีการแสดงของตัวตลก เพื่อสร้างความหลากหลายและไม่ซ้ำซากอยู่กับรูปแบบเดิมๆ หมอลำกลอนก็เอาลักษณะบางอย่างของหมอลำซิ่งมาใช้ เช่น ความยืดหยุ่นในการแสดงโดยการลำหรือร้องเพลงตามคำขอที่พอจะทำได้ หมอลำเรื่องเอาทำนองการลำแบบเก่าๆของหมอลำกลอนที่มีอยู่หลายทำนองไปใช้

การหยิบยืมคุณสมบัติของหมอลำประเภทอื่นไปใช้แบบผสมผสานในที่นี้ คือ หมอลำที่รู้ว่าตัวเองมีข้อบกพร่องด้านอะไรก็พยายามชดเชยข้อบกพร่องส่วนนั้น ไม่ได้หมายความว่า หมอลำกลอนต้องไปทำให้กลายเป็นหมอลำแบบหมอลำเรื่อง แต่หมายถึงการหยิบ หรือ เลือกลักษณะคุณสมบัติหรือลักษณะที่ดีไปเพิ่มให้กับตัวเอง

การหยิบยืมคุณสมบัติที่ดีข้ามประเภทหมอลำนั้น สามารถทำได้กับรูปแบบและเนื้อหาของหมอลำทุกประเภท ดังภาพนี้

การวิจัยในครั้งนี้ นอกจากการได้ข้อสรุปว่า หมอลำประเภทต่างๆ ต้องมีอะไรหรือ “ต้องทำอะไร” บ้างจึงจะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เป็นผู้ให้สารบันเทิงได้ แล้ว ทีมวิจัยยังจะเสนอว่า หมอลำควร “ทำอะไร” เพื่อการได้มา ทีมวิจัยจะกล่าวถึงดังนี้

๑. การสังเกตและการเรียนรู้จากหมอลำประเภทอื่น โดยอาศัยช่องทางที่เหมาะสม เช่น การเข้าสัมมนา จากการจัดสัมมนาที่ผ่านมา ๒ ครั้งนั้น ทำให้ทีมวิจัยสังเกตเห็นรูปแบบการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของบรรดาหมอลำอย่างหลากหลาย เพราะโอกาสที่หมอลำจะได้มาพบปะกันตั้งแต่หมอลำชั้นครู ไปจนถึงหมอลำรุ่นลูกหลานนั้น หาได้ยากยิ่ง ดังนั้น ในงานสัมมนา จึงมีบรรดาหมอลำที่มีอาวุโส คอยตักเตือน เสนอแนะ และให้ข้อคิดอยู่ตลอดเวลา เช่น ในงานสัมมนาที่ จ.อุบล มีนพดล ดวงพร และหมอลำทองมาก จันทะลือ ที่ช่วยแนะนำข้อควรปฏิบัติตัวในการแสดง เช่น ความมีสัมมาคารวะ ความนอบน้อม การรู้จักความชอบและธรรมเนียมปฏิบัติของคนในหมู่บ้านที่ไปแสดงอันจะเป็นผลดีต่อหมอลำที่เข้าฟังสัมมนา

๒. ปัจจุบัน เนื่องจากมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น มีสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศน์ ที่มีข้อมูลข่าวสารหลายอย่างซึ่งหมอลำสามารถหามาฟังได้ เช่น มี VCD บันทึกการแสดงสดของหมอลำประเภทต่างๆ เช่น VCD บันทึกการแสดงสดของหมอลำเรื่องต่อกลอน VCD บันทึกการแสดงสดของหมอลำซิ่ง หมอลำสามารถหาดูการแสดงเพื่อการเรียนรู้และหยิบยืมคุณลักษณะเด่นของหมอลำประเภทอื่นได้ง่าย

๓. จากการเรียนรู้และสอบถามผู้รู้หรือผู้สนใจ การถามผู้มีประสบการณ์ เพื่อปรับปรุงพัฒนาตนเอง เพราะกลุ่มคนเหล่านี้อาจจะมีมุมมอง มีแง่คิดที่ตัวหมอลำเองคาดไม่ถึง หลายๆอย่างเป็นข้อคิดที่ดีที่จะทำให้พัฒนาศักยภาพของตนเองได้ เช่น หมอลำไพบูลย์ จ.มหาสารคามที่มักจะมาพูดคุย ชักถามหาข้อเสนอนะจาก เชียงคำภา เสมอ ซึ่งเชียงคำภา เป็นทั้งนักจัดรายการวิทยุ เป็นทั้งนักประพันธ์กลอนลำ เป็นทั้งเจ้าของสำนักงานหมอลำ ข้อแนะนำหลายอย่างที่หมอลำไพบูลย์นำไปปฏิบัติแล้ว ได้ผลดียิ่ง เช่น ที่เชียงคำภาให้สัมภาษณ์

๔. การเรียนรู้ด้วยตนเองจากครูหรือหมอลำที่มีประสบการณ์ โดยการเข้าร่วมสนทนา เข้าร่วมการสังเกตการณ์ เช่น หมอลำยุภาพร สายลมเย็น ซึ่งเป็นหมอลำกลอนซึ่งใช้วิธีการเรียนรู้จากหมอลำเทวี บุตรตัว ที่เป็นหมอลำกลอน โดยการติดตามไปยังที่ต่างๆเมื่อมีโอกาส เพื่อเป็นการเรียนรู้ ขณะเดียวกัน หมอลำเทวี บุตรตัวก็ใช้โอกาสที่ หมอลำยุภาพร สายลมเย็น ได้ติดตามมานี้คอยบอกเล่า หรือสั่งสอน ให้ข้อคิด แลกเปลี่ยนทัศนะกันอยู่เสมอ

๕. การสร้างกลุ่มพันธมิตร เพื่อเป็นกัลยาณมิตรในบรรดาหมอลำด้วยกัน เช่น ทวนทอง หัวหน้าหมอลำคณะหนูภาววิเศษศิลป์ กับ สันติ หัวหน้าหมอลำคณะประถมนันทศิลป์ เป็นเพื่อนกัน เมื่อมีวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ที่จะใช้พัฒนาปรับปรุงการแสดงก็

สามารถปรึกษาหารือ ขอคำแนะนำกันได้ เช่น เรื่องเครื่องเสียง การเป็นต้นแบบต้นคินำพาเพื่อน หมอลำคณะอื่นพัฒนาเรื่องรูปแบบและระบบการแสดงเป็นต้น

๖.๒ การพัฒนาการป้อนเข้า(Input)ในการเป็นหมอลำ

แนวทางอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพของหมอลำได้คือการ เริ่มต้นที่การพัฒนาตัวหมอลำเอง ในที่นี้คือ การพัฒนาการป้อนเข้าให้กับหมอลำ เป็นการพัฒนาศักยภาพของผู้ผลิต เพื่อให้หมอลำมีคุณสมบัติและคุณภาพที่ดี เช่น การที่จะเป็นหมอลำที่ดีได้ต้องมีการเรียนลำจนมีพื้นฐานความรู้มากพอสมควร มีการสั่งสมข้อมูลที่เป็นกลอนลำและความรู้รอบตัวด้านต่างๆ ให้มาก การสั่งสมประสบการณ์ในการลำ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ตลอดจนทักษะในการลำ รวมทั้งสิ่งเหล่านี้ เรียกว่าเป็น Input ที่ต้องมีในตัวหมอลำ ยิ่งถ้าหมอลำมีสิ่งๆที่เข้าไปในตัวเยอะมาก ก็ยิ่งทำให้มีความชำนาญในการเป็นหมอลำ สามารถเพิ่มศักยภาพในการให้สาระบันเทิงแก่ผู้ชมได้ดีมากขึ้นตามลำดับ

การพัฒนาศักยภาพของผู้ผลิตในที่นี้สามารถใช้กับหมอลำทุกประเภท โดยการพัฒนา ความรู้ของหมอลำให้มากขึ้นอยู่ตลอดเวลา ระดับความรู้ของหมอลำมี ๓ ขั้นที่จะบ่งบอกหรือแสดงว่าหมอลำมีความรู้ระดับใด ถ้าจะพัฒนาตัวผู้ผลิตในที่นี้หมอลำจึงต้องพัฒนาหรือทำให้ตัวเองมีความรู้ทั้ง ๓ ระดับให้ได้ ดังนี้

๖.๒.๑ ความรู้ระดับล่างสุด เป็นความรู้เบื้องต้น และความรู้พื้นฐาน ส่วนใหญ่หมอลำมักจะถูกคาดหวังว่าต้องรู้จักหรือผ่านขั้นนี้ไปได้แล้วจึงจะสามารถออกปฏิบัติงานได้ การเรียนรู้เบื้องต้นก่อนจะพัฒนาขึ้นไปสู่ขั้นความรู้ต่อไปนั้นมักจะเป็นความรู้เชิงเทคนิคที่ฝึกหัดกันได้โดยใช้เวลาเพียงไม่นาน เช่น การออกเสียง การตั้งเสียงให้รู้จักระดับเสียงของตัวเอง วิธีการลำทำนองต่างๆ วิธีออกท่าพ้อง การลำให้เข้ากับเสียงแคน หรือเสียงดนตรีอื่นที่ใช้ประกอบ

ถ้าเป็นหมอลำประเภทคู่อย่างหมอลำกลอน หมอลำซึ่งในขั้นนี้ก็จะเรียนจากกลอนลำที่จะนำไปใช้ลำให้ได้ เบื้องต้นอาจจะเป็นกลอนลำไหว้ครู หรือกลอนลำแนะนำตัวเอง บอกชื่อเสียงเรียงนาม ถิ่นฐานบ้านช่องของตัวเอง กลอนถามข่าวคราวเจ้าภาพ ส่วนหมอลำเรื่องก็จะเป็นกลอนลำที่เอาไว้อำในท้องเรื่องที่ตนเองรับบทบาทแสดง

แต่ยังมีปัญหาที่พบคือ หมอลำบางคนนั้น กระทั่งความรู้ขั้นนี้ยังไม่สามารถทำได้ด้วยซ้ำไป เช่น หมอลำรุ่นอาวุโสกล่าวว่า หมอลำรุ่นใหม่ ๆ ที่ยังเป็นเด็กบางคนยังออกเสียงโถละนอไม่ถูกหรือไม่เข้ากับเสียงแคนก็ออกปฏิบัติงานแล้ว และหมอลำบางคนมีความรู้เพียงขั้นนี้ ก็หยุดการเรียนรู้ และไม่พัฒนาไปสู่ความรู้ขั้นต่อไปอีก ทำให้ขาดศักยภาพการที่จะเป็น ผู้ให้สาระบันเทิง

๖.๒.๒ การพัฒนาความรู้เชิงเนื้อหา เป็นการเรียนรู้หมวดหมู่กลอนลำประเภทต่างๆ คือต้องท่องจำกลอนลำให้ได้มากขึ้น ต้องเรียนรู้ว่าเป้าหมายของการไปลำในแต่ละครั้งคืออะไร เพื่อจะได้ใช้กลอนลำให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืองานในครั้งนั้น เช่น ถ้าเป็นงานบุญกฐิน งานบวช งานแต่งงาน งานศพ จะต้องลำกลอนแบบใดบ้าง หรือการลำตอบโต้กับคู่หมอลำจะต้องใช้กลอนลำอะไรบ้าง เพราะการลำแต่ละครั้งมีหลายหมวด เช่น ว่าด้วยเรื่องตำนาน ประวัติศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องอานิสงส์การทำบุญ ฯลฯ

ความรู้ในขั้นนี้จะต้องอาศัยประสบการณ์มากขึ้น ต้องรู้จักการตีความหมาย ทำความเข้าใจความหมายของเนื้อหาว่ามีอะไร ในเนื้อหากลอนลำนั้นมีคำสอนหรือแนวคิดอะไรอยู่บ้าง เช่น มีความศักดิ์สิทธิ์เครื่องขมิ้น มีน้ำเสียงเทิดทูนบูชา มีน้ำเสียงของความหวังหาอาวรณ์ ความปีติโสมนัส ฯลฯ เพราะหมอลำต้องตีความจึงจะสามารถถ่ายทอดอารมณ์ออกมาเป็นเสียงลำได้ดี เช่นเดียวกับที่หมอลำเรื่องต้องรู้ว่ากลอนลำที่เป็นบทของตัวเองนั้นเป็นบทที่ต้องแสดงอารมณ์อย่างไร ต้องแสดงในฐานะอะไร

ความรู้ในระดับนี้รวมไปถึงการรู้ว่าอะไรเป็นจุดเด่นของตัวเอง เช่น หมอลำบางคนรู้ว่ามีลูกคอหลายชั้น บางคนรู้ว่าตัวเองมีน้ำเสียง บางคนมีวิธีพูดจาให้สนุก มีสรวลเริงร่า พูดได้คล่องแคล่วไม่ติดขัด บางคนรู้ว่ามีมุขตลกมาก รู้จักสรรหาเรื่องราวมาเล่าให้ผู้ชมได้ฟัง บางคนมีความรู้เรื่องโลกเรื่องธรรมมากสามารถหยิบยกมาบอกเล่าได้อย่างละเอียดลออ เป็นต้น การที่รู้ในระดับนี้เพื่อจะได้รู้ว่าจะรักษาจุดเด่นหรือพัฒนาต่อไปอย่างไร

๖.๒.๓ พัฒนาความรู้ที่แท้จริงในความเป็นหมอลำ คือการเข้าถึงจิตวิญญาณของการเป็นหมอลำ ความเชื่อที่ฝังลึกอยู่ในการแสดงของหมอลำกลอน รู้ว่าเป็นหมอลำต้องทำอะไรจึงจะสามารถพิทักษ์ความสูงส่งของการแสดง นั่นคือ ต้องพยายามถ่ายทอดแต่สิ่งที่ดี มีคุณค่า พยายามขจัดสิ่งที่จะดึงให้คุณค่าหมอลำตกต่ำลงมา ต้องรู้วาทศิลป์ที่แท้จริงและความสูงส่งของหมอลำมีอะไร

ความรู้ในขั้นนี้เกิดขึ้นได้จากการสั่งสม ผ่านการบ่มเพาะอย่างยาวนาน จนสามารถรู้จักวิธีคิดวิธีปฏิบัติที่สืบทอดต่อกันมานั้นว่าสิ่งใดที่ทรงคุณค่าและเป็นมรดกทางศิลปะและทางความคิด หรือ ภูมิปัญญาที่ต้องรู้จัก เช่น หมอลำสมัยก่อนต้องรักษาการไหว้อ้อยอครุ เป็นเรื่องสำคัญ การประกอบพิธีจัดคายอ้อเพื่อไหว้ครูก่อนการลำ เป็นสิ่งที่หมอลำต้องเรียนรู้ เพราะถือว่า หมอลำต้องมีครุ มีการเรียนรู้แบบ “เรียนตามพ่อ ก่อตามครุ” เพื่อที่จะสามารถ “สืบทอดแทนแนว” ของครุหมอลำได้อย่างมีแบบแผนและยั่งยืน

บทที่ ๖

กลยุทธ์การสื่อสารแบบสาระบันเทิงของหมอลำประเภทต่างๆ

ตามปกติแล้ว การดูกลยุทธ์การสื่อสารของหมอลำมักเป็นการดูกลยุทธ์แบบตั้งรับ เช่น การดูว่า หมอลำเปิดรับสารอย่างไร ด้วยช่องทางไหน มีความเข้าใจเนื้อหาสารเพียงไร การตีความสารเพื่อการพัฒนาของหมอลำเป็นอย่างไร แต่การวิเคราะห์ครั้งนี้ ทีมวิจัยจะพิจารณากลยุทธ์การสื่อสารเชิงรุกด้วย

การพิจารณากลยุทธ์เชิงรุกในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของหมอลำนั้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร เพื่อให้เห็นว่า องค์ประกอบการสื่อสารอันได้แก่ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสารนั้นมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันอย่างไร ทั้งนี้ แต่ละองค์ประกอบก็จะมีวิธีการ และกลยุทธ์ย่อยๆ หลากหลายรูปแบบ ซ่อนอยู่ในองค์ประกอบการสื่อสารแต่ละอย่างอีกชั้นหนึ่ง

อนึ่ง การพิจารณากลยุทธ์การสื่อสารเชิงรุกของหมอลำในที่นี้ ยังมีความเชื่อมโยงสืบเนื่องมาจากบทที่แล้วคือ เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องศัพทภาพ กล่าวคือ ในบทที่แล้วเมื่อเราทราบว่ หมอลำมีความสามารถและมีจุดแข็งหลายประการ ไม่ว่าจะเป็น ความเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีความเป็นมายาวนาน มีสามารถยืนหยัด คงทน ผ่านร้อนผ่านหนาวและกระแสการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้มาตลอดนับร้อยปี ทั้งยังเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีขอบเขตกว้างขวางทั้งด้านผู้ส่งสาร (มีหมอลำหลายประเภท) และขอบเขตด้านผู้รับสาร (มีผู้ชมเป็นจำนวนมาก หลายกลุ่ม หลายวัย) มีความผูกพันกับผู้รับสารอย่างลึกซึ้ง เพราะความเป็นหมอลำนั้น ซึ่งลึกอยู่ในกระแสความคิด อยู่ในวิถีชีวิตของบรรดาชาวอีสานอย่างแยกจากกันไม่ออก ต่อไปก็เป็นการนำไปสู่การที่จะดูว่า เมื่อหมอลำมีความสามารถอะไรๆ แล้ว แล้วหมอลำยังสามารถทำได้อย่างไร อีกด้วย

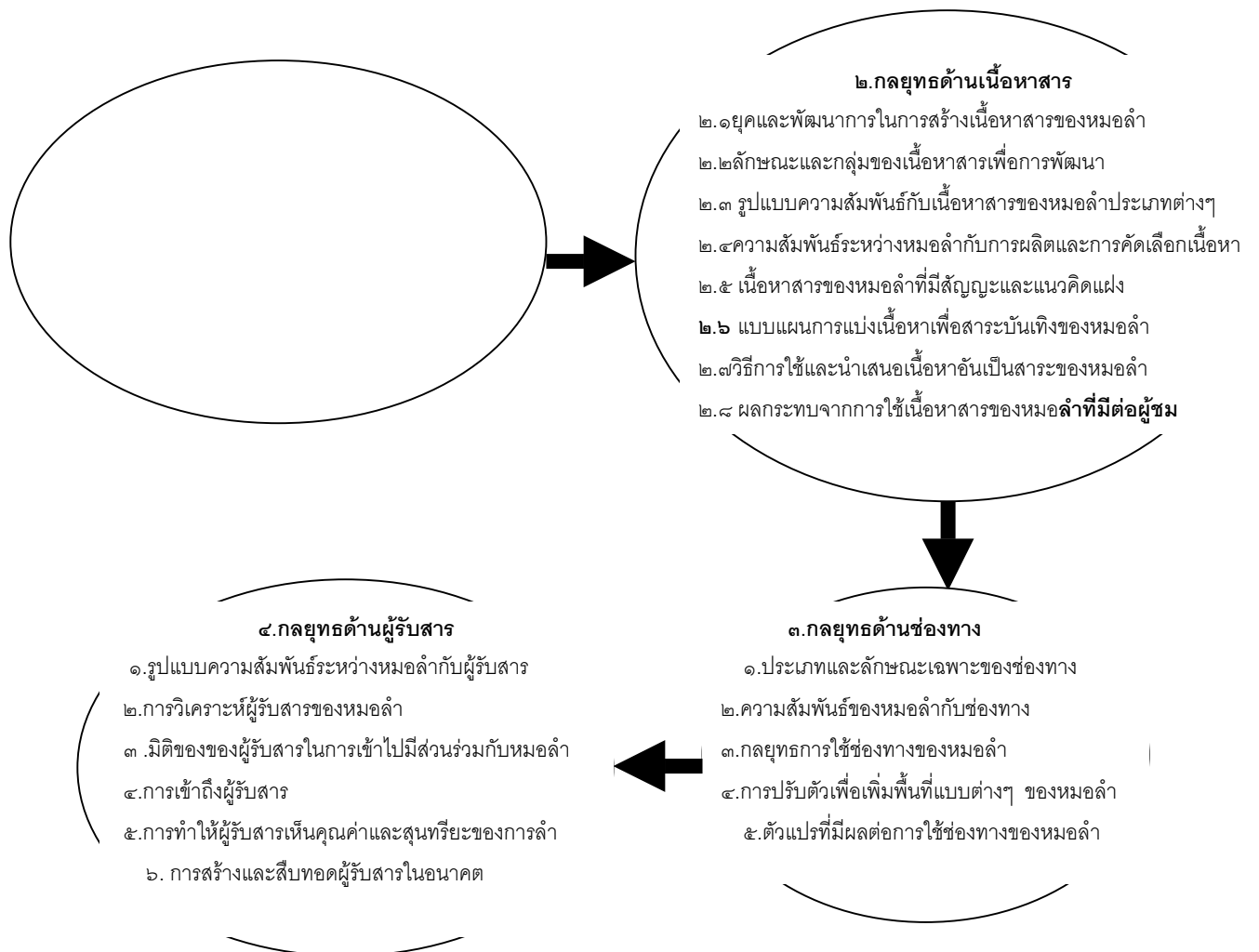
ผู้วิจัยวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาของหมอลำนั้น เป็นการวิเคราะห์ภายใต้กรอบของความหมายการพัฒนาที่กินความกว้างว่า “การพัฒนา” ในงานวิจัยนี้ไม่ได้ใช้ในความหมายแคบๆ เฉพาะเรื่องการพัฒนาตามวาระแห่งชาติและเป็นแนวนโยบายหลักของรัฐบาลเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนเท่านั้น เช่น การพัฒนาคุณภาพชีวิต การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด ป้องกันโรคติดต่อ รักษาสิ่งแวดล้อม อนุรักษ์วัฒนธรรม ฯลฯ เท่านั้น หากแต่ยังหมายถึงรวมถึง การเสริมสร้างสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ดีงาม ให้เกิดการปลูกฝังและถ่ายทอด เข้าใจและคุ้นเคย เกิดการซึมซับ ซาบซึ้ง และเห็นความสำคัญของศิลปการแสดงพื้นบ้าน อันจะเป็นบ่อเกิดในการหล่อหลอมความมีจิตสำนึกให้รักและภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของ

ท้องถิ่น ช่วยให้เกิดความคิดและจิตสำนึก ในการปฏิบัติตัวตามศีลธรรม ระเบียบสังคม ช่วยเพิ่มพูนและสั่งสมทางวัฒนธรรม ช่วยยกระดับจิตใจและอารมณ์ ให้มีความละเอียดอ่อน และซาบซึ้งในศิลปะและสุนทรียะ ตลอดจนแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ไปสู่ผู้ชม เพื่อนำไปสู่การกล่อมเกลา การเพาะบ่ม เพื่อทำให้เกิดการยกระดับจิตใจของคนในสังคมให้ละเอียดอ่อน เป็นการพัฒนาในระดับวัฒนธรรมแล้วค่อยนำไปสู่การพัฒนาสังคมต่อไป

ดังนั้น การวิเคราะห์กลยุทธ์การสื่อสารแต่ละประเด็นก็จะยึดถือคำนิยามการพัฒนาเบื้องต้นนี้เป็นสำคัญ เพราะกลยุทธ์ทุกอย่างของหมอลำนั้น แม้ไม่ได้มีส่วนโดยตรงต่อการพัฒนาในทัศนะหรือความเข้าใจของคนทั่วไป เช่น การพัฒนาตามวาระแห่งชาติและเป็นแนวนโยบายหลักของรัฐบาล แต่ก็มีผลต่อการพัฒนาด้านชุมชน วัฒนธรรม และสังคมที่จะทำให้เกิดกระบวนการการพัฒนาที่ดีต่อไปได้

หากพิจารณาภาพโดยรวมแล้ว จะเห็นว่า มีกระบวนการที่ต่อเนื่องกันเป็นทอดๆ โดยที่เราจะมองภาพกระบวนการดังกล่าวเป็นผังขนาดใหญ่ตามองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร โดยเริ่มจากกลยุทธ์ด้านผู้ส่งสาร มีการสร้างและปรับเปลี่ยนตัวเอง มีการสร้างแบบแผนการเป็นสื่อสารแบบสาระบันเทิง จากนั้น นำไปสู่กลยุทธ์การสร้างและถ่ายทอดเนื้อหาสาร ผ่านช่องทางต่างๆ จนเนื้อหาสารเหล่านั้น ไปถึงผู้รับสาร

ในแต่ละองค์ประกอบที่เป็นกลยุทธ์การสื่อสารของหมอลำนั้น ก็จะมีรายละเอียดปลีกย่อยของการใช้กลยุทธ์แต่ละหัวข้อออกไปอีก ตามผังดังนี้

กระบวนการที่เป็นกลยุทธเชิงรุกของหมอลำในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นกระบวนการที่มีขนาดใหญ่มาก ดังนั้นผู้วิจัยจะแยกวิเคราะห์ทีละส่วนโดยเรียงไปตามลำดับองค์ประกอบการสื่อสารดังนี้ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร

การสื่อสารของหมอลำกับชุมชนนั้น หมอลำมีการใช้กลยุทธแบบต่างๆ กันตามลักษณะองค์ประกอบการสื่อสารที่ต่างกัน โดยจะกล่าวถึงหัวข้อต่างๆ ดังนี้

๑. กลยุทธด้านผู้ส่งสาร

- ๑.๑ กลยุทธการสร้างและพัฒนาตนเองตนเองของหมอลำ
- ๑.๒ กลยุทธการปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำ
- ๑.๓ คุณสมบัติของหมอลำในการสื่อสารแบบสาระบันเทิง
- ๑.๔ เกณฑ์และการแบ่งหมอลำในการเป็นสื่อเพื่อการพัฒนา

๑.กลยุทธ์ด้านผู้ส่งสาร

๑.๑ กลยุทธ์การสร้างและพัฒนาตนเองตนเองของหมอลำ

ก่อนจะมาเป็นผู้ส่งสารที่ดีนั้น หมอลำมีกระบวนการเรียนลำที่เป็นแบบแผน กว่าที่จะมาเป็นหมอลำ ผู้เรียนลำก็มีการพัฒนาตนเองจนกลายมาเป็นหมอลำสมบูรณ์แบบ อย่างไรก็ตาม การสร้างและพัฒนาตนเองของหมอลำในสมัยก่อนกับปัจจุบันนี้ มีความแตกต่างกันในรายละเอียดอยู่หลายประการดังจะแสดงให้เห็นต่อไป ลำดับขั้นตอนการเรียนลำ มีดังนี้

๑.๑.๑ การเริ่มเรียนเป็นหมอลำ

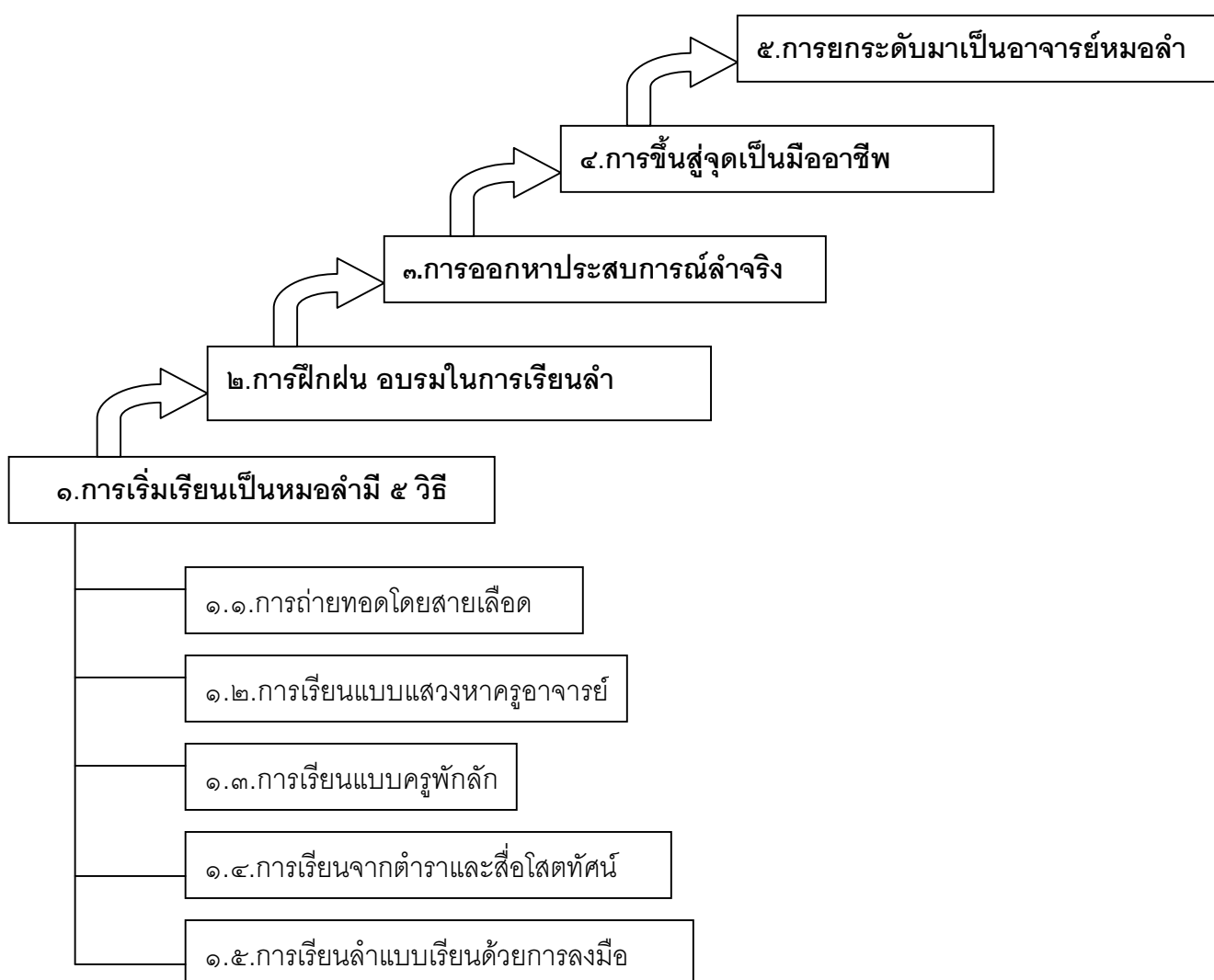
๑.๑.๒ กระบวนการฝึกฝนอบรมในการเรียนลำ

๑.๑.๓ การออกหาประสบการณ์การลำจริง

๑.๑.๔ การขึ้นสู่จุดเป็นมืออาชีพ

๑.๑.๕ การยกระดับขึ้นมาเป็นอาจารย์สอนหมอลำ

ลำดับขั้นบันไดในการพัฒนาตนเองของหมอลำสามารถแสดงเป็นแผนภาพดังนี้

๑.๑.๑ การเริ่มเรียนเป็นหมอลำ

การเรียนรู้และการสั่งสมความรู้ความชำนาญของหมอลำจากสมัยก่อนจนมาถึงปัจจุบัน มีวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดหลายแบบ ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมแต่ละยุคสมัย และมีระดับความเข้มข้นในการเรียนรู้ที่ต่างกันออกไป ตัวแปรที่มีผลต่อการเรียนรู้ของหมอลำนั้น คือตัวแปรบริบททางเวลาและสังคมที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ ยิ่งเวลาผ่านไปจากสมัยก่อนมาสู่สมัยปัจจุบัน ความเข้มข้นของการเรียนลำนั้นก็ลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากการให้ความสนใจและความพยายามของคนก็ลดลงไปด้วย สังเกตจากการเรียนของหมอลำสมัยก่อนกับสมัยปัจจุบันมีความต่างกันอย่างเห็นได้ชัดทั้งกระบวนการการเรียนลำและเนื้อหาการลำที่เรียน

การเรียนเป็นหมอลำในสมัยก่อนนั้น มีลักษณะการเรียนลำหลายรูปแบบคือ การที่จะได้ความรู้ของหมอลำมีวิธีการหลายๆแบบ ตามความถนัดและโอกาสของผู้เรียนลำ แต่โดยมากก็จะเป็นการเรียนจากครูหมอลำโดยตรง ผู้ที่เรียนลำก็จะแสวงหาครูอาจารย์ที่สอนหมอลำและเรียนลำแบบค่อยเป็นค่อยไป ปัจจุบันนี้ หมอลำที่เคยเรียนในระบบแบบสมัยก่อนนั้นกลายมาเป็นหมอลำชั้นครู มีอาวุโสสูงและมีลูกศิษย์มากมาย และลูกศิษย์เหล่านั้นก็ยังมีลูกศิษย์ในชั้นต่อมามาก เช่น หมอลำเคน ดาเหลา หมอลำทองมาก จันทะลือ หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน หมอลำบุญเพ็ง ฝ้ายวิชัย หมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ หมอลำเทวี ฟ้าห่วน หมอลำกฤษณา บุญแสน หมอลำรัฐจวน ดวงเด่น หมอลำศรีพร หมอลำสมาน หงษา ฯลฯ

สมัยก่อน การเรียนของหมอลำรุ่นอาวุโสดังกล่าวมานี้ มีรูปแบบการเรียนลำที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ มีการเรียนลำอย่างเข้มข้นโดยเริ่มจากการทดสอบน้ำเสียงและท่าทางประกอบ มีการฝึกฝนให้ซ้ำของ เช่น การฝึกท่องกลอนลำ ฝึกเขียนกลอนลำด้วยตัวเอง ในขณะที่มีการฝึกฝนนั้น อาจจะมีการฝึกแบบใช้เทคนิค หรือฝึกตามรูปแบบของครูหมอลำแต่ละคน แต่โดยรวมแล้ว คนที่เรียนลำทุกคนจะได้ฝึกลูกคอ ลูกเอื้อน ฝึกกล่าวด(ทำนอง) ต่างๆ พร้อมกับฝึกท่าทางลีลาการฟ้อนประกอบ

ในขณะที่ฝึกฝนเรียนเป็นหมอลำนั้น ใช้เวลาในการเรียนอยู่กับครูอาจารย์หลายปี หรือจนกว่าจะมั่นใจและคิดว่าเป็นหมอลำได้ ครูสอนหมอลำก็เคี่ยวเข็ญอย่างเข้มงวด โดยหลังจากสอนพื้นฐานการลำแล้ว ให้มีการแสดงโดยจำลองจากเวทีจริงมาใช้ฝึกฝน ในวันใดที่มีการซ้อมชาวบ้านก็จะพากันมาดู มาชมการฝึกซ้อม ทำให้เกิดบรรยากาศคล้ายการแสดงจริง ทั้งนี้บททดสอบลูกศิษย์เพื่อที่จะตัดสินการจบหลักสูตร คือ การนำลูกศิษย์ไปแสดงหมอลำในเวที ให้ออกลำในงานที่จัดขึ้นในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง เมื่อครูเห็นว่าลูกศิษย์พอออกงานได้แล้ว ให้ทำพิธียกช่อ(ยกครู) และเมื่อเป็นหมอลำแล้วยังสั่งสมประสบการณ์ไปตลอดชีวิตของการลำ

วิธีการเรียนเป็นหมอลำแบบสมัยก่อนนี้ เป็นผลดีต่อการสร้างและบ่มเพาะหมอลำ เพราะเป็นการเรียนที่มีการวางรูปแบบและพัฒนาหมอลำเอาไว้อย่างเป็นระบบที่แน่นอน ตั้งแต่วัยเริ่มต้นเรียนลำไปจนถึงขั้นออกจากสำนักไปรับงานเป็นหมอลำได้ กล่าวได้ว่า ทุกขั้นตอนของการเรียนลำนั้น ครูหมอลำมีระบบตรวจสอบและรับประกันคุณภาพ ดังจะเห็นได้จากการที่ครูเห็นสมควรว่าลูกศิษย์สามารถออกงานได้แล้ว จึงจะให้ทำพิธียกอ้อ(ยกครู) และปล่อยให้ออกไปรับงาน

รูปแบบการเรียนลำของหมอลำสมัยก่อนมีหลายรูปแบบ ดังนี้

๑.๑.๑.๑ การถ่ายทอดโดยสายเลือดศิลปิน

เป็นศิลปินที่มีต้นตระกูลเป็นหมอลำสามารถสืบประวัติกลับไปได้ ว่า ปู่ย่าตาทวดเคยเป็นหมอลำมาก่อน พอมาถึงรุ่นพ่อแม่ก็ทำให้ตัวหมอลำที่ยังเป็นเด็กเกิดแรงบันดาลใจอยากเป็นหมอลำ เนื่องจากพ่อแม่หรือญาติที่เป็นหมอลำ จากนั้นก็เริ่มต้นเรียนลำกับพ่อแม่หรือญาติๆ ก่อนจะออกหาเรียนกับอาจารย์คนอื่นๆต่อไป

หมอลำประเภทนี้จึงมีความผูกพันและเชี่ยวชาญในการเป็นหมอลำมาก เนื่องจากเริ่มเรียนลำมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย และบางคนก็เป็นหมอลำมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก เช่น หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน เริ่มเรียนหมอลำตั้งแต่อายุได้ ๕ ขวบ กับบิดาซึ่งก็เป็นหมอลำ โดยได้ฝึกเขียนอ่านตามแบบฉบับของพระณร สอนการลำโต้ตอบระหว่างกลอนชายหญิง เช่น กลอนลำทางสั้น กลอนลำยาว และกลอนลำเกี่ยว จึงนับว่าบิดาเป็นครูคนแรกในการเรียนลำ ครั้นอายุ ๘ ขวบ เรียนอยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ ก็มีประสบการณ์การลำโดยออกไปลำกับคณะหมอลำเพลินประจำหมู่บ้าน และได้รับบทเป็นตัวเอกตอนเป็นเด็ก เมื่อโตขึ้นยังได้ไปเรียนลำจากหมอลำคนอื่นๆอีกหลายคน ทำให้สั่งสมความรู้หลายๆอย่างจนมีความสามารถในการลำมากเป็นพิเศษ

การที่หมอลำสามารถเรียนลำกับครูหมอลำหลายคนได้นั้น เป็นจุดแข็งอย่างหนึ่งของหมอลำเพราะหมายถึงเป็นการเรียนที่ไม่ปิดกั้น คือ ไม่ได้บังคับว่าทั้งชีวิตต้องมีครูคนเดียว การเรียนเป็นหมอลำจึงทำให้มีโอกาสรับการฝึกฝน สามารถเฝ้าหาความรู้จากครูหมอลำได้หลายคน ด้วยเหตุนี้ หมอลำที่มีอายุโสมมากในปัจจุบันจึงเป็นหมอลำที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการลำอย่างแตกฉานหลายๆแขนง เพราะมีโอกาสได้รับการถ่ายทอดวิชาจากครูหลายคน

๑.๑.๑.๒ การเรียนแบบแสวงหาครูอาจารย์เอง

เบื้องต้นที่สุดของการเรียนเป็นหมอลำประเภทนี้คือ การเสาะแสวงหาครูบาอาจารย์ที่เป็นหมอลำและมีความเชี่ยวชาญ มีชื่อเสียงโด่งดังมากต้องขอไปอยู่อาศัยเป็นลูกศิษย์ เมื่อได้เข้าไปเรียนในสำนักของอาจารย์แล้วก็ต้องทำงานบ้าน รับใช้อาจารย์ทุกอย่างแม้กระทั่งการทำนาทำไร่ให้อาจารย์ ตกเย็นจึงได้พ่องจำกลอนลำและเรียนรู้จากอาจารย์

สิ่งที่เป็นจุดแข็งของการเป็นหมอลำในสมัยก่อนคือ นอกจากการได้รับการยกย่องด้วยความเคารพว่าหมอลำเป็นผู้รู้ เป็นครูที่สำคัญของชุมชนแล้ว การเป็นครูหมอลำยังเป็นที่รักของคนในชุมชนมาก คือมีคนเลื่อมใส เชื่อถือศรัทธามากมาย เพราะการเรียนเป็นหมอลำสมัยก่อนทำได้ยากเนื่องจากต้องผ่านการเรียนอย่างหนักและมีความสามารถจริงๆ เมื่อเป็นหมอลำเก่งแล้ว จึงมีคนมากมายพาลูกหลานไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์ คนที่มาเป็นลูกศิษย์เรียนลำด้วย ก็ยอมมอบกายเป็นผู้รับใช้ ยอมเป็นผู้ทำงานให้สารพัด

“สมัยนั้นไม่มีครูสอน อย่าง ๔ - ๕ จังหวัด ได้ยินข่าวว่าคนนั้นคนนี้ลำเก่ง มีความรู้เก่ง พ่อกับแม่ก็ดันดันนำไปฝากเป็นลูกศิษย์ลูกหา ยอมทำนาให้กิน ๔ - ๕ ปีเป็นคนรับใช้ของเขา ของครูบาอาจารย์ แต่ก่อนนี้ใครเป็นครูหมอลำ นาไม่ต้องจ้าง วัวควายไม่ต้องไปเลี้ยงเอง เพราะลูกศิษย์ที่มาเรียนลำไปเลี้ยงเอง อยู่กินกับเขา ถ้าอาจารย์เขารักจริง ๆ ก็จะไม่เอาค่าจ้างถูก ๆ บางทีก็ไม่เอาด้วยซ้ำ เมื่อสอนไปแล้วนิสัยคนก็ไม่เหมือนกัน อย่างพ่อกับแม่ประยูรเมื่อสอนลูกศิษย์ลูกหาไปแล้ว ก็จะไม่ยอมทิ้งลูกศิษย์ลูกหา ถ้าคนนี้ไม่ยอมไปทางนี้ ก็บังคับให้เป็นไปทางอื่น”

(หมอลำศรีพร แสงสุวรรณ ,สัมภาษณ์ ๒๑ เมษายน ๒๕๔๖)

“การเรียนลำ ตั้งแต่เริ่มแรก แต่ก่อนเรียนก็ไม่มีสำนักงานหมอลำ ใครมีญาติพี่น้องเป็นหมอลำก็ไปเรียน ในขณะที่เราไปเรียนมันก็ไม่มีเงินไปเรียน เราก็ไปทำนาให้เขา มีงานอะไรก็ช่วยทำเป็นแลกเอาความรู้กับเขาเลย ไปอยู่กับเขาเท่ากับเป็นลูก เป็นสมาชิกในบ้าน ใช้ทำอะไรก็ทำทุกอย่างเหมือนอยู่บ้านตัวเอง แต่ก่อนมันเงินไม่เยอะต้องทำงานแลกเอา ก็เรียนอย่างน้อย ๆ ๓ ปี ถ้าคนเก่งก็ไม่ถึงปีก็ได้กลอนลำก็ค่อยออกลำได้สอนแล้วเราก็ท่องกลอน ถ้าเราท่องกลอนได้แล้วก็มาลำให้อาจารย์ฟัง แล้วก็จะบอกจังหวัดอีกทีหนึ่ง แต่ก่อนสอนแบบนี้ กลอนลำอย่างน้อย ๆ ก็ ๒๐๐ กลอน ๑๐๐ กว่ากลอน เพราะว่าแต่ก่อนมันลำถึงสว่าง ก็ต้องให้มาเรียนมีความรู้สักหน่อยสำหรับแต่ก่อน”

(หมอลำยุภาพร สายลมเย็น ,สัมภาษณ์ ๙ เมษายน ๒๕๔๖)

นอกจากนี้ หมอลำหลายคนยังมีความพยายามดิ้นรน ขวนขวาย หาความรู้ ท่องกลอนลำจากครูอาจารย์อื่น ๆ อีกหลายคน เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์และได้กลอนลำมากขึ้น เช่น หมอลำทองมาก จันทะลือ (ศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ สาขากวีแสดงพื้นบ้าน หมอลำ) ตั้งแต่ออกเรียนลำจนกระทั่งถึงขั้นแตกลำนั้น ได้เรียนลำอยู่กับอาจารย์สอนกลอนลำ ถึง ๕ คน คือเริ่มเรียนกับพระอาจารย์อ่อน(เป็นพระภิกษุ)อยู่ ๒-๓ ปี จากนั้นพระอาจารย์ส่งให้ไปเรียนต่อกับน้องชายของท่าน ชื่อหมอลำคำอ้าย ที่อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม อีก ๑ ปี

รูปแบบการเรียนล่ำจะเป็นการเรียนแบบตัวต่อตัว และต้องไปอยู่สำนักของอาจารย์ มีการรับใช้ปรนนิบัติช่วยกิจการงานของอาจารย์ทุกอย่างเป็นค่าตอบแทน จากนั้นก็กลับมาอยู่บ้านเรียนกับพระอาจารย์อ่อนต่อไปอีกระยะหนึ่ง โดยการเรียนรู้เรียนรู้ คดีโลกคดียุทธธรรม

เมื่ออาจารย์เห็นว่าเรียนความรู้ได้มากพอแล้ว ขาดแต่वादล่ำและจังหวัดจะโคนยังไม่ดี น่าจะมีการไปแสวงหาความรู้และประสบการณ์เพิ่มเติม พระอาจารย์อ่อนจึงแนะนำให้หมอล่ำทองมาก ไปเรียนกับอาจารย์ฉวย เจริญสุข บ้านชาติ อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น ขณะที่เรียนอยู่กับอาจารย์ฉวยนั้นมีลูกศิษย์ร่วมสำนักถึง ๒๐ คน เป็นการเรียนล่ำเตี้ย อาจารย์ให้ช่วยทำนาเป็นค่าเรียน เรียนกับอาจารย์ฉวยปีเดียวก็เลิก ระหว่างนี้การล่ำก็ยังไม่ดีขึ้นมากนัก ต่อจากนั้นได้แสวงหาอาจารย์ต่อไปอีก ระยะนี้ไปเรียนอยู่กับสำนักพระมหาปิ่น วัดบ้านหนองไฮ ตำบลโพนพิทักษ์ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น อีก ๑ ปี

ที่บ้านหนองไฮนี้เองได้พบกับ อาจารย์คำผาย โยมา อาจารย์หมอล่ำอีกคนหนึ่ง หมอล่ำทองมากจึงขอเรียนล่ำด้วย อาจารย์คำผายนี้เป็นผู้มีความสามารถทาง "สังवादล่ำ" และกระบวรลีลาท่าทาง นับว่าเป็นอาจารย์คนสำคัญที่สุด ที่สอนเคล็ดสูงสุดในการล่ำให้รู้จักคำว่า "वादล่ำ" หมอล่ำทองมากได้เรียนรู้ว่า แท้จริงแล้วความสำคัญของवादล่ำอยู่ที่กลอนล่ำ คือความสามารถในการตีบทบาท การแสดงท่าทางมือยกเท้า การสอดแทรกทำเสียงและอารมณ์ให้สัมพันธ์กับเนื้อหาของกลอนล่ำได้อย่างเหมาะสม ตลอดจนสามารถล่ำกลอนสด ด้นกลอนสดจากสิ่งที่เห็นอย่างปัจจุบันทันด่วนได้ ซึ่งภาษามอล่ำเรียกว่า "แตกล่ำ" เรียนอยู่เพียงชั่ว ๓ เดือนก็เข้าใจ

จะเห็นว่า เวลาที่ใช้ในการเรียนล่ำกับอาจารย์คนต่างๆ รวมกันนานถึงเกือบ ๗ ปี และครูหมอล่ำแต่ละคนก็มีความถนัดแตกต่างกัน ทำให้หมอล่ำได้ความรู้หลายๆแบบทำให้เป็นหมอล่ำที่สมบูรณ์พร้อม เช่น ได้ทั้งกลอนล่ำจากอาจารย์ท่านต่างๆ ได้ทั้งกระบวรลีลาท่าทางการฟ้อน การแสดงประกอบ การตีบทบาทขณะแสดง และเรียนล่ำไปจนกระทั่งถึงขั้นชำนาญที่สุดคือขั้นแตกล่ำ คือสามารถด้นกลอนสดจากสิ่งที่เห็นได้ในทันที

การเปิดโอกาสให้ศิษย์ไปเรียนล่ำกับครูหมอล่ำหลายคนได้โดยไม่มีการถือกฎขนบธรรมเนียมว่า ต้องเรียนกับสำนักครูอาจารย์หมอล่ำคนเดียวหรือเป็นศิษย์ใครก็ต้องเป็นศิษย์สำนักนั้นเพียงแห่งเดียวเช่นนี้ แสดงถึงความใจกว้างและการไม่มีการบงกชับในการเรียนรู้ของหมอล่ำ

เมื่อเปรียบเทียบความสามารถในการล่ำของหมอล่ำสมัยก่อนกับสมัยนี้ สิ่งหนึ่งที่เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้หมอล่ำสมัยก่อนเก่งกว่าหมอล่ำในยุคหลังๆ เพราะหมอล่ำสมัยก่อน ตั้งใจไปเรียนและอยู่กับครูอาจารย์จริงๆ ตั้งใจว่าเรียนจริง ๆ ที่สำคัญคือการอยู่กับอาจารย์เป็นเวลานาน ทำให้ได้รู้เคล็ดลับและรายละเอียดปลีกย่อยอื่นๆมากมาย จนกระทั่งสามารถเป็นหมอล่ำที่

เชี่ยวชาญ รู้จักและเลือกใช้กลอนลำได้อย่างคล่องแคล่ว เมื่อผิดพลาดที่ใด ครูก็จะช่วยแก้ไข ที่แนะให้

“ไปเรียนหมอลำช่วงนั้น อายุประมาณ ๑๔ ,๑๕ ปี กำลังเป็นหนุ่มน้อย เรียนอยู่ ๒ ปี คือ ๒ ปีไม่ได้ไปไหนเลย แต่ก็ไปกับอาจารย์เรื่อย ๆ ไปกับคนนั้น คนนี้ หมายถึงไม่ได้กลับบ้านทำไร่นา อยู่กับหมอลำเคนตลอด ค่าเรียนลำหมอลำเคนคิดเดือนละ ๒๐๐ บาท ต่อคนเลย แต่ว่าข้าวก็เอากลับบ้านไปกินเอง ส่วนกับข้าวกับน้ำก็ของใครของมัน อยู่เหมือนหอพักอย่างนี้ เป็นห้อง ๆ จุดตะเกียงจุดเทียนอ่านหนังสือ หมอลำต้องลำให้ได้กลอนสัก ๑๐๐ กลอน หมายถึงว่า ๑๐๐ กลอนต้องท่องได้หมด ต้องได้ติดปากเลย ท่องกลอนนี้มีสมุดเล่มหนึ่งกลอนนี้ท่องได้แล้ว ๆ หน้ากระดาษหนึ่ง จดสัก ๒ ประโยค จดแต่หัว ๆ มันไว้ แล้วก็ท่องทบทวนเรื่อย ๆ บางครั้งมันลืมก็เปิด แต่ว่าขึ้นเวทีไม่มีสิทธิ์ลืม เพราะว่า ขณะที่ผู้หญิงเขาลำมาเราทั้งฟ้อนไป ก็คิดว่าต้องเอากลอนนั้นกลอนนี้มาลำใส่ สมมติว่าเรียนไปมันก็ไม่ได้ใช้ทุกกลอนดอก แต่ว่าท่องไว้เฉย ๆ จะได้รู้ว่าเขามาทางไหน คือมาทางไหนก็ตอบได้ได้หมด

อย่างขึ้นต้นใหม่ ๆ ยกอ้อยอครุแล้ว ประกาศศรัทธาแล้ว สมัยแต่ก่อนนี้เขาก็จะถามถามว่า หมอลำได้มาจากไหน แคนได้มาจากไหน หลังจากขึ้นเวทีมาปรึกษารื้อกับการลำ เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์บ้านเมือง ภูมิศาสตร์ กฤตศาสตร์ เรื่องพระพุทธเจ้า เรื่องเจ็ดตำนาน แคลนโม แล้วก็มาพูดบาปบุญคุณโทษ ก็ว่ากันออกมา ถ้างานบวชก็ปรึกษากันเรื่องงานบวชหรือ เรื่องการเกิด คนเกิดมาแล้วก็มาตาย เกร็ดเรื่องความเป็นมาของสัตว์

ที่นี้หมวดอื่น ๆ มีจากประวัติศาสตร์ มันก็มีคัมภีร์พราหมณ์ นิทานเก่า ๆ มาลำให้ผู้เฒ่าฟัง ส่วนใหญ่นี้เป็นเรื่องการสั่งสอน การให้ความรู้ การสั่งสอนผู้เฒ่าเข้าวัดฟังธรรม สร้างน้ำทำบุญ หาเรื่องตลกมาสู่ผู้เฒ่าฟัง เพราะสมัยแต่ก่อนหมอลำต้องลำถึง ๖ โมงเช้า ต้องใช้กลอนลำเยอะ”

(หมอลำบุญกอง พิรุณ, สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

๑.๑.๑.๓.การเรียนแบบครูพักลักจำ

การเรียนแบบนี้ต้องอาศัยพรสวรรค์และใจรักที่จะเป็นหมอลำอย่างมาก เป็นหมอลำที่ต้องอาศัยการฝึกฝนด้วยตัวเอง แสวงหาความรู้ด้วยตัวเอง จนสามารถที่จะลำได้ การเรียนลำนั้นมักจะอาศัยการจำจากคนนั้นคนนี้ และอาศัยการฝึกตามเทพหรือแผ่นเสียง ไม่มีครูแบบเป็นตัวเป็นตนจริงๆ เช่น หมอลำ ป.ฉลาดน้อย ซึ่งอาศัยการจำกลอนลำจากการฟังวิทยุและการจดจำจากหมอลำที่ตนเองเคยได้ฟังบ่อยๆ แล้วฝึกฝนเองจนสามารถลำได้

“อายุประมาณ ๑๕ ปี ได้ยินเสียงลำของหมอลำทองคำ เพ็งดี กับหมอลำฉวีวรรณ ลำในวัดจากวิทยุทรานซิสเตอร์ เวลาบ่าย ๓ มาก็นั่งได้ยินเสียงลำ ในหัวใจมันชอบหมอลำก็เลยไปนั่งฟัง เมื่อไปนั่งฟังแล้วจำกลอนลำได้หมด เมื่อจำได้จิตใจไขว่ไขว่ใจไปทางหมอลำแล้ว สำนักงานหมอลำอยู่ใกล้ๆ ชื่อว่าสำนักงานทองลือ แสนทวีสุข จะมีหมอลำดัง ๆ เวลาเจ้าภาพมาจ้างจะไปลำต้องให้หมอลำพวกนี้ลำให้ฟังทีละคู่ ผมก็ได้จังหวะเดินผ่านสำนักงานก็ขอให้เณรรูปอื่นไปก่อน แล้วก็นั่งฟังหมอลำ ไม่ไปโรงเรียนแล้ว แต่เวลากลับก็มาถึงวัดเหมือนเดิม พออายุ ๑๖ ปี ก็อยากสึก อาจารย์ถามว่าจะไปทำอะไร บอกว่าจะไปเรียนลำ สึกมาก็มีหมอลำคณะหนึ่งมาจ้างชวนไปอยู่ด้วย พอตีมีหมอลำหมู่บ้านก็เลยแอบไปฝึกกับเขาได้ปีหนึ่ง ต่อมาก็มีคณะ ส.บันเท็งศิลป์ พาถิ่นเดินลำก็เลยขอไปอยู่กับเขา”

(ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

“ออกโรงเรียนมาเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ได้ฟังกลอนลำ แม่บุญเพ็งจากแผ่นเสียง ซักรั้วก็เลยจำไปท่อง จำเอากลอนลำจากแผ่นเสียงไปหัดลำตอนไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ยายเลยว้า มันมักลำให้มันเรียนลำซะเป็นไฉละ ท่านก็เลยพาไปเรียนลำกับแม่บุญเพ็งอยู่เมืองอุบลตอนนั้น”

(หมอลำทองคำ หล้า ทองพระจันทร์, สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖)

๑.๑.๔.รูปแบบการเรียนจากตำรา สื่อโสตทัศน์

เป็นการเรียนลำแบบใหม่ล่าสุด เป็นการเรียนที่ไม่ต้องมาอยู่กับอาจารย์ คนที่เรียนสามารถทำงานไปด้วยหรือไปทำอย่างอื่นได้ ส่วนใหญ่เป็นการเรียนลำเพื่อเป็นหมอลำซึ่ง เช่น สำนักหมอลำเชียงใหม่ สำนักหมอลำราตรี และสำนักงานหมอลำสมัยใหม่อื่นๆ การเรียนลำวิธีนี้เริ่มต้นด้วยผู้ที่สนใจจะมาเรียนลำมาสมัครเป็นศิษย์ของสำนักหมอลำ แล้วอาจารย์ผู้สอนก็จะให้เอกสารการเรียนซึ่งประกอบด้วย กลอนลำรวมเล่ม (มีเนื้อหากลอนลำเฉพาะผู้หญิง และผู้ชายแยกกัน) และเทป หรือวีดีโอ เพื่อนำกลับไปท่อง และอาศัยการดูหรือฟังตัวอย่างการลำจากเทปเมื่อท่องกลอนลำได้แล้วก็จะกลับมาหาอาจารย์เพื่อทดสอบความสามารถในการลำ และการจำกลอนลำ โดยอาจารย์จะเป็นผู้แก้ไขส่วนที่ผิดให้ แล้วกลับไปทบทวนใหม่จนกระทั่งลำได้ถูกต้อง

การเรียนลำแบบนี้มีข้อดีคือ ผู้เรียนได้รับความสะดวก รวดเร็ว ใช้เวลาน้อย และเสียค่าใช้จ่ายไม่มาก เพราะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายให้กับอาจารย์เพื่อเป็นค่าที่พักและค่าอาหาร แต่ก็มีข้อเสียคือ รากฐานการลำจะไม่แน่น ผู้เรียนลำก็เข้าไม่ถึงจิตวิญญาณของการลำ ได้แต่เปลือกบ้างเล็กน้อย จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่จะมีคนบอกว่า หมอลำสมัยใหม่ โอ้อย่างไม่ถูกเสียงแคนเลย คนเรียนลำซึ่งส่วนมากเป็นวัยรุ่นก็จะได้ไม่เก่งแท้ซึ่งเป็นศิลปะการลำชั้นสูง ทั้งการออกเสียง และการ

แสดงท่าทางประกอบ ที่สำคัญคือขาดการอบรมบ่มเพาะในการเป็นหมอลำที่ดี และไม่ได้ติดตามครูอาจารย์ไปหาประสบการณ์จริง เพราะการไม่ได้คลุกคลีอยู่กับอาจารย์นั่นเอง การเรียนแบบนี้จึงได้แต่รูปแบบและวิธีการลำเพื่อไปหาเงินอย่างง่าย ๆ เช่น ท่องกลอนลำบางกลอน ลำไหว้ครู และการฟ้อนบ้างเล็กน้อย นอกเหนือจากนี้ส่วนใหญ่ก็จะไปจดจำเนื้อเพลงของเพลงตลาดมาร้อง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การเรียนสมัยใหม่ ต่างจากการเรียนสมัยก่อนมาก เพราะเด็กๆ รุ่นหลังไม่ค่อยอยากมาเรียนอยู่กับอาจารย์ แต่อยากเอากลองไปท่องประกอบการฟังเทปหรือดูวิดีโอ อย่างเดียว ซึ่งถ้าลำผิดทำนอง หรือผิดระดับเสียงก็จะไม่รู้ว่ตนเองลำผิด พื้นฐานกลอนลำก็ไม่แน่น จำนวนกลอนลำที่จำได้ก็มีน้อย ลดลงเรื่อยๆ ตามวันเวลา

“ทุกวันนี้พ่อแม่หวังลูก ทำไม่ถึงหวังลูกนะเธอ ถ้าว่าเรียนลำก็กลัวอาจารย์จะใช้บ่อย ไม่อยากมาอยู่ด้วย อยากอัดเทปไปเรียนเอาที่บ้าน แต่เด็กมันพื้นฐานไม่ดีเท่าสมัยก่อน เพราะว่าถ้าจะมาอยู่ก็กลัวว่าจะใช้ให้ทำนาให้กิน อยากอัดเทปไป เด็กเขาจะกลัวครูอาจารย์มากกว่าพ่อแม่ เด็กเขาจะบอกว่าขอเทปได้ไหม ที่จริงแม่ไม่อยากปล่อยเลย ในลักษณะนั้น อยากสอนจากปาก อยากอบรมบ่มนิสัยเด็ก พื้นฐานมันไม่ดี แต่รุ่นที่พ่อเรียนลำขนาดจบ ป.๔ พื้นฐานก็ยังดี การเรียนแบบสมัยก่อนไม่เหลือแล้วทุกวันนี้ไม่เหลือ เพราะว่าพ่อแม่หวังลูกเกินไป เดี่ยวนี้มันเปลี่ยน”

(ศรีพร แสงสุวรรณ ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๑.๑.๑.๕. การเรียนลำแบบเรียนด้วยการลงมือปฏิบัติ

การเรียนแบบนี้ พบในการเรียนของหมอลำหนุ่ม คือสมัยก่อนนั้น หมอลำหนุ่มมีการเริ่มลำมีรากฐานมาจากการลำพื้น ดังนั้น แรกเริ่มของหมอลำหนุ่มจึงเกิดจากการรวมตัวกันของคนที่จะเป็นหมอลำแล้วร่วมกันก่อตั้งวงขึ้น การเรียนเป็นหมอลำหนุ่มในสมัยก่อนนั้นจึงเริ่มจากคนที่ลำเป็น(เพราะเคยเป็นหมอลำพื้นมาก่อน) เช่น หัวหน้าคณะก็จะสอนทำนองการลำ หัดให้สมาชิกของวงให้ลำเป็น หัวหน้าคณะบางคนอาจจะแต่งกลอนลำเก่งก็จะแต่งกลอนลำขึ้นเองและแจกบทให้กับสมาชิกในวงพร้อมกับสอนและฝึกหัดให้ในระหว่างการซ้อม บางวงก็ซื้อกลอนลำจากนักแต่งกลอนลำที่แต่งไว้ขายเป็นเรื่องแล้ว เช่น จากพระที่แต่งกลอนลำเก่งๆ หรือจากมหาหรือคนที่ฝึกจากพระมา

การเรียนลำของหมอลำหนุ่มก็จะต่างจากการเรียนของหมอลำกลอนตรงที่ใช้เวลาในการหัดลำและฝึกฝนน้อยกว่า เพราะไม่มีกลอนลำจำนวนมากเหมือนหมอลำกลอน แต่ส่วนที่จะฝึกหัดเป็นพิเศษนั้นคือศิลปการแสดงท่าทางและการตีบทให้ได้อารมณ์ตามบทบาทการแสดง การสอนและการหัดลำจึงเกิดจากการอยู่ร่วมเป็นสมาชิกในวงหมอลำ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีใครเปิดสำนักสอนหมอลำหนุ่ม เนื่องจากคนที่จะเป็นหมอลำหนุ่มนั้นก็อาศัยการเรียนและฝึกฝนจากหัวหน้า

วง หรือผู้อาวุโสของวงที่จะเป็นผู้ฝึกสอนการรำให้ คนเรียนก็อาศัยเรียนในขณะที่ออกแสดงและการอาศัยประสบการณ์ในการแสดง

การเริ่มต้นเป็นตัวแสดงในคณะหมอลำหมู่ในปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่เริ่มจากการไปอยู่กับคณะหมอลำ ผู้หญิงอาจจะเป็นหางเครื่องไปก่อน ผู้ชายอาจจะเป็นพนักงานเก็บเวที ขนตุ้มลำโพงไปก่อน ต่อเมื่อสบโอกาสดีหรือหัวหน้าคณะเห็นแว้วว่าจะเป็นหมอลำได้ จึงจะได้รับคัดเลือกไปเป็นหมอลำแล้วเริ่มการท่องกลอนลำ และเรียนการออกเสียง การตีบทให้สมบทบาท

การท่องกลอนลำนั้น หัวหน้าคณะของหมอลำหมู่ส่วนใหญ่จะเป็นหมอลำด้วย ดังนั้นก็จะเป็นคนฝึกหัดกลอนลำให้ หรือไม่เช่นนั้นก็มีหมอลำอาวุโสที่ลำมานานเป็นคนสอนวิธีการออกเสียง และหากกลอนลำประจำบทตัวแสดงให้ท่อง การท่องกลอนลำของหมอลำหมู่ในสมัยก่อน จะมีบทให้ท่องมาก เพราะเนื้อหาช่วงการลำจะกินเวลานาน อาจะถึง ๖-๗ ชั่วโมง เพราะเริ่มแสดงก่อนเที่ยงคืน เนื่องจากไม่มีช่วงการแสดงแบบเพลงลูกทุ่งมาเบียดเวลาไป

อีกทั้งการลำเรื่องต่อกลอนในสมัยก่อนก็ต้องใช้กลอนลำเพื่อการดำเนินเรื่องทั้งหมด ไม่มีการใช้เพลงตลาดเข้ามาแทรก ดังนั้น ตัวหมอลำแต่ละคนจึงต้องท่องกลอนลำยาวๆ หลายสิบหน้ากระดาษ ส่วนที่ไม่เหมือนกลอนลำของลำกลอนคือ ไม่มีการแบ่งเนื้อหาเป็นยกๆ แต่จะเป็นกลอนลำที่เป็นบทเหมือนบทละคร อย่างไรก็ตาม คนสมัยก่อนที่เป็นหมอลำหมู่ก็ไม่ได้ใช้ความอุตสาหะอย่างมากในการท่องและเรียนกลอนลำเหมือนหมอลำกลอน เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับแล้ว กลอนลำที่หมอลำหมู่ท่องก็ยังไม่ยากกว่าหมอลำกลอน

แต่บางคณะที่มีการลำหลายเรื่อง(เพื่อให้เจ้าภาพได้เลือก) ในขณะที่คนแสดงก็ยังเป็นชุดเดิม แต่ละคนอาจจะต้องท่องบทมากขึ้น และรับบทแสดงเป็นตัวละครตัวอื่นๆ ในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะคนที่เป็พระเอก นางเอก หรือตัวแสดงสำคัญประจำคณะ เช่น พิศมัย เพชรลมไชย(เคยเป็นนางเอกหมอลำประจำคณะฟ้าสีคราม) แสดงเป็นนางเอกเรื่อง “ผาแดงนางไอ่” ก็ต้องเป็นนางเอกเรื่อง “หาบช้างซาแมว” และเป็นนางเอกเรื่อง “เตมียี่เป็ง” เป็นต้น คือคนหนึ่งต้องสามารถแสดงได้หลายเรื่อง เพื่อให้เจ้าภาพได้เลือกเวลามาจ้างว่าจะให้หมอลำลำเรื่องอะไร ตามความต้องการของเจ้าภาพ

แต่พอมาถึงยุคปัจจุบัน ความจำเป็นที่จะต้องท่องและเรียนลำแบบหมอลำหมู่ เช่นแต่ก่อนก็ลดน้อยลง เพราะมีปัจจัยหลายประการคือ

๑.การลำเรื่องต่อกลอนในสมัยนี้ มีตัวละครช่วยกันลำจำนวนมาก ในแต่ละเรื่องไม่ได้มีเพียง ๙-๑๐ คนอย่างสมัยก่อน แต่บางเรื่อง บางคณะอาจจะมีมากถึง ๓๐ -๔๐ คน ดังนั้น ส่วนแบ่งในการท่องกลอนลำก็ถูกแบ่งออกไปมาก เช่น มีตัวตลกมากขึ้น มีตัวประกอบอื่นๆ มากขึ้นที่ได้รับส่วนแบ่งบทของเรื่องไป คนที่จะได้รับบทมากกว่าคนอื่นก็จะเป็นพระเอก นางเอกเท่านั้น แต่เมื่อเทียบกับสมัยก่อนแล้วยังคงมีบทลำที่ต้องท่องจำน้อยกว่า

๒. การลำเรื่องต่อกลอนสมัยนี้กว่าจะได้เริ่มลำก็เป็นเวลาเที่ยงคืนหรือตีหนึ่งไปแล้ว เพราะมีช่วงการแสดงที่เป็นการร้องเพลงลูกทุ่ง เพลงสตริงก่อนอย่างน้อย ๒-๓ ชั่วโมง ทำให้เหลือเวลาที่จะลำเป็นเรื่องน้อยลง ดังนั้นความยาวของการดำเนินเรื่องก็จะสั้นลงจนเหลือเพียงครึ่งหนึ่งของการลำในสมัยก่อน โดยเหลือเพียง ๓-๔ ชั่วโมงต่อคืนเท่านั้น ทำให้การแสดงหมอลำเรื่องทุกวันนี้ หากเป็นเรื่องยาวๆ เช่น นิทานพื้นบ้าน หรือวรรณคดีก็ยากที่จะแสดงจนจบได้ในคืนเดียว หากไม่มีการตัดบางตอนบางฉากออกไป

๓. นอกจากเวลาในการลำทั้งเรื่องจะเหลือน้อยแล้ว ในขณะที่ดำเนินเรื่องอยู่นั้น หมอลำยังมีการใช้กลอนตลาดและเพลงตลาดที่กำลังอยู่ในความนิยมมาร้องมาลำแทรกเข้าไปอีกอย่างน้อยจากละ ๓-๔ เพลง เพื่อเอาใจวัยรุ่นที่รอดูและรอเต้นหน้าเวที ทำให้เรื่องหมอลำสั้นลงไปอีก ทั้งยังทำให้การแสดงเป็นเรื่องราวจริงๆ ไม่ต่อเนื่อง เนื่องจากขณะที่เป็นการแสดงลำเรื่องอยู่ พอหมอลำจะเข้าฉากหรือออกจากฉาก ก็จะเปลี่ยนแนวไปเป็นการร้องเพลงหรือลำกลอนตลาดแทรกเข้ามา

๔. หมอลำเรื่องต่อกลอนทุกวันนี้ หากคนที่ลำไฟเพราะได้น้อยลงทุกวัน เพราะมีบทเจรจา บทพูดมากขึ้น การลำก็เหลือน้อยลง เพราะพูดมากขึ้น จนมีคนกล่าวว่า หมอลำเรื่องต่อกลอนทุกวันนี้จะกลายเป็นละครเวทีไปแล้ว ดังนั้น เมื่อส่วนที่เป็นการลำลดลง ทักษะที่จะให้หมอลำได้ฝึกการลำก็น้อยลงด้วย

๕. การลำทุกวันนี้ มีน้อยคนที่จะใช้แคนหรือพิณอันเป็นดนตรีพื้นบ้านประกอบการลำ ดังนั้น ความใส่ใจและความประณีตในการลำให้เข้ากับเครื่องดนตรีแบบสมัยก่อนที่ต้องลำให้เข้ากับเสียงแคนจึงไม่มี เพราะเป็นการลำประกอบเสียงคีย์บอร์ดซึ่งปรับแต่งได้หลายระดับเสียง หมอลำจะลำอย่างไร คนเล่นคีย์บอร์ดก็ปรับระดับเสียงไปตามนั้น ทำให้การลำเป็นไปอย่างไม่ประณีต

ด้วยเหตุที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทำให้การเรียนลำของหมอลำหนุ่มๆทุกวันนี้ ไม่เข้มข้นเหมือนสมัยก่อน เพราะหมอลำหนุ่มสมัยก่อนนอกจากจะต้องลำแล้ว ยังต้องแสดงบทบาทท่าทางประกอบหรือที่หมอลำเรียกกันว่า “ศิลป์การแสดง” ด้วย ดังนั้น การเรียนและท่องกลอนลำในสมัยนี้จึงท่องไม่มากเพราะบทลำสั้นลง อีกทั้งตัวหมอลำก็อาศัยการท่องเอากลอนตลาดหรือเพลงตลาดไปใช้ในขณะแสดง

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ยังเป็นคุณสมบัติจำเป็นที่จะต้องมีการเป็นหมอลำประจำคณะหมอลำหนุ่มนั้น คือ เสียงดี หมายความว่า คนที่จะเป็นหมอลำได้นั้น ก็ต้องเสียงดีจริงๆ ลำได้ไฟเพราะ สามารถลำได้หลายแบบ เพื่อจะให้ผู้ที่ฟังหมอลำอาวูโสประจำคณะหรือหัวหน้าคณะได้สอนการลำและมอบหมายให้แสดงในโอกาสต่อไป

ดังนั้น การที่จะเป็นหมอลำให้ได้ ในทัศนะของหมอลำที่มากประสบการณ์นั้น เห็นว่า การมาอยู่กับอาจารย์แล้วเรียนไปด้วย แบบสมัยก่อนนั้นยังคงได้ดีที่สุด เพราะถ้าไม่มีอาจารย์คอยควบคุมให้อยู่ในกรอบ หมอลำสมัยใหม่ก็จะไม่สนใจกลอนลำและก็จะไม่ได้กลอนในที่สุด

“ลูกศิษย์มาเรียนลำ เนื้อหาสาระ เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี อยู่กับกลอนลำ เขาก็ได้ไปเพียง ๕๐ - ๕๐ ไม่เต็มร้อย จะหายไปเยอะถ้าไปกับลำซึ่ง ถ้าไม่เอาหมอลำ กลอนไปเป็นแม่แบบ ตรงกลอนก็จะเป็นกลอน ตรงซึ่งก็จะซึ่ง ถ้าจะให้ถูกต้องพูดว่าลำ ซึ่ง ก็ทุกวันนี้เรียนลำไปมันก็ไม่ประสานกันเท่าไร มันก็อยู่ใครอยู่มัน ไม่เหมือนก่อน มันไม่ซึมลึกเหมือนหมอลำรุ่นเก่า หมอลำรุ่นเก่าอาจารย์สอนมันซึมลึก อาจเป็นเพราะไม่ได้อยู่กับครูบาอาจารย์ พื้นฐานมันไม่แน่น ไม่ได้ซึมลึก เรียนลำแบบสบาย อัดเทปไปก็เสร็จ ถ้าเขาอยู่กับอาจารย์จริง ๆ เขาก็จะได้ดีอยู่”

(หมอลำประยูร ธาตุทอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

การเรียนลำแบบอยู่กับครูอาจารย์นั้น จะทำให้ผู้เรียนมีสมาธิมาก เพราะต้องฝึกฝนเรื่องการลำอย่างเดียว ต้องทุ่มเทในการท่องกลอนลำเพียงอย่างเดียว ได้มีโอกาสฝึกฝนเสมอๆโดยเฉพาะเวลาครูพาไปลำก็พาศิษย์ไปด้วย ทำให้ศิษย์ได้รับประสบการณ์ การลำตัวอย่างที่เป็นของจริง รู้วิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า

เช่น หมอลำรัฐจวน ดวงเด่น เล่าให้ฟังว่า

“ในสังคมเราปัจจุบันนี้ตามที่พี่บอกว่ามันมีแต่ขี่เมาไปฟังหมอลำซึ่ง มีประเภทว่าจับมือ หรือกระซอกมือ ในส่วนของกลอนลำพี่ก็ได้สอนอย่างเต็มที่ แต่ว่าในส่วนของ การเอาตัวรอด ในการไปเจอเวที ถ้ามีคนมั่วๆ เราก็ต้องไปเอาออกมา เพราะว่ามันจะเป็นการทำให้เราเสียหาย เรามีหน้าที่ไปลำไปแสดงหมอลำ ถ้าเขาลวนลาม พูดอะไร เราก็ต้องมีวิธีการปกป้อง อย่างตัวเล็กๆ ที่เราก็จะเอาไปด้วย เอาไปดูชะก่อน ให้รู้วิธีการเอาเงินหน้าเวที การเอาตัวรอด และวิธีฝึก รุ่นหลักที่เราจะปล่อยได้ เราก็ต้องขึ้นเวทีด้วยชะก่อน เราก็เอาขึ้นเวทีด้วยให้ลำวันละกลอน สอง กลอนก็ว่ากันไป แต่บางงานเรากลัวเจ้าภาพเขาว่า เราก็ต้องชี้แจง ให้ได้มาขอลำชะหน่อย ที่นี้ ถ้าดีขึ้นเรื่อยๆ เราก็รับงานเล็กๆ ให้เขาชะก่อนเราก็ไปดูแลด้วย”

(รัฐจวน ดวงเด่น,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

จากวิธีการเรียนลำทั้ง ๕ รูปแบบที่กล่าวมาทั้งหมด แสดงให้เห็นว่า การเรียนเป็นหมอลำมีการลดความเข้มข้นลงมามาก กล่าวคือการเรียนในปัจจุบันนี้ ความเข้มงวดกวดขันของครูหมอลำก็ลดลง ความขยันขันแข็งความใฝ่รู้ของคนเรียนก็ลดลงมามาก หมอลำที่เป็นชั้นครู

หลายคนในสมัยนี้ถึงกับออกปากว่า เด็กที่มาเรียนลำทุกวันนี้นี้ต่างเกียจคร้านการท่องกลอนลำ อย่างยิ่งเมื่อเทียบกับสมัยก่อน ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะความตั้งใจของคนเรียนก็เปลี่ยนไป ไม่ได้ให้ความทุ่มเทกับการเรียนอย่างสมัยก่อน วิธีการเรียนการสอนก็เปลี่ยนไป คือ การเรียนสมัยนี้ สะดวกสบายกว่าสมัยก่อน มีการเรียนโดยการใช้สื่อใหม่ๆ เข้ามาช่วย เช่น บันทึกเทปให้ลูกศิษย์เอาไปหัดลำตามเทป คนมาเรียนหมอลำสมัยนี้ก็ไม่ต้องไปคอยจดเอากลอนลำจากครู อาจารย์ครั้งละเล็กละน้อย เพราะมีการอำนวยความสะดวกให้โดยเอากลอนลำฉบับรวมเล่มที่ครูหมอลำจัดทำไว้เรียบร้อยไปท่องของใครของมัน ครูหมอลำก็ได้ตั้งเงื่อนไขว่า ต้องท่องให้ได้ทั้งหมดจึงจะให้ออกลำ ปกติกลอนลำฉบับรวมเล่มก็มีไม่มากอยู่แล้ว และยังไม่จำเป็นต้องท่องให้ได้ทั้งหมด จึงทำให้คนเรียนเป็นหมอลำทุกวันนี้นี้ท่องกลอนลำได้ไม่กี่กลอน

ปัจจุบัน หมอลำที่มีความสามารถสูงที่จะสอนลำได้แบบให้ลูกศิษย์มาอยู่ด้วย และสอนลำไปด้วยอย่างสมัยก่อนก็ทำไม่ได้เพราะแก่ชราไปมากแล้ว ครูหมอลำหลายคนก็เลิกสอน ไม่สามารถรับลูกศิษย์อีกต่อไป เพราะความแก่ชรา สุขภาพและน้ำเสียงไม่เป็นอย่างแต่ก่อน เช่น หมอลำเคน ดาเหลา หมอลำทองมาก จันทะลือ หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน และหมอลำบุญเพ็ง ฝั้วผวย ซึ่งบรรดาหมอลำเหล่านี้คือครูหมอลำที่โด่งดังและล้วนเป็นศิลปินแห่งชาติทั้งนั้น

แม้ว่าการลำแบบคนเรียนมาอยู่กับครูอาจารย์ในสมัยนี้ก็ยังพอมีอยู่บ้างตามสำนักสอนหมอลำที่เปิดสอน แต่ครูหมอลำที่ยังสอนอยู่ก็มีสภาพความเป็นอยู่และวิธีการสอนลำที่เปลี่ยนไป คือคนที่เป็นครูหมอลำเปลี่ยนไป คนที่เป็นอาจารย์เจ้าของสำนักหมอลำไม่สามารถทุ่มเทเวลาในการสอนให้กับศิษย์ได้เต็มที่ เพราะมีธุรกิจของตัวเอง เช่น กลายเป็นผู้บริหารจัดการรับงานหมอลำมากกว่าจะเป็นครูสอน ทำให้ไม่ได้ลงมือสอนด้วยตัวเอง

ยิ่งไปกว่านั้น การสอนหมอลำในปัจจุบัน ครูหมอลำบางคน บางสำนักก็เร่งผลิตหมอลำออกมาเพื่อป้อนตลาด โดยไม่สนใจวัดชันคุณภาพของลูกศิษย์ตัวเอง ดังนั้น ถึงแม้จะมีผู้เรียนมาอาศัยอยู่ในสำนักครูผู้สอน แต่ก็ไม่ได้รับการสอนแบบสมัยก่อนที่มีครูเป็นคนคอยจ้ำจี้จ้ำไชเคี่ยวเข็ญในการสอนเต็มที่ การมาอยู่กับสำนักหมอลำในปัจจุบัน จึงเป็นการสอนระหว่างรุ่นพี่กับรุ่นน้องมากกว่า เช่น ที่สำนักงานหมอลำราตรี ศรีวิไล จ. ขอนแก่น หมอลำราตรี เล่าให้ฟังว่า

“คนมาเรียน ไม่อยู่ตลอดทุกวันก็ได้ ยามทำไร่ ทำนา ก็ไม่ต้องมาก็ได้ สมมุติปีหนึ่งต้องเข้ามาจริง ๆ ก็ประมาณ ๙ เดือน โดยที่เขาก็อ่านกลอนลำจบมาจากบ้านแล้ว เวลา ๓ โมงเช้าถึง ๔ โมงเย็น ก็อย่างที่เห็นต้องแบบนี้ เรามีครูให้ ครูนี้จะเป็นศิษย์รุ่นพี่ ใครจะซ้อมฟ้อน ซ้อมเต้น ซ้อมลำ ขึ้นกลอนลำ จะเป็นแบบรุ่นพี่สอนน้อง เราก็ให้ค่าตอบแทนรุ่นพี่นิดหน่อย อาจจะเป็นชั่วโมงหรือเป็นเดือน หรือเป็นรายคน เช่น ได้มา ๓ หมื่นก็ให้ไป ๓,๐๐๐ เขาลำได้ก็มาสมนาบุญคุณ พวกมาเรียนก็มาอยู่กินแบบพ่อ แม่ พี่

น้อง แบบนี้เลย การซ้อมแล้วแต่เวลา บางทีก็ไม่ได้เต็มวัน เพราะพวกหมอลำรุ่นพี่เขาก็มีงานไปของเขา ก็กำหนดตายตัวไม่ได้”

(หมอลำราตรี ศรีวิไล, สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

๑.๑.๒ กระบวนการฝึกฝนอบรมในการเรียนลำ

จะเห็นได้ว่าเมื่อเข้ามาเป็นลูกศิษย์แล้ว ครูอาจารย์หมอลำ จะให้เริ่มต้นการเรียนท่องกลอนลำเสียก่อน กลอนลำบทแรกที่คนเรียนลำทุกคนต้องท่องให้ได้คือ กลอนไหว้ครู เป็นแบบแผนการเรียนรู้ที่เป็นมาตรฐานของการเรียนทุกสำนัก คือการเริ่มต้นด้วยการเรียนกลอนไหว้ครู จะเห็นได้ว่าการเป็นศิลปินพื้นบ้านนั้นให้ความสำคัญกับครูมาก เพราะถือว่าการเคารพกราบไหว้ครูอาจารย์นั้นเป็นจิตวิญญาณของสื่อพื้นบ้านทุกชนิด ดังนั้นก่อนจะมีกิจกรรมใดๆก็ตาม จำเป็นต้องเริ่มที่การไหว้ครูเสมอ

การลำไหว้ครูนี้ จะเห็นได้ชัดเจนเฉพาะในหมอลำประเภทคู่ เช่น หมอลำกลอน หมอลำกลอนซิ่ง และหมอลำซิ่งเท่านั้น ที่เป็นทั้งการแสดงและเป็นทั้งพิธีกรรมอยู่ในตัว คือ หมอลำประเภทคู่ทุกคนจะลำไหว้ครูบนเวทีเสมอ ส่วนหมอลำประเภทคณะนั้น ไม่ปรากฏการไหว้ครูบนเวทีแต่อาจจะมีการไหว้ครูก่อนการแสดง โดยอาจจะเป็นหัวหน้าคณะเป็นผู้พาประกอบพิธี

เมื่อมีการลำไหว้ครูอันถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นแบบตามขนบธรรมเนียมทุกครั้งก่อนการแสดง ดังนั้น เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่การเรียนหมอลำโดยทั่วไปสำหรับหมอลำประเภทคู่จะต้องเริ่มต้นด้วยการเรียนไหว้ครู

จากการสัมภาษณ์หมอลำหลายคนที่มีลูกศิษย์ จะเริ่มการสอนให้ศิษย์เรียนออกเสียงโอะละนอ เพื่อเป็นการตั้งเสียงให้รู้ระดับเสียงของตนเอง ไม่ให้เสียงเพี้ยน อีกนัยหนึ่งเป็นการตั้งระดับเสียงให้อาจารย์ได้พิจารณานั้นเอง ว่าเสียงสูงหรือเสียงต่ำ จะได้แนะนำการออกเสียงลำให้ถูกและจะได้หาเสียงแคนที่เข้ากันกับเสียงหมอลำได้

การเรียนลำของหมอลำประเภทคู่ จะเรียนเป็นลำดับเป็นยก การลำเป็นยกนี้คือการลำที่แบ่งกลุ่มเป็นหมวดหมู่ว่าจะมีเนื้อหาประเภทใดบ้าง แล้วในการลำแต่ละครั้งก็จะลำไปตามลำดับเนื้อหาในแต่ละยก โดยที่เนื้อหาการลำของหมอลำแต่ละคนก็จะมีทั้งการเริ่มและจบลงอย่างมีมาตรฐานใกล้เคียงกัน ดังนี้

ยกที่ ๑ เป็นการลำไหว้ครู หรือที่เรียกว่า “ยกอ้อยอครู”

ยกที่ ๒ เป็นการลำบอกชื่อตัวเอง ประกาศศรัทธาเจ้าภาพ ว่ามาลำในงานอะไร

ยกที่ ๓ ถ้าเป็นการลำในงานบุญก็จะเป็นการลำบอกอานิสงส์ของการทำบุญที่เจ้าภาพจะได้รับ หรือเป็นการลำเพื่อทำคุณ้ำ ขวนให้มาลำเรื่องต่างๆ

ยกที่ ๔ เป็นการลำเลี้ยว ลำเบ็ดเตล็ด เช่น กลอนที่ให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์
กลอนนิทาน ชาดก เรื่องซ้ำซ้อน ที่สุดแต่แต่หมอลำจะนำมาลำ

ยกที่ ๕ สุดท้ายจะเป็นการลำลา

สำหรับอาจารย์สอนแต่ละคนก็จะมีวิธีการที่ต่างกันออกไป แต่สิ่งหนึ่งที่ครูหมอลำเริ่มต้นการสอนลูกศิษย์คือ ต่างก็มักที่จะพยายามปลูกฝังรากเหง้าลงไปให้ลึกถึงจิตวิญญาณเสียก่อน เช่นวิธีที่หมอลำจุมทอง เสียงเสน่ห์ ซึ่งเป็นหมอลำกลอนที่เคยเรียนกับครูหมอลำแบบโบราณมา ก็ใช้สอนคือการเริ่มต้นด้วยการให้รู้จักกับความเป็นหมอลำที่แท้จริงเสียก่อน

“ต้องฝึกหัดให้ไหว้ครูเสียก่อน ต้องสืบทอดของแท้ๆไว้ก่อน เพราะถ้าให้ลำซึ่งเลย เด็กมันก็จะสนุกสนานเพลินเพลินไปเลย ไม่ท่องกลอนลำเอาซะเลย กลอนลำก็ไม่ซึมเข้าเนื้อเข้าไส้ ในที่สุดก็จะมีแต่เพลงตลาด “จุมทอง เสียงเสน่ห์ สัมภาษณ์

“เราสอนทุกอย่าง ทั้งออกเสียง จังหวะ ทำนอง สอนท่าฟ้อนด้วย สอนหมดทุกอย่างทุกแนว เดี่ยวนี้มันก็เหมือนเป็นหลักสูตรอยู่แล้ว สอนแบบที่ว่า สอนเป็นยก ยกแรกมันจะลำขนาดนั้น ๆ เนื้อหาสาระคำพูดคำจาอยู่ในนั้นสำเร็จ ๆ รูปไปเลย อันดับแรกเราก็สอนเขาไฉไล่นอ โอ้ให้ได้เลย คือโอ้นี่เป็นการตั้งเสียง ตั้งเสียงไม่ให้หนีคีย์ ถ้าไม่โอ้ชะก่อนเสียงจะหนีคีย์ โอ้เสร็จแล้วก็เอากลอนลำให้ท่อง ท่องเสร็จแล้วมาซ้อมกันอีกทีหนึ่ง ซ้อมกันต่อหน้าครูเขา จนกลอนที่เขาเอาไปท่องก็ท่องให้ได้ พอจำได้เราจึงบอกทำนองเขา บางคนสอนยาก ปีนึงสองปียังไม่ทันได้อะไร ได้แต่ตัวหนังสือเฉย ๆ แต่ทำนองยังไม่ได้ เราต้องค่อย ๆ คือถ้าหัวสมองเขาช้า ๆ เราจะป้อนซ้ำ ๆ”

(หมอลำยุภาพร สายลมเย็น ,สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

“สอนนี้ สอนเริ่มต้นสอนก็เหมือนเราเรียนหนังสือ ก ถึง ฮ เลยก็คือเรียนสิ่งที่จะใช้ลำ ตั้งแต่ ๓ ทุ่ม ถึงสว่าง เริ่มต้นก็คือการขึ้นก็ต้องยกอ้อยยอครูชะก่อน นึกถึงคุณครูบาอาจารย์ทุกเวทีชะก่อน ให้กลอนไปต่าง ๆ แล้วก็ต้องให้ศิลป์ ศิลป์ก็คือพวกการฟ้อน ท่าทาง ก็ให้ไปหมดทุกอย่าง อาจารย์ให้แบบไหนเขาก็ตามแบบทุกอย่าง วิธีการสอน แบ่งเป็นยกคะ ซ้อมเป็นยก ยกแรกก็ต้องไหว้ครูชะก่อน ยกที่ ๒ ก็จะเป็นการขอบคุณทางเจ้าภาพอย่างวันนี้มาลำงานบวช ยกที่ ๓ ก็พูดเรื่องบวช บวชนี้หมายความว่ายังงี้ ยก ๓ ก็จบบอกข่าวสารว่าถ้าเราลำคืออยากจ้างอีกก็ไปหาได้ที่ไหน ดึก ๆ มากก็จะเป็นการพิธีสวดไล่ไปแล้ว เป็นเพลงตลาดไปแล้ว ยกสุดท้ายจะเป็นลำล่องขอบคุณ ลำลา”

(หมอลำยุภาพร แสงเพชร ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

“เด็กที่ชอบหมอลำแบบลำกลอนจริงๆก็มี เราก็เอามาปลูกฝังจิตใจ ถ้ามันจะชอบสนุกตามประสาเด็ก เราก็แต่งกลอนหาวิธีที่แต่งกลอนแล้วทำให้สนุกสนาน เข้ากันกับจังหวะฆ้องกลอง การสอนเด็กต้องล่อต้องป้อนคำหวาน เพราะเหมือนจับปูใส่กระด้ง

เดี๋ยวลูกออกทางนี้ทางนั้น ไม่อยู่กับที่ได้ คนสอนต้องรู้จักสลับกัน ต้องรู้จักเจือ ผสมอัตราส่วน ที่พอเหมาะแก่เด็ก เอากลอนลำสนุกๆ ให้เขาลำ แล้วก็สลับกับกลอนลำแท้ๆของเรา เพื่อให้มันฝังเข้าไปอยู่ในชีวิตจิตใจ”

(จุมทอง เสียงเสนห์, สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

การเรียนเป็นหมอลำนั้น นอกจากจะต้องรู้จักการแบ่งยก รู้จักเนื้อหาในแต่ละยกแล้ว ยังต้องรู้จักวิธีการที่จะทำให้คนดูประทับใจด้วย ดังนั้น อาจารย์สอนหมอลำจึงสอนสิ่งละอันพันธุละน้อยให้ลูกศิษย์ด้วย หลังจากท่องกลอนลำได้แล้วก็ให้ลองลำใส่แคน เพื่อจะได้รู้จักจังหวะ การเอื้อน การออกเสียง จากนั้นก็เรียนลีลาท่าทางการฟ้อน ศิลป์การแสดงออก คือท่าทางประกอบการพูดและลำ เช่น การยกมือ ชีมือ การออกท่าทางประกอบการแสดง และต้องเรียนการพูดจาบนเวที ตลอดจนการปฏิบัติตัวบนเวทีด้วย

“ของผู้ชายก็จะเก็บเกี่ยวจากประสบการณ์ที่ผมเคยมีมา เอาของครูอาจารย์ที่เคยสอนผมมา แล้วก็หาว่างานลำมันมีอะไรอีกเก็บรายละเอียด เอา ยกที่ ๑ เริ่มต้นจากการขึ้นเวทีเลย แต่ว่าก่อนจะขึ้นเวทีนี้ก็ไปถึงเวทีทำอย่างไรบ้าง คำพูดไหนควรจะพูด ไม่ควรพูด เอาขึ้นเวที หันหน้าหาไมค์จะทำอย่างไร การทดสอบไมค์ก่อนลำทำอย่างไร ไม่ใช่พูดโพลๆ แล้วลำไปเลย ใช้ทั้งศาสตร์รุ่มใหม่รุ่มเก่าผสมกัน เด็กเขาก็มั่นใจ หมอลำไหว้ครูนี้ทำอย่างไร ไหว้ครูแล้วว่าอันนี้โอ่สูง โอ่ต่ำ โอ่ละนอ อันนี้สุดสะแนน ลำใส่แคน พูดใส่ลาย แคนลายน้อยแล้วก็มาหย่าว หย่าวแล้วคนตรีก็จะไปสลับ จะลงก็เดินดง”

(เชียงแหลม แสนโกษา, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

อย่างไรก็ตาม การเข้ามาเรียนลำของหมอลำยุคใหม่นั้น มีความแตกต่างจากการมาเรียนลำของหมอลำสมัยก่อนแบบหน้ามือกับหลังมือ เพราะหมอลำสมัยก่อนนั้น มาเรียนลำเพราะมีใจรักที่จะเป็นหมอลำ อยากเป็นหมอลำเด่นหมอลำดี หมอลำหลายคนเห็นหมอลำรุ่นก่อนๆ ลำได้ไพเราะก็อยากเป็นหมอลำเก่งอย่างนั้นบ้าง ก็ดันดันไปขอเรียนลำกับครูหมอลำเก่งๆ ฝึกฝนอยู่นานจนได้เป็นหมอลำสมความตั้งใจ เช่น หมอลำทองมาก ได้รับแรงบันดาลใจจากการเห็นการลำของหมอลำที่มีชื่อเสียง และหมอลำฉวีวรรณ เห็นพ่อเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียง ก็อยากเป็นหมอลำ

แต่ปัจจุบันแรงจูงใจในการเป็นหมอลำนั้น เป็นเพราะความรักสนุก และอยากหารายได้ เช่นที่เชียงแหลม แสนโกษา ผู้เป็นทั้งหมอลำและเป็นอาจารย์สอนหมอลำใน จ. มหาสารคามได้แสดงทัศนะที่แสดงให้เห็นความไม่ตั้งใจในการเริ่มต้นเป็นหมอลำของคนในยุคใหม่ว่า

“ข้ออ่อนของหมอลำรุ่นใหม่คือ เริ่มจากการเข้ามาเรียนลำ การเข้ามาเรียนลำของคนรุ่นใหม่จะมองว่ามันสนุกแล้วขณะเดียวกันเป็นงานที่หาเงินให้ตัวเองได้ คือ ไม่มีทางออก ซึ่งมันต่างจากการเข้ามาเรียนลำของคนรุ่นเก่า คนรุ่นเก่าเท่าที่ผมถาม เข้ามาเรียนลำก็คือ ลองร้องเพลง ลองลำ ลองแหล่ เสียงดีมีพรสวรรค์ทำนองจึงได้เข้ามา คือต้องมีพรสวรรค์ ที่คนรุ่นใหม่ที่มาเรียนลำนี้มันเกิดจาก การหาทางออกให้ตัวเอง อาจจะเรียนจบมาไม่มีที่ไป แต่อยากหาเงิน พรสวรรค์ไม่เท่าไร ว่าแต่ชอบสนุก ฉะนั้นการทำให้หมอลำรุ่นใหม่การที่จะไปเรียนอาภรณ์กลอนหรือศึกษากลอนซึ่งมันเป็นปรัชญาลึกๆ นี่เลยไม่มี”

(เชียงแหลม แสนโกษา ,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

๑.๑.๓ การออกหาประสบการณ์การลำจริง

จากนั้นเมื่อท่องกลอนลำได้มากพอสมควรแล้วก็ไปเรียนกับสถานการณ์จริงคือเรียนการใช้ประสบการณ์บนเวที เป็นการไปออกงานลำบนเวทีจริงพร้อมกับอาจารย์ คืออาจารย์เป็นหมอลำที่จะลำจริงๆ แต่เมื่อยังไม่ถึงเวลาลำก็ให้ลูกศิษย์ขึ้นไปลำก่อน เรียกว่าเป็นการลำก่อนเวลา ถือเป็นการประเมินทดสอบ การทดสอบนี้เป็นการประเมินว่า หมอลำมีคุณสมบัติพอที่จะเป็นหมอลำได้ดีหรือไม่เพียงใด การทดสอบหมอลำหน้าใหม่มีหลายอย่าง เช่น การให้ลำให้อาจารย์ดู แล้วก็พาไปออกงานกับอาจารย์เพื่อเป็นการฝึกฝนบนเวทีจริง

ไม่อย่างนั้นก็ให้ไปออกงานที่ไม่สำคัญหรืองานที่รับค่าตัวเล็กน้อยก่อน เพื่อสั่งสมประสบการณ์ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะปึกกล้าหาแข็งสามารถออกลำได้อย่างมั่นใจ โดยที่ไม่ต้องมีรุ่นพี่หรืออาจารย์ไปด้วย

“อย่างหมอลำเล็กที่หัดมา ๑ ปี เริ่มจะออกงานได้ รับงานได้แล้ว ตัวนี้ต้องบอกให้เจ้าภาพทราบเลย เจ้าภาพก็มีหลายแบบ แบบที่เงิน ค่อนข้างจะยากจน ทำพอให้เสร็จงาน ไม่ต้องมีหมอลำดัง ขอแค่มีมหรสพในคืนนั้น มีเงินหมื่นบาทขอให้จัดให้หน่อย เราก็อยากให้ได้ก็ของเราออก โฆษณาของตัวเองด้วย ก็ ๓ คู่ ๑ หมื่น ก็เปลี่ยนกันลำ ได้เงินมาก็ถือว่าค่าจ้างถูก แค่อะไรเสียงเวทีก็ไปแล้วห้าพัน ค่าวงดนตรีก็ไปแล้ว สองสามพัน เขาเหลือคนละคร้อย สองร้อยเขาก็เอา เพราะเขาได้ประสบการณ์”

(ราตรี ศรีวิไล ,สัมภาษณ์ ๔ เม.ย. ๒๕๔๖)

๑.๑.๔ การสู่จุดเป็นมืออาชีพ

เมื่อหมอลำออกรับงานจนมีชื่อเสียง เริ่มเป็นที่รู้จักแล้ว ก็สามารถแยกตัวออกไปตั้งสำนักงานหรือ รับงานเองได้ อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นหมอลำอาชีพแล้ว สิ่งหนึ่งที่ยังต้องหมั่นฝึกฝนอยู่เสมอคือ การท่องกลอนลำและเสาะแสวงหากลอนลำเพิ่ม การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

เรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญในการสร้างตัวเองให้เป็นหมอลำที่ดี เพราะโลกเปลี่ยนแปลงไปเสมอ ถ้าหมอลำคนใดยังย่ำอยู่กับที่ ขี้เกียจท่องกลอนหรือไม่อยากหากลอนลำใหม่ๆ มาลำก็จะทำให้ไม่เป็นที่ชอบใจคนฟัง เมื่อไม่มีความแปลกใหม่ ก็จะขาดความน่าสนใจและในที่สุดก็จะมีคนไปจ้าง ดังนั้น เมื่อหมอลำก้าวขึ้นสู่จุดที่เป็นหมอลำอาชีพแล้ว สิ่งที่ต้องรักษาไว้ให้ได้คือชื่อเสียงที่สร้างมา ดังนั้น หมอลำจึงต้องรักษาระดับความเป็นหมอลำอาชีพนี้เอาไว้

“กลอนลำนี้มันมีที่สิ้นสุด เราต้องเรียนไปเรื่อย ๆ พวกหมอลำซึ่งตามธรรมดาจะได้เพลงเยอะหน่อย ไปเรียนลำกลอนก็ได้กลอนไป ๑๐ กลอน ร้องเพลงสลับไป เดี่ยวก็สว่าง อย่างเราลำกลอนเก่า ๑๐๐ กลอน ได้กลอนใหม่ ๑๐๐ กลอน ก็ไม่ใช่จะมีแค่ ๒๐๐ กลอน เท่านั้น ก็ยังต้องเอากลอนใหม่ ๆ มาลำไปเรื่อยด้วย สมัยชวณก็ต้องมีกลอนเกี่ยวกับรัฐบาลชวณ สมัยทักษิณก็มีกลอนเกี่ยวกับรัฐบาลทักษิณ ก็ไปเรื่อย ๆ”
(ศรัพร แสงสุวรรณ ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

การรักษาระดับคุณภาพของตนเองนั้น บางคนจะรักษาแนวทางและเอกลักษณ์ของการเป็นหมอลำของตัวเองเอาไว้อย่างเหนียวแน่น แม้จะลำปากก็ไม่ยอมกลายเป็นนักร้อง เช่น หมอลำ ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม

“แนวทางของผม คือ ไม่รับจ้างบริษัทไปร้องเพลง เพราะผมเป็นหมอลำ แต่อังคนางค์ไป อังคนางค์ก็ร้อง ทั้งลำ แต่ผมจะยืนอยู่ด้วยการลำอย่างเดียว ตรงนี้แหละที่ผมเป็นอมตะในใจของคนแก่คนเฒ่ามาตลอด อังคนางค์ก็ไปห้องอาหาร ห้องอาหารนี้ผมปฏิเสธเลย ผมไม่ไปร้องไปลำให้คนชี้เหล้าฟุ้ง เสียดยากกลอนลำที่ลำไป ห้องอาหารผมไม่ไป ไม่ได้เงินก็ไม่เอา แต่อังคนางค์เขาไปอยู่ในห้องอาหาร เขาเป็นคนคาเฟ่ไปแล้ว”
(ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๑.๑.๕ การยกระดับขึ้นมาเป็นอาจารย์สอนหมอลำ

เมื่อหมอลำออกลำและสั่งสมประสบการณ์ได้ในระดับหนึ่ง มีชื่อเสียงมากพอจนเป็นที่รู้จักของคนแล้ว ก้าวต่อไปอันเป็นจุดสูงสุดของหมอลำคือการยกระดับตัวเองมาเป็นอาจารย์สอนหมอลำ แต่มิได้หมายความว่า จะเลิกลำ เพราะอาจารย์สอนหมอลำนั้นยังต้องลำเช่นเดิม เพียงแต่การมาเป็นอาจารย์สอนหมอลำนี้นั้นส่วนใหญ่ จะต้องมีความสมบัติพื้นฐานอย่างน้อย ๓ ประการคือ

๑.มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษถึงขั้นสามารถแต่งกลอนลำได้ เพราะต้องแต่งกลอนลำให้ลูกศิษย์ของตัวเอง

๒. มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านต่างๆ ในการล่า เช่น การออกเสียง การแสดงท่าทาง ฯลฯ ในระดับมาตรฐานถึงขั้นที่สามารถวิจารณ์ข้อผิดพลาด ชี้แนะสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อวิชาชีพสอนคนอื่นให้เป็นหมอล่าได้ สามารถบอกกฎ กติกา มารยาท ในการล่า สิ่งที่ดีหรือไม่ควรทำให้คนอื่นรู้ตามได้

๓. มีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปเป็นประการสำคัญ จึงจะสามารถตั้งตัวเป็นสำนักสอนหมอล่าได้ เพราะการที่จะมีคนมาสมัครเป็นลูกศิษย์นั้น ต้องเป็นหมอล่าที่มีชื่อเสียงผ่านเวทีการเป็นหมอล่า มีประสบการณ์มากพอสมควร จนเป็นที่ยอมรับและเป็นที่วางใจของคนที่จะมาเรียน

๑.๒ กลยุทธ์การปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอล่า

เมื่อหมอล่าเรียนรู้และพัฒนาตนเองขึ้นมาสู่การเป็นอาชีพนหมอล่าแล้ว สิ่งต่อไปของการเป็นหมอล่าคือ การรู้จักประยุกต์ปรับเปลี่ยน เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด และเพื่อความอยู่รอด อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า หมอล่าทุกคนหรือทุกประเภทจะมีการปรับตัว เพราะความสนใจและการยึดถือรูปแบบตลอดจนเนื้อหาของหมอล่ามีความต่างกัน หมอล่าบางประเภทให้ความสนใจที่แก่นมากกว่าเปลือก แต่บางประเภทก็ให้น้ำหนักความสนใจที่เปลือกมากกว่าแก่น ภาพโดยรวมของการเป็นหมอล่าที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อรักษาแก่นหรือรักษาเปลือกนั้น จึงขึ้นอยู่กับประเภทของหมอล่าเป็นสำคัญ ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นต่อไปว่า ลักษณะการปรับเปลี่ยนของหมอล่านั้นมีรูปแบบใดบ้าง ในที่นี้ ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นความเป็นเปลือกและแก่นของหมอล่า ว่ามีความหมายอย่างไรบ้าง

แก่นของการเป็นหมอล่าคือ การล่าที่รักษาความเป็นหมอล่าไว้ด้วยใจอย่างสมบูรณ์ที่สุด นั่นคือ การรักษาความสามารถในการล่าโดยการล่าอย่างตั้งใจและทุ่มเททั้งพลังกายพลังใจในการล่า ล่าอย่างมีสมาธิ การรักษาคุณภาพของน้ำเสียง ทำนอง และแก่นแท้ของการเป็นหมอล่ายังรวมถึงการเข้าใจว่าการล่าต้องทำอย่างไรจึงจะสามารถล่าตามรูปแบบที่ตนเองเรียนมาได้ดีที่สุด หมอล่าที่แท้จะต้องมีความเข้าใจและมีความรู้อย่างมากในสิ่งที่เรียกว่าการล่า คือต้องล่าอย่างมีความเข้าใจทั้งเนื้อหาและทำนองการล่า

ซึ่งหมายความว่า หมอล่าที่จะเป็นเช่นนี้ต้องเข้าถึงจิตใจและวิญญาณ ความเป็นหมอล่าฝังอยู่ในความรู้สึก เช่น หมอล่ากลอนก็รู้จักการล่าให้เข้ากับเสียงแคน รู้จักท่วงทำนองการล่า หมอล่าเรื่องก็รู้จักการล่า รู้จักการใช้เสียงให้ได้อารมณ์ตามบทบาท เป็นต้น คือสามารถรักษาความเป็นหมอล่า (Identity) ให้เหนียวแน่นที่สุด จึงถือว่าเข้าถึงแก่นของหมอล่าได้

แก่นของการเป็นหมอลำนี้ ถ้าหมอลำเข้าใจอย่างถ่องแท้ด้วยตัวของตัวเอง และสามารถรักษาเอาไว้ได้แล้ว จะทำให้หมอลำตระหนักในคุณค่าและมีความเชื่อมั่นในการแสดงความเป็นหมอลำได้

ส่วนเปลือกของหมอลำ คือ องค์ประกอบอย่างอื่นที่จะทำให้หมอลำเป็นที่สนใจ เช่น การแสดงท่าทางประกอบ การใช้ดนตรีประกอบการลำ ตลอดจนการใช้สิ่งภายนอกที่ไม่ได้ใช้ความสามารถเฉพาะตัวของหมอลำมาช่วยในการแสดง เช่น ระบบแสง สี เสียง ดนตรี หางเครื่อง การร้องเพลง ท่าทางการแสดง เป็นต้น

หากหมอลำเข้าใจและรู้จักทั้งแก่นและเปลือกของหมอลำ แล้วสามารถเลือกเอาสิ่งที่เป็นแก่นมารักษาเอาไว้ ก็จะเป็นสิ่งเดียวที่จะบ่งบอกได้ว่าเป็นหมอลำแท้จริงหรือไม่ เป็นหมอลำที่มีคุณภาพดีเพียงไร แต่ปัจจุบัน หมอลำจำนวนมาก โดยเฉพาะหมอลำรุ่นใหม่ ๆ เช่น หมอลำชิง ได้ทิ้งแก่นและเก็บเอาไว้เฉพาะเปลือก จึงทำให้ไม่มีเอกลักษณ์และขาดความเป็นตัวตนของตัวเองไปจนหมดสิ้น ด้วยเหตุนี้การแสดงของหมอลำหลายคน จึงไม่อาจเรียกว่าเป็นหมอลำได้เลย

เมื่อเวลาเปลี่ยนไป หมอลำประเภทต่างๆ ก็มีการปรับตัวทั้งรูปแบบและเนื้อหา เพื่อแสวงหาจุดที่จะทำให้ตนเองขายได้ดีที่สุด จุดขายที่สร้างขึ้นจึงแตกต่างกันไป หมอลำบางประเภทก็ยังยึดมั่นอยู่กับแก่นแท้ความเป็นหมอลำ แต่บางประเภทก็หันเหไปยึดเอาเปลือกหรือกระพี้ เพราะเป็นสิ่งที่คนดูมองเห็นได้ง่ายกว่า ไม่ต้องใช้เวลาพิจารณานานกว่าจะเข้าถึง ทุกวันนี้ คนดูเองก็ไม่มีเวลาละเอียดย้อนทางศิลปะและสุนทรียะในการฟังหมอลำมากพอ ดังนั้น การดูหมอลำของผู้ชมรุ่นใหม่จึงไม่ต้องการอะไรมาก ขอเพียงเปลือกนอกที่ให้ความสนุกสนาน มีสีสัน สนุกสนานเร้าใจก็พอแล้ว ทำให้หมอลำส่วนใหญ่หันมายุติเอาเปลือกเป็นแก่นแทน และก็เกิดคำถามตามมาอย่างที่เป็นอยู่คือ ถ้ามันเป็นหมอลำทำไมจึงลำไม่ได้ เป็นหมอลำทำไมจึงลำไม่ถูกกับเสียงแคน หรือ เป็นหมอลำทำไมจึงมีแต่การร้องเพลง แล้วก็เต้น เป็นต้น

๑.๒.๑ การปรับเปลี่ยนแบบรักษาแก่นและเปลือก

การปรับเปลี่ยนแบบรักษาไว้ทั้งแก่นทั้งเปลือกนี้ เราจะเห็นได้จากหมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำประเภทเดียวที่ยังคงสามารถรักษาความเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้ทั้งรูปแบบและเนื้อหาการแสดง หมอลำกลอนเป็นหมอลำที่เน้นเนื้อหาการลำที่แสดงให้เห็นการแสดงแบบดั้งเดิม และให้น้ำหนักความสำคัญแก่การลำแบบชนบ (Traditional) เป็นอันดับแรก ส่วนรูปแบบการแสดงเป็นเรื่องรอง ดังนั้น เป็นธรรมดาที่หมอลำประเภทนี้จะไม่มียอดประกอบอื่นๆ เพื่อสร้างจุดสนใจ กล่าวได้ว่าหมอลำกลอนเป็นหมอลำประเภท “๔ ไม่” คือในการแสดงแต่

ละครั้งนั้นไม่มีส่วนเกิน ๔ อย่างสำหรับการแสดงหมอลำกลอน คือ “หางเครื่องไม่ต้อง นักร้องไม่มี เวทีไม่ใหญ่ ปราศจากไฟแสงสี เครื่องดนตรีชิ้นเดียว(คือแคน)”

ดังนั้น กล่าวได้ว่า หมอลำกลอนยังเป็นหมอลำที่มีการใช้กลยุทธ์เพื่อรักษา สถานภาพเดิมของหมอลำอย่างเหนียวแน่น และการรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของหมอลำเอาไว้ เช่นนี้ก็เป็นกลยุทธ์ที่ช่วยรักษาระดับศิลปะและสุนทรียะของการลำแบบโบราณเอาไว้ด้วยเช่นกัน

เมื่อเป็นหมอลำที่คงความมีเอกลักษณ์และความเป็นตัวของตัวเองเอาไว้ อย่างมาก เน้นรากและแก่นแท้ของความเป็นหมอลำ ให้ความสำคัญและสนใจการถ่ายทอดจิต วิญญาณความเป็นหมอลำขนานแท้เอาไว้เต็มที่ ดังนั้น หมอลำกลอนจึงให้น้ำหนักการแสดงทั้งหมดอยู่ที่การแสดงที่เรียบง่าย แต่สามารถถ่ายทอดและดึงเอาความสามารถอันแท้จริงของหมอลำ ซึ่งมีอยู่เพียงสองคนออกมาให้ปรากฏโดยที่ไม่ต้องใช้ตัวช่วยใดๆเลย ในขณะที่เดียวกันการลำที่เป็น การลำล้วนๆ นั้นกลับมีความหลากหลายอยู่ในตัวเอง เช่น หลากหลายทั้งท่วงทำนองการลำ มีทั้งลำทางยาว ลำทางสั้น ลำเต้ย ลำภูไท ลำคอนสวรรค์ ลำผญา ฯลฯ หลากหลายทั้งเนื้อหาการ ลำ มีทั้งลำเดินนิทาน ลำชมดง ลำเล่าประวัติศาสตร์ ลำเกี่ยว ลำเรื่องบาปบุญ เรื่องศีลเรื่องธรรม ตลอดจนการแสดงประกอบอื่นๆที่หมอลำจะสรรหามาแสดงให้ชม เช่น ตลก ล้อเลียน หรือการลำ ได้ตอบระหว่างชายกับหญิง สิ่งเหล่านี้ เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ต้องใช้เวลาพิจารณา และดูนานๆ จึงจะสามารถสัมผัสผัสความมีศิลปะของหมอลำกลอนได้และเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพราะถ้าเพียงดู อย่างผิวเผิน และใช้เวลาสั้นๆก็จะเห็นแต่ความราบเรียบ ไม่น่าสนใจเนื่องจากหมอลำกลอนไม่มี ลักษณะภายนอกอะไรที่จะดึงดูดความสนใจได้เลย

ที่สำคัญคือ ตัวหมอลำกลอนเองก็ไม่ใส่ใจที่จะหาอะไรมาเป็นสิ่งเพิ่มเติม เสริมแต่งหรือทำให้ความเป็น การลำแบบดั้งเดิมนี้ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นตัวตนเลย รวมทั้งไม่ ให้ความสนใจเปลือกนอกของการลำ เช่น ไฟแสงสี หางเครื่องหน้าตาดี ที่เป็นสิ่งล่อตาล่อใจ ให้ เด็กและวัยรุ่นมาดู ดังนั้น คนดูที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักจึงยังคงเป็นกลุ่มเดิม คือกลุ่มคนวัยกลาง คน และวัยสูงอายุ เป็นส่วนใหญ่ที่จะสนใจหมอลำประเภทนี้

ถ้าหากจะกล่าวถึงประเด็นการใช้กลยุทธ์ในการปรับเปลี่ยนของหมอลำ กลอนแล้ว จะเห็นว่า หมอลำกลอนแท้ๆ ไม่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงอย่างใดเลย ส่วนที่ จะมีบ้างคือการปรับเฉพาะเนื้อหาหมอลำเพื่อให้ทันยุคสมัยและเหตุการณ์ ดังนั้น การที่มีคน กล่าวว่หมอลำกลอนเป็นหมอลำนุรักษ์นิยมก็คงจะไม่ผิดนัก

ปัจจุบัน กลยุทธ์ที่หมอลำกลอนแท้ๆ ใช้และยังได้ผลเป็นที่ชื่นชอบของ กลุ่มคนดูบางกลุ่ม คือ **การรักษาการแสดงแบบดั้งเดิม** ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ดีเพราะประสบผล สำเร็จในบางสถานการณ์ในการสื่อสารกับชุมชน เนื่องจากตอบสนองความต้องการและรสนิยม

ของกลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนสูงอายุได้พอดี กลุ่มผู้ชมของหมอลำกลอนนี้คือกลุ่มที่ชอบการแสดงแบบเดิมๆ ชอบความเรียบง่ายและผูกพันอยู่กับความมีศิลปะการลำแบบฟังถนัดชัดเจน ไม่เน้นลีลา และไม่เน้นความอึกทึกคึกคักจนวาย พอดีกับหมอลำกลอนที่สามารถให้ได้ทุกอย่างตามที่กลุ่มผู้ชมเหล่านี้ต้องการ กลยุทธ์เหล่านั้นได้แก่

๑.การสร้างและรักษาบรรยากาศแบบการลำแท้ๆ นั่นคือ ทุกช่วงของการแสดงหมอลำกลอนตั้งแต่เริ่มต้นด้วยการไหว้ครู ช่วงการแสดง ไปจนถึงสิ้นสุดการแสดงหมอลำกลอน คนที่เป็นหมอลำนั้นจะยังคงแสดงหมอลำด้วยรูปแบบและเนื้อหาที่เคยแสดงมาตั้งแต่รุ่นครูบาอาจารย์ คือ ทำให้บรรยากาศการฟังหมอลำเป็นความผ่อนคลาย ความใกล้ชิดและความคุ้นเคยระหว่างหมอลำกับผู้ชม ด้วยดนตรีที่เรียบง่าย และด้วยเวทีขนาดเล็ก เครื่องเสียงไม่ดังจนอึกทึกทำให้หมอลำกับผู้ชมได้อยู่ใกล้กัน ขณะที่หมอลำกำลังลำผู้ชมก็มองเห็นหมอลำทุกอิริยาบถและได้ยินเสียงชัดถ้อยชัดคำ ระหว่างการลำนั้น ผู้ชมก็สามารถโต้ตอบกับหมอลำได้ตลอดเวลาเพราะมีความเป็นกันเองระหว่างหมอลำกับผู้ชมมาก

๒.การสลับกันมีบทบาทของหมอลำทั้งคู่ คือ การลำของหมอลำทั้งสองนั้น จะมีการโต้ตอบอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การแสดงของหมอลำกลอนผู้ชมจะเห็นทั้งคู่แสดงบทบาทต่อกันด้วยลักษณะใดลักษณะหนึ่งอยู่เสมอ เช่น การผลัดกันเป็นฝ่ายถามฝ่ายตอบ การเกี่ยวพาราสักกัน การหยอกล้อกัน การว่ากล่าวเสียดสี กระแนะกระเหน็กกัน ไปจนกระทั่งจบการแสดงก็จะเป็นการลำลากันที่มีการฝากของที่ระลึกกัน คือ เนื่องจากหมอลำกลอนมีด้วยกันเพียงสองคนเท่านั้น จึงทำให้สมาธิของคนดูพุ่งไปที่หมอลำกลอนทั้งคู่ และได้เห็นหมอลำกลอนทั้งคู่อยู่บนเวทีแสดงบทบาทของการเป็นหมอลำกลอนอยู่ตลอดเวลา

๓.ความไพเราะของการลำประกอบเครื่องดนตรีที่ฟังถนัดชัดเจน ทุกถ้อยคำ ด้วยความสามารถของหมอลำ ทำให้การลำใส่แคนเต้าเดียวนั้น สามารถสร้างบรรยากาศและเสียงลำได้หลายแบบ หลายทำนอง เช่น เป็นทำนองการลำแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลำทางสั้น ลำทางยาว ลำเต้ย ลำเพลิน ฯลฯ ที่จะทำให้คนฟังได้เพลิดเพลิน ที่สำคัญคือ ทำนองการลำและเนื้อหากลอนลำนั้น เป็นเอกลักษณ์ของหมอลำแต่ละคน ไม่ได้ไปลอกเลียนแบบหรือเอาเพลงของคนอื่นมาร้องมาลำ ดังนั้น ความน่าสนใจจึงมีอยู่หลากหลาย เพราะคนฟังจะรู้สึกที่กำลังฟังเนื้อกลอนลำที่แปลกใหม่อยู่ตลอดเวลา ในความเป็นจริง กลอนลำของหมอลำนั้นก็มีเป็นจำนวนมากอย่างยิ่ง ทำนองก็เป็นที่ถูกใจคนที่ฟังเพราะถ้าเป็นจังหวะเร็วๆ เช่น ลำเดินหรือลำทางสั้น ก็ไม่เร็วมากจนฟังไม่ทัน ขณะที่ถ้าเป็นการลำแบบช้า เช่น ลำยาว หรือลำล่อง ก็ให้อารมณ์ความรู้สึกที่อ่อนโยนชวนให้ดื่มด่ำกับเสียงการลำในขณะนั้น

๔.การสร้างปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลาระหว่างการแสดง การลำกลอน ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องกัน เพราะมีการลำถาม ลำเกี่ยว ทั้งสองคนจะต้องว่าอะไรว่าไปตาม

กัน คือต้องหาเรื่องมาล่ำมาพูดคุยกันสร้างเป็นบรรยากาศของการสนทนาขึ้นมาได้ สร้างเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจขึ้นมา เพราะแสดงกันอยู่สองคน ไม่เหมือนลำพังที่ต่างฝ่ายต่างร้องเพลงไป

ถ้าสมมุติจับหมอลำกลอนแยกออกจากกันแล้วฟังผู้หญิง ผู้ชาย คนละครึ่ง จะฟังหมอลำกลอนไม่รู้เรื่อง เพราะจะเหมือนบทสนทนาที่ขาดคนตอบ คนถาม ดังนั้น ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของหมอลำกลอนจึงมีตลอดเวลา คือถ้าเป็นลำกลอนจะไม่มีการทิ้งให้คู่ลำอยู่คนเดียว แม้ตอนที่อีกฝ่ายหนึ่งกำลังลำนั้น ผู้ที่ไม่ได้ลำก็ต้องพออนุ้ยด้านข้าง

๕.กลยุทธ การลำแบบการเล่าเรื่อง (Narrative) เป็นสิ่งที่ผ่านกาลเวลาและพิสูจน์ได้แล้วว่า เป็นสิ่งที่ทำให้คนชอบฟังหมอลำกลอน คือ หากนำกลอนลำของหมอลำมาลองพิจารณาดูหลายๆกลอนลำจะเห็นว่า หมอลำส่วนใหญ่จะทำหน้าที่เป็นผู้เล่าเรื่องแบบเดียวกับที่เป็นหมอลำพื้น นี่คือลักษณะที่เป็นแก่น ที่ไม่ได้ทิ้ง และนำมาจากหมอลำพื้นเข้ามาถึงทุกวันนี้ และใช้ลักษณะ ถ่ายทอดอารมณ์แบบนักเลาอย่างในหมอลำพื้นได้ไม่มีผิด คือแสดงออกทั้งภาษาท่าทาง ภาษาพูดอย่างชัดเจน ประกอบกับ การมีเครื่องเสียง การบันทึกแผ่นเสียง ยิ่งทำให้เห็นการเป็นผู้เล่าเรื่องของหมอลำชัดเจนมากขึ้นอีก การลำหลายๆอย่าง กลอนลำหลายๆ ประเภทแสดงให้เห็นการเป็นผู้เล่าเรื่องของหมอลำได้เป็นอย่างดี เช่น การลำเรื่อง การลำชิงช้า เป็นการสมมุติบทบาทขึ้นมา ความสามารถในการเป็นนักเลาที่ดี การที่หมอลำไปตามหมู่บ้านต่างๆ แล้วก็สามารถเก็บเรื่องราวจากหมู่บ้านหนึ่งไปเล่าให้หมู่บ้านหนึ่งฟังนั้น เป็นเรื่องที่ทำให้หมอลำเป็นนักเลาเรื่องที่ดี เป็นนักข่าวที่น่าสนใจ

๖.การลำกับคู่ลำที่เปลี่ยนไปเรื่อยๆ ทำให้หมอลำกลอนได้ประสบการณ์หลายแบบ และได้เรื่องใหม่ๆเกิดขึ้นมาก แสดงถึงความยืดหยุ่นของหมอลำ เพราะสามารถลำกับใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเคยเห็นหน้ากันมาก่อนก็ได้

“หมอลำผู้ชายที่มาลำด้วย ก็เปลี่ยนไปเรื่อยๆ สมัยแต่ก่อนออกจาก อ.บัวผัน แล้ว บ้านเกิดเมืองนอนก็อยู่อำเภอบัวใหญ่ ก็กลับไปหาพ่อหาแม่ ไปลำใส่หมอลำทางบัวใหญ่โน้นแหละ พอออกจาก อ.บัวผัน แล้วก็ไปอยู่กับ อ.แสวง แยกมาตั้งสำนักงานอยู่ที่อำเภอสีดา ก็ไปลำกับ อ.แสวง ต่อมาก็ได้ลำกับหมอลำสมชวน ไปลำก็เจาณี แกจะเก่งทางแหล่ แหล่นี่คนจะชอบมาก”

(เข้มทอง ดาวคะนอง,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

อย่างไรก็ตาม ข้อดีที่เป็นหลักและทำให้หมอลำประเภทนี้สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมอีสานคือ ความมีรากฐานแน่น ในที่นี้คือ ความเข้าใจเรื่องการลำและความสามารถในการลำถึงระดับชั้นครู เพราะหมอลำจดจำกลอนลำได้เป็นจำนวนมาก มีท่าทาง บทบาทการเป็นหมอลำที่แท้จริง มีวิญญาณของหมอลำที่แท้จริงอยู่ แต่หมอลำกลอนก็มีข้อจำกัดเรื่องอายุคือ

หมอลำต่างคนก็ต่างสูงวัยมากขึ้น เมื่อเป็นหมอลำที่อายุมากทั้งยังไม่สนใจความแปลกใหม่ที่หือหวาเร้าอารมณ์ จึงไม่มีเปลือกภายนอกที่น่าสนใจ และปราศจากกำลังในการต่อรอง เพราะขยายกลุ่มเป้าหมายไม่ได้ ขยายไม่ได้ในตลาดนายทุน เนื่องจากไม่มีอะไรที่ดึงดูดใจกลุ่มเป้าหมายที่มีกำลังซื้ออย่างวัยกลางคนลงมาหาวัยรุ่น ซึ่งนิยมความสนุกสนาน ความคึกคักเร้าใจและความอลังการด้วยไฟแสงสีเสียง จำนวนนักร้องนักแสดงมากๆ เมื่อเป็นหมอลำที่ไม่สามารถตอบสนองรสนิยมของตลาดผู้บริโภคส่วนใหญ่ได้ ปัจจุบันจึงหาผู้นิยมดูหมอลำกลอนและดูอย่างรู้เรื่องได้น้อยลง

๑.๒.๒ การปรับเปลี่ยนแบบรักษาแก่นแต่เปลี่ยนเปลือก

หมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำที่เกิดขึ้นมาภายหลังจากที่หมอลำกลอนเสื่อมความนิยมไป ถ้าจะนับช่วงเวลาการเกิดก็ถือว่าเป็นชั้นลูกของหมอลำกลอน วัยของหมอลำกลอนซึ่งก็ไม่ใช่สูงมาก เพราะเป็นเพียงรุ่นลูกศิษย์ของหมอลำกลอน คือเป็นหมอลำกลอนที่มีการปรับประยุกต์ให้ต่างไปจากหมอลำกลอนธรรมดาบ้างบางส่วน เช่น เปลี่ยนรูปแบบด้านดนตรีโดยการนำเครื่องดนตรีสากลมาเล่น แต่ยังคงเนื้อหาที่เป็นกลอนลำไว้ส่วนใหญ่ ซึ่งมักจะเป็น ลำเต้ย ลำเพลิน และลำเดินอันมีจังหวะสนุกสนาน สร้างความคึกคักได้ ถือว่าเป็นหมอลำที่มีพัฒนาการด้านรูปแบบการแสดงไปเพิ่มอีกชั้นหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันก็ลดความเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมลงไปอีกชั้นหนึ่ง

หมอลำประเภทนี้ มีความน่าสนใจอยู่ที่ความสามารถในการปรับเปลี่ยนที่ยังคงรักษาแก่นแท้ของหมอลำเอาไว้ได้เป็นส่วนมาก แต่เพิ่มของภายนอกมาใช้ เช่น นำดนตรีสากลมาเล่นประกอบ เพิ่มการให้ความสำคัญด้านรูปร่างหน้าตา ท่าทางการแสดง เช่น การเต้น แต่เนื้อหายังเป็นกลอนลำ และรักษารูปแบบของหมอลำกลอนซึ่งถือว่าเป็นรุ่นพ่อแม่เอาไว้ได้เป็นส่วนมาก เช่น ลักษณะการลำ เนื้อหากลอนลำ คำพูด น้ำเสียง และการฟ้อน อันเป็นแก่นแท้ของหมอลำ แต่ไม่ถึงกับทุ่มเทให้กับส่วนที่เป็นการเต้น การร้องเพลง การแต่งตัวสวยงามซึ่งถือเป็นเปลือก เป็นกระพี้ จนไปกลบการแสดงแบบดั้งเดิม

“๕ ปีก่อนนี้ หมอลำซึ่งจะเน้นหนักเรื่องลำกลอนเยอะ แต่ทุกวันนี้ไม่ค่อยเน้นหนัก เพราะลำกลอนยาวไปคนก็เบื่อ ก็ต้องเอาเพลงมาสลับ สมัย ๕ ปีก่อนนี้เอาแค่เบสพิณ กลอง แคน ก็ไปได้เลย ไม่จำเป็นต้องมีกลอนตลาดก็ได้ เพลงสมัยใหม่จะไม่มีเลย เนื้อหาทั่ว ๆ ไป เป็นนิทาน เป็นกลอนสั้น ๆ ยาวก็ไม่เกิน ๕ นาที สำหรับแต่ละกลอน ไม่มีคนเรียกร้อง กลอนตลาด เพลงตลาด แต่สมัยก่อน ๆ มีก็น้อย แทบจะไม่มีเลย เพราะแต่ก่อนจะลำแบบนี้”

(หงทอง หงษา, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

ด้วยเหตุนี้ หมอลำกลอนซึ่งจึงเป็นหมอลำที่สามารถขยายกลุ่มเป้าหมายได้มากเพิ่มขึ้นอีก คนที่ดูหมอลำกลอนซึ่งก็จะมีทั้งวัยรุ่นไปจนถึงวัยสูงอายุ เพราะสามารถตอบสนองความต้องการของผู้ชมได้มากขึ้น เช่น ร้องเพลงตลาดได้ ลำกลอนตลาดที่กำลังได้รับความนิยมได้ และยังมีดนตรีประกอบการเล่นที่สนุกสนานคึกคักเร้าใจวัยรุ่น ในขณะที่เดียวกันก็สามารถทำให้คนสูงอายุที่ชื่นชอบหมอลำล้วนๆ แบบดั้งเดิมได้ เพราะ หมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำที่เรียกได้ว่า กลางเก่า กลางใหม่ คือ เป็นหมอลำที่ตั้งใจมาเรียนเป็นหมอลำกลอน แต่พอได้เกิดกระแสนิยมของคนดูเปลี่ยนไปชอบดนตรีที่มีความครึกครื้นแบบวงดนตรีลูกทุ่งและวงสตริง จึงทำให้หมอลำเหล่านี้กลายมาเป็นหมอลำกลอนซึ่ง

ผลดีที่เกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนคือ สามารถรักษาดัชนีผู้ส่งสารที่เป็นหมอลำกลอนรุ่นใหม่เอาไว้ได้ เพราะเมื่อเกิดหมอลำกลอนซึ่งขึ้นมา ทำให้หมอลำวัยกลางคนหรือคนที่เรียนเป็นหมอลำกลอนที่กำลังจะต้องเลิกไปเพราะกระแสความนิยมหมอลำกลอนที่ต่ำลงจนแทบไม่มีคนจ้าง กลับมามีทางออกโดยการหันมาเปลี่ยนสถานะตัวเองกลายเป็นหมอลำกลอนซึ่ง ทำให้สามารถอยู่รอดได้เพราะได้รับงานแสดงเพิ่มขึ้นและกลับมาอยู่ในความนิยมของคนใหม่

จากการประยุกต์ดังกล่าวจะเห็นว่า หมอลำกลอนซึ่งยังเป็นหมอลำที่รักษาแก่นแท้ของการเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้มากพอสมควร คือ การลำก็ยังคงรักษาเนื้อหาของหมอลำรุ่นครูเอาไว้ได้เป็นส่วนมาก คือมีความสามารถในการลำ และการจดจำกลอนลำของหมอลำรุ่นครูเอาไว้ได้มาก แม้ไม่อาจเทียบเท่ากับรุ่นครูอาจารย์ได้ก็ตาม นอกจากนี้ยังเป็นหมอลำที่เข้าใจศิลปะการลำ มีความสามารถในการลำค่อนข้างสูง ดังนั้นจึงสามารถลำได้ทั้งแบบธรรมดา คือลำใส่แคนอย่างเดียว และลำแบบซึ่งก็ได้ กลยุทธ์ของการปรับเปลี่ยนแบบรักษาแก่น เปลี่ยนเปลือกของหมอลำกลอนซึ่ง คือ

๑. กลยุทธ์การเชื่อมประกอบเอาของเก่ากับของใหม่มาผสมผสานกัน(Articulation)ให้อยู่ในสัดส่วนที่พอเหมาะ เป็นการทำให้ระดับความเข้มข้นและสูงส่งด้วยศิลปะแท้ๆของหมอลำกลอนแบบดั้งเดิมลดลง และดึงระดับความสนุกสนานด้วยรูปแบบการแสดงแบบใหม่ให้เพิ่มขึ้น ดังนั้น ผลที่ออกมาคือ ได้ทั้งความสนุกสนานของหมอลำแบบใหม่ คือ มีการใช้เครื่องดนตรีสากล เช่น กลองชุด และพิณ ที่ให้จังหวะและเพิ่มทำนองความสนุกสนานครึกครื้น ขณะเดียวกันก็ได้เนื้อหาสาระและสุนทรียะของหมอลำแบบเก่าไปด้วย เช่น มีกลอนลำนิทาน กลอนลำเดินเกร็ดประวัติต่างๆ กลอนเรื่องบาปบุญ ซึ่งเป็นกลอนลำแบบเก่าแต่นำมาใส่จังหวะใหม่เข้าไป จึงเหมาะสำหรับผู้บริโภคหลายกลุ่มในเวลาเดียวกัน คือ เด็กก็ดูได้ ผู้ใหญ่ก็ดูดี กล่าวได้ว่า หมอลำกลอนซึ่งนั้นสามารถตอบสนองรสนิยมและความต้องการของคนดูได้ทั้งสองด้านทั้งที่เป็นข้อตรงข้ามกัน

เช่นที่หมอลำเข้มทอง ดาวคะนอง ซึ่งเป็นหมอลำกลอนและหันมาลำเป็นหมอลำกลอนซึ่งภายหลังได้แสดงภาพของหมอลำกลอนซึ่งในยุคแรกๆว่า

“หมอลำกลอนซึ่งก็มีหมอลำ ๒ หมอแคน ๑ มือกลอง ๑ ก็อยู่จนสว่าง พวกกลอนที่ลำใส่กลอง ก็กลอนเดิมนั้นแหละ เป็นกลอนลำเดิน ลำยาว แต่เราก็ปรับให้มันเร็วขึ้น เอามาประยุกต์ขึ้น ช่วงนั้นงานดีมากตอนที่เอากลองมาใส่ มันจะมานูมปี ๓๖-๓๘ นี่แหละ แบบว่าเริ่มต้นที่เราเอากลองไปคนก็ชอบ คนก็เยอะ เริ่มรู้จักเรียกว่าหมอลำกลอนซึ่ง แต่พอเอามาใส่ก็รู้สึกว่ามันดี สาเหตุที่เลือกเอากลองมาใส่เพราะว่า ๑.คนนิยม ฟังแล้วสนุก ๒.สำหรับคนลำเองพอมีดนตรีมาประกอบอีกชั้นหนึ่งก็รู้สึกว่าลำง่ายขึ้น”

(เข้มทอง ดาวคะนอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

การเชื่อมประภคของเก่ากับของใหม่เช่นนี้ นับว่ายังเป็นหมอลำที่สามารถรักษา “ชนบ” การแสดงหมอลำแบบหมอลำกลอนเอาไว้ได้อย่างมาก เพราะรูปแบบและเนื้อหาการแสดงหลักนั้น ยังทำให้มองเห็นได้ว่า เป็นการปรับประยุกต์ ไม่ใช่การปรับเปลี่ยนโดยสิ้นเชิงเหมือนหมอลำซึ่งซึ่งเป็นรุ่นลูกอีกชั้นหนึ่ง ดังจะได้กล่าวต่อไป

๒.มีความสามารถในการสลับรสนิยมหมายถึงสามารถเปลี่ยนการแสดงได้หลายแบบในขณะที่ลำเพื่อตอบสนองความชอบของคนดูหลายกลุ่ม คือ มีทั้งการลำจังหวะเร็วๆ ประกอบดนตรีสากลตามรสนิยมของวัยรุ่น หมอลำทั้งลำทั้งเต้น มีหางเครื่อง มีการร้องเพลงแบบวัยรุ่น แล้วก็มีการสลับกลับมาลำช้าๆ ประกอบแคนอย่างเดียวตามความชื่นชอบของคนสูงวัย เพราะตัวหมอลำมีความสามารถที่จะทำทั้งสองแบบนี้ได้เนื่องจากสามารถลำกลอนได้ และหมอลำก็ใช้วิธีการแสดงสลับไปสลับมาแบบนี้ตลอดเวลา ทำให้คนดูทั้งสองกลุ่มเกิดความรู้สึกว่ายอมรับได้ คือไม่เป็นด้านใดด้านหนึ่งจนเกินไป

๓.การใช้องค์ประกอบการแสดงเพิ่มตามสมควร กล่าวคือ แม้หมอลำกลอนซึ่งจะมีการเพิ่มองค์ประกอบเสริมอย่างอื่นที่ถือเป็นรูปแบบการแสดง เช่น ดนตรีสากล และหางเครื่อง ซึ่งถือว่าเป็นเปลือกนอกของการแสดง ในยุคที่ยังเป็นหมอลำกลอนซึ่งนั้น เปลือกนอกเหล่านี้ไม่ได้มีมากมายอย่างที่เห็นในหมอลำซึ่งยุคปัจจุบัน

การใช้ดนตรีสากล และหางเครื่อง ของหมอลำกลอนซึ่งก็เป็นการใช้แต่พอควร โดยที่ไม่ถึงกับให้ความสำคัญกับเปลือกนอกเหล่านี้ จนกลายเป็นสิ่งที่มีน้ำหนักมากกว่าหมอลำของจริง และกลบความเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมไป ถือว่าเป็นความสามารถในการรักษาระดับความสำคัญของหมอลำแท้ๆเอาไว้ได้

“แต่ก่อนยังไม่ทันมีทางเครื่องหрок ลำกอลนซึ่งใส่กลองเฉย ๆ เนื้อหากอลน
ลำก็ยังเอาเนื้อหากเก่า ๆ มาใช้ ให้ว่าไม่ได้ทิ้งของเก่า เราก็จับเอากอลนไหนที่พอจะนำ
มาใช้กับปัจจุบันนี้ได้ พอสมัยใหม่แล้วจะเอากอลนเก่า ๆ มาลำ แบบที่เคยลำซึ่งตอนแรก
ๆ มันก็ได้ กอลนลำที่เยอะ ๆ ก็ตัดออก ก็เลยเอาแต่กอลนที่มันเข้ากับยุคสมัย
ปัจจุบัน อย่างกอลนนิทานก็ได้ลำ ๒ กอลน ถ้าเอากอลนพวกนี้ไว้แล้วไม่ลำกอลน
ตลาด กอลนตลาดลำน้อย ๆ มันก็ดีอยู่นะ”

(เข้มทอง ดาวคะนอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๑.๒.๓ การปรับเปลี่ยนแบบทึงแก่น รักษาเปลือก

การปรับเปลี่ยนแบบทึงแก่น รักษาเปลือกนี้เป็นรูปแบบการปรับเปลี่ยนของหมอลำซึ่งซึ่งเป็นหมอลำรุ่นที่มีการปรับเปลี่ยนล่าสุด ถ้าเทียบอายุแล้ว หมอลำซึ่งนี้คือรุ่นลูกของหมอลำกอลนซึ่งเป็นรุ่นหลานของหมอลำกอลน คือเป็นหมอลำที่มาใหม่ที่สุด และทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับหมอลำรุ่นพ่อแม่และรุ่นปู่ย่าแบบพลิกกลับ(Turn upside down) คือเป็นการทำกลับด้านกับหมอลำทั้งสองประเภทดังกล่าว โดยสลับชั่วคราวความสำคัญ เปลี่ยนความสำคัญโดยการสลับแก่นแท้ดั้งเดิมที่เน้นการลำทิ้งไป ให้เหลือการลำเอาไว้เพียงเล็กน้อย แล้วให้ความสำคัญกับรูปแบบการแสดงซึ่งเป็นเปลือก มาสูงขึ้นเป็นแทน

การที่หมอลำซึ่งมีรูปแบบการแสดงเช่นนี้ มีสาเหตุหลักมาจากการทำตามความต้องการของตลาดผู้ชมที่ทวีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เพราะกลุ่มผู้ชมถูกปลูกฝังรสนิยมใหม่ๆ โดยสื่อมวลชน เช่น หันมาขอความสนุกสนานจากดนตรี เครื่องเสียง และการยึดติดกับรูปร่างหน้าตาของหมอลำ แทนฝีมือการลำของหมอลำ นอกจากนี้ การที่หมอลำซึ่งมีประสบการณ์ในการลำน้อย เพราะอายุน้อย เป็นหมอลำใหม่เพิ่งจะออกแสดง มีความสามารถไม่พอที่จะสร้างความประทับใจแก่ผู้ชมด้วยผลงานการแสดงแบบหมอลำแท้ๆได้ เมื่อรู้ตัวว่ามีคุณภาพไม่เพียงพอเนื่องจากเป็นหมอลำรุ่นหลัง ดังนั้น จึงหาทางชดเชยด้วยสิ่งอื่น ๆ เพื่อสร้างจุดขายใหม่ๆให้ตนเอง เช่น ไม่เน้นการลำ แต่ให้ความสำคัญการร้องเพลงตลาด ความหนุ่มสาว รูปร่างหน้าตา การแสดงของทางเครื่อง และจังหวะดนตรีที่คึกคักสนุกสนานมาเป็นจุดสำคัญแทน

“ความคิดของเด็กน้อย เขาไม่คิดรอบคอบเหมือนพวกเรา ไม่ได้มองการณ์ไกลว่าจันทองเขาจะไปทำไมเยอะเยะมากมายกอลนลำนะ ท่องไปก็จะได้ลำสักกี่มากน้อย ผู้ไปร้องเพลงเขาดีกว่า เขาก็ว่าไปอย่างนั้นซะ”

(หมอลำยุพาพร สายลมเย็น,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

การนำเปลือกและกระพี้มาชุบให้กลายเป็นแก่นเช่นนี้ ย่อมไม่เหมือนแก่นแท้เดิม ที่ผ่านการพิสูจน์และผ่านวันเวลามานานเช่นการล้าของหมอลำกลอน แก่นใหม่ที่เป็นรูปแบบการ แสดงของหมอลำซึ่งจึงกลายเป็นจุดอ่อนของหมอลำซึ่งในเวลาต่อมา เพราะเมื่อเป็นหมอลำที่เกิด ง่าย จึงกลายเป็นหมอลำที่หาได้ง่าย พร้อมกับการเกิดหมอลำประเภทนี้ขึ้นมาราวกับดอกเห็ด ภายในเวลาไม่กี่ปี เพราะใครๆก็เรียนเป็นหมอลำซึ่งได้ เนื่องจากไม่ต้องเรียนอะไรมาก ใช้เวลา เรียนช่วงสั้นๆ ก็ออกรับงานได้ ขอเพียงรูปร่างหน้าตาดี เสียงไม่ดีก็ได้ ไม่ต้องท่องกลอนลำมาก นอกจากอาศัยการเต้นมากๆ จดจำเพลงตลาดมาร้องมากๆ จนหมดเวลาการแสดง ก็เป็นหมอลำ ซึ่งได้แล้ว บางรายยิ่งหนักกว่านั้น คือไม่ได้เรียนกับครูอาจารย์เลย แต่นำเอาวิดีโอ และเทปสอน หมอลำไปฝึกหัดแล้วก็ออกรับงานแสดงตัวว่าเป็นหมอลำซึ่ง มีแต่ร้องเพลง แต่ลำไม่ได้ และกลายเป็นภาพลักษณ์ที่เป็นภาพลบของหมอลำซึ่งรายอื่นๆ

ปัจจุบัน คุณสมบัติที่สร้างขึ้นมาจากวิธีง่ายๆของหมอลำกลอนซึ่ง จึงถูกลืมได้ ง่ายๆ โดยคู่แข่งคือ วงอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งสามารถทำทุกอย่างได้เช่นเดียวกับหมอลำซึ่ง ไม่ว่าจะเป็น การร้องเพลง การเล่นดนตรี เครื่องเสียง มีหางเครื่อง และที่สำคัญคือ ราคาต่ำจางถูกกว่าเกินครึ่ง ต่อครึ่ง ด้วยคุณสมบัติที่ใกล้เคียงกับหมอลำซึ่งจึงทำให้วงอิเล็กทรอนิกส์ได้รับความนิยมไล่ขึ้นมา เทียบกับหมอลำซึ่งในหลายๆจังหวัดของภาคอีสาน

“งานหมอลำซึ่งลดลงถ้าเทียบกับเมื่อก่อน เพราะอิเล็กทรอนิกส์มาเป็นตัวตี อิเล็กทรอนิกส์มันดีอย่างหนึ่งก็คือเจ้าภาพได้ร้องเพลงด้วยค่าใช้จ่ายก็ไม่เยอะ ดนตรีก็ไม่ได้ จ้าง จ้างหมอลำซึ่ง ๓๐,๐๐๐ จ้างอิเล็กทรอนิกส์ ๘,๐๐๐ ราคามันแตกต่างกันเยอะ ความ สนุกสนานแทบจะไม่ต่างกัน เพราะอิเล็กทรอนิกส์ก็มีหางเครื่องด้วย จะเอากี่คนก็ได้แต่เจ้า ภาพการร้องเพลงที่เจ้าภาพจะร้องเอาหรือจะให้พวกอิเล็กทรอนิกส์ร้องก็ได้ เครื่องเสียงก็แบบดี เหมือนกัน”

(หมอลำหงทอง หงษา, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

กลยุทธ์ที่หมอลำซึ่งใช้มีดังนี้

๑. การปรับเปลี่ยนแบบสุดขีดคือ การทำให้หมอลำซึ่งเป็นการกลายพันธุ์ไปจน แทบไม่เหลือเค้าเดิม โดยทำให้การแสดงเป็นการเสนอของใหม่อย่างสุดขีด ทั้งรูปแบบและเนื้อหา เช่น รูปแบบก็ใช้รูปแบบใหม่ที่น่าจะเรียกว่า การร้องมากกว่าการลำ ทั้งตัวหมอลำก็เป็นหมอลำที่ เรียนการลำแบบใหม่ที่ไม่เหมือนการเรียนลำกลอน มีการสรรหาหางเครื่องหน้าตาดี เครื่องเสียง และเวทีใหญ่ มีไฟแสงสี ดนตรีสากล เป็นองค์ประกอบการแสดงหลัก ส่วนเนื้อหาที่ใช้เพลงตลาด และกลอนตลาดเป็นส่วนมากในการแสดงแต่ละครั้ง ทั้งนี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้หมอลำซึ่งสามารถ ขายได้ง่ายๆ ในตลาดผู้บริโภคกลุ่มวัยรุ่นและวัยกลางคน

๒.สรรหารูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ไปเรื่อยๆ เพื่อหาทางตอบสนองความต้องการของตลาดที่เปลี่ยนไปเรื่อยๆ เช่น จากการลำซิ่งธรรมดา กลายมาเป็นหมอลำซิ่งต่อนิทานหมอลำซิ่งสามมิติ ดังนั้น ยิ่งนานวัน จะยิ่งเห็นว่าหมอลำซิ่งกลายพันธุ์ออกไปเรื่อยๆ

“เริ่มต้นก็คือเริ่มจากห้วงคิดของตัวเอง กับผู้จัดการวง และลูกศิษย์ลูกหา ที่ไหนก็เห็นแต่เขาลำเรื่องตลกกลอนกัน ทำนองซอนแก่น ทำนองกาฬสินธุ์ ทำนองสารคามไปลำซิ่งสุด ๆ เฉย ๆ ทำยังไงเราถึงจะมีความแตกต่างแหวกแนวไปจากคนอื่น ก็เลยมาได้ความคิดว่าเอาเป็นลำซิ่งต่อนิทานซะ ก็เลยบอกว่าลูกศิษย์คนไหนเล่นเรื่องนี้ละ คนคนเดียวต้องสามารถเล่นได้หลายบทบาท ให้สรุปย่อได้ในชั่วโมงนั้น ที่จำเป็นต้องเอาชั่วโมงเดียวเพราะ ถ้าไม่สรุปสั้นๆแบบนี้ก็จะไม่จบ ต้องเน้นให้จบ ก็พอถึงช่วงเป็นเรื่องราวก็พูดเอาแล้วช่วงลำเดิน ก็คือลำซิ่งลำเดินไป ดนตรีไม่หยุด เนื้อหาลำเดินนี้ไม่เกี่ยวกับนิทาน แต่ในเรื่องจะไม่เน้นกลอนตลาด จะให้เป็นกลอนของตัวเอง ในชั่วโมงนั้นจะมีกลอนของตัวเองทั้งหมด ทั้งคำพูด ทั้งกลอน แต่งขึ้นมาเอง”

(หมอลำยุพาพร แสงเพชร, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสังเกตคือ แม้ว่าการแสดงของหมอลำซิ่งจะยังได้รับความนิยมของผู้ชมอยู่ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) คือ ยังมีคนว่าจ้างให้ไปงานแสดง แต่ปัจจุบันหมอลำซิ่งไม่ใช่วัตถุดิบของบริษัทผลิตเทปเพลงอีกต่อไป คือ มีค่ายเทปนำหมอลำซิ่งไปผลิตเป็นเทป วีซีดีน้อยลง จนแทบไม่ปรากฏอีกแล้ว แสดงว่า กระแสตอบรับของหมอลำซิ่งน้อยลงอย่างรวดเร็วภายในเวลาเพียงไม่กี่ปี

๓.การปรับกลยุทธ์ให้นุ่มนวลเข้ามาเข้ากับกระแสบางอย่างของสังคม เช่น กระแสการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย เนื่องจากหมอลำซิ่งถูกโจมตีว่า แต่งกายโป๊ นุ่งสั้นเกินงาม แสดงท่าทางการเต้นที่ไม่เหมาะสม ดังนั้น ด้วยความคิดว่าการอนุรักษ์วัฒนธรรมคือการสวมเสื้อผ้าแบบไทยๆ ในการแสดงบนเวที หมอลำซิ่ง จึงมีการปรับเปลี่ยนแบบประสานใหม่เช่น นำผ้าพื้นเมือง ผ้าไทย มาตัดเป็นเสื้อและกระโปรงแบบลำซิ่ง ตัวหมอลำมีการปรับเปลี่ยนท่าฟ้อนบางท่าจากท่าฟ้อนแม่บทให้มาเป็นท่าฟ้อนในการแสดงบนเวที ในขณะที่ทางเครื่องยังเน้นการเต้นเป็นหลักในการแสดง

อย่างไรก็ตาม การใช้กลยุทธ์ปรับตัวตามกระแสสังคมเพื่อไม่ให้ฝืนกระแสการอนุรักษ์และความเหมาะสมนี้ ก็เป็นเพียงการปรับเปลี่ยนเพียงเปลือกนอกของหมอลำเท่านั้น เพราะในความเป็นจริง หมอลำซิ่งก็ยังมีปัญหาด้านการแสดงที่คนดูยังเห็นว่าแทบจะไม่เป็นหมอลำแล้ว เพราะใช้การลำน้อยลงจนแทบไม่มีเลย

สำหรับหมอลำซึ่งมีสิ่งที่น่าสนใจก็คือ การใช้กลยุทธ์ “เสนอของใหม่ให้กลายเป็นของถูกใจ” แบบที่หมอลำซึ่งทำอยู่ทุกวันนี้ นับวันจะเป็นการก้าวห่างไกลออกไปจากหมอลำกลอนที่เป็นรากเหง้าดั้งเดิมมากขึ้นๆ แก่นที่หมอลำซึ่งให้ความสำคัญนั้น เป็นเพียงเปลือกนอกจึงย่อมไม่อาจเทียบเคียงกับแก่นแท้แบบเดิมได้ กล่าวได้ว่าแม้เป็นการพัฒนาแต่ก็เป็นการพัฒนาเฉพาะเปลือกที่พอกหนาขึ้น แต่ไม่มีประโยชน์สำหรับการดำรงคงอยู่อย่างยั่งยืน เพราะมีเพียงเปลือกที่หาแก่นแท้ไม่ได้ ดังนั้น เป็นธรรมดาหากหมอลำซึ่งจะมีอายุสั้น เกิดขึ้นเร็ว ได้รับความนิยมเร็วแต่ก็เสื่อมความนิยมเร็วเช่นกัน เหมือนต้นไม้ที่เกิดจากกิ่งตอน เป็นต้นไม้ที่โตเร็ว ได้ผลเร็ว แต่ไม่มีรากแก้ว ก็ล้มได้เร็วเช่นกัน

๑.๒.๔ การปรับเปลี่ยนแบบรักษาเปลือก เปลี่ยนแก่น

หมอลำหนุ่มหรือหมอลำเรื่องต่อกลอน นับเป็นหมอลำที่แตกต่างจากหมอลำทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวข้างต้น เพราะเป็นหมอลำที่แสดงเป็นคณะ ไม่ใช่หมอลำที่แสดงเป็นคู่ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงของหมอลำหนุ่มจึงมีลักษณะที่ต่างออกไปจากหมอลำทั้งสามประเภทอยู่มาก หากพิจารณาจากลักษณะหมอลำหนุ่มทั่วไปที่มีในปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นหมอลำที่จัดอยู่ในประเภทปรับเปลี่ยนแบบรักษาเปลือก แล้วเปลี่ยนแก่น คือ หมอลำหนุ่มจะทุ่มเทเรื่องการลงทุน การวางรูปแบบการแสดงให้ตื่นตาตื่นใจ มีความอลังการด้านแสง สี เสียง โดยเฉพาะหมอลำคณะใหญ่ที่มีการลงทุนปรับปรุงวงจำนวนนับล้านบาทต่อปี รวมไปถึงหมอลำหนุ่มคณะขนาดกลางและเล็กที่ต่างก็พยายามดิ้นรนที่จะสร้างความแปลกใหม่ไม่ซ้ำกันในแต่ละปี พยายามวางรูปแบบการแสดงให้ยิ่งใหญ่ ฉีกแนวออกไปให้ต่างจากคณะอื่นๆ ด้วยจำนวนนักแสดงและขนาดการลงทุนให้มากขึ้น เพื่อจะได้ทัดเทียมและยกระดับให้ขึ้นชั้นเป็นหมอลำคณะใหญ่ เพราะหวังผลการเป็นหมอลำชั้นนำและหากเป็นที่นิยมก็จะได้รับงานแสดงเพิ่มมากขึ้นตามมา การพยายามทำให้กลายเป็นหมอลำแบบนี้เองที่ทำให้หมอลำหนุ่มได้ชื่อว่ารักษาเปลือกแล้วเปลี่ยนแก่น เพราะเน้นรูปแบบการแสดงที่เป็นองค์ประกอบภายนอกมากกว่าที่จะให้น้ำหนักการลำ

การรักษาเปลือกของหมอลำที่เห็นได้ชัด คือ การพยายามหาองค์ประกอบหลายๆอย่างที่เป็นรูปแบบใหม่ มาตอบสนองความต้องการของผู้ชม บรรดากลุ่มผู้ชมกลุ่มใหญ่ของหมอลำหนุ่มก็จะเป็นกลุ่มเดียวกับหมอลำซึ่ง คือ เป็นกลุ่มวัยรุ่นและวัยกลางคนเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น การตอบสนองรสนิยมของคนทั้งสองวัยนี้หมอลำหนุ่มจึงให้ความสำคัญกับความสวยงามด้านการแสดงที่ปรากฏบนเวที เช่น สีสดการประดับประดาเสื้อผ้า เครื่องแต่งกายของหางเครื่อง และนักแสดง เพิ่มความสนุกสนานมากขึ้นด้วยการร้องเพลงการเต้นของหางเครื่อง ตลอดจนการแสดงตลก เพิ่มสีสันของไฟแสงสีและขนาดความใหญ่โตของเวที เพิ่มขนาดเครื่องเสียงให้ใหญ่

มากขึ้น แต่ไปลดช่วงการลำของหมอลำลงจึงพลอยทำให้คนดูได้ฟังความงดงามของภาษาในการลำลดลงด้วย เพราะไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญกับการลำเรื่องอย่างในสมัยก่อน

ทั้งหมดนี้คือรูปแบบที่เป็นการกลายพันธุ์อีกแบบหนึ่งของหมอลำหนุ่ม เพราะการลำแบบหมอลำในปัจจุบันนี้ กล่าวได้ว่า แตกต่างจากการลำของหมอลำหนุ่มเมื่อสมัย ๔๐-๕๐ ปีก่อนโดยสิ้นเชิง เพราะการแสดงของหมอลำหนุ่มสมัยก่อนนั้น จะให้ความสำคัญกับการลำเหนือสิ่งอื่นใด ภาษาและท่วงทำนองในการลำมีความประณีต ไพเราะและเป็นแบบดั้งเดิมที่มีศิลปะและมีความละเอียดอ่อนทั้งยังไม่มีเครื่องดนตรีสากลใดจะเลียนเสียงได้ เช่น การใช้แคน พิณ หรือ ซอ อันเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านเล่นประกอบการลำ การแสดงของหมอลำก็เข้าถึงบทบาท และมีสมาธิมาก เพราะลำอย่างเดียว ไม่ต้องสลับเปลี่ยนระหว่างการแสดงหมอลำกับการร้องเพลงตลาดอยู่ตลอดเวลาเหมือนการแสดงหมอลำเรื่องในปัจจุบัน คนดูก็ไม่มีสิ่งอื่นมาแย่งความสนใจไปจากการดูหมอลำเป็นเรื่องเป็นราวจนจบซึ่งกินเวลานานตั้งแต่หัวค่ำจนเกือบสว่างหรือสว่างคาตา ทั้งๆ ที่มีหมอลำที่แสดงเพียงไม่กี่คนแต่ก็ทำให้คนดูสนุกสนานไปกับการลำได้ เพราะสมัยนั้นยังไม่มีช่วงการแสดงแบบวงดนตรีลูกทุ่งที่มาแบ่งความสำคัญของหมอลำไป การแสดงของหมอลำสมัยก่อนจึงทุ่มเทให้กับการลำได้เต็มที่

พอถึงสมัยนี้ หลายๆ สิ่งเปลี่ยนไป แต่บางสิ่งที่ไม่สามารถปรับได้ หมอลำหนุ่มก็จะมีการคงยึดความเป็นแก่นแท้เอาไว้ และบางอย่างที่ปรับเปลี่ยนได้ก็ปรับเปลี่ยนไปเพื่อให้สามารถขายได้ที่สุด ดังนี้

ส่วนที่ปรับเปลี่ยนได้

๑. ความสัมพันธ์ของคนดูกับหมอลำ แต่ก่อน หมอลำต้องเป็นฝ่ายจ่ายเงินมัดจำเจ้าภาพ คือ ในอดีตหมอลำเร่ตระเวนไปแสดงตามที่ต่างๆ โดยการเดินเท้าไปนั้น เมื่อถึงหมู่บ้านใดที่ต้องการจ้างหมอลำ หมอลำต้องเป็นฝ่ายวางเงินมัดจำไว้เพื่อเป็นสัญญาผูกมัดว่าหมอลำจะกลับมาแสดงให้ชาวบ้านดู แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ความต้องการให้หมอลำมาแสดงในงานของเจ้าภาพมีมากขึ้น หมอลำไม่ต้องไปตระเวนออกไปเร่แสดงอย่างแต่ก่อน รวมทั้งเกิดสำนักงานหมอลำขึ้น เจ้าภาพจะเป็นฝ่ายเข้ามาหาหมอลำ และเป็นฝ่ายวางเงินมัดจำแล้วเซ็นสัญญา ตกลงวันเวลาที่จะให้หมอลำไปแสดง

๒. การเลือกที่จะรักษาหรือไม่รักษาสุนทรียะและศิลปะทางการแสดงเอาไว้ คือ ในการแสดงหมอลำหนุ่มในสมัยก่อน ทุกคณะต้องใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านประกอบการลำทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นพิณหรือแคน เพราะยังไม่มีเครื่องดนตรีสากล แต่เมื่อมีเครื่องดนตรีสากลเข้ามาพร้อมกับวงดนตรีลูกทุ่งนับตั้งแต่ยุคที่มีแอดดอร์เดียโน มาถึงยุคคอร์แกน และยุคคีย์บอร์ดในปัจจุบันที่ปรับแต่งเสียงได้หลายระดับ ทำให้หมอลำหลายคณะเลือกเปลี่ยนไปใช้เครื่องดนตรีสากลดังกล่าวแทนแคน และพิณ ทั้งๆ ที่ความไพเราะและการเข้ากันได้กับเสียงหมอลำนั้น เทียบเครื่องดนตรีพื้น

บ้านไม่ได้ แต่หมอลำหลายคนก็เลือกเปลี่ยนมาใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นเพราะความสะดวก และหาคนเล่นได้ง่ายกว่า แต่ก็ยังมีบางคนที่ยังคงใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านในการแสดงอยู่ เช่น หมอลำหมู่บางคนที่ลำทำนองกาฬสินธุ์

๓. ลงทุนสิ่งที่เป็นวัตถุมากขึ้น ระบบแสง สีเสียง ใช้เวทีกว้างและมีหลายชั้น มากขึ้น จากเดิมที่สมัยก่อน เวทีหมอลำหมู่โดยมากจะเป็นเวทีสาธารณะซึ่งชาวบ้านจะปลูกไผ่อย่างถาวรประจำวัด แต่เป็นเวทีที่ไม่ใหญ่มาก เหมาะสำหรับการแสดงของคนจำนวนไม่เกิน ๒๐ คนเท่านั้น เวลามีหมอลำคณะใดมาแล้วจะแสดงบนเวทีนั้นได้เลย แต่เมื่อเริ่มเข้าสู่ยุคมีวงดนตรีลูกทุ่งเกิดขึ้นก็มีการเปลี่ยนมาใช้เวทีลอย คือเวทีที่ถอดประกอบได้ ประกอบกับคณะหมอลำมีจำนวนคนในวงมากขึ้น ก็หาเวทีลอยมาใช้เองเพื่อความสะดวกในการไปแสดงในที่ต่างๆ แรกๆของเวทีลอยนั้นยังเป็นชั้นเดียว ต่อมาเมื่อมีหางเครื่องจำนวนมากขึ้น ทำให้พื้นที่การแสดงไม่พอเพียง ในปัจจุบันหมอลำหมู่จึงต้องเพิ่มความยาวของเวทีจนมีขนาดถึง ๒๐ เมตร จำนวนชั้นของเวทีก็มากขึ้นจนเป็น ๔-๕ ชั้นก็มี เพื่อบ่งบอกความยิ่งใหญ่มโหฬารและความมีชื่อเสียง บอกความสามารถในการลงทุนของหมอลำ

นอกจากนี้หลายคนยังมีการใช้เทคโนโลยีอื่นๆ ประกอบการแสดงเพื่อความแปลกใหม่และความสมจริงมากขึ้น เช่น ใช้ระบบไฮดรอลิกยกตัวนักแสดงขึ้นมาจากพื้นข้างล่าง ใช้รถดึงตัวนักแสดงให้เหวี่ยงขึ้นไปกลางอากาศ ใช้ควันน้ำแข็งแห้ง(Ice smoke) ระเบิดควันตลอดจนไฟแสงสีจำนวนมาก เพื่อทำให้บริเวณเวทีนั้น สร้างความตื่นตาให้มากที่สุด

๔. มีการใช้ตัวนักแสดงมากขึ้น เช่น เพิ่มปริมาณของหางเครื่องในการเต้น ประกอบเพลงแต่ละครั้งเพื่อสร้างความสวยงามให้มากขึ้น และยังใช้ตัวหมอลำประกอบการแสดงในแต่ละฉากมากขึ้น เพื่อความอลังการ เพื่อความดูยิ่งใหญ่ ดังนั้นชุดการแสดงที่ปรากฏจึงมีความเป็นลูกผสม(Hybridization)มากขึ้น เพราะช่วงการเต้นของหางเครื่องเป็นช่วงการแสดงที่มีทั้งแบบฝรั่งทั้งทำเต้นและชุดที่หางเครื่องสวมใส่ ผสมกับชุดแบบไทยภาคกลาง ทั้งชุดพื้นบ้านก็มีพอมมาถึงช่วงการแสดงหมอลำก็มีท่าทางการแสดงออกก็ผสมผสานหลายรูปแบบมากขึ้น มีความหลากหลายของชุดต่างๆมากขึ้น หมอลำหมู่ในปัจจุบันจึงไม่ได้ใช้เฉพาะชุดแบบลิเกแต่อย่างเดียวเหมือนสมัยก่อน เช่น คณะรัตนศิลป์ เมื่อแสดงเรื่องรามเกียรติ์ตัวหมอลำก็แต่งเป็นชุดไทยบ้าง ชุดละครบ้าง ชุดแบบอินเดียบ้าง มีการใช้เครื่องประดับมากขึ้น จนดูละลานตา เฉพาะชุดเสื้อผ้าที่ใช้แสดงเพียงเรื่องเดียวก็ลงทุนเป็นเงินนับล้านบาท

๕. มีการปรับเปลี่ยนเพลงในช่วงการแสดงก่อนการลำให้ขยายรูปแบบออกไปมากขึ้น เพราะมีเครื่องดนตรีหลายชิ้นมากขึ้น ทำให้สามารถเล่นเพลงได้ทุกแนว เช่น สมัยก่อนมีเพียงการร้องเพลงลูกทุ่งก่อนการแสดงหมอลำเรื่อง ก็เปลี่ยนเพิ่มมาเป็นมีทั้งเพลงลูกทุ่ง หมอลำ

เพลงสตริง เพลงร็อค เพลงเพื่อชีวิต เพลงฝรั่ง ที่กำลังได้รับความนิยมอยู่ในขณะนั้น และเพลงที่ใช้ร้องในการแสดงเหล่านี้ก็จะเปลี่ยนไปตามยุคสมัยทุกปีเพื่อให้ทันสมัยและทันใจคนดูมากที่สุด

๖. หอมลำหู่ยุคปัจจุบันมีการสร้างสรรค์ ปรับปรุงการแสดงให้ดูประณีตมากขึ้น เช่น การจัดคิวการแสดงอย่างมีสคริปต์ มีการคัดเลือกเพลงที่จะใช้ มีการวางตัวและสร้างชุดแสดง ในขณะที่แสดงหอมลำเรื่องเพราะมีตัวนักแสดงที่นำมาใช้ได้เป็นจำนวนมาก บางคณะก็มีการจ้างครูฝึกเต้นระดับมืออาชีพและจ้างคนสอนฟ้อนรำที่มาจากโรงเรียนนาฏศิลป์ มาสอนท่ารำ คิดค้นท่าทางการแสดง การออกไม้ออกมือประกอบเรื่อง ให้กับทางเครื่องและนักแสดงอื่นๆ แสดงให้เห็นว่า การแสดงหอมลำทุกวันนี้ไม่ได้เกิดขึ้นและเป็นไปตามยถากรรมและไม่ได้เป็นไปตามมีตามเกิดอย่างสมัยก่อน เนื่องจากมีการลงทุนสูง เพื่อจะทำให้ผู้ชมเกิดความชื่นชอบมากที่สุด

๗. การแสดงหอมลำหู่มีการยกช่วงการแสดงตลกมาชูให้เป็นจุดเด่นและเป็นจุดขายที่สำคัญอีกจุดหนึ่งซึ่งต่างจากอดีตที่เคยใช้ตลกเพื่อคั่นเวลาก่อนการลำเรื่องเท่านั้น กลายมาเป็นว่า การแสดงตลกทุกวันนี้เป็นจุดบ่งชี้กระแสมานิยมและความโด่งดัง ความมีชื่อเสียงของหอมลำแต่ละคณะได้ คือ ถ้าคณะใดมีตลกที่คนดูชอบก็จะมีชื่อเสียงมาก เช่น คณะเสียงอีสาน (นกน้อย อุไรพร) ที่มีการแสดงตลกเป็นภาพในใจของคนดู จะเห็นว่าสิ่งที่เปลี่ยนไปคือ คนดูให้ความนิยมและสนใจการแสดงตลกประจำคณะหอมลำอย่างมากจนถือว่าเป็นช่วงสำคัญอีกช่วงหนึ่งที่แต่ละคณะจะต้องสร้างสรรค์ขึ้นมาให้สนุกสนาน ให้เป็นที่ประทับใจและเป็นจุดขายที่สำคัญของคณะให้ได้ เช่นที่หัวหน้าคณะประถมบ้านเทิงศิลป์กล่าวว่า

“ทุกวันนี้ หอมลำมีตลกเป็นจุดขาย คนดูเขามาดูตลกนะ เขาจะชอบหรือไม่ชอบหอมลำก็ดูที่ตลก ดังนั้นเราต้องหามุขตลกมาแสดงให้ตลกจริงๆ เหมือนคณะเสียงอีสาน นั้นเขาก็มีปอยฝ้าย มาลัยพร มีตัวตลกอื่นๆที่เล่นเข้ากันมาเป็นจุดขาย คณะนี้ดังขึ้นมาก็เพราะตลกจริงๆ” (สันติ บุญถม, สัมภาษณ์ ๒๐ มกราคม ๒๕๕๖)

๘. หอมลำหู่มีการสร้างให้ตัวหอมลำมาเป็นจุดดึงดูดความสนใจของคนดูมากขึ้น โดยเฉพาะหอมลำวัยรุ่นซึ่งสามารถตอบสนองความนิยมของคนดูที่เป็นวัยรุ่นได้อย่างมาก สืบเนื่องจากการที่มีหอมลำที่เป็นวัยรุ่นในคณะแต่ละคณะมีจำนวนมากขึ้น แม้จะไม่ได้มาเป็นผู้แสดงหลัก คือไม่ได้มีบทบาทอะไรแต่ออกไปเต้นและเป็นเพื่อนหอมลำตัวหลักๆ ทั้งหญิงและชาย นอกจากนี้ บางคณะยังมีทางเครื่องที่เป็นผู้ชายจำนวนมากเพื่อเอาใจผู้หญิงที่เป็นแม่ยก แสดงว่าเป็นหอมลำรู้จักตลาดและรู้วิธีการขยายตลาด คือ รู้จักหาวิธีดึงดูด มัดใจคนดูให้ได้หลากหลายกลุ่ม

ส่วนที่ไม่เปลี่ยน

ส่วนที่ไม่เปลี่ยนและเป็นส่วนที่ทิ้งไม่ได้ของหอมลำหู่ ซึ่งยังจะต้องคงเอาไว้ เพราะถือเป็นแก่นของการแสดงของหอมลำหู่คือยังต้องมี “ช่วงเวลาของการลำเรื่องต่อกลอน”

แม้ว่าจะไม่มีการกำหนดว่าจะต้องเริ่มลำตอนที่ทุ่มก็ยาม หรือจะเป็นการลำเรื่องแบบไหน เรื่องเก่า เรื่องใหม่ก็ตาม แต่สิ่งสำคัญคือ ต้องมีการลำเรื่องต่อกลอน เพราะนี่เป็นเพียงสิ่งเดียวที่เป็นเอกลักษณ์ของหมอลำหมู่ที่จะทำให้สามารถแยกการแสดงออกจากวงดนตรีลูกทุ่งได้ มิฉะนั้นแล้ว หากขาดการแสดงแบบลำเรื่อง หมอลำหมู่ก็จะไม่เหลือความเป็นหมอลำทันที ดังนั้น หมอลำทุกคนจะต้องพยายามรักษาการแสดงช่วงนี้เอาไว้ แม้ว่ามีน้อยคนที่จะยังรักษาขนบเดิมของการลำเอาไว้ได้ เช่น การใช้แคนประกอบการลำ และการนำเรื่องที่เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านมาแสดง แต่ส่วนใหญ่แล้วหมอลำหมู่จะมีการปรับรูปแบบการนำเสนอใหม่กันทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นการปรับแต่งเรื่องดนตรี หรือเปลี่ยนการลำและเพิ่มเติมองค์ประกอบบางอย่างให้มากขึ้น ให้มีความน่าดูด้วยรูปแบบการแสดงที่อลังการมากกว่าเดิมด้วยการเพิ่มตัวหมอลำ และเปลี่ยนชุดหมอลำให้มีลวดลายเลื่อมประดับที่สวยงาม และมีเครื่องที่ประดับที่ดูอลังการมากกว่าสมัยก่อน

การแสดงหมอลำเรื่องนี้ แม้จะยังคงมีช่วงการแสดงนี้คงอยู่ แต่สิ่งหนึ่งที่เปลี่ยนไปคือ การเริ่มแสดงช่วงหมอลำนั้นเดิมมากขึ้นอาจจะเริ่มเที่ยงคืนหรือตีหนึ่ง ทำให้ลดช่วงการแสดงหมอลำสั้นลง จนบางครั้งอาจจะไม่ถึงสว่าง ทำให้การลำเรื่องต่อกลอนไม่จบหรือจบแบบรวบรัดตัดตอนกว่าที่ควรจะเป็น

ยิ่งกว่านั้นในขณะที่ลำเรื่องก็มีการนำเอาลำกลอนตลาดของนักร้องหมอลำที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมาลำในช่วงการเดินเรื่อง(ที่เรียกว่าการเดินกลอน)แทรกสลับเป็นระยะ ทั้งๆที่เนื้อหากกลอนตลาดเหล่านั้นก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องของหมอลำที่กำลังแสดงอยู่ หมอลำสมัยใหม่มีใช้กลอนลำตลอดเข้ามาผสมมากขึ้นในขณะที่ลำเรื่องต่อกลอน ดังนั้นจึงทำให้เนื้อหากการลำเรื่องต่อกลอนนั้นสั้นลงโดยปริยาย

ทั้งหมดนี้มีส่วนทำให้การแสดงหมอลำต่างออกไปจากสมัยก่อนมาก ทั้งแง่ช่วงเวลาของการลำและเนื้อหาสาระที่ได้ คือ เมื่อการลำสมัยใหม่มีการแสดงอย่างอื่นแทรก และการลำก็กินเวลาไม่ยาวนาน ดังนั้น ความละเอียดของบทบาทก็พลอยหายไปด้วย

สิ่งเหล่านี้คือกลยุทธ์การปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่ของหมอลำหมู่ ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนที่คล้ายคลึงกับหมอลำกลอนซึ่ง คือ มีลักษณะดังนี้

๑. การผสมผสานระหว่างสัดส่วนของการแสดงแบบเก่ากับแบบใหม่ แบบครึ่งต่อครึ่ง ส่วนที่นำเข้ามาใหม่คือการร้องเพลงประกอบการเดินแบบเพลงลูกทุ่งก่อนการแสดงหมอลำ การใช้แสงสีเสียงและใช้ทางเครื่องจำนวนมากๆ ส่วนองค์ประกอบที่ยังคงมีเช่นเดิมคือยังมีการลำเรื่องต่อกลอนซึ่งแม้จะเป็นเอกลักษณ์ของหมอลำประเภทนี้ แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปมาก เช่น การใช้ตัวหมอลำออกมาครั้งละจำนวนมากๆ ในแต่ละฉาก มีการลำเพื่อดำเนินเรื่องน้อย

ลง มีการล่ากลอนตลาดที่กำลังได้รับความนิยมทุกจากเพื่อความสนุกสนานเพิ่มมากขึ้น ลักษณะการแสดงเช่นนี้เป็นการเอาใจวัยรุ่นซึ่งเป็นคนดูอีกกลุ่มหนึ่งที่รอเด่นอยู่บนเวที

การผสมผสานกันเช่นนี้ ถ้ามองในแง่ดีคือ เป็นการทำให้รักษาคนดูไว้ทั้ง ๒ กลุ่ม ใหญ่ๆ คือ กลุ่มคนสูงอายุที่คอยดูการแสดงหมอลำก็จะดูช่วงที่หมอลำออกมาลำ และกลุ่มวัยรุ่นที่คอยเด่นหน้าเวทีโดยไม่สนใจเนื้อหาการลำก็จะคอยเด่นเมื่อเวลามีคนตรีสนุก แต่หากมองอีกแง่หนึ่งคือ การใช้ระบบการลงทุนจำนวนมากเพื่อสร้างความยิ่งใหญ่และส่งผลให้การแสดงดำเนินไปตามกระแสความนิยมสมัยใหม่และมีผลต่อรูปแบบการนำเสนอหมอลำแบบชนบทเดิม เหมือนกับการสร้างภาพตายตัว(Stereotype)ให้กับหมอลำเรื่องต่อกลอนขึ้นมาใหม่ ว่า ถ้าเป็นหมอลำประเภทนี้ต้องมีการแสดงเช่นนี้ และมีหน้าตาอย่างนี้ ทำให้การแสดงหมอลำต้องเปลี่ยนทั้งวิธีการนำเสนอและเปลี่ยนทั้งเนื้อหา ดังนั้น ในวงการหมอลำด้วยกัน หมอลำบางคนจึงแสดงความเห็นว่า ระบบการสร้างการแสดงที่ลงทุนมากเช่นนี้เป็นการทำลายวัฒนธรรมการแสดงแบบเดิมของหมอลำ เช่น ที่ ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม แสดงทัศนะว่า

“มันก็มีหมอลำพวกหนึ่งเขาแข่งขันกันทางเฟอร์นิเจอร์ คือหน้าเวที หางเครื่อง โดยเฉพาะหมอลำขอนแก่น ภู่นี้อยู่สินมา อันดับแรกหานายทุนมาลง สุดท้ายก็เข้าเป้าเขาจริง ๆ อย่างระเบียบวาทะศิลป์ อย่างวงหนูถา วงนกน้อย อุไรพร วงแก่นนคร วงรัตนศิลป์ วงประถม ต่างลงทุนเป็นล้าน

ผมก็บอกว่าผมไม่ทำ เพราะว่าของพวกนี้ของทำได้มีเงินก็ทำได้ ไม่มีเงินกับอภินายทุนทำให้ แต่ว่าเรื่องที่จะอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม เรื่องที่จะจรรโลง ยึดเหนี่ยวหัวใจคน ไม่ทำลายวัฒนธรรม มันทำไม่ได้ พวกนี้จะมาทำลาย มันถึงมีหางเครื่องออกมาเยอะ ๆ เวทีใหญ่ ๆ แข่งเครื่องเสียงกัน แข่งหางเครื่องกัน แข่งนักร้องวัยรุ่นกัน แข่งการแต่งตัว ที่นี้คนก็เห่อ ดึงก็ไม่กลับมา... เอาหางเครื่องเยอะ ๆ เฟอร์นิเจอร์เยอะ ๆ ไม่รู้ว่าตอนไหนจะเล่น มีแต่ร้องเพลง ๆ แล้วก็ตลก ๆ ลำก็ไปลำโน่นแหละดี ๒ ตอนที่คนง่วงนอนแล้ว”

๒.การเพิ่มความโดดเด่นด้านรูปลักษณ์ภายนอกเพื่อดึงดูดความสนใจให้มากขึ้น เช่น ใช้เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับของนักแสดงทั้งช่วงการร้องเพลง และช่วงการลำให้มีความวิจิตร อลังการมากขึ้น โดยมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบชุดการแสดงเหล่านั้นให้แปลกใหม่ เช่น ใช้ชุดและเครื่องแต่งกายแบบชุดราชนาฏศิลป์

๓.การใช้ความโดดเด่นของรูปร่างหน้าตาศิลปิน และจำนวนของนักแสดง ตลอดจนเครื่องมือเครื่องมือ อุปกรณ์การแสดงมากขึ้น เช่น เครื่องเสียงและลำโพงชั้นดี เวทีขนาดใหญ่ ไฟแสงสีจำนวนมาก ตลอดจนจำนวนรถในคาราวาน เป็นจุดขายและเป็นเครื่องแสดงความยิ่งใหญ่ของคณะ

ข้อสังเกตจากการปรับเปลี่ยนเปลือกและแก่นของหมอลำแต่ละประเภท

หลังจากผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลการปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำโดยใช้เกณฑ์การเลือกปรับเปลี่ยนเปลือกและแก่นของการเป็นหมอลำเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้แล้วนั้น ทำให้เห็นข้อสรุปบางประการเกี่ยวกับ ลักษณะการปรับเปลี่ยนของหมอลำทั้งหมดดังนี้

๑.การให้ความสำคัญระหว่างเปลือกกับแก่นของหมอลำแต่ละประเภท

หมอลำประเภทต่างๆทั้ง ๔ ประเภทที่กล่าวมา ให้น้ำหนักความสำคัญในการใช้อัตราส่วนเพื่อการปรับเปลี่ยนต่างกัน คือเลือกสิ่งที่จะนำมาเป็นแก่นและสิ่งที่จะนำมาเป็นเปลือกของหมอลำต่างกัน คือ ถ้าเป็นหมอลำที่ไม่มีการแสดงที่สลับซับซ้อนและยึดมั่นอยู่กับการแสดงแบบดั้งเดิม เช่น หมอลำกลอน และหมอลำกลอนซึ่ง ไม่ได้เปลี่ยนรูปแบบการแสดงไปมากนัก ก็จะทำให้ความสำคัญของการลำที่มีเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต เป็นแก่นแท้และเป็นหลักของการแสดง นอกจากนี้ยังเป็นการลำที่ยังต้องใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านมาประกอบ เช่น หมอลำกลอน ซึ่งก็ยังต้องยังใช้แคนประกอบการลำเสมอ แม้จะมีดนตรีสากลอย่างอื่นๆเข้ามาด้วยก็ตาม

นอกจากนี้ ยังให้น้ำหนักอยู่ที่ตัวหมอลำเป็นสำคัญ ทั้งการลำและการฟ้อน ที่ยังคงรักษารูปแบบท่าทางแบบเก่าๆเอาไว้ เช่น การฟ้อนแม่บท การฟ้อนเกี่ยวกันระหว่างหมอลำ ดังนั้น จะไม่มีองค์ประกอบภายนอกอื่นๆที่จะมาดึงดูดความสนใจไปจากหมอลำทั้งคู่นั้น ดังนั้น อัตราส่วนระหว่างการลำกับการแสดงของหมอลำแบบดั้งเดิมจึงเป็นแบบมีสัดส่วนอยู่ว่าการลำมากกว่าการแสดงประกอบ

ส่วนหมอลำซึ่ง และหมอลำหนุ่มนั้น จะให้น้ำหนักแตกต่างจากหมอลำกลอน กล่าวคือ หมอลำทั้งสองประเภทนี้จะมีอัตราส่วนความสนุกสนานสูง แต่ความมีสาระน้อยลง ดังนั้น การให้น้ำหนักของการลำจึงน้อยกว่า การที่จะลำเพื่อเน้นการให้เนื้อหาสาระจึงไม่อาจเทียบเคียงกับหมอลำกลอนได้ เพราะเป็นหมอลำที่เปลี่ยนน้ำหนักความสำคัญมาเป็นการแสดงด้วยท่าทางการเต้น ตลอดจนองค์ประกอบอย่างอื่นๆ เช่น แสง สี เสียง หางเครื่อง อัตราส่วนของความเป็นเปลือกจึงมากกว่าความเป็นแก่นแท้ของการลำ เนื่องจากเป็นหมอลำที่ให้ความสนใจเรื่องการลำน้อยลง แล้วหันไปเพิ่มน้ำหนักให้รูปแบบการแสดงให้มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น

๒.อำนาจในการปรับเปลี่ยนเปลือกและแก่นของหมอลำแตกต่างกัน

ผู้มีอิทธิพลและมีอำนาจตัดสินใจเลือกที่จะปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำต่างกันคือ หมอลำบางประเภทมีเจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ตัดสินใจทั้งหมดในการที่จะเปลี่ยนหรือไม่เปลี่ยนเนื้อหาและรูปแบบการลำ เช่น หมอลำกลอน เพราะมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมสูง มีพลังในการต่อรองมาก แต่มีหมอลำประเภทนี้อยู่เพียงจำนวนน้อย โดยมากหมอลำกลอนจะขึ้น

ยันว่าจะอยู่สายที่จะไม่ปรับเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นตามกระแสนิยม คือจะยึดมั่นในการลำแบบดั้งเดิม เช่น การลำใส่แคน ผู้ที่ยืนยันเช่นนี้ได้คือ หมอลำกลอนที่มีชื่อเสียงมานาน ไม่ต้องการดินร่นแสวงหาอะไรอีกแล้วเพราะเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปแล้ว และเป็นหมอลำชั้นครูจึงจะสามารถออกปากเช่นนี้ได้

ส่วนหมอลำที่กำลังเริ่มมีชื่อเสียงเช่นหมอลำกลอนชิง ซึ่งกำลังอยู่ในวัยกลางคน เป็นกลุ่มที่ยังต้องอาศัยกลุ่มนายทุน บางอย่างก็เป็นผู้เลือกตัดสินใจเองได้บ้าง เช่น เนื้อหาการแสดง แต่ก็ไม่ทั้งหมด เพราะยังต้องร่วมมือกับภาคธุรกิจ ดังนั้น ยังมีบางส่วนที่ต้องปล่อยไปตามกระแสของตลาดและความต้องการของนายทุน เช่น รูปแบบการแสดงที่เน้นดนตรีและทางเครื่อง นอกจากนี้ ยังมีคนดูที่มีส่วนในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนของหมอลำอีกด้วย เช่น เมื่อคนดูต้องการดูหมอลำหมู่ที่มีทางเครื่องมากๆ คนดูชอบความยิ่งใหญ่ด้านรูปแบบการแสดงของหมอลำ หมอลำก็ต้องพยายามดิ้นรนสร้างสรรค์ขึ้นมาให้ถูกใจผู้ชมอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ก็มีหมอลำหมู่ที่มีชื่อเสียงมาพอสมควรก็จะมีอำนาจตัดสินใจบางส่วนเอาไว้ได้ เช่น การเลือกเนื้อหาเรื่องที่จะแสดง การดำเนินการแสดงตามเรื่องราวที่กำหนดเอาไว้

ส่วนหมอลำที่แทบจะหาความเป็นตัวของตัวเองไม่ได้ คือไม่มีอำนาจตัดสินใจ และต้องเปลี่ยนไปตามความต้องการของคนอื่นตลอดเวลา เช่น หมอลำชิง ซึ่งต้องเปลี่ยนไปตามการออกแบบและชี้แนะของนายทุนผู้ผลิต เช่น การออกแบบชุดที่สวมใส่ ของหมอลำ ตลอดจนองค์ประกอบอื่นๆของการแสดงที่มักจะเป็นฝ่ายนายทุนกำหนดให้ ไม่ว่าจะเป็นไฟแสงสี เวที และทางเครื่อง นอกจากนี้หมอลำชิงยังต้องปรับตัวไปตามกระแสของคนดูเป็นหลัก เช่น เมื่อคนดูชอบการเต้นและการร้องเพลงตลาด ก็ต้องร้องเพลงและเต้นตามคำเรียกร้อง

๓. เหตุปัจจัยในการปรับเปลี่ยนทั้งเนื้อหาและรูปแบบการแสดงมีหลายประการ
 สิ่งที่เป็นแรงผลักดันและเป็นต้นเหตุให้หมอลำต้องปรับเปลี่ยนมีหลายอย่าง ดังนี้

๓.๑ แรงกระทบของตลาดผู้บริโภค

องค์กรธุรกิจ บริษัทค่ายเพลงที่ประกอบอุตสาหกรรมเพลงและหมอลำ ซึ่งต้องผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดผู้บริโภคเสมอ เป็นเหตุปัจจัยหลักประการหนึ่งที่ทำให้หมอลำต้องปรับเปลี่ยนตามกระแสตลาด เช่น เมื่อถึงยุคหมอลำชิงได้รับความนิยมมาก นายทุนบริษัทต่างๆก็จะหาหมอลำมาบันทึกเสียงและบันทึกวีซีดีมากๆ คนดูก็นิยมจ้างหมอลำไปแสดงในงานจ้างของตัวเองมาก ทำให้มีอัตราการเกิดหมอลำชิงอย่างรวดเร็ว และเมื่อคนดูที่เป็นวัยรุ่นมีกำลังซื้อและมีกำลังจ้างหมอลำไปแสดงมาก ก็จะเป็นผู้กำหนดและคัดเลือกตัวหมอลำตลอดจนรูปแบบการแสดงหมอลำตั้งแต่ตอนที่มาเซ็นสัญญาจ้างกับสำนักงานหมอลำ เช่น ให้หมอลำเต้นมากๆ ให้หมอลำร้องเพลงมากๆ ให้ลำแต่น้อย

๓.๒ การปลูกฝังรสนิยมใหม่ของสื่อมวลชน

สื่อมวลชนก็เป็นผู้มีส่วนสำคัญที่ทำให้รสนิยมของผู้ชมหมอลำเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา คือทำให้ผู้รับสารได้เห็นและได้ยินแต่การแสดงที่ฉาบฉวย เป็นแบบตะวันตกและเป็นความนิยมช่วงสั้นๆ ไม่มีความลึกซึ้งทางศิลปะ ทำให้คนห่างไกลจากสุนทรียภาพแบบดั้งเดิม ความเคยชินของคนดูรุ่นใหม่จึงกลายเป็นเพลงและดนตรีมากกว่าการแสดงพื้นบ้านมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก นอกจากนี้สื่อมวลชนยังทำให้คนดูเอารสนิยมการดูการแสดงแบบตะวันตกมาตัดสินเลือกและนำมาเป็นมาตรฐานวัดค่าการแสดงแบบพื้นบ้าน เช่น แทนที่จะสนใจว่าหมอลำเสียงดี ลำได้ไพเราะ แสดงสมบทบาท ฟ้อนสวยงามหรือไม่ กลับสนใจว่า หมอลำหน้าตาดีหรือไม่ เป็นวัยรุ่นหรือไม่ เดินเก่ง ร้องเพลงได้หรือไม่

เมื่อสื่อมวลชนเป็นผู้ตั้งค่าและติดตั้งรสนิยมแบบใหม่ให้กับคนดูแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นคือ คนดูที่เป็นคนอีสานแท้ๆ กลับไม่สนใจดูการลำของหมอลำ แต่สนใจเฉพาะการเต้นการร้องของนักร้องและหางเครื่องมากกว่า เมื่อช่วงการร้องเพลงเสร็จแล้วก็ทยอยกลับบ้านไม่อยู่รอดูหมอลำ ทำให้ไม่ทันได้ดูฝีมือการแสดงการลำของหมอลำ ด้วยเหตุนี้ หมอลำจึงต้องพยายามสรรหาการแสดงที่จะดึงดูดให้คนดูนั่งดูอยู่ต่อไป คือถ้าไม่ปรับใหม่ตามความต้องการของคนดูไม่ได้แล้ว เพราะวัยรุ่นจะไม่ดู ดังนั้น จึงต้องหาทางที่จะทำให้วัยรุ่นอยู่ดูให้ได้เพราะเป็นกลุ่มที่มีกำลังซื้อสูง ด้วยเหตุนี้ แม้ในช่วงการลำเรื่องต่อกลอน หมอลำก็ต้องเอาเพลงตลาดและกลอนตลาดมาใช้ จะมาลำใส่แคนเพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยก่อนไม่ได้ ทั้งนี้ก็เพื่อรักษากลุ่มผู้บริโภคเอาไว้นั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ยิ่งเป็นการปลูกฝังให้คนดูรุ่นหลังๆ ได้เติบโตมาเห็นภาพการแสดงของหมอลำสมัยใหม่ที่ปรับเปลี่ยนตามกระแสนิยมแล้ว ว่าหมอลำต้องเป็นแบบนี้ และเกิดความเคยชินกับภาพการแสดงแบบนี้ไปเรื่อยๆ หมอลำก็ยิ่งต้องรักษาภาพเหล่านี้เอาไว้ให้อยู่ในความนิยมต่อไปเป็นวัฏจักรที่ไม่สิ้นสุด

๓.๓ การประกวดหมอลำ

การจัดประกวดหมอลำแต่ละครั้ง มีส่วนในการกำหนดแนวทางรูปแบบและเนื้อหาของหมอลำ เพราะการจัดประกวดแต่ละครั้ง มีกรรมการและกฎเกณฑ์การตั้งกติกาที่ต่างกันออกไปตามวาระและวัตถุประสงค์ในการประกวด เช่น การประกวดหมอลำเรื่องต่อกลอน บางครั้งกำหนดให้หมอลำต้องใช้การลำประกอบแคนเท่านั้น ไม่ให้ใช้กลอนตลาด ทำให้หมอลำต้องออกแบบเนื้อหาและการแสดงของตนเองใหม่ เพื่อให้ถูกกติกา หรือการประกวดหมอลำซึ่งที่ทำการวางกติกา กติกาเหล่านี้ เมื่อได้รับการยอมรับและใช้บ่อยๆ ก็จะมีผลต่อแนวคิด การนำไปปฏิบัติจริงของหมอลำ เช่น กำหนดให้มีเนื้อหาเพื่อการรณรงค์เรื่องอุบัติเหตุ เรื่องยาเสพติด ฯลฯ เมื่อหมอลำไปลำในโอกาสอื่นๆ เช่น งานจ้างของชาวบ้านทั่วไป หมอลำที่เคยได้รับรางวัลก็จะนำกลอนที่ตนเองชนะเลิศประกวดมาลำให้ชาวบ้านฟัง หรือ นำกลอนลำที่ตนเองเคยใช้ลำตอนประกวด

มาล้าให้ชาวบ้านฟัง เพราะเป็นวัตถุดิบที่มีอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังรวมไปถึงองค์ประกอบอื่นๆที่เคยใช้ในการประกวด เช่น เสื้อผ้าที่ตัดเย็บ ออกแบบเพื่อใช้ใส่ในการประกวด ก็จะนำมาเป็นรูปแบบการแต่งกายเพื่อใช้ในการประกวดครั้งต่อไปด้วย

ยิ่งหากหมอลำได้รับรางวัลยิ่งเป็นการดีตราប់ประกันและทำให้หมอลำเกิดความภาคภูมิใจและสำนึกในบทบาทที่จะต้องกระทำ เช่น ได้รับรางวัลชนะเลิศหมอลำชิงเชิญชวนท่องเที่ยวภาคอีสาน หมอลำก็ย่อมเกิดความสำนึกฝังอยู่ในใจเสมอว่าตนเองเป็นตัวแทนและเป็นผู้ช่วยบรรณรักษ์เชิญชวน และจะแสดงบทบาทนั้นทันทีเมื่อมีโอกาส

จะเห็นได้ว่า กฎกติกาในการประกวดนั้น มีผลต่อหมอลำทั้งทางตรงและทางอ้อมที่จะทำให้หมอลำมีแนวคิดในการปรับเปลี่ยนหรือปรับปรุง พัฒนาการแสดงของตนเอง

๓.๔. การเข้าร่วมโครงการพัฒนาของรัฐบาล

โครงการเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของหมอลำ เช่น โครงการของกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ ต่างมีส่วนเปลี่ยนแปลงแนวคิด ในการลำ ทำให้หมอลำรับเอานโยบายที่รับการฝากมาจากหน่วยงานที่ตนเองไปช่วยเหลือแล้วก็นำมาแต่งเป็นกลอนลำ หรือ ทำตามนโยบายบางอย่างที่มีหน่วยงานฝากหมอลำดูแลและเป็นผู้ถ่ายทอดข่าวสารในฐานะที่เป็นสื่อที่เข้าถึงชาวบ้านในชุมชน หรือเด็กนักเรียนในโรงเรียนได้ เช่น การรณรงค์เรื่องการแต่งกายตามแบบพื้นเมือง การทำให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านแขนงต่างๆ การฟื้นฟูและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ยิ่งเมื่อหมอลำเห็นว่า สิ่งที่ตนเองดำเนินการมานั้นประสบผลและมีผู้เห็นความสำคัญ และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีในสังคมได้ ก็จะทำให้หมอลำมีความมานะที่จะดำเนินการเช่นนั้นต่อไป

๓.๕ สถานการณ์และความเป็นไปของบ้านเมือง

เหตุการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองในแต่ละวัน เช่น สภาพเศรษฐกิจ นโยบายรัฐบาล หรือ สงคราม เหตุการณ์รุนแรง เหตุการณ์ที่เป็นที่สนใจของประชาชน มีผลต่อการผลิตเนื้อหาการแสดง หรือเนื้อหากลอนลำของหมอลำอย่างยิ่ง เพราะเป็นตัวกระตุ้นที่กระตุ้นความคิดของหมอลำให้เกิดการอยากแสดงออกโดยการบอกเล่า การบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองเป็นกลอนลำ โดยมากสิ่งเหล่านี้จะเกิดกับหมอลำที่มีความคิดอยากสะท้อนความเป็นไปของบ้านเมืองอยู่แล้ว คือ เป็นหมอลำที่ชอบเล่าเรื่องใหม่ๆ ชอบนำเรื่องราวที่ตนเองพบเห็นไปเล่าให้คนอื่นฟัง เช่น หมอลำกลอน ก็จะนำเหตุการณ์เหล่านี้มาแต่งกลอนลำแล้วนำไปลำในโอกาสต่าง ๆ

๔.ระยะเวลาในกระบวนการปรับเปลี่ยน

หมอลำแต่ละประเภทก็มีวิธีการและรูปแบบในการปรับเปลี่ยนต่างกันไป บางประเภทก็แทบจะไม่เปลี่ยนอะไรเลย เช่น หมอลำกลอน ที่เคยลำอย่างไกรก็ยังคงลำอย่างนั้น มีการแสดงอะไรก็ยังคงเป็นแบบนั้น แต่บางประเภทก็อาจจะปรับเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไป เช่น หมอลำเรื่องต่อกลอน ที่กว่าจะมาเป็นหมอลำเรื่องที่มีรูปแบบและเนื้อหาการแสดงแบบที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ก็ใช้เวลาในการปรับเปลี่ยนมานานตลอดเวลานับ ๖๐ ปีที่เกิดมีหมอลำประเภทนี้ขึ้นมา มีการลองเอาแบบอย่างการแสดงจากหลายๆ การแสดงที่เคยพบเห็นมาผสมผสานกันขึ้นและพัฒนาสิ่งที่มีอยู่แต่เดิมขึ้นมา เช่น เอาการแสดงแบบวงดนตรีลูกทุ่งมาใช้ เอาการเต้น และชุดเต้นแบบฝรั่งมาผสม การลอกแบบชุดลิเกมาเป็นชุดหมอลำ การนำการแสดงตลกแบบจำอวด หรือตลกแบบคาเฟ่มาใช้ การสร้างริ้วประกอบเพลงหรือจิตลีลาแบบมโหรีวัดโสมมาใช้ ตลอดจนนำเอาเรื่องราววรรณคดีพื้นบ้านมาแต่งเป็นเรื่องเพื่อใช้ในการแสดง ซึ่งผ่านเวลามานาน จึงออกมาเป็นหมอลำหม่ออย่างที่เราเห็นทุกวันนี้

แต่การใช้เวลาในการปรับเปลี่ยนของหมอลำทุกประเภทดังที่กล่าวมา ต่างจากหมอลำซึ่งโดยสิ้นเชิง เพราะหมอลำซึ่งเป็นการเกิดขึ้นแบบก้าวกระโดดต่อจากหมอลำกลอนซึ่งมาเป็นหมอลำซึ่ง ภายในระยะเวลาอันสั้น เวลาเพียงไม่ถึงสิบปี รูปแบบและหน้าตาของหมอลำซึ่งก็ยังมีแนวโน้มว่าจะปรับเปลี่ยนต่อไปอีก เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค

๕.ผลหลังจากการปรับเปลี่ยน

แม้ว่าจะมีหมอลำหน้าตาใหม่เกิดขึ้น เช่น หมอลำซึ่งและหมอลำหม่อคู่ใหม่ ตลอดจนเห็นผลที่เกิดขึ้นกับหมอลำ พบว่าหมอลำประสบผลทั้งที่เป็นผลเสียและเป็นผลดี เช่น หมอลำซึ่ง ประสบผลดีในแง่ที่เป็นการสร้างอาชีพ ทำรายได้ให้หมอลำได้ แต่ส่วนที่เป็นผลเสียนั้น เกิดจากการกระทำของตัวหมอลำเอง เพราะการตามใจตลาดทำให้หมอลำไม่เป็นตัวของตัวเอง และเป็นการทำลายตัวเองไปด้วย เพราะการเกิดอย่างรวดเร็วแต่เป็นการเกิดที่ไม่มีรากแก้วและปราศจากจิตวิญญาณของหมอลำ อีกทั้งยังไม่แสวงหาแนวทางและรักษาเอกลักษณ์ของตัวเองเอาไว้ให้มั่นคง

กระแสการปรับเปลี่ยนของหมอลำสมัยนี้ทำให้เกิดแนวทางการเติบโตของหมอลำแบ่งเป็นสองสายคือ สายหมอลำประเภทคู่ และสายหมอลำที่เป็นคณะ คือ ถ้าเป็นหมอลำประเภทคู่ก็จะเป็นการวัดความนิยมระหว่างหมอลำกลอนกับหมอลำซึ่ง ว่าหมอลำประเภทใดที่จะครองใจคนดูได้ต่อไป เพราะผลจากการปรับเปลี่ยนนั้น มีส่วนสำคัญที่จะทำให้หมอลำบางประเภทหายไปจากกระแส หากว่าขายไม่ได้ และหมอลำที่ขายได้ก็ยังคงอยู่ต่อไปได้

ส่วนหมอลำประเภทคณะนั้น ก็เป็นการวัดความนิยมของคนดูว่าจะยังนิยมดูหมอลำที่เป็นคณะใหญ่ๆไปได้อีกนานเพียงไร เพราะยิ่งคณะใหญ่ก็ยิ่งค่าจ้างสูง ถ้าการปรับเปลี่ยนหมอลำที่เน้นรูปแบบที่ยิ่งใหญ่ด้วยเวทีและจำนวนคนในคณะมากๆก็จะมีผลกระทบต่อตัวหมอลำคือ ถ้าคนดูยังมีเงินจ้างก็จะทำให้คณะที่มีขนาดใหญ่อยู่ต่อไปได้เรื่อยๆเพราะมีงานมากในขณะเดียวกัน ก็จะเกิดผลเสียต่อหมอลำคณะเล็ก เพราะต้องยุบวงไปเนื่องจากไม่ได้รับงาน

แต่จากการคาดการณ์ของหมอลำเอง จะเห็นได้ว่า ผลที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ หมอลำซึ่งจะอยู่ได้ไม่นาน และค่อยๆ เสื่อมจากความนิยมในระยะเวลาอันสั้น โดยมีสิ่งชี้วัดคือ การทยอยเลิกผลิตวีซีดี เทปผลงานหมอลำซึ่งของบริษัทค่ายเทปต่างๆ แม้แต่ในวงการหมอลำด้วยกัน ก็มีการกล่าวถึงผลที่เกิดขึ้นนี้ในทำนองเดียวกันว่า

“ถ้าจะสั่งยุบลำซึ่ง แล้วสนับสนุนลำกลอนหรือว่าฟื้นฟูลำกลอนขึ้นมาใหม่ ก็เห็นดีอยู่แต่ว่ามาคิดอีกอย่างหนึ่ง มันจะเป็นการปิดทางวัยรุ่น เขากำลังตั้งใจ ใจจด ใจจ่อว่าลำซึ่งมันเป็นยุคของเขา แต่เขารักษาเอาไว้ไม่ได้ เขาเอาไว้ไม่เป็น มันโตเร็วเกินไป ผืนมนุษย์ มันมั่วจนไม่มีเอกลักษณ์อะไรเป็นของตัวเอง อย่างพวกเต็นท์ก็เป็นวัยรุ่น คนแก่ ๆ เขาฟังได้ ๒-๓ ประโยคเขาก็เมื่อย”

(ยุพาพร สายลมเย็น ,สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

“หมอลำทุกวันนี้เกิดมากมาย โดยเฉพาะหมอลำซึ่งไม่มีเนื้อหาสาระอะไร มีแต่ความสนุก แต่ผมเห็นว่ามันถึงจุดที่ใกล้จะอึดตัวแล้ว คือถ้าหมอลำซึ่งเป็นเช่นเดิมอย่างที่เป็นหมอลำซึ่งอยู่ไม่ได้แน่นอน แต่ถ้าหมอลำซึ่งมีเนื้อหาสาระก็จะทำให้อยู่ได้เพราะคนไปดูหมอลำทุกวันนี้มีหลายระดับ ไม่ใช่ชาวบ้านทั่วไปอย่างแต่ก่อน เรียกว่าคนหัวสูงมีการศึกษาขึ้น ถ้าหมอลำมีกลอนที่มีเนื้อหาสาระก็จะดึงดูดคนได้ เพราะร้องเพลงก็ร้องได้กันทุกคน แต่ถ้ามีเนื้อหาที่น่าสนใจก็จะทำให้คนอยากฟังมากขึ้น”

(บุญโฮม พระเหล็กไหล, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

“ลำซึ่งมีความนิยมลดลงก็ใช่ เพราะมาวิเคราะห์ดูแล้ว ผลพวงมาจากอัด VCD เยอะมาก ๆ คนดูที่บ้านก็คิดว่าเขามาเล่นสดก็จะเป็นแบบนั้น เขาไม่ได้คิดในเชิงธุรกิจ บางทีมาจ้างก็นึกว่าจะเป็นเหมือนใน VCD เห็นทางเครื่องอลังการ มีไฟ แสง สี พอมาจ้างก็ผิดหวังมันไม่ได้เป็นแบบนั้น มันไม่ใช่เชิงธุรกิจ พวกลำซึ่งที่ไม่ใช่หมอลำจริงๆ ก็ว่าตัวเองเป็นหมอลำซึ่ง มันก็เลยไปดึงหมอลำซึ่งจริง ๆ ลงมา”

(หมอลำยุพาพร แสงเพชร สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

เมื่อเวลาเปลี่ยนไปเป็นการพิสูจน์ว่า หมอลำที่แท้จริง จึงจะสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน และมีการคาดการณ์ถึงสิ่งที่น่าจะเกิดอะไรขึ้นว่า หมอลำกลอนจะหวนกลับมาคืนมา เพราะ

ปัจจุบันนี้ ความนิยมหมอลำกลอนเริ่มกลับมาดีขึ้น ในขณะที่หมอลำซึ่งจะค่อยๆ เสื่อมความนิยมไป เช่น ที่หมอลำยุพาพร สายลมเย็นกล่าวเปรียบเทียบสถานการณ์ที่ผ่านมาว่า

“ปีนี้รู้สึกว่าลำกลอนมีบทบาทได้งานมากกว่าลำซึ่ง อย่างฉันทันทีในฐานะว่าเป็นหมอลำซึ่งก็ได้ เป็นหมอลำกลอนก็ได้ กระดานตารางงานของดิฉันเดี๋ยวนี้นั้นจะอยู่ ๕๐ แล้ว ครึ่งต่อครึ่งเลย ซึ่ง ๕๐ ลำกลอน ๕๐ ปีนี้มันขยับขึ้นมา ๕๐ แล้วนะลำกลอนนี้ ปีนี้คือปี ๔๖ ปีก่อนๆ ที่เขาเมามันลำซึ่งกันจริงๆ จังๆ เท่าที่จำได้ปี ๓๔,๓๕ ถึง ๔๐,๔๑ นี้ละ ลำกลอนหายไปเลย ที่แรกคิดว่าจะได้วาดรูปดูหมอลำกลอนแล้ว ไม่เคยได้เห็นเวทีกับเขาสักครั้ง จากนั้นมาลำซึ่งมันขึ้นตาไปแล้ว ดูไปเขาก็ไม่ได้สนใจหมอลำนัก สนใจอยู่แต่เสียงพิณ เสียงกลอง เป็นใจขึ้นเฉย ๆ ใจขึ้นตามเสียงดนตรี มันไม่ได้ขึ้นว่าจะไปนำเรามางานหลังอีกดอก คือเอาแต่ว่ามันสนุกสนาน”

(หมอลำยุพาพร สายลมเย็น ,สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

“เรื่องหมอลำซึ่งยุคใหม่ ๆ ที่เขาลำไม่เป็นมันเกิดขึ้นมาได้ แต่ก็อยู่ได้ไม่นาน เพราะว่าลำไม่เป็น จะไม่ค่อยมีคนไปจ้างเลย เพราะจ้างมาก็มาร้องแต่เพลง จุดนี้แหละที่เสีย เพราะคนที่มาฟังก็มีคนแก่ ซึ่งคนแก่ก็อยากฟังลำด้วย หมอลำซึ่งที่สามารถลำกลอนได้ก็จะได้เปรียบ เพราะเป็นหมอลำของแท้”

(หมอลำหงทอง หงษา ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

“ยกตัวอย่างลำซึ่ง ผมคิดว่าถึงจุด ๆ หนึ่งคือเริ่มอึมแล้ว พ.ศ.๒๕๔๕-๔๖ เริ่มถอยแล้วเนื่องจากผู้บริโภคมองถึงจุดอึมตัวเพราะมันไม่ได้สาระ และทุกอย่างก็อปปี ร้องเพลงผู้อื่น ได้แต่จังหวะดนตรีก็ปรับแต่งซะ มันเร็วขึ้น เร่งจังหวะขึ้นให้มันเร็วแต่ช่วงนี้ ๔๕-๔๖ ลงมาแล้วมันอ่อนตัว จากการสำรวจจากสำนักงานต่างๆ หมอลำซึ่งไม่ได้รับงานจะรับงานหลัก ๆ สมมุติว่าในภาคอีสานมันเคยมีลำซึ่งอยู่ ๑๐๐ คนะ เดี๋ยวนี้อาจเหลือไม่ถึง ๒๐ คนะ ที่จะได้รับงาน”

(อมรฤทธิ์ อภิรักษ์ ,สัมภาษณ์ ๑๑ เม.ย. ๒๕๔๖)

“หมอลำหนุ่มผมคิดว่าจะไม่ไ้ไกลเพราะว่า ไปได้แต่คณะที่มีเงินเยอะ หมอลำหนุ่มนี้ต้องหาปิดวิกกันเหมือนกับดนตรีนะครับ ต้องไปยังงั้น ถ้าไม่มีผู้จ้างก็ต้องปิดวิกครับ ถ้าจ้างก็คือจ้างในเทศกาลใหญ่ ๆ ครับ คณะใหญ่ๆ เขาก็ติดอยู่ในงานใหญ่ ๆ นะนั่นนะ มันเลยว่าเงินน้อยไม่มีผู้ไปจ้าง งานที่จะจ้างหมอลำใหญ่ ๆ ยังงั้นมันจะมีเยอะขนาดไหน มีแต่หมอลำกลอนจะพอไปลำได้ ผลงานก็พอสมควรเขา ถ้าหมอลำซึ่งปัญหาคือไปตีกัน ฆ่ากันหน้าเวที ลูกเขามาดูหมอลำนอนอยู่ พวกไล่ตีกันก็เหยียบเขาไปเลย มันไม่เป็นท่า นักปกครองในหมู่บ้าน เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ถ้าเขาบอกว่าถ้าคุณจ้างมาคุณก็

รับผิดชอบเอง ตายมาเขาก็ไม่รับผิดชอบ เพราะว่ามันไม่มีคนดูแลให้ แล้วใครจะไปหมอลำซึ่งจ้วงละทีนี้”

(พรชัย ธิมาทา ,สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๕๖)

นอกจากนี้ การที่หมอลำหมู่มีการแข่งขันกันสร้างวงให้ใหญ่ขึ้นมาทำให้เกิดความแตกต่างกันแบบสุดขั้วคือ มีคณะใหญ่ๆไปเลยกับคณะขนาดเล็กและคณะขนาดกลางๆ ซึ่งถ้าหมอลำไม่ยิ่งใหญ่ก็จะได้ไม่ค่อยได้รับงาน เพราะกระแสความนิยมของที่ชอบจ้วงหมอลำคณะใหญ่เพื่อจะได้ดูความอลังการ ส่วนคณะหมอลำเองก็อยู่ในฐานะลำบากทั้งคณะใหญ่และไม่ใหญ่ คณะใหญ่ก็ลำบากเพราะเป็นหนี้มาก จากการกู้เงินมาลงทุนสร้างให้คณะใหญ่เกินความจำเป็น ส่วนคณะเล็กที่ไม่มีเงินลงทุนก็อยู่ลำบากเพราะไม่มีคนจ้าง

“การแข่งขันอย่างนี้มันมีทั้งผลเสียและผลดี ผลดีแน่นอน ดีในกลุ่มของหมอลำคณะใหญ่เองนั่นแหละ แต่อีกกลุ่มหนึ่งก็ตายถึงขนาดเลิกวงเลย กลุ่มที่ว่านี่ละครับ ไม่มีทุนทำวงให้ใหญ่ ไม่มีทุนทำก็ไม่มีคนจ้างตามที่คุยกันเมื่อกี้ ที่ว่า จะให้หมอลำไปลำเฉยๆ เจ้าภาพก็ไม่เอา ขนาดเจ้าภาพบางคนออกปากว่า “ไปลำให้ฟรีๆ” ก็ไม่เอา ขี้เกียจหาข้าวให้กิน” นานๆ จะมีงานเข้ามาสักครั้ง ...คือหากเป็นคณะเล็กก็เลิกไปเลย หากจะเป็นคณะใหญ่ก็ใหญ่ไปเลย ผมมองว่ามันน่าจะเป็นทางเลือกของชาวบ้านนะ ข้าวของที่นำไปใช้แสดงขณะที่มันยังเป็นหมอลำหมู่อยู่นี้มันทำให้คณะใหญ่ แต่มันไม่ได้ทำได้เนื่ออะไรจะเหลือเป็นหมอลำจริงๆ เพียงครั้งเดียว ร้องเพลงครั้งหนึ่ง ลำยังไม่จบเรื่องสว่างก่อนแล้วไม่เหมือนสมัยก่อน บางคนยังไม่ได้ออกมาลำก็สว่างก่อน”

(เชียงคำภา ฅญาอ้อย, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๕๖)

“หมอลำเรื่องก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีทุนมีเงินจ้างมาก ทีนี้หมอลำเรื่องก็ไปใหญ่เลยนะ เน้นเรื่องอุปกรณ์ วัตถุมากเกินไป ฉะนั้นการแสดงหน้าเวทีจึงเป็นทางเครื่อง เรื่องความอลังการของเวที เครื่องเสียง ขนกันไป ๑๐ คัน เป็นภาระผูกพันค่าใช้จ่ายแก่คณะกรรมการและเจ้าภาพ แต่ว่างานเขาเยอะ เยอะเพราะกระแสใหม่ แต่วันหนึ่งมันจะทนรับสภาพค่าใช้จ่ายสูงอย่างนี้ไม่ได้ ช่วงปี ๔๓-๔๖ เป็นขาขึ้นของลำเรื่องวงใหญ่ ๆ ที่มีกองคาราวาน คนไปดูความอลังการ ความใหญ่โตแต่เวลาดูกันจริง ๆ หัวคำดูทางเครื่อง ฟังดนตรีลูกทุ่ง พอถึงช่วงหมอลำกลับมีคนดูเหลือน้อย หมอลำก็น้อย หมายถึงว่าคนน้อยแสดงบนเวทีใหญ่ เนี่ย ตรงนี้มันจะทำให้เกิดความรู้สึกของคนดูโหรงเหรง มันไม่อลังการเหมือนเวที เขาเน้นอุปกรณ์ เครื่องเสียง เน้นไฟ เน้นสิ่งประกอบ ตัวบุคคลกรเลขาขาดความสำคัญ เขาเลยไม่ได้คัดคนที่มีฝีมือจริง ๆ”

(อมรฤทธิ์ อภิรักษ์ ,สัมภาษณ์ ๑๑ เม.ย. ๒๕๕๖)

อย่างไรก็ตาม หมอลำทุกประเภทนั้นมี ๒ ด้าน ขึ้นอยู่กับว่าจะมองด้านไหน เช่น หมอลำซิ่ง ที่ด้านหนึ่งมีคนมองว่า เป็นการทำลายวัฒนธรรมทำลายศิลปะการลำแบบดั้งเดิม และเป็นหมอลำที่ลำไม่เป็น แต่อีกด้านหนึ่งคือเป็นหมอลำที่แสดงให้เห็นชีวิตวัฒนธรรมที่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย เอาใจผู้ชมที่เป็นวัยรุ่นเพื่อความอยู่รอดและยังทำให้ผู้เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าของสำนักงานหมอลำซิ่ง นักดนตรี หางเครื่อง หมอลำ พนักงานเก็บเวทีเครื่องเสียง มีรายได้เลี้ยงปากเลี้ยงท้องได้

ในขณะเดียวกันที่หมอลำกลอนเป็นหมอลำที่ด้านหนึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นหมอลำชั้นครู รักษาศิลปะและวิญญานความเป็นหมอลำได้อย่างถึงแก่น ใช้กลอนลำที่มีภาษาไพเราะและมีความละเอียดละไม อนุรักษ์วัฒนธรรมการแสดงหมอลำได้ดี แต่อีกด้านหนึ่งก็ถูกมองว่า ลำสมัย เหมาะสำหรับคนแก่และไม่มีการปรับตัว ทำให้ไม่ได้รับความนิยม

หลังการปรับตัวแล้ว มีบางอย่างหายไป โดยเฉพาะสิ่งที่หายนั้น คือ ความรัก และการทุ่มเท ให้กับอาชีพหมอลำ วิญญานการเป็นหมอลำก็หายไป เช่น ความเห็นแก่ส่วนรวม ความรู้คุณค่า การคืนผลกำไรให้แก่สังคม

ผลต่อการสร้างแนวคิดใหม่ ทำให้สังคม ไม่ได้มองว่า การเป็นหมอลำเป็นสิ่งที่ต่ำต้อยอีกต่อไป เพราะถ้าสามารถเป็นหมอลำที่ดี มีชื่อเสียง เป็นที่นิยมของคนได้ ก็น่าเป็น ดังนั้น มีคนจำนวนมากที่อยากเป็นหมอลำที่ดี มาสมัครและให้คุณค่าของหมอลำ โดยเฉพาะเวลาที่เห็นหมอลำที่มีชื่อเสียงออกทีวี หรือได้ฟังผลงานเพลง เป็นที่ชื่นชอบของคนทั่วประเทศ เห็นหมอลำมีรายได้ดี คนก็ยังชอบและอยากเป็นหมอลำเริ่มเปลี่ยนทัศนคติที่มีต่อหมอลำจากเชิงลบมาเป็นเชิงบวกมากขึ้น

๑.๓ คุณสมบัติของหมอลำในการสื่อสารแบบสาระบันเทิง

จากข้อมูลทั่วไปที่ได้จากหมอลำนั้น สามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อแยกเอาคุณสมบัติของหมอลำประเภทต่างๆ ออกมาเป็นกลุ่มได้ และถ้าพิจารณาจากคุณสมบัติต่างๆ ของหมอลำเป็นตัวแปรเหตุ เราก็จะสามารถวิเคราะห์ผลที่จะตามมาได้ และเราสามารถจับคู่ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างเหตุกับผลอันเนื่องมาจากการมีคุณสมบัติดังกล่าวได้ จากคู่ความสัมพันธ์เหล่านี้จะเป็นข้อมูลที่ชี้ให้เห็นว่า จากคุณสมบัติต่างๆ อันเป็นตัวแปรต้นเหตุก็จะส่งผลทำให้หมอลำเกิดการพัฒนาลังคมได้ ดังนี้

ตัวแปรที่เป็นคุณสมบัติของผู้ส่งสาร	ผล
หมอลำมีการเรียนรู้ฝึกฝนการลำ ตลอดจนการแสดงออกด้านท่าทาง ทั้งจากการเรียนรู้แบบเก่า (เรียนจากครูอาจารย์) และเสาะแสวงหาความรู้แบบใหม่ คือ อ่านหนังสือ ติดตามข่าวสาร	๑. ทำให้หมอลำเป็นผู้มีความรู้รอบ รู้กว้างขวาง เป็นความรู้ที่สั่งสมอยู่ในปัจเจกบุคคลและเป็นการเพิ่มความสามารถให้ตนเอง ๒. สามารถถ่ายทอดความรู้นั้นไปสู่คนอื่นได้ เช่น การสอนลูกศิษย์ การให้ความรู้แก่เพื่อนหมอลำ ๓. ความรู้ที่เพาะบ่มมายาวนานนั้น คือรากฐานที่สำคัญของหมอลำที่จะทำให้ยกระดับขึ้นเป็นศิลปินชั้นครูแล้วสามารถปลูกฝัง เพาะบ่มและสร้างศิลปินรุ่นใหม่ๆ ขึ้นมาได้ นำไปสู่การสืบทอดศิลปะให้คงอยู่รุ่นต่อรุ่นไปเรื่อยๆ ๔. สำหรับหมอลำที่มีความเชี่ยวชาญมากและมีประสบการณ์มากก็จะสามารถแต่งกลอนลำและนำกลอนลำนั้นไปสอนคนอื่น ไม่เฉพาะแต่ในบรรดาคนที่จะมาเรียนเพื่อเป็นหมอลำ แต่สอนผู้ที่สนใจได้ด้วย เช่น นักเรียน นักศึกษา หรือคนในชุมชน
ความสามารถในการวิเคราะห์ผู้ฟัง สามารถแยกแยะความชอบและรสนิยมของกลุ่มเป้าหมาย	หมอลำสามารถเข้าใจและแบ่งกลุ่มเป้าหมายได้ ทำให้รู้ว่าจะเลือกสรรเนื้อหาแบบใด ให้กับใคร เช่น สอนเด็กต้องสอนเรื่องอะไร เล่านิทานอะไร สอนผู้ใหญ่ต้องสอนเรื่องอะไร พร้อมกันนั้น ยังรู้ว่าจะใช้กลวิธีใดจึงจะเหมาะสมสำหรับการนำเสนอสารไปสู่ผู้ฟัง เพราะผู้ฟังต่างกลุ่มกันก็มีแนวโน้มที่จะชอบการนำเสนอของหมอลำที่ต่างกันด้วย
การมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม	รู้จักมองเห็นลู่ทางที่จะทำตัวให้เป็นประโยชน์ที่จะเกิดกับส่วนรวมมากขึ้น รู้จักพลังของสื่อพื้นบ้านในทางที่จะช่วยทำให้สังคมน่าอยู่ เกิดการสร้างสรรค์ การเสียสละ พุ่งเทแรงกายแรงใจเพื่อสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะการถ่ายทอด

	และการให้สิ่งที่หมอลำมีออกไปสู่สังคม เช่น ความรู้เรื่องการลำ
ความสามารถในการรักษาตำแหน่งที่พอดีระหว่างธุรกิจและศิลปะ	ทำให้หมอลำรู้จักคุณค่าที่แท้จริง และจุดแข็งที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยเฉพาะหมอลำที่ต้องเกี่ยวข้องกับธุรกิจมากๆ อย่างหมอลำเรื่องต่อกลอน เพราะการรู้จักจุดยืนที่เหมาะสม คือ อยู่กับธุรกิจให้พออยู่ได้ และยังรักษาความเป็นศิลปะการลำเอาไว้ด้วยก็จะทำให้ไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง
การใช้พรสวรรค์และความสามารถในการลำจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองขึ้นมาได้	ทำให้ความสามารถเฉพาะตัวนั้น เช่น น้ำเสียง การแสดง กลายเป็นพลังในการต่อรอง โดยเฉพาะกับผู้เกี่ยวข้องในวงการธุรกิจ และผู้ที่จะนำหมอลำไปใช้ เช่น หน่วยงานภาครัฐ ความสามารถในการลำนั้นยังมีส่วนสร้างและรักษาอัตลักษณ์ ปกป้องศักดิ์ศรี ในฐานะที่หมอลำเป็นผู้ผลิตและเป็นเจ้าของวัฒนธรรม
หมอลำตระหนักในความสำคัญของตนเอง รู้จักบทบาทหน้าที่	ทำให้รู้ว่าความเป็นศิลปินนั้นมีส่วนสร้างสิ่งแวดล้อม สร้างสังคมให้น่าอยู่ เพราะความไพเราะของการลำและการแสดงหมอลำนั้น เป็นสิ่งที่กล่อมเกลาคิดใจคนอีสานมาโดยตลอด นอกจากนี้เนื้อหากลอนลำยังช่วยขัดเกลาคิดใจคนในสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมด้วย
มีความสามารถในการสร้างงานให้ชุมชน	คนในชุมชนและละแวกใกล้เคียงที่คณะหมอลำตั้งอยู่มีงานทำโดยไม่ต้องมีการอพยพย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น ทำให้ชุมชนมีรายได้ และเกิดการกระจายรายได้ เพราะในวงการหมอลำนั้น ทำให้คนหลายๆกลุ่มมีงานทำ เช่น ชาวบ้านที่ตัดเย็บเครื่องประดับ เครื่องแต่งกาย ให้คณะหมอลำ เยาวชนที่ไปเป็นนักแสดงในคณะหมอลำ พนักงานในคณะหมอลำ ตลอดจนคน

	ที่เป็นทางเครื่อง นักดนตรีในคณะ
การสร้างเครือข่ายและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับ หมอลำ	เป็นกลุ่มพลังเพื่อการต่อรองสิทธิและผลประโยชน์ที่พึงได้รับ ตลอดจนเป็นกลไกที่จะช่วยรักษา สืบทอดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน
มีความสามารถในการพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพการให้ความบันเทิง	ทำให้ความตึงเครียดทางสังคมได้รับการผ่อนคลาย คนในสังคมได้ระบายความเครียดทางอารมณ์ เป็นทางออกในการแสวงหาความสนุกสนานเพลิดเพลินสำหรับคนที่ไม่มีโอกาสที่จะผ่อนคลายความตึงเครียด

๑.๔ เกณฑ์และการแบ่งหมอลำในการเป็นสื่อเพื่อการพัฒนา

การแบ่งหมอลำเพื่อพิจารณาประเภทของหมอลำในการเป็นสื่อเพื่อการพัฒนา นี้ จะทำให้เห็นความโดดเด่นที่หลากหลายในบรรดาหมอลำด้วยกัน และจะทำให้เห็นว่า หมอลำแต่ละประเภทนั้นไม่ได้มีมิติในการมองเพียงมิติเดียว เนื่องจากหมอลำแต่ละประเภทก็มีความโดดเด่นเฉพาะตัวอยู่ เพียงแต่เราจะมองหรือพิจารณาในแง่มุมใด ก็จะมองเห็นคุณสมบัติที่โดดเด่น หรือ ความพิเศษของหมอลำนั้นในแง่การพัฒนาได้

อีกประการหนึ่งคำว่า “การพัฒนา” ที่งานวิจัยนี้ใช้ ไม่ได้ใช้ในความหมายแคบๆ เพียงว่าเป็นการทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น หรือการดำเนินการตามนโยบายรัฐบาลและการสร้างวาระแห่งชาติเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนเท่านั้น หากแต่ยังหมายความรวมถึง การเสริมสร้างสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ดีงาม เพื่อนำไปสู่การกลมเกลียว การเพาะบ่ม การยกระดับจิตใจของคนในสังคมให้สูงขึ้น

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาหมอลำในแง่สื่อพื้นบ้านที่มีสาระบันเทิงเพื่อนำไปสู่การพัฒนานั้น จึงทำให้พิจารณาได้อย่างกว้างขวางและหลากหลายแง่มุม ทั้งนี้ ด้วยการใช้เกณฑ์ (Category) หลากๆ เกณฑ์ มาแบ่งหมอลำเพื่อดูบทบาทในการพัฒนา ได้ดังนี้

๑.๔.๑ การแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์การเป็นผู้ให้สาระบันเทิง

๑.๔.๒. การแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์การสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม

๑.๔.๓. การแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์การเข้าถึงผู้ชมได้จำนวนมาก

๑.๔.๑ การแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์การเป็นผู้ให้สาระบันเทิง

เกณฑ์นี้เป็นการนำเอาแนวคิด Edutainment (สาระบันเทิง) มาแบ่งกลุ่มหมอลำ เพื่อพิจารณาระดับคุณสมบัติและความสามารถของหมอลำในการถ่ายทอดและนำเสนอเนื้อหาสาระที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาความรู้ ความคิดและจิตสำนึก ในการปฏิบัติตัวตามศีลธรรม ระเบียบสังคม ช่วยเพิ่มพูนและสั่งสมทางวัฒนธรรม ช่วยยกระดับจิตใจและอารมณ์ ให้มีความละเอียดอ่อน และซาบซึ้งในศิลปะและสุนทรียะ ตลอดจนแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ไปสู่ผู้ชม

การพิจารณาการแบ่งระดับการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงในที่นี้ เป็นการแบ่งโดยอาศัยข้อมูลจากการสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำทุกประเภท และพิจารณาจากเนื้อหาบทกลอนลำของหมอลำทั้งหมด แต่ไม่ได้หมายความว่า การแสดงและเนื้อหาของหมอลำทั้งหลายเหล่านี้จะส่งผลในการพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความประพฤติโดยตรงหรือทันที เพราะในชีวิตความเป็นจริง การแสดงของหมอลำที่คนในชุมชนได้ดูได้ฟังนั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันเท่านั้น ยังมีทางอีกหลายทางที่ข้อมูลข่าวสารที่จะเข้ามาหาผู้รับสาร

แต่ทั้งเนื้อหาและรูปแบบของหมอลำเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการทางสังคมที่จะช่วยสร้างบรรยากาศและสร้างสภาพแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การโน้มน้าวให้คนในสังคมที่มีการแสดงนั้นอยู่เกิดความรู้สึก ต่างๆกันไปตามเนื้อหาของหมอลำที่น่าเสนอ

การแบ่งด้วยเกณฑ์นี้จะทำให้เห็นระดับความเข้มข้นของการเป็นหมอลำและความสามารถของหมอลำในการที่จะเป็นสื่อที่ให้สาระบันเทิง การใช้แนวคิด Edutainment(สาระบันเทิง) มาเป็นเกณฑ์นี้ ทำให้แบ่งหมอลำออกเป็น 3 ระดับคือ

๑. หมอลำที่มีระดับการให้ความรู้และมีเนื้อหาสาระสูงมาก

หมายถึงหมอลำที่มีการให้เนื้อหาสาระอย่างมากทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ทั้งยังมีการนำเสนอโดยใช้ศิลปการแสดงแบบพื้นบ้านแท้ๆ เนื่องจากตัวศิลปินได้ผ่านการเพาะบ่มมาอย่างยาวนานทำให้เข้าถึงความเป็นหมอลำด้วยจิตวิญญาณ ส่งผลให้มีความเป็นมืออาชีพสูง สามารถทำให้ผู้ชมเกิดความซาบซึ้งในสุนทรียะได้ หมอลำกลุ่มนี้คือกลุ่มหมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำที่มีความอาวุโสสูง และมีประสบการณ์ในการลำมาก ในขณะเดียวกันก็เป็นศิลปินที่มีความเป็นอนุรักษ์นิยมมาก คือ รักษาความเป็นขนบเดิมของการลำเอาไว้อย่างเหนียวแน่น ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงรูปแบบการลำของตัวเอง เคยเรียนลำมาอย่างไร ก็ยังคงแสดงอย่างนั้น เช่น ใช้เฉพาะแคน ใช้เฉพาะกลอนลำที่ตัวเองเรียนมาจากครูอาจารย์หรือแต่งขึ้นมาใหม่ ไม่มีการร้องเพลงตลาด ไม่มีการนำเอาคนอื่นมาเป็นส่วนเสริม เช่น หางเครื่อง ที่สำคัญคือ เป็นการลำเพื่อแสดงให้คนที่รักและชอบการลำกลอนแบบดั้งเดิมจริงๆ ได้ดู

ส่วนหนึ่งที่ทำให้หมอลำเหล่านี้สามารถนำเสนอเนื้อหาที่ให้ความรู้และมีเนื้อหาสาระสูงมาก เนื่องจากได้ร่ำเรียนและสั่งสมกลอนลำแบบดั้งเดิมมาเป็นอันมาก ในบรรดากลอนลำเหล่านี้เองที่มีเนื้อหาหลายอย่างที่ไม่เพียงครอบคลุมเรื่องของการให้ความรู้หรือสาระอย่างเดียว แต่รวมถึงการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ การบันทึกเหตุการณ์และสังคมในสมัยก่อน การบันทึกความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอีสาน ตลอดจนแนวคิดในการมองโลก การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ คติความเชื่อในเรื่องศาสนา การอบรมจิตใจ ขัดเกลา สั่งสอนศีลธรรม การสะท้อนปัญหาสังคม การบอกวิถีการใช้ชีวิต การให้คติเตือนใจ การเปรียบเทียบโลกปัจจุบัน การทำให้คนได้รู้จักคิดไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งที่ดำเนินอยู่ในสังคม รวมไปถึง กลอนลำที่ว่าด้วยเรื่อง การพัฒนา โดยตรง เช่น การพัฒนาคุณภาพชีวิต การรณรงค์ด้านยาเสพติด รักษาสิ่งแวดล้อม ซึ่ง การกระทำเช่นนี้ มีพื้นฐานมาจากแนวนโยบายหลักของรัฐบาล

๒.หมอลำที่มีระดับการให้ความรู้และมีเนื้อหาสาระปานกลาง

เป็นหมอลำที่สามารถรักษาความเป็นชนบทเดิมของการลำเอาไว้ได้ค่อนข้างมาก ได้แก่ หมอลำกลอนซึ่งและหมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำเหล่านี้มีประสบการณ์การลำอย่างมาก โดยเฉพาะหมอลำเรื่องนั้น บางคนมีหมอลำหลายคนทีละมานานถึงยี่สิบสามสิบปี เคยลำเป็นตัวต่างๆมาตั้งแต่เริ่มเป็นพระเอกนางเอก จนกระทั่งเป็นตัวพ่อตัวแม่ โดยเฉพาะหัวหน้าคณะหลายคนทีสืบทอดการเป็นหมอลำจากรุ่นพ่อแม่ ส่วนหมอลำกลอนซึ่งก็เริ่มเรียนเป็นหมอลำโดยเริ่มจากการลำกลอนก่อน ดังนั้น หมอลำเหล่านี้จึงมีความเป็นศิลปินสูง

หมอลำประเภทนี้ สามารถสร้างบรรยากาศการแสดงที่สามารถชวนทำให้เด็กวัยรุ่น ซึ่งเป็นคนดูรุ่นใหม่รุ่นต่อไป อยู่ดูหมอลำได้อย่างเพลิดเพลิน เป็นการสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรมที่มีความกลมกล่อม ทำให้วัยรุ่นไม่เกิดความรู้สึกว่ากำลังดูหมอลำที่ไม่คุ้นเคย หรือไม่เข้ากับรสนิยม ทำให้วัยรุ่นทันได้มีโอกาสที่จะเห็นความเป็นหมอลำ การแสดงของหมอลำ เป็นการเชื่อมต่อระหว่างยุคสมัยได้อย่างลงตัว คือ เป็นกลุ่มหมอลำที่ค่อยๆเปลี่ยนแปลงจากการลำแบบเข้มข้นแบบดั้งเดิม แล้วลดระดับความเข้มข้นนั้นลงมาเป็นรูปแบบการแสดงที่จะทำให้วัยรุ่นยอมรับได้ เช่น การใช้หมอลำวัยรุ่นซึ่งเป็นคนวัยเดียวกับพวกเขา เป็นตัวแสดงหลัก มีการแสดงของนักร้อง และทางเครื่องที่เป็นวัยรุ่น และร้องเพลงที่พวกเขาคุ้นเคย

อย่างไรก็ตาม หมอลำทั้งสองประเภทนี้ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงของตนเองไปมากพอสมควร เช่น จากหมอลำเรื่องต่อกลอนแบบเดิมที่เป็นการลำล้วนๆ ทั้งคืนก็แบ่งเวลาไปให้ความบันเทิงที่เพิ่มรูปแบบใหม่ขึ้นมา เช่น การร้องเพลงก่อนการลำ ส่วนการแสดงของหมอลำกลอนซึ่งก็มีเครื่องดนตรีสากลมาบรรเลงเพลงที่มีจังหวะถูกใจวัยรุ่น มีการนำบางอย่างของการแสดงยุคใหม่เข้าไปประยุกต์ร่วมเช่น เพลงตลาด และทางเครื่อง

ด้วยความที่หมอลำทั้งสองประเภทยังคงรักษาการแสดงแบบเดิมเอาไว้อยู่ ดังนั้น เนื้อหายังคงมีการสอนและการแสดงที่ให้สาระด้านต่างๆ เหมือนหมอลำกลอนอยู่มาก เพียงแต่วิธีการถ่ายทอดสาระเพื่อการพัฒนาและการกล่อมเกลாதงสังคมนั้นไม่ได้ถ่ายทอดออกมาตรงๆ แต่ใช้วิธีการสอดแทรกและเจือไว้ในเนื้อหาการแสดงทั้งหมด เช่น การเล่าเป็นเรื่องราว หรือเป็นนิทานแล้วก็มีคติสอนใจ มีแนวคิดที่ดีงามในเรื่องที่แสดงเหล่านั้น อีกทั้งยังลดระดับปริมาณการให้สาระลงมาในระดับที่ทำให้คนดูที่เป็นวัยรุ่นและเด็กๆไม่เห็นว่าเนื้อหาสาระเหล่านั้นเป็นเรื่องที่มีมากเกินไป หรือเป็นเรื่องไกลตัวเกินไป

อย่างไรก็ตาม หากจะเปรียบเทียบกันระหว่างหมอลำทั้งสองประเภทนี้ การให้เนื้อหาสาระของหมอลำกลอนซึ่งยังปรากฏชัดเจนและมีปริมาณมากกว่าหมอลำเรื่องต่อกลอน ทั้งนี้ เนื่องมาจากการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้นผ่านเวลาในการปรับปรุงรูปแบบไปอย่างมาก และความที่เป็นหมอลำแบบคณะทำให้มีคนมาดูแต่ละครั้งเป็นจำนวนมาก ทั้งยังต้องแข่งขัน

กับหมอลำคณะอื่นๆ ในการแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ ความหรูหราของการแสดง ดังนั้นหมอลำเรื่องตอกลอนจึงต้องทำให้ถูกใจคนดูหลายๆกลุ่มหลายวัยในเวลาเดียวกัน ในจำนวนคนเหล่านี้ วัยรุ่นและวัยกลางคนที่มาดูหมอลำมีมากที่สุด และคนทั้งสองกลุ่มนี้สนใจเรื่องความบันเทิงเป็นส่วนใหญ่ออยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้หมอลำเรื่องตอกลอนจึงมีส่วนของความบันเทิงเป็นส่วนผสมมาก

๓. หมอลำที่มีระดับการให้ความรู้และมีเนื้อหาสาระเพียงเล็กน้อย

เป็นหมอลำที่รักษาความเป็นชนบเดิมของการลำเอาไว้เพียงเล็กน้อย ไม่มีความคิดแบบอนุรักษ์นิยม หรือมีก็เพียงเล็กน้อย หมอลำประเภทนี้คือ หมอลำชิง เป็นหมอลำที่เน้นการแสดงให้มีความสนุกสนาน แต่ไม่ค่อยสนใจว่าผู้ชมจะได้เนื้อหาสาระอะไรบ้าง เพราะส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ลำ เนื่องจากมีประสบการณ์การลำเพียงไม่กี่ปี ความคิดความอ่านจึงยังเป็นแบบเด็ก มักจะตามใจกลุ่มคนฟังที่เป็นคนเมาซึ่งมารอขอเพลง หมอลำชิงส่วนใหญ่เป็นหมอลำวัยรุ่น แต่เป็นวัยรุ่นที่มีแนวทางการแสดงและการให้สาระบันเทิงแก่คนดูคนละแบบกับหมอลำเรื่องตอกลอน เพราะหมอลำเรื่องตอกลอนต้องลำตามเรื่อง มีระเบียบแบบแผนในการแสดงที่ชัดเจนมาก เช่น มีบทบาทที่ชัดเจน มีการกำหนดตัวละครที่ชัดเจน เนื้อหาสาระที่มีก็ได้รับการถ่ายทอดออกมาผ่านเรื่องราวที่แสดง และผ่านบทกลอนลำ

ส่วนหมอลำชิงนั้น เนื่องจากไม่มีอะไรเป็นตัวกำหนด ดังนั้น เมื่อขึ้นเวทีหมอลำก็เป็นหน้าที่และการตัดสินใจของหมอลำเองที่จะเสนออะไรแก่ผู้ฟัง แต่เพราะเหตุที่หมอลำเองก็ไม่มีกลอนลำที่มีสาระอยู่แล้ว ดังนั้น การจะนำเนื้อหาสาระออกมาเสนอได้จึงเป็นเรื่องเป็นไปได้ยาก

ส่วนหนึ่งที่เป็นข้อเด่นของหมอลำชิงคือ มีบรรยากาศการแสดงที่สามารถชวนทำให้เด็กวัยรุ่น ซึ่งจะเป็นคนดูรุ่นใหม่อันต่อไปอยู่ดูหมอลำได้อย่างสนุกสนาน อย่างน้อยก็เป็นการทำให้คนดูรู้สึกว่ หมอลำนั้นเป็นเครื่องให้ความบันเทิงแก่สังคมได้อย่างดีที่สุดในที่จะหาได้ นอกจากนี้การมีเวทีไม่ใหญ่มาก พื้นที่ของคนดูก็ไม่มาก เช่นเดียวกับหมอลำกลอนและหมอลำกลอนชิง ทำให้เกิดบรรยากาศการดูหมอลำของคนดูได้อยู่ใกล้ชิดกับหมอลำมาก

ส่วนการให้สาระนั้น หากพิจารณาจากการแสดงของหมอลำชิงตามที่ผู้วิจัยไปสังเกตการณ์หลายเวทีนั้น พบว่า ตลอดเวลาการแสดงนั้นมีความบันเทิงเป็นส่วนผสมส่วนใหญ่เกือบทั้งหมด เนื้อหาสาระที่พอจะให้ความรู้ ให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์นั้น แทบจะหาที่แทรกลงไปไม่ได้ เพราะในความเป็นจริงของการแสดง หมอลำมักจะลำกลอนตลาดและเพลงตลาดที่มีจังหวะสนุกสนานอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ถูกใจคนดูกลุ่มที่มารอเต้นมากที่สุด

อย่างไรก็ตาม การที่หมอลำประเภทนี้ได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงเป็นแบบใหม่มากเกินไป เช่น การร้องเพลงแทนการลำ ใช้เครื่องดนตรีสากลมาบรรเลงเพลงหรือการลำที่มีจังหวะถูกใจวัยรุ่น นำการแสดงยุคใหม่เข้าไปประยุกต์ร่วมเช่น เพลงตลาด และหางเครื่อง จึง

ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดสาระเพื่อการพัฒนา หรือเรื่องที่มีแนวคิดที่ตีงามได้ เนื่องจากเวลาเกือบทั้งหมดใช้ไปกับการเสนอความบันเทิงเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เนื้อหาที่มีสาระน้อยลงไปกว่าหมอลำที่กล่าวมาเนื่องจากเหตุผลหลัก ๓ ประการคือ

๓.๑ ในการแสดงครั้งหนึ่งๆ การที่จะได้นำเสนอเนื้อหาที่มีสารถนั้นถูกเบียดบังไปโดยการรำกลอนตลาด และการร้องเพลงตลาดซึ่งเป็นข้อเรียกร้องของคนดูที่มาขอเต้น

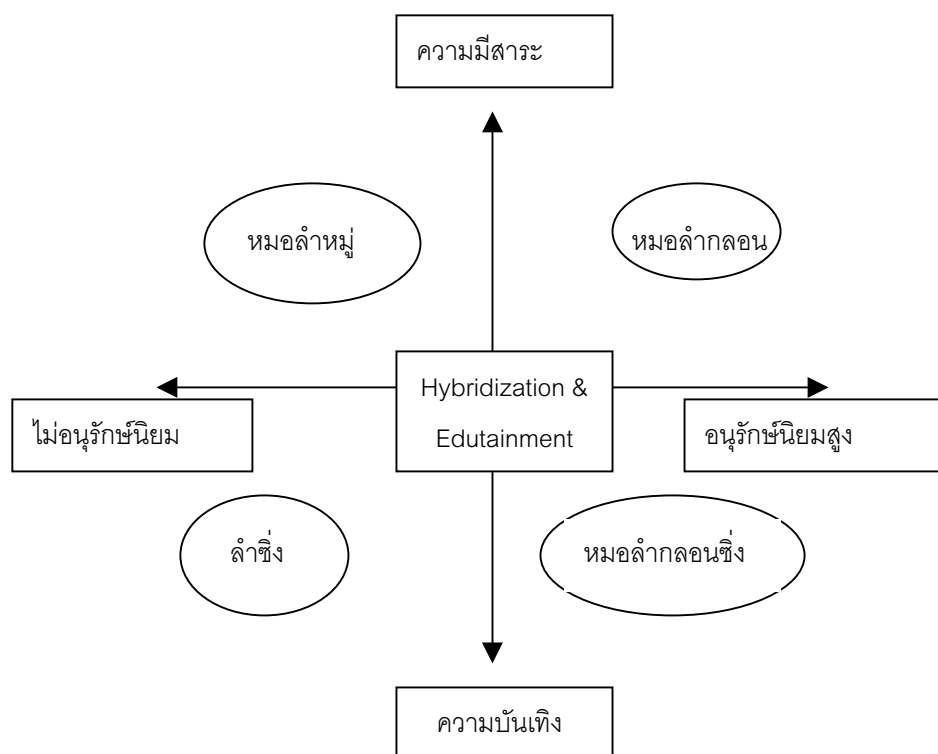
๓.๒ ตัวหมอลำยังไม่มีประสบการณ์พอ ขาดการสั่งสมและจดจำกลอนลำที่ดีๆ ส่วนใหญ่เกิดจากความมั่งง่ายและเกียจคร้านในการท่องจำกลอนลำ เพราะเห็นว่ากลอนลำแบบเดิมนั้นมีความยาวและท่องได้ลำบาก จึงหันไปร้องเพลงเพราะทำได้ง่ายกว่าการลำตามแบบฉบับเดิม และไม่ต้องท่องเพียงแต่อาศัยการฟังบ่อยๆก็จำได้เอง

๓.๓ ขาดความรู้สึกว่าตัวเองเป็นหมอลำที่แท้ ขาดจิตสำนึกว่า คนมาฟังหมอลำไม่ได้มีแต่วัยรุ่นอย่างเดียว คนสูงอายุก็มีด้วย ไม่ได้นึกถึงว่า จะให้อะไรแก่คนฟังเหล่านี้ ด้วยความที่ยังรักความสนุกตามแบบวัยรุ่น ตัวหมอลำจึงสนุกไปกับการร้องและการเต้นมากกว่าที่จะมาลำแบบดั้งเดิม

๓.๔ รูปแบบการแสดงเป็นไปเพื่อความบันเทิงอยู่แล้ว คือ เน้นสร้างความสนุกเป็นหลัก และการที่หมอลำซึ่งไม่สามารถสรรหารูปแบบการแสดงที่หลากหลาย ทำให้การแสดงที่มีจึงเป็นเพียงการร้องเพลงและการเต้นของหมอลำและหางเครื่องเท่านั้น

จากการแบ่งประเภทหมอลำตามเกณฑ์การนำเสนอเนื้อหาแบบสาระบันเทิงนั้น จะดูเพียงระดับการให้เนื้อหาสาระว่า หมอลำประเภทใดให้สาระและมีเนื้อหามาก

สิ่งหนึ่งที่สังเกตได้ว่าเป็นสิ่งคู่กันคือความมีสารถกับความเป็นอนุรักษ์นิยม คือ ถ้าเป็นหมอลำที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยมสูง ก็จะมีการลำที่มีสารถมาก และในทางตรงข้าม ถ้าเป็นหมอลำที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยมน้อย ก็จะมีความเป็นสารถน้อยตามไปด้วย หากนำมาจัดตำแหน่งความเข้มข้นเพื่อเปรียบเทียบระดับของการเป็นหมอลำที่เสนอเนื้อหาสาระเพื่อการพัฒนาและอนุรักษ์นิยม โดยมีจุดเริ่มต้นที่ความเป็นลูกผสม(Hybridization) และความเป็นสื่อพื้นบ้านแบบสาระบันเทิง แล้วมีข้อสุดท้ายที่เป็นความสับสนของแต่ละด้าน ก็จะได้ดังนี้

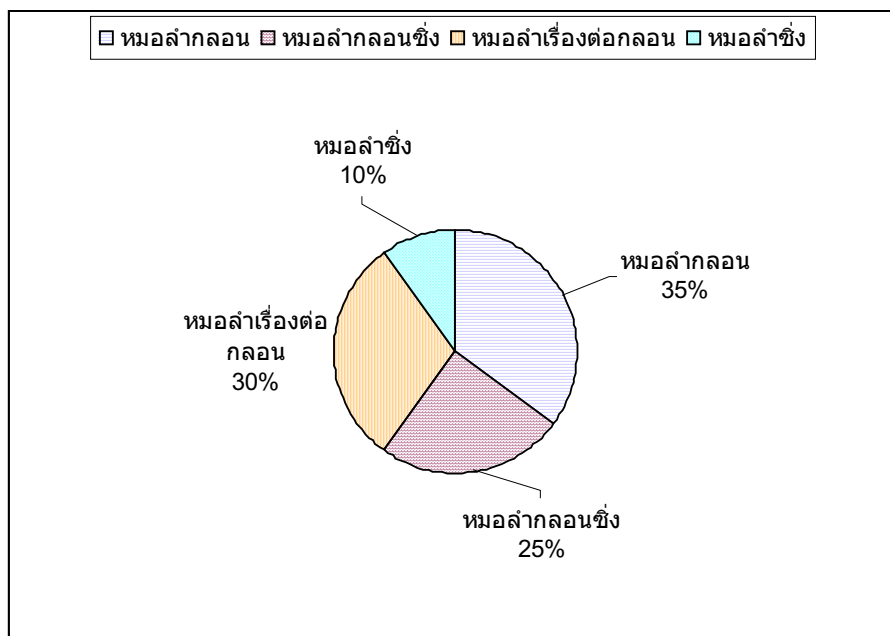
การพิจารณาแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์ดังกล่าว เป็นเพียงการแสดงให้เห็นว่า หมอลำประเภทใดที่สามารถถ่ายทอดเนื้อหาที่มีสาระ และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาได้มากหรือได้น้อยเท่านั้น ทั้งนี้ การที่ทำให้หมอลำมีความสามารถให้สาระบันเทิงต่างกัน ก็เพราะคุณสมบัติและแบบแผนในการถ่ายทอดของหมอลำต่างกันนั่นเอง

๑.๔.๒. การแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์การสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม

การแบ่งหมอลำตามกรอบนี้ เป็นการใช้อนุรักษ์การพิจารณาว่า หมอลำแต่ละประเภท มีบทบาทมากน้อยเพียงไรในการสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมให้เกิดบรรยากาศที่จะปลูกฝัง หรือทำให้คนอีสานโดยเฉพาะเด็กและวัยรุ่นเกิดความซาบซึ้ง เกิดการซึมซับ เข้าใจ คำนึง เคย และเห็นความสำคัญของศิลปการแสดงพื้นบ้าน อันจะเป็นบ่อเกิดในการหล่อหลอมความมีจิตสำนึกให้รักและภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และทำให้กับคนคู่สังสรรค์ความรู้สึกที่ดีงามจากการได้ดูศิลปการแสดง เพื่อทำให้คนในสังคมเกิดการยกระดับจิตใจ อันจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมต่อไป

การใช้กรอบพิจารณาสื่อที่มีส่วนสร้างกระบวนการทางวัฒนธรรม และสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่การพัฒนาคนและสังคมนั้น ก็จะทำให้สามารถแบ่งส่วนของหมอลำได้ใหม่ การแบ่งส่วนหมอลำที่ได้ออกมาในรูปแบบที่จะเสนอดังต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้

วิเคราะห์ข้อมูลจากการสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำและใช้การวิเคราะห์สื่อโสตทัศนประเภทเทปและวีซีดีเป็นหลัก ทำให้ผู้วิจัยสามารถประมาณจำนวนหมอลำและแบ่งสัดส่วนของหมอลำออกมาได้ ๔ ส่วน และแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุดเพื่อให้เข้าใจง่าย สัดส่วนของหมอลำที่มีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างวัฒนธรรมของหมอลำ ดังนี้

จากแผนภูมิดังกล่าว หมายความว่า หมอลำแต่ละประเภทต่างก็มีส่วนมาคน้อยต่างกันในการสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมให้เกิดบรรยากาศที่จะปลูกฝังหรือทำให้คนอีสานทุกกลุ่ม โดยเฉพาะคนที่อยู่ในวัยเด็กและวัยรุ่นเกิดความซาบซึ้ง ค่อยๆ ซึมซับ ทำให้เข้าใจคุ้นเคย และเห็นความสำคัญของศิลปการแสดงพื้นบ้าน ฯลฯ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม หมอลำในภาคอีสานนั้น กล่าวได้ว่าหมอลำทุกประเภทต่างก็มีส่วนในการสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมด้วยกันได้ทั้งนั้น เพียงแต่การมีส่วนร่วมปลูกฝังและสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมนั้น จะพบว่า หมอลำกลอนและหมอลำเรื่องตลกกลอนมีส่วนอย่างมาก การที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะหมอลำทั้งสองประเภทนี้มีความสามารถในการสร้างความหลากหลายในการแสดงและผ่านการเพาะบ่ม และสั่งสมประสบการณ์ มาอย่างยาวนาน ในขณะที่หมอลำประเภทอื่นๆ ที่เพิ่งประยุกตขึ้นมานั้นไม่มีคุณสมบัติเช่นนี้ จึงทำได้น้อยกว่า

จะเห็นได้ว่า หมอลำที่มีรากเหง้ายังลึกและมีความเป็นมายาวนาน ก็จะมีช่วงเวลาที่ได้รับและสั่งสมเรื่องราวทางวัฒนธรรม พร้อมกับได้ถ่ายทอดและให้สืบทอดกันถึงแก่สังคมอีสานยาวนานเช่นกัน ในขณะที่หมอลำซิ่งและหมอลำกลอนซิ่งนั้นเป็นหมอลำที่เพิ่งเกิดใหม่ ดังนั้น โอกาสและเวลาที่หมอลำทั้งสองประเภทจะมีส่วนช่วยสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมนั้น ยังมีน้อย และยังไม่ชัดเจนเท่าที่หมอลำที่อยู่มานาน ได้มีโอกาสช่วยสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ดีมานาน และทำให้คนในสังคมอีสาน รับรู้และคุ้นเคยมานาน

การพิจารณาแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์นี้แสดงให้เห็นว่าหมอลำทุกประเภทก็มีส่วนสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมด้วยกันทั้งนั้น ไม่ใช่แต่หมอลำประเภทใดประเภทหนึ่งเพียงประเภทเดียว เพราะในความเป็นจริงนั้น หมอลำแต่ละประเภทก็มีความถนัดที่จะสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรมได้ต่างกัน และเหมาะกับกลุ่มเป้าหมายต่างกัน เช่น หมอลำกลอน มีความถนัดที่จะทำให้ผู้ชมที่เป็นคนสูงอายุและวัยกลางคนเกิดความเข้าใจลึกซึ้งในเรื่องศีลธรรม เข้าใจความเป็นไปของโลก รู้จักการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับวิถีพื้นบ้าน และเกิดความซาบซึ้งกับท่วงท่าของการลำแบบดั้งเดิม เกิดการสังสมเอาเนื้อหาสาระมากมายที่ได้จากหมอลำแล้วนำไปสอนลูกหลานอีกทอดหนึ่ง ทำให้คนสูงอายุเหล่านั้นเป็นคลังข้อมูล และเป็นแหล่งภูมิปัญญาของชุมชน ส่วนหนึ่งนั้นเพราะจากการได้ฟังหมอลำ

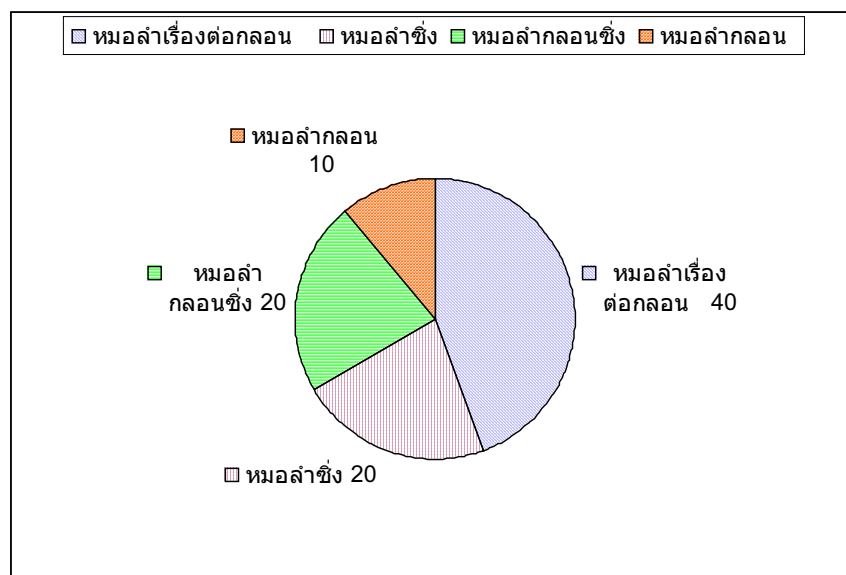
ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนและหมอลำซึ่งนั้นมีความถนัดที่จะสร้างผู้ชมวัยรุ่นให้เป็นผู้ชมหมอลำในอนาคต ทำให้เด็กและวัยรุ่นรู้สึกว่าการแสดงพื้นบ้านยังมีแง่มุมอีกหลายอย่างที่สร้างสรรค์ความสุขความบันเทิงให้พวกเขาได้ นอกจากนี้ ทั้งผลงานการแสดง และรายได้ของคนในคณะหมอลำที่ปรากฏเป็นรูปธรรมนั้น ยังมีผลพลอยที่จะทำให้ผู้ชมเกิดความคิดเห็นความสำคัญของการแสดงหมอลำในฐานะที่ทำให้เกิดอาชีพหลายแบบของบุคคลหลายๆกลุ่ม โดยเฉพาะหมอลำที่ประยุกต์ปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงใหม่ให้เป็นที่ชื่นชอบและถูกกับรสนิยมวัยรุ่นนั้นได้กลายเป็นตัวอย่างในการประกอบอาชีพให้วัยรุ่นเห็นที่ทางในการทำงานสำหรับคนที่ไม่ได้เรียนต่อว่า การใช้เวลารว่างจากการทำไร่ทำนาไปทำงานหาเงินนั้น ทำได้หลายทาง

๑.๔.๓. การแบ่งหมอลำโดยใช้เกณฑ์การเข้าถึงผู้ชมได้จำนวนมาก

ถ้าแบ่งหมอลำเพื่อดูความสามารถในการดึงดูดใจผู้ชมว่า หมอลำประเภทใดสามารถเข้าถึงผู้ชมได้อย่างกว้างขวางและทำให้คนมาดูได้มากและหลากหลายที่สุด ก็จะทำให้ได้สัดส่วนการครองพื้นที่ของผู้ชมเป็นอีกแบบหนึ่ง จากสัดส่วนและจำนวนของผู้ชมที่มาดูหมอลำนี้เองที่ทำให้เราเห็นได้ว่า ผู้ชมนิยมดูหมอลำประเภทใดและจำนวนผู้ชมของหมอลำประเภทใดมีมากน้อยเพียงใด

หากจัดอันดับของความสามารถในการดึงดูดความสนใจและเข้าถึงผู้ชมได้นั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนจะเป็นหมอลำที่อยู่อันดับแรกที่สามารถดึงดูดความสนใจและเข้าถึงผู้ชมได้มาก สาเหตุหลักเนื่องมาจากความสามารถในการแสดงได้หลากหลาย ทำให้หมอลำเรื่องต่อกลอนเป็นที่ชื่นชอบของทั้งคนหลายวัยในเวลาเดียวกัน และเป็นการแสดงที่ผู้ชมเข้าใจได้ง่ายด้วยการใช้วัฒนธรรมการแสดงสมัยใหม่ เพราะมีการแสดงหลายอย่างให้ได้เลือกดูทั้งการลำ การร้องเพลง การแสดงตลก ที่สำคัญคือ การแสดงของบรรดาหางเครื่อง ตลอดจนความตระการตาของ

แสงสีเสียง ซึ่งเป็นจุดเด่นอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้หมอลำเรื่องต่อกลอนได้รับความนิยม เนื่องจากมีความพร้อมเรื่องทุนและใช้จำนวนคนมากกว่าหมอลำประเภทอื่นๆ ทำให้กลายเป็นหมอลำที่คนดูหลายวัยหลายกลุ่มชื่นชอบ ส่วนหมอลำกลอนนั้นเป็นหมอลำที่มีผู้ชมเป็นกลุ่มเฉพาะ เช่น ผู้ชมที่ค่อนข้างสูงวัย ดังนั้นความสามารถในการเข้าถึงผู้ชมก็เป็นไปอย่างจำกัดตามกลุ่มเฉพาะ

๒.กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาร

งานวิจัยครั้งนี้ จะแสดงให้เห็นว่า เนื้อหาสาร(Message)ของหมอลำได้รับการนำเสนอหลายอย่างและหลายวิธี ตามประเภทของหมอลำ นอกจากนี้ หมอลำยังมีการสร้างเนื้อหาสารขึ้นมาหลายรูปแบบตามความถนัดและความสามารถ เนื้อหาสารเหล่านั้นก็มีความสัมพันธ์กันกับหมอลำแต่ละประเภทอย่างเหมาะสม ทั้งยังมีลักษณะที่น่าสนใจตามแบบฉบับของสื่อพื้นบ้านหลายอย่าง

หัวข้อที่จะกล่าวในส่วนนี้มีดังนี้

- ๒.๑. ยุคและพัฒนาการในการสร้างเนื้อหาสารของหมอลำ
- ๒.๒. ลักษณะและกลุ่มของเนื้อหาสารเพื่อการพัฒนา
- ๒.๓. รูปแบบความสัมพันธ์ของเนื้อหาสารกับหมอลำประเภทต่างๆ
- ๒.๔. ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับการผลิตและการคัดเลือกเนื้อหาสาร
- ๒.๕. เนื้อหาสารของหมอลำที่มีสัญลักษณ์และแนวคิดแฝง
- ๒.๖. แบบแผนการแบ่งเนื้อหาเพื่อสาระบันเทิงของหมอลำ
- ๒.๗. วิธีการใช้และนำเสนอเนื้อหาอันเป็นสาระของหมอลำ

๒.๑ ยุคและพัฒนาการในการสร้างเนื้อหาสารของหมอลำ

ผู้วิจัยจะกล่าวถึง พัฒนาการในการสร้างเนื้อหาสารของหมอลำเพื่อให้เห็น ภูมิหลังการสร้างเนื้อหาสารของหมอลำโดยสังเขป เพื่อเป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสร้างเนื้อหาสารของหมอลำยุคต่างๆ เพื่อจะทำให้เห็นว่า หมอลำในแต่ละยุคนั้น มีการสร้างเนื้อหาสารอย่างไรบ้าง และเมื่อต้องเปลี่ยนเนื้อหาสารไปแต่ละยุคแล้ว หมอลำมีการใช้กลยุทธในการปรับเปลี่ยนเนื้อหาสารอย่างไร

ตลอดเวลาที่ผ่านมา ตั้งแต่เริ่มมีการบันทึกกลอนลำทั้งที่เป็นตัวกลอนลำที่หมอลำใช้เรียน และที่ปรากฏในการแสดงทำให้เห็นได้ว่า เนื้อหาสารของหมอลำมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัย และมีการออกแบบตัดเย็บการนำเสนอแบบใหม่อยู่เรื่อยๆ เพื่อให้เข้ากับบริบทและสอดคล้องกับความต้องการของคนดู ดังจะเห็นได้จากพัฒนาการของเนื้อหาสารในยุคต่างๆดังต่อไปนี้

ยุคโบราณ (ประมาณจากอดีตที่มีหลักฐานเกี่ยวกับหมอลำ-ปี พ.ศ.๒๔๗๙)

เป็นยุคเริ่มต้นที่ปรากฏหลักฐานการกล่าวถึงหมอลำที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งพอจะสืบค้นไปได้ไกลที่สุดประมาณสมัยกรุงศรีอยุธยา ปรากฏในวรรณคดีเรื่องมหาชาติ ที่มีการกล่าวถึงการหมอลำในตอนอาราธนาเทศน์มหาชาติซึ่งเรียกการเทศน์มหาชาติว่า “ลำมหาชาติ” มาจนกระทั่งถึงครั้งที่มีการกล่าวถึงหมอลำที่โด่งดังเป็นเรื่องใหญ่โตถึงขั้นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงออกพระราชประกาศ “ประกาศห้ามเล่นห้ามฟังแคว่ลาว” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ๒๕๒๘)

นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่กล่าวถึงหมอลำในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือจดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์เมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๓๗๙ กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงการเป่าแคนประกอบการลำว่า “เจ้าฟ้าน้อยทรงพาหมอบรัดเลย์กับภรรยาชมเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งเป็นเครื่องลาว(แคน) หมอ บรัดเลย์เคยทราบว่ แคนมีเสียงไพเราะนัก อยากจะฟัง จึงถามว่าใครๆ ที่อยู่ในที่นี้เป่าแคนได้บ้าง เจ้าฟ้าน้อยตรัสตอบว่า ได้สิ แล้วพระองค์จึงหยิบแคนขึ้นทรงเป่า และตรัสถามหมอบรัดเลย์ว่า ต้องการจะฟังแคว่ด้วยหรือ เมื่อหมอบรัดเลย์ตอบรับแล้ว พระองค์จึงทรงเรียกคนรับใช้เข้ามาคนหนึ่ง คนใช้นั้นเข้ามากระทำความเคารพแล้วก็นั่งลงกับพื้น คอยฟังแคนอยู่ ครั้นได้จังหวะก็เริ่มแคว่อย่างไพเราะจับใจ ดูเหมือนกับได้ศึกษามาอย่างดีจากโรงเรียนสอนดนตรี ฉะนั้น” (ไพบูลย์ พงเงิน ๒๕๓๔)

จากลักษณะการลำที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น แสดงให้เห็นว่ามีลักษณะการลำแบบหมอลำกลอนหรือหมอลำพื้น เพราะมีหมอลำลำใส่แคนเพียงอย่างเดียว ดัง

นั่นน่าจะสันนิษฐานได้ว่า ยุคนี้น่าจะเป็นยุคหมอลำพื้นและหมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำเพื่อความบันเทิงที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด (นอกเหนือไปจากการลำผีฟ้าที่เป็นการลำในงานพิธีกรรม) ยุคนี้เป็นยุคที่ยังไม่มีความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้องในชีวิตของผู้คน ทั้งหมอลำและชาวบ้านมีความความผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งมาก ผู้คนสนใจการทำบุญ การรักษาศีล ภาวนา การประพฤติตนเป็นคนดีตามหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา คนในสังคมอีสานยังเคร่งครัดเรื่องขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตของคนยังเรียบง่าย ไม่มีความสลับซับซ้อนทางเทคโนโลยี การคมนาคมยังไม่สะดวกสบาย ยังไม่มีสื่อมวลชนที่เข้าไปถึงชาวบ้านในชนบทที่ไกลจากเมืองหลวง ดังนั้นการดำเนินชีวิตของหมอลำและชาวบ้านยังอยู่ในวงสังคมแคบๆ เช่น หมอลำจะไปลำที่ไกลๆ ก็ไปไม่ได้ เพราะยังไม่มีรถ ต้องเดินเท้า นั่งเกวียน หรือขี่ม้าไป ด้วยเหตุนี้หมอลำและคนที่แต่งกลอนลำจึงไม่มีประสบการณ์ที่เกี่ยวกับโลกภายนอก หรือสังคมที่ต่างออกไปจากสังคมตัวเองมากนัก เนื้อหาที่นำไปแต่งเป็นกลอนลำจึงเป็นเรื่องราวชีวิตของสังคมใกล้ตัวในยุคนั้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว จึงพอจะทำให้สันนิษฐานได้ว่า การสร้างเนื้อหาในกลอนลำในยุคนี้ค่อนข้างจำกัดวงอยู่ในเรื่องแคบๆ โดยการพิจารณาตัวอย่างจากกลอนลำที่ตกทอดมาจากสมัยนั้น ซึ่งได้รับการถ่ายทอดโดยครูสอนลำและตามหลักฐานอื่นๆ เช่น แผ่นเสียงในยุคแรก ทำให้แบ่งเนื้อหากลอนลำได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ เรื่องทางธรรมและเรื่องทางโลก เรื่องทางธรรมนั้นจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น เรื่องพุทธประวัติ ทศชาติ นิทานชาดกเรื่องต่างๆ ที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ การแสดงเรื่องบาปบุญคุณโทษ อานิสงส์ของการทำบุญ การตอบปัญหาธรรมะ

ส่วนเรื่องทางโลกจะมีเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ นิทานพื้นบ้าน จารีตประเพณี ธรรมเนียมของชาวอีสานเช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ฮีตบ้านคองเมือง ฮีตผัวคองเมีย และกลอนลำเบ็ดเตล็ดอื่นๆ เช่น กลอนเกี้ยวพาราสี ซึ่งล้วนแต่เป็นการสะท้อนให้เห็นการให้ความรู้แบบสื่อพื้นบ้าน การมีความคิดเรื่องการขัดเกลา การอบรมปลูกฝังการดำเนินชีวิต และการสั่งสอนเพื่อให้คนในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข การแสวงหาวิธีการเล่นเพื่อความบันเทิงและการพักผ่อนหย่อนใจ ดังนั้น แม้ว่าเนื้อหาจะมีความเป็นสาระอยู่มาก แต่ก็ยังมีความบันเทิงในการแสดงหมอลำก็ยังปรากฏอยู่ เพียงแต่เนื้อหาที่เกี่ยวกับความบันเทิงนั้น ยังไม่ได้ออกไปไกลตัว คือ ยังมีเนื้อหาสาระที่วนเวียนกับเรื่องในชีวิตประจำวัน เรื่องการทำมาหากิน เรื่องตลกขบขันหรือเสียดสีเรื่องเพศ มีการสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนสมัยก่อน โดยเฉพาะชาวบ้านที่ต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรม

เนื้อหาสารนั้นแสดงออกด้วยภาษาที่มีความเรียบง่าย แต่มีศิลปะการใช้ภาษาสูง เช่น ฉันทลักษณ์การประพันธ์ของกลอนลำที่มีสัมผัสนอก มีเสียงคล้องจอง และมีการเลือกใช้

คำที่มีความไพเราะทั้งเสียงและความหมาย เนื้อหาดังกล่าวมีอยู่ในกลอนลำสมัยก่อนเป็นจำนวนมาก ทั้งด้านปริมาณ คือ มีจำนวนกลอนลำมากและที่มีก็เป็นกลอนลำล้วนๆ ยังไม่มีเนื้อหาแบบอื่น เช่น เพลงลูกทุ่งมาแทรกอย่างกลอนลำผสมเพลงลูกทุ่งแบบในสมัยปัจจุบัน ดังนั้น “ความเป็นกลอนลำแท้ๆ” จึงมีอยู่จำนวนมาก และนอกจากนี้ยังมีคุณภาพ คือ กลอนลำเหล่านั้นได้รับการประพันธ์ขึ้นมาอย่างดี ด้วยการแต่งให้มีท่วงทำนองที่ไพเราะ การใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้งด้วยภาษาถิ่น

ยุคใหม่ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๕๓๐)

ยุคนี้ ผู้วิจัยเริ่มต้นนับจากปี พ.ศ. ๒๔๘๐ เพราะถือเป็นช่วงที่มีปรากฏการณ์ใหม่ๆ เกิดขึ้นกับวงการหมอลำหลายอย่าง โดยถือเอารอยต่อของยุคในช่วงที่เกิดหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอนขึ้นมาครั้งแรกในเมืองไทยเป็นประมาณ ถือเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสังคมอีสาน เพราะมีหมอลำรูปแบบใหม่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็เป็นยุคที่หมอลำบางประเภทค่อยๆ หายไปจากสังคม คือหมอลำพื้นซึ่งไม่ได้รับความนิยมและไม่มีผู้สืบทอด คงเหลือแต่หมอลำกลอนที่ยังได้รับความนิยมอยู่และมีการสืบทอดต่อกันมา

กล่าวได้ว่ายุคนี้เป็นยุคหมอลำกลอนกับหมอลำหมู่กำลังเฟื่องฟู เนื้อหากกลอนลำในยุคนี้ จึงเป็นเนื้อหาที่แต่งขึ้นมาเพื่อใช้ในการแสดงของหมอลำทั้งสองประเภท แต่ยังคงนำเอาเค้าโครงเนื้อหาและมีการสืบทอดเนื้อหาจากกลอนลำจากหมอลำยุคก่อนมาหลายอย่าง คือ เนื้อหากกลอนลำที่เป็นสาระยังแบ่งเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ เหมือนเนื้อหากกลอนลำยุคแรกคือ มีเรื่องทางธรรมและเรื่องทางโลก เรื่องทางธรรมนั้นยังคงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น เรื่องพุทธประวัติ ทศชาติ นิทานชาดกเรื่องต่างๆ ที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ การแสดงเรื่องบาปบุญ คุณโทษ อานิสงส์ของการทำบุญ การตอบปัญหาธรรมะ เพราะหมอลำในยุคนี้ โดยเฉพาะหมอลำกลอนยังรับเอาเนื้อหาแบบดั้งเดิมจากครูอาจารย์มาใช้แสดงอยู่ และเนื้อหาบางอย่างอาจจะมีการพัฒนารูปแบบการแสดงเพิ่มขึ้น เช่น แต่เดิมอาจจะยังไม่มีหมอลำลำตอบโต้กันระหว่างชายหญิง ต่อมาเมื่อเกิดการลำตอบโต้กันแล้ว อาจจะมีเนื้อหาบางประเภทมากขึ้น เช่น กลอนลำที่เกี่ยวกับการเกี้ยวพาราสี กลอนลำถามไถ่ข่าวคราวฝ่ายตรงข้าม กลอนลำถามตอบปัญหาคติโลก

นอกจากนั้น การนำเสนอเนื้อหาในยุคนี้ บางเรื่องจะมีจำนวนลดน้อยลง เช่น การตอบปัญหาธรรมะ เพราะกระแสความนิยมการลำเพื่อความบันเทิงเพิ่มมากขึ้น เนื้อหาบางกลุ่มที่เคยมีมาแต่เดิมก็มีมากขึ้น เพราะกลายเป็นเนื้อหาหลักของหมอลำที่เกิดขึ้นใหม่คือหมอลำเรื่องต่อกลอน เช่น เรื่องที่เป็นนิทานพื้นบ้าน และนิทานชาดก ได้รับการนำไปแต่งขยายความเพิ่มรายละเอียดให้กลายเป็นเรื่องยาวและเหมือนบทละครเพื่อใช้แสดงโดยการสมมุติตัวละครต่างๆ ขึ้นมารับบทเหล่านั้น

ส่วนเรื่องทางโลกก็ยังคงมีเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ นิทานพื้นบ้าน จารีตประเพณี ธรรมเนียมของชาวอีสาน เช่นเดิม ส่วนเนื้อหาที่เกี่ยวกับความบันเทิงนั้น เริ่มมีความหลากหลายและกินบริเวณกว้างออกไปไกลตัว คือ นอกจากจะมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับเรื่องในชีวิตประจำวัน การทำมาหากิน เรื่องตลกยั่วล้อหรือเสียดสีเรื่องเพศ แล้ว ยังมีการสะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนที่เปลี่ยนไปในยุคสมัยใหม่ เช่น การเข้าไปหางานทำอยู่ในเมืองกรุง การได้พบกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมใหม่ เพราะเริ่มมีสื่อมวลชนเข้ามา การคมนาคมสะดวกขึ้น เทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารทันสมัยขึ้นและรวดเร็วขึ้น ทำให้หมอลำและผู้แต่งกลอนลำเริ่มได้รับรู้เรื่องราวสมัยใหม่มากขึ้น ได้ทราบความเป็นไปของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกว้างออกไปถึงระดับโลก ทำให้มีวัตถุดิบและมีความคิดสร้างสรรค์ที่จะนำมาแต่งเป็นเนื้อหากลอนลำมีหลากหลายมากขึ้น

ช่วงรอยต่อของหมอลำยุคแรกกับตอนต้นยุคกลางนี้ เนื้อหากลอนลำยังคงเหมือนกับยุคแรกอยู่มาก เพราะหมอลำกลอนยังได้รับความนิยมสูง ดังนั้น เนื้อหาของหมอลำกลอนจึงมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนของศาสนา มาก เช่น การลำก็เป็นไปเพื่อการสอนใจหรือหมอลำไปงานใดก็จะลำโดยใช้เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับงานนั้น โดยเฉพาะงานที่หมอลำไปแสดงมักจะเป็นงานบุญประเพณี เนื้อหาจึงเป็นการลำเรื่องอานิสงส์การทำบุญต่างๆ ให้ผู้ชมได้ฟัง ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการสั่งสอนด้วย เป็นการขัดเกลาจิตใจของผู้ชมไปด้วย เพราะผู้ชมได้ยินทั้งสิ่งที่เป็นบาปและสิ่งที่เป็นบุญ

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงตอนปลายของหมอลำยุคกลาง การรักษาความเป็นพิธีกรรมของหมอลำก็ค่อยๆ ลดลง เช่น การถือค้าย้อ(เครื่องบูชาครู) การแต่งขันท์ & เพื่อไหว้ครูก็ลดความเคร่งครัดลง เนื้อหากลอนลำเริ่มห่างออกจากเรื่องศีลธรรมคำสอนทางศาสนา การใช้เนื้อหาที่เกี่ยวกับคำสอนทางพุทธศาสนามีสัดส่วนลดน้อยลง เพราะหมอลำที่สามารถจดจำและลำเนื้อหากลอนลำเช่นนั้นได้เริ่มเหลือน้อยลง จึงทำให้การถ่ายทอดมีน้อยลงไป การมีบทบาทเป็นตัวกลางถ่ายทอดศีลธรรม การกระตุ้นเตือนให้ผู้ชมใส่ใจเรื่องความถูกต้องตามจารีตประเพณี และตามกฎระเบียบสังคมที่เคยมีก็ไม่เข้มข้นเหมือนการลำในสมัยก่อน ประกอบกับคนดูเองก็ห่างเหินจากวัดวาและสนใจเรื่องศาสนาและการทำบุญน้อยลง ความสนใจที่จะรักษาและประเพณีตามขนบธรรมเนียมจารีตแบบดั้งเดิมมีน้อยลงเรื่อยๆ โดยเฉพาะในคนรุ่นใหม่ที่ไม่เห็นความสำคัญของการประเพณีตามธรรมเนียมประเพณีแบบเก่า ทั้งมีการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา มาก ผู้คนส่วนใหญ่สนใจเฉพาะเรื่องและการแสดงของหมอลำที่จะทำให้เกิดความสนุกสนานมากกว่าจะสนใจฟังเพื่อเอาสาระ

ด้วยเหตุนี้ การลำของหมอลำก็ต้องปรับเปลี่ยนไป มีการหาทางออกเพื่อให้ตัวเองอยู่รอดโดยการปรับตัวเรื่องโครงสร้างเนื้อหา เช่น หมอลำกลอนมีการลดเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่อง

ทางธรรมลง ลดเนื้อหาที่มีใจความเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนศีลธรรมลง แล้วเพิ่มเนื้อหาทางโลกมากขึ้น เพื่อให้ถูกใจคนฟัง เช่นที่หมอลำศรีพร ซึ่งเป็นหมอลำกลอนเล่าให้ฟังว่า

“ ถ้ามันมีเนื้อหาสาระคนฟังก็กลับไปกลับมา ไปกลุ่มหนึ่งก็ว่าเหมือนเก่าก็ยังดี เป็นเรื่องเป็นราว บางกลุ่มก็ดีมีเพลงเยอะมาแล้วได้เด่น ผมเป็นหมอลำกลอนก็ต้องหันไปหันมา เขาถึงว่าหมอลำดีต้องลำเรื่องใกล้บ้านแล้วมีความตลกเฮฮาก็ต้องประกอบไปด้วยถึงจะอยู่ได้ เราต้องเอาใจคน ให้มันถูกใจทุกฝ่าย”

(ศรีพร แสงสุวรรณ ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนก็เริ่มปรับเปลี่ยนไปใช้เนื้อหาการแสดงที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของคนสมัยใหม่และสัดส่วนการแสดงเพื่อความบันเทิง เช่น การร้องเพลง การมีหางเครื่องต่างๆ ก็เพิ่มขึ้น ด้วยเหตุนี้ เราจะพบว่า เนื้อเรื่องของหมอลำหรือกลอนลำเริ่มมีการสะท้อนวิถีชีวิตของคนยุคใหม่ที่มีความเป็นบริโภคนิยมมากขึ้น มีการเล่าเรื่องและกล่าวถึงค่านิยมใหม่ๆ ในกลอนลำมากขึ้น เช่น ความความหรูหรา ความฟุ้งเฟ้อในวัตถุนิยม และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่เหมือนกับสังคมตะวันตก

ยุคร่วมสมัย(ประมาณ พ.ศ.๒๕๓๑ – ปัจจุบัน)

การที่เริ่มต้นนับปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นยุคร่วมสมัยเพื่อให้การแบ่งยุคการนำเสนอเนื้อหาของหมอลำมีความชัดเจนขึ้นเนื่องมาจากเหตุผล ๒ ประการคือ

๑.เป็นช่วงที่เริ่มมีหมอลำอีกประเภทหนึ่งเกิดขึ้น คือ เป็นยุคที่เกิดหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่งขึ้นมา การเกิดของหมอลำประเภทใหม่นั้น ก็หมายถึงการมีเนื้อหาหมอลำแบบใหม่เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน

๒. การที่ถือว่ายุคนี้เป็นยุคร่วมสมัยเพราะมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในวงการหมอลำ เช่น มีกระแสความนิยมปรับปรุงวงครั้งใหญ่ของหมอลำเรื่องต่อกลอนหลายคณะ ให้มีความทันสมัยมากไปกว่าการเป็นวง “ลูกทุ่งหมอลำ” ที่เคยปรับเปลี่ยนมาแล้วครั้งหนึ่งในยุคกลาง โดยการพัฒนารูปแบบการแสดงให้ก้าวไปอีกขั้นด้วยการ “ตกแต่งหน้าตาวงหมอลำ” ให้คล้ายกับการแสดงคอนเสิร์ตของวงดนตรีป๊อปและวงสตริงมากที่สุด คือ ให้อลังการด้วย เวทีขนาดใหญ่มีแสง สี เสียง และมากด้วยนักแสดง โดยเฉพาะหางเครื่อง ทำให้หมอลำทั้งหลายต่างกลายเป็น “คอนเสิร์ตหมอลำ” โดยการเล่นเพลงสมัยใหม่มากขึ้น จนคณะหมอลำแต่ละคณะในยุคนี้กลายเป็นการแสดงที่มี “สารพัดตลาดนัดเพลงดัง” คือมีทั้งเพลงสตริง เพลงป๊อป เพลงเพื่อชีวิต เพลงร็อค และเพลงลูกทุ่งที่กำลังเป็นที่นิยมในขณะนั้น จากแต่เดิมที่ยังเป็น “วงลูกทุ่งหมอลำ” เคยร้องเฉพาะเพลงลูกทุ่ง ทำให้คณะหมอลำทุกคณะทั่วภาคอีสานในยุคนี้ต้องปรับตัวตามกระแสนิยมโดยไม่เพียงแต่มี “การลำ” เท่านั้น หากแต่ยังต้องมี “การร้องเพลง” ด้วย

ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนจึงเปลี่ยนไปจากสมัยก่อนหลายอย่าง เช่น มีการลดสัดส่วนของเนื้อหาที่ว่าด้วยการสั่งสอนอบรมและขัดเกลาจิตใจคนดูจากที่เคยมีในช่วงการลำเรื่องต่อกลอนให้น้อยลง เนื่องจากหมอลำใช้เวลาในการแสดงส่วนใหญ่ไปกับการแสดงด้วยรูปแบบใหม่ที่เลือกสรรมาให้ถูกกับรสนิยมของผู้ชมในยุคใหม่นั้นเอง

ยุคนี้เป็นยุคที่หมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมค่อยๆ ลดจำนวนลง เนื่องจากไม่ได้รับความนิยม แต่เนื้อหากลอนลำมีความหลากหลายมากขึ้น เพราะมีวัตถุประสงค์และช่องทางของแหล่งข้อมูลที่จะนำมาแต่งกลอนลำมากขึ้น หมอลำเรื่องจากที่เคยลำเรื่องแบบที่เป็นนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดกสอดแทรกคติธรรมก็ลดลง หลายคนเริ่มเปลี่ยนมา ใช้เรื่องที่มีเนื้อหาที่ทันสมัยมากขึ้น ไม่ได้มีเฉพาะเรื่องแบบจักรวาลหรือเป็นเรื่องนิทานพื้นบ้านแบบหมอลำเรื่องต่อกลอนในยุคแรกๆ อีกต่อไป แต่ลักษณะที่สำคัญที่ยังคงอยู่คือ แม้ว่าเนื้อเรื่องจะเป็นเรื่องที่ดำเนินตามบริบทของสังคมยุคใหม่ ที่เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น แต่ในเนื้อหาการแสดงนั้นก็ยังคงมีข้อคิดเป็นอุทาหรณ์ มีข้อเตือนใจแฝงอยู่เช่นเคย เพียงแต่จะต่างกันตามแนวทางของแต่ละคน

การที่ยุคนี้เป็นช่วงของการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาอย่างเต็มตัว และเป็นยุคที่เปิดรับสื่อมวลชนมากขึ้น สื่อมวลชนจึงมีบทบาทในการสร้างและปลูกฝังรสนิยมความบันเทิงแบบใหม่ให้ผู้ชม หมอลำจึงต้องปรับตัวเพื่อให้ทันกับรสนิยมของคนที่เปลี่ยนไป เป็นยุคที่มีพัฒนาการทางรูปแบบการแสดงมากขึ้น ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การนำเอาระบบแสงสีเสียงมาใช้ในการแสดงมากขึ้น โดยเฉพาะการเน้นการร้องมากขึ้น ทำให้การลำเหลือน้อยลง ลดความศักดิ์สิทธิ์และความใส่ใจเรื่องการรักษาขนบเดิมลงอย่างมากจนแทบจะไม่เหลือให้เห็นอีกต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ พิธีกรรมการไหว้ครูลดรูปแบบลง จากสมัยก่อนที่มีการประกอบพิธีอย่างเต็มรูปแบบ เช่น มีการแต่งเครื่องขันท์ ๕ ให้สมาชิกทั้งหลายได้ประกอบพิธีก่อนการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน ก็กลายเป็นการประกอบพิธีแบบย่อๆ อย่างรวบรัดตัดตอนก่อนการแสดงโดยตัวแทนของคณะเพียงคนเดียว ทั้งนี้อาจจะมาจากความไม่สะดวกเพราะเวลาน้อย และสมาชิกของวงมีมากขึ้นเป็นร้อยๆ คน

ในขณะเดียวกัน สัดส่วนของการเพิ่มความบันเทิงเข้าไปก็มากขึ้นเรื่อยๆ เนื้อหาแบบหมอลำดั้งเดิมเริ่มลดลง เหลือเพียงเพื่อความบันเทิงเป็นหลัก กล่าวได้ว่า เนื้อหาแบบที่หมอลำเคยลำในยุคก่อนๆ นั้น พอมาถึงยุคนี้ก็แทบจะไม่หลงเหลือเพราะขาดการสืบทอด เนื่องจากหมอลำในยุคหลังไม่ว่าจะเป็นหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำซึ่งซึ่งต่างก็ให้ความสำคัญกับรูปแบบการแสดงมากกว่า แล้วลดความสำคัญของเนื้อหาบางส่วนลง เช่น เอารูปแบบการร้องเพลงหลายๆ ประเภทมาร้องประกอบการเต้น เพื่อความสนุกสนานและความเพลิดเพลินเป็นหลัก ดัง

นั่น การที่หมอลำจะมาใส่ใจเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ นิทานพื้นบ้าน จารีตประเพณี ธรรมเนียมของชาวอีสาน ตลอดจนพุทธประวัติ ทศชาติ นิทานชาดกเรื่องต่างๆ ที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ การแสดงเรื่องบาปบุญคุณโทษ อานิสงส์ของการทำบุญ ยิ่งมีน้อยลง จนแทบจะไม่ปรากฏ

นอกจากนี้ ตัวหมอลำยังไม่ใส่ใจที่จะใช้เนื้อหาแบบเก่าและแบบดั้งเดิมแบบที่รุ่นครูอาจารย์เรียนและลำกันมา หากแต่ปล่อยปละละเลย และเลิกท่องกลอนลำ เพราะรูปแบบบรรณนิยมของคนเปลี่ยนไป ทำให้เนื้อหาสารแบบเดิมที่เคยใช้แสดงค่อยๆ หายไปที่ละน้อย และเสื่อมสูญไปกับการตายของศิลปินรุ่นก่อนๆ หมอลำที่สามารถสืบทอดของเก่ามาได้เหลือน้อยลง และที่ได้มานั้น ก็ได้มาแบบไม่เต็มที่เท่าของเดิม และแถมยังไม่ได้ใช้อย่างเต็มที่อีกด้วย โอกาสที่จะทำให้นิเวศนาสารเหล่านั้นแพร่ออกไปจึงลดเหลือน้อยลงไปมากเป็นทวี

หากจะเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างหมอลำในยุคก่อนกับหมอลำในยุคใหม่ก็จะเห็นความแตกต่างของเนื้อหา ๒ แง่มุมดังนี้

ในแง่ของท่วงทำนอง หมอลำแบบเก่า เป็นแบบนุ่มนวลอ่อนโยน เน้นนาบแต่หนักแน่นด้วยลีลาการแสดงและเนื้อหา มีความเคร่งครัดและเคร่งขรึม แม้ว่าจะมีจังหวะที่ซ้ำแต่ก็ซ้ำแบบมันใจ เพราะความละเอียดของหมอลำและนักดนตรี ที่ผลิตงานด้วยความพอใจและเต็มใจ ไม่ได้เน้นธุรกิจ การแสดงจึงมีชีวิตชีวา มีวิญญาณของความเป็นศิลปินสูง เนื้อหาที่ใช้ในการลำแบบเก่ายังเกี่ยวข้องกับเรื่องราวใกล้ตัว เช่น ให้ความสนใจสภาพแวดล้อม บันทึกภาพเหตุการณ์และความเป็นไปในสังคม ชื่นชมความงามของสภาพธรรมชาติ แสดงวิถีชีวิตแบบเก่าๆ เช่น ความเป็นชาวนา

ส่วนท่วงทำนองการลำของหมอลำยุคร่วมสมัยจะมีความกระฉับกระเฉงมากขึ้น เน้นความคึกคัก และความสนุกสนานแบบฉาบฉวย เช่น การร้องเพลงหลายๆรูปแบบ มีการแสดงตลก การลำตอนลำเรื่องตลกตอนที่รวบรัดตัดตอนย่อเรื่องให้สั้นลง ที่สำคัญคือ ต้องตามใจผู้ชมที่มาเรียกร้องอยู่หน้าเวที เพราะคนเหล่านั้น คือ ผู้รับสารที่แสดงความต้องการออกมาอย่างมาก และเห็นได้ชัดที่สุด

ในแง่ของศิลปะและสุนทรียะ แตกต่างกันไป เพราะ หมอลำแบบเก่าเน้นความอ่อนโยน มีความร่ำรวยทางภาษาและการใช้คำที่ทำให้เกิดภาพพจน์มาก กลอนลำของหมอลำสมัยเก่ามีความละเอียดทางอารมณ์ ตัวหมอลำก็ความชำนาญสูง เพราะการแสดงของหมอลำเรื่องตลกตอนสมัยก่อนนั้นหากเล่นเรื่องใดก็มักจะเล่นเรื่องนั้นไปต่อกันทุกปี เช่น คณะหนูภาววิเศษ ศิลปินในอดีต แสดงเรื่อง “กำพร้าผีน้อย” ติดต่อกันเป็นเวลาเกือบยี่สิบปี และกลายเป็นเรื่องเอกของคณะที่ทำให้คนรู้จักหมอลำคณะนี้เพราะการแสดงเรื่องนี้

ในขณะที่หมอลำแบบใหม่จะเป็นเพียงการบอกเล่าเรื่องราวอย่างย่อและทำให้ กระชับ เพราะมีเวลาในการแสดงจำกัด ในเชิงคุณภาพนั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนต้องลำให้จบใน เวลา ๓ ชั่วโมง เวลาที่จะให้กับการลำด้วยกลอนลำไพเราะจึงน้อยลง เมื่อเรื่องกระชับมากขึ้น ผู้ชม จึงไม่ค่อยได้มีโอกาสที่จะได้ฟังกลอนลำที่มีความลึกซึ้งด้วยภาษาและการลำที่มีการบรรยายอย่าง ละเอียดอ่อน เพราะต้องเร่งให้เรื่องกระชับดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ทั้งยังต้องมีกลอนตลาดเข้ามา แทรกอีก

ในเชิงปริมาณ หมอลำเรื่องต่อกลอนจะมีเรื่องใหม่ๆมาแสดงไปเรื่อยๆทุกปี เนื้อ หากกลอนลำจึงเน้นเชิงปริมาณ คือมีหลายเรื่องเพื่อการค้าขาย คือ ต้องมีจำนวนเรื่องมากๆ เพื่อให้ ผู้บริโภคได้มีทางเลือกซื้อ มาก การสร้างหมอลำจึงเป็นการสร้างรูปแบบภายนอกเพื่อให้ดูดีด้วย จำนวนนักแสดงและชุดที่สวม มากกว่าความคิดที่จะเน้นเรื่องเนื้อหาหมอลำ

ส่วนหมอลำซึ่งก็มีการตกแต่งให้เหมือนขนมที่มีหน้าตาน่ากิน คือ หมอลำหนุ่ม สาวใส่ชุดสวยงาม แต่การลำก็จะขาดความประณีต ไม่มีศิลปะของการลำแบบดั้งเดิมเหมือนหมอลำ กลอน เพราะไปให้ความสำคัญกับความสนุกสนาน การลำก็มีบ้างเล็กน้อย แต่เป็นความเล็กน้อยที่ไม่ละเอียดอ่อน ไม่มีความละเอียดละไมเนื่องจาก หมอลำยังขาดความชำนาญและความ เป็นมืออาชีพ คุณภาพการลำยังไม่เท่าหมอลำยุคก่อน เพราะการเร่งผลิตหมอลำออกมาเร็วและ มากๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของมวลชน

๒.๒ ลักษณะและกลุ่มของเนื้อหาสารเพื่อการพัฒนา

การพิจารณาการแบ่งกลุ่มเนื้อหาสารเพื่อการพัฒนาในที่นี้ เป็นการแบ่งโดย อาศัยเกณฑ์รูปแบบ(Format) การนำเสนอของหมอลำ คือ กลุ่มแรกเป็นการนำเสนอโดยการ แสดงสด ข้อมูลกลุ่มนี้เป็นข้อมูลจากการสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำทุกประเภท

กลุ่มที่ ๒ เป็นข้อมูลจากการนำเสนอผ่านสื่อโทรทัศน์ ข้อมูลกลุ่มนี้เป็นข้อมูลจาก เนื้อหากลอนลำของหมอลำ และเป็นข้อมูลจาก วีซีดี และเทปคาสเส็ต

การที่ผู้วิจัยแบ่งเนื้อหาของหมอลำออกเป็น ๒ กลุ่มโดยใช้เกณฑ์เช่นนี้ เนื่องจาก ผู้วิจัยต้องการให้เห็นความแตกต่างระหว่างเนื้อหาสารที่ปรากฏในสื่อแบบเก่า คือการแสดงสด กับเนื้อหาสารในสื่อแบบใหม่ คือ สื่อมวลชนประเภทสื่อโทรทัศน์ เช่น เทป วีซีดี คือต้องการให้ เห็นความแตกต่างระหว่างเนื้อหาสารของหมอลำแบบ “สด”(สื่อการแสดง) กับ “แห้ง” (สื่อมวลชน) ว่ามีคุณลักษณะ (Attributes) ที่แตกต่างกันอย่างไร

ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มเนื้อหาสารเป็นแบบต่างๆดังนี้

๒.๒.๑ เนื้อหาสารที่เป็นการแสดงสดซึ่งปรากฏบนเวที

๒.๒.๒ เนื้อหาสารที่เป็นตัวกลอนลำที่พบใน วีซีดี และเทปคาสเส็ต

จากการวิเคราะห์ทำให้เห็นว่า กลุ่มของเนื้อหาสารเพื่อการพัฒนาเหล่านั้น สามารถแบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม เพื่อแสดงให้เห็นว่า การเสนอเนื้อหาเพื่อพัฒนานั้นเกินความ กว้าง ไม่ได้มีเฉพาะนโยบายของรัฐบาลหรือวาระแห่งชาติเท่านั้น หากแต่ยังมีเนื้อหาในด้านอื่นที่น่า สนใจหลายอย่างประกอบกันในการแสดงหมอลำแต่ละครั้ง และเนื้อหาเหล่านี้ ก็มีผลต่อการ พัฒนาบ้านเมืองทั้งนั้น เพียงแต่อาจจะไม่ได้ส่งผลให้เกิดขึ้นในทันที หรือมีผลโดยตรง แต่สิ่งที่น่า สังเกตคือเนื้อหาส่วนใหญ่จะมีผลต่อการสร้างเสริมความคิด ทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมหรือ บรรยากาศทางวัฒนธรรมที่ยังคงความเป็นท้องถิ่นอีสานเอาไว้ได้ดี และบรรยากาศทางวัฒน ธรรมนี้เองที่จะทำให้นักในท้องถิ่นเกิดความรู้สึกว่าตนเองยังมีวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของ ท้องถิ่นและกลายเป็นเกราะกำบังไม่ให้นักในชุมชนหลงไหลไปกับกระแสการเปลี่ยนแปลงแบบ โลกตะวันตกได้ง่ายๆ ดังจะแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาเหล่านั้น ปรากฏอยู่ในส่วนใดของการแสดงหมอลำ บ้างดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ เนื้อหาสารที่เป็นการแสดงสดซึ่งปรากฏบนเวที

หมายถึงเนื้อหาที่อยู่ในรูปแบบการแสดงออกแบบต่างๆ ไม่ใช่ตัวข้อความหรือคำ พุดที่ใช้ในการลำ การแบ่งกลุ่มเนื้อหาสารเหล่านี้แบ่งโดยใช้เกณฑ์การมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด ของผู้ชมในขณะที่ดูการแสดง การแสดงบนเวทีถือเป็นตัวบทในการส่งสารอย่างหนึ่งของหมอลำ ที่สามารถตีความได้และส่งผลต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้ชมในลักษณะต่างๆ ได้ เนื้อหาสารเหล่านี้ สามารถแบ่งกลุ่มออกเป็นกลุ่มต่างๆ ดังนี้

๒.๒.๑.๑ กลุ่มเนื้อหาสารที่มีส่วนในการสร้างความรู้สึกร่วมกัน

การแสดงบนเวทีนั้น ถือเป็นเนื้อหาโดยรวมทั้งหมดที่มีส่วนสร้างความ ภาคภูมิใจในความเป็นคนอีสาน ทำให้เกิดรู้สึกว่าเป็นอัตลักษณ์(Identity)อย่างหนึ่งของคนอีสาน เพราะการเป็นคนอีสานเท่านั้นที่จะทำให้สามารถฟังหมอลำได้อย่างเข้าใจลึกซึ้งถึงใจ ไม่ใช่เพียง รู้เรื่องหรือฟังออกอย่างเดียว แต่เข้าใจถึงแก่นไปถึงจิตวิญญาณ เนื่องจากการใช้ภาษาอีสานของ หมอลำในขณะที่แสดงหมอลำ โดยรวมแล้วไม่ว่าจะเป็นสำเนียงของการลำขณะที่ลำแบบสำเนียง หมอลำในขณะที่ลำเรื่องต่อกลอน หรือลำด้วยทำนองต่างๆ ของหมอลำกลอน หรือลำแบบกลอน ตลาต ล้วนแล้วแต่มีส่วนทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกว่าภาษาท้องถิ่นมีความไพเราะด้วยสำเนียง เสียงเอื้อน และการใช้ภาษาถิ่นในขณะที่ลำ เช่น ญาบว่า หรือสร้อยว่า หรือโตงโตยประกอบการ ลำ(การพูดโดยไม่มีทำนองแต่มีสัมผัสคล้องจองมีฉันทลักษณ์คล้ายกับว่า) ความรู้สึกที่ว่าสำเนียง การลำและภาษาของตนเองไพเราะนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นอัตลักษณ์ของตน และเห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งมีคุณค่า

อีกอย่างหนึ่ง คือ การแสดงทั้งหมดที่ปรากฏบนเวทีนั้น ถือเป็นเนื้อหาสารอีกแบบหนึ่งที่ทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เพราะบรรยากาศและเนื้อหาการแสดงนั้นทำให้ผู้ชมที่มาดูหมอลำได้อยู่ในบรรยากาศและการแสดงแบบพื้นบ้านอีสานที่ใช้ภาษาและสร้างความสนุกสนานแบบที่คนอีสานคุ้นเคย

๒.๒.๑.๒ กลุ่มเนื้อหาสารที่ช่วยกล่อมเกลาคิดและจิตสำนึก

การแสดงหลายๆอย่างทั้งที่แสดงออกผ่านการพูด และผ่านการแสดงบทบาทของหมอลำ ช่วยปลูกฝัง ขัดเกลาและทำให้ผู้ชมเกิดการเรียนรู้ว่าควรจะมีการปฏิบัติตัวตามกรอบขนบธรรมเนียมที่เหมาะสมของสังคมอย่างไร เช่น การแสดงแบบฉบับความประพฤติของหมอลำให้เป็นตัวอย่างที่ดีต่อผู้ชม เช่น การแสดงความนอบน้อมถ่อมตน การแต่งกายโดยการใช้นำผ้าพื้นเมือง ที่บ่งบอกอัตลักษณ์และแสดงความภูมิใจในเอกลักษณ์ของท้องถิ่น หรือการแต่งตัวอย่างสุภาพ การกินการอยู่ที่เรียบง่าย คือ หากหมอลำคนใดสามารถแสดงแบบฉบับความประพฤติที่ดีงาม น่ายกย่อง จะเป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนที่ได้พบ เป็นการสร้างความประทับใจให้แก่ผู้คนที่เห็น เพราะเวลาที่อยู่บนเวทีนั้น หมอลำจะถูกจับตามองทุกอิริยาบถ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหมอลำแต่ละคนจะแสดงวาจาทางอย่างสุภาพ อ่อนโยน เป็นมิตรกับผู้ชมอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่หมอลำแสดงแบบฉบับความประพฤติที่ดีเช่นนี้จะช่วยให้ผู้ชมได้เรียนรู้และรู้จักว่าการวางตัวที่น่าชื่นชมควรทำอย่างไร คือ การมีบุคลิกที่ดี วิธีการผูกมิตร และการปลูกเสนาหั้น ควรทำอย่างไร พูดจาหรือแสดงออกอย่างไรจึงจะทำให้คนรัก หมอลำหงทอง หงษาเล่าให้ฟังถึงการระมัดระวังท่าทางเพื่อสร้างความประทับใจขณะแสดงว่า

“ทุกกิริยาต้องระมัดระวังทุกอย่างบนเวที แม้แต่จะดื่มน้ำ จะดื่มอย่างไรจึงจะเหมาะสมต้องมีลีลาเช่นกัน จะลงเวทีจะขึ้นเวทีทำอย่างไรจึงจะเหมาะสม ต้องเริ่มตั้งแต่ออกปรากฏตัวเลยพออนอย่างไรงี้จะสวย พออนอย่างไรงี้จะดูเรา พออนเหนื่อยแล้วจะทำอย่างไร ผมต้องศึกษาถึงขั้นนั้น ทำทุกอย่างให้มีคามหมายทางการแสดงออก”

(หงทอง หงษา ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

และที่สำคัญบางครั้งหมอลำได้แสดงให้เห็นวิธีการสื่อสารเพื่อขจัดความขัดแย้ง แสดงวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แสดงความอดทนอดกลั้นอย่างสูงต่อกิริยาอาการของคนดูที่แสดงความหยาบคายในบางครั้ง แสดงให้เห็นความสามารถในการครองสติและทำให้อยู่ได้จนงานเลิก รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา รู้จักหวานล่อม เอาใจผู้ชมโดยอาศัยความอดทน น้ำขุ่นไว้น้ำ น้ำใสไว้นอก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ จะทำให้ผู้ชมเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อได้เห็นในสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นในขณะการแสดงหมอลำเท่านั้น เช่น เชียงแหลม แสนโกษา เล่าถึงการรู้จักใช้ความอดทนในการแก้ปัญหาการก่อกวนของผู้ชมว่า

“มันอยากฟังเพลง มันก็เอาเงินมาให้บาทหนึ่งสองบาทแล้วก็ชู้ด้วย ถ้าไม่ร้องให้มัน มันก็พูดไม่สุภาพ แม่เอี้ยขอเพลงไม่ได้ ถ้าหมอลำเคยผ่านเวที เข้าใจพฤติกรรมของพวกนี้ก็ทำใจค่อยพูดเอาน้ำเย็นเข้าลูบ มันก็เพลาลง แต่หมอลำรุ่นใหม่ ขาดการวิเคราะห์ ขาดความอดทน ไปต่อความมัน ก็ได้เรื่องเลย กำลังลำอยู่ดีๆ ไม่รู้ตัวนะ โดนมันเอาขวดขว้างโดนปาก หรือไปดักตีกลางทาง เป็นหมอลำ ก็ต้องอดทนเอา”

(เชียงแหลม แสนโกษา ,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

๒.๒.๑.๓ กลุ่มเนื้อหาสาระที่ช่วยสั่งสมและเพิ่มพูนต้นทุนทางวัฒนธรรม

เป็นเนื้อหาที่รวมแล้วทำให้ผู้ชมเกิดการเรียนรู้วัฒนธรรมประจำท้องถิ่น คือทำให้ผู้ชมที่เป็นคนรุ่นใหม่ได้รู้จักวัฒนธรรมของท้องถิ่นอีสานหลายอย่าง เนื่องจากในการลำนั้นมีวัฒนธรรมหลากหลายแง่มุมที่ปรากฏอยู่ เช่น คติความเชื่อ การดำเนินชีวิต การใช้ภาษา การเรียนรู้สิ่งเหล่านี้บางครั้งไม่อาจหาได้จากการอ่านหนังสือ โดยเฉพาะเนื้อหาของหมอลำนั้น มีความพิเศษอยู่อย่างหนึ่งคือ ไม่ว่าจะเป็นการลำเรื่องอะไร หรือเป็นหมอลำประเภทใด มักจะมีการกล่าวถึงความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตแบบคนอีสาน ส่วนนี้เองที่ทำให้ผู้ชมรุ่นใหม่ที่ไม่รู้จักหรือไม่เคยได้ยินก็จะได้รู้จักวัฒนธรรมที่หมอลำนำเสนอโดยอัตโนมัติ

นอกจากนี้ การแสดงของหมอลำยังช่วยเพิ่มพูนวัฒนธรรมการฟังหมอลำ เช่น ทำให้รู้จักประเภทและแยกชนิดหมอลำได้ ว่า หมอลำมีกี่ประเภท แต่ละประเภทใดลำอย่างไร ท่วงทำนองของหมอลำแตกต่างกันอย่างไร มีเอกลักษณ์ของเสียงในขณะลำอย่างไร สำเนียงของการลำแต่ละท้องถิ่นมีเอกลักษณ์ต่างกันอย่างไร ใช้ดนตรีอะไรประกอบ มีการเอื้อนตรงไหน มีสร้อยที่ใด ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ต้องอาศัยการเพาะบ่ม อาศัยการซึมซับ และการได้ดูได้ฟังจึงจะทำให้เข้าใจหมอลำได้ รู้จักการตีความ เข้าใจภาษาท่าทางและการแสดงบทบาทของหมอลำ

๒.๒.๑.๔ กลุ่มเนื้อหาสาระที่ช่วยยกระดับจิตใจและอารมณ์ของผู้ชม

การแสดงของหมอลำทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นหมอลำประเภทใดก็ตาม ย่อมมีส่วนไม่มากก็น้อยที่จะทำให้ผู้ชมเข้าถึงความเป็นศิลปะ และสุนทรีย์ในระดับต่างๆ กัน ยิ่งถ้าเป็นหมอลำที่มีการสั่งสมความงามทางการลำมาก มีความเป็นมายาวนานมาก ก็จะทำให้ผู้ชมเกิดความละเอียดอ่อน และซาบซึ้งในศิลปะ เข้าใจสุนทรีย์ เกิดอารมณ์ร่วมคล้อยตามการแสดงของหมอลำได้มาก

เนื้อหาสาระที่ทำให้เกิดความตระหนักในความงามของการแสดงแบบพื้นบ้าน เช่น การลำที่มีจังหวะให้อารมณ์ความรู้สึกแบบต่างๆ กัน เป็นต้นว่า ลำทางยาวที่มีทำนองช้า เนิบนาบ อ่อนโยน ให้ความรู้สึกหวานหาอาลัยอาวรณ์ และทำให้รู้จักการพิจารณาสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างซาบซึ้ง ลำทางสั้นและลำเตี้ยแบบต่างๆ ทั้งเตี้ยธรรมดา เตี้ยพม่า เตี้ยโขง และเตี้ยหัวโนน ตาล มีจังหวะกระชับ เร็ว คึกคัก กระตุ้นให้เกิดอารมณ์แจ่มใสเบิกบาน ร่าเริง เกิดความสนุก

สนาน แสดงให้เห็นว่าการฟังหมอลำแต่ละครั้งทำให้มีการเรียนรู้ทางอารมณ์ อารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการเรียนรู้และความคุ้นเคยจึงจะเกิดความซาบซึ้งได้ การดูการแสดงหมอลำ จึงเท่ากับเป็นการถ่ายทอด ปลูกฝังการเรียนรู้ทางศิลปการแสดงอีกแขนงหนึ่งซึ่งเป็นการเรียนรู้และเข้าใจจากประสบการณ์ตรงและเป็นของจริง เมื่อเข้าใจศิลปะและเข้าถึงความงามและความสุนทรีแล้ว ย่อมทำให้เป็นคนดูที่มีจิตใจละเอียดอ่อนขึ้น ทำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อความเข้าใจโลกและสังคม ตลอดจนเพิ่มความสามารถในการเข้าใจมนุษย์คนอื่นๆ ได้

๒.๒.๑.๕ กลุ่มเนื้อหาสาระที่ทำให้ผู้ชมรู้จักพิจารณามิติต่างๆ ของสื่อพื้น

บ้าน

มิติต่างๆ ที่แฝงอยู่ในความเป็นสื่อพื้นบ้านในที่นี้คือ การแสดงออกของหมอลำที่แสดงให้เห็นความสามารถในการเป็นสื่อเพื่อถ่ายทอดหรือโน้มน้าวใจผู้ชมได้ นั่นคือเมื่อหมอลำสื่อสารกับผู้ชมอยู่นั้น ทำให้ผู้ชมที่รู้จักพิจารณาและมีมิติการมองที่ลึกซึ้งกว่าคนอื่น เช่น คนอีสานที่รู้จักการดูหมอลำแบบคนทั่วไป และรู้จักทั้งวิธีสังเกตความสามารถของหมอลำ รู้ว่าวิธีการของหมอลำสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น นายแพทย์เรื่องศิลป์ เกื่อนนาดีที่มีวิธีการดูหมอลำแบบดูด้วยสายตาของแพทย์และดูด้วยสายตาของผู้ชมหมอลำทั่วไป ก็รู้ว่าหมอลำเป็นสื่ออย่างดีแล้วควรจะนำหมอลำมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างมีคุณค่าต่อคนอื่นอย่างไร ทำให้เกิดการเรียนรู้และถอดแบบแผนการสื่อสารที่เป็นประโยชน์ไปใช้ในงานอื่นๆ ได้

๒.๒.๑.๖ กลุ่มเนื้อหาสาระที่สร้างความบันเทิง

เป็นเนื้อหาโดยรวมของหมอลำประเภทต่างๆ ที่ปรากฏบนเวทีแล้วสร้างความสนุกสนานให้ผู้ชมจากการได้ชมการแสดง เช่น ตัวเรื่องของหมอลำเรื่องต่อกลอนที่มีทั้ง รัก โศก ตลก เศร้า การแสดงของหางเครื่อง การแสดงของนักร้อง การแสดงของตัวตลก การร้องเพลงตลาดและการลำกลอนตลาดตามคำขอคล้ายดีใจของหมอลำซึ่ง การลำที่มีจังหวะกระชับชวนให้ผู้ชมเพลิดเพลินของหมอลำกลอน ตลอดจนการลำเดินกลอนเล่านิทานประกอบจังหวะดนตรีที่สนุกสนานของหมอลำกลอนซึ่ง

การแสดงที่ให้ความบันเทิงทั้งหลายเหล่านี้ รวมเป็นกลุ่มเนื้อหาที่สร้างความพึงพอใจและทำให้ผู้ชมประทับใจได้มากที่สุด เป็นเนื้อหาที่ผู้ชมต้องการมากที่สุดในการดูหมอลำแต่ละครั้ง และเนื้อหากลุ่มนี้ก็เป็นเนื้อหาที่หมอลำให้ความสำคัญมากที่สุด นำเสนอด้วยปริมาณมากที่สุดในการแสดงของหมอลำแต่ละครั้ง

๒.๒.๒ เนื้อหาสารที่เป็นตัวกลอนลำที่พบใน วิธีดี และเทพคาสเส็ด

หมายถึงเนื้อหากลอนลำของหมอลำประเภทต่างๆ ที่มีสาระในที่นี้ ไม่เพียงแต่เป็นกลอนลำที่ครอบคลุมเรื่องของการให้ความรู้หรือสาระที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของผู้ชมหมอลำเท่านั้น แต่หมายความรวมถึง สาระหลายๆด้านที่ให้อรรถาธิบายเป็นประโยชน์

เนื้อหาที่ยกมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างเพียงบางส่วนสั้นๆของกลอนลำ ของหมอลำบางคนจากหมอลำทั่วภาคอีสาน เพราะจริงๆแล้ว หมอลำแต่ละคนโดยเฉพาะหมอลำกลอนก็มีกลอนลำคนละหลายร้อยกลอน จึงไม่สามารถยกตัวอย่างกลอนลำของทุกคนมารวมไว้ได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำกลอนลำที่มีอยู่ มาคัดสรรจัดแบ่งให้เห็นกลุ่มเนื้อหาที่มีแนวคล้ายๆกันมาไว้ด้วยกัน แล้วยกตัวอย่างมาให้เห็นพอสังเขปดังนี้

๒.๒.๒.๑ กลอนลำประวัติศาสตร์ การบันทึกเหตุการณ์ ตำนาน

เป็นกลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเก่าแก่ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่พบมากในกลอนลำของหมอลำ เป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นความพยายามบันทึกที่มา ความเป็นมาและเป็นการแสดงรากเหง้าของคนในท้องถิ่น ที่พยายามสืบสาวและรักษาเรื่องราวของตัวเอง เพื่อให้คนรุ่นหลังเข้าใจภูมิหลัง นอกจากนี้ ยังมีเรื่องการอธิบายตำนานต่างๆ

แม้เราจะไม่ทราบว่าเป็นเรื่องต่างๆ เป็นเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ตาม หรือภายหลังมีการพิสูจน์แล้วว่าเรื่องที่เคยได้ยินจากหมอลำนั้นไม่ตรงกับความจริง แต่เนื้อหากลอนลำเหล่านี้ก็เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่ทำให้เราเห็นความพยายามบันทึกและสืบค้นของคนสมัยก่อน ที่พยายามหาหลักฐานหรือสร้างตำนานเพื่อมาอธิบายเรื่องราวบางเรื่องให้กระจ่างชัด เช่น **กลอนลำทางสั้น ประวัติเวียงจันทน์ ตอนเวียงจันทน์แตก (แต่งโดยอาจารย์สิงห์ กุลวงศ์)**

ฉันลืมาตามเรื่องเวียงจันทน์สาเก่อน บ่อนมันสูงแล้วอ้างปานนั้นต่อมา เวียงจันทน์นี้หลายพระองค์ทรงนั่ง ให้อภัยลำให้คนฟังตั้งแต่เว็นฮอดแจ้ง บ่มีเสียวถ่องพุง ทุงแล้วกะทุงให้มันนั่งเกาหัว นี่ละตัว....เรื่องกลอนบ่อมีง้อ ต่อมาถึงสมัยนี้ขุนวงศ์ครองจ้งแม่น มีแต่หน่อพระเจ้าครองสร้างนั่งเมือง ไผ่สีสุกจกแจ้ง ประวัติเวียงจันทน์ มันยังมีหลายวรรคคักปานเห็นแล้ว ครั้งนั้นมีพระยกแก้ว ลำพอเวียงจันทน์สูง จำเอาเด้อคุณลุงไผ่ย่อนองค์พระแก้วแนวเจ้าหน่อพระอินทร์ ในครั้งนั้นออกจนฟ้าสีปิ่น ได้ยินข่าวเวียงจันทน์ พอปานเมืองสวรรค์สักคนย่อง เป็นเวรศรีโคตรให้มาฆ่าช้างล้านสิบปีให้นั่งเมือง ฆ่าจนหมดตลอดเกี้ยงข้าผัดไล่เสียดหนี เวียงจันทน์มีเวรกรรมสืบมาแต่ปางพุ่น เวียงจันทน์หมดบุญสิ้นขุนวงศ์ครองนั่ง ครั่งกรุงศรีอยุธยากำลังไล่ตั้งแก้วกะลือแล้วฝ่ายไทย คันลิไปเล็วรบกะย้านสู้บ่ได้เพราะว่ามีฮุนาค ยากผู้สืบทอดได้สมัยนั้น

อยู่เสียง ห่าเวียงจันทน์เกิดเรื่องนาโคสิช่วยเลืรวบ ผุ่งทหารนาโคสิให้มากินใส่ กรุงศรีจัดการได้น้อ
 พระยาออกบวชกลุบายลี้กซึ่งจนเวียงหล่ม หล่มหลวง ไทยเฮาหัวคึกกว้างเป็นพระกรรมฐาน
 เป็นผู้เล็งญาณเห็นพรา่เพียรศีลหมั่น พอไปถึงเวียงจันทน์ประชาชนมาไหว้ญาคูบู้เรื่อง เลี้ยงอัน
 ได้อันนั้นมาค้ำสองเห็น เป็นจั้งชั้นเขากะส่าลือกัน ชาวเวียงจันทน์สู้คนมาลื้อ ต่อมาหันญาคูไทย
 เลยได้ เอาไหเงินไปฝังไว้ปากเมืองสีหน่วย ดิตางดูเลขคิ้วมอข้าสองเห็น เป็นวันขึ้นเขากะเล่าไป
 ขุด เห็นไหเงินกะว่าหมอมอคิ้ว บอกว่ามีนาโคสิให้มากินบ้าน พวกเวียงจันทน์ส่าป้างป้างนั้น
 ห้วนไหว คั้นต่อมาเลยได้ดูเบ็งซาตาเมือง บอกว่ามีนาโคสิให้มากินบ้าน พวกเวียงจันทน์เขากัพา
 กันย่านเลยไปอัดฐานาค นาโคปากบ่อได้เลยให้แข่งเวร ให้สู้เป็นเช็ญฮ้ายเวียงจันทน์อย่ามีฮ้าง
 ข้าศึกมารบพุ่งให้มันม้างมุ่นพั่ง ต่อแต่นั้นนาคะเล่าอัดฮ้าง ขาดอาลัยไมตรีต่อเวียงจันทน์จ้อย

กลอนประวัติศาสตร์ภาคอีสาน(แต่งโดยอาจารย์สิงห์ กุลวงศ์)

ฟังเดื่อคนอย่างสนกันมาก อย่าพากันปากฟังเบิ่งดี ๆ ฟังเอาตี้มลิกล่าวสาธก ผมสิดได้
 หยิบยกประวัติหนองบัว แหม่นไผ่ย้ายครอบครัวพากันมาอยู่ สิ่วมาตั้งแต่ปู่ย่าทวดหนองหลาย
 ตั้งแต่ตาแต่ยายฝ่ายลาวเดิมตั้ง ถอยมาสร้างหนองบัวฝั่งอยู่ “เมืองหนองบัวลู่ภู” ทอยมาเพื่อ
 ละน้อยชาวเจ้าเผ่าลาว ตั้งแต่เค้าคราวก่อนองค์พระตา สมมตีสโตมาปักปันปองครองบ้าน
 หลานเหลนหล่อนหัวขอบพร้อมพวก พอซามป่านปวกยึดย้ายกายเข้าบ่อถอย พวกไพร่น้อยสาม
 หมื่นนำหลัง คนทั้งหลายไล่ลงแถวซัง แถวดงนั้นหกพันพวกไพร่ พวกไทยลาวแต่ก็เที่ยวป็น
 เปลี่ยนผัน แตกจากบ้านมาตั้งแต่เวียงจันทน์ ตั้งแต่โบราณเฮาทุกจนฮนฮ้าย ทั้งหลายนั้นนำกัน
 ย้ายที่ เอือนบ่อมีสิซันเที่ยวหล่นบ่อถอย พวกหนุ่มน้อยบ่าวไผ่เสนา ป่าแสมเรียบจ่ายสายห้วย
 หนองดอย เนื้อที่ค้อยเป็นป่าหนาทึบ มีมิงสาสัตว์นับพันคราวนั้น พันทางไม้แคนทองลัมช่วย
 ฟังสิบอกชื่อด้วยจำไว้อย่าลืม บุกเบิกคิมสร้างก่อนหนองบัว ชื่อว่ามะเพียะคำของกะหนองเนิน
 สองเบื่อง คำเหลื่อนนั้นคำตันคำผ่อง ท้าวปัตรสนผู้น้องเที่ยวสร้างนังปอง หกพัน้องเป็นคนแต่ง
 แปลงเฮ็ด เจ็ดปีคนจั่งมีซางบ้าน อัครวินาด้านวันดีนาฤกษ์ ถีกกับปีกาบไม้ไทยเอิ้นว่าเต่าสันติ
 ด้วยเหตุจั่งชื่อว่าหนองบัว มีล้าภูมาเดิมต่อลงทางท้ายหลายปีเยือนวันเดือนผัดเปลี่ยน ท้าว
 หลวงราชโพธิแสนจั่งได้ยกทัพเต้ากายหน้าท่าเดิน วิดยกเอือนข้ามเถื่อนทิมแถว แหว ๆ เสียงได้
 กามาฮ้อง ขุนวอนนั้นรวมกันกับเผ่ากิม เพ็นนี้คนใหญ่ลัมชนคิ้วโก่งกวม มาอยู่ร่วมถึงเขตภู
 เขียว เทียวลงมาภูเวียงเยี่ยมยามวงศ์เชื้อ ทางเหนือนั้นหนองโกทำสี่ หาแม่นคนพวกนี้พาเลือน
 เคลื่อนมา บ้านสร้างหว่านาคาโพธิสตาถึงตำบลเสมาราชสีหินตั้ง ทางจังหวัดเลยพุนอุดร
 ขอนแก่นบ้านวอนแล้วกะแหม่น-ศรีเชียงใหม่ล้านช้างทางเข้าเพชรบูรณ์แต่ก่อนพุนบ่มีดอก
 กฎหมาย ยิงชายถือฮึดคองสองชั้น พวกเฮาจั่งได้ว่า ฮึดสิบสองคองสิบสี่ ฮึดหีย่ครองเลียง ฮึด
 เค้าคองเขย ฮึดพ่อคองแม่ ฮึดบ้านคองเมือง คองเมืองพ่อสายหลาข้ามแจ่งอย่าแข็งขันแม่บักหา

พอเมื่อสังกาสีล้าแถมถ้ามพอประมาณ จังถือกฎหมายเทียบบาลฮึดคองมาใช้ อย่าสิไลเสียทิมคองโบราณตั้งแต่เก่า อย่าสิป้าฮากเค้ากอเหง้าแต่ประถม อย่าพากันเลิกล้มฮึดประเพณี มีแต่คำหนองบัวหลุ่มภูนาว่า ความคนเฒ่าโบราณเฮาตั้งปู้ คนหนองบัวล้าฎะพบเฮาสู้มือคือบ้ออ้าตา แต่ก็น่าหากพ่อแม่เดียวกัน

กลอนลำเรื่องตำนานผ้ากฐิน (หมอลำบัวผัน ดาวคะนอง)

ในครั้งนั้นการอยู่ของสงฆ์อาศัยดงพงไพร อยู่เนาในถ้ำ บ่ได้จำพรรษาเข้าอยู่เสนาสนะป่า มีแต่องค์สัตถาเนาอยู่ในแห่งห้องอารามกว้างวัดหลวง อาณาจักรใหญ่กว้างติดดวงสวรรค์ ปรากฏดีเหมาะสมสะอาดตาจำแจ้ง พอแสดงธรรมให้ประชากรหายโศก วิปโยคโรคฮ้ายหาย อ่อนสู่คน บ่มีทุกข์โศกล้นนอนนึ่งยังสบาย อรหันต์กะมีหลายสู่แกแลแล้ว บาทนี้กล่าวถึงแถวแนวชั้นอรหันต์เดินป่า เสด็จจากปะวา ๓๐ รูปถ้วน ๆ ขบวนจัดต่อพระองค์ พอแต่ตกลอดซังดงใหญ่ชมพู เหมันตาฤดูฝนล่องลงอำพัน ฝนตกอันอำน้ำสงฆาเปียกชุ่ม จังมีการประชุมนัดสงฆ์รวมบอกให้ระบู้ไว้พระวินัย ต่อนี้ไปบ่ให้พวกพระสงฆ์นั้นได้เดินเที่ยวหันเห ให้นอนเปลจ้าวัดระหว่างในทนต์ไว้ กับปรารภนาให้มีอุบาสิกาวา ให้ทำแผ่นผ้าทำไว้หนึ่งไตร สิทำด้วยเปลือกไม้ หรือว่าบังสุกุล ก็สมบุญณินดีแล้วแต่ไผลิทานให้ เช่นว่าผ้าเปลือกไม้ ผ้ายอมเปลือกไม้ ผ้าเทียนเก่าเทียนใหม่ ผ้าที่ตกตามร้านทานมากะบ่อว่า

กล่าวถึงวิชาทุกไธ้พระนางได้รับคำเกิดความชุ่มฉ่ำอุก้องในพระทัย บ่อมองเห็นแนวไธ้แผ่นแพรผืนผ้า พอสิมาทานให้ในใจนี้ว่า แต่ว่าจิตรศรัทธาเจตนาแผ่กว้างหวังตั้งต่อบุญ นางจึงไปเที่ยววุ่นฝ้ายบักเหล้าเลาแหลม จนว่าแถมหลายวันผ่านมาหลายมือ แล้วจึงฟือเป็นผ้าตัดตีวีต้า ด้วยจิตเจตนาทำบ่มีทางอ้าวเอื้อหลงฮ้องว่าจน นางจึงเอามาคันตัดต้าทำเย็บกว่าสิเสร็จทำเพียรอยู่โดนทนได้ เป็นสไบผืนผ้าวลีสี่ตุย คูะหล่อยาบเหลื่อมแสงจำสะอาดตา บาทนี้อ่อนฮอดอินทรอยู่ฟ้าศิลาอาสน์กำพล บันดาลเป็นพายุพัดมาล่อยั่ว ปลิวขึ้นไปถึงห้องอินทรพรหมยมหยั่ง ด้วยจิตใจต่อตั้งนางได้เฮ็ดทำ เทวาทูก้าซ้องซ่อยมือ ถือว่านางทำทานเด่นดีสิเกลี้ยงจากฟ้าเหาะลิวล่องลง ผ้าจังตกสู่ซังกลางปากฐินนัง ยังมีสาริกาบอกกางพางรู้ เชิญมาคูดู้ท่านชาวเมืองเกลี้ยงหลิน เรียกว่าผ้ากฐินตกมาค่างง่าไม้เมืองนี้ที่จริง สาริกาออกพระโอษฐ์อย่างยิงว่าพายุผ้ากฐินนะทาน ดุจผ้าทิพย์ที่เลื่อนลอยมาจากนภากาศ มีพุทธานุญาตตรัสไว้ว่ามีภิกษุรูปใดรู้ธรรมเป็นประการ สงฆ์เห็นชอบสมควรแกภิกษุรูปใดขอจงยกให้เทอญ คนจังสรรเสริญว่ากันมาต่อ ๆ นี้ละพอเรื่องกฐินหมูนี้นั้นได้อ่านเห็นบ่อแม่นลำเล่น ๆ ใ้อ้อย่นำเพลง...

๒.๒.๒.๒ กลอนลำที่มีเนื้อหาบอกเล่าเหตุการณ์บ้านเมือง และที่

ปัญหาสังคม พร้อมกับเสนอแนะแนวทางแก้ไข

เนื้อหากลอนลำเหล่านี้มักจะเป็นกลอนลำที่แต่งขึ้นมาตามสมัยที่เปลี่ยนไปเพื่อบอกเล่าหรือบรรยายเหตุการณ์ของสังคมในสมัยนั้น ว่าผู้คนมีความคิดความอ่านหรือมีปัญหาอะไรบ้าง มีใครเป็นผู้เกี่ยวข้องดำเนินการ ถือว่าเนื้อหากลุ่มนี้เป็นเนื้อหาที่สะท้อนภาพเหตุการณ์ของบ้านเมืองแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี เช่น

ลำเพลิน โลกเปลี่ยนเรียนทันคน (คำร้องทำนอง ประสาน เวียงสีมา)

แน้นน้ำสอง...โอ๊ะน้องสาว...คางนำ...โอ้ค่านาง...ฟังเด้อท่านทางการท่านกล่าว ผู้หนุ่มผู้สาวอวอาผู้เฒ่าฟังสิเว้าสู่ฟัง จดจ่อตั้งหวังช้อยประชาชน พัฒนาตนเอง ให้เก่งคือใจตั้ง หวังทำให้เมืองไทยเอื้องสูง ให้มีความรู้สูงประชาชนทั่วหน้าได้มีค่าต่อกัน อยากให้ท่านเรียนครบ ๑๒ ปี อยากให้มีปัญญาจั่งค่อยพากันดัน ผู้นำแต่งเป็นระดับชั้นมารวมกันเป็นกลุ่ม เรื่องประชุมคุณภาพพี่น้องยังเรียนรู้บ่สูง

คุณลุงคุณน้า คุณอามาพัฒนาตัวเองเสียที อยากได้ชีวิตที่ดี เราต้องมีความรู้ติดตัวก่อนเรียนแค่ชั้น ป.๔ แต่ตอนนี้ ป. ๖ ไม่พอ หนุ่มสาวเจ้าอย่ารีรอ มาเรียน ปวช. ม.ต้น ม.ปลาย สบาย ๆ พี่น้องหญิงชายจะสบายทุกคน เรียนรู้เข้าสู่ตัวตน คุณภาพของคนก็จะทัดเทียม

เรียน ป.เตรียมไปถึง ม.ต้น จนสอบ ม.ปลาย สบายได้หลายอย่าง วิชาชีพต่าง ๆ กะค่อยเรียนค่อยเพิ่มเสริมเข้าใส่เอง จะไม่เชิงผู้นำบริหารทุก ๆ ท่านจะเบิกบานหัวใจ หากว่าความรู้คนไทย ตั้งใจเรียนให้จบชั้น ม.ปลาย สังคมที่ยากจะง่าย จะกระจายอำนาจทั่วไป ประชาชนรับรู้วงไว ก็จะทำให้เมืองไทยเจริญ เงินทองก็จะไหลเข้า ความโง่เขลาของเราไม่มี หากได้ ปวช. ชั้นดี คนไทยเรานี้มาเรียน กศน. ชีวิตเรานี้มีแต่สุขสำราญ

ขอเชิญท่านมาเรียน กศน. พอได้เว้ากันง่าย เรียนจบชั้น ม.ปลาย ๑๒ ปี ท่อนั้นมันบ่ช่าบ่สลาย ภาพที่ร้ายกะลิดค่อยหายไป ให้สังคมเมืองไทยสูงเอื้องเด้อท่าน...

๒.๒.๒.๓ เนื้อหากลอนลำที่ช่วยหาแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิต

เป็นกลุ่มกลอนลำที่ช่วยชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิต เป็นเนื้อหาที่ชี้ทางการทำมาหากิน และวิธีการประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในสังคมแต่ละยุคสมัยได้อย่างมีความสุข เนื้อหากลุ่มนี้จะเปลี่ยนไปตามแต่ละยุคสมัย มีการให้คติเตือนใจ ทำให้คนได้รู้จักคิด ในการดำเนินชีวิตให้มีความสุข โดยเฉพาะเรื่องการทำมาหากิน และความขยันหมั่นเพียร เนื้อหาประเภทนี้ เป็นสาระที่มุ่งให้เกิดการนำไปปฏิบัติหรือชี้นำแนวทาง และมีการยกตัวอย่าง ทั้งให้ข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง เช่น

กลอนลำควรตั้งใจประกอบอาชีพ (หมอลำจุมทอง เสียงเสนห์)

สู้มือนี้ประชาชนหนาแน่นแดนดินล้นบ่อน พระมหานครปานว่าม่อนอยู่ดั่งลงแน่นอังกั้นเดียนั้น - นับเบ็งได้ห้าล้านแล้วท่านเมืองกรุง มีเทิงดีอากาศมั่งสรวงบ่นบ่อเห็นฟ้า

ลงไปหากินกำกรุงไกรไหลหลัง ไผะหวังว่าชีได้ไปพ้นเพินหมาน
 พวกอยู่บ้านท้องถิ่นดินไกล พากันไหลลงกรุงอึ้งแอกันแน่น
 ไทยทั้งแดนเฮาเนื้เต็มทีพวมอั่ง เบ็ญเป็นหย่งพี่น้องเหนื่อได้ฝ่ายกลาง
 พวกพี่น้องขอให้รับเร่งสร้างหาหว่านทำกัน ให้ตัดสินใจเฮ็ดอย่ามัวนอนคร้าน
 เงินกับงานควรให้ชยันทำแฮค่า หาเอาเดื่อเงินค่าอย่าประมาณพี่น้องมัวเล่นบ่ดี
 สู้มือนี้คนอั่งกันหลาย เลยชิตายนำอืดยากเย็นเวินเช้า
 ไผ่ผู้เฒ่ามัวเล่นเห็นดีเป็นชั่ว หาเลี้ยงตัวบ่กุ่มอายหน้าหมู่เขา
 พวกหมู่เจ้าควรหมั่นชยันหา บัดนี้ถึงเวลาเร่งงานกันแล้ว
 แนวใดดีเชิญทอนสวนมอนฮั่วไฮ ถ้าผู้ใดเกียจคร้านตายแท้บ่โดน
 พวกพี่น้อง ขอให้รับตั้งต้นขุดโกนทำกิน ดินไผ่มีลงมือเร่งทำไปท่อน
 อย่ามัวนอนหลับเล่นใจเย็นเดื่อท่าน เพินว่าเงินคืองาน ถ้าผู้ใดเกียจคร้าน หมานได้เมื่อใด
 ขอจงให้ตั้งทำหาเอา อย่าไปเมามัวหลับตื่นมาหาสร้าง
 มีหนทางใดนั้นชยันทำเพียรใส่ ให้ตั้งอกตั้งใจกระทำงานอย่าคร้านหมานได้อีหลี
 สู้มือนี้โลกแน่นพื้นแผ่นดินคนอัด ประชากรเต็มยัดแผ่นดินเหลือน้อย
 อย่าไปคอยหวังชั้นคนกินสิ้นค่า วิเรียนะ ทุกขา คนจักพันทุกชีได้ใจต้องเพ็งเพียร
 คิดเบ็ญเดื่อให้เผียนเตือนเพื่อหวังดี คั้นบ่มีกินตายผู้ใดชิตาเลี้ยง
 ความกินเปลื้องหนักหน้าหากินบ่คือเกา โลกมนุษย์ของเฮานับแต่เมื่อขอเดี้ยวเดี้ยวนี้เบ็ญไป
 พวกพี่น้องเหลียวเห็นบ่ป่าไม้ใกล้ชิต่างคนถาง เฮาฮึดทางหากินถิ่นแดนเฮาแล้ง
 ของกะแพงไปหน้าหากินยากไป เดียวนี้เดื่อเมืองไทยใกล้ชิต่างเป็นท่งกว้างหลวงห้ามบ่ฟัง
 ขอให้พี่น้องตั้ง – ใจต่อทำงาน เตือนลูกหลานเฮาเฮ็ดช่วยกันลงป่า
 เฮาบ่หา – ไผ่ชีให้เฮานอเฒ่าพ่อ มันทายากกะด้อไผ่ชีให้ยีนกิน
 ดั้นเอาเดื่อ – ขอให้พี่น้องดั้นปิ่นไปทำไป คนผู้ใดฮึดกินแมนเป็นคนคร้าน
 บ่มีงานเฮาชีได้แนวใดมาสู่ จึ่งจำเป็นต้องต่อสู้อัดดินดั้นเอา
 พวกหมู่เจ้าอย่าชืออยู่ดูตาย เมืองไทยเฮาเดี้ยวนี้มีคนหลายอั่งกินกันแล้ว
 แถวฮีสานเหนื่อได้ไทยกลางคนอั่ง ขอให้รับเร่งตั้งตัวท่อนราษฎร
 ขอให้รับเร่งรื้อหาบ่อนทำกิน ทรัพย์ในดินหาเอาหมู่เฮาอย่ามัวคร้าน
 หลานขอจบลงแล้ว พอดีกลอนข่าว เอาละนอสิ่งนี้พอแล้วแก่กัน

กลอนลำชวนให้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ของ นายพิมพ์ รัตนคุณศาสน์

โอ ละ นอ ขอเชิญชวนพวกพี่น้องเฮาฟัง

กลอนลำดีหมอลำดัง พวกพี่น้องให้มานั่ง ฟังลำ ไว้

โละนอ นวล ๆ เอย สู้มือนี่ โลกกำลังซึ้งซึ้งเสียดสวาย คนของเขา พวมแสงหารวย มั่งมีดีได้ ไผกะพากันดิน หากินบยอมนัง เพราะว่าคนเฮาหวัง ความเจริญอยากได้ และหาไว้เพื่อมี เป็นจั่งซี่ นี่ละเรื่องเฮาหา ไผกะพากันเฮ็ด อีมะลำปำปิ่น เทิงหากินและเทิงเฮาหาใช้ ไผมันดินตัน เพื่อให้ชีวิตนั้นยืนมั่นอยู่โดน เฒ่าพอกพันกันเหียวกะยังตัน

นอนกลางคืนพวกหมู่เฮายังฝันไผเบอร์ละเมอซ้ำ ไผบอทำงานก็รอตายเสียเปล่า มนุษย์คือคนเฮากะจั่งได้แรงดินโดยด่วยดั่งกัน เดียวนี้บ้านเพื่อนเมืองโต โสเอาแสงลงดันหมั่นหาเฮาได้ ไผมีใจขยันทำงานสร้างมีสตาจค์เหลือจ่าย เฮาผลิตผลขายได้เงินหลายและใช้ เหลือกะได้ส่งออมหลานหมอลำขอเสนอแนะน้อม พร้อมส่งเสริมเสร็จ ขอเชิญชวนชาวอีสานเฮาเฮ็ด และขยันกันด้วย ทำจริงรวยอีหลีได้อเงินล้านคือหลานหมอลำว่า การเฮ็ดไผไถนากะอย่าปะอย่าฮ้างวางทีมปลอยหนี ไปกรุงเทพฯ หารับจ้างจั่งซี่หลานว่าบอควรไป ไท้อีสานเฮากะสมควรคิดเบิ่งให้ดีดูแม่ แปะเมื่อปีใดแล้งลงไปหาขายแ่ง กรุงกว้างยาวๆ ทั้งผู้สาวผู้บ่าวเฮามาเฮ็ดอยู่บ้านเฮาพั่งดี มาเลี้ยงใหม่และปลูกหม่อนอยู่พ้าหาเอาที่ดินสูง ลูกกะเอานาลูกไผบอกะพอได้ ไผเอาดินกลบหญ้าหาพันธุ์ต้นหม่อน และหาพันธุ์แม่หม่อน มาเลี้ยงสู่คน

พวกหมู่เจ้าให้พากันตั้งต้น ลงมือแต่เดือนหก พอฝนตกลงดิน กะชุ่มดีเดือนนั้นหาเอาพันธุ์หม่อนได้ในกรมเด้อพ่อ กรมเกษตรเพิ่นก็รอคอยถ้าช่วยดี ปลูกหุดไผจั่งซี่มีฝุนเอาลงปก เดือนหกลงมือเฮ็ด เดือนเจ็ดกะมีใบปงซอนมาซอน แล้วไปเอาพันธุ์หม่อน นำชาวกลสิกรที่เขาตั้งเป็นหมู่ เอามาเฮ็ดเบิ่งดู สองเดือนกะแม่นได้ขายพร้อมส่งเขา ขายผักหลอกซื้อๆ ดอกพวกเจ้า เฮาบได้สาวใหม่ ไคกว่าไปเมืองหลวง ช่วงคนเขาต้ม สมควรแล้วเฮามาจุมใจสร้างทางเฮาพ้าท่าน คนทางถิ่นอีสาน อย่าให้ตกต่ำด้อยถ้อยกันไป ไผเฮ็ดได้ เอาเงินหมื่นมาถือ เอาให้เต็มกำมือ หมู่เฮากะยังได้ ไท้อีสาน แต่โบราณเฮาเลี้ยง เสี่ยงลือมีชื่อ บ่อช่างหาเที่ยวซื้อแพรผ้าค่าสูง คนโบราณ แต่ก่อนไผกะมุง เฮ็ดนุ่งทำเอา ภาคอีสานเมืองเฮา แต่เก่าทำกันใช้ ไผกะพากันเลี้ยง ไหมหม่อนปลูกหม่อน บ่อเคยเห็นว่าฮ้อน ฮนไผจั่งใด พวกพื่อนเฮาทุกคนจงให้ คิดเบิ่งคักๆ ให้ถือเป็นงานหลักและเป็นงานต้น

๒.๒.๒.๔ เนื้อหากลอนลำที่ว่าด้วยธรรมชาติ สถานที่ทางภูมิศาสตร์

เป็นเนื้อหาที่มีการชมหรือบรรยายสภาพธรรมชาติ และกล่าวถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ เช่น สถานที่ท่องเที่ยว หรือสถานที่ตั้งของบ้านเมืองที่ต่างๆ โดยมากหมอลำจะกล่าวถึงชื่อเมือง ชื่อจังหวัด หลายนๆแห่งรวมกันไว้พร้อมกับบอกที่ตั้ง สิ่งที่น่าสนใจคือ ชื่อสถานที่ทางภูมิศาสตร์เหล่านี้ เป็นชื่อเดิมแบบโบราณ ดังนั้น เมืองที่หมอลำได้กล่าวถึงในกลอนลำนั้น ทำให้เราได้ทราบว่าในอดีตมีชื่อเรียกว่าอะไรบ้าง มีความสำคัญอย่างไร พร้อมกับมีการบรรยายว่ามีอะไรที่น่าสนใจเป็นพิเศษบ้าง สมัยก่อน เนื้อหาแบบนี้คือสารคดีท่องเที่ยวที่อยู่ในรูปแบบของการลำ เท่ากับหมอลำเป็นผู้

ถ่ายทอดประสบการณ์ ให้ทั้งความรู้และให้ทั้งความสนุกสนาน ความไพเราะด้วยจังหวะและทำนองของหมอลำ เช่น

กลอนเชิญชวนเที่ยวเมืองร้อยเอ็ด (หมอลำกฤษณา บุญแสน)

ฝนตกกรีนยามเดือนเก้า ข้าวในนากล้าเฮาชุม ร้อยเอ็ดเมืองสาเกตหรือบ้านกุ่มแต่โบราณเพิ่นกล่าวไว้สมัยนี้ได้เปลี่ยนแปลงบ่อเป็นเมืองที่แห้งแล้งมีพระใหญ่องค์สูงหลาย เกาะกลางบึงพลาญชัย ไปชมเที่ยวเอาได้อ่าน.....

(เพลง) ร้อยเอ็ดเพชรงามอีสาน เที่ยวบึงพลาญสวยงามสดใส เกาะกลางบึงสดสวยวิไล เป็นที่รวมใจทั้งหญิงชายมาเที่ยวกัน บางคนนั่งพายเรือชมปลา บางคนนั้นหนาก้เดินเคียงคู่ ชมปลาแล้วก็มาชมดูดอกไม้สวยหรูหลายชนิดนานา

ร้อยเอ็ดเรื่องนามกันไกล นามพระสูงใหญ่และผ้าไหมชั้นดี สตรีก็สดสวยโสกา ชมทุ่งกุลาสดใสงามตาชวนมอง เที่ยวร้อยเอ็ดเมืองเกิน สนุกเพลิดเพลินไม่ต้องเสียเงินชมฟรี ๆ เดือน ๓ เดือน ๔ จัดงานประเพณี บุญผะเหวดเดือน ๔ จัดขึ้นทุกปีมีประจำ ร้อยเอ็ดนี้ยังมีภูเขียวนเป็นที่แห่งเดียวมีเจดีย์สูงใหญ่ ชื่อผาน้ำย้อยนั้นอยู่ไม่ไกล มีคนมากมายไปไหว้เจดีย์ที่สูงเกิน

ลำห้วยกลอนอะเมซึ่งอีสาน (หมอลำกฤษณา บุญแสน)

ตกสมัยอะเมซึ่งทุกทั่วไทยแลนด์ คนต่างแดนมาไทยมากมายหลายยิ่งปีไทยอะเมซึ่งชายหญิงนับบ่อช่วย เหลียวเบิ่งหลังย้วย ๆ เต็มบ้านหมู่เฮา ต่างประเทศกะเข้ามาเที่ยวในไทยจุดสนใจของเฮากะแม่นเงินจริงแท้ เพราะว่าไทยเฮ้าแอ่ต้องหาเงินใช้จ่าย ทั้งประเทศเขตกัลไกล ไกลก็สั่งมา อะเมซึ่งนี้ไปเที่ยวทางอีสาน ของโบราณมีหลายมากมายหลายที่ มีคนดีคนกล้าพาไทยคงอยู่ ความฉลาดรอบรู้บ่เสียเล่ห์เหลี่ยมไผ เป็นผู้ใจหนักแน่นยอมตายกู้ชาติ อยู่โคราชรูปนี้ไปไหว้ยาโม ไปเบิ่งหินใจโก๋ปราสาทใหญ่เมืองพิมาย เป็นวัตถุโบราณมากมายมีไว้ คนพากันไปเที่ยวบ่อมีวันเว้นหว่าง มีปราสาทคือวังเป็นกำแพงฮอบฮ้อมไปฮ้อมเบิ่งเอา ในนิทานเพิ่มว่ามีเล่าเรื่องอรพิมพ์ คงรู้จักกันดีผู้คนทั้งนั้น หันไปเขาพนมรุ้ง เบิ่งจักหน้อย ปราสาทหินเมืองบุรีรัมย์บ่หน้อยคนนั้นส่วนสน เมืองอุบลนั้นสิไปเที่ยวโสหรือ แก่งสะพืองามหลายต่อไปผาแต้ม ถ้ามามาไปทางนั้นน้ำตกสร้างสวรรค์เสียงดังก้องคลื่น เสียงกระทบฮอดพ่นหินแล้วบ่อยากหนี ออกจากนี้มาไปเที่ยวโขงเจียม แต่น้ำโขงสองสีแบ่งกันปันไว้ มีสีแดงสีชุ่นกันคนละฝ่าย ของไทยสีชุ่น ๆ ลาวนั้นส่วนแดง....

๒.๒.๒.๕ เนื้อหาเกี่ยวกับการอบรมจิตใจ ขัดเกลาความประพฤติ

สมัยก่อนสังคมอีสานมีการปฏิบัติตามขนบจารีต ธรรมเนียม มีการถือ(ฮึด)จารีตต่างๆ เช่น ฮึดสิบสอง คองสิบสี่ ฮึดผัวคองเมีย ฮึดบ้านคองเมือง อย่างเคร่งครัด เพื่อ

ทำให้คนในสังคมรู้จักแบบแผนการอยู่ร่วมกัน รู้ระเบียบการประพฤติปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ปัจจุบันแม้ว่าไม่มีการถือเรื่องแบบนี้แล้ว แต่กลอนลำยังคงอยู่และมีการพยายามถ่ายทอดให้เห็นอยู่ในการลำเมื่อหมอลำมีโอกาส เพื่อแสดงให้เห็นว่า สังคมสมัยก่อน สามารถอยู่อย่างสงบสุขได้อย่างไร เช่น

กลอนลำอีตีสิบสอง คองสิบสี่(หมอลำเคน ดาเหลา)

“ขออภัยต่อท่านอาจารย์ผู้เรียนก่อน ถ้าผมผิดบางตอน ขอโทษนำทุกท่านอภัยให้แก้หลาน คองสิบสี่แต่ต้นพ่อแม่เฮาถือ อีตีสิบสองนั้นคืออย่างใดไม่รู้ มีบุญเดี๋ยวนี้ผู้เอาใจจ้อจ้อสมัยจ้อแห่งจี้จั่นหมั่นสิ้น คองสิบสี่ตลอดสิ้นไผ่จ้อคือหยั่ง เว้าให้หลานเหลนฟังแนะนำมีข้าแนวหัวดำเดินหน้าหัวขาวตามชน่อง มันบ่ถืกบ่ต้องแนวฮู้สิ้นครู เดียวนี้เด็กน้อยฮู้มันพาหลูหนีหลักมันพาหักหนีคองดังควายบ่อเคยลื้อ ผมเป็นหมอลำร้องบอกเอาคองมากล่าว อยากเอาอีตีสืบเว้าลำให้เพิ่นฟัง อีตีสิบสองตั้งแต่แม่เฮาถือ อีตีสิบสี่นั้นคือ บุญคุณคำ บุญเข้ากรรมบทต้นทำทานกำห่วน อีตีสิบ ๒ บุญลานนิมนต์สงฆ์เจ้าเจริญเต้าพุทธรณ์ อีตีสิบสองแต่ต้นพ่อแม่พาเฮ็ด ๓ ทำบุญข้าวจี๋เดิมเสริมฮู้มาชะบูชาด้วยทูลถึงเทวราช อีตีสิบ ๔ บุญมหาชาติข้าสงฆ์ชีเทศนารานาเชิญเจ้าอุปัชฌายะ ธารนาในธรรมพระเวสเททานช้าง ผู้เพิ่นหนีไปสร้างศรีในระหาญ ขอขมาโทษด้วยคุณแก้วรัตนัง อีตีสิบ ๕ นั้นแม่นตรุษสงกรานต์รดสงฆ์องค์นี้ กระทำตามเดือนห้าประเพณีแจกจ่าย ปลอยสัตว์ก่อประทายถึงฤดูแล้วเ็นตี้ฮ้องต่อยกลอง.....”

กลอนอีตีดัวคองเมีย ฝ่ายชาย(หมอลำกฤษณา บุญแสน)

(ลำหย่าว) ฟังเอาไว้หญิงชายทุกท่าน มาในงานมือนี้นี้ฟังเรื่อง ให้ฟังเสียงเชื่อว่าทางหญิงเว้าว่า กล่าวแต่โบราณมาจนกระทั่งฮอดกันอยู่ฮ่วม ปฏิบัติถูกต้องครองเจ้าจั่งดี ผัวเมียนี้อือคู่ปรึกษา

ข้อ ๑ นั้นผัวเป็นคนไปหาฮู้แนวมาให้ หามาไว้ครองเฮือนทุกอย่าง อย่าให้เงินขาดได้ชาวบ้านกล่าวขวัญ

ข้อ ๒ นั้นควรยกย่องเมียมิ่งของโต อย่าไปโสนินทากล่าวขวัญนำกัน ให้พากันอยู่อย่างประครองขวัญเมียมิ่ง อย่าดูถูกผู้หญิงควรให้ยกยอกเมียแก้วจั่งดี

ข้อ ๓ นี้ออย่าประพฤติผิดคอง อย่างนอกใจเมียฮักให้หนึ่งเดียวใจเจ้า อย่าไปเอาหลายหม่อมมานอนหาเทียว อย่าได้คิดโลภเลี้ยวใจเจ้าแบ่งสอง

ข้อ ๔ นั้นมอบให้น้องเมียมิ่งคนเดียว ในครอบครัวเฮือนชานฮู้แนวตามเจ้า เงินหรือข้าวของกินทุกอย่าง มอบให้เจ้าตนนั้นแบ่งบาย ปูย่าตายาย ถึงเฮือนชานกะเลามีของด่อนหลายหรือหน้อยตามมีตามเกิด มอบให้เจ้าเมียนั้นฮู้ฮั่น

ข้อ ๕ นั้นเครื่องแต่งประดับกาย ทองหรือพลายเพชรนิลมีไว้ หามาให้ประดับกายเครื่องแต่ง เป็นเครื่องฮู้สาวแท้ฮู้หลิ

กลอนลำประชาชนควรรักษาจารีตประเพณีอันดีไว้(หมอลำจุมทอง เสียงเสน่ห์)

ปัจจุบันทุกวันนี้ ประเทศไทยเฮานั้นมีอันผิดเก่า เพราะคนเฮาสู้มือลืมหืออืดครอง
 พวกพี่น้องต่างเก๋าบ่อถือหลัง เบ่งเป็นหยังดอนปู่ตาป่าบ่อมีถางไม้
 จักผู้ใดถางที่มดงดอนซอนง่า ดอนปู่ตาโลดม้างถางที่มบ่อถือ
 พวกหมู่เฮานับแต่เมื่อชื้อบ่อถือป่องครองขุน การทำบุญกินทาน – ทานพากันกินเหล้า
 ฮีตของเฮาเคยสร้างวางกันปะปล่อย จัวควายกินแต่ก้อยชอยได้ใส่บุญ
 มีนักษักปล้นวายนุ่นกวนกัน ถือทิวไผ่น้หมู่มคนสมัยนี้
 ประเพณีเลี้ยววางไปปะปล่อย เลยยังเหลือแต่หนอยถือไว้กะเล่าวาง
 ผีตาแฮกกะโลดฮ้างบางแห่งเซาถือ คนบ่อคือคราวหลังดังโบราณพัน
 ยามเป็นบุญกินเหล้าผิดคราวสมัยก่อน แม่ลูกเต้าเล้าอ่อนนุ่นขึ้นเงินจ้อกจ้อนหาพอนแอ่นกะมี
 สมัยแต่ก่อนก็บ่อมีนุ่นชาเงิน เงินบ่อเปลืองกันหลายจ่ายดีคือเดี๋ยวนี้
 ของกินมีปลาย่างข้างไฟต้มปน คนสมัยนี้มีผ้าสะโพรงไหม
 แฮ็ดเอาเองซักใช้ไผะกะตำทอถือ สาวกะปรากฏคือเปี่ยงแพไหมน้อย
 มีกะจอนนุห้อยเป็นยอยแย้มแย่ง บ่อหาเอ้อวดแบ่งแต่งแต่่มอย่างใด
 คนโบราณบ่อมักใช้แนวไหมเงินเปลือง ถือแพเหลื่องแพด้าเอาหมากเกือย้อม
 หอมกะหอมเนียมอ้มผมหามันหมากนุ่น นุ่นขึ้นไหมหมื่นน้อยกะจอนห้องต่องู
 บ่อเตาะแหละหยอดซู้เคียงคู้จูงแขน บ่อสะะแหละแซนแลนแมนตาคนเฒ่า
 ตกมาเฮาสมัยนี้เต็มทีทางท่า อวดแต่แข่งแต่ชาพวกสิดานุ่นขึ้นผืนกิ้นนุ่นเงิน
 เอ็นนุ่นน้อยหม่นน้อยค้อยเหียงลงไป ไผะพากันแฮ็ดเทศโตแปลงโก้
 งานบ่อไฮชิสร้างหาทางอวดอ่อง เงินในถงบ่อค้ำการสร้างบ่อป่อง
 หลานหมอลำ ขอเชิญชวนพี่น้องท้องถิ่นไทยเฮา เอาประเพณีเดิมช่วยคีนมาใช้
 แนวใดดีขอให้ทำไปตามสวน บ่อสมควรอวดอ้างสตาางค์ใช้แห่งเปลือง
 ตาหลูโตนพ่อแม่ผู้เพิ่นเลี้ยงเปลืองหนี้แนวกิน ศิลบ่อมีติดโตโง่ตายขายกัน
 คนโบราณเฮาสั่งสร้างทำกินดินไร่ สู้มือนี่คนไทยตกสมัยหว่างโก้ไชวอ้างแข่งชา
 การอาชีพบ่อก้าวหน้าอวดท่าหาหยัง พ่อแม่สอนบ่อยอมฟังเล่าซังสาซ้า
 ทำท่าเป็นคนโก้หาไชวอวดท่า เขากันสาพี่น้องขอร้องให้อ่านเอา
 ถือสาเด้อฮีตเค้าของเก่าโบราณแปลง เดียวนี้ของกินแพงอย่าแยงกระจกเลน
 ให้คิดเห็นทางท้องถิ่นขึ้นค่า ควรแฮ็ดไฮ้ไถนาจับเอาหลาบ้นฝ้ายดิงด้ายแต่งใหม่
 ขอบอกให้เป็นชาวพอเตือน อยู่กับเฮือนควรแฮ็ดนุกใหม่ไปถ่อน
 ขอบกลอนเพียงนี้พอดีลาก่อน – ท่อนั้นแล้ว ...

๒.๒.๒.๖ เนื้อหากลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับศาสนา พุทธประวัติ

หลักศีลธรรมคำสั่งสอน บาปบุญ เป็นเนื้อหาที่พบได้บ่อยที่สุดในการลำแต่ละครั้ง เพราะพื้นฐานของการแสดงของหมอลำนั้น เริ่มจากการไปลำในงานบุญประเพณีต่างๆ เช่น บุญกฐิน บุญแจกข้าว แต่ละงานได้ชื่อว่าเป็นงานบุญ ดังนั้น เรื่องบาปบุญเป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวพันกับพุทธศาสนาอยู่แล้ว ซึ่งจะต้องเกี่ยวโยงกับเรื่องพุทธประวัติ เรื่องศีลธรรม ตามมาด้วย แม้ไม่ได้กล่าวถึงทางตรงแต่ก็จะกล่าวถึงทางอ้อม

เนื้อหาสาระของหมอลำทุกประเภทจึงมักจะมีส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องบาปบุญคุณโทษ การทำความดีความชั่วเสมอ อีกอย่าง วิถีชีวิตของคนอีสานนั้น เป็นสังคมของพุทธศาสนามาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล ดังนั้น ความคิดความเชื่อเรื่องกรรมเรื่องเกี่ยวกับศาสนาจึงมีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้งจนไม่อาจแยกจากกันได้ ด้วยเหตุนี้ จึงสะท้อนให้เห็นทางเนื้อหาคลอนลำดังตัวอย่างต่อไปนี้

กลอนพระพุทเจ้าปริณิพพาน (หมอลำกฤษณา บุญแสน)

ฟังเด้อทุกท่านผู้รับถือศาสนาพุทธ รู้จักกินทานบ่อนพระองค์สอนไว้ ฟังสืขคำด้านโพธิญาณลิลดลวงก่อนเด้อ ปวงประชาพี่น้องฟังแล้วให้ใส่ใจ นับแต่องค์พุทโธให้ได้ตรัสสองสรญาน เทียวโปรดสัตว์เมืองมนุษย์หมู่คนให้หนีพ้น อานนท์ติดตามสันไปมาบได้ขาด พายแต่บาตรใส่ข้าวนำเจ้าหน่อองค์ ๔๕ จังโค้งเข้าสู่นิพพาน เมืองกุสินารายระหว่างฮังสองต้น วันหนึ่งองค์พุทโธให้สัจจรวินทบาท โปรดหมู่ญาติพี่น้องให้เห็นหม่องปองธรรม เวลากลับองค์พุทโธเลยหยุดพระเนตรมองแลเยี่ยม มองขว้ายองค์พุทโธทอดพระเนตร อานนท์สังเกตุรู้ทูลไล่เล่าถามดูราพระพี่ท่านทอดพระเนตรฉนั้นได้ แต่ก่อนมาบอเคยไปพ้อแลเยี่ยม พระองค์เลยไซ้ขี้ยอดดีชี้ว่าอานนท์เอ๋ย...อายุเฮาบ่อนานอีกสามเดือนข้างหน้า พระองค์เจ้าเล่านิพพาน เวลาสี่เมื่อนั่งงามดีออกสง่า ใผได้มาอยู่นี้บุญล้วนวาสนา ศาสตามองเยี่ยมเวลาสี่เย็นที่ เวลาสี่วันนี้ได้เกิดมานี้สิเย็นได้หมื่นปี ผู้ใดมีบุญล้วนสิเย็นไปฮอดกับปีหนึ่ง ผู้ที่ฮู้ละเอียดแท้อิทธิบาทสี่ดีหลาย เฮาผู้เป็นองค์พระปรารธนาเอาไว้ พระองค์เรียงคำให้อานนท์เลยบอฮู้เรื่อง พระอานนท์บอรู้เรื่องปัญญาหน้อยเล่าบอถึง ในคราวนั้นองค์ท่านศาสดา อยากให้อานนท์ทูลราธนาเอาไว้ จังได้เรียงไซ้ข้อพอสั่งเขป อานนท์น้องบอฮู้ฟังแล้วเล่าเฉย บอทันโดนนานข้ามารมานิมนต์เข้าสู่นิพพาน

กลอนลำบรรยายนางมัทรีฝันร้ายให้พระเวสสันดรทำนายให้(หมอลำทองมาก จันทะลือ)

“จักกล่าวบันมัทรีฝันนั้นใหม่ ชูชกเดินป่าไม้จวนใกล้เล่านอน บาดไปถึงบ่อนช่อนใกล้สิม่วนฟังเอา พรหมณ์มันเดินไปเซาบ่อนดินหินคล้อย กล่าวถึงนางน้อยมัทรีพลายนอกป่าพร้อมด้วยสองบุตรากับพระเวสแจ่มเจ้าเนาสร้างอยู่สบาย พอแต่อาทิตย์ค่อยยามค่ำ

สายันท์นางกะเอาบุตรตากล่อมนอนในมุ้ง คือตั้งโกก้าเอียงนอนคอนตุ่มต่อม สาดนั้นมีแต่สาด
ก้อม ๆ ไปไม่ห่อคิง เด็กเข้ามาเจียบนั่งทุกสิ่งสารพัด ลมบ่มาเซยบัดง่าแขนงเลยนึ่ง มัทรีอิงบุตร
น้อยสองราเทียมพ่าง ดาวซ้างเงยเงิกแล้วนางแก้วเล่าฝัน "ว่ามีชายชาติชั้นคนกำผิดดำ มือมัน
คลำประตูปทำประตู่ห้อง จับเอานางน้องมัทรีตีบได้หย่อน มัทรีวอนใจ ๆ บ่มีเหลือว่าสิฟัง
มันกะบ่ได้ยั้งสิฟันฝ่าพาหา ตัดแขนนางพญาทะชาดลงละเป็นบั้น"

ตอนนี้มีมัทรีฝัน ๆ นันตกใจสะดุ้งตื่น นางเลยลุกขึ้นกลัว ยานส์นสาย ตีและฮ้ายพระ
นางนึ่งทางนีกตึกเข้ามาอนซอนโอดบ่มีคนเว้า ตอนนั้นคันกุเเนาในห้องสี่พีคือเก่า ยังสิมีผู้ว่าทวย
ให้ตั้งใจ คาวนี้ละ ๆ เว้าไว้พระยาเวสศรีไพร คงบ่มีคนได้สิช่วยแปลมาแก้ ตอนนั้นแลเห็นสอง
บุตรน้อยสองรำน้าตาหลัง โอดนอนซดจั่งหั่งบ่มีผู้เมือหยัง ในตอนนั้นคัคพระนางสิยังวันใหม่
กลัวลืมนในเดียนนี้กุควรไปทูลพระสิหน่อธรรมเดียนนี้ ว่าแล้วลีลายาย ลีลายายถึงปางของพระ
เวส เคาะประตู่แล้วเ็นผอวนอ้ายให้ตื่นมา"

กลอนการทำทานที่แท้จริง(หมอลำทองมาก จันทะลือ)

อันหนึ่งแต่ว่าจั่งขึ้นเด้อ ทุกวันนี้ผู้ถือโลกกะมีผู้ถือธรรมกะมาก ธรรมพระองค์เพิ่นฝาก
ไว้แปดหมื่นสี่พัน ให้พระอรหันต์ถือเอาไว้ใช้ กุลบุตรเกิดใหม่สุดทายภายหลัง ให้แก่พวกพระสงฆ์
พระสงฆ์ถือมาตลอด จำพวกนี้จักถือถือไปสอต่อมือไต่วันไต่ สาธุเด้อผู้ถือได้ก็ถือไปจนแก่ เถาะเด้อ
ยาพ่อเถาะเด้อยาแม่ จนสอต่อมือเขาแห่ไปจี่ไปเผา ยากอยู่ดอกคนเฮายากนำกรรมมาก ยานเฮา
ถิ่มของฝากของพระสัตถา เพราะเนื่องด้วยตณหาพัวพันดันตาก ทำให้คนอยู่ยากปาวบั้นผันแปร
บ่มีแนวมาเกาะตณหาเฮาออก บ่มีแนวทางพอกดวงจิตดวงใจ มีตั้งแต่กองไฟตณหาระเบิด ไปสู่
ธรรมทานเปิดไปสามทวาร ได้แก่ศีลและทานภาวนาหาบ้อง ตณหามันดันปองคนไว้เรื่อยไป ทำ
ให้เหลือวิสัยคนเฮาสึกแก้ ผมคิดนำตั้งแต่คำสั่งพระองค์ ยานมันบ่มั่นคงคือกับแต่เก่า ยานมัน
บูด ยานมันเนาในศาสนา พวกเด้อครับทายกทายิกาไปทานทุกมือ คันไปวัดบ่แมนไปซื้อ ๆ ไปวัด
ไปวา พิจารณาความผิดความแมน...

กลอนอนันตริยกรรม ๕ (หมอลำบัวผัน ดาวคะนอง)

ในคำสอนของพุทธะบวรกล่าวไว้ในอนันตริยกรรม ๕ มีมา ๕ อย่าง แนวทางโหดฮ้าย
หลายแทะระวัง ข้อที่ ๑ เพิ่นตั้งมาตุจฉาตมารดา อย่าสิพากันเฮ็ดบาปกรรมสิน่าต้อง ข้อที่ ๒ เด้อ
ป้าคุณบิดาผู้เป็นพ่อ ขออย่าโหดฮ้ายหมายฆ่ายายี อันว่ากรรมโตนีบ่มีสิ่งสิมาตัด ข้าบหนามัน
มัดชาติลุนลายหน้า เพียงแต่เฮาจาฆ่าวาจาข่มขู่ เว้าหุนลูโหดฮ้าย หลายเรื่องให้ขุนเคื่อง กรรม
ตองนำก่อเรื่องหลายชาติพานพบ บ่มีจบจักที่แมนหมื่นปีกะนำคั้น ข้อที่ ๓ อย่าสิพากันม้างสัง
โမျุแห่ ให้พระสงฆ์แตกร้าวนนี้ฮ้างวัดวา ข้อที่ ๔ อย่าสิพากันฆ่าอรหันต์ดับชาติ ฆ่าพระสงฆ์

องค์เจ้าผู้เนาสร้างสี่บคง ข้อที่ ๕ อย่าลืปองทำร้ายหมายเวรพุทธรบาท หรือ อาฆาตอยากฆ่าหา
เรื่องกล่าวพาน มีสันดานชั่วช้าคือดั่งเทวทัต ทำให้โลหิตพองฝ่อในหนังเนื้อ มันบ่อเหลือพอดีต้อง
มีกรรมนำจ้อง ชาติที่สองกะบ่อพันเวรนั้นย่อมมี กรรมในห้าอย่างนี้อ่าเห็ดเดือดคน ผลมันนำ
ภายลุนให้วุ่นวายหลายเท่า บ่อคือกรรมเฮาสร้างปานาสันนิบาต ยังบ่อตัดขาดได้เวรใช้ชั่วคราว
คนอยู่ในเขตด้าวโลกหล่มชมฏ พวกกันทำปาบิงบาปเวรศีลห้า ถึงเวลาไปใช้อยู่กลางไฟหม้อใหญ่
ภัยมหันตชาติทำยภายหน้าบ่อมี เพราะว่ากรรมโตนี้มันบ่อแม่นกรรมหนัก เพียงแต่เฮามีเวร
บาปกรรมนำใช้ หวิดจากชุมไฟไหม้กะเป็นไฟหมากเชื้อขึ้น เกิดอยู่ใสกะได้ไปหาหาลุน ถึงสินำมา
วุ่นกะเพียงเศษลัพธ์ มันบ่อคือกรรมครุโทษทัณฑ์มหันตแท้ อย่าไปทำกะตามถ่อนให้สังวรไว้ก่อน
มันต้องเกิดเดือดร้อนนำต้อนสู่ยาม โทษอันนี้เพิ่นกะห้าม ๓ อย่างในแผนภพ ๑ สวรรค์ ๒ นิพาน
๓ คือการศาสนาย่าเลยสิเห็นพ้อ เจ้าสิรอไปถ้าพระเมตตริยนำหมู่ บ่ได้เห็นภพหน้าดอกเด้อป่า
ย่ายาย เพราะมันเป็นกรรมฮ้ายฮ้อยเช่นมหากัป บ่ออาจคนานับโกฐก็อ กรองลำน ยมบาลคุไว้
ในไฟเผาจี หวิดจากเวรช้วนนี้ยังมีซ้ำเถื่อนลุน ชาติต่อไปฮอดแสนฮุนสกลหลังมันยังนำไปพบขาด
แทนจนได้...

๒.๒.๒.๗ เนื้อหากลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องวรรณกรรมพื้นบ้าน

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่เล่าเรื่องนิทานของท้องถิ่นอีสาน และวรรณกรรม
พื้นบ้าน มักจะเป็นเรื่องในชาดก หรือตำนานซึ่งมีตัวละครที่นำมาเล่าโดยหมอลำให้มีความไพเราะ
โดยใช้ทำนองการลำแบบต่างๆ ตามแต่ความถนัดของหมอลำ กลอนลำที่แต่งจากเรื่องเหล่านี้ก็
กลายเป็นกลอนลำมีความไพเราะมาก เพราะแต่งด้วยฝีมืออาจารย์เขียนกลอนลำรุ่นเก่าและตก
ทอดสืบต่อกันมา

เนื้อหาเหล่านี้ให้ทั้งข้อคิด คติเตือนใจและให้ความสนุกสนานเพราะ
หลายเรื่องที่เป็นนิทานชาดก หรือเป็นเรื่องที่มีอุทาหรณ์สอนใจ แต่ละเรื่องก็มีโครงเรื่อง และแนว
เรื่องที่โดดเด่นแตกต่างกันออกไป ทำให้เรื่องมีความสนุกสนานน่าติดตาม ทำให้กลอนลำที่มีเนื้อ
หาเช่นนี้เป็นที่นิยมอย่างมากแม้ในยุคปัจจุบัน เพราะถือเป็นเรื่องที่มีความเป็นอมตะ เป็นเรื่องที่
ขึ้นชั้นคลาสสิกและมีคนรู้จักเรื่องเหล่านี้มากเช่นเดียวกับที่คนไทยรู้จักเรื่อง ขุนช้างขุนแผน และ
พระอภัยมณี

ลำพื้นหญิง เรื่องขูลูนางอั้ว ตอน นางอั้วผูกคอตาย (หมอลำจุมทอง เสียงเสน่ห์)

ลำ) บัดนี้ กล่าวถึงนางอั้วความหวังบ่อสมมาตร นางบ่ออาจอยู่ได้ให้คนเย้ยห่มฮอ
ทั้งเล่าหวนคิดพ้อแม่ฮักแต่ขุนกลาง เหลียวไปเมืองขูลูน้าเนตรนองอำแก้ม แนมเบิ่งดวงจันทร์เจ้า
ใสงามโพดแท้หา ใจของอั้วนาฏหล่าสังมาเส่าบ่อเฮา มีแต่อุกอ้งเ้าเพื่อปวงทรวงตรม แม่นว่า

แสนลมพัดกะบ่อเย็นกายย่อน บ่ออาจนอนทนกันขอตายดีกว่า จังแม่นทุกบ่อแล้วน้ำตาหั่งอ้ง
นอง อ้วนางน้องลีไปผูกคอตายบ่อได้กับขลุ่ยแม่นบ่อเย็นน่านบ้าน

เดิน) เอาเด้อ ... นงนางอ้วนหวังตายหายส่วง ลงจากปาสาทกว้างเตรียมพร้อมส่วง
แล้วเล่ากัมลาพ่อบิดา อีกับทั้งมารดาอ่าวคณิงลาให้ ไปตายหน้าบ่อหวังมาคืนคอบ ผิดชอบ
นั้นอภัยเจ้าส่วง พ่อแม่แก้วบ่ออ้วนนางลา เป็นแต่เพียงวาจาแม่นนางอ้วน คัวเอาได้ใหม่คำ
เคียนคาด ลงปราสาทแท่นแก้วเดินย่ำย่างช้า เหลียวเบิ่งน้ำเห็นหน่วยจันทร์โท โอ้วจันทร์คือ
กุยาลงดีค่อย วอย ๆ ดั้นเดินด้นเข้าป่า นกชะบาปากกว้างตีฆ้องหน้านี้ ลอดปามีฮอดที่กกลัง
หูนางฟังเสียงนกกะโดนมันฮ้อง เขาทองข่มมูมมาเข้าป่า จวนเวลาสิแจ้แยงเข้าป่าจวง ฮอด
ช่วงไม้ผุ่งหมู่จวงจันทร์ เลยเล่าวันทานบกราบลงทั้งเว้า จวงจันทร์เจ้าสงสารอ้วนเน่ นางนี้ทุกซ์
แท้ ๆ จันทร์เจ้าอีดู จันทร์เล่าอ้วนบอกว่าเขา ๆ เจ้าผู้เลาคึงสวอยอย่าทำคือนี้อ้วนจ้งว่าขอให้
ปราณีก่อนขอถอนหลายเล่า จนวนจันทร์แจ่มเจ้ากวยน้อมง่าลง นงนางอ้วนใหม่ผูกเคียนคอ พอ
ควาเลยจวงจันทร์ดีดเมื่อเมืองฟ้า นางคานหล่าตายคาค้างง่า ชาวประดาพี่น้องมีฮื่อฮ้อมนำ
หมดทุกก้าบอ้วนนางตาย จนวนสามโมงงายจ้งยีนกาฮ้อง กามันฮ้องปลายชานจวงจ้อง ลูกผู้
ได้ผูกคล้องตายค้างง่าจวง กาก่าวท้วงไผะกล่นสนเสน เห็นนางตายคางง่าลือทั้งค้าย
.....

๒.๒.๒.๘ กลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องการพัฒนาตามนโยบายรัฐบาล

เป็นกลุ่มกลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลแต่ละยุค
สมัย หรือเป็นวาระแห่งชาติโดยตรง เช่น การรณรงค์ด้านยาเสพติด รักษาสุขภาพอนามัย ป้องกัน
โรคติดต่อ รักษาสิ่งแวดล้อม รณรงค์การท่องเที่ยว การวางแผนครอบครัว การจัดระเบียบสังคม
ฯลฯ เนื้อหาเหล่านี้แสดงให้เห็นจุดประสงค์ของการพัฒนาอย่างชัดเจน และเป็นกลุ่มเนื้อหาเพื่อ
การพัฒนาที่เห็นได้ชัดมากที่สุดเพราะเป็นผลหรือมีผลต่อความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของคน
อีสานอย่างมาก

เนื้อหากลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องเช่นนี้ มีพื้นฐานมาจากแนวนโยบายหลักของรัฐ
บาลที่เผยแพร่มาสู่ประชาชน การที่เกิดเนื้อหากลอนลำประเภทนี้ขึ้นมา ส่วนหนึ่งเป็นเพราะหมอ
ลำได้เข้าร่วมการเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาของรัฐบาล เช่น การเข้าร่วมสัมมนาและรับแนว
คิดนี้มาเพื่อนำมาแต่งเป็นกลอนลำแล้วนำไปเผยแพร่สู่ชุมชนที่ตนได้ไปแสดง เช่น

กลอนลำโครงการรณรงค์อีสานไม่กินปลาดิบ (ราตรี ศรีวิไล)

โอละนอ.....อีสานเป็นพยาธิดับมากมันเกิดจากปลาดิบเคย

สวัสดิ์ทุกท่านที่มาร่วมงาน มาประสานกลมเกลียวเกี่ยวพันงานนี้

ฉันราตรีขอน้อมเป็นเป็นกลอนล่ำว่า ถ้าบ่อนใดพลาดพลั้งขอท่านจงอภัย
 โครงการนี้เฟ้นได้เป็นห่วงประชาชน จังค้อยรณรงค์ให้กินปลาดิบ
 เพราะโทษถึงตายได้ ให้หมอลำมาไว้เป็นสื่อสารถึงท่าน
 ประชากรภาคอีสานแพทย์ได้ตรวจพ้อ หลายล้นกว่าเขา ห้าสิบห้าเปอร์เซ็นต์
 แต่สำรวจเค้า ๆ ยังบ่คักปานใด พยาธิใบไม้ในตับแต่ตรวจเห็นมาแล้ว
 แนวนำพาโรคนี้คือปลาส่วนใหญ่ ปลาที่เกล็ดนั้นได้เป็นเชื้อแพร่พันธุ์
 ยกตัวอย่างปลานั่นปลาสุต ปลาตะเพียนปลาขาวนาขาวมอ
 ปลากระเดียด ปลาชีว ที่คนอีสานมักเอามาก้อย ก้อยปลาขาวปลาสร้อย
 ถือว่าอาหารโปรด ก้อยปลาดิบแก้มเหล้าบ่เอาใกล้ฮอดไฟ

เตี้ยเรื่องยาบ้า(หมอลำเคน ดาเหลา)

เรามาต่อต้านไพร่(ซ้ำ) ยาบ้ายาอีไปจากลูกหลาน ช่วยชาติให้เป็นทางการ
 ช่วยรัฐบาลองค์มหากษัตริย์ และเยาวชนของชาติอย่านิ่งดูดาบ ยาบ้าเมื่อดีส้มพู นั่นคือศัตรู
 ชาวโลกทั้งหลายนับวันจะอันตรายคนเสพคนขายปราบกันให้สิ้น ทุกท้องถิ่นทั่วแดนแหลมทอง
 (ลำ)อย่าอยากลองเคี้ยวท่าน บอกลูกบอกหลานของเจ้าไว้แน่ มาร่วมมือร่วมกัน
 ช่วยแก้ ปัญหาอย่าให้มี ขอเตือนที่คนขายยาบ้า มีโทษอาญาประหารคักแน่ หานหนทาง
 พากันช่วยแก้ปัญหาสิบบมี
 ยาบ้าเป็นของน่าอาย คนเสพก็ตายคนขายถูกขัง ขอเตือนช่วยกันระวัง มันมา
 หลายทางจากแดนพม่า มาจากขุนสาหัสกาถิ่นผิดธรรม ถ้าเจอเป็นใครก็ตาม เห็นพฤติกรรม
 ไม่น่าเชื่อถือ โปรดแจ้งเบาะแสนั้นคือ กองปราบร่วมมือทำตามหน้าที่ ตำรวจที่ดีรักชาติ
 ของเรา

ลาล่องอนุรักษ์ รักษาสัตว์ (แต่งโดยทองเจริญ ดาเหลา)

ดินอ้ายดินเหนื่อได้เราชาวไทยทั้งน้อยใหญ่ ให้พิทักษ์รักษาป่าไม้ผืนน้ำเพื่ออยู่ดี เป็น
 โครงการของ พระบรมมหาราชินี.....อ้าย..ละน้ำ

บัดนี้-ฟังเอาเด้อ ๆ ท่านไทยอีสานทั้งน้อยใหญ่ ให้รักษาป่าไม้ผืนน้ำ
 นกหนู เป็นโครงการที่นำรู้ทุกทั่วหัวระแหง องค์สมเด็จพระบรมมหาราชินี ท่านได้มีกระแสตั้งทั้ง
 ดำรัสตรัสให้ชาวนิกรพวกไพร่ ให้พิทักษ์รักษาป่าไม้ลำห้วยฮ่อบึง ทั้งสัตว์สาสิ่งเนื้อเจียบ่างทั้ง
 กระแต ห้ามทำลายสัตว์สาอย่าเลยมวลนี้ ดงพงพีรักษาไว้ ไพรพนาป่าไม้ใหญ่ ให้พิทักษ์รักต้น
 ไม้ ใบหญ้าสิ่งเขียวกับทั้งเป็นต้นน้ำกำเนิดแห่งลำธาร น้ำลิล่งซึมซับป่าเขียวขจีพร้อม พระองค์
 ดำรัสไว้ ราชนีพระปกเกษเป็นแม่พระของประเทศ ชาวนิกรไพร่ฟ้าขอน้อมเย็นถวาย ไม่ทำลาย

ป่าไม้โทษักใหญ่อาญา หรือทั้งปรับทั้งจำหน้าทวีบ่อนี้พัน ประชาชนชาวบ้านไทยอีสาน ให้ฮอนฮ้ำ อย่าทำลายป่าไม้ แพงไว้ให้ชั่วหลาน

ก่าจัดมลภาวะ(แต่งโดยทองเจริญ ดาเหลา)

มลเอี่ยมมลภาวะ บ่อชนะสิแปล อยู่หน้าซังน้ำแจ อากาศเสียน้ำเน่า ครวันเป็นพิษพ่นเป่า จากท่อไอเสีย บ่อจักรถจักเรือควนดำขนาด เสี่ยงขึ้นบรรยากาศ ครวันพิษเป็นภัย เวลาเราหายใจ กะบ่อปลอดบ่อโปร่ง ทั้งหายใจกะบ่อโล่งบ่อจืดบ่อจืดตัน มลภาวะนี้เป็นของสำคัญ ก่าจัดมัน ออกไป อย่าสิให้มันอยู่เป็นภัยฮ้าย..... ใ้ยละนอ.....

ขอกราบเรียนพี่น้องท้องถิ่นดินอีสาน ถิ่นกันดานของเฮาแต่ปู่ตายาย เฒ่า ขออภัยนำเจ้าสิขอเตือนถางฮ้อย จากความรู้้น้อย ๆ บ่อเทียมเท่าผู้เพิ่นสูง จุดบาดมุงได้แก่ อนุรักษ์ ก่าจัดมลภาวะโรคภัยสิมาใกล้ มมส. มอบให้ศูนย์วิจัยหาเหตุ สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช ท่านมอบให้ผู้ชำนาญช่วง ส่งเสียง บอกให้เกลี้ยงเสียงส่งเป็นกลอนลำ เป็นสื่อนำความคิดแนะนำ ให้จำไว้ เป็นปัจจัยของเจ้าจำเอาไว้นั้น ทั้งคนเฒ่าคนแก่ หนุ่มและสาวบ่าวพร้อมจนเท่ากระทั่ง หลาน ทุกหมู่บ้านในเขตชนบท พากันจดกันจำจื้อนํ้ากระทำพร้อม ให้รักษาวังน้ำบึงหนองห้วยห่อง คลองน้ำเสียปล่อยถ่มขังไว้แต่มน ทั้งนํ้ากินหมูนํ้าอาบให้สดใส ให้ระวังยุ่งลายโองซังยัง นํ้า หาแนวปิดแนวกันตันคือยามีปอง อนามัยถูกต้องสุขาถ้วนส่วนรวม เฮาต้องมีส่วนร่วมรักษา ป่าอนุรักษ์ อากาศดี มีแสงโรคภัยบ่อมาใกล้ รักษาตงพงไม้แนวกรงของอากาศ ปราศจากป่าไม้ สิหมองไหม้ต่อไป บรรยากาศชั้นได้สิฮ้อนกว่าไฟเผา หนาวก็หนาวเหลือทนสิ้นเซ็นเย็นอย่างฝนบ่อ ตกมาค้ำผืนดินแห้งไ้ง เพราะเฮาขาดต้นไม้ฝนฟ้าเปลี่ยนฤดู ฮ้อนกะฮ้อนอุตุฮ้อนมีฮ้อนสิเซาพัก ให้ฮู้จักอนุรักษ์ฮ้อยกันหันหน้า สักกฤณาอาศัยซัดดองดอนซอนป่า ปลาอาศัยอยู่นํ้าลํ้าห้วยแม่ธาร มีป่าไม้ต่อต้านพายุบ่อเหี่ยวตายเจาแห้ง สิบ่อมีฝนแล้งสมบูรณ์พูนส่ง ดงภูเขาป่าไม้เขียวชะอุ่ม ชุมเย็น จงพากันละเว้นอย่าบุกป่าทำลาย ความฉิบหายสิมาถึงหมู่ผู้ลงป่าต่อไปภายภาคหน้า หลานเหลนสิสาบแซ่ง

กลอนลำวางแผนครอบครัว (แต่งโดยทองเจริญ ดาเหลา)

ทางการเลยมอบให้ หมอลำชื่อทองเจริญนามสกุลดาเหลา เป็นข้อสารถึงเจ้าฟ้างเอา ได้อคนเฒ่า คนสาวและน้อยหนุ่ม ชุมสาวที่แรกแย้มเป็นวัยรุ่นฮุ่นหลาน ทุกหมู่บ้านทุกทั่วหัว ระแหง ทุกตำบล ทุกอำเภอ ทุกครัวเรือนพร้อม ทุกจังหวัดให้ฟังไว้ ไทยอีสานน้อยใหญ่ อีสานเหนือและใต้ฟังไว้ใส่หู เป็นโครงการบอกให้ฮู้เผยแพร่ นโยบายการวางแผนครอบครัวทั่วอีสาน หลายได้สนใจรัฐบาลเพิ่นบอกให้ไทยเฮาคุมก่าเนิด ให้ชะลอการเกิดทำหมันใส่ห่วงพร้อม ลูกป่า เจ้าอย่าลืม ประชากรหมู่บ้าน มีล้านกว่าเมืองอุดร นับว่าหลายพอสมควรทั่วอุดรตอนนี้ ทางกา

มีมาแล้วสำเนาทะเบียนราษฎร อนาคตครึ่งหน้าสีมีเพิ่มยิ่งกว่าเดิม แต่ในปัจจุบันนี้อันดับ ๘ ของเมืองไทย อนามัยจังหวัด หรือสาธารณสุข เมืองอุดรธานี เป็นห่วงหลายลงน้ำ จังได้มาขอร้องทำหมั่นกันไว้แน่ อย่าเห็นแก่ได้เหย่เล่นแต่แนวจ้ำจี้ ลูกออกมาปานไข่ปัสเป็นหนี้ผ่อนส่งเขา.....เขาสาเด้อ.....ลงอ้อย.....ละน้ำ มีลูกเต้า ผัวเมียหนึ่งอย่าเกินสอง สีเป็นหญิงหรือชายห่างสามปีได้ ให้มีการเตรียมพร้อมเวลาสมสู่ กินยาคุมก็ได้หรือใส่ห่วงก็ได้ ใส่ถุงชกก็ได้ สนุกเล่นเด่นแฉว ทางกรเพิ่นบอกแล้ว เรียกว่านโยบาย การวางแผนครอบครัวทั่วอุดรตอนนี้ มีลูกหลายเหลือล้นความจนเข้ามาสู่ การเลี้ยงดูบ่ถูกต้องสมองนั้นบ่เลือนไหล กินกะบ่ออิมท้อง สมบูรณ์แบบอนามัย เพราะลูกหลายพอบานปุชาดอาหารจ้อย ใผสีมีลูกน้อยสุขสมบูรณ์พูนส่ง ทางครอบครัวบ่ยากยุ่งสบายบ้างอย่างดี ด้วยเหตุนี้ทางการเพิ่นเตือนมา ปรรณาคณความดีสู่ประชาชนบ้าน

กลอนลำเดินรณรงค์โรคฉี่หนู (หมอลำภักษ์ นฤแสน)

(เกริ่น) ฝากเสียงลำจำเอาไว้ สุขภาพร่างกายชีวิตคนการเป็นอยู่ โรคระบาดเหี่ยวหนูแผ่กระจายไปทั่วกำ อยู่ในพื้นแผ่นดิน โรคเลปโตสไปโรซิส ติดงัวควายสัตว์เลี้ยง แพรวเชื้อ่ายกาย สัมผัส เตรียมขจัดป้องกันภัย ให้ห่างไกลอย่ามาใกล้

(ลำเดิน) ฝากพี่น้องหญิงชายได้บอกข่าว	ฟังเรื่องราวโรคภัยจะมาถึง
จึงขอเตือนเพื่อนหญิงชายให้คำนึง	อย่าให้ถึงตัวเรารีบป้องกัน
โรคเหี่ยวหนูแผ่กระจายได้ระบาด	พิษร้ายกาจแผ่กระจายในสยาม
เกิดจากหนูเหี่ยวเป็นพิษเข้าคลุกคลาน	ภูมิต้านทานสู้ไม่ไหวตายแน่นอน
หากตัวเราที่เป็นแผลแช่น้ำอยู่	โรคเหี่ยวหนูเข้าครอบครองมองไม่เห็น
หากแช่น้ำนาน ๆ เข้าถึงเย็น	อาจเป็นอันตรายได้เหมือนกัน
ขึ้นจากน้ำล้างตัวให้สะอาด	หากประมาทถึงตายได้เสมอ
เตรียมป้องกันหากท่านไม่ยากเจอ	อย่าได้เผลอชาวเกษตรกรไทย
จำเอาไว้ชาวไทยน้องพี่	โรคเหี่ยวหนูว่านี้ ระวังไว้แน่เด้อ

ลำเต้ยเรื่องอุบัติเหตุ(ลำโดย หมอลำคำเก่ง บัวใหญ่)

การตายตามท้องถนนตายเรื่องรถยนต์กันมากมาย ฉะนั้นถึงยอดการตายอุบัติเหตุได้อันดับหนึ่ง เนื่องด้วยขับไม่คำนึง ไม่คำนวนถึงเรื่องชั่วและดี ด้วยเหตุไซเฟอร์ตีนผี ห้าหันชีวีไม่มีเมตตา ขับรถคำนวณกฎเกณฑ์ เข้านอกออกเลน ต้องสัญญาณให้รู้ จะสวนหรือแข่งให้ดูโปรดคำนวณทางคดทางเคี้ยว จะไปตรงหรือเลี้ยวต้องดูกฎจราจร

ช่วยกันลดอุบัติเหตุโปรตมีน้ำใจแก่กันเถิดหนา ขับรถอย่าดื่มสุรา ขึ้นกินยาบ้าต้อง
อันตราย ขับรถอย่าเร็วเกินไป ขับช้าคงไหว ขับไวไม่ผ่าน คนขับใช้ว่าไม่ตาย ชนเข้าเมื่อไรก็เจอะ
ยมบาลเจ็บตายไม่ใช่แต่เขา เมื่อชนจริงเข้าอู่หนักก็هلكลาน ขับช้าท่านว่าถึงบ้าน ขับเร็วไม่
ผ่าน จอดที่กองฟอน..... ขอวิงวอนนำทอน ชาวราษฎร์ไทยต้องให้ตื่น อย่าฝ่าฝืนกฎหมายเพิน
นำ ยาบ้าอย่าได้กิน อย่าขึ้นรถกินสุราเหล้า ขึ้นกินต้องเมาเอาไว้บ่ออยู่ เห็นอยู่ตัวทิวขาว ดูนำบ้าน
แม่นข้าวสาร นี่ละนาคนพิ้งนี่นา เรื่องรถรามันชาวกันสู่มือ อย่าให้ชาวล้อกันเลยทางนี้ระวังให้ดีแน
เดื่อท่าน.....

๒.๒.๒.๙ กลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ

เป็นเนื้อหาที่มีความหลากหลายและจัดกลุ่มไม่ได้ โดยมากเป็น
กลอนลำที่มีเนื้อหาวาดด้วยเรื่องการเกี้ยวพาราสี การหยอกล้อเรื่องเพศ การเสียดสี การเล่าเรื่อง
ตลก ฯลฯ เป็นเนื้อหาที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิงโดยเฉพาะ หมอลำจะใช้กลอนลำที่มีเนื้อหาเหล่านี้
อย่างหลากหลายตามความถนัดและต่างช่วงเวลากัน โดยแทรกไว้ในช่วงต่างๆของการลำเพื่อให้
การแสดงมีความสนุกสนานครึกครื้นเป็นหลัก และกลอนลำเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องจัดเข้าพวก
เหมือนกลอนลำอื่นๆ ที่จัดเข้าหมวดหมู่ได้ เช่น

กลอนลำคิดฮอดซู้ ของหมอลำบัวผัน ดาวคะนอง

เดือนหกแรมถึงเก้าแสงพระจันทร์มัวมืด เพิ่นว่าที่ด ู ้อองดั่งก้องสนั่นเนือง ้อองอยู่กำ
ฝ่ายเบื้อง บ้านไผ่เมืองเมืองพล ใจอ้ายวนเวียนคิดดั่งลิเพทลายม้าง เมฆบาง ๆ ไหลย้วยลมพัด
กวยซี้ฟ้าแตกเป็นฝ่าย คือหลายเดื่อจั่งน้องพรากอ้ายคือจั่งอ้ายพรากน้องหลายมือสือบเห็น ฝน
ตกกลืนคือตกเล่นลมพัดสีเย็น ๆ ซี้ฟ้าย้วยมันไหลอ้วย ปานนี้้องคนสวยสิคินำฝ่ายซ้อยพอน้อย
แนบเนื้อ คอย จ.ม.เลียบฟิงความได้ดีเลียบบ่อส่ง หรือม้วย่างกตทรวงบาดเมื่อฮอดบ้านแล้วบมีเอื้อ
อ่าวผู้ใด คันแม่นบ้านอยู่ใกล้พอได้เที่ยวยองยาม กะไค่น้อ พอได้ถามสุขทุกข์ชาวคราวดีอ้าย
นี่อียังมันหากไกลคนกำเห็นแต่ภูระงำกมไว้พอพ้อมพอ เห็นแต่เมฆห่อหุ้มกวมกุ่มมืดมน ฝน
ตกแสงน้ำสาดจัน อ้ายแห่งบ่นคะนิงหา พออยากมีตาพิยส่องมองหาทางพี คันแม่นมีตาแก้ว
เหลียวเห็นกะไคแน ฝนอัยน้อ ฝนตกฟ้ามืดแหลได้แลจ้องส่องเบิ่งดาว หนาวโน ๆ กลางคืน
หนาว ๆ ช่อน เด็กอนซอนน้ำหมอกฮั่ว แสงพระจันทร์พอสลัว ได้ยินจิ้งหรีดฮ้องได้ยินจ้องส่องเบิ่ง
เดือน อ้ายพีชายคินำหมุ่นำเพื่อนพ้อแม่วงชา คินำยายนำตาก็ยังมีเวลาจิดจางหายบ้าง บาด
อ้ายคินำนางคิงบางส่วยมันหนักในหัวใจหล่อย หนักมือเล็กมือน้อยอัยมันดำตึงแบกบ่ไหว อด
เดื่อใจอย่าสนฮ้อนนอนสาเดื่ออย่าคิดมาก มันหากหลายมากลันคือน้ำอ้งของ คันฝนตกฟ้าบ่อฮ้อง
กะพอยอยู่พอกิน ฝนตกกลืนสีหนาว ๆ เอาแผ่นแพรมาตุ้ม เมฆไหลคุ่มไหลย้วยนภาภาคพื้นผ่าน ฟ้า
ฮ้องเสียงยานยานเป็นมะลิ่งตึงตึงใจอ้ายห่วนสน แต่ฝนตกมันกะยังฮื้อเคื่อน ดาวเดือนอัย ยังมีมืด

ขาดข้อคิดสอดเข้า ส่างมาเยือนเหือดบ่อเป็น กรรมหรือเวรฉันเคยสร้างแต่ปางได้อัฐเหตุ จังได้ทุเรศฮอนนอนดินอยู่ผู้เดียว เขียวใบมอน

๒.๓ วงสัมพันธ์ระหว่างหมอลำประเภทต่างๆ กับเนื้อหาสาระและ รูปแบบการแสดง

เนื้อหาสาระกลุ่มต่างๆที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น เป็นเนื้อหาโดยรวมที่หมอลำประเภทต่างๆ ถ่ายทอดไปสู่ผู้ชม แต่เนื้อหาเหล่านั้นยังต้องพิจารณาว่า มีการใช้รูปแบบการนำเสนอที่เหมาะสมกับประเภทของหมอลำด้วย เพราะมีเนื้อหาบางประเภท บางกลุ่มที่ต้องใช้หมอลำเฉพาะชนิดจึงจะเหมาะสมและหมอลำบางประเภทเท่านั้นจึงจะสามารถทำได้ เนื่องจากความถนัดและความสามารถไม่เหมือนกัน เช่น เนื้อหาที่เกี่ยวกับการอบรมจิตใจ ชัดเกล้า ให้มีการประพฤติตามขนบจารีต ธรรมเนียม และเนื้อหากลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับศาสนา พุทธประวัติ หลักศีลธรรมคำสั่งสอน บาปบุญ จำเป็นต้องให้รายละเอียดพร้อมกับการบรรยายอย่างช้าๆ ไม่มีเสียงเครื่องดนตรีอย่างอื่นมารบกวน คนฟังจึงจะฟังทันและฟังได้ชัดเจนและรู้เรื่อง เก็บใจความสำคัญได้ เนื้อหาแบบนี้จึงเหมาะที่จะให้หมอลำกลอนเท่านั้นเป็นผู้ถ่ายทอด อีกอย่างการที่จะส่งสารเรื่องดังกล่าวได้ยังเกี่ยวพันกับบุคลิกและลักษณะพิเศษบางอย่างของหมอลำด้วย เช่น ความมีอาวุธ ความน่าเชื่อถือของหมอลำ เพราะแน่นอนว่า ถ้าเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความน่าเชื่อถือของหมอลำมาก เช่น เรื่องการอบรม การบรรยายศีลธรรม คำสอนทางศาสนา หมอลำกลอนก็น่าจะทำหน้าที่นี้ได้ดีที่สุดเมื่อเทียบกับหมอลำประเภทอื่น

นอกจากนี้ หมอลำแต่ละประเภทก็มีความถนัด มีความสามารถพิเศษที่จะใช้เนื้อหาไม่เหมือนกัน เช่น หมอลำกลอนและหมอลำกลอนซึ่งต่างก็ใช้เนื้อหากลอนลำที่เป็นกลอนลำแบบดั้งเดิมและเป็นกลอนลำสั้นๆ จำนวนมาก ในขณะที่หมอลำเรื่องต่อกลอนใช้กลอนลำที่เป็นเรื่องซึ่งมีความยาว ส่วนหมอลำซึ่งก็ใช้การแสดงทั้งการเดินการร้องเป็นเนื้อหาสาระ เพราะเนื้อหาที่เป็นกลอนลำจริงๆของหมอลำซึ่งนั้นมีน้อย

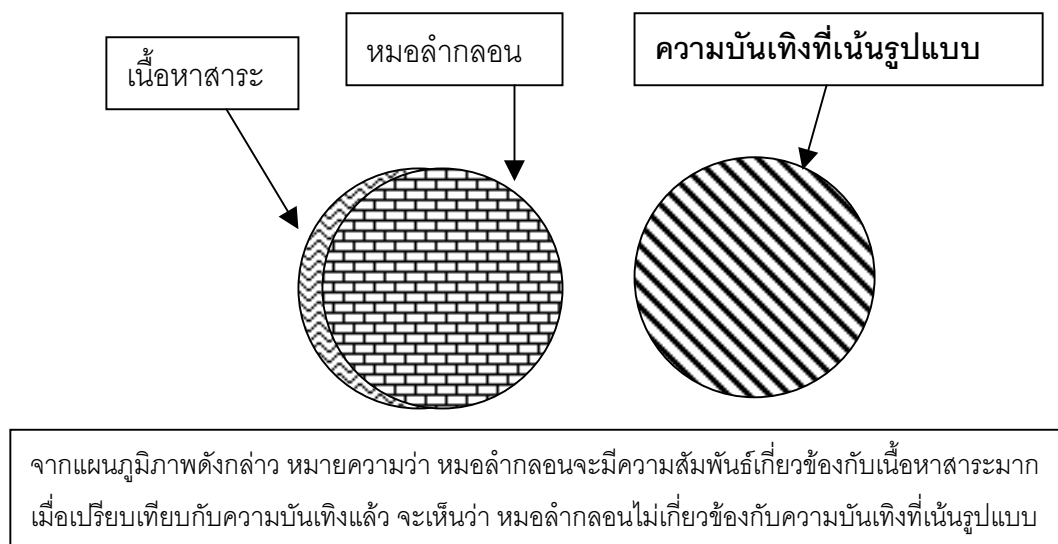
ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะเสนอความสัมพันธ์แบบ “สามวงสัมพันธ์” ระหว่างหมอลำประเภทต่างๆกับ รูปแบบการแสดง และเนื้อหาสาระ ว่ามีความสัมพันธ์ที่ต่างกันอย่างไรเห็นได้ชัดรูปแบบการแสดงในที่นี้หมายถึงรูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิง

การที่หมอลำแต่ละประเภทมีการให้ความสำคัญแก่เนื้อหาสาระไม่เท่ากัน และยังใช้รูปแบบการแสดงไม่เหมือนกัน ดังนั้น เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ว่าหมอลำประเภทใดเกี่ยว

ข้องกับเนื้อหาสาระมากเพียงใด และใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นบันเทิงมากเพียงใดก็จะแสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ที่เด่นชัดของหมอลำแต่ละประเภทดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ สามวงสัมพันธ์ของหมอลำกลอน

เนื่องจากหมอลำกลอนเป็นหมอลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วหลากหลายมากที่สุด เพราะเป็นหมอลำที่มีคลังของความรู้และสาระที่จะถ่ายทอดได้มาก เพียงแต่ขาดรูปแบบที่ทันสมัยในการถ่ายทอดเท่านั้นเอง ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาสาระกับหมอลำกลอน จึงเป็นแบบเกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่น จนกล่าวได้ว่า ความมีเนื้อหาสาระทั้งหลายเป็นส่วนหนึ่งของหมอลำกลอนอย่างแยกจากกันไม่ออก เพราะเป็นที่แน่นอนว่าหมอลำกลอนนั้นมีจุดขายสำคัญที่สุดคือความเป็นหมอลำที่มีสาระที่ให้ทั้งความรู้และทั้งให้ข้อคิดต่างๆ อย่างหลากหลาย ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกลอนกับเนื้อหาสาระ และความบันเทิงที่เน้นรูปแบบจะเป็นดังภาพที่แสดงต่อไปนี้

ด้วยเหตุนี้ ภาพลักษณ์และบุคลิกของตัวหมอลำกลอนจึงเป็นภาพตายตัว (Stereotype) ว่า หมอลำกลอนนั้นเป็นหมอลำที่ยึดมั่นและเกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระมาก จนเป็นที่เข้าใจของผู้ชมหมอลำว่า มีหมอลำกลอนที่ใด ก็จะมีเนื้อหาการลำเกี่ยวข้องกับเรื่องมีสาระ ดังนั้น ถ้าอยากได้ยินเรื่องที่แฝงคติธรรม และมีความรู้ที่เป็นประโยชน์มากๆ จะต้องฟังหมอลำกลอน แต่แน่นอนว่าจะไม่ได้เห็นรูปแบบการให้ความบันเทิงแบบสมัยใหม่ที่หมอลำประเภทอื่นนำเสนอ

ที่สำคัญคือ การแสดงของหมอลำกลอนนั้น หมอลำมีความเข้าใจในเนื้อหา และความหมายของกลอนลำอย่างถ่องแท้ คือไม่ใช่เพียงการท่องจำได้แต่ปากเท่านั้น แต่มีความรู้สึกผูกพันและเห็นกลอนลำที่มีในตัวเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นหมอลำ กลอนลำเหล่านั้นก็สามารถนำเสนอเนื้อหาได้แบบชัดเจน ตรงไปตรงมา โดยไม่ต้องอาศัยเครื่องมือใดๆ เช่น นิทาน

เรื่องเล่า หรือการยกตัวอย่าง มาเล่าประกอบ จึงทำให้ผู้ชมเข้าใจได้โดยไม่ต้องผ่านการตีความเลย

อีกอย่างหนึ่ง ประเภทของงานที่หมอลำไปแสดงนั้นเป็นเงื่อนไขบังคับอยู่แล้วว่า หมอลำจะต้องลำสิ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับงานที่ไปแสดงนั้นเป็นอันดับแรก และอธิบายทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้องกับงานนั้นให้ชัดเจนที่สุด เป็นต้นว่า ถ้าหมอลำกลอนรับงานไปลำในงานทำบุญกฐิน หลังจากลำไหว้ครูและประกาศศรัทธาเสร็จแล้ว ต้องกล่าวถึงเรื่องบุญกฐินให้ผู้ฟังฟังทันที เริ่มตั้งแต่ความเป็นมาของบุญกฐิน ประเภทของกฐิน และอานิสงส์ของการทำบุญกฐินว่าเจ้าภาพหรือคนที่มาร่วมบุญจะได้รับผลบุญอย่างไรบ้าง หลังจากนั้น ตัวหมอลำเองก็จะอธิบายเพิ่มเติมด้วยกลอนลำและคำพูดอื่นๆอีกต่อไป ก่อนที่จะไปลำกลอนเบ็ดเตล็ดอื่นๆ

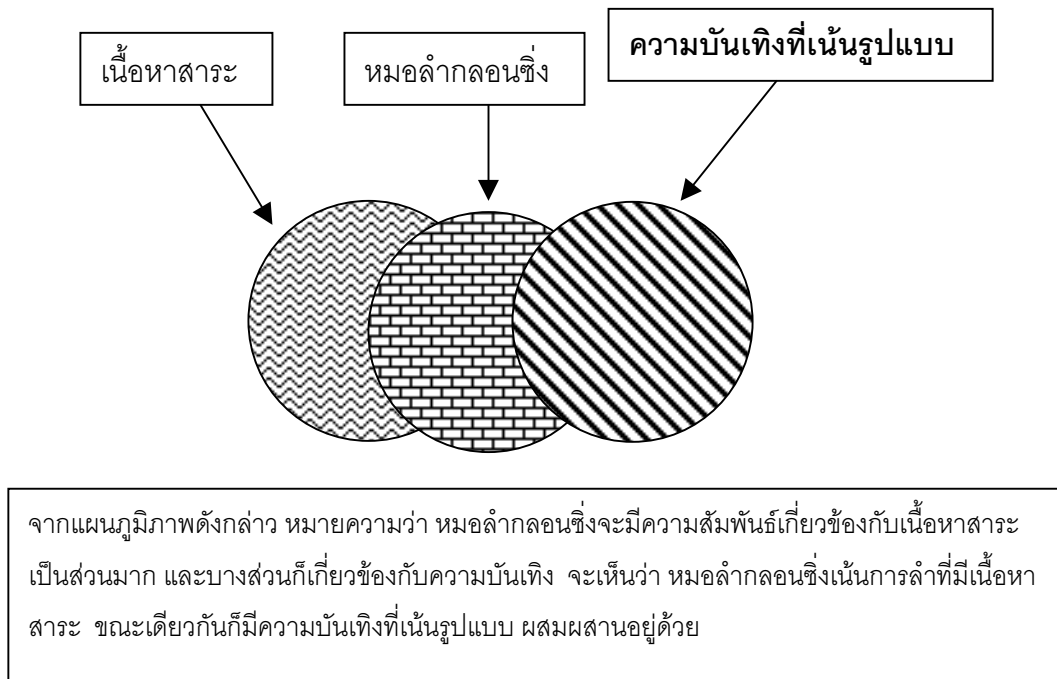
รูปแบบหลักอีกอย่างหนึ่งที่เป็นของการนำเสนอเนื้อหาของหมอลำกลอน คือ การที่หมอลำสามารถสอดแทรกกลอนลำใหม่ๆที่แต่งขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ได้โดยง่าย เช่น เมื่อมีกลอนลำเพื่อการรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด หรือกลอนลำที่เกี่ยวกับนโยบายใหม่ๆของรัฐบาล แต่ละยุคสมัย ก็สามารถเผยแพร่กลอนลำเหล่านั้นได้ทันที เนื่องจากหมอลำกลอนไม่มีสคริปต์จึงมีอิสระที่จะแสดงอะไรก็ได้ ทำให้สามารถใช้เวลาช่วงต่างๆ สอดแทรกกลอนลำเข้าไปได้บ่อยครั้งกว่าหมอลำประเภทอื่น เพราะมีช่วงเวลาที่ใช้ในการลำมากโดยที่ไม่มีการแสดงอย่างอื่นมาแทรกนั่นเอง นี่เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้หมอลำกลอนมีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระมาก

นอกจากนี้ หมอลำกลอนก็สามารถเสนอเนื้อหาการแสดงที่เป็นการสร้างความรู้สึกร่วมและทำให้เกิดบรรยากาศแบบวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ดีและเรียบง่ายที่สุดเพราะการแสดงของหมอลำกลอนนั้นทำให้ผู้ชมเกิดความซาบซึ้ง และเกิดความรู้สึกเข้าถึงบรรยากาศดังกล่าวได้ง่ายและเร็วที่สุดเพราะความเป็นตัวตนของหมอลำแบบดั้งเดิมที่ทำให้ผู้ชมเข้าถึงการแสดงแบบหมอลำแท้ๆซึ่งมีจิตวิญญาณการลำอันเป็นเอกลักษณ์ได้ทันที ไม่ติดอยู่กับเปลือกนอกอื่นๆเหมือนกับหมอลำประเภทอื่น

๒.๓.๒ สัมพันธภาพของหมอลำกลอนซึ่ง

ด้วยเหตุที่หมอลำกลอนซึ่งเป็นการปรับประยุกต์มาจากหมอลำกลอน และหลายคนเคยเรียนเพื่อจะเป็นหมอลำกลอนมาก่อน ดังนั้นจึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ที่มีสาระมากพอสมควร เนื่องจากมีคัลกลอนลำที่พอจะถ่ายทอดได้ ประกอบกับการเริ่มใช้รูปแบบที่ทันสมัยในการถ่ายทอด ดังนั้น หมอลำกลอนซึ่งจึงมีความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระอย่างมากเช่นกันกับหมอลำกลอน จนกล่าวได้ว่า ความมีเนื้อหาสาระทั้งหลายเป็นส่วนหนึ่งของหมอลำกลอนซึ่งด้วยเช่นกัน

หมอลำกลอนซึ่งนั้นมีจุดขายสำคัญที่สุดคือการรู้จักประสานประโยชน์ระหว่างสาระที่ให้ทั้งความรู้และทั้งให้ข้อคิดต่างๆอย่างหลากหลายมาไว้ในตัวเอง และใช้รูปแบบการแสดงแบบใหม่ที่ทำให้คนดูได้ทั้งวัยรุ่นและรุ่นอาวุโส เพราะสามารถใช้รูปแบบทั้งสองแบบคือทั้งเนื้อหาและบันเทิงตอบสนองความต้องการผู้ชมได้ การแสดงของหมอลำกลอนซึ่งจึงไม่สุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกลอนซึ่งกับเนื้อหาสาระและความบันเทิงที่อาศัยรูปแบบ จะเป็นดังภาพที่แสดงต่อไปนี้

ความเหมือนและแตกต่างด้านความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระและความบันเทิงที่ หมอลำกลอนซึ่งมีเมื่อเทียบกับหมอลำกลอนคือ ยังคงความมีเนื้อหาสาระเอาไว้ แม้จะไม่มากเท่าหมอลำกลอนก็ตาม ในขณะเดียวกันเมื่อเป็นหมอลำที่ประยุกต์แล้ว จึงเกิดรูปแบบการแสดงที่ทันสมัยบางอย่างเพิ่มเข้ามา ดังนั้นความเป็นหมอลำกลอนซึ่งจึงคาบเกี่ยวสัมพันธ์กับการให้ความบันเทิงที่เน้นรูปแบบใหม่เข้ามาไว้เป็นส่วนหนึ่งของตัวเองด้วย แต่ก็ไม่ได้นำเข้ามาเป็นส่วนสำคัญอย่างมากจนเกินไป ดังนั้น ส่วนที่มีความสัมพันธ์กันกับหมอลำกลอนซึ่งอย่างมากจนเห็นได้ชัดก็คือส่วนที่เป็นเนื้อหาต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสาระและทั้งที่เป็นเนื้อหาช่วยสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่การพัฒนา นั่นคือเหตุผลที่ว่า แม้หมอลำกลอนซึ่งจะเป็นหมอลำที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ด้วยความที่เกิดจากรากเหง้าเดิม จึงยังคงรักษาเอกลักษณ์เดิมแบบหมอลำรุ่นก่อนเอาไว้ได้มาก

ภาพลักษณ์ของหมอลำกลอนซึ่งจึงเป็นภาพของหมอลำกลางเก่ากลางใหม่ที่ยังคงรักษาการลำแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้ส่วนหนึ่ง การลำแบบดั้งเดิมนี้เองที่เป็นการลำที่

มีเนื้อหาสาระแบบหมอลำกลอน หมอลำกลอนซึ่งจึงเป็นผู้รับช่วงและเป็นผู้สืบทอดขนบการลำแบบหมอลำกลอนเอาไว้ได้ ในขณะที่เดียวกันอีกด้านหนึ่งก็เพิ่มพื้นที่ความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบการแสดง ซึ่งตรงข้ามกับหมอลำกลอนที่ไม่ได้สนใจความบันเทิงที่เน้นรูปแบบใหม่ๆ ระดับความเข้มข้นของหมอลำกลอนซึ่งจึงไม่สูงมาก

๒.๓.๓ สามวงสัมพันธ์ของหมอลำเรื่องต่อกลอน

วงสัมพันธ์แบบหมอลำเรื่องต่อกลอนนี้แสดงให้เห็นการผสมผสานเอาทั้งเนื้อหาและความบันเทิงที่เน้นรูปแบบเข้ามาไว้ในตัวเองได้อย่างมาก ทั้งนี้ การที่หมอลำเรื่องต่อกลอนสามารถประสานสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาและความบันเทิงเข้ามาไว้ในตัวเองได้มาก สืบเนื่องจากพื้นฐานเดิมคือหมอลำเรื่องต่อกลอนในสมัยก่อนนั้นเป็นหมอลำที่ให้สาระอยู่มาก เพราะการลำเป็นเรื่องนั้นมักจะลำเรื่องที่เกี่ยวกับนิทานชาดก หรือนิทานพื้นบ้านที่ให้คติสอนใจซึ่งถือว่าเป็นเรื่องวรรณกรรมระดับคลาสสิกของสังคมอีสานที่สืบทอดกันมานานจนเป็นที่รู้จักกันไปทั่วของชาวอีสาน เช่น เรื่องท้าวทักดา เรื่องเจ้าหญิงแดงอ่อน เรื่องพระสุธน-มโนราห์ เรื่องการะเกด เรื่องผาแดงนางไอ่ เรื่องขูลุนางอ้ว ฯลฯ เป็นต้น

ต่อมาภายหลังที่หมอลำเรื่องต่อกลอนมีการรับเอาลักษณะการแสดงแบบวงดนตรีลูกทุ่งเข้ามาผสมผสานจึงค่อยๆ ขยายลักษณะเนื้อหาออกไปโดยมีการแต่งเรื่องใหม่ๆ ขึ้นมาให้เป็นเรื่องที่มีความทันสมัยมากขึ้น เช่น เป็นเรื่องแต่งแบบนิยายชีวิต มีบริบทและการดำเนินเรื่องโดยใช้ฉาก เหตุการณ์และตัวละครที่เป็นชาวบ้านในยุคปัจจุบัน เช่น เรื่องเกี่ยวกับผัวๆเมียๆ การชิงรักหักสวาท เรื่องความวุ่นวาย ความขัดแย้ง ความอิจฉาริษยาในหมู่วงศ์ญาติ แต่ก็ยังคงมีเค้าโครงตัวละครแบบสมัยก่อนคือ มีพระเอก นางเอก และผู้ช่วย มีตัวโกง ตัวอิจฉา เพียงแต่ไม่มีเรื่องเหตุการณ์ปาฏิหาริย์หรือการแสดงอิทธิฤทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้อง

ที่สำคัญคือแม้จะเป็นเรื่องแบบสมัยใหม่ก็ยังคงมีการให้ข้อคิด คติเตือนใจ มีการแสดงอุทาหรณ์สอนใจเอาไว้ในเรื่องอยู่ทุกเรื่อง คือ ไม่ถึงกับเป็นเรื่องที่ไร้สาระหรือนำเน่าปราศจากข้อคิดเสียทีเดียว ดังที่หลายเรื่องได้การบันทึกเป็นวีซีดี เช่น เศรษฐีขี้ตี (คณะแก่นนครบันเทิงศิลป์) นายจ้าวอดศักดิ์ศรี (คณะทองจันทร์โปรโมชั่น) พี่อ้ายตาขาวน้ำสาวลิ้มแม่(คณะสมพงษ์มงคลศิลป์) ห่อข้าวลูกสะไ้(คณะมาลัยทอง) ไ้ใหญ่ล้นไหน้อยบ่เต็ม(คณะระเบียบวาทะศิลป์) หยาดน้ำตาเมียแดง(คณะน้องใหม่เมืองชุมแพ) ลูกเขยบ้าเหล้าแม่เฒ่าหน้าเงิน(คณะจุ่มจิมรุ่งลำเพลิน) วงเวียนชีวิต(คณะเสียงอีสาน) เลือดรักเลือดชัง(คณะไทยกันเองวาทะศิลป์) หัวอกสะไ้ น้ำใจแม่ย่า(คณะสาวอิหล่คักคัก) ลูกมกน้ำ ป้ามกน้องเขย(คณะก้องสยามบันเทิงศิลป์) ลูกใจบาป คำสาปเนรคุณ(คณะประมณบันเทิงศิลป์) ชินชะตา(คณะสาวน้อยเพชรอุบล) สิบอุ๊บ่ทอเคย สิบลูกเขยบ่ทอพ่อเฒ่า(คณะเกษตรสยาม) สันดานดิบ(คณะอีสานเจริญศิลป์) แม่ย่า

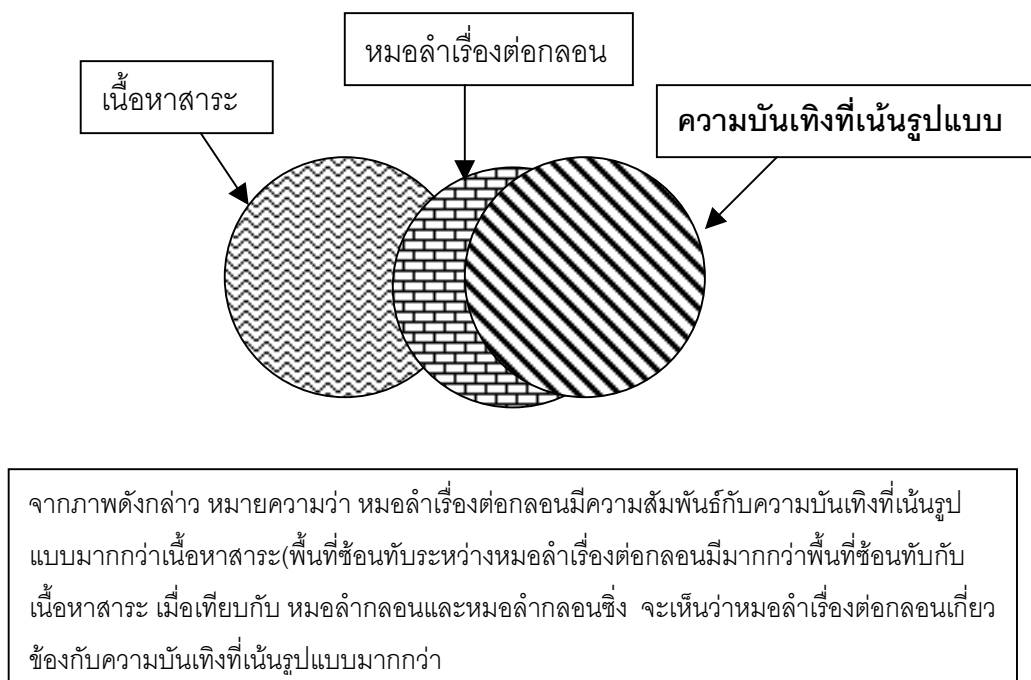
บ้านใน สะใภ้บ้านนอก(คณะนกยูงทอง) อวตารฟาง ฟีนางห้าวไส้(คณะหนึ่งนุชสยาม) พี่อ้ายลิ้ม
คราว น้ำสาวลิ้มมุ้ง(คณะก้องสยาม) สะใภ้ผีบ้า ย่าล้ามะแจ้(คณะรุ่งทิวาอำนวยศิลป์) ทางรัก
ทางเลือก(คณะไทยกันเองวาทีศิลป์) กำไลมาศ(คณะประมณบันเท็งศิลป์)

การที่ดูเหมือนกับว่ามีเรื่องแนวสมัยใหม่เกิดขึ้นมากนั้นเป็นเพราะในระยะ
หลังๆ มีหมอลำเรื่องตลกอลอนคณะใหม่เกิดขึ้นมากมาย คณะใหม่เหล่านี้ก็แต่งเรื่องแนวใหม่ๆ มา
แสดงเพื่อให้เข้ากับเหตุการณ์ในยุคปัจจุบันมากขึ้น

ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ได้หมายความว่า หมอลำเรื่องตลกอลอนจะเลิกแสดงเรื่อง
แบบสมัยก่อน เพราะปัจจุบัน บางคณะที่คุ้นเคยกับการเล่นเรื่องแนวนิทานพื้นบ้าน ก็ยังคงแสดง
แนวเดิมอยู่ เช่น ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๕ ที่เป็นช่วงหมอลำเรื่องตลกอลอนกำลังได้รับความนิยม
นิยมอย่างสูงสุดในบรรดาหมอลำทั้งหมด เรื่องที่มีการบันทึกการแสดงสดเป็นวีซีดีก็มีเรื่องแนว
นิทานพื้นบ้านมากถึงครั้งต่อครั้ง เช่น เรื่อง มณีแดง (คณะทมิฬร่วมมิตร) ท้าวชูฉันทอ้าว (คณะ
วสันต์อินคอนเสิร์ต) กำพร้าผีน้อย (คณะหนูภาววิเศษศิลป์) หูดสามเปา(คณะชูปเปอร์ดวงวิเศษ)
สุวรรณสาม(คณะเพชรสีคราม) ผาแดงนางไอ่(คณะลูกอีสานลำเพลิน) ชูฉันทอ้าว(คณะสุวรรณค์
อีสาน) นางเต่าคำ(คณะส.แสงรวมดาว) ท้าวสุวรรณหงษ์(คณะเพชรอุบล) นางนกกกระจาบ(คณะ
เพชรสีคราม) ท้าวกำกาดำ(คณะป.ฉลาดน้อย) นางนกกกระยาขาว(คณะป.ฉลาดน้อย) ลีลาวดี
(คณะหงส์ฟ้ามหาพร) นางแดงอ่อน(คณะเพชรอุบล) ท้าวกระเกต(คณะเฉลิมพล มาลาคำ) แก้ว
หน้าม้า(คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์) สังข์ศิลป์ชัย(คณะบัวริมบึงรุ่งลำเพลิน) เป็นต้น

นอกจากหมอลำเรื่องตลกอลอนจะยังคงเก็บการแสดงที่คงมีเนื้อหาสาระแบบ
ต่างๆเอาไว้แล้ว อีกด้านหนึ่งยังมีการพัฒนาการให้ความบันเทิงที่เน้นรูปแบบใหม่ขึ้นมาอย่างสุด
โต่งด้วยแสง สี เสียง เช่นเดียวกับการแสดงคอนเสิร์ตดังที่กล่าวรายละเอียดมาแล้วในบทก่อนๆ

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำเรื่องตลกอลอนกับความมีสาระและความ
บันเทิงแบบใหม่จึงมีความคาบเกี่ยวกันอย่างมาทั้งสองด้าน เพียงแต่น้ำหนักของเนื้อหาสาระลด
ลงจากสมัยก่อนมากจนความสัมพันธ์กับด้านที่เป็นความบันเทิงมีมากขึ้นกว่าสมัยก่อน เมื่อเทียบกับ
ส่วนที่เกี่ยวกับเนื้อหาสาระหมอลำเรื่องตลกอลอนเกี่ยวข้องกับความบันเทิงมากกว่าดังที่แสดง
ให้เป็นภาพดังนี้

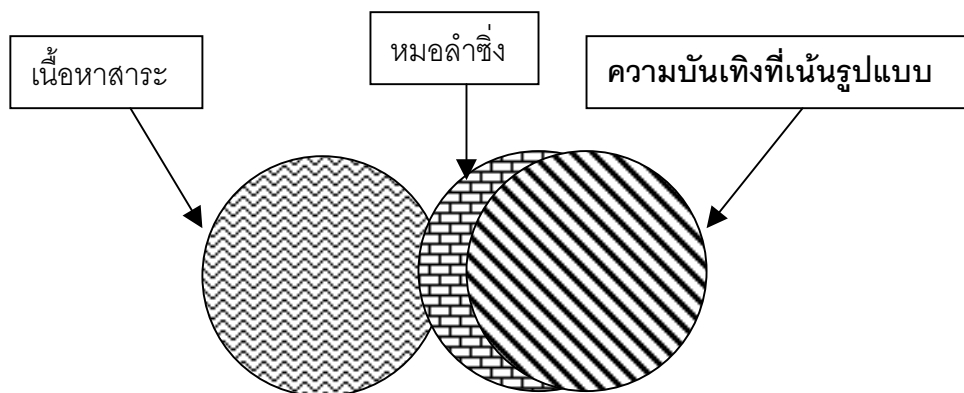
๒.๓.๔ สัมพันธภาพของหมอลำซึ่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำซึ่ง กับความมีเนื้อหาลำโพงและความบันเทิงนั้น ดูเหมือนจะล้าหน้าหมอลำรุ่นพ่อแม่ และรุ่นพี่ไปโดยสิ้นเชิง เพราะความที่เป็นหมอลำแบบกลายพันธุ์ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงไปจึงเปลี่ยนไปแบบสุดขั้วเช่นกัน ถ้าเทียบกับหมอลำกลอนแล้ว จะเห็นว่า ต่างกันแบบหน้ามือกับหลังมือ เพราะความสัมพันธ์ของหมอลำซึ่งกับเนื้อหาลำโพงนั้น แทบจะเหลือเพียงส่วนเลี้ยวเท่านั้น ในขณะที่หมอลำซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบอย่างมากจนแยกจากกันไม่ออก

ดังนั้น ด้วยเหตุผลนี้จึงเป็นที่มาของคำกล่าวและเป็นที่ยอมรับของคนอีสาน โดยทั่วไปว่า ถ้าจะฟังเอาเนื้อหาลำโพงจากหมอลำซึ่ง นั้นเป็นสิ่งที่ยาก เพราะไม่ค่อยมี แต่ถ้าจะไปหาความสนุกสนานสำราญใจจากการดูและฟังหมอลำซึ่งนั้น ไม่ผิดหวังแน่นอน เพราะเป็นหมอลำที่ได้รับการออกแบบมาเพื่อให้ความสนุกสนานแบบสาระน้อยๆ บันเทิงมากเป็นการเฉพาะ

การที่หมอลำซึ่งมีความสัมพันธ์กับความมีเนื้อหาลำโพงน้อยนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าธรรมชาติของหมอลำซึ่งเองที่มีการเรียนรู้สั่งสมและเพาะบ่มเพียงระยะสั้นๆ เหตุนี้ประสบการณ์การเป็นหมอลำของหมอลำซึ่งจึงมีน้อยจนแทบไม่มีอะไร ดังนั้น สิ่งที่หมอลำซึ่งทำได้คือการลอกเลียนแบบสิ่งที่มีอยู่แล้วและทำได้ง่ายที่สุดคือ การเอาเพลงตลาดที่กำลังได้รับความนิยมประจำยุคสมัยมาร้อง แล้วหันไปทุ่มเทสร้างความบันเทิงที่อาศัยรูปแบบของการเต้น การร้องเพลงด้วยดนตรีสมัยใหม่ที่สนุกสนานประกอบกับการใช้ทางเครื่องมาเป็นเครื่องดึงดูดความสนใจ

ของผู้ชมแทน ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำซึ่งกับความบันเทิงด้วยรูปแบบสมัยใหม่นี้จึงมากเป็นพิเศษ ในขณะที่ความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระที่นั่นมีอยู่เพียงน้อยนิด ดังที่แสดงด้วยภาพดังนี้

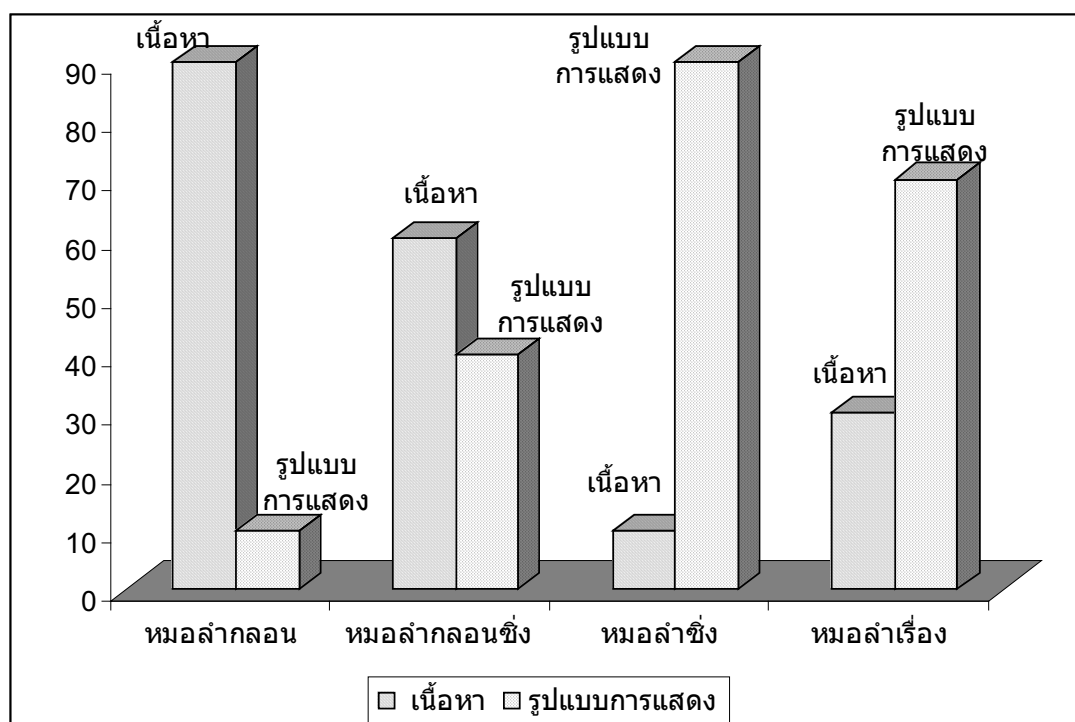
จากภาพดังกล่าว หมายความว่า หมอลำซึ่งมีความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบอย่างมาก โดยมีพื้นที่ซ้อนทับกับหมอลำซึ่งเกือบทั้งหมด แต่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับหมอลำทุกประเภทที่ผ่านมา จะเห็นว่าหมอลำซึ่งเกี่ยวข้องกับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบมากที่สุด

หากเรานำความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำทั้ง ๔ ประเภทกับเนื้อหาและรูปแบบ มาสรุปเปรียบเทียบในตารางก็จะเห็นความสัมพันธ์กันดังนี้

ประเภทหมอลำ	ความสัมพันธ์กับเนื้อหา	ความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบ
หมอลำกลอน	-หมอลำยึดมั่นและเกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระมาก เป็นเรื่องที่แฝงคติธรรม มีความรู้ที่เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกทางธรรมมาก -ตัวหมอลำมีความเข้าใจในเนื้อหาและความหมายของกลอนลำนอย่างถ่องแท้ คือไม่ใช่เพียงการท่องจำได้แต่ปากเท่านั้น -มีการสอดแทรกกลอนลำใหม่ๆ ที่แต่งขึ้นมา เช่น การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด หรือกลอนลำที่เกี่ยวกับนโยบายใหม่ๆ ของ	-ไม่มีการใช้ ความบันเทิงที่เน้นรูปแบบการแสดง คือ ไม่มีไฟแสงสี เวทีใหญ่ ไม่มีทางเครื่อง มีแต่ดนตรีพื้นบ้านคือ แคน อย่างเดียว
หมอลำกลอนซึ่ง	-ยังคงความมีเนื้อหาสาระเอาไว้ แม้จะไม่ได้มากเท่าหมอลำกลอน -สามารถสร้างสรรค์เนื้อหาด้วยตัวเองได้ เช่น แต่งกลอนลำเองได้	-มีการผสมผสานรูปแบบการแสดงแบบหมอลำกลอนกับรูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่ๆ เอาไว้ด้วยกัน เช่น มีทางเครื่อง มีดนตรีสากล แต่ก็ไม่ถึงกับนำเข้ามาเป็นส่วนสำคัญจนมีน้ำหนักมากจนเกินไป

หมอลำซิ่ง	มีเนื้อหาสาระที่ให้ความรู้ เป็นประโยชน์เพียงเล็กน้อย ส่วนมากเป็นกลอนลำแบบท่องจำมาตอนเรียนลำตามหลักสูตร จึงไม่ได้เข้าใจเนื้อหาอย่างถ่องแท้ เนื้อหากลอนลำของศิษย์สำนักเดียวกันจึงซ้ำกัน	ใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่ๆ อย่างมาก เช่น เน้นการเต้น การร้องเพลง มีหางเครื่อง มีดนตรีสากล และใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่เป็นส่วนสำคัญของการแสดงอย่างมากที่สุด
หมอลำเรื่อง	มีเนื้อหาสาระที่ให้ความรู้ เป็นประโยชน์มากพอสมควร บางคนยังมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับวรรณกรรม ขนบจารีต ประเพณี ภาษา แทรกอยู่มาก	ใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่ๆ อย่างมาก เช่น เน้นการเต้น การร้องเพลง มีหางเครื่อง มีดนตรีสากล และใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่เป็นส่วนสำคัญของการแสดงอย่างมากที่สุด

ถ้าจัดสัดส่วนความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระบันเทิงและรูปแบบการแสดงให้เป็นรูปกราฟก็จะได้แผนภูมิดังนี้

๒.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสาระมาใช้

หัวข้อนี้จะกล่าวถึงการผลิตและการคัดเลือกเนื้อหาสาระของหมอลำประเภทต่างๆ ว่ามีกระบวนการผลิตและการคัดเลือกเนื้อหาสาระเพื่อนำไปใช้แสดงและเผยแพร่เพื่อการพัฒนาอย่างไรบ้าง เนื้อหาสาระของหมอลำในที่นี้แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

ก.ตัวกลอนลำที่หมอลำใช้ลำ ทั้งกลอนลำของ หมอลำกลอน หมอลำกลอน ซึ่ง หมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำซึ่ง

ข.เนื้อหาการแสดงที่ปรากฏบนเวทีซึ่งถือว่าเป็นเนื้อหาสารอย่างหนึ่ง

ในการคัดเลือก หยิบยกเอาวัตถุดิบ หรือเรื่องราวใดๆเพื่อนำมาผลิตเป็นเนื้อหาสารของหมอลำนั้น หมอลำแต่ละประเภทต่างก็ใช้เกณฑ์การคัดเลือกที่ต่างกัน เพราะธรรมชาติของหมอลำที่มีความถนัดและความสนใจไม่เหมือนกัน นอกจากนี้ ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่มีผลต่อกระบวนการสร้างสรรค์และผลิตเนื้อหาของหมอลำคือ ภูมิหลัง และความสามารถส่วนตัวของหมอลำ ที่ทำให้หมอลำแต่ละประเภท

ผู้วิจัยจะแสดงความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารมาใช้ เพื่อให้เห็นกระบวนการการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำแต่ละประเภทดังนี้

๒.๔.๑ การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอน

คนที่เป็หมอลำกลอนอยู่ทุกวันนี้ คือคนที่เข้าสู่วัยกลางคนและสูงวัยแล้ว เพราะในปัจจุบัน คนที่ไปเรียนลำเพื่อเป็นหมอลำกลอนเหลือน้อยจนแทบจะหาไม่ได้ ดังนั้น หมอลำกลอนรุ่นหนุ่มๆสาวๆจึงไม่มีอีกต่อไป เมื่อเปรียบเทียบกับบริบททางสังคมสมัยก่อนในช่วงที่มีผู้เรียนลำเป็นหมอลำกลอน จะเห็นได้ว่าต่างจากบริบทที่เกิดหมอลำประเภทอื่นอย่างมาก ทั้งนี้ เพราะบริบททางสังคมสมัยก่อนนั้น เป็นยุคที่คนในต่างจังหวัดมีการเปิดรับสื่อไม่มากและมหรสพความบันเทิงก็ยังมีน้อย สื่อมวลชนยังไม่มีบทบาทในการติดตั้งรสนิยมในการดูเพื่อความบันเทิงมากนัก ในสมัยนั้น คนในภาคอีสานมีเพียงหมอลำกลอนกับหมอลำเรื่องต่อกลอนที่พอจะถือว่าเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีบทบาทด้านการให้ความบันเทิงอย่างมาก แม้จะมีเพียงหมอลำเป็นสื่อบันเทิงก็ถือว่าดีมากแล้วสำหรับคนอีสานในสมัยก่อน เพราะนานที่ปีหน ถึงเทศกาล งานบุญ จึงจะได้ชมการแสดงหมอลำครั้งหนึ่ง

เมื่อสังคมอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่มีทางเลือกอย่างหลากหลายด้านความบันเทิงให้ได้เลือก คนจึงไม่ช่างเลือก มีอย่างไรก็ดูอย่างนั้น หมอลำเองเมื่ออยู่ในบริบทสังคมเช่นนั้นก็เพียงแต่เรียนลำ และแสวงหาครูสอนลำที่เหมาะสมแก่ความต้องการและความพอใจของคนสมัยนั้นก็อยู่ได้แล้ว ความพอใจของคนดูในสมัยก่อนก็เพียงเป็นการได้ดูได้ฟังเรื่องราวที่ตนเองคุ้นเคย และมีความสัมพันธ์หรือใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของตนเอง เช่น หลักธรรมคำสั่งสอน ชาดก เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา นิทานพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ตลอดจนเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ ชมดงชมนกชมไม้ การพูดถึงวิถีชีวิตที่คุ้นเคย แม้จะได้ฟังซ้ำแล้วซ้ำเล่าก็ตาม เพราะในความเป็นจริงนั้นผู้ชมหมอลำในสมัยก่อนก็พอจะได้ยินได้ฟังเรื่องต่างๆที่มีเนื้อหาดังกล่าวมาบ้างจากหมอลำหลายๆคน เรื่องที่หมอลำนำมาเล่าและนำมาลำให้ฟัง

ก็เป็นเรื่องคล้ายๆกัน เช่น ถ้าเป็นเรื่องทางโลก เป็นนิทานก็เป็นที่ยึดคั่นเคยกันดีอยู่แล้วก็เป็นเรื่องเดียวกัน หมอลำไปลำที่ไหนก็ใช้โครงเรื่องมีฉากมีตัวละครอันเดียวกัน ถ้าเป็นเรื่องทางธรรมก็เป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน เรื่องหลักการทำบุญ การถือศีลกินทานอันเดียวกัน เพียงแต่ผู้ชมต้องการฟังสำนวนและลีลาการแสดงว่าหมอลำแต่ละคนหรือแต่ละคณะนั้นจะลำได้ไพเราะหรือสร้างความสนุกสนานได้มากน้อยต่างกันเพียงใด

เมื่อสังคมเป็นเช่นนี้ ตัวหมอลำก็เพียงแต่เรียนลำตามที่ครูอาจารย์สอนลำเอาไว้ซึ่งแต่ละครูหมอลำก็มีเนื้อหาที่ใช้สอนคล้ายๆกัน แตกต่างกันไปบ้างเฉพาะลีลาท่าทางและรายละเอียดปลีกย่อย สิ่งเหล่านี้จึงมีผลทำให้หมอลำกลอนมีความถนัดและสนใจเฉพาะเรื่องราวตามแบบแผนดั้งเดิมที่เคยเรียนรู้และปลูกฝังสืบทอดต่อกันมาจนถือเป็นแบบแผนหลักหรือเป็นมาตรฐานที่หมอลำทุกคนถือปฏิบัติ เช่น ความเคารพนับถือพ่อแม่ครูบาอาจารย์เป็นที่หนึ่ง การถือชนบ จารีต ประเพณี ดังนั้นเวลาที่หมอลำกลอนลำ ผู้ชมจึงมักจะได้ยินว่าหมอลำกล่าวถึงเรื่องฮีตเรื่องคองต่างๆ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ฮีตบ้านคองเมือง ฯลฯ และ หลักธรรมคำสอนของศาสนาอยู่เสมอ

ตลอดชีวิตของการเป็นหมอลำกลอน ก็ได้ลำแต่เรื่องเหล่านี้ หมอลำกลอนจึงมีความถนัดและเชี่ยวชาญการลำเรื่องเหล่านี้ ประกอบกับการแสดงที่ใช้รูปแบบการลำแบบดั้งเดิม คือ การลำล้วนๆ ลำใส่แคนเพียงอย่างเดียว จึงเกิดทักษะและสั่งสมความเชี่ยวชาญในการใช้เนื้อหาและรูปแบบการลำแบบนี้มากขึ้นเรื่อยๆตามอายุ ดังนั้น เมื่อตัวหมอลำอายุมากขึ้น เก็บเกี่ยวประสบการณ์มากขึ้นจนมีความสามารถที่จะสอนผู้อื่นได้กลายเป็นหมอลำชั้นครูอาจารย์สอนหมอลำรุ่นต่อไป ด้วยลักษณะการอบรมบ่มเพาะและเรียนรู้อย่างไม่สิ้นสุดเช่นนี้ หมอลำกลอนจึงเข้าถึงศิลปะการลำได้ เข้าใจแก่นแท้ของการลำได้ก็เพราะความคุ้นเคยและการที่ได้ทำซ้ำๆอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้เอง

สิ่งต่างๆที่กล่าวมานั้นมีความสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตและการคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนอย่างเป็นลำดับขั้นตอน นั่นคือ ในการผลิตเนื้อหาสารนั้น เนื่องจากหมอลำกลอนได้เรียนรู้เรื่องราวและกลอนลำแบบดั้งเดิมจากครูอาจารย์ และได้อยู่ในบริบททางสังคม สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมแบบเก่า มีความคิดความเชื่อแบบโบราณ ความสนใจของหมอลำจึงผูกพันอยู่กับเรื่องทางโลกและทางธรรมที่ตนเองคุ้นเคยดังได้กล่าวมาแล้ว เมื่อหมอลำจะแต่งกลอนลำก็จะแต่งให้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับแนวที่ตนเองถนัด โดยเฉพาะครูหมอลำหลายคนในอดีตเป็นทั้งชาวไร่ชาวนา เคยผ่านการบวชเรียนมาก่อน จึงแต่งกลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องวิถีชีวิตของชาวนา และเรื่องเกี่ยวกับศาสนา บาปบุญ นิทานที่ให้คติสอนใจไว้มากมาย

เมื่อหมอลำลาไปนานๆ ก็เชี่ยวชาญและรู้เรื่องเหล่านี้เป็นอย่างดี เมื่อถึงเวลาที่ต้องแต่งกลอนลำมาใช้เองก็เริ่มจากการแต่งกลอนลำแบบที่ตนเองคุ้นเคย เรื่องที่ตนเองถนัดสำหรับไปแสดง กลอนลำของหมอลำกลอนจึงประกอบด้วยเนื้อหาดังกล่าวมากที่สุด

ต่อมาในยุคปัจจุบันที่มีการสื่อสารมวลชนเจริญขึ้น หมอลำกลอนได้รับรู้เรื่องราวความเป็นไปของสังคมมากขึ้น ประกอบกับการที่รัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของฝ่ายราชการเห็นความสามารถของหมอลำกลอนจึงได้นำเนื้อหาเรื่องราวของฝ่ายราชการที่จะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมมาให้หมอลำกลอนช่วยประชาสัมพันธ์ ช่วยเผยแพร่ ดังนั้น หากจะมีเนื้อหาที่แปลกใหม่เพิ่มขึ้นมาก็ก็เป็นเรื่องของส่วนราชการเหล่านี้

ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสารเพื่อนำมาเสนอของหมอลำกลอนนั้น น่าสังเกตว่า หมอลำกลอนจะไม่เลียนแบบหรือนำสิ่งที่เป็นความสนุกสนานแบบคนรุ่นใหม่มาใช้ในการลำของตน ไม่ว่าจะเป็นการร้องเพลง การเต้น โดยเฉพาะเนื้อหาและรูปแบบที่มาจากสังคมตะวันตก และจะไม่กล่าวหรือบรรยายสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่ใช่คำพูดหรือศัพท์ที่แปลกใหม่ เพราะทั้งตัวหมอลำและกลุ่มผู้ฟังหมอลำกลอนต่างก็ไม่คุ้นเคย ดังนั้น ถ้าหากหมอลำจะเลือกเนื้อหาการลำมาแสดง หมอลำกลอนก็จะเลือกเฉพาะเนื้อหาส่วนที่ตัวเองได้เรียนมาตามแบบแผนและส่วนที่เป็นความสนุกสนาน เป็นความบันเทิงแบบชาวบ้าน เช่น เรื่องล้อเลียนและเรื่องเสียดสีบุคคลในสังคมใกล้ตัว เช่น พระเถร เถรซี มีทั้งเรื่องผู้หญิงผู้ชาย และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ ซึ่งเป็นธรรมชาติของสื่อพื้นบ้านอยู่แล้ว เพราะหน้าที่อย่างหนึ่งของสื่อพื้นบ้านนั้นคือช่วยระบายความเครียดเรื่องเพศและช่วยผ่อนคลายและลดการขัดแย้ง ลดการกระทบกระทั่งกันของคนในสังคม โดยการเบี่ยงเบนนำมาสร้างเป็นเรื่องล้อเลียนให้เกิดความสนุกสนาน

จากภูมิหลังดังกล่าวทำให้หมอลำมีแนวคิดหลักอยู่อย่างหนึ่งว่า สิ่งที่เป็นชนบ สิ่งที่เป็นของดั้งเดิมคือสิ่งที่มีคุณค่า การรักษาเอกลักษณ์และศิลปะดั้งเดิมนั้นเป็นหน้าที่และเป็นสิ่งที่หมอลำพึงกระทำ ดังนั้น หมอลำกลอนจึงผูกพันอยู่กับการแสดงแบบดั้งเดิมมาตลอด และการรักษาเอกลักษณ์เหล่านี้ให้คงไว้จึงทำให้หมอลำกลอนยังคงความเป็นหมอลำกลอนได้มาจนทุกวันนี้

เงื่อนไขอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้หมอลำกลอนมีภาพตายตัว(Stereotype)เป็นหมอลำอนุรักษ์นิยมคือการรักษาการลำเฉพาะสิ่งที่เป็นชนบและเป็นศิลปะแท้ๆ อย่างเหนียวแน่นโดยไม่เอารูปแบบและเนื้อหาอย่างอื่นมาปะปนนอกเหนือจากที่สิ่งที่เคยดำเนินมานั้น น่าจะมาจากเงื่อนไขและบริบททางสังคมที่สร้างความเคยชินให้กับหมอลำ เพราะสังคมสมัยก่อนนั้นมีคนรู้หนังสือน้อย คนทั่วไปจะรู้จะเห็นสิ่งต่างๆ ได้ก็โดยการฟังการบอกเล่าจากคนอื่น พอดีหมอลำกลอนอยู่ในยุคนั้น เมื่อได้รับความเชื่อถือว่าเป็นผู้รู้ เป็นพหูสูตรของสังคม หมอลำจึงอยู่ใน

ฐานที่จะนำความรู้มาเล่าให้ผู้ชมฟัง ข้อปฏิบัติเช่นนี้เลยกลายเป็นแบบแผนและเป็นความคาดหวังของคนในสังคมว่า ถ้าฟังหมอลำกลอนก็ต้องได้ยินเรื่องราวที่มีสาระ และเห็นศิลปการแสดงแบบหมอลำขนานแท้และดั้งเดิม ดังนั้น ไม่ว่ายุคสมัยใดหมอลำกลอนจึงต้องผลิตเนื้อหาที่มีสาระประโยชน์เช่นที่เคยทำมาในอดีตขึ้นมาอยู่เสมอ เพราะมีภาพตายตัวของหมอลำกลอนที่ครอบไว้เช่นนี้

กล่าวได้ว่า การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำกลอนนั้นเป็นการผลิตซ้ำเนื้อหาบางส่วนที่ตกทอดกันมาตั้งแต่อดีต และก็ยังมีการคัดเลือกเอาเนื้อหาเหล่านั้นมาใช้สำหรับคนที่ยังคุ้นเคยกับเนื้อหาเหล่านั้นซึ่งยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เช่น ผู้อาวุโสและวัยกลางคนบางกลุ่มที่ยังชื่นชอบการฟังหมอลำกลอน เพียงแต่เนื้อหาสารเหล่านั้นไม่เป็นที่ต้องการหรือไม่มีความจำเป็นแล้วสำหรับสังคมยุคที่ผู้ชมมีการเรียนรู้มากขึ้นและมีทางเลือกที่จะหาความบันเทิงได้หลากหลายอย่างในปัจจุบัน เมื่อสนิยมในการชมหมอลำเปลี่ยนไป การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำกลอนที่เคยเป็นเคยใช้แบบในอดีตนั้นบางอย่างจึงไม่เหมาะกับยุคปัจจุบัน เหลือเพียงผู้ชมที่เห็นคุณค่า คำนึง และเป็นคนรุ่นไล่เลี่ยกับหมอลำหรือเป็นคนคอเดียวกับหมอลำเท่านั้นที่จะยอมรับเนื้อหาและการแสดงของหมอลำกลอนได้ แต่เนื้อหาบางอย่างที่เป็นเรื่องเก่าแก่รู้ก็เป็นประโยชน์สำหรับคนรุ่นใหม่ เช่น เรื่องทางประวัติศาสตร์ ตำนาน ซึ่งใช้เป็นข้อมูลสำหรับการเปรียบเทียบหรือใช้อ้างอิงที่มาได้

อนึ่ง หากพิจารณาความสามารถในการลำจริงแล้ว หมอลำกลอนถือว่าเป็นหมอลำที่มีความสามารถมากที่สุด เพราะที่ได้เรียนลำมานั้นเป็นการเรียนรู้การลำทุกรูปแบบ (เช่น ลำแบบหมอลำเรื่องก็ได้ ลำแบบลำพื้นก็ได้) ทุกทำนองการลำ(ลำเตี้ย ลำเพลิน ลำเดิน ลำทางยาว ลำทางสั้น ลำภูไท) การที่สั่งสมกลอนลำมานานจนจำได้มากมาย ในการแสดงแต่ละครั้ง เนื้อหาที่หมอลำกลอนมีอยู่นั้นมากจนเหลือเฟือ ดังนั้น หมอลำกลอนจึงไม่จำเป็นต้องไปสรรหาเอาเนื้อหาสำหรับคนรุ่นใหม่มาอีก เพราะเท่าที่ตนเองมีอยู่หรือแต่งขึ้นมาด้วยตัวเองนั้น ก็มากพอที่จะลำได้โดยไม่ซ้ำกันอยู่แล้ว นี่ก็เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้หมอลำกลอนมีลักษณะการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารไม่เหมือนหมอลำประเภทอื่น แต่บางอย่างที่เป็นเรื่องเก่าแก่รู้ ก็เป็นประโยชน์สำหรับคนรุ่นใหม่ เช่น เรื่องทางประวัติศาสตร์ ตำนาน ซึ่งใช้เป็นข้อมูลสำหรับการเปรียบเทียบหรือใช้อ้างอิงที่มาได้

๒.๔.๒ การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนซึ่ง

เป็นหมอลำที่อยู่ในบริบทใหม่ เป็นยุคที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แม้จะเป็นสมัยที่ความต่อเนื่องกับหมอลำกลอนธรรมดา แต่เป็นยุคที่สื่อมวลชนเริ่มมีบทบาทใน

การติดตั้งรสนิยมในการแสวงหาความบันเทิงมากขึ้น ในภาคอีสานไม่ได้มีเพียงหมอลำกลอนกับหมอลำเรื่องต่อกลอน ที่มีบทบาทด้านการให้ความบันเทิงอีกต่อไป เช่น มีภาพยนตร์ ดนตรีลูกทุ่ง มีโทรทัศน์ วิทย์ แพร่กระจายไปอย่างรวดเร็ว และเป็นที่ยิยมกว่าการดูหมอลำแบบเก่าอีกด้วย เพราะคนสมัยต่อมาได้เห็น ได้รู้จักและคุ้นเคยกับความบันเทิงที่แปลกใหม่มากขึ้นผ่านช่องทางสื่อมวลชน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นนี้ดึงดูดความสนใจของคนสมัยใหม่ไปจากสื่อพื้นบ้านอย่างมาก ความนิยมและจังหวะชีวิตของผู้ชมเปลี่ยนไป สนใจความบันเทิงที่มีจังหวะสนุกสนาน ดังจะเห็นได้จากผู้ชมชอบดนตรีลูกทุ่ง เพราะมีดนตรีสนุก มีนางเครื่องมาเต้นให้ดู ทำให้หมอลำกลอนบางคนเห็นว่าถ้ายังลำแบบลำกลอนต่อไปอาจจะทำให้หมอลำกลอนสูญพันธุ์ได้ เพราะไม่มีคนมาจ้าง จึงมีผู้เกิดความคิดที่จะลองเพิ่มคุณสมบัติและเปลี่ยนธรรมชาติของหมอลำกลอน โดยเริ่มจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบดนตรีของหมอลำกลอนให้มีความสนุกสนาน คึกคักเร้าใจขึ้นมา แต่เนื้อหายังคงใช้เนื้อหาเดิมเป็นส่วนใหญ่คือ กลอนลำหลายๆกลอนยังเป็นกลอนลำเดิมที่สืบทอดมาจากหมอลำกลอน โดยเฉพาะกลอนลำที่เป็นขนบการลำ เช่น กลอนลำไหว้ครู กลอนลำประกาศศรัทธา และกลอนลำลา เพียงแต่บางเนื้อหาก็นำมาปรับจังหวะใหม่เพื่อใช้ลำให้เข้ากับดนตรีใหม่ที่เร็วขึ้นได้ ถ้าจะเรียกเป็นภาษาสากลก็น่าจะเหมือนกับการรีมิคซ์ (Remix) การทำเช่นนี้มีผลดีคือ ทำให้เนื้อหาหมอลำแบบหมอลำกลอนยังคงอยู่ต่อไป เพียงแต่อยู่ในหมอลำรูปแบบใหม่ที่มีชื่อใหม่ว่า หมอลำกลอนซึ่ง

บริบททางสังคมและรสนิยมของคนที่เปลี่ยนไปเช่นนี้เองที่มีผลทำให้หมอลำกลอนซึ่งต้องปรับเปลี่ยนเนื้อหาตาม คือ การผลิตเนื้อหายังคงเป็นการผลิตซ้ำเนื้อหาเดิมทั้งหมดที่ตกทอดมาจากยุคของครูอาจารย์(คือหมอลำกลอน)เพียงแต่มีการคัดเลือกเนื้อหาโดยกลอนลำเอามาเฉพาะกลอนที่สามารถใช้ลำแบบเร็วๆเอาไว้เป็นส่วนมาก เช่น กลอนเดินดง กลอนลำเตี้ย กลอนเกี่ยวพาราสี กลอนนิทาน และกลอนลำที่เอาไว้อำให้คนสูงอายุฟังก็จะยังคงไว้ เช่น ลำล่องซึ่งมีทำนองช้าๆเนิบๆ และกลอนลำลา นอกจากนี้ก็ยังมีการผลิตเนื้อหาหมอลำขึ้นมาใหม่คือแต่งกลอนลำขึ้นมาใหม่ให้มีทำนองเร็วขึ้นตามทำนองและจังหวะที่กำลังได้รับความนิยม เช่น ลำเดิน ลำเตี้ย เพื่อใช้กับดนตรีสมัยใหม่ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีสากล

เนื้อหาหมอลำของหมอลำซึ่งจึงมี ๒ ลักษณะคือ ลำแบบช้าๆ เพื่อเอาใจคนสูงอายุเพราะกลุ่มคนดูยังมีผู้สูงอายุอยู่มาก และแบบเอาใจวัยรุ่นหมอลำกลอนซึ่งก็จะเลือกเฉพาะเนื้อหาที่เป็นกลอนลำเพื่อความสนุกสนาน เป็นความบันเทิงแบบชาวบ้าน เช่น การล้อเลียนและเสียดสีเรื่องต่างๆที่อยู่รอบตัว

เงื่อนไขเพื่อความอยู่รอดและบริบททางสังคมที่กล่าวมานั้นมีความสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตและการคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนซึ่งโดยตรงนั้นคือ ในการผลิตเนื้อ

หาสารนั้น หมอลำกลอนซึ่งนำแบบแผนการแต่งกลอนลำแบบดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนมาใช้ เช่น ยังแต่งกลอนลำเตี้ย ลำทางสั้น ลำเดิน เช่นเดิม แต่ปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้มีใจความเกี่ยวข้องกับสังคมยุคใหม่มากขึ้น เช่น แทนที่จะเป็นลำเดินชมดง ชมนก ชมไม้ ก็เป็นลำเดินเรื่องชีวิตคนยุคใหม่ การไปทำงานเมืองหลวง เรื่องรักๆ ใคร่ๆ ของหญิงชาย ฯลฯ แล้วใส่จังหวะใหม่ให้เข้ากับดนตรีสากลโดยเพิ่มจังหวะให้สนุกสนานมากขึ้น

ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนซึ่งนั้น จะเริ่มมีการเลียนแบบหรือนำสิ่งที่เป็นความบันเทิงแบบคนรุ่นใหม่มาประยุกต์และปรับให้เข้ากับการลำแบบดั้งเดิมของตน โดยเฉพาะรูปแบบที่มาจากสังคมตะวันตก เช่น การนำเครื่องดนตรีสากลมาใช้ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังคงคัดเลือกเอาเนื้อหาบางส่วนที่เป็นแบบเดิมเอาไว้เพื่อรักษาขนบการลำบางอย่าง เช่น การลำทางยาวประกอบแคนเพื่อให้ถูกใจคนสูงอายุ พร้อมกับมีการสร้างสรรค์และผลิตงานใหม่ๆ ให้เป็นที่ถูกใจผู้ชมหลายกลุ่มมากขึ้น

เมื่อหมอลำกลอนซึ่งมีแบบแผนการแสดงใหม่โดยการกลายเป็นหมอลำที่อยู่กึ่งกลางระหว่างยุคเก่าและยุคใหม่ จึงส่งผลให้เนื้อหาการลำมีรูปแบบเฉพาะตัวคือ เป็นเนื้อหาที่ตอบสนองรสนิยมได้ทั้งคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่คือ ถ้าฟังหมอลำกลอนซึ่งก็จะยังได้ฟังทั้งหมอลำแท้ๆ ด้วย ได้ฟังทั้งการลำประกอบดนตรีที่มีเสียงกลองเสียงพิณที่สนุกควบคู่กันไปด้วย

๒.๔.๓ การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำซึ่ง

การที่หมอลำซึ่ง เป็นหมอลำหน้าใหม่ในวงการสื่อพื้นบ้านของภาคอีสาน มีอายุยังไม่มาก และยังไม่มีการพัฒนาการไปมากนัก ทำให้พิจารณาเห็นกระบวนการการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำซึ่งได้ง่ายเพราะไม่มีความสลับซับซ้อนแต่อย่างใด มีเงื่อนไขและปัจจัยที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องหรือส่งผลต่อหมอลำซึ่งไม่มาก เงื่อนไขและปัจจัยที่ส่งผลต่อการคัดเลือกและผลิตเนื้อหาของหมอลำซึ่งที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ ความอยู่รอดของหมอลำและคนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในวงหมอลำซึ่ง

การที่ต้องพิจารณาการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำซึ่งแยกจากหมอลำกลอนซึ่งนั้น เป็นเพราะหมอลำทั้งสองประเภทนี้ มีความแตกต่างกันอยู่มาก ดังนั้นแน่นอนว่ามีการผลิตและการคัดเลือกเนื้อหาสารต่างกัน ความแตกต่างที่ชัดเจนที่สุด คือ คุณสมบัติด้านการใช้เนื้อหากลอนลำมาแสดง เพราะถ้าเป็นหมอลำกลอนซึ่งนั้น ตัวหมอลำจะมีกลอนลำมาก เพราะเรียนมาแบบหมอลำกลอน จึงสามารถลำแบบหมอลำกลอนได้ คือถึงไม่มีดนตรีสากลก็สามารถลำได้ เพียงแต่ต่างจากหมอลำกลอนตรงที่มีการใช้เครื่องดนตรีสากลมาประกอบเท่านั้น ส่วนหมอลำซึ่งจะเป่าแคนเก่งและเป่าเป็นจริงๆ ไม่ใช่เพียงเอาแคนมาทำท่าเป่าสิ่งที่ต่างกันโดยรวมทั้งหมดคือ ถ้าเป็นหมอลำกลอนซึ่ง ตลอดเวลาการแสดงนั้นจะใช้กลอนลำที่มี

จังหวะเร็วๆเป็นหลักในการแสดงมากกว่าการร้องเพลง ยกเว้นกรณีที่มีคนขอเพลง ก็อาจจะร้องบ้าง

แต่ถ้าเป็นหมอลำซิ่ง ก็จะมีลักษณะตรงกันข้ามคือ ตลอดเวลาการแสดงนั้นจะใช้เพลงตลาดมากกว่าการลำกลอนลำที่เป็นของตัวเอง ถ้าจะสร้างความสนุกก็คือใช้เพลงหรือกลอนลำของนักร้องที่กำลังดัง ไม่ว่าจะเป็นคนขอหรือไม่ก็ตาม เพราะหมอลำซิ่งนั้นไม่ได้เป็นหมอลำที่ออกแบบมาเพื่อให้ลำได้ตอบกันเป็นเรื่องเป็นราวอย่างหมอลำกลอนซิ่ง หรือลำให้มีเนื้อหาสาระเหมือนหมอลำกลอน ดังนั้น หมอลำซิ่งจึงท่องกลอนลำไว้เพียงไม่กี่กลอน เพื่อใช้ลำพอเป็นพิธี หากจะเอากลอนลำเท่าที่จำได้มาลำก็จะใช้เวลาเพียงไม่นาน กลอนลำที่ท่องได้ก็จะหมด หากพิจารณาฝีมือการแสดงจริงๆแล้ว หมอลำเหล่านี้ยังมีประสบการณ์น้อย มีกลอนลำน้อย บางคนแม้จะลำมานานแต่ก็ไม่ได้ท่องกลอนลำเพิ่มเพราะไม่เห็นความจำเป็นว่าจะได้ใช้ เนื่องจากไปเอาเพลงตลาดมาร้องมากกว่า บรรดาหมอลำซิ่งจึงพากันลำได้น้อย

การผลิตเนื้อหาของหมอลำซิ่งนั้น ตัวหมอลำซิ่งไม่อาจผลิตด้วยตัวเองได้ เพราะไม่มีความสามารถเพียงพอแต่มีผู้เกี่ยวข้องที่อยู่เบื้องหลังคือ ผู้ที่เป็นครูสอนหมอลำซิ่งและเป็นทั้งเจ้าของสำนักงานหมอลำซิ่งเป็นผู้ผลิตเนื้อหาคือแต่งกลอนลำให้ ดังนั้นกลอนลำของหมอลำซิ่งที่เกี่ยวกับการพัฒนาหรือมีสาระก็จะเป็นไปตามกระแสหรือตามโอกาสพิเศษ เช่น แต่งตามหัวข้อการรณรงค์และการประชาสัมพันธ์ของรัฐบาลแต่ละสมัย หรือเวลาที่มีการประกวดหมอลำซิ่งในโอกาสต่างๆก็จะผลิตเนื้อหาให้มีสาระประโยชน์เพื่อให้ได้คะแนนตามกติกาการประกวด กลอนลำที่ผลิตโดยครูสอนหมอลำซิ่งนี้เรียกว่าเป็น “กลอนกลาง” หมายความว่าเนื้อหานี้ที่บรรจุไว้ในเอกสารประกอบการเรียนหมอลำซิ่งของสำนักหรืออาจารย์แต่ละแห่ง เป็นกลอนลำที่จะให้ลูกศิษย์ที่อยู่ในสังกัดคนใดเอาไปลำก็ได้ ไม่เป็นกลอนลำเฉพาะตัวของหมอลำซิ่งคนใดคนหนึ่ง

การผลิตเนื้อหาการแสดงของวงการหมอลำซิ่งที่เกิดขึ้นครั้งล่าสุดคือการจับโน้ตมาผสมนี่จนกลายเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของหมอลำซิ่งคือ “หมอลำสามมิติ” หรือ “หมอลำห้ามิติ” ตามแต่จะตั้งชื่อขึ้นมา ซึ่งจริงๆแล้วก็คือ การจำลองการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนมาเพียงแต่เป็นการทำให้เป็นฉบับย่อ ขนาดกะทัดรัดเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย ใช้คนน้อยกว่าหมอลำเรื่องต่อกลอนแต่โครงสร้างการแสดงเหมือนกับหมอลำเรื่องต่อกลอนทุกประการคือ ประกอบด้วยการแสดงที่มีนักร้องออกมาร้องเพลงลูกทุ่งและเพลงสตริง มีนางเครื่องออกมาเต้น แล้วก็เป็นการแสดงตลก จากนั้นก็มีหมอลำหลายคู่สลับกันออกมาลำและมาร้องเพลง ปิดท้ายด้วยการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน

เนื้อหาการแสดง(Content)ที่เป็นตัวตนของหมอลำซึ่งจริงๆนั้นไม่มีอะไรที่พอจะระบุได้ชัดเจนนอกจากความสามารถในการผสมผสานการแสดงต่างๆให้ผสมกันเข้าจนมีหน้าตาออกมาเป็นหมอลำพันทางที่กลายพันธุ์ไปแล้ว ดังนั้น สิ่งที่พอจะยืนยันยืนยันความเป็นเอกลักษณ์ชัดๆ ของหมอลำซึ่งจึงมีเพียงรูปแบบ(Format)ภายนอก ๒ ส่วนที่เห็นชัดคือ

๑.ตัวหมอลำซึ่งมักจะเป็นวัยรุ่นอายุไม่เกิน ๓๐ ปี มีรูปแบบการแต่งกายที่เป็นแบบฉบับตายตัว(Stereotype)คือหมอลำผู้ชายสวมกางเกงขาสั้น เสื้อเชิ้ตหรือเสื้อแขนยาวแบบต่างๆ บางคนก็เป็นเสื้อแจ็คเก็ต ส่วนหมอลำผู้หญิงสวมเสื้อแขนสั้น หรือเกาะอก หรือสายเดี่ยว กับกระโปรงบานหรือทรงแคบสีสดใส ขนาดสั้นเหนือเข่ามากน้อยต่างกัน สวมรองเท้าทอปีทูต หรือรองเท้าส้นสูง

๒.รูปแบบการจัดองค์ประกอบการแสดง อันได้แก่ ใช้นักร้องเดี่ยว มีนางเครื่องคอยเต้นประกอบเพลงของหมอลำแทบทุกเพลง การแสดงของหมอลำเน้นหนักที่การเต้นและร้องเพลง มีการลำบ้างเล็กน้อยและสิ่งที่ไม่ได้คือ หมอแคน ที่ทำหน้าที่เป่าแคนจริงๆ หรือบางคนอาจจะเพียงมาทำเหมือนเป่าแคนประกอบ พร้อมกับแสดงท่าทางการเต้นด้วยลีลาถึงอกถึงใจผู้ชมอยู่ข้างๆ หมอลำ

การคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำซึ่งมาแสดงนั้นเป็นการคัดเลือกเนื้อหาให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับความนิยมของผู้ชมตามยุคสมัยอย่างฉาบฉวยที่สุด กล่าวง่ายๆคือ การคัดเลือกที่จะนำเสนอเนื้อหาหรือจะเอาอะไรมาร้องมาลำให้ผู้ชมชมนั้น หมอลำซึ่งจะคัดเลือกโดยพิจารณาเพียงว่า “เพลงหรือกลอนลำนั้นกำลังดังหรือไม่” เป็นหลัก ไม่ได้ใช้หลักว่า การแสดงนั้นจะมีประโยชน์หรือให้คุณค่าทางศิลปะพอจะเอาอะไรมาเป็นเอกลักษณ์หรือเป็นการแสดงหลักของตัวเองต่อไปในอนาคต ดังนั้น หมอลำซึ่งจึงไม่มีกลอนลำหรือแนวทางการแสดงเป็นของตัวเองเหมือนหมอลำเรื่องต่อกลอน หรือหมอลำกลอนซึ่งเลย เหตุนี้หมอลำซึ่งจึงไม่มีแนวคิดหลักในการแสดงแต่ละครั้ง คือ เสนอความบันเทิงอะไรก็ได้ที่จะถูกใจตลาด (ตลาดของหมอลำซึ่งในที่นี้คือ เจ้าภาพที่มาจ้างและคนเมาที่มาขอเต้นหน้าเวที)

สิ่งที่สังเกตได้คือ เนื้อหาสารที่หมอลำซึ่งคัดเลือกมาแสดงก็คือเลือกเฉพาะเนื้อหาที่จะสร้างความสนุกสนานได้ นั่นคือ เพลงยอดนิยมและกลอนลำยอดนิยมในยุคสมัยนั้น มีมากน้อยเพียงใดก็จะนำมาร้องมาลำ บางครั้งเพลงเพียงเพลงเดียวหมอลำซึ่งก็สามารถร้องได้หลายๆ รอบหากมีคนขอพร้อมกับให้เงินรางวัล เพื่อสนองความต้องการของวัยรุ่นและวัยกลางคนที่รอเต้นหน้าเวทีเป็นผู้ชมเป้าหมายหลัก ดังนั้น ผู้ชมกลุ่มอื่น เช่น คนสูงอายุซึ่งอยากฟังหมอลำมากกว่าร้อง ก็อาจจะไม่ได้ฟังการลำ เหตุผลส่วนหนึ่งคือเพราะไม่ได้เงินทิปหน้าเวทีจากคนสูงอายุ และหมอลำก็ยังลำไม่เป็น หรือไม่ชำนาญพอที่จะลำให้คนฟัง

อีกส่วนหนึ่งที่หมอลำซึ่งจะคัดเลือกมาคือ ส่วนที่เป็นโครงสร้างการแสดง หมอลำที่เป็น “ท่าบังคับ” จริงๆมาแสดง เช่น ขึ้นต้นด้วยการไหว้ครู ต่อด้วยแนะนำตัวเองและกลอนอื่นๆบ้างเล็กน้อย เพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นหมอลำ แม้ว่าหมอลำซึ่งจะมีความพยายามรักษาขนบการลำบางส่วนเอาไว้แต่เนื่องจากกระแสดemandingของผู้ชมที่ขอเพลงตลาดมีมากกว่า หมอลำจึงต้องเอาความสนุกสนานเข้าว่าตามใจผู้ชม ดังที่หมอลำราตรี เล่าว่า

“ไหว้ครูนี้ขาดไม่ได้ ต้องมีอีกอย่างหนึ่งคือยกยอเจ้าภาพ ขอบคุณเจ้าภาพ อาจจะคืนหนึ่งมีนิทานสักเรื่องหนึ่งหน่อย ให้เขารู้เรื่องราวเก่ามีอะไรบ้าง ของเก่าๆก็ยังเหลืออยู่ แล้วก็กลอนศีลธรรม จริยธรรม เตือนให้คนทำคุณงามความดีขาดไม่ได้ อันนี้แม่แต่งเตรียมไว้ มันก็เลยอยู่ครั้งต่อครั้งกับเพลงตลาด นี่สำหรับของแม่นะ แต่คนอื่นแม่ไม่รู้ ถ้าเขาไม่มีคนมาแต่งกลอนให้เขาก็อาจจะใช้แต่เพลงตลาดก็ได้”

(หมอลำราตรี ศรีวิไล, สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

เนื้อหาหลักที่ปรากฏบนเวทีการแสดงของหมอลำซึ่งที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ตามที่ผู้วิจัยได้ติดตามสังเกตและลงนับจำนวนดูพบว่าเป็นเพลงตลาดมากที่สุด หากเทียบจำนวนสัดส่วนกลอนลำแท้ๆ กับเพลงตลาดแล้ว พบว่าเป็นเพลงตลาดมากกว่าครึ่งหรือเกือบทั้งหมดเป็นเพลงตลาด เพราะหลังจากการไหว้ครูและประกาศศรัทธาเจ้าภาพแล้ว หลังจากนั้นไปจนปิดการแสดง หมอลำซึ่งก็นำกลอนหรือเพลงดังๆ มาร้อง จนกว่าจะถึงช่วงสุดท้ายของการแสดงคือปิดท้ายด้วยการลำลา

การที่ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับเนื้อหาสาระที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะหมอลำซึ่งอยู่ในบริบทของยุคสมัยที่ผู้ชมต้องการเพียงความสนุกสนานชั่วครู่ชั่วยาม เป็นผู้ชมที่ไม่คิดอะไรมาก ไม่ต้องการความไพเราะหรือชื่นชมศิลปะในการลำ เพราะกลุ่มที่ไปจ้างหมอลำซึ่งมาแสดงนั้นคือกลุ่มวัยรุ่นหรือวัยกลางคนที่ต้องการความสนุก ดังนั้น เมื่อหมอลำซึ่งมาอยู่ในบริบทในสิ่งแวดล้อมของคนที่รักสนุก หมอลำจึงต้องพูด ต้องร้อง ต้องเต้น อย่างที่ผู้ชมต้องการ ดังนั้นผู้ชมที่มาชมจึงต้องทนดูบางอย่างที่ไม่ชอบ เช่น คนแก่อยากฟังลำแต่ก็ต้องทนดูการร้องเพลงที่ดูเหมือนจะไม่รู้จักของหมอลำซึ่ง

ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาอะไรก็ได้ที่ผู้ชมนิยมจึงกลายเป็นหลักเกณฑ์ใหม่ในการแสดงของหมอลำซึ่ง ที่จะสนใจเลือกเฉพาะเพลงที่กำลังเป็นที่นิยม แสดงเฉพาะสิ่งที่เห็นว่าแปลกใหม่ คัดเลือกเนื้อหาบางส่วนที่จำเป็นจริงๆ ไว้ และตัดเนื้อหาส่วนใหญ่ที่เป็นการลำทิ้งไป หมอลำซึ่งจึงได้ชื่อว่าเป็นหมอลำกลายพันธุ์อย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ เพราะความที่ไม่สามารถหาอะไรที่จะแสดงความเป็นตัวของตัวเองหรือเป็นหลักในการแสดงของตนเองได้

๒.๔.๔ การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำเรื่องต่อกลอน

ถ้าจะว่าถึงการปรับเปลี่ยนและพัฒนารูปแบบการแสดงนั้น นับว่า หมอลำเรื่องต่อกลอนใช้ระยะเวลาปรับเปลี่ยนมายาวนานกว่าหมอลำประเภทอื่นๆ และมีการปรับเปลี่ยนหลายๆ ด้านมากที่สุด ตั้งแต่หมอลำเรื่องต่อกลอนรับเอารูปแบบการแสดงมาจากดนตรีลูกทุ่ง เช่น น้ากลองซูด แอคคอร์เดียน และกีตาร์ ตลอดจนเครื่องเป่าของดนตรีสากลมาใช้ในการแสดงหมอลำแล้ว ยังมีปรับเปลี่ยนรูปแบบด้านอื่นๆ มาตลอด เช่น หางเครื่อง ซูดเสื้อผ้านักแสดง รูปแบบของเวที เครื่องเสียง ไฟประดับเวที

การปรับเปลี่ยนอีกด้านหนึ่งที่สำคัญคือ การปรับเปลี่ยนด้านเนื้อหาที่ใช้ทั้งในการแสดง และเนื้อหาการลำจากเดิมในสมัยก่อนที่เริ่มมีหมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำทุกคณะในสมัยก่อนนั้นจะผลิตเนื้อหาการแสดงก็ใช้รูปแบบเรื่องเก่าที่เล่ามาแต่โบราณเป็นหลัก เช่น วรรณกรรมพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก และใช้การลำประกอบแคนล้วนๆ ไม่มี การร้องเพลง มาผสม พอมาถึงปัจจุบันก็ปรับมาเป็นการผลิตเนื้อหาแบบใหม่ ให้เป็นโครงเรื่องในบริบทของปัจจุบันมากขึ้น ตัวละครไม่ใช่ยุคโบราณแบบเจ้าชาย เจ้าหญิง พระยา มเหสี นางสนมฤๅษี หรือพระอินทร์ อีกต่อไป แต่เป็นตัวละครสมัยใหม่ เช่น เศรษฐี กำนัน ตำรวจ พ่อค้า นักเรียน อาเลี้ย เป็นต้น มีการคัดเลือกเอาเนื้อหาบางอย่างที่ทำให้การดำเนินเรื่องที่ยืดยาดออกไป เช่น ชมสวน เดินทาง แล้วใส่เนื้อหาใหม่เข้าไปแทน เช่น กลอนตลาด

การที่หมอลำเรื่องต่อกลอนอยู่ในยุคของการแข่งขัน ทั้งแข่งกับสื่อมวลชนและแข่งกับหมอลำด้วยกัน อันเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะต้องทำเพื่อความอยู่รอดนี้เองที่สัมพันธ์กับการผลิตเนื้อหา เพราะหากจะต้องอยู่ในสังคมยุคใหม่ซึ่งผู้ชมอยากชมการแสดงหมอลำที่ดูยิ่งใหญ่และอลังการด้วยรูปแบบที่เป็นความบันเทิงมากกว่าต้องการความจริงจังหรือมีสาระของเรื่อง หมอลำต้องเปลี่ยนเนื้อหาการแสดงให้สอดคล้องกับความต้องการและรสนิยมของผู้ชม ดังนั้น ในการผลิตเนื้อหาเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม หมอลำเรื่องต่อกลอนจึงให้ความสำคัญกับการผสมผสานเนื้อหาการแสดงหลายๆ อย่างเข้าด้วยกันให้ผู้ชมได้ดูอย่างหลากหลายมากที่สุด หมอลำเรื่องต่อกลอนจึงเป็นเหมือนห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ที่มีการลงทุนสูง ออกแบบพื้นที่ที่ใช้แสดงสินค้า(เวที)ให้ใหญ่โต มีรูปลักษณะที่น่าสนใจ มีสินค้าหลากหลายให้ได้เลือกชม สินค้าเหล่านั้นคือ การแสดงบนเวที มีทั้งการร้องเพลง มีชุดการแสดงของหางเครื่อง มีตลก และลำเรื่องต่อกลอน

ลักษณะการสร้างเนื้อหาอีกอย่างหนึ่งของหมอลำเรื่องต่อกลอนคือ การแสดงหมอลำเรื่องให้มีแนวทางเป็นเอกลักษณ์ของตัวเองอย่างชัดเจน เพราะส่วนนี้เป็นส่วนที่ชี้ชัดว่าคณะนั้นๆ ต่างจากคณะอื่นอย่างไร เป็นต้นว่าบางคณะมักจะเล่นเรื่องแนวใหม่ที่ดำเนินเรื่องตามบริบทสังคมยุคใหม่ เป็นแนวละครชีวิต รักโคกตลกเศร้า ก็จะแสดงเฉพาะเรื่องแนวนี้ เช่น คณะ

เสียงอีสาน แสดงเรื่อง *ฮอยบุ่นแดง, เงากรรม, วงเวียนชีวิต, ฮอยป่านดำ* ส่วนบางคนจะมักจะเล่นเรื่องแนวเก่าซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านและนิทานชาดก หรือเรื่องในวรรณคดี ก็จะแสดงเฉพาะเรื่องแนวนี้ เช่น คณะเพชรสีคราม แสดงเรื่อง *สุวรรณสาม, นางนกกกระจาบ* คณะเพชรอุบล แสดงเรื่อง *ท้าวสุวรรณหงษ์, นางแดงอ่อน* คณะหนูภาววิเศษศิลป์ แสดงเรื่อง *กำพร้าผีน้อย, อีเหินา* คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ เล่นเรื่อง *แก้วหน้าม้า* *เรื่องรามเกียรติ์* เป็นต้น นั่นคือ แต่ละคณะก็จะมีแนวเรื่องการแสดงที่ถนัดเฉพาะของตน

ทวนทอง ผ่านวงศ์ เจ้าของและผู้จัดการหมอลำคณะหนูภาววิเศษศิลป์ ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำเรื่องว่า

“หลักการเลือกเรื่องมาลำเรื่อง ขึ้นอยู่กับแนวของคณะ ถ้าเป็นแนวเรื่องใหม่ๆ แนวผู้หญิงผัวๆเมียๆ คณะเขาไม่เคยเล่น เรื่องเราเลยไปผูกพันกับเรื่องแบบเก่าๆในนิทาน คือถ้าเราได้เรื่องในแนวที่เรถนัด เราก็จัดการแปลงเรื่องได้ง่าย เพราะคุ้นเคยกัน โดยเฉพาะตัวหมอลำ ถ้าเปลี่ยนแนวไปก็จะปรับตัวได้ลำบากหน่อย เพราะตัวหมอลำเราไม่ถึงกับว่าความสามารถสูง แค่ธรรมดาๆ เช่น เรื่องอีเหินา ซ้อมยาก เพราะจำชื่อยาก ก็ยังเล่นไม่ได้ดี”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์, สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

ส่วนการคัดเลือกเนื้อหานั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนใช้การคัดเลือกเนื้อหาามาแสดงเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ชมที่เปลี่ยนไปตามสมัยนิยม เพราะในความเป็นจริง การแสดงที่ผู้ชมสนใจมากที่สุดคือช่วงการร้องเพลง ดังนั้น ถ้าหากร้องเพลงเด่นโชว์ดี ตลกดี คนก็นิยมมาก หมอลำจึงต้องสรรหาเพลงใหม่ๆ หามุขตลกใหม่ๆ มาเล่นเสมอเพื่อเอาใจผู้ชม แม้บางคนจะมีกลอนลำที่แต่งเองของหมอลำในคณะ แต่ถ้าหากยังไม่ดัง คนยังไม่รู้จัก แม้เล่นไปคนก็ไม่ชอบ

“ถ้าเราใช้เฉพาะกลอนของเรา ไม่เล่นเพลงตลาด คนดูก็ว่าเราเล่นไม่ดี เขาว่าเพลงนั้นก็มี เพลงนี้ก็มี นี่คือการเข้าใจของคนดู แต่เขาไม่เข้าใจหรือว่าเพลงนี้เป็นของเราเอง ขนาดหมอลำใหญ่ๆยังต้องเล่นกลอนตลาดที่กำลังดังๆ อย่างเสียงอีสาน(หมอลำที่ได้ชื่อว่าคณะใหญ่ที่สุดในโลก ปี ๒๕๔๕)ก็ยังต้องลำกลอน“จบหลอย” (กลอนลำของเฉลิมพล มาลาคำที่กำลังเป็นที่นิยมในช่วงนั้น) เพราะคนดูเขาขอ ไม่เล่นไม่ได้ ทุ้งๆที่กลอนลำดังๆของเสียงอีสาน ก็มีไม่ใช่น้อยๆ เราเองก็ต้องเล่นอย่างเพลงแฟนจำของเบิร์ด เมื่อคืนก็เพิ่งเล่นเป็นครั้งแรก เราต้องเล่นไว้เลยเพลงดังๆ ไม่งั้นคนดูก็ขอเหมือนเดิม เพราะเพลงมันกำลังดัง”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์, สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

ส่วนช่วงการแสดงการลำเรื่องต่อกลอนนั้น หมอลำมีการผลิตเนื้อหาอยู่ ๒ ลักษณะคือ

๑.ผลิตซ้ำเนื้อหาเดิมที่เคยใช้แสดงตามสมัยก่อน แต่มีการดัดแปลงให้สั้นลง เพื่อให้เหมาะกับเวลา คัดเลือกเนื้อหาโดยการเอาเนื้อเรื่องแบบหมอลำสมัยเก่า เช่น เรื่องนิทานพื้นบ้าน เรื่องในวรรณคดี ตำนานต่างๆ มาผสมผสานกับเนื้อหาการแสดงใหม่ๆ เข้าไปมากๆ เช่น มีสัดส่วนของการลำเดิน ลำเต้ย และเพลงตลาด ที่มีจังหวะสนุกๆ เพิ่มมากขึ้น ลดความเข้มข้นด้านสาระลงจนเหลือน้อยกว่าอดีต(ทำให้การลำเรื่องจริงๆ สั้นลง) ไม่เน้นความสมจริงของการแสดงอารมณ์ แต่เอาเพลงและการแสดงสลับฉากในขณะที่แสดงหมอลำเรื่องมาผสมเพื่อที่จะดึงดูดให้ผู้ชมอยู่ดูหมอลำได้ เช่นที่นายทวนทอง ผ่านวงศ์ เจ้าของและผู้จัดการหมอลำคณะหนูการวิเศษศิลป์ ให้สัมภาษณ์เรื่องรสนิยมและกลุ่มเป้าหมายของหมอลำเรื่องต่อกลอนสมัยนี้ว่า

“ในสคริปต์ เราวางแผนไว้แล้วว่าต้องให้ทั้งสองอย่าง เรื่องก็ต้องเล่นให้เป็นเรื่องเป็นราว ต้องมีตลกประกอบก็เป็นลักษณะของหมอลำอยู่แล้ว สมัยก่อน คนแก่มาดูหมอลำเยอะ พอหมอลำเล็ก มีแต่คราบน้ำมากกับชานหมากเต็มลานวัด แต่ทุกวันนี้ พอหมอลำเล็ก มีแต่กระป๋องเปียร์ ขวดเปียร์เต็มลานวัด เมื่อกินเปียร์เขาอยู่ได้เพราะอะไร อยู่ได้เพราะความสนุก มีดนตรี ต้องได้ออกอาการสนุกสนาน คือถ้าเราเอาใจคนดูได้ เขารู้สึกว่าได้สนุก เราก็ได้คะแนนแล้ว ก็เลยจัดให้ได้ทั้งสองอย่างว่าให้สนุกเป็นหลัก ให้การดำเนินเรื่องเป็นรอง”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์,สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

๒.การผลิตเนื้อหาขึ้นมาใหม่ คือการแต่งเรื่องขึ้นมาใหม่นั้นเอง การแต่งเรื่องของหมอลำเรื่องนี้จะเป็นการนำเอาโครงเรื่อง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นเหตุการณ์ที่คนให้ความสนใจเพราะร่วมสมัยกับการดำเนินชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน โดยมากจะเกี่ยวกับเรื่องผัวๆเมียๆ การชิงดีชิงเด่น การอิจฉาริษยาระหว่างคนในเครือญาติ หรือเรื่องเกี่ยวกับลูกเขย พ่อตา แม่ยาย แม่ผัวลูกสะใภ้ และเรื่องวุ่นวายในครอบครัว หรือหยิบยกเอาเหตุการณ์ร่วมสมัยที่มักจะพบได้ในสังคมมาผลิตเป็นกลอนลำ เช่น คนรวยส่งลูกไปเรียนแล้วเกเร เรียนไม่จบกลายเป็นอันธพาล ก่อความเดือดร้อนให้สังคม ในขณะที่ลูกคนจนกลับได้ดี เรื่องคนรวยและมีอิทธิพลรังแกคนยากจน สุดท้ายคนรวยก็ประสบความหายนะ ฯลฯ เรื่องเหล่านี้ เมื่อผลิตขึ้นมาแล้ว ก็ยังผสมกับรูปแบบการนำเสนอแบบดั้งเดิม คือ ใช้การลำเป็นการดำเนินเรื่อง ส่วนที่เพิ่มเข้าไปใหม่ก็จะคล้ายกับการผลิตเนื้อหาแบบแรก คือ การใช้การลำเดินกลอนที่มีจังหวะเร้าใจ ผสมกับเพลงตลาดที่กำลังดังในช่วงนั้นเข้าไปในเนื้อเรื่องมากๆ แม้จะไม่เกี่ยวกับการดำเนินเรื่องก็ตาม

นอกจากเนื้อเรื่องการลำแล้ว ยังมีเนื้อหาอีกอย่างหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการลำเรื่องต่อกลอนที่จะขาดเสียไม่ได้เพราะต้องอยู่กับการลำเรื่องตลอดเวลา คือเสียงดนตรีคลอประกอบการลำ หมอลำเรื่องในสมัยก่อนนั้น มีเฉพาะเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่เป็นหลัก คือ แคน ซอ และพิณเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีเครื่องดนตรีไฟฟ้าแล้ว ทำให้หมอลำหลายๆคณะเลิกใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านไป โดยมีเหตุผลคือ หานักดนตรีที่มีฝีมือเป่าแคน เล่นซอ เล่นพิณได้

ยาก ในขณะที่ใช้คีย์บอร์ดนั้นสะดวกกว่า แม้ว่าจะขาดความละเอียดละไม่ไปก็ยอม ทำให้อรรถรสของหมอลำเรื่องเปลี่ยนไปอย่างมาก กรณีการเปลี่ยนองค์ประกอบเนื้อหาการแสดงเช่นนี้ นายทวนทอง ผ่านวงศ์ ให้สัมภาษณ์ว่า

“แต่ก่อน แคน ซอ มีหมดในการใช้ประกอบการลำ แต่ต่อมาขาดบุคลากร ขาดแล้วก็หาไม่ได้ ก็เลยใช้คีย์บอร์ดแทน แต่น้อยนะที่จะมีคนถามหาพิณหาแคน จริงๆจะหาแคนมาก็พอจะหาได้ แต่จะเป็นการเพิ่มภาระเราขึ้นมา ก็มีคนมาแนะนำอยู่นะว่า มันไม่เป็นแบบโบราณ ไม่เป็นแบบดั้งเดิม ความรู้สึกผมจริงๆก็อยากได้นะแคน อยากให้มีซอด้วยเข้าไป เพราะเวลาเล่นประกอบการลำแล้ว มันให้อารมณ์อีกแบบหนึ่ง เป็นอารมณ์แบบเก่าๆ”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์,สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

“แคนนี้เริ่มหายมานานแล้วนะ ช่วงหมอลำแข่งกัน หางเครื่องเยอะ ๆ ใครก็อยากใหญ่อยากเด่นแล้วแคนก็จะเริ่มหาย เพราะมันแพงเยอะไม่ได้เป่า จ้างมาก็เสียเงิน ๕๐๐ เหย ๆ ก็เลยเลิกจ้างไป เกิดจากเจ้าของคณะและเกิดจากคนฟังอีก มันร้องเพลงบอยเกินไปด้วยหมอลำไม่ได้เป่า คนเป่าแคนมันไม่ได้หลายเพลงเหมือนดนตรีเขา ก็เป่าได้แค่ตอนลำ แคนนี้ ๑๐ คน ก็ ๑๐ เสียงนะ มันจะไม่มีเสียงเดียวเหมือนพวกหมอลำ อย่างหมอลำร้องเพลงนี้ก็ขึ้นคีย์นั้น ร้องเพลงนั้นก็ขึ้นคีย์นี้ พวกดนตรีแย่งไป มันก็เป็นลักษณะนี้หมอลำก็เลยไม่ได้จ้าง แต่ก่อนแม่มีซอ มีพิณ มีหมดทุกอย่าง มาใส่ดนตรีพื้นบ้านหนัก ตอนลำเรื่องขุนนางอ้วนโด่งดัง ช่วง พ.ศ. ๒๕๐๙ - ๒๕๑๒ เมื่อช่วง ๓๐ กว่าปีมาแล้ว”

(วันดี พลทองสถิตย์,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

ตารางเปรียบเทียบการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารมาใช้ของหมอลำ

ประเภทหมอลำ	ลักษณะการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารมาใช้
หมอลำกลอน	ในการผลิตเนื้อหาสาร เนื่องจากหมอลำกลอนได้เรียนรู้เรื่องราวและกลอนลำแบบดั้งเดิมจากครูอาจารย์ และได้อยู่ในบริบททางสังคม สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมแบบเก่า มีความคิดความเชื่อแบบโบราณ ความสนใจของหมอลำจึงผูกพันอยู่กับเรื่องทางโลกและทางธรรมที่ตนเองคุ้นเคยดังได้กล่าวมาแล้ว เมื่อหมอลำจะแต่งกลอนลำก็จะแต่งให้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับแนวที่ตนเองถนัด โดยเฉพาะครูหมอลำหลายคนในอดีตเป็นทั้งชาวไร่ชาวนา เคยผ่านการบวชเรียนมาก่อน จึงแต่งกลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องวิถีชีวิตของชาวนาชาวไร่ การพูดถึงวิถีชีวิตที่คุ้นเคย มีความสัมพันธ์หรือใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้ชมวัยกลางคนถึงวัยอาวุโส เช่น หลักธรรมคำสั่งสอน ชาดก เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา นิทานพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ตลอดจนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ ชมดงชมนกชมไม้ ตนเอง ต่อมาในยุคปัจจุบันที่มีการสื่อสารมวลชนเจริญขึ้น หมอลำกลอนได้รับรู้เรื่องราวความเป็นไปของสังคมมากขึ้น หมอลำกลอนจึงได้นำเนื้อหาเรื่องราวของฝ่าย

	ราชการที่จะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมมาช่วยประชาสัมพันธ์ ช่วยเผยแพร่ ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสารเพื่อนำมาเสนอของหมอลำกลอนนั้น น่าสังเกตว่า หมอลำกลอนจะไม่เลียนแบบหรือนำสิ่งที่เป็นความสนุกสนานแบบคนรุ่นใหม่มาใช้ในการลำของตน ไม่ว่าจะเป็นการร้องเพลง การเต้น และจะไม่กล่าวหรือบรรยายสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่ใช่ คำพูดหรือศัพท์ที่แปลกใหม่ เพราะทั้งตัวหมอลำและกลุ่มผู้ฟังหมอลำกลอนต่างก็ไม่คุ้นเคย หมอลำกลอนจะเลือกเฉพาะเนื้อหาส่วนที่ตัวเองได้เรียนมาตามแบบแผนและส่วนที่เป็นความสนุกสนานแบบชาวบ้าน เช่น เรื่องล้อเลียนและเรื่องเสียดสีบุคคลในสังคมใกล้ตัว เช่น พระเถรเถรซี มีทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเพศ ซึ่งเป็นธรรมชาติของสื่อพื้นบ้านอยู่แล้ว การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำกลอนนั้นเป็นการผลิตซ้ำเนื้อหาบางส่วนที่ตกทอดกันมาตั้งแต่อดีต และก็ยังมีการคัดเลือกเอาเนื้อหาเหล่านั้นมาใช้สำหรับคนที่คุ้นเคยกับเนื้อหาเหล่านั้นซึ่งยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เช่น ผู้อาวุโสและวัยกลางคนบางกลุ่มที่ยังชื่นชอบการฟังหมอลำกลอน เพียงแต่เนื้อหาสารเหล่านั้นบางอย่างก็ไม่ใช่สิ่งที่ต้องการหรือไม่มีความจำเป็นแล้วสำหรับสังคมยุคที่ผู้ชมมีการเรียนรู่มากขึ้น แต่บางอย่างที่เป็นเรื่องเก่าแก่ก็ยังคงเป็นประโยชน์สำหรับคนรุ่นใหม่ เช่น เรื่องทางประวัติศาสตร์ ตำนาน ซึ่งใช้เป็นข้อมูลสำหรับการเปรียบเทียบหรือใช้อ้างอิงที่มาได้
หมอลำกลอนซึ่ง	เนื้อหา ยังคงใช้เนื้อหาเดิมเป็นส่วนใหญ่คือ กลอนลำหลาย ๆ กลอนยังเป็นกลอนลำ เดิมที่สืบทอดมาจากหมอลำกลอน โดยเฉพาะกลอนลำที่เป็นขนบการลำ เช่น กลอนลำไหว้ครู กลอนลำประกาศศรัทธา และกลอนลำลา เพียงแต่บางเนื้อหาก็นำมาปรับจังหวะใหม่เพื่อให้ลำให้เข้ากับดนตรีใหม่ที่เร็วขึ้นได้ ถ้าจะเรียกเป็นภาษาสากลก็น่าจะเหมือนกับการรีมิกซ์ (Remix) การทำเช่นนี้มีผลดีคือ ทำให้เนื้อหา กลอนลำแบบหมอลำกลอนยังคงอยู่ต่อไป มีการคัดเลือกเนื้อหา ๒ ลักษณะ โดยกลอนลำเอามาเฉพาะกลอนที่สามารถใช้ลำแบบเร็ว ๆ เอาไว้เป็นส่วนมาก เช่น กลอนเดินดง กลอนลำเต้ย กลอนเกี้ยว พาราสี กลอนนิทาน และกลอนลำที่เอาไว้ลำให้คนสูงอายุฟังก็จะยังคงไว้ เช่น ลำล่องซึ่งมีทำนองช้า ๆ เนิบ ๆ และกลอนลำลา นอกจากนี้ก็ยังมีการผลิตเนื้อหา กลอนลำขึ้นมาใหม่คือ แต่งกลอนลำขึ้นมาใหม่ให้มีทำนองเร็วขึ้นตามทำนองและจังหวะที่กำลังได้รับความนิยม เช่น ลำเดินลำเต้ย เพื่อใช้กับดนตรีสมัยใหม่ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีสากล ในการผลิตเนื้อหาสารนั้น หมอลำกลอนซึ่งนำแบบแผนการแต่งกลอนลำแบบดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนมาใช้ เช่น ยังแต่งกลอนลำเต้ย ลำทางสั้น ลำเดิน เช่นเดิม แต่ปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้มีใจความเกี่ยวข้องกับสังคมยุคใหม่มากขึ้น เช่น แทนที่จะเป็นลำเดินชมดง ชมนก ชมไม้ ก็เป็นลำเดินเรื่องชีวิตคนยุคใหม่ การไปทำงานเมืองหลวง เรื่องรัก ๆ ใคร ๆ ของหญิงชาย ฯลฯ แล้วใส่จังหวะใหม่ให้เข้ากับดนตรีสากลโดยเพิ่มจังหวะให้สนุกสนานมากขึ้น

	กระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนซึ่งนั้น จะเริ่มมีการเลียนแบบหรือนำสิ่งที่มีความบันเทิงแบบคนรุ่นใหม่มาประยุกต์และปรับให้เข้ากับการลำแบบดั้งเดิมของตน โดยเฉพาะรูปแบบที่มาจากสังคมตะวันตก เช่น การนำเครื่องดนตรีสากลมาใช้ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังคงคัดเลือกเอาเนื้อหาบางส่วนที่เป็นแบบเดิมเอาไว้เพื่อรักษาขนบการลำบางอย่าง เช่น กลอนลำทางยาวประกอบแคนเพื่อให้ถูกใจคนสูงอายุ พร้อมกับมีการสร้างสรรค์และผลิตงานใหม่ๆ ให้เป็นที่ถูกใจผู้ชมหลายกลุ่มมากขึ้น
หมอลำซิ่ง	การผลิตเนื้อหาของหมอลำซิ่งนั้น ตัวหมอลำซิ่งไม่อาจผลิตด้วยตัวเองได้ เพราะไม่มีความสามารถเพียงพอแต่มีผู้เกี่ยวข้องที่อยู่เบื้องหลังคือ หมอลำที่เป็นครูสอนหมอลำซิ่ง เป็นผู้ผลิตเนื้อหาคือแต่งกลอนลำให้ เนื้อหาในการแสดงจึงใช้เพลงตลาดมากกว่าการลำกลอนลำที่เป็นของตัวเอง ส่วนกลอนลำของหมอลำซิ่งที่เกี่ยวกับการพัฒนาหรือมีสาระก็จะนำไปตามกระแสหรือตามโอกาสพิเศษ เช่น แต่งตามหัวข้อการรณรงค์และการประชาสัมพันธ์ของรัฐบาลแต่ละสมัย หรือเวลาที่มีการประกวดหมอลำซิ่งในโอกาสต่างๆ ก็จะผลิตเนื้อหาที่มีสาระประโยชน์เพื่อให้ได้คะแนนตามกติกาการประกวด การผลิตเนื้อหาการแสดงของวงการหมอลำซิ่งที่เกิดขึ้นครั้งล่าสุดคือการจับโน้ตมาผสมนี่จนกลายเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของหมอลำซิ่งคือ “หมอลำสามมิติ” หรือ “หมอลำห้ามิติ” ตามแต่จะตั้งชื่อขึ้นมา ซึ่งจริงๆ แล้วก็คือ การจำลองการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนมา เพียงแต่เป็นการทำให้เป็นฉบับย่อ ขนาดกะทัดรัดเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย การคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำซิ่งมาแสดงนั้น ส่วนหนึ่งที่หมอลำซิ่งจะคัดเลือกมาคือ ส่วนที่เป็นโครงสร้างการแสดงหมอลำที่เป็น “ท่าบังคับ” จริงๆ มาแสดง เช่น ขึ้นต้นด้วยการไหว้ครู กลอนแนะนำตัวเอง กลอนอื่นๆ บ้างเล็กน้อยและกลอนลำลา เพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นหมอลำ นอกจากนั้นก็เป็นคัดเลือกเนื้อหาให้สอดคล้องกับค่านิยมของผู้ชมตามยุคสมัยอย่างฉาบฉวยที่สุด กล่าวง่าย ๆ คือ การคัดเลือกที่จะนำเสนอเนื้อหาหรือจะเอาอะไรมาร้องมาลำให้ผู้ชมชมนั้น หมอลำซิ่งจะคัดเลือกโดยพิจารณาเพียงว่า “เพลงหรือกลอนลำนั้นกำลังดังหรือไม่” และ “ร้องลำแล้วเด่นสนุกหรือไม่” เป็นหลัก ไม่ได้ใช้หลักว่า การแสดงนั้นจะมีประโยชน์หรือให้คุณค่าทางศิลปะ ดังนั้น หมอลำซิ่งจึงไม่มีกลอนลำหรือแนวทางการแสดงเป็นของตัวเองเหมือนหมอลำเรื่องต่อกลอน หรือหมอลำกลอนซิ่ง เนื้อหาสารที่หมอลำซิ่งคัดเลือกมาแสดงก็คือเลือกเฉพาะเนื้อหาที่จะสร้างความสนุกสนานได้ นั่นคือ เพลงยอดนิยมและกลอนลำยอดนิยมในยุคสมัยนั้น มีมาน้อยเพียงใดก็จะนำมาร้องมาลำ บางครั้งเพลงเพียงเพลงเดียวหมอลำซิ่งก็สามารถร้องได้หลายรอบหากมีคนขอพร้อมกับให้รางวัล

หมอลำเรื่อง	มีการผลิตซ้ำเนื้อหาเดิมที่เคยใช้แสดงตามสมัยก่อน แต่มีการปรับเปลี่ยนด้านเนื้อหาที่ใช้ในการแสดงช่วงลำเรื่อง โดยดัดแปลงให้สั้นลงเพื่อให้เหมาะกับเวลาคัดเลือกเนื้อหาโดยการเอาเนื้อเรื่องแบบหมอลำสมัยเก่า เช่น เรื่องนิทานพื้นบ้าน เรื่องในวรรณคดี ตำนานต่างๆ มาผสมผสานกับเนื้อหาการแสดงใหม่ๆ เข้าไปมากๆ เช่น ในขณะลำเรื่องก็มีการแทรกการลำเดิน ลำเต้ย และเพลงตลาด ที่มีจังหวะสนุกๆ เพิ่มมากขึ้น จากแต่ก่อนที่จะมีเฉพาะตอนเช้าและออกจาก ปัจจุบันมีการผลิตเนื้อหาแบบใหม่ ให้เป็นโครงเรื่องในบริบทของปัจจุบันมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและรสนิยมของผู้ชม จากสมัยก่อนที่หมอลำเรื่องต่อกลอนเริ่มต้นลำเป็นเรื่องเลยก็เปลี่ยนมามีการแสดงเลียนแบบวงดนตรีลูกทุ่งก่อนคือ เดินโชว์เปิดฉาก ในเนื้อเรื่องการลำก็มีการคัดเลือกเอาเนื้อหาบางอย่างที่ทำให้การดำเนินเรื่องที่ยืดยาดออก เช่น กลอนลำแบบซ้ำๆ แล้วใส่เนื้อหาใหม่เข้าไปแทน เช่น กลอนตลาดที่มีจังหวะเร็ว แล้วลดความเข้มข้นด้านเรื่องราวลงจนเหลือน้อยกว่าอดีต(ทำให้การลำเรื่องจริง ๆ สั้นลง) ดังนั้น ในการผลิตเนื้อหาเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ชม หมอลำเรื่องต่อกลอนจึงให้ความสำคัญกับการผสมผสานเนื้อหาการแสดงหลายๆ อย่างเข้าด้วยกันให้ผู้ชมได้ดูอย่างหลากหลายมากที่สุด เช่น มีทั้งการร้องเพลง มีชุดการแสดงของหางเครื่อง มีตลก และลำเรื่องต่อกลอน การคัดเลือกเนื้อหานั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนใช้การคัดเลือกเนื้อหา มาแสดงเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ชมที่เปลี่ยนไปตามสมัยนิยม เพราะในความเป็นจริง การแสดงที่ผู้ชมสนใจมากที่สุดคือช่วงการร้องเพลงและการแสดงตลก ดังนั้น ถ้าหากร้องเพลงเดินโชว์ดี ตลกดี คนก็นิยมมาก หมอลำจึงต้องสรรหาเพลงใหม่ๆ หามุขตลกใหม่ๆ มาเล่นเสมอเพื่อเอาใจผู้ชม

๒.๕ เนื้อหาสารของหมอลำที่มีแนวคิดแฝง

การวิเคราะห์ส่วนนี้เป็นการพิจารณาว่าในเนื้อหาสารของหมอลำนั้นมีแนวคิดที่เกี่ยวกับการพัฒนาหรือมีแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างที่คุณวิชัยได้ให้คำนิยามเอาไว้อย่างไรบ้าง

การที่คุณวิชัยยกเนื้อหาสารของหมอลำที่มีแนวคิดแฝงมากล่าวถึงนี้ มีส่วนเกี่ยวข้องกับกลยุทธ์สาระบันเทิงโดยตรงคือ การสร้างเนื้อหาให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาแทรกอยู่เป็นกลยุทธ์การสร้างความแนบเนียน ความลื่นไหลและจดจำได้ง่าย อันเป็นหลักสำคัญของสาระบันเทิง เป็นกลยุทธ์การสร้างความเข้าใจแบบชาวบ้านด้วยภาษาของชาวบ้านเพราะถ้าเป็นการพูดเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาหรือมีแนวคิดเรื่องการพัฒนาด้วยปากเปล่า ไม่ได้ใช้กลอนลำนั้น ก็จะทำให้ดูจืดชืด ไม่มีชีวิตชีวา ไม่มีความน่าสนใจ แต่เมื่อใส่จังหวะกลอนลำเข้าไป ทำให้เนื้อหาที่เป็นเรื่องน่าเบื่อเพราะคนอาจจะได้ยินซ้ำๆ ซากๆ ก็อาจจะเปลี่ยนแนวใหม่ ทำให้มีความแปลกหูออกไป การแทรกเนื้อหาสารที่มีแนวคิดแฝงเกี่ยวกับการพัฒนานั้นจะทำให้ผู้ฟังได้ซึมซับเอาเนื้อหาเข้าไปโดยอัตโนมัติ อย่างน้อยเนื้อหาเช่นนี้ในกลอนลำก็มีส่วนช่วยในการกระตุ้นเตือนให้ระลึกได้

ประเด็นนี้ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างเพียงกลอนลำที่แสดงให้เห็นการแสดงแนวคิดและสัญลักษณ์บางอย่างเกี่ยวกับการพัฒนาเอาไว้ เท่าที่พอจะให้เห็นเป็นตัวอย่างเท่านั้น เพราะจริงๆ แล้วกลอนลำที่มีเนื้อหาเช่นนี้นั้นมีจำนวนมาก แนวคิดที่แฝงอยู่ในกลอนลำเท่าที่คุณวิชัยพบนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับประเด็นต่างๆ ดังนี้

๑. ในกลอนลำสะท้อนให้เห็นแนวคิดเรื่องการให้ความสำคัญของรัฐบาลในฐานะผู้นำในการพัฒนาเสมอ การแสดงการสนับสนุน ยกย่องรัฐบาลอย่างชัดเจนนั้นมีความหมายโดยนัยว่า หมอลำให้ความสำคัญและเป็นแนวร่วมกับฝ่ายรัฐบาลมาก ทั้งยังวางใจในการบริหารงานโดยรัฐบาลทุกอย่าง ถึงขนาดว่าแต่ละยุคนี้รัฐบาลมีนโยบายหรือแนวคิดอะไร หมอลำก็เห็นดีเห็นงามตามไปด้วยเสมอ แสดงให้เห็นว่าหมอลำก็อาจถูกโน้มน้าวและชักจูงให้เป็นกระบอกเสียงของฝ่ายรัฐบาลได้ เช่น **กลอนลำของหมอลำจุ่มทอง เสียงเสน่ห์**

“ไผ่ผู้ฟังลำซ่อย ขอขอบคุณผู้เรื่อง ทางระบบการเมือง รัฐบาลชุดนี้ ดีแล้วเพิ่นฝ่าฟัน พวกผู้แทนทางฝ่ายด้านเพิ่นนั้น กะหันส่งสามัคคี ดีคือกันหมอลำรับรองว่าดีได้
นายกชวน หลีกภัยใจกะหนักเทิงแน่น แสนละมุนละไมเทียง
เศรษฐกิจการเมืองพวม(กำลังจะ) กำลังสิเฟื่อง พูฟัง(เฟื่องฟู)โด่งดัง
อุตสาหกรรมหลายๆ อย่างเพิ่นกะตั้ง หวังเพื่อชนบท
ให้เฮามีงานทำและให้มีเงินใช้ ไทยจักดีไปหน้า รอเวลาจักหว่าง(สักคราว)

ดาวเทียมไทย ไทยพวมเห็ดขึ้นค่างเทิงฟ้าสิ้นเขา
 ชาติประเทศเฮาสีก้าวผ่านเข้า ถึงยุคอารยะ อีกรบดินปานไต้ละ แน่นอนหมอลำว่า
 หลายชาติหลายภาษาตั้งแต่เขาอยากเข้า เมืองเอาไหลหลัง
 เงินดีเหลือในคลัง รัฐบาลกะสิได้ ไซ้ตู้แบ่งปัน คำที่ว่า “พัฒนา” นั้นมันกะช่วยกันหมด
 รัฐบาล ชำราชการ ประชาชนชาติไทยเอาใจร่วม พลังรวมกันได้ สามัคคีพาดีเด่น
 ประชาชนเฮาเป็นเจ้าของระเทศชาติข้า ทำร่วมรัฐบาล...”

กลอนลำของหมอลำเทวี บุตรตัว

“...เดี๋ยวนีประเทศไทยกำลังสีก้าวหน้า เจริญขึ้นกว่าเดิม ตั้งแต่เริ่มจัดระเบียบสังคม ให้เหมาะสมกับยุคพัฒนาเต็มที่ ตั้งแต่มีโครงการจัดระเบียบ เทียบกับคราวแต่กี้ ดีขึ้นกว่าหลาย ต่อไปนี่น้องอ้ายสิพออยู่พอกิน ท่านทักษิณคนจริงสั่งจัดการตั้ง ไฟที่ยังมีนี้รุ่งรังค่างอยู่ ท่านทักษิณเป็นผู้ให้หยุดพักนี้ไว้หาแล้วจั่งค่อยแทน คนในทีป่วนแคว้นซมขึ้นยินดี ไผ่มีทุนรอนค้าขายยืมได้ ไผ่ที่มีทุนรอนไปค้าหากำไรได้ง่าย จั่งสิมีเงินจ่ายหนี้สินที่ปักไว้ ททยอยใช้บดิน ปีสองปีกะสิพ้นเงินดอกที่ยืมมา ...ให้ค่อยอดค่อยเย็นเพียรพำทำดี มีสติปัญญาอย่าอยู่เฉยนอนนิ่ง อย่าสุพลินแต่เล่นไฮโลโปป่น ให้ชยันก่อสร้างทางถางไร่ไร่สวน เห็ดแต่นาล้วนมันล่บดักปานไต้ เป็นคนไทยต้องมีหัวคิดหารายได้ ท่านในหลวงของไทย ว่าให้เฮาเพียรสร้างทำกินทำอยู่อย่าอยู่เฉยเกียจคร้านเพียรสร้างต่อไป ท่านบอกไว้ว่าไร่สวนผสม ถึงเวลาปลูกแพงแดงเต้า...”

๒.หมอลำเห็นความจำเป็นด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามวาระแห่งชาติ และนโยบายของรัฐบาลมาก เช่น ความเจริญเรื่องสาธารณสุข ความเจริญด้านกายภาพ ดังนั้น ในเนื้อหาสาระของหมอลำจึงกล่าวเน้นว่า ความเจริญทางกายภาพนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับคนอื่นสานมาก เพราะเป็นสิ่งที่ใช้วัดความเจริญด้วย ดังนั้น ความคิดเรื่องการพัฒนาหมอลำจึงมักจะยกเอา “ภาพการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม” ขึ้นมาชี้ให้เป็น “ภาพตัวแทน” ของการพัฒนา เพื่อให้ผู้ชมเห็นความสำคัญของการพัฒนาและ โน้มน้าวชักชวน สร้างแรงจูงใจให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยการยกตัวอย่างมาให้เห็น เช่น ระบบสาธารณสุขปกค การคมนาคม ดังนั้น เมื่อหมอลำแสดงความคิดเรื่องการพัฒนาจึงมักจะชี้ให้เห็นว่า สังคมจะเจริญได้ด้วยการพัฒนาภาพปัจจัยภายนอก เช่น กลอนลำของหมอลำจุมทอง เสียงเสน่ห์

“การศึกษาขยายไปทั่วแคว้น แสนล้ำเจริญสม

แต่อนุบาลประถม มัธยมฮอดอุดมศึกษา อาชีวะสอนให้

ตกสมัยเหม็ดคนโง่ ไตคนเฮาฉลาด

รัฐบาลสามารถปลดปัญหาออกได้ ภัยพ้นราษฎร

ที่ทำกินที่อาศัยให้ฮั่น บัดเปาเบาบาง
 เป็นถนนหนทาง กระจายงาปหิน ทุกถิ่นไปถึงบ้าน
 รถโดยสารสมัยนี้ มีหลายกว่าแมงเมา....
 สู่มือนี่ ไฟกะบได้ได้ กะบองเขี่ยฮู้ดดำ
 ไฟฟ้านำมาซึ่ง หัวถึงเขื่อนเจ้า น้ำประปากะมีเข้า ถึงเฮาแล้วหลายย่าน
 เจาะน้ำบ่อบาดาลเหมืองและฝายเขื่อนน้ำ ทำให้จั่งแม่นดี
 การเจ็บเป็นสมัยสู่มือนี่ มีทุกแห่งโรงหมอ
สถานีอนามัยกะเพียงพอ อยู่่นำตามบ้าน....”

๓. ในกลอนลำของหมอลำยังมีแนวคิดเรื่องการรักษาวัฒนธรรม หมอลำยังให้ความสำคัญเรื่องการพัฒนาที่เริ่มจากการกล่อมเกลาคิดใจ การประพฤติตามจารีตประเพณี หลักคำสอนของศาสนา เพื่อให้ช่วยกันสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีให้กับสังคม โดยเฉพาะการเน้นความผูกพันกับพุทธศาสนา เนื้อหากลอนลำจึงแฝงไว้ด้วยแนวคิดเรื่องการพึ่งพากันระหว่างวัดกับบ้านเป็นอย่างมาก ดังนั้น กลอนลำจึงมีแนวคิดที่แสดงถึงการให้ความสำคัญแก่การประพฤติปฏิบัติตามจารีต ประเพณีและธรรมเนียมต่างๆที่จะทำให้สังคมสงบสุขอยู่เสมอ

เช่น กลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา

“...เดี๋ยวนี้แผ่นดินโลกตั้งลามใหญ่ไฟลุก เบียดบังไฟประลัยกัลป์รวมลอนบนพื้น ในเมืองไทยเกิดขึ้นเสียงปึงดังสนั่น เกิดรบราฆ่าฟันผองยั้งกันดังแก้งฟานเนื้อไต่กวาง บ้านเมืองเกิดเดือนร้อนเป็นน้ำบ่อนเข้าใจผิด พุดออกไปกะผิด ทำลงไปกะผิด ผลได้รับนั้นกะผิดเพราะว่าผิดใจแล้ว ผลได้รับนั้นแหล่งคือความทุกข์ยาก ความลำบากโศกเศร้าเมาบ้ำนล่าหลงเพราะว่าเข้าใจผิดแล้วผลได้รับคือความทุกข์ ถ้าอยากมีความสุขให้แก่ทางใจนี้ คนใจดีพุดออกไปนั้นกะดี ทำลงไปนั้นกะดี ผลได้รับนั้นกะดีคือความสุขว่านั่นตอนนี่แม่สวรรค์ คำว่าสวรรค์นั้นแดนอยู่คือความสุข ไผอยากหนีความทุกข์ให้ย่างตามสอนชี้ ทางดับทุกข์นั้นมีพระองค์จัดสรรไว้เฮาบไปเองดอก เพิ่นชี้บอกในอัฐฐังคัตตมรรคโคบ่อนหนทางแปดเส้นให้เราเต็นย่างเดิน ทางบ่ฮักบ่เย็นเฮาบ่ท่อกเทียมกัน อยากเห็นโลกเป็นสวรรค์ให้ย่างเทียมทางนี้ ทางสัมมนา ทิฏฐี สัมมาสังกับไป สัมมาวาจาโม สัมมากับมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจา สัมมาสติ สัมมาสมาธินั้นให้ทำตนเพียรชอบ ถ้าคนเราประกอบเดินตามทางและเส้นเมืองบ้านขึ้นบาน เมืองและบ้านขึ้นมีสุข โลกบ่มีความทุกข์เปรียบปานสวรรค์ได้....”

กลอนลำชวนทำบุญ ของหมอลำภักษณา บุญแสน

“พวกผู้บ่าวผู้สาวควรให้แก้แต่น้อย อย่าคอยถ้ำบาทแก่กาล ทุก ๆ ท่านอย่าเห็นแก่ตัวหลาย ให้นึกถึงความตายคู่สู่วันอย่ามีเว้น เวรสิมาทางหน้าวันได้บ่อฮู้เมื่อ ผู้มีลูกมีเมียกำลังแปลงก่อสร้าง อย่าอาลัยอ้างวัดวา คั่นโยมป่าลงอ้างสงฆ์กะวางวัดเปล่า บ่มีสังฆะเจ้าเฮาสีได้เพ็งไผ พระสงฆ์เฮาอยู่ได้ก็เพราะญาติโยมทาน โยมบ่ไปกินทานพระสงฆ์เฮากะเลยหนีปล่อยแต่กุฎิไว้ บ่อมีไผ่สิมาสร้างศาลาธรรมค้ำอ้าง เถิงยามว่างเวียกบ้านให้ไปช่วยกัน บาทกรรมมาถึงหน้าวันตายจั่งสิอ้าว จั่งซิชาวหาพระเข้ามาติกา กุศลาบ่อมีอีกข้าผู้นำหน้าแหไป ควรสิสำนึกไว้ อย่าเห็นแต่ตัวตนหลายเด้อ คนทางเฮาพางามแม่นเครื่องประดับเอ้ กุฎิเพ็งอ้าง คือหนทางคนบ่อโต่พ่อแม่เอ้ย บ้านสิไผ่เมืองสิเสื่อมกะงามย้อนวัดวา ให้คิดเบิ่งตั้งแต่ก่อนหน้านั้นนำพ่อแม่โบราณยามทำทานทำบุญญาติโยมมาโฮมเต้า ชวนกันไปเสียหญ้าธูปธูปวัดหลวงปู่ ตะเกียงได้ไว้ซู้ลิ้มแจ๋บ่ออยากนอน ออนซอนหลายตั้งแต่ธูปธูปแต้มกันทมัทธิอยู่ย่องย่อง จบกัณฑ์ได้ลั่นฆ้องคือสิเผ่าบ่อเป็น.....นอคุณยาย.....

๔. เนื้อหากลอนลำส่วนใหญ่แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างสังคมของหมอลำและผู้ชมผูกพันและให้ความสำคัญกับอาชีพเกษตรกรรมมาก ดังจะเห็นได้จากกลอนลำที่ว่าด้วยเรื่องการทำไร่ทำนา การกล่าวถึงฟ้าฝน ให้ความสำคัญกับกระบวนการทำนา เช่น ไถนา หว่านกล้า ปักดำ เกี่ยวข้าว ดังนั้น ในตอนต้นของกลอนลำ หมอลำต้องเกริ่นนำโดยกล่าวถึงฟ้า เพราะฝนฟ้าเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการทำนา และให้ความสำคัญแก่ชาวนา (เช่น การลำซิ่งซู้ ก็ให้ฝ่ายชาวนาเป็นผู้ชนะพ้อคำทุกครั้ง) ส่วนหนึ่งอาจจะเนื่องมาจาก หมอลำนั้มีภูมิหลังและบรรพบุรุษเป็นชาวนา หลาย ๆ กลอนลำกล่าวถึงอาชีพเกษตรกรรมและกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตรซึ่งควรได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นด้วยการให้ความช่วยเหลือด้าน เช่น **กลอนลำชีวิตชาวนาของหมอลำจิรวรรณ ดำเนิน**

“ โอ้..โอ้ย...ฟ้าเอ๋ยฟ้าฮ้องปึง ข้ามเขาพิงไปเชียงใหม่ ตกมาฮอดคลองไผ่ ฟ้าเป็นสิครี๊มครี๊ม หัวใจน้อง...ห้วงแต่แฟน..เออ..โอละนา..

เอ้อ..อันนี้ละพ่อแม่เอ้ย เมษายนกลายไปแล้วพฤษภาผัดมาต่อ ฝนตกลงจ้ำจกจกใจนบ หน้ากะป่งมา พวกชาวนากะเตรียมไว้ทั้งไถกับคราด ฝั้นเชือกไว้สิไถดั้นละฮุดนา ฟังเสียงจาคนเผ่าฮูฮุยฮอดมืออื่น พ่อเผ่าจ้บอกลูกบ้านสิพาเลี้ยงเจ้าปู่ตา ให้สุหาเตรียมไว้เฮียนละโตเอาเด้อโก๋ เบิ่งคางโก๋มันชันที่ปีนีสืบดี คั่นปีโคคางโก๋ไค้งยาว ๆ คือเกี่ยว พ่อเผ่าจ้บอกลูกปีนังจั่งดี มาเต็มทีตั้งแต่ผู้นำไถลบ้านผิวเผินเดียวเลี้ยงลูกอ่อน ตื่นขึ้นมามีผิวไปก่อน ไปไถนาคราดไว้ทำพอเจ้าเค็งงาน แม่บักทำอยู่บ้าน กะฟ้าวตื้นคือกัน ...

อันนี้ละ พอตวันขึ้นสี่มามายพอมผู้ บ่กะหาบตาได้ทั้งฟ้าวกะม่วง
เดิน มือหนึ่งอุ้มลูกน้อยฟ้าวเร่งลงนา ผัวกะผัวทั้งโตกะเล่าคอยกินข้าว เสรีดีแล้วลงดำเจ้าไวไว
แขวนอุ้งลูกน้อยไว้เสี่ยงให้กะช่างมัน มือเนียงคั่นตมอยู่ในนา สวดยมายมายแดดเผาทั้งฮ้อน คอบ
อยากมีน้าบ้านชวานาหน้ากำ หน้าดำดำแมนชวานาเฮ็ดเลี้ยงพวกพี่น้องคนเฒ่าจั่งเจริญ เพ็นจั่ง
เ็นว่า “กระดุกสันหลัง” คับมีชวานาบได้เป็นเมืองบ้าน พอว่าเสรีดำแล้วตาเว้าเจ้าค้อยคำ
พอบักทำขึ้นเกาะเจ้าให้หลกกกล้าแมนแห่นเค้อ แหม่นแห่นเค้อ...เออ...เอ้อ โอ้ยละหนา..”

๕. ในเนื้อหาการพัฒนา หมอลำมักจะแสดงสัญญาณเพื่อบอกว่ากระบวนการหรือ
แนวคิดในการพัฒนานั้นเป็นเรื่องสำคัญ แต่ไม่ใช่เรื่องไม่ใช่เรื่องเคร่งเครียด ที่จะทำให้ชีวิตต้อง
เปลี่ยนแปลงในทันที ดังนั้น สิ่งที่หมอลำแสดงออกคือ ใสความสนุกสนานเรื่องการล้อเลียน เช่น
เรื่องเพศ เรื่องตลกขำขัน ลงไปในเนื้อหาเหล่านั้นเสมอ ความมีอารมณ์ขัน และเห็นเรื่องเพศเป็น
เรื่องตลก ทำเรื่องให้เป็นเรื่องเบาสมอง เป็นการระบายความเครียดอย่างหนึ่ง การนำเสนอเช่นนี้
แสดงให้เห็นว่า เรื่องชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี กับความสนุกสนานของคนอีสานนั้นไปด้วยกันได้ และ
มักเป็นของคู่กันเสมอ

หากวิเคราะห์หาความหมายและวิธีคิดที่อยู่เบื้องหลัง ว่าเหตุใดหมอลำต้องลำ
เพอะ(ลำแบบใช้ภาษาหยาบคาย โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องเพศ) มักจะต้องพูดเรื่องเพศ พูดสองแง่
สองง่าม นั่นคือวิธีการของสื่อพื้นบ้านที่ทำให้เรื่องวิชาการ เรื่องเคร่งเครียดของชีวิต ได้รับการผ่อน
คลายให้มีความสนุกสนานขึ้น ลดความตึงเครียดลง และยังเป็นการช่วยระบายอารมณ์เพศแบบสื่อ
พื้นบ้านด้วย (Catharsizes) เช่น กลอนลำของ หมอลำทองเจริญ ดาเหลา ซึ่งว่าด้วยเรื่องการ
วางแผนครอบครัว ซึ่งเป็นเรื่องเร่งด่วน และเป็นเรื่องที่ต้องเอาจริงเอาจังในการควบคุมจำนวน
ประชากรของประเทศไทย จึงมีนโยบายผ่านกระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงสาธารณสุขก็ฝาก
แนวนโยบายนี้ไปให้หมอลำช่วยถ่ายทอดให้ หมอลำก็นำเสนอแนวคิดเรื่องนี้ อย่างตั้งใจ แต่ใน
ขณะเดียวกันก็ทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่ไม่ต้องเคร่งเครียดโดยการลดความตึงเครียดของ
นโยบายนั้นลง เช่น

“...จั่งได้มาขอร้องทำหมันกันไว้แน่ อย่าเห็นแก่ได้แห่ เล่นแต่แนวจ้ำจี้ ลูกออก
มาปานไข่ปัสเป็นหนี่ผ่อนส่งเขา.....เขาสาเด้อ.....ลงเอ้ย.....ละน้ำ มีลูกเต้าผัวเมียหนึ่ง
อย่าเกินสอง สิเป็นหญิงหรือชายห่างสามปีได้ ให้มีการเตรียมพร้อมเวลาสมสู่ กินยาคุมก็ได้หรือ
ใส่ห่วงก็ได้ ใส่ถุงชกก็ได้ สนุกเล่นเด่นแอว ทางการเพิ่นบอกแล้ว เรียกว่านโยบาย การวางแผน
ครอบครัวทั่วอุดรตอนนี้....”

กลอนลำบัญญัติสิบประการ ของ หมอลำทองมาก จันทะลือ

“...บัญญัตินั้น มีอยู่สิบประการ พรรณนามาหมดครบสมบูรณ์แล้ว ถ้าผู้ใดทำได้ เป็นของดีมีประโยชน์ จำได้แล้ว ลำได้แล้วให้ส่งข่าวไปหา พ่อฤทธา สาธารณสุข เขตเมืองอุบลพูน มีรางวัลแถมให้เป็นปัจจัยหลายบาท ประกาศมาให้ผู้เชิญเจ้าท่องจำ สินานวล มีอ้วนของใหญ่ มีแอ้งเค้”

๖. ในการพัฒนานั้น สัญญาและความหมายของการพัฒนาแล้ว หมอลำสะท้อนให้เห็นว่า สังคมที่ดีต้องเป็นสังคมที่นำอยู่ด้วยสภาพแวดล้อม คือ แนวคิดในกลอนลำแสดงว่า หมอลำให้ความสำคัญกับการมีวัฒนธรรมที่ดีงามเสมอ คนมีความสุขในสังคมที่สงบ ไม่ใช่สังคมที่มีคนรวยหรือเลื่อนไปด้วยวัตถุ ดังเช่น ที่หมอลำย้ำเสมอถึงการทำตัวเป็นคนดี ดังนั้น ค่านิยมที่สะท้อนอยู่ในกลอนลำของหมอลำคือการรื้อฟื้นหรือรักษาวินัยชีวิตแบบเก่าเอาไว้ เช่น การปลูกฝังให้สำนึกในท้องถิ่นและความเป็นคนอีสาน

เช่น กลอนลำประชาชนควรรักษาจารีตอันดีไว้ ของหมอลำจุมทอง เสียงเสน่ห์

“ปัจจุบันทุกวันนี้ ประเทศไทยเขานั่นมีอันผิดเก่า เพราะคนเขาสู่มื้อลืมนื้ออดีตคง
 พวกพี่น้องต่างเก่าบ่ถือหลัง เบ่งเป็นหยังดอนปู่ตาป่าบ่อมีถางไม้
 จักผู้ใดถางที่มดงดอนฮอนง่า ดอนปู่ตาโลดม้างถางที่มบ่ถือ
 พวกหมู่เฮานับแต่มีมือชื้อบ่ถือป้องครองขุน การทำบุญกินทาน – ทานพากันกินเหล้า
 ฮีตของเฮาเคยสร้างวางกันปะปล่อย จัวควายกินแต่ก้อยชอยใส่ใส่บุญ
 มีนักรักปล้นว้ายวุ่นกวนกัน ถือทิวี่ไผ่มันหมู่คนสมัยนี้
 ประเพณีเลยฮ้างวางไปปะปล่อย เลยยังเหลือแต่หย่อยถือไว้กะเล่าวาง
 ผีตาแฮกกะโลดฮ้างบางแห่งเซาถือ คนบ่ถือคือควาวหลังดังโบราณพูน....
หลานหมอลำ – ขอเชิญชวนพี่น้องท้องถิ่นไทยเฮา เอาประเพณีเดิมช่วยคืนมาใช้
 แนวใดดีขอให้ทำไปตามส่วน บ่อสมควรอดอ้างสตาจี้ใช้แห่งเปลือง
 ตาหลูตุน – พ่อแม่ผู้เพิ่นเลี้ยงเปลืองหนี้แนวกิน ศีลบ่อมีติดโตโตตายขายกัน
 คนโบราณเฮาสั่งสร้างทำกินดินใส่ สู้มือนี่คนไทยตกลสมัยหว่างไก้ไร้อ้างแข่งชา
 การอาชีพบ่ก่อหน้าอดทำหาหยัง พ่อแม่สอนบ่ยอมพืงเล่าซังสาซ้า
 ทำทำเป็นคนไก้หาไร้อวดทำ เขากันสาพี่น้องขอร้องให้อ่านเอา....”

๗. แนวคิดการพัฒนาที่สำคัญประการหนึ่งคือ หมอลำมีการการใช้กรอบแนวคิดทางศาสนามองโลกและมองสังคมอย่างเข้าใจ เนื้อหาที่ปรากฏในกลอนลำนั้น แสดงให้เห็นวิถีคิดและโครงสร้างสังคมของชาวอีสาน ที่มองโลกด้วยความเข้าใจ จึงมีกลอนลำที่แฝงความหมาย

การให้ความสำคัญกับคำสอนของพุทธศาสนาและกิจกรรมทางศาสนาอย่างมาก มีการถ่ายทอดความคิดหรือการแก้ไขความเห็นผิดให้ถูกต้องเสมอ เช่น การสั่งสอน การเสียดสี เช่น

กลอนลำ อนิจจาสังขาร (หมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย)

ฟังเสียงฟ้าฮ้องยาว ๆ ยามหนาว คราวฤดูเหมันต์เปลี่ยนเป็นยามฮ้อน สังขาร
ค่อนข้างลงไว้ต่ำ ธรรมพระองค์กล่าวทอนสอนไว้ให้หมู่เฮา ใฝ่ผู้มีฐะเข้ายาหลงลืมฐะเกิด เป็น
กำเนิดเบื่องตันคนนั้นอย่าหลง องค์พระพุทเจ้าเทศน์เล่าสังขาร มันบ่เป็นของเฮาส่วนหนึ่งหรือ
เนื้อ ตากี้มัวฟางข้าหัวขาวเขวหล่อน หลังก่อนมือไม้เท้าอาศัยจั่งชอยแสง หนึ่งเหนียวแห้งเนื้อ
หย่อนหัวคอง จัดเป็นกลอนสังขารเกิดนาคายข้า ตามไล่แจ้งทางหนูหนักหนวก ให้พวกพี่น้อง
เตรียมตั้งแต่งทานเฮือนและบ้านทุกส่วนนาสวน เงินหรือคำส่วนายหาได้ ให้ได้กินทานสร้างหา
ทางสิได้เพ็ง ให้พากันคิดเบิงธรรมพุทเจ้าสอนไว้บ่กลาย จิงได้หมายครบไว้ธรรมพระองค์อันเลิศ
มีเกิดต้องมีตายมีงายต้องมีแลง มีแข็งมีก่อนมีบ่อนฮอนบ่อนปล้ำประจำไว้สู่คน

กลอนลำเรื่องการทำบุญ ของหมอลำทองมาก จันทะลือ

“พวกเด้อครับทายกทายิกาไปทานทุกมื้อ คั้นไปวัดบ่แม่นไปซื้อ ๆ ไปวัดไปวา
พิจารณาความผิดความแม่น พอปานว่าแย่งแว่นเห็นแล้วกองบุญ (พูด) “อันนี้การทานกะต่างกัน
เด้ออยากทานให้แต่เจ้าคุณ ณ เปรียญชั้นเก้า” บ่ว่าทานห่อข้าวห่อเนื้อห่อปลา คือสิมีผลกุศลนั้น
มาก สมหัวใจเพิ่นอยากทานฮอดลูกสาว คนกะงามกะยาวฮ้อยเล่าพันเล่า จังชั้นละอิมินาความ
เล่ามุ่นพอปานฮ่า ไปฟังเทศน์จักแม่นไปฟังธรรมกินทานดักบาตร อยากทานให้แต่พระสังฆราช
หรือพระเจ้าคุณ คือสิมีแต่บุญเต็มทอเต็มตา อีกกับพระวัดป่าเรียนกรรมฐานปรากฏว่าอยาก
ทานเอาดีแท้ดอก พอออกแม่ออกคือหุ้มคือหอม เป็นจังซี่ละผมซอมเห็นมาหลายอยู่ (พูด) “อันนี้
ละพระองค์ได้เพิ่นบวชลุนหมูปั่นแกพรรษาน้อ” ทั้งความฮู้วิชาบ่ทันสามารถ บ่อยากใส่ฮอดบาตร
พุ่นละแหลกลางคน เพิ่นว่าบุญกุศลบ่มีพอไห้ ให้พระน้อยแต่ว่าให้พระใหญ่แล้วบ่เสมอกัน “

กลอนลำนี้แสดงให้เห็นว่า แม้ภาคอีสานเป็นสังคมที่ถือพุทธศาสนาอย่างเคร่ง
ครัด แต่ก็มีญาติโยมที่มีความคิดที่เข้าไม่ถึงแก่นแท้ของศาสนา ยังยึดติดกับเปลือกภายนอกของ
พระ ดังนั้น เนื้อหากลอนลำจึงมีการใช้สัญลักษณ์เพื่อกะเทาะเปลือกการทำบุญเอาหน้าของคน ทำ
ให้คนได้รู้สึกตระหนักและระมัดระวังความคิดมากขึ้น เวลาทำบุญจะได้มีความสุจริตใจและทำ
อย่างบริสุทธิ์ใจ

มีใจความเสียดสีคนที่ไปทำบุญว่าไม่มีใจเที่ยงธรรมในการทำบุญทำทาน มีแต่
ความลำเอียงคือ ชอบทำบุญเฉพาะพระที่มีสมณศักดิ์ใหญ่ เช่น พระที่เป็นเจ้าคุณ และพระป่า
พระกรรมฐานด้วยคิดว่าการทำบุญพระเหล่านี้จะได้บุญมากกว่าปกติ แสดงให้เห็นความไม่สุจริต
ใจในการทำบุญของคน บางคนอยากเป็นญาติดีกับพระมากถึงกับอยากถวายลูกสาวให้ด้วยซ้ำไป

ส่วนพระรูปที่บวชใหม่ยังไม่แก่พรรษาก็คิดว่าไม่มีความรู้ความสามารถถึงกับไม่ยากใส่บาตรให้ เพราะคิดว่าทำบุญกับพระบวชใหม่จะไม่ได้บุญกุศล

๘. มีแนวคิดเรื่องความกตัญญูและความเคารพพ่อแม่ ครูอาจารย์ พระสงฆ์ นอบ น้อมต่อเทพไทผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้อาวุโสตลอดเวลา ดังที่จะเห็นได้ในเนื้อหาภตอนเล่าให้ครูของหมอลำ ที่ไหว้ไปทั่วทุกทิศทุกอย่าง ที่ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตั้งแต่พระรัตนตรัย ไปจนถึงอินทร์พรหมยมยักษ์ และถือเป็นสิ่งจำเป็นที่หมอลำทุกคนต้องมีการไหว้ครู การกระทำเช่นนี้ แสดงให้เห็นการถ่ายทอด ความคิดเรื่องการแสดงความเคารพผู้มีพระคุณ จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่งตลอดมา จนปัจจุบันนี้ แม้จะมีหมอลำซึ่งซึ่งถือว่าเป็นหมอลำรุ่นใหม่ล่าสุด ไม่ค่อยยึดถือขนบธรรมเนียมเก่าๆ ก็ยังมีการ ไหว้ครูก่อนทุกครั้ง นั่นคือ การสร้างแบบแผนที่ดีเป็นตัวอย่างแก่ผู้ชม

เช่น กลอนลำไหว้ครูของหมอลำบุญช่วง ทองเจริญ

“โอ้ละนอ เออแล้ว สาธุ พุทธะรัตนัง ธรรมะรัตนัง สังฆะรัตนัง ทั้งแก้วสาม ประการ อันตรายอย่าได้มีมาพาล มารร้าย อย่าได้มีมาผจญ ขอให้คุณทั้งสาม คือคุณพุทธัง คุณ ธรรมัง คุณสังฆัง จงมาปก จงมาบัง จงมาคุ้ม มาหล้า ยามลำไว้ ..

โดยละนอ...คนฟังเอ๋ย...เดี๋ยวนี้จึงว่าสาธุเด้อ แม้ช่วงยอมมือน้อม คุณครูทุกเหล่า สาธุสาผู้ข้ายอมมือไหว้คุณครูทุกเหล่า คุณพระพุทเจ้า จงมาค้าเหลื่อมนำ คุณพระสงฆ์ ไฉน้อ ธรรมพร้อม ธรรมคุณนาค ถ้าเกิดผิตพลาดพลังจงมาคุ้มช่วยชู คุณครูท่านอาจารย์สอนสั่ง มือนี่หวังได้แย่งให้แข็งขึ้นลิ้นเขา ออกปากว่า ให้มีผู้เกรงขาม เขาเลิถามหรือทักกะอย่ามีผลพลั่ง อีگونهหนึ่ง หวังสืบทอดตามครูผู้สอนสั่ง คายได้ยกขึ้นตั้งอย่าหวังหน้าทำหนี เกิดชาตินี้ชีวิตคือ ความฝัน ..ครูเอ๋ยครูขออย่างนี้ไกลข้าง ทั้งวิชาอาคมให้มันลัมเป็นหลาว มาจับจ้องนำวขว้าย แก่งวี ณ บัดนี้สิโอมอ่านคุณครู สาธุเด้อ ครูหลวงนั้งเกล้า ครูเค้านั่งหัว กำฝ่ายขวาให้ถือดาวดาบ กล้า กำฝ่ายหน้าให้ถือเมฆลา เอ๋ย จังว่ากำฝ่ายตาให้ถือขวยกุมแก้ว ผู้ขำล้าแล้ว ขึ้นสู่ชั้นนาง ทั้ง ขวาช้ายตีนมือฟ้อนแอ่น ฟังเสียงแคนเป่าจ้าว สิ้นผ่นฝ่ายทวนลม พวกอยู่ซึ้งเห็นบ่พวมมา เทวดา อารักษ์ คักแท้ได้มาแล้ว....”

๙. มีแนวคิดและอุดมการณ์เรื่องการรักษาเทิดทูน เชิดชูสถาบันหลักของบ้านเมือง เสมอ โดยเฉพาะสถาบันศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ หมอลำโน้มน้าวให้คนบำรุงพระพุทธ ศาสนา สอนเรื่องบาปบุญคุณโทษ ศีลธรรม เพราะเรื่องศาสนาและความเชื่อบาปบุญยังฝังแน่น ในชีวิตคนอีสาน โน้มน้าวให้เทิดทูนและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นพระจริยวัตร ด้วยความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน

สิ่งที่เป็นเนื้อหาการแสดงที่หมอลำได้สร้างจิตสำนึกและพยายามทำให้คนตระหนักถึงเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ที่เห็นเป็นรูปธรรม เช่น เวลาก่อนแสดงก็บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เป็นการรำลึกถึงสถาบันหลักของบ้านเมือง แม้โอกาสที่จะได้มาร่วมยืนตรงอยู่หน้าเวทีหมอลำก่อนการแสดงเพื่อแสดงความเคารพต่อสถาบันกษัตริย์อันเป็นศูนย์รวมใจของชาวไทยแบบชาวบ้านจะมีน้อยครั้งก็ตาม

แต่สิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ อุดมการณ์เรื่องความเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินนี้ หมอลำเพิ่งจะถ่ายทอดออกมาในสมัยหลังๆนี้เป็นส่วนมาก เช่น มีกลอนลำเกิดพระเกียรติ แต่สมัยก่อนนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีกลอนลำใดกล่าวถึงหรือแต่งเพื่อเกิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์เลย ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจาก สมัยก่อนหมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่อยู่กับชาวบ้านมาตลอด โอกาสที่จะได้ใกล้ชิด ได้สัมผัสพระมหากษัตริย์คุณและพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินนั้นมีน้อยมาก ต่อมาเมื่อสมัยหลังๆ มีสื่อมวลชนมากขึ้น มีการรับรู้ข่าวสารความเป็นไปได้รวดเร็วและกว้างขวาง ทำให้หมอลำได้รับรู้ได้ยินเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินมากขึ้น จนมีข้อมูลมากพอที่จะแต่งกลอนลำเพื่อเกิดพระเกียรติพระองค์ได้ เช่น

กลอนลำเกิดพระเกียรติในหลวงของหมอลำจุมทอง เสียงเสนอห์

“ฟังเด้อให้ ประดาหมู่ชาวไทย ภาคใดก็ตามช่าง ภาคอีสานภาคกลาง ตะวันออก
ตั้งด้ามเหนือใต้จะตั้งเหมือน คงรู้หมดรู้เฝื่อน ว่าจอมหน่อราชา เจ็ดสิบสองพรรษาเปี่ยมเต็มปี
ยินดีกันทั่วถ้วน ไทยแลนด์ยิ้มย่อง จดฉลองครึกครื้น ไชโยร้องให้เสียง ย่อนว่าเป็นเพราะเนื่อง
จอมราชาเชนทร์เป็นที่ยอมรับ มากมายหลายด้าน บ่อาจนำมาด้าน โศดหลายอันพันเรื่อง
เศรษฐกิจพอเพียง ทรงดำริคิดค้น ให้มีขึ้นก่อนไผ่ อีกอันหนึ่งนั้นไซ้ไร นาไร่สวนผสม องค์บรมภูมิ
พลทรงคิดเองทั้งนั้น อัสจรรยเอาฮ้าย จนทั่วโลกหลังไหล เมื่อได้รู้ทราบเรื่อง พวกแขกบ้านแขก
เมือง บ่ชนะสิต้อนรับ....”

๑๐. เนื้อหากลอนลำมีอุดมการณ์ที่ว่า หญิงชายเท่าเทียมกัน ผัวและเมียจะต้องปฏิบัติต่อกันอย่างเสมอภาค เช่น เรื่อง ฮีตผัวคองเมีย ดูเรื่อง การแนะนำให้ผัวเมียปฏิบัติต่อกัน ผู้หญิงมีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองอย่างมีอิสระ จึงมีกลอนลำสอนผู้หญิงให้ดูและเป็นคู่มือในการเลือกผู้ชาย ไม่ใช่ให้ผู้ชายเป็นใหญ่ หลายๆกลอนลำแสดงให้เห็นการสร้างเสมอภาคของหญิงชาย เช่น กลอนลำของหมอลำบัวผัน ดาวคะนอง

“เว้าพันผัวที่ดีหรือสามีที่ควรย่อง เพ็นตริกตรองตามหน้าที่ คำว่าผัวที่ดีต้อง
ประกอบทุกด้านงานบ้านนอกใน รู้จักวิธีใช้ ได้ด้วยธุระวาจา มองจิตใจภรรยาทราบดีเพียงพร้อม
รู้จักหอมจกย่องยอเอาเข้าท่า คือยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา อย่าถือเป็นอย่างอื่นเช่นทาสทาสา
อธิบายว่าภรรยานั้นเป็นผู้มีภาระหนัก คือเลี้ยงดูปลูกเก็บหอมรอมริบ ทรัพย์สมบัติเกิดจากน้ำพัก

น้ำแรงของผัว หรือของบิดามารดาหามาได้ เรียบมรดกหรือน้ำแรงของตัวเองที่หามาได้ ...เมียที่ดี
เป็นจั่งตั้งให้สมชื่อภรรยา เป็นคู่ชาสามีช้อยดูการบ้าน กิจการเรือนย้ายแลงจ่ายบ้ายแล่ง ผู้จัดแจง
รับต่อนเรือนใช้ส่งเสีย แม่นว่าซุมชาติเชื้อสายญาติทางผัว มาย้อยยามถามถึงอย่าทำตึงหน้าบึ้ง
เว้าความได้กะให้มันซึ่งถึงใจผู้มาแ้ว การสงเคราะห์พ่อแม่ โดยเคารพนอบน้อม ถนอมเจ้าแม่ผัว
เมียที่ดีอย่าให้มัวหัวซุนความประพฤติ ด้วยสัจจะวาจาหยั่งลงตรงนึ่ง”

กลอนฮึดผัวของเมีย ฝ่ายชาย(หมอลำภักษา บุญแสน)

(ลำหย่าว) “ฟังเอาไว้หญิงชายทุกท่าน มาในงานมือนี่ฟังเรื่อง ให้ฟังเสียงเขาว่าทางหญิง
เว้าว่า กล่าวแต่โบราณมาจนกระทั่งฮอดกันอยู่ฮ่วม ปฏิบัติถูกต้องครองเจ้าจั่งดี ผัวเมียนี่คือคู่
ปรึษา

ข้อหนึ่ง นั้นผัวเป็นคนไปหาสู่แนวมาให้ หามาไว้ครองเฮือนทุกอย่าง อย่าให้เงินขาดได้
ชาวบ้านกล่าวขวัญ ข้อสองนั้นควรยกย่องเมียมิ่งของโต อย่าไปโสนิทากล่าวขวัญนำกัน
ให้พาคณย้อยย่องประครองขวัญเมียมิ่ง อย่าดูถูกผู้หญิงควรให้ยกเมียแก้วจั่งดี ข้อสามนี้
อย่าประพฤติผิดคอง อย่านอกใจเมียฮักให้หนึ่งเดียวใจเจ้า อย่าไปเอาหลายหม่อมมานอนหา
เที่ยว อย่าได้คิดโลเลียวใจเจ้าแบ่งสอง ข้อสี่นั้นมอบให้น้องเมียมิ่งคนเดียว ในครอบครัวเฮือน
ชานสู่แนวตามเจ้า เงินหรือข้าวของกินทุกอย่าง มอบให้เจ้าตนนั้นแบ่งบ้าย ปูย่าตายาย ถึง
เฮือนชานกะเล่ามีของต่อน หลายหรือหน้อยตามมีตามเกิด มอบให้เจ้าเมียนั้นสู่อัน ข้อห้านั้น
เครื่องแต่งประดับกาย ทองหรือพลอยเพชรนิลมีไว้ หามาให้ประดับกายเครื่องแต่ง เป็นเครื่องเอ้
สาวแท้หลิ...”

๑๑.การให้ความบันเทิงเพื่อผ่อนคลายความเครียดของคนในสังคมนั้น หมอลำ
แสดงภาพชีวิตและความไม่เป็นตัวของตัวเองเอาไว้ในกลอนลำด้วย โดยเฉพาะการเป็นหมอลำซึ่ง
ที่เป็นเหมือนหมอลำริโมต ถูกผู้ชมกดสั่งได้ตามใจว่าจะให้ร้องเพลงอะไร แล้วก็ต้องร้องเพลงตาม
ใจผู้ชมที่มาคอยขอเพลงที่กำลังดัง เป็นที่นิยมซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่นานเวที บางครั้งถึงกับทะเลาะกัน
เอง เช่น กลอนลำหมอลำยุคริโมตของ หมอลำราตรี ศรีวิไล

“หมอลำยุคสมัยริโมต นี่กะจักแม่นโพดเอาฮ้ายเอาเหลือ
เห็นแล้วกะบ่เป็นตาเชื้อ ยืนลิลากลิเลื่อเพื่อฮ้านถ้ำสั่ง
ขอเพลงไทย เพลงจีน เพลงลาว ทั้งหนุ่มเฒ่าป่าวสาว ขอฮอดเพลงฝรั่ง
ลางเถื่อกะเฮ็ดเป็นตาซัง จักแม่นหยั่งต่อหยั่งขอได้ขอดี
สั่งเอาปานว่าก้วยเตี่ยว พออีกประเดี๋ยวดียวกั๊วขออีกที
นี่จั่งแม่นขอได้ขอดี ผู้จั่งหนึ่งมาขอ(สั่ง) นี่จั่งแม่นเป็นตาน่าย

(ลำ) ออกจากบ้านมาฟังลำยุคใหม่ มีแต่สังข์ไขว้ จนจัดให้สืบทัน เพลงอันนี้ แล้วกะเพลงอันนั้น ผันเปลี่ยนเวียนวน ผู้ลางคนนั้นมาขอ ยังคืนจนแจ้ว ว่ามันแสดเด้อเพลงนี้ ขอหลายทีหลายเล่า ขอเพลงเก่าซ้ำอยู่เรื่อย แนวนี้กะหากมี เพลงหมูนี จังโบว์รักสีดำ ขอกันหน้ากันนี้ จนลืตีกันซ้ำ...”

๒.๖ แบบแผนการแบ่งเนื้อหาเพื่อสาระบันเทิงของหมอลำ

กลวิธีในการให้สาระบันเทิงของหมอลำมีหลากหลายวิธี ซึ่งวิธีการต่าง ๆ นั้น มักจะขึ้นอยู่กับประเภทของหมอลำเป็นสำคัญ เพราะการที่หมอลำมีรากฐานความคิดและการเข้าถึงการเป็นหมอลำ การสั่งสมความรู้ ประสบการณ์การลำ ความเชี่ยวชาญในการลำต่างกัน ก็จะมีการให้สาระบันเทิงต่างกันออกไปด้วย ดังจะแบ่งได้เป็น ๓ แบบแผนหลักๆ คือ

๑. การให้สาระบันเทิงแบบดั้งเดิม

เป็นการให้สาระมากที่สุด ในบรรดาแบบแผนทั้งหมด ในที่นี้คือการให้สาระบันเทิงตามรูปแบบของหมอลำกลอน เพราะหมอลำประเภทนี้เป็นหมอลำที่มีความเป็นหมอลำสูง คือ สูงด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิของความเป็นหมอลำ สูงด้วยประสบการณ์การลำ และเป็นหมอลำที่ซึมซับรับเอารูปแบบการลำต่อเนื่องมาจากหมอลำในอดีตได้มาก ดังนั้น จึงมีพื้นฐานความคิดที่จะเป็นหมอลำที่ให้สาระแบบหมอลำสมัยก่อนมากตามไปด้วย

หมอลำประเภทนี้มีภูมิรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมสูงเนื่องจากการผ่านการเรียนลำเป็นหมอลำแบบเข้มข้นตามลักษณะของการเรียนในสมัยก่อนซึ่งได้อยู่ใกล้ชิดกับครูอาจารย์ที่คอยเข้มงวดกวดขัน ดังนั้นจึงมีกลอนลำในความจำมาก และยังสามารถแต่งกลอนใหม่ๆ ออกมาได้อีกด้วย หมอลำประเภทนี้จึงพร้อมที่จะนำกลอนลำหลายๆ แบบที่มากด้วยสาระออกมามีได้ทุกโอกาส

ดังนั้น เมื่อว่ากันด้วยความรู้และความคิดความอ่านในการเป็นหมอลำแล้ว หมอลำประเภทนี้จึงพร้อมที่จะหยิบยกกลอนลำที่มีคำสอน หรือมีคติเตือนใจ ธรรมะ ปรัชญา หลักการดำเนินชีวิต และการประพฤติตัวตามขนบธรรมเนียม ทำนองคลองธรรมมาสั่งสอนคนฟังเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว นอกจากนี้การที่ได้สั่งสมความรู้มาก มีประสบการณ์การลำมาก มีความเชี่ยวชาญในการลำสูง การแสดงของหมอลำประเภทนี้จึงมักจะออกมาในรูปการลำที่มีสาระมากตามไปด้วย

แบบแผนการให้สาระบันเทิงแบบนี้ จึงมีลักษณะการให้สาระที่เป็นประโยชน์ทั้งที่เป็นความรู้จริงๆ และเป็นสาระที่ต้องดีความจึงจะเข้าใจจุดประสงค์ของหมอลำดังนี้

๑.๑ การสอนตรงๆ โดยยกเอาความรู้ที่มากมาย หรืออ้างอิงจากคัมภีร์ทางศาสนาบ้าง หลักธรรมคำสอนในบทเทศนาบ้าง ดังนั้น ในการสอนโดยตรงนี้ จึงเป็นการสอนเรื่อง

การทำบุญทำทาน รักษาศีลเป็นส่วนมากนอกจากนี้ ยังมีการแสดงผลานิสงส์ของการทำบุญตลอดจนนำหลักขนบธรรมเนียมปฏิบัติของภาคอีสานมากล่าว เช่น ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นต้น

๑.๒ สอนแบบอ้อม ๆ เช่น การแทรกไว้ในนิทาน ตำนาน เรื่องเล่า ให้ข้อคิด คติเตือนใจ ยกเหตุการณ์เป็นอุทาหรณ์ เช่น เรื่องกองข้าวน้อยฆ่าแม่

๑.๓ การเล่าเรื่อง โดยการสมมุติตัวละคร เพื่อให้เกิดสนุกสนานเหนือความเป็นจริง แม้จะไม่ใส่ใจความจริงของตัวบุคคลและเรื่อง เช่น เล่าให้เป็นเรื่องตลก แต่ก็ทำให้คนฟังเกิดความรู้สึกสนใจและตั้งใจฟังได้ เช่น ประวัติของสถานที่ หรือเรื่องเล่าจากเหตุการณ์ที่หมอลำได้ประสบเอง

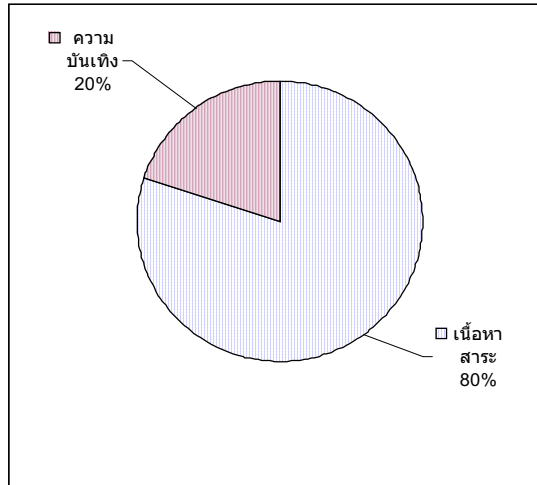
จากลักษณะการสอนทั้งหมดดังกล่าวมานั้น จัดเป็นเนื้อหาที่กล่าวได้ว่ามีความเข้มข้นและเปี่ยมไปด้วยสาระอยู่มาก เนื้อหาเหล่านี้ก็ได้รับการถ่ายทอดจากหมอลำอยู่บ่อยๆและมีความต่อเนื่องตลอดเวลาที่แสดง อยู่ในรูปของเสียงลำเพื่อความเข้าใจง่ายและซึมซับได้ง่าย ซึ่งรูปแบบนี้เองที่เป็นภาคความบันเทิง ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาประเภทใด เข้มข้นมากมายเพียงไร เมื่อนำมาผสมผสานกับรูปแบบที่ฟังง่าย ฟังได้อย่างเพลิดเพลินด้วยการลำ คนฟังก็จะรู้สึกว่าได้กำลังถูกสอนหรือไม่ได้กำลังศึกษาธรรมะ หรืออ่านหนังสือวิชาการเล่มใหญ่ เพราะวิธีการของหมอลำกลอนแบบขนบนั้น ศิลปะที่เด่นที่สุดที่ทำให้คนฟังรู้สึกเข้าใจและยอมรับได้อย่างแนบเนียนคือ การใช้เทคนิคการเล่าเรื่องเพื่อถ่ายทอดเนื้อหาที่ต้องการไปสู่ผู้รับสาร

การเล่าเรื่องของหมอลำกลอนเป็นการเล่าเรื่องที่น่าสนใจและน่าฟัง เนื่องด้วยมีการผสมผสานเสียงดนตรีพื้นบ้าน และมีทำนอง มีจังหวะหลากหลายด้วยน้ำเสียงและยังปรับเปลี่ยนเรื่องและเชื่อมโยงเรื่องได้บ่อยครั้งเมื่อหมอลำรู้สึกว่าคุณฟังเบื่อหรือไม่สนใจที่จะฟัง นอกจากนั้น การเล่าเรื่องของหมอลำนั้ยังเจือด้วยอารมณ์ สร้างความรู้สึกให้ผู้ฟังคล้อยตามได้มากมาย ด้วยน้ำเสียงของแคนและทำนองการลำ เป็นการเล่าเรื่องที่สามารสร้างอารมณ์ร่วมของผู้ชมได้อย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจ การทำให้เกิดอารมณ์ขบขัน ความเศร้า ความซึ่งตราตรึงใจ ความอาลัยอาวรณ์ การโน้มน้าวใจ โดยมีการตอบโต้ของคุณำ เป็นการเพิ่มรสชาติและเปลี่ยนไม่ให้เกิดการน่าเบื่อ ด้วยความที่หมอลำกลอนมีพลังเช่นนี้ จึงทำให้ผู้ชมส่วนหนึ่งเกิดความผูกพันและชื่นชอบการแสดงของหมอลำประเภทนี้

“ฉันเคยมีเหมือนกันนะไปลำผู้เฒ่าร้องให้ คือไปลำไม่ใช่ว่าจะไปเศร้าสร้อย อ้อยอิ่งอะไรหรอก ไปงานคนตาย แล้วเราไปลำโศก เรื่องศรีธนมโนราห์นี่ละ ผู้เฒ่าร้องให้หมดบ้าน ผู้เฒ่าในเมื่อเห็นเพื่อนร้องให้ก็อดร้องให้ตามกันไม่ได้เลยร้องให้ด้วยกันหมดบ้าน ตัวฉันเองก็ต้องได้หยุดลำชั่วคราว”

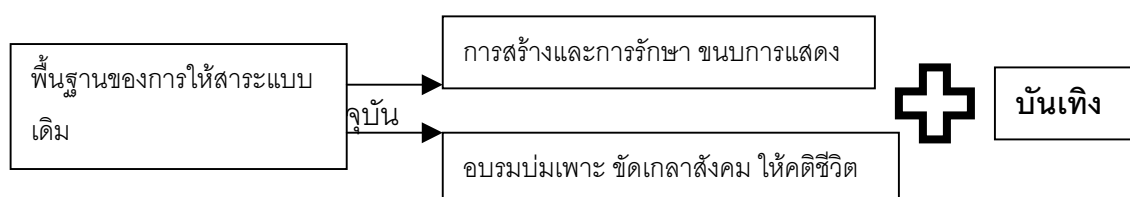
(หมอลำยุพาพร สายลมเย็น ,สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

แม้ว่าสาระนั้นจะดูว่าหมอลำกลอนมีมาก แต่ความบันเทิงในทัศนะของคนรุ่นใหม่ นั้นไม่มีเสียเลย โดยเฉพาะทัศนะของวัยรุ่นที่เห็นว่าความสนุกนั้นต้องประกอบด้วยเสียงดนตรีสมัยใหม่และการแสดงที่น่าตื่นตาด้วยการเล่น การร้องเพลง ดังนั้น หากจะแบ่งสัดส่วนแบบแผนการให้สารบันเทิงแบบดั้งเดิมของหมอลำกลอนโดยใช้เกณฑ์การเทียบสัดส่วนของเนื้อหากับความบันเทิงให้อยู่ในรูปแผนภูมิก็จะได้อาพดังนี้

ถ้าเปรียบเทียบการให้สารบันเทิงของหมอลำกลอนระหว่างอดีตกับปัจจุบัน จะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย โดยเฉพาะด้านความบันเทิงนั้น หมอลำกลอนไม่ได้เปลี่ยนรูปแบบไป ยังคงใช้รูปแบบเช่นหมอลำกลอนรุ่นก่อนๆ คือ มีหมอลำเพียงสองคนลำตอบโต้กัน ส่วนการให้สาระนั้น หมอลำกลอนมีส่วนที่เพิ่มขึ้นมาจากสมัยก่อนตรงที่มีการพยายามสะท้อนชีวิตความเป็นไปของสังคมยุคใหม่มากขึ้น การที่หมอลำกลอนมีโอกาสทำเช่นนี้ได้เนื่องจากชีวิตความเป็นอยู่ของคนเปลี่ยนไป ผิดจากสมัยก่อนที่หมอลำกลอนไม่ค่อยได้มีโอกาสสะท้อนภาพสังคมเพราะ สังคมของคนเรายังไม่กว้าง โอกาสที่หมอลำจะได้พบเห็นเหตุการณ์แปลกใหม่และได้ไปต่างถิ่นที่นั่นมีน้อย และรูปแบบวิถีชีวิตมีความใกล้เคียงกันมาก โดยเฉพาะในชนบทที่มีความเหมือนกันทั้งอาชีพ ความเป็นอยู่ ตลอดจนประเพณี วัฒนธรรม ประกอบกับ สมัยก่อนมีมหรสพและความบันเทิงไม่มากและไม่มีสื่ออื่นใดที่จะเข้ามาชิงส่วนแบ่งความสนใจของคนอีสานไปจากหมอลำ ดังนั้น ตัวหมอลำกลอนเองจึงไม่ต้องต่อสู้ทางวัฒนธรรมมาก การให้สารบันเทิงของหมอลำกลอนแบบเก่าจึงมีแบบแผนดังนี้

แบบแผนการให้สารบันเทิงของหมอลำกลอนสมัยก่อน

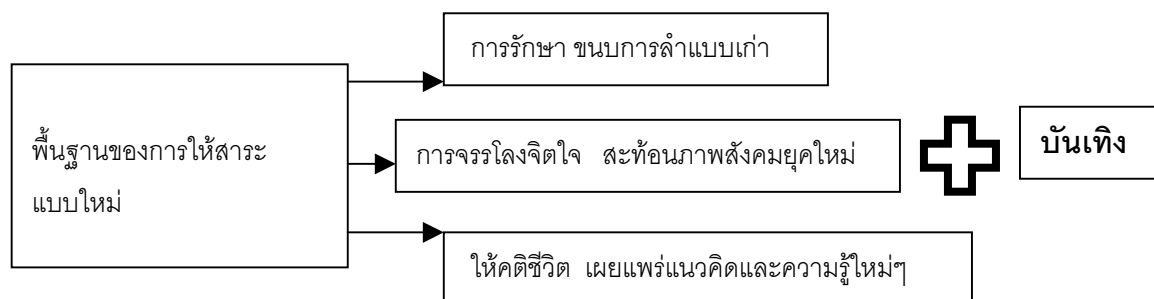
หมอลำกลอนยังต้องรักษาการแสดงแบบชนบเดิมเพื่อรักษาเอกลักษณ์ความเป็นหมอลำกลอนเอาไว้ ทั้งยังต้องต่อสู้ทางวัฒนธรรมกับสื่ออื่นๆ เพราะมีคู่แข่งมากขึ้น โดยเฉพาะสื่อมวลชน ดังนั้นสิ่งที่หมอลำกลอนต้องทำมากขึ้นเป็นพิเศษคือ การสร้างความจรรโลงใจทางศิลปะให้กับผู้ฟัง และตัวหมอลำมีโอกาสที่จะสะท้อนภาพสังคม ตลอดจนการขัดเกลาสังคมมากขึ้น เพราะอยู่ในสังคมที่กว้างขึ้นและได้ไปพบเห็นสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายมากขึ้น

นอกจากนี้ หมอลำกลอนยังเป็นสื่อที่อยู่ก้ำกึ่งระหว่างความเก่ากับความใหม่ คือด้านหนึ่งคนที่ดูหมอลำยังเป็นคนรุ่นเก่าและอยู่ในสังคมแคบๆ ในท้องถิ่นตัวเอง และอีกด้านหนึ่งตัวหมอลำก็ได้ออกไปพบความเปลี่ยนแปลงที่เป็นด้านใหม่ของสังคม เช่น เรื่องราวข่าวสารเทคโนโลยีสมัยใหม่ ฯลฯ ดังนั้น หมอลำจึงมีโอกาที่จะเป็นสื่อทำให้คนรุ่นเก่าได้รู้จักความเปลี่ยนแปลงของสังคมยุคใหม่

ส่วนความบันเทิงก็ยังเป็นรูปแบบเดิมที่สืบทอดกันมา ไม่ได้เปลี่ยนรูปแบบ ส่วนที่เปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนที่สุดคือ ด้านการให้สาระที่มีส่วนเพิ่มขึ้นมาใหม่

แบบแผนการให้สารบันเทิงของหมอลำกลอนในยุคสมัยใหม่จึงมีแบบแผนดังนี้

แบบแผนการให้สารบันเทิงของหมอลำกลอนแบบใหม่

๒. การให้สารบันเทิงแบบปรับปรุงประยุกต์

หมอลำที่ให้ความบันเทิงถึงสาระที่ปรับปรุงรูปแบบขึ้นมาใหม่แต่ยังคงเค้าความเป็นของเดิมนั้นมี ๒ ประเภทคือ หมอลำกลอนซึ่ง ซึ่งเป็นหมอลำรุ่นหลังหมอลำกลอน และอีกประเภทหนึ่งคือ หมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอน

แบบแผนการให้เนื้อหาสาระของหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำกลอนซึ่งมีความแตกต่างออกไปจากหมอลำกลอนและหมอลำหมู่ในยุคเก่าคือ มีการปรับเปลี่ยนให้ปริมาณของเนื้อหาสาระลดลงโดยมีเจตนาเพื่อให้ผู้ชมที่เป็นวัยรุ่นสามารถดูได้ง่ายขึ้น และเพื่อเพิ่มความสนุกสนานเอาใจวัยรุ่นมากขึ้น เป็นเจตนาของหมอลำประเภทนี้อยู่แล้ว คือ ต้องการเปลี่ยนแนว

การแสดงที่เป็นแบบโบราณบางส่วนออก เช่น จากเดิมที่มีการลำประกอบแคนเพียงอย่างเดียว ก็มีการใส่ดนตรีสากลเข้าไปในบางช่วง เช่น ช่วงลำเดิน หรือลำเต้ย ที่ต้องการเล่นจังหวะสนุก แต่บางช่วงของการลำก็ยังรักษาแบบแผนเดิมเอาไว้ โดยการลำประกอบแคนเพียงอย่างเดียว

แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำเรื่องต่อกลอนและหมอลำกลอนซึ่งนี้ ถ้าจะเปรียบกับยา คือ เป็นยาที่มีสูตรมาจากโบราณ แต่ไม่ใช่แผนโบราณเสียทั้งหมด แต่มีการผสมส่วนอื่นๆเพิ่มเข้าไปบ้าง เช่น ใส่ส่วนผสมเข้าไปเพื่อให้รับประทานง่าย หาวิธีการที่จะทำให้ยานั้นสามารถรับประทานได้ง่ายขึ้น และลดตัวยาที่รับประทานยากออกไป คือการเพิ่มความบันเทิงมากขึ้น ความบันเทิงที่เพิ่มขึ้นใหม่นั้น เช่น เป็นความบันเทิงในด้านรูปแบบที่มีการใช้จังหวะดนตรีที่เร็วขึ้น เนื้อหาการลำที่ไม่เหมาะกับยุคสมัย หรือ ทำนองการลำที่ฟังยาก และการดำเนินเรื่องที่ซ้ำเกินไป ตลอดจนรูปแบบการแต่งกาย การแสดงที่ไม่ทันสมัย ดังนั้น เมื่อมีการลดความเข้มข้นของสาระลงไปแล้วเพิ่มส่วนผสมอื่นเข้ามาช่วยทำให้สรรพคุณและฤทธิ์ยาไม่เป็นเช่นเดิมเหมือนยาสูตรของแท้ที่เป็นต้นตำรับ

เนื่องจากประสบการณ์ในการลำยังไม่มากเท่ากับรุ่นครูอาจารย์หมอลำกลอนซึ่งจึงมีความสามารถในการลำและเล่าเรื่องน้อยกว่า ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนก็มีระดับความเข้มข้นของการดำเนินเรื่องลดลง คือ ไม่เน้นว่า ต้องเก็บรายละเอียดและความสมบัตินิทานของเรื่องเหมือนในอดีต ดังนั้น กลอนลำของหมอลำกลอนซึ่ง จึงมีเพียงบางส่วนที่คล้ายคลึงกับหมอลำกลอนโดยเฉพาะส่วนที่เป็นกลอนที่จดจำมาจากรุ่นครูอาจารย์ ส่วนกลอนลำของหมอลำเรื่องต่อกลอนก็มีการตัดทอนกลอนลำบางช่วงออกเพื่อให้เรื่องสั้นลง เพื่อให้แสดงได้จบภายในเวลา ๓-๔ ชั่วโมงเพราะรูปแบบการแบ่งช่วงการแสดงเปลี่ยนไปจากสมัยก่อน แบบแผนการให้สาระของหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำเรื่องต่อกลอน จึงมีดังนี้

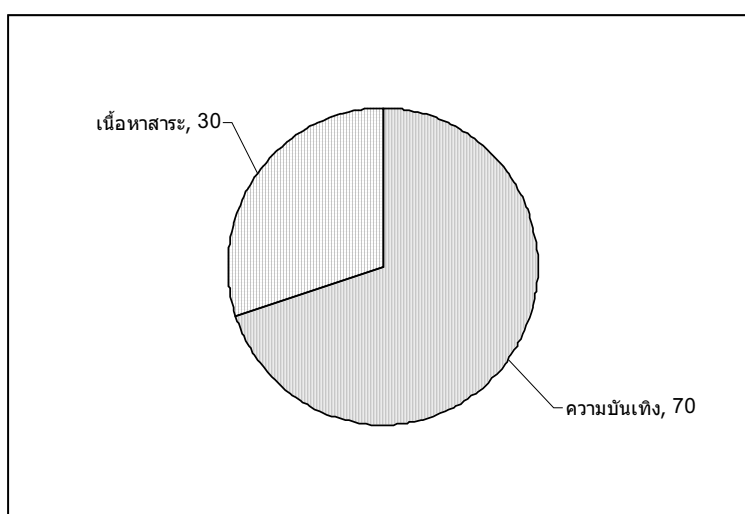
๒.๑ การสอนตรงๆ ซึ่งได้จากการจดจำกลอนลำมาทั้งกลอนและยกมาลำเช่นเดียวกับที่หมอลำรุ่นครูอาจารย์สอนเอาไว้ นอกจากนี้ ก็จะมีกลอนลำที่แต่งขึ้นมาใหม่เพื่อให้มีเนื้อหาเพื่อการสอนที่เข้ากับยุคสมัยเพิ่มขึ้น เช่น การสอนเรื่องการระวังรักษาสุขภาพอนามัย

๒.๒ การสอนแบบอ้อม ๆ ก็เป็นการจดจำกลอนลำที่ใช้สอนแบบอ้อมๆ มาจากหมอลำกลอนเช่นกัน ส่วนเนื้อหาของหมอลำเรื่องต่อกลอนก็ไม่เน้นการสอนตรงๆ แบบที่เอาตัวเนื้อหาสาระ หรือหลักธรรมคำสอนมาลำอยู่แล้ว แต่จะออกมาในรูปของการให้ข้อคิด การเตือนสติคนดู ซึ่งสาระเหล่านี้ก็จะแทรกอยู่ในการแสดงลำเรื่องเป็นระยะไปตลอดทั้งเรื่อง คนดูต้องอาศัยการซึมซับและพิจารณาจึงจะเห็นสิ่งที่หมอลำต้องการสะท้อนออกมา

จะเห็นได้ว่า แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น ลดความมีสาระและแก่นสารที่มีมาก ๆ ลงไป แล้วใช้กลอนลำส่วนอื่นเสริมเข้ามา เช่น กลอนลำทางสั้น ลำเต้ย ตลอดจนกลอนตลาด ซึ่งเป็นกลอนลำที่มีจังหวะเร็ว ใช้ลำเพื่อความสนุก

และใช้ลำประกอบดนตรีแบบสมัยใหม่ได้ เมื่อเพิ่มกลอนลำประเภทนี้เข้ามามากๆ ก็จะทำให้กลอนลำเพื่อการสั่งสอนตรงๆ ลดน้อยลงไป แบบแผนการให้สาระของหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำเรื่องต่อกลอน จึงเปลี่ยนตามไปด้วย คือ เป็นหมอลำที่ให้ความสำคัญกับความสนุกสนานมากขึ้น และลดความสำคัญและลดสัดส่วนของเนื้อหาสาระแบบดั้งเดิมลงไป

หากจะแบ่งสัดส่วนแบบแผนการให้สาระบันเทิงแบบประยุกต์ใหม่ของหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำเรื่องต่อกลอน โดยใช้เกณฑ์การเทียบสัดส่วนของเนื้อหากับความบันเทิงให้อยู่ในรูปแผนภูมิก็จะได้ภาพดังนี้

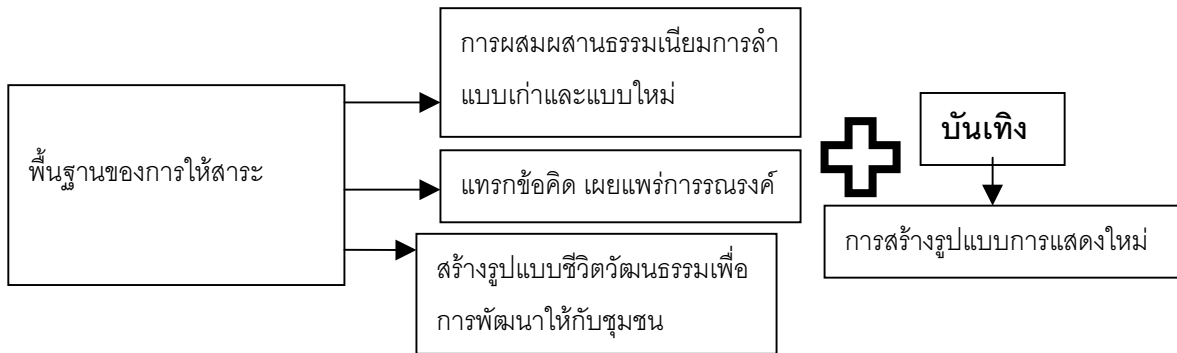

ส่วนแบบแผนของการให้สาระบันเทิงของหมอลำกลอนซึ่งนั้น ไม่อาจเปรียบเทียบระหว่างยุคได้ เพราะเป็นหมอลำที่เพิ่งเกิดการประยุกต์ขึ้นมาใหม่มีอายุเพียง ๑๕ ปี (นับจาก ๒๕๓๐ - ๒๕๔๕) แต่ส่วนที่เห็นได้ชัดว่ามีการสร้างแบบแผนใหม่ขึ้นมาคือ การผสมผสานธรรมเนียมการลำแบบเก่าและแบบใหม่เข้าด้วยกันคือ ยังใช้เนื้อหากลอนลำแบบเดิม ใช้การลำประกอบแคนเช่นเดิม แต่มีการใช้ความบันเทิงที่มีการปรับประยุกต์ขึ้นมาใหม่ให้มีรูปแบบการแสดงแตกต่างไปจากหมอลำกลอนบางส่วน เช่น ใช้ดนตรีสากล และมีหางเครื่อง เป็นองค์ประกอบการแสดงที่เพิ่มขึ้นมา

นอกจากนี้ หมอลำกลอนซึ่งยังมีส่วนที่ต่างจากหมอลำกลอนที่เป็นรุ่นพ่อแม่คือการที่หมอลำกลอนซึ่งอยู่ในสังคมยุคใหม่นั้น ทำให้มีบทบาทในการช่วยเป็นสื่อในการรณรงค์โครงการของรัฐบาลเพิ่มขึ้นมา นอกเหนือจากการขัดเกลา และสั่งสอน การปลูกฝังค่านิยม และการให้ข้อคิด แบบตรงๆ ที่หมอลำทำอยู่แล้ว และยังมีการสร้างรูปแบบชีวิตวัฒนธรรมที่มีส่วนช่วย

พัฒนาสังคมอีกหลายอย่าง เพราะการที่เป็นหมอลำที่เข้ากับคนรุ่นใหม่ได้ ทำให้ความเป็นหมอลำกลอนซึ่ง ได้รับการยอมรับของวัยรุ่น เช่น การเห็นคุณค่าของการฟังตัวเองของนักดนตรี การกล้าแสดงออกของหางเครื่อง การประกอบอาชีพอย่างสุจริตของหมอลำ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีอีกอย่างหนึ่งของการหารายได้ และการประกอบอาชีพ ฟังตนเองในสังคมอีสาน

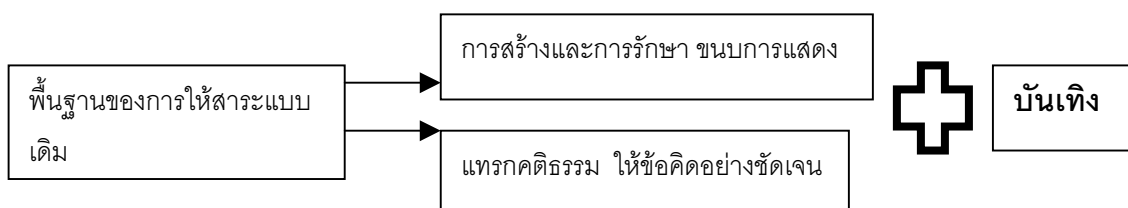
แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำกลอนซึ่ง

ส่วนแบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น พอจะสร้างแบบแผนเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นแบบเก่าและแบบใหม่ได้เนื่องจากเป็นหมอลำที่มีอายุและความเป็นมาที่ยาวนานพอสมควร และเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนพอสมควร ดังนี้

แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำเรื่องต่อกลอนแบบดั้งเดิมนั้น เป็นการสร้างรูปแบบการแสดงขึ้นมาตั้งแต่ยุคที่เปลี่ยนจากการลำพื้น (ดูรายละเอียดในเรื่อง ธรรมชาติของหมอลำ) และยังอยู่ในบริบทสังคมสมัยก่อน ดังนั้น จึงมีขนบธรรมเนียมการแสดงแบบเดิมๆ เช่น ใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้าน ไม่มีการแต่งตัวอย่างพิถีพิถัน ไม่มีดนตรีที่สลับซับซ้อน ไม่ใช้คนในการแสดงจำนวนมาก แต่มีการให้รายละเอียดของเรื่องที่แสดงและมีสาระการสั่งสอนอยู่อย่างชัดเจนเพราะเพิ่งจะเปลี่ยนผ่านมาจากยุคการเล่านิทานแบบลำพื้น นอกจากนี้ ยังรักษามโนธรรมนิยมการลำอย่างเคร่งครัด เช่น การแต่งกายอ้อไหว้ครู การใช้เรื่องจากวรรณคดีพื้นบ้าน หรือพุทธประวัติมาเป็นเรื่องสำหรับการแสดง ผสมกับการให้ความบันเทิงแบบชาวบ้าน คือ การลำให้ไพเราะด้วยท่วงทำนองหมอลำแบบดั้งเดิม และการดำเนินเรื่องที่มีศิลปะการแสดง เข้าถึงแก่นและวิญญานการเป็นหมอลำอย่างสมบทบาท

แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำเรื่องต่อกลอนแบบเก่า

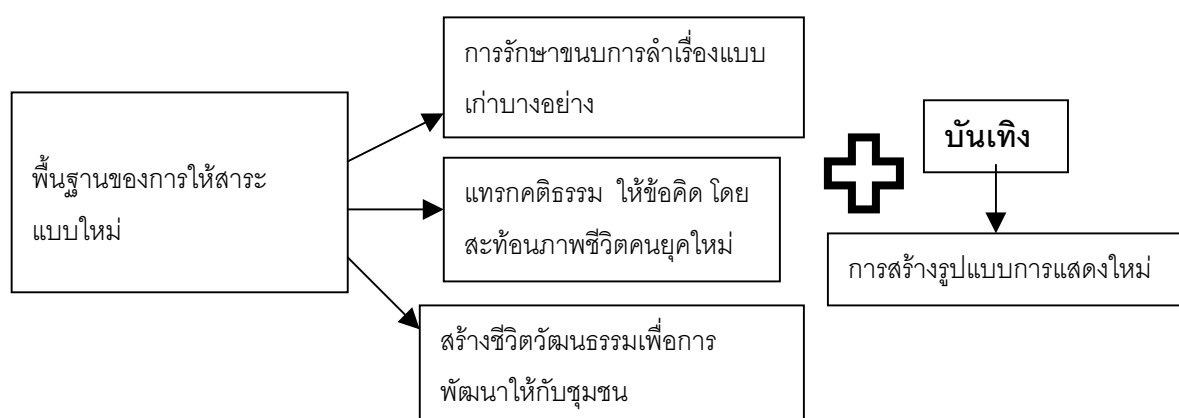

เมื่อเปรียบเทียบการให้สารบันเทิงแบบเก่ากับแบบใหม่ของหมอลำเรื่องต่อกลอนจะเห็นว่า หมอลำเรื่องต่อกลอนแบบใหม่ มีการรักษาขนบการลำเรื่องแบบเดิมบางอย่างเอาไว้ เช่น ยังใช้แคน หรือ พิณ หรือ ซอ ประกอบในการลำ ใช้เรื่องจากวรรณคดีพื้นบ้าน หรือ พุทธประวัติมาเป็นเรื่องสำหรับการแสดง แต่ก็ไม่ได้เป็นแบบเดียวกันทุกคณะ เพราะปัจจุบันนี้ หมอลำเรื่องต่อกลอนแต่ละคณะก็มีลักษณะเฉพาะและมีแนวทางที่แตกต่างกันอย่างมาก

หมอลำเรื่องต่อกลอนในยุคปัจจุบันยังมีส่วนที่คล้ายคลึงกับหมอลำเรื่องต่อกลอนสมัยก่อน คือ หลายคณะยังมีการแทรกคติธรรม ให้ข้อคิด เอาไว้ในเนื้อเรื่อง โดยบางคณะก็ปรับเปลี่ยนมาใช้โครงเรื่องสมัยใหม่ที่สะท้อนภาพชีวิตคนยุคใหม่ แต่ก็ยังแฝงข้อคิดและการสอนให้คนดู และที่ชัดเจนที่สุดคือ การแสดงคุณค่าของการเป็นหมอลำโดยการแสดงให้เห็นว่า คนที่อยู่ในวงการหมอลำนั้น สามารถพัฒนาตนเองและสังคมได้ โดยเฉพาะการเป็นหมอลำหนุ่มที่มีจำนวนคนในคณะมากๆ ประภท้อยพ้อพันแม่มาอยู่รวมกัน จึงมีการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ที่มีส่วนสร้างคน และพัฒนาความคิดของคนได้เป็นอย่างดี เช่น หมอลำหลายๆคณะ ห้ามขาดเรื่องการเล่นการพนัน ห้ามดื่มเหล้า ห้ามสูบบุหรี่ และห้ามประพฤติเสื่อมเสียในทางชั่วสาว บางคณะ เช่น คณะรัตนศิลป์อินตาไทยราษฎร์ ซึ่งเป็นหมอลำคณะใหญ่ในห้าอันดับต้นๆของภาคอีสานนั้น หัวหน้าคณะให้สมาชิกทุกคนถือศีลห้า และมีการสวดมนต์ ทำวัตรเย็นเพื่อขัดเกลาจิตใจ เรียกได้ว่า นำคำสอนของศาสนามาใช้ในชีวิตจริง ทำให้คนในคณะมีจิตสำนึกที่ดี และดำรงตนให้เป็นคนดีของสังคม

นอกจากนี้ ชีวิตวัฒนธรรมของหมอลำเรื่องต่อกลอนยังมีส่วนช่วยพัฒนาสังคมอีกหลายอย่าง เช่น การทำให้เกิดการจ้างแรงงาน การเป็นตัวอย่างที่ดีในการรู้จักทำงานเพื่อช่วยตนเองและครอบครัวของทางเครื่องตลอดจนนักดนตรีและนักแสดงอื่นๆ ที่ยังอยู่ในวัยเรียนและใช้เวลาว่างจากการเรียนมาเป็นนักแสดง การประกอบอาชีพอย่างสุจริตของหมอลำ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับคนในสังคม

แบบแผนการให้สารบันเทิงของหมอลำเรื่องต่อกลอนแบบใหม่

๓. แบบแผนการให้สาระบันเทิงแบบกลายพันธุ์

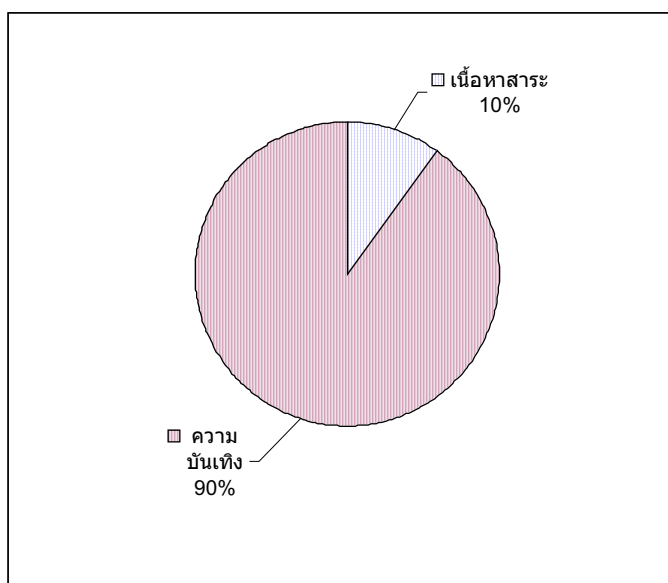
การให้สาระบันเทิงแบบกลายพันธุ์นี้ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงจากแบบแผนเดิมทั้งรูปแบบและเนื้อหาจนแทบไม่เหลือเค้าเดิม เป็นแบบแผนของหมอลำแบบใหม่ที่เกิดขึ้นมาเพื่อความบันเทิงเป็นหลัก หมอลำที่มีแบบแผนเช่นนี้ คือ หมอลำซึ่งที่ลำอยู่ทุกวันนี้ซึ่งเกิดหลังหมอลำกลอนซึ่งอีกทอดหนึ่ง (ดูรายละเอียดเรื่องธรรมชาติของหมอลำ) ในปัจจุบันหมอลำประเภทนี้ได้ชื่อว่า พร้อมทั้งจะเปลี่ยนแปลงและกระทำทุกอย่างเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดได้อย่างรวดเร็วที่สุด เพราะในการแสดงแต่ละครั้งใช้คนไม่มาก

หากใช้ความทันสมัยของการแสดงและรูปแบบการแสดงมาเปรียบเทียบกับหมอลำทั้ง ๓ ประเภทที่กล่าวมานั้น ถือว่าหมอลำซึ่งมีรูปแบบการแสดงที่ตอบสนองความรักสนุกแบบคนรุ่นใหม่และเพื่อวัยรุ่นมากที่สุด แต่ในขณะเดียวกัน ความบันเทิงเหล่านั้น หากจะเปรียบเทียบกับส่วนที่เป็นสาระเหมือนกับหมอลำทั้ง ๓ ประเภทที่กล่าวมาก็นับว่า หมอลำซึ่งให้สาระกับผู้ชมได้น้อยที่สุด ทั้งนี้เราสามารถอธิบายได้ง่ายๆว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจาก “การเพาะบ่มตัวหมอลำ”(maturity) ไม่ได้ใช้เวลาเพียงพอจนเหมาะสม แต่เกิดขึ้นมาเพียงเพื่อการตอบสนองความต้องการบริโภคของตลาดในยุคที่หมอลำซึ่งกำลังเป็นที่นิยมของคนอีสาน ดังนั้นจึงมีวัยรุ่นจำนวนมากที่มาเรียนเป็นหมอลำซึ่งบ้างก็เรียนเองบ้าง บ้างก็ไปเรียนกับสำนักหมอลำโดยใช้เวลาเพียงช่วงสั้นๆ เพื่อจะได้ไปลำหาเงินอย่างง่ายๆ แต่การเกิดขึ้นและกระบวนการในการมาเป็นหมอลำนั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้ผ่านการเคี่ยวเข็ญและไม่ได้มีการปลูกจิตสำนึกเรื่องการให้ความสำคัญของลำอย่างลึกซึ้งเพราะความที่ต้องรีบผลิตหมอลำออกไปป้อนตลาด

ด้วยเหตุดังกล่าว หมอลำวัยรุ่นเหล่านั้นจึงเข้าใจว่า การลำซึ่งคือการลำเฉพาะกลอนไหว้ครู และลำกลอนอื่นๆ อีกเพียงไม่กี่กลอน เพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็น “หมอลำ” นอกจากนั้นก็ร้องเพลงและลำกลอนตลาดที่กำลังเป็นที่นิยม ประกอบกับความต้องการของคนดูที่เป็นคนเมาสุราमारอดเห็นหน้าเวทีซึ่งเป็นกลุ่มผู้ชมหลักทุกเวทีหมอลำซึ่ง ต่างก็เรียกร้องให้หมอลำร้องลำตามความต้องการของตนเพียงเพื่อจะได้เต้นอย่างสนุกสนาน ดังนั้น ความรู้สึกของหมอลำที่จะ “ลำ” เพื่อเสนอเนื้อหาสาระใดๆจึงไม่เกิดขึ้น ด้วยเห็นว่าไม่จำเป็น และไม่มีความสามารถที่จะทำได้ ดังนั้นหมอลำซึ่งจึงเป็นหมอลำเพื่อความบันเทิง และมีการสร้างขึ้นมอย่างง่าย ๆ ไม่อาศัยความประณีตและไม่ต้องการศิลปะในการแสดงมากเหมือนหมอลำที่มีความเป็นมายาวนาน หมอลำซึ่งโดยทั่วไปจึงเป็นการเปิดเวทีเพื่อสร้างความสนุกสนานเฉพาะกิจแต่ละครั้งเท่านั้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำซึ่งจึงกลับด้านเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะตรงข้ามกับหมอลำแบบดั้งเดิม นั่นคือ มีการให้สาระเหลือน้อยมาก ถ้ามีโอกาสบ้างก็จะเป็นการแทรกเนื้อหาสาระบ้างเพียงเล็กน้อย เพราะรูปแบบการแสดงก็เปลี่ยนไปจนแทบไม่เหลือเค้าเดิมแล้ว

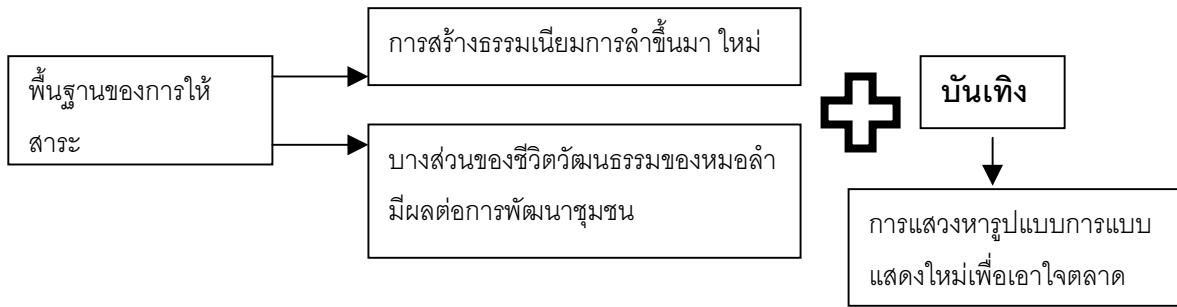
ดังนั้นหากจะแบ่งสัดส่วนแบบแผนการให้สาระบันเทิงแบบที่กลายพันธุ์ของหมอลำซึ่งโดยใช้เกณฑ์การเทียบสัดส่วนของเนื้อหากับความบันเทิงให้อยู่ในรูปแผนภูมิก็จะได้ภาพดังนี้

เมื่อพิจารณาแบบแผนการเสนอเนื้อหาสาระบันเทิงของหมอลำซึ่งแล้ว จะเห็นได้ว่า ส่วนที่ยังมีการรักษาขนบการลำเรื่องแบบเดิมเอาไว้ นั่น เป็นเพียงระดับผิวเผิน เช่น แคนทีเปา ประกอบหมอลำซึ่งก็ใช้เพียงเพื่อให้เห็นว่ามีแคน มากกว่าตั้งใจที่จะให้ได้ยินเสียงแคนจริงๆ ส่วนเนื้อหานั้น ถ้าเป็นหมอลำจากบางสำนักที่เรียนมาดี ครูหมอลำสอนมาดี ก็จะมีพอมีกлонลำที่เป็นสาระ และรู้จักเสนอการลำอยู่บ้าง แต่ก็ยังมีเล็กน้อย ส่วนมากก็เป็นกลอนลำที่เกี่ยวกับประเด็นหลักๆ ที่เรียกว่า วาระแห่งชาติ เช่น กลอนรณรงค์เรื่องยาเสพติด กลอนอนุรักษ์ธรรมชาติ และกลอนลำอื่นๆ ที่แต่งขึ้นมาเพื่อตอบสนองนโยบายรัฐบาลในแต่ละยุคสมัย แต่ส่วนใหญ่แล้วก็หาฟังได้ยากเนื่องจากหมอลำซึ่งมักจะขาดความเป็นตัวของตัวเองคือต้องตามใจการขอเพลงของผู้ชมตลอดเวลาการแสดง

แต่สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือ ส่วนของความบันเทิงนั้นเป็นการสร้างรูปแบบการแสดงขึ้นมาให้แปลกใหม่ด้วยลีลาท่าทางการแสดงของหมอลำและหางเครื่อง แม้ไม่ได้มีความหมายอะไรที่มีสาระลึกซึ้งแต่ก็เป็นชีวิตวัฒนธรรมของหมอลำซึ่ง ส่วนนี้เองที่พอจะกล่าวได้ว่ามีประโยชน์ต่อการพัฒนา เพราะการแสดงของหมอลำซึ่งนั้น ถือได้ว่าเป็นการสร้างงานอย่างหนึ่งในชุมชนที่สามารถเลี้ยงปากท้องอย่างสุจริต และแสดงให้เห็นการทำงานอย่างสอดคล้องประสานกันหลายฝ่ายทั้งหมอลำ นักดนตรี หางเครื่อง ตลอดจนพนักงานฝ่ายเวที แสงเสียง

แบบแผนการให้สาระบันเทิงของหมอลำชิง

๒.๗ วิธีการใช้และนำเสนอเนื้อหาสาระของหมอลำ

การใช้และการนำเสนอเนื้อหาของหมอลำในที่นี้ หมายถึง เนื้อหาที่หมอลำนำมาร้องและนำมาลำ อันมีสาระซึ่งกินความกว้าง ไม่ได้เน้นเฉพาะเรื่องการพัฒนาตามนโยบายรัฐบาลเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงเนื้อหาสาระอันเกิดจากการสร้างสรรค์ของหมอลำเองที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต จรรโลงความคิด พัฒนาความคิด และการให้ข้อคิด แก่ความคิดที่เป็นประโยชน์แก่คนดู โดยเฉพาะเรื่องจริยธรรม ให้คนดูเกิดพื้นฐานความคิดที่ดี

จากการสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำทำให้ผู้วิจัยพบว่า หมอลำนั้นเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีการใช้เนื้อหาและนำเสนอเพื่อความบันเทิงและนำเสนอเนื้อหาที่เป็นสาระที่ปรากฏบนเวทีด้วยวิธีการที่หลากหลายอย่างยิ่ง ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาทั้ง ๒ กลุ่มดังกล่าว มีดังนี้

๒.๗.๑ การใช้เนื้อหาการแสดงเพื่อความบันเทิง

ในการใช้เนื้อหาการแสดงเพื่อความบันเทิงนี้ หมอลำแต่ละประเภทต่างมีวิธีการที่น่าสนใจที่จะทำให้ผู้ชมสนใจการแสดงที่หมอลำสรรหามานำเสนอได้โดยวิธีการต่างๆ ดังนี้

๒.๗.๑.๑ การสร้างความบันเทิงแบบครบวงจร

ทุกวันนี้หมอลำทุกประเภท(ยกเว้นหมอลำกลอน) จะพยายามขยายรูปแบบการแสดงออกไปหลายรูปแบบเพื่อให้ครอบคลุมรสนิยมของกลุ่มคนดูทุกกลุ่ม และเพื่อสร้างความบันเทิงให้กับผู้ชมทุกเพศ ทุกวัย ซึ่งมีความต้องการเปิดรับความบันเทิงที่ไม่เหมือนกัน

ดังนั้น สิ่งที่น่าสนใจ ด้านรูปแบบการแสดงนี้คือ เนื้อหาการแสดงเพื่อความบันเทิงของแต่ละคณะมีความคล้ายคลึงกันมาก และกำลังเลือนไหลเข้าหากันจนกลายเป็นรูปแบบตายตัว เช่น ถ้าเป็นการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนไม่ว่าคณะขนาดเล็ก หรือคณะใหญ่ก็จะมีลำดับชั้นการแสดงที่เหมือนกัน คือ เริ่มต้นด้วยการเดินประกอบการร้องเพลงสตริง ลูกทุ่งและหมอลำ ต่อด้วยการแสดงตลกประจำคณะ ก่อนจะปิดท้ายด้วยการแสดงหมอลำเรื่องความแตกต่างกันของการแสดงเหล่านั้น มีเพียงการลงทุนให้ดูยิ่งใหญ่ต่างกัน และต่างกันที่เนื้อหา

การแสดงหมอลำเรื่องที่สร้างเรื่องหรือมีการลำที่ไพเราะต่างกันเท่านั้น ส่วนหมอลำชิง และหมอลำกลอนซึ่งก็มีลำดับเนื้อหาเพื่อความบันเทิงที่คล้ายกันคือหลังจากการไหว้ครูเสร็จสิ้นก็เป็นการลำและร้องเพลงตลาดที่มีจังหวะสนุกสนานประกอบกับการเต้นของหมอลำและนางเครื่องไปจนการแสดงเสร็จสิ้นแล้วค่อยเป็นการลำลา

การสร้างความสนุกสนานให้มากที่สุดนี้ แม้จุดประสงค์หลักของหมอลำ คือให้ชาวบ้านได้ชมการแสดงที่สร้างสรรค์ขึ้น แต่ก็เกิดผลพลอยได้ที่กลายเป็นความบันเทิงแบบง่ายๆ สำหรับชาวบ้านด้วย เพราะทั้งด้านหน้าและด้านข้างของเวทีหมอลำกลายเป็นพื้นที่สำหรับการเต้นรำสำหรับผู้ชมที่รักสนุก ด้วยเหตุนี้ จึงเท่ากับว่าหมอลำได้สร้างความบันเทิงให้ชาวบ้านที่มาชมการแสดงอย่างครบวงจรคือ ได้ทั้งความบันเทิงจากการได้ดู การได้ฟัง แล้วยังได้ความสนุกสนานจากการได้เต้นได้ฟ้อนอย่างสุดเหวี่ยงแบบชาวบ้าน คือทำให้ชาวบ้านได้สนุกสนานและเป็นการพักผ่อนให้หายเหนื่อยล้าจากการทำงาน

อนึ่ง ชาวบ้านตามชนบทหรือพื้นที่นอกเมืองใหญ่นั้นไม่มีโอกาสเข้าไปเที่ยวบาร์ไนท์คลับ ไม่มีโอกาสได้พบแสงสียามค่ำคืน ไม่มีโอกาสได้ดูการแสดงที่อะร่าร่วมด้วยชุดการแสดงของสาวแดนเซอร์ในสถานบันเทิง ไม่มีโอกาสได้ฟังเพลงจากเครื่องเสียงดังกระหึ่มอย่างในดิสโกเธค ดังนั้นก็อาศัยการได้ดูจากชุดการแสดงของสาวนางเครื่องหมอลำแทน นอกจากนี้การได้พบกับเวทีหมอลำพร้อมไฟแสงสี เสียงดนตรีที่มีจังหวะคึกคักเร้าใจจากลำโพงเสียงดังกระหึ่ม ก็ทำให้ชาวบ้านใช้ชีวิตอย่างสนุกสนานได้แม้ชั่วครั้งชั่วคราวตามประสาคนที่อยู่ห่างไกลแหล่งความบันเทิง ดังนั้น หมอลำจึงได้ทำหน้าที่เป็นสวนสนุก หรือเป็นลานพักผ่อนยามค่ำคืนที่ดีและครบวงจรที่สุดของชาวบ้าน

๒.๗.๑.๒ การแสดงความทันสมัยโดยการร้องเพลงตลาดหลายๆ รูปแบบ

เป็นวิธีการอีกแบบหนึ่งของหมอลำสมัยใหม่ที่คัดเลือกและรวบรวมเอาเพลงดังของหลายๆ ค่ายเทป ไม่ว่าจะเป็นเพลงลูกทุ่ง เพลงสตริง เพลงป๊อบ เพลงเพื่อชีวิต มาไว้ด้วยกันบนเวทีเพียงแห่งเดียว ดังนั้น ผู้ชมจึงได้ฟังได้ชมเพลงทุกรูปแบบเพราะไม่ว่าจะเป็นหมอลำคณะใด ก็จะมีการร้องเพลงที่ผู้ชมกำลังคุ้นเคยและชื่นชอบในช่วงเวลานั้นเสมอ เท่ากับว่าการมาดูการแสดงหมอลำครั้งหนึ่งๆ ถือว่าสุดคุ้มสำหรับชาวบ้าน เพราะทุกเวทีนั้นผู้ชมจะได้ฟังการร้องเพลงที่กำลังเป็นที่นิยมจากทุกค่าย ประกอบการเต้นของนางเครื่องที่มีลีลาท่าทางและเสื้อผ้าแตกต่างกัน

โดยทั่วไปนั้นคนดูหมอลำซึ่งมักจะเป็นชาวบ้านในพื้นที่ห่างไกลตัวเมืองใหญ่ ส่วนใหญ่ไม่เคยดูการแสดงสดของนักร้องเพลงสตริง เพลงป๊อบหรือเพลงร็อค ที่เป็นนักร้องยอดนิยมประจำยุคสมัยแบบที่คนในเมืองได้ดู (นอกจากได้ดูทางโทรทัศน์) หมอลำจึงจำลอง

บรรยากาศการแสดงคอนเสิร์ตเหล่านั้นให้มาเป็นคอนเสิร์ตแบบที่ชาวบ้านจะฟังจะดูได้ด้วยความสะดวก เข้าใจ เช่น แต่ละเพลงมีหางเครื่องจำนวนมากแบบเพลงลูกทุ่งและหมอลำ แต่ร้องเพลงและเล่นดนตรีเหมือนการแสดงคอนเสิร์ต โดยการใช้ระบบเสียงและเครื่องเสียงชุดใหญ่ สิ่งเหล่านี้แม้ไม่เหมือนกับการแสดงคอนเสิร์ตของค่ายเพลงใหญ่ทุกกระเปาะนี้ แต่สิ่งสำคัญที่ผู้ชมได้รับคือการแสดงที่อยู่ต่อหน้าที่ได้ดูและได้ฟังนั่นคือการแสดงสดจริงๆ สำหรับชาวบ้านร้านตลาดแล้ว ถือว่าเป็นความแปลกใหม่ตื่นตาตื่นใจอย่างมาก เพราะนานที่ปีหนึ่งจะได้ดูการแสดงเช่นนี้ ที่สำคัญคือ ความอลังการแบบทันสมัยจะเปลี่ยนไปทุกๆ ปี ดังนั้น ผู้ชมจึงจะพบความแปลกใหม่ที่หมอลำสรรหามาแสดงได้ไม่ซ้ำกัน ไปเรื่อยๆ

๒.๗.๑.๓ การให้เวลาสำหรับการมอบความบันเทิงอย่างเต็มอิ่ม

เป็นวิธีการหนึ่งของรูปแบบการแสดงหมอลำทุกประเภทที่มีมานานและเป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่โบราณแล้ว คือ การแสดงแต่ละครั้งมักจะเริ่มตั้งแต่หัวค่ำเรื่อยไปจนถึงสว่างหรือเกือบสว่าง ทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าคุณค่าในเชิงปริมาณเพราะได้ดูการแสดงนานๆ การที่หมอลำอยู่กับผู้ชมนานๆ ทั้งคืน ยังมีผลดีอีกประการหนึ่งคือ เมื่อมีช่วงเวลามากก็ทำให้หมอลำสามารถสรรหาและรวมเอาการแสดงหลายๆ อย่างมาเสนอได้มากขึ้น เพราะการแสดงของหมอลำนั้น ไม่เหมือนคอนเสิร์ตเพลงป๊อปและเพลงสตริงทั่วไปที่จะแสดงผลงานเพลงเฉพาะที่กำลังได้รับความนิยมและจบภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง หากแต่การแสดงของหมอลำเป็นการแสดงที่พยายามวางเนื้อหาการแสดงให้เหมาะกับกลุ่มเป้าหมายและครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายหลายๆ กลุ่มมากที่สุด ดังนั้น ยังมีช่วงเวลามากก็ทำให้มีตำแหน่งที่จะวางความบันเทิงเอาไว้ก็มาก เช่น หมอลำกลอนตอนหัวค่ำก็พูดเรื่องบาปบุญ เรื่องทางศาสนา พอตกดึกมาก็เริ่มลำเรื่องตลกไปกษาว่าด้วยเรื่องเพศและเรื่องเสียดสีล้อเลียนเพื่อสร้างความครึกครื้นในยามดึก ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนวางช่วงการแสดงเพลงและการเต้นโชว์สำหรับเด็กและวัยรุ่นตอนหัวค่ำจนถึงก่อนเที่ยงคืน และแสดงหมอลำเรื่องตอนเที่ยงคืนเป็นต้นไปสำหรับผู้อาวุโส สลับกับการลำแบบจังหวะสนุกสนานเพื่อให้คนที่ยังอยู่ดูหมอลำตอนดึกได้เดินหน้าเวที เป็นต้น

๒.๗.๑.๔ การจัดสรรเพื่อให้คนดูทุกกลุ่มพึงพอใจในเวลาเดียวกัน

การแสดงของหมอลำทุกประเภทนั้น แม้จะมีการแบ่งช่วงลำดับการแสดงอย่างชัดเจน เช่น หมอลำกลอน หมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่งมีการแบ่งการลำออกเป็นยกหมอลำเรื่องต่อกลอนลำไปตามช่วงการแสดง ๓ ส่วนหลักๆ แต่ว่าการแสดงแต่ละส่วนหรือแต่ละยกนั้น ก็ไม่ได้มีเนื้อหาเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น นั่นคือ ผู้ชมทุกกลุ่ม ทุกวัยก็ดูไปได้พร้อมๆ กัน เพราะการแสดงมีการผสมผสานความชอบของทุกวัยให้มารวมอยู่ในเวลาเดียวกันได้ เช่น การ

ลำของหมอลำกลอนซึ่ง แม้จะลำโดยใช้เนื้อหาแบบนิทานพื้นบ้านหรือเรื่องศีลธรรมที่คนสูงอายุชอบฟังแต่ก็ใช้ดนตรีจังหวะสนุกครึกครื้นแบบที่วัยรุ่นชอบ การแสดงของหมอลำเรื่องช่วงร้องเพลงเดินโซ่วก็มีหางเครื่องแต่งชุดสวยงามแพรวพราวออกมาเต้นให้ผู้ชมทั้งเด็กและผู้ใหญ่ได้ตื่นตาตื่นใจ

ในช่วงการลำเรื่องของหมอลำต่อกลอน ก็ได้มีเฉพาะการลำดำเนินเรื่องทำนองซ้ำๆ แต่ยังมีการนำกลอนลำของหมอลำยอดนิยมซึ่งมีจังหวะสนุกสนาน เช่น ลำเดินลำเตี้ย มาลำสลับกับการดำเนินเรื่อง ทั้งยังมีการประดิษฐ์ชุดการแสดงย่อยๆ หลายชุดที่ดูงดงามอลังการ แทรกประกอบเรื่อง เช่น เรื่องอิเหนาของคณะหิมาวารวิเศษศิลป์ก็มีชุดบุษบาเสียงเทียน เรื่องรามเกียรติ์ของคณะรัตนศิลป์ก็มีชุดอภิเษกพระรามกับนางสีดา ซึ่งเป็นการแสดงย่อยๆ ที่ทำให้คนดูหลายกลุ่มพึงพอใจอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ ในขณะที่ลำยังมีการแทรกมุขตลกของตัวตลกประจำคณะซึ่งแสดงอยู่ด้วยตลอดเรื่อง ทำให้เกิดผลคืออย่างหนึ่งคือ คนดูไม่เบื่อและไม่ง่วง ทั้งยังมีการนำเพลงและกลอนตลาดใหม่ ๆ มาร้องมาลำเมื่อมีการออกฉากเข้าฉากของหมอลำ เหมือนกับการแบ่งกันดูคนละช่วงตามความพึงพอใจ โดยให้คนดูวัยรุ่นดูช่วงลำเดิน ลำเตี้ย ดูหางเครื่องด้วย และได้ออกมาเต้นหน้าเวทีด้วย ส่วนคนสูงวัยที่ชอบดูการลำเรื่องก็ดูและฟังลำเรื่องหรือลำเป็นนิทานไป

๒.๗.๑.๕ การสร้างรูปแบบใหม่เพื่อเอาใจคนดู

เป็นวิธีการปรับตัวตามกระแสความนิยมอย่างหนึ่งของหมอลำ เพราะคนดูโดยเฉพาะวัยรุ่นและวัยกลางคนทุกวันนี้ชื่นชอบความยิ่งใหญ่ ความทันสมัยด้วยแสงสีเสียง ดังนั้นหมอลำที่มีกลุ่มเป้าหมายหลักเป็นวัยรุ่นและวัยกลางคน เช่น หมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำชิง จึงต้องสร้างรูปแบบการแสดงให้มีสิ่งแปลกใหม่ที่เป็นรูปธรรมมาให้คนดูได้ดูเสมอ ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มจำนวนคนในคณะหมอลำให้มาก ทั้งหางเครื่องจำนวนมากโดยการนำหางเครื่องผู้ชายมาเต้นสลับกับผู้หญิง เพิ่มตัวหมอลำและตัวแสดงประกอบในแต่ละฉากให้มากขึ้น เพิ่มวัสดุอุปกรณ์การแสดง การออกแบบเวทีและสร้างเวทีให้มีขนาดใหญ่ มีจำนวนหลายชั้น หลายระดับ ใช้ไฟแสงสีประดับเวทีจำนวนมาก มีเครื่องเสียงระบบสเตอริโอที่ให้เสียงดังกระหึ่ม ตลอดจนอุปกรณ์อื่นๆ ที่จะแสดงความแตกต่างและสร้างความเป็นหมอลำสมัยใหม่ เช่น มีไฟฟอลโลสปอต(Follow spot) สองนักแสดง มีการฉายภาพนักแสดงบนเวทีขึ้นจอโปรเจคเตอร์ขนาดใหญ่เพื่อให้ผู้ชมที่อยู่ไกลๆ ได้มองเห็น ใช้ไฮดรอลิกลิฟต์ เพื่อยกตัวนักแสดงขึ้นมาจากพื้น ใช้สลิ้งและรอกดึงตัวนักแสดงให้เหวขึ้น ใช้ควันน้ำแข็งแห้ง (Dry ice) และระเบิดควัน เป็นต้น

ทั้งหมดเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการแสดงที่เป็นไปเพื่อความบันเทิงของหมอลำยุคใหม่ที่นับวันต่างก็พยายามจะพัฒนามากขึ้น ลงทุนมากขึ้น

๒.๗.๑.๖ การเปลี่ยนและสร้างรูปแบบหมอลำแบบใหม่แทนแบบเก่า

เป็นวิธีการที่หมอลำใช้เพื่อพลิกโฉมหน้าหมอลำเพื่อให้ทันสมัยขึ้น เช่น การให้ความสำคัญกับการออกแบบชุดทางเครื่องที่ออกมาเด่นครวละมาก ๆ ใส่ชุดที่สวยงามเต็มเวที ชนิดที่ทำให้คนดูรู้สึกถึงความอลังการแบบนี้นาน ๆ จะได้รู้สึกครั้ง ที่เห็นได้ชัดคือชุดเครื่องแต่งกายของหมอลำเรื่องต่อกลอนทั้งหมอลำผู้หญิงและผู้ชายที่เน้นความสวยงาม วิจิตรประณีต อลังการอย่างมากจนแตกต่างจากหมอลำสมัยก่อนอย่างเห็นได้ชัด เพราะการแต่งกายของหมอลำสมัยก่อนเป็นไปตามมีตามเกิด ใช้ชุดแบบพื้นบ้านธรรมดา พอมาถึงปัจจุบันมีการตัดเย็บชุดโดยใช้การปักเลื่อม ติดเพชรเทียม และใช้เครื่องประดับอื่นๆอย่างสวยงาม กลายเป็นเครื่องประดับการลงทุนและความยิ่งใหญ่ของหมอลำคณะนั้นๆ

ชุดที่สวมในการแสดงของหมอลำ ทั้งหมอลำเรื่องต่อกลอน และหมอลำซึ่งซึ่งก็พยายามสร้างภาพแบบฉบับของตัวเองขึ้นมา ล้วนเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดภาพลักษณ์ใหม่ขึ้นในใจและความทรงจำของผู้ชม ว่า ถ้าเป็นหมอลำเรื่องต้องมีหน้าตาเป็นแบบนี้ ถ้าเป็นหมอลำซึ่งก็ต้องมีหน้าตาแบบนี้

๒.๗.๑.๗ การแสดงด้วยภาษาและวัฒนธรรมเดียวกับผู้ชม

หมอลำทุกประเภทใช้ภาษาอีสานเป็นหลักในการแสดง เพราะจริง ๆ แล้ว หมอลำทุกผู้ทุกนามมีพื้นฐานชีวิตเติบโตมาจากการเป็นชาวไร่ชาวนามาก่อนทั้งนั้น และหลาย ๆ คนแม้ในขณะที่กำลังเป็นหมอลำก็ยังมีอาชีพทำไร่ทำนา นั่นคือหมอลำเกือบทั้งหมดมีพื้นฐานชีวิตเดียวกับคนดู ด้วยเหตุนี้การถ่ายทอดเรื่องราวและการใช้วัฒนธรรมการแสดงหมอลำ เช่น मुखตลกและการล้อเลียนเรื่องเพศอย่างโจ่งแจ้ง เรื่องการไปทำงานในเมืองหลวง การล้อเลียนเรื่องราวในชีวิตประจำวันเช่น เรื่องการทำไร่ทำนา การเป็นหนี้จกส. จึงกลายเป็นเรื่องปกติมิให้เห็นในการแสดงของหมอลำประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเวทีของหมอลำคณะใหญ่หรือเล็ก เวทีหมอลำกลอนหรือเวทีหมอลำซึ่ง วิธีการแสดงด้วยการใช้การรับรู้วัฒนธรรมเดียวกันนี้ เป็นสิ่งยืนยันว่า คนดูกับหมอลำมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก ทั้งวัฒนธรรมความเป็นอยู่การพูดจา ดังนั้นแสดงความเป็นคนอีสานด้วยกัน จึงทำให้ต่างฝ่ายต่างเข้าใจกันได้ดีคือ หมอลำก็รู้ว่าทำอย่างไรผู้ชมจึงจะชอบ และผู้ชมก็เข้าใจ สามารถ “รับมุข” สามารถตีความหมายการแสดงของหมอลำได้

๒.๗.๑.๘ การใช้คนรุ่นใหม่ มาเป็นหมอลำ

สิ่งที่น่าสังเกตเห็นคือ หมอลำตัวหลักๆ เช่น พระเอกนางเอกของแต่ละคณะจะได้รับการเปลี่ยนตัวเมื่อถึงวัยอันควร หมายถึงการปลดระวางนักแสดง เพราะความนิยมของคนดูจะนิยมหมอลำวัยรุ่นทั้งหมอลำเรื่องและหมอลำซึ่ง ดังนั้น การจัดรูปแบบการแสดงส่วน

หนึ่งที่จะทำให้เป็นที่ประทับใจของผู้ชมเสมอคือ การผลัดเปลี่ยนตัวหมอลำเมื่อถึงเวลาสมควร เมื่อเวลาผ่านไปจะเห็นได้ว่าหมอลำมักจะไม่ใช่คนเดิม เพราะแต่ละคณะก็จะผลัดหมอลำประจำ คณะของตนใหม่ซึ่งมักจะเป็นวัยรุ่นทั้งหญิงและชายอายุประมาณ ๒๐-๓๐ ปี เป็นส่วนใหญ่

สิ่งที่เป็นผลดีจากการใช้หมอลำวัยรุ่นคือ ความสดใหม่และใช้ได้หลายอย่าง เช่น เป็นทั้งนักร้องในช่วงการร้องเพลง และเป็นหมอลำเมื่อถึงช่วงลำจึงเป็นที่ถูกใจผู้ชมด้วยความมีน้ำเสียงดี เสียงสดใส การออกลีลาท่าทางในการแสดงก็กระฉับกระเฉง การพ็อกรำก็อ่อนช้อยสวยงามเป็นที่ประทับใจคนดู ส่วนนักแสดงที่สูงวัยกว่านั้นมักจะเปลี่ยนไปรับบทเป็นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เป็นตัวประกอบหรือตัวตลกไปตามสภาพอายุ

๒.๗.๑.๙ การรักษานบการเป็นหมอลำอย่างเหนียวแน่น

เป็นวิธีที่จะทำให้หมอลำประเภทต่างๆ รักษาความเป็นตัวของตัวเองเอาไว้ได้ดีที่สุด เช่น สำหรับหมอลำเรื่องต่อกลอนจะรักษานบการเป็นหมอลำเรื่องไว้มากที่สุด แม้ว่าการแสดงหมอลำเรื่องไม่ใช่จุดเด่นที่สุดในสายตาของผู้ชม เพราะคนชอบดูการแสดงช่วงร้องเพลงประกอบการเดินโชว์มากกว่า แต่สำหรับหมอลำนั้นถือเป็นจุดสูงสุดของการแสดงของแต่ละคณะ เพราะบ่งบอกความเป็นมาและความเป็นมืออาชีพ เป็นชื่อเสียงที่สั่งสมกันมานานหลายสิบปี ดังนั้นแม้ว่าการแสดงหมอลำเรื่องจะเป็นการแสดงที่อยู่ช่วงสุดท้ายแต่ก็มีความสำคัญที่สุด เพราะถือเป็นชื่อเสียงและถือเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละคณะ และเป็นสิ่งที่จะทำให้คนดูนึกถึงหมอลำแต่ละคณะได้ว่า เรื่องใดเป็นเรื่องเด่นของหมอลำคณะใด ในขณะที่รูปแบบการแสดงช่วงร้องเพลงเดินโชว์ของหมอลำทุกคณะไม่อาจถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นได้ เพราะมักจะคล้ายคลึงกันมากทั้งเพลงที่นำมาร้อง และหางเครื่องซึ่งไม่ต่างกันมากนัก

สำหรับหมอลำกลอนก็จะรักษานบการลำแบบดั้งเดิมเอาไว้ คือ การลำล้วนๆ ประกอบแคนและไม่ใช้หางเครื่อง ส่วนหมอลำซึ่งกับหมอลำกลอนซึ่งก็รักษานบการแสดงแบบเดิมของตนด้วยการใช้รูปแบบการลำประกอบวงดนตรีสากลขนาดไม่ใหญ่มาก เน้นความสนุกสนานจากการลำและการร้องเพลง มีหางเครื่องประกอบพอให้การแสดงสนุกสนานมีสีสัน เป็นต้น

จากการใช้เนื้อหาการแสดงเพื่อความบันเทิง ของหมอลำประเภทต่างๆ นั้น จะเห็นได้ว่า หมอลำใช้ทั้งวิธีการ “เก็บของเก่าเอาไว้” และ “ใส่ของใหม่” เข้าไป ขึ้นอยู่กับว่า หมอลำประเภทใดจะ “เก็บ” เอาไว้มาก และประเภทใด “ใส่ใหม่” เข้าไปมาก

ผู้วิจัยได้ลองสกัดส่วนที่เป็นของเก่าที่ต้องเก็บ ซึ่งถือว่าเป็นแก่นหรือหัวใจของการเป็นหมอลำ และส่วนที่เป็นเปลือกที่อาจจะใช้ของใหม่ใส่เข้าไปแทนได้ พบว่า ส่วนที่เป็นของ

เก่าที่ต้องเก็บนั้น ในหมอลำประเภทต่างๆ มีลดน้อยลง ในขณะที่ของใหม่ใส่เข้าไปแทนนั้นก็กลับมีมากขึ้น สิ่งที่คุณวิจัยได้สกัดทั้งของเก่าที่ต้องเก็บ กับ ของใหม่ใส่เข้าไปแทนได้นั้นพบดังนี้

๑.ของเก่าที่ต้องเก็บ หมายถึงสิ่งที่เป็นคุณลักษณะอันดีอยู่แล้วและทำให้ความเป็นหมอลำมีความสมบูรณ์แบบ เช่น

๑.๑ การรักษานบการเป็นหมอลำ ไม่ว่าจะเป็นการลำไหว้ครู การลำลา การรักษาวาด(ทำนองลำ)อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เช่น วาดลำอุบล วาดลำมหาสารคาม วาดลำขอนแก่น เป็นต้น ตลอดจนการออกท่าทางการฟ้อนรำ ซึ่งลีลาการฟ้อนของภาคอีสานจะมีความเป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากภาคอื่นอยู่มาก นั่นคือ การ"ก้มต่ำ รำกว้าง(กว้าง) ไม่หวงตัว" หมายถึงการฟ้อนที่สามารถย่อตัวก้มลงระดับต่ำๆ การฟ้อนที่เปิดวงแขนทั้งสองออกกว้างรอบตัว และการฟ้อนที่ไม่หวงตัวคือ ออกท่าทางใดๆก็ได้(ภาษาอีสานเรียกว่าฟ้อนล้านด้าน)

๑.๒ การใช้ดนตรีพื้นบ้านบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์หลักของการแสดงหมอลำ เช่น แคน ถือเป็นดนตรีประกอบหลักของการแสดงหมอลำทุกประเภท ที่ไม่มีเครื่องดนตรีสากลชนิดใดจะเลียนเสียงได้เหมือน

๑.๓ การแสดงด้วยภาษาและวัฒนธรรมเดียวกับผู้ชม หมายถึงการแสดงหมอลำที่ใช้ภาษาอีสานเป็นหลักในการพูด การลำ เพื่อถ่ายทอดความหมายที่ให้ความรู้ถึงความรู้ถึงควมมีวัฒนธรรมเดียวกันทั้งหมอลำและผู้ชม

๑.๔ ความมีจริยธรรม ความนอบน้อมถ่อมตน ความนับถือพ่อแม่ครูอาจารย์และ ผู้อาวุโสดังจะเห็นได้จากหมอลำต้องมีคาย(เครื่องบูชาครู) ก่อนการแสดงทุกครั้ง

๑.๕ ความเป็นตัวตน ของหมอลำแท้ๆ ที่ต้องมีการเรียนรู้ การเพาะบ่มจนได้ที หมายถึงต้องมีการใช้เวลาเรียนลำนานพอสมควร มีกระบวนการสอนการเรียนรู้ที่เข้มงวดตามลำดับชั้นการเรียนที่สมบูรณ์เพื่อให้ได้หมอลำที่ออกมาดี

๒.ของใหม่ที่ใส่เข้าไปแทนได้ หมายถึงเนื้อหาและรูปแบบการแสดงที่เป็นของใหม่ ที่มีการผลิตหรือสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยและตอบสนองความนิยมของผู้ชมของใหม่ที่ใส่เข้าไปนี้ มักเป็นสิ่งที่เป็นส่วนประกอบ หมายถึงไม่ใช่ของที่เป็นแก่นแท้หรือจิตวิญญาณความเป็นหมอลำ ของใหม่ใส่เข้าไปแทนได้นี้มักจะเป็นสิ่งที่ไม่มีความยั่งยืนคือ ต้องปรับเปลี่ยนใหม่ไปเรื่อยๆให้เข้ากับยุคสมัย

๒.๑ รูปแบบความบันเทิงทั้งแสง สี เสียง เช่น เครื่องดนตรีสากล เครื่องเสียง อุปกรณ์และเครื่องมือในการแสดง

๒.๒ เนื้อหาที่เป็นเพลงตลาดหลายๆ รูปแบบ เช่น การนำเพลง หรือกลอนลำของนักร้อง หมอลำยอดนิยม มาร้องในการแสดง เพื่อให้ถูกใจผู้ชม

๒.๓ รูปแบบการแสดงผลใหม่ ๆ เช่น การเดินโซ่ของหางเครื่อง การแสดง หมอลำเรื่องผสมการลำกลอนลำยอदनียม

๒.๗.๒ วิธีการใช้และนำเสนอเนื้อหาที่เป็นกลอนลำเพื่อการพัฒนา

เนื่องจากความหมายของการพัฒนาในทางวิจัยนี้กินความกว้าง ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์วิธีการใช้เนื้อหาเพื่อการพัฒนาจึงสามารถยกตัวอย่างวิธีการใช้เนื้อหากลอนลำหลายๆแบบที่หมอลำประเภทต่างๆ มาแสดงไว้ดังนี้

๒.๗.๒.๑ ใช้วิธีการแทรกเนื้อหาสาระไว้โดยการทำเป็นเรื่องตลก

ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ การสร้างจิตสำนึกเรื่องการเป็นคนดีของสังคม การปฏิบัติตามจารีตประเพณีอันดีงาม ตลอดจนการปรับปรุงคุณภาพชีวิต เช่น เรื่องความเป็นอยู่และเรื่องสุขภาพอนามัย หมอลำหลายคนและหลายคณะมีการนำเอาแนวคิดเรื่องดังกล่าว มาพูดถึงบ่อย ๆ โดยมีการนำมาเล่นเป็นมุขตลกเพื่อความสนุกสนานเฮฮา แต่สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความรู้เพื่อการพัฒนา เช่น จากการที่ผู้วิจัยได้ไปสังเกตการแสดงสดของหมอลำคณะต่างๆ พบว่าหมอลำมีการนำเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ ตลอดจนการปรับปรุงคุณภาพชีวิต มาสอดแทรกในการแสดงช่วงต่างๆ เช่น

ตลกของหมอลำคณะระเปียบวาทะศิลป์ และคณะเสียงอีสาน ที่นำเรื่องการระมัดระวังตัวรักษาสุขภาพและบอกวิธีป้องกันไม่ให้เป็นโรคไข้ฉี่หนู

ตลกของหมอลำคณะแก่นนครบันเทิงศิลป์ล้อเลียนเรื่องกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการใช้เงินให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ส่วนหมอลำกลอนและหมอลำกลอนซึ่งก็ใช้กลอนลำสั้นๆเป็นกลอนตลกเพื่อการล้อเลียน ไม่เฉพาะแต่เรื่องใหม่ๆตามนโยบายรัฐบาล เช่น เรื่องสุขภาพอนามัย และยาเสพติด แต่ยังล้อเลียนและประชดประชันการปฏิบัติตัวที่ผิดศีลธรรม ผิดจารีตและไม่เหมาะสมของคนในชุมชน เช่น เรื่องการหลงใหลติดอยู่ในอบายมุข ความฟุ้งเฟ้อ สู้ยสู้ร้าย ความเกียจคร้าน ความล้มเหลว ล้มท้อถอยของคนอีสานบางคน เพื่อเป็นอุทาหรณ์เตือนใจให้ผู้ชมเกิดความสำนึก

๒.๗.๒.๒ การเสนอเนื้อหาโดยแทรกในช่วงการลำ

หมอลำทุกประเภทสามารถใช้วิธีการฝากข้อคิด คติเตือนใจ ลงไปโดยตรง ในขณะที่หมอลำกำลังเดินเรื่องหรือขณะที่กำลังลำ วิธีนี้หมอลำสามารถทำได้ง่ายที่สุด ไม่ว่าจะเป็นหมอลำที่เป็นคณะหรือว่าเป็นหมอลำที่เป็นคู่ เพราะในขณะที่ลำนั้นเป็นจังหวะที่คนดูกำลังสนใจและมีสมาธิอยู่กับการฟังเนื้อหาที่หมอลำนำเสนอ ดังนั้น ในขณะที่คนดูกำลังจดจ่ออยู่กับความบันเทิงที่ได้รับ หมอลำสามารถพูดหรือแทรกการลำเข้าไปได้เป็นระยะ เรียกว่าเป็นกลอนลำ

เสริม มักจะเป็นกลอนเบ็ดเตล็ด กลอนลำสั้นๆ เช่น การสอนเรื่องการให้ความสำคัญเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า ทรัพยากรธรรมชาติ การรักษาและเห็นคุณค่าวัฒนธรรมที่ดีงามของท้องถิ่น

การแทรกเนื้อหาสาระในระหว่างช่วงการลำนี้ ช่วยทำให้บรรยากาศการแสดงผลมอลำมีความเป็นพื้นบ้านมากขึ้น เพราะยังมอลำใช้กลอนลำมากเท่าใด ความรู้สึกของผู้ชมว่าได้ฟังมอลำก็มากขึ้นตามไปด้วย นอกจากนี้การเสนอเนื้อหาโดยแทรกในช่วงการลำทำให้การแสดงผลมีความหลากหลาย เช่น มอลำสามารถแทรกกลอนลำซึ่งเป็นกลอนลำอิสระ เช่น กลอนลำเดิน ลำเต้ย ระหว่างการออกหรือเข้าฉากของมอลำที่เป็นคณะ โดยปกติกลอนลำที่ใช้แทรกเข้ามาเหล่านี้ก็ไม่ได้สัมพันธ์กับเรื่องราวที่กำลังลำอยู่แล้ว จึงไม่ได้กระทบเนื้อเรื่องและการดำเนินเรื่องแต่อย่างใด

๒.๗.๒.๓ การแต่งเรื่องราวเพื่อเป็นข้อคิดคติสอนใจ

มอลำทั้งที่แสดงเป็นคู่หรือเป็นคณะก็สามารถสร้างเป็นเรื่องเพื่อสอนได้ เช่น มอลำกลอนใช้ชีวิตการลำเล่าเป็นเรื่อง โดยใช้กลอนลำหลายๆกลอนติดต่อกันจนจบเรื่อง เช่น กลอนลำเรื่องพระเวสสันดรชาดก อาจจะลำเป็นกลอนและจบเป็นตอนๆ ต่อเนื่องกันไป ส่วนมอลำเรื่องก็ใช้วิธีการแต่งเรื่องขึ้นมาใหม่ หรือใช้เรื่องนิทานพื้นบ้านที่มีแก่นเรื่องเพื่อการสั่งสอนอยู่แล้ว

ในการดำเนินเรื่องทั้งเรื่องเล่าที่แต่งใหม่หรือเรื่องนิทานก็ตาม ใจความหลักของเรื่องจะอยู่ที่การสอนจริยธรรมต่าง ๆ การปฏิบัติตัวเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ในเนื้อเรื่องจะมีคติเตือนใจแฝงอยู่ทำให้คนดูรู้เรื่องและเห็นตัวอย่างของการทำดีหรือทำชั่วแล้วได้รับผลตอบแทนต่างๆ กันตามสิ่งที่ได้ทำไว้ โดยมีการสมมุติให้เห็นเป็นตัวเป็นตน เป็นเรื่องเป็นราว แม้ว่ามอลำไม่ได้มีเจตนาที่จะสร้างเรื่องมาเพื่อมาสอนจริยธรรมแบบเป็นข้อ ๆ หรือเป็นเชิงวิชาการ แต่การสร้างเรื่องมอลำโดยนำเรื่องที่ป็นนามธรรมมาสร้างให้เป็นรูปธรรมเพื่อความสนุกสนานนั้น มีแง่คิดที่ฝากให้คนดูได้เก็บไปคิดเสมอ

๒.๗.๒.๔ การใช้วิธีสะท้อนภาพสังคมให้คนได้ใส่ใจและตื่นตัวอยู่เสมอ

เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะนำเสนอเนื้อหาเพื่อการพัฒนาได้อย่างทันสมัย โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับนโยบายใหม่ๆ ของรัฐบาล หรือเรื่องที่ประชาชนควรรู้เพื่อการมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ โดยมากการใช้วิธีนี้มักจะเป็นเรื่องระเบียบปฏิบัติหรือเรื่องที่พลเสียต่อสังคมหรือเป็นอันตรายหากไม่ปฏิบัติตาม แม้ว่าคนดูจะรู้เห็นเป็นปกติจนเป็นเรื่องสามัญธรรมดากลับแล้ว เช่น เรื่องยาบ้า การป้องกันตัวจากโรคเอดส์ การสวมหมวกกันน็อค การปฏิบัติ

ตามกฎหมาย ถ้าถึงช่วงการเลือกตั้งก็จะกล่าวถึงการรักษาสีหิ ไม่ซื้อสิทธิ์ขายเสียง ฯลฯ เมื่อหมอลำนำมาล่ายอยู่เรื่อยๆ ต่อย้ายอยู่เรื่อยๆ ก็ทำให้กลายเป็นหัวข้อการพูดคุยของชุมชนได้เสมอ เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ หมอลำได้นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เช่น เหตุการณ์ที่เป็นข่าว ตลอดจนเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในสังคม มาพูดหรือนำมาล้อเลียนบนเวทีหมอลำอยู่เสมอเพื่อให้เห็นโทษภัย และให้เกิดการตระหนักและระมัดระวัง

๒.๗.๒.๕ การใช้วิธีบอกเล่าตักเตือนหรือสั่งสอนตรง ๆ

วิธีการนี้เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือในการลำของหมอลำกลอนเพราะรากฐานของหมอลำกลอนนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้และมีประสบการณ์ได้เรียนรู้เรื่องทางธรรมและเรื่องจารีตประเพณี ขนบธรรมเนียมโบราณมาไม่น้อย จึงทำให้หมอลำติดรูปแบบการสอนมาแล้วถ่ายทอดให้คนดูได้ซึมซับเอาไปโดยตรง

ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ หมอลำกลอนสมัยเก่าที่ขึ้นขึ้นเป็นครูหมอลำไปแล้ว อาทิ หมอลำเคน ดาเหลา หมอลำบุญเพ็ง ฝ้ายผัวชัย หมอลำทองมาก จันทะลือ หมอลำเทวี บุตรตัว หมอลำเหล่านี้มักจะลำเพื่อแสดงเรื่องจริยธรรม คติธรรม บาปบุญคุณโทษ อย่างตรงไปตรงมา ดังนั้น เนื้อหากลอนลำก็จะเป็นการสั่งสอนล้วนๆแบบผู้ใหญ่สอนเด็ก หรือ แบบผู้รู้สอนผู้ฟังทั่วไป เช่น หมอลำเทวี ทั้งลำทั้งพูดสอนผู้ฟังที่กำลังนั่งชมหมอลำว่า ไม่ใช่รู้จักแต่การจัดระเบียบสังคม แต่ให้รู้จักการจัดระเบียบในครอบครัวตัวเอง โดยเฉพาะคนที่มีลูกหลานเป็นวัยรุ่น วัยเรียนที่กำลังล้าตามวัฒนธรรมตะวันตกไปมาก จนหลุดจากกรอบจารีตประเพณีและไม่มีความเหมาะสมกับสังคมไทยก็ให้ตักเตือน ให้บอกสอน เพื่อขัดเกลาบ่มเพาะสิ่งดีงาม เพื่อลดปัญหาสังคมอื่นๆที่จะตามมา เช่น การแต่งตัวยั่วยุจนเกินงาม การปล่อยเนื้อปล่อยตัว มั่วสุมอยู่กับสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม จนเกิดปัญหาการตั้งครรภ์ก่อนวัยสมควร นำไปสู่การทำแท้ง เป็นต้น

๒.๗.๒.๖ การใช้วิธีบอกเล่าตักเตือนโดยทำให้เป็นความสนุกสนาน

ลักษณะการแทรกสาระแบบนี้ แม้ว่าจะไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่สำหรับหมอลำ แต่ก็อาศัยรูปแบบใหม่ในการนำเสนออยู่มาก เพราะต้องอาศัยวิธีการอันแยบยลของหมอลำสมัยใหม่ เช่น การใช้จังหวะทำนองดนตรีที่เร้าใจ ฟังแล้วสนุกสนานแบบหมอลำกลอนซึ่ง หรือหมอลำเรื่องต่อกลอนเอาเรื่องราวที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านมาแสดง เช่น การลำเป็นเรื่องก็เรื่องของชาวบ้าน หรือวรรณกรรมพื้นบ้าน แต่นำมาเล่าใหม่ให้น่าสนใจ มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็วไม่ยืดเยื้อ ในการดำเนินเรื่องในขณะที่ลำ หมอลำก็ใช้นาฏ และเนื้อเรื่องของวิถีชีวิตและสังคมของคนอีสานที่ชาวบ้านคุ้นเคยมาสร้างเป็นเรื่องราว ความรู้สึกของคนดูหมอลำจึงเหมือนกับการดูเรื่องของตัวเอง ในบริบทสังคมของตัวเอง ทำให้สามารถเข้าใจและเกิดความรู้สึกร่วมได้ง่าย

การใช้วิธีนี้จะทำให้คนดูเกิดความรู้สึกที่ไม่ถูกยึดเยียดให้รับรู้ เพราะการเล่าของหมอลำซึ่งและ หมอลำกลอนซึ่งนั้น เน้นความสนุกสนานเป็นหลักอยู่แล้ว กลอนลำจึงเป็นแนวคิดสั้น ๆ สมบูรณ์ในกลอนเดียว เช่น ลำเต้ยรณรงค์ป้องกันโรคเอดส์ ถ้าคนฟังสามารถจับใจความได้ก็จะทราบว่หมอลำกำลังสื่อความคิดเรื่องอะไร

๒.๘ ผลกระทบจากการใช้เนื้อหาสารของหมอลำที่มีต่อผู้ชม

จากการสัมภาษณ์หมอลำและการจัดสัมมนาหมอลำทั้ง ๒ ครั้ง และการสังเกตการณ์การแสดงของหมอลำ นั้น ประกอบการพิจารณาด้วยทกลอนลำ การพิจารณาด้วยบทที่อยู่ในรูปวีซีดีบันทึกการแสดงสดนั้น ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นว่าเนื้อหาของหมอลำทั้งที่เป็นเนื้อหาทกลอนลำและเนื้อหาการแสดงนั้น สามารถส่งผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสังคมทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจหลายประการ หลายอย่างเป็นผลกระทบที่ดี เช่น มีส่วนช่วยจรรโลงสังคมให้อยู่อย่างสงบ ทำให้บรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมในสังคมยังคงหอมล้อมด้วยการแสดงพื้นบ้าน ทำให้ความเป็นท้องถิ่นคงอยู่ได้ ผลกระทบเหล่านี้มีส่วนปลูกฝังและขัดเกลาความรู้สึกรักถิ่นฐาน รักวัฒนธรรมความเป็นอยู่แบบท้องถิ่นอีสานเอาไว้ แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางอย่างที่เป็นผลพลอยหรือเป็นผลกระทบที่เป็นด้านเสีย ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ผลกระทบด้านดี

๑.ผลที่เกิดขึ้นในระยะสั้น เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นในทันทีที่ได้รับเนื้อหาการแสดงของหมอลำทุกประเภท คือทำให้เกิดความสนุกสนาน ผ่อนคลายความเครียด ผู้ชมได้รับความรื่นรมย์จากการชมและการฟัง ได้เห็นสิ่งแปลกใหม่ จากการแสดงของหมอลำ เป็นความบันเทิงและการพักผ่อนแบบง่ายๆ ที่ได้รับในตอนนั้น

๒.ผลที่เกิดขึ้นในระยะยาว ทำให้ผู้ชมเกิดการซึมซับเอาวัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้าน การได้ฟังหมอลำบางประเภททำให้รู้เรื่องเก่าๆ เรียนรู้จารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี เก็บเรื่องราว เป็นการสั่งสมความรู้และความคุ้นเคยทางวัฒนธรรม และนำไปสู่ความซาบซึ้งและเห็นคุณค่าของการแสดงพื้นบ้าน ทำให้เกิดความสนใจที่จะสืบทอดต่อไป เกิดการเลียนแบบ สร้างความรู้สึกกระตือรือร้นสนใจที่จะทำเช่นนั้นบ้าง โดยเฉพาะการรับเอาเรื่องการสร้างรายได้

๓.เนื้อหาสารที่ใช้ในการแสดงของหมอลำนั้น ยังมีผลต่อกระบวนการการเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ มากมาย เช่น ทำให้มีผู้สนใจนำไปวิเคราะห์และสร้างองค์ความรู้ได้หลายแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นความรู้เชิงคติชนวิทยา เชิงภาษาศาสตร์ เชิงมนุษยศาสตร์ หากมีการวิเคราะห์เนื้อหาอย่างถี่ถ้วนย่อมทำให้ได้เรียนรู้ เห็นคุณค่าและความสำคัญของสื่อพื้นบ้านมากขึ้น

๓.เกิดการตื่นตัวและมีผลต่อกระบวนการการพัฒนาในแง่การสร้างประเด็นทางสังคม (Agenda setting) เพราะการนำเสนอเนื้อหาของหมอลำมักจะเป็นไปตามกระแสทางสังคม โดยเฉพาะเนื้อหาที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่มักจะเป็นไปตาม ตามนโยบายหรือวาระแห่งชาติของรัฐบาล เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ยาเสพติด การป้องกันโรคติดต่อร้ายแรง เมื่อหมอลำต่างนำเสนอสิ่งเหล่านี้หลายๆแห่งในเวลาใกล้เคียงกันก็ย่อมทำให้เกิดการกระทำตามกัน เป็นแนวเดียวกัน ก็ช่วยให้เกิดการสร้างกระแสได้ เพราะถ้าหมอลำที่ใดก็พูดถึง ใครๆก็อ้างถึง หมอลำที่โน่นก็กล่าวถึง ใครๆก็เอามาเป็นกลอนลำ ก็กลายเป็นความแรง เป็นพลังทางสังคมขึ้นมาได้

ผลกระทบด้านเสีย

บางครั้ง ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเนื้อหาสาระของหมอลำก็มีด้านที่ไม่พึงประสงค์หรือเป็นข้อผิดพลาดขึ้นมาได้เช่นกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากการให้ความบันเทิงของหมอลำบางประเภทนั้นอาจจะเกินเลย เช่น เนื้อหาสาระเพื่อความสนุกสนานของหมอลำซึ่ง เป็นความต้องการเอาใจผู้ชมกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม การส่งสารของหมอลำซึ่งทำจึงให้กลายเป็นข้อเสียที่ย้อนกลับมาทำร้ายตัวเองและภาพลักษณ์โดยรวมของหมอลำซึ่งภายหลัง เช่น การพูดถึงเรื่องเพศด้วยความคะนองปากแบบไม่มีศิลปะ ไม่ใช่เพื่อสร้างความขบขัน การนุ่งกระโปรงที่สั้นเกินไป การแสดงท่าทางการเกี่ยวกันของหญิงชายซึ่งเป็นท่าทางที่ไม่เหมาะสมและไม่ได้แสดงความคิดศิลปะ แต่สื่อความอนาจาร เป็นการกระทำที่ไม่มีครู หรือไม่มีแบบแผน เช่น ฝ่ายชายลงไปคุกเข่าทำท่าแบบสุนัขดมหรือทำท่าเอาหน้าซุกส่วนล่างของผู้หญิง การกระทำเหล่านี้อาจจะถูกใจคนเพียงบางกลุ่ม แต่กลายเป็นภาพลบที่สื่อถึงการยั่วเย้า และเป็นความไม่เหมาะสมในสายตาคนทั่วไป เช่น เชิงคำภักกล่าวถึงการแสดงของนางเครื่องหมอลำซึ่งที่เกินเลยกว่าที่จะเป็นการแสดงว่า

“ภาพของหมอลำซึ่งหรือหมอลำที่แสดงหวิวหวิว ก็มีส่วนต่อการทำลายภาพของหมอลำรุ่นเก่า ๆ มันทำให้คนเลื่อมความนิยมหมอลำ ก็มีส่วนอยู่ แต่ว่าหากมองอีกมุมหนึ่งว่า เดียวนี้ชี้เหล่าเมายาชอบความสนุกสนานครึกครื้น ถึงผมไม่ชอบผมก็ต้องทำใจนะครับ ...

ด้านผลเสียนี้ ผมดำเนินไปตั้งแต่หางเครื่อง หางเครื่องทำไมไปทำอย่างนั้นตอบได้เลยว่าเขาทำเพื่อหาเงิน ดีกว่าไปเดินที่อื่นแล้วไม่ได้เงินสักบาท ผมก็เคยพูดอยู่เหมือนกันว่า อย่าให้มันเกินไปนักเอาพองาม ๆ หลายคนเขาก็ว่ามองให้เป็นศิลปะ อย่ามองเป็นอย่างอื่น มองอย่างอื่นพวกสุกัมาเด้ามาเด้งจริง ๆ นี่แหละ สู้ไม่ได้มาเต้นดอก ผมก็พูดไปแบบนี้แหละ กางขาขาวออกมันก็เห็นๆอยู่ หลายคนก็พูดทำนองเดียวกันกับผมอยู่ อยู่ตามบ้านนอกบ้านนั้นก็ตามเถอะ มันทำเกินไป ทำให้มันพอดีพองาม ผมว่ามันคล้ายๆ เพลงสตริงนะ ขึ้นไปปั๊บ ร้องๆ แล้วก็ลงมา”

(เสียงคำภา ฌญาอ้อย, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๖๖)

นอกจากนั้น การแสดงบางอย่างอาจทำให้ผู้ชมเกิดการเลียนแบบในด้านที่ไม่เหมาะสม เช่น เลียนแบบการแต่งกายที่ไม่เหมาะสม จดจำเอาคำพูดหรือการแสดงที่ไม่เหมาะสมเป็นแบบอย่าง เพราะการแสดงบนเวทีหมอลำไม่ได้หมายความว่า ทุกอย่างถูกต้องดีงาม สมบูรณ์แบบไปหมด บางอย่างก็ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง โดยเฉพาะการใช้คำพูดในเชิงดูหมิ่นเพศตรงข้าม อย่างหยาบคาย หรือคำพูดที่แสดงความขัดแย้ง ยุแหย่ ส่อเสียดอย่างไร้เหตุผล

ผลกระทบอีกด้านหนึ่งในการเสนอเนื้อหาเพื่อการพัฒนา คือ หากหมอลำสร้างเนื้อหาซ้ำกันมากๆ ก็จะเป็นการย่ำอยู่กับที่ ไม่เกิดความคิดสร้างสรรค์สิ่งแปลกใหม่ขึ้นมา เพราะหากเป็นศิลปะที่แท้จริงนั้น น่าจะเกิดขึ้นเพราะแรงบันดาลใจ หรือ แนวคิดอิสระของตัวศิลปินเองที่อยากจะสร้าง หรืออยากจะถ่ายทอดเนื้อหาแบบใดของตนออกมา แต่ถ้าหากว่าหมอลำคอยแต่จะฟังว่า รัฐบาลชุดใดมีแนวนโยบายอะไรบ้าง ก็จะได้ทำตามความต้องการที่แท้จริงของตนเอง หรือ ไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติของตนเอง เพราะปกติศิลปินน่าจะได้ออกแสดงออกด้วยความคิดของตัวเอง โดยที่ไม่ต้องมีกรอบทางนโยบาย หรือแนวคิดที่มาจากเบื้องบน ที่จะบ่อนนโยบายมาให้ทั้งทางตรงหรือทางอ้อม

๓. กลยุทธ์ด้านการใช้ช่องทางของหมอลำ

ช่องทางในที่นี้หมายถึง วิธีการหรือแนวทางใดๆก็ตามที่จะทำให้การสื่อสารหรือการเผยแพร่ผลงานหมอลำกระจายออกไปสู่กลุ่มเป้าหมายและผู้รับสารทั่วไปอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว

ปัจจุบันช่องทางของหมอลำมีมากมายหลายรูปแบบและทำให้หมอลำอยู่ได้ผิตจากสื่อพื้นบ้านอื่น เพราะมีความได้เปรียบเรื่องช่องทางการเผยแพร่และการนำเสนอเนื่องจากหมอลำก้าวเข้าไปสู่วงการธุรกิจ และเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพาณิชย์มากขึ้น จึงทำให้หมอลำมีการเชื่อมต่อ(Connection)กับกลุ่มเป้าหมายมากขึ้นตามไปด้วย หมอลำเองก็พยายามที่จะสร้างช่องทางแบบต่างๆขึ้นมาเสมอเมื่อมีโอกาส เช่น การทำให้ตนเองได้มีโอกาสเป็นผู้เผยแพร่เนื้อหาเกี่ยวกับหมอลำเอง การประสานประโยชน์กับค่ายเพลง ผู้ผลิตวีซีดี เพื่อเพิ่มช่องทางการเผยแพร่ผลงานการแสดงออกไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง การใช้ช่องทางของหมอลำนี้จะกล่าวถึงประเด็นต่างๆดังนี้

๓.๑ ประเภทและลักษณะเฉพาะของช่องทาง

๓.๒ ความสัมพันธ์ของหมอลำกับช่องทาง

๓.๓ กลยุทธ์การใช้ช่องทางของหมอลำ

๓.๔ การปรับตัวเพื่อเพิ่มพื้นที่แบบต่างๆ ของหมอลำ

๓.๕ ตัวแปรที่มีผลต่อการใช้ช่องทางของหมอลำ

๓.๑.ประเภทและลักษณะเฉพาะของช่องทาง

๓.๑.๑ เวทีแสดงสดในโอกาสต่างๆของหมอลำ

การแสดงสดของหมอลำตามเวทีในโอกาสต่างๆ ถือได้ว่าเป็นช่องทางที่พิเศษที่สุดและเป็นช่องทางเฉพาะกิจที่สุด แม้ว่าการแสดงหมอลำในสมัยก่อนนั้นยังไม่มีเวทีเคลื่อนที่เหมือนปัจจุบัน แต่หมอลำก็มีพื้นที่และโอกาสเฉพาะสำหรับการแสดงแต่ละครั้ง เช่น ตามลานบ้าน ลานวัด หรือเวทีสาธารณะประจำหมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ในวัด ในงานประเพณี งานบุญต่างๆ ทั้งของส่วนตัวและของชุมชน โอกาสการแสดงตามเวทีเหล่านี้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันคือพื้นที่พิเศษที่เป็นช่องทางสำหรับการแสดงออกและการเผยแพร่เนื้อหาของหมอลำ

ช่องทางที่เป็นเวทีสำหรับการแสดงสดตามโอกาสต่างๆนี้เองเป็นช่องทางที่สะดวกใช้และเคลื่อนย้ายง่าย เป็นช่องทางที่หมอลำใช้เชื่อมต่อกับชาวบ้านทั่วไป ทำให้ผู้ชมสามารถเข้าถึงหมอลำได้โดยไม่ต้องลงทุนซื้อหาและไม่มีข้อจำกัดมากมายเหมือนช่องทางอื่นๆ ดังนั้น ทุกพื้นที่ในภาคอีสานและภาคอื่นๆของประเทศไทยก็มีโอกาสได้สัมผัสช่องทางนี้อยู่เสมอตามโอกาสต่างๆกัน

ปัจจุบัน กล่าวได้ว่าเวทีนั้นเป็นพื้นที่สาธารณะ(public space)และเป็นช่องทางที่พิเศษสุด มีคุณสมบัติเฉพาะที่ดีเยี่ยมยิ่งกว่าช่องทางใดๆเพราะมีความพร้อมหลายประการที่ช่องทางอื่น (เช่น สื่อมวลชน) ไม่อาจทำได้ เช่น เป็นช่องทางการแสดงสดที่จะทำให้ผู้ชมได้ยั้งเสียง ได้ดูทั้งภาพ ทั้งยังเป็นช่องทางที่ให้เวลาในการแสดงแต่ละครั้งนานถึงทั้งคืนเหนือสิ่งอื่นใดคือเป็นช่องทางที่ทำให้เกิดการสื่อสารแบบสองทางระหว่างหมอลำกับผู้ชมได้ตลอดเวลา เป็นช่องทางที่ทำให้ผู้ชมมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการแสดงของหมอลำได้หลายรูปแบบ อีกทั้งยังเป็นช่องทางที่ไม่ได้จำกัดว่ามีไว้สำหรับหมอลำประเภทใด หรือคณะใด ถือเป็นช่องทางที่เปิดกว้างมากไม่เหมือนกับช่องทางบางอย่างที่เต็มไปด้วยข้อจำกัด เช่น สื่อมวลชน เพราะหมอลำทุกประเภท ทุกคน มีสิทธิ์ที่จะใช้และมีช่องทางที่เป็นเวทีเคลื่อนเป็นของตนเอง

การแสดงสดในโอกาสต่างๆของหมอลำนี้ ปัจจุบันนับว่ามีเพิ่มขึ้นบ่อยครั้งกว่าสมัยโบราณมาก สาเหตุใหญ่ที่สุดน่าจะเนื่องมาจากประชากรในสังคมมีจำนวนมากขึ้น และมีกิจกรรมในชีวิตมากขึ้น ทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวกับทางบ้านและทางวัด สำหรับคนอีสานนั้นชีวิตที่ผูกพันอยู่กับกิจกรรมทางศาสนา มาก ดังจะเห็นได้จากการถือฮีตสิบสองคองสิบสี่ ซึ่งฮีตแต่อย่างนั้น คือการทำบุญประจำเดือน การทำบุญดังกล่าวก็ต้องมีการประกอบพิธีกรรม พร้อม

กับการจัดให้มีมหรพมาทดลองในงานบุญด้วย โอกาสในงานบุญต่างๆที่มีมาตั้งแต่โบราณนี้เองที่เป็นช่องทางของหมอลำมานาน จนถึงปัจจุบัน

บุญต่างๆตามฮีตหรือจารีตนั้นเริ่มตั้งแต่เดือนอ้ายมีบุญเข้ากรรม เดือนยี่มีบุญคุณลานข้าว เดือนสามมีบุญข้าวจี เดือนสี่มีบุญพระเวส เดือนห้ามีบุญสงฆ์น้ำหรือบุญสงกรานต์ เดือนหกมีบุญบั้งไฟ เดือนเจ็ดมีบุญซำฮะ(ซำระ) เดือนแปดมีบุญเข้าพรรษา เดือนเก้ามีบุญข้าวประดับดิน เดือนสิบมีบุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ดมีบุญออกพรรษา และเดือนสิบสองมีบุญกฐิน ส่วนใหญ่แล้วงานแต่ละเดือนดังที่กล่าวมานั้นจะมีมหรพเพื่อทดลองอยู่เสมอ โดยเฉพาะงานบุญใหญ่ๆ และเป็นงานรวมญาติ เช่น งานสงกรานต์ งานบุญบั้งไฟ งานเข้าพรรษา งานออกพรรษา งานลอยกระทง งานบุญกฐิน

ยังไม่นับรวมถึงงานบุญตามวาระโอกาสพิเศษซึ่งเป็นงานอวมงคลที่มีอยู่บ่อยๆ เช่น งานศพ งานทำบุญแจกข้าว และเป็นธรรมดาที่คนอีสานมักจะหาหมอลำมาเป็นมหรพในการทำบุญดังกล่าวมากที่สุด เพราะเป็นมหรพที่หาง่าย ราคาเลือกได้ตามกำลังทรัพย์และความพึงพอใจ ดังนั้น หากชาวบ้านมีโอกาสที่ต้องฉลองหรือทำบุญใดๆก็ดี จึงมักจะนึกถึงความบันเทิงแบบที่คุ้นเคยมากที่สุดและเป็นที่ยอมรับที่สุดนั่นคือหมอลำ ด้วยเหตุนี้ จึงนับว่าหมอลำมีช่องทางสำหรับการเผยแพร่และแสดงตัวได้มากและมีอยู่เรื่อยๆไม่ได้ขาด เพราะโอกาสที่จะมีงานบุญนั้นมีอยู่เรื่อยๆตลอดปี และนับวันจะมีมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะชาวบ้านมีกำลังทรัพย์มากขึ้น สามารถว่าจ้างหมอลำได้บ่อยครั้งขึ้น ในขณะที่มหรพซึ่งเป็นคู่แข่งรายอื่น เช่น ภาพยนตร์ นับวันจะลดน้อยลงไป

๓.๑.๒ สื่อมวลชนและผู้ผลิตงานสื่อมวลชน

ช่องทางประเภทสื่อมวลชนนี้ เป็นช่องทางที่เกิดขึ้นล่าสุดจึงยังมีอายุไม่มากนักเมื่อเทียบกับช่องทางประเภทอื่นๆ แต่ก็สร้างความคุ้นเคยให้ผู้ชมได้มาก เพราะมีความถี่ในการนำเสนอมาก อย่างไรก็ตาม ช่องทางที่เป็นสื่อมวลชนสำหรับเป็นพื้นที่ให้หมอลำได้เผยแพร่และเสนอผลงานนั้น ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการพาณิชย์ ไม่ได้เป็นพื้นที่สำหรับการเผยแพร่เพื่อเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวกับการพัฒนา สื่อมวลชนที่หมอลำใช้เป็นช่องทางอยู่ในปัจจุบันนี้ได้แก่ โทรทัศน์ วิทยุ และสื่อสิ่งพิมพ์ คุณสมบัติเฉพาะของสื่อมวลชนที่เป็นประโยชน์สำหรับการเผยแพร่เนื้อหาการพัฒนาของหมอลำคือ ความรวดเร็ว และครอบคลุมพื้นที่ได้กว้างขวาง แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อเสียคือต้องใช้เวลา ทุนทรัพย์ และการเตรียมการและมีกระบวนการผลิตมาก

ส่วนผู้ผลิตงานสื่อมวลชนหมายถึงผู้ผลิตผลงานหมอลำเชิงพาณิชย์ เช่น นายทุนที่ร่วมลงทุนกับหมอลำบันทึกการแสดงสด หรือร่วมผลิตผลงานออกมา ผลงานเหล่านั้นจะอยู่ในรูปสื่อมวลชนหรือสามารถนำไปเผยแพร่ทางสื่อมวลชนได้ เช่น สื่อโทรทัศน์ประเภท วีซีดี ซีดี เทปคาสเซต วีดิโอ เป็นต้น กลุ่มผู้ผลิตงานสื่อมวลชนจะทำงานร่วมกับหมอลำโดย ฝ่ายหมอ

ลำเป็นผู้ลงแรง เป็นฝ่ายแสดง ส่วนนายทุนเป็นผู้ลงทุนด้านอุปกรณ์ประกอบการแสดงทั้งหมด เช่น เวที แสงเสียง และจ่ายค่าจ้าง ตลอดจนนำผลงานหมอลำไปเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนด้านวิทยุ และโทรทัศน์ หรือสื่ออินเทอร์เน็ต อีกครั้งหนึ่ง

ผู้ผลิตงานสื่อมวลชน เช่น บริษัทผลิตแผ่นซีดี บริษัทผลิตวีดีโอเทป บริษัทผลิตเทป ถือว่าผู้ประกอบการและผู้ผลิตเชิงพาณิชย์เป็นฝ่ายที่ช่วยสร้างช่องทางและเพิ่มช่องทางให้หมอลำได้เปิดตัวออกไปสู่ผู้ชมได้มาก เนื่องจากกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่นำผลงานหมอลำไปโฆษณาผ่านสื่อมวลชนให้กว้างขวางมากขึ้น และเป็นผู้เสนอผลงานหมอลำให้กับบุคคลอื่นๆ ในวงการธุรกิจ เช่น ห้างสรรพสินค้า ร้านค้าขายเทป และ วีซีดี เพื่อใช้เป็นที่ยัดจำหน่าย ยิ่งทำให้หมอลำเพิ่มช่องทางมากขึ้นไปอีก เช่น เจ้าของบริษัทวีเอส กล่าวถึงการร่วมมือกับหมอลำผลิตงานว่า

“ด้วยเงินที่เราผลักดันออกไป เช่น เราถ่ายทำเขา ให้เขาคืนหนึ่ง ๑๐๐,๐๐๐ เขาก็มีงบที่จะไปพัฒนา หรือในหนึ่งทุกแผ่นเราจะมีลงว่าสนใจหมอลำคณะนี้ เล่นดี สนใจหมอลำคณะนี้ไปทำการแสดงติดต่อได้ไป ได้ที่ใส่เบอร์ของหมอลำเลยฉะนั้น เวลา CD หรือ VDO ที่ออกไป ถ้าคณะนั้นเล่นดีคนเขาจะติดต่อได้ที่เบอร์ของหมอลำเลย

เราก็พัฒนาหมอลำเรื่องด้วยงบประมาณที่อัด จนถึงวันนั้นผมให้งบเป็น ล้านเลยนะ อย่างเรื่องรามเกียรติ์ ของคณะรัตนศิลป์ผสมลงทุนตัดเฉพาะเสื้อผ้าล้านกว่า บาท ชุดเขาก็เอาเป็นค่าตัวไปละกัน เขาก็ได้ชุดไปหากิน

จากนั้น เมื่อวงใหญ่ขึ้น ค่าตัวเขาก็เพิ่มเป็นแสน ไม่งั้น เขาจะไปรับ ๑๖๐,๐๐๐ จากใคร ในเมื่อคณะอื่น ๆ เขารับไปแค่ไม่กี่หมื่นบาท คนที่เขามานั่งดู แคเขาเห็นชุดเสื้อผ้าแต่ละชุด เขาก็บอกว่า ๑๖๐,๐๐๐ ก็คุ้ม เสื้อผ้ามันแพรวพราวมากไหมถอด ด้ามทุกชุด เราให้งบเขา เขาไปศึกษาเรื่องเสื้อ เรื่องทำหมวกทำอะไร เขามีความชำนาญของเขาอยู่แล้ว เหมือนกับว่าให้เงินไปลงทุนเลย เขาก็เหมือนกับรับค่าตัว เขาก็ได้ชุดเหล่านี้ไปแสดง แล้วออกเทป ทั้งค่าโฆษณา มากกว่า ๑,๒๐๐,๐๐๐ แล้วตอนนี้ตกอยู่กับใคร ตกไปหาเขา การแสดงเขาเต็มทุกวัน ถ้าเขาไม่มีเราเป็นกระบอกเสียงใครเขาจะไปดู ใครจะรู้ว่าเรามีเรื่องรามเกียรติ์ ใครจะไปจ้างเล่น อาจจะรู้แค่คนอีสานไม่กี่คน “ (เสกสรรค์ สุนันทกิจเพชร สัมภาษณ์ ๕ เม.ย. ๒๕๔๖)

ช่องทางอีกประเภทหนึ่งที่มีมานานตั้งแต่มีการประกอบธุรกิจหมอลำคือ สำนักงานหมอลำ ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับการติดต่อประสานงานรับงาน ว่าจ้างหมอลำ จัดหาหมอลำให้กับเจ้าภาพ ถือเป็นช่องทางที่สำคัญสำหรับหมอลำในอดีตเป็นอย่างมาก เพราะเป็นศูนย์รวมของหมอลำทุกประเภท เป็นที่ที่จะให้ข้อมูล เป็นที่โฆษณาหมอลำ เป็นที่รวมของบรรดาหมอลำที่มาขอรับงานจากเจ้าภาพที่จะมาจ้าง สำนักงานหมอลำจะตั้งอยู่ในตัวเมืองใหญ่ๆ แทบทุกจังหวัดทั่วภาคอีสาน ทำหน้าที่เป็นนายหน้ารับงานให้กับหมอลำแล้วหักค่านายหน้าจากหมอลำตามอัตราที่ตกลงกัน

บทบาทในการเป็นช่องทางของสำนักงานหมอลำในสมัยก่อนนั้นถือว่าสำคัญมาก แทบจะเรียกว่าสำคัญกว่าช่องทางที่เป็นสื่ออื่นๆ เพราะการที่เจ้าภาพจะรู้จักหรือว่าจ้างหมอลำคณะใดหรือจ้างหมอลำคนใดนั้น ขึ้นอยู่กับการสนับสนุนและการให้ข้อมูลของสำนักงานหมอลำเป็นส่วนใหญ่ เพราะสมัยก่อนยังไม่มีวิธีบันทึกการแสดงสดของหมอลำที่จะเอาไปลองดูเป็นตัวอย่างการแสดงเพื่อเลือกจ้างคณะต่างๆ ได้ เจ้าภาพก็ต้องใช้ช่องทางสำนักงานหมอลำมาติดต่อกับหมอลำ ให้หมอลำลองลำให้ดูเป็นตัวอย่างที่สำนักงานหมอลำ หลังจากพอใจใครแล้วจึงตกลงว่าจ้างกันไป

นอกจากนี้ ช่องทางที่เป็นสำนักงานหมอล่ายังช่วยโฆษณาคณะหมอลำผ่านช่องทางอื่นๆ เช่น รายการวิทยุและโทรทัศน์ที่เจ้าของสำนักงานหมอลำเป็นผู้ดำเนินรายการ และสำหรับหมอลำที่ไม่มีชื่อเสียงก็ยังมีโอกาสได้ออกงาน เพราะมีสำนักงานหมอลำที่คอยทำหน้าที่เหมือนนายหน้าคอยเชียร์ให้เจ้าภาพลองเลือกไปแสดง ดังนั้น สำนักงานหมอลำจึงมีหน้าที่ช่วยเกลี้ย แบ่งปันหรือสร้างช่องทางให้เกิดกับหมอลำหลายๆ คน หลายๆ คณะ อย่างที่เชียงคำภา เจ้าของสำนักงานหมอลำชื่อดังแห่งหนึ่งใน จ.มหาสารคามเล่าว่า

“เมื่อก่อนสำนักงานช่วยได้หลายอย่าง ข้อที่หนึ่งคนไม่มาจ้างคณะนี้ สำนักงานก็จะหาคนจ้างให้ ข้อที่สองบันทึกเสียงออกอากาศ คณะใดไม่มีเงินก็ให้มาบันทึกการแสดงไว้ก่อน ออกอากาศไปก่อน รับงานได้เงินมาแล้วค่อยจ่ายทีหลัง เดียวนี้ทำไม่ได้เพราะมันไม่มีงาน เลยช่วยเขาไม่ได้ ตัวเองก็ยังจะช่วยตัวเองไม่ได้ ลำบากเพราะไม่มีเจ้าภาพ เดียวนี้เขาจ้างหมอลำไม่ได้จ้างผ่านสำนักงานแล้ว โทรศัพท์สายตรงโดยตรงเลย หหมดเลย คณะน้อยคณะใหญ่ หมอลำอะไรเวลาจ้างก็ไม่ผ่านสำนักงานแล้ว เพราะไม่มีข้อมูลผูกมัดอะไรกัน “

(เชียงคำภา ผญาบ่อย, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

ปัจจุบันนี้ สำนักงานหมอลำลดบทบาทในการเป็นช่องทางสำหรับหมอลำลงไปมาก จนทั่วทั้งภาคอีสานจากที่เคยมีนับร้อยแห่งเหลือเพียงไม่กี่แห่ง เพราะเจ้าภาพมีช่องทางอื่นที่จะรู้จักหมอลำได้มากขึ้น สะดวกรวดเร็วขึ้น และดีขึ้น คือรู้จักหมอลำผ่านสื่อมวลชนบ้าง ผ่าน

สื่อโสตทัศนบ้าง ช่องทางใหม่ๆที่เกิดขึ้นนั้นทำหน้าที่บางอย่างได้ดีกว่าจึงทำให้ช่องทางเก่าต้องยุติบทบาทลงไป เจ้าภาพก็สามารถว่าจ้างหมอลำโดยการติดต่อโดยตรงทางโทรศัพท์โดยไม่ต้องผ่านสำนักงานหมอลำอีกต่อไป

๓.๑.๔ ช่องทางที่เป็นสถานที่สำหรับการเรียนรู้ การฝึกฝน

ช่องทางอีกประเภทหนึ่งที่มีมานานตั้งแต่มีการเรียนหมอลำคือ สถานที่สำหรับการเรียน และฝึกฝนเป็นหมอลำ ในสมัยก่อนคือบ้านของครูสอนหมอลำเพราะยังไม่มีโรงเปิดเป็นโรงเรียนสอนหมอลำโดยตรง ผู้ไปเรียนลำต้องไปอาศัยอยู่กับครูสอนหมอลำ

ปัจจุบัน ช่องทางสำหรับการเรียนรู้ฝึกฝนมีมากขึ้นและเปลี่ยนหน้าตาไปบางแห่งเปลี่ยนจากบ้านของครูสอนหมอลำกลายสภาพมาเป็นสำนักงานหมอลำไปด้วย เช่น สำนักงานหมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ (จ.ขอนแก่น) สำนักงานหมอลำราตรี ศรีวิไล (จ.ขอนแก่น) สำนักงานหมอลำรัฐจวน ดวงเด่น (จ.ร้อยเอ็ด) สำนักงานหมอลำเชียงแหลม แกมหมุ่มมั่ง (จ.มหาสารคาม)ที่เป็นทั้งสำนักงานรับงานให้หมอลำและเป็นทั้งที่ฝึกฝน เป็นสถานที่สอนหมอลำรุ่นใหม่ๆ ขึ้นมา

นอกจากนี้ ยังมีการตั้งโรงเรียนสอนหมอลำขึ้นมาเป็นการเฉพาะเพื่อให้สามารถสอนได้อย่างเต็มที่อีกด้วย เช่น โรงเรียนสอนหมอลำของหมอลำรัฐจวน ดวงเด่น (จ.ร้อยเอ็ด) เป็นต้น

ดังนั้น ทั้งบ้านพักหมอลำ สำนักงานหมอลำ และโรงเรียนสอนหมอลำ จึงเป็นช่องทางอีกประเภทหนึ่งที่จะทำให้หมอลำได้เผยแพร่ความรู้ แนวคิด และเป็นทั้งสถานที่สำหรับการสอน สำหรับการเรียนรู้ เป็นสถานที่เพาะบ่มให้เกิดการซึมซับเอาวัฒนธรรมการลำต่อกันมาหลายรุ่น เป็นช่องทางที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์กันอย่างหลากหลายเพราะมีหมอลำทั้งรุ่นเก๋ารุ่นใหม่ มาพักอาศัยรวมกัน หมอลำรุ่นพี่ได้สอนรุ่นน้อง และยังมีครูอาจารย์ได้ดูแลอย่างใกล้ชิด

สถานที่ดังกล่าวมานี้จึงเป็นสถานที่ผลิตหมอลำหลายต่อหลายรุ่นออกไปสู่สังคม เป็นช่องทางที่สำคัญที่จะทำให้เกิดหมอลำรุ่นใหม่ๆขึ้นมา และมีระบบแบบแผนที่เป็นมาตรฐานมากขึ้น โดยเฉพาะในกรณีที่เรียนในโรงเรียนหมอลำ

๓.๑.๕ ช่องทางที่เป็นสถานศึกษาและชุมชนที่ต้องการเรียนรู้หมอลำ

ช่องทางประเภทนี้เป็นช่องทางที่ทำให้หมอลำสร้างประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมได้มากที่สุด ตัวหมอลำเป็นผู้เชื่อมต่อกับช่องทางที่เป็นสถานที่ที่มีผู้สนใจเรียนรู้จำนวนมาก เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน บ้านพักคนชรา สมาคมแม่บ้านแม่

กระทั่งในเรื่องจำ แต่การที่หมอลำจะทำเช่นนี้ได้ มักจะเมื่อหมอลำสั่งสมประสบการณ์มาก มีชื่อเสียงและมีผลงานที่ได้รับการยอมรับว่ามีคุณค่ามาก หรือทำตัวเป็นประโยชน์จนเป็นที่ประจักษ์แก่สังคมก็จะทำให้ได้รับการยกย่องในฐานะเป็นศิลปินหรือเป็นผู้มีผลงานดีเด่น เป็นผู้มีความรู้ความชำนาญพิเศษเฉพาะทาง เช่นที่หมอลำอุดมศิลป์เล่าให้ฟังว่า

“เรื่องการสืบสานนี้ เนื่องจากโรงเรียนให้ความสำคัญ โดยให้แม่ไปสอนหน่วยงานอื่นที่ให้ความสำคัญ ก็มี อย่างกลุ่มผู้สูงอายุ ชุมรมผู้สูงอายุ ก็เอากลอนลำเดินไปลำ สอนความรู้ชาวบ้าน สอนเลย สอนให้ลำ อย่างบางคนก็เคยลำมาแล้วเล็ก แก่มาแล้วก็จำไม่ได้ ก็เลยมาอยู่ชมรมผู้สูงอายุ คนมาติดต่อแม่ไปก็เจ้าหน้าที่เขานั้นแหละมาติดต่อ คือว่าพวกคนแก่เขาต้องการอยากได้ทำนองหมอลำอุดมศิลป์ ทำยังไงจะได้ เรียกมาสอนให้หน่อย”

(วันดี พลทองสถิตย์, สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

การได้รับความสำคัญทางสังคมเช่นนี้ก็จะทำให้หมอลำมีโอกาสเข้าไปสู่ช่องทางดังกล่าวมากขึ้น เช่น มีมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนเชิญไปเป็นวิทยากรผู้สอนวิชาการที่เกี่ยวกับหมอลำเป็นวิทยากรผู้สาธิตการลำและสอนความรู้เกี่ยวกับหมอลำ หรือมีหน่วยงานราชการเชิญเข้าร่วมงานประชุม สัมมนา เกี่ยวกับการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาศิลปการแสดงพื้นบ้าน หรือ วางแผนนโยบาย หลักสูตรการศึกษาเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้าน เช่น หมอลำรัฐจวน ดวงเด่น (จ.ร้อยเอ็ด) และหมอลำประสาน เวียงสิมา ร่วมกันสอนหลักสูตรหมอลำของการศึกษานอกโรงเรียน

ปัจจุบันมีหมอลำหลายคนกำลังดำเนินบทบาทนี้อยู่ภาคอีสาน และสามารถใช้ช่องทางที่เป็นสถานที่ดังกล่าวให้คนภายนอกวงการได้รู้จักหมอลำ เข้าใจหมอลำ มีความรู้เกี่ยวกับหมอลำในทางใดทางหนึ่งเพิ่มขึ้น เช่น หมอลำเทวี บุตรด้ว (จ.อุดร) สอนนักเรียนในโรงเรียนประถมต่างๆด้วยความสมัครใจแล้วมีสถาบันราชภัฏอุดรเป็นผู้จัดประกวดให้ เทศบาลอำเภอเมืองขอนแก่นได้ตั้งโครงการฝึกวิชาชีพหมอลำให้แก่เยาวชนและผู้สนใจในชุมชน โดยมีหมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ (จ.ขอนแก่น) เป็นคนสอน หมอลำอุดมศิลป์ พลทองสถิตย์ (จ.ขอนแก่น) เป็นครูสอนหมอลำในโรงเรียนประถมและสอนผู้ต้องขังในเรือนจำ จ.ขอนแก่น ด้วยความสมัครใจ เป็นต้น

“ในกรมราชทัณฑ์ขอนแก่น ก็ไปสอน แม่นี่สอนนักโทษจบไปแล้วรุ่นหนึ่งในนั้นมีแต่หมอลำดี ๆ เก่ง แต่ขายยาบ้า เขาเลยตั้งคณะอยู่นั้น ชื่อ”คณะเพชรราชทัณฑ์บันเทิงศิลป์” รุ่น ๒ นี้ก็มีเชิญมาแล้วให้ไปสอน ก็ไม่ได้สอนยากเพราะเขาเป็นหมอลำอยู่แล้ว เนื้อหาของเขาเอง เราก็สอนทำนอง เนื้อหาของเราก็เอาไปเพิ่ม เจ้าหน้าที่เขาก็

แต่งเหมือนกัน ก็เท่ากับแม่ไปสอนคนในนั้นให้ปลงตก สอนให้อยู่ในศีลในธรรม เราจะเอากลอนที่สอนเขาไปให้ กลอนในเรื่องให้เจ้าหน้าที่เขาแต่ง ที่แม่ให้เขาส่วนใหญ่จะเป็นกลอนแทรก กลอนสอนว่าบาปกรรมมีจริง เทอมใหม่นี้ นักโทษสมัครมาแล้ว ๓๐๐ คน”
(วันดี พลทองสถิตย์, สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

๓.๑.๖ ช่องทางที่เป็นโอกาสพิเศษ

โอกาสพิเศษหมายถึง การจัดงานและกิจกรรมทางสังคมที่มีหมอลำเป็นองค์ประกอบหลัก หรือมีส่วนร่วมในการดำเนินงานหลัก เช่น การประกวดหมอลำ การแข่งขันด้านการลำ หรือการจัดงานรณรงค์ที่ใช้หมอลำเป็นสื่อเพื่อเผยแพร่ข่าวสาร การจัดประชุมสัมมนาเพื่อระดมสื่อพื้นบ้านไปช่วยงานของหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น

แม้กิจกรรมดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นไม่บ่อยครั้ง แต่ก็มีมีความสำคัญในฐานะที่ทำให้เกิดกระแสการตื่นตัว ทำให้คนสนใจและเห็นคุณค่าของหมอลำขึ้นมาได้เป็นระยะ โอกาสเหล่านี้จึงเป็นช่องทางที่มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับให้หมอลำได้แสดงผลและความสามารถในการเป็นสื่อพื้นบ้าน ที่มีส่วนช่วยพัฒนาบ้านเมืองได้

ที่ผ่านมาครั้งล่าสุด ที่เห็นผลเป็นรูปธรรมชัดเจนคือการประกวดหมอลำชิงเงินรางวัลเพื่อประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวภาคอีสาน ซึ่งจัดโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ก็เป็นช่องทางที่เป็นโอกาสพิเศษให้หมอลำชิงทั่วภาคอีสาน ทั้ง ๑๖ จังหวัดเกือบร้อยคณะได้เข้าร่วมแข่งขันและได้แสดงความสามารถในฐานะสื่อพื้นบ้านเพื่อการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นอย่างสุดฝีมือ

๓.๒ ความสัมพันธ์ของหมอลำกับช่องทาง

การใช้ช่องทางของหมอลำนั้น หมอลำมีการใช้ช่องทางหลายๆลักษณะและความสัมพันธ์ระหว่างช่องทางนั้น บางประเภทก็ไม่เหมือนกัน เพราะหมอลำบางประเภทจะผูกพันหรือถนัดกับการใช้ช่องทางบางช่องทางเท่านั้น ในขณะที่ช่องทางอื่นๆอาจจะไม่ได้ใช้เพราะไม่เหมาะและอาจจะตีบตัน

การวิเคราะห์เรื่องการใช้ช่องทางของหมอลำแบ่งได้เป็น ๒ แบบคือ

ก.แบบใช้เกณฑ์ประเภทของหมอลำในการใช้ช่องทาง

หมอลำแต่ละประเภทย่อมมีความถนัดและเลือกใช้ช่องทางไม่เหมือนกัน เนื่องจากมีปัจจัยที่ทำให้เป็นเช่นนั้นแตกต่างกันดังต่อไปนี้

๑.หมอลำกลอน

แม้ว่าหมอลำกลอนจะเป็นหมอลำที่มีมานาน และเคยใช้ช่องทางหลายช่องทางมาแล้วในอดีต เนื่องจากสมัยก่อนนั้นยังไม่มีหมอลำหลายประเภทให้ได้เลือก รสนิยมของคนก็ยังไม่หลากหลายและเปลี่ยนไปมากเช่นปัจจุบัน หมอลำกลอนยังเป็นที่นิยมของคนฟังในสมัยก่อน จึงเป็นหมอลำที่ได้รับการเผยแพร่โดยช่องทางหลายช่องทาง เช่น วิทยุก็นำไปออกรายการ ผู้ประกอบการผลิตสื่อก็นำไปผลิตเป็นเทปและแผ่นเสียง แต่ปัจจุบันเมื่อธุรกิจเพลงลูกทุ่งและหมอลำเปลี่ยนไป หมอลำกลอนไม่ได้เป็นสินค้าที่ขายดีขายได้อีกต่อไป จึงทำให้การใช้ช่องทางของหมอลำเปลี่ยนตามไปด้วย คือเมื่อถึงปัจจุบัน ช่องทางหลายช่องทางของหมอลำกลอนที่เคยใช้ในอดีตกลับปิดตายอย่างถาวร เช่น ช่องทางผู้ประกอบการค้า ช่องทางสื่อมวลชน จากแต่ก่อนที่เคยมีผู้นำหมอลำกลอนไปบันทึกเสียงผลิตเทปและแผ่นเสียงขาย มีผู้ดำเนินรายการวิทยุนำหมอลำกลอนไปเปิดออกอากาศ ปัจจุบันก็ไม่มีอีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม หมอลำกลอนยังคงใช้ช่องทางบางประเภทอยู่ เช่น การออกแสดงสดหน้าเวทีหมอลำ พร้อมกับเกิดช่องทางใหม่สำหรับหมอลำกลอนขึ้นมา เช่น ช่องทางการเป็นสื่อบุคคล เพราะหมอลำกลอนกลายเป็นหมอลำที่มีความชำนาญมาก มีประสบการณ์มาก ได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติ และได้รับยกย่องด้านอื่นๆอีกมาก หมอลำเหล่านี้จึงมักได้รับเชิญให้ไปเป็นวิทยากรพิเศษ เป็นอาจารย์สอนในสถานศึกษา เป็นผู้บรรยายและเป็นผู้ให้ข้อมูลเรื่องหมอลำตามสถานที่ต่างๆ หมอลำจึงกลายเป็นช่องทางโดยตัวของตัวเอง

เมื่อเปรียบเทียบพัฒนาการช่องทางของหมอลำกลอนอดีตกับปัจจุบัน แล้วจะพบว่าช่องทางที่เคยมีนั้น ค่อยๆลดน้อยถอยลงตามกาลเวลา แม้จะเกิดช่องทางใหม่บางอย่างขึ้นมา แต่ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่า ช่องทางเหล่านั้นจะยังอยู่ไปได้อีกนานเพียงไร เพราะผู้ที่ใช้ช่องทางนั้น(ตัวหมอลำ)ก็ลดน้อยลงตามกาลเวลา ดังตารางต่อไปนี้

หมายเหตุ

สัญลักษณ์ ☒ หมายถึง ยังคงมีอยู่

☒ หมายถึง ไม่มีแล้ว

ช่องทางของหมอลำกลอน	ในอดีต	ในปัจจุบัน
เวทีแสดงสดของหมอลำโอกาสต่างๆ	☒	☒ มีน้อยลง
สื่อมวลชนและผู้ผลิตงานหมอลำเชิงพาณิชย์	☒	☒
สำนักงานหมอลำ	☒	☒ มีน้อยลง
สถานที่สำหรับการเรียนรู้ ฝึกฝน	☒	☒
สถานศึกษาและชุมชนที่ต้องการเรียนรู้หมอลำ	☒	☒ เริ่มปรากฏมากขึ้น
โอกาสพิเศษ เช่น งานกาชาด งานประกวด	☒	☒

๒. หมอลำกลอนซึ่ง

การเป็นหมอลำที่เกิดขึ้นใหม่ มีอายุไม่นานจึงทำให้หมอลำกลอนซึ่งมีช่องทางไม่หลากหลายมากเหมือนกับหมอลำทั้ง ๒ ประเภทที่กล่าวมา แต่ก็ยังมีช่องทางที่เป็นช่องทางหลักของหมอลำกลอนซึ่ง อันได้แก่ โอกาสการแสดงในวาระต่างๆ และช่องทางที่เป็นโอกาสพิเศษ นอกจากนี้การที่เป็นหมอลำที่เริ่มสั่งสมประสบการณ์มากขึ้น จนมีบทบาทในการเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา จึงทำให้หมอลำกลอนซึ่งหลายคนมีช่องทางในการเป็นสื่อบุคคลด้วย เช่น เป็นวิทยากร เป็นอาจารย์พิเศษ ในสถาบันการศึกษา และโรงเรียนต่างๆ

ช่องทางอีกประเภทหนึ่งที่หมอลำกลอนซึ่งยังได้ใช้อยู่คือ สำนักงานหมอลำบางแห่งที่รับงานให้หมอลำกลอนซึ่ง คือสำนักงานเหล่านี้ตั้งโดยครูอาจารย์ที่สอนหมอลำกลอนซึ่ง เป็นเจ้าของสำนักงานด้วยและเป็นคนรับงานให้ด้วย เมื่อเป็นหมอลำกลอนซึ่งแล้ว ก็มักยังอยู่ในสังกัดของครูอาจารย์ ดังนั้น สำนักงานหมอลำหลายแห่งจึงยังคงเป็นช่องทางหนึ่งที่หมอลำกลอนซึ่งใช้ติดต่อกับเจ้าภาพ และแสดงตัวอย่างผลงาน เช่น เปิดวิดีโอซีดี ให้ดู

เมื่อเปรียบเทียบช่องทางของหมอลำกลอนซึ่งเปรียบเทียบกับระหว่างอดีต (ย้อนหลังไปเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่แล้ว)กับปัจจุบัน จะพบการเปลี่ยนแปลงด้านช่องทางดังนี้

ช่องทางของหมอลำกลอนซึ่ง	ในอดีต	ในปัจจุบัน
เวทีแสดงสดของหมอลำในโอกาสต่างๆ	☒	☒ มีมากขึ้น
สื่อมวลชนและผู้ผลิตงานหมอลำเชิงพาณิชย์	☒	☒ มีน้อย
สำนักงานหมอลำ	☒	☒ มีน้อยลง
สถานที่สำหรับการเรียนรู้ ฝึกฝน	☒	☒
สถานศึกษาและชุมชนที่ต้องการเรียนรู้หมอลำ	☒	☒ เริ่มปรากฏมากขึ้น
โอกาสพิเศษ เช่น งานกาชาด งานประกวด	☒	☒ มีบ้าง

๓. หมอลำซึ่ง

เนื่องจากหมอลำซึ่งเป็นหมอลำเกิดใหม่ จึงมีช่องทางไม่หลากหลาย เมื่อเทียบกับหมอลำประเภทอื่นที่เกิดขึ้นมาก่อนและมีพัฒนาการด้านการใช้ช่องทางมานาน ช่องทางของหมอลำซึ่งมักจะเป็นช่องทางการได้ออกแสดงสดตามวาระโอกาสต่างๆ มาก ดังนั้น ช่องทางที่ดีที่สุดและได้ใช้บ่อยที่สุดของหมอลำซึ่งคือเวทีการแสดงตามงานทั่วไป ส่วนช่องทางอื่นๆ โดยเฉพาะช่องทางสื่อมวลชนนั้น หมอลำซึ่งไม่มีโอกาสที่จะได้ใช้ เพราะไม่มีผลงานเป็นของตัวเองเป็นชิ้นเป็นอันมากพอที่จะเผยแพร่ทางสื่อมวลชนได้ เพราะเนื้อหาของหมอลำซึ่งนั้นเป็นการนำผลงานของคนอื่นมารวมๆ กันในการแสดงแต่ละครั้ง จึงทำให้ขาดความเป็นตัวของตัวเอง ประกอบกับเนื้อหาของหมอลำซึ่งมักจะเป็นการแสดงมากกว่าเป็นการลำ ดังนั้น เท่าที่ผ่านมาจึง

ไม่มีเจ้าของสำนักงานใดๆ เห็นความจำเป็นจะต้องนำหมอลำซึ่งออกไปเผยแพร่ โฆษณาผ่านสื่อมวลชน เช่น รายการวิทยุ หรือโทรทัศน์เลย

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ หมอลำซึ่งในปัจจุบันมีมากจนหาได้ง่าย กล่าวได้ว่ามากจนล้นตลาด เนื่องจากมีคนตั้งตัวเองขึ้นมาเป็นหมอลำซึ่งมากมาย

ช่องทางอีกประเภทหนึ่งสำหรับหมอลำซึ่งคือ มีโอกาสได้ใช้ช่องทางแบบโอกาสพิเศษ เช่น ได้เข้าประกวดหมอลำซึ่ง และการช่วยงานรณรงค์ต่างๆ ของหน่วยงานรัฐบาลบ้างในบางครั้งแม้จะไม่บ่อยมากแต่ก็ทำให้หมอลำซึ่งได้มีโอกาสแสดงความสามารถ และเปิดตัวได้กว้างขวางมากขึ้นนอกเหนือจากการรับงานแสดงทั่วไป

เนื่องจากหมอลำซึ่ง เป็นหมอลำที่เพิ่งเกิดใหม่หลังหมอลำกลอน ซึ่งอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นจึงมีอายุไม่มาก การเปรียบเทียบให้เห็นช่องทางระหว่างปัจจุบันกับอดีตจึงเป็นเพียงการย้อนหลังกลับไปเปรียบเทียบกับสมัยประมาณ ๓๐ ปีที่แล้ว

ช่องทางของหมอลำซึ่ง	ในอดีต ๓๐ ปีก่อน	ในปัจจุบัน
เวทีแสดงสดของหมอลำในโอกาสต่างๆ	☒	☒
สื่อมวลชนและผู้ผลิตงานหมอลำเชิงพาณิชย์	☒	☒
สำนักงานหมอลำ	☒	☒ มีน้อยลง
สถานที่สำหรับการเรียนรู้ ฝึกฝน	☒	☒ มีน้อยลง
สถานศึกษาและชุมชนที่ต้องการเรียนรู้หมอลำ	☒	☒
โอกาสพิเศษ เช่น งานกาชาด งานประกวด	☒	☒ มีน้อย

สิ่งที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งคือ ช่องทางของหมอลำซึ่งนับว่ามีน้อยลง ซึ่งหมายถึงความอยู่รอดของหมอลำซึ่งก็จะลดน้อยลงด้วย เพราะยิ่งถ้าหมอลำซึ่งมีช่องทางมากโอกาสที่จะอยู่รอดได้ก็จะสูงตามไปด้วย โดยเฉพาะช่องทางที่มีบทบาทต่อการดำรงอยู่ของหมอลำอย่างมาก เช่น เวทีแสดงสดของหมอลำโอกาสต่างๆ ก็ลดน้อยลง ส่วนช่องทางสื่อมวลชน ช่องทางผู้ผลิตผลงานของหมอลำเชิงพาณิชย์ และสำนักงานหมอลำนั้นเป็นช่องทางที่ปิดตายไปแล้ว ยิ่งทำให้หมอลำซึ่งมีแนวโน้มที่จะค่อยๆ อ่อนกำลังลงไป เป็นไปได้ว่าจะสูญหายจากวงการหมอลำและอาจจะมีหมอลำแบบอื่นเกิดขึ้นมาแทน

๔. หมอลำเรื่องต่อกลอน

สมัยก่อนนั้น หมอลำเรื่องต่อกลอนก็เป็นหมอลำอีกประเภทหนึ่งที่ได้รับการนำไปผลิตและเผยแพร่โดยช่องทางสื่อมวลชนและผู้ประกอบการผลิตสื่อ เช่น มีการนำหมอลำเรื่องต่อกลอนไปบันทึกเทปเป็นเรื่องๆ เป็นชุดขาย และช่องทางนั้นก็ยังคงใช้อยู่มาจนถึง

ปัจจุบัน เพียงแต่เปลี่ยนรูปแบบไป เช่น แต่ก่อนเป็นการบันทึกเทปคาสเส็ต ปัจจุบันเป็นการบันทึกลงวีซีดี แต่บางช่องทางก็ค่อยๆ หายไป เช่น ช่องทางสื่อมวลชนที่เคยมีสำนักงานหมอลำนำหมอลำเรื่องต่อกลอนไปออกอากาศทั้งทางวิทยุและทางโทรทัศน์ในท้องถิ่น ปัจจุบันก็เหลือน้อยลงเพราะ คนไม่นิยมฟังรายการหมอลำทางวิทยุ และไม่นิยมดูหมอลำทางโทรทัศน์เหมือนสมัยก่อน เพราะมีสื่ออื่นเป็นทางเลือกมากมาย เช่น ซีดี วีซีดี

ปัจจุบัน เนื่องจากหมอลำเรื่องต่อกลอนยังเป็นสินค้าที่ขายได้ ดังนั้นช่องทางสำหรับหมอลำเรื่องต่อกลอนที่มีอยู่และยังได้รับความนิยมจึงได้แก่ช่องทางผู้ประกอบการผู้ผลิตผลงานของหมอลำเชิงพาณิชย์ ตลอดจนช่องทางที่เป็นการออกแสดงตามวาระโอกาสต่างๆ

ส่วนช่องทางที่เป็นสำนักงานหมอลำนั้น แม้ว่าแต่ก่อนจะเป็นช่องทางที่ดีอย่างยิ่งสำหรับหมอลำ แต่ปัจจุบันหมอลำก็ไม่ได้ใช้อีกต่อไป เพราะหมอลำสามารถติดต่อกับเจ้าภาพได้เอง ตกลงราคาและรับงานกับเจ้าภาพได้เอง จึงไม่ต้องอาศัยสำนักงานหมอลำอีกต่อไป

เมื่อเปรียบเทียบช่องทางของหมอลำเรื่องต่อกลอนเปรียบเทียบระหว่างอดีต(ย้อนหลังไปราวๆ ๓๐ ปีที่แล้ว)กับปัจจุบัน จะพบการเปลี่ยนแปลงด้านช่องทางของหมอลำเรื่องต่อกลอนดังนี้

ช่องทางของหมอลำเรื่องต่อกลอน	ในอดีต๓๐ปีก่อน	ในปัจจุบัน
เวทีแสดงสดของหมอลำในโอกาสต่างๆ	☒	☒ มีมากขึ้น
สื่อมวลชนและผู้ผลิตงานหมอลำเชิงพาณิชย์	☒	☒ มีมากขึ้น
สำนักงานหมอลำ	☒	☒ มีน้อยลง
สถานที่สำหรับการเรียนรู้ ฝึกฝน	☒	☒ มีน้อยลง
สถานศึกษาและชุมชนที่ต้องการเรียนรู้หมอลำ	☐	☒ เริ่มปรากฏมากขึ้น
โอกาสพิเศษ เช่น งานกาชาด งานประกวด	☐	☒ มีบ้าง

จากหัวข้อดังกล่าว หากจะสรุปรวมการเปลี่ยนแปลงด้านช่องทางระหว่างอดีตเมื่อประมาณ ๓๐ ปีก่อนกับปัจจุบัน(๒๕๔๖) (ที่ผู้วิจัยเปรียบเทียบกับเมื่อ ๓๐ ปีที่แล้ว เพราะเป็นช่วงที่หมอลำรับอิทธิพลของเพลงลูกทุ่งเข้ามาแล้ว) เมื่อนำหมอลำมาเปรียบเทียบกันจะได้ตารางดังนี้

ช่องทางแบบต่างๆ ของหมอลำ	หมอลำกลอน		หมอลำกลอนซิ่ง		หมอลำซิ่ง		หมอลำเรื่องต่อกลอน	
	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน	อดีต	ปัจจุบัน
เวทีแสดงสดของหมอลำใน โอกาสต่างๆ	☒	☒ มีน้อย ลง	☒	☒	☒	☒	☒	☒
สื่อมวลชนและผู้ผลิตงานหมอลำ เชิงพาณิชย์	☒	☒	☒	☒ มีน้อย	☒	☒ มีน้อย	☒	☒ มีมาก ขึ้น
สำนักงานหมอลำ	☒	☒ มีน้อย ลง	☒	☒ มีน้อย ลง	☒	☒ มีน้อย ลง	☒	☒ มีน้อย ลง
สถานที่สำหรับการเรียนรู้ ผูกฝน	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒ มีน้อย ลง
สถานศึกษาและชุมชนที่ต้องการ เรียนรู้หมอลำ	☒	☒ มีน้อย	☒	☒	☒	☒	☒	☒
โอกาสพิเศษ เช่น งานกาชาด งานประกวด	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒

ข.แบบลักษณะความสัมพันธ์ของหมอลำกับช่องทางแบบต่างๆ

เป็นการพิจารณาการใช้ช่องทางของหมอลำประเภทต่างๆ โดยวิเคราะห์จากความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับการใช้ช่องทางว่า มีลักษณะความสัมพันธ์กันแบบใดบ้าง โดยดูจากการเอื้ออำนวยประโยชน์ระหว่าง ๒ ฝ่ายในขณะที่มีการใช้ช่องทางว่า การใช้ช่องทางของหมอลำนั้น ช่องทางแบบใดที่ดีและเหมาะสมที่สุดสำหรับหมอลำ และหมอลำมีวิธีการจัดการใช้ช่องทางเหล่านั้นอย่างไรบ้างเพื่อนำไปสู่ประโยชน์สูงสุดของการพัฒนา

๒.๑ แบบเอื้ออาศัยกันและกัน

ความสัมพันธ์เช่นนี้ เป็นการช่วยเหลือกันและพึ่งพาอาศัยกันทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายหมอลำก็ได้อาศัยช่องทางในการเผยแพร่และทำให้ได้ออกแสดงผลงาน ในขณะเดียวกัน ช่องทางที่ช่วยหมอลำนี้นี้ก็ได้รับประโยชน์จากหมอลำเป็นการตอบแทนด้วย ผลตอบแทนที่ได้คือนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของเงินค่าตอบแทน การสร้างชื่อเสียง และเพิ่มความน่าเชื่อถือให้แก่ช่องทาง

ช่องทางที่มีการเอื้อประโยชน์กับหมอลำและเป็นความสัมพันธ์ที่ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันนี้ได้แก่ สำนักงานหมอลำ กล่าวคือ ช่องทางในรูปแบบสำนักงานหมอลำ นี้ จะช่วยโฆษณาให้หมอลำคณะต่างๆ ที่อยู่ในสังกัดตัวเอง โดยเฉพาะทางวิทยุ เช่น นำเทปบันทึกเสียงการแสดงของหมอลำกลอน หมอลำเรื่องต่อกลอน ไปเปิดออกอากาศ หรือบันทึกเทปโทรทัศน์การแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอน ไปเช่าเวลาสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นออกอากาศ เพราะสมัยก่อนคนยังฟังวิทยุ ยังติดตามรายการโทรทัศน์ของท้องถิ่นอยู่มาก

แต่การกระทำเช่นนี้ ก็ใช่ว่าเป็นการลงทุนหรือช่วยเหลือจากสำนักงาน
หมอลำทั้งหมดทุกอย่างก็หาไม่ เพราะค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่เกิดขึ้น เช่น ค่าเช่าเวลาสถานีวิทยุและ
สถานีโทรทัศน์ สำนักงานหมอลำก็ยังมาหักเอาจากค่าจ้างและค่าตัวหมอลำเวลาที่ได้รับงาน
การช่วยเหลือเช่นนี้จึงถือว่าการช่วยจัดการและช่วยดำเนินการ ปัจจุบันความสัมพันธ์ระหว่าง
หมอลำกับช่องทางที่เป็นสำนักงานหมอลำแบบพึ่งพาอาศัยกันเช่นนี้ ยังคงมีอยู่บ้างแต่ก็เหลือไม่
มากนักเพราะเมื่อมีเทคโนโลยีการสื่อสารที่ดีขึ้น ทำให้เจ้าภาพสามารถติดต่อว่าจ้างหมอลำได้โดย
ตรง ไม่ต้องผ่านช่องทางที่เป็นสำนักงานหมอลำอีกต่อไป ทำให้สำนักงานหมอลำหลายแห่งปิดตัว
ลงเพราะไม่มีหมอลำมาอยู่ในสังกัดอีกต่อไป หน้าที่การเป็นช่องทางก็พลอยหมดบทบาทลงไป
ด้วย

สำนักงานหมอลำที่ยังคงเหลืออยู่และทำหน้าที่เป็นช่องทางให้หมอลำ
อยู่ เช่น สำนักงานหมอลำเชียงใหม่ จ.มหาสารคาม สำนักงานหมอลำสยามรัฐกิจบันเทิง
จ.ขอนแก่น และนอกจากนี้ยังมีสำนักงานหมอลำที่ทำหน้าที่ทั้งเป็นครูสอนหมอลำ ทั้งรับงานให้
หมอลำไปด้วย เป็นช่องทางให้กับหมอลำในสังกัดด้วย หมอลำที่มาเรียนลากับครูหมอลำเหล่านี้ก็
ถือเป็นทั้งลูกศิษย์และเป็นทั้งหมอลำในสังกัด โดยมากจะเป็นหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่ง เช่น
สำนักงานหมอลำราตรีศรีวิไล จ.ขอนแก่น

ความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันเช่นนี้ ยังมีอีกรูปแบบหนึ่งคือ
ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับบริษัทผลิตสื่อโทรทัศน์ เช่น บริษัททีวีเอสเอนเตอร์เทนเมนต์ เป็น
การยินยอมด้วยความสมัครใจของทั้งฝ่ายหมอลำและผู้ประกอบการที่จะสร้างช่องทางให้หมอลำ
วิธีการนี้เป็นที่ยอมรับของหมอลำในปัจจุบันมาก เพราะต่างฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์อย่างยุติ
ธรรม เช่น บริษัทเป็นผู้ลงทุนในการผลิตให้โดยใช้การแสดงและบุคลากรของหมอลำ เช่น บริษัท
เป็นผู้บันทึกวีซีดี ลงทุนตัดชุดที่ใช้ในการแสดงให้ สร้างเวทีและเครื่องเสียงให้หรือให้ยืมเงินไปลง
ทุนปรับปรุงวงหมอลำโดยไม่คิดดอกเบี้ย พร้อมกันนั้นก็จ่ายค่าจ้างแสดงเหมือนซื้อลิขสิทธิ์ในเรื่อง
ที่หมอลำแสดงในระยะเวลา ๑-๒ ปี พร้อมกับโปรโมตหมอลำที่อยู่ในสังกัดผ่านสื่อต่างๆที่บริษัท
นั้นมีอยู่

ปัจจุบันจึงพบว่า หมอลำมีการขยายฐานช่องทางให้กว้างมากขึ้นอีก คือ
แทนที่จะมีช่องทางอยู่เฉพาะในเขตภาคอีสานโดยอาศัยเฉพาะสำนักงานหมอลำอย่างในอดีต แต่
ทุกวันนี้หมอลำหลายคนต่างพากันเข้าสังกัดบริษัทผลิตสื่อโทรทัศน์กันมาก เพราะบริษัทเหล่านี้
สนับสนุนทุนให้หมอลำอย่างมาก และเป็นช่องทางที่สามารถโปรโมตคณะหมอลำได้มาก ทำให้
หมอลำมีชื่อเสียงได้รวดเร็ว เป็นผู้สนับสนุนหมอลำอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง เช่น ทำให้หมอลำได้
มีโอกาสบันทึกวีซีดีวางจำหน่าย และมีโฆษณาผ่านสื่ออื่นๆอีก ทำให้คนรู้จักมากขึ้นอีกด้วย

๒.๒ ความสัมพันธ์กับช่องทางแบบหมอลำเป็นเบี้ยล่าง

เป็นความสัมพันธ์ที่หมอลำมักจะเป็นฝ่ายเสียผลประโยชน์ แม้หมอลำจะได้ใช้ช่องทางบางช่องทาง แต่ก็เต็มไปด้วยเงื่อนไขที่เอารัดเอาเปรียบ เช่น นายทุนที่ฉวยโอกาสแสวงหาผลประโยชน์จากการสร้างช่องทางในโอกาสพิเศษขึ้นมา เช่น จัดประกวดหมอลำแล้ว ให้หมอลำที่เข้ารอบหรือได้รางวัลต้องเซ็นสัญญามอบลิขสิทธิ์อันเป็นผลงานการแสดงให้นายทุนเหล่านี้ เป็นเวลานานและแบ่งผลประโยชน์ให้หมอลำเพียงน้อยนิด บรรดาหมอลำเรียกสัญญาเหล่านี้ว่า “สัญญาทาส” เช่น ที่หมอลำหงทอง หงษาเล่าให้ฟังว่า

“มีแต่หมอลำบ่นเรื่องสัญญาให้ฟัง เป็นสัญญาทาส สัญญารัดตัวของเรา เพราะเรามีสัญญากับเขา เช่น ๕ ปี ต้องไม่ไปไหน อัดให้เขาอย่างเดียว อย่างประกวดหมอลำชิงคราวที่แล้ว ซึ่งรางวัลเงินล้านของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย พวกที่จัดการประกวดก็มีหนังสือสัญญาส่งมาให้หมอลำทุกคนที่เข้าประกวดตั้ง ๙๕ คนนะ มีสัญญากับเงื่อนไขแปลกๆมาให้หมอลำเซ็นว่า ถ้าใครอยากเข้ารอบสองต้องเซ็นมอบลิขสิทธิ์ให้ผู้จัดการประกวด แล้วห้ามเราไปเซ็นสัญญากับบริษัทอื่นในระยะ ๕ ปี อันนี้เราเสียเปรียบ เพราะเราไม่รู้ว่าจะได้รางวัลอะไรหรือไม่ แถมเรายังกระดิกไปไหนไม่ได้ ไปอัดให้ใครก็ได้ ผมเห็นเงื่อนไขเลยถอนตัวเลย ไม่ประกวดเลย”

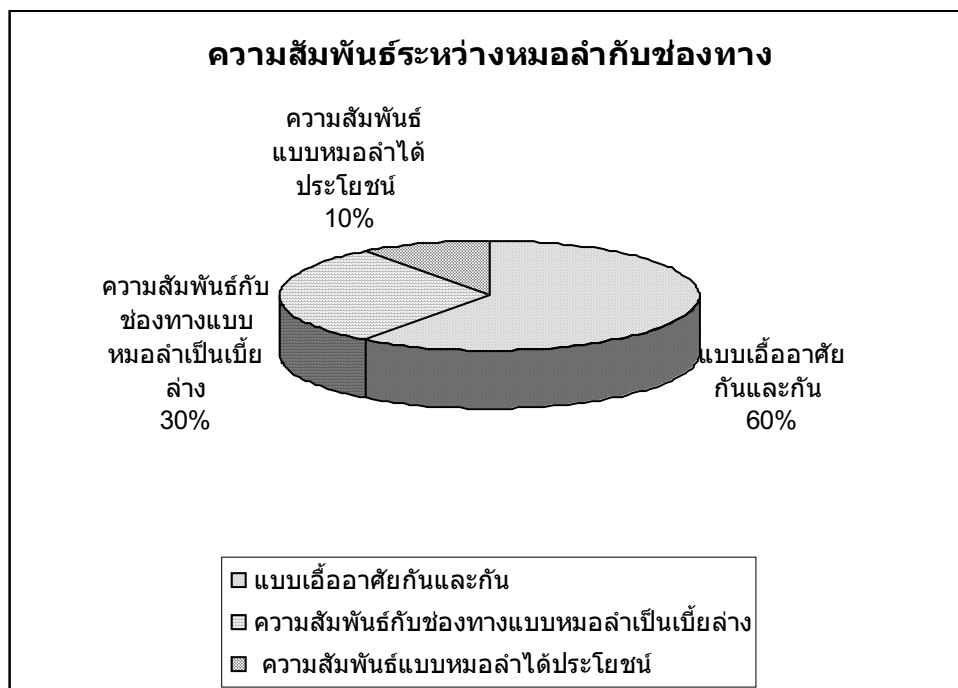
(หมอลำหงทอง หงษา ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๒.๓ ความสัมพันธ์แบบหมอลำได้ประโยชน์

โดยมากความสัมพันธ์ในกรณีนี้คือ ความสัมพันธ์กับช่องทางของตัวหมอลำเอง ช่องทางประเภทนี้คือเวลา โอกาส และสถานที่ที่หมอลำสร้างขึ้นมาจากตัวเอง เช่น โอกาสไปแสดงตามงานต่างๆ ของเจ้าภาพ ซึ่งเป็นสิทธิ์ของหมอลำที่จะแสดงหรือเผยแพร่เนื้อหาอย่างที่ตนเองต้องการ เพียงแต่มีข้อจำกัดว่า เวลาและโอกาสที่จะมีคนจ้างไปแสดงนั้น ไม่ได้มีตลอดปี เพราะมีช่วงพักบางช่วงโดยเฉพาะช่วงที่ไม่ใช่หน้าเทศกาล และช่วงที่หมอลำไม่มีงาน ช่องทางแบบนี้ก็จะไม่ได้ใช้

นอกจากนี้ก็มีความสัมพันธ์กับช่องทางบางอย่างที่มีอยู่แล้วและเป็นสื่อให้หมอลำได้ใช้ เช่น โอกาสในการไปออกรายการวิทยุโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย มีผู้ดำเนินรายการที่เปิดโอกาสให้หมอลำได้ไปออกรายการและนำเสนอผลงานผ่านรายการวิทยุ หรือ รายการวิทยุที่หมอลำเป็นผู้ดำเนินรายการเอง สร้างช่องทางขึ้นมาเอง โดยมากช่องทางเช่นนี้มักจะเป็นวิทยุระบบเอเอ็ม และเป็นสถานีวิทยุในท้องถิ่น แต่ช่องทางที่เป็นประโยชน์กับหมอลำล้วนๆโดยที่ทำให้มีโอกาสได้แสดงผลงาน พิสูจน์ตัวเองเช่นนี้ เป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง หมอลำเองก็ยังคงสรรหาและชวนขายอย่างมากจึงจะสามารถสร้างช่องทางที่ไม่ต้องเสียผลประโยชน์ได้

ปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างช่องทางต่างๆ กับหมอลำนั้น แบบเอื้ออาศัยกันและกัน มีสัดส่วนมากที่สุด ในขณะที่ ความสัมพันธ์กับช่องทางแบบหมอลำเป็นเบี้ยล่าง นั้นยังคงหลงเหลืออยู่ และที่มีน้อยที่สุดคือ ความสัมพันธ์แบบหมอลำได้ประโยชน์ เปรียบเทียบ สัดส่วนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

๓.๓ กลยุทธ์การใช้ช่องทางของหมอลำ

ในกระบวนการสื่อสารนั้นถ้าจะทำให้เนื้อหาสารไปสู่ผู้รับสารได้อย่างสมบูรณ์ ก็ต้องรู้จักเลือกใช้ช่องทางและแสวงหาช่องทางใหม่เพิ่มเติมเสมอเพื่อทำให้การไหลเวียนของเนื้อหาสารเป็นไปโดยสะดวก รวดเร็วที่สุด หมอลำทุกประเภทต่างพยายามเลือกใช้ช่องทางต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่การเผยแพร่และนำเสนอเนื้อหาสูงสุด หากเราพิจารณาการใช้ช่องทางของหมอลำแล้ว จะพบว่า ไม่ว่าหมอลำจะใช้ช่องทางอย่างไร ล้วนแล้วแต่มีผลถึงกระบวนการพัฒนาสังคมได้ทั้งนั้น เนื่องจากในงานวิจัยนี้ตีความว่าการพัฒนาเกินความกว้างครอบคลุมถึงการสร้างวัฒนธรรมให้กับสังคมเพื่อให้วัฒนธรรมนั้นส่งเสริมให้เกิดคนดี แล้วใช้คนดีไปพัฒนาสังคมต่อไป ดังนั้น การใช้ช่องทางของหมอลำเพื่อนำเนื้อหาไปสู่ผู้รับสารในสังคมนั้น ก็มีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมเช่นกัน

เมื่อการใช้ช่องทางเหล่านั้นมีผลต่อการพัฒนา หัวข้อนี้จึงจะวิเคราะห์ให้เห็นว่าหมอลำมีลักษณะใช้ช่องทางดังนี้

๓.๓.๑ หมอลำมีความยืดหยุ่นสูงในการใช้ช่องทางต่างๆ ที่เป็นการแสดง คือไม่ว่าจะเป็นโอกาสการแสดงในงานแบบใดก็สามารถไปแสดงได้โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องจารีตหรือข้อห้ามแต่อย่างใด ไม่ว่างานนั้นจะเป็นงานมงคล เช่น งานฉลองกฐิน งานวันแต่งงาน หรืองานอวมงคล เช่น งานแจกข้าวหาผู้ล่งลับ งานศพ ก็ได้ทั้งนั้น แสดงให้เห็นว่าหมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่ได้รับการออกแบบมาให้ความยืดหยุ่นสูง เพราะไม่ได้มีการตั้งกฎเกณฑ์หรือข้อห้ามในการแสดงเอาไว้ให้เป็นข้อยุ่งยาก ดังนั้น หมอลำไม่ว่าจะเป็นสมัยก่อนหรือเป็นสมัยนี้ จึงมีโอกาและวาระที่จะได้แสดงมากและตลอดปี ขอให้มีความจำจาง ระยะเวลาจะใกล้ไกลหมอลำไปแสดงได้ทั้งนั้น ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับช่องทางได้ทุกรูปแบบนี้เองที่ทำให้หมอลำรับงานและคงอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้

พอดตกมาถึงสมัยนี้ สิ่งที่ทำให้เห็นว่าหมอลำมีความยืดหยุ่นเมื่ออยู่ในช่องทางที่มีคุณลักษณะต่างกันคือ จะให้แสดงแบบใดก็ได้ เช่น เมื่ออยู่ในการแสดงแบบช่องทางการผลิตสื่อมวลชน หมอลำต้องแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนเพื่อบันทึกวิดีโอไปตัดต่อเป็นวีซีดีขายแบบ ๓ แผ่นจบ หมอลำก็สามารถปรับการแสดงให้ยืดหยุ่นเข้ามาให้เหลือเพียง ๓ ชั่วโมง เป็นการแสดงแบบจำกัดเวลาได้ทั้งที่เรื่องจริงอาจจะยาวมากถึง ๖ ชั่วโมง หรือเมื่อแสดงตามงานทั่วไปซึ่งไม่มีข้อจำกัดเรื่องเวลา ก็สามารถยืดเวลาแสดงแบบปล่อยตามสบายก็ได้ จนถึงสว่าง

๓.๓.๒ หมอลำรู้จักใช้ช่องทางเก่าบางอย่างทดแทนช่องทางใหม่ ที่มีกระบวนการยุ่งยาก โดยเลิกใช้ช่องทางใหม่ที่ลงทุนสูงและต้องลงทุนอย่างต่อเนื่อง โดยที่ไม่รู้ว่าจะได้ผลลัพธ์ที่คุ้มค่าหรือไม่ เช่น จากแต่ก่อนที่หมอลำมักอาศัยช่องทางสื่อมวลชนซึ่งถือว่าเป็นช่องทางใหม่ โดยการเข้าห้องบันทึกเสียงอัดเสียงการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน หรืออัดเสียงหมอลำกลอนแล้วนำไปเช่าเวลาเปิดออกอากาศทางวิทยุ หรือบันทึกเทปโทรทัศน์แล้วเช่าเวลาออกอากาศเพื่อโฆษณาตัวเอง แต่ปัจจุบัน หมอลำไม่ค่อยสนใจที่จะใช้สื่อมวลชนเป็นช่องทางเผยแพร่แล้ว โดยเฉพาะรายการวิทยุ ส่วนหนึ่งเพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเช่าเวลา โดยเฉพาะโทรทัศน์ซึ่งมีต้นทุนสูง อีกส่วนหนึ่งเพราะไม่มีเวลาไปผลิตรายการ ทำให้มีหมอลำที่ออกรายการเหลือน้อยลง

ด้วยเหตุดังกล่าว เมื่อไม่ใช้ช่องทางสื่อมวลชน ก็ใช้ช่องทางอื่นแทน เช่น ใช้ช่องทางที่เป็นการแสดงสดอันเป็นช่องทางเก่าแบบดั้งเดิม อย่างที่ผู้จัดการหมอลำคณะหนูภาววิเศษศิลป์เล่าให้ฟังว่า

“หมอลำทุกวันนี้ถึงจะโฆษณาขนาดไหนก็ช่าง เพราะคนทุกวันนี้ไม่เชื่อง่ายๆ คนที่มาจ้างนี้ถ้าไม่มีคนบอกว่าเคยเห็นแล้ว เขาก็ไม่จ้าง มันต้องมีคนเคยเห็นเขาจึงจ้าง ของผมนี้อาศัยโฆษณาปากต่อปาก ดีที่สุดแล้วก็กินได้นานอยู่ได้นาน ถ้าไม่ดีจริง

คนก็จ้างครั้งเดียว ถึงมีสื่อมวลชนมากมาย ผมก็ไม่คิดจะไปใช้ เพราะมันเปลืองค่าใช้จ่าย เอาเงินที่จะโฆษณาไปลงทุนปรับปรุงวงดีกว่า เราไปทำงานให้ดีขึ้นแล้วอาศัยให้คนที่มาดูเรา บอกกันต่อไปดีกว่า ได้ผลกว่าเยอะ ถ้าวงของเราแสดงดีมีคุณภาพ คนดูเขาก็บอกกันต่อไปเอง การบอกเล่าจากปากคนดูนี่แหละดีกว่าเราไปโฆษณาเอง”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์, สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ดังกล่าวซึ่งเป็นตัวอย่างของหมอลำในภาคอีสานในปัจจุบันมีแนวคิดใหม่ว่าการเปลี่ยนจากช่องทางใหม่มาเป็นช่องทางเก่าเช่น ใช้การแสดงสดนั้นก็ทำให้เข้าถึงผู้ชมได้เช่นกัน และยังเป็นการพิสูจน์ฝีมือพิสูจน์คุณภาพแล้วให้คนดูอย่างชัดเจนด้วย ที่สำคัญคือ รู้และประเมินได้ทันทีว่ากลุ่มเป้าหมายได้เห็นการแสดงของหมอลำจริงๆ มีมากน้อยเพียงไร และมีปฏิริยาต่อหมอลำอย่างไร คนดูเหล่านั้นยังเป็นกระบอกเสียงที่จะบอกเล่าขยายกันต่อไป ดังนั้นหมอลำหลายคนในวันนี้จึงไม่ให้ความสำคัญกับช่องทางแบบใหม่อีกต่อไป ต่างพยายามลงทุนสร้าง และปรับปรุงการแสดงโดยแสวงหาสิ่งแปลกใหม่มาทำให้คณะของตัวเองใหญ่ขึ้น เพื่อจะได้เกิดช่องทางมากๆ คือมีเจ้าภาพมาจ้างมากๆแล้วจะได้ออกแสดงบ่อยๆ ชาวบ้านก็จะได้มีโอกาสได้เห็นผลงานมากๆ ก็จะเป็นที่บอกเล่าต่อไปตามไปด้วย

๓.๓.๓ การแสวงหาและสร้างช่องทางใหม่ๆเพื่อสร้างพลังการต่อรอง

การแสวงหาช่องทางแบบนี้เป็นจิตสำนึกที่ดีของหมอลำเอง เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายๆจังหวัดที่มีหมอลำจำนวนมาก โดยหมอลำจะหาโอกาสหรือช่องทางที่จะสร้างช่องทางใหม่เป็นช่องทางในสถานที่ที่มีคนจำนวนมากจะได้เรียนรู้ แล้วไปเป็นอาจารย์พิเศษสอนนักเรียนให้เรียนลำและรู้จักหมอลำ เช่น สอนนักเรียนในโรงเรียนของท้องถิ่น ทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา ตลอดจนศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ไปจนถึงสอนคนในเรือนจำ และอาสาหรือรับการเชิญจากส่วนราชการให้เข้าร่วมสัมมนา เข้าร่วมโครงการเพื่อการรณรงค์ของราชการ เช่น หมอลำประสาน เวียงสีมา (จ.ร้อยเอ็ด) หมอลำกฤษณา บุญแสน(จ.ร้อยเอ็ด) หมอลำบุญจวน ดวงเด่น (จ.ร้อยเอ็ด) หมอลำเทวี บุตรตัว (จ.อุดร) หมอลำวันดี พลทองสถิตย์ (จ.ขอนแก่น) หมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ (จ.ขอนแก่น)

บุคคลเหล่านี้ เป็นหมอลำหลายประเภท เช่น หมอลำกลอน หมอลำกลอนซิ่ง และหมอลำเรื่องต่อกลอน ซึ่งต่างมีความกระตือรือร้นที่จะสร้างช่องทางใหม่เช่นนี้ เพราะนอกจากหมอลำมีความคิดเรื่องการพัฒนาและการทำตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะความคิดที่จะอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คนรุ่นหลัง

ที่สำคัญคือการสร้างและหาช่องทางเช่นนี้เป็นการสร้างพลังการต่อรองขึ้นมาด้วย คือ ถ้าอยากให้รัฐบาลหรือหน่วยงานราชการเห็นพลังของสื่อพื้นบ้าน ก็ต้องสร้าง

ผลงานให้สังคมเห็นและวางใจเสียก่อนว่าสื่อพื้นบ้านนั้นสามารถทำได้ หลังจากนั้นหากประสบผลสำเร็จและมีความต่อเนื่อง ก็จะนำไปสู่การต่อรองเพื่อให้ได้รับมอบหมายอย่างเป็นทางการในการจัดตั้งสถาบันหรืออำนวยความสะดวกในการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปการแสดงท้องถิ่นได้ในที่สุด แม้หมอลำที่มีความคิดเช่นนี้จะยังมีน้อย แต่ก็ยังเป็นแบบอย่างในการบุกเบิกช่องทางให้หมอลำคนอื่น ๆ ได้ทำตาม

๓.๓.๔ การประสานกันระหว่างช่องทาง ๒ ช่องทาง

หมายถึงการใช้ช่องทางหนึ่งไปสนับสนุนช่องทางหนึ่ง โดยเฉพาะในหมอลำที่มีเครือข่ายของช่องทางมาก สามารถใช้ช่องทางได้หลากหลาย เช่น หมอลำที่เป็นคณะและหมอลำซึ่งก็มีช่องทางที่เป็นสื่อโทรทัศน์โดยร่วมกับบริษัทผลิต วิดีทัศน์ที่การแสดงสด และออกปฏิบัติงานแสดงในโอกาสต่างๆ ทำให้ผู้ชมได้เห็นผลงานของหมอลำจากทั้งสองช่องทาง หมอลำที่เป็นประเภทคู่อย่างหมอลำกลอนบางคนก็ไปออกรายการวิทยุ และสอนนักเรียนตามสถานศึกษา และพร้อมกันนั้นก็ออกแสดงในโอกาสต่างๆ ก็ทำให้ผู้ชมเห็นหมอลำจากหลายช่องทางมากขึ้น

การใช้ช่องทางหลายอย่างช่วยเหลือนั่นเช่นนี้ ทำให้เกิดผลดีคือ ช่องทางหนึ่งจะเพิ่มความน่าเชื่อถือและตอกย้ำความทรงจำให้กับอีกช่องทางหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นบางช่องทางมีน้ำหนักที่จะรับรองคุณภาพช่องทางอื่นได้ เช่น หมอลำซึ่งที่เข้าประกวดแล้วชนะเลิศในงานต่างๆ พอไปปฏิบัติงานแสดงให้เจ้าภาพ ก็เพิ่มน้ำหนักความมีชื่อเสียงว่าเป็นหมอลำที่ชนะเลิศการประกวดมา หรือการที่หมอลำได้บันทึกเทปการแสดงสดมาขาย ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นหมอลำที่มีคุณภาพดี จึงได้บันทึกเทป ทำให้ผู้ชมเชื่อถือฝีมือการแสดง หมอลำบางคนจะใช้การแสดงสดที่มีคุณภาพทำให้วีซีดีขายได้ เพราะผู้ชมบางคนเห็นการแสดงแล้วก็ไปหาซื้อวีซีดีมาดู บางคนจะใช้ช่องทางสื่อมวลชนและสื่อโทรทัศน์เพื่อการเผยแพร่คณะตนเอง เช่น วงเสียงอีสาน ทำให้คนรู้จักทั่วไปในบริเวณกว้าง และนำไปสู่การยอมรับทำให้เกิดการจ้างไปแสดงสด หรือการที่ผู้ชมบางคนเห็นบันทึกการแสดงสดวีซีดีหมอลำซึ่ง ก็อยากไปจ้างหมอลำซึ่ง เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าถ้าทำช่องทางหนึ่งให้ดีแล้วก็จะไปสนับสนุนอีกช่องทางหนึ่งให้ดีขึ้นไปด้วย

นอกจากนี้ การแสดงสดที่ดี เช่น เป็นหมอลำที่ลำดีลำได้ไพเราะ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก เมื่อช่องทางนี้ดีเป็นต้นทุนอยู่แล้ว ก็จะขยายช่องทางต่อไป เช่น ไปเป็นวิทยากร ในโรงเรียน ในส่วนราชการ เรียกว่าถ้าเป็นหมอลำที่ลำดีก็จะทำให้เกิดช่องทางใหม่เพิ่มขึ้นให้ตัวเอง ดังนั้น หมอลำจึงต้องพยายามหาทางเลือกในการใช้ช่องทางมากเข้าไว้และหากสามารถสร้างช่องทางเพิ่มเติมได้มากก็จะเป็นผลดีเพื่อทำให้ช่องทางเหล่านั้นเกิดการเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกันได้

การแสวงหาช่องทางให้หลากหลายมากขึ้นนี้ เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่จะทำให้ให้อยู่รอดได้ในโลกของการแข่งขัน เพราะหมอลำต้องมีช่องทางหลายๆด้านจึงจะทำให้ผู้รับสารมีโอกาสได้เห็นความสามารถในการแสดง จึงจะทำให้ผู้ชมยอมรับ

๓.๓.๕ มีการปรับตัวให้เข้ากับช่องทางใหม่ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะช่องทางที่ต้องใช้เทคโนโลยี และเกี่ยวกับการตลาด เช่น รู้ว่าเทคโนโลยีสื่อสมัยนี้เปลี่ยนไปแล้ว วิธีการเข้าถึงการฟังและดูหมอลำเปลี่ยนไป คนเปิดฟังรายการหมอลำทางวิทยุและดูหมอลำทางโทรทัศน์น้อยลง ดังจะเห็นได้จากรายการประเภทนี้ลดน้อยลง สปอนเซอร์ลดลง และไม่มีผู้ดำเนินรายการเกี่ยวกับหมอลำมากเช่นในสมัยก่อน ดังนั้นหมอลำจึงหันมาหาช่องทางใหม่ เช่น บ้านทีกวีซีดีมากขึ้น เพราะหมอลำรู้ว่า สื่อเหล่านี้กำลังเป็นที่นิยม และคนอีสานส่วนใหญ่รู้จักใช้เครื่องมือเหล่านี้มากขึ้น เพราะราคาถูกทั้งเครื่องเล่นและแผ่น มีสินค้าให้ผู้บริโภคได้เลือกดูตามความพอใจ ไม่ต้องรอติดตามเป็นตอนๆ ที่สำคัญคือ บ้านทีกการแสดงสดนั้นดีกว่าการดูทางโทรทัศน์อย่างในสมัยก่อนมาก ในแง่คุณภาพก็ดีกว่าเพราะการดูวีซีดีบ้านทีกการแสดงสดนั้น บริษัทผู้ผลิตและหมอลำมีการลงทุนทั้งชุดเสื้อผ้า ระบบแสงเสียงที่ดี ทั้งยังได้อารมณ์ความรู้สึกที่สดกว่า สะดวกใช้ และยังเลือกหาได้ตามความพอใจ ส่วนรายการหมอลำที่ดูทางโทรทัศน์ในสมัยก่อนนั้นเป็นการบันทึกเทปจึงแห้งแล้งไม่มีชีวิตชีวา เมื่อหมอลำลองใช้ช่องทางใหม่ ทำวีซีดี หรือเทป หรือแผ่นซีดีขายก็ขายดีแสดงว่า คนที่กำลังซื้อมากพอที่จะสามารถซื้อหาไปฟังได้ หมอลำจึงนิยมใช้ช่องทางใหม่ๆ ดังกล่าวมากขึ้นทุกวันนี้

๓.๓.๖ การแสวงหาช่องทางพิเศษเพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้ตัวเอง

ช่องทางพิเศษนี้คือการเข้าประกวดหรือเข้าแข่งขัน เพราะช่องทางนี้จะทำให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลเพราะเป็นเครื่องรับประกันคุณภาพของหมอลำ ที่สำคัญคือ หากได้รางวัลใหญ่มาก็จะกลายเป็นเครื่องมือต่อรอง เพื่อเพิ่มมูลค่า เพิ่มศักดิ์ศรี และเพิ่มราคาให้แก่ตัวเอง ดังนั้น หมอลำหากมีโอกาสก็จะพยายามเข้าสู่ช่องทางพิเศษนี้กันมาก เนื่องจากทำให้กลายเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงได้ภายในเวลาอันสั้น

“หมอลำที่ไปประกวดชนะเลิศมาก็เป็นผลดีกับตัวเขาเอง อย่างที่หมอลำประวิทย์กับภรรยาที่ไปได้รางวัลชนะเลิศมาในงานหมอลำชิงเงินรางวัลล้านของ ททท.ที่ผ่านมา เราก็มาเพิ่มราคาค่าตัวเด็กเราขึ้น ว่ายิ่งถ้าได้แชมป์มาราคาก็จะสูงขึ้น อย่างราคาปกติ ๓๐,๐๐๐ ก็เพิ่มได้ สองสามพัน เราก็บอกเจ้าภาพว่า เพิ่มค่าตัวให้เขาเถอะเพราะเขาเป็นหมอลำที่ได้แชมป์มา ถ้าเจ้าภาพไม่ขึ้นให้ เราก็อ้างถึงบริษัทบอกว่าถ้าไม่ได้ราคานี้บริษัทก็อยู่ไม่ได้ ”

(หมอลำราตรี ศิริวิไล ,สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

นอกจากนั้น กลอนลำหรือเรื่องที่ได้รับรางวัลชนะเลิศมาก็จะเป็นเนื้อหาการแสดงที่เพิ่มมูลค่าให้กับตัวหมอลำ เพราะเป็นเนื้อหาที่มีน้ำหนักน่าสนใจ เป็นชื่อเสียงและทำให้คนรู้จักที่ได้มาโดยไม่ต้องโฆษณา

“มันจะเป็นไปได้ด้วยว่าได้โฆษณาตัวเอง ว่าแต่งกลอนลำจนได้รางวัลชนะเลิศ หมอลำเราได้ชนะเลิศ ถึงจะไม่ใช้ตัวเราลำได้ชนะเลิศก็ตาม แต่ว่าพวกเราเอามาเผยแพร่ต่อก็ถือว่าเป็นประโยชน์ คนทั่วไปก็จะรู้ว่าเราได้ชนะเลิศมาโดยไม่ต้องได้จ้างวิทยุโฆษณา ที่วิโฆษณา”

(หมอลำราตรี ศรีวิไล ,สัมภาษณ์ ๔ เม.ย. ๒๕๔๖)

๓.๔ การปรับตัวเพื่อเพิ่มพื้นที่แบบต่างๆ ของหมอลำ

ปัจจุบัน หมอลำได้ตระหนักถึงบทบาทของตนเอง ว่าอยู่ในฐานะสื่อที่ได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายทั้งเอกชน เช่น วงการค่ายเพลงที่ต้องการนำหมอลำไปเป็นวัตถุดิบในการผลิตเป็นสินค้า และหน่วยงานรัฐบาล ที่ต้องการนำหมอลำไปใช้งานเฉพาะกิจในโครงการต่างๆ ดังนั้น กล่าวได้ว่าหมอลำมีพื้นที่เพิ่มขึ้นมากกว่าแต่ก่อนที่อยู่เฉพาะบนเวทีการแสดง แต่ทุกวันนี้หมอลำมีพื้นที่เฉพาะทั้งอยู่ในสื่อมวลชน ทั้งในหน่วยงานภาครัฐบาล และในวงการธุรกิจ การอยู่ในหลายๆ พื้นที่เช่นนี้เป็นผลดีคือทำให้คนทั่วไปทั้งที่เป็นคนอีสานและไม่ใช่นักอีสานได้รู้จักหมอลำมากขึ้น

การมีพื้นที่เพิ่มขึ้นเช่นนี้ เป็นการรุกอีกก้าวหนึ่งของหมอลำเพราะจากที่แต่ก่อนหมอลำมีพื้นที่เพียงเป็นงานมหรสพหรืองานแสดงในงานจ้างของเจ้าภาพหรืองานหาให้ช่วย และเป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นเฉพาะในโอกาสงานบุญเท่านั้น แต่ปัจจุบันนี้ ไม่ว่างานประเภทใดทั้งงานฉลองงานมงคลและงานอวมงคลก็มักจะมีหมอลำไปแสดงในงานทั้งนั้น การมีพื้นที่แบบต่างๆ มากขึ้นจึงเป็นโอกาสที่ทำให้หมอลำได้ก้าวออกมาสู่โลกภายนอกมากขึ้น มีคนรู้จักมากขึ้น ได้เห็นความสามารถของหมอลำมากขึ้น และที่สำคัญคือ เมื่อโลกก้าวหน้าไปมากขึ้น การศึกษากว้างขวางขึ้น คนมีการเรียนรู้ละก็มีการศึกษามากขึ้น ทำให้คนเหล่านั้น เปิดใจกว้างยอมรับว่าหมอลำเป็นแหล่งความรู้และเป็นสื่อบุคคลที่สำคัญของสังคม ความสามารถของหมอลำได้รับการยอมรับในวงกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะวงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษาและวิชาการและการค้นคว้า มีนักวิชาการมีการเปิดใจยอมรับความสามารถของหมอลำมากขึ้น โดยเฉพาะในวงวิชาการในระดับภูมิภาคที่เห็นว่าหมอลำเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น เป็นที่รวมของความรู้หลายอย่าง มีนักวิชาการและผู้สนใจค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมให้การยอมรับอย่างกว้างขวาง และทั้งตัวหมอลำและ

เนื้อหากลอนลำได้กลายเป็นวัตถุดิบและเป็นแหล่งสำหรับการศึกษาค้นคว้า ทำให้ภาพลักษณ์ของหมอลำเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

พื้นที่ต่างๆ ที่เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากการรับจ้างแสดงตามมหรสพทั่วไปของหมอลำมีดังนี้

๑. เพิ่มพื้นที่ในวงการการศึกษา เช่น การเข้าไปสอนในโรงเรียน สอนในมหาวิทยาลัยถือเป็นการก้าวอย่างใหม่ที่แปลกใหม่สำหรับหมอลำ เพราะโดยทั่วไปวิชาความรู้หรือศาสตร์ต่างๆ ที่ใช้เรียนและสอนในสถานศึกษามักจะต้องเป็นศาสตร์ที่อยู่ในระบบเท่านั้น แต่เมื่อมีศาสตร์ที่เป็นพื้นบ้าน เป็นเรื่องของศิลปะและผู้ถ่ายทอดก็เป็นผู้มีความชำนาญเฉพาะด้านเข้าไปถึงที่มีการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ เท่ากับเป็นการเปิดพื้นที่ที่สำคัญให้หมอลำเพราะในชีวิตประจำวันนั้น มีเด็กนักเรียนเพียงจำนวนน้อยที่จะได้เห็นหรือรู้จักกับหมอลำยังเป็นหมอลำกลอนที่หาดูได้ยาก อย่างน้อยการที่หมอลำก้าวเข้าไปในโรงเรียนก็ทำให้เยาวชนได้ทำความรู้จักกับหมอลำมากขึ้น โดยเฉพาะเยาวชนที่ไม่มีโอกาสและไม่เคยรู้จักไม่คุ้นเคยมาก่อน ก็จะได้สัมผัสกับหมอลำที่เป็นต้นฉบับจริงๆ และถ้าการเข้าไปสู่พื้นที่ของการเรียนในโรงเรียนได้ผล ก็อาจทำให้เยาวชนเกิดความผูกพันกับสื่อพื้นบ้าน เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ รักและใส่ใจที่จะหวงแหนสืบต่อไป

การอยู่ในพื้นที่ของสถานศึกษาดังกล่าว เป็นผลดีสำหรับหมอลำมากขึ้นไปอีก เพราะเป็นโอกาสที่จะทำให้หมอลำสามารถประชาสัมพันธ์ตัวเอง และมีพื้นที่ที่จะพิสูจน์ให้เห็นพลังของสื่อพื้นบ้าน หากมีผู้ให้ความสำคัญมากขึ้น ก็ย่อมเป็นโอกาสที่จะทำให้หมอลำเป็นที่รู้จักมากเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

๒. การเพิ่มพื้นที่และโอกาสในการรับงานแสดงเพิ่มมากขึ้น เพราะในสังคมปัจจุบันมีกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตมากมาย ทำให้คนสรรหาการแสดงมาสร้างความเป็นกันเองมากขึ้น สำหรับสังคมภาคอีสานนั้น ไม่มีมหรสพใดที่จะสร้างความสนุกสนานและเป็นที่ชื่นชอบและเป็นที่คุ้นเคยของชาวบ้านไปมากกว่าหมอลำ ยิ่งกว่านั้น งานที่จัดขึ้นยังเป็นการใช้หมอลำเพื่อบ่งบอกศรัทธาและหน้าตาด้วย เช่น ถ้าเป็นคนมีหน้ามีตา ร่ำรวย ฐานะทางสังคมสูง ถ้ามีงานที่ต้องใช้มหรสพก็จะจ้างหมอลำคณะใหญ่มีชื่อเสียงโด่งดัง เพื่อเป็นการแสดงออกว่า เป็นผู้กว้างขวางและมีฐานะดี

การที่คนมีกิจกรรมและมีการดำเนินชีวิตที่สลับซับซ้อนมากขึ้นเช่นนี้ จึงทำให้หมอลำมีโอกาสดูออกแสดงมากขึ้น นอกเหนือจากการแสดงในงานแบบที่เคยมีในสมัยก่อน ซึ่งมีอยู่ไม่กี่ประเภท ลักษณะงานใหม่ๆ ที่มีการจ้างหมอลำไปแสดง เช่น งานฉลองสมรส งานวันเกิด งานฉลองตำแหน่งใหม่ การย้ายที่ทำงาน การเลี้ยงส่ง การรับน้องในมหาวิทยาลัย งานแสดงมุทิตาจิต แม้กระทั่งงานที่เป็นทางการที่จัดโดยรัฐบาล เช่น ประชุม งานกาชาด งานประจำปี ฯลฯ งานเหล่านี้ ทำให้หมอลำมีโอกาสมากขึ้นในสังคม และทำให้หมอลำได้พบปะกับคน

หลายชนชั้นหลายระดับ และทำให้หมอลำเปิดตัวกว้างขึ้นเรื่อยๆ ในการรับงานแสดง และก็ย่อมหมายถึง มีคนให้ความสำคัญแก่หมอลำและเห็นมิติที่ใช้เพื่อความบันเทิงของหมอลำมากขึ้น

“เดี๋ยวนี้หมอลำซึ่งระบาดไปถึงนักศึกษาซึ่งเป็นหัวใจของประชาชาติ ในสถาบันต่าง ๆ เขายังมาจ้างเรา เลี้ยงรุ่น รับปริญญา ไม่ใช่เพิ่งจะเริ่ม แต่เป็นมาหลายปีแล้ว มหาวิทยาลัยขอนแก่นนี่จ้างบ่อยกว่าเพื่อน นักศึกษาเขายอมรับแล้ว แม้แต่ตัวเขาเองบางคนก็มาซื้อหลักสูตรไปเรียนก็มี พวกนักศึกษาก็ยังยอมรับ บางคนก็มาขอเพียงแค่ว่าร้องลำเป็นสักกลอนก็ยังดี ให้อำนาจตัวเองเป็นคนอีสานก็มี”

(ราตรี ศรีวิไล ,สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

๓. การสร้างการยอมรับในฐานะที่เป็นอาชีพหนึ่ง ทำให้หมอลำมีพื้นที่ของตัวเองมากขึ้น คนที่เป็นหมอลำและการทำงานที่เกี่ยวกับวงการหมอลำ เช่น หางเครื่อง นักดนตรี ฯลฯ เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางมากขึ้น ว่าเป็นอาชีพที่สามารถทำรายได้ดี จึงมีคนกล้ามาทำงานในอาชีพนี้มากขึ้น ดังนั้น อาชีพหมอลำกลายเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่คนอีสานสนใจมาเรียนมากขึ้น ยิ่งหมอลำที่มีฐานะทางการเงินดี มีชื่อเสียงโด่งดัง มีผลงานเป็นที่นิยมของคน เช่น ได้บันทึกเสียง ได้รับการเผยแพร่โดยสื่อมวลชนทั้งทางวิทยุ และโทรทัศน์ ยิ่งกลายเป็นต้นแบบใหม่ให้คนรุ่นหลังหันมาฝึกฝนตั้งหน้าตั้งตาที่จะเอาดีทางหมอลำมากมาย ดังจะเห็นได้จาก เด็กวัยรุ่นที่อยู่ตามคณะหมอลำเพื่อรอโอกาสได้เข้าเป็นนางเอกและพระเอกหมอลำ หรือ วัยรุ่นที่หันไปเรียนหมอลำซึ่งแม้กระทั่งคนที่มีอาชีพประจำอยู่แล้วก็มาเรียนเป็นหมอลำเพื่อเป็นอาชีพเสริมก็มี แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ที่จะเป็นการประกอบอาชีพของหมอลำก็กำลังเพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง ถ้าตราบใดที่ภาคอีสานยังมีการบริโภคหมอลำ

๔. หมอลำเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในโครงการของรัฐบาลมากขึ้น โดยเฉพาะโครงการของหน่วยงานภาครัฐที่จำเป็นต้องใช้หมอลำเพื่อเป็นกระบอกเสียง และเป็นฝ่ายประชาสัมพันธ์โครงการไปสู่ชุมชนหลายๆโครงการ จนกระทั่งหมอลำกลายเป็นช่องทางสำหรับการสื่อสารในชุมชนที่สำคัญช่องทางหนึ่ง นับเป็นการเพิ่มพื้นที่ให้กับหมอลำเพื่อแสดงความเป็นประโยชน์และทำให้คนรู้จักหมอลำมากขึ้น การเริ่มมีพื้นที่แบบนี้เพิ่มขึ้นหมอลำหลายคนก็ให้ความสนใจที่จะเข้ามามีส่วน เช่น หมอลำบุญโฮม พระเหล็กไหล กล่าววว่า

“เวลากะทรวงสาธารณสุขเชิญให้ไปเข้าร่วมก็ไป ก็ไปกับหมอลำคนอื่น เป็นงานช่วยที่เต็มใจเพราะรู้สึกดีใจที่เขาเรียกใช้เราภูมิใจแล้ว แต่หมอลำดัง ๆ ไม่ค่อยมีส่วนมาเกี่ยวข้อง เพราะงานของหมอลำชื่อดังมีมาก ก็อาจจะยุ่ง ไม่มีเวลาไปช่วยหลวง คนที่ไปเชิญก็ไม่กล้าไปเชิญ การไปลำช่วยหลวงในขณะนี้ ถึงไม่มีค่าตอบแทนอะไรก็ภูมิใจที่ได้

ช่วยเหลือสังคมในลักษณะนี้ ไม่คิดว่าจะต้องได้เงินเพราะรู้อยู่แล้วว่าหลวงไม่ค่อยมีเงินให้ และเราก็ไม่เรียกร้องอะไร คิดว่าเป็นหมอลำมาแล้วไม่จำเป็นต้องเอาแต่ประโยชน์ตนเอง

ความรู้สึกอยากช่วยเหลือสังคมเช่นเกิดจากหมอลำผู้ใหญ่ช่วยแนะนำทำให้เกิดความรู้สึกเสียสละขึ้นมาเพราะแต่ก่อนก็ไม่เคยคิดว่าจะไปลำแบบนี้ แต่ก่อนก็คิดว่าลำไปหากินไปธรรมดาไม่คิดว่าราชการจะมามองเห็นความสำคัญของเราตรงจุดนี้ ถ้ามีโอกาสก็จะไปช่วย เท่าว่าถ้าได้ช่วยมากก็เป็นความภูมิใจของตัวเองมากตามไปด้วย”

(บุญโฮม พระเหล็กไหล ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๕.การอยู่ในพื้นที่ของสื่อมวลชน ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เช่น โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ แม้ว่าการมีพื้นที่ในสื่อมวลชนของหมอลำส่วนใหญ่จะเป็นไปเพื่อการส่งเสริมธุรกิจ เช่น การใช้สื่อมวลชนเพื่อโปรโมตผลงานหมอลำของค่ายเทพต่างๆ ก็เป็นการแสดงว่ายังการสื่อสารมวลชนเจริญขึ้นและเพิ่มปริมาณขึ้น ก็เป็นอีกทางหนึ่งที่จะทำให้หมอลำมีพื้นที่เพิ่มขึ้น

บางครั้ง หมอลำเองก็เป็นฝ่ายที่จะเข้าไปใช้พื้นที่ของสื่อมวลชนที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ในการประชาสัมพันธ์ตนเองและเป็นที่แสดงความสามารถแบบต่างๆ เช่น การประกวด การโฆษณา พื้นที่เหล่านี้ทำให้หมอลำเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว

๖.การได้รับรางวัล การยกย่อง การประกาศเกียรติคุณสำหรับหมอลำในตำแหน่งและฐานะต่างๆตามวาระโอกาสที่สำคัญ เช่น รางวัลครูภูมิปัญญา รางวัลศิลปินดีเด่นภาคอีสาน จนกระทั่งศิลปินแห่งชาติ ฯลฯ ก็ทำให้หมอลำเป็นที่รู้จักของสังคมเพิ่มมากขึ้นและมีโอกาสที่จะประกาศศักดิ์ศรี ได้รับการยกย่อง การยกย่องเชิดชูเกียรติ แม้ว่ารางวัลเหล่านี้จะมีน้อยเมื่อเทียบกับหมอลำที่มีอยู่มากในภาคอีสาน แต่ก็ป็นรางวัลที่แสดงให้เห็นว่า มีผู้สนใจและเห็นคุณค่าของหมอลำและพร้อมที่จะพาออกมาปรากฏสู่พื้นที่พิเศษอีกแบบหนึ่งที่สายตาคนภายนอกจะมองเห็นได้ถนัดชัดเจน นอกจากการเป็นหมอลำที่แสดงอยู่บนเวทีตามปกติ

๗.การได้รับการยอมรับในฐานะที่เป็นองค์ความรู้ สำหรับการศึกษาศึกษา เช่น การเป็นผู้ให้ข้อมูลในฐานะที่เป็นผู้บันทึก และเป็นผู้บอกเล่า ถ่ายทอดเรื่องราวที่เป็นความรู้ด้านต่างๆ อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ การเพาะบ่มทางวัฒนธรรม จนมีความรู้มากพอที่จะให้สัมภาษณ์และให้ข้อมูลเรื่องเกี่ยวกับหมอลำ เช่น เมื่อมีผู้สนใจศึกษาทำวิทยานิพนธ์ หรือ ทำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับศิลปการแสดงพื้นบ้าน หมอลำก็จะเป็นผู้ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์แก่การทำงานเหล่านี้ได้

๘.การเข้าร่วมประกวดหมอลำ หรือประกวดการประพันธ์กลอนลำก็เป็นการปรับตัวของหมอลำอีกวิธีหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าหมอลำมีการใช้โอกาสเพื่อการเปิดตัวออกมาสู่พื้นที่ของ

สังคมและทำให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น โดยเฉพาะโครงการจัดประกวดหมอลำใหญ่ๆ ระดับภาคอีสานนั้น แต่ครั้งจะมีหมอลำเข้าประกวดเป็นจำนวนมาก ทำให้เห็นว่า หมอลำมีการปรับตัวและมีพัฒนาการที่จะออกมาสู่พื้นที่ใหม่ที่不僅เพียงอยู่บนเวทีการแสดงในยามประกอบอาชีพเท่านั้น ขอเพียงมีโอกาและเวลาอันเหมาะสม

๙.การเข้าร่วมเวทีการประชุม สัมมนา เพื่อที่จะได้รับความรู้ใหม่ๆ จากหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ทั้งยังได้แลกเปลี่ยนความคิด ความรู้และขยายความคิด ทักษะกับคนในวงการและคนอื่นๆ ที่ไม่ได้อยู่ในวงการหมอลำได้รับรู้

๑๐.การเปิดโรงเรียนหมอลำ หรือเปิดสำนักสอนหมอลำ โดยร่วมกับหน่วยงานการศึกษาของฝ่ายราชการ เช่น การศึกษานอกโรงเรียน(กศน.) หลังการเรียนแล้วก็มีออกใบประกาศนียบัตรให้ผู้เรียน ทำให้หมอลำได้เป็นที่รู้จักของชุมชนและสังคมภายนอกในระดับที่กว้างขึ้นอีกมาก การเปิดโรงเรียนหมอลำนี้เป็นการเพิ่มพื้นที่ที่พัฒนามาจากการสอนหมอลำในบ้านของหมอลำเองเหมือนกับสมัยก่อน แต่ปัจจุบันมีการตั้งสำนักและเปิดเป็นโรงเรียนที่เป็นทางการมากกว่านั้น คือ มีหลักสูตรการสอนอย่างชัดเจน มีสถานที่เรียน มีวิธีการสอนที่ใช้สื่อใหม่ๆ เข้ามาช่วย เช่น เทป หนังสือเรียน รวมทั้งมีผู้มาสมัครเรียนสม่ำเสมอ มีหมอลำหลายคนพยายามตั้งโรงเรียนสอนหมอลำอย่างเป็นทางการเพื่อแสดงให้เห็นว่า อาชีพหมอลำเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้กับผู้เรียนได้ หากตั้งใจและเรียนอย่างจริงจัง

“โรงเรียนนี้ หมายถึงโรงเรียนหมอลำโครงการ กศน.. เป็นคนพาทำ กศน.. ออกแนวคิดจังหวัดอื่นทำตามแต่ จังหวัดอื่นๆ ก็รอดูจังหวะอยู่ เอาหมอลำมารวมตัวกัน เปิดเป็นโรงเรียนหมอลำ ก็มี

พวกที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนสอนหมอลำร้อยละเป็นเด็กๆ เป็นวัยรุ่นก็มี ตัวเล็กๆ ประถมก็มี หลักสูตรก็ทาง กศน.. เขาจัดการให้ เราก็ไปสอนนักเรียนในห้องเรียน เราก็มีวิธีการสอนของเรา เช่น เริ่มต้นด้วยการใช้ลมหายใจเข้าออก เปิดเทปให้เขาฟังให้เขาฝึกไปก่อน ถ้าเขาใช้ลมไม่ถูกจึงจับมาฝึกตัวต่อตัว บอกลีลาการแสดงออกให้สอดคล้องกับเนื้อร้อง ที่สอนยากที่สุด คือเรื่องการใช้ลมเข้าออก มีหญิงชายเรียนด้วยกัน จับคู่ชายหญิงลำได้ตอบกันไปเลย มีพวกที่ผู้ใหญ่ที่ต้องการหาประสบการณ์มาฝึกก็มีใช้หลักสูตรสอน ๒๐๐ ชั่วโมง ส่วนมากจะสอนในวันเสาร์อาทิตย์ พอเด็กเรียนจบ ก็จะมีใบประกาศให้ กศน.. เป็นผู้จัดหาให้ทุกอย่างหมดเลย เราสอนอย่างเดียว ประเมินผล ก็ให้ กศน. นั้นแหละประเมิน ให้ เขาก็จะให้เราเข้าไปหาพูดคุยกัน กศน.. จะแจ้งผลประเมินให้ ฟัง พูดคุยกันว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไป ปรับปรุงวิธีใด”

(ประธาน เวียงสลิมา ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

การเปิดโรงเรียนสอนหมอลำนี้ หากสามารถทำได้สำเร็จแม้สักทีใดทีหนึ่งก็ย่อมเป็นการพิสูจน์ได้ว่า การแสดงพื้นบ้านนั้นสามารถเปิดสอนเป็นวิชาชีพเฉพาะด้านได้

๓.๕ ตัวแปรที่มีผลต่อการใช้ช่องทางของหมอลำ

๑. จำนวนช่องทางที่เป็นงานแสดงในโอกาสต่างๆ มีน้อยและไม่เปิดกว้าง แม้เทียบกับอดีตแล้ว โอกาสในการจัดกิจกรรมและงานบุญต่างๆจะเพิ่มขึ้นมากกว่าแต่ก่อน แต่ช่องทางที่เป็นงานแสดงก็ยังน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนหมอลำซึ่งมีมากขึ้น ดังนั้น จำนวนช่องทางจึงยังน้อยอยู่ และบางครั้งช่องทางในการแสดงเหล่านั้น ยังมีเงื่อนไขว่า ต้องจ้างเฉพาะหมอลำคณะใหญ่ๆ และมีชื่อเสียงเท่านั้น ทำให้คณะเล็กและหมอลำที่ยังไม่ดัง ไม่มีโอกาสได้ใช้ช่องทางเหล่านั้น เช่น งานกาชาด งานประจำปี ของแต่ละอำเภอและจังหวัด ซึ่งมักเลือกเฉพาะหมอลำคณะใหญ่ๆ ไว้แสดง เท่ากับเป็นการกำหนดช่องทางให้หมอลำที่มีคุณสมบัติตามต้องการเท่านั้น จึงจะได้มีโอกาสใช้ช่องทางดังกล่าว

นอกจากช่องทางที่เป็นโอกาสในการแสดงจะจำกัดแล้ว ช่วงเวลาในแต่ละปีที่จะเป็นช่วงรับงานของหมอลำก็จำกัดด้วย ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติเพราะเวลาสำหรับงานแสดงนั้นไม่ได้มีทั้งปี เนื่องจากเป็นช่วงฤดูฝนนานถึง ๔ เดือน ช่วงนี้หมอลำต้องพักงวงจึงเหลือเวลาสำหรับการรับงานเพียง ๘ เดือน ถ้าไม่ใช่ช่วงเทศกาลใหญ่ วันรับงานก็มักจะเป็นวันเสาร์อาทิตย์เท่านั้น เพราะวันธรรมดาคนก็ไม่สะดวกที่จะจัดงาน บางวันก็ไม่มีการจ้างหมอลำเลย เพราะเป็นวันจมน หมายถึงวันที่ชาวบ้านถือว่าไม่เป็นมงคลหรือไม่เหมาะที่จะจัดงานหรือทำบุญ

ด้วยเหตุต่างๆเหล่านี้จึงทำให้โอกาสการแสดงของหมอลำน้อยลงไปอีกมาก ยกเว้นบางคณะที่ใหญ่และมีชื่อเสียงมากเท่านั้นจริง ๆ จึงจะได้รับงานแบบไม่ได้วางแผนซึ่งถือว่า มีช่องทางที่เปิดกว้างอย่างมาก

๒. บุคคลที่เป็นผู้ควบคุมช่องทางมีการหาผลประโยชน์มากกว่าจะให้ประโยชน์แก่หมอลำ ตัวบุคคลในหน่วยงานบางหน่วยงานก็มีส่วนทำให้ช่องทางของหมอลำถูกจำกัดลงไปอีก หรือทำให้หมอลำไม่สะดวกและไม่กล้าที่จะแสวงหาช่องทางนั้น เช่น การเอาวัดเอาเปรียบในเชิงธุรกิจ ทำให้หมอลำไม่กล้าเสนอผลงาน หรือไม่กล้าเข้าไปใช้ช่องทางนั้น ทั้งๆที่ช่องทางนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อหมอลำอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เพราะหมอลำพิจารณาแล้วเห็นว่า ถ้าเข้าไปใช้ช่องทางนั้น จะทำให้ตัวเองลำบากหรือเสียผลประโยชน์ เพราะถูกเอาเปรียบมากเกินไป เช่น การทำสัญญากับบริษัทค่ายเทพบางแห่ง เช่น หมอลำประยูร ธาตุทอง ซึ่งมองเห็นการเอาเปรียบของบางบริษัทผู้ผลิตเทพและวีซีดี ทำให้หมอลำเสียผลประโยชน์ เล่าให้ฟังว่า

“สมมติว่าถ้าถ้าประกวดได้ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ จะมีแมวมองจากบริษัทโน้น บริษัทนี้มาเซ็นสัญญาเคยมีขอมาแล้ว ที่วีเอเด็กรเราไปอัด ตอนแรกก็เอาไปอัดวิดีโอ เดี่ยวนี้มี วีซีดี มีม้วนเทปเขาอัดเยอะ ๆ แล้วเอาไปขายเลย อย่างบริษัทนี้ ถ้าได้ ๑๐ เขา จะหักเอา ๖ ถ้าบริษัทเขาขับไปเอง ๑๐ เขาจะหัก ๔ ถ้าเซ็นสัญญาอย่างไปงานนอก มี คนไปจ้าง ๑๐๐ บาทก็ต้องเสียเงินให้บริษัท ๖๐ บาท ถ้าไปแสดงในงานของบริษัทเอง เขาจะเอา ๔ ให้เรา ๖ ถ้าสัญญา ๖ ปี ก็ต้องพ้น ๖ ปีไปแล้ว ถึงจะเป็นอิสระ”

(ประยูร ธาตุทอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๓. การไม่เปิดโอกาสให้ใช้ช่องทางสื่อมวลชนของรัฐบาล

เป็นการบริหารจัดการช่องทางของหน่วยงานบางแห่งของรัฐบาล ส่งผลทำให้หมอลำไม่สามารถเข้าไปใช้ช่องทางได้อย่างที่ควรจะเป็น เช่น สถานีวิทยุหลายแห่งไม่แจ้งให้ หมอลำทราบว่า มีคลื่นวิทยุสำหรับการเผยแพร่ผลงานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นให้ผู้สนใจเข้าไปใช้ได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย หรือในอดีตก็มีการสงวนคลื่นเอฟเอ็มไว้ให้เฉพาะรายการเพลงสตริงและ เพลงลูกกรุง ห้ามเปิดเพลงลูกทุ่งและหมอลำด้วยเกรงว่าจะทำให้เกิดของสถานีตก

(ประยุทธ์ วรรณอุดม, ๒๕๔๐)

๔. ทุนทรัพย์ที่ใช้จ่ายเพื่อการขยายช่องทางให้หมอลำ

ในกรณีนี้คืองบประมาณของส่วนราชการที่ยังขาดแคลน จึงไม่อาจสร้าง ช่องทางการถ่ายทอดและเผยแพร่ความรู้ให้หมอลำได้มาเป็นอาจารย์สอน เช่น ไม่มีงบประมาณ สำหรับการสร้างโรงเรียนหมอลำ หรือหน่วยงานเพื่อการศึกษาของรัฐบาลในท้องถิ่นก็ยังไม่มีการตั้งสถานที่ที่จะให้หมอลำใช้สอนนักเรียนนักศึกษา ไม่มีค่าเบี้ยเลี้ยง ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ให้กับหมอลำ ทั้งๆที่หมอลำเองตั้งใจที่จะอุทิศเวลาให้เต็มที่ แสดงให้เห็นว่าการสนับสนุนการสร้าง ช่องทางที่เป็นประโยชน์แก่การสืบทอดศิลปการแสดงพื้นบ้านนั้น ไม่มีการเอาใจใส่ดูแลกันอย่างจริงจัง และไม่มีอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ช่องทางเพื่อการสอน ระหว่างหมอลำกับนักเรียนนักศึกษา จึงไม่เกิด หมอลำจึงไม่มีช่องทางเช่นนี้เป็นมาตรฐานแม้แต่แห่งเดียว

๕. การขาดการเชื่อมต่อช่องทางระหว่างหน่วยงานรัฐบาลกับหมอลำ

ปัจจุบัน ยังมีหมอลำอีกมากที่มีความตั้งใจจะช่วยเหลือหน่วยงานของรัฐบาล หรือหน่วยงานทั่วไปที่ดำเนินการเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เช่น การรณรงค์เผยแพร่ หรือการ ประชาสัมพันธ์ โดยที่หมอลำสามารถรับทราบแนวคิดแล้วนำมาดำเนินการเองต่อไปได้ เพียงแต่

ยังไม่มีเปิดช่องทางแจ้งให้หมอลำเหล่านั้นทราบ ทำให้หมอลำบางคนไม่ทราบเรื่องและไม่สามารถเข้าถึงช่องทางนั้นเนื่องจากไม่มีโอกาสเลย

๖. ผลกระทบอันเกิดจากช่องทางซึ่งทำหน้าที่ผิดพลาด(Mysfunction)

การทำหน้าที่ผิดพลาดของช่องทางมีหลายลักษณะ คือ แทนที่ช่องทางหนึ่งควรจะไปสนับสนุนช่องทางหนึ่ง แต่ปรากฏว่าไปเป็นผลเสีย เช่น ช่องทางที่เป็นสื่อวีซีดีสร้างภาพหมอลำเอาไว้หรือเลิกกันไปทำให้เกิดการเปรียบเทียบ เช่น ช่องทางที่เป็นสื่อโทรทัศน์บันทึกการแสดงสดซึ่งมักจะมีการเตรียมการอย่างดี มีการลงทุนมหาศาล ดังนั้น ผลงานที่ออกมาย่อมมีคุณภาพดียิ่ง แต่เมื่อคนดูเคยดูจากวีซีดีแล้วมาดูหมอลำที่แสดงในเวลาปกติก็ย่อมไม่เหมือนกัน เพราะผลงานในวีซีดีย่อมดีกว่าเนื่องจากลงทุนสูง เช่น มีนางเครื่อง เวทีใหญ่ ไฟมากกว่า ทำให้ผู้ชมผิดหวังเมื่อมาดูหมอลำในเวลาปกติ

“ผลพวงมาจากอัด VCD เยอะมาก ๆ คนดูที่บ้านก็คิดว่าเขามาเล่นสดก็จะเป็นแบบนั้น เขาไม่ได้คิดในเชิงธุรกิจ บางทีมาจ้างก็นึกว่าจะเป็นเหมือนใน VCD เห็นนางเครื่องอลังการ มีไฟแสงสี พอมาจ้างก็ผิดหวัง มันไม่ได้เป็นแบบนั้น มันไม่ใช่เชิงธุรกิจ”

(ยุพาพร แสงเพชร ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

นอกจากนี้ ช่องทางบางช่องทางกลับเป็นปัญหาลำหรับการแสดงหมอลำเสียเอง เพราะการทำหน้าที่ที่ผิดพลาด(Mysfunction)ของช่องทาง คือการสร้างภาพใหม่เป็นภาพลักษณะที่บิดเบือนและไม่เหมาะสมสำหรับหมอลำ ทำให้ผลเสียตกอยู่กับหมอลำแม้ว่าความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น

“เขาจ้างตัวหมอลำไปอัด จ้างนางเครื่องมาใส่หมอลำ บางทีก็เอาตลกมาใส่ เลยทำให้คนเซ็ง ใครเขาก็อยากอัดวิดีโอ คนดูแล้วภาพพจน์หมอลำเสีย เขาก็ไม่ยอมจ้าง จากปี ๔๐-๔๑ มานี้หมอลำซึ่งตกเลย อันนี้คิดว่าเพราะวิดีโอนี้แหละ แทนที่ถ้าออกมาแล้วจะดี กลายเป็นว่าไม่ดีทำให้เสียไปเลย ดูไม่ได้ อันนี้ ได้ข้อมูลมาจากผู้ฟังเขาก็รับไม่ได้ แต่ที่จริงแล้วเราไปลำบากเวทีที่ไม่ขนาดนั้น ถ้าเราลำดีเขาก็ยอมรับ เจ้าภาพเขาตามจ้างก็เคยดูเคยเห็นผลงานของเราแล้ว”

(เข้มทอง ดาวคนอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๗. การขาดความเข้าใจกันระหว่างผู้สร้างช่องทางกับหมอลำ

ในที่นี้ เช่น ผู้ประกอบการ บริษัทผลิตวีซีดี วิดีโอหมอลำที่พยายามผลิตงานเพื่อสนองประโยชน์ทางธุรกิจจนทำให้เป็นผลเสียต่อเนื้อหาของหมอลำ เช่น

การตัดต่อภาพและเสียงหรือการแทรกเนื้อหาที่ทำให้ผิดเพี้ยนจากความจริงที่หมอลำต้องการนำเสนอ

“บันทึกชีวิตที่แล้วๆมาไม่ดี เพราะเขามากำหนดเรา ที่จริงถ้าให้เราตัดต่อเองจะดีกว่านั้น แต่เขาสั่งให้เราตัดการแสดงออก ต่อไปเราจะเล่นให้หมด แล้วจะดูเองว่าจุดไหนที่ควรตัดก็จะตัดเอง ที่ไม่สะดวกใจคือเขาไม่รู้เรื่องหมอลำเพราะทำธุรกิจเต็มตัว บางทีเขาก็โมโหเพราะเขามากำกับหมอลำแบบไม่รู้เรื่อง มาสั่งเบรกต่างๆที่เรากำลังลำเป็นเรื่อง เช่น เวลาหมอลำเข้าบทโศก ร้องให้ เขาก็บอกว่าไม่ได้ มีแต่จะให้สนุกอย่างเดียว คือเขาไม่เข้าใจว่าเรากำลังเข้าเรื่อง ขนาดเล่นหมอลำยังจะเอาทางเครื่องขึ้นไปเต็มเวที ซึ่งมันผิดรูปแบบเลย แรกๆก็ได้ทะเลาะกัน ตอนหลังๆเข้าใจกันแล้ว ความเข้าใจเขาผิดเรามาก เขาเข้าใจว่าเราเป็นลำซิ่ง เขาไม่รู้ว่าเราเป็นลำหนุ่ม เขาเลยอยากออลังการอย่างเดียว ในชีวิตอยากให้มันแสงวูบวาบๆ มีทางเครื่องเยอะๆ ถ้าเป็นแบบนั้นเรารู้ มันไม่ใช่ลำเรื่องแล้ว “

(ทวนทอง ผ่านวงศ์,สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

๔. การล่มสลายและการตีปัดต้นของช่องทาง

ช่องทางที่มีอยู่ในปัจจุบัน เป็นเพียงข้อมูลที่ผู้วิจัยพบและสังเกตได้ว่าช่องทางบางอย่างเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงหลายช่องทาง เพราะช่องทางที่มีนั้น ไม่ได้เป็นช่องทางที่มั่นคงถาวร หากแต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาวะการณ์ของสังคมและความนิยม เช่น ช่องทางที่เป็นการแสดงสดในโอกาสต่างๆ ของหมอลำกลอนนั้น จากแต่ก่อนเคยมีมากอย่างยิ่ง แต่ปัจจุบันกลับมีน้อยลง เพราะไม่ค่อยมีคนจ้าง และอาจจะสูญไปในที่สุดอย่างเช่นหมอลำซิ่งซู้ที่เคยสูญไปแล้ว หรือ ช่องทางที่เป็นสถานที่เรียนรู้ ฝึกฝนหมอลำกลอนก็น้อยลง เพราะทั้งครูที่สอนหมอลำกลอนได้มีน้อยลง ประกอบกับการไม่มีคนมาเรียนเป็นหมอลำกลอน เป็นต้น

ส่วนช่องทางบางอย่างที่เคยรุ่งเรืองในอดีตอย่างสำนักงานหมอลำก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของช่องทางที่เข้าสู่ภาวะล่มสลายเพราะหมอลำส่วนมากไม่ได้ใช้ช่องทางนี้อีกต่อไป ทำให้ผู้ประกอบการเป็นเจ้าของสำนักงานหมอลำต้องปิดกิจการไป

ช่องทางที่เคยทำประโยชน์ หรือเปิดโอกาสให้หมอลำบางช่องทาง เช่น สื่อมวลชน และสื่อโทรทัศน์ ก็ไม่ได้หมายความว่า จะยั่งยืนและมั่นคงเสมอไป เช่น สถานีวิทยุและสถานีโทรทัศน์ ที่มีการเปลี่ยนผังรายการใหม่ตามนโยบายของผู้บริหารทำให้มีการยกเลิกรายการของหมอลำ หรือไม่มีผู้ดำเนินการต่อจนทำให้รายการหายไป นอกจากนี้ ช่องทางที่เป็นสื่อโทรทัศน์ เช่น วีซีดี วีดีโอ ก็เป็นเพียงช่องทางชั่วคราวสำหรับหมอลำบางประเภท เช่น หมอลำซิ่ง ซึ่งปัจจุบันก็ไม่มีผู้ผลิตหมอลำซิ่งออกมาเป็นวีซีดีแล้ว เพราะความนิยมลดน้อยลง เป็นต้น

๔. กลยุทธ์ด้านผู้รับสาร

ในการส่งสารของหมอลำแล้วทำให้เกิดการพัฒนานั้น แม้ว่าหมอลำจะไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงและไม่ได้มีพลังมหาศาลถึงขั้นจะเปลี่ยนพฤติกรรมของคนได้ทันที แต่เนื่องจากหมอลำเป็นสื่อที่อยู่ใกล้ชิดและผูกพันกับชาวบ้านจนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนนั้น หมอลำจึงมีผลทำให้เกิดการซึมซับวัฒนธรรมของผู้ชมอย่างค่อยเป็นค่อยไปได้ ที่สำคัญคือ แม้ว่าหมอลำในปัจจุบันไม่ได้เป็นสื่อที่จะทำหน้าที่“เปลี่ยนแปลง” สิ่งต่างๆในสังคม แต่ก็เป็นสื่อที่สามารถ “สร้างและเสริม” องค์ประกอบที่ดึงดูดทางวัฒนธรรมและสังคมให้มากขึ้นได้ เมื่อเกิดปัจจัยแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ดีแล้ว ก็ย่อมทำให้คนในสังคมได้รับการกระตุ้น ปลุกฝังความคิดที่ดีก่อนจะนำไปสู่การพัฒนาที่เกิดจากรากฐานได้

ในการ “สร้างและเสริม” องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสังคมที่ดึงดูดนั้น นอกจากหมอลำจะใช้กลยุทธ์ด้านเนื้อหา และช่องทาง ดังที่กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ หมอลำยัง มีการใช้กลยุทธ์เพื่อสื่อสารกับผู้รับสารด้วยรูปแบบและวิธีการต่างๆ หลายอย่าง ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไปนี้

- ๔.๑ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสาร
- ๔.๒ การวิเคราะห์ผู้รับสารของหมอลำ
- ๔.๓ มิติของของผู้รับสารในการเข้าไปมีส่วนร่วมกับหมอลำ
- ๔.๔ การเข้าถึงผู้รับสาร
- ๔.๕ การทำให้ผู้รับสารเห็นคุณค่าและสุนทรีย์ของการลำ
- ๔.๖ การสร้างและสืบทอดผู้รับสารในอนาคต

๔.๑ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสาร

หมอลำประเภทต่างๆ มีความสัมพันธ์กับผู้รับสารหลายลักษณะ ทั้งนี้ปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้ชมต่างกันคือพัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคของผู้รับสารเอง หากแยกตามช่วงเวลาจะทำให้เห็นความแตกต่างของผู้รับสารระหว่างแต่ละสมัยซึ่งส่งผลทำให้ความสัมพันธ์กับหมอลำเปลี่ยนไป ในที่นี้จะกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างรูปแบบของการสื่อสารระหว่างหมอลำกับผู้รับสารที่มีเวลาเป็นตัวแปร ทำให้รูปแบบการสื่อสารเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ดังนั้น รูปแบบการสื่อสารการสื่อสารของหมอลำกับผู้รับสารจึงแบ่งตามยุคได้ดังนี้

๔.๑.๑ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในอดีต

ในสมัยก่อนแหล่งข้อมูลข่าวสารของหมอลำมีน้อย และที่มาของความรู้มีจำกัด เนื่องจากช่องทางขาเข้า (Input) ของหมอลำมีน้อย ดังนั้นความรู้ของหมอลำจึงมาจากครูอาจารย์จากประสบการณ์ชีวิตและการค้นคว้าของตัวเองเท่านั้น แต่ความขยันหมั่นเพียรและพยายามไฝ่หาความรู้ของหมอลำกลับมีมาก ดังจะเห็นได้จากการที่หมอลำสมัยก่อนไปเสาะแสวงหาครูอาจารย์หลายคน หลายสำนักเพื่อเพิ่มพูนและขยายฐานความรู้ของตัวเองออกไป เพราะอาจารย์แต่ละคนก็มีความถนัดความเชี่ยวชาญไม่เหมือนกัน อย่างที่หมอลำอุภาพร เล่าให้ฟังว่า

“คือพวกเรียนลำก็ไม่ได้เรียนเป็นกลุ่มเหมือนนักเรียน เรียนแบบครูใครครูมัน ครูคนนี้อาจจะเก่งทางศิลป์ ครูคนนี้อาจจะเก่งทางประวัติศาสตร์ หมอลำผู้ชายนี้เกิดว่าวันนี้เรากับอาจารย์ ก. แก่เก่งทางโลกก็ต้องมีไว้ อาจารย์ ข. แก่เก่งทางธรรม ก็ต้องมีทางธรรมไว้ อีกคนที่ ๓ เก่งทางนิทาน ได้หมดทุกนิทานเราก็ต้องแก้จนได้ สมมติว่าเขาลำกลอน เขาเป็นผาแดง ให้เราเป็นนางไอ่ ถ้าเราว่าไม่ได้ สมัยก่อนถือว่าแพ้เขา มันก็ต้องมีไว้หมดทุกหมวด”

(อุภาพร สายลมเย็น ,สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

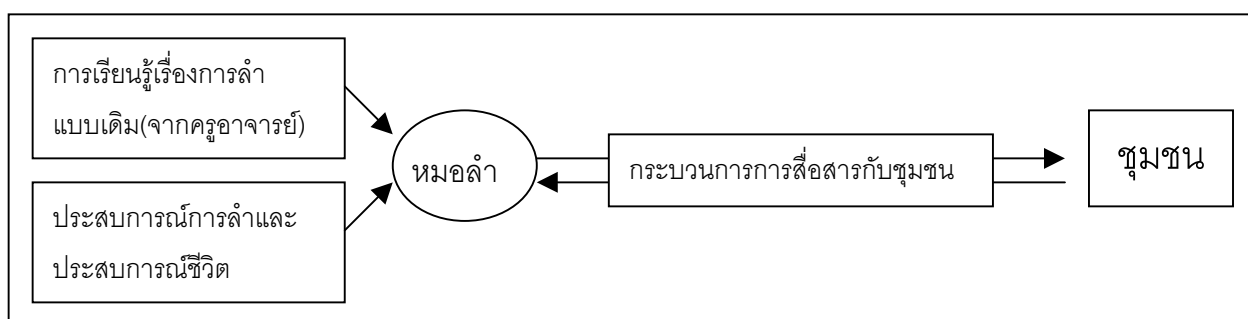
การสื่อสารระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในชุมชนสมัยก่อนนั้น แม้จะเป็นการสื่อสารแบบสองทาง แต่ว่าเนื่องจากชาวบ้านมีช่องทางในการเปิดรับข่าวสารมีน้อย ไม่ค่อยมีการเรียนรู้จากช่องทางอื่น การเรียนรู้เกิดจากการได้ยินได้ฟังเป็นส่วนมาก ความรู้ส่วนหนึ่งที่ได้มาจึงได้ยินจากหมอลำ อนึ่งคนในชุมชนส่วนมากก็ยังเป็นเกษตรกรที่มีการศึกษาน้อย ดังนั้นประสบการณ์ชีวิตของคนในชุมชนก็มีความหลากหลายเพราะมักจะทำมาหากินอยู่กับที่ วิถีชีวิตก็มีบางส่วนที่คล้ายคลึงกับหมอลำ ดังนั้นสิ่งที่ชาวบ้านรู้จักนั้นหมอลำก็รู้จักด้วย ในขณะที่หมอลำจะมีส่วนที่รู้มากกว่าชาวบ้าน เพราะการได้ร่ำเรียนจากการเป็นหมอลำ ดังนั้น สมัยก่อนหมอลำจึงมีสถานะที่พิเศษกว่าคนทั่วไปในชุมชนเสมอ ความพิเศษทั้งจากความรู้ความสามารถของหมอลำในสมัยก่อนนั้น หมอลำบุญกองเล่าให้ฟังว่า

“อย่างเราหมอลำนี้ขอเพียงไปถึงบ้าน คนก็มารุมดู มาดูหมอลำปาดารา มาถึงบ้าน ไม่ทันกินข้าว คนก็มาจ้องดู ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ ทุกวันนี้ไปถึงเขาก็ไม่ได้อยากดูไม่เหมือนแต่ก่อน ถ้าว่าหมอลำไปเยี่ยมบ้าน แต่ก่อนถึงไม่มีการมึงาน สมมติว่าไปเยี่ยมญาติบ้านนั้นบ้านนี้ ขอเพียงแต่รู้ว่าหมอลำมา ตอนเย็นคนก็เต็มลานบ้าน หาแคนมา มาเป่าใส่หมอลำ ให้หมอลำลำสุฟัง”

(บุญกอง พิรุณ ,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

ส่วนเรื่องราวและประเด็นทางสังคมของผู้รับสารในชุมชนเองในสมัยก่อนนั้นอาจจะมีไม่มากพอหรือไม่สำคัญพอที่จะได้โต้ตอบหรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับหมอลำได้ ดังนั้นชาวบ้านทั่วไปแม้จะมีโอกาสและเวลาที่จะได้โต้ตอบหรือแลกเปลี่ยนความรู้กับหมอลำ แต่ก็ไม่ได้มีเรื่องราวที่จะมาแลกเปลี่ยน ดังนั้นชาวบ้านจึงเป็นฝ่ายรับมากกว่า การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในชุมชนจึงไม่เกิดขึ้น เนื้อหาและเรื่องราวที่สื่อสารกันระหว่างหมอลำกับผู้รับสารจึงเป็นเพียงเรื่องธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวันทั่วไป เช่น เรื่องฟ้าฝน การทำนาทำไร่ เรื่องลูกหลาน สามีภรรยา พระสงฆ์องค์เจ้า เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงเขียนแบบจำลองรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในสมัยก่อนได้ดังนี้

แบบจำลองดังกล่าวแสดงให้เห็นการสื่อสารแบบง่าย ๆ ตามสภาพสังคมสมัยก่อนที่ยังไม่มีระบบการสื่อสารที่สลับซับซ้อน ตัวหมอลำมีช่องทางการรับสารและเรียนรู้มาจากครูอาจารย์และประสบการณ์ชีวิตเท่านั้น การที่หมอลำมีการได้อรรถาธิบายเรื่องราวมาน้อยทาง ดังนั้น แม้ว่าหมอลำจะได้ชื่อว่าเป็นพหูสูตร ได้ยินได้ฟังความรู้มากมาย แต่ขอบเขตของความรู้เหล่านั้นยังน้อยกว่าปัจจุบัน

ยิ่งกว่านั้น การเรียนรู้ผ่านการท่องจำแบบมุขปาฐะ ย่อมทำให้ได้ข้อมูลที่ผิดพลาด โดยอาจจะออกเสียงคำผิด เรียกชื่อผิด จดจำมาแบบผิดๆ มีกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ที่ผิด เพราะแต่งกลอนลำตามตำนาน แต่งตามคำบอกเล่า ซึ่งหากเป็นเรื่องทางประวัติศาสตร์บางอย่างก็ผิดจากหลักฐานที่เป็นจริง เช่น หมอลำบุญกอง พิรุฬ ได้วิจารณ์กลอนลำประวัติเวียงจันทน์ ของหมอลำบุญช่วง เด่นดวง ว่ามีข้อผิดพลาดอยู่มาก เพราะหมอลำบุญกองเคยไปทำงานอยู่เวียงจันทน์มา ๑๒ ปี จึงรู้เรื่องของประเทศลาวและประวัติเวียงจันทน์ดีโดยละเอียด และยืนยันว่าเนื้อความไม่ใช่อย่างที่หมอลำบุญช่วงลำอย่างแน่นอน

“กลอนลำแม่บุญช่วง ลำเรื่องประวัติเวียงจันทน์ผมก็เคยฟัง แต่ตำนานเขาจริงๆ มันไม่ได้เป็นอย่างนั้น มันมีความละเอียดของเหตุการณ์มากกว่าจะเล่าให้ฟังจบในกลอนสองกลอน ไม่รู้แกไปเอามาจากไหน ผมรู้ เพราะผมไปอยู่เวียงจันทน์มานาน

ตั้งแต่ไปรับราชการอยู่โน้น ๑๒ ปี เรื่องเมืองต่างๆ มีนาศกี่ตัว นาคทำอะไรเวียงจันทน์จึงล้ม
ผมก็ รู้ กลอนลำที่ว่าด้วยประวัติเวียงจันทน์จริงๆ ยาวกว่านี้มาก”

(บุญกอง พิรุณ ,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

ลักษณะความคลาดเคลื่อนในการถ่ายทอดข้อมูลอีกอย่างหนึ่งคือ
การจดจำที่ผิดพลาด เช่น เชียงแหลม แสนโกษา ซึ่งเป็นทั้งหมอลำและครูสอนหมอลำเล่าให้ฟังว่า

“เข้าเรื่องศีลห้า กลอนลำพวกกลอนคนรุ่นเก่าแต่งไว้ก็ไม่ถูกเรื่อง
ยกตัวอย่างอย่างกลอนลำของอาจารย์สังวาลย์ อัดเทปมา ผมก็ไปนั่งฟังเขาลำ ลำสนุกแต่
บอกว่าทานทองจะได้เป็นเศรษฐี ทานเรื่องพรรค์นี้จะได้เป็นพระพุทธรูป รวมไปถึง
ประวัติการเกิดของโลก ของอีสาน เท่าที่ผมดูนี้ ไม่รู้ท่านเรียนมาแต่ตำราไหนนะ พูดทั้งหมอลำ
พูดทั้งคนแต่ง ก็เลยอาจเป็นได้ว่า คนแต่งกลอนลำนี้ แม้ไม่ได้มีความรู้ชัดเจนแต่ก็เป็น
ความพยายามอยู่ในการที่จะเสนอ...กลอนลำจะไพเราะ ผู้ลำจะต้องเข้าใจพอสมควร ผม
เคยแต่งให้เด็กมันไปลำ ให้ลูกศิษย์ไปลำ บอกเขาว่า แกลำกลอนนี้ดูก่อนนะ กลอนที่แก
ท่องมานี้ พอไปนั่งฟังลูกศิษย์ลำแล้วค่อยถึงบ้างอ้อว่า มีนาหมอลำจึงลำผิด ขนาดเรา
เขียนให้ลูกศิษย์เราท่องกับมือแท้ๆ มันยังลำเพี้ยน ก็เลยได้เห็นว่ ถ้าหมอลำเก่าๆลำได้
ขนาดนั้นก็ถือว่าเก่งแล้ว ลูกศิษย์ผมไปลำยังไม่ดีด้วยเพราะมันเป็นหมอลำใหม่ ทั้งมันลำไม่
ถูกด้วยเลยมา เอ๊ะ ไม่โทษเขา เรามาคิดดูนะครับ ผู้เขียนอาจจะเขียนถูกอยู่ แต่ผมว่า
จากอดีตมามันเปลี่ยนแปลงเร็ว หมอลำที่ตกมาหาเราเนื้อหาสาระจริงๆ ก็ค่อยมาลดลง”

(เชียงแหลม แสนโกษา,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

อย่างไรก็ตาม ถ้ามองอีกด้านหนึ่งนั้นก็เห็นว่าหมอลำมีความ
พยายามเสาะแสวงหาข้อมูลมานำเสนอตามวิธีการของคนสมัยก่อนอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่ง
มีข้อจำกัดในการสืบค้นหลักฐานโดยเฉพาะหลักฐานทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น
ต่างๆ ซึ่งตัวหมอลำก็ไม่ค่อยได้ไปเห็นเอง ดังนั้น ความรู้ที่ได้จึงเกิดจากตำนานและคำบอกเล่าที่
ได้ยินได้ฟังมาและจากกลอนลำของครูอาจารย์เป็นส่วนมาก แต่ก็แสดงความมานะที่จะให้ความ
รู้แก่คนฟัง เป็นการพยายามอธิบายด้วยความสามารถในการพิสูจน์ความรู้ในสมัยนั้น

การผิดเพี้ยนเรื่องความรู้ของหมอลำรุ่นเก่าๆนี้ หากเราใช้แนวคิด
เรื่อง Edutainment มาอธิบาย เราจะเห็นว่า คนสมัยก่อนมักจะพยายามเสนอความรู้ เสนอ
ประเด็นที่มีสาระ คือ แม้ว่าการแสดงหมอลำจะเป็นไปเพื่อให้ผู้ชมมีความสุขสนุกสนาน แต่ก็ไม่ใช่จะ
เป็นการให้ความบันเทิงอย่างเดียว แสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้วที่มนุษย์เราพยายาม
จะสอดแทรกเรื่องราว เรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้ ลงไปในการแสดงเพื่อความบันเทิงอยู่
เสมอ ไม่ให้เป็นแต่เพียงเรื่องบันเทิงแต่อย่างเดียว

ดังนั้น การที่หมอลำรุ่นเก่ามีความพยายามจะบอกเล่า สอดแทรกเรื่องราว ตำนานและมีความพยายามที่จะอธิบายที่มาของเรื่องราวต่างๆ เพื่อให้ผู้รับสารได้ทราบนั้น แสดงให้เห็นว่า คนสมัยก่อนพยายามค้นคว้า พยายามหากระบวนการความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลมาก ผลที่ออกมาคือการพยายามอธิบายด้วยเหตุผลที่คนสมัยก่อนเข้าใจ (เช่นเดียวกับที่คนสมัยก่อนเชื่อว่าโลกแบน) แม้เมื่อเทียบกับข้อมูลในปัจจุบันแล้วจะมีความคลาดเคลื่อนไปก็ตาม

ในอดีต ผู้รับสารมองหมอลำทุกประเภทที่มีอยู่ในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นหมอลำกลอนและหมอลำหมู่ หมอลำพื้น ด้วยความรู้สึกว่าหมอลำเป็นทั้งผู้ให้ความรู้ เป็นทั้งผู้ให้ความบันเทิงแก่สังคมที่สำคัญอย่างยิ่ง หมอลำในสมัยก่อนถึงกับได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ของชาวบ้าน เป็นผู้รู้ของชุมชน เพราะเรียนวิชาความรู้และจดจำศาสตร์แขนงต่างๆ มามาก ทำให้ผู้ชมนับถือและยกย่องในความสามารถของหมอลำอย่างที่สุด สาเหตุน่าจะมาจากการที่คนในสมัยก่อนไม่ค่อยได้เรียนหนังสือ ดังนั้นผู้รู้หนังสือคือหมอลำ ใครเป็นหมอลำจึงต้องมีความรู้มากพอสมควรที่จะลำดับตอบโต้กับหมอลำคนอื่นเพื่อแสดงภูมิรู้ได้ ดังจะเห็นได้จากการแสดงหมอลำประเภทหนึ่งที่ได้ชื่อว่าเป็นรากเหง้าของหมอลำกลอนคือ หมอลำประชัน (ดูรายละเอียดในหัวข้อธรรมชาติของหมอลำ) ซึ่งเป็นการลำถาม-ตอบเรื่องทั้งเรื่องทางโลกและทางธรรมระหว่างหมอลำสองคน ด้วยเหตุนี้การแสดงของหมอลำสมัยก่อนจึงมีเนื้อหาและน้ำหนักรของการให้ความรู้ที่สูง ส่วนความบันเทิงนั้นก็ได้รับการแสดงการลำของหมอลำอยู่แล้ว

เมื่อยังไม่มีสื่อที่ให้ความรู้และความบันเทิงมากมายอย่างปัจจุบัน หมอลำก็เป็นผู้ให้ความรู้และความบันเทิงอย่างเต็มที่ และผู้ชมก็เป็นผู้รับอย่างเต็มที่เช่นกัน เมื่อเป็นผู้ชมเป็นผู้รับ ดังนั้น ผู้รับสารในสมัยก่อนไม่มีการเรียกร้องอะไรมากมายจากหมอลำ โดยทุกอย่างเป็นการกำหนดของหมอลำ เช่น บทบาทการแสดง และเนื้อหาการแสดงทุกอย่าง การแสดงเนื้อหาทุกอย่างเป็นธรรมเนียมและเป็นการแสดงตามขั้นตอน มีลำดับเนื้อหาอย่างชัดเจน ผู้ชมไม่ได้แสดงความต้องการหรือเรียกร้องกับหมอลำว่าต้องเอาเนื้อหาส่วนนั้น ส่วนนี้มาก่อนมาหลัง หรือให้แสดงส่วนใดน้อยกว่าส่วนใด หมอลำกลอนจึงสามารถควบคุมการแสดงได้ทั้งหมด แม้ว่าจะเปิดให้ผู้ชมมีส่วนร่วม คือการร่วมแสดงออกก็เฉพาะบางอย่างเท่านั้น เช่น การสอย การพ้อนรำ กับหมอลำแต่อยู่นอกการแสดง ส่วนหมอลำเองก็ไม่ได้เรียกร้องอะไรจากคนดู นอกจากค่าแสดงและค้าย่อหมอลำเท่านั้น

ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอน (ในสมัยก่อนยังเรียกว่าหมอลำหมู่) ซึ่งมีจำนวนคนไม่มาก ก็ไปตระเวนแสดง หรือไปแสดงตามที่มีผู้มาว่าจ้างซึ่งยังไม่มีมากอย่างในปัจจุบัน เมื่อแสดงที่หมู่บ้านใด ก็จะนำเสนอเนื้อหาที่ชาวบ้านรู้เรื่องและคุ้นเคยดี เช่น เรื่องนิทานพื้นบ้าน เรื่องชาดก เรื่องที่เกี่ยวกับศีลธรรม เรื่องบาปบุญคุณโทษ คติคำสอนที่แทรกไว้ในเรื่องที่

แสดง ดังนั้น หมอลำก็ถือว่าเป็นผู้ให้ทั้งความรู้และความบันเทิงแก่ชาวบ้านเช่นกันกับหมอลำกลอน แม้ความรู้ที่ไม่ใช่ตัวความรู้ที่ชัดเจนอย่างหมอลำกลอนก็ตาม

ดังนั้น เมื่อทั้งหมอลำและผู้รับสารมีการปฏิบัติต่อกันเช่นนี้ จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้ชมมีความแนบแน่นและใกล้ชิดต่อกันมากเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่แสดงความผูกพันระหว่างหมอลำกับผู้ชมในสมัยก่อน คือ ในขณะที่หมอลำแสดงนั้นคนดูก็ซาบซึ้งกับบทบาทของหมอลำ ถึงกับร้องไห้ไปกับหมอลำก็มี เพราะหมอลำสมัยก่อนก็มีศิลปะการแสดงอย่างสูงทั้งน้ำเสียงที่ล่ำ กลอนลำที่มีความไพเราะมีความหมายลึกซึ้ง และการแสดงบทบาทได้สมจริง หลังจากการแสดงแล้ว(หมอลำมักจะแสดงตั้งแต่หัวค่ำจนถึงสว่างคาตา) ชาวบ้านก็จะนำข้าวของมาเป็นของกำนัล เป็นของฝากหมอลำ บางหมู่บ้านยังมีการผูกข้อมือให้หมอลำด้วย ถือเป็นลูกหลานเป็นมิตรสหายกันไป ความรักใคร่คิดถึง ความสนิทสนม ความผูกพันระหว่างหมอลำกับคนดูจึงมีมาก

เมื่อหมอลำกับผู้ชมมีความผูกพันกันอย่างมากเช่นนี้ บรรยาการทางวัฒนธรรมและสังคมในสมัยก่อนจึงมีการ คือการยึดถือจารีตธรรมเนียม การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง มีความเป็นพื้นบ้าน และเป็นวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมอย่างมาก

ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารจึงเป็นแบบผู้ให้และผู้รับทั้งสาระและความบันเทิงอย่างเข้มข้น และจัดว่าเป็นความสัมพันธ์แบบต่างฝ่ายต่างไม่เรียกร้องซึ่งกันและกัน คือ หมอลำก็ไม่เรียกร้องว่าจะต้องได้ค่าจ้างจากเจ้าภาพเท่านั้นเท่านี้ สังเกตได้จากหมอลำคิดเฉพาะค่ายกครูและค่าย่อซึ่งเป็นเงินเพียงไม่กี่สิบบาทหรือไม่กี่ร้อยบาทเท่านั้น ส่วนเจ้าภาพเองก็ไม่ได้เรียกร้องทั้งเนื้อหาและรูปแบบการแสดงของหมอลำว่าจะต้องมีอะไรบ้าง เพราะเป็นเนื้อหาที่หมอลำใช้เล่าตามธรรมชาติของหมอลำอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ หมอลำสมัยก่อนจึงไม่ต้องลงทุนอะไรมากและไม่ต้องแข่งขันอะไรกันมาก ขนาดที่ว่าหมอลำก็ยังเดินไปลำ แม้เป็นหมอลำที่มีจำนวนคนมากอย่างหมอลำหมู่ก็ยังเดินไปลำ เพราะไม่มีข่าวของอุปกรณ์อะไรที่จะต้องแบกหามกันมากมาย สัดส่วนการให้สาระและการสร้างวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาของหมอลำโดยรวมเป็นดังตารางต่อไปนี้

หมายเหตุ

สัญลักษณ์ (-) หมายถึง ไม่มีเลย

★ หมายถึง น้อยมาก

★★ หมายถึง เล็กน้อย

★★★ หมายถึง ปานกลาง

★★★★ หมายถึง ค่อนข้างมาก

★★★★★ หมายถึง มากอย่างยิ่ง

ความสัมพันธ์ในอดีต	หมอลำ	ผู้รับสาร
การให้ความบันเทิง	★ ★	-
การให้สาระเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม	★ ★ ★ ★ ★	-
การรับความบันเทิง	-	★ ★
การรับสาระเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม	-	★ ★ ★ ★ ★
การเรียกร้องผู้รับสาร	-	-
การเรียกร้องหมอลำ		-

๔.๑.๒ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในยุคปัจจุบัน

ยุคนี้เริ่มต้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยนับเอาช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแสดงของหมอลำหมู่โดยการเลียนแบบวงดนตรีลูกทุ่งระยะแรก ยุคนี้เป็นยุคที่ผู้รับสารเริ่มมีความกระตือรือร้นและแสวงหาความแปลกใหม่มากขึ้นเพราะได้เห็นตัวอย่างการแสดงที่หลากหลายจากทั้งสื่อมวลชน และสื่อการแสดงอย่างอื่นที่เริ่มทยอยเข้ามาในสังคมอีสาน เช่น วงดนตรีลูกทุ่ง การได้ฟังเพลงลูกทุ่งทางสถานีวิทยุ ประกอบกับมีมหรสพอื่นเกิดขึ้นมาแข่งกับหมอลำ นั่นคือ ภาพยนตร์ ซึ่งมีราคาถูกกว่า และอยู่ฉลองงานจนสว่างได้เช่นกัน

“ตอนนั้นที่ดนตรีลูกทุ่งมาดังเพราะราคาก็พอ ๆ กับหมอลำกลอน ส่วนหมอลำหมู่ก็แพงกว่า หนึ่งลูกที่สุด ตั้งแต่ปี ๒๕๑๒ เป็นต้นมาคนชอบเพลงมาก มีวงลูกทุ่งมีจำนวนมาก วงหมอลำเลยทำตัวเป็นลูกทุ่งหมอลำ จากวงหมอลำธรรมดากลายเป็นวงลูกทุ่งหมอลำ มีการใช้ดนตรีสากลเข้ามาครบวงประมาณปี ๒๕๑๕ เป็นต้นมา ปี ๒๕๑๗ ผมยังเคยไปเป่าแตรให้กับวงดนตรีหลายคนะ เมื่อมีเครื่องดนตรีมาก เช่น กลองชุด ออร์แกน กีตาร์ แซกโซโฟน ราคาหมอลำหมู่ก็เพิ่มขึ้น คนก็ไม่มีเงินจ้าง ก็เลยไปจ้างหนังแทน”

(ประมวล พิมพ์เสน,สัมภาษณ์ ๑๑ เมษายน ๒๕๔๖)

หมอลำที่มีอยู่ในขณะนั้นคือหมอลำกลอนและหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงคนละแบบ คือ หมอลำกลอนรับเอาเฉพาะเทคโนโลยีที่จะทำให้การแสดงสะดวกและมีประสิทธิภาพดีขึ้น เช่น แสงสว่างจากไฟฟ้า และนำเครื่องขยายเสียงมาใช้ แต่ยังคงรูปแบบการแสดงแบบเดิมเอาไว้ ส่วนหมอลำมูล่นั้น รับเอาทั้งเทคโนโลยีการแสดงและรูปแบบการแสดงแบบดนตรีลูกทุ่งเข้ามา เช่น มีเครื่องดนตรีสากลและหางเครื่องและการเดินโชว์ก่อนการแสดงหมอลำ มีเวทีและเครื่องเสียงใหญ่ขึ้น เพราะมีนักแสดงมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผู้รับสารในยุคนั้นยังเห็นหมอลำเป็นทั้งผู้ให้ความรู้และผู้ให้ความบันเทิงอยู่ เพราะในยุคที่รัฐบาลกำลังเร่งพัฒนาประเทศให้เจริญด้านวัตถุและคุณภาพชีวิตนั้น หมอลำกลอนยังมีบทบาทในการเป็นสื่อเพื่อการประชาสัมพันธ์ให้รัฐบาลอย่างเหนียวแน่น เพราะยังอยู่ในยุคการต่อต้านและปราบปรามลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างเข้มงวด ทำให้ผู้รับสารยังรับรู้ถึงความเป็นปราชญ์ของหมอลำอยู่มาก อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้รับสารจะเห็นหมอลำเป็นทั้งผู้ให้ความรู้และสาระหลายอย่างแต่ในขณะเดียวกันก็อยากให้หมอลำเป็นทั้งผู้ให้ความบันเทิงมากขึ้น มีการแสดงแบบแปลกใหม่ขึ้น เพราะอิทธิพลของวงดนตรีลูกทุ่งดังกล่าวนั้นแล้ว หมอลำจึงต้องปรับปรุงการแสดงเพื่อเอาใจผู้ชม เช่น หมอลำหนุ่มมีการนำดนตรีแบบวงดนตรีลูกทุ่งมาใช้ ขณะเดียวกันก็ยังมีหมอลำที่ยังรักษาความเป็นผู้รู้เอาไว้ เช่น หมอลำกลอน

เมื่อการรับรู้หมอลำของผู้รับสารเปลี่ยนไป โดยมีสัดส่วนการเข้าใจว่าหมอลำเป็นผู้ให้ความบันเทิงมากกว่าที่จะเป็นผู้ให้สาระความรู้อย่างในอดีต จึงทำให้ผู้รับสารเกิดความคาดหวังและเรียกร้องด้านความบันเทิงมากขึ้น ความสัมพันธ์ของหมอลำกับผู้ชมจึงเป็นแบบ ต่างฝ่ายต่างมีการเรียกร้องเพิ่มขึ้น นั่นคือผู้รับสารเองก็ขอรูปแบบการแสดงมากขึ้นเพราะมีตัวเปรียบเทียบ เช่น อยากให้มีการแสดงแบบวงดนตรีลูกทุ่ง ปราบฏกการณ์การเรียกร้องที่เห็นได้ชัดคือ การไม่จ้างหมอลำ แต่หันไปจ้างวงดนตรีลูกทุ่งเพราะ มีทางเครื่อง มีดนตรีที่สนุกกว่า เพื่อความอยู่รอด หมอลำก็ต้องทำตามความเรียกร้องนั้น ในขณะเดียวกันหมอลำก็เรียกร้องบางอย่างเพิ่มขึ้น นั่นคือ การตกลงราคาค่าจ้างในการแสดงที่สูงขึ้นเพราะต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ไม่ได้เรียกร้องเพียงค่ายกครูและไม่ใช่ว่าเพียงค่ายอ้อยอย่างหมอลำในอดีตอีกต่อไป ความผูกพันและความใกล้ชิดของหมอลำกับผู้ชมก็ค่อยๆ ลดลง แม้ไม่ลึกซึ้งสนิทสนมอย่างสมัยก่อน แต่ยังไม่ถึงกับเหือดหายไปหมดสิ้น เช่น เมื่อหมอลำไปแสดงในงานของเจ้าภาพคนใด เจ้าภาพก็ยังเป็นธุระจัดหาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงดูคณะหมอลำอยู่

สัดส่วนการให้สาระและการสร้างวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาของหมอลำโดยรวมในยุคการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคปัจจุบันเป็นดังตารางต่อไปนี้

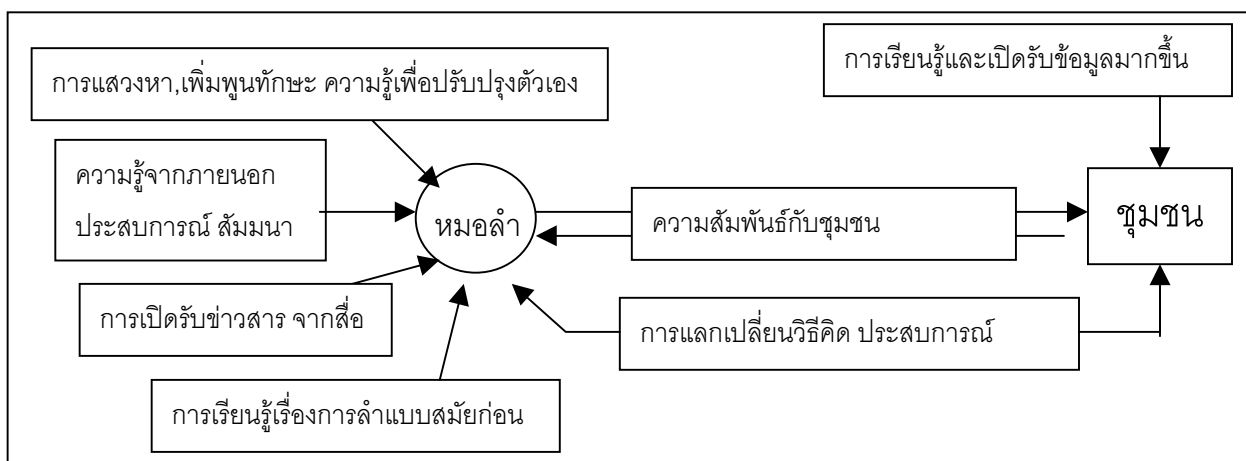
ความสัมพันธ์ในยุคการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคปัจจุบัน	หมอลำ	ผู้รับสาร
การให้ความบันเทิง	★★★★★	-
การให้สาระเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม	★★★	-
การรับความบันเทิง	-	★★★★★
การรับสาระเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม	-	★★★
การเรียกร้องผู้รับสาร	ค่าจ้าง	-
การเรียกร้องหมอลำ		รูปแบบการแสดง

เมื่อเวลาเปลี่ยนไป องค์ประกอบด้านการเรียนรู้ทั้งของผู้รับสารและ
 หมอลำก็เปลี่ยนไป คือต่างฝ่ายต่างก็มีโอกาสได้เรียนรู้แบบใหม่และมีประสบการณ์กว้างไกลเพิ่ม
 มากขึ้น ทำให้รูปแบบการสื่อสารเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ปัจจุบัน หมอลำมีแหล่งที่จะได้ความรู้
 (Input) หลายทางเข้ามาสู่ตน เพราะระบบการศึกษาที่ทันสมัยมากขึ้น นอกจากการเรียนรู้จากครู
 อาจารย์แบบสมัยก่อนแล้วยังมีการเรียนรู้จากแหล่งความรู้และจากสื่ออื่นๆที่อยู่รอบตัว ความรู้
 และประสบการณ์ของหมอลำที่จะนำเสนอให้กับชุมชนก็มีมาก ขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้จากผู้รับ
 สารในชุมชนด้วย

การสื่อสารของทั้งสองฝ่ายในยุคปัจจุบันจะมีการผลักดันกันเป็นฝ่ายให้
 และฝ่ายรับมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันมากขึ้น ระดับการมีส่วนร่วมของผู้รับสารมี
 มากขึ้น เช่น เมื่อหมอลำไปแสดงในชุมชนที่แปลกตาได้พบสิ่งแปลกใหม่ ก็ได้พูดคุยซักถาม ได้ฟัง
 เรื่องราวใหม่ๆจากชุมชนใหม่ๆ ในขณะเดียวกันเนื้อหาของหมอลำที่นำเสนอก็เป็นเนื้อหาที่มีการ
 พัฒนาให้แปลกใหม่ ทันสมัยสำหรับชาวบ้านเสมอ เช่น กลอนลำเกี่ยวกับเหตุการณ์ใหม่ๆ การ
 รณรงค์ หักข้อ นโยบาย ประเด็นทางสังคม และเรื่องใหม่ๆที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน นอกจากนี้ เมื่อ
 ชาวบ้านมีความรู้มากขึ้น เปิดรับสื่อมากขึ้น เพราะมีช่องทางที่จะเรียนรู้กว้างขวางขึ้น ทำให้มี
 ประสบการณ์มากพอก็นำไปสู่การพูดคุยโต้ตอบ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์การ
 ดำเนินชีวิตกับหมอลำได้

ด้วยเหตุนี้ จากอดีตที่ผู้รับสารเคยเป็นฝ่ายรับอย่างเดียวจึงกลายมา
 เป็นการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนร่วมกัน เช่น หมอลำได้เรียนรู้แนวคิด ได้แลกเปลี่ยนประสบ
 การณชีวิตใหม่ๆจากผู้รับสารในชุมชน ตลอดจนสังคมแวดล้อมที่หมอลำอยู่ ทำให้มีวัตถุดิบเป็น
 เนื้อหาการลำมากขึ้น

แบบจำลองรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารใน
 สมัยปัจจุบันสามารถเขียนได้ดังนี้

ส่วนที่เพิ่มขึ้นมาคือ ทั้งหมดล้าและชุมชนมีการเรียนรู้เพิ่มมากขึ้น มีช่องทางที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์มากขึ้น เมื่อทั้งฝ่ายหมอลำและผู้รับสารต่างมีเนื้อหาความรู้และประสบการณ์หลากหลายมากพอที่จะแลกเปลี่ยนกันได้ การสื่อสารที่เกิดขึ้น จึงไม่ใช่เพียงระหว่างผู้รับสารและผู้ส่งสารแบบสมัยก่อนอีกต่อไป

๔.๑.๓ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในอนาคต

การมองความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในอนาคตเป็นการคาดการณ์ของผู้วิจัยว่า ผู้รับสารมองหมอลำในลักษณะการเป็นผู้ให้ความบันเทิงเป็นส่วนมาก ความรู้สึกว่าหมอลำเป็นผู้รู้ เป็นปราชญ์ของชาวบ้านนั้นหายไปเกือบหมด เพราะคนมีการศึกษามากขึ้น อัตราการไม่รู้หนังสือของคนน้อยลงจนแทบจะไม่มีผู้ไม่รู้หนังสือ การฟังพาหมอลำในฐานะผู้ให้ความรู้จึงค่อยๆหายไป แต่เป็นการมองหมอลำด้วยสายตาที่เปลี่ยนไปเป็นมุมมองอื่น เช่น เป็นผู้ดำรงรักษาวัฒนธรรม เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปการแสดงพื้นบ้าน เป็นผู้ให้ความบันเทิงและเป็นอาชีพหนึ่งของสังคม

แม้ว่าการรับรู้การแสดงของหมอลำในปัจจุบันของคนส่วนใหญ่จะไม่ได้คิดว่าหมอลำเป็นปราชญ์เช่นสมัยก่อน แต่ความรู้สึกว่า การแสดงของหมอลำนั้น เป็นการรักษาศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านและเป็นการรักษารากเหง้า รวมไปถึงเป็นการแสดงที่ช่วยดำรงบรรยากาศทางวัฒนธรรมแบบชาวอีสานนั้นยังคงมีอยู่มาก การแสดงของหมอลำที่ผ่านมาจึงเป็นการเพาะบ่มและทำให้คนอีสานได้ซึมซับการแสดงแบบพื้นบ้านเอาไว้อย่างลึกซึ้ง สังเกตได้จากความนิยมหมอลำทุกประเภทของคนกลุ่มต่างๆ ยังมีอยู่อย่างไม่มีที่ท่าว่าคนอีสานแท้นั้นจะยอมรับเอาการแสดงอื่นใดมาแทนหมอลำได้ เพราะในขณะที่เมืองใหญ่มีกระแสความนิยมของเพลงป๊อป เพลงสตริง เพิ่มขึ้นสูง แต่คนอีสานก็ยังคงฟังและดูหมอลำเช่นเดิม ยอดขายเทปและซีดีของหมอลำที่มีชื่อเสียงก็ยังคงมากถึงหลักหลายแสนถึงหลักล้านเช่นเดิม

แต่เหนือสิ่งอื่นใดคือ การรับรู้และเข้าใจว่าหมอลำเป็นผู้ให้ความบันเทิงนั้นมีมากที่สุด ดังนั้น ผู้ชมมีการเรียกร้องเรื่องการให้ความบันเทิงมากขึ้น หมอลำในสมัยนี้จึงมองเห็นผู้รับสารในฐานะลูกค้าที่ต้องให้บริการที่ดี เพื่อเอาชนะใจลูกค้า หมอลำจึงหาวิธีการสารพัดที่จะมาทำให้ผู้ชมชื่นชอบให้ได้ ด้วยเหตุนี้ หมอลำจึงต้องพยายามถိบตัวและเพื่อแข่งขันกันให้ตนเองอยู่แถวหน้าให้ได้มากที่สุด เพราะสถานะของหมอลำทุกวันนี้ อยู่ในฐานะการเป็นผู้ให้ความบันเทิงเต็มรูปแบบ แม้ว่า ผลพลอยได้ของหมอลำนั้นจะมีการให้ความรู้และผลในการพัฒนาอยู่บ้าง ยังมีผลในการสร้างเสริมรูปแบบและสังคมวัฒนธรรมให้ดีขึ้นอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้มีน้ำหนักมาอย่างในสมัยก่อน

กลายเป็นคู่ค้า มีการตกลงทางธุรกิจเต็มรูปแบบ คือถือว่าหมอลำเป็นผู้ขายบริการอย่างหนึ่ง ที่เห็นได้ชัดคือ หมอลำเรื่องต่อกลอนที่ตกลงราคากับผู้จ้าง อย่างเป็นทางการ เป็นงาน มีการเซ็นสัญญา การจ้างหมอลำไม่ได้มีจุดประสงค์เพียงเพื่อนำไปฉลองงานบุญเท่านั้น หากแต่บางครั้ง ยังมีการเล็งผลกำไรจากการจ้างหมอลำไปเปิดการแสดงเพื่อเก็บเงินอีกต่อหนึ่ง ด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารจึงเป็นแบบเรียกร้องซึ่งกันและกันอย่างเต็มที่ ผู้ชมเองก็เรียกร้องเอาผลงานและรูปแบบการแสดงอย่างยิ่งใหญ่ ของหมอลำ ขณะที่หมอลำเองก็เรียกร้องค่าตัวค่าจ้างจากผู้ชมเต็มที่เช่นกัน ความผูกพันระหว่างหมอลำกับเจ้าภาพจึงเหลือน้อยลง เช่น การจัดหาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงหมอลำไม่ใช่สิ่งจำเป็นอีกต่อไป เพราะหมอลำเตรียมไปเองเสร็จสรรพทั้งข้าวและกับข้าว โดยเฉพาะหมอลำคณะใหญ่ๆ ที่มีสมาชิกนับร้อยคน

ความสัมพันธ์แบบสมัยก่อนจะยังคงเหลืออยู่บ้างก็เฉพาะหมอลำที่มีคนจำนวนน้อย อย่างหมอลำกลอน หมอลำกลอนซึ่ง ซึ่งความรู้สึกว่าหมอลำเป็นผู้มีความรู้ ได้ทั้งความรู้และความบันเทิง สัตว์ส่วนการให้สาระและการสร้างวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาของหมอลำโดยรวมเป็นดังตารางต่อไปนี้

ความสัมพันธ์ในอนาคต	หมอลำ	ผู้รับสาร
การให้ความบันเทิง	★★★★★	-
การให้สาระเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม	★★	-
การรับความบันเทิง	-	★★★★★
การรับสาระเพื่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม	-	★★
การเรียกร้องผู้รับสาร	ค่าจ้างแบบธุรกิจ	-
การเรียกร้องหมอลำ	-	การแสดงเต็มที่

ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารในอนาคตน่าจะมีการเชื่อมโยงกับผู้รับสารหลายกลุ่มมากขึ้น เช่น องค์กรและหน่วยงานข้างนอกชุมชน ให้มีผู้รับสารของหมอลำเพิ่มขึ้นเป็นเครือข่ายเพื่อการพัฒนาบ้านเมืองที่กว้างขวางมากขึ้น เช่น ผู้รับสารในชุมชน นอกจากจะเป็นผู้รับสารของหมอลำก็เพิ่มบทบาทการเป็นผู้ส่งสารที่มีการแลกเปลี่ยนกับหมอลำมากขึ้น เช่น สนใจการสืบทอด และเรียนรู้หมอลำเพิ่มขึ้น มีการผลิตซ้ำและรักษา ส่วนที่เป็นคุณประโยชน์ของหมอลำเอาไว้

ส่วนหน่วยงานราชการที่จะสื่อสารกับหมอลำก็ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มที่ต้องการใช้ประโยชน์จากหมอลำ แต่รวมถึงหน่วยงานราชการที่สามารถดำเนินบทบาทเพื่อช่วยเหลือ และสืบทอด พันฟู สื่อพื้นบ้านได้ด้วย เช่น สถานศึกษาที่จะช่วยสืบทอด หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

กับการรักษาวัฒนธรรมการแสดง สำหรับหน่วยงานเอกชนนั้น นอกจากภาคธุรกิจที่ใช้หมอลำเพื่อเป็นวัตถุดิบเพื่อผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมแล้ว น่าจะมีส่วนที่นำเสนอ หรือช่วยแก้ไขปัญห สืบทอดแลกเปลี่ยนแนวคิดที่เป็นประโยชน์กับหมอลำ รวมถึงฝ่ายหมอลำด้วยกัน ที่ควรจะมีการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนแนวคิดเพื่อการพัฒนาและสืบทอดหมอลำด้วยกันต่อไปเรื่อยๆ

นอกจากนี้ แนวโน้มในอนาคตยังเป็นไปได้ว่าจะมีเทคโนโลยีการสื่อสารที่เจริญขึ้นมาก บทบาทการสื่อสารแบบสองทางระหว่างหมอลำกับผู้รับสารอาจจะลดลง เพราะผู้รับสารมีทางเลือกที่อาจจะสะดวกที่จะเป็นผู้รับสารผ่านช่องทางอื่นๆ เช่น วีซีดี หรือสื่อบันทึกภาพและเสียงแบบอื่น ดังนั้น โอกาสที่ชุมชนจะยังเป็นผู้รับสารแบบ face to face เช่น บรรยายการแสดงสดอย่างในปัจจุบันอาจจะลดน้อยลง

อย่างไรก็ตาม การมองว่าสื่อโทรทัศน์อย่าง วีซีดี หรือสื่อบันทึกภาพและเสียงแบบอื่น เป็น คู่แข่งและเป็นอุปสรรค (threat) ของความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารนั้น อาจจะเป็นการมองโลกในแง่ลบ หากแต่เรายังสามารถมองอีกแง่มุมหนึ่งที่เป็นแง่บวกว่า วีซีดี หรือสื่อบันทึกภาพและเสียงแบบอื่นนั้น สามารถเป็นทั้งโอกาส opportunity และเป็นสิ่งที่มีส่วนช่วยเหลือการเผยแพร่และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับหมอลำก็เป็นได้เช่นกัน เพราะอีกมุมหนึ่งที่เป็นฝั่งตรงข้ามของการเป็นสื่อคุกคามความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารนั้น วีซีดี และสื่อบันทึกภาพ ก็ยังสามารถเป็นสื่อที่ช่วยสร้างความคุ้นเคย ทำให้ผู้รับสารได้ดู ได้ฟัง หมอลำบ่อยเท่าที่ต้องการ แม้ว่าจะไม่ได้มาดูอยู่หน้าเวทีก็ตาม

ดังนั้น สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นหากผู้รับสารเลือกใช้วีซีดีจากวีซีดี หรือสื่อบันทึกภาพและเสียงแบบอื่น คือ ผู้รับสารมีโอกาสจะได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของหมอลำเสมอ และได้ติดตามความเป็นไปของหมอลำได้อย่างหลากหลาย เพราะสื่อเหล่านี้ มีการใช้หมอลำจำนวนมากหลายรูปแบบเป็นวัตถุดิบในการผลิต และยังอาจเป็นการสร้างผู้ชมกลุ่มใหม่ แบบใหม่ขึ้นมาได้อีกด้วย เพราะอาจจะมีผู้รับสารประเภทหนึ่งที่อยากดูหมอลำ แต่ไม่สามารถมาดูการแสดงสดได้ ก็อาจจะดูวีซีดี หรือสื่อบันทึกภาพและเสียงแบบอื่น อันเป็นการเพิ่มทางเลือกสำหรับกลุ่มผู้รับสารประเภทนี้ และเป็นการช่วยขยายความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับผู้รับสารกลุ่มใหม่ได้อีกมากเช่นกัน

ประเด็นนี้ เป็นสิ่งที่น่าคำนึงว่า นอกจากหมอลำจะต้องหาทางรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับหมอลำเอาไว้ให้เหนียวแน่นแล้ว ยังต้องมีการสร้างความสัมพันธ์อื่นๆ อีกด้วย เพราะหากยังไม่มีมีการสร้างผู้รับสารในอนาคตอาจจะทำให้ผู้รับสารของหมอลำมีจำนวนลดน้อยลง เช่นภาวะที่กำลังเกิดกับหมอลำกลอนในปัจจุบันคือทั้งหมอลำและผู้รับสารต่างก็เหลือน้อยลงตามลำดับ หากไม่สร้างสายใย สร้างความคุ้นเคยแบบในอดีต ที่ผู้รับสารเห็น

ว่าหมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่จำเป็นสำหรับชุมชนแล้ว อาจจะทำให้ผู้รับสารค่อยๆ หางหายไปในที่ สุดเพราะมีสื่อเพื่อความบันเทิงที่เป็นตัวเลือกมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่ฝ่ายเอกชนที่เป็นบริษัทผลิต สื่อเกี่ยวกับหมอลำก็พยายามเอาผลประโยชน์ ไม่มีการสื่อสารเพื่อรักษา หรือ ฝ่ายราชการที่มุ่งแต่ จะใช้หมอลำแต่ไม่ดูแล และไม่สนับสนุนการสืบทอด

การสร้างและรักษาผู้รับสารนี้ นอกจากจะสร้างผู้รับสารเชิงปริมาณ แล้ว (หมายความว่าต้องรักษาผู้รับสารให้เพิ่มขึ้น หรืออย่างน้อยก็ทำให้มีผู้ชมจำนวนเท่าเดิม) ยัง ต้องสร้างผู้ชมเชิงคุณภาพด้วย หมายความว่า ผู้ชมของหมอลำที่มีอยู่นั้น ต้องเป็นผู้ชมที่ดูหมอลำ เป็น เข้าใจเรื่องราว ชาบซึ้งกับเนื้อหากลอนลำ เข้าถึงการแสดง และเข้าใจลักษณะการแสดงของ บางอย่างของหมอลำ เช่น อย่างน้อยก็รู้ว่า หมอลำประเภทคุณั้น มีการลำเป็นยก ลำช่วงใดมีเนื้อ หาว่าอย่างไรและอยู่ในยกใด เหตุใดหมอลำต้องลำตอบโต้กันด้วยคารม ภาษา และกลอนลำเช่น นั้น เป็นต้น

วงจรความสัมพันธ์ที่ประกอบด้วยผู้รับ

จากแบบจำลองแสดงความสัมพันธ์ของหมอลำกับชุมชนทั้ง ๓ ยุคที่ผ่านมา นั้น หากเป็นสมัยก่อนนั้น แน่นอนว่า หมอลำมักจะมีความรู้มากกว่าคนในชุมชนทั่วไป เพราะหมอลำมีโอกาสในการเรียนรู้มากกว่า ทั้งเรียนรู้ทางโลก ทางธรรม ทั้งเรียนรู้จากการท่องกลอนลำที่มี การเรียบเรียงไว้เป็นหมวดหมู่หลายหมวด หมอลำเองก็ต้องใช้เวลาในการเรียนรู้ความรู้เหล่านั้น มากพอสมควรจึงจะออกลำได้ ดังนั้น หมอลำจึงมักได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ของชุมชน

แต่ปัจจุบัน และอนาคต ในกรณีที่ถ้าหากคนในชุมชนมีการสื่อสารกันมากขึ้น มีความรู้มากขึ้น ประเด็นที่น่าตั้งคำถามคือ “หากหมอลำจะใช้กลยุทธ์ระบบบันเทิง หมอลำจะต้อง ปรับตัวอย่างไร เพื่อให้ทันกับความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไปกับแต่ละยุคสมัย”

๔.๒ การวิเคราะห์ผู้รับสารของหมอลำ

ประเด็นนี้จะกล่าวถึงการวิเคราะห์คุณสมบัติด้านต่างๆของฝ่ายผู้รับสาร เพื่อทำความเข้าใจกับผู้รับสารว่า การพิจารณาผู้รับสารของหมอลำนั้น สามารถพิจารณาจากคุณสมบัติด้านต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่า คุณสมบัติแต่ละด้านนั้น ช่วยจำแนกความสำคัญและแสดงให้เห็นว่ากลุ่มผู้รับสารแต่ละประเภทมีกลุ่มใดบ้าง

การใช้หลักเกณฑ์การวิเคราะห์หลายๆแบบเพื่อแบ่งประเภทของผู้รับสารว่า ผู้รับสารแต่ละประเภทนั้นมีรสนิยม มีความชื่นชอบหรือสนใจการแสดงแบบใด ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบว่า หมอลำควรจะนำเสนอเนื้อหาแบบใด เพื่อที่จะทำให้ผู้รับสารพึงพอใจที่สุด

การวิเคราะห์ผู้รับสารนี้ ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นว่า หมอลำมักจะพิจารณาและวิเคราะห์โดยใช้เกณฑ์ต่างๆดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ คุณสมบัติด้านวัยของผู้รับสาร

ผู้รับสารของหมอลำมีทั้งหมด ๔ กลุ่มใหญ่โดยผู้วิจัยตั้งเกณฑ์ช่วงอายุขึ้นมาเพื่อแบ่งกลุ่มผู้รับสารของหมอลำ จากการสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำที่ผู้วิจัยได้ตระเวนดูการแสดงสดของหมอลำทั้ง ๔ ประเภทคือ หมอลำกลอน หมอลำกลอนซิ่ง หมอลำซิ่ง และหมอลำเรื่อง ทำให้สังเกตได้ว่าช่วงอายุของผู้รับสารแต่ละวัยมีลักษณะธรรมชาติเฉพาะ (Attributes) ดังนี้

วัยเด็ก หมายถึง ผู้รับสารที่ยังมีอายุไม่ถึง ๑๒ ขวบ เป็นกลุ่มผู้รับสารที่ยังไม่สามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างหมอลำแต่ละประเภทได้ชัดเจน เพราะเป็นวัยที่มีประสบการณ์การดูหมอลำน้อย ยังไม่เข้าใจการแสดงหมอลำบางประเภทเช่น หมอลำกลอน ที่ต้องอาศัยประสบการณ์ชีวิตมากพอสมควรจึงจะเข้าใจภาษาและเนื้อหาการแสดงของหมอลำประเภทนี้ได้ ดังนั้น วัยนี้จึงชอบดูการแสดงที่ไม่ต้องตีความซับซ้อน สามารถรู้เรื่องจากการแสดงที่มองเห็นได้ (Visual performance) เช่น หมอลำซิ่ง และ หมอลำเรื่องตลกกลอน ซึ่งมีการแสดงที่เห็นเป็นรูปเป็นร่างอย่างมากทั้งการร้องเพลง การเต้น รวมทั้งภาพนักแสดงที่ปรากฏบนเวทีซึ่งมีสีสันสวยงาม ในขณะที่หมอลำแบบดั้งเดิมอย่างหมอลำกลอนนั้นไม่มีสิ่งเหล่านี้ จึงไม่สามารถดึงดูดความสนใจของเด็กได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโดยธรรมชาติของวัยเด็กจะชอบการแสดงที่มีความสนุก เข้าใจง่าย แต่ก็เป็นวัยที่พร้อมจะเปิดรับสิ่งต่างๆ ได้ง่ายด้วย ดังนั้น จึงมีหมอลำที่พยายามถ่ายทอดความรู้และปลูกฝังศิลปการแสดงพื้นบ้านของหมอลำแบบดั้งเดิมให้เด็กได้รู้จักคุ้นเคย เพราะสามารถสอนได้ง่ายและยอมรับสิ่งต่างๆได้ง่าย เนื่องจากยังไม่มีอคติทางรสนิยมมาขวางกั้นไว้เหมือนผู้รับสารวัยอื่นๆ

วัยรุ่น หมายถึงวัยที่อายุมากกว่า ๑๒ ปี - ๓๐ ปี

คนวัยนี้มีความเข้าใจและเห็นความแตกต่างระหว่างหมอลำแต่ละประเภทได้ชัดเจนแล้ว ในขณะที่เดียวกันก็สามารถระบุและแสดงออกอย่างชัดเจนว่าตนเองมีรสนิยม หรือชื่นชอบการแสดงของหมอลำประเภทใด และเนื่องจากเป็นวัยที่กำลังชอบความสนุกสนาน ชอบความแปลกใหม่ ดังนั้น วัยนี้ก็แสดงออกอย่างชัดเจนในขอบเขตจำกัดว่า หมอลำที่ชื่นชอบนั้นต้องมีคุณสมบัติสำคัญคือ เป็นหมอลำประเภทที่มีเนื้อหาการแสดงที่ถูกต้อง เช่น มีจังหวะดนตรีสนุก ครึกครื้น ชอบความอลังการของเวที แสงเสียง รวมทั้งผลงานการแสดงของหมอลำวัยรุ่นหนุ่มสาว ดังที่พบเห็นได้ทั่วไปว่าหากที่ใดมีการแสดงหมอลำที่มีสีเสียงและบรรยากาศแห่งความบันเทิงมากก็จะมีกลุ่มวัยรุ่นอยู่จำนวนมากตามไปด้วย

วัยนี้มีความคาดหวังกับการแสดงหมอลำที่ต้องยิ่งใหญ่ ต้องมีการแสดงที่สามารถตอบสนองความชื่นชอบตัวเองได้ เช่น หมอลำสาวสวย หมอลำหนุ่มหล่อ หางเครื่องเต็มเวที มีเสียงดนตรีคึกคักเร้าใจตลอดเวลา จึงไม่สนใจหมอลำแบบเก่าที่ไม่มีรูปแบบการแสดงใดๆที่ราบเรียบและปราศจากความน่าสนใจด้วยแสงเสียง ด้วยเหตุที่คนวัยนี้เป็นวัยที่มีการแสดงออกอย่างชัดเจนจึงเป็นวัยที่แสดงการยอมรับการแสดงของหมอลำบางอย่างและปฏิเสธการแสดงของหมอลำบางอย่างสุดโต่ง เช่น ชอบการแสดงแบบร้องเพลง เต้นโชว์ ลำเดิน ที่มีจังหวะสนุกๆ ของหมอลำเรื่อง และหมอลำซิ่งก็จะไปรอดูอยู่หน้าเวที

วัยกลางคน หมายถึงวัยที่อายุมากกว่า ๓๐ ปี - ๕๐ ปี

คนวัยนี้แม้จะเป็นผู้ใหญ่แล้วและผ่านโลกมามากพอสมควร เนื่องจากผู้รับสารกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่อยู่รอยต่อระหว่างวัยรุ่นและวัยสูงอายุ จึงยังมีรสนิยมชอบการแสดงที่มีความสนุกสนานเจือปนอยู่ ขณะเดียวกัน ความต้องการและรสนิยมการดูหมอลำก็เปิดกว้างมากขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะการแสดงของหมอลำแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น หมอลำที่ผู้รับสารกลุ่มนี้ชอบคือ หมอลำที่ให้ทั้งความสนุกสนานและสาระพอสมควร เช่น หมอลำเรื่องตลกอลอน ดังนั้นจึงสามารถดูหมอลำได้หลายประเภทที่มีการแสดงสอดคล้องกับความต้องการของตน เช่น หมอลำกลอนซิ่ง หมอลำซิ่ง รวมทั้งหมอลำกลอน

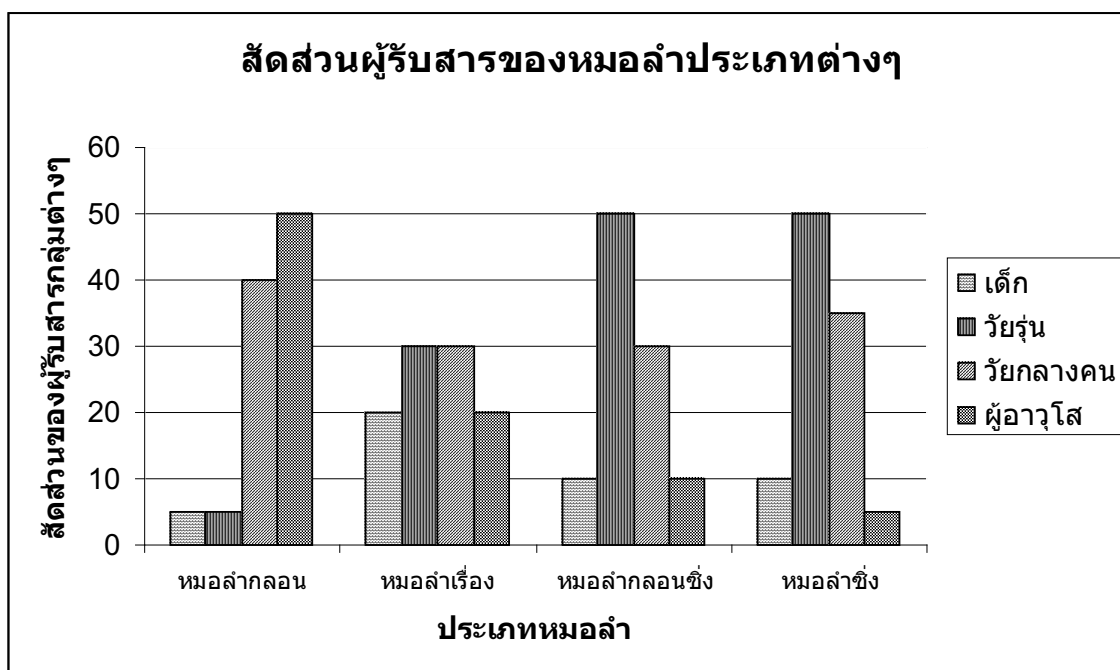
วัยสูงอายุ หมายถึงหมายถึงวัยที่อายุมากกว่า ๕๐ ปีขึ้นไป

เป็นผู้รับสารกลุ่มที่หมอลำส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสำคัญเพราะไม่ใช่กลุ่มที่มีกำลังซื้อ หากพิจารณาทัศนคติของผู้รับสารแล้วจะเห็นว่า ผู้รับสารกลุ่มนี้ก็จะมีความสนใจและรสนิยมในวงจำกัดเช่นกัน คือ จะชื่นชอบเฉพาะการแสดงของหมอลำที่แสดงตามแบบดั้งเดิม ชอบการแสดงที่เรียบง่ายแต่มีความไพเราะแบบธรรมชาติ ไม่อึกทึกครึกโครม ไม่วุ่นวาย ไม่เน้นรูปแบบการแสดงที่ยิ่งใหญ่ แต่ที่สำคัญคือต้องมีความลึกซึ้งและมีความเป็นศิลปะแบบพื้น

บ้านสูง เช่น หมอลำกลอน และหมอลำกลอนซิ่ง ซึ่งเป็นหมอลำที่ยังรักษาบรรยากาศแบบดั้งเดิมเอาไว้ นอกจากนี้หากเป็นการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนก็จะสนใจเฉพาะช่วงการลำเป็นเรื่อง

จากการสังเกตการแสดงสดของหมอลำทุกประเภททำให้ผู้วิจัยเห็นภาพรวมของผู้รับสารและสามารถจัดกลุ่มผู้รับสารโดยแบ่งสัดส่วนตามที่ตั้งเขตได้ ดังนี้

สัดส่วนโดยประมาณของผู้รับสารของหมอลำแต่ละประเภท

๔.๒.๒ คุณสมบัติด้านกระแสความนิยมของผู้รับสาร

ความนิยมของผู้รับสารเป็นเกณฑ์อีกอย่างหนึ่งที่หมอลำใช้วิเคราะห์ รสนิยมและความชื่นชอบของผู้รับสารได้ เพราะถ้าหากหมอลำติดตามกระแสความนิยมได้ ก็จะสามารถวิเคราะห์ความต้องการของผู้รับสารได้ เช่น ปัจจุบันหมอลำก็เห็นและตระหนักดีว่ากระแสความนิยมการแสดงที่มีตัวหมอลำหน้าตาดี ประกอบความบันเทิงแสงสี ก็จะสรรหามาเอาใจผู้ชม เช่น ทวนทอง ผ่านวงศ์ ให้สัมผัสภาพเรื่องกระแสความนิยมความสวยงามหน้าเวทีของผู้รับสารว่า

“ตัวแสดงทุกวันนี้ ต้องนำเสนอเพื่อตอบสนองผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ดังนั้นต้องมีหมอลำผู้ชายมากๆ เอาใจคนดูที่เป็นผู้หญิง เพราะผู้หญิงมีการแสดงออกทางอารมณ์ชัดเจนมาก เช่น ขับรถตามหมอลำไปที่ต่างๆ จนผมอยากถามว่า ไม่ทำงานเหรอ จึงมาตามหมอลำอย่างนี้ เราจึงเปิดตัวนักแสดงเป็นวัยรุ่นผู้ชาย เพราะหมอลำผู้หญิงนี่ผลมันน้อย ลองสังเกตดูจะเห็นคนดูผู้หญิงตามหมอลำเยอะ ตามแบบแม่ยกเลย หมอลำก็ได้เงินจากคนพวกนี้แหละ”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์,สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

“พอมาถึงยุคผมดูแล เห็นคณะอื่นเอาหมอลำเข้ามาเยอะเวลาแสดง เช่น หมอลำที่อุบลเอาคนมาบนเวทีจำนวนมาก เพราะเวทีใหญ่ มันก็เลยแลดูสวย ผมเลยเกิดความคิดว่า เรื่องกำพร้าผีน้อยนี่จริงๆมีกำพร้าคนเดียว ก็มาคิดว่าต้องใช้ตัวแสดงหลายๆคน ใช้กำพร้าหลายๆคน พอออกไปก็ได้รับงานทั้งปีเลย เพราะคนชอบ ชอบเพราะมีตัวหมอลำเยอะ ก็เรื่องเดิมนั้นแหละ ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะคนดูแหละ ผมได้ยินคนดูบอกว่า คุณคณะนั้นสิ คนแสดงออกมาเยอะ ดูแล้วสวย แต่เขาไม่ได้พูดกับผมโดยตรงหรอก ถ้าเราได้ยินมาว่าคนดูชอบแบบไหน เราก็จัดให้แบบนั้น”

(ทวนทอง ผ่านวงศ์,สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖)

เมื่อรู้จักว่ากระแสความนิยมด้านใดมาแรงมาก หมอลำก็จะพยายามสรรหาสิ่งดังกล่าวมาป้อนผู้รับสาร เช่น ช่วงที่หมอลำซึ่งกำลังเป็นที่นิยม ก็ทำให้มีการผลิตหมอลำซึ่งออกมามากมายในเวลาอันสั้นจนกลายเป็นหมอลำที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่ใช่หมอลำ กระแสความนิยมบางอย่างนั้น ยิ่งมีการป้อนผู้รับสารมากก็ยิ่งทำให้เกิดกระแสความคลั่งไคล้หลงใหลมากขึ้น โดยเฉพาะสังคมที่เปลี่ยนไปชอบรูปแบบการแสดงภายนอกที่ดูสวยงาม หรือดูรูปร่างหน้าตาของนักแสดงเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นทางเครื่อง ตัวหมอลำ จะต้องสวยหล่อ นุ่งดี เป็นหลักในการเลือก มากกว่าจะพิจารณาถึงความสามารถในการแสดงและการลำ

“ทำไมหมอลำทุกวันนี้จึงต่างจากหมอลำสมัยก่อน เพราะลำจริง ๆ คนเขาไม่ค่อยฟัง มันเป็นเพราะคนฟัง แต่ก่อนนี้ถ้าเสียงไม่ได้ก็ไม่ได้เป็นนางเอก หมอลำแต่เดิมนี่แค่สวยก็เป็นได้แล้ว เราก็ต้องทำตามยุคสมัยมัน “

(วันดี พลทองสถิตย์,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖)

ดังนั้นเป็นธรรมดาที่จะเห็นนักแสดงหมอลำในปัจจุบันเหมือนกับนักแสดงละครทางโทรทัศน์ คือ ตัวนางเอกพระเอกและนักแสดงอื่นๆ จะมีเฉพาะวัยรุ่นเท่านั้น ส่วนคนที่อายุมากขึ้นแม้ฝีมือการแสดงก็มักจะต้องเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้แสดงบทอื่น หรือต้องเลิกเล่นไป พอถึงช่วงที่มีกระแสความนิยมตลกหมอลำมีมาก หมอลำคณะต่างๆก็พยายามสร้างตลกให้เป็นจุดขายของตัวเอง เช่น คณะประถมบ้านเชิงศิลป์ที่วิเคราะห์เห็นว่าตลกประจำคณะหมอลำกำลังเป็นที่นิยม ก็จะพยายามสร้างตลกให้เป็นที่ยอมรับ

“เรื่องตลกนี้เป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะถ้าตลกดี คนก็ไม่ไปไหน เพราะคนทุกเพศทุกวัยชอบดูตลกอยู่แล้ว ดูอย่างคณะเสียงอีสานสิ ดั่งขึ้นมาเพราะตลกเขาเล่นดี ผมเองก็พยายามที่จะทำให้ตลกเล่นตลกนี้เด่นขึ้นมา”

(สันติ บุญถม ,สัมภาษณ์ ๑๕ มกราคม ๒๕๔๖)

๔.๒.๓ คุณสมบัติด้านปฏิบัติการตอบสนองของผู้รับสาร

ปฏิบัติการที่แสดงออกชัดเจนนั้นเป็นข้อมูลที่พบเห็นได้ทันที และเป็นข้อมูลที่หมอลำจะต้องรู้จักว่าจะจัดการกับการตอบสนองนั้นอย่างไร เช่น การที่ผู้รับสารคุยกันและไม่สนใจชมการแสดง การพากันขยับตัวลุกกลับบ้าน แสดงถึงความเบื่อหน่ายและปฏิเสธหมอลำ การตะโกนขอเพลง เอาของรางวัลให้หมอลำ การออกมาเต้นด้วย แสดงถึงความพอใจเป็นต้น

ดังนั้น หากหมอลำเห็นปฏิบัติการของผู้รับสารที่ไม่พึงพอใจก็ต้องรีบปรับตัวทันที หมอลำที่สามารถปรับเปลี่ยนการแสดงได้ทันทีจะเป็นหมอลำที่ไม่มีสคริปต์กำหนดคิวการแสดง หมอลำประเภทนี้ เช่น หมอลำกลอน หมอลำกลอนชิง และหมอลำชิง ส่วนหมอลำประเภทคณะนั้น ยากที่จะปรับการแสดงให้ทันได้ เพราะมีสคริปต์การแสดงควบคุมอยู่ ดังนั้น ทางที่จะทำให้ผู้รับสารเบื่อน้อยที่สุด หรือ แสดงปฏิบัติการแสดงความเบื่อน้อยที่สุดคือต้อง สรรหาการแสดงหลายๆอย่างให้ครอบคลุมเอาไว้ให้หลากหลายที่สุด เช่น ในขณะที่ลำเรื่องต่อกลอน ต้องมีการแสดงแบบลำเรื่อง แบบลำเดินเพื่อให้ถูกใจวัยรุ่น การแสดงตลกคั่น การแสดงเป็นชุดย่อยๆ แบบสลับฉาก คั่น เพื่อสับเปลี่ยนหมุนเวียนให้มีหลายอย่าง ให้คนได้เลือกดู

“เราคนเดียวจะไปดึงคนทั้งบ้านทั้งเมืองให้มาดู มาสนใจเราจะทำยังไง เราจะต้องขยันถึงไหนถึงจะไปอยู่จุดที่คนชอบเรา การใช้จิตวิทยา ต้องดูคนฟัง ต้องดูจากคนฟัง ถ้าเกิดคนฟังเขาจะหนีก็ยั้งหลบหลับตาถ้าก็แสดงว่าไม่มีจิตวิทยาในการลำ เราจะต้องพลิกแพลง เราลำเยอะเขาไม่ชอบ ก็หันไปร้องเพลง ร้องเพลงเยอะ ก็หันไปตลก ไม่พูดไม่ดึงเขาไว้ไม่ได้ ทำยังไงไม่ให้เขากลับบ้าน ทำได้ไหม”

(ราตรี ศรีวิไล ,สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖)

“อันนี้ได้สอนลูกศิษย์ สอนวิธีว่าการลำพวกเจ้าต้องดูคนด้วย อย่าไปทะเลาะกับเขา บอกว่าการลำนะพวกเจ้าอย่าตั้งใจลำอย่างเดียว ลำไปพวกเจ้าต้องสังเกตคนไปด้วย หยอกเขาหน่อยนะ เช่น ทักว่ายายคนนั้นทำไมฟังอยู่ไกลหมู่เพื่อนแหม่นเอ๊ย เขียบมานั่งตรงนี้ เทคนิคของหมอลำมันใช้คนละอย่าง อันจะเป็นประเภทร้องหยอกคนจะไม่ใช่สอย ไม่เราก็จะถามว่าพอฟังได้มั๊ย ผู้เฒ่าเขารีบตอบพร้อมกันนะ เราก็จึงได้ลำต่อไป สร้างสรรค์ไปไม่ให้เขาซีเรียส อย่างตอนจะลา เขาก็ขอ อีหล้า ล่องให้แม่ฟังหน่อยนะ เรื่องนั้นเรื่องนี้ชูนางอ้าว เรื่องมันดำเนินไป อู๊ย ม่วนแท้ๆ เขาก็เอาเงินมาให้แหละ ตอนใกล้จะลง อันนี้หมายถึงลำกลอน”

(ยุพาพร สายลมเย็น , สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๔.๒.๔ คุณสมบัติด้านการเป็นกลุ่มเป้าหมายทางการตลาด

หมายถึงผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีกำลังซื้อสูงมาก หมอลำจะให้ความสำคัญกับกลุ่มนี้เป็นอย่างยิ่ง และจะแยกประเภทไว้ เช่น กลุ่มวัยรุ่นและวัยกลางคนเป็นวัยที่มีกำลังซื้อสูงที่สุด หมอลำก็จะผลิตเนื้อหาการแสดงเพื่อตอบสนองความต้องการของคนกลุ่มนี้อยู่ตลอดเวลาและคำนึงถึงความชื่นชอบ ความนิยมของผู้รับสารที่เป็นกลุ่มเป้าหมายทางการตลาดเป็นหลัก ส่วนวัยเด็กและวัยสูงอายุซึ่งมีกำลังซื้อน้อยนั้นก็จะมีหมอลำเพียงบางประเภทที่ให้ความสำคัญกับคนสูงอายุ เช่น หมอลำกลอน

หมอลำที่ให้ความสำคัญกับผู้ที่มีกำลังซื้ออย่างมากที่เห็นได้ชัดคือ การพยายามสรรหา ตอบสนองความต้องการ พยายามทำเพื่อตอบสนองรสนิยมของกลุ่มที่มีกำลังซื้อว่าต้องการรูปแบบการแสดงและเนื้อหาแบบใด ก็จะเตรียมจัดหาให้ เช่น การมาจ้างหมอลำซึ่งของวัยรุ่น หมอลำซึ่งก็จะวิเคราะห์แล้วว่า วัยรุ่นชอบหมอลำซึ่งเป็นวัยรุ่นเช่นกัน คุณสมบัติเบื้องต้นของหมอลำซึ่งจึงต้องมีหน้าตาดี ถ้าไม่เก่งไม่เป็นไร ขอให้เด่นเก่ง และสามารถร้องเพลงได้ตามคำขอก็พอ เช่นเดียวกับหมอลำเรื่องต่อกลอนที่คัดเลือกนางเครื่องสาว หมอลำหนุ่มสาวมาแสดงพร้อมลีลาท่าทางที่จะสร้างความบันเทิงได้อย่างที่สุด เพราะความเป็นหนุ่มสาวของนักแสดงเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากเป็นตัวแทนของความสวยงามและท่าทางที่กระฉับกระเฉงเหมาะแก่การแสดงเพื่อความบันเทิง

เมื่อคำนึงถึงการวิเคราะห์เป้าหมายทางการตลาดแล้ว จะเห็นว่าผู้รับสารบางกลุ่มที่ไม่เป็นเป้าหมายหลักทางการตลาด เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ ดังนั้น ก็จะมีหมอลำที่ไม่เน้นเรื่องการตลาด ไม่เน้นการแข่งขัน เช่น หมอลำกลอน ที่ยังพอเป็นหมอลำสำหรับกลุ่มนี้

๔.๒.๕ คุณสมบัติด้านท้องถิ่นของผู้รับสาร

การแสดงออกของผู้รับสารแต่ละท้องถิ่นที่แต่ละหมู่บ้านเป็นสิ่งที่หมอลำนำมาใช้พิจารณาว่าจะนำเสนอเนื้อหาแบบใดได้เช่นกัน เพราะรสนิยมและความต้องการ ความชื่นชอบการแสดงของแต่ละหมู่บ้านแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้น พอไปแสดงในแต่ละพื้นที่ หมอลำก็จะใช้ประสบการณ์และข้อมูลที่มีจากความทรงจำมาออกแบบการแสดงว่า จะนำเสนอเนื้อหาสารแบบใด จึงจะเหมาะสมกับผู้รับสารในหมู่บ้านนั้นหรือท้องถิ่นนั้น

“เราต้องดูบ้านเหมือนกัน บางบ้านก็ชอบพูด ชอบตลก ลำเยะคนก็ดีกัน บางบ้านไม่ให้พูดเลย ก็ต้องอ่านจุดนั้น เขาจะบอกตอนมาจ้างเลย แล้วเราก็ดูสถานการณ์ด้วย ต้องอ่านจิตวิทยา พยายามให้มันมีไว้ครอบทุกอย่างเพื่อเลือก เขาจะบอกเราเองว่า อยากฟังอะไร ไม่อยากฟังอะไร เขาจะเอ่ยปากบอกเองแต่เราจะต้องทำให้ครบไว้

ทั้งลำ ทั้งซิ่ง ทั้งฟ้อน แต่ต้องทันเหตุการณ์ ทันนาที่นั่นเดี๋ยวนั้น ขอบุ๊บกี้ได้ปั๊บ จิตวิทยา ต้องสูง สูงกว่าคนสมัยเก่า เพราะคนยุคใหม่เอาใจยาก เพราะมัน เลือดย้อน ถ้าจะเอา ต้องเอาให้ทันใจเดี๋ยวนั้น เราต้องพยายามทำให้ได้ทุกอย่าง เขาจะได้ไม่ด่าเรา บางบ้าน ก็มาว่าให้หมอลำ ว่าตรง ๆ หน้าเวทีเลย ตะโกนด่าตามประสาคนเมา เราก็รู้แล้วว่าเหตุการณ์นั้นมันจะเกิดขึ้น เราก็เตรียมหมอลำเราให้ได้ครบวงจร ที่นี้จุดเด่นจุดหนึ่งของสำนักงานเรา คือวิเคราะห์ วิจัยว่าบ้านนี้ชอบอะไร เราต้องรู้เขา รู้เรา ใครมาจ้างเราก็ถึงทะเบียนไว้หมด ว่าอยู่บ้านไหน ชื่ออะไร ชอบให้ใส่ชุดสีอะไร ต้องรู้รายละเอียดบ้านไหนไปแล้วหนหนึ่ง ก็อย่าใส่ชุดเดิมไป ต้องตามใจคนฟัง”

(ราตรี ศรีวิไล ,สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๕๖)

“ปัจจุบันก็ มีคนขอเป็นแคนเป็นลำเหมือนเดิมก็พอมี อย่างไปลำที่วัดดอนทา ตำบลดอนทา สุพรรณบุรี ทางนั้นเขาชอบแคนชอบลำ ไม่เอาหางเครื่องเพราะดนตรีทางนั้นเขาก็เก่ง มีคนอีสานไปอยู่สุพรรณ เข้าจะจ้างหมอลำไปทุกปี พอไปก็เริ่มลำเป็นเรื่องเลย ๓ หมู่ก็เริ่มลำเลย เราก็ต้องหาแต่หมอลำรุ่นใหญ่ไป “

(วันดี พลทองสถิตย์ ,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๓ มิติของผู้รับสารในการเข้าไปมีส่วนร่วมกับหมอลำ

มิติของผู้รับสารในที่นี้หมายถึงการที่ผู้รับสารเข้าไปมีส่วนร่วมในการสื่อสารกับหมอลำแต่ละประเภท เนื่องจากคุณสมบัติและลักษณะธรรมชาติของผู้รับสารแต่ละกลุ่มไม่เหมือนกัน ดังนั้น การเข้าไปมีส่วนร่วมในการสื่อสารกับหมอลำนั้น ผู้รับสารก็必将มีความสนใจแตกต่างกันออกไปด้วย นอกจากนี้ ความชื่นชอบหมอลำของผู้รับสารและเข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่หมอลำจัดวางไว้ก็ไม่เหมือนกัน ทำให้ผู้รับสารเข้ามาสู่การจัดวางมีแบบแผนต่างกันออกไปตามออกไปตามความถนัดและความสามารถของหมอลำแต่ละประเภท หมอลำแต่ละประเภทก็มีการจัดวางแบบที่ให้ผู้รับสารได้มีส่วนร่วมระดับมากน้อยต่างๆ กัน

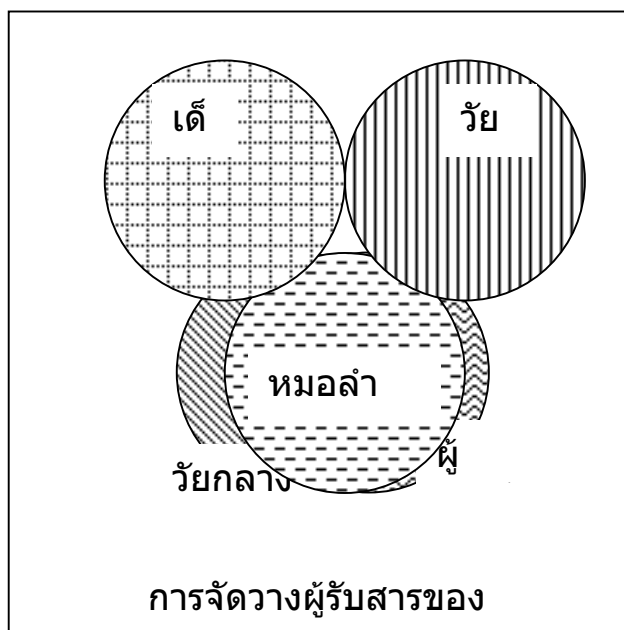
เมื่อพิจารณาการจัดวางพื้นที่สำหรับผู้รับสารตามประเภทหมอลำแต่ละประเภทยานั้น หากใช้คุณสมบัติด้านวัยของผู้รับสารมาเป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบการจัดวางที่ทางสำหรับผู้รับสารจะทำให้เห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน

การจัดวางผู้รับสารให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงของหมอลำแต่ละประเภทมีดังต่อไปนี้

หมอลำกลอน

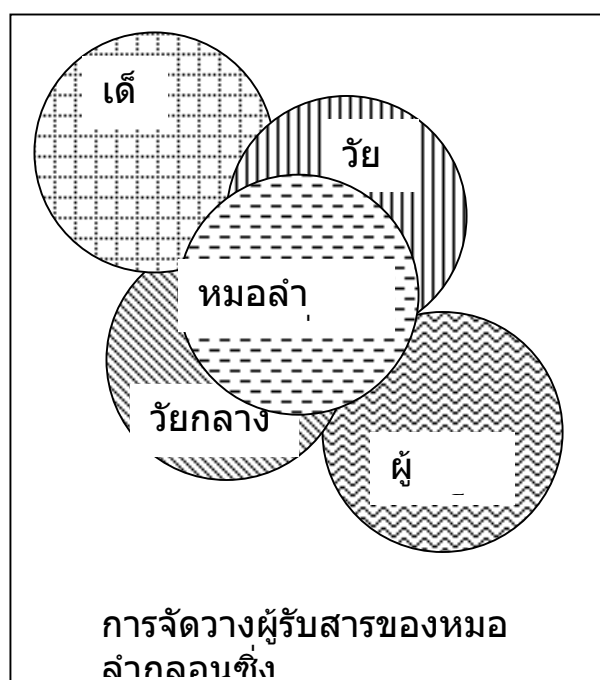
การจัดวางผู้รับสารของหมอลำกลอนโดยใช้เกณฑ์ตามวัยของผู้รับสารนั้น หมอลำกลอนมีการจัดวางให้ผู้อาวุโสอยู่ในพื้นที่ของการมีส่วนร่วมในการแสดงได้มากที่สุด หมายถึง การที่หมอลำกลอนมีกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้อาวุโสมากที่สุด หมอลำกลอนสามารถจัดวางผู้อาวุโสในพื้นที่ของตัวเองได้มากโดยการนำเสนอเนื้อหาที่สอดคล้องกับความชื่นชอบและความคุ้นเคยในการชมหมอลำของผู้อาวุโส ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า หมอลำกลอนปฏิเสธผู้รับสารกลุ่มอื่น เพียงแต่เนื้อหาและลักษณะการแสดงของหมอลำกลอนนั้น ไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้รับสารที่เป็นเด็กและวัยรุ่นซึ่งอยู่ในวัยที่กำลังชอบความทันสมัย แต่ขณะที่การแสดงของหมอลำกลอนกลับเป็นการแสดงแบบชนบดดั้งเดิม เน้นความเรียบง่ายและใช้ศิลปการแสดงแบบพื้นบ้านแท้ๆ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นของโบราณ เป็นการแสดงแบบเก่าๆ ซึ่งไม่ถูกกับรสนิยมของเด็กและวัยรุ่นที่นิยมความเร้าใจ ความตื่นตาตื่นใจด้วยรูปลักษณ์ที่แปลกตามากกว่าความต้องการเข้าถึงการแสดงที่ละเอียดอ่อน และเต็มไปด้วยสุนทรีย์อย่างหมอลำกลอน

ยิ่งกว่านั้น การจัดวางผู้รับสารของหมอลำกลอนก็ไม่ได้พยายามปรับเปลี่ยนตัวเองให้พิเศษขึ้นแต่อย่างใด เพราะแต่ไหนแต่ไร ทั้งเนื้อหาและรูปแบบการแสดงหมอลำกลอนก็เป็นเช่นนี้มานาน ดังนั้น หากผู้รับสารกลุ่มใดยอมรับการแสดงแบบนี้ได้จึงเข้ามาสู่วงแห่งการจัดวางได้ ซึ่งพอดีกับรสนิยมของผู้อาวุโสที่ชื่นชอบความเรียบง่ายที่มากไปด้วยศิลปะจึงเข้ามาสู่พื้นที่วงแห่งการจัดวางของหมอลำกลอนได้มาก ส่วนเด็กและวัยรุ่นที่เข้ามาอยู่ในการจัดวางของหมอลำกลอนนั้นจึงมีเพียงเล็กน้อยดังภาพ

ส่วนหมอลำกลอนซึ่งซึ่งเป็นหมอลำที่เรียนลำกลอนรุ่นใหม่แล้วผันตัวเองมาเป็นหมอลำประยุกต์จนได้ชื่อว่าเป็นหมอลำกลอนซึ่งนั้น สามารถรักษาขนบการแสดงแบบเก่าบางอย่างเอาไว้ได้มาก ในขณะที่เดียวกัน การที่หมอลำกลอนซึ่งเพิ่มรูปแบบการแสดงแบบใหม่ขึ้นมาขึ้น เท่ากับเป็นการตอบสนองอรสนิยม และความพึงพอใจของผู้รับสารบางกลุ่มที่ชื่นชอบความแปลกใหม่อย่างกลุ่มเด็กและวัยรุ่นได้พอดี ดังนั้น เท่ากับว่า หมอลำกลอนซึ่งได้มีการจัดวาง หรือให้พื้นที่สำหรับผู้รับสารที่ชื่นชอบความสนุกสนานและความแปลกใหม่ด้วย ดังนั้น กลุ่มผู้รับสารของหมอลำกลอนซึ่งจึงมีหลายกลุ่มมากขึ้น เพราะคุณสมบัติบางอย่างที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้รับสารหลายๆกลุ่มในเวลาเดียวกันนั่นเอง

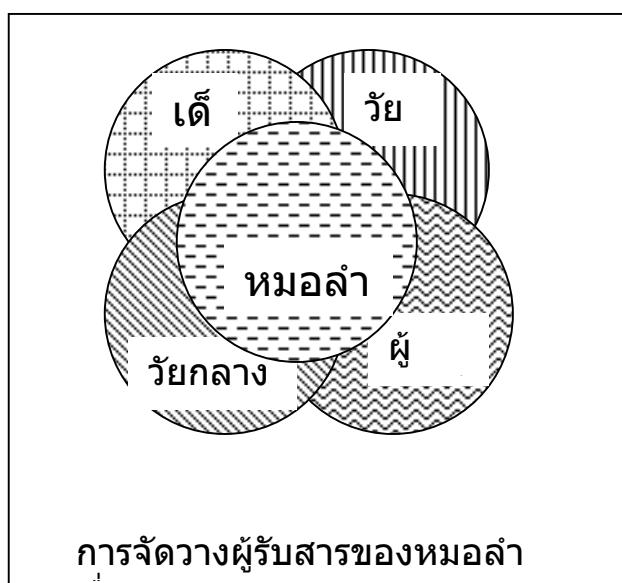
การจัดวางพื้นที่ของหมอลำกลอนซึ่งจึงทำให้มีผู้รับสารหลายกลุ่มเข้ามาร่วมได้มากขึ้น แต่ว่าแต่ละกลุ่มก็จะเข้ามามีส่วนร่วมมากน้อยต่างกัน และการเข้ามามีส่วนร่วมของแต่ละกลุ่มนั้นก็ไม่ใช่การเข้ามาแบบลึกซึ้ง เพราะหมอลำซึ่งไม่ได้ออกแบบการแสดงมาเพื่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แม้ว่าหมอลำกลอนซึ่งจะมีรูปแบบและเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการของผู้รับสารได้หลายกลุ่มมากขึ้น คือมากกว่าหมอลำกลอน แต่ก็ยังเป็นเพียงบางรูปแบบและบางเนื้อหาเท่านั้น เช่น มีดนตรีจังหวะสนุก มีการร้องเพลงบ้าง มีการลำแบบดั้งเดิมบ้าง มีหางเครื่องบ้าง ทำให้มีพื้นที่หลายๆแบบสำหรับคนหลายๆกลุ่ม แต่กลุ่มที่ชื่นชอบมากที่สุดก็ยังคงเป็นกลุ่มวัยกลางคนและวัยรุ่น เพราะหมอลำกลอนซึ่งมีคุณสมบัติที่ค่อนข้างตอบสนองความต้องการของทั้งสองกลุ่มนี้ได้มาก ส่วนเด็กและผู้อาวุโสที่มีพื้นที่ในการเข้าร่วมน้อยลงไปเพราะการแสดงแบบหมอลำกลอนซึ่งนั้น จะว่าเก่าก็ไม่ใช่ว่าใหม่ก็ไม่เชิง ดังนั้นจึงไม่ถึงกับทำให้เด็กและผู้อาวุโสเข้ามาอยู่ในวงของหมอลำได้เต็มที่ ดังภาพ

หมอลำเรื่องต่อกลอน

หมอลำเรื่องต่อกลอนนับเป็นหมอลำที่มีคุณสมบัติพิเศษที่สุดในบรรดาหมอลำทั้งหมด เพราะมีการจัดวางผู้รับสารที่ดีเพราะเปิดพื้นที่ให้คนทุกรัยสามารถเข้ามาร่วมในการชมการแสดงได้ เนื่องจากมีคุณสมบัติเฉพาะที่สำคัญคือ คือมีการแสดงที่หลากหลายด้วยรูปแบบและเนื้อหา ความน่าสนใจของหมอลำเรื่องต่อกลอนอีกอย่างหนึ่งคือเป็นเนื้อหาที่เข้าใจได้ง่ายและเพราะการแสดงเหล่านั้นเป็นการนำเสนอด้วยภาพการแสดงที่รวมเอาตัวละคร นักแสดง ท่าทางการแสดง ชุดเสื้อผ้า และเสียงดนตรีที่ฟังง่าย ไม่ต้องตีความ

อนึ่ง รูปแบบการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้นมีการปรับปรุงให้แปลกใหม่อยู่เสมอในแต่ละปีตามยุคสมัย เช่น เพลงที่ร้องก็เป็นเพลงทุกรูปแบบที่กำลังเป็นที่นิยมในขณะนั้น ท่าเต้นและชุดนักแสดงก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยมีหลากหลายสีสัน ความแปลกใหม่เหล่านี้สามารถตอบสนองรสนิยมและความพึงพอใจของผู้รับสารที่ชื่นชอบความแปลกใหม่ อย่างกลุ่มเด็กและวัยรุ่นได้พอดี แต่ในขณะเดียวกัน ผู้รับสารบางกลุ่มก็มีพื้นที่ในการชมการแสดงแบบที่ตนเองชื่นชอบของตัวเอง เช่น กลุ่มผู้อาวุโสที่ชอบการลำเรื่อง ก็ได้ดูการลำเรื่อง ส่วนกลุ่มวัยรุ่นที่ชอบเต้นก็ได้เต้นไปพร้อมกับหมอลำบนเวที เมื่อหมอลำลำเดินด้วยจังหวะคึกคักสนุกเร้าใจ มีการแสดงตลกที่เป็นเรื่องราว เป็นที่รอยคยสำหรับคนทุกกลุ่ม มุขตลกของหมอลำเรื่องต่อกลอนแต่ละคณะนั้นถือเป็นส่วนสำคัญของการแสดงแต่ละครั้งมาก เพราะเป็นการแสดงที่ผู้รับสารทุกกลุ่มดูได้โดยไม่มีข้อจำกัด ด้วยองค์ประกอบทั้งหลายดังกล่าวของหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้นจึง เท้ากับว่าหมอลำเรื่องต่อกลอนได้มีการจัดวางหรือให้พื้นที่แบบกว้างๆ และมีทุกรสนิยมเผื่อเอาไว้สำหรับผู้รับสารทุกกลุ่ม การจัดวางพื้นที่สำหรับคนแต่ละกลุ่มของหมอลำเรื่องต่อกลอนจึงมีพื้นที่มากดังภาพ

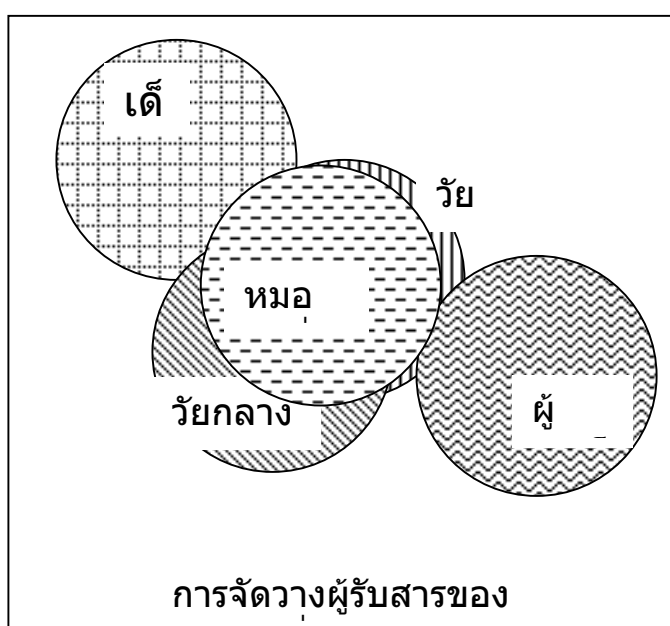

หมอลำซิ่ง

การเป็นหมอลำที่เกิดขึ้นใหม่และเกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการและรสนิยมของผู้รับสารบางกลุ่มโดยเฉพาะ มีรูปแบบการแสดงและเนื้อหาที่จำกัดและสอดคล้องกับความชอบของผู้รับสารบางกลุ่มโดยเฉพาะนั้น ทำให้หมอลำซิ่งกลายเป็นหมอลำที่ไม่ได้จัดวางผู้รับสารเอาไว้ทุกกลุ่ม เพราะไม่มีความหลากหลายพอ ดังนั้น แม้ว่าการแสดงของหมอลำซิ่งแต่ละครั้งจะมีคนไปชมการแสดงมาก แต่ก็ไม่ใช่กลุ่มผู้รับสารที่ตั้งใจไปชมหมอลำซิ่งทั้งหมด เพราะความสนใจของผู้รับสารนั้นมีแตกต่างกันออกไป บางส่วนไม่ได้สนใจการแสดงของหมอลำซิ่งเลยแต่ต้องมาดูเพราะต้องไปดูแลความประพฤติดของคนอื่น โดยเฉพาะกลุ่มผู้อาวุโสที่ดูเหมือนว่าจะมีส่วนร่วมในวงพื้นที่ของหมอลำซิ่งน้อย เนื่องมาจากข้อเสีย ๒ ประการของหมอลำซิ่งคือ การทะเลาะวิวาทกันของวัยรุ่นที่มาเต้นหน้าเวที และไม่ค่อยมีการลำมีแต่ร้องเพลงตามใจวัยรุ่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ผู้รับสารบางกลุ่ม เช่น วัยสูงอายุไม่อยากจะดูหมอลำซิ่ง ดังนั้น การที่มีคนไปมีส่วนร่วมในการชมการแสดงของหมอลำซิ่ง มากกว่าหมอลำกลอนนั้น ไม่ได้หมายความว่าผู้รับสารของหมอลำซิ่งทั้งหมด เพราะมีคนไปดูเนื่องจากเหตุผลอื่นด้วยอย่างหมอลำศรีพร เล่าว่า

“สาเหตุที่หมอลำซิ่งมีคนเยอะเพราะ ๑. ไปดูผัวตัวเองว่ามันพอนหรือมันกินเหล้า ๒. ไปดูหางเครื่อง ๓. ไปดูหมอลำ ๔. ไปดูลูกตัวเองกลัวว่าจะไปมีปัญหากับคนอื่น คนก็เลยดูเหมือนว่ามาหลายกลุ่ม มันก็เลยเยอะ เขาไม่ได้มาตั้งใจฟังหมอลำโดยเฉพาะ ดูหมอลำไปด้วย ดูสถานการณ์ไปด้วย เพราะว่าถ้ามีหมอลำซิ่งวันไหน รับรองคนตีกันวันนั้น “

(ศรีพร แสงสุวรรณ ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

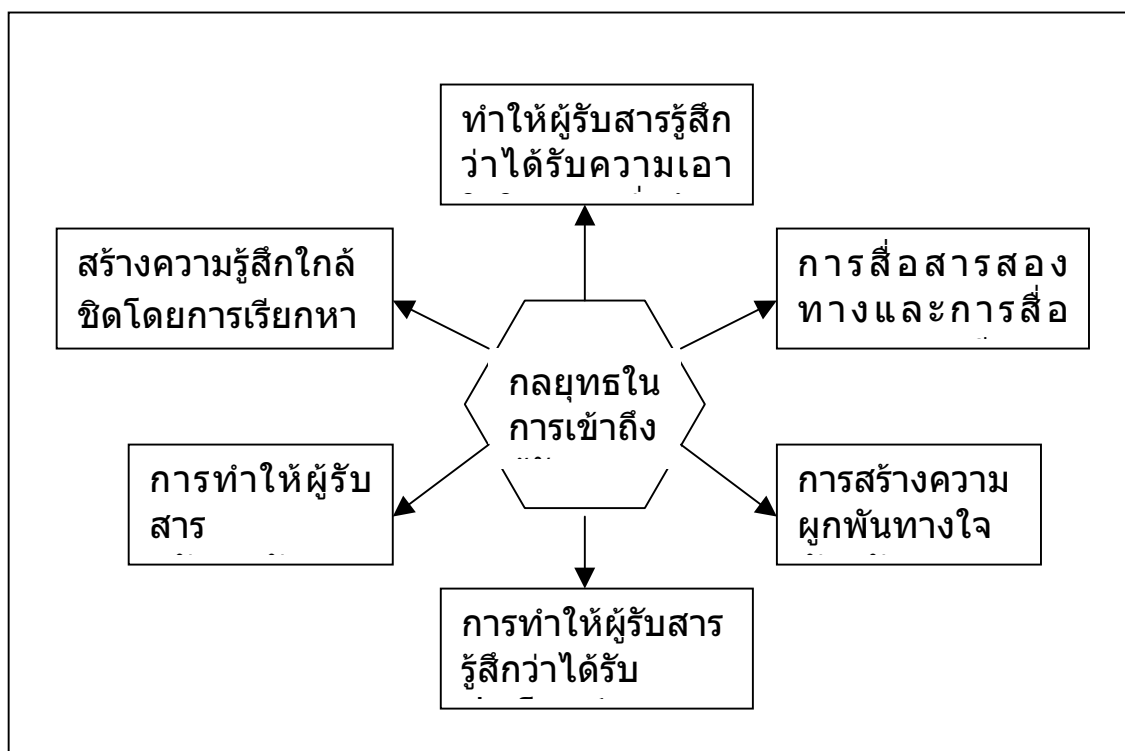
จากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน หากเปรียบเทียบรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาและของหมอลำประเภทต่างๆไปยังผู้รับสารในชุมชนพอจะสรุปเป็นภาพรวมได้ดังนี้

	หมอลำกลอน	หมอลำกลอนซึ้ง	หมอลำหมู่	ลำซึ้ง
เนื้อหาสาร	เนื้อหา ยังคงเป็นเนื้อหาเก่า ดั้งเดิม ที่หมอลำเคยเรียนมา จึงมีเนื้อความและเรื่องเก่าๆในกลอนลำเป็นจำนวนมาก แต่ก็มี การเพิ่มเนื้อหาใหม่เข้าไปตามประเด็น สาธารณะและความ เป็นไปของบ้านเมือง เช่น การรณรงค์เรื่อง สุขภาพอนามัย การ ประชาสัมพันธ์โครง การตามนโยบายและ วาระแห่งชาติ	สืบทอดเนื้อหาจากหมอลำกลอนเกือบทั้งหมด จึงยังคงเหลือ ความมีสาระมาก เนื้อหา ยังคงความมีขบ ดั้งเดิมอยู่มาก เช่น กลอนนิทาน กลอน สอนคติธรรม แต่เลือกเอาเฉพาะส่วนเพียง แต่เปลี่ยนวิธีการนำเสนอใหม่ให้แปลก และน่าสนใจสำหรับ คนยุคใหม่ขณะเดียวกั นก็เพิ่มเนื้อหาใหม่ๆ เข้ามามากขึ้น เช่น การสะท้อนชีวิตเหตุการณ์บ้านเมือง ความ เป็นไปของสังคมที่ หมอลำเห็น ประเด็น สาธารณะ นโยบาย และวาระแห่งชาติ	มีการผสมผสานของ เดิมและของใหม่แบบ ครึ่งต่อครึ่ง คือส่วน แรกเป็นเนื้อหาการ แสดงที่ทันสมัยด้วย เพลงประเภทต่างๆ เช่น เพลงลูกทุ่ง เพลง สตริง กับส่วนที่สอง เป็นการแสดงแบบ หมอลำเรื่องต่อกลอน ซึ่งลำเป็นเรื่อง แม้แต่ เนื้อหาส่วนที่เป็นหมอลำเรื่องนั้นยังมีการ ปรับเปลี่ยนโดยการ เปลี่ยนจากเรื่องแบบ นิทานพื้นบ้านมาใช้ เรื่องที่ร่วมสมัยมากขึ้น เพิ่มการลำเดินมากขึ้น และ การลำกลอน ตลาดเพื่อสร้างความ สนุกสนานมากขึ้น	ลดความเข้มข้นของ เนื้อหาที่มีสาระลงมา จนแทบจะไม่เหลือ โดยเฉพาะบทสำคัญ คือ การไหว้ครูที่ทำอย่าง ย่นย่อหรือบางคนก็ ข้ามไป ไม่ให้ความสำคัญ กับเนื้อหาเดิม ที่หมอลำรุ่นก่อนเคยใช้ เช่น เรื่อง เกี่ยวกับคำ สอนของศาสนา เรื่องที่ ให้คติธรรมทางโลก แบบแผนทางจริยธรรม เรื่องประวัติศาสตร์ ซึ่ง มักถูกตัดออก แล้วมี การนำเนื้อหาแบบที่ เป็นกลอนและเพลง ตลาดมาใช้แทนเนื้อหา เดิมเกือบทั้งหมด เมื่อ เทียบสัดส่วนกับหมอลำกลอนนั้น หมอลำซึ้ง อาจจะเหลือกลอนลำ เพียง ๒ ใน ๑๐ ของ หมอลำที่เป็นบรรพบุรุษ
รูปแบบการนำเสนอ	มีการนำเสนออย่างมีแบบแผน มีลำดับขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การไหว้ครู ไปจนถึงลำลา ยึดถือกรอบการแสดงแบบเดิม ไม่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ เช่น	รูปแบบการแสดง เปลี่ยนไปเป็นการนำเอาดนตรีสากลมาเพิ่ม มี หาง เครื่อง มา ประกอบ แต่ยังรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมเอาไว้ นั่นคือ ยังมีการใช้	เน้นรูปแบบการเสนอที่แปลกใหม่ และมีความหลากหลาย เน้นความสวยงามอลังการ โดยเฉพาะส่วนที่เป็นองค์ประกอบ เช่น เวที แสง เสียง ที่ทำให้งดงาม	มีรูปแบบการแสดงที่ กลายพันธุ์ไปจากหมอลำกลอนซึ่งถือเป็นรุ่น บรรพบุรุษอย่างสุดโต่ง มีเพียงการนำโครง สร้างรูปแบบการแสดง บางส่วนมาใช้ เช่น

	ยังคงใช้การลำเป็นหลัก และใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านประกอบการแสดง	เครื่องดนตรีพื้นเมืองคือแคน พิณประกอบการลำ	ใหญ่คล้ายกับเวทีคอนเสิร์ต นอกจากนั้น ยังเอารูปแบบการแสดงของคอนเสิร์ตไป และดนตรีลูกทุ่งมาใช้ เช่น วงดนตรีสากล มีทางเครื่อง มีนักแสดงทั้งนักร้องและหมอลำจำนวนมาก	ตอนไหว้ครู กับตอนลำลาปิดท้าย แต่ส่วนใหญ่ไม่รักษาแบบแผนเดิม เช่น ไม่มีการลำแบบเป็นยก มีการใช้ทางเครื่องมาเดินประกอบ ใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลัก ใช้ดนตรีพื้นบ้านน้อยหรือไม่ใช้เลย เน้นการร้องเพลงตามคำขอของผู้ชมมากกว่าจะเป็นการลำ มีการแสดงที่พยายามเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆเพื่อเอาใจผู้รับสารรุ่นใหม่ เช่น ผสมการแสดงตลกและหมอลำเรื่องแบบหมอลำเรื่องต่อกลอนเข้าไป
ผู้รับสาร	เด็กและวัยรุ่นปฏิเสธเพราะความเนิ่นนาน เชื่องช้าและไม่มีอะไรสวยงามน่าสนใจ ในสายตาของเด็กและวัยรุ่น ในขณะที่เป็นที่คนสูงอายุนั้นชอบเพราะเป็นสิ่งที่คุ้นเคยกันมานาน	เด็กและวัยรุ่นดูได้ วัยกลางคนและวัยสูงอายุก็ดูได้ เพราะเนื้อหาที่มีความหลากหลายและกว้างขึ้น ทำให้คนหลายๆวัยเลือกรับเฉพาะจุดเด่นที่ตนเองชอบ เช่น เนื้อหาเป็นกลอนลำนิทานที่ผู้อาวุโสฟังแต่ใช้ทำนองและจังหวะลำเดินแบบสนุกซึ่งเป็นรูปแบบการนำเสนอที่ถูกใจของวัยรุ่นและเด็ก	คนทุกวัยเป็นกลุ่มผู้รับสารสำหรับหมอลำประเภทนี้ เพราะมีการแสดงที่หลากหลายทำให้ทุกเพศ ทุกวัยสามารถเลือกชมการแสดงส่วนที่ตนเองชอบได้ ที่สำคัญคือการแสดงสิ่งที่น่าตื่นตาตื่นใจ แปลกใหม่นั้น เป็นสิ่งที่คนทุกวัยให้ความสนใจ อยากดู	ส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นและวัยกลางคนที่ยังรักความสนุกเป็นหลัก เป็นกลุ่มที่ไม่ชอบความประณีตและการแสดงแบบดั้งเดิม ทั้งไม่สนใจเนื้อหาสาระใดๆทั้งสิ้น ดังนั้น ผู้รับสารกลุ่มนี้จึงไม่ใช่กลุ่มที่จะยอมรับการแสดงแบบหมอลำกลอนได้

๔.๔ การเข้าถึงผู้รับสาร

การเข้าถึงผู้รับสารเป็นการสื่อสารด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้หมอลำสามารถเข้าไปอยู่ในใจผู้รับสาร เข้าไปถึงความรู้สึกของผู้ชม โดยการถ่ายทอดความรู้สึก ความนึกคิดไปยังผู้รับสาร พร้อมกับการทำความเข้าใจผู้รับสารเพื่อจะเข้าใจความคิดอ่านของผู้รับสารว่าผู้รับสารต้องการให้หมอลำแสดงหรือนำเสนออะไรบ้าง การเข้าถึงผู้รับสารนับเป็นการสื่อสารที่อาศัยความสามารถและประสบการณ์ของหมอลำอย่างยิ่ง พร้อมกับต้องรู้จักวิเคราะห์ผู้รับสารจึงจะทำให้เข้าถึงผู้รับสารได้ดี หมอลำมีวิธีการสื่อสารเพื่อการเข้าถึงผู้รับสารด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้

๔.๔.๑ การสร้างความรู้สึกใกล้ชิดโดยการเรียกหา (Interpellation) ผู้รับสารอย่างพี่น้องและเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ด้วยการใช้คำพูดที่เป็นภาษาอีสาน เช่น ผู้บ่าวผู้สาวบ้านเฮา พ่อใหญ่แม่ใหญ่ ไทบ้านเฮา พ่อแม่ยายน้อง ลุงป้าอาอาว ฯลฯ การเรียกหาเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ถูกเรียกหาเกิดความรู้สึกว่ากำลังอยู่ในส่วนหนึ่งของการแสดงและรู้สึกว่าได้รับความสำคัญจากหมอลำ เช่น ในงานแจกข้าวมักจะออกชื่อเจ้าภาพ พูดถึงผู้ล่งลับหรือหากเป็นงานทั่วไป หมอลำมักจะเอาตัวบุคคลในชุมชนหรือคนที่เกี่ยวข้องกับงานมาพูดทำให้คนรู้สึกว่าเป็นเรื่องใกล้ตัวของพวกเขาเอง คือทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่าพวกเขากำลังเป็นเจ้าของเรื่อง และหมอลำกำลังสื่อสารกับพวกเขา ทำให้คนฟังเกิดความชื่นชอบ ภูมิใจ ที่ศิลปินกล่าวถึง เช่น ที่เชียงคำผา เจ้าของสำนักงานหมอลำใน จ.มหาสารคามเล่าว่า

“ของเหล่านี้มันเป็นความฉลาดปฏิบัติภาวนาโง่ๆ สอนมันให้ได้กลอนลำให้มันได้ลำเป็น ผมก็บอกมัน เวลาขึ้นแสดง เวลาไหว้ครูอะไรไปเลย ให้ศึกษาว่าใครเป็นใคร ให้ระบุชื่อไปเลย โอ้ กำนันแหบทองคำก็มานั่งอยู่ที่นี่ คนฟังก็ตั้งใจมากครับ เผลอๆ ล้วงเบงค์ห้าร้อย ออกมาให้ ทั้งที่หมอลำยังไม่ทันจะได้ลำเลย ...นอกจากฉลาด เข้าถึงใจคนฟังแล้ว ก็เอามุขตลกเข้ามา สมมุติว่าบ้านนี้ชื่อแม่ใหญ่ นางเป็นเมียผู้ใหญ่บ้าน ก็เอาชื่อแม่ใหญ่ นางมาขายสิ คนเฮเลย อันนี้เจ้าภาพชอบให้พูดถึงตัวเอง เช่น งานบุญแจกข้าวหาลูกสาว ก็พูด โอ้ยเนาะเป็นสาวเป็นนาง กำลังงาม ๆ กำลังเรียนหนังสือหนังสือ มาเจออุบัติเหตุตาย เจ้าภาพได้ยินก็ร้องไห้คร่ำครวญลงมา เอาเงินห้าร้อยลงมาให้หมอลำ ตอนนี้มีกลอนของเขา กลอนเรียกวิญญาณมารับส่วนบุญ บอกว่าพ่อกับแม่กำลังทำบุญอุทิศให้ อย่างนั้นอย่างนี้สาธยายไป “

(เชียงคำภา ผญาอยู่ย, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

“หยอกเขาหน่อยนะ เช่น ทักว่ายายนั้นทำไมฟังอยู่ไกลหมู่เพื่อนแท้ น้ำขี้บมานั่งตรงนี้ เทคนิคของหมอลำมันใช้คนละอย่าง อันจะเป็นประเภทร้องหยอกคนจะไม่ใช่สอย ไม่เราก็จะถามว่าพอฟังได้มั๊ย ผู้เฒ่าเขาตอบพร้อมกันนะ เราก็จึงได้ลำต่อไป สร้างสรรค์ไปไม่ให้เขาซีเรียส อย่างตอนจะลา เขาก็ขอ อีหล้า ล่องให้แม่ฟังหน่อยนะ เรื่องนั้นเรื่องนี้ชูนางอ้าว เรื่องมันดำเนินไป อู๊ย ม่วนแท้ๆ เขาก็เอาเงินมาให้แหละ ตอนใกล้จะลง อันนี้หมายถึงลำกลอน ใกล้จะหมดเวลา เขาก็แซวว่า โอ้ยสงสัยเอาเงินมาจ้างให้หยุดลำ ไม่ใช่ๆ แม่ให้เงินลูกให้ลำสู่ฟังอีกหน่อยเถอะ ผู้เฒ่าเขาจะอินไปกับเราอยู่นะ...

ทุกวันนี้ฉันพยายามรักษาไว้ ร้องเรียกใส่ผู้เฒ่าบ่อยๆ เป็นยังไงแม่ใหญ่สนุกมั๊ย เป็นยังไงคนนั้นไม่สนุกเลยหรือ ทำไมมานั่งกอดเขาอยู่แท้ หรือติดหนี้ติดสินเขาน้อ เราก็ว่าไป ลูกขึ้นมาพ่อน้อยเป็นไร มัวแต่เฝ้าตะกร้าหมากแท้ เป็นอะไรก็ว่าไป เขาอดรันทนไม่ได้ เขาก็ลุกขึ้นมาพ้อ”

(ยุภาพร สายลมเย็น, สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๔.๔.๒. หมอลำตระหนักว่าผู้รับสาร มีหลายกลุ่ม(Heterogeneous)

ในบรรดาผู้ชมหมอลำนั้น ย่อมมีหลายกลุ่ม และมีรสนิยมหลากหลาย ดังนั้น หมอลำจึงพยายามที่บรรจุนเนื้อหาให้ครอบคลุม ความชอบของผู้รับสารแต่ละกลุ่มให้ได้มากที่สุดและกว้างที่สุด การเข้าถึงผู้รับสารโดยวิธีนี้คือการทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าได้ฟังและได้ดูในสิ่งที่ตนเองชอบเช่นกันกับกลุ่มอื่นๆ จะทำให้ผู้รับสารไม่รู้สึกว่าเป็นส่วนเกินในการดูหมอลำ เช่น แม้จะ

เป็นหมอลำซิ่ง แต่ถ้าสามารถลำกลอนเป็นบางช่วง สลับกับการร้องเพลง เพื่อให้ผู้อาวุโสได้ฟังลำจริง ๆ ก็จะทำให้ได้รับความชื่นชอบจากฝ่ายผู้อาวุโส

“หมอลำหลายคนคิดว่าเป็นการลำให้ชาวบ้านกลุ่มเดียวฟัง จะลำอะไรก็ได้ คือไม่รู้จักการวิเคราะห์กลุ่มผู้ฟัง ถ้าหมอลำถ่ายทอดเป็น ผู้ฟังกลุ่มนี้ก็ได้ฟัง และฟังได้ กลุ่มนั้นก็ฟัง และฟังได้เช่นเดียวกัน ก็เข้าถึงผู้ฟังได้ทุกกลุ่ม ...ที่ผมแนะนำหมอลำอีกเรื่องคือ รู้จักการให้ ที่พวกเราได้คุยกันตั้งแต่ตอนต้นนั้นแล้วว่า ถ้าหมอลำคณะใดรู้จักการให้เป็นแล้ว สู้อย่าเอาแต่ใจคนสามสี่คนหน้าเวที ผู้ที่เขามาฟังหมอลำ มีเป็นหลายร้อยคน ต้องให้ความบันเทิงกับผู้ชมกลุ่มนั้นด้วย เติมนิทานให้อีพ้อ อีแม่แกฟังด้วย”

(เชียงคำภา ฅญาอ้อย ,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

ในขณะเดียวกัน แม้จะเป็นหมอลำกลอนซึ่งเป็นหมอลำแบบดั้งเดิม รักษารูปแบบการแสดงแบบขนบอย่างสุดโต่ง แต่ถ้าสามารถสร้างความครึกครื้นด้วยเนื้อหา คำพูด และทำนองดนตรี ให้อีพ้อและวัยกลางคนฟังได้ ก็จะทำให้เข้าถึงผู้รับสารอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ใช่คนสูงอายุได้เช่นกัน

“ผมเคยมาคิดว่า เมื่อเราไม่ให้เขา เขายังไม่ได้รับ ยังไม่ทันรู้ เขาเลยเหมาเอาว่า เฮ้ย เอามาทำไมหมอลำกลอน แต่พอเป่าแคนโจ้น ๆ ขึ้น หมอแคนกระที่บดินใส่ปึก ๆ แคนนี้ทั้งผู้เฒ่า ผู้หนุ่มยังพอนใส่กันเพียบ สอยก็สอย หมอลำเขาลำอยู่ย่น คนก็ยังตามมาสอย มีคนหนึ่งคุมไม้ค์ ปิดไว้ ป้องกันอย่าให้คนไปสอยแทรกขณะที่หมอลำกำลังลำ หมอลำรุ่นเก่า ๆ แท้ ๆ เลยแหละ กลองนี้เอาหนีไกล ๆ อย่ามาตีใส่ใกล้ เอาแคนก็พอ”

(เชียงคำภา ฅญาอ้อย ,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

๔.๔.๓.การสื่อสารสองทางและการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม

หมอลำสามารถทำให้การสื่อสารเข้าถึงผู้รับสารได้โดยการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมแสดงออกขณะดูหมอลำด้วยการสนทนา การยื่นจดหมายขอเพลง ยื่นเงินทิบหรือเงินติดฝั่ง ให้ดอกไม้ จับมือ หอมแก้มหนุ่มหมอลำ การสอย ขอฟังเพลง ขอฟังลำที่ชอบ อากัปกริยาต่างๆทั้งหลายได้รับการตอบรับจากหมอลำเป็นระยะตลอดเวลาการแสดง เป็นการร่วมกันแสดงออกทั้งสองฝ่าย อีกนัยหนึ่งการแสดงออกของผู้ชมนั้นคือการมีส่วนร่วมในการสื่อสารกับหมอลำ เป็นเครื่องหมายว่าเมื่อผู้รับสารใส่ใจในการแสดงของหมอลำโดยการแสดงการสื่อสารระหว่างกันเช่นนี้ หมายถึงหมอลำได้เข้าถึงผู้รับสารแล้ว

“เจ้าภาพก็จะขอว่าลองล้าดูซิว่าทำบุญไปแล้วเป็นยังไง งานแต่งงานก็มี แต่งงานเราก็สอนให้เขาครองเรือน อย่างฮึดสิบสองคองสิบสี่จะเอาไปล้าตอนบุญ มหาชาติ ถึงจะเหมาะสม บุญกุศลก็ได้ คนฟังล้าแต่ก่อนจะได้ความรู้เยอะ รู้สึกว่าจะได้ เยอะกว่าเรา เพราะว่าเวลาเราไปล้า เราจะเขียนมาขอ ก็แสดงว่าเขารู้จักหัวข้อนั้น เช่น ขอให้ล้าประวัติเวียงจันทน์ ขอให้ล้าเรื่องอานิสงส์ที่ได้จากทำบุญกุศล ขอให้ล้าเรื่องพุทธ ประวัติ”

(ยุภาพร สายลมเย็น, สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๔.๔. การทำให้ผู้รับสารเกิดความศรัทธาหมอลำ

การเข้าถึงผู้รับสารอีกวิธีหนึ่งของหมอลำคือ การทำให้ชาวบ้านเกิด ความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธา ในความเป็นทั้งผู้รู้ ถ้าเป็นสมัยก่อนนั้น ยิ่งเห็นได้ชัด เพราะหมอลำนั้น เป็นพหูสูตรที่สามารถสื่อสารอย่างเข้าไปถึงในใจผู้รับสารได้ลึกซึ้ง เพราะความที่เป็นหมอลำผู้รอบรู้ สามารถชี้แนะ เล่าเรื่องราว อบรม ชัดเกลา ให้ข้อคิดผู้รับสารได้ ทั้งนี้เพราะการเป็นหมอลำที่ดี ด้วยองค์ประกอบหลายประการ เช่น ดีด้วยบุคลิก นิสัยใจคอ การปฏิบัติตัว ดีด้วยฝีมือการแสดง คือทำให้ผู้รับสารยอมรับและเชื่อมั่นในความสามารถและฝีมือการแสดง ตลอดจนผลงานการแสดง ถ้าหากผู้รับสารเชื่อถือและมั่นใจในตัวหมอลำเป็นความรู้สึกประทับใจเบื้องต้นแล้ว โอกาสที่ หมอลำจะสามารถเข้าไปสร้างความรู้สึกดีๆ ในใจของผู้ชมได้ก็มีมาก ดังนั้น หมอลำส่วนใหญ่จึง พยายามสร้างบุคลิก ทำตัวให้เป็นที่ยกย่อง ศรัทธาของผู้ชม เช่น หมอลำทองเจริญ ดาเหลาเล่า ให้ฟังถึงการสร้างความน่าเชื่อถือศรัทธาให้เกิดกับผู้รับสารว่า

“คนดูจะเชื่อถือเรา เราต้องรู้จักแต่งตัวให้สุภาพ รู้จักการวางตัวให้ เหมาะสม อย่างผมถ้าอยู่บนเวทีแม้จะมีคนเอาเหล้ามายื่นให้ ก็จะไม่กินเด็ดขาด แต่เราก็ ต้องทำให้เขาไม่เสียหน้าใจ การแสดงเราก็ต้องมีการใส่อารมณ์ไปตามเนื้อหาและจังหวะการ ลำ ใช้ท่าทางประกอบตอนลำ ให้เห็นว่าเราตั้งใจแสดง ทำให้เขาสนุกกับเราให้ได้”

(ทองเจริญ ดาเหลา, สัมภาษณ์ ๑๕ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๔.๕. การทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่าได้ประโยชน์จากหมอลำ

วิธีการที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่หมอลำจะเข้าถึงผู้รับสารได้ คือการ ทำให้ผู้รับสารเห็นว่า การมาชม มาฟังหมอลำนั้นมีส่วนดี มีส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ไม่ทางใด ก็ทางหนึ่ง เพราะผู้รับสารมีหลายประเภท บางกลุ่มไม่ได้มาดูหมอลำเพื่อเอาความสนุกสนาน อย่างเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส่วนหนึ่งที่ผู้ใหญ่หรือคนสูงอายุดูหมอลำคือ การคาดหวังว่าจะได้ เห็นหมอลำแสดงความรู้ หรือสิ่งที่เป็นเนื้อหาสาระ เป็นข้อคิด ที่เป็นประโยชน์ อย่างน้อยก็ต่อ

สังคม อันเป็นการแสดงความมีส่วนช่วยรับผิดชอบ สร้างสรรค์สังคม ดังนั้น หากหมอลำมีจิตสำนึกช่วยสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรมที่ดีงาม ทำให้ความคิดผู้ฟังเกิดความอง่อกงามทางสติปัญญา และมีความคิดอ่านที่ดีขึ้นมา ย่อมทำให้หมอลำครองใจผู้รับสารได้ไม่ยาก

นอกจากประโยชน์ที่มีสาระเป็นผลดีต่อแนวทางการคิดของผู้ฟังแล้ว ยังมีประโยชน์อย่างอื่นที่เป็นรูปธรรมมาก เช่น การแสดงเป็นผลประโยชน์ต่อชุมชน อาทิ การจ้างหมอลำคณะใหญ่ๆ ไปแสดงเพื่อเป็นมหรสพฉลองงานประเพณีของชุมชน และเพื่อล่อมั่วเก็บค่าเข้าชม แล้วทำให้ได้ผลประโยชน์ ๒ ต่อ คือ นอกจากจะมีมหรสพในงานแล้วยังสามารถเก็บเงินค่าเข้าชมมากกว่าค่าจ้างหมอลำ หรือเก็บเงินที่คนดูมาร่วมทำบุญกับชุมชนได้มาก ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากการลงทุนเช่นนี้ หมอลำก็จะเข้าถึงและอยู่ในใจคนในชุมชนได้เช่นกัน

๔.๔.๖ การสร้างความผูกพันทางใจกับผู้รับสาร

เป็นการเข้าถึงผู้รับสารที่ต้องเกิดจากการสังสรรค์ โดยเริ่มต้นจากการที่หมอลำสร้างความประทับใจด้วยการกระทำของหมอลำก่อน เช่น การสร้างชื่อเสียงให้เป็นที่รู้จักเมื่อไปลำที่ได้ก็จดจำรสนิยมและเอกลักษณ์ ลักษณะความชอบรูปแบบหมอลำของคนในหมู่บ้านนั้นเอาไว้เพื่อทำให้ผู้ชมชื่นชอบและประทับใจหมอลำ ถ้าหมอลำสามารถสร้างความคุ้นเคยกับผู้รับสาร จนทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกว่าเขาไม่ได้ ต้องให้มาแสดงทุกปีก็แสดงว่าหมอลำสามารถครองใจผู้รับสารได้

การแสดงออกของความผูกพันกับหมอลำจะเห็นได้ว่าในปัจจุบัน บางหมู่บ้านมีการจ้างหมอลำคณะเดิม จ้างหมอลำไปแล้วไปอีก บางหมู่บ้านจะจ้างเฉพาะหมอลำคณะนั้น คณะนี้ มีการจูงล่องหน้าข้ามปี นอกจากนี้ ก็มีการแสดงความผูกพันอย่างอื่น เช่น การเอาของมาฝากหมอลำ การผูกข้อมือให้หมอลำ

“ลำซึ่งนี้คนพิสมัยเราอยู่ แต่ว่าไม่มีแรงดึงดูดใจเท่ากับลำกลอน
หมายความว่าหมอลำกลอนดึงดูดใจคนฟังมากกว่า คือเราสังเกตเห็นว่า ลำเสร็จแล้วลง
เวทีมา ผู้เฒ่าผู้แก่เขาจะมาผูกข้อ ผูกแขนให้หมอลำ ผู้เฒ่าผูกแขนให้เราบางหมู่บ้านเขา
จะน้ำตาไหลนะ ให้พรเราวย้ายิด”

(ยุภาพร สายลมเย็น, สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๕ การทำให้ผู้รับสารเห็นคุณค่าและสุนทรียะของการลำ

กลยุทธ์การสื่อสารกับผู้รับสารอีกประการหนึ่งของหมอลำคือการช่วยยกระดับจิตใจโดยการทำให้ผู้รับสารเห็นความงามและได้รับความรื่นรมย์จากการได้สัมผัสด้วยประสาทการดูและการฟังการแสดงของหมอลำ ความงามดังกล่าวเป็นความงามแบบง่าย ๆ ที่ผู้รับสารจะเข้าใจได้ตามประสาชาวบ้าน เป็นความงามที่ไม่สลับซับซ้อน เพราะเป็นความงามที่เกิด

จากวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวผู้รับสารเอง ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่ผู้รับสารเอ่ยปากชมว่า หมอลำคณะนี้ล้ำวน หรือ หมอลำคณะนี้ล้ำวนนั้น ความรู้สึกของผู้รับสารจึงมีความหมายที่ลึกซึ้งมากกว่า “ความไพเราะ” ธรรมดา เพราะหมายถึงความรู้สึกซาบซึ้ง ตื่นตากับน้ำเสียงหมอลำ บรรยายภาพที่มีรสแห่งกลอนลำผสมจังหวะและทำนองดนตรี ซึมไปถึงจิตใจและสร้างความประทับใจให้กับผู้รับสารจนเกิดการสั่งสมไปเรื่อยๆ

ความซาบซึ้งในความรื่นรมย์และความงามของการแสดงหมอลำเหล่านี้ คือคุณค่าทางศิลปะที่อาศัยระยะเวลาในการสั่งสม การบ่มเพาะ แล้วส่งผลต่อการสร้างความงามในใจของผู้รับสาร แม้ว่าหมอลำอาจจะไม่รู้จำคำว่า “สุนทรียะ” หรือความหมายของคำนี้ แต่สิ่งที่หมอลำได้แสดงออกมานั้นคือความงามที่ไม่เพียงแต่จะดู ู้เห็นได้ด้วยตาและหู แต่ยังสัมผัสและรับรู้ด้วยใจ หมอลำทำให้ผู้รับสารได้รับรู้ความงามของการแสดงหมอลำได้โดยวิธีการดังต่อไปนี้

๔.๕.๑. การถ่ายทอดสารด้วยกลอนลำและภาษาท่าทาง

เป็นการแสดงที่ถ่ายทอดความหมายและความไพเราะด้วยกลอนลำที่มีลีลา ท่วงทำนองเสียงที่เสนาะหู ประกอบเสียงดนตรีพร้อมกับการแสดงออกด้วยการฟ้อน ของหมอลำประเภทต่างๆ ซึ่งการแสดงแต่ละครั้งมักจะมีการลำหลายๆทำนอง หลายๆแบบ

การให้ความบันเทิงพร้อมกับสาระที่ทำให้ผู้รับสารเกิดความซาบซึ้ง (Appreciate) อย่างมากนี้ มักจะเห็นได้ในการแสดงหมอลำแบบดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนและหมอลำเรื่องต่อกลอนบางคณะที่สามารถสร้างบรรยากาศที่เป็นแบบพื้นเมืองด้วยการใช้ดนตรีพื้นเมืองอีสาน และเสียงลำแท้ๆ ทำให้ผู้รับสารได้รับรสทางจิตศิลป์และนาฏศิลป์ ได้ซาบซึ้งกับถ้อยคำวรรณศิลป์ที่เป็นคำไพเราะและมีความหมายในกลอนลำที่ประพันธ์มาอย่างประณีตบรรจงตลอดจนเกิดอารมณ์สะเทือนใจจากการได้ฟังหมอลำ และได้รับรสต่างๆ เหมือนกับการอ่านหนังสือ เช่น รสแห่งความสนุกสนานความปลื้มปิติ รสแห่งความตลกขบขัน รสแห่งความโศกเศร้า รสแห่งความโกรธ รสแห่งความกลัว รสแห่งการชื่นชมความงาม

สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้รับสารได้เกิดความรู้สึกพอใจ ยกกระดับจิตใจให้สูง ทำให้เป็นคนมีความละเอียดอ่อนทางอารมณ์ด้วยศิลปการแสดง ทำให้สามารถแยกแยะความแตกต่างความหยابกับความละเอียดในการชื่นชมความงามและความไพเราะของหมอลำได้ ความสามารถในการถ่ายทอดความงามผ่านกลอนลำนี้ยังผลให้เกิดความซาบซึ้งได้หลายแบบ เช่น หมอลำยูงาพร สายลมเย็น ลำแล้วทำให้คนแก่ที่ดูอยู่ร้องไห้กันทั้งหมู่บ้าน

“ฉันเคยมีเหมือนกันนะไปลำผู้เฒ่าร้องไห้ คือไปลำไม่ใช่ว่าจะไปเศร้า ร้อยอ้อยอิงอะไรหรอก ไปงานคนตาย แล้วเราไปลำโศก เรื่องศรีธนมโนราห์นี่ละ ผู้

เผ่าร้องไห้หมดบ้าน ผู้เฒ่าในเมื่อเห็นเพื่อนร้องไห้ก็อดร้องไห้ตามกันไม่ได้ เลยร้องไห้ด้วย
กันหมดบ้าน ตัวฉันเองก็ต้องได้หยุดล่าชั่วคราว”
(ยุภาพร สายลมเย็น, สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๕.๒. การทำให้ผู้รับสารเกิดการตระหนักและเห็นคุณค่าชีวิต

เป็นกลยุทธ์การสื่อสารแบบหนึ่งของหมอลำที่จะสร้างคุณค่าของงาน
ขึ้นในใจผู้รับสาร ทำให้ผู้รับสารเกิดเข้าใจความหมายของความเป็นไปในชีวิต ทำให้เข้าใจโลก เข้า
ใจความเป็นมนุษย์มากขึ้น (Enlightenment) โดยเฉพาะเมื่อหมอลำเล่าเรื่องเกี่ยวกับการเกิดการ
ตาย วัฏจักรสงสาร การหมุนเวียนเปลี่ยนไปของชีวิต โดยการเล่าเรื่องอนิจจังสังขาร การทำบุญ
จะทำให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจด้วยการใช้กลอนลำที่มีความไพเราะด้วยเสียงและความหมาย บาง
ครั้งหมอลำยังให้กำลังใจ ปลอบโยน กล่าววาจาที่ช่วยผ่อนคลายความทุกข์โศกจากการเศร้าเสีย
ใจ หรือการอวยพร แสดงความยินดีแก่ผู้รับสารตามสถานการณ์ต่างๆ ที่จัดงานขึ้นมา สอนเรื่อง
การดำรงชีวิตที่อาศัยและอยู่กับธรรมชาติ ไม่ให้ล้มรูปแบบการใช้ชีวิตที่ดีงามและทำให้สังคมสงบ
สุข เช่น การลำเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของศาสนา คติธรรม นิทานชาดก เช่น เรื่องพระ
เวสสันดร ลีลาวดี องค์กรีมาล ตลอดจนพุทธประวัติตอนต่างๆ

คุณค่าจากเนื้อหาสาระที่ได้เหล่านี้ เมื่อประกอบเข้ากับการให้ความ
บันเทิงอันเป็นแบบเฉพาะของหมอลำที่มีทั้งอารมณ์ของความคิดคักเร้าใจ ชวนให้สนุกสนาน มีทั้ง
ความอ่อนโยน นุ่มนวล ตลอดจนความโหยให้อาลัยอาวรณ์ ก็จะกลายเป็นการแสดงศิลปะที่มี
ความงามแบบพื้นบ้านอีกรูปแบบหนึ่ง

๔.๕.๓ การสร้างต้นแบบ แบบแผนการลำที่ดี

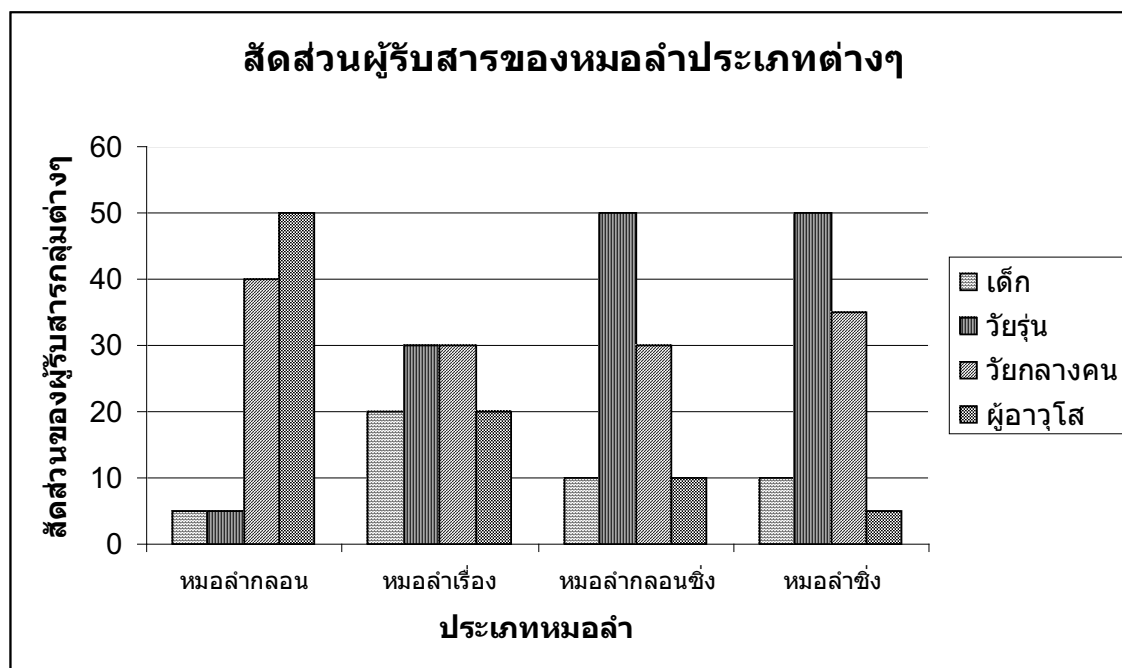
การผลิตผลงานแต่ละครั้งแต่ละชิ้นของหมอลำเป็นการสร้างคุณค่า
และสุนทรีย์ให้เกิดขึ้นและถ่ายทอดไปยังผู้รับสาร เช่น กลอนลำที่มีเอกลักษณ์เป็นแบบฉบับของ
เสียงลำอันไพเราะ จนกลายเป็นผลงานชิ้นเอกอันโด่งดังเป็นที่รู้จักจนเป็นอมตะ(Master piece)
ผลงานก็จะได้รับยกย่องว่ามีคุณค่าและอยู่ในความทรงจำของผู้ชมผู้ฟัง เช่น ผลงานการลำเรื่อง
ต่อกลอนที่กลายเป็นเรื่องตัวแทนคณะของหมอลำหมู่คณะต่างๆ หรือ ผลงานกลอนลำที่สร้างชื่อ
ของหมอลำทำให้เกิดการยอมรับในบรรดาผู้รับสาร และกลายเป็นผลงานที่เป็นตัวแทนของหมอลำ
เป็นที่จดจำของหมอลำคณะนั้น ของหมอลำคนนั้น ผลงานที่โดดเด่นเหล่านี้จะยังคงอยู่ไปอีก
นาน แม้ว่าหมอลำจะล่วงลับไปแล้วหรือไม่ได้แสดงแล้วก็ตาม อย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้คือ เมื่อนึกถึง
หมอลำก็จะทำให้นึกถึงผลงาน หรือถ้าได้เห็นผลงานก็จะทำให้นึกถึงหมอลำ

๔.๖ การสร้างและสืบทอดผู้รับสารในอนาคต

การที่ต้องมีการคิดหาวิธีการสืบทอดผู้รับสารในปัจจุบันนั้น เป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงเรื่องสัดส่วนของผู้รับสารไม่สมดุล ทำให้มีผลต่อการคงอยู่ของหมอลำบางประเภท และการคงอยู่ของหมอลำนั้นก็มีผลต่อการพัฒนาด้วย เพราะหากไม่มีหมอลำบางประเภท หรือมีน้อยลง ผลกระทบแม้ไม่เกิดขึ้นทันทีอย่างชัดเจน และไม่เกิดโดยตรง แต่จะมีผลระยะยาวในเรื่องรากเหง้าและการดำรงอยู่ทางวัฒนธรรมของสังคมที่จำเป็นต้องอาศัยรากทางวัฒนธรรมหลายๆราก เพื่อให้ฐานของสังคมนั้นมีความมั่นคงที่สุด

จากการสังเกตการแสดงสดของหมอลำทุกประเภททำให้ผู้วิจัยเห็นภาพรวมของผู้รับสารและสามารถจัดกลุ่มผู้รับสารโดยแบ่งสัดส่วนตามที่สังเกตเห็นทำให้พบว่าสัดส่วนผู้รับสารของหมอลำบางกลุ่มน้อยลงอย่างเห็นได้ชัดและมีแนวโน้มว่าจะลดลงอีก ดังนี้

สัดส่วนโดยประมาณของผู้รับสารของหมอลำแต่ละประเภท

แม้จะเห็นได้ชัดว่า หมอลำกลอนเป็นหมอลำประเภทเดียวที่มีผู้รับสารน้อยกว่าหมอลำประเภทอื่นๆในปัจจุบัน ที่จำเป็นต้องหาทางสืบทอดผู้รับสารอย่างเร่งด่วน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ผู้รับสารของหมอลำประเภทอื่นจะยังคงมีอยู่มากไปเรื่อยๆ เพราะทุกวันนี้ แม้จะยังมีคนอีสานจำนวนมากที่ยังดูและฟังหมอลำอยู่มาก แต่ไม่ได้หมายความว่า จะมีผู้รับสารจำนวนมากเช่นนี้ตลอดไป เพราะสื่อพื้นบ้านมีคู่แข่งที่สามารถช่วงชิงผู้รับสารไปได้ตลอดเวลา เช่น สื่อมวลชนซึ่งมีคุณสมบัติเด่น ๒ ประการคือ “มากมาย” เพราะมีหลากหลายรูปแบบและ “มา

บ่อย” เพราะมีหลายช่วงเวลาให้เลือก เพียงคุณสมบัติ ๒ ประการเช่นนี้ ก็เกินกว่าความสามารถของสื่อพื้นบ้านจะรับมือหรือแข่งขันได้แล้ว

ด้วยเหตุนี้ ปัจจุบันหมอลำหลายๆประเภทได้พยายามดำเนินการด้วยวิธีต่างๆ เพื่อหาทางสืบทอดผู้รับสารดังนี้

๔.๖.๑.การสร้างผู้รับสารรุ่นใหม่โดยให้เรียนรู้จากสังคม

หมายถึงการสร้างผู้ที่จะมาเป็นผู้รับสารของหมอลำในอนาคตโดยการสร้างผู้รับสารรุ่นใหม่ขึ้นมาตามธรรมชาติ ผู้รับสารใหม่ในที่นี้จึงเป็นเด็กและเยาวชนซึ่งกำลังอยู่ในช่วงการเริ่มต้นเรียนรู้และสนใจสิ่งแวดล้อมรอบตัว

วิธีนี้อาศัยกระบวนการการเรียนรู้จากสังคม เริ่มตั้งแต่เมื่อผู้รับสารเกิดและเติบโตอยู่ในสังคมอีสานก็ปล่อยไปตามกลไกให้ผู้รับสารได้เกิดการเรียนรู้และการทำความเข้าใจกับหมอลำที่พบในวิถีการดำเนินชีวิตทั่วไป การเรียนรู้จากชีวิตจริงนี้จึงต้องอาศัยเวลานานเพื่อที่ผู้รับสารจะได้เติบโตขึ้นมาท่ามกลางสภาพแวดล้อม วิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน ซึ่งย่อมมีโอกาสได้สัมผัสกับวัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้านโดยตรง

การเรียนรู้เพื่อสร้างผู้รับสารเช่นนี้จะทำให้ผู้รับสารมีโอกาสได้เปิดรับหมอลำหลายรูปแบบ เช่น การแสดงสดเมื่อมีหมอลำมาแสดงในโอกาสงานบุญต่างๆ ของชุมชน ก็จะได้ดูหมอลำทุกประเภท เพราะในชีวิตจริงของสังคมอีสานนั้นมักจะมีการจ้างหมอลำไปแสดงเป็นมหรสพเนื่องในงานต่างๆ การจ้างหมอลำก็มีการจ้างหลายๆแบบตามกำลังทรัพย์และความสะดวกของเจ้าภาพหรือชุมชน ยิ่งถ้าเป็นช่วงหน้าเทศกาลต่อกันและวันสำคัญทางศาสนา ก็จะมีความถี่มาก เช่น ช่วงสงกรานต์ก็จะมีหมอลำไปแสดงตามหมู่บ้านต่างๆ เพราะแต่ละหมู่บ้านก็จะทำบุญประจำปี อย่างน้อยหนึ่งครั้ง

โอกาสเช่นนี้เองที่จะทำให้ผู้รับสารรุ่นใหม่ได้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการแสดงหมอลำกับโอกาสในการแสดง ทำให้เกิดการเรียนรู้ว่า หมอลำประเภทใดมักจะไปแสดงในงานอะไร และในงานนั้นผู้รับสารมีส่วนร่วมในการแสดงอย่างไรบ้าง การเรียนรู้จากวิถีชีวิตจริงและการได้เรียนรู้จากของจริงเช่นนี้ จะทำให้เกิดความผูกพันแบบค่อยเป็นค่อยไป ทำให้เกิดการแยกแยะได้ ว่าหมอลำแต่ละประเภทแตกต่างกันอย่างไร และจะกลายเป็นผู้มีความรู้ที่จะเลือกดูหมอลำแต่ละประเภทได้

วิธีการสร้างผู้รับสารตั้งแต่ยังเด็กเช่นนี้ทำให้เกิดการเรียนรู้แล้วค่อยๆสั่งสมบ่มเพาะ เห็นความสำคัญของหมอลำที่ละน้อย ผู้รับสารจะได้ซึมซับศิลปการแสดงพื้นบ้านจนกระทั่งเกิดการหล่อหลอมมาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตนเอง จึงย่อมมีโอกาสที่จะเกิดความซาบซึ้ง เห็นความงาม ความไพเราะ และเข้าถึงการแสดงหมอลำในที่สุด วิธีการนี้ทำให้เกิดความ

รัก ชื่นชม ห่วงแหม่นการแสดงหมอลำโดยธรรมชาติและจะติดอยู่กับตัวผู้รับสารไปจนตาย ดังจะเห็นได้จากผู้รับสารที่ขอบฟ้งหมอลำหรือขอบดูหมอลำเป็นอย่างมากจนกลายเป็นสื่อเพื่อความบันเทิงอันดับหนึ่งสำหรับชีวิต

๔.๖.๒ การสร้างผู้รับสารรุ่นใหม่ขึ้นมาโดยวิธีการสอน

วิธีการนี้คือการเริ่มต้นด้วยการให้ผู้รับสารได้มีโอกาสได้เรียนรู้กับหมอลำซึ่งมีความรู้และความชำนาญมากพอที่จะอยู่ในฐานะเป็นผู้สอนได้ เป็นผู้สอนและปลูกฝังให้ผู้รับสารเกิดการรู้จักและคุ้นเคยกับหมอลำ เป็นวิธีหนึ่งที่จะสร้างผู้รับสารได้เช่นกัน มีรูปแบบ ๒ รูปแบบคือ

๔.๖.๒.๑ การสร้างผู้รับสารให้มีความรู้เบื้องต้น

เป็นการสร้างผู้รับสารที่เริ่มต้นจากโรงเรียนและชุมชน โดยเฉพาะเด็กนักเรียนในโรงเรียนประถมที่ยังอายุน้อย ทำนองไม้อ่อนดัดง่ายพร้อมจะเรียนรู้ได้ง่าย โดยให้ผู้รับสารได้เข้าร่วมการเรียนที่มีหมอลำเป็นผู้อาสาสมัครเข้าไปสอนในโรงเรียน การสร้างผู้รับสารด้วยวิธีเช่นนี้ แม้จะไม่ได้ผู้รับสารที่ผูกพันกับหมอลำอย่างลึกซึ้งหรือรู้จักหมอลำอย่างละเอียดลออ เพราะเป็นการเรียนช่วงสั้นๆ และเป็นการเรียนแบบกึ่งเล่นกึ่งเรียน แต่อย่างน้อยก็ทำให้ผู้รับสารมีความรู้เรื่องเกี่ยวกับหมอลำเบื้องต้น รู้จักการฟ้งหมอลำ ได้ลองฝึกหัดลำ รู้จักความยากลำบากในการเรียนลำ ถ้าหากผู้สนใจก็สามารถไปเรียนเพิ่มเติมได้ คือรู้พอที่จะฝึกฝนต่อไปได้ หรือรู้พอที่จะไปเสาะแสวงหาเพิ่มเติมได้

ผู้รับสารเหล่านี้จะกลายเป็นผู้รับสารที่มีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับหมอลำ สามารถดูและฟ้งหมอลำรู้เรื่อง เห็นความสำคัญของหมอลำ และมีความสุขสนุกสนานกับการเรียนหมอลำเพราะการสร้างผู้รับสารเช่นนี้ มักจะเป็นไปด้วยความสนุกสนาน เช่น เด็กที่เรียนกับหมอลำวันดี พลทองสถิตย์ ที่ จ.ขอนแก่น เด็กที่เรียนกับหมอลำพรชัย ธิมามา ที่ จ.หนองบัวลำภู เด็กที่เรียนกับ หมอลำเทวี บุตรด้ว ที่ จ.อุดร และเด็กที่เรียนกับหมอลำจุมทอง เสียงเสนห์ที่ จ.ขอนแก่น

การเรียนของเด็กเหล่านี้ เกิดขึ้นได้เพราะความเอาใจใส่ของหมอลำที่มาสอนให้อย่างที่หมอลำ พรชัย ธิมามา เล่าให้ฟังว่า

“เรียนวันเสาร์หรืออาทิตย์ ๓ ชั่วโมง หรือ ๔ ชั่วโมง ก็แล้วแต่สำหรับอาจารย์ผู้那儿 ผู้เป็นผู้ขอนั้น ก็ต้องมาดูมาแลที่มสอนนั้น อันนี้ต้องขอมาเสียก่อนนะ ไม่ขอก็ไม่ได้ แล้วสอนทุกวันอาทิตย์ก็ได้ ทุกวันเสาร์ก็ได้ ถ้ามาเชื่อมกัน เด็กน้อยหัวดีมันก็ไม่ยาก

แล้วเด็กลอยสอนไปนี่เป็นรุ่นเลยครับ คือ ไม่อยากให้มันเสื่อม มันหาย
ครับ ..คือ ผมสนใจเรื่องสอนเด็กนี่ละ ผมขึ้นเวทีลำที่ไหนก็ประกาศ เดียวนี้ผมก็สอน
อยู่ในโรงเรียนนั่นโรงเรียนนี้ ถ้าอาจารย์คนไหนรักศิลปะพื้นเมืองหมอลำกลอนนี่ก็ให้หา
เด็กเอาไว้ พวกผมจะไม่เอาอะไรละ ก็จะไม่ตรงวันกับการสอนของครูด้วย”

(พรชัย ธิมาทา, สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๖.๒.๒ การสร้างผู้รับสารมีการเรียนรู้ในชั้นสูง

การเรียนรู้เกี่ยวกับหมอลำชั้นสูงขึ้นมาเนี่ยเท่ากับการ
สร้างผู้รับสารอีกวิธีหนึ่ง การสร้างผู้รับสารให้มีความรู้เบื้องต้น ต่างจากการสร้างผู้รับสารมีการ
เรียนรู้ในชั้นสูงตรงที่ การสร้างผู้รับสารให้มีความรู้เบื้องต้น นั้นเป็นเพียงการทำให้เด็กเรียนรู้ได้เริ่มรู้
จักหมอลำ หัดลำเป็นได้บ้างเล็กน้อย พอให้เข้าใจว่าหมอลำนั้นเป็นอย่างไร

ส่วนการสร้างผู้รับสารมีการเรียนรู้ในชั้นสูงนั้น มีความเข้มข้นของ
เนื้อหามากขึ้น ขนาดที่ว่าเป็นการบังคับว่าต้องเรียน หรือเป็นวิชาเลือกที่จะเรียนเพื่อเก็บเป็น
หน่วยกิต ทั้งนี้เพื่อเป็นองค์ประกอบของการเรียนในสายอาชีพ เพื่อมุ่งให้ผู้เรียนสามารถนำไป
ประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อไปได้

การสร้างผู้รับสารในขณะนี้เมื่อเทียบกับแต่ก่อนนั้นนับว่ามีเพิ่มขึ้น
มาก โดยเฉพาะเมื่อมีกระแสการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นกำลังมาแรง ทำให้สถาบันการศึกษา
หลายแห่งเริ่มให้ความสนใจมากขึ้น บางแห่งก็บรรจุวิชาที่เกี่ยวกับหมอลำเป็นวิชาเลือก บางแห่ง
ก็มีการพานักเรียนตั้งคณะหมอลำขึ้นมา เช่น โรงเรียนบ้านหนองหมี่ อ.กุดชุม จ.ยโสธร มีการตั้ง
คณะหมอลำ “น้องใหม่อ่อนด่อน” โดยนำเด็กนักเรียนชั้นประถมตั้งแต่ชั้น ป.๒ – ป.๖ มาหัดลำ
และหัดแสดงจนสามารถตระเวนได้เหมือนหมอลำที่เป็นผู้ใหญ่ สามารถรับงานได้ตั้งแต่วางงาน
ละ ๕,๐๐๐ – ๒๐,๐๐๐ บาท ขึ้นอยู่กับระยะทาง นักเรียนที่เป็นนักแสดงของคณะนี้เมื่อจบไป
แล้ว จะมีหมอลำคณะใหญ่ๆมาติดต่อทาบทามไปร่วมคณะ บางคณะก็มาจองตัวตั้งแต่ยังเรียน
หนังสืออยู่ก็มี การสอนหมอลำให้นักเรียนตั้งแต่ยังเด็กเช่นนี้ จึงไม่ผิดจากโรงเรียนผลิตศิลปินให้
กับท้องถิ่น การสอนหมอลำรุ่นเล็กในโรงเรียนนี้ใช้วิทยากรในท้องถิ่นที่เป็นผู้ชำนาญด้านต่างๆ
ทั้งด้านการลำ การแต่งกลอนลำ และดนตรีต่างๆ (คิด จินดากุล, “ว่าที่ศิลปินเงินล้าน” ข่าวสด ๔
มีนาคม ๒๕๓๖ หน้า ๒๒)

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การสร้างผู้ส่งสารนั้น
สามารถทำได้ตั้งแต่ยังเป็นเด็ก และสามารถถ่ายทอดปลูกฝังความเป็นหมอลำให้ตั้งแต่เล็กได้ ผล
ดีคือ หากมีการสั่งสม เพาะบ่มตัวศิลปินตั้งแต่ยังเด็กก็จะทำให้คนเหล่านั้นคุ้นเคยและมีประสบ
การณ์ในการลำมาก ถ้าเปรียบกับการปลูกต้นไม้ก็เหมือนกับการเพาะต้นกล้าที่เริ่มตั้งแต่เพาะ
จากเมล็ดก็จะทำให้ได้รากแก้ว เมื่อเติบโตเป็นต้นไม้ก็จะเป็นไม้ที่มีที่ที่มีความแข็งแรงมั่นคง

การสร้างผู้รับสารมีการเรียนรู้ในขั้นสูงนี้เป็นการสอนให้นักศึกษาเรียนรู้หมอลำอย่างมีระบบและเป็นแบบแผนในสถานศึกษาระดับต่างๆ เช่น ในศูนย์การศึกษา นอกโรงเรียนของ จ.ร้อยเอ็ด วิทยาลัยนาฏศิลป์ จ.ร้อยเอ็ด และในมหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยการเปิดให้เรียนเป็นหลักสูตร เปิดเป็นวิชาเลือกหรือเป็นวิชาชีพพร้อมกับมีการประเมินผล โดยมากจะเป็นวัยรุ่นหรือวัยผู้ใหญ่ที่เรียนหนังสือ

การสร้างผู้รับสารวิธีนี้ ช่วยทำให้มีผู้รู้จักหมอลำ ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกผูกพันและมีความสนใจหมอลำเพิ่มขึ้น การสอนในสถานศึกษานั้น เป็นการทำให้ผู้เรียนได้มีความรู้เกี่ยวกับหมอลำเพิ่มขึ้นอย่างมากเพราะผู้สอนก็คือหมอลำที่มีประสบการณ์และความชำนาญ กระบวนการเรียนนี้ช่วยให้ผู้รับสารเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไปเรื่อยๆ เช่น ที่อมรฤทธิ์ กล่าวถึงการเรียนในมหาวิทยาลัย มหาสารคามว่า

“นักศึกษาที่มาเรียนนี้เขามาเรียนไปตามความถนัด อย่างคนเรียนพิณก็เป็นมือพิณ คนเรียนหมอลำก็จะเป็นหมอลำแล้วตั้งวงกันขึ้นมา มีอาจารย์เป็นผู้กำกับดูแล บางคนนะเก่งลำก็เป็น เป่าแคนก็เรียน พิณก็เรียน ทำได้หลายอย่างเริ่มตั้งแต่ปี ๑ นั้นครับ มีทุกปีเลยครับ ๑,๒,๓,๔ เลยครับ ยังขาดอาจารย์สายนี้อีกเยอะ เด็กนิยมสอบไปเป็นอาจารย์เป็นครูประถม ครูศิลป์ ที่มีคณะศิลปการแสดงพื้นบ้านอีสานก็เพื่อต้องการอนุรักษ์ให้สืบทอดนี้ละ อย่างน้อยจะได้ถ่ายทอดปีละร้อยกว่าคน เรียนมาแล้วมันต้องใช้วันใดวันหนึ่งจนได้แหละ”

(อมรฤทธิ์ อภิรักษ์ สัมภาษณ์, ๑๑ เม.ย. ๒๕๕๖)

๔.๖.๓ การสืบทอดผู้รับสาร

หมายถึงมีผู้รับสารอยู่แล้ว แต่ต้องหาวิธีที่จะทำให้ผู้รับสารที่มีนั้นเกิดความรู้สึกสนใจ และเป็นผู้สืบทอดหมอลำต่อไปอย่างต่อเนื่อง การสืบทอดผู้รับสารสามารถทำได้ ๒ วิธีคือ

๔.๗.๓.๑ การสืบทอดโดยการรักษากลุ่มผู้รับสารที่มีอยู่แล้วให้เป็นผู้รับสารที่มั่นคงและมีความเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ให้เกิดการหลงลืมหรือละทิ้ง หรือห่างเหินจากความสนใจสื่อพื้นบ้าน เช่น กลุ่มเด็กและวัยรุ่น วิธีนี้อาจจะทำได้โดยการทำให้ผู้รับสารได้มีโอกาสได้สัมผัสกับหมอลำอย่างสม่ำเสมอ ให้ผู้รับสารเห็นความสำคัญและเห็นคุณค่าของศิลปิน หรือเห็นแบบอย่างศิลปินที่ดี ทำให้เกิดความรู้สึกเชิดชูยกย่องศิลปิน ด้วยการทำให้รู้สึกว้าสื่อพื้นบ้านก็มีความทันสมัย ไม่ใช่เรื่องเชยหรือคร่ำครึ การฟังหรือดูหมอลำไม่ใช่สิ่งที่น่าอาย แต่เป็นสิ่งที่ควรภูมิใจ ปลุกฝังเรื่องความรักท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความรู้สึกศรัทธาและอยากเลียนแบบศิลปินในสิ่งที่

๔.๖.๓.๒ การสืบทอดโดยการทำให้กลุ่มผู้รับสารที่กำลังจะสูญไปมี โอกาสช่วยสืบทอดผู้รับสารรุ่นใหม่อต่อไป เช่น การที่ปู่ย่าตายายพาหลานไปฟังลำ การอธิบายให้ เด็กได้มีความรู้เกี่ยวกับหมอลำ หาโอกาสให้แก่ลูกหลานได้มีโอกาสเห็นการแสดงของหมอลำ หรือสร้างสภาพแวดล้อมขึ้นในครอบครัว เช่น การเปิดหมอลำให้ฟัง หรือในยามว่างก็เล่าเรื่อง เกี่ยวกับหมอลำให้หลานฟัง

การสร้างและสืบทอดโดยพิจารณาจากคุณสมบัติของผู้รับสาร กลุ่มผู้รับสาร ประเภทไหนเหมาะกับหมอลำ ประเภทไหน และควรจะทำอย่างไร ความ สามารถและความสนใจที่จะรับสารของผู้รับสาร ถ้าแยกประเภทออกมาจะเห็นลักษณะเฉพาะ ของกลุ่มผู้รับสาร

บทที่ ๗

ผลกระทบต่อผู้รับสาร

ลักษณะทั่วไปของผู้ชมหมอลำในภาคอีสานในปัจจุบันนี้ เนื่องจากคนรุ่นใหม่ มีการเปิดรับสื่อมวลชนมาก ทำให้ได้รับการปลูกฝังรสนิยมในการดูการแสดงเพื่อความบันเทิงแบบใหม่ เช่น ดูโทรทัศน์แล้วเห็นการแสดงดนตรี คอนเสิร์ต ที่มีความสนุกสนานอันเต็มไปด้วยสีสันและรูปลักษณ์ที่สวยงาม หรือหาแปลกใหม่ การพบเห็นการแสดงในสื่อนำไปสู่การเปรียบเทียบกับการดูหมอลำว่า หมอลำต้องเป็นแบบที่เคยเห็นในโทรทัศน์จึงจะถือว่าทันสมัยด้วยเหตุนี้ จึงทำให้เกิดความคาดหวังในการดูหมอลำและการเรียกร้องที่อยากได้จากหมอลำ ผลจากความคิดดังกล่าวที่เห็นเป็นรูปธรรมคือ หมอลำต่างต้องปรับตัวกันขนานใหญ่ เช่น หมอลำเรื่องตลกกลอนที่ต้องแข่งขันกันเปลี่ยนรูปแบบการแสดง ลงทุนเพิ่มขนาดเวทีให้มีขนาดใหญ่เป็นห้าหกชั้น ประดับไฟแสงสีนับร้อยดวง ใช้หางเครื่องนับร้อยคน ใช้เครื่องเสียงชั้นดีที่ให้เสียงกระหึ่มเพื่อให้ทันกับรสนิยมของผู้ชม

เมื่อทีมวิจัยได้สังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำทั้งประเภทที่เป็นคณะและประเภทคู่ และสังเกตพฤติกรรมของผู้ชมหมอลำ จึงเห็นลักษณะต่างๆที่แตกต่างกันไปตามลักษณะวัยของกลุ่มผู้ชมและประเภทหมอลำที่ดูด้วย ทีมวิจัยจะกล่าวถึงประเภทของผู้ชมและการแสดงออกของผู้ชม ดังต่อไปนี้

๑. ผู้ชมของหมอลำที่เป็นคณะ

ผู้ชมที่มาชมหมอลำที่เป็นคณะนั้นมีความหลากหลายมากที่สุด คือ มีทุกเพศทุกวัย โดยเฉพาะการแสดงของหมอลำในที่ชุมชนใหญ่ จะยิ่งเห็นความหลากหลายของคนที่มาดูหมอลำ แสดงให้เห็นว่าหมอลำแบบเป็นคณะสามารถทำให้ชาวบ้านสนใจได้เป็นจำนวนมาก ยิ่งหมอลำไปแสดงในชนบทที่ห่างไกลจากตัวเมือง หมอลำยิ่งกลายเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชนจากหลาย ๆ พื้นที่ที่เดินทางมาดูหมอลำ เพราะชาวบ้านในต่างจังหวัดนั้นหาโอกาสได้ยากที่จะได้ชมมหรสพที่พวกเขาคุ้นเคยและชื่นชอบ

การเกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ขึ้น น่าจะเป็นเพราะว่าหมอลำที่เป็นคณะมีการแสดงที่หลากหลายในตัวเอง โดยเฉพาะความพยายามสรรหารูปแบบที่นำมาแสดง ให้มีความแปลกตาอยู่เสมอ โดยการกระจายความน่าสนใจและความสนุกสนานในการดูหมอลำให้อยู่ในทุกช่วงการแสดง และการแสดงที่จัดเตรียมมานั้น เป็นการแสดงที่ดีได้สำหรับคนทุกเพศ ทุกวัย

ความน่าตื่นตาตื่นใจของการแสดงเริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงแรกที่เป็นการเปิดวงเต้นโชว์ สามารถดึงดูดความสนใจคนดูได้ทุกคน โดยเฉพาะวัยรุ่นในต่างจังหวัดที่อยากดูไฟแสงสี เสื้อผ้าที่สวยงามและท่าเต้นที่แปลกตาของหางเครื่องทั้งหญิงและชาย ไปจนถึงการนำเพลงสตริง เพลงลูกทุ่งยอดนิยมของนักร้องยอดนิยมจากหลาย ๆ ค่ายหลาย ๆ แบบมาร้องประกอบการเต้น ซึ่งการแสดงเหล่านี้หากไปแสดงในชนบทย่อมดึงดูดใจได้มากเพราะนานๆ ครั้งชาวบ้านจะได้ดูสักหน

ความบันเทิงแบบหมอลำที่เป็นคณะซึ่งมีการลงทุนทุ่มเทการแสดง ด้วยกำลังกายกำลังใจของสมาชิกในคณะหมอลำนำร้อยคนสำหรับคนในชุมชนจึงเป็นเสมือนแหล่งบันเทิงเคลื่อนที่ครบวงจร ที่ทำคนทุกเพศทุกวัยดูได้และได้ร่วมสนุกในเวลาเดียวกัน เช่น ได้ฟังทั้งเพลงได้ดูทั้งหางเครื่องเต็มเวที ดูการแสดงตลก ได้ดูการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน ได้ดูหมอลำทั้งหลายทั้งสวยทั้งขลุ่ยประดับเลื่อมระยิบระยับแพรวพราว และยังได้เห็นหน้าเวทีตอนหมอลำลำเดินกลอน เรียกได้ว่าใครชอบความบันเทิงแบบใด ต่างก็สามารถเลือกวิธีการที่จะรับความบันเทิงและแสดงออกได้ตามความพอใจ

สิ่งที่น่าสังเกตคือ เมื่อกระแสความนิยมการดูหมอลำเพิ่มมากขึ้น(สังเกตได้จากสื่อโซเชียลของหมอลำประเภทต่างๆ ขายดีมากขึ้น มีการผลิตเป็นวีซีดีบันทึกการแสดงสดทั้งหมอลำซึ่ง ทั้งหมอลำเรื่องต่อกลอน ไม่นับรวมกับเทปและซีดีของหมอลำชื่อดังที่ได้รับการบันทึกเสียงในต่างจังหวัดมีการจ้างหมอลำไปแสดงในงานมากขึ้น ทั้งที่ราคาค่าจ้างแพงมากขึ้นกว่าสมัยก่อนก็มีการจองคิวหมอลำกันยาวเหยียด) หมอลำก็มีการตอบสนองความต้องการของผู้ชมเปลี่ยนไป โดยมีการสร้างสรรค์การแสดงให้ยิ่งใหญ่มากขึ้น การที่หมอลำที่เป็นคณะปรับเปลี่ยนรูปแบบไปอย่างมากรัก็ส่งผลให้ลักษณะการดูหมอลำของผู้ชมเปลี่ยนไปมากด้วยเช่นกัน ที่เห็นชัดคือ ในสมัยก่อนนั้น เมื่อสิ้นสุดช่วงการร้องเพลงเต้นโชว์ในช่วงแรกแล้ว เด็กและวัยรุ่นมักจะทยอยกลับไม่ค่อยอยู่ดูหมอลำแสดงในช่วงการลำเรื่องเพราะเป็นการลำจริงๆ เหมือนกับเป็นที่รู้กันว่าช่วงการแสดงสำหรับวัยรุ่นจบลงแล้ว จะเหลือผู้ชมเฉพาะวัยกลางคนและผู้สูงอายุเป็นส่วนมากที่คอยดูหมอลำอย่างตั้งอกตั้งใจ

แต่ในปัจจุบัน การดูหมอลำของคนเปลี่ยนไปมากคือเมื่อถึงช่วงการแสดงหมอลำเรื่องยังมีกลุ่มวัยรุ่นและวัยกลางคนอยู่ชมมากกว่าสมัยก่อน เพราะรูปแบบการแสดงของหมอลำที่เปลี่ยนไปนับตั้งแต่การปรับปรุงเครื่องแต่งกายคือ การแสดงแต่ละครั้งใช้หมอลำจำนวนมากและหมอลำก็แต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่ประณีตสวยงามตระการตาทำให้น่าดูมากขึ้น ที่สำคัญคือมีการลำเดินกลอนและร้องเพลงตลาดสลับลำเรื่องบ่อยมาก คือมีทุกฉากที่หมอลำเข้าออก หรือมีการเดินกลอนหรือร้องกลอนตลาดแม้ขณะที่ดำเนินเรื่องอยู่ จังหวะการลำแบบเดินกลอนก็เป็นจังหวะสนุกสนาน จึงเป็นการสร้างความสนุกสนานให้ผู้ชมโดยปริยาย ดังนั้น ช่วงการลำเรื่องของหมอลำยุคใหม่นี้จึงเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกกลับจากสมัยก่อนที่ช่วงการลำเรื่องเป็นช่วงที่ไม่มี

อะไรน่าตื่นตาตื่นใจก็กลายมาเป็นช่วงที่มีเพลงและดนตรีจังหวะคึกคักทำให้กลุ่มวัยรุ่นและวัยกลางคนที่รักสนุกได้จับกลุ่มรอคอยเวลาที่หมอลำร้องเพลงหรือเดินกลอนก็จะได้ลุกขึ้นเต้นหน้าเวทีกันตลอดคืน

นอกจากกลุ่มที่รักความสนุกกับการเต้นไปกับหมอลำแล้ว ก็ยังมีกลุ่มผู้ชมทั่วไปอีกจำพวกหนึ่งที่นั่งชมการแสดงอย่างเดียว เช่น ผู้ชมวัยกลางคนและผู้อาวุโสที่ตั้งอกตั้งใจชมการลำแบบหมอลำแท้ๆและติดตามการแสดงบทบาทในท้องเรื่องของหมอลำ กลุ่มนี้ยังคงเป็นกลุ่มผู้ชมที่ติดตามการแสดงช่วงการลำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

จากการสังเกตการณ์ของทีมีวิจัยทำให้เห็นว่าลักษณะของผู้ชมหมอลำที่เป็นคณะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนอย่างมาก เพราะการชมหมอลำสมัยก่อนมักจะแบ่งโดยเป็นที่เข้าใจกันโดยปริยายว่า การแสดงการร้องเพลงเดินโชว์เป็นช่วงของบรรดาเด็กและวัยรุ่นให้ความสนใจที่สุด ส่วนการแสดงหมอลำเรื่องเป็นช่วงของผู้ใหญ่และผู้อาวุโส วัยรุ่นไม่ชอบดู

แต่การชมหมอลำทุกวันนี้ ไม่มีการแบ่งแยกกลุ่มจากกันอย่างเด็ดขาดอย่างสมัยก่อน เพราะไม่ว่าจะเป็น การร้องเพลงเดินโชว์ การแสดงตลก การแสดงหมอลำเรื่อง ก็มีคนทุกกลุ่ม ทุกวัยชมการแสดงหมอลำแต่ละช่วงเหล่านั้น แม้ว่าหมอลำหลายคณะในปัจจุบันจะลดความเข้มข้นการลำเรื่องแบบโบราณซึ่งเคยเป็นการแสดงหลักลงไปอย่างมากก็ตาม แต่การปรับเปลี่ยนเช่นนั้น ก็เป็นการเปิดพื้นที่รสนิยมให้กว้างขึ้น ทำให้มีกลุ่มผู้ชมหลากหลายมากขึ้น แทนที่จะมีแต่กลุ่มคนสูงอายุเพียงกลุ่มเดียวอย่างสมัยก่อน

สิ่งที่ทีมีวิจัยอยากตั้งข้อสังเกตเพื่อการคาดการณ์เรื่องผู้ชมคือ เด็กและวัยรุ่นซึ่งเป็นกลุ่มผู้รับสารที่จะเติบโตต่อไปในอนาคตนั้น ในอนาคตก็น่าจะไม่เปลี่ยนรสนิยมในการดูหมอลำ เช่น เปลี่ยนจากการดูหมอลำซึ่งมาดูหมอลำกลอนอย่างแน่นอน เพราะปัจจุบันนี้ คนเหล่านี้คุ้นเคยและได้รับการไหลล้นของฟีดแบ็กการดูหมอลำแบบเน้นความบันเทิงด้วยรูปแบบการแสดงเป็นหลัก (เช่น คุ้นเคยกับวัฒนธรรมการเต้น มากกว่าการฟ้อน คุ้นเคยกับวัฒนธรรมการร้องเพลงมากกว่าการร้องหมอลำ) ดังนั้น พวกเขาจึงมีรสนิยมที่ชมชอบความสนุกสนาน ไม่ซาบซึ้งเข้าถึงความไพเราะของทำนองลำแบบดั้งเดิม ไม่รู้จักवादการลำแบบชนบทที่หมอลำรุ่นเก่าแสดง และไม่คุ้นเคยกับการทำความเข้าใจเรื่องราวสาระแบบเก่าๆ เช่น เรื่อง ขนบธรรมเนียม นิทาน ประวัติศาสตร์ หรือเรื่องฮีต คอง ขนบธรรมเนียม โดยเฉพาะภาษาถิ่นอีสานที่นับวันพวกเขาจะไม่เข้าใจ เพราะไม่ได้ใช้ศัพท์เหล่านั้นในชีวิตประจำวัน นับวันการใช้ศัพท์ภาษาอีสานของเด็กและวัยรุ่นจะได้น้อยลง เมื่อไม่มีคลังคำในสมองจำนวนมาก ก็ไม่สามารถฟังหมอลำได้เข้าใจ และดูหมอลำไม่สนุก เพราะภาษาในเนื้อหากลอนลำก็นับวันจะเข้าใจยากมากขึ้นสำหรับคนรุ่นใหม่ที่คุ้นเคยกับภาษากลางและภาษาต่างประเทศมากกว่าภาษาถิ่นของตัวเองด้วยซ้ำ

ดังนั้น ในวันนี้ คนเหล่านั้น คำนึงเกี่ยวกับการแสดงของหมอลำแบบใด ก็จะยึดติดอยู่กับการแสดงแบบนั้นต่อไป เพราะการเรียนรู้การแสดงหมอลำเหล่านี้ เป็นเรื่องทำได้ยาก เข้าใจได้ลำบาก หากไม่มีพื้นฐานและความเคยชิน ไม่ได้สัมผัสเป็นประจำ ก็นับวันจะยิ่งห่างเหิน และเสื่อมสูญจากความรู้สึกและความทรงจำในที่สุด เจกเช่นเดียวกับที่เราไม่รู้จักรู้จัก ไม่ได้ยินเสียงหมอลำพื้นอีกแล้วในยุคนี้นี้ เมื่อเด็กและวัยรุ่นเหล่านั้น ไม่เข้าใจ และไม่รู้เรื่องก็จะเกิดอาการปิดประตู ไม่รับรสนิยมการลำแบบดั้งเดิมอย่างแน่นอน

๒. ผู้ชมของหมอลำที่เป็นคู่

๒.๑ ผู้ชมของหมอลำกลอน

กลุ่มผู้ชมของหมอลำกลอนเป็นกลุ่มคนที่มีลักษณะคล้ายกันสูง ไม่มีความหลากหลายเรื่องวัย คือผู้ชมส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเป็นคนวัยกลางคนจนถึงคนสูงอายุ(ประมาณ ๔๐ ปีขึ้นไป) คนที่ยังดูหมอลำกลอนรู้เรื่องคือคนที่มีความผูกพันกับการฟังหมอลำแบบดั้งเดิม และเป็นคนรู้จักคุ้นเคยกับการลำแบบหมอลำกลอนดี ดังนั้น คนดูหมอลำกลอนแต่ละครั้งจึงมีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับกลุ่มคนดูหมอลำประเภทอื่น

จากการสังเกตการณ์แสดงสดของหมอลำกลอนของทีมวิจัย ทำให้พบว่าปัจจุบัน คนดูหมอลำกลอนนั้น เหลือน้อยเต็มที เท่าที่ทีมวิจัยได้ไปดูการแสดงหมอลำกลอนหลายครั้งได้สังเกตเห็นและประมาณได้ว่า การแสดงหมอลำกลอนแต่ละครั้งมีคนดูเพียง ๔๐-๒๐๐ คน เกือบทั้งหมดเป็นคนวัยกลางคนและคนสูงอายุ ส่วนเด็กและวัยรุ่นที่มาดูหมอลำกลอนนั้นมีเพียงไม่กี่คน ทั้ง ๆ ที่บางงานนั้น หมอลำกลอนที่มาแสดงนั้นเป็นถึงศิลปินแห่งชาติทั้งคู่ (หมอลำเคน ดาเหลา และหมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย) ก็มีคนมาดูน้อย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าเป็นงานของหมู่บ้านเล็ก ๆ มีคนในหมู่บ้านไม่มากและคนรุ่นใหม่ไม่รู้จักรู้หมอลำกลอนที่เคยมีชื่อเสียงโด่งดังในสมัยก่อนแล้วก็เป็นได้

สิ่งที่น่าสังเกตคือ แม้ผู้ชมของหมอลำกลอนจะมีจำนวนน้อย แต่ก็เป็นผู้ฟังหมอลำที่ดี คือมีความตั้งใจดูตั้งใจฟังเป็นอย่างยิ่ง โดยการปักหลักนั่งดูตั้งแต่ต้นจนจบการแสดง ไม่ค่อยลุกไปก่อนหมอลำเลิก การมีส่วนร่วมในการแสดงกับหมอลำของกลุ่มผู้ชมหมอลำกลอนที่เห็นได้ชัดที่สุดนั้น เท่าที่พบคือ การออกไปพ้อนหน้าเวทีหมอลำ การขอฟังกลอนลำที่หมอลำลำได้ และมีการให้เงินรางวัลแก่หมอลำและหมอแคน เป็นต้น

ปรากฏการณ์ของผู้ชมหมอลำกลอนน้อยลงนั้นแสดงให้เห็นว่า ยุคปัจจุบันเป็นช่วงขาลงของหมอลำกลอน เป็นยุคที่หมอลำแบบดั้งเดิมกำลังจะวายและหมดยุคแล้ว คือ ทั้งคนดูก็น้อยลงและทั้งหมอลำก็น้อยลง ถ้าหากเปรียบเทียบกับสมัยก่อนที่หมอลำกลอนเคยเป็นได้รับความนิยมนั้น มีคนดูจำนวนมากถึงหลักพันคน ยิ่งถ้าเป็นหมอลำที่เคยบันทึกแผ่นเสียงอย่าง หมอ

ลำเคน ดาเหลา และหมอลำบุญเพ็ง ฝืนชีวิตไปลำที่ใดแล้วแล้ว ถือเป็นหมอลำใหญ่ที่ชาวบ้านจะพลาดไม่ได้ แต่ปัจจุบัน คนที่จะให้ความสนใจก็ลดน้อยลงไปตามลำดับ

๒.๒ ผู้ชมของหมอลำกลอนซึ้งและหมอลำซิ่ง

กลุ่มผู้ชมของหมอลำกลอนซึ้งและหมอลำซิ่ง เป็นกลุ่มที่แตกต่างจากกลุ่มคนที่ดูหมอลำกลอนอย่างเห็นได้ชัด คือ เป็นกลุ่มคนที่เป็นวัยรุ่นทั้งชายหญิงไปจนถึงคนวัยกลางคน ส่วนคนที่อายุมากกว่านั้นก็มีมาชมบ้างแต่ ก็ไม่มากนัก

เท่าที่ทีมวิจัยสังเกตเห็น คนมาดูหมอลำซึ้งนั้น ส่วนใหญ่มาดูเพื่อการร่วมสนุกในฐานะที่หมอลำซึ้งเป็นรำวง หรือวงดนตรีลูกทุ่งที่ร้องเพลงหรือลำให้คนเต้น คนดูหมอลำซึ้งมีลักษณะพิเศษต่างจากคนดูหมอลำกลอนอย่างเห็นได้ชัดคือ คนดูหมอลำซึ้งบางกลุ่มจะไม่นั่งดูเฉย ๆ คนดูทั้งหญิงและชายหลายสิบคน เป็นคนที่ดื่มสุราและออกไปเต้นหน้าเวที บางคนก็ยื่นเงินให้หมอลำพร้อมกับขอให้หมอลำซึ้งร้องเพลงหรือกลอนตลาดที่ตนเองชอบ บางคนก็ขอจับมือกับสาวหางเครื่อง คนที่สนุกเต็มที่ก็ขอสอยโดยใช้ไมโครโฟนของหมอลำ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้หมอลำซึ้งลำได้น้อย เพราะคนดูเรียกร้องให้หมอลำร้องเพลงมากกว่าอยากให้หมอลำลำ เพื่อที่ตนเองจะได้เต้น

ถ้าเป็นหมอลำกลอนซึ้งนั้น ก็จะมีการลำอยู่มาก คือหมอลำจะมีการแบ่งช่วงนำเสนอโดยใช้กลอนลำแบบหมอลำกลอนเพื่อให้ผู้ชมที่ชอบการฟังหมอลำได้ฟังลำด้วย แต่ถ้าเป็นหมอลำซึ้งซึ่งเป็นหมอลำรุ่นใหม่กว่าก็มักจะตามใจผู้ชมไปทั้งหมด โอกาสที่จะได้ลำจึงเหลือน้อย หรือไม่มีเลย

ลักษณะการแสดงออกเช่นนี้เลยกลายเป็นรูปแบบการดูหมอลำซึ้งของคนอีสานไปโดยปริยาย คือเมื่อมีหมอลำซึ้งที่ใด ก็ต้องมีคนออกไปเต้นหน้าเวทีที่นั่น ทุกงานไม่มีเว้น และการเมาสุราเต้นหน้าเวทีนี้เองที่เป็นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกันจนทำให้หมอลำต้องหยุดแสดงบ่อยๆ หรือเลิกแสดงทั้งๆที่ยังไม่จบงาน จนกลายเป็นเหตุการณ์ปกติของการดูหมอลำซึ้ง

หมอลำกลอนซึ้งและหมอลำซึ้งเอง ก็ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้ถูกใจคนดูเพื่อความอยู่รอด โดยการร้องเพลงหรือลำตามคำขอ ยิ่งวันเวลาผ่านไป โอกาสที่คนจะได้ดูการแสดงการลำจริงๆ ของหมอลำกลอนซึ้งและหมอลำซึ้งยิ่งลดน้อยลง เพราะกลายเป็นว่าสิ่งที่ได้ดูจริงๆ นั้นคือได้ดูหมอลำซึ้งร้องเพลง ได้ดูหางเครื่องใส่กระโปรงสั้นๆเต้น ที่สำคัญคือ คนที่มาเพื่อเต้นและมาร่วมสนุกหน้าเวทีกับหมอลำโดยเฉพาะนั้นมีมากขึ้น ส่วนคนที่นั่งดูอย่างเดียวไม่ได้เต้นและไม่ได้แสดงการเรียกร้องว่าอยากฟังเพลงอะไรมักจะเป็นเด็กและผู้สูงอายุ ก็จะได้แต่นั่งดูการแสดงของหมอลำและหางเครื่องหมอลำและคอยขยับลุกเตรียมตัววิ่งเวลาเกิดการทะเลาะวิวาท

ขึ้น คนที่ดูอย่างเรียบง่ายและตั้งใจฟังหมอลำนั้น มักจะไม่อยู่ดูหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่งได้นานๆ ดังนั้นพอถึงช่วงการแสดงช่วงหลัง ๆ ก็เป็นอันเหลือแต่คนที่เดินหน้าเวทีเป็นส่วนใหญ่

เท่าที่ทีมวิจัยสังเกตเห็น พอจะแบ่งกลุ่มผู้ชมหมอลำกลอนซึ่งและหมอลำซึ่ง ได้เป็น ๒ ประเภทคือ กลุ่มแรกเป็นผู้ชมส่วนมากที่ตั้งใจดูหมอลำลำจริง ๆ กลุ่มนี้ประกอบด้วยเด็กและผู้อาวุโส กลุ่มที่สองคือกลุ่มที่มาดูหมอลำเพื่อจะได้มีโอกาสร่วมสนุกด้วยการขอเพลงแล้วเดินหน้าเวที หรือมาดูหางเครื่อง เป็นผู้ชมกลุ่มน้อยที่เมาสุรา คอยสร้างปัญหา เช่น บังคับหมอลำร้องเพลง คอยหาเรื่องก่อการทะเลาะวิวาทอยู่ทุกที่ จนทำให้ผู้ชมกลุ่มอื่นเดือดร้อน รำคาญไปด้วย

นอกจากการสังเกตการณ์พฤติกรรมของผู้ชมแล้ว ทีมวิจัยยังได้ใช้แบบสอบถามเพื่อสำรวจการดูหมอลำและผลกระทบจากการดูหมอลำของผู้รับสารในจังหวัดภาคอีสานทั้งหมด ๖ จังหวัด ได้แก่ จ.อุดร จ.ขอนแก่น จ.มหาสารคาม จ.อุบลฯ จ.ยโสธร และ จ.ศรีสะเกษ เพื่อสำรวจดูว่าเมื่อผู้ชมได้ชมการแสดงหมอลำแล้ว เนื้อหาสาระที่หมอลำนำเสนอในขณะแสดงนั้นส่งผลกระทบต่อความทัศนคติของผู้ชมอย่างไรบ้าง ดังข้อมูลต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ เพศ

	ความถี่	ร้อยละ
ชาย	๒๕๘	๔๓
หญิง	๓๔๒	๕๗
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ตารางที่ ๒ อายุของคนดู

	ความถี่	ร้อยละ
๑๕-๒๕ ปี	๒๒๒	๓๗
๒๖-๓๕ ปี	๑๖๙	๒๘.๒
๓๖-๔๕ ปี	๑๒๐	๒๐
๔๖ ปี ขึ้นไป	๘๙	๑๔.๘
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ข้อมูลด้านประชากรของผู้ตอบแบบสอบถามที่ได้จากจากตารางที่ ๑-๒ พบว่าผู้ชมหมอลำที่ตอบแบบสอบถามในครั้งนี้เป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชายคือคิดเป็นร้อยละ ๕๗ ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามที่เป็นผู้ชายคิดเป็นร้อยละ ๔๓ และผู้ตอบแบบสอบถามเป็นกลุ่มวัยรุ่นอายุระหว่าง ๑๕-๒๕ ปีมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ ๓๗ รองลงมาเป็นผู้ชมที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่และวัยกลาง

คน ร้อยละ ๒๘.๒ และร้อยละ ๒๐ ตามลำดับ ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามวัยสูงอายุนั้นมีน้อยที่สุด ร้อยละ ๑๔.๘

ตารางที่ ๓ หมอลำที่ชอบดูที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๘๑	๑๓.๕
หมอลำซิ่ง	๑๗๑	๒๘.๕
หมอลำเรื่องตลกกลอน(หมอลำหมู่)	๑๖๗	๒๗.๘
หมอลำเพลิน	๑๘	๓
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๑๖๓	๒๗.๒
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๓ สำนักรวหมอลำที่ผู้ตอบแบบสอบถามชอบดูมากที่สุด พบว่าหมอลำซิ่งเป็นหมอลำที่ผู้ตอบแบบสอบถามชอบมากที่สุด ร้อยละ ๒๘.๕ เนื่องจากเป็นหมอลำที่ดูแล้วสนุก ราคาค่าจ้างไม่แพง คนจึงนิยมจ้างไปแสดงทำให้หาดูได้ง่าย

รองลงมาคือหมอลำเรื่องตลกกลอน(หมอลำหมู่)เป็นหมอลำที่ผู้ตอบแบบสอบถามชอบดู คิดเป็นร้อยละ ๒๗.๘ และเป็นหมอลำแบบคอนเสิร์ตจำนวนร้อยละ ๒๗.๒ การที่มีผู้ตอบแบบสอบถามชอบหมอลำทั้งสองประเภทนี้จำนวนใกล้เคียงกัน อาจจะเป็นเพราะหมอลำทั้งสองประเภทมีการแสดงที่เกือบเหมือนกันทุกส่วน จนสามารถจัดเป็นกลุ่มเดียวกันได้

ส่วนหมอลำกลอนเป็นหมอลำที่ยังมีผู้ตอบแบบสอบถามชอบดูอยู่แม้จะไม่มากเท่ากับหมอลำ ๓ ประเภทดังกล่าว คือมีเพียงร้อยละ ๑๓.๕ ส่วนหมอลำที่ผู้ชมชอบน้อยที่สุดคือหมอลำเพลิน ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะหมอลำเพลินในยุคปัจจุบันนี้มีจำนวนน้อยลง หาดูยากทำให้คนไม่รู้จักและไม่เป็นที่นิยม

สิ่งที่น่าสังเกตคือ หมอลำเรื่องตลกกลอน(หมอลำหมู่)และหมอลำแบบคอนเสิร์ตนั้นกำลังเป็นที่นิยมของผู้ตอบแบบสอบถามอย่างมาก รวมกันแล้วมีผู้ชอบมากเกินครึ่งของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด

ตารางที่ ๔ ความถี่ในการฟังเทปหมอลำต่อสัปดาห์

	ความถี่	ร้อยละ
น้อยกว่า ๑ ชั่วโมง	๑๘๒	๓๐.๓
๑-๓ ชั่วโมง	๒๔๙	๔๑.๕
๔-๖ ชั่วโมง	๑๒๑	๒๐.๒
๗ ชั่วโมงขึ้นไป	๔๘	๘
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ในตารางที่ ๔ เป็นการสำรวจความถี่ในการฟังเทปหมอลำต่อสัปดาห์ของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดไม่นิยมฟังเทปหมอลำ เพราะจำนวนร้อยละ ๔๑.๕ นั้น ฟังเทปหมอลำโดยเฉลี่ยเพียงสัปดาห์ละ ๑-๓ ชั่วโมงเท่านั้น ในขณะที่ รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนร้อยละ ๓๐.๓ ก็ฟังเทปหมอลำน้อยกว่า ๑ ชั่วโมงต่อสัปดาห์

ส่วนผู้ที่ฟังเทปหมอลำ ๔-๖ ชั่วโมง ต่อสัปดาห์ มีเพียงร้อยละ ๒๐.๒ และผู้ที่ฟังเทปหมอลำเฉลี่ย ๗ ชั่วโมงต่อสัปดาห์นั้นมีน้อยที่สุด เพียง ร้อยละ ๘ เท่านั้น

ข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า การรับฟังหมอลำทางสื่อโทรทัศน์ประเภทเทปหมอลำก็กำลังค่อยๆ เสื่อมจากความนิยมของผู้ชมไปเรื่อยๆ

นอกจากนี้ จากการที่ทีมวิจัยได้สำรวจแผงเทปหมอลำตามร้านขายเทปในภาคอีสานทั้งจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดอุดร พบว่า ปริมาณเทปหมอลำลดลงอย่างมากเมื่อเทียบกับหลายปีก่อนที่ทีมวิจัยเคยค้นหาซื้อเทปหมอลำ เทปหมอลำที่มีอยู่ก็เป็นเทปชุดเก่าๆ ที่นำมาเลหลังขายราคาถูกๆ หรือไม่ก็เป็นเทปเก่าค้างสต็อกที่รอวันจำหน่ายให้หมดไป

อย่างไรก็ตาม แม้เทปหมอลำจะลดลง เพราะคนไม่นิยมซื้อเทปไปฟังเนื่องจากมีสื่ออื่น เช่น ซีดี หรือ วีซีดีเข้ามาแทนที่ และมีคุณภาพเสียงดีกว่า ราคาาก็ใกล้เคียงกับเทป เครื่องเล่นก็หาซื้อได้ง่าย ดังนั้น ข้อมูลจากการตอบแบบสอบถามของผู้ชมหมอลำจึงเป็นอีกข้อมูลหนึ่งที่สะท้อนความเป็นจริงเกี่ยวกับเทปหมอลำได้เป็นอย่างดี

ตารางที่ ๕ ความถี่ในการฟังรายการหมอลำทางวิทยุต่อสัปดาห์

	ความถี่	ร้อยละ
น้อยกว่า ๑ ชั่วโมง	๒๑๑	๓๕.๒
๑-๓ ชั่วโมง	๒๔๗	๔๑.๒
๔-๖ ชั่วโมง	๙๑	๑๕.๒
๗ ชั่วโมงขึ้นไป	๕๑	๘.๕
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ในตารางที่ ๕ เป็นการสำรวจความถี่ในการฟังรายการหมอลำทางวิทยุต่อสัปดาห์ของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุด ฟังรายการหมอลำไม่บ่อยมาก เพราะจำนวนร้อยละ ๔๑.๕ นั้น ฟังรายการหมอลำโดยเฉลี่ยเพียงสัปดาห์ละ ๑-๓ ชั่วโมงเท่านั้น ในขณะที่รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนร้อยละ ๓๕.๒ ก็ฟังรายการหมอลำน้อยกว่า ๑ ชั่วโมงต่อสัปดาห์

ส่วนผู้ที่ฟังรายการหมอลำ ๔-๖ ชั่วโมง ต่อสัปดาห์ มีเพียงร้อยละ ๑๕.๒ และผู้ที่ฟังรายการหมอลำเฉลี่ย ๗ ชั่วโมงต่อสัปดาห์นั้นมีน้อยที่สุด เพียง ร้อยละ ๘.๕ เท่านั้น

ข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า การรับฟังรายการหมอลำทางสื่อมวลชนประเภทวิทยุกระจายเสียงก็กำลังค่อยๆ ลดน้อยลงเช่นกัน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะมีรายการหมอลำเหลืออยู่น้อย และผู้รับสารสามารถหาวิธีการที่จะรับฟังหมอลำได้ดีและสะดวกกว่าการฟังทางวิทยุ

ตารางที่ ๖ ความยาวของเวลาที่ใช้ดูการแสดงของหมอลำแต่ละครั้ง

	ความถี่	ร้อยละ
น้อยกว่า ๑ ชั่วโมง	๗๑	๑๑.๘
๑-๓ ชั่วโมง	๑๙๓	๓๒.๒
๔-๖ ชั่วโมง	๑๙๘	๓๓
๗ ชั่วโมงขึ้นไป	๑๓๘	๒๓
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๖ เป็นการสำรวจความยาวของเวลาที่ใช้ดูการแสดงของหมอลำแต่ละครั้ง พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๓ ที่อยู่ชมการแสดงสดของหมอลำนาน ๔-๖ ชั่วโมง แสดงว่าหากเป็นการชมหมอลำเรื่อง ผู้ตอบแบบสอบถามกลุ่มนี้ยังมีโอกาสได้ชมการแสดงหมอลำช่วงลำเรื่องต่อกลอนด้วย เพราะการลำเรื่องจะเริ่มหลังการร้องเพลงไปประมาณ ๒-๓ ชั่วโมง รองลงมาจำนวน ๓๒.๒ ที่อยู่ชมการแสดงของหมอลำนาน ๑-๓ ชั่วโมง ข้อมูลนี้บอกให้รู้ว่าผู้ตอบแบบสอบถามอีกกลุ่มหนึ่งไม่มีโอกาสได้ดูการลำเรื่องของหมอลำ

ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามอีกกลุ่มหนึ่งจำนวนร้อยละ ๒๓ ตอบว่า อยู่ดูการแสดงหมอลำครั้งละ ๗ ชั่วโมงขึ้นไป มีผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนน้อยที่สุดเพียงร้อยละ ๑๑.๘ ที่ตอบว่าดู การแสดงของหมอลำแต่ละครั้งไม่เกิน ๑ ชั่วโมง

จากข้อมูลดังกล่าวหากเอากลุ่มผู้ชมที่ดูหมอลำมากกว่า ๓ ชั่วโมงมารวมกัน ก็แสดงว่ายังมีผู้ชมมากถึงครึ่งหนึ่งที่จะได้ชมการแสดงของหมอลำช่วงการลำเรื่องต่อกลอนซึ่งถือว่าเป็นการแสดงช่วงสำคัญของหมอลำ

ตารางที่ ๗ ช่วงของการแสดงสดที่ชอบดูมากที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
ช่วงร้องเพลงสตริง	๖๕	๑๐.๘
ช่วงร้องเพลงลูกทุ่ง	๑๘๒	๓๐.๓
ช่วงที่เป็นการแสดงตลก	๒๓๕	๓๙.๒
ช่วงที่เป็นการลำหมอลำเรื่อง	๑๐๑	๑๖.๘
อื่นๆ	๑๗	๒.๘
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๗ สอบถามเรื่องช่วงของการแสดงสดที่ชอบดูมากที่สุด พบว่าผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๙.๒ ตอบ ช่วงที่ชอบที่สุดคือ ช่วงที่เป็นการแสดงตลก รองลงมา มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๓๐.๓ ชอบ การแสดงช่วงร้องเพลงลูกทุ่ง ผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๑๖.๘ ชอบการแสดง ช่วงที่เป็นการลำหมอลำเรื่อง

ส่วนช่วงร้องเพลงสตริงเป็นช่วงที่มีผู้ตอบแบบสอบถามชอบน้อยที่สุด เพียงร้อยละ ๑๐.๘

ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า กระแสความนิยมชมชอบการแสดงตลกของหมอลำนั้นพุ่งขึ้นสูงมาก สิ่งหนึ่งที่เป็นหลักฐานชัดเจนคือ มีการบันทึกการแสดงสดการแสดงตลกของหมอลำคณะต่างๆ เป็นวีซีดี วางจำหน่ายจนทำให้หมอลำมีชื่อเสียงโด่งดังมาแล้ว

ตารางที่ ๘ รูปแบบการแต่งตัวของหมอลำที่ชอบที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๕๘	๙.๗
หมอลำซิ่ง	๑๕๙	๒๖.๕
หมอลำเรื่องตลกกลอน(หมอลำหมู่)	๑๙๘	๓๓
หมอลำเพลิน	๓๒	๕.๓
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๑๕๓	๒๕.๕
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ตารางที่ ๘ เป็นการสำรวจรูปแบบการแต่งตัวของหมอลำที่ชอบที่สุดเพื่อวิเคราะห์ว่าผู้ตอบแบบสอบถามให้ความสำคัญกับบุคลิกภายนอกมากเพียงใด เช่น รูปแบบการแต่งตัวของหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๓ ชอบการแต่งตัวของหมอลำเรื่องตลกกลอน(หมอลำหมู่) แสดงให้เห็นว่าผู้ตอบแบบสอบถามให้ความสำคัญกับ บุคลิกการแต่งกายของหมอลำมาก จากข้อมูลนั้นสอดคล้องกับความเป็นจริงของหมอลำ เพราะ

หมอลำที่มีการแต่งกายสวยงาม อลังการ ทำให้ผู้ชมประทับใจได้มากที่สุดคือหมอลำเรื่องต่อกลอน

รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๖.๕ ชอบการแต่งตัวของหมอลำซิ่ง และร้อยละ ๒๕.๕ ชอบการแต่งตัวของหมอลำแบบคอนเสิร์ต ส่วนหมอลำกลอนและหมอลำเพลินนั้นผู้ตอบแบบสอบถามชอบการแต่งกายน้อยที่สุดคือร้อยละ ๙.๗ และ ๕.๓ ตามลำดับ ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะการแต่งกายของหมอลำกลอนนั้นเรียบง่าย ไม่มีการแต่งตัวที่ชวนสะดุดตาแต่อย่างใด

ตารางที่ ๙ รูปแบบการเล่นดนตรีของหมอลำที่ชอบที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๔๐	๖.๗
หมอลำซิ่ง	๒๑๑	๓๕.๒
หมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่)	๑๐๗	๑๗.๘
หมอลำเพลิน	๒๔	๔
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๒๑๘	๓๖.๓
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ข้อมูลจากตารางที่ ๙ สอบถามเรื่องรูปแบบการเล่นดนตรีของหมอลำที่ชอบที่สุด พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๖.๓ ชอบการเล่นดนตรีของหมอลำแบบคอนเสิร์ตเพราะเป็นหมอลำที่มีดนตรีเป็นที่คุ้นหูของผู้ชมมากที่สุด เนื่องจากหมอลำแบบคอนเสิร์ตคือหมอลำที่ได้รับการบันทึกเสียง มีชื่อเสียงแล้ว จึงมักมีผลงานการลำออกมามาก รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนร้อยละ ๓๕.๒ ชอบการเล่นดนตรีของหมอลำซิ่ง เพราะเป็นดนตรีที่มีจังหวะคึกคักเร้าใจตลอดเวลานั่นเอง

ส่วนการเล่นดนตรีของหมอลำเรื่องต่อกลอน หมอลำเพลินและหมอลำกลอน ไม่เป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมมากนัก อาจจะเนื่องจากบางช่วงของการแสดงนั้นเป็นช่วงการลำซึ่งใช้ดนตรีพื้นบ้านมาเล่นประกอบซึ่งมีจังหวะช้า ไม่สนุกสนาน โดยเฉพาะหมอลำกลอนที่มีเครื่องดนตรีเพียงอย่างเดียว จึงมีผู้ตอบแบบสอบถามชอบเพียงร้อยละ ๖.๗ เท่านั้น

ตารางที่ ๑๐ หมอลำที่อยากซื้อเทปและซีดีมาฟังมากที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๕๑	๘.๕
หมอลำซิ่ง	๑๑๐	๑๘.๓
หมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่)	๑๗๗	๒๙.๕
หมอลำเพลิน	๒๑	๓.๕
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๒๔๑	๔๐.๒
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ประเภทหมอลำที่ผู้ชมอยากซื้อเทปและซีดีมาฟังมากที่สุดนั้น จากตารางที่ ๑๐ พบว่า หมอลำแบบคอนเสิร์ต เป็นหมอลำที่ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๔๐.๒ อยากซื้อเทปและซีดีมาฟัง ซึ่งเป็นที่แน่นอนอยู่แล้วเพราะ หมอลำแบบคอนเสิร์ตเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักของผู้ชมทั่วไปมากที่สุด เทปและซีดีของหมอลำประเภทนี้ก็ได้รับการโปรโมตมากที่สุด ทำให้ผู้ชมทั่วไปรู้จักมาก

รองลงมาคือ หมอลำเรื่องต่อกลอน มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๙.๕ ที่อยากซื้อเทปและซีดีมาฟัง เพราะปัจจุบัน เทปและซีดีของหมอลำเรื่องต่อกลอน กำลังได้รับความนิยมมากขึ้น เป็นที่รู้จักมากขึ้น ส่วนหมอลำซิ่งมีผู้ชมอยากซื้อเทปและซีดีมาฟังร้อยละ ๑๘.๓ หมอลำกลอนร้อยละ ๘.๕ หมอลำเพลินร้อยละ ๓.๕ เพราะหมอลำเหล่านี้ แม้จะมีการบันทึกเป็นเทปและซีดีแต่ไม่ค่อยได้รับการโปรโมต โดยเฉพาะหมอลำเพลินนั้น มีอยู่เพียงไม่มาก ดังนั้นจึงไม่เป็นที่รู้จักและทำให้คนไม่อยากจะซื้อมาฟัง

ตารางที่ ๑๑ หมอลำที่อยากซื้อวีซีดีมาดูมากที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๔๙	๘.๒
หมอลำซิ่ง	๑๐๕	๑๗.๕
หมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่)	๒๐๓	๓๓.๘
หมอลำเพลิน	๒๐	๓.๓
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๒๒๓	๓๗.๒
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ประเภทหมอลำที่ผู้ชมอยากซื้อวีซีดีมาดูมากที่สุดนั้น จากตารางที่ ๑๑ พบว่า หมอลำแบบคอนเสิร์ต เป็นหมอลำที่ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๗.๒ อยากซื้อวีซีดีมาดู เพราะหมอลำแบบคอนเสิร์ตนั้นเป็นที่รู้จักของผู้ชมทั่วไปมากที่สุด มีการผลิตเพื่อ

จำหน่ายมาก ทำให้ของหมอลำประเภทนี้ได้รับการโปรโมตมากที่สุด ทำให้ผู้ชมทั่วไปอยากซื้อวีซีดีมากตามที่สุดตามไปด้วย

รองลงมาคือ หมอลำเรื่องตลกกลอน มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๓๓.๘ ผู้ตอบแบบสอบถามที่อยากซื้อวีซีดีตลกกลอน เพราะปัจจุบันมีการผลิตวีซีดีของหมอลำเรื่องตลกกลอนออกมา และกำลังได้รับความนิยมมากขึ้น เป็นที่รู้จักมากขึ้น ส่วนหมอลำกลุ่มที่ไม่เป็นที่นิยมได้แก่ หมอลำซึ่งมีผู้ชมอยากซื้อเทปและซีดีมาฟังเพียงร้อยละ ๑๗.๕ หมอลำกลอนร้อยละ ๘.๒ หมอลำเพลินร้อยละ ๓.๓ เพราะหมอลำเหล่านี้ไม่ค่อยได้มีการผลิตผลงานออกมาเป็นสื่อโสตทัศนูประเภทวีซีดี โดยเฉพาะหมอลำกลอนนั้น แม้จะมีคนอยากซื้อวีซีดีตลกกลอน แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีหมอลำกลอนรายใดที่ได้รับการผลิตเป็นวีซีดีจำหน่ายเลย

ตารางที่ ๑๒ โอกาสที่ได้ดูการแสดงสดของหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
บุญประเพณีของท้องถิ่น	๓๒๗	๕๔.๕
ในการทำบุญหาผู้ล่วงลับ	๙๗	๑๖.๒
งานประจำปีของอำเภอหรือจังหวัด	๙๙	๑๖.๕
โอกาสพิเศษ เช่น งานเลี้ยง งานบวช	๔๑	๖.๘
หมอลำมาเปิดการแสดงแล้วเสียค่าเข้าชม	๓๖	๖
รวม	๖๐๐	๑๐๐

โอกาสที่ได้ดูการแสดงสดของหมอลำของผู้ตอบแบบสอบถามนั้น จำนวนมากที่สุด ร้อยละ ๕๔.๕ ได้ดูการแสดงสดของหมอลำในงานบุญประเพณีของท้องถิ่น เช่น แสดงว่า การนำหมอลำไปฉลองบุญประเพณีของท้องถิ่นนั้นยังคงมีอยู่มาก และหมอลำก็ยังคงเป็นมหรสพที่ได้รับการคัดเลือกไปใช้เป็นการฉลองอย่างมากเป็นอันดับหนึ่งเช่นในอดีต แสดงให้เห็นว่า ความผูกพันระหว่าง หมอลำกับงานบุญประเพณีของท้องถิ่น นั้นเป็นของคู่กันเสมอ

รองลงมามีผู้ชมได้ชมการแสดงสดของหมอลำในงานประจำปีของอำเภอหรือจังหวัด ร้อยละ ๑๖.๕ และมีโอกาสที่ได้ดูการแสดงสดของหมอลำ ในการทำบุญหาผู้ล่วงลับ จำนวนร้อยละ ๑๖.๒

โอกาสที่ผู้ชมจะได้ดูการแสดงสดของหมอลำน้อยลงมาตามลำดับคือ โอกาสพิเศษ เช่น งานเลี้ยง งานบวช ร้อยละ ๖.๘ และได้ชมหมอลำในโอกาสที่หมอลำมาเปิดการแสดงแล้วเสียค่าเข้าชม มีเพียงร้อยละ ๖ โดยเฉพาะโอกาสแบบประการสุดท้ายนี้ ปัจจุบันไม่มีปรากฏอีกต่อไป เพราะหมอลำทุกวันนี้ ถ้าหากไม่มีชื่อเสียงมากพอ ก็ไม่กล้าจะไปปิดวิกเก็บค่าผ่านประตูเข้าชมเพราะเสี่ยงต่อการขาดทุนอย่างยิ่ง

ตารางที่ ๑๓ ระดับความชอบและความผูกพันกับหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
ชอบนิดหน่อย	๖๘	๑๑.๓
ดูหรือไม่ดูก็ได้	๒๓๗	๓๙.๕
ถ้าได้ดูหรือฟังก็จะเป็นการดี	๑๖๘	๒๘
พยายามที่จะหาดูหรือหาฟัง	๗๖	๑๒.๗
ขาดไม่ได้ ต้องหามาฟังหรือไปดู	๕๑	๘.๕
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๑๓ แสดงระดับความชอบและความผูกพันกับหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๙.๕ ตอบว่าดูหรือไม่ดูก็ได้ หมายความว่า มีความชอบหมอลำในระดับธรรมดา แสดงว่าผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการชมการฟังหมอลำมาก การได้ดูหรือไม่ได้ดูหมอลำไม่มีผลอะไรต่อชีวิต

รองลงมา ผู้ชมร้อยละ ๒๘ ตอบว่า ถ้าได้ดูหรือฟังก็จะเป็นการดี แสดงว่าเป็นกลุ่มที่ชอบหมอลำอยู่บ้าง มีผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนร้อยละ ๑๒.๗ เท่านั้นที่มีความชอบและความผูกพันกับหมอลำอย่างมากถึงขั้นที่พยายามที่จะหาดูหรือหาฟัง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีจำนวนใกล้เคียงกันคือชอบนิดหน่อย มีร้อยละ ๑๑.๓

มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๘.๕ เท่านั้น ที่มีระดับความชอบและความผูกพันกับหมอลำชนิดที่ ต้องหามาฟังหรือไปดูให้ได้

ตารางที่ ๑๔ การคาดหมายว่าหมอลำประเภทใดที่จะอยู่ได้นานที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๔๖	๗.๗
หมอลำซิ่ง	๑๔๐	๒๓.๓
หมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่)	๑๙๐	๓๑.๗
หมอลำเพลิน	๘	๑.๓
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๒๑๖	๓๖
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๑๔ ในด้านการคาดหมายว่าหมอลำประเภทใดที่จะอยู่ได้นานที่สุดนั้น ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๖ เห็นว่า หมอลำแบบคอนเสิร์ตจะเป็นหมอลำที่จะคงอยู่ต่อไปได้นานที่สุด รองลงมา ร้อยละ ๓๑.๗ เห็นว่าหมอลำเรื่องต่อกลอน จะคงอยู่ได้

นานที่สุด ที่เป็นเช่นนี้ เพราะผู้ชมเห็นผลงานและความต่อเนื่อง ความเป็นที่นิยม และความมีชื่อเสียงของหมอลำทั้งสองประเภทดังกล่าวจึงเห็นว่าหมอลำทั้งสองประเภทรัน น่าจะคงอยู่ได้นานที่สุด

ส่วนหมอลำซิ่งนั้น ผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๓.๓ เห็นว่าจะคงอยู่ต่อไปได้นาน อาจจะเป็นการคาดการณ์จาก และหมอลำอีก ๒ ประเภทคือหมอลำกลอนและหมอลำเพลิน นั้น มีผู้ตอบแบบสอบถามเพียงร้อยละ ๗.๗ และ ร้อยละ ๑.๓ เท่านั้น ที่เห็นว่าจะอยู่ต่อไปได้นาน

ข้อมูลนี้สะท้อนความเป็นจริงอยู่อย่างหนึ่งว่าหมอลำประเภทใดที่ยังเป็นที่นิยม และยังเป็นที่ยึดถือก็จะมีแนวโน้มว่าจะสามารถอยู่ต่อไปได้อีกนาน เช่นเดียวกับหมอลำแบบคอนเสิร์ตและหมอลำเรื่องตลกกลอน ส่วนหมอลำที่เคยได้รับความนิยมอย่างมากในอดีตอย่างหมอลำเพลินและหมอลำกลอนนั้น เมื่อถึงปัจจุบัน ผู้ชมกลับรู้จักน้อยลงอย่างมาก จนกระทั่งกำลังจะสูญไปจากความทรงจำของผู้ชมในที่สุด

ตารางที่ ๑๕ ประเภทของหมอลำที่นำเสนอเนื้อหาการรณรงค์บ่อยที่สุด

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำกลอน	๑๕๙	๒๖.๕
หมอลำซิ่ง	๑๗๕	๒๙.๒
หมอลำเรื่องตลกกลอน(หมอลำหมู่)	๑๒๔	๒๐.๗
หมอลำเพลิน	๑๘	๓
หมอลำแบบคอนเสิร์ต	๑๒๔	๒๐.๗
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๑๕ ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๒๙.๒ เห็นว่าหมอลำที่นำเสนอเนื้อหาการรณรงค์เพื่อการพัฒนาบ่อยที่สุดคือ หมอลำซิ่ง รองลงมาคือหมอลำกลอน มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๖.๕ ที่เห็นว่าเป็นหมอลำที่นำเสนอเนื้อหาการรณรงค์บ่อย แสดงว่าในความเป็นจริงผู้ชมทั่วไปก็ทราบดีว่าหมอลำทั้งสองประเภทรันมีความคล่องตัวและมีบทบาทในการเสนอเนื้อหาการรณรงค์เพื่อพัฒนามากที่สุดเมื่อเทียบกับหมอลำประเภทอื่นๆ

ส่วนหมอลำแบบคอนเสิร์ตและหมอลำเรื่องตลกกลอน นั้นผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๐.๗ เท่ากัน ที่เห็นว่าหมอลำทั้ง ๒ ประเภทนี้มีการเสนอเนื้อหาการรณรงค์เพื่อการพัฒนาด้วย ส่วนหมอลำเพลินนั้น มีผู้ตอบแบบสอบถามเพียงร้อยละ ๓ เท่านั้น ที่เห็นว่ามีนำเสนอเนื้อหาการรณรงค์เพื่อการพัฒนา

จากข้อมูลนี้ แสดงให้เห็นว่าหมอลำประเภทคู่ คือ หมอลำซิ่งและหมอลำกลอน นั้น มีอิสระและมีความสะดวกที่จะ ถ่ายทอดเนื้อหาการรณรงค์เพื่อการพัฒนาได้ดีที่สุดในขณะที่

หมอลำประเภทคณะอย่างหมอลำเรื่องต๋อกลอน และหมอลำแบบคอนเสิร์ตนั้น ไม่ค่อยปรากฏว่ามีบทบาทในการเสนอเนื้อหาการรณรงค์เพื่อการพัฒนา

ตารางที่ ๑๖ ช่วงของการลำที่ได้ยินเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
มีการลำแทรกขณะที่ลำเป็นกลอน	๑๙๒	๓๒
มีการลำแทรกขณะที่ลำเป็นเรื่อง	๑๔๐	๒๓.๓
มีการลำแทรกขณะที่ร้องเพลง	๕๐	๘.๓
มีการลำแทรกขณะที่หมอลำแสดงตลก	๑๔๗	๒๔.๕
มีการพูดแทรกขณะที่โฆษกประกาศบนเวที	๗๑	๑๑.๘
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ตารางที่ ๑๖ แสดงให้เห็นช่วงของการลำที่ผู้ตอบแบบสอบถามได้ยินเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๒ เห็นว่าช่วงของการแสดงที่ได้ยินเนื้อหาเพื่อพัฒนามากที่สุดคือ ช่วงเวลาที่ลำเป็นกลอน รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๔.๕ ได้ยินเนื้อหาเพื่อพัฒนาช่วงที่หมอลำแสดงตลก

ยังมีผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนใกล้เคียงกันคือร้อยละ ๒๓.๓ ที่ได้ยินเนื้อหาเพื่อการพัฒนาในช่วงที่หมอลำลำเป็นเรื่อง ผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๑๑.๘ ได้ยินโฆษกของหมอลำพูดเกี่ยวกับเนื้อหาเพื่อการพัฒนาและมีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๘.๓ ที่ได้ยินเนื้อหาเพื่อการพัฒนาขณะที่มีการร้องเพลง

จากข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงว่า ผู้ชมจะได้ฟังเนื้อหาเพื่อพัฒนามากที่สุดคือได้ยินจากกลอนลำของหมอลำ ซึ่งหมอลำนำเนื้อหาเพื่อพัฒนามาแต่งเป็นกลอนแล้วใช้ลำ ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจคือ หมอลำเสนอเนื้อหาเพื่อพัฒนาในช่วงการแสดงตลก แสดงว่ามีการแทรกเนื้อหาสาระในช่วงการแสดงตลกบ่อยครั้งจนเห็นได้ชัด เพราะผู้ตอบแบบสอบถามได้ยืมบ่อยรองมาจากการได้ยินจากกลอนลำของหมอลำ

ตารางที่ ๑๗ ระดับการจดจำเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
จำได้ทุกอย่างที่ได้ยิน	๓๔	๕.๗
จำได้มากพอสมควร	๒๒๑	๓๖.๘
จำได้เป็นบางเรื่องที่น่าสนใจ	๒๒๘	๓๘
จำได้บ้างเล็กน้อย	๙๗	๑๖.๒
จำอะไรไม่ได้เลย	๒๐	๓.๓
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ตารางที่ ๑๗ เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการจดจำเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำ ว่าผู้ตอบแบบสอบถามสามารถจดจำการนำเสนอเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำได้มากเพียงใด จากตารางพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๘ จำเนื้อหาเพื่อการพัฒนาจากการชมหมอลำได้เฉพาะเรื่องที่สนใจ รองลงมาร้อยละ ๓๖.๘ จำได้มากพอสมควร แสดงว่า ผู้ชมส่วนใหญ่เกือบทั้งหมด สามารถจดจำเนื้อหาเพื่อการพัฒนาที่หมอลำนำเสนอในการแสดงได้มาก การจดจำนี้ยังมีการเลือกจดจำ เฉพาะส่วนที่สนใจด้วย

อีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นส่วนน้อยคือ มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๑๖.๒ ที่จำเนื้อหาเพื่อการพัฒนาได้บ้างเล็กน้อย และมีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๕.๗ จำได้ทุกอย่าง ในขณะที่จำนวนน้อยที่สุดร้อยละ ๓.๓ จำอะไรไม่ได้เลย

ตารางที่ ๒๐ ระดับการให้ความสำคัญแก่การพัฒนาหลังการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนา

	ความถี่	ร้อยละ
ให้ความสำคัญมากยิ่งขึ้น	๑๕๖	๒๖
ให้ความสำคัญมาก	๒๐๓	๓๓.๘
ให้ความสำคัญเป็นบางเรื่อง	๒๑๖	๓๖
ไม่ค่อยให้ความสำคัญ	๑๖	๒.๗
ไม่ให้ความสำคัญเลย	๙	๑.๕
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๒๐ แสดงระดับการให้ความสำคัญแก่การพัฒนาของผู้ตอบแบบสอบถามหลังจากการฟังหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๖ ให้ความสำคัญแก่เนื้อหาเพื่อการพัฒนาเป็นบางเรื่อง รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนร้อยละ ๓๓.๘ ให้ความสำคัญแก่เนื้อหาเพื่อพัฒนามาก หลังจากการฟังหมอลำแล้ว มีผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๖ ที่ให้ความสำคัญแก่เนื้อหาเพื่อพัฒนามากยิ่งขึ้น

จากข้อมูลนี้ แสดงว่าจำนวนผู้ตอบแบบสอบถามเกือบทั้งหมดที่ได้ฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนาแล้วให้ความสำคัญแก่เนื้อหาเหล่านั้นอย่างมาก แสดงว่า การนำเสนอเนื้อหาสาระของหมอลำนั้นได้ผลค่อนข้างมากที่ทำให้ผู้ชมตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งที่หมอลำนำไปเสนอ

มีเพียงผู้ตอบแบบสอบถามส่วนน้อยร้อยละ ๒.๗ ที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญ และร้อยละ ๑.๕ ที่ไม่ให้ความสำคัญแก่เนื้อหาเพื่อการพัฒนาเลย

ตารางที่ ๒๑ ผลต่อระดับความเข้าใจแนวคิดการพัฒนาหลังการฟังหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
ทำให้เข้าใจมากขึ้นอย่างที่สุด	๕๖	๙.๓
ทำให้เข้าใจมากขึ้น	๒๙๓	๔๘.๘
ทำให้เข้าใจพอสมควร	๑๙๖	๓๒.๗
ทำให้เข้าใจเล็กน้อย	๔๗	๗.๘
ไม่ได้ทำให้เข้าใจเลย	๘	๑.๓
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ตารางที่ ๒๑ เป็นการแสดงผลต่อระดับความเข้าใจแนวคิดการพัฒนาของผู้ชมหลังการฟังหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๔๘.๘ เห็นว่าหลังจากการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนาของหมอลำแล้วเข้าใจมากขึ้น รองลงมาจำนวนร้อยละ ๓๒.๗ เข้าใจพอสมควร ข้อมูลนี้แสดงว่า กลุ่มผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เกิดความเข้าใจในเนื้อหาเพื่อการพัฒนาหลังจากการได้ฟังหมอลำ เป็นไปได้ว่าการให้ข้อมูลที่อธิบาย หรือขยายความเกี่ยวกับเรื่องใดๆของหมอลำนั้น ช่วยทำให้ผู้ชมเกิดความกระจ่างในเนื้อหาเพื่อพัฒนามากขึ้นอีก

มีผู้ชมอีกเพียงเล็กน้อยคือร้อยละ ๙.๓ ที่เห็นว่าฟังหมอลำแล้วทำให้เข้าใจมากขึ้นอย่างที่สุด และมีจำนวนร้อยละ ๗.๘ ที่เห็นว่าทำให้เข้าใจเล็กน้อย ส่วนจำนวนน้อยที่สุดร้อยละ ๑.๓ ที่เห็นว่า การฟังหมอลำไม่ได้ทำให้เข้าใจเนื้อหาเพื่อการพัฒนาเลย

ตารางที่ ๒๒ การนำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ในชีวิตประจำวัน

	ความถี่	ร้อยละ
นำไปใช้ได้ทุกอย่างที่ได้ยินได้ฟัง	๔๑	๖.๘
ส่วนใหญ่ก็นำไปใช้	๒๐๔	๓๔
นำไปใช้เพียงบางอย่าง	๒๗๘	๔๖.๓
นำไปใช้เล็กน้อย	๕๗	๙.๕
ไม่ได้นำไปใช้ประโยชน์เลย	๒๐	๓.๓
รวม	๖๐๐	๑๐๐

การนำแนวคิดเพื่อการพัฒนาที่ได้ฟังจากหมอลำไปใช้ในชีวิตประจำวันนั้น จากตารางที่ ๒๒ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๔๖.๓ ที่นำแนวคิดที่เป็นประโยชน์จากการฟังหมอลำไปใช้เพียงบางอย่าง รองลงมาผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๓๔ มีการนำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้เป็นส่วนใหญ่ ผู้ชมหมอลำทั้งสองกลุ่มดังกล่าวมีการนำแนวคิดไปใช้ให้เกิดประโยชน์ตามสมควร

ส่วนผู้ชมที่นำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้เพียงเล็กน้อยมีจำนวนร้อยละ ๙.๕ ผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๖.๘ นำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ได้ทุกอย่างที่ได้ยินได้ฟัง จากหมอลำ และมีผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนน้อยที่สุดร้อยละ ๓.๓ ไม่ได้นำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ประโยชน์เลย แสดงว่ามีผู้ตอบแบบสอบถามเพียงจำนวนเล็กน้อยที่ไม่ได้นำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ในชีวิตจริง และมีบางคนที่นำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ได้ทุกอย่าง

ตารางที่ ๒๓ ความรู้สึกต่อนโยบายและการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
สนุกสนานเพลิดเพลินมากและได้ข้อคิดที่น่าสนใจดี	๒๙๓	๔๘.๘
ส่วนใหญ่ก็สนุกดี	๑๐๓	๑๗.๒
พอใช้ได้ ทำให้การแสดงมีสีสัน	๑๗๖	๒๙.๓
ทำให้เสียเวลา น่าเบื่อ	๒๘	๔.๗
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๒๓ ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๔๘.๘ มีความรู้สึกต่อนโยบายและการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำว่า เป็นสิ่งที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินมากและได้ข้อคิดที่น่าสนใจดี รองลงมาจำนวน ๒๙.๓ เห็นว่าพอใช้ได้ ทำให้การแสดงมีสีสัน ทั้งสองกลุ่มนี้เป็นผู้ชมกลุ่มใหญ่ที่เห็นว่า การที่หมอลำมีเนื้อหาเพื่อการพัฒนาใน กลอนลำนั้น ไม่ได้เป็นเรื่องเสียหาย และยังเป็นสิ่งที่รับฟังได้ ทั้งยังให้ประโยชน์ที่น่าสนใจ แสดงว่าผู้ชมส่วนใหญ่เห็นว่าเนื้อหาเพื่อการพัฒนาในการลำของหมอลำนั้นมีแล้วไม่ได้ทำให้ความบันเทิงลดลงไป

มีเพียงผู้ชมส่วนน้อยจำนวนร้อยละ ๔.๗ เท่านั้นที่เห็นว่าการลำแล้วมีแนวคิดเพื่อการพัฒนาอยู่ในกลอนลำนั้นทำให้เสียเวลา และเป็นที่น่าเบื่อ

ตารางที่ ๒๔ ความเห็นที่มีต่อความถี่ในการแทรกเนื้อหาการลำเพื่อการพัฒนา

	ความถี่	ร้อยละ
ควรนำเสนอให้มากที่สุดที่จะทำได้	๑๒๙	๒๑.๕
ควรนำเสนอบ่อยๆเพื่อตอกย้ำคนฟัง	๑๒๔	๒๐.๗
ควรเสนอแต่พอประมาณ	๒๖๕	๔๔.๒
ควรเสนอเล็กน้อยก็พอ	๗๖	๑๒.๗
ไม่ควรแทรกหรือนำเสนอเลย	๖	๑
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ผู้ตอบแบบสอบถามแสดงความเห็นที่มีต่อความถี่ที่ควรแทรกเนื้อหาการล่าเพื่อการพัฒนา ตามตารางที่ ๒๔ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๔๔.๒ เห็นว่า ควรเสนอแต่พอประมาณ รองลงมาจำนวน ๒๑.๕ เห็นว่า ควรนำเสนอให้มากที่สุดที่จะทำได้ และจำนวน ร้อยละ ๒๐.๗ ที่เห็นว่า ควรนำเสนอบ่อยๆ เพื่อตอกย้ำคนฟัง แสดงว่ากลุ่มผู้ชมส่วนใหญ่เห็นด้วยและอยากให้มีการแทรกแนวคิดเพื่อการพัฒนาไว้ใน การแสดงหมอลำตามความเหมาะสม

แต่ก็มีผู้ชมอีกส่วนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วย แม้จะเป็นจำนวนไม่มาก คือร้อยละ ๑๒.๗ ที่เห็นว่า ควรเสนอเล็กน้อยก็พอ และจำนวนน้อยที่สุด ร้อยละ ๑ ที่เห็นว่า ไม่ควรแทรกหรือนำเสนอแนวคิดเพื่อการพัฒนาไว้ในกลอนลำเลย

ตารางที่ ๒๕ ความเห็นที่มีต่อความถี่ในการล่าเพื่อการพัฒนาของหมอลำ

	ความถี่	ร้อยละ
หมอลำให้ความสนใจมากอย่างยิ่ง	๑๓๐	๒๑.๗
หมอลำให้ความสนใจมาก	๒๐๘	๓๔.๗
หมอลำให้ความสนใจพอสมควร	๑๗๙	๒๙.๘
หมอลำให้ความสนใจเล็กน้อย	๗๔	๑๒.๓
หมอลำไม่ให้ความสนใจเลย	๙	๑.๕
รวม	๖๐๐	๑๐๐

ข้อมูลจาก ตารางที่ ๒๕ เป็นการแสดงความเห็นที่มีต่อความถี่ในการล่าเพื่อการพัฒนาของหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๓๔.๗ มีความเห็นว่า หมอลำ ให้ความสนใจต่อแนวคิดเพื่อพัฒนามาก รองลงมาร้อยละ ๒๙.๘ เห็นว่าหมอลำให้ ความสนใจพอสมควร และผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ ๒๑.๗ เห็นว่าหมอลำให้ ความสนใจมาก อย่างยิ่ง จากข้อมูลแสดงว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความเห็นไปในทางเดียวกันคือ เห็นว่าหมอลำประเภทต่างๆ ให้ความสนใจเรื่องแนวคิดเพื่อพัฒนามาก ทั้งนี้ อาจจะเป็นการแสดงความเห็นจากการที่ได้สังเกตเห็นการล่าเกี่ยวกับการพัฒนาของหมอลำบ่อยๆ จึงทำให้มีความเห็นว่า หมอลำก็ให้ความสนใจเรื่องแนวคิดเพื่อการพัฒนาเช่นกัน

อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับกลุ่มแรกร้อยละ ๑๒.๓ ที่เห็นว่า หมอลำให้ความสนใจแนวคิดเพื่อการพัฒนาเพียงเล็กน้อย และจำนวนน้อยที่สุด ร้อยละ ๑.๕ ที่เห็นว่า หมอลำไม่ให้ความสนใจแนวคิดเพื่อการพัฒนาเลย

ตารางที่ ๒๖ ความเห็นต่อผลความสำเร็จในการลำเพื่อการพัฒนา

	ความถี่	ร้อยละ
ประสบผลสำเร็จดีมากอย่างยิ่ง	๑๐๒	๑๗
ประสบผลสำเร็จดี	๑๗๓	๒๘.๘
ประสบผลสำเร็จพอสมควร	๒๗๗	๔๖.๒
ประสบผลสำเร็จน้อย	๔๓	๗.๒
ไม่ประสบผลสำเร็จเลย	๕	๐.๘
รวม	๖๐๐	๑๐๐

จากตารางที่ ๒๖ ผู้ตอบแบบสอบถาม แสดงความคิดเห็นเพื่อประเมินผลความสำเร็จในการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวนมากที่สุดร้อยละ ๔๖.๒ เห็นว่า การลำแล้วมีการแทรกแนวคิดเพื่อการพัฒนาลงไปด้วยนั้น ประสบผลสำเร็จพอสมควร รองลงมาจำนวนร้อยละ ๒๘.๘ เห็นว่า ประสบผลสำเร็จดี และร้อยละ ๑๗ ที่เห็นว่าประสบผลสำเร็จดีมากอย่างยิ่ง

การที่ผู้ชมส่วนใหญ่ประเมินความสำเร็จของหมอลำในการใช้แนวคิดเพื่อการพัฒนาในกลอนลำนั้น อาจจะเนื่องมาจากการเห็นผลที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม เพราะผู้ชมคือผู้ที่อยู่ในสังคมที่ได้ฟังแนวคิดเพื่อการพัฒนา ดังนั้น หากผู้ฟังมีความคิดที่ดีขึ้นจากการฟังหมอลำก็แสดงว่า หมอลำประสบผลสำเร็จในการใช้กลอนลำเพื่อเสนอแนวคิดเพื่อการพัฒนา

มีเพียงผู้ตอบแบบสอบถามส่วนน้อยที่เห็นว่าประสบผลสำเร็จน้อย คือมีเพียงร้อยละ ๗.๒ ส่วนผู้ที่เห็นว่า ไม่ประสบผลสำเร็จเลยนั้นมีร้อยละ ๐.๘

จากปัญหาคำวิจัยที่ทีมวิจัยตั้งเอาไว้แต่ต้นว่าจะศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นหลังการเปิดรับเนื้อหาเพื่อการพัฒนาจากหมอลำของผู้รับสารนั้น เมื่อพิจารณาจากข้อมูลที่ได้จากการตอบแบบสอบถามเรื่องลักษณะการเปิดรับสารและผลกระทบของการเปิดรับเนื้อหาเพื่อพัฒนาของผู้รับสารทำให้เห็นว่า ผู้รับสารชอบดูหมอลำหมอลำซึ่งมากที่สุด รองลงมาก็เป็นหมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่) แสดงให้เห็นลักษณะของการให้ความสนใจของการแสดง ผู้ชมให้ความสนใจเรื่องความบันเทิงและความสนุกสนานมาก เพราะหมอลำทั้ง ๒ ประเภทดังกล่าวนี้ตอบสนองความต้องการและความสนใจด้านการสร้างความบันเทิงของผู้ชมได้อย่างมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากข้อมูลการตอบแบบสอบถามที่ว่า รูปแบบการเล่นดนตรีของหมอลำซึ่งนั้นทำให้ผู้รับสารชื่นชอบได้มากที่สุด เช่นกัน

สิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ เวลาที่ใช้ในการเปิดรับหมอลำผ่านทางสื่อมวลชนอันเป็นสื่อใหม่ของผู้รับสารส่วนใหญ่นั้น มีการใช้เวลาเพียงเล็กน้อย เช่น ผู้รับสารส่วนใหญ่ฟังเทปหมอลำต่อสัปดาห์ ๑-๓ ชั่วโมง และฟังหมอลำทางวิทยุต่อสัปดาห์ ๑-๓ ชั่วโมง เช่นกัน ในขณะที่การเปิดรับผ่านสื่อเก่าคือช่องทางที่เป็นการแสดงสดของหมอลำนั้น ผู้ชมส่วนใหญ่ใช้เวลามากถึง ๔-๖ ชั่วโมง ต่อครั้ง และโอกาสที่ได้ดูการแสดงสดของหมอลำคือในงานบุญประเพณีของท้องถิ่น

ประเภทของหมอลำที่ทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่ายากซื้อเทปและซีดีมาฟังมากที่สุดคือ หมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่) และหมอลำแบบคอนเสิร์ต นั้นแสดงว่า หมอลำที่จะมีโอกาสเข้าถึงบ้านของผู้รับสารได้มากที่สุด(จากการที่ผู้รับสารซื้อเทปและซีดีมาฟัง) คือ หมอลำประเภทคณะที่มีขนาดใหญ่ มีชื่อเสียง มีการแสดงที่เน้นหนักไปทางให้ความบันเทิง

อย่างไรก็ตาม ระดับความชอบและความผูกพันกับหมอลำของผู้รับสารนั้น ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ดูหรือไม่ดูหมอลำก็ได้ แสดงว่าผู้รับสารส่วนใหญ่ยังไม่ถือว่าหมอลำเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องดู คือถ้ามีก็ดู ถ้าไม่มีก็ไม่ถึงขั้นดั้นรนต้องดูให้ได้

การคาดหมายของผู้รับสารว่าหมอลำประเภทที่จะอยู่ได้นานที่สุดคือ หมอลำแบบคอนเสิร์ตและหมอลำเรื่องต่อกลอน(หมอลำหมู่) อาจจะเป็นเพราะหมอลำแบบนี้ มีศักยภาพที่จะดั้นรนเพื่อความอยู่รอดสูง เช่น มีเงินลงทุนมาก เป็นหมอลำที่มีขนาดใหญ่ และมีช่องทางการเผยแพร่หลายทาง ไม่ว่าจะเป็นทั้งสื่อมวลชนและสื่อการแสดงสด

ส่วนด้านเนื้อหาการแสดงนั้น ผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่า หมอลำที่น่าเสนอเนื้อหาการรณรงค์บอยที่สุด คือหมอลำชิง โดยมี การลำแทรกขณะที่ลำเป็นกลอน และผู้รับสารก็สามารถจดจำเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการรณรงค์ที่หมอลำลำนั้นได้ในระดับมากพอสมควร แต่ผลกระทบที่เกิดหลังจากการฟังหมอลำนั้น ที่มิวิจยพบว่า ผู้รับสารให้ความสำคัญแก่การพัฒนาหลังการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนาเป็นเพียงบางเรื่อง และมีผลต่อระดับความเข้าใจแนวคิดการพัฒนาของผู้รับสารในระดับที่ทำให้เข้าใจมากขึ้น

หลังจากการชมหมอลำแล้ว พบว่า ผู้รับสารส่วนใหญ่มีการนำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ในชีวิตประจำวัน เพียงบางเรื่องนั้น ส่วนความรู้สึกต่อเนื้อหาและการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำนั้นผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่าสนุกสนานเพลิดเพลินมากและได้ข้อคิดที่น่าสนใจดี แต่ว่าการเสนอเรื่องราวที่มีสาระนั้น ส่วนใหญ่เห็นว่า ควรเสนอแต่พอประมาณ

สำหรับความเห็นที่มีต่อความใส่ใจในการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำ ผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่า ตัวหมอลำเองก็ให้ความสนใจมาก และความเห็นของผู้รับสารส่วนใหญ่ต่อผลความสำเร็จในการลำที่มีเนื้อหาเพื่อพัฒนานั้น ผู้รับสารเห็นว่า ประสพผลสำเร็จพอสมควร

บทที่ ๘

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา

การที่จะนำสื่อพื้นบ้านหมอลำไปใช้เพื่อการพัฒนาให้ได้ผลที่ดีที่สุดและมีประสิทธิภาพที่สุดนั้น สิ่งที่ต้องคำนึงถึงประการหนึ่งคือ ต้องมีการเรียนรู้ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคของหมอลำเพื่อนำไปป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเช่นนั้นขึ้นนี้อีก และเพื่อหาวิธีแก้ไขปรับปรุง หาทางที่จะทำให้อุปสรรคพื้นบ้านได้แสดงศักยภาพของตัวเองออกมาได้อย่างเต็มที่

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคของหมอลำมีมาตลอดทุกยุคทุกสมัย แต่การที่จะเริ่มต้นรู้จักกับอุปสรรคเหล่านั้นในรายละเอียด ต้องมองภาพรวมของปัญหาทั้งหมดเสียก่อน เพื่อจะเห็นเป็นมุมกว้างแล้วทีมีวิจัยจะชี้ให้เห็นปัจจัยที่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ อุปสรรคของการใช้หมอลำเพื่อพัฒนานั้น มีอยู่ในทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร อันได้แก่ อุปสรรคด้านผู้ส่งสาร อุปสรรคด้านเนื้อหาสาร อุปสรรคด้านช่องทางการสื่อสาร และอุปสรรคด้านผู้รับสาร

ในบทนี้ ทีมวิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากการตระเวนสังเกตการณ์การแสดงสดของหมอลำในหลายจังหวัดในภาคอีสาน การสรุปข้อปัญหาของหมอลำที่ได้จากการจัดสัมมนาตลอดจนการสัมภาษณ์หมอลำ มาประมวลข้อสรุปเพื่อนำปัญหาของหมอลำทั้ง ๔ ประเภท อันได้แก่ หมอลำกลอน หมอลำกลอนซึ่ง หมอลำเรื่อง และหมอลำซึ่ง มากล่าวถึงโดยรวมตามลำดับองค์ประกอบการสื่อสาร เพื่อให้เห็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการดำรงอยู่และการสืบทอดของหมอลำเพื่อการพัฒนา ทีมวิจัยได้แบ่งอุปสรรคของหมอลำออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ดังนี้

๘.๑ ปัญหาและอุปสรรคด้านผู้ส่งสาร

๘.๒ ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากเนื้อหาสาร

๘.๓ ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากช่องทางการสื่อสาร

๘.๔ ปัญหาและอุปสรรคด้านผู้รับสาร

๘.๑ ปัญหาและอุปสรรคด้านผู้ส่งสาร

อุปสรรคและปัญหาของหมอลำแต่ละประเภทย่อมมีลักษณะแตกต่างกันออกไป หมอลำระดับเล็ก ๆ ซึ่งเป็นหมอลำประเภทคู่อย่างหมอลำกลอน และหมอลำซึ่ง ก็มีปัญหาเฉพาะตัว เช่น หมอลำกลอน มีปัญหาด้านการคงอยู่และการสืบทอดเป็นประการสำคัญที่สุด เนื่องจากตัวหมอลำใกล้จะหมด คนดูก็น้อย ไม่มีการฟื้นฟูและการสนับสนุนอย่างเป็นทางการ เช่น การประกวด การให้ความสำคัญ

ส่วนปัญหาของหมอลำซึ่งไม่ได้อยู่ที่ไม่มีคนสืบทอด เพราะยังมีทางออกเรื่องผู้มาเรียนเป็นหมอลำซึ่ง แต่ปัญหาอยู่ที่รูปแบบการจัดสรรเพื่อรักษาเอกลักษณ์และความเป็นตัวตนของตนเองเอาไว้ การนำเสนอให้ครองใจผู้ชมได้ เพราะปัจจุบัน คนเริ่มเสื่อมความนิยม เนื่องจากหมอลำซึ่งมีการลำน้อยแต่กลับมีการร้องเพลงและกลอนตลาดมาก ทำให้ผู้ชมที่ยังชอบการลำเกิดความเบื่อหน่าย

ส่วนหมอลำคณะใหญ่ๆ ก็มีปัญหารื่องการแข่งขัน และการลงทุนที่นับวันจะสูงขึ้น แล้วสุดท้ายจะหาคนมีกำลังจ้างได้ลำบาก การรักษาความยิ่งใหญ่เอาไว้ให้ได้นั้น บางทีก็ยาก เพราะต้องใช้เงินมาก ปัญหาการคงอยู่ก็มีเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อประมวลปัญหาและอุปสรรคของหมอลำทุกประเภทแล้ว ก็พอจะสรุปได้ดังนี้

๔.๑.๑ กลุ่มอุปสรรคที่เกิดจากตัวหมอลำเอง

๔.๑.๑.๑ ขาดการพัฒนาตัวเอง

ปัญหาที่เป็นข้อบกพร่องของหมอลำแต่ละคนหรือแต่ละคณะคือ การขาดการปรับปรุงและพัฒนาตัวเองให้เป็นคนที่สามารถยืนหยัดอยู่ในวงการที่มีการเปลี่ยนแปลงและแข่งขันกันตลอดเวลาได้ โดยเฉพาะบรรดาหมอลำที่เริ่มไม่ได้รับความนิยมเพราะไม่เข้ากับยุคสมัย เช่น หมอลำกลอน ซึ่งหมอลำประเภทนี้ มักจะมีอายุล่วงเข้าวัยกลางคนกันทั้งนั้น และเป็นผู้ที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ช้า เพราะมีวิธีการเรียนรู้ที่ไม่อาจทันกับยุคสมัยใหม่

“หมอลำกลอนเราต้องฝึกฝนขึ้น เช่นที่วออย่าชี้เกียจก็ถูก คำว่าอย่าชี้เกียจท่องกลอนลำ อย่าชี้เกียจพัฒนาตนเอง เช่นว่าเพื่อนไม่สวย ก็ดัดแปลงให้เพื่อนสวย เพื่อนอ่อนให้สวย การพูดการจาก็เหมือนกัน บางคนไปลำบ้านไหน ถ้าคนดูถามว่าอยู่บ้านไหนทำไมลำเพราะจ้ง บางทีก็พูดไม่มีหางเสียงก็ต้องรู้จกมีสัมผัสมาคารวะ เราต้องพัฒนาตัวของเราเองเพื่อให้คนอื่นนิยมต้องเอาใจใส่ อย่าชี้เกียจ ให้มันท่องกลอน สรรหาอาจารย์ที่แต่งกลอนให้พัฒนาตัวเราเอง สมัยนี้เขาชอบอะไรเราก็แทรกเข้าไป หมอลำเราถ้าเสียงดี กลอนดี ลีลาดี มันไม่จืดหรอก กลอนไหนดี ๆ ก็ลำเลย กลอนไหนทนหูคน อย่างเช่นทักษิณเป็นนายกนี่ละ นโยบายทักษิณเป็นยังไง คนก็ชอบเพราะมันทันสมัย”

(หมอลำทองมาก จันทะลือ, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

นอกจากการฝึกฝนตนเองแล้ว สิ่งสำคัญของการพัฒนาตนเอง คือ การไปศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อเป็นการเพิ่มพูนศักยภาพของตนเอง เพราะเท่าที่ผ่านมา ภาพลักษณ์ของ

หมอลำคือผู้ที่มีการศึกษาน้อย และไม่ค่อยรู้ความเป็นไปของโลกสมัยใหม่ อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนทั่วไปในยุคปัจจุบันมองว่า หมอลำเป็นได้เพียงผู้ให้ความบันเทิงเท่านั้น

“มองรวม ๆ ก็ถือว่าจุดอ่อนคือจุดการศึกษาเพราะการศึกษาเป็นหัวใจ เป็นแก่น เป็นเนื้อ เรียกว่าเป็นไส้รู้ ไส้เรียนตลอด ถ้ามองว่าจุดอ่อนตัวนี้ ยังมีอยู่ ถ้าแก้ไม่ได้ผมว่าหมอลำจะเป็นที่นิยมยาก ดังนั้นต้องเพิ่มศักยภาพของตัวนี้ ความขยัน ความรู้ จุดที่ ๒ ในบุคลิกของหมอลำที่ขาดอยู่อย่างหนึ่งคือให้เขาเห็นว่าพึ่งตัวเองได้ให้เขาเห็นว่าหมอลำเป็นคนที่ไม่เลืยวฉลาด ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความรู้ ”

(ผศ.สุบรรณ จันทบุตร ,สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๑.๑.๒ ขาดการฝึกฝนเพาะบ่ม ทำให้ลำได้ไม่ดี

ปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่งคือ หมอลำขาดการเพาะบ่ม ขาดการเรียนรู้จนสมควรแก่การรับงาน ดังนั้น พื้นฐานการลำ จึงมีไม่มาก ปัญหาที่เกิดตามมาคือ ลำได้ไม่ดี หรือไม่ไพเราะเพราะขาดการฝึกปรือ ปัญหานี้มักจะเกิดกับหมอลำที่อายุน้อย เรียนลำน้อยก็ออกรับงาน เช่น หมอลำซึ่งบางคน

ส่วนหมอลำบางคนเมื่อซื้อกลอนลำไปแล้วก็อาจจะลำได้ไม่ดี ตีบทไม่แตก หรือหมอลำไม่สามารถถ่ายทอดเสียงให้ได้อย่างที่คนแต่งต้องการ เนื่องจากการลำนั้นนอกจากใส่ทำนองแล้ว ยังต้องมีการใส่อารมณ์ คือต้องเข้าถึงอารมณ์ของกลอนลำ ว่าจะใช้อารมณ์ใดบ้าง จึงจะถ่ายทอดเนื้อหาในกลอนนั้น ออกมาได้มากที่สุด เพราะการซื้อกลอนลำไปนั้น ได้แต่เนื้อร้องไป ไม่ได้ทำนองไปด้วย โดยเฉพาะทำนองการลำที่พบได้น้อย และหมอลำไม่คุ้นเคย เช่น ทำนองเตี้ยหัวดอนตาล ทำนองคอนสวรรค์ ทำนองดั่งหว่าน เป็นต้น

“ในแนวความคิดของผู้แต่งกลอนจะให้กลอนหมอลำไปลำและหมอลำเข้าใจแต่บางที่หมอลำไม่เข้าใจในบทกลอน ก็จะทำให้ลำกลอนไม่เป็น ลำไม่รู้ทำนองจึงหะลำไม่ชัดเจน คนฟังก็ไม่ชอบ นี่คือปัญหาว่าหมอลำรับกลอนไปแล้วสามารถลำได้ดี ก็จะได้ ในการลำให้ได้ผลคือคนลำเสียงดีเข้าใจบทกลอนเป็นเรื่องสำคัญที่สุด”

(หมอลำเดชา,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๑.๑.๓ ขาดความเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่

การไม่ติดตามข่าวสาร หรือไม่มีความรู้ของเหตุการณ์บ้านเมือง การเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ สำหรับหมอลำแล้วทำให้ขาดวัตถุดิบที่จะนำไปแสดง เพราะการลำนั้น หากจะให้มีความน่าสนใจ ไม่ว่าหมอลำประเภทใดก็ควรจะสอดแทรกเรื่องราวหรือให้ข้อมูลที่น่าสนใจแก่ผู้ฟังได้ เพราะความรู้และวิทยาการของโลกยุคใหม่นั้น เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับ

เป็นฐานข้อมูลที่จะใช้ในการล่า และการแต่งกลอนล่า เพราะความรู้เหล่านี้ เป็นความรู้ที่เข้ากับ คนยุคสมัยใหม่ เมื่อถ่ายทอดออกไปก็จะทำให้คนฟังเข้าใจและรับได้รวดเร็วเพราะมีความร่วม สมัยกับผู้รับสาร

เมื่อหมอลำไม่ทำตัวให้เป็นคนทันสมัยอยู่เสมอ ก็จะกลายเป็นหมอลำที่ตกยุค ล้า หลังและไม่เป็นที่นิยม โดยเฉพาะหมอลำวัยหนุ่มสาวที่กำลังเป็นที่สนใจและเป็นที่คาดหวังจาก คนฟังรุ่นใหม่ ๆ นั้น ยิ่งจำเป็นต้องมีการปรับปรุงตัวเองให้ทันสมัยอยู่เสมอ เพราะสิ่งนี้เป็นเสน่ห์ อย่างหนึ่งของหมอลำที่จะทำให้ดึงดูดความสนใจของคนรุ่นใหม่ได้

๔.๑.๑.๔ ขาดการสังเกตและวิเคราะห์ผู้รับสาร

การสังเกตและศึกษาผู้รับสารเป็นศิลปะอย่างหนึ่งของหมอลำ ที่จะต้องอาศัย ประสบการณ์และการวิเคราะห์ว่าจะต้องล่าอย่างไร เลือกใช้เนื้อหาสาระแบบใด จึงจะตอบสนอง ความต้องการของกลุ่มเป้าหมายที่มีอยู่อย่างหลากหลายให้มากที่สุดและครอบคลุมมากที่สุด เพราะผู้ฟังที่มาฟังหมอลำแต่ละงานนั้น มีความหลากหลายอย่างมาก ทั้งระดับการศึกษา อายุ และฐานะ เช่น เด็ก วัยรุ่น และผู้สูงอายุ ย่อมมีความสนใจเรื่องราว เนื้อหาสาระแบบต่างๆ ไม่เท่า กัน ดังนั้น เมื่อหมอลำไม่แยกแยะและวิเคราะห์ความสนใจของผู้รับสารก็จะไม่สามารถเสนอเนื้อ หาสาระให้ครอบคลุมกับความต้องการของผู้รับสารได้

“หมอลำทุกวันนี้ผมคิดว่า หมอลำด้วยความมั่งง่าย ทำให้คุณภาพของหมอลำ ลดลง ทำให้เสถียรภาพของหมอลำลดลง คือ บางคนไปแสดงแล้วไม่มีสาระอะไรจะให้ คนฟังเอาไปคิด คือเพลิน ๆ ไปเฉย ๆ แต่ไม่มีสาระ เนื้อหา ผู้ที่จะเอาไปเป็นคติเอาไป เป็นข้อคิดก็ไม่มี คือบางคนก็จะบอกว่า อย่าจ้างเลย ร้องแต่เพลงทั้งคืน บาปบุญคุณโทษ ก็ไม่มี เลยไม่จ้าง นี่เป็นรูปแบบหนึ่ง หมอลำไม่ว่าใครก็ตามให้ดูตัวเองด้วยให้ ศึกษาการล่า ศึกษาผู้ฟังด้วยว่าต้องการอะไร แล้วสรรหามาเพื่อจูงใจเจ้าภาพ จูงใจผู้ ฟัง”

(หมอลำสมพงษ์,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

๔.๑.๑.๕ ปัญหาการขาดแหล่งเงินทุนสนับสนุน

ปัญหาเรื่องการขาดแคลนเงินทุนเพื่อนำไปใช้ในกิจการของหมอลำ เช่น การปร บปรุงวง การซื้อเสื้อผ้า ข้าวของอุปกรณ์การแสดง การจ้างบุคลากร เป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด ที่มี ผลต่อการดำเนินงานและการคงอยู่ของหมอลำ เพราะสภาพการแข่งขันนั้นมีสูงมาก โดยเฉพาะ หมอลำที่ใช้คนจำนวนมากในการแสดง เช่น หมอลำซิ่งและหมอลำเรื่อง ซึ่งต้องมีหางเครื่องและ อุปกรณ์การแสดงจำนวนมาก

“สิ่งที่อยากให้รัฐบาลช่วยมากที่สุดและด่วนที่สุดเป็นอันดับแรกคือการมีสถาบันรองรับหมอลำ เพื่อเพิ่มคุณค่าและศักยภาพให้กับหมอลำอันดับแรกเงินทุนกู้ยืมที่ทางรัฐบาลควรจะให้การช่วยเหลือมากที่สุด โดยเฉพาะเวลาตั้งคณะหมอลำต้องใช้การลงทุนที่สูงมาก อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ต้องมีให้ครบเครื่องดนตรี เครื่องแต่งกายถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้ก็ทำให้หมอลำต่ำต้อยเป็นหมอลำเล็ก ๆ ไปเลย องค์การที่สามารถยื่นหยัดอยู่ได้จะต้องไม่เอาเปรียบหมอลำอย่างเช่น การตั้งเป็นสำนักงานหมอลำหรือสมาคมของหมอลำแต่ละจังหวัดแต่ละภาครัฐบาลจึงควรช่วยเหลือในจุดนี้”

(หมอลำสมจิตร, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๑.๑.๖ ขาดการเสียดสละ ขาดอุดมการณ์

อุปสรรคของการพัฒนาสังคมและพัฒนาตัวหมอลำเอง ส่วนหนึ่งเกิดจากการขาดความเสียดสละและจิตสำนึกที่จะร่วมสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม โดยเฉพาะความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและอุดมการณ์ที่จะช่วยเหลือบ้านเมืองโดยการทำให้เป็นประโยชน์เท่าที่จะทำได้

ดังนั้น ปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่คือ หมอลำหลายคนยังเรียกร้องค่าตอบแทน หรือผลประโยชน์อื่นๆ ด้วย แม้ว่าจะเป็นงานเพื่อส่วนรวมก็ตาม อุปสรรคประการนี้ ในบรรดาหมอลำก็มีการกล่าวถึงเสมอ

“หมอลำกลอนนี้พวกที่อนุรักษศิลปวัฒนธรรมก็มี พวกเอาผลประโยชน์ก็เยอะ ส่วนมากคำว่าหมอลำนี้มันจะเอาผลประโยชน์ซะมากกว่า ตรงนี้แหละที่ผมต่อต้าน ถ้าเห็นใครผมก็ไปช่วย อย่างคนถ้าไปหน่อยก็ถามหาเงิน หาของ ผมก็พยายามชี้แจงว่า ศิลปินก็เหมือนประชาชนคนหนึ่ง เหมือนผู้แทน ก็ดูงานบ้างสิ งานสังคมต้องช่วยกัน คำว่าช่วยต้องช่วยทั้งเงินทองช่วยทุกอย่าง ถ้าเราไม่อนุรักษไว้มันก็จะทำให้วัฒนธรรมอย่างอื่นมาทำลายของพวกเราไป อย่าเห็นแต่แก่เงินแก่ทอง ผมบอกถ้าใครตามผมไป อย่ามาถามหาเงิน เพราะว่าเราไปเพื่อสังคม ถ้าเราไม่ช่วยกันสังคมก็จะอยู่ไม่รอด แล้วส่วนมากไปเขาก็จะถามผลประโยชน์

ตัวการทำให้หมอลำนี้สั่นนี้ขึ้นมา สาเหตุคือ พวกนี้มันไม่อยู่ในฝ่ายวัฒนธรรม มันอยู่ฝ่ายธุรกิจ ฝ่ายธุรกิจมันได้อย่างเดียว เสียมันไม่มีเนื่องจากเขาไม่ได้ปลูกฝังมาทางวัฒนธรรม มันปลูกฝังมาทางธุรกิจ ไปไหนมาไหนพวกศิลปินส่วนมากหลงตัวเอง ผมบอกให้ ฟังเลย ส่วนใหญ่หลงตัวเอง หาเงินได้ก็ใช้หมด คิดว่าพรุ่งนี้ก็ได้ใหม่ ไปไหนก็มีคนยกยอสรรเสริญ แต่ผมไม่ได้เป็นแบบนั้น เราต้องมองไปว่าทำยังไงสังคมเราถึงจะอยู่ไปได้ เราต้องช่วยกัน มีความเมตตา ให้อภัยซึ่งกันและกันกับงานสังคมได้อะไร ก็ได้แก่สังคม”

(หมอลำป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม, สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๘.๑.๑.๗ การละทิ้งเอกลักษณ์ของตนเอง

การพยายามดิ้นรนหาทางอยู่รอดของหมอลำทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการของคนดู และเพื่อการแข่งขันกับหมอลำอื่น ๆ ทำให้หมอลำกลายพันธุ์ สูญเสียลักษณะจนแทบจะไม่เหลือเค้าของการเป็นหมอลำ และหาความเป็นตัวของตัวเองไม่ได้ เช่น หมอลำชิง ซึ่งปัจจุบันมีผู้บอกว่า เป็นหมอลำแต่เพียงชื่อ บางคนยังบอกว่าไม่น่าจะเรียกว่าหมอลำ น่าจะเรียกว่า “ลำชิง” ก็พอ เพราะความเป็นหมอลำนั้นมีลดน้อยลงจนกำลังจะหายไป เนื่องจากการสืบทอดขนบการลำมีน้อยลง สิ่งที่เป็นเนื้อหาใหม่มาแทนคือเพลงตลาดและกลอนลำตลาด มีการเต้นแทนการฟ้อน ทั้งยังให้ความสำคัญกับดนตรีสากลมากกว่าดนตรีดั้งเดิมคือ แคน สิ่งเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นการละทิ้งเอกลักษณ์ของตัวเองของหมอลำที่ละน้อย

๘.๑.๑.๘ ปัญหาสุขภาพ

ปัญหาประเภทนี้เกิดจากข้อบกพร่องทางร่างกายและความสามารถ เช่น น้ำเสียง ความมั่นใจในตนเอง ที่แม้จะดูว่าเป็นเพียงจุดเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่สำหรับอาชีพหมอลำแล้ว ถือว่าเป็นปัญหาที่ต้องรีบเร่งแก้ไข โดยการหมั่นฝึกฝนและขจัดข้อบกพร่องนั้นไป เพราะนั่นหมายถึงว่าหมอลำ จะไม่ได้รับความนิยม และพลอยทำให้ไม่ได้รับการว่าจ้าง ด้วย

ปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่หมอลำทั่วไปประสบ เช่น การหลงลืมกลอนลำเมื่ออายุมากขึ้น สัมเสียงเปลี่ยนไป ลำได้ไม่ไพเราะ การวาดฟ้อนท่ารำทำไม่ได้เช่นตอนเป็นหนุ่มเป็นสาว โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลที่หมอลำมักจะรับการว่าจ้างให้ไปแสดงติดต่อกันหลาย ๆ คืน ทำให้ขาดการพักผ่อน และมีผลต่อสัมเสียง ยิ่งกว่านั้น เมื่ออายุมากขึ้นก็ไม่สามารถลำได้ เพราะนอกจากเสียงจะเปลี่ยนแล้ว ยังหลงลืมกลอนลำอีกด้วย

“เรื่องของสุขภาพร่างกาย เพราะอายุมากขึ้น จะท่องกลอนลำก็ไม่ได้แล้ว”

(หมอลำประยูร ธาตุทอง, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“สำหรับผมคิดว่าในเรื่องของการรำรำ เพราะมันไม่อ่อนช้อย นิ่งแข็งตัว”

(หมอลำคำเก่ง บัวใหญ่ , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“หมอลำบกพร่องเมื่อมีเทศกาลเยอะ บกพร่องที่เวลาไปลำติดต่อกันก็รู้สึกง่วงนอน แก่ตัวมาก็คอแห้งแหบ ลืมกลอนบ้าง”

(หมอลำสมปอง, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“จุดบกพร่องส่วนตัวของผมตรงที่แก้ไม่หาย ลำมาหลายปีแต่ก็แก้ไม่ตกเลยก็คือ น้ำเสียงของผม ท่านผู้ชมจะติเสียงเป็นส่วนมาก บอกว่าลำเสียงไม่เพราะ ลูกเอื้อนลูกคอกก็ไม่ค่อยเก่ง”

(หมอลำบรรดค์ชัย สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ขาดความมั่นใจในตนเอง ช้อมอยู่ข้างล่างก็พร้อมที่จะขึ้นเวที แต่ว่าพอขึ้นไป แล้วกลัว เกิดความไม่มั่นใจในตนเอง อันที่ช้อมไว้ก็ล้มหมดเลย”

(หมอลำอุบล สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ข้อบกพร่องของจินตนาคือการลำร้อง รู้สึกว่าตนเองร้องยาวมาก จะร้องให้ เพราะเหมือนคนอื่นก็ไม่ค่อยเก่ง แต่ก็พอได้ แต่ไม่เพราะ”

(หมอลำจินตนา สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๘.๑.๒ กลุ่มอุปสรรคของหมอลำกับผู้เกี่ยวข้อง

๘.๑.๒.๑ การแข่งขันกันมากเกินไป

การแข่งขันกันอย่างมากในปัจจุบันก็กลายเป็นอุปสรรคสำหรับหมอลำเช่นกัน โดยเฉพาะหมอลำที่เป็นคณะ เพราะเมื่อมีการแข่งขันสร้างให้วงหมอลำเป็นวงใหญ่ ก็ทำให้หมอลำวงเล็กที่ไม่มีเงินลงทุนสร้างวงกลายเป็นหมอลำที่ไม่อยู่ในสายตาเจ้าภาพ เพราะเมื่อไม่ใช่หมอลำคณะใหญ่ก็ไม่ค่อยมีคนจ้าง การแข่งขันเช่นนี้ส่งผลให้หมอลำดีๆ ที่ลำได้ไพเราะแบบหมอลำแท้ๆ อยู่ไม่ได้ เพราะไม่มีคนจ้าง เนื่องจากถูกกระแสนิยมหมอลำคณะใหญ่เบียดตกขอบถนนไป

“การแข่งขันอย่างนี้มันมีทั้งผลเสียและผลดี ผลดีแน่นอน ดีในกลุ่มของหมอลำคณะใหญ่เองนั่นแหละ แต่อีกกลุ่มหนึ่งก็ตายถึงขนาดเล็กลงเลย กลุ่มที่ว่ามันจะครบ ไม่มีทุนทำวงให้ใหญ่ ไม่มีทุนทำก็ไม่มีคนจ้างตามที่คุยกันเมื่อกี้ ที่ว่า จะให้หมอลำไปลำเฉยๆ เจ้าภาพก็ไม่เอา ขนาดเจ้าภาพบางคนออกปากว่า “ไปลำให้ฟรีๆ ก็ไม่เอา ขี้เกียจหาข้าวให้กิน” นานๆ จะมีงานเข้ามาสักครั้ง

บางคณะอย่างขวัญใจเพชรโพธิ์ทองนี่ ลำได้ไพเราะน่าฟังมั๊ย น่าฟังครับ แต่คนไม่ค่อยจ้าง จ้างก็ห่าง ๆ งานเข้ามาน้อย ดอกฟ้าสารคาม ไทยยืนยงเพชรสีครามเหล่านี้ลำดี น่าฟัง มีอยู่หลายสิบคณะ แต่ต้องเลิกไป อยู่ไม่รอด ไม่มีเจ้าภาพมาจ้างไปแสดงเป็นปีก็อยู่ไม่ได้ก็มี อย่างเก่งก็จะมีตรุษจีน สงกรานต์ ตรุษจีนงานหนึ่งสงกรานต์งานหนึ่งมันก็ไม่คุ้ม อยู่ไม่ได้”

(เชียงคำภา ฅญาออย, สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖)

๘.๑.๒.๒ การทำลายความนิยมผู้รับสารทางอ้อม

การแสดงของหมอลำบางคนหรือบางกลุ่มเป็นการทำลายความรู้สึกของคนที่ยากฟังหมอลำเพราะการกระทำของหมอลำบางคนที่ร้องเพลงตลาด มากกว่าจะเป็นการลำนั้น ทำให้ผู้รับสารเกิดความเบื่อหน่ายที่จะดูหมอลำต่อ เพราะการเอาแต่ร้องเพลง ทำให้ผู้ชมคนอื่นที่

ไม่ได้สนุกกับการร้องเพลง เห็นว่า การแสดงเช่นนี้ก็ได้ต่างอะไรจากนักร้องทั่วไป จึงไม่เกิดความอยากดูหมอลำ หากยังมีรูปแบบการแสดงเช่นนี้เรื่อยไป ผู้ชมส่วนหนึ่งที่มีรสนิยมแตกต่างจากกลุ่มที่ชอบความสนุกอย่างเดียวก็น่าจะไม่ยอมรับและก็จะค่อยๆทยอยหายออกไปจากการเป็นผู้ชมหมอลำ เพราะมีภาพในใจว่าหมอลำก็เหมือนกันคือมีแต่ร้องเพลง

“หมอลำไม่สนใจคุณค่าของตัวเอง เช่น หมอลำที่ร้องแต่เพลง เอาเพลงคนอื่นมาร้อง คนดูเลยไม่เห็นว่ามีอะไรที่แตกต่างจากการแสดงแบบอื่น เพราะก็มีแต่ร้องเพลง ถ้าเป็นอย่างนี้ ในสายตาของคนดูทั่วไป หมอลำก็ไม่ได้มีอะไรที่น่าสนใจเป็นพิเศษ แล้วเขาจะอยากดูหมอลำไปทำไม ในเมื่อมันก็ร้องเพลงเหมือนๆนักร้องทั่วไป “

(ฉวีวรรณ พันธุ, วิทยากรสัมมนา ๘ มกราคม ๒๕๔๕)

๔.๑.๒.๓ ขาดการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย

ปัญหาที่พบมากประการหนึ่งในการสื่อสารระหว่างหมอลำด้วยกันซึ่งถือว่าเป็นผู้ส่งสารในการสื่อสารเพื่อชุมชนนั้น คือการที่ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำ และต่างคนต่างก้าวไป ทำให้ขาดความร่วมมือกันเป็นเครือข่ายที่แน่นหนา เพราะแม้ว่าจะมีหมอลำในแต่ละจังหวัดเป็นจำนวนมาก แต่เนื่องจากแต่ละคนต่างก็ทำมาหากินกันไป ทำให้โอกาสที่จะได้มาพบปะพูดคุยกันเพื่อสร้างระบบเครือข่ายให้กว้างขวางระดับภาคอีสานนั้น เป็นไปไม่ได้เลย

นอกจากนี้ระบบธุรกิจที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับหมอลำนั้น เป็นเหตุให้หมอลำมุ่งไปที่การแข่งขันกันเพื่อหารายได้ ใครที่มีคณะใหญ่ มีทุนมาก ก็สร้างคณะได้ดี มีชื่อเสียงมากก็มีโอกาสรับงานได้มาก ค่าจ้างก็สูง ส่วนหมอลำที่มีทุนน้อย เป็นหมอลำคณะเล็ก ก็ไม่ค่อยได้รับการว่าจ้างเข้าทำนองมือใครยาวสาวได้สาวเอา

ดังนั้น แม้ว่าหมอลำจะรู้จักกัน หรือสนิทกันในวงการหมอลำด้วยกัน แต่ถ้าจะให้หมอลำมารวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเป็นสมาคมหรือองค์กรขนาดใหญ่ที่มีพลังในการต่อรองมากขึ้น ก็ดูจะเป็นเรื่องยาก

ตัวหมอลำเองก็ยอมรับว่า การไม่สามารถเข้ากันได้หรือรวมกลุ่มเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ได้นั้น มีพื้นฐานความคิดมาตั้งแต่สมัยก่อน จากการที่กลัวว่าคนอื่นจะได้ดีกว่า เป็นความกลัวว่าคนอื่นจะมีชื่อเสียงมากกว่าหรือกลัวคนอื่นมาล้วงรู้แนวคิดหรือเทคนิควิธีและเรื่องที่ตนเองคิดเอาไว้ ซึ่งถือเป็นความลับ แล้วจะเอาไปสร้างเป็นผลงานก่อนที่ตนเองจะได้นำไปสร้างขึ้นมา

ด้วยเหตุที่หมอลำมีพื้นฐานความคิดสืบเนื่องมาจากอดีตเช่นนี้ จึงทำให้หมอลำแยกกันอยู่ ต่างคนต่างอยู่ จะมีการรวมตัวกันบ้างก็เพียงกลุ่มย่อย ๆ เช่น ในสังกัดสำนักงานหมอลำเดียวกัน

“เรื่องที่ว่าหมอลำทำไมไม่เข้ากลุ่มกัน มันเป็นมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย อ่ะว่าแต่หมอลำ ลีเก็กไม่เข้ากัน เพราะทุกคนเกิดการแข่งขัน กลัวว่าความลับรั่วไหล หมอลำจึงไม่ยอมรวมกลุ่มกัน เพราะฉะนั้นหมอลำเลยไม่เข้ากัน”

“ทำไมหมอลำถึงรวมตัวกันไม่ได้ ฟังแล้วอาจจะเอาไปแก้ไขได้ เหตุที่หมอลำรวมตัวกันไม่ได้ มันเป็นมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า แต่พ่อแม่ การที่หมอลำไม่มาพบกัน เพราะกลัวความลับรั่วไหล เช่น หมอลำกลอน สมัยก่อน หมอลำกลอนไม่ได้เป็นคนละ มีแต่ผัว-เมีย ลำแตงกลอนใส่กัน กลัวว่าความลับจะรั่วเลยทำให้หมอลำไม่ยอมมาพบกัน หมอลำเลยติดนิสัยมาตั้งแต่นั้นเลยไม่ยอมมาพบกัน การทำงานแข่งกันเลยทำให้ตีหน้ายักษ์ใส่กัน ขอเปิดเผยซะเลย แม้แต่มีเรื่องที่จะแสดงไม่ยอมเล่าให้คนอื่นฟังกลัวเขาจำเอาไป เพราะฉะนั้นความลับต่างๆ เขาจะไม่ยอมพูด เพราะฉะนั้นจึงกลัวเผยความลับของตนเองให้คนรู้ เขาจะเอาไปทำก่อน บางทีเรามีความคิดเยอะแต่เราไม่มีทุนทำ กลัวว่าคนอื่นได้ยินแล้วเขาจะเอาไปทำก่อน คนเลยไม่เข้าหากัน”

(นพดล ดวงพร, สัมมนา ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ปัญหาที่แก้ไขไม่ได้ในความคิดของผม คือ การที่กลัวว่าคนอื่นจะได้ดีกว่า ตัวนี้แก้ไขไม่ได้แน่นอน เพราะว่าความโลภของมนุษย์ยังมีอยู่ ต่างคนก็ต่างอยากเอาตัวเราไว้ก่อน ทุกวงการต้องมีตัวนี้ ผมว่าแก้ไขไม่ได้สักวงการ ถ้าแก้ไขได้เมืองไทยคงไม่เป็นแบบนี้”
(หมอลำพิพัฒน์ , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ปัญหาที่แก้ไขไม่ได้ในวงการหมอลำ มันเป็นปัญหาที่เรียกว่าแต่ละคณะแต่ละคนเห็นแก่ตัว ความสามัคคีไม่มี”
(หมอแคนสุเทพ, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

หมอลำหลายคนมีข้อบกพร่องประการนี้อยู่ อาจจะเป็นเพราะการที่กลัวจะเสียเปรียบ กลัวจะเสียผลประโยชน์ โดยเฉพาะเรื่องการเสียเงินทอง และเสียเวลา ที่หมอลำไม่ยอมให้เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม แม้บางอย่างจะเป็นการเสียสละเพื่อประโยชน์ของตัวเองก็ตาม เช่น ไม่อยากจ่ายเงินเข้ากองทุน สมาคม ไม่อยากเสียเวลาไปร่วมประชุม

ในความเป็นจริงแล้ว หากหมอลำรวมตัวกันก็จะทำให้สามารถจัดตั้งสมาคมหมอลำได้ แล้วให้สมาคมเป็นตัวแทนในการเจรจาต่อรองต่างๆ เพื่อดูแลรักษาผลประโยชน์ก็ย่อมทำได้ เพียงแต่หมอลำก็ยังไม้อาจรวมตัวกันได้นั่นเอง

ยิ่งปัจจุบันนี้ ระบบการสื่อสารที่ทันสมัย ทำให้หมอลำสามารถติดต่อกับเจ้าภาพได้โดยตรง ไม่ต้องติดต่อผ่านสำนักงานหมอลำ ยิ่งทำให้สำนักงานหมอลำไม่มีบทบาทในการดูแลหมอลำ ทำให้ต่างคนต่างอยู่ และไม่อาจนำไปสู่การตั้งสมาคมให้เป็นรูปร่างมั่นคงได้ในที่สุด เพราะเหตุที่หมอลำต่างคนต่างหากิน ต่างไม่ต้องเข้ามารับงานจากสำนักงานหมอลำ เหมือนแต่ก่อน

“สมาคม สำนักงานไม่เข้มแข็งเพราะหมอลำแจกนามบัตรเองให้ผู้ว่าจ้างติดต่อกับหมอลำเอง สำนักงานหมอลำเลยหมดความสำคัญ และเป็นตัวแทนต่อรองให้หมอลำไม่ได้ สำนักงานนี้มันร่อยหรอลงไป ก็เลยไม่กล้าออกกฎ ระเบียบ เพราะหมอลำไม่เคารพสมาคมแล้ว เหตุผลอะไรที่สมาคมกับสำนักงานร่อยหรอลง เพราะการสื่อสารมันแรง เวลาเจ้าภาพมาว่าจ้างหมอลำก็ติดต่อไปหมดเพราะโทรศัพท์ ไปแสดงที่ไหนก็แจกนามบัตร มันเป็นระบบขายตรง สมาคมที่ว่าจะตั้งได้ต้องยื่นเรื่องขอต่อ สวช. สภาวัฒนธรรมฯ แล้วก็มีกฎ ระเบียบข้อบังคับที่ ๑ ที่ ๒ สมมุติว่าได้กันแล้ว เราก็อยากประกันชีวิต สมาชิกมีบัตรกันแล้ว เราก็สามารถทำได้โดยอาจจะได้เงินประกันจากสมาชิกที่มาสมัคร ถ้าสมาชิกท่านนี้วิสามัญท่านนี้ สมทบท่านนี้ หลังจากนั้นเอาเงินที่ได้นี้ไปทำประกันชีวิตไว้ ถ้าใครอยากช่วยเหลือสมาคมหรือสมทบรายได้ก็กำหนดไว้ในระเบียบว่าให้รายได้มาจากไหน ก็สามารถจะบริหารกันได้ แต่เรากลัวสมาคมหักเงิน วันนี้ก็ยังกลัวอยู่ สมาคมก็อยู่ไม่ได้ เราต้องทำความเข้าใจกันอย่างจริงจัง”

(ธีระพงษ์ โสดาศรี, สัมมนา ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

จะเห็นได้ว่า ปัญหาการรวมตัวกันไม่ได้นี้ นอกจากเพราะอยู่ต่างพื้นที่ ต่างคนต่างอยู่ รวมตัวกันลำบากแล้ว สาเหตุหลักคือการไม่อยากรวมกลุ่มกัน โดยเฉพาะผู้ที่มีคณะใหญ่และเงินทุนมากแล้ว เลี้ยงตัวเองได้ โดยอาศัยการแสดงหน้าเวทีและการติดต่อกับนายทุน ดังนั้นแม้จะมีผู้นำพยายามก่อตั้งสมาคมหมอลำขึ้นมาแต่ก็ดูจะไม่ได้ได้รับความสนใจจากหมอลำเท่าที่ควร

“ความจริงหมอลำตั้งเป็นสมาคม สมาคมหมอลำปี ๒๕๑๒, ๒๕๑๔ ก็ได้รับรวบรวมหมอลำ สมาคมหมอลำทั้งหมดทั่วภาคอีสาน มาจัดตั้งเป็นสหพันธ์สมาคมหมอลำแห่งประเทศไทย ตั้งแต่นั้นมาก็เหมือนกับว่ารวมกันไม่ได้เท่าไร สาเหตุมันมาจากอาชีพหมอลำมันไม่สมดุล หมอลำมันได้เป็นงาน หมาดงานก็หมดเงิน จะเสียสละ ไปประชุม ไปรวมกัน มันยากมาก พวกที่อยู่ขอนแก่นก็ประชุมอยู่ขอนแก่นพวกอยู่ยโสก็ประชุมที่ยโส สิ้นปีสิ้นเดือนมาปีหนึ่งก็ ๓ ครั้ง ไปประชุมที่ขอนแก่นเพราะสหพันธ์

สำนักงานกลางอยู่ขอนแก่น ปัจจุบันนี้ก็ได้เลิกประชุมกันโดยปริยาย ที่นี้ทำอะไรจริงจะเป็นทองแผ่นเดียวกันได้

(หมอลำทองมาก , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“จุดอ่อนอีกจุดหนึ่งที่ผมอยากจะเสริมก็คือความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำด้วยกันเอง หมอลำไม่ค่อยได้สัมพันธ์กัน อาจจะมีอุปสรรคหรือปัญหาความสามัคคีกัน รวมกัน ไปด้วยกัน จึงจะไปรอด ไม่ใช่ไปรอดเพียงคนเดียว พุดง่าย ๆ คือความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับสังคมแนวราบต้องสร้างขึ้น ก็คือว่าผู้ที่เป็นหมอลำถ้าหากไม่ตื่นตัวไม่เฉื่อยฉิบขาด ไม่คิดพัฒนา ไปไม่ได้ ยิ่งยุคนี้เป็นยุคของเราต้องพัฒนาใช้มัน”

(ผศ.สุบรรณ จันทบุตร , สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๑.๒.๔ การถูกกระแสบริโภคกำหนด

การถูกกระแสบริโภคกำหนดหมายถึงการที่หมอลำปล่อยให้ผู้ชมบางกลุ่มขึ้นนำการแสดงหรือเปิดพื้นที่ให้คนดูเข้ามามีส่วนกำหนดทิศทางการแสดงของหมอลำมากเกินไป เช่น หมอลำซึ่งหลายคนยอมให้คนเมาสุรามาขอเพลง หรือมาเรียกร้องให้หมอลำร้องเพลง เพื่อแลกกับผลประโยชน์ เช่น ค่าจ้างให้ร้องเพลง แม้ว่าเพลงนั้นจะร้องไปแล้วหลายเที่ยวแล้วก็ตาม

การขาดความเป็นตัวของตัวเองเช่นนี้ เท่ากับหมอลำขาดอิสระในการแสดงด้วยการพัฒนาความคิดอ่านที่จะสร้างสรรค์การแสดงให้เป็นไปตามธรรมชาติของหมอลำก็ไม่เกิดขึ้น เพราะมีแต่ร้องเพื่อความสนุกสนานของคนบางกลุ่ม เป็นสิ่งที่หมอลำต้องคำนึงว่า การตามใจคนดูในระดับใดจึงเหมาะสม และสามารถธำรงคุณค่าความเป็นหมอลำเอาไว้ได้

๔.๑.๓ อุปสรรคด้านการสืบทอดผู้ส่งสาร

๔.๑.๓.๑ ปัญหาการขาดผู้ส่งสารที่มีคุณภาพ

การสืบทอดผู้ส่งสารจะเป็นไปไม่ได้เลยหากไม่มีผู้ส่งสารที่มีคุณภาพที่จะเป็นผู้สอนหรือเป็นผู้นำ หมอลำบางคนไม่มีความรู้จริง เข้าไม่ถึงแก่นแท้ ไม่มีวิญญานความเป็นศิลปิน มีแต่คิดที่จะใช้เป็นทางหาเงิน คือ แม้กระทั่งตัวหมอลำเอง ก็ใช้ความเป็นหมอลำหาเงินแบบทำลายบางส่วนไปด้วย เป็นการใช้แบบไม่เห็นคุณค่า ไม่คิดปรับปรุงพัฒนาตัวเองให้เป็นผู้ส่งสารที่ดี เช่น การแสดงที่ทำลายคุณค่า ทำลายขนบดั้งเดิมของการลำ หรือ ทำให้เสียชื่อการเป็นหมอลำ

ประการนี้สืบเนื่องจากการที่หมอลำทั้งความสามารถเดิมที่มีไปสู่สิ่งอื่นที่ไม่ต้องใช้ความอุตสาหะมากแต่ให้ผลตอบแทนที่ดี เช่น หมอลำยุคใหม่ที่เลิกเรียนลำกลอนแล้วหันไปลำหมอลำซิ่ง เนื่องจากการเป็นหมอลำกลอนที่ตื้นนั้น ต้องขยันท่องกลอนลำและต้องมี “คลังกลอนลำ” เป็นของตัวเองเป็นจำนวนมาก ต้องฝึกฝนการใช้ปฏิภาณไหวพริบในการโต้ตอบกันระหว่างการแสดง สามารถด้นกลอนลำสดได้ ต้องมีฐานข้อมูลจำนวนมหาศาล เช่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เรื่องวรรณคดีท้องถิ่น ความรู้เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี ความรู้ทางศาสนา ตลอดจนความรู้ตามยุคสมัย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยความพากเพียรในการจดจำและเสาะแสวงหาให้เพิ่มพูนอยู่เสมอ

ในขณะที่ต้องมีการฝึกฝนอย่างหนักและใช้ความอดทน ใช้เวลาในการบ่มเพาะอย่างมากเช่นนี้ แต่หมอลำกลอนกลับไม่ได้รับความนิยม มีการว่าจ้างน้อย และมีค่าตอบแทนน้อย เนื่องจากรูปแบบการลำที่ทั้งไม่เข้าตา และไม่ถูกใจคนหนุ่มสาวยุคใหม่ซึ่งเป็นกลุ่มผู้รับสารกลุ่มใหญ่ ที่เน้นความบันเทิงและความสนุกสนานคึกคักเร้าใจ ด้วยจังหวะและทำนองของดนตรีสากลและเครื่องเสียงขนาดใหญ่ เน้นการเต้นการร้อง และเน้นตัวหมอลำตลอดจนองค์ประกอบอื่น เช่น หางเครื่องที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวมากกว่าที่จะไปสนใจความละเมียดละไมและสุนทรียะของการลำประกอบเครื่องดนตรีพื้นบ้าน(แคน)ของหมอลำและหมอแคนที่มีอายุค่อนข้างมาก

ตรงกันข้ามกับหมอลำประเภทอื่นที่เพิ่งเกิดใหม่และมีอายุเพียงสิบปีเศษ เช่น หมอลำซิ่ง ซึ่งให้ค่าตอบแทนและมีรายได้ที่ดีกว่า ได้รับการว่าจ้างมากกว่า อีกทั้งไม่ต้องใช้เวลาฝึกฝนนาน ไม่ต้องการการเพาะบ่มนาน ไม่ต้องมีคุณสมบัติที่ได้มาโดยยากเช่นหมอลำกลอน จึงทำให้หมอลำกลอนจำนวนมาก ที่กำลังอยู่ในช่วงเข้าสู่วัยกลางคนหันไปเป็นหมอลำซิ่ง และหมอลำหน้าใหม่รุ่นหนุ่มสาวที่เกิดใหม่ก็หันไปลำแบบหมอลำซิ่ง ไม่ได้สนใจหมอลำกลอนอีกต่อไป

“ปัญหาทุกวันนี้มันขาดหมอลำ ผู้ที่ลำมาตั้งแต่รุ่นลูกศิษย์ของอาจารย์หรือรุ่นของผมนั้นไม่มีมันขาดไปแล้ว ความที่จำเป็นมากก็หยุดและก็ขาดหายไป มันไม่ต่อเนื่อง ที่นี้มันขาดตรงไหนครับ ขาดคนเรียน ทุกวันนี้ไม่มีคนเรียน เพราะว่าหมอลำมันเรียนยาก ฉะนั้นผมอยากให้ทางการช่วยส่งเสริมแบบบริษัท หลังจากนั้นก็ส่งเสริมให้ทางโรงเรียน ทางกระทรวงศึกษาธิการ ให้โรงเรียนเขาส่งเสริม รับสมัครเป็นหมอลำในโรงเรียนนี้”

การที่มีสื่ออื่น และสิ่งจูงใจให้คนรุ่นใหม่หันไปนิยมนี้ ทำให้ผลกระทบเรื่องผู้สืบทอดการเป็นหมอลำอย่างยิ่ง เพราะหมอลำแบบดั้งเดิมเช่น หมอลำกลอนนั้น ขาดช่วงผู้สืบทอดไปจนแทบไม่เหลือผู้ที่จะลำได้ เนื่องจากหมอลำรุ่นหนุ่มสาวไม่สนใจที่จะเรียนรู้

“ถ้าจะให้คนฟังหมอลำซึ่งมาฟังหมอลำกลอนก็ฟังไม่เป็น คนที่รู้จักจะหมดไป ห้างออกไปจากหมอลำกลอน ที่นี้ทำยังไงหมอลำกลอนจึงจะดึงดูดพัฒนาเข้ามาได้ อย่างที่เคยแต่ง เด็กมันก็ไม่ลำ มันไม่ทันสมัย เราก็แต่งกลอนลำศิลป์ ๕ แล้วให้ไปลำ ทำนองซึ่ง แต่เขาไม่เอาไปลำ อย่างหนึ่งก็คือวัฒนธรรมเขาเข้ามาครอบงำเยอะสิ่งยั่วยวนมาก คนก็ชอบไปทำนองแบบนั้น และกลอนลำที่หมอลำลำออกไปเป็นภาษาพื้นบ้านเรา ไม่อยากฟังว่ามันล้าสมัย ทั้งๆที่ขนบธรรมเนียมประเพณีของเรามันอ่อนช้อยงดงาม”

(สัมภาษณ์กลุ่ม, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๑.๓.๒ ขาดการสืบทอดโดยเชื้อสายหมอลำ

สิ่งหนึ่งที่กำลังเกิดในยุคปัจจุบันเรื่องการสืบทอดหมอลำคือ เมื่อคนเรามีทางเลือกที่หลากหลายขึ้น สามารถทำอย่างอื่นได้โดยไม่ต้องมาเป็นหมอลำ หมอลำที่มีครอบครัวแล้วมักจะไม่ได้เสียใจให้ลูกต้องมาฝึก มาเรียน และเป็นหมอลำเหมือนตนเอง และได้ใส่ใจเรื่องลูกหลาน ไม่สนใจสืบทอดการเป็นหมอลำ โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นหมอลำกลอน และหมอลำเรื่องคนละเล็ก เพราะเห็นว่าการเป็นหมอลำนั่นเป็นเรื่องลำบาก คือแม้แต่หมอลำเองยังไม่ได้ตั้งใจหรืออยากให้ลูกหลานตัวเองสืบทอดการเป็นหมอลำ ส่วนใหญ่จะส่งเสริมให้ลูกเรียนสูงๆ และประกอบอาชีพอื่น ดังนั้น เราจึงเห็นได้ว่าลูกหลานหมอลำสมัยใหม่นี้ หันไปประกอบอาชีพอื่นมากกว่า เหตุการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นชัดว่าการสืบทอดศิลปโดยสายเลือดนั้น นับวันจะห่างหายและหมดสมัยไปแล้ว

เมื่อมีหมอลำหลายคนเห็นว่าอาชีพหมอลำเป็นสิ่งที่เรียนได้ยากและลำบาก ดังนั้น จึงเปิดโอกาสหรือหาทางเลือกใหม่ให้ลูก ว่าไม่จำเป็นต้องมาสืบทอดโดยการเรียนเป็นหมอลำ หรือเกี่ยวข้องกับวงการหมอลำก็ได้ เช่น หมอลำหลายๆคนมักจะส่งให้ลูกเรียนสูงๆ เพื่อจะได้มีงานทำอย่างอื่น เพื่อจะได้ไม่ต้องลำบาก

“ฉะนั้นผมจึงสนับสนุนให้ลูกเรียนหนังสือจนจบปริญญา ถ้าเป็นอาจารย์เป็นครูผมก็ไม่ว่าอะไร ถือว่าเป็นวิชาเสริม ที่พ่อพาทำ เราก็ทำงานอย่างอื่นไปด้วย วันไหนมีงานก็ไปทำ ไม่มีงานก็ไปทำอย่างอื่น อย่างี้มันคิดมากกว่าไม่มีงานเข้ามา เพราะงานหมอลำเป็นงานที่ไม่มีใครบังคับ เราอยากไปก็ไป ผมก็ไม่ได้ให้ความหนักแน่นว่า เป็นหมอลำต้องรวย ถือว่าเป็นงานอดิเรกเฉย ๆ “

(ศรัพร แสงสุวรรณ , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖)

๔.๑.๓.๓ การขาดความต่อเนื่องในการสร้างหมอลำรุ่นใหม่

มีหมอลำหลายคนในหลายจังหวัดที่ใช้ตัวนักแสดงที่เป็นคนรุ่นใหม่ และนักแสดงเหล่านี้เกือบทั้งหมดเป็นนักเรียนระดับมัธยม เช่น คณะหมอลำของ อ.สมจิตร ซึ่งมีนักแสดงที่เป็นนักเรียนเป็นจำนวนมาก จึงมีปัญหาเรื่องเวลาฝึกซ้อม เพราะต้องเรียนหนังสือไปด้วย โดยเฉพาะการมีวันหยุดน้อย และหยุดไม่ต่อเนื่องกัน ในช่วงเปิดภาคเรียน ทำให้การพัฒนาปรับปรุงหมอลำเป็นไปอย่างลำบาก เพราะขาดความต่อเนื่อง ทั้งที่ความจริง นักแสดงเหล่านี้เป็นผู้ที่น่าจะมีความสามารถเป็นผู้สืบทอดได้ดี เพราะเป็นวัยที่กำลังรับการเรียนรู้และสามารถฝึกฝนได้ง่าย

“ส่วนมากนักแสดงหมอลำก็จะเป็นนักเรียนนักศึกษา การออกแสดง ส่วนมากจะรับได้เฉพาะศุกร์ เสาร์ อาทิตย์เท่านั้น ถ้าแสดงอยู่จังหวัดศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด ยโสธร มุกดาหาร อุบลราชธานี สามารถไปได้ หากเป็นช่วงปิดเทอมก็สามารถไปทำการแสดงได้ไกลกว่านี้”

(อ.สมจิตร, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๒ ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากเนื้อหาสาระ

๔.๒.๑ ขาดการปรับปรุงกลอนลำให้ทันสมัย

ปัญหาประการนี้เกิดจากการที่หมอลำไม่ได้ปรับเปลี่ยนหรือไม่ได้นำกลอนลำใหม่มาใช้ ทำให้ต้องใช้กลอนลำเก่าที่ใช้ลามาหลายปีไปเรื่อย ๆ จนคนฟังรู้สึกได้ นอกจากนี้ ในเนื้อหากลอนลำนั้น ไม่มีแต่งใหม่ให้ทันยุคทันสมัยโดยการบอกเล่าหรือให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์บ้านเมืองหรือ เรื่องราวใหม่ๆ ที่น่าสนใจ ทำให้กลอนลำขาดชีวิตชีวา เพราะมีแต่ความซ้ำซากจำเจ

โดยเฉพาะการแสดงของหมอลำซึ่งซึ่งมักจะเป็นการร้องมากกว่าการลำ มีการนำกลอนหมอลำที่เป็น “เพลงตลาด” ที่กำลังได้รับความนิยมมาใช้ลามาก จนกลอนลำของตัวเองไม่ได้ใช้ลำหรือใช้น้อย ด้วยเหตุนี้จึงหาเอกลักษณ์ของหมอลำซึ่งแต่ละคนได้ยาก เพราะต่างคนต่างก็ใช้เพลงตลาดและกลอนตลาดกันเป็นจำนวนมาก

“หมอลำซึ่งก็ควรปรับปรุงตนเองด้วย ทางด้านกลอน เช่น ถ้ากลอนเราไม่ค่อยมีคนนิยม ฟังไม่ค่อยดี เราก็ควรหาใหม่ เอากลอนใหม่มาลำให้ฟัง มาเน้นตัวนี้ว่าการที่จะปรับปรุงตัวเอง ในเมื่อกลอนที่ลำไปมันไม่ดี มันไม่ไพเราะ คนไม่นิยม เราก็ต้องไปเอากลอนใหม่มาท่อง มาฝึก การฝึกก็จะต้องมีความบกพร่องอยู่ทีหนึ่ง การบกพร่องของหมอลำต้องฝึกจังหวะ ฝึกทำนองของกลอนลำ ว่ากลอนลำมาสัมผัสอะไร ถ้าคนเก่งก็จะลำใส่เครื่องดนตรีได้ทุกอย่าง ให้หมอลำซึ่งผู้เป็นหมอลำตระหนักเอาไว้แก้ไขตัวเองก็มี ๑.

กลอนลำ ๒. จังหวะการลำและกลอนลำของเราถ้าได้เนื้อหาสาระก็ยิ่งดี กลอนตลาดก็พยายามอย่าเอาไปใช้เยอะ คนจะเซ็ง ถ้าเขาขอก็ค่อยร้องถ้าไม่ขอก็ลำกลอนของเรา”
(หมอแคนสุภา , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

นอกจากการปรับปรุงกลอนลำแล้ว หมอลำยังต้องรู้จักเลือกใช้กลอนลำที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด เช่น การพิจารณาว่ากลอนลำประเภทใดควรจะใช้กับคนดูกลุ่มใด เพราะถ้าสามารถเลือกกลอนลำให้เข้ากับคนดูได้ นอกจากจะทำให้คนดูสนใจ ตั้งอกตั้งใจฟังแล้วยังทำให้เนื้อหากลอนลำนั้นเกิดประโยชน์สูงสุด ตรงตามจุดมุ่งหมายของการสื่อสารมากที่สุด

“หมอลำต้องปฏิบัติตัวให้มันดี แต่งกลอนลำให้เข้าเป้า เพื่อว่าคนฟังจะได้จดจำ แต่ละคำพูดแต่ละกลอนที่เราร้องไป มันมีความหมาย มีวัตถุประสงค์ต่อส่วนรวม แล้วเนื้อหาสาระก็ให้มันเป็นประโยชน์ต่อสังคม ต่อส่วนรวม ต่อทางรัฐบาล ทางราชการก็ให้เขายอมรับว่าหมอลำเราช่วยสังคมได้เยอะ เด็กเล็กเด็กน้อยเราก็แนะนำไปอีกอย่างหนึ่ง สำหรับคนแก่วัยกลางคนเราก็แนะนำไปอีกอย่างหนึ่งสำหรับคนแก่แนะนำทางเข้าวัด ฟังธรรม จำศีล สำหรับคนหนุ่มก็รับผิดชอบต่อสังคม ให้รู้จักการทำงานากิน การปฏิบัติตน ให้รู้จักว่าค่าครองชีพเป็นยังไง คือรวม ๆ แล้วหมอลำเราต้องให้ความรู้เขาได้ เขาจึงจะมีความนิยมกับอาชีพของหมอลำเรา”

(หมอลำทองมาก จันทะลือ, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๒.๒ ข้อจำกัดในการปรับเนื้อหาให้เข้ากับจังหวะ

แม้ว่าหมอลำจะพยายามปรับเปลี่ยนเนื้อหาที่บางครั้งมีความยาวมากให้สั้น กระชับเข้า แต่ก็ไม่สามารถทำให้ผู้ฟังบางกลุ่มสนใจได้ตลอด เพราะคนฟังอยากฟังทำนองและจังหวะมากกว่าตัวเนื้อหากลอนลำจริง ๆ ดังนั้น บางครั้ง หมอลำอาจจะอยากลำให้ไพเราะ โดยการใช้เนื้อหาบรรยายยาว ๆ เนื่องจากทำให้เห็นภาพพจน์มากกว่ากัน แต่ก็จะมีท่วงทำนองอีกแบบหนึ่งที่ซ้ำเนิบนาบ อ่อนโยน แต่เนื่องจากไม่เข้ากับสมัยนิยม ก็จำเป็นต้องทอนเนื้อหาให้สั้นลง กลายเป็นลำดีแทน (คือลำดีในสายตาผู้ชม เนื่องจากได้เด่นเข้าจังหวะ) โดยใส่จังหวะคึกคัก เร้าใจเข้าไป

“แต่ก็อยากให้คนหนุ่ม ๆ รุ่นใหม่เรียนหมอลำกลอน ทุกวันนี้พูดแบบนี้ซะ ปรับปรุงไม่ได้เพราะกลอน มันปรับปรุงไม่ได้ ถึงแม้ปรับปรุงขึ้นมาเขาก็ไม่ฟังเราเท่าไร ถ้าไม่ปรับแบบหันไปเป็นกลอนที่มีหย่าว คล้าย ๆ หมอลำหมู่ แต่ละกลอนให้เป็นกลอนยาว ให้เนื้อหากลอน เขาจะไม่เดินกลอนแบบลำกลอน เนื้อหาเหมือนกัน แต่จะเปลี่ยน

ทำนอง ก็ฟังแล้วดูดี ถ้าพูดถึงเนื้อหาสมัยก่อนสมัยนี้ไม่ต่างกัน คำว่าลำนกลอนมันจะมี ๒ อย่าง คือ ลำม่วน กับลำดี แต่เนื้อหาของกลอนถ้าว่าลำนกลอนยักตัวอย่างเราจะไปนา ก็ ๔ หน้ากระดาษถึงจะถึงนา ถ้าลำดีจะไปนากระดาษหน้าเดียวก็จบแล้ว ถ้าเราเน้น กลอนดี ๆ เน้นเอาแต่เนื้อหา กลอนที่มีประโยชน์ ลำไปเด็กก็ไม่ฟัง ต้องปรับเนื้อหาแต่ มันจะไม่ใช่เป็นลำม่วน มันจะกลายไปเป็นลำดี คำว่าลำนกลอนไม่ใช่มีสัมผัส คล้องจอง แต่ มันจะฟังเข้าใจ หมอลำซึ่งเขาเรียกว่าลำดี ถ้าหมอลำนกลอนคือหมอลำกลอนแต่ก็สู้ลำ ซึ่งเขาไม่ได้ เพราะหมอลำซึ่งเขาลำไปตรง ๆ อย่างไปนาเขาก็ไปถึงแล้ว แต่หมอลำ กลอนเรา ๓ วัน ค่อยถึง”

(หมอลำบุญยัง ต้นทอง สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๒.๓ การไม่เข้าใจเนื้อหาสาร

ภาษาของกลอนลำบางคำที่เป็นภาษาเก่า ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจ ฟังไม่รู้เรื่อง ตามไม่ทัน เพราะช่วงเวลาของการใช้และเรียนรู้ภาษานั้น ทั้งช่วงห่างตามกาลเวลา ศัพท์หลายคำ ไม่ได้ใช้แล้ว เพราะชีวิตคนเปลี่ยนไป เช่น คำว่า ปองเอี่ยม(หน้าตาง) กะบอง(ใต้) ส้วม(ห้องนอน ลูกสาว) บ่อน(เพื่อน) ส่าง(บ่อน้ำ) นอกจากนี้ยังมีบางคำมาจากภาษาเขมร บางคำก็เป็นคำราชา ศัพท์แต่เอามาใช้ปนกับภาษาชาวบ้าน โดยเฉพาะในกลอนลำของหมอลำเรื่อง กลอนลำเหล่านี้ได้ รับการเล่าเรียนสืบทอดกันมาจึงทำให้มีการใช้คำแบบภาษาเก่าๆ ในกลอนลำยังคงหลงเหลืออยู่ มาก

ด้วยเหตุนี้ อุปสรรคเรื่องภาษากลอนลำก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนรุ่นหลังๆ เห็นว่า กลอนลำของหมอลำเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก เพราะฟังไม่รู้เรื่องแม้จะเป็นคนอีสานก็ตาม

๔.๓ ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากช่องทางการสื่อสาร

ในที่นี่ ทีมผู้วิจัยตีความของช่องทางการสื่อสารของหมอลำว่าเป็นโอกาส สถานที่ เวลา ตลอดจนวิธีการใดๆที่จะทำให้หมอลำได้แสดง โดยในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงอุปสรรคทางช่อง ทางของหมอลำด้านต่างๆ รวมไปถึงอุปสรรคเชิงโครงสร้างของระบบในสังคม เช่น การปรับ เปลี่ยนของเทคโนโลยีการสื่อสาร การแข่งขันกันของธุรกิจบันเทิงในแวดวงการสื่อสาร หรือการไม่ ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล อันเป็นอุปสรรคที่สามารถส่งผลกระทบต่อช่องทางของหมอลำ

๔.๓.๑ อุปสรรคที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนของเทคโนโลยีการสื่อสาร

อุปสรรคประการนี้มักจะเกิดกับหมอลำรุ่นเก่าเป็นส่วนมาก คือ หมอลำรุ่นเก่า ส่วนใหญ่เป็นรุ่นที่ไม่สามารถเรียนรู้เทคโนโลยีการสื่อสาร และทำให้ติดตามเรื่องการพัฒนาบาง

อย่างไม่ทัน เช่น เนื้อหากลอนล่าซึ่งต้องปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ

นอกจากนี้ การปรับเปลี่ยนทางเทคโนโลยีการสื่อสารที่ก้าวหน้าไปรวดเร็ว เช่น เมื่อมีสื่อมวลชนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ หรืออินเทอร์เน็ต ล้วนเป็นดาบสองคม คือแม้ด้านหนึ่งจะมีประโยชน์ในการทำให้ผู้คนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารได้รวดเร็ว กว้างขวาง ไม่จำกัดเวลา แต่อีกด้านหนึ่ง ก็กลายเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้สังคมละเลยสื่อพื้นบ้าน หรือไม่ให้ความสนใจสื่อพื้นบ้าน ว่าหมอลำก็สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อในท้องถิ่นได้เช่นกัน เพราะเมื่อมีเทคโนโลยีการสื่อสารที่ก้าวหน้ามากขึ้น ความจำเป็นในการใช้สื่อพื้นบ้านในการบอกเล่าข่าวสารก็ลดลง ผู้คนเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ได้จากสื่ออื่นๆ แทน ยิ่งกว่านั้น ผู้คนก็ล้มที่จะเลือกใช้หมอลำเพื่อทำหน้าที่อย่างอื่น เช่น เป็นสื่อเพื่อสร้างสมานฉันท์ สร้างความผูกพัน และสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกันในสังคม ซึ่งสื่อมวลชนที่อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่อาจทำได้ หมอลำจึงถูกด้อย และช่องทางของสื่อพื้นบ้านระเภทนี้ จึงค่อยๆ ตีบตันลง

๘.๓.๒ การแข่งขันกันของธุรกิจบันเทิงในแวดวงการสื่อสาร

การแข่งขันกันของธุรกิจบันเทิงในแวดวงการสื่อสารเป็นการวัดโอกาสของหมอลำรุ่นเก่า เพราะต่างพยายามหาสิ่งที่มาตอบสนองความบันเทิงของตลาดของผู้มีกำลังซื้อเป็นอย่างมาก จนละเลยว่า ผู้รับสารส่วนหนึ่งที่มีกำลังซื้อน้อยหรือไม่ได้เป็นส่วนใหญ่ของสังคม และหมอลำบางกลุ่ม เช่น หมอลำแบบดั้งเดิม ไม่ได้รับความสนใจ ผลงานไม่ถูกนำไปผลิตเพื่อการตลาด เพราะการแข่งขันที่มุ่งแสวงผลกำไรเป็นหลัก ดังนั้น การตลาดจึงมองว่า เมื่อสินค้าใดน่าจะขายได้มาก น่าจะมีคนซื้อมาก ก็จะผลิตเฉพาะสินค้าประเภทนั้น จึงเกิดปรากฏการณ์ที่ช่วงหนึ่งจะมีผลงานของหมอลำซึ่งออกมาจนล้นตลาด

๘.๓.๓ ขาดพื้นที่และการสนับสนุนด้านช่องทาง

ช่องทางที่หมอลำจะเปิดออกไปสู่โลกภายนอก นอกจากการแสดงบนเวทีแล้วยังมีอีกมาก แต่มีหน่วยงานของทางราชการไม่มาก เช่น สถาบันวิชาการ สถาบันการศึกษา ที่ให้โอกาสแก่หมอลำได้ช่องทางเหล่านั้น เช่น การไปสอนเด็ก ให้ปริญญาบัตรกิตติมศักดิ์ ให้การยกย่องเชิดชูหมอลำในฐานะต่างๆ เช่น การให้เป็นศิลปินดีเด่น เป็นครูภูมิปัญญา ฯลฯ แต่ก็ยังนับว่าไม่เพียงพอ

หลายครั้งที่หมอลำก็ไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างพอเพียงจากหน่วยงานที่ขอความช่วยเหลือหรือขอเชิญหมอลำไปช่วยงาน เช่น ผลิตเทปเพื่อการรณรงค์ป้องกันโรคติดต่อให้

แก่กระทรวงสาธารณสุขที่ขาดความร่วมมือจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ ขณะเดียวกันก็ขาดงบประมาณ และการลงทุนผลิต ขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญ

แม้แต่ช่องทางที่มีอยู่ก็เป็นช่องทางที่ตีบตัน โอกาสมีน้อย พื้นที่มีน้อย ทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ที่ส่งเสริมสนับสนุนศิลปินพื้นบ้านก็มีพื้นที่ให้หมอลำเพียงเล็กน้อย หรือการส่งข่าวสารทำได้ไม่ทั่วถึง หรือการสื่อสารไม่ถึงกัน สวช. สื่อไม่ถึงหมอลำ หมอลำก็ไม่รู้ว่ามีเวที ไม่รู้ว่ามีโอกาสให้กับศิลปินพื้นบ้าน ที่สำคัญ สวช. ก็เลือกเอาแต่หมอลำที่มีชื่อเสียงอยู่แล้ว มาเสนอข่าว รัฐบาลเองก็ไม่ได้สนใจ โอกาสในการเผยแพร่ผลงานของหมอลำก็เกิดขึ้นตามโชคชะตาบ้าง โดยบังเอิญบ้าง เช่น การจัดประกวดหมอลำที่นานๆ ครั้งจะเกิดขึ้น

๔.๓.๔ ขาดการได้รับการยกย่องในศักดิ์ศรีของหมอลำ

สถาบันการศึกษาหลายแห่งขอให้หมอลำที่มีประสบการณ์การลำ ไปเป็นครูผู้สอนในสถาบันการศึกษา แม้จะเป็นเพียงชั่วคราวชั่วคราว แต่ก็มิใช่เป็นประจำ แต่สถาบันการศึกษาที่ไม่ได้ให้การยกย่องตามสมควร ทำให้ศิลปินเกิดความท้อแท้ใจ เพราะบางครั้งก็ถูกดูหมิ่นว่าไม่มีวุฒิการศึกษาสูงพอที่จะมาสอนได้ เนื่องจากโดยทั่วไปแล้ว คนเรามักจะให้ความสำคัญกับการมีปริญญาบัตรหรือการเรียนในระบบ มากกว่าการเรียนนอกระบบหรือมหาวิทยาลัยชีวิต ดังนั้น หากจะมีหมอลำสักคนที่ก้าวขึ้นมาเป็นครูผู้สอน คนก็จะปฏิเสธเพียงเพราะหมอลำผู้นั้นไม่ได้จบปริญญาสาขาใด ๆ มาก่อน

ตัวอย่างหมอลำผู้ที่เคยฝ่าฟันอุปสรรคและประสบปัญหาเรื่องการกีดกันคุณวุฒิการศึกษาเมื่อมาเป็นครูสอนในระบบการศึกษาแบบปกติที่เห็นได้ชัดเจนคือ หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน (ศิลปินแห่งชาติ สาขามอลำ ปัจจุบันเป็นอาจารย์สอนที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด) ซึ่งต้องต่อสู้กับแรงกดดัน แรงเสียดทานของผู้ที่อยู่รายล้อม ทั้งบรรดาอาจารย์และนักศึกษา

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนี้ สถาบันการศึกษา มีการให้ความสำคัญต่อศิลปินพื้นบ้านมากขึ้น เช่น การให้ปริญญากิตติมศักดิ์ ดังนั้น วิธีการหนึ่งที่จะทำให้มีการสืบทอดผู้ส่งสารต่อไปคือการสนับสนุนให้มีผู้เรียน โดยเป็นการเรียนในระบบการศึกษาทั่วไป เช่น การตั้งเป็นวิชาหรือหลักสูตรในสถาบันการศึกษา แล้วแต่งตั้งหมอลำอาชีพให้มาเป็นครูผู้สอน พร้อมกับการเปรียบเทียบวุฒิการศึกษาให้โดยพิจารณาจากประสบการณ์ในการลำ

“สรุปถ้าจะให้หมอลำกลอนคงอยู่ต้องทำอย่างนี้ ให้มีการจัดตั้งสถาบันสำหรับไว้ฝึกหมอลำกลอนโดยรัฐสนับสนุนค่าเล่าเรียน ให้มาเรียนกับครูหมอลำในจังหวัดนั้นต่อไปคือโรงเรียนต้องมีหลักสูตรการฝึกประสบการณ์พื้นบ้านให้มีการเรียนการสอนในโรงเรียนถือว่าเป็นวิชาเลือก เรียนภาคบังคับตั้งแต่ประถมหรือมัธยมโดยให้ครูคือหมอลำ

ล่ำไปสอนจ้างเป็นชั่วโมงไปเลย เป็นเทอมก็ว่ากันไป ให้เด็กรุ่นใหม่อย่างน้อยก็รู้จักกลอนลำต่าง ๆ ไว้ แล้วรัฐก็ให้การสนับสนุนเป็นต่งงบประมาณไปเลย งบเพื่อสื่อพื้นบ้าน เพราะฉะนั้นการจะให้หมอลำกลอนคงอยู่คือให้มีหลักสูตรในระดับประถมหรือเทียบวุฒิมัธยมศึกษาให้กับหมอลำที่มีประสบการณ์ เช่นมีประสบการณ์การลำมาแล้ว ๕ ปี ก็ให้เป็น ปวช.๑๐ ปี เป็นปวส. ประสบการณ์ ๒๐ ปี ขึ้นไปเป็นปริญญาตรี ตรงนี้ก็จะทำให้หมอลำมีกำลังใจขึ้น มีเกียรติมีศักดิ์ศรีสามารถส่งเสริมให้อนุชนรุ่นหลังได้มีวิชาเกี่ยวกับหมอลำไปด้วย”

(ธีระพงษ์ ไสดาศรี ,สัมภาษณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

แม้แต่ในวงสังคมทั่วไป หมอลำก็ไม่ได้รับการยอมรับจากชนชั้นกลางไปจนถึงชนชั้นสูง เช่น กรณีของหมอลำฉวีวรรณซึ่งได้รู้เห็นการให้ความสำคัญแก่ศิลปินพื้นบ้านในระดับที่ต่ำจนน่าใจหายด้วยตัวเองหลังจากที่เข้าไปเป็นอาจารย์สอนในวิทยาลัยนาฏศิลป์ สังกัดกรมศิลปากร ว่าจริง ๆ แล้วสังคมมีการแบ่งแยกชนชั้นและมองหมอลำอย่างดูหมิ่น อย่างเห็นได้ชัด ไปสู่สังคมแบบวิชาการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ โดยเลิกรับค่าจ้างการเป็นหมอลำที่เคยรับค่าตัวถึง ๓๐,๐๐๐ - ๔๐,๐๐๐ บาทต่อเดือน(ในสมัยนั้น) หันมารับเงินเดือนเพียง ๑,๙๓๐บาท เพียงเพราะต้องการเป็นผู้ถ่ายทอดและให้ความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านแก่เยาวชนรุ่นหลัง

ตลอดเวลาที่เริ่มเข้ามาเป็นอาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัย ก็ได้ยินเสียงนินทาจากบรรดาอาจารย์ด้วยกันด้วยทำนองดูหมิ่นอยู่เสมอ เช่น เต็มกินรำกิน แต่งตัวเซยแบบหมอลำ (ตอนนั้นยังเป็นนางเอกหมอลำประจำคณะรังสิตมนต์)

แม้กระทั่งนักศึกษาเอง ก็ไม่ให้การยอมรับ และไม่ให้เกิดอิทธิพลในฐานะอาจารย์พิเศษพอถึงชั่วโมงเรียน นักศึกษารุ่นแรกก็หนีเรียนทั้งห้อง ด้วยดูหมิ่นว่าหมอลำมาสอนหนังสือ แม้หมอลำฉวีวรรณพยายามถ่ายทอดความรู้ให้นักศึกษาก็ไม่ยากยอมรับ จะสอนให้เรียนรู้หมอลำกลอนก็ไม่เอา จะสอนให้เรียนรู้หมอลำหมู่ก็ไม่อยากได้ เพราะเห็นเป็นเรื่องน่าอาย เลยต้องเริ่มต้นด้วยการสอนฟ้อนแบบนาฏศิลป์ท่าพื้นเมือง พร้อมกับบังคับว่าเมื่อจะเรียนฟ้อนรำก็ต้องเรียนลำด้วย กว่าจะได้รับการยอมรับก็ต้องยอมอดทนจนเวลาผ่านไปถึง ๓ ปี จึงได้มีนักศึกษามาเรียนวิชาฟ้อนรำและวิชาร้องหมอลำแบบอีสาน

หมอลำฉวีวรรณต้องการชี้ให้เห็นว่า การมีชื่อเสียงโด่งดังและมีค่าตัวสูงของหมอลำ จนเป็นที่น่าภาคภูมิใจและเป็นความมั่นใจของหมอลำนั่น ไม่ได้หมายความว่าได้รับการยอมรับจากสังคมเสมอไป ที่เห็นได้ชัดคือ เมื่อเข้าไปสู่สังคมชั้นกลาง คนในสังคมก็ไม่ยอมรับ (เพราะมองว่าเป็นหมอลำเต็มกินรำกิน) พอลดลงมาอีกระดับหนึ่งซึ่งเป็นสังคมระดับล่าง ชาวบ้าน

ทั่วไปก็ไม่กล้ายอมรับมองว่าเป็นหมอลำที่สูงเกินกว่าจะคบค้าสมาคมด้วย (เพราะตัดสินที่ความเป็นหมอลำค่าตัวแพง) ก็เลยต้องค้างอยู่ระหว่างกลาง

๔.๓.๕ การไม่ได้รับการสนับสนุน และขาดความสนใจจากรัฐบาลอย่างจริงจัง

อุปสรรคประการนี้คือการไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล หมอลำมักจะประสบปัญหาที่ว่ารัฐบาลเรียกใช้ แต่ไม่ให้ความสำคัญและไม่ดูแลเอาใจใส่แม้ในขณะที่ขอให้หมอลำมาช่วยงาน เช่น การไม่ดูแล การไม่ให้ความสนใจ ในขณะที่หมอลำมาแสดง ด้วยสาเหตุนี้ทำให้หมอลำจำนวนมากที่เกิดความท้อแท้และหมดกำลังใจที่จะช่วยรัฐบาลพัฒนาประเทศชาติ

ปัญหาเหล่านี้มีมาทุกยุคทุกสมัย คือการเห็นความสำคัญของสื่อพื้นบ้านเฉพาะเวลาที่จำเป็นต้องใช้งาน และเรียกใช้เฉพาะมีงาน หลังจากนั้นก็เงียบหาย อยู่ส่วนใครส่วนมัน แล้วแต่หมอลำจะจัดการกันเอง

“ทางราชการเมื่อจะเอาหมอลำมาช่วยในงาน ก็ไม่ให้เกียรติหมอลำ มองหมอลำต่ำ สถานที่ก็ไม่จัดให้ที่อาบน้ำอาบท่า การกินก็ไม่ดูแลให้หากินเอง อยากให้ปรับปรุงตรงนี้ ต้องดูแลบ้างไม่ใช่ปล่อยปะละเลยไม่สนใจให้อยู่ตามยถากรรม เหมือนหมอลำไม่มีคุณค่า ถึงแม้การเชิญให้มาช่วยงานจะไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ ก็ยินดีที่จะมาช่วยทางราชการ หมอลำไม่ค่อยมีปากมีเสียง หมอลำยินดีช่วยชาติบ้านเมืองตลอด”

(หมอลำประยูร ธาตุทอง ,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“คนที่ผู้นำของทางราชการยังไม่ให้ความสนใจมาดูแลแป๊บเดียวแล้วก็ไปไม่ถึง ๕ นาทีเลย ผมก็รู้สึกน้อยใจ เมื่อเวลาอยากให้ช่วยเราก็มาร่วม เมื่อมาแล้วกลับไม่ได้รับความสนใจแม้ไม่ได้เงินเราก็ไม่ว่าอะไร ถือว่าหมอลำต่ำต้อยไม่ให้เกียรติหมอลำทั้งที่เรามาลำให้ฟรี ๆ”

(หมอลำคำเก่ง บัวใหญ่ ,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

หมอลำโดยมากแล้ว เต็มใจที่จะช่วยเหลือรัฐบาลอยู่เสมอแต่ต่างมีความคาดหวังในโครงการต่างๆ ที่รัฐบาลตั้งขึ้น โดยเฉพาะโครงการที่เป็นไปเพื่อการสนับสนุนหรือมีกิจกรรมให้หมอลำได้กระทำ และเป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลสนใจการดำรงอยู่ของหมอลำ

“เคยเข้าร่วมประชุมอยู่ราชภัฏปี ๔๑-๔๒ บอกว่าจะให้มีทุนกองทุนให้หมอลำตั้งโรงเรียนสอนหมอลำ จะมีเงินกองทุนมาให้แต่ละคณะแต่ละโปรแกรม มีค่าเขียนกลอนลำ ค่าครูสอนลำผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกัน แต่ละหน่วยงานหายเงียบไปเลยไม่มีอะไรเกิดขึ้นอยากให้โครงการนี้เป็นจริง อยากให้มองเห็นคุณค่าของหมอลำจริง ไม่อยากให้โครงการนี้ล้มเหลวเหมือนโครงการอื่น”

(หมอลำรังสรรค์ วงศ์งาม ,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๘.๓.๖ ระบบธุรกิจกำหนดการคงอยู่ของหมอลำ

ช่องทางหนึ่งที่ทั้งเป็นประโยชน์และเป็นผลเสียแก่หมอลำคือ ช่องทางของธุรกิจผลิตเทปและซีดี เพราะด้านหนึ่งแม้จะทำให้ผลงานของหมอลำได้รับการเผยแพร่ แต่อีกด้านหนึ่งก็เข้ามามีผลต่อการกำหนดรูปแบบการแสดงของหมอลำ และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้หมอลำปรับตัวตามไม่ทัน เพราะกระแสธุรกิจนั้นเปลี่ยนแปลงไปรวดเร็วมาก เช่น ปีนี้นิยมการลำแบบนี้ ปีต่อไปมีการลำแบบใหม่ขึ้นมาแทน ในขณะที่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการลำนั้น ต้องค่อยเป็นค่อยไปอย่างช้า ๆ เช่น จากหมอลำกลอนไปเป็นหมอลำซิ่ง เพราะกว่าจะฝึกฝนกว่าจะลำจนใช้งานได้ก็กินเวลานาน อย่างน้อย ๒-๓ ปี ในขณะที่ธุรกิจหมอลำอาจจะเปลี่ยนกระแสความนิยมภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่เดือน คือ ถ้าหมอลำประเภทใดขายไม่ได้ ก็จะไม่ได้รับการผลิต

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้หมอลำที่ขายไม่ได้ เช่น หมอลำแบบเก่าอย่างหมอลำกลอนค่อย ๆ สูญไป เพราะไม่มีคนลำ ในขณะที่ถ้าหากหมอลำประเภทใดที่ขายได้ก็จะมีผู้ไปทุ่มเทให้การปรับปรุงให้เป็นหมอลำประเภทนั้นมากขึ้น

“ที่นี้หมอลำเรื่องต่อกลอน เดี่ยวนี้ขายได้ดีมากกว่าเพื่อนในประเทศ ส่งออกนอกก็หมอลำเรื่องต่อกลอน เพราะว่าจะมีรูปแบบหลากหลาย มีหลายเรื่องให้ดู ได้ดูตลกได้ดูเป็นเรื่องเป็นราว มีดนตรีให้ฟัง ได้คติอะไรหลาย ๆ อย่าง เท่าที่หนูได้ยินมาก็คือได้ยินมาจากบริษัทต่าง ๆ เขาบอกว่าลำซึ่งไม่ทำแล้วนะขายไปออกลำเรื่องต่อกลอนดี ขายได้ ทำไม่ทันเลย ทำนองนี้ ก็เลยสรุปว่าลำเรื่องต่อกลอนชะมากกว่าที่จะอยู่รอด”

(หมอลำอุบล, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๘.๓.๗ การเกิดช่องทางของคู่แข่งรายใหม่

การแสดงของหมอลำปัจจุบัน ปกติคู่แข่งที่เป็นหมอลำด้วยกันนั้นก็ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของหมอลำมากพอแล้ว เช่น หมอลำแบบเก่าเสื่อมความนิยมไปตามกาลเวลาและหมอลำแบบใหม่ก็มาแรง จนทำให้หมอลำแบบเก่าแทบจะสูญหายไปจากวงการ

ยิ่งกว่านั้น ยังมีการแสดงที่กำลังได้รับการจับตามองจากหมอลำน้อยใหญ่ คือ การเกิดขึ้นของ “ดนตรีอิเล็กทรอนิกส์” ที่กลายมาเป็นคู่แข่งของหมอลำที่สามารถตอบสนองความพึงพอใจของเจ้าภาพได้ใกล้เคียงหมอลำ เพราะสามารถเล่นได้ทุกรูปแบบเหมือนที่หมอลำซิ่งแสดงทั้งทางเครื่องและนักร้องก็มาจากฝ่ายเจ้าภาพที่ร้องเอง ต้นทุนเอง ที่สำคัญคือ ราคาประหยัดกว่ามาก จึงได้รับความนิยมแพร่หลายอย่างรวดเร็ว

“อันที่จะหายไปก่อนเพื่อนคือลำกลอนเพราะมันตกยุค แต่ว่าลำซิ่งจะคงอยู่นาน ยุคใหม่เป็นยุคพัฒนา ยุคคนกำลังเครียด จำเป็นต้องสนุกสนาน มีสิ่งเล่าโลม

ถ้าไปฟังลำซึ่งเขาจะสนุก ถ้าไปฟังลำกลอนเขาจะเหงา ฉะนั้นมรดกทางลำกลอนจะสูญเร็ว แต่ว่าหมอลำซึ่งจะอยู่นานกว่าเพื่อน แต่ว่าก็คงจะสูญ เดียวนี้มันมีคู่แข่งหมอลำคือพวกอิเล็กทรอนิกส์ พวกอิเล็กทรอนิกส์ให้ค่าตัวคนละ ๒๐๐-๕๐๐ เท่านั้น อิเล็กทรอนิกส์ตัวเดียวสนุกเหมือนกัน อยากฟังอะไรก็ฟังได้ ตัวนี้เป็นตัวทำให้หมอลำซึ่งตายเยอะ” (หมอลำมีชัย, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๓.๘ โอกาสลำและเวลาในการแสดงที่เป็นช่วงเดียวกัน

คนอีสานมักจะนิยมทำบุญประจำปีในช่วงเวลาเดียวกัน เหมือนเทศกาลทั่วไป เช่น ช่วงสงกรานต์ ช่วงออกพรรษา ผลคือ ทำให้โอกาสการรับงานของหมอลำกระจุกตัวอยู่แต่ในเวลาเดียวกัน จนรับงานไม่ทัน แต่ครั้งพอไม่มีเทศกาล ก็ว่างงานพร้อมๆ กัน ไม่ได้รับงาน

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อและการถือเรื่องวันที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคลอยู่มาก พอได้ลำก็ได้ลำช่วงเดียวกันหมด พอไม่ได้ลำก็ไม่ได้ลำเหมือนกันหมด โดยเฉพาะการที่ชาวบ้านถือเรื่องวันจุม วันพุธที่ผลต่อการจ้างหมอลำอย่างมาก

ทีมทีมวิจัยเคยไปเตรียมสังเกตการณ์การแสดงหมอลำที่ จ.อุบลราชธานี ในช่วงหลังออกพรรษาซึ่งน่าจะเป็นช่วงที่หมอลำมีการแสดงชุก แต่ปรากฏว่า ในเขต ๔ จังหวัดที่เป็นเขตเป้าหมายของการสังเกตการณ์คือ จ.อุบล จ.ยโสธร จ.อำนาจเจริญ และ จ.ศรีสะเกษ นั้น ไม่มีสำนักงานหมอลำใด หรือไม่มีหมอลำคณะใดที่ได้รับการว่าจ้างให้ไปแสดงเลยแม้แต่คณะเดียว

ปรากฏการณ์เช่นนี้ นับเป็นข้อจำกัดเรื่องเวลาและพื้นที่(Time and Space)ในการแสดงของหมอลำให้น้อยเข้ามาอีก คือในช่วงที่ได้แสดง(เช่น ถือว่าเป็นวันพุธ) ก็จะมีงานมาก หมอลำแทบทุกคนหรือแทบทุกคณะก็จะได้ออกไปลำ ในขณะที่ถ้าเป็นช่วงที่ไม่ได้แสดง(วันจุม) หมอลำก็จะไม่ได้รับการว่าจ้างให้ไปแสดงเลย

“เขาเรียกว่ามันเป็นวันจุม วันพุธ นะครับ ชาวบ้านเขาก็ถือกันมาอย่างนี้ ช่วงวันพุธหรือวันที่เป็นมงคล หมอลำก็ได้ออกงาน ไม่ได้ไปลำก็แต่เสาร์วันเท่านั้น ใครก็ตามเพียงแค่ลำโละนอ เป็น ก็ถูกจ้างไปลำหมด”

(หมอลำเดชา , สัมภาษณ์ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๔๕)

๔.๓.๙ ขาดสื่อมวลชนที่จะใช้สนับสนุนสื่อพื้นบ้าน

สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวส่งเสริมศักยภาพของสื่อพื้นบ้านได้นั้นคือ ช่องทางสื่อมวลชน แต่ปัจจุบัน มีช่องทางที่เปิดให้กับสื่อพื้นบ้านน้อยมาก ดังนั้น ปัญหาด้านช่องทาง จึงเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่สื่อพื้นบ้านต้องประสบอยู่ เพราะเมื่อขาดช่องทางก็ย่อมทำให้ขาดการเผยแพร่ไปด้วย หมอ

ลำเองก็มักจะเรียกร้องเสมอว่า อยากให้มีสื่อมวลชนที่เปิดพื้นที่ให้บ้าง เพื่อให้หมอลำได้นำเสนอความบันเทิงและเนื้อหาให้คนทั่วไปรู้จัก ในบริเวณกว้าง

ช่องทางที่นอกเหนือจากการแสดงสดแล้ว หมอลำยังต้องอาศัยสื่อมวลชนเป็นที่สำหรับการเผยแพร่ เผยแพร่ และประชาสัมพันธ์ตัวเอง อย่างไรก็ตาม รัฐไม่ให้ความสำคัญแก่ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เวลาถูกขายไปให้กับภาคธุรกิจ และเอกชน แบบเหมาคลื่น ทำให้หมอลำที่ทุนทรัพย์ไม่พอจะไปแข่งขันเช่าหรือซื้อเวลาต่อจากนายทุนได้

การขอใช้พื้นที่ของสื่อมวลชนในห้องถิ่น(โดยเฉพาะสื่อวิทยุและสื่อโทรทัศน์)เพื่อเผยแพร่ผลงานของตัวเอง เพราะเท่าที่ผ่านมา นั้น หมอลำมีความเห็นเป็นเสียงเดียวกัน ว่า รัฐบาลซึ่งเป็นเจ้าของสื่อไม่ได้ให้โอกาสหรือให้เวลาแก่สื่อพื้นบ้านอย่างที่เป็นควรจะเป็นเลย ทั้ง ๆ ที่หมอลำเป็นมรดกและเป็นวัฒนธรรมการแสดงประจำภาคอีสานแต่กลับไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลที่จะให้ความสำคัญ เช่น การให้เวลาออกอากาศทั้งทางวิทยุและทางโทรทัศน์ แม้กระทั่งไปขอเช่าเวลาเพื่อออกอากาศทางวิทยุก็ไม่ได้รับการอนุญาต เจ้าหน้าที่ของสถานีวิทยุบางแห่งก็ดักไม่ให้หมอลำได้ล่าออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง โดยอ้างว่าเป็นนโยบายจากเบื้องบน และยังกว่านั้น บางสถานีโดยเฉพาะสถานีวิทยุเอฟเอ็ม ห้ามเปิดหมอลำเป็นอันตรายเพราะกลัวมีผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของสถานีว่าจะเป็นสถานีวิทยุบ้านนอก ทั้ง ๆ ที่ที่ตั้งของสถานีวิทยุก็ตั้งอยู่ในเขตภาคอีสาน

ส่วนสถานีโทรทัศน์ช่อง ๔(ปัจจุบันคือ ช่อง ๑๑ กรมประชาสัมพันธ์)นั้น ก็เป็นช่องทางสื่ออีกประเภทหนึ่งที่ตอนแรกแม้จะมีบทบาทในการสนับสนุนให้หมอลำได้ออกอากาศแต่ต่อมากลับตัดโอกาสของหมอลำไปโดยการเปลี่ยนเวลาออกอากาศของหมอลำ และในที่สุดก็ไม่อนุญาตให้หมอลำได้ออกอากาศอีก

ข้อสังเกตคือ กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐบาลที่ใช้หมอลำให้ทำงานกับกลุ่มที่มีอำนาจหน้าที่เปิดช่องทางให้กับหมอลำนั่นเป็นคนละฝ่าย ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและขาดการประสานประโยชน์หรือขอความร่วมมือกัน เหมือนกับมีกลุ่มสองกลุ่มจากฝ่ายรัฐบาลมาเกี่ยวข้องฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายที่มาขอให้หมอลำทำงาน เช่น กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตร กระทรวงศึกษาธิการ(ซึ่งไม่มีอำนาจโดยตรงในการตัดสินใจให้หมอลำเข้ามาใช้ช่องทางในการเผยแพร่ผลงานของตัวเอง)แต่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหมอลำ ในการตัดสินใจให้หมอลำใช้เวลาในการออกอากาศ เช่น กรมประชาสัมพันธ์

การที่เกิดเหตุการณ์เช่นนั้น เป็นเพราะแนวนโยบายและแนวปฏิบัติของแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มเป้าหมายทางการตลาดไม่ใช่กลุ่มที่ผู้สนับสนุนรายการต้องการ ผู้ซื้อสัมปทานเวลาก็อาจจะไม่ขายเวลาหรือเปิดโอกาสให้หมอลำได้ออกอากาศ อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีสถานีวิทยุเอฟเอ็ม ที่เปิดโอกาสให้หมอลำใช้เป็นช่องทางการออกอากาศอยู่

ส่วนสถานีโทรทัศน์นั้น เมื่อมีการปรับเข้ามาสู่ส่วนกลาง(เป็นช่อง ๑๑ กรมประชาสัมพันธ์ ทั้งหมด) ก็เลยทำให้ต้องใช้ผังเวลาบางช่วงเป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ ดังนั้น เวลาที่เปิดว่างเพื่อการให้เข้าเวลาจึงมีน้อยลง ทั้งยังไม่ใช้ช่วงเวลาที่เหมาะสม ดังนั้น จึงดูเหมือนว่าหมอลำถูกปิดกั้นช่องทางการนำเสนอผลงานไปโดยปริยาย

“คือต้องขอให้ทางรัฐบาลช่วย ช่วยออกโทรทัศน์ให้มีจุดหนึ่งก่อน เราต้องออกอากาศแต่ก่อนเป็นการออกอากาศทางวิทยุ เดี่ยวนี้ออกทีวี เดี่ยวนี้มันยังกระจัดกระจาย เพราะจุดยืนไม่มี...

... อยากให้ทางรัฐช่วยหาที่อนุรักษ์ให้คือหารายการให้ได้ออกทีวีสักแห่งหนึ่ง รายการไหนก็ได้ขอให้ เป็นของรัฐ ให้รัฐช่วยเหลือทางหมอลำ หมอลำถึงจะอยู่ได้ไม่เงิ่น หมอลำจะอยู่ไม่ได้เพราะจุดยืนไม่มีแล้วต่างคนต่างอยู่”

(สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ส่วนประกอบที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นหมอลำซิ่ง หมอลำเรื่องก็คือขาดสื่อ เพราะสื่อต้องใช้เงิน เวลานี้เจ้าภาพที่ต้องการจ้างหมอลำไปแสดงก็ไม่สามารถรู้ว่าหมอลำคนไหน คณะไหน มีความสามารถ รูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นสื่อนี้เป็นสิ่งสำคัญ นอกจากวิทยุเทป ที่เห็นกรรมคนของการลำออกอากาศไปให้ฟัง เพื่อจะได้จดจำ ก็รู้กันแค่นี้ ที่จริงหมอลำมีหลายคนแต่เราไม่มีสื่อให้

..การลงทุนเป็นเรื่องสำคัญ ถ้าคนที่มีเงินน้อยก็จะขาดศักยภาพตัวนี้ ขาดส่วนประกอบตัวนี้ เลยทำให้ผลงานด้อยลงไปเรื่อย ๆ”

(นพดล ดวงพร , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“คือการเผยแพร่ทางโทรทัศน์ ที่ท่านบอกว่ามีเวลา พวกหมอลำจริง ๆ เข้าไปถึงนะครับ ผมได้ยินหลายคนบอกแล้วว่าโทรทัศน์ให้เวลาฟรี พุดเชย ๆ ไม่มีการต่อเนื่อง ไม่มีใครสักคนที่ควบคุมรายการเห็นความสำคัญของหมอลำ อย่างนั้นแล้วอยากให้หมอลำอยู่กับคนทำไมไม่ให้ออกโทรทัศน์กับเขาไอ้เรื่องที่คนจะฟังไม่ฟังเป็นอีกเรื่องหนึ่ง หมอลำฟังกันก็ยังมี แต่ที่นี้ไปติดต่อแล้วมันก็ไม่ได้ ไม่รู้ว่าจะไปติดต่อใคร ไม่รู้ว่าจะไปยังไง แล้วที่นี้เจ้าหน้ามีงบใหม่ งบคืออะไร จะเอากล่องไหนมาถ่ายออกอากาศ เพราะสิ่งเหล่านี้ออกสดไม่ได้ เนื่องจากว่าหมอลำบางท่านยังไม่รู้ระเบียบการออกอากาศ การเซ็นเซอร์ภาษา การเซ็นเซอร์เรื่องราว หรือการแต่งกาย จะออกไปเลยก็ไม่ได้ เกิดความผิดพลาดขึ้นมาไม่มีคนรับผิดชอบ ถ้าจะทำให้จริงจัง ถ้าจะอนุรักษ์ให้จริงจัง ทำบันทึกไว้เลย ข้าราชการคนนี้มาทำงานก็ต่อเนื่องกันไป นี่ไม่มีการต่อเนื่อง ต้องทำการอนุรักษ์ อาทิแต่ละครั้งก็ยังมีเราก็จะได้ประกาศ โฆษณา เวลานั้นเวลานี้กลอนลำจะได้สวดแทรกเนื้อหา รัฐบาลต้องการอะไร แต่งเป็น กลอนลำออกมาเลย”

(สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๓.๑๐ ขาดสถาบันการศึกษาของหมอลำ

สถาบันการศึกษาสำหรับการเรียนการสอนหมอลำเป็นช่องทางอีกช่องทางหนึ่งที่จะทำให้หมอลำได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้คนรุ่นหลัง ถ้าสามารถจัดตั้งขึ้นได้อย่างเป็นตัวเป็นตนก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวางมากขึ้น และทำให้เกิดทางเลือกทางการศึกษานอกระบบเป็นแหล่งเรียนรู้แบบใหม่ของคนรุ่นหลัง ไม่ว่าจะเรียนเพื่อรู้หรือเรียนเพื่อไปประกอบอาชีพก็ตาม แต่ในปัจจุบัน ยังไม่สามารถจัดตั้งได้ แม้จะมีหมอลำหลายคนที่เคยพยายามมาแล้ว อย่างหมอลำทองมาก จนทะเลื่อกก็เคยพยายามตั้งโรงเรียนหมอลำที่ จ. อุบลราชธานี หมอลำรัญจวน ดวงเด่น ก็พยายามตั้งโรงเรียนหมอลำที่ จ. ร้อยเอ็ด

“อยากส่งเสริมศิลปะพวกนี้ให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดไป ผมอยากให้มีศูนย์การตั้งฝึกสอน ยังขาดทุนทรัพย์อุดหนุน ถ้าทางการเขาส่งเสริมมาอย่างนี้ ก็อยากให้มีส่วนร่วมกับทางโรงเรียน เป็นผลงานที่ควรอนุรักษ์ไว้ ขาดอย่างเดียวก็คือการฝึกสอนคนรุ่นหลัง มันไม่มีที่จะฝึกสอน ไม่มีทุนทรัพย์”

(หมอลำกันยา , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๓.๑๑ ขาดการบรรจุลงในหลักสูตรการสอน

ความจริง มีผู้พยายามที่จะบรรจุวิชาการแสดงพื้นบ้านลงไปหลักสูตรหลาย แห่ง เช่น ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ หรือในบางมหาวิทยาลัยในภาคอีสาน แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะไม่มีความโดดเด่นพอ และขาดหลักประกันว่า จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้บ้าง โดยเฉพาะประโยชน์ที่ชัดเจน เช่น เป็นประโยชน์ต่อการสมัครงาน ทำให้คนไม่อยากจะเรียน

เมื่อผู้รับสารซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ ไม่เห็นความสำคัญของการเรียนวิชาเหล่านี้ จึงไม่ได้ลงเรียนหรือเรียนน้อย

สำหรับหมอลำนั่น เสนอแนวคิดที่ว่า ถ้าสามารถบรรจุวิชาที่เกี่ยวกับการแสดงพื้นบ้านให้อยู่ในหลักสูตรของการเรียนระดับชั้นประถม หรือมัธยม ซึ่งเป็นระดับที่นักเรียนจะรับและเข้าใจได้ง่ายมากกว่าในระดับอุดมศึกษา ก็จะได้ผลดีมากกว่า เพราะสามารถปลูกฝังให้เยาวชนรู้จักและคุ้นเคยกับสื่อพื้นบ้านตั้งแต่ยังเด็ก

“ผมขอเสริมอาจารย์อีกสักนิดหนึ่ง การที่หมอลำจะอยู่ได้จะต้องอาศัยการส่งเสริมจากรัฐบาล ผมอยากให้เอาหลักสูตรของหมอลำกลอนเกี่ยวกับทำนองอีสานของ

เราเข้าเป็นหลักสูตรกระทรวงศึกษา ถ้าทำได้ เพื่อเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกของเด็ก การปลูกฝังเด็กเป็นจุดที่สำคัญ ถ้าเขาเข้าหลักสูตรได้ยิ่งดี”

(หมอลำสุธา สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ฉะนั้นเราเอาหมอลำเข้าไปสอดแทรกในหลักสูตรสักข้อหนึ่งหน่อยว่าศิลปะพื้นบ้านอีสานคือหมอลำนี้ให้เขาแยกแยะออกไปว่าลำซึ่งหรือลำอะไร ที่ให้บรรจุเข้าไปในหลักสูตร ถ้าบรรจุเข้าไปในหลักสูตรอย่างน้อยเด็กวัยรุ่นหรือรุ่นที่เป็นลูกเป็นหลานอยู่โตขึ้นไป อย่างน้อยให้ฟังลำเป็น มันถึงจะไม่สูญหาย”

(หมอลำทองมาก จันทะลือ, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๓.๑๒ ขาดการสนับสนุนการเผยแพร่กิจกรรมของหมอลำ

ไม่มีหน่วยงานใดทั้งของเอกชนและราชการที่จะให้การสนับสนุนการนัดพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนทัศนะ และการแสวงหาแนวทางพัฒนาความก้าวหน้าของหมอลำอย่างต่อเนื่อง และเป็นกิจจะลักษณะ นอกจากการจัดสัมมนาและอบรมของบางหน่วยงาน ซึ่งเป็นการจัดบางครั้งบางคราว ดังนั้น โอกาสที่หมอลำจะได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นหรือระดมความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การผลักดันให้มีการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อการส่งเสริม พื้นฟูหมอลำนั้น จึงมีน้อยตามไปด้วย

๔.๔ ปัญหาและอุปสรรคด้านผู้รับสาร

ปัญหาของผู้รับสารก็มีหลายประการที่มีผลต่อการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการสื่อสารในชุมชน เพราะผู้รับสารซึ่งเป็นคนในพื้นที่ภาคอีสานในปัจจุบันนี้ มีรูปแบบพฤติกรรมการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนไปหลายอย่างซึ่งมีผลต่อการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา เพราะเกิดการไม่รู้จักสื่อพื้นบ้าน หรือมีการใช้สื่อพื้นบ้านด้วยรูปแบบใหม่ ด้วยจุดประสงค์ใหม่ซึ่งส่งผลทำให้หน้าที่และความสำคัญของสื่อพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงไป ดังนี้

๔.๔.๑ วิถีชีวิตของผู้รับสารเปลี่ยนไป

เดิมทีในสมัยก่อนนั้น ชาวบ้านมีสื่อเพื่อความบันเทิงคือสื่อพื้นบ้านเพียงอย่างเดียว ซึ่งสามารถใช้ได้ทุกงาน ไม่ว่าจะเป็นงานวัดหรืองานฆราวาส และชาวบ้านเองก็ได้อาศัยหมอลำในการเป็นช่องทางที่ทำให้ได้รู้จักโลกภายนอก ทำให้ได้ความรู้เรื่องต่างๆ มากขึ้นจากการฟังหมอลำ

แต่เมื่อมาถึงยุคปัจจุบัน เนื่องจากมีสื่อมวลชนเข้ามาทดแทน ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกที่จะหาความบันเทิงจากสื่อที่เกิดขึ้นใหม่ ถึงขนาดที่ว่าสามารถเปิดรับได้เป็นรายวัน ในขณะที่ การเปิดรับสื่อพื้นบ้านนั้น มีการเปิดรับน้อยมากอาจจะเพียงรายปี หรือปีละ ๒-๓ ครั้ง เฉพาะเวลาที่มีเทศกาลเท่านั้น

สื่อใหม่ๆหลายอย่างที่เกิดขึ้นต่างก็มาสร้างและออกแบบบรรณนิยมให้คนรุ่นใหม่ในต่างจังหวัด เช่น มี สื่อมวลชนให้เลือกมากมายที่จะทำให้คนสนใจสื่อเหล่านั้นมากกว่าสนใจหมอลำ ยิ่งคนรุ่นใหม่คุ้นเคยอยู่กับการได้เห็นการแสดงเพื่อความบันเทิงแบบใหม่ๆ เช่น นักร้อง เพลง ป๊อป เพลงร็อค และคอนเสิร์ตทั้งในและต่างประเทศ ผ่านสื่อมวลชนอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ในขณะที่นานๆครั้งจะได้เห็นการแสดงของหมอลำ รวมทั้งภาพลักษณ์ความน่าสนใจของนักแสดงในสื่อมวลชน กับนักแสดงในสื่อพื้นบ้านก็เป็นคนละแบบ ดังนั้น เป็นธรรมดาที่สื่อมวลชนสมัยใหม่จะดึงความสนใจคนรุ่นใหม่ให้ห่างออกไปจากสื่อพื้นบ้านได้อย่างง่ายดาย

ยิ่งปัจจุบันนี้ พ่อแม่ชาวอีสานสมัยใหม่ตั้งแต่วัย ๓๐ ปีลงมาไม่ได้พาลูกฟังหมอลำ หรือไม่ได้พาไปดูหมอลำ เพราะตัวเองก็ดูหรือฟังหมอลำไม่เป็นก็ยิ่งพลอยทำให้เด็กไม่รู้จักหมอลำ และไม่ได้ดูหมอลำตามไปด้วย

สื่อมวลชนที่เป็นกระแสเข้ามาดึงความสนใจไปจากสื่อพื้นบ้านมากกว่า แรงกว่า ถึกว่า เช่น ได้ดูนักร้องจากโทรทัศน์ทุกเช้าเย็น แต่นาน ๆ ครั้งจะมีโอกาสที่จะได้ดูการแสดงสดของหมอลำ หรือถ้าได้ดูก็เฉพาะแต่หมอลำประเภทที่ได้รับการว่าจ้างมาแสดงบ่อยๆ เช่น หมอลำชิง แต่สำหรับหมอลำแบบดั้งเดิมอย่างหมอลำกลอนนั้น เป็นอันว่าแทบจะไม่ได้เห็นเลยเพราะโอกาสที่จะหาหรือหาฟังนั้นก็ยากเต็มทีเพราะไม่ค่อยมีผู้ว่าจ้าง ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้นกว่าที่ได้ชมการแสดงแบบหมอลำ ก็เป็นเวลาเที่ยงคืนไปแล้ว ซึ่งเด็กจะไม่มีควมอดทนที่จะอยู่ดูได้ตึกขนาดนั้น ดังนั้นก็จะเห็นเฉพาะการแสดงร้องเพลงและเต้นโชว์เท่านั้นเอง ด้วยเหตุนี้ทำให้ความคุ้นเคยระหว่างผู้รับสารที่เป็นคนรุ่นใหม่กับหมอลำจึงขาดหายไป ไม่เหมือนคนสมัยก่อน ที่มีโอกาสดูหมอลำมากกว่าจึงทำให้คุ้นเคยกับหมอลำมากกว่าเด็กสมัยปัจจุบัน

ความแตกต่างระหว่างชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่กับสื่อมวลชนมาก ๆ จนไม่สนใจสื่อพื้นบ้านนั้น สามารถเห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับชาวบ้านในพื้นที่ที่ห่างไกลความเจริญมาก ก็จะมีผู้สนใจหมอลำมากกว่า เพราะไม่มีสื่อบันเทิงอื่นๆ หรือมหรสพให้ดูบ่อยๆ ดังนั้น หากมีหมอลำเข้าไปแสดง ก็จะมีผู้สนใจดูอยู่เป็นจำนวนมาก

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น เมื่อครั้งที่ทีมวิจัยไปสังเกตการณ์การแสดงของหมอลำกลอน ใน จ.ขอนแก่น ซึ่งเป็นหมอลำเคน ดาเหลา และหมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย พื้นที่นั้นอยู่ในเขตอำเภอที่ห่างจากตัวจังหวัดเพียง ๓๐ กิโลเมตร ปรากฏว่าผู้ที่มาดูหมอลำมีแต่คนที่อยู่ในวัย

กลางคนและวัยสูงอายุ ซึ่งมีจำนวนไม่มาก ถือได้ว่าเป็นคนรักหมอลำจริงๆ คือรู้จัก คำนึงเคยกับหมอลำเป็นอย่างดี ส่วนผู้ดูที่เป็นเด็กและวัยรุ่นนั้นไม่มีเลย

ในขณะที่ อีกครั้งหนึ่ง ทีมวิจัยไปสังเกตการณ์การแสดงของหมอลำสมาน หงษา กับหมอลำแพงศรี ซึ่งเป็นหมอลำกลอนเช่นกันที่ จ.อำนาจเจริญ หมู่บ้านนั้นอยู่ห่างจากตัวจังหวัดเกือบ ๑๐๐ กิโลเมตร ปรากฏว่าชาวบ้านให้ความสนใจมาดูหมอลำเป็นจำนวนมาก มีทั้งเด็ก วัยรุ่น และผู้สูงอายุที่อุ้มลูกจูงหลานมาดูกัน ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านนี้ อยู่ในท้องที่ที่ห่างไกล ความเจริญ โอกาสที่จะได้เห็นการแสดงหมอลำในยามค่ำคืน เป็นสิ่งที่หาได้ยาก ดังนั้น ชาวบ้านจึงให้ความสนใจกับหมอลำมาก

๔.๔.๒ ผู้รับสารอยู่ในยุควัฒนธรรมการร้องมากกว่าการลำ

คนดูมีรสนิยมแบบใหม่ และมีส่วนกำหนดให้รูปแบบการนำเสนอของหมอลำบิดเบือนไปจากสิ่งที่เหมาะสม เช่น การขอให้หมอลำร้องเพลง (การหยอดตุ้) เพียงเพื่อเอาความสนุกสนาน เป็นการบริโภคเพียงเปลือกนอก ไม่ได้เข้าถึงส่วนที่เป็นแก่นแท้ภายในที่ควรบริโภค ทำให้เกิดการเรียกร้องแบบคนรุ่นใหม่ เช่น อยากดูการร้องเพลง มากกว่าการอยากฟังหมอลำ อยากดูการเต้นมากกว่าการแสดงแบบหมอลำ

นอกจากนี้ สาเหตุหนึ่งที่ทำให้รสนิยมเปลี่ยนไป ก็เพราะคนรุ่นใหม่คุ้นเคยกับการแสดงที่เห็นเป็นภาพ คำนึงเคยกับการใช้ประสาททางตารับรู้การแสดง เช่น ต้องมีแสง สี เสียง ต้องมีลีลาออกท่าออกทาง ในขณะที่รูปแบบการลำที่เป็นแบบใช้การ “ฟัง” เพื่อเข้าใจเรื่อง และต้องใช้เวลา ต้องใช้ความอดทน (คนฟังหมอลำสมัยก่อน อดทนอยู่กับหมอลำจนสว่าง) ไม่ใช่หมอลำแบบให้ “ดู” เอาความสนุกสนาน ซึ่ง การจะได้ความสนุกสนานนั้น ได้จากการฟังอย่างตั้งใจ จึงจะเข้าใจเรื่องราว เมื่อผู้รับสารส่วนใหญ่ในสมัยนี้ ถนัดและคุ้นเคยกับการสื่อสารแบบการดูภาพ คนสมัยใหม่เรียนรู้วัฒนธรรมการดู(Visual culture) มากกว่าการฟัง (เช่น การแสดงแบบใหม่ๆ เช่น คนรุ่นใหม่จะดูภาพในมิวสิกวิดีโอที่ตัดต่ออย่างรวดเร็วได้รู้เรื่อง) ดังนั้น ถ้าหากเห็นว่า การแสดงใดๆที่ไม่มีความแปลกใหม่ ไม่มีภาพที่น่าสนใจ ไม่มีการเคลื่อนไหวที่ชวนตื่นตาตื่นใจให้เห็น ก็เลยไม่ดู

๔.๔.๓ การขาดการสืบทอดผู้ชมหมอลำ

หมายถึงเส้นใยความต่อเนื่องที่จะดูหรือรู้จักหมอลำระหว่างยุคขาดหายไป โดยเฉพาะผู้รับสารในยุคใหม่ที่ไม่มีความต้องการหรือขาดความกระตือรือร้นสนใจในศิลปวัฒนธรรม การแสดงพื้นบ้าน คือคนที่เคยฟังเคยดูหมอลำในวัยกลางคนนั้นยังพอมีอยู่ แต่พอถึงช่วงวัยที่อายุน้อยลงมาเช่น วัย ๓๐ ปีลงมา กลับไม่มีผู้สนใจดูหรือดูไม่เป็น ทำให้ผู้นั้นขาดช่วงไป ขาดผู้สืบทอด

ทอดการฟัง ขาดการให้ความรู้แก่คนดูว่าจะดูอย่างไร ความไพเราะอยู่ที่ใด สุนทรียะของหมอลำอยู่ที่ใด หมายความว่า ต่อไปนี้ คนที่ดูหมอลำเป็นจะค่อยๆน้อยลงไปเรื่อยๆ เพราะคนเหล่านี้คือคนที่มียุ่่มากขึ้นเรื่อยๆและเมื่อสิ้นยุคของผู้ชมกลุ่มที่ดูหมอลำเป็นแล้วก็เท่ากับว่าขาดคนที่ดูหมอลำเป็นที่จะคอยบอกเล่าถ่ายทอดความรู้ในการดูหมอลำความไพเราะและความเข้าใจในการดูหมอลำ เมื่อคนรุ่นหลังๆห่างเหินจากการดูหมอลำเป็นมากขึ้นเรื่อยๆ ก็จะนำไปสู่การขาดสืบทอดคนดูหมอลำ เพราะช่องว่างระหว่างยุคนั้นห่างออกไปมากขึ้นๆ

ผลกระทบประการหนึ่งที่เกิดจากการดูหมอลำเป็นการขาดการวิจารณ์ศิลปะขาดผู้ร้องขอหมอลำเพื่อให้หมอลำได้ตระหนักและใส่ใจเรื่องศิลปะ เมื่อขาดการวิพากษ์วิจารณ์ รู้หมอลำถึงขั้นวิจารณ์ได้ก็จะยิ่งทำให้ตัวหมอลำขาดการชี้แนะและขาดผู้ที่จะคอยกระตุ้นเตือนเรื่องศิลปการแสดงหมอลำ ก็จะทำให้รูปแบบและเนื้อหาการแสดงนับวันจะห่างจากความมีสุนทรียะแบบดั้งเดิมมากขึ้น เหมือนกับรถที่ไม่มีเบรก ย่อมทำให้แล่นไถลไปแบบควบคุมไม่ได้หรือไร้ทิศทาง

นอกจากนี้ ยังการเกิดค่านิยมแบบใหม่ที่คนในต่างจังหวัดสนใจวัฒนธรรมคนเมืองว่าเป็นตัวแทนของความทันสมัย การที่เด็กในต่างจังหวัดไม่ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมแบบสมัยก่อนที่มีการปลูกฝังเรื่องวิถีชีวิตแบบชุมชน ความเป็นอยู่แบบพื้นบ้าน ซึ่งมีการแสดงพื้นบ้านให้เห็นตั้งแต่ยังเด็ก ก็ทำให้เด็กไม่รู้จักสิ่งที่เป็นของพื้นบ้าน แม้กระทั่งคนถ่ายทอดรุ่นก่อนหน้าเด็ก เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง ที่อายุไม่มากต่างก็ไม่รู้จักด้วยเช่นกัน ดังนั้น นับวันจึงหาคนที่พอจะรู้เรื่อง หรือสามารถนำเรื่องราวของหมอลำไปบอกต่อ เชื่อมโยงไปหาคนอื่นกลุ่มหนึ่งได้ยากมากขึ้นทุกวันนี้

ด้วยเหตุนี้ แม้จะยังมีหมอลำบางประเภทหลงเหลืออยู่ เช่น หมอลำกลอน แต่เมื่อขาดผู้ฟังที่เป็นคนรุ่นใหม่ หาผู้สนใจได้ยาก ก็นับวันตัวหมอลำกลอนก็นับวันจะหมดไป เพราะไม่มีผู้มาเรียนเป็นหมอลำกลอนต่อไป

๔.๔.๔ การก่อกวนการแสดงโดยทะเลาะวิวาทกันของผู้รับสาร

คนดูหมอลำนับเป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการแสดงหมอลำที่สำคัญประการหนึ่ง โดยเฉพาะคนดูหมอลำซึ่ง เพราะคนดูจำนวนมากที่เมาสุราและออกมาเต้นหน้าเวที ซึ่งเป็นเด็กวัยรุ่น เป็นคนรุ่นใหม่ที่ต้องการดูหมอลำเพียงเพื่อความสนุกสนานล้วนๆ และนำไปสู่การทะเลาะวิวาท เมื่อมีการชกต่อย ทำร้ายร่างกายกัน หมอลำก็ต้องพลอยหยุดลำไปด้วย การแสดงออกของคนดูที่ไม่เหมาะสม มีผลต่อการเลือกเนื้อหาและรูปแบบที่หมอลำจะนำไปแสดงเป็นอย่างมาก เพราะหากผู้ดูไม่สนใจเนื้อหาที่มีสาระ เช่น แสดงออกโดยการก่อกวน การให้ไล่แสดง ความไม่พอใจในขณะที่ยังหมอลำแสดง ก็จะทำให้หมอลำไม่สามารถบั่นเนื้อหาเพื่อการพัฒนาได้

“เด็กทำให้หมอลำเปลี่ยนไป ต้องมีหมอลำซึ่ง พอฟังไปไม่สบอารมณ์ก็ขว้างปา สิ่งของใส่ ตรงนี้เป็นปัญหาส่วนหนึ่งเวลาที่คนเฒ่าคนแก่เขาตั้งใจฟังจะเอาน้ำเอาเนื้อก็ไม่ได้ฟัง เพราะคนแก่กับวัยรุ่นฟังกันคนละอย่าง คนละรส ยุคสมัยก่อนเขาอยากฟัง เรื่องธรรมะ ยุคที่ ๒ อยากฟังเพลง หมอลำก็ปรับไม่เข้า มีคนอยู่ ๒ ยุค ถ้าถามเด็ก เรื่องศีลธรรมก็ตอบไม่ได้ พอมาลำให้คนแก่ดู เด็กก็ให้ไม่รู้พูดอะไร มันเลยหาจุดเด่น ไม่ได้ หมอลำเลยไม่รู้จะแสดงออกอะไรให้เป็นมาตรฐานของหมอลำ”

(หมอลำสมาน หงษา สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

การทะเลาะวิวาทกันนี้ มักจะมาพร้อมกับการแสดงหมอลำซึ่ง เรียกได้ว่าเป็นของ คู่กัน คือไม่ว่าอยู่ที่จังหวัดใด อำเภอใด ถ้าหากมีหมอลำซึ่ง เป็นอันขาดได้เลยว่า จะต้องมีการ ชกต่อย ทะเลาะวิวาทกันเกิดขึ้น เพราะคนที่ไปดูและเดินหน้าเวทีหมอลำมักจะเป็นวัยรุ่นซึ่งเมา สุรากันจนได้ที่ หากมีการเขม่นกันเกิดขึ้น ก็พร้อมที่จะหาเรื่องกับคนอื่นได้เสมอ

แม้ว่าจะมีเจ้าหน้าที่ตำรวจคอยควบคุมแต่ก็ไม่สามารถหยุดยั้ง ห้ามปรามกลุ่ม คนที่ก่อวินวินนี้ได้ เพราะตำรวจไม่ได้คอยเฝ้างานหมอลำทั้งคืน ดังนั้น พอตำรวจออกเวรก็จะมี การชกต่อยกัน ถึงจะมีการลงโทษจับไปขังก็ไม่ได้ทำให้คนเหล่านี้เข็ดหลาบแต่อย่างใด

“อุปสรรคนี้ไม่ว่าจะแก้กันในระดับท้องถิ่นระดับประเทศก็แก้กันไม่จบ คือพวก วัยรุ่นชอบทำลายวัฒนธรรม ชอบขว้างปาขวดเวลาหมอลำแสดง กำหนดผู้ใหญ่บ้านจับ มาขังคุกแล้วก็ปล่อยตัวไป นี่เป็นอุปสรรคที่ดึงให้หมอลำหันเหไปในทางที่ไม่ดี สมมติ ว่าหมอลำจะลำนิทาน ทำวักกาดำ พระเวสสันดร มันไม่สนุกกับบอกให้ร้องเพลงให้ พอ ไม่ร้องก็ขว้างขวดใส่ จำเป็นที่หมอลำต้องทำตามไม่งั้นหัวแตก แล้วก็ลงโทษพวกคน หนุ่มพวกนี้ไม่ได้ ไม่ว่าระดับท้องถิ่นระดับประเทศก็แก้ไขไม่ได้”

(หมอลำสมาน สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

๔.๔.๕ อำนาจในการจ้างหมอลำเปลี่ยนมือมาจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นใหม่

เมื่อคนหนุ่มสาวในวัย ๓๐ ปีลงมา ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่หาเงินมาเลี้ยงดูจนเจือครอบ ครัว และเป็นเจ้าของเงินที่จะจ่ายค่าจ้างหมอลำ ดังนั้น จึงมีอำนาจในการตัดสินใจเลือกจ้าง มหรสพมาเฉลิมฉลองงานต่างๆ โดยปริยาย การเปลี่ยนอำนาจการเลือกจ้างหมอลำนี้มีผลต่อ หมอลำโดยตรง เพราะรสนิยมของวัยรุ่นและรสนิยมของผู้อาวุโส นั้น แตกต่างกันอย่างมาก ใน ขณะที่ผู้จ้างรายใหม่เป็นคนหนุ่มสาว จึงชอบความสนุกสนาน ความครึกครื้นเป็นหลัก ดังนั้น หาก มีการออกเสียงลงประชามติในหมู่บ้าน หรือเป็นการตัดสินใจในครอบครัว แล้วมีการเลือกหมอลำ มาใช้ในงาน ก็ต้องเป็นหมอลำที่สร้างความสนุกสนานครึกครื้นด้วยดนตรีและหางเครื่อง ซึ่งมักจะ ไม่ผ่านการเลือกหมอลำซึ่งหรือถ้ามีเงินมากอาจจะเลือกหมอลำเรื่องต่อกลอน

การเปลี่ยนอำนาจในการจ้างหมอลำนี้ก็จะมีผลกระทบไปถึงรูปแบบ และเนื้อหาของหมอลำด้วย เพราะถ้าเป็นผู้อาวุโสจ้างหมอลำแบบสมัยก่อนก็จะจ้างหมอลำกลอนตามความชื่นชอบของผู้อาวุโส ส่วนเด็กวัยรุ่นเมื่อมีสิทธิ์และมีอำนาจในการเลือกจ้างหมอลำแล้ว ก็จะจ้างเฉพาะแบบที่ตัวเองชอบ คือ หมอลำที่ลำแล้วสนุก ดูแล้วทำให้ครึกครื้น

“ทุกวันนี้คนฟังมีหลายประเภทประเภทหนึ่งพอมีงานขึ้นมาประชุมในหมู่คนแก่ เขาก็เสนอหมอลำกลอน หมอลำหนุ่มแต่หนุ่มๆจะเสนอ หมอลำซึ่ง ส่วนมากจะสู้คนหนุ่มไม่ได้ เขาชอบดนตรีแบบหมอลำซึ่ง หมอลำจึงปรับดนตรีเป็นแบบหมอลำซึ่ง การลำเขาก็ปรับใส่เป็นลำซึ่ง ยกตัวอย่างลำธรรมดาเรื่องโรคเอดส์ถ้าหมอลำกลอนลำ เขาจะลำเดินเป็นกลอน ดนตรีเล่นใส่ไม่ถูกจึงปรับใหม่ปรับมาเป็นเพลงแบบเต้ยใส่ดนตรี ปรับให้ทันสมัยต้องดูสภาพด้วยว่าสภาพจะเปลี่ยนไปอย่างไร หมอลำทุกวันนี้จึงเจียบหายไป ผู้สนใจจึงอยู่ได้ ผู้ไม่สนใจก็หยุดไปเลยก็เยอะ”

(บุญยัง คำลอย สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“แต่ก่อนคนไปจ้างหมอลำกลอนเพราะผู้ที่มีอำนาจในการว่าจ้างคือคนแก่มีเงิน ในสมัยก่อนอยากฟังหมอลำกลอน พวกวัยรุ่นอยากดูหนังก็ไม่ได้ดู เพราะพวกผู้ใหญ่อยากฟังหมอลำกลอน ที่นี้ยุคสมัยมันเปลี่ยนไป คนหนุ่มคนสาวไปทำงานกรุงเทพฯ มีเงินเหมือนกันแต่คนแก่ไม่มีแล้ว พวกคนแก่ก็ประชุมกันจะเอาอะไรมาแสดงนะ งานบุญเฒ่าปีนี้ ลูกบ้านบอกเอาหมอลำซึ่ง พ่อบ้านก็ต้องเอาหมอลำซึ่ง คนเฒ่าก็เลยต้องซึ่ง ทั้ง ๆ ที่หมอลำกลอนก็ดีอยู่ แต่สู้เสียงเด็กไม่ได้”

(ธีระพงษ์ ไสตาศรี ,สัมภาษณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๔.๖ ผู้รับสารไม่สนใจฟังการถ่ายทอดเนื้อหาสาระอย่างจริงจัง

สืบเนื่องจากการที่ผู้รับสาร จ้างหมอลำซึ่งมา เมื่อส่วนใหญ่หมอลำซึ่งเป็นผู้ส่งสารที่มีบทบาทมากที่สุด เพราะได้ออกงานไปสู่ชุมชนมากที่สุด แต่เมื่อหมอลำซึ่งไปแสดงคนดูส่วนใหญ่ ก็สนใจที่อยากรับแต่ความบันเทิงอย่างเดียว โดยไม่สนใจเนื้อหาสาระที่หมอลำอยากนำเสนอ แม้ว่าหมอลำในฐานะผู้ส่งสารอยากเล่าเพื่อบอกกล่าวสิ่งที่มีประโยชน์ ให้ข้อคิดบ้าง แต่บางครั้ง คนดูก็ไม่สนใจฟัง เพราะติดอยู่กับเปลือกนอกที่หมอลำฉาบเอาไว้ และบางครั้งก็ไม่มีโอกาสเพราะผู้รับสารร้องขอเฉพาะเพลงหรือกลอนลำตลาดที่เน้นการเต้นเพื่อความสนุกสนานอย่างเดียว

“ส่วนใหญ่แล้วเวลาหมอลำลำและสอดแทรกสาระต่าง ๆ ให้กับคนฟัง แต่คนฟังไม่ฟัง หมอลำซึ่งนั้นก็มีกลอนวรรณรงค์ การต่อต้าน เชิญชวนมีทุกแบบแต่เวลาไปลำก็ถูก

คนฟังบังคับให้ลำเอียงเฉพาะกลอนลำที่สนุกสนานได้เด่นได้สนุกสนานมากกว่าจะรับเอา
เนื้อหาสาระของกลอนลำ”

(หมอลำขรรค์ชัย, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๔.๔.๗ ผู้รับสารขาดการเรียนรู้และความตระหนักในคุณค่าสื่อพื้นบ้าน

การที่คนรุ่นใหม่มักจะไม่ให้ความสำคัญของสื่อพื้นบ้าน ไม่รู้สึกรู้ว่าผูกพัน หรือ
เหนียว เพราะมีเหตุหลายอย่าง เช่น การไม่ได้เห็น ไม่ได้ฟัง ไม่มีผู้ถ่ายทอดให้รู้เรื่องและไม่มี
การปลูกฝังให้เห็นคุณค่า การที่ผู้รับสารรุ่นใหม่ไม่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านมาตั้งแต่ต้น จึง
กลายเป็นการเห็นว่าเรื่องสื่อพื้นบ้านเป็นเรื่องไกลตัว เป็นเรื่องลำสมัย เช่นเดียวกับที่เห็นว่าหมอลำ
ลำเป็นภาพตัวแทนของความเชย ลำสมัย เป็นของโบราณและเป็นของคนสูงอายุ

๔.๕ ลำดับความรุนแรงและความสำคัญของปัญหาการพัฒนาศักยภาพของหมอลำ

จากการพิจารณาปัญหาและอุปสรรคของหมอลำตามองค์ประกอบของการสื่อสารแล้ว ทีมวิจัยพบสิ่งที่น่าจะตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ของหมอลำว่า ปัญหาแต่ละองค์
ประกอบนั้น ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันทั้งปัญหาของผู้ส่งสาร เนื้อหาสาระ ช่องทางการสื่อสาร
และผู้รับสาร จะถือว่าองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ส่งผลต่ออีกอย่างหนึ่งก็ไม่ได้ ดังนั้น
หากจะมีการแก้ปัญหาก็ต้องแก้ทั้งหมด เพียงขึ้นอยู่กับการจะเลือกหยิบยกปัญหาเรื่องใดมากล่าว
ถึงหรือนำมาแก้ก่อน เพราะเป็นปัญหาเร่งด่วนและเป็นปัญหาใหญ่ที่ต้องเร่งแก้ไขได้ ก่อนที่การ
สืบทอดหมอลำแบบที่มีความเป็นเอกลักษณ์และมีศิลปะดั้งเดิมจะหายไป

จากการที่ทีมวิจัยนำปัญหามาลำดับความรุนแรงของปัญหา ทีมวิจัยเห็นว่า
ลำดับความรุนแรงของแต่ละปัญหาที่น่าจะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดมากที่สุดไปหาน้อยที่สุดได้ดังนี้

๔.๕.๑ ปัญหาเรื่องผู้รับสาร

ปัญหาเรื่องการขาดการสืบทอดเรื่องผู้รับสารคือผู้ชมหมอลำน่าจะเป็นปัญหาที่
รุนแรงที่สุด เพราะตราบดีที่ถ้าการแสดงหมอลำแล้วยังมีผู้ชมก็จะมีผลผลิตหมอลำหรือมี
คนไปเรียนลำเพื่อมาเป็นหมอลำอยู่เรื่อยไป เพราะเป็นธรรมชาติของหลักอุปสงค์และอุปทานว่า
ถ้าตราบดีที่ยังมีคนซื้อ และหมอลำยังขายออกได้ มีลูกค้า มีกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการ และขนาด
กลุ่มเป้าหมายยังคงเสถียรคงที่ ก็ย่อมมีการผลิตสินค้าออกมาขายเพื่อรองรับความต้องการของลูกค้า
เช่น ถ้าหมอลำกลอนยังมีผู้ชมมาก ยังเป็นที่นิยม ยังมีคนต้องการดู ต้องการจ้างหมอลำไป

แสดง ก็ว่าย่อมจะมีคนรุ่นใหม่ ๆ ไปเรียนหมอลำกลอน นั่นก็หมายความว่า การฝึกสอน การถ่ายทอดอาชีพหมอลำกลอนก็ยังคงมีอยู่เรื่อย ๆ เช่นกัน

ดังนั้น ปัญหาเรื่องการขาดความต่อเนื่องหรือขาดผู้ชมนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่สุดที่ต้องมีกระบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะสร้างผู้รับสารขึ้นมา

จากปัญหาประการนี้ ยังมีปัญหาอื่นๆที่เป็นส่วนเสริมให้ปัญหาเรื่องการขาดการสืบทอดผู้รับสารที่มีความรุนแรงมากขึ้นอีก เช่น การที่วิถีชีวิตของผู้รับสารเปลี่ยนไป มีเวลาและมีช่องทาง มีเครื่องบันเทิงอย่างอื่นๆเข้ามาแบ่งพื้นที่ แบ่งความสนใจไปจากหมอลำมากขึ้น เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนเป็นความวุ่นวายสับสนกับหน้าที่การงานมากขึ้นก็ทำให้ผู้รับสารขาดการเรียนรู้และไม่เห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้าน ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีวัฒนธรรมการแสดงอย่างอื่นที่มาจากต่างประเทศก็กลายมาเป็นคู่แข่งสำคัญของหมอลำ เช่น การร้องเพลง การเต้น ดังนั้นจึงทำให้ผู้รับสารอยู่ในยุควัฒนธรรมการร้องมากกว่าการลำ นอกจากนี้ การที่อำนาจในการจ้างหมอลำเปลี่ยนมือมาจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นใหม่ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รสนิยมการเลือกหมอลำมาแสดงเปลี่ยนไปด้วย เช่น การเลือกหมอลำของคนรุ่นใหม่นั้นค่อนข้างเห็นว่า หมอลำใหม่ วัยรุ่นย่อมเหมาะที่จะให้ความสนุกสนานมากกว่าหมอลำเก่าอย่างหมอลำกลอน เป็นต้น

๘.๕.๒ ปัญหาด้านผู้ส่งสาร

ที่มิวิจัยเห็นว่า ปัญหาด้านผู้ส่งสารคือหมอลำนั้่นน่าจะเป็นปัญหาใหญ่ลำดับที่สองเนื่องจาก เป็นผู้ผลิตผลงานและเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเอง แต่ตัวผู้ส่งสารเองก็ประสบปัญหาแทบจะทำให้เอาตัวไม่รอด ปัญหาด้านผู้ส่งสารนั้นมีหลายอย่าง ดังนี้

ปัญหาที่สำคัญที่เกิดจากตัวหมอลำเองคือ ปัญหาด้านการสืบทอดผู้ส่งสาร โดยเฉพาะการขาดผู้ส่งสารที่มีคุณภาพ เนื่องจากหมอลำขาดการฝึกฝนเพาะบ่ม ทำให้ลำได้ไม่ดี ทำให้ลำไม่ได้หรือมีความสามารถในการลำได้น้อย โดยเฉพาะหมอลำรุ่นใหม่ ๆ

นอกจากนี้ การที่ไม่มีการสืบทอดโดยเชื้อสายหมอลำ คือ จากหมอลำรุ่นพ่อแม่มาสู่รุ่นลูกนั้น ก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้ความเป็นธาตุศิลป์ลดลง เพราะ การสืบทอดเชื้อสายต่อกันนั้น ย่อมทำให้ความเข้มข้น เรียกได้ว่า เป็นสายเลือดศิลป์ขนานแท้้นั้นมีมาก แต่ปัจจุบันเมื่อหมอลำมีลูกแล้ว แม้บางคนอยากให้ลูกหลานเป็นผู้สืบทอดแทนตน แต่ลูกหลานก็ไม่ยอมหรือไม่อยากเป็นหมอลำต่อไป ยิ่งกว่านั้น หมอลำบางคนก็ไม่อยากให้ลูกตนเองเป็นหมอลำเพราะเกรงว่าจะลำบาก จึงไม่สนับสนุนหรือไม่สอนการลำหรือถ่ายทอดการลำให้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการขาดความต่อเนื่องในการสร้างหมอลำรุ่นใหม่ ไปอย่างน่าเสียดาย

ปัญหาอื่น ๆ อันเกิดจากตัวหมอลำเอง เช่น การที่ไม่ได้สังเกตและวิเคราะห์ผู้รับสารว่าต้องนำเสนอเนื้อหาอะไรบ้างจึงสามารถตอบสนองความต้องการด้านสาระบันเทิงของผู้รับสารได้ ก็เป็นปัญหาย่อยๆ อีกประการหนึ่งที่ทำให้หมอลำไม่เป็นที่นิยม

อนึ่ง ยังมีปัญหาที่เป็นตัวบ่อนทำลายหรือเป็นผลเสียกับหมอลำเอง เช่น การแข่งขันกันมากเกินไปทำให้ต่างฝ่ายต่างหาวิธีการที่จะทำให้นตนเองเป็นหนึ่งและดำรงอยู่ได้ ทำให้ไม่เกิดการช่วยเหลือกัน ไม่มีการพึ่งพาอาศัยกัน ขาดการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เป็นหมอลำที่ต่างคนต่างอยู่ ขาดการเสียสละ ขาดอุดมการณ์ จนกระทั่งการกระทำบางอย่างกลายเป็นการทำลายความนิยมผู้รับสารทางอ้อม การละทิ้งเอกลักษณ์ของตนเอง เนื่องจากการถูกกระแสบริโศกกำหนด จนต้องทำตามกระแสผู้บริโศกมากเกินไปจนความพอดี และไม่รู้วาทิตทางที่จะพัฒนาตัวเองควรจะไปในทางใดเพราะหาแนวทางที่เป็นแบบฉบับของตัวเองไม่พบ เมื่อขาดการพัฒนาตัวเอง ก็นำไปสู่ปัญหาต่อไปคือไม่สามารถที่จะรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ เป็นต้น

๘.๕.๓ ปัญหาด้านช่องทางการสื่อสาร

ปัญหาประการนี้ แม้จะมีลำดับความรุนแรงน้อยกว่า ๒ ประการที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ก็ไม่ใช่ปัญหาเพียงเล็กน้อย เพราะปัจจุบันการที่หมอลำขาดช่องทาง ขาดพื้นที่ และขาดโอกาสในการแสดงก็เป็นอุปสรรคที่สำคัญที่ทำให้หมอลำลดลงทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ปัญหาด้านช่องทางที่มีนั้น คือ การขาดพื้นที่และการสนับสนุนด้านช่องทาง เช่น ขาดสื่อมวลชนที่จะใช้สนับสนุนสื่อพื้นบ้าน ไม่มีสื่อมวลชนประเภทวิทยุและโทรทัศน์แม้แต่ของท้องถิ่นที่จะเปิดโอกาสให้หมอลำมีพื้นที่การแสดงอย่างจริงจังและยั่งยืน เมื่อเทียบกับในอดีตแล้ว หมอลำยังมีช่องทางอยู่บ้าง แต่เมื่อสื่อมวลชนต้องขายเวลา และมีเนื้อหาหลากหลายมากขึ้น เนื้อหาการแสดงของหมอลำก็กลายเป็นสิ่งที่ถูกคัดออก นั่นเท่ากับว่าเป็นปัญหาที่ต่อเนื่องไปสู่ปัญหาการขาดการได้รับการยกย่องในศักดิ์ศรีของหมอลำ หมายความว่า พื้นที่ของหมอลำก็ถูกปิดกั้นและถูกบีบให้แคบลงจนหมอลำแทบไม่มีช่องทางที่พอจะยืนหยัดอยู่ได้

ช่องทางและพื้นที่อื่นๆ ที่พอจะเป็นความหวังและเป็นแนวทางใหม่ เช่น สถาบันการศึกษาของหมอลำ หรือ โรงเรียนหมอลำ ที่สามารถใช้เป็นที่พักพิงหมอลำได้ก็ยังไม่สามารถจัดตั้งได้อย่างเป็นรูปธรรม แม้หมอลำหลายคนมีความพร้อมที่จะเป็นผู้สอน แต่ก็ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานที่มีกำลังงบประมาณที่จะให้การสนับสนุนได้

ส่วนพื้นที่ของสถาบันการศึกษาที่จะเป็นที่ให้หมอลำมีโอกาสแสดงความสามารถหรือช่วยสืบทอดหมอลำรุ่นต่อไป เช่น สอนนักเรียนในโรงเรียน หรือ บรรจุลงในหลักสูตรการสอน ก็ยังไม่เปิดกว้างมากพอ ทำให้ช่องทางด้านการศึกษาของหมอลำยังคับแคบอยู่

๘.๕.๔ ปัญหาด้านเนื้อหาสาระ

ปัญหาด้านเนื้อหาสาระและเนื้อหาการแสดง เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผู้ส่งสาร เช่น การขาดการปรับปรุงกลอนลำให้ทันสมัย กลอนลำไม่มีความใหม่และน่าสนใจสำหรับคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะเมื่อผู้รับสารมีความรู้มากขึ้น เนื้อหาสาระไม่ทันกับยุคสมัยก็ไม่อาจดึงดูดความสนใจได้ แต่บางครั้งปัญหาเนื้อหาสาระอาจเกิดจากการขาดการคัดเลือกกลอนลำจากสมัยก่อนที่เหมาะสม คือ กลอนลำเก่าบางอย่างน่าจะเอามาใช้กลับไม่เอามาใช้ หรือควรจะมีในการแสดงเพื่อรักษาเอกลักษณ์และเป็นแก่นของการลำกลับไม่นำมาลำ แต่ที่นำมาลำกลับเป็นเนื้อหากลอนลำที่ไม่เป็นประโยชน์สำหรับผู้รับสารเป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีข้อจำกัดเรื่องการปรับเนื้อหาให้เข้ากับจังหวะ เช่น กลอนลำแบบก่อนๆที่สามารถลำได้ เพราะใช้ลำประกอบกับแคน แต่เมื่อถึงยุคใหม่ จังหวะดนตรีและความชื่นชอบของคนเปลี่ยนไปเป็นชอบความเร็ว ความคึกคักมากขึ้น ทำให้กลอนลำเก่าๆ ที่มีคุณค่าไม่อาจลำให้เข้ากับจังหวะบางจังหวะในสมัยใหม่ได้

บทที่ ๙

ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดและสร้างศักยภาพให้หมอลำ

การสืบทอดและสร้างศักยภาพให้แก่หมอลำเพื่อให้รักษาความเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อชุมชนเอาไว้ได้นั้น ถ้าจะให้ได้ดี จะต้องใช้แนวทางที่ประกอบด้วยองค์ประกอบของการสื่อสารทั้ง ๔ อย่างคือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสารได้มีส่วนในการสืบทอดหมอลำไปพร้อมๆกัน เพราะแต่ละองค์ประกอบนั้นมีส่วนช่วยให้การสืบทอดหมอลำที่เหมาะสมกับบทบาทและความสามารถในการสืบทอดแตกต่างกันออกไป องค์ประกอบการสื่อสารทั้งหมดต่างก็มีความสัมพันธ์ และเกี่ยวพันซึ่งกันและกันอยู่ คือ แต่ละองค์ประกอบก็ต้องอาศัยองค์ประกอบการสืบทอดอย่างอื่นๆ ด้วย

จากบทที่แล้วที่เป็นการศึกษา ซึ่งแจ้งรายละเอียดปัญหาและอุปสรรคของหมอลำ บทนี้จะเป็นการหาแนวทางแก้ไข หาวิธีการสืบทอด หรือวิธีการส่งเสริมที่จะทำให้สื่อพื้นบ้านสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมอย่างมีคุณค่า สามารถรักษาบทบาทหน้าที่เดิมหรือพยายามสร้างบทบาทหน้าที่ขึ้นมาใหม่ โดยยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนไปตามสภาวะสังคมที่เปลี่ยนไป

ที่มวิจัยเชื่อว่าหากหมอลำสามารถทำตัวเป็นสื่อพื้นบ้านที่ทำประโยชน์แก่สังคมไปได้เรื่อยๆ ตามบทบาทและความเหมาะสม นอกเหนือจากการให้ความบันเทิง โดยเฉพาะการเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อช่วยสร้างวัฒนธรรมท้องถิ่นให้แข็งแกร่งได้ หรือทำให้ผู้รับสารเกิดความสำนึก รักและภูมิใจในความเป็นคนอีสานได้ ก็จะทำให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้แน่นอน

องค์ประกอบที่จะมีบทบาทในการสืบทอด หรือส่งเสริมการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านหมอลำที่มวิจัยได้ประมวลจากการสัมภาษณ์และการสัมภาษณ์หมอลำหลายสิบคนนั้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึง ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดและสร้างศักยภาพให้หมอลำโดยแบ่งเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

๙.๑ แนวทางการสืบทอดโดยผู้ส่งสาร

๙.๒ แนวทางการสืบทอดโดยใช้เนื้อหาสาร

๙.๓ แนวทางการสืบทอดโดยการสร้างช่องทาง

๙.๔ ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดโดยการสร้างผู้รับสาร

๙.๕ แนวทางการสืบทอดโดยผู้ส่งสาร

๙.๑.๑ ทำให้หมอลำรู้จักคุณค่าของตัวเอง เชื้อมั่น รักและศรัทธาในวิชาชีพของตัวเอง

การที่หมอลำจะดำรงอยู่ต่อไปได้ในสังคมนั้น ประการสำคัญที่สุดคือ เริ่มต้นจากการรู้จักยกย่องและตระหนักในคุณค่าของตัวเองอย่างภาคภูมิใจว่า หมอลำเองมีคุณค่าอยู่ในตัวอยู่แล้ว คุณค่าเหล่านั้นคือความรู้ ความจำ ความสามารถในการลำการฟ้อน อันเป็นศาสตร์และศิลปะเฉพาะตัวที่เป็นเอกลักษณ์อย่างยากจะเลียนแบบได้ เพราะปัจจุบัน หมอลำโดยมากมักจะไม่มีความรู้ในความเป็นศิลปินพื้นบ้าน โดยเฉพาะการเป็นคนภาคอีสานแล้วมักจะเข้าใจว่าเป็นคนต่ำต้อย เป็นคนบ้านนอกและเป็นพลเมืองชั้นสอง ดังนั้น หมอลำจึงมักกล้าแสดงออกเฉพาะบนเวทีหมอลำ แต่ในที่ประชุมหรือสถานที่อื่นที่ไม่ได้แวดล้อมด้วยชาวบ้านท้องถิ่นอีสาน หมอลำมักจะขาดความมั่นใจ ขาดความภาคภูมิใจ จึงไม่กล้าออกความเห็น ไม่กล้าคัดค้านในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

สิ่งที่หมอลำสามารถทำได้คือ การทำให้เป็นที่ยอมรับว่า ศิลปินพื้นบ้านก็มีคุณค่า ต้องรู้จักยกย่องระดับตัวเองเมื่อมีโอกาสอันเหมาะสม นำเอาความเป็นศิลปินมาแสดงออกโดยการทำให้เป็นประโยชน์และกล้าแสดงความเป็นหมอลำ โดยการรักษารำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความเป็นหมอลำ เพราะหลายต่อหลายครั้งที่คนไม่สนใจหมอลำเพราะหมอลำไม่สนใจคุณค่าของตัวเอง เช่น หมอลำที่ร้องแต่เพลง เอาเพลงคนอื่นมาร้อง คนดูเลยไม่เห็นว่ามีอะไรที่แตกต่างจากการแสดงแบบอื่น เพราะก็มีแต่ร้องเพลง ซึ่งประการนี้ ในสายตาของคนดูทั่วไป หมอลำไม่ได้มีอะไรที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ดังนั้นคนดูเลยไม่อยากดูหมอลำ

นอกจากนี้หมอลำควรมีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง ว่าตัวหมอลำสามารถทำได้และทำได้ในสิ่งที่ตัวเองถนัด เนื่องจากความศรัทธาในวิชาชีพของตัวเองจะทำให้คนอื่นเชื่อมั่นและเกิดความเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นหมอลำ เกิดความสำนึกในการดำรงอยู่และให้เกียรติในวิชาชีพหมอลำ

หากหมอลำสร้างความเชื่อมั่นในวิชาชีพของตนเองได้ ก็ย่อมทำให้คนอื่นเห็นความสำคัญและมีความเชื่อถือในตัวหมอลำ โดยเฉพาะการสร้างและรักษาภาพลักษณ์ในการเป็นผู้ให้ความรู้และความบันเทิงไว้ในใจผู้ชม เนื่องจากปัจจุบันนี้ หมอลำได้เป็นธุรกิจประเภทหนึ่งที่เน้นการได้รับการว่าจ้าง(คือขายบริการการให้ความบันเทิงแก่ผู้ว่าจ้าง และหมอลำก็ไปลำตามราคาและการว่าจ้าง) ดังนั้น ภาพลักษณ์ของความเป็นผู้เสียสละและการเป็นผู้ให้แก่ชุมชน ที่ชุมชนเห็นหมอลำเป็นเหมือนกับปราชญ์ ผู้รู้ของชุมชนแบบแต่ก่อน จึงค่อย ๆ เลือนรางไป แต่ภาพลักษณ์ของหมอลำที่ฉายชัดมากขึ้นคือภาพลักษณ์ของการแลกเปลี่ยนทางธุรกิจ คือการเปลี่ยนไปเป็นการแสดงตอบแทนค่าจ้าง

ภาพลักษณ์เดิมที่เสียไปเช่นนี้ ย่อมมีผลต่อความรู้สึกและความเชื่อถือในใจคนเป็นอย่างมาก สิ่งที่หมอลำจะกระทำได้คือการกอบกู้ความรู้สึกเชื่อถือ เชื้อมั่น และศรัทธา ของชุมชน

คนที่มีความดีต่อตัวหมอลำกลับคืนมาให้ได้ใกล้เคียงกับหรือเป็นเช่นในอดีต เพราะยังมีคนอื่น ๆ อีกมาก โดยเฉพาะคนอีสานที่มีความภูมิใจและยกย่องสื่อพื้นบ้านหมอลำในฐานะที่เป็นศิลปินผู้ทรงคุณค่า เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอีสาน ดังนั้น ในเมื่อคนอื่นยังให้การยกย่องนับถือ คนที่เป็นหมอลำเองจึงควรที่จะภาคภูมิใจและศรัทธาในความเป็นหมอลำของตนเองด้วย

“ผมได้ไปช่วยทีมงานในภาคอีสานทำงานช่วยคนป่วย ทำให้คนศรัทธาในความเป็นหมอลำ หมอลำนี่คือวัฒนธรรมอันยิ่งใหญ่ของเราเราต้องศรัทธาในตัวศิลปิน ศรัทธาในตัวของเราด้วย ถ้าเราไม่ศรัทธาในตัวศิลปิน ศรัทธาในตัวของเราด้วย ถ้าเราไม่ศรัทธาเราเองแล้วใครจะมาศรัทธาเราศรัทธาในอาชีพหมอลำเรา ศรัทธาในคนแต่งกลอนด้วย ซึ่งเป็นคนประดิษฐ์เนื้อหาด้วยลักษณะของอาชีพหมอลำไม่ใช่เต้นกินรำกิน ถือว่าเป็นอาชีพที่เป็นศิลปินแขนงที่คนยกย่องอีกระดับหนึ่ง ที่ใหญ่พอสมควร”

(เรื่องศิลป์ เกื้อนาคี ,สัมภาษณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

สิ่งที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การยกระดับและมองเห็นคุณค่าของตนเอง โดยการไม่ดูถูกหรือมองตนเองว่าต่ำต้อย โดยการหาวิธีที่จะสร้างความน่าเชื่อถือให้ตนเองและครอบครัว

“พยายามอย่าดูถูกตัวเองเมื่อเราดูถูกตัวเองแล้วใครจะมายกย่องเรา ฉะนั้นอย่าดูถูกตัวเอง เมื่อท่านดูถูกตัวเองก็เป็นการดูถูกหมอลำ ดูถูกอาชีพตัวเอง คนอื่นก็จะคอยดูถูก เช่นภาพของหมอลำเป็นขอทาน หมอแคนเหมือนขอทาน เพราะท่านดูถูกตัวเอง วิธีที่จะทำให้คนไม่ดูถูกก็คือสร้างความน่าเชื่อถือให้ตัวเอง มีลูกมีหลานก็พยายามส่งเสริมให้เรียน ตัวเองก็ขวนขวายหาความรู้ ฉะนั้นก็มีปัญหาหลายอย่าง อย่างลิขสิทธิ์ท่านก็ต้องรู้พอสมควร หมอลำกับการกระตุ้นเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในฐานะที่หมอลำท่านก็ต้องให้ความรู้ให้ความเข้าใจในการทำมาหากิน ความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ ว่ามีอะไรบ้าง สังคม ศาสนา ความบันเทิง ความสนุกสนาน เป็นผู้ชี้แนะแนวทางอันเป็นประโยชน์ และสามารถเผยแพร่ถ่ายทอดไปสู่คนทั้งหลาย”

(ธีระพงษ์ โสดาศรี ,สัมภาษณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“หมอลำเป็นอาชีพที่สูงส่งในสายตาของผมไม่เคยมองว่าต่ำต้อย ในฐานะที่ผมเป็นอาจารย์และเป็นหมอลำด้วย ไม่เคยดูถูกอาชีพของตนเอง และพร้อมที่จะส่งเสริมอาชีพของหมอลำ มั่นยืนอยู่กับการวางตัวในสังคมของตัวเองมากกว่า หากการวางตัวต่ำคนอื่นก็มองเราต่ำ หากเรามองตัวตัวเองสูงคนอื่นก็จะมองสูงตาม”

(หมอลำสมจิตร สอนทนากลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๑.๒ ทำให้หมอลำมีการพัฒนาความรู้รอบตัว

แม้หมอลำจะมีความสามารถในการร้องลำ แต่โดยทั่วไปความสามารถในการเรียนรู้หรือการศึกษาในโลกสมัยใหม่เพื่อก้าวให้ทันโลกยังมีน้อยอยู่ เหตุนี้สิ่งที่หมอลำควรต้องพัฒนาคือ การพยายามเรียนรู้โลกภายนอก พยายามขวนขวายหาทางศึกษาจากระบบการเรียนด้วยตัวเองหรือการเรียนนอกระบบ เพื่อทำให้เกิดความภูมิใจและความเชื่อมั่นในตัวเองว่า หมอลำก็รู้เหมือนกับที่คนอื่นรู้ เรียนได้เหมือนที่คนอื่นเรียน เพราะไม่มีใครแก่เกินเรียน

ดังนั้นถึงเวลาที่หมอลำจะต้องเลิกก้มหน้าก้มตาท่องกลอนลำของตัวเอง แล้วเงยหน้าขึ้นมองความเจริญก้าวหน้าของโลกยุคใหม่ด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้จะทำให้มีความเข้าใจโลก เข้าใจสังคมได้ดีมากขึ้นคือ หมอลำต้องมีการเรียนรู้ และเตรียมข้อมูลที่จะนำไปถ่ายทอดให้ทันสมัยอยู่เสมอ โดยเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะนำเสนอผ่านการลำ เช่น ด้านสาธารณสุข การรักษาสุขภาพ การป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ วิธีหลีกเลี่ยงจากโรคติดต่อ ด้านการเมือง การเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านจริยธรรม การศึกษา การมีสิทธิและมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมในการส่งเสริมนโยบายของรัฐบาล หรือ การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด ฯลฯ

ทั้งนี้หมอลำต้องเสาะแสวงหาความรู้ในเรื่องข้อเท็จจริงโดยวิธีการต่างๆ เช่น อ่าน ฟัง หรือสอบถามผู้รู้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่จะนำเสนอมีความถูกต้องแม่นยำ จนเป็นผู้มีความเชื่อมั่นในความถูกต้องและความทันสมัยของข้อมูลพอที่จะนำไปถ่ายทอดผ่านการลำให้ชาวบ้านฟังได้ เมื่อหมอลำหมั่นเป็นผู้เสาะแสวงหาความรู้เหล่านี้อยู่เสมอ ก็เท่ากับว่าหมอลำได้พัฒนาความรู้รอบตัวที่จะเป็นผู้ส่งสารที่ดีและน่าเชื่อถือขึ้นมา

สมัยนี้จึงเกิดปรากฏการณ์ใหม่ที่หมอลำมีการศึกษาโดยเฉลี่ยสูงขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก เช่น จบปริญญาตรี หรือมัธยมศึกษาตอนปลาย เนื่องจากคนที่เป็นหมอลำได้พยายามที่จะยกระดับตัวเองโดยการเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น เช่น หมอลำในสังกัดของโรงเรียนราตรี ศรีวิไล ที่เข้าไปเรียนระดับปริญญาตรี จึงเห็นได้ว่า สมัยนี้คนที่เป็นหมอลำก็มีการศึกษาสูงได้ ไม่ใช่เป็นหมอลำที่มีการศึกษาน้อยอีกต่อไป คนเหล่านี้แม้มีการศึกษาที่สูงขึ้นก็ยังเป็นหมอลำอีกต่อไป เนื่องจากเป็นหมอลำเพราะใจรักและอยากเป็นหมอลำ

ด้วยเหตุนี้ ภาพลักษณ์ของหมอลำจึงเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เช่น มีความรู้ มีความน่าเชื่อถือ และมีความสามารถในการเป็นหมอลำ

“แต่ก่อนหมอลำเป็นผู้นำให้ชนเป็นผู้ตาม เดียวนี้หมอลำกลับตามเขา ทำไมถึงตามเพราะว่าการศึกษามันกว้างไกล ไกลไปถึงภาษาและวัฒนธรรมต่างประเทศ หมอลำก็เลยกลายเป็นล่าหลัง เช่นการศึกษา หมอลำจะเน้นเรื่องคุณธรรม การศึกษาก็ให้เน้นคุณธรรมไว้บ้าง เพราะเวลาหมอลำลำเขาจะได้เข้าใจตรงนี้ ถ้ามีแต่วัน ๆ ทรี ไฟร์ ไฟร์ หมอลำอาจจะตามไม่ทัน ก็ต้องกลับคืนมาสักหน่อยจะได้ไปพร้อม ๆ กัน ถ้าการศึกษาไม่

โน้มน้าวไปทั้งสองด้าน ไม่ทันกันแน่นอน อยากให้ข้างหน้าหันมามองข้างหลังเขาทำอะไรกันอยู่ ทำไมไม่มาถึงสักที”

(สัมภาษณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

๙.๑.๓ มีอุดมการณ์เป็นผู้รู้จักการให้ คือรู้จักคืนให้สังคม

หมอลำควรจะเป็นผู้รู้จักการให้ คือรู้จักคืนให้สังคมด้วย ให้ถามว่าเราจะช่วยเหลือสังคมได้อย่างไรบ้าง เราจะตอบแทนแก่สังคมได้โดยวิธีใดบ้าง ไม่ควรถามว่าโครงการนี้มีค่าจ้างหรือไม่ มีค่าตัวหรือไม่ นี่เป็นวิธีหนึ่งที่หมอลำจะสร้างคุณค่าให้ตัวเองได้ นั่นคือการมีอุดมการณ์ เป็นอุดมการณ์ของผู้ให้และผู้สอนในฐานะศิลปินพื้นบ้าน ไม่ใช่เป็นแต่เพียงผู้ขายบริการ การลำตามระบอบธุรกิจเท่านั้น

“ตัวที่บิ่บอุดมการณ์ก็คือความเป็นอยู่ หมอลำถ้าจะพูดจะไม่ใช้ตัวอาชีพ แต่มันเป็นตัว ๆ หนึ่งที่เป็นผู้ให้ เป็นผู้สอน ถ้าไม่เอาเงินก็มี ลำเฉย ๆ ถ้ามีผู้ฟังเยอะลำทั้งวันทั้งคืนก็ยังได้ ตัวอุดมการณ์ตัวนี้เราจะไปยังไ้ได้ ต้องจับกลุ่มกันต้องรวมกลุ่มกัน ต้องร่วมกันสร้าง ไปด้วยกัน ต้องสร้างตัวศรัทธา สร้างความรู้สึกรัก ถึงจะอยู่ได้แต่ถ้าจะลำไปเฉย ๆ เพื่อเป็นข้อแลกเปลี่ยน เป็นธุรกิจเฉย ๆ ยาก คงจะเพราะว่ามันมีเรื่องลึกพอสมควร”

(ผศ.สุบรรณ จันทบุตร, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕)

๙.๑.๔ มีการสร้างเครือข่ายและร่วมมือกันทำงาน

หมอลำต้องร่วมกันสร้างองค์กรหรือสถาบันเพื่อตั้งเป็นส่วนสนับสนุนหลักเพื่อให้มีอำนาจในการต่อรองที่ถูกต้องตามกฎหมาย เพราะเท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ หมอลำต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน ไม่มีการรวมพลังกัน สิ่งที่หมอลำจะทำได้คือ การตั้งสมาคมหมอลำแห่งประเทศไทย หรือตั้งเป็นสมาคมหรือองค์กรอิสระใด ๆ เมื่อจะเรียกร้องสิทธิที่ควรได้จากรัฐบาล เช่น การได้เวลาออกอากาศ และหมอลำเองก็ต้องปรับปรุงและรักษาระดับคุณภาพการแสดงให้ดีขึ้นเสมอ จึงจะทำให้มีคุณค่าเป็นที่ยอมรับของคนดู เมื่อหมอลำการรวมตัวกันได้ก็จะมีพลังในการเรียกร้องหรือต่อรองเพื่อความอยู่รอดได้ เมื่อเสนออะไรไปถึงรัฐบาลก็จะได้รับการตอบสนอง

แนวทางแก้ไขให้หมอลำรวมตัวกันนั้น มีหมอลำเสนอว่า ให้นายกสมาคมหมอลำประจำจังหวัดสร้างระบบทะเบียนรายชื่อ หรือทำเนียบหมอลำเอาไว้ แล้วมีข้อแลกเปลี่ยนว่าถ้าหมอลำอยากจะได้เวลาออกอากาศ เพื่อจะได้เผยแพร่ผลงานการลำของตนเอง หมอลำต้องมาลงทะเบียนในทำเนียบรายชื่อหมอลำประจำจังหวัด เพื่อให้นายกสมาคมหมอลำได้นำไปจัดสรรลงในช่วงการออกอากาศ เมื่อมีทะเบียนรายชื่อหมอลำแล้ว การเรียกหมอลำมาประชุมหรือชี้แจง

แนวคิด หรือมีการมอบหมายให้หมอลำช่วยเป็นสื่อในการรณรงค์เรื่องต่าง ๆ ให้กับรัฐบาลก็จะสะดวกขึ้น และเป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทนที่หมอลำก็จะกระทำให้รัฐบาล

“แต่ละจังหวัด เช่น อุบล ศรีสะเกษ ต้องมีนายกสมาคมหมอลำคนเดียว หมอลำทั้งหลายต้องวิ่งมาหานายกสมาคม นายกจะชี้แจงว่าให้ไปซื้อกลอนลำมาจากผู้ประพันธ์กลอนที่เก่งที่สุด เป็นกลอนที่รณรงค์ หมอลำต้องปฏิบัติตาม ถ้าหมอลำไม่ปฏิบัติตามหมอลำคนนี้ก็ไม่ได้ ออกอากาศเพราะมันมีกฎคุมในตัวมัน ถ้าอยากออกอากาศ ตัวเองต้องมาลงชื่อเป็นการบังคับในตัว”

(สัมภาษณ์หมอลำ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

เมื่อใดที่หมอลำมีการรวมตัวกันได้แล้ว เมื่อนั้นหมอลำก็ย่อมสามารถเรียกร้องหรือต่อรองกับองค์กร หรือหน่วยงานอื่น ๆ ได้ตามสิทธิอันพึงมีพึงได้ เช่น การได้รับความสำคัญในฐานะผู้สืบทอดและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น อาจจะไปสู่การได้รับการจัดสรรพื้นที่และเวลาในการเผยแพร่ผลงานผ่านสื่อมวลชนที่เป็นของรัฐบาล

เพื่อให้การพัฒนานั้นมีการเชื่อมโยงและต่อเนื่องจนทำให้ชาวบ้านในแต่ละเขตจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่การพัฒนานั้นได้เกิดการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน เช่น การรณรงค์ด้านยาเสพติด การรณรงค์ตามโครงการยกระดับคุณภาพชีวิต ฯลฯ ของหมอลำในเขต จ.อุบล จ.ศรีสะเกษ จ.ยโสธร จ.อำนาจเจริญ สำนักงานหมอลำต้องร่วมกันพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเสมอ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารด้วยกัน เพราะทำให้เกิดการเชื่อมโยงความคิดและเกิดการทำงานสัมพันธ์กัน มีการช่วยเหลือกัน เช่น การแลกเปลี่ยนหรือให้กลอนลำแก่กัน เพื่อประโยชน์ในการนำไปเผยแพร่ให้กว้างขวาง

ดังนั้น แม้จะไปลำต่างที่กัน แต่ถ้าสามารถสร้างเครือข่ายของหมอลำด้วยกัน สามารถติดต่อกันได้ว่าจะลำเพื่อการรณรงค์เรื่องเดียวกัน แนวเดียวกัน ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันก็จะเป็นการสร้างกระแสการรณรงค์ให้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน การปลูกจิตสำนึกให้ผู้รับสารคือผู้ดูในพื้นที่ต่างกัน เกิดความรู้สึกหรือเห็นพ้องในสิ่งหนึ่งในเวลาเดียวกันเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก แต่หากสามารถทำได้ ย่อมทำให้เกิดพลังการเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวที่เป็นรูปร่างชัดเจน ทำให้เกิดผล และจะประสบผลสำเร็จดีกว่าการกระทำคนละครั้ง เหมือนการพายเรือคนละที่

๙.๑.๕ มีการสร้างมาตรฐานการเรียนการสอนของหมอลำ

กรณีหมอลำกลอนประยุกต์ หรือ หมอลำชิง ซึ่งกำลังตกเป็นเป้าการวิพากษ์วิจารณ์ในทุกวันนี้ โดยหมอลำฉวีวรรณได้เสนอว่า การตั้งโรงเรียนหมอลำชิงของหมอลำราตรี ศรีวิไลนั้นควรมีหลักสูตรที่ได้มาตรฐานคือมีบทกลอนลำที่เป็นมาตรฐาน การพูดจาให้สละสลวย

เมื่อมีนักเรียนหมอลำซึ่งมาเรียนก็ควรได้รับการเคี่ยวเข็ญให้เป็นที่แน่ใจได้ว่ามีความเชี่ยวชาญและความชำนาญพอที่จะเป็นหมอลำจึงปล่อยให้ออกไปลำได้ เพราะไม่เช่นนั้นแล้ว คุณภาพของหมอลำซึ่งก็จะมีดีพอและจะกลายเป็นหมอลำที่ไม่มีคุณค่าในสายตาของคนภายนอก ยิ่งกว่านั้นจะพลอยจุดให้หมอลำอื่นๆ ตกต่ำลงไปด้วย

๙.๑.๖ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในที่นี้คือ การแสดงบทบาทเพื่อช่วยพัฒนา เช่น แสวงหาโครงการ เสนอโครงการขึ้นมา เพราะมีบางหน่วยงาน มีข้อมูลและเงินทุนพร้อมที่จะสนับสนุนส่งเสริม เช่น กระทรวงสาธารณสุข, สำนักงานกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) อย่างที่เคยมีตัวอย่างให้เห็น เช่น หมอลำทองมาก จันทะลือ (ศิลปินแห่งชาติสาขามหอลำปี ๒๕๒๙) และกรณีสำนักงานหมอลำบุญยิ่ง คาลอย ที่เขียนโครงการ “หมอลำซึ่งด้านโรคเอดส์” ขึ้นมาและได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๒ โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกระทรวงสาธารณสุข นอกจากนี้ยังมีการจัดรณรงค์โครงการต่างๆ ด้วยการแสดงพื้นบ้านหมอลำเป็นสื่อเผยแพร่ความคิด

ตัวอย่างการเสนอแนวคิดและแผนงานที่หมอลำทองมาก จันทะลือจะกระทำในโอกาสต่าง ๆ นั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจเพราะมีความหลากหลายและดำเนินการไปโดยอาศัยหลักการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบการสื่อสารในชุมชนทั้งนั้น เช่น

โครงการพัฒนาสุขภาพจิตชุมชน

โครงการพัฒนาพฤติกรรมสุขภาพตามหลักสุขบัญญัติแห่งชาติ

โครงการแก้ไขปัญหายาเสพติด สิ่งมีนเมา และอุบัติเหตุ

โครงการคุ้มครองผู้บริโภคของชุมชนต่อเนื่อง

โครงการไร่นาสวนผสม

โครงการปลูกป่าเรียกน้ำ

โครงการเผยแพร่พฤติกรรมทางเลือกตั้งเพื่อคุณภาพชีวิต ฯลฯ

จะเห็นว่าแนวคิดสร้างสรรค์อันเกิดจากการเพาะบ่มตัวเองของหมอลำนั้น มีความหลากหลายและไม่เพียงแต่เป็นโครงการที่เป็นประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมต่อชุมชนเท่านั้น ยังมีโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อการเปลี่ยนแปลง(reform)และสร้างใหม่ (reconstruction) แนวคิดบางอย่างให้กับชุมชนด้วย การจัดทำโครงการทั้งหลายนั้นสามารถตอบสนองความต้องการการพัฒนาของหลาย ๆ กระทรวง หลายๆ หน่วยงาน ที่บางครั้ง ข้าราชการส่วนกลางอาจจะไม่ได้นึกถึงด้วยซ้ำไป ว่าหมอลำก็สามารถเป็นสื่อที่ช่วยเผยแพร่ความรู้หรือต่อยอดความรู้เพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตได้

ถ้าหากหมอลำส่วนใหญ่ สามารถบ่มเพาะความคิดที่จะช่วยกันพัฒนา แม้สักคนละเล็กคนละน้อย ด้วยความมีจิตสำนึกร่วมกันที่จะเป็นผู้สื่อสารที่ดี ที่จะทำให้ความบันเทิงควบคู่ไปกับการถ่ายทอดความรู้ที่ตนรู้ หรือปลูกฝัง หรือกระตุ้นเร้า หรืออ้างให้ความคิดของชุมชนที่ดีๆ ซึ่งมีอยู่แล้วคงอยู่และดำเนินต่อไปได้เรื่อยๆ ย่อมทำให้เกิดผลดีต่อสังคมโดยรวม เพราะพลังของสื่อพื้นบ้านและความสามารถในการเข้าถึงชุมชนของหมอลำนั้น เป็นสิ่งที่สื่อประเภทอื่นทำได้ยาก

๙.๑.๗ มีการพัฒนาความสามารถภายในตัวเอง

หมอลำต้องหมั่นฝึกฝน และแสวงหาตัวอย่างที่ดีเพื่อเป็นแม่แบบในการปรับตัว หมอลำยังต้องรู้จักความสามารถและความถนัดในการลำของตัวเองเพื่อที่จะสามารถหาแนวทางการพัฒนาศักยภาพที่มีอยู่ภายในของตัวเอง นั่นคือ การหมั่นแสวงหาความรู้เรื่องการลำ การหมั่นฝึกฝนตนเองในการลำหรือการฟ้อน การติดต่อหาซ็อกกลอนลำหรือนักแต่งกลอนลำที่ดีให้แต่งกลอนลำให้ เพื่อพัฒนาการแสดงของตนเองให้มีความก้าวหน้ามากขึ้น โดยเฉพาะกลอนลำที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยและรสนิยมของผู้ฟังอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ การฝึกฝนตัวเองเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการบ่มเพาะตัวผู้สื่อสารให้กลายเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติของหมอลำที่ดีได้ ลักษณะการฝึกฝนตัวเองนี้เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการสร้างคุณค่าและทำให้หมอลำมีความสามารถในการลำมากขึ้น เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญและมีทักษะมากขึ้น องค์ประกอบของหมอลำที่ดีย่อมเกิดจากการฝึกฝนโดยมีต้นแบบหรือแม่แบบ หรือครูอาจารย์ที่ดี เป็นลักษณะหนึ่งของการถ่ายทอดความรู้ของสื่อพื้นบ้าน

“เรื่องลีสำนั้เราต้องต่อเนื่องพัฒนาอยู่ตลอดเวลา หรือถ้ายังไม่มีเราก็กสำรวจตัวเองว่ามีจุดบกพร่องหรือน่าจะแก้ไขปรับปรุงตรงไหน หรืออาจไปดูหมอลำอีกท่านหนึ่งเวลาที่เขาแสดงทำไมจึงมีคนดูหนาแน่น เมื่อรู้เราก็กเามาพัฒนาตัวของเราเอง เพื่อที่จะดีขึ้น นี่ก็คือการเสาะแสวงหาแม่แบบ หมอลำจะต้องไม่ขี้เกียจในการฝึกฝน”

(ทองไสย์ ทับถนน สนทนากลุ่มย่อย ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

การที่จะเป็นหมอลำที่ดีได้นั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติหลายประการ คุณสมบัติเหล่านี้ได้มาด้วยการสั่งสมและฝึกฝนทั้งนั้น

“คนที่จะเป็นหมอลำกลอน ต้องเป็นคนที่มีความคิด คารมคมคาย ฝีปากกล้า สามารถดึงคนให้อยู่ได้พูดให้คนเชื่อถือได้ ลักษณะท่าทางของผู้ที่จะเป็นลำกลอนก็ต้องเป็นที่น่าเชื่อถือ ต้องเชื่อมั่นในตนเอง ต้องมีความรู้ รู้จักวางจังหวะ กลอนมันต้องเชื่อมโยงกันไป”

(นพดล ดวงพร, สัมมนา วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๑.๘ การถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันในบรรดาหมอลำ

เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ทำให้วิชาความรู้อันเป็นเอกลักษณ์หรือความสามารถของหมอลำไม่เสื่อมสูญ และดำรงอยู่ได้ โดยหมอลำรุ่นใหม่ อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดความรู้ความสามารถนี้ ยังมีอยู่ในวงแคบเฉพาะครูกับลูกศิษย์เท่านั้น เพราะหมอลำรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ต่างก็ไม่มีสถานที่ที่จะถ่ายทอดและรับมรดกวิชาความรู้กันอย่างกว้างขวางได้ ตราบใดที่ไม่มีสถาบันการศึกษามารับ

“หมอลำรุ่นใหม่ ๆ ต้องเข้ารับการอบรม หมอลำต้องเน้นที่ครูสอน ต้องระลึกเสมอว่าสอนอย่างไรให้หมอลำรุ่นใหม่กลายเป็นหมอลำเอก ต้องให้มีเนื้อหาสาระ ทุกวันนี้เอาแต่เรื่องไม่มีสาระมาลำ ไม่ดีไม่สร้างสรรค์”

“หมอลำรุ่นใหม่ ๆ ก็ต้องขอความเห็น ขอข้อมูลจากบรรดาครูกลอนในการแต่งกลอนลำเพื่อนำมาเป็นข้อมูล การที่เราจะพัฒนาศักยภาพของเราให้กลายเป็นักเรียนนักแต่งกลอนลำให้ได้นั้นเราจะต้องทำอย่างไรบ้างต้องอาศัยประสบการณ์และได้รับคำแนะนำจากครูกลอนด้วย”

(สัมภาษณ์ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

๙.๑.๙ การสืบทอดคุณลักษณะที่ดีบางประเภทของหมอลำไว้

คุณลักษณะที่ดีบางอย่างของหมอลำซึ่งถือได้ว่าเป็นลักษณะที่หาได้ยากและเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยาก เช่น ความสามารถในการลำเพื่อสั่งสอนศีลธรรม สอนการดำเนินชีวิต ให้คติเตือนใจ หรือการใช้ปฏิภาณตอบโต้กันเป็นกลอนลำ การใช้เนื้อหาที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับจริยธรรม พร้อมทั้งให้ความรู้เรื่องละอันพรอดละน้อยแบบหมอลำกลอนนั้น เป็นสิ่งที่ควรแก่การรักษาไว้และสืบทอดต่อไป เพราะการทำหน้าที่ (function) ที่มีประโยชน์เช่นนี้ หาได้ยากหรืออาจจะไม่มีในหมอลำประเภทอื่น

วิธีการที่จะสืบทอดคุณลักษณะที่ดีดังกล่าวเอาไว้ได้คือเอาหมอลำรุ่นหนุ่มสาวที่มีอยู่แล้วมาพัฒนา ปรับปรุง โดยการเรียนรู้ เอกลักษณ์ของการลำเอาไว้ เช่น เอกลักษณ์การลำแบบหมอลำกลอนมาใช้บ้าง โดยให้หมอลำรุ่นใหม่ลำก็จะมีผลดีคือ ได้รูปแบบการลำที่ดี และได้รูปแบบการแสดงออกที่น่าสนใจ ถ้าสามารถสืบทอดคุณลักษณะที่ดีของหมอลำดังกล่าวได้ ก็จะทำให้หมอลำมีคุณค่าน่าสนใจเพิ่มขึ้นอีก และความเป็นเอกลักษณ์ของหมอลำก็จะคงอยู่ได้นาน

“อย่างหมอลำซึ่งลำเป็นแต่ร้องเพลง ทำนองเพลง แต่ลำกลอนไม่ค่อยเป็น ส่วนหมอลำกลอนลำเป็นหมดแต่การพ้องการเดินไม่เหมือนเขา มันเหนียวมันแก่ ตรงนี้แหละมันขาดตกบกพร่อง คือ จะเอาคนเก่ามาพัฒนาให้เหมือนเด็กมันก็เป็นไปไม่ได้ เด็กน้อยมาพัฒนาให้เป็นคนแก่น่าจะได้ ผมอยากเน้นให้พวกหมอลำซึ่งเอาลำกลอนไปฝึกไว้ด้วย คือ

อยากให้ลำซึ่งเป็นแล้วกลองกลอนเป็นด้วย คนไม่ชอบหมอลำกลอนนี้ไม่มี มันไม่หาย มีแต่หมอลำจะลืมตัวเองเพราะเราลำไม่ได้ ไม่รักษาไว้”

(หมอลำสุนทร สัมมนา อุบล ๒๕ มิถุนายน ๔๕)

๙.๑.๑๐ การผสมผสานคุณลักษณะเด่นของหมอลำต่าง ๆ เอาไว้ด้วยกัน

วิธีการเช่นนี้คือการฝึกให้หมอลำรุ่นใหม่สามารถทำได้หลายๆ อย่าง เช่น สมมุติ บทบาทลำเป็นเรื่องแบบหมอลำเรื่องได้ ลำเล่านิทานแบบหมอลำกลอนได้ และลำเดินแบบหมอลำซึ่งได้ เหตุที่หมอลำต้องผสมผสานลักษณะเด่นๆ ทั้งหลายมารวมกันไว้นี้ ก็เพื่อความอยู่รอดของหมอลำเอง เพราะคนดูมีหลายกลุ่ม มีหลายประเภท คนดูในแต่ละท้องถิ่นก็แตกต่างกัน บางแห่งนิยมการลำธรรมดา บางแห่งชอบฟังเรื่องนิทานหรือลำมาก ๆ บางแห่งชอบความสนุกจากการลำเดินอย่างเดียว บางแห่งชอบหลายๆ แบบรวม ๆ กัน ดังนั้น เพื่อให้หมอลำในอนาคตสามารถรับมือ ปรับตัวให้เข้าได้กับสถานการณ์หลาย ๆ แบบ ตามคำเรียกร้องของผู้ชม หมอลำรุ่นใหม่ ๆ จึงต้องพยายามเรียนรู้เพื่อให้มีความโดดเด่นหลายๆ อย่าง สามารถทำหน้าที่แบบ Multi function ได้

ปัจจุบันก็จะเห็นหมอลำในหลายท้องถิ่นที่พยายามเรียนรู้ความนิยมของผู้ชม และจับจุดเด่นเพื่อนำมาเสนอเป็นจุดขายของตัวเอง

“ตอนนี้ผมกำลังพยายามรณรงค์เรื่องลำซึ่ง คือให้มีกลอนตายคือ ผมแต่งเรื่องผาแดงนางไอ่ กลอนลำประจำงาน บวช งานศพ งานอื่น ๆ และให้แทรกเนื้อหาตลกเข้าไปด้วยเพื่อประยุกต์ใช้และสนุกสนาน มีบทกลอนหลายแบบแทรกตามใจคนฟัง อยากฟังหมอลำแบบไหน ขอนแก่น อุบล ให้มีในตัวหมอลำทั้งหมด เช่น ว่าหมอลำลำดึก ๆ ต้องเล่นซุนซ้างซุนแผน ใช้ตัวแสดงตัวเดียวให้เล่นได้หลายบท”

(หมอลำพิพัฒน์, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๑.๑๑ การรักษาอัตลักษณ์บางอย่างที่ดีงาม

อัตลักษณ์ของหมอลำมีอยู่ ๒ ประเภทคือ ส่วนที่มองไม่เห็น(Invisible Identity) และส่วนที่มองเห็น (Visible Identity) หมอลำส่วนใหญ่ ยังคงมีอัตลักษณ์ทั้งสองส่วนนี้ผสมผสานกันและจะแสดงออกให้เห็นได้ อยู่เสมอ ดังนี้

อัตลักษณ์ส่วนที่มองไม่เห็น เป็นสิ่งที่อยู่ภายในเป็นจิตสำนึกและความรู้สึก ได้แก่ ความนอบน้อม การมีสัมมาคารวะ การนับถือครูอาจารย์ เป็นสิ่งหมอลำทุกคนจะถือปฏิบัติ อัตลักษณ์ส่วนนี้สามารถเห็นการแสดงออกมาในรูปของการ “ไหว้อัยยอครู” ช่วงก่อนลำในแต่ละงานเสมอ

อัตลักษณ์ส่วนที่มองเห็น ได้แก่ การแต่งกาย การฟ้อน การใช้แคนประกอบการรำ ซึ่งเป็นการแสดงออกให้เป็นแบบหมอลำ และหมอลำก็ได้รักษาอัตลักษณ์ส่วนนี้เอาไว้ แม้จะบางอย่างจะไม่ได้ทั้งหมด เพราะการเข้ามาผสมของการแสดงแบบตะวันตก เช่น มีการเต้น (ของหมอลำซิ่ง) เข้ามาผสมกับการฟ้อนแบบหมอลำ อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์ที่ชัดเจนที่สุดที่เห็นได้คือ การใช้เครื่องดนตรีพื้นเมืองเล่นประกอบการรำ คือการเป่าแคน การสืซอ ส่วนด้านการแต่งกาย นั้นก็มีความชัดเจนและมีการคงเอาไว้อยู่มากเพื่อให้คนดูได้รู้ว่า นี่เป็นการแต่งกายแบบหมอลำ เช่น ชุดผ้าซิ่น ผ้ามัดหมี่ เป็นต้น

๙.๑.๑๒ มีการสร้างเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือและส่งเสริมงานให้กัน

สิ่งหนึ่งที่ใช้เพื่อการสืบทอดคือการเรียนรู้และศึกษาข้อมูลบางอย่างจากหมอลำรุ่นเก่าที่มีประสบการณ์ เช่น ท่วงทำนอง ลักษณะการรำ คำแนะนำ ที่หมอลำรุ่นเก๋าบอกเล่าเพื่อให้หมอลำรุ่นใหม่รับไปปฏิบัติ

“หมอลำรุ่นใหม่ ๆ จะมีวิธีการศึกษาหาข้อมูลจากหมอลำรุ่นเก่า เพื่อสืบสานและอนุรักษ์หมอลำไว้ โดยต้องขอความเห็นขอข้อมูลจากบรรดาครูกลอนในการแต่งกลอนลำ เพื่อนำมาเป็นข้อมูล การที่เราจะพัฒนาศักยภาพของเราให้กลายเป็นนักแสดงกลอนลำให้ได้ นั้นเราจะต้องอาศัยประสบการณ์และได้รับคำแนะนำจากครูกลอนด้วย”

(สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

นอกจากนี้ การให้ความช่วยเหลือกับแบบเครือข่ายก็จะทำให้หมอลำสามารถช่วยเหลือเพื่อนฝูงและพววงการหมอลำให้อยู่รอดต่อไปได้ เช่น การแนะนำหมอลำแบบที่ผู้ว่าจ้างต้องการให้ในกรณีที่ดินตนเองไม่สามารถหาให้ได้ หรือในสังกัดของตนเองไม่มี

“อยากให้สามัคคีกันทุกหน่วยงานสามัคคีกันไม่ว่าจะเป็นลำซิ่งลำกลอน เขามาจ้างลำกลอนก็เอาลำกลอน ลำนํ้างานลำซิ่งไม่มีลำกลอนก็ไปเอาลำกลอนจากอาจารย์รังสรรค์ลำเรื่องต่อกลอนก็ไปหาคุณสุเวช เราเปลี่ยนงานกันต่างคนต่างคิด โยงงานให้กัน เช่น คุณสุพัฒน์มีลำซิ่งดี ๆ ไหม มีเงินเท่านี้ส่งมาให้พ่อหน้อยชุดหนึ่งอย่างสุเวชไม่มีลำกลอนพ่อครับไม่มีหมอลำกลอนให้เขาพ่อมีไหมไม่มีเอาอาจารย์กลมวีให้เขาได้ไหม นี่เป็นการโยงงานให้กัน หมอลำมีเกรดจะเอาเกรดไหน เกรด A B C D คือเจ้าภาพมาหาเราอย่าปล่อยเขาไปเราต้องดึงเขาไว้เราต้องช่วยกัน”

(หมอลำรังสรรค์ วงศ์งาม, สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“หากหมอลำจะแก้ไขข้อบกพร่องได้ก็ต้องรวมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ โดยเอารูปแบบขององค์กรมาใช้ สามัคคีกันเป็นกลุ่ม แล้วจะทำให้หมอลำทำได้”

(หมอลำประสิทธิ์, สันทนา กลุ่มย่อย ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๑.๑๓ มีการสนับสนุนทางการเงินและช่วยเหลือด้านการเงิน

เป็นความต้องการสูงสุดของหมอลำและแสดงออกมากที่สุด ทั้งนี้ สืบเนื่องจากหมอลำส่วนมากเป็นหมอลำที่มีทุนน้อย และการแสดงนั้นต้องการลงทุนตามขนาดและประเภทของหมอลำ มีการแข่งขันกันเพื่อให้เป็นหมอลำในระดับแนวหน้าเพื่อจะได้รับงานว่าจ้างมาจากการว่าจ้างที่มาจากเจ้าภาพนั้น เป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน แม้จะมีอาชีพเสริมบางอย่าง เช่น การทำนา หรือประกอบกิจการมออย่างอื่น แต่ก็ยังมีรายได้ไม่เพียงพอโดยเฉพาะหมอลำที่ไม่มีชื่อเสียงมากหรือเป็นหมอลำคณะไม่ใหญ่

ดังนั้น สิ่งที่หมอลำคาดหวังและต้องการมากที่สุดคือการขอให้รัฐบาลปล่อยกู้แบบกองทุนหมู่บ้าน เพื่อที่หมอลำจะได้นำไปลงทุนปรับปรุงวงให้มีความพร้อมที่จะรับงานมากขึ้น เพราะในบรรดาหมอลำนั้น ก็มีการแบ่งระดับความใหญ่ และระดับราคาในการรับงาน ถ้าเป็นหมอลำที่มีขนาดใหญ่ด้วยขนาดเวที เพียบพร้อมด้วยระบบแสง เสียงสมบุรณ์แบบ จำนวนคนในวงมาก ก็จะมีชื่อเสียงมาก ทำให้มีโอกาสได้รับงานแสดงมากตามไปด้วย

“ปัญหาที่มันไม่มีเงินไปลงทุนเป็นปัญหาใหญ่ มีเงินตัวเดียวสามารถซื้อเครื่องเสียงก็ได้ อัลดแผ่นเสียงก็ได้ จ้างเขาออกทีวีออกวิทยุก็ได้ ตัวนี้แหละมันสำคัญ”

(นพดล ดวงพร, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“หากรัฐบาลจะตั้งใจช่วยจริง ๆ ไม่โกหกหมอลำ ก็อยากให้มียากกองทุนคล้ายกับกองทุนหมู่บ้าน แต่ให้เป็นกองทุนรวมหมอลำให้หมอลำสามารถมาหยิบยืมได้ ในดอกเบี้ยที่ต่ำให้หมอลำจัดสรรเอาเอง หรือรัฐบาลก็อาจจัดสรรให้เองก็ได้ ขอให้รัฐบาลช่วยและทำด้วยความเต็มใจไม่หลอกลวงหมอลำ”

(หมอลำประยูร ธาตุทอง, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“อันดับแรกเงินทุนกู้ยืมที่ทางรัฐบาลควรจะให้ช่วยเหลือมากที่สุด โดยเฉพาะเวลาตั้งคณะหมอลำต้องใช้การลงทุนที่สูงมาก อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ต้องมีให้ครบเครื่องดนตรี เครื่องแต่งกายถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้ก็ทำให้หมอลำต่ำต้อยเป็นหมอลำเล็ก ๆ ไปเลยองค์การที่สามารถยื่นมือช่วยเหลือได้จะต้องไม่เอาเปรียบหมอลำอย่างเช่น การตั้งเป็นสำนักงานหมอลำหรือสมาคมของหมอลำแต่ละจังหวัดแต่ละภาครัฐบาลจึงควรช่วยเหลือในจุดนี้”

(หมอลำสมจิตร, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๑.๑๔ มีการฝึกอบรมเพิ่มเติมให้หมอลำ

เป็นการทำให้หมอลำมีความเชี่ยวชาญ และเกิดทักษะการลำใหม่ ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะหมอลำที่เป็นคนรุ่นใหม่ ที่ยังขาดความเชี่ยวชาญและไม่มีประสบการณ์ในการนำเสนอ เนื้อหาสาระที่มีประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

“หมอลำรุ่นใหม่ ๆ ต้องเข้ารับการอบรม หมอลำต้องเน้นที่ครูสอน ต้องระลึก อยู่เสมอว่าสอนอย่างไรให้หมอลำรุ่นใหม่กลายเป็นหมอลำเอก ต้องให้มีเนื้อหาสาระ ทุกวันนี้เอาแต่เรื่องไม่มีสาระมาลำ ไม่ดีไม่สร้างสรรค์”

(สนทนากลุ่มย่อย ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๖)

๙.๑.๑๕ การได้รับรองเกียรติ ยกย่องเชิดชูในฐานะเป็นศิลปินพื้นบ้าน

ประการนี้ก็จะสะท้อนให้เห็นว่า ความเป็นอยู่หรือเป็นไปของหมอลำนั้น ขาดการเหลียวแลเอาใจใส่จากรัฐบาล ทำให้หมอลำรู้สึกว่ายู่ในฐานะที่ต่ำต้อย ดังนั้นจึงอยากให้มีการยกย่องหมอลำในฐานะศิลปินพื้นบ้าน

“อยากให้ยกระดับของหมอลำให้ดีขึ้นกว่านี้ คือ ให้เกียรติกับหมอลำให้หมอลำมีศักดิ์ศรีขึ้นกว่านี้คือชั้นปรมาจารย์ก็ให้ยกไว้อีกระดับหนึ่ง”

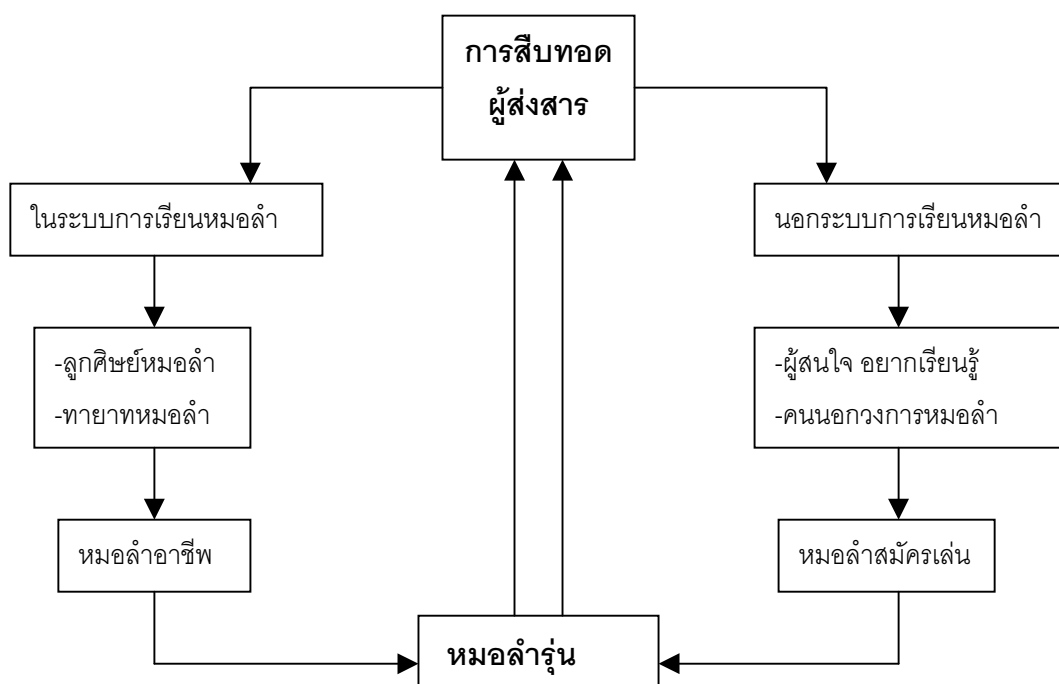
(หมอลำสำเนียง,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“รัฐบาลเองต้องมีความเอาใจใส่ให้มีการส่งเสริมสนับสนุน ให้เรื่องของหมอลำ เรื่อง ศิลปินพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้าน ให้เป็นเรื่องใหญ่ให้ปรากฏอยู่ในแนวนโยบายของรัฐ ที่จะส่งเสริมสื่อพื้นบ้านหรือหมอลำ มีอาชีพที่มั่นคง จะต้องส่งเสริมตรงนี้ เอาใจใส่ตรงนี้ เห็นความสำคัญของสื่อพื้นบ้าน รัฐต้องหาทางยกย่องเพราะหมอลำเป็นศิลปะ ให้เกียรติ ให้ศักดิ์ศรี ให้หมอลำได้รับการยกย่องขึ้นว่าเป็นผู้มีศักดิ์ศรี มีเกียรติในสังคม จะยกแบบไหน ทำอย่างไรรัฐต้องหาทาง หมายความว่าให้หมอลำได้รับสิ่งที่ทางรัฐมองเห็นคุณค่า”

(สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๑.๑๖ การสืบทอดผู้ส่งสารทั้งในระบบและนอกระบบการเรียนรู้

จากแผนภาพแสดงการสืบทอดผู้ส่งสารทั้งในระบบและนอกระบบการเรียนรู้ จะทำให้เราเห็นว่า การสืบทอดผู้ส่งสารสามารถทำได้ ๒ แนวทางไปพร้อมๆกัน และจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการสร้างผู้ส่งสาร ทั้ง ๒ แนวทาง ไปพร้อมๆกัน เพราะหากวิธีการใดวิธีการหนึ่งไม่ประสบผลก็ยังมีอีกวิธีการที่เหลือที่สามารถช่วยพยุงการสืบทอดผู้ส่งสารเอาไว้ได้

การสืบทอดผู้ส่งสาร โดยการสร้างผู้รับสารรุ่นใหม่ สามารถทำได้ ๒ รูปแบบทั้งในระบบการเรียนรู้ของหมอลำเองคือการสอนลูกศิษย์ หรือการสืบทอดทายาทโดยสายเลือดของหมอลำที่จะออกไปประกอบอาชีพเป็นหมอลำ และการเรียนนอกระบบหมอลำ คือ การสอนผู้สนใจ หรือผู้สนใจอยากฝึกฝน อยากเรียนรู้ เช่น เด็กนักเรียน นักศึกษา หรือคนภายนอกวงการหมอลำ เพื่อให้การเรียนรู้กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง แล้วแนวทางหลังจากการสืบทอดแบบนี้จะได้ผลผลิตของคนที่เรียนรู้หมอลำเป็น ๒ ประเภทคือ กลุ่มแรกเป็นหมอลำอาชีพซึ่งมีความชำนาญในการลำมาก จนสามารถเป็นหมอลำได้ และกลุ่มที่ ๒ เป็นหมอลำสมัครเล่น หรือเป็นงานอดิเรก กลุ่มนี้สามารถลำได้ แต่ไม่ถึงกับเชี่ยวชาญเทียบเท่าหมอลำอาชีพ ผลผลิตจากการสืบทอดหมอลำทั้ง ๒ วิธีนี้ จะทำให้เกิดหมอลำรุ่นใหม่ และหมอลำที่เกิดขึ้นนี้ก็สามารถขึ้นขึ้นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านหมอลำเพื่อการสร้างวงจรการสืบทอดหมอลำได้ต่อไปเรื่อยๆ

๙.๑.๑๗ การ ถ่ายทอดต้นแบบที่ดีไปสู่หมอลำรุ่นหลังแบบรุ่นพี่รุ่นน้อง

หมายถึงการสร้างกระบวนการสืบทอดหลายๆรุ่นต่อเนื่องกัน โดยการใช้หมอลำแต่ละรุ่นเป็นทางเชื่อมหรือเป็นสะพานระหว่างรุ่นไปสู่รุ่นต่อไป คือ การเรียนรู้สิ่งที่ดีของหมอลำรุ่นก่อน มีการสั่งสอนหรือการเรียนรู้ข้ามรุ่น

กระบวนการการเรียนรู้ข้ามรุ่นนี้ ถ้าจะให้ได้ผลมากขึ้น ต้องมีการขยายฐานผู้เรียนให้กว้างออกไปอีก คือ ทำให้เป็นการเรียนรู้ที่มีผู้มีโอกาสสูงขึ้นไป มาคอยแนะนำอยู่เสมอ มีการปลูกฝัง สั่งสอน และบอกเล่าประสบการณ์ หรือเล่าตัวอย่างกรณีต่างๆให้ฟังอยู่เสมอ ดังนั้น ลูกศิษย์หรือผู้เรียนชั้นหลังๆลงไปก็จะมีผู้สอนหลายคนมาก ทำให้ได้ความรู้มากขึ้นจากหลายทาง

ทีมวิจัยพิจารณาจากสภาพของหมอลำในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๖) ซึ่งมีหมอลำอยู่จำนวนมาก และมีหลายกลุ่มหลายรุ่นหลายวัย จึงเห็นว่าน่าจะสามารถจัดกลุ่มหมอลำโดยใช้ช่วงอายุเป็นเกณฑ์แบ่งหมอลำออกเป็นรุ่นได้ดังนี้

๑.หมอลำรุ่นเก่า อายุประมาณ ๕๑ ปีขึ้นไป

๒.หมอลำรุ่นกลาง อายุประมาณ ๓๑ -๕๐ ปี

๓.หมอลำรุ่นใหม่(วัยรุ่น) อายุประมาณ ๑๕-๓๐ ปี

ทีมวิจัยแบ่งกลุ่มหมอลำโดยใช้อายุเป็นเกณฑ์เช่นนี้ เพียงเพื่อจะจัดกลุ่มให้เห็นภาพกว้างๆ ว่าหมอลำสามารถแบ่งได้เป็นระดับชั้นเก่า กลาง ใหม่ โดยใช้วิธีนับจากอายุเพื่อจะใช้อายุเป็นส่วนที่บอกได้ว่า ประสบการณ์การลำมีมากเพียงใด แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า อายุจะเป็นตัวแบ่งชั้นความสามารถหรือชื่อเสียงของการเป็นผู้ถ่ายทอดการเป็นหมอลำ เพราะหมอลำรุ่นกลางบางคน แม้อายุจะยังไม่มากเมื่อเทียบกับรุ่นเดียวกัน แต่กลับมีความสามารถสูงกว่าหมอลำที่มีอายุมากกว่าในรุ่นเดียวกันก็ได้ ความสามารถที่ว่านี้ อาทิ แต่งกลอนลำเองได้ สอนหมอลำรุ่นใหม่ได้ดี และมีลูกศิษย์หลายรุ่น เช่น หมอลำยุพาพร สายลมเย็น (จ.อุดร) ซึ่งมีอายุประมาณ ๔๓ ปี (๒๕๔๖) แต่มีลูกศิษย์มากถึง ๑๒ รุ่นแล้ว เป็นต้น ในขณะที่หมอลำหลายคนที่ยังอยู่ในรุ่นเดียวกับหมอลำยุพาพรและมีอายุมากกว่า แต่กลับแต่งกลอนยังไม่เป็น หรือยังไม่ได้สอนลูกศิษย์มากมายหลายรุ่น

หมอลำแต่ละรุ่นก็จะมีจุดเด่น และความสามารถ ความถนัด ในการแสดงแตกต่างกันออกไป ดังนี้

หมอลำรุ่นเก่า เกือบทั้งหมดเป็นหมอลำกลอน บางคนก็เป็นหมอลำหมู่หรือลำเรื่องตลกกลอน หมอลำเหล่านี้ มีการเรียนและสืบทอดหมอลำแบบเก่ามาเต็มรูปแบบ และไม่สามารถเปลี่ยนรูปแบบเป็นหมอลำแบบสมัยใหม่ อย่างหมอลำกลอนซึ่งได้ หมอลำรุ่นนี้หลายคนเป็นหมอลำที่เคยได้รับการบันทึกเสียง เช่น หมอลำเคน ดาเหลา หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน หมอลำสมาน หงษา หมอลำบุญเพ็ง ฝัฒวิชัย หมอลำประยูร ธาตุทอง หมอลำศรีพร ฯลฯ เป็นต้น

จุดแข็งหรือข้อดีของหมอลำประเภทนี้ คือ มีฐานข้อมูลกว้าง มีพื้นฐานการลำที่แน่น มีประสบการณ์การลำสูง มีทักษะและความเชี่ยวชาญมาก มีเรื่องราวและเกร็ดความรู้ มีลูกเล่น มีลีลาในการลำหลากหลาย สามารถประดิษฐ์แนวทางหรือดึงเอาจุดเด่นของตัวเองออกมาให้เห็นได้ชัดเจน เช่น ลำได้หลายท่วงทำนอง มีน้ำเสียงที่มีเอกลักษณ์ มีมุขตลกมากมาย จากการออกทำทางและการลำ เนื่องจากประสบการณ์ในการลำมีมาก จนหมอลำประเภทนี้หลายคนสามารถประพันธ์กลอนลำเองได้

นอกจากนี้หลายคนยังสามารถด้นกลอนลำสดโดยใช้ปฏิภาณไหวพริบบนเวทีได้ นอกจากนี้ยังมีความแกร่ง มีความยืดหยุ่น และรู้จักรับมือกับสถานการณ์ในการลำได้มาก เช่น รู้จักวิเคราะห์กลุ่มคนดูแล้วสามารถเลือกสรรกลอนลำที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายได้ แต่จุดอ่อนของหมอลำประเภทนี้คือ ไม่อาจใช้รูปแบบการแสดงแบบใหม่ เช่น การร้องเพลง การเต้น เพราะสภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย นอกจากนี้ยังไม่ได้ได้รับความนิยมจากคนดูรุ่นใหม่ เพราะการแสดง ตลอดจนรูปร่างหน้าตากับอายุก็ไม่อยู่ในสมัยนิยม จะเป็นที่รู้จักก็แต่ในบรรดาคนดูที่ร่วมสมัยกับหมอลำเหล่านี้ หมอลำรุ่นเก่านี้ บางคนก็เลิกลำไป หรือนานครั้งจะรับงาน แต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นครูสอนหมอลำรุ่นใหม่ๆ หรือตั้งสำนักงานหมอลำ

หมอลำรุ่นกลาง ส่วนใหญ่คือผู้ที่เรียนเป็นหมอลำกลอนโดยเฉพาะ บางคนเคยเป็นหมอลำกลอนมาก่อน แล้วปรับเปลี่ยนตัวเองมาเป็นหมอลำกลอนซึ่ง หมอลำเหล่านี้จึงสามารถลำได้ทั้งแบบหมอลำซึ่งและแบบหมอลำกลอน และบางคนก็อยู่ในคณะหมอลำหมู่ หมอลำจำพวกนี้มีจุดเด่นคือ มีประสบการณ์การลำมากพอสมควร และเป็นกลุ่มที่มีชื่อเสียงโด่งดังแล้ว หรือกำลังได้รับความนิยม หรือกำลังเริ่มมีชื่อเสียง

หมอลำรุ่นนี้ เป็นหมอลำที่กำลังอยู่ในช่วงการเพาะบ่มได้ที่ มีความคิดอ่านอย่างเป็นผู้ใหญ่ มีพลังการแสดงอย่างสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ มีความสามารถในการเป็นหมอลำสูงและใช้ความสามารถในตัวเองได้เต็มที่ บางคนสามารถลำได้ทั้งแบบลำกลอน และลำกลอนซึ่ง บางคนมีความรู้แน่นเท่าหมอลำกลอนรุ่นเก่า มีลูกเล่นและลีลาในขณะที่ลำแพรวพราว เพราะมีการฝึกฝน เรียนรู้ หรือแต่งกลอนลำเองอยู่เสมอ เป็นหมอลำที่เปี่ยมความสามารถ

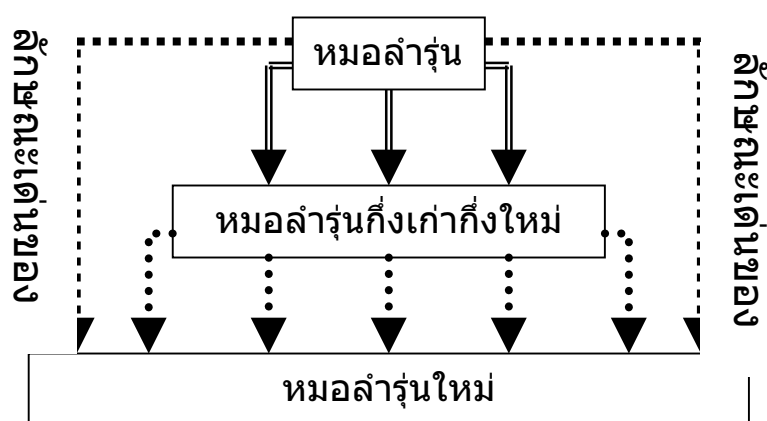
หมอลำรุ่นใหม่(วัยรุ่น) เป็นหมอลำที่จะเติบโตเป็นหมอลำที่มีอนาคตไกลในวันหน้า จุดเด่นที่สุดของหมอลำกลุ่มนี้ ไม่ได้อยู่ที่ประสบการณ์และความสามารถ หรือทักษะ และความเชี่ยวชาญในการลำ แต่เป็นกลุ่มที่เปรียบเสมือน “หน่ออ่อน” ของหมอลำ โดยกำลังเริ่มรับและเรียนรู้ มีพลังทางร่างกาย และมีเวลาที่จะเรียนรู้ได้มาก และเป็นหมอลำที่เริ่มปรับตัวเข้ากับ

ระบบค่านิยมของสังคมได้มากที่สุด เช่น มีการศึกษาที่สูงขึ้น หาทางเรียนต่อมากขึ้น เรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้รวดเร็ว

กลุ่มนี้เป็นเด็กที่มีความคิดอ่านค่อนข้างรวดเร็ว เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ได้รวดเร็ว ดังนั้น แม้ในช่วงวันนี้ หมอลำรุ่นเด็กเหล่านี้ อาจจะยังไม่มีประสบการณ์การลำมาก อาจจะไม่มีฐานความรู้แน่นเท่ากับหมอลำรุ่นกลางและรุ่นเก่า แต่ก็ยังเป็นกลุ่มที่กำลังเติบโต กำลังเรียนรู้ และมีความสามารถที่จะเปลี่ยนรูปโฉมของหมอลำในอนาคตได้

ถือได้ว่า ในบรรดาหมอลำทั้ง ๓ ประเภทนั้น หมอลำรุ่นเด็กนี้เป็นกลุ่มที่สามารถปรับตัวและเรียนรู้ได้เร็วที่สุด หากখনขวายก็จะมีโอกาสและเวลาที่จะเรียนรู้จากหมอลำรุ่นก่อนๆ ได้มากที่สุด ทั้งยังสามารถประสานความเป็นสมัยเก่าและสมัยใหม่ได้มากที่สุด

ดังนั้น หากหมอลำรุ่นหลังๆ สามารถผสมผสานแบบอย่างที่ดีเด่น ๆ ของหมอลำรุ่นก่อน ให้เข้ากันได้และรวมอยู่ในตัวของตัวเองได้มากที่สุด หมอลำก็จะเปล่งศักยภาพของการลำออกมาได้สูงสุด ตามแผนภาพนี้

๙.๒ แนวทางการสืบทอดโดยใช้เนื้อหาสาร

ในที่นี้ หมายถึงการหาแนวทางที่จะทำให้มีการสืบทอดหมอลำต่อไปได้ โดยการจัดการกับเนื้อหาสาร ซึ่งองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่งในกระบวนการสืบทอดหมอลำ เป็นการจัดการปรับเปลี่ยน หรือใช้ศักยภาพของเนื้อหาหมอลำ ซึ่งมีทั้งเนื้อหากลอนลำและเนื้อหาการแสดงของหมอลำ เพื่อให้ช่วยให้หมอลำยังคงอยู่ในความประทับใจของคนดู ก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้หมอลำสืบทอดต่อไปได้

๙.๒.๑ การมีศูนย์กลางหรือแหล่งเนื้อหากลอนลำเพื่อใช้ในงานราชการ

การที่หมอลำจะลำได้ดีและน่าสนใจนั้น ส่วนหนึ่งคือการมีกลอนลำที่ดีที่จะนำไปลำ กลอนลำดีนั้นต้องแต่งโดยนักประพันธ์กลอนลำที่เก่ง ทำให้กลอนลำมีความไพเราะ มีเนื้อหาสาระดี ปกติแล้ว หมอลำที่แต่งกลอนลำไม่ได้ก็ต้องไปซื้อกลอนลำจากนักประพันธ์กลอนลำ ทั้ง

นี้ ถ้าหากเป็นกลอนลำเกี่ยวกับการพัฒนาหรือยกระดับคุณภาพชีวิต หรือเกี่ยวกับการรณรงค์ เผยแพร่ความรู้ หรือประชาสัมพันธ์โครงการของรัฐบาล หมอลำก็อยากให้รัฐบาลจัดหาเนื้อหากลอนลำที่ดีมาให้หมอลำ เพื่อหมอลำจะได้ไม่ต้องลงทุนซื้อกลอนลำเอง และหากรัฐบาลจ้างผู้ประพันธ์กลอนลำก็ยังเป็นการทำให้นักประพันธ์กลอนลำมีงานทำ มีรายได้

“กลอนลำแต่ละกลอนต้องซื้อมาจากอาจารย์ผู้ประพันธ์ จำเป็นที่จะต้องได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลด้วย จะให้ตัวเองไม่สามารถทำได้ หมอลำต้องได้รับการอบรมให้รณรงค์โครงการของรัฐบาลด้วยเช่นกัน ในเมื่อหมอลำช่วยรัฐ รัฐก็ต้องช่วยหมอลำด้วย ต่างคนต่างช่วยเหลือกัน”

“คือรัฐบาลส่งเสริมจริงไหม หรือรัฐบาลส่งเสริมแล้วต้องให้ซื้อกลอนเอาหรือไม่ แต่งกลอนฟรี ไม่มีค่าตอบแทนแล้วอาจารย์คนแต่งจะให้หมอลำไปลำกินฟรี ตรงนี้รัฐบาลต้องมองเห็น และถ้ารัฐบาลจะช่วยเหลือเราคือต้องมีงบประมาณออกมาให้คนแต่งกลอนลำมีงบประมาณให้ผู้รณรงค์เท่าไร ให้หมอลำเท่าไร หมอลำจะรณรงค์ทุกคนมอบหน้าที่ให้ใคร คนใด คนหนึ่งรับผิดชอบแต่งกลอนขยายออกไป เช่น อำเภอนี้มีพ่อรังสรรค์ควบคุมหมอลำ ก็ให้รังสรรค์เป็นผู้ดูแลควบคุมเลย”

(หมอลำเดชา, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๒.๒ มีการปรับเนื้อหาการแสดงให้เข้ากับสมัยนิยม

วิธีนี้เป็นการทำให้เนื้อหาสาระสามารถตอบสนองรสนิยมของคนรุ่นใหม่ เช่น สร้างรูปแบบการแสดงให้น่าสนใจ โดยมากจะเป็นการเปลี่ยนรูปแบบให้เข้ากับยุคสมัยและความนิยมในขณะนั้น ที่เห็นได้ชัดคือการใช้องค์ประกอบภายนอกของการแสดง เช่น หางเครื่อง ดนตรี และการเล่นที่สนุก เวทีที่เพียบพร้อมด้วยไฟแสงสี ระบบเสียงที่ดังกระหึ่ม

การหาทางสืบทอดหมอลำที่ใช้วิธีการจัดการด้วยเนื้อหากลอนลำก็มีวิธีการที่แตกต่างกันออกไปแล้วแต่ประเภทของหมอลำด้วย เพราะหมอลำบางประเภทก็ไม่สามารถใช้รูปแบบที่ถูกใจคนบางกลุ่มได้เลย เพราะเป็นแบบอนุรักษ์นิยมสุดขีด เช่น หมอลำกลอน ซึ่งตอบสนองได้เฉพาะคนวัยผู้ใหญ่และคนสูงอายุเท่านั้นเพราะไม่มีดนตรีที่จะสร้างความสนุกสนานประกอบ ส่วนหมอลำอีกแบบหนึ่งคือหมอลำกลอนซึ่งนั้น ก็เป็นอีกสุดขั้วของความสนุกสนาน ถ้าสามารถทำให้ทั้งสองอย่างนี้ มาบรรจบกันได้พอดี มีสัดส่วนเนื้อหาที่เหมาะสม ก็จะทำให้หมอลำทั้งสองประเภทสามารถอยู่ต่อไปได้

“ในความคิดของผมหมอลำซึ่งเริ่มจะจืด ทำยังไงหมอลำซึ่งถึงจะอยู่ได้ ให้มันเป็นเอกลักษณ์ของหมอลำซึ่งจริง ๆ ผมอยากทำอย่างนี้ คือ ๑ หมอลำซึ่งคงเดิม เราคงไว้

ยกครูบาอาจารย์ คงไว้ให้มีความสนุกสนานแทรก ให้มีตลกเป็นตัวตนขึ้นมาเลย คล้าย ๆ หมอลำหนุ่ม มีตลก ลำซึ่งต่อกลอน แทรกหมอลำเก่า ๆ ในนั้น แต่คงหมอลำซึ่งของเดิมไว้ แต่เพิ่มราคาขึ้นจากเดิมนิดหน่อย ๒ คือเครื่องเสียงเวที ต้องปรับปรุงให้มันมาตรฐาน นักดนตรีต้องแน่น ไม่ใช่ว่าไม่เคยเล่นด้วยกันมา เวลาลำก็ไปคนละทาง ถ้าเราซ้อมเข้ากันแล้ว คนชมก็จะประทับใจ หมอลำก็มีอารมณ์เล่น เราต้องแก้จุดนี้ด้วย ๑ เครื่องเสียง ๒ นักดนตรี เวที เครื่องเสียง องค์ประกอบทุกอย่าง ๓ ปรับปรุงให้มีตลกแทรก เป็นหมอลำซึ่งต่อกลอนได้ ในราคาที่ไม่แพงเกินไป”

(หมอลำพิพัฒน์, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“หมอลำกลอนก็ต้องแก้ไขว่าอยู่ในช่วงนี้เขาชอบแบบไหน เราก็โอนอ่อนไปทางเข้าง ถ้าเขาขอเป็นเพลง ก็สลับกันไป จากนั้นก็ค่อยออกมาคติ วรรณคดีธรรม วรรณคดีโลก ฝ่ายโลก ฝ่ายธรรม สลับกันคนถึงจะยอมรับว่าน่าฟังหน่อย ถ้าได้หลายรูปแบบขอเพลงก็ร้องไม่ได้ ฉะนั้นหมอลำก็ต้องพัฒนาตนเอง เขาอยากฟังแบบเป็นคติก็ร้องได้ เป็นแบบย่อเจ้าภาพ ยอคนดู ถึงจะไปรอดได้”

(หมอลำกลมลี, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ดูว่าเด็กเยาวชนชอบเรื่องอะไร อยากฟังเรื่องอะไร อ่านดูตามยุคตามสมัยของเด็ก เพื่อที่จะได้รู้ทิศทางของกลอนลำ”

(หมอลำสุพรรณ ตะวันันท์, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ดูสถานการณ์ด้านหน้าเวทีว่าคนฟังชอบแนวประเภทไหนวัยรุ่นชอบแบบไหน ต้องมองไปเบื้องหน้าเพื่อให้ทราบจะได้นำมาปรับกับการแสดง พยายามปรับอารมณ์ให้ได้อยู่เสมอ เพราะเราเป็นตัวที่จะสร้างความสนุกสนานเพลิดเพลินให้กับคนดู”

(หมอลำขรรค์ชัย, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“เราก็แต่งกลอนแบบวัยรุ่นให้ทันสมัยเหมาะสมกับวัยรุ่นเพื่อจะดึงดูดให้วัยรุ่นเกิดความสนใจในหมอลำ รับรองว่าวัยรุ่นต้องฟังแน่ ก่อนที่จะนำบทกลอนนั้นต้องสังเกตดูว่าวัยรุ่นเขากำลังชอบเรื่องอะไร”

(หมอลำทองสุน, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“อีกข้อหนึ่งหมอลำต้องใส่ใจคน ไปลำแต่ละหมู่บ้านเขาชอบอะไรบ้าง คล้าย ๆ กับภาษิตโบราณว่า ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่ ผูกอุ้งตามใจผู้นอน หมอลำก็ต้องตามใจผู้ฟังเขา

ชอบอะไรก็ต้องทำให้ได้ หมู่บ้านนี้ชอบอะไร ก็ต้องทำให้เขา เหมือนหนทางเราเดิน คือถ้าเราเอาสาระ ความรู้ พอดีเอามาทำให้คนฟัง ถ้าเอามาเรียบ ๆ คนก็ไม่ฟังกัน”

(หมอลำสมาน หงษา, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

“คิดว่าจะปรับปรุงแบบใดให้คนดูสนใจ ลำกลอนต้องการพูดปฏิภาณไหวพริบ ยกยอปอปั้นเจ้าภาพ แล้วก็ทำให้มีทั้งตลกในธรรมเนียมเบ็ดเตล็ดไปด้วย สมัยนี้ได้ครีกครื้นไวยากรปฏิภาณก็ต้องมีการพูดเอาใจผู้ฟัง และการลำต้องลำให้ถูกใจวัยรุ่นคนหนุ่มในปัจจุบัน ให้เกี่ยวกับเนื้อหาโลกาภิวัตน์ แทรกเรื่องศีลธรรม ทางโลก ทางธรรมไปด้วย “

(หมอลำกลมลี, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๕)

“ตลอดเวลาเราสอดแทรกเนื้อหาสาระ แต่ชาวบ้านจะชอบสนุกแค่นั้นก็ช่างเรามีเวลาแทรกสาระอย่างน้อย ๆ ก็บอกว่ามีมือกลองเหนื่อย ขอลำกลอน พักให้มือกลองไปกินน้ำไปธุระส่วนตัวแค่นี้ก็ได้แล้ว หมอแคนเราก็จ้องอยู่แล้วก็ให้ทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์”

(หมอลำพิพัฒน์, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕)

“อันดับแรกต้องลำให้ไพเราะ สนุกสนาน ชัดเจนชัดถ้อยชัดคำ แล้วชักจูงไปทางอื่นก่อน ได้ความสนุกนิดหนึ่งแล้วค่อยดึงสาระเข้ามา ดึงสาระไปพอสมควรก็กลับออกไปดึงเอาเรื่องอื่นมาแทรก ความสนุกสนานสิ่งที่มันเฮฮาคนเขาพอใจ ได้น้ำได้เนื้อแล้วก็เอาเนื้อหาสาระเข้าไปอีก”

(หมอลำสุนทร สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕)

“อยากให้หมอลำซึ่งเป็นมาตรฐาน หมอลำจะดีอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีแดนเซอร์ที่เก่ง คัดสรรมาด้วย หน้าตาดี ๆ เต้นดี เอวดีมาด้วย นักดนตรีต้องดีด้วย เล่นดนตรีก็ต้องถูกกันต้องเพราะ เวทีก็ต้องหรู มีไฟแสงสี เวทีก็ต้องใหญ่ เครื่องเสียงก็ต้องใหญ่ ต้องมีความเป็นมาตรฐาน เก่งคนเดียวไม่ได้ ต้องไปพร้อม ๆ กัน ถึงจะยืนหยัดอยู่ได้”

(หมอลำยุพาพร แสงเพชร, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕)

อย่างไรก็ตาม หมอลำที่จะสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบเช่นนี้ได้ก็มีเพียงหมอลำแบบใหม่หรือหมอลำที่ประยุกต์แล้วเท่านั้น เช่น หมอลำกลอนซึ่ง หมอลำหมู่ ส่วนหมอลำแบบเก่า เช่น หมอลำกลอนก็จะถึงทางตัน ไม่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้มากกว่านี้ ดังนั้น หมอลำกลอนจึงพยายามรักษามาตรฐาน โดยการยึดรูปแบบเดิมที่เป็นแบบฉบับเอาไว้ เช่น เน้นที่การลำแบบหมอลำกลอน และใช้เครื่องดนตรีพื้นเมืองคือแคนประกอบเท่านั้น โดยไปสร้างจุดเด่น

ที่ลีลาการแสดง เนื้อหาการลำที่สามารถลำได้หลายแบบ หลายทำนอง และลูกเล่นที่เป็นเสน่ห์ของหมอลำกลอน เช่น การลำเล่านิทานหรือเล่าเรื่องตลก ล้วนๆ

“พวกหมอลำกลอนทั้งหลายพร้อมใจกันรวมตัวกันสร้างขึ้นมาใหม่ สร้างแบบใหม่ สร้างแบบปัจจุบันที่คนชอบ ไม่ใช่ไปร้องเพลง มันมีแนวทางของหมอลำกลอนเราต้องรวมตัวกันสร้างรสนิยมขึ้นมาให้ได้ทำอย่างไรจึงจะได้ คนร้องไม่ดีก็ฝึกให้ดี คนเสียงไม่ดีก็หัดให้เสียงดี หมอลำเราต้องส่งเสริมกันเองนี่เป็นหลักสำคัญที่สุด”

(หมอลำสุเทพ สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๒.๓ มีการจัดการระบบฐานข้อมูลกลอนลำ

หมายถึงการมีศูนย์ข้อมูลกลอนลำประจำจังหวัดหรือประจำภาคอีสาน เพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้ เป็นประโยชน์สำหรับการค้นคว้า หรือมีการแจกจ่ายโดยไม่สงวนลิขสิทธิ์ เช่น หมอลำบางคนที่ใจกว้าง ให้การแบ่งปันกลอนลำแก่หมอลำรุ่นหลังแม้ว่าจะไม่ใช่ศิษย์ก็ตาม หรือให้กลอนลำแก่เพื่อนหมอลำด้วยกันนั้น จะทำให้เกิดการกระจายเนื้อหาสารออกไปในบริเวณกว้าง ยิ่งหากสามารถสร้างฐานข้อมูล เก็บรวบรวมกลอนลำเอาไว้เพื่อการเผยแพร่ หรือถ่ายทอดเนื้อหากลอนลำให้แพร่หลายอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะกลอนลำดีๆ ที่เป็นของหมอลำเก่าๆ ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว หรือ เจ้าของไม่สงวนลิขสิทธิ์

วิธีการอาจจะทำได้โดยการรวบรวมสื่อประเภทต่างๆ ที่มีการบันทึกข้อมูลของหมอลำ เช่น ภาพถ่าย แผ่นเสียง เทป สื่อเฉพาะกิจ ตลอดจนเอกสารกลอนลำที่เกี่ยวข้องกับหมอลำไว้พร้อมกับจำแนกหมวดหมู่ตามเกณฑ์ต่างๆ เอาไว้เพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อใช้ค้นคว้าได้ เช่นเดียวกับหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เช่น แบ่งตามรูปแบบและประเภทของการลำ แบ่งตามลำดับเวลา การเกิดของหมอลำ แบ่งตามกลุ่มท่วงทำนอง เพื่อให้สามารถสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหมอลำได้ในอนาคต

๙.๓ แนวทางการสืบทอดโดยการสร้างช่องทาง

๙.๓.๑ การขยายช่องทางด้านการเรียนรู้

๙.๓.๑.๑ สร้างพื้นที่ให้หมอลำในสถาบันการศึกษา

หมายถึงการนำวิชาความรู้เกี่ยวกับหมอลำไปเปิดวิชาเลือกให้เด็กเรียน เช่น ในหลักสูตรการเรียนของวิทยาลัยนาฏศิลป์ จ. ร้อยเอ็ด และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม มีการบรรจุหมวดวิชาที่เกี่ยวกับการแสดงพื้นบ้านลงในหลักสูตรการเรียน เปิดช่องทางที่เป็นสื่อโสตทัศน์ในสถาบันการศึกษาเพื่อสร้างผู้รับสารให้มากขึ้น เช่น วีซีดี ในโรงอาหาร เพื่อทำให้เกิดการซึมซับ

เช่น การเรียนของนักเรียนชั้นประถมหรือมัธยม แล้วให้หมอลำประจำท้องถิ่นนั้นๆ ได้มีโอกาสมาสอนร่วมหรือมาเป็นวิทยากร เพื่อเปิดโอกาสให้เยาวชนได้สัมผัสและเรียนรู้จากของจริง

“ผมว่าเรื่องของหมอลำมันต้องปลูกฝังเข้าไปในหลักสูตร การเรียนการสอนของเด็กเป็นสื่อให้เด็กได้สัมผัสตั้งแต่แรก เพราะฉะนั้นการสื่อหมอลำให้เข้าไปในระบบประถมศึกษา มัธยมอะไรก็แล้วแต่ต้องเอาเข้าไปแทรกเหมือนกับสอนจริยธรรม ชั่วโมงหมอลำก็ต้องเอาเข้าไปแทรกอยู่ในนั้น เอาหมอลำเข้าไปสอนด้วย มีครูสอนวิชาหมอลำ เราจะให้ที่บ้านสอน ไม่ใช่สอนให้ลำเป็น แต่สอนคน สอนจริยธรรม สอนคุณค่า ต้องเน้นให้คนที่จะเป็นครูท้องถิ่น ครูประถมทุกคนต้องมีความเป็นหมอลำ รู้จัก ซึ่งในความเป็นหมอลำ” (ผศ.สุบรรณ จันทบุตร, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“อยากให้บรรจุหลักสูตรเข้าไปในโรงเรียน มีครูสอน ครูจะไม่ถูกกับหมอลำ เพราะเขาว่าคนที่เป็นหมอลำเป็นคนไม่มีความรู้ สังคมยอมรับเราก็คือคนที่รู้จักหมอลำจริง ๆ ถึงจะยอมรับ สมมติว่ารัฐบาลยอมรับ บรรจุหลักสูตรนี้มี โรงเรียนตั้งแต่ ป.๑-ป.๖ มีจนถึงปริญญาตรี ที่นี้เราจะถ่วงกรงหาหมอลำที่จะไปสอนได้ หมอลำที่เสียสละ หมอลำที่เห็นประโยชน์ของส่วนรวม หมอลำที่มีความปรองดอง สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หมายถึงแบบนี้”

(หมอลำทองมาก จันทลือ, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๓.๑.๒ การสนับสนุนการจัดตั้งสถาบันสอนหมอลำ

ความคาดหวังอย่างหนึ่งที่หมอลำ อยากให้รัฐบาลเป็นธุระ ช่วยจัดหาและส่งเสริมคือ การจัดตั้งโรงเรียนหรือ สถาบัน หน่วยงานใดๆ ที่ทำหน้าที่ฝึกสอน อบรม หมอลำและผู้ที่จะมาเป็นหมอลำ ซึ่งหมอลำเชื่อว่า สิ่งนี้เป็นกระบวนการและวิธีการอย่างหนึ่งที่จะสามารถรักษาหรืออนุรักษ์การแสดงพื้นบ้านนี้เอาไว้ได้ โดยเฉพาะ การเรียนรู้รูปแบบหมอลำอันเป็นแบบฉบับที่นับวันจะสูญไปพร้อมกับที่หมอลำรุ่นเก่าค่อยๆ ทอยล้มหายตายจากไปและสุดท้ายก็จะไม่เหลือสิ่งใดไว้เลย

“สิ่งที่อยากให้รัฐบาลช่วยก็มีแต่ก็คงจะเป็นไปได้ยาก คือ ๑. อยากให้ช่วยตั้งโรงเรียนฝึกสอนหมอลำให้เป็นมาตรฐานไว้ ๒. เรื่องสวัสดิการ ๓. อยากให้ยกระดับของหมอลำให้ดีขึ้นกว่านี้ คือ ให้เกียรติกับหมอลำให้หมอลำมีศักดิ์ศรีขึ้นกว่านี้คือชั้นปรมาจารย์ก็ให้ยกไว้อีกระดับหนึ่ง คือหมายความว่าให้หมอลำมีเกรด”

(หมอลำสำเนียง สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

หมอลำมีความตระหนักรู้เสมอว่า นานไปแล้วหมอลำรุ่นเก่า ๆ ก็จะไม่เหลือ ดังนั้น จึงต้องหาวิธีการสืบทอดเอาไว้ โดยเฉพาะการเป็นหมอลำนั้น ปัจจุบัน ส่วนหนึ่งที่จะได้รับความสนใจจากผู้ชมคือการเป็นหมอลำที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว เพราะหมอลำสูงอายุมักจะไม่ได้ได้รับความสนใจ ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะว่า การติดภาพหมอลำแก่ คือหมอลำกลอน หมอลำกลอนคือหมอลำที่ลำช้า ๆ และไม่สนุกเท่ากับหมอลำหนุ่มสาวที่เป็นหมอลำซิ่ง

การตั้งโรงเรียนสอนหมอลำนี้ แม้จะต้องใช้การลงทุนลงแรงมาก แต่ก็ใช่วิธีที่ดีและมีรูปแบบ ระเบียบที่ดีที่สุด เพราะการเรียนการสอนที่อยู่นอกระบบนั้น เน้นที่สามารถนำไปใช้ได้จริง ดังนั้น ถ้าหากมีการตั้งโรงเรียนสอนหมอลำขึ้นมาอย่างเป็นทางการได้ พร้อมกับมีครูผู้สอนซึ่งสอนโดยหมอลำที่ชำนาญและมีประสบการณ์ ก็จะเป็นการปั้นหมอลำขึ้นมาได้

ปัจจุบันนี้ก็มีมีการตั้งโรงเรียนเรียนเพื่อสอนหมอลำอยู่บ้าง แต่เป็นโรงเรียนที่ออกแบบหลักสูตรขึ้นมาเอง เช่น โรงเรียนสอนหมอลำซิ่งของราตรี ศรีวิไลที่ อ.เมือง จ.ขอนแก่น และโรงเรียนสอนหมอลำซิ่งของหมอลำจุ่มทอง เสียงเสนห์ อ.เมือง จ.ขอนแก่น ซึ่งยังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนแน่นอน และหลังจากจบก็ไม่สามารถออกไปรับรองใดๆ ให้กับหมอลำได้

ความหวังนี้ หมอลำตั้งไว้โดยต้องการส่งเสริมจากรัฐบาล และจากการสัมมนาหมอลำได้แสดงเจตนาอย่างแน่วแน่ ว่า หากมีหลักสูตร มีโรงเรียนสอนหมอลำแล้ว ต่างก็พร้อมที่จะให้การช่วยเหลืออย่างเต็มที่

“แต่ถ้าจะให้ได้ผลดีคือการที่ให้รัฐบาลตั้งหลักสูตรเฉพาะขึ้นมาให้มีมาตรฐานเดียวกัน มีการร่างหลักสูตรอย่างเป็นทางการ เช่น สอนหมอลำ สอนหมอแคน สอนนักดนตรี สอนหางเครื่อง สอนการแต่งหน้า การปรับปรุงบุคลิกภาพ การบริหารจัดการ หลังจบการศึกษา ก็มอบวุฒิบัตร หรือหนังสือรับรอง เพื่อแสดงว่าเป็นหมอลำที่ผ่านการเรียนและทำทะเบียนหมอลำให้เพื่อเป็นสมาชิกของสมาคมโดยอัตโนมัติ”
(สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“ความฉลาดต้องมีการฝึกหัด มันก็จำเป็นต้องมาเปิดโรงเรียนฝึกสอนเขาอีก คุณแสดงบทรนี้ทำสื่อน่ายังงี้ ตลกไปกฮาดต้องแสดงสื่อน่ายิ้ม แจ่มใส หรือบทโคกมันต้องมาสอนให้เขามีอารมณ์ไปแบบนี้อีก จำเป็นต้องรัฐบาลจัดงบลงมาช่วยเปิดโรงเรียน หากครูผู้มีความชำนาญการ เอาชวีวรรณ เอาบานเย็นรากแก่น มาสอนพ่อน เพราะท่านมีความชำนาญในเรื่องนี้ เอาอาจารย์ใจเย็นมาเขียนกลอน คุณพงษ์ศักดิ์มาเขียนเพลง เพลงเขาเขียนได้หลายรูปแบบ เพลงสลับคำใส่ภาษาไทยอีสานเข้าไป ใส่ภาษาไทยเข้าไป ใส่หมอลำเข้าไปอีกก็ได้ กลอนเดียวมีทั้งเพลง เพลิน เดิน ซิงก็ได้ ก็มี การสอนคนนี้นั่นก็ต้องใช้เวลา”

(สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๓.๒ การขยายช่องทางด้านการเผยแพร่

๙.๓.๒.๑ สันนิบาตเชิงพาณิชย์ กระตุ้นภาคการผลิตของนายทุน

วิธีการกระตุ้นให้เกิดการผลิตหมอลำเป็นสินค้าของนายทุน แม้จะไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด แต่ก็ยังเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งที่จะทำให้ผลงานของหมอลำยังคงอยู่ได้ และมีการผลิตซ้ำอยู่เรื่อยๆ ทั้งหมอลำเรื่องหมอลำกลอนซึ่ง เพราะตราบไคที่ผู้ผลิตสื่อมวลชนยังนำเอาหมอลำไปใช้เป็นเนื้อหาการผลิตอยู่อย่างต่อเนื่องก็ทำให้ผู้รับสารรุ่นใหม่ ๆ เห็นและคุ้นเคยอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดความผูกพันและเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตวัฒนธรรมแบบชาวอีสาน เพียงแต่ต้องพยายามรักษาสภาพเดิม และความเป็นตัวตนของหมอลำเอาไว้ให้ได้มากที่สุด

๙.๓.๒.๒ สร้างโอกาสให้ได้ใช้ช่องทางสื่อมวลชนหรือสื่ออื่นๆ

หมอลำพยายามหาหนทาง และวิธีการที่จะต่อรอง เรียกร้อง เพื่อได้เข้าไปใช้เวลาและพื้นที่ในสื่อวิทยุ โทรทัศน์ในท้องถิ่น วิธีการนี้หมอลำต้องแสดงให้รัฐบาลหรือเจ้าของสื่อเห็นก่อนว่า สามารถทำตัวให้เป็นประโยชน์ ต่อส่วนรวมได้อย่างไร การเข้าไปใช้พื้นที่และเวลาในสื่อมวลชนนั้น ให้ความบันเทิงและสาระอะไรแก่ผู้รับสารบ้าง

หมอลำส่วนใหญ่ที่สามารถช่วยรัฐบาลรณรงค์หรือถ่ายทอดเนื้อหาเพื่อการพัฒนานั้น ต้องการให้รัฐบาลเปิดช่องทางเพื่อการเผยแพร่ให้มีหลากหลายช่องทาง เพราะส่วนหนึ่งของเนื้อหาการลำนั้น ถ้าสามารถกระจายข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อมวลชนที่สามารถจัดหาได้ เช่น สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ หรือหอกระจายข่าว ก็จะทำให้เกิดจำนวนคนดูและคนฟังได้รับข้อมูลข่าวสารที่กว้างขวางที่มากขึ้นอีก โดยเฉพาะคนที่อยู่ในชนบทหรือในพื้นที่ที่ห่างไกลจากแหล่งข้อมูลข่าวสาร หรือเข้าไม่ถึงแหล่งความรู้

“อยากให้ทางราชการไปซื้อกลอนลำ กับครูแต่งกลอนที่เก่ง มาให้หมอลำเพื่อที่หมอลำจะถ่ายทอดให้กับคนฟัง และดูว่าหมอลำคนไหนจะเหมาะสมกับบทกลอน แล้วอัดเทปออกอากาศให้กว้างขวางขึ้นเพื่อให้คนได้ฟังอย่างทั่วถึง”

(ทองไสย์ ทับถนน ,สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

เป็นที่น่าสังเกตว่า สื่อมวลชนขนาดใหญ่ เช่น โทรทัศน์และวิทยุ นั้น เป็นพื้นที่ที่หมอลำต้องการใช้เป็นอย่างมาก และมีการเรียกร้องกันมาตลอดทุกยุคทุกสมัย ว่าให้รัฐบาลจัดสรรคลื่นให้หมอลำตามความเหมาะสม ทั้งนี้หมอลำเองก็มองว่า หากมีช่องทาง สื่อที่เป็นอีกเวทีหนึ่งแล้ว จะมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ศิลปการแสดงนี้ไว้ได้

“คือต้องขอให้ทางรัฐบาลช่วย ช่วยออกโทรทัศน์ให้มีจุดหนึ่งก่อน เราต้องออกอากาศ แต่ก่อนเป็นการออกอากาศทางวิทยุ เดิมนั้นออกทีวีเดิมนั้นมันยังกระจัดกระจาย

เพราะจุดยืนไม่มี ความหมายของหมอลำกระจัดกระจายคือ หมอลำทุกวันนี้การสื่อสารมันกระจายข่าวของยุคนี้ แต่จุดประสงค์ความหมายคืออยากอนุรักษ์และให้หมอลำรณรงค์ขื่อนี้ออกมา หมอลำรณรงค์แน่นอน น้อย ๆ ใหญ่ ๆ เขารณรงค์หมดแต่ตรงที่จะอนุรักษ์มันไม่มี คืออยากให้ทางรัฐช่วยหาที่อนุรักษ์ให้คือหารายการให้ได้ออกทีวีซักแห่งหนึ่ง รายการไหนก็ได้ขอให้มันเป็นของรัฐ ให้รัฐช่วยเหลือทางหมอลำ หมอลำถึงจะอยู่ได้ ไม่งั้นหมอลำจะอยู่ไม่ได้เพราะจุดยืนไม่มีแล้ว ต่างคนต่างอยู่”

(สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕)

ให้โอกาสหมอลำได้ลำในวิทยุ โทรทัศน์ เป็นการใช้ช่องทางที่มีความกว้างและเป็นระดับมหภาคในการช่วยสืบทอดหมอลำ เป็นวิธีที่เห็นผลเร็วที่สุดและได้ผลครอบคลุมที่สุด แต่ก็เป็นวิธีที่ต้องมีการลงทุนและเสียค่าใช้จ่ายมากที่สุดเช่นกัน เพราะพื้นที่และเวลาของสื่อมวลชนนั้นมีอยู่อย่างจำกัด

“คืออยากให้ทางรัฐช่วยหาที่อนุรักษ์ให้คือหารายการให้ได้ออกทีวีซักแห่งหนึ่ง รายการไหนก็ได้ขอให้มันเป็นของรัฐ ให้รัฐช่วยเหลือทางหมอลำ หมอลำถึงจะอยู่ได้ ไม่งั้นหมอลำจะอยู่ไม่ได้เพราะจุดยืนไม่มีแล้วต่างคนต่างอยู่”

(สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๕)

๙.๓.๒.๓ การสร้างพื้นที่พิเศษ เช่น เวทีเพื่อการแสดงสดประจำท้องถิ่น

การมีเวทีประจำในที่สาธารณะสำหรับให้หมอลำเวียนมาแสดงก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่หมอลำเชื่อว่าจะทำให้หมอลำประเภทต่าง ๆ เป็นที่คุ้นเคยและเป็นสื่อที่ใช้กระจายหรือเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในแต่ละท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี โดยหมอลำมีความต้องการให้รัฐบาลสร้างเวทีประจำจังหวัด แล้วให้หมอลำตกลงกันเองว่า วันเวลาใด จะให้หมอลำคณะใดหรือหมอลำคู่ใดจะเวียนมาแสดง ทั้งนี้ ขอให้รัฐบาลจัดเตรียมเครื่องเสียงเอาไว้ให้

“หลังจากนั้นมาถ้าเป็นไปได้ อย่างอาจารย์ทองมากเป็นนายกสมาคม ผมก็อยากให้ทำเวทีหมอลำทุกจังหวัด ให้เป็นเวทีมาตรฐานเลย ให้มันเป็นเอกลักษณ์เลย คนฟังลำเป็นกับคนฟังลำไม่เป็น คนฟังลำเป็นหมายถึง อายุ ๓๐ ปีขึ้นคนฟังลำไม่เป็นหมายถึง ๓๐ ลงมา เหมือนกันกับต้นไม้ที่เป็นยาคนก็จะฟันเอาไปใช้หมดแล้ว คนที่ฟังลำเป็นก็นับวันจะสูญหายตายจาก หมอลำก็เหมือนกัน “

“อยากให้โครงการมันออกโทรทัศน์ ย้ำ ๆ ให้วัยรุ่นได้รู้ ได้ดู อยากให้มีรายการหมอลำแทรกเข้าไป จะช่วยเหลือได้ไหม หมอลำเขาอยากลำ อย่างเวทีไทย เอาไว้เมื่อถึงเวลาได้ เคยทำกับสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยมาไม่รู้วาก็ปี ทุกวันเสาร์

อาทิตย์ ให้เวลา ๓ ชั่วโมง เอาหมอลำไปจัดเวที คนก็มาฟังเยอะอยู่นะทางโทรทัศน์มาทำทุ่งศรีเมืองช่อง ๑๑ ก็อยู่ที่นี่ ก็เลยถ่ายทอดสดเลย อาทิตย์นั่นอาทิตย์นี่เป็นคนฉะนั้น คณะนี้เราก็ประกาศทางวิทยุ”

(สัมภาษณ์ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๓.๒.๔ การปรับตัวให้สามารถเข้ากับสื่อมวลชน หรือสื่ออื่นๆ

พร้อมกันนั้น หากหมอลำมีโอกาสที่จะเข้าไปใช้เวลาและพื้นที่แล้ว ก็จะมีการปรับเวลาในการแสดงจริงของหมอลำให้เข้ากับเวลาในสื่อโทรทัศน์หรือวิทยุที่มีความจำกัดชัดเจนแน่นอน พร้อมทั้งต้องปรับรูปแบบการใช้ถ้อยคำ ในบทพูด บทโต้ตอบ และในเนื้อร้องให้มีความเป็นสากลที่ยอมรับเพื่อการออกอากาศได้ เช่น ไม่หยาบโตน เป็นคำสุภาพ ฟังแล้วรื่นหู สร้างจิตสำนึกและให้แนวคิดที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้

“สื่อนี้มีอิทธิพล ฉะนั้นเราต้องพยายามดู ว่าอันไหนเหมาะสม สามารถปรับเปลี่ยนกลอนลำให้เหมาะสมกับเวลาโอกาสและสถานที่ อันนี้ก็สำคัญนะครั้นการประยุกต์ปรับเปลี่ยนกลอน ผมยกตัวอย่างง่าย ๆ ผมไปถามนักอัดแผ่นเสียง บางที่เขาบอกว่าให้ลำ ๓ นาทีดีกว่า ก็บอกว่าผมต้องลำ ๗ นาที มันมีขีดจำกัด ฉะนั้นถ้าเราไปลำ ๗ นาที ๑๐ นาที มันใช้ไม่ได้ ฉะนั้นเราต้องสามารถปรับให้มันใช้ได้ตามเวลา”

(ธีระพงษ์ โสดาศรี , สัมมนา ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๓.๒.๕ ตั้งศูนย์วัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์หมอลำ

ศูนย์วัฒนธรรมหรือพิพิธภัณฑ์หมอลำเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่จะช่วยสืบทอดหมอลำได้เพราะเป็นที่ที่จะให้ข้อมูล มีการสาธิตการลำ มีวิธีการที่จะถ่ายทอดความรู้อยู่ตลอดเวลา เป็นการสร้างช่องทางที่แม้จะไม่มีหมอลำจริงๆ อยู่ประจำในสถานที่นั้น แต่ก็สามารถให้ความรู้เรื่องหมอลำได้ เช่น ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี จ.อุบล ที่มีพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับการแสดงพื้นบ้านหมอลำ โดยการบันทึกเทปหมอลำเอาไว้ให้คนได้ลองฟัง พร้อมกับแสดงประวัติ ความเป็นมาของหมอลำ จำแนกลักษณะของหมอลำแต่ละประเภทเอาไว้ให้คนที่มาศึกษาได้ทราบได้พอประมาณ การสร้างช่องทางเช่นนี้ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยสืบทอดหมอลำให้เป็นที่ยู่อากต่อไปได้

๙.๓.๒.๖ ประสานกับสื่อการแสดงอย่างอื่นซึ่งมีอยู่มาก

ถ้าจะสร้างบรรยากาศให้เกิดความซาบซึ้ง ได้ง่าย เพราะเด็กเล่นเอง ลำเอง เป็นการเดินแบบ ๒ ขา ควบคู่กันไป จัดกิจกรรมที่จะชักจูง ให้เห็นความสำคัญของหมอลำเด็ก เช่น การประกวดงานเยาวชน เรามีประกวดเด็กหลายอย่าง น่าจะประกวดหมอลำเด็กได้เช่นกัน

๙.๓.๓ การขยายช่องทางด้านการส่งเสริม สนับสนุน

๙.๓.๓.๑ พยายามขยายผลประโยชน์ของการเรียนรู้หมอลำให้มากขึ้น

การขยายผลประโยชน์การเป็นหมอลำหมายถึง การทำให้ผู้ที่เป็หมอลำหรือเรียนรู้หมอลำมีโอกาสได้รับประโยชน์หรือได้รับสิทธิพิเศษบางอย่างตามสมควรในวงการศึกษาหรือการทำงาน เช่น ให้ทุนการศึกษา ให้ใช้เป็สิทธิพิเศษในการเรียนต่อ หรือให้ทุนสนับสนุนให้มีการเรียนต่อเพื่อมาเป็นผู้เผยแพร่วิชาความรู้เกี่ยวกับหมอลำ

การใช้วิธีนี้ แม้ไม่ใช่วิธีที่ยั่งยืน แต่สามารถใช้เป็นส่วนเสริมกับการสืบทอดวิธีอื่นได้เพราะจะเป็นวิธีที่ทำให้เห็นคนทั่วไปความสำคัญของการเป็นหมอลำแล้วจะทำให้คนเห็นลู่ทางที่จะใช้ประโยชน์จากหมอลำได้ เช่น ไม่เพียงแต่เป็นการประกอบอาชีพ แต่ยังสร้างสุขภาพ เป็นการสร้างสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม คือ ทำให้เด็กและผู้ปกครองเห็นความสำคัญ

๙.๓.๓.๒ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมช่วยสร้างช่องทาง

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทั้งของรัฐบาลและหน่วยงานอิสระ เช่น สภาวัฒนธรรมประจำจังหวัดและ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สามารถดำเนินการได้หลายอย่างที่จะสนับสนุนการดำเนินงานของหมอลำ หรือสร้างโอกาสหรือผลักดันให้หมอลำได้มีโอกาสเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมในเวทีระดับภาค ไปจนถึงระดับประเทศ ตลอดจนผลักดันให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการสืบทอด โดยการทำให้เห็นความสำคัญ เช่น จัดประกวด แข่งขันให้รางวัลระดับภาคอยู่เสมอ มีการเผยแพร่หมอลำไปสู่ชุมชนตามวาระต่างๆ ในโอกาสสำคัญทางศาสนา หรือประเพณีอื่นๆ หาโอกาสทำให้หมอลำได้มีโอกาสพบปะ แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน หรือแม้กระทั่งการแลกเปลี่ยนความคิดกับสื่อพื้นบ้านระหว่างภาคมากขึ้น

ช่องทางด้านหน่วยงานทางวัฒนธรรมนี้ มักจะมีน้ำหนักและมีพลังที่จะช่วยผลักดันให้โอกาส หรือสร้างความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีแก่หมอลำเป็นอย่างมาก เช่น การให้รางวัลศิลปินแห่งชาติ

๙.๓.๓.๓ ผู้นำความคิด ผู้บริหารบ้านเมืองให้ความสำคัญ

การมีผู้บริหารบ้านเมืองนับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ไปจนถึงระดับประเทศให้ความสำคัญกับสื่อพื้นบ้านหรือแสดงเป็นตัวอย่างให้เห็นว่ามีความรักและภูมิใจในรากเหง้าของตนเอง ก็เป็อีกช่องทางหนึ่งที่จะช่วยสืบทอดหมอลำต่อไปได้ เพราะเป็นฝ่ายที่มีอำนาจในการตัดสินใจ เป็นผู้ม้้้น้ำหนักในการพูดหรือร่างนโยบาย หรือปฏิบัติจริงเป็นตัวอย่างให้เห็น หรือให้ความสนใจที่จะนำสื่อพื้นบ้านไปใช้เพื่อการพัฒนาหรือเผยแพร่นโยบายของบ้านเมืองตามวาระโอกาสที่เหมาะสม นอกจากนี้ยังสามารถเป็นตัวอย่างที่มีน้ำหนักมาก เพราะสามารถเป็นผู้แสดงให้เห็นว่า ขนาด

บุคคลระดับผู้นำก็ยังสนใจเรื่องสื่อพื้นบ้าน อย่างน้อยก็สามารถผู้นำในการดำเนินการช่วยเหลือสร้างช่องทางให้สื่อพื้นบ้าน เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด ให้อนุญาตหรือสนับสนุนการตั้งสมาคมหมอลำหรือหน่วยงานที่จะเป็นประโยชน์แก่หมอลำ

ที่เห็นเป็นรูปธรรม อย่างชัดเจนคือ นายอดิสร เพียงเกษ ซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จ.ขอนแก่นและรัฐมนตรีพรรคไทยรักไทย (พ.ศ.๒๕๔๖) ก็เป็นผู้หนึ่งที่มีความสามารถในการเป่าแคน และมีความสนใจหมอลำ เป็นต้น

๙.๓.๓.๔ การทำให้หมอลำได้ออกงานบ่อยๆ เพื่อสร้างโอกาสและพื้นที่ให้มีอยู่เสมอ

การที่สื่อพื้นบ้านจะดำรงอยู่ได้นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการได้แสดงศักยภาพว่าตนเองมีประโยชน์แก่สังคมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ดังนั้น หากมีผู้ให้ความสำคัญและให้โอกาสแก่หมอลำในการได้ออกแสดงความสามารถช่วยสังคม เช่น เป็นผู้ประชาสัมพันธ์โครงการของรัฐบาล หรือ เป็นผู้นำเรื่องราวข่าวสารไปเสนอโดยจัดโอกาสพิเศษเช่น ที่ จ.อุบล มีโครงการหมอลำซึ่งต่อต้านเอดส์ ตระเวนไปแสดงในชุมชนที่มีปริมาณการติดต่อเชื้อเอดส์มาก

การทำให้หมอลำได้ออกงานบ่อยๆนี้เพื่อทำให้คนเห็นคุณค่า และคุ้นเคยกับหมอลำ รู้จักกับหมอลำ ให้ได้มีบทบาทในสังคมบ่อยๆ เพราะการทำตัวให้เป็นประโยชน์ ให้คนเห็นว่ามีประโยชน์ก็จะช่วยให้ยังคงอยู่ได้

๙.๓.๓.๕ อาศัยผู้สนใจหมอลำช่วยสร้างช่องทางให้

การให้ผู้อื่นแนวคิดที่ว่าไม่จำเป็นต้องให้ผู้ผลิตหรือเจ้าของวัฒนธรรม เป็นผู้ถ่ายทอด แต่ให้คนอื่นที่สามารถทำหน้าที่เป็นผู้นำสารไปถ่ายทอดก็ได้ เช่น นักวิชาการ ครูอาจารย์ผู้สนใจ นำผลงานของหมอลำไปถ่ายทอดต่อ แม้ว่าจะไม่มีการแสดงสดของหมอลำแต่ยังสามารถอาศัยสื่ออื่นๆ ให้เป็นประโยชน์ เช่น การเอาวีดิโอไปเปิดให้กลุ่มผู้รับสารดู เพียงแต่คนนำสารต้องรู้จักวิธีถ่ายทอด

การเขียนผลงานถึงหมอลำ โดยเฉพาะนักเขียนในหนังสือพิมพ์ ในวารสาร นิตยสารต่างๆ สามารถใช้พื้นที่ของสิ่งพิมพ์เพื่อนำเสนอเรื่องราวของหมอลำ ปัจจุบันมีนักเขียนสนใจเรื่องของหมอลำอยู่เสมอ

นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานบางหน่วยงาน หรือเอกชนบางคนที่มีความมุ่งมั่นและทุ่มเท ตั้งใจที่จะสร้างช่องทางใหม่ๆ ให้กับหมอลำ เช่น ผู้ดำเนินรายการวิทยุบางรายการ เจ้าของสำนักงานหมอลำบางคน ที่มีใจรักและเสียสละเวลาให้กับการอนุรักษ์ รักษาผลงานหมอลำ นำกลอนลำและผลงานหมอลำไปเปิดออกรายการวิทยุ

๙.๓.๓.๖ ร่วมมือกับช่องทางหรือสื่ออื่นที่หาได้ในท้องถิ่นเพื่อเผยแพร่หมอลำ

เช่น หอกระจายข่าวในชุมชน โดยการคัดสรรหมอลำที่ทั้งเพื่อความบันเทิงและเพื่อการพัฒนา ไปเปิดให้คนในชุมชนได้ยินได้ฟัง เพื่อทำให้หมอลำเป็นที่คุ้นเคย และทำให้คนในท้องถิ่นเห็นว่าเป็นสิ่งที่คงอยู่คู่กับชีวิตประจำวัน เมื่อคนในชุมชนได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ ก็จะทำให้ฟังหมอลำเป็น

“ดังนั้นรัฐบาลจึงควรมีหอกระจายทั่วทุกหมู่บ้านตำบล อำเภอและจังหวัดให้เห็น มามองดูสื่อหมอลำบ้าง หมอลำสามารถเป็นตัวสื่อสารได้ดี รัฐบาลก็นำสื่อหมอลำตรงนี้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการร่วมมือสร้างสรรค์สังคมไทยเราดีกว่าปล่อยปละละเลย”

(หมอลำประสิทธิ์ , สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

นอกจากนี้ หมอลำยังเสนอวิธีการเผยแพร่ข่าวสารอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งต้องร่วมกับสื่อมวลชนหรือสื่อเฉพาะกิจ เช่น หอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน อันเป็นสื่อในชุมชนที่สามารถเข้าถึงคนในชุมชนเล็ก ๆ ได้อย่างทั่วถึง

“ที่นี้ทางราชการเห็นว่าหมอลำควรจะไปล่ากลอนปลูกป่านะ กลอนหมาบ้าทำอย่างไรไม่ให้ถูกหมาบ้ากัด ถ้าไม่ยากให้หมาเป็นหมาบ้า เทศบาลก็จัดยาให้ฟรีกันหมาบ้า ที่นี้ก็แต่งกลอนให้เขาไปล่าให้คนฟังแล้วเราก็กวาดกลอนไปเปิดให้คนฟังทางหอกระจายข่าวของแต่ละหมู่บ้าน และไม่ใช่เฉพาะตำบลตัวเอง ฉะนั้นอยากให้รัฐช่วยเหลือตรงนี้”

(นพดล ดวงพร , สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๓.๓.๗ พัฒนาช่องทางที่หมอลำทำอยู่แล้วให้เป็นเชิงรุกมากขึ้น

เช่น การออกแสดงสดโดยที่ไม่จำเป็นต้องให้เจ้าภาพมาจ้างไปล่า เช่น การจัดประกวดหมอลำที่เวทีกลาง หรือการสร้างเวทีกลางประจำจังหวัดไว้ แล้วให้หมอลำหมุนเวียนกันมาล่าที่เวทีกลางเปิดโอกาสให้คนมาดูทุกสัปดาห์ โดยการประชาสัมพันธ์ล่วงหน้าทางวิทยุเป็นประจำทุกสัปดาห์ เพราะหมอลำในแต่ละจังหวัดนั้นมีจำนวนมากพอที่จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนมาล่าได้ กิจกรรมนี้อาจจะจัดร่วมกับกิจกรรมอย่างอื่นเพื่อดึงดูดความสนใจของคน เช่น การซื้อขายสินค้าตามโครงการ “๑ ตำบล ๑ ผลิตภัณฑ์” ทั้งนี้ส่วนราชการ เช่น ศูนย์วัฒนธรรมหรือฝ่ายประชาสัมพันธ์ประจำจังหวัดเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาเครื่องเสียงและเตรียมเวทีไว้ให้ วิธีการนี้จะทำให้ได้ผู้ชมหมอลำ และได้กลุ่มเป้าหมายที่รัฐบาลอยากให้ช่วยรณรงค์ พร้อมกับเป็นการเผยแพร่ศิลปการแสดงพื้นบ้านไว้ด้วย

๙.๔ ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดโดยการสร้างผู้รับสาร

๙.๔.๑ การสร้างผู้รับสารใหม่สำหรับอนาคต

การสร้างผู้ชมผู้ฟังหมอลำให้เกิดขึ้นอยู่เสมอเป็นวิธีที่จะช่วยให้มีการสืบทอดหมอลำได้มากเพราะตราใบที่ยังมีผู้ชมหมอลำอยู่ ก็ต้องมีหมอลำเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้รับสารนั้น ผู้รับสารที่เกิดขึ้นใหม่อยู่เสมออันเองที่จะเป็นผู้ซื้อหรือผู้ให้การสนับสนุนหมอลำต่อไป วิธีการสร้างผู้รับสารสามารถทำได้โดยการสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยระหว่างผู้รับสารกับหมอลำ เริ่มจากระดับการทำให้รู้จักหมอลำก่อนแล้วค่อยๆเพิ่มความใกล้ชิดมากขึ้นไปเมื่อมีโอกาส เพราะโอกาสและสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่เอื้ออำนวยให้ผู้รับสารรุ่นใหม่ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีวัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้านอย่างในอดีต เช่น ผู้รับสารรุ่นใหม่อาจจะหาโอกาสที่จะดูหมอลำจริงๆ ได้ยาก ดังนั้นจึงต้องทำให้ค่อยๆซึมซับและค่อยๆได้รับรู้จากกิจกรรมที่จะทำให้ได้พบกับหมอลำ เช่น การสาธิต การสอนหมอลำ จากนั้นค่อยพัฒนาไปสู่การได้ดูหมอลำจริงๆ ในโอกาสต่างๆ เช่น ในงานบุญประเพณี และในงานเทศกาล ที่มีหมอลำมาแสดงเพื่อทำให้เห็นการแสดงของหมอลำจริงๆ

ขั้นต่อไปคือการทำให้เป็นผู้สืบทอดอย่างถาวรคือ การฝังแนวคิด ปลูกฝังให้เด็กตระหนักในคุณค่าหมอลำ การทำให้ตระหนักในคุณค่าของหมอลำ โดยเฉพาะเด็กๆ อาจจะให้ครูผู้สอนเป็นผู้นำทางความคิด สอนให้เด็กรู้ค่าของศิลปการแสดงในท้องถิ่นของตน

ที่เห็นชัดเจนคือ กรณีโรงเรียนบ้านหนองหมี่ อ.กุดชุม จ.ยโสธร ซึ่งได้ตั้งวงหมอลำประยุกต์ขึ้นมาใช้ชื่อว่า “คณะน้องใหม่อ่อนด่อน” มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยมีเด็กนักเรียนตั้งแต่ชั้น ป.๒ -ป.๖ มาเป็นหมอลำรุ่นเล็กประจำวง มีองค์ประกอบการแสดงเหมือนกับหมอลำที่เป็นผู้ใหญ่ทุกประการ มีความสามารถรับงานแสดงได้ สามารถสร้างรายได้ให้กับนักเรียน คือสามารถเป็นหมอลำได้จริง ๆ ไม่ใช่เพียงมือสมัครเล่นธรรมดา ระบบการเรียนการสอนหมอลำของนักเรียนโรงเรียนนี้คือ การสร้างเด็กรุ่นใหม่ๆ ตั้งแต่ยังอยู่ชั้นเรียนระดับ ป.๒ ขึ้นไป เพื่อให้มีความชำนาญมากขึ้นเมื่อโตขึ้นอยู่ชั้นสูงขึ้น และเด็กรุ่นเล็กเหล่านี้ก็จะกลายเป็นหมอลำตัวแทนรุ่นที่จบไป ดังนั้น เมื่อรุ่นเก่าจบไปก็จะมีหมอลำรุ่นใหม่เข้ามาแทนเสมอ หมุนเวียนไปเช่นนี้เรื่อย ๆ

(คิด จินดากุล มติชน ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๑ หน้า ๑๒)

“อยากให้เด็กรุ่นใหม่ช่วยกันอนุรักษ์ส่งเสริมไว้ อยากให้มาเรียนลำกลอน เรียนแคนหรือนำไปใช้ในศูนย์วัฒนธรรมเก็บไว้ให้ดีขึ้นมากกว่าเดิม อยากให้หมอลำมีความทันสมัยขึ้นและผมเองก็พยายามหากกลอนลำใหม่ ๆ ทันสมัยมาใช้ลำ”

(หมอลำทองสุน, สัมภาษณ์กลุ่ม ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

“อยากให้เด็กรุ่นใหม่มาหัดเรียนหมอลำกลอน เพื่อจะได้คงอยู่ พวกหมอลำด้วยกันไม่หวังวิชาความรู้ ถ้าอยากเรียนหรือว่าใจรักก็ยินดีที่จะสนับสนุนในด้านการสอน เราต้องรู้จักพัฒนากลอนลำของเราให้มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น มีทุกแง่มุมที่คนฟังเขาอยากฟังและหมอลำก็สอดแทรกความรู้พร้อมทั้งให้ความบันเทิงควบคู่กันไป ไม่ใช่ให้สิ่ง

หนึ่งสิ่งใดเพียงอย่างเดียว และอยู่ในโรงเรียนก็ต้องให้ความร่วมมือกับหมอลำด้วย ช่วยปูพื้นฐานให้เด็กได้รู้จักหมอลำมากขึ้น คืออาจจะสอนเมื่อถึงคาบวิชาดนตรี ศิลปวัฒนธรรม เด็ก ๆ ก็จะเริ่มสนใจและจะเข้าใจหมอลำมากขึ้น และให้หมอลำอัดเทป แผ่นเพลง เผยแพร่ในสื่อการเรียนการสอนควบคู่ไปด้วย”

(หมอลำสมปอง, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๔.๒ ขยายฐานผู้รับสารให้มีมากขึ้น หลายกลุ่ม หลายวัยมากขึ้น

การขยายฐานผู้รับสารคือการเพิ่มจำนวนผู้รับสารที่มีอยู่แล้วให้มากขึ้นโดยการปลูกฝัง ชักจูง กระตุ้นให้คนกลุ่มอื่นเห็นความสำคัญ หรือคุ้นเคยกับหมอลำมากขึ้น หรือการทำให้คนที่รู้จักและชื่นชอบอยู่แล้วเกิดความรู้สึกสนิทสนมแน่นแฟ้นมากขึ้น จากการมีโอกาสดังกล่าวมากขึ้น มีโอกาสได้ดูได้ฟังมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในวงแวดล้อมและใกล้ชิดกับหมอลำให้มาเรียนรู้ หรือสนใจการลำ โดยการชักจูงของครูอาจารย์ในโรงเรียน ทั้งนี้ผู้ที่จะมีบทบาทเกี่ยวข้องโดยตรงก็ได้แก่หมอลำ ที่จะเป็นผู้แสดงให้เด็กได้เห็นตามโอกาสอันควร

“ให้อาจารย์ที่สอนในโรงเรียน บอกกล่าวเรื่องของการฟังหมอลำว่าหมอลำมีข้อดีอย่างไรบ้าง เพื่อทำให้เด็กเกิดความสนใจ เช่น จัดหมอลำมาลำในโรงเรียนให้เด็ก ๆ นั่งฟัง และหมอลำก็ต้องลำให้เนื้อหาที่มีสาระให้ความรู้และมีประโยชน์ต่อเด็ก”

(หมอลำสุพรรณ, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

ทางที่ดีที่สุด ที่หมอลำมองเห็นการสืบทอดผู้รับสารคือ การให้บรรจวิชาเกี่ยวกับการลำ ไม่ว่าจะเป็นวิชาดนตรี การขับร้อง ใส่ไว้ในหลักสูตร หรือวิชาเลือก เพื่อเป็นทางเลือกในการเรียนรู้ของเด็ก ทำนอง “ไม้อ่อนดัดง่าย” ระบบการคิดเช่นนี้ เป็นความคิดที่ดี เพราะเหตุผลที่สำคัญที่หมอลำชี้แจงคือการปลูกฝังตั้งแต่ยังเด็ก ให้มีพื้นฐานแล้ว พอโตขึ้นก็สามารถพัฒนาต่อยอดจากพื้นฐานเหล่านั้นได้เลย

“อยากจะให้ทางราชการช่วยผลักดันให้หมอลำเข้าไปสู่การเรียน เป็นศิลปวัฒนธรรมใช้ในสาขาวิชาดนตรี เริ่มตั้งแต่ ป.๑-ป.๖ เพราะจะสามารถปลูกฝังเด็กได้ เมื่อมีพื้นฐานแล้วต่อไปในระดับต่างๆก็สามารถฝึกและพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ”

(หมอลำสมจิตร, สัมมนา ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๕)

๙.๔.๓ รักษากลุ่มผู้รับสารไว้ให้เห็นยวดยาน

ข้อได้เปรียบประการสำคัญของหมอลำคือ ยังมีผู้รับสารที่เติบโตอยู่กับท้องถิ่นอีสาน อย่างน้อยก็ทำให้ผู้รับสารในรุ่นหลังมีความคุ้นเคยกับการแสดงพื้นบ้าน ทำให้เคยได้เห็น

หรือเคยได้ยิน แม้จะไม่ผูกพันหรือเหนียวแน่นมากอย่างคนในสมัยก่อนก็ตามเพราะมีสื่อใหม่ๆที่ดึงดูดใจให้เบนความสนใจไปจากสื่อพื้นบ้านหลายอย่าง

การสร้างคามผูกพันและความรักในมรดกดนตรีพื้นบ้าน เช่น การจัดประกวดการเล่นดนตรีพื้นบ้าน การตั้งชมรมผู้เล่นดนตรีพื้นบ้าน เพื่อถ่ายทอดแก่ผู้สนใจ เช่น ในมหาวิทยาลัย ก็จะมีชมรมสำหรับผู้สนใจการแสดงพื้นบ้านและหมอลำ สถาบันราชภัฏต่างๆ และโรงเรียนมัธยมต่างๆ ของภาคอีสาน จะมีวงโปงลางประจำสถาบัน และในวงเหล่านี้ จะมีการฟ้อน การลำประกอบกับการเล่นดนตรีพื้นเมืองด้วย คือเมื่อมีดนตรีบรรเลง ก็จะมีการลำหรือการร้องประกอบอยู่เสมอ เพราะสิ่งเหล่านี้จะเกี่ยวพันและเชื่อมโยงกับการแสดงพื้นบ้านอย่างแยกไม่ออก และจะนำไปสู่ความสนใจการแสดงพื้นบ้านอย่างหมอลำได้ง่ายขึ้น

สภาพภาพของการแก้ปัญหา

จากแนวทางการแก้ปัญหาที่ทีมวิจัยรวบรวมและประมวลจากการสัมภาษณ์ หมอลำและจากการวิเคราะห์สรุปประเด็นที่ได้จากงานสัมมนา ทำให้เห็นว่า แนวทางดังกล่าวมีช่องทางและแนวโน้มที่หมอลำและผู้เกี่ยวข้องสามารถปฏิบัติได้จริง มีดังต่อไปนี้

๑.การรู้จักคุณค่าของตัวเอง เชื้อมั่น รักและศรัทธาในวิชาชีพของตัวเอง ทุกวันนี้หมอลำเริ่มมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น สังเกตเห็นได้จากการกล้าคิด กล้าแสดงออกในเวทีสัมมนาในหลายๆที่ มีหมอลำหลายคนที่ยพยายามแสดงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีตนเองออกมาอย่างภาคภูมิใจ

๒.การพัฒนาความสามารถภายในตัวเอง เช่น การพัฒนาความรู้รอบตัว หมอลำหลายคนทีมวิจัยได้พูดคุยด้วย มีการแสวงหาความรู้ เก็บเกี่ยวเอาข้อมูลมาพัฒนาความรู้ เช่น แต่งเป็นกลอนลำ

๓.มีอุดมการณ์เป็นผู้รู้จักการให้ คือรู้จักคืนให้สังคม เช่น หมอลำหลายคนพยายามทำตัวให้เป็นประโยชน์ เช่น การออกสอนในที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหมอลำเทวี บุตรตัว ออกสอนในโรงเรียนชั้นประถม ใน จ.อุดร หมอลำอุดมศิลป์ พลทองสถิตย์ ออกสอนในโรงเรียน โรงเรียนชั้นประถม และเรือนจำใน จ.ขอนแก่น ทั้งที่หมอลำก็ไม่ได้ค่าตอบแทนแม้แต่ค่ารถก็ต้องออกเอง นับเป็นการให้ความรู้แก่สังคม ด้วยความมุ่งมั่นและเสียสละ อย่างมีอุดมการณ์ว่า ใครไม่ทำฉันทำเอง

๔.มีการสร้างเครือข่ายและร่วมมือกันทำงาน หมอลำที่ทีมวิจัยได้สัมภาษณ์หลายคนนั้นเล่าว่าเมื่อเวลาถึงงานที่ต้องให้ความร่วมมือ เช่น ออกสอนนักเรียนหรือช่วยงานสังคม ต่างก็เรียกหมอลำที่เป็นเพื่อนมาช่วยกันทำงาน

๕.มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในที่นี้คือ การแสดงบทบาทเพื่อช่วยพัฒนา เช่น แสวงหาโครงการ เสนอโครงการขึ้นมาแล้วนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าทางสังคมให้ตัวเอง เช่น หมอลำรัญจวน ดวงเด่น จ.ร้อยเอ็ด ที่เสนอโครงการหมอลำซึ่งเพื่อสุขภาพและได้ทุนจาก สสส.(สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ) อันเป็นการนำหมอลำซึ่งมาเล่นเพื่อประกอบกำไลกำไลกาย โครงการของหมอลำลำดวน ปากเห็ด จ.อุดรฯ และยังมีโครงการอื่นๆ ที่ได้รับอนุมัติงบประมาณให้ดำเนินการหลายโครงการในลักษณะเดียวกันนี้

๖.การถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันในบรรดาหมอลำ ที่ทีมวิจัยได้รู้จัก เช่น หมอลำเทวี บุตรตัว(หมอลำกลอน) และหมอลำยุภาพร สายลมเย็น(หมอลำกลอนซึ่ง) จ.อุดรฯ มักจะไปงานต่างๆด้วยกันเสมอ เมื่อหมอลำทั้งสองอยู่ด้วยกันนั้นหมอลำเทวี ก็จะเล่าเรื่อง สั่งสอน ถ่ายทอดเรื่องราวความรู้ทั้งเกี่ยวกับการลำ เรื่องเกี่ยวกับสังคมที่หมอลำเทวี บุตรตัว มีประสบการณ์ให้หมอลำยุภาพร ฟังเสมอ บางครั้งก็จะลำให้ฟังเป็นตัวอย่าง

๗.การสืบทอดคุณลักษณะที่ดีบางอย่างของหมอลำไว้ เช่น การรักษาคำสัจย์ เมื่อตกลงกับเจ้าภาพ การรักษาจริยธรรมของความเป็นหมอลำ เช่น ความเคารพหมอลำผู้อาวุโสกว่า การเคารพครู อาจารย์ รักษาท่วงทำนอง กลอนลำของอาจารย์ไว้

๘.การผสมผสานคุณลักษณะเด่นของหมอลำต่าง ๆ เอาไว้ด้วยกัน เป็นความสามารถในการประยุกต์เอาสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ที่ดีบางอย่าง มารวมผสมเข้าด้วยกัน เช่น เอาवादพื้นของหมอลำ และवादลำจากคนละที่มาผสมกันในเวลาแสดง

๙.การให้การรับรองเกียรติ ยกย่องเชิดชูในฐานะเป็นศิลปินพื้นบ้าน เช่น ที่สำนักงานสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ(สวช.) กำลังดำเนินการอยู่คือการคัดสรรศิลปินพื้นบ้านมาเพื่อมอบตำแหน่งผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม เพื่อแสดงให้เห็นว่ายังมีหน่วยงานที่เห็นคุณค่าและให้ความสำคัญอยู่เสมอ หรือรางวัลครูภูมิปัญญาที่ทำให้หมอลำ ตระหนัก และภูมิใจในคุณค่าของตัวเอง

๑๐.การสืบทอดผู้ส่งสารทั้งในระบบและนอกระบบการเรียนรู้ มีการ ถ่ายทอดต้นแบบที่ดีไปสู่หมอลำรุ่นหลังแบบรุ่นพี่รุ่นน้อง

แนวทางที่ทีมวิจัยเสนอมาดังกล่าวนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมและมีหมอลำได้ปฏิบัติ หรือเกิดผลมาแล้วอันจะเป็นแนวทางที่จะช่วยแก้ปัญหาและลดปัญหาด้านต่างๆ ของหมอลำได้

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบสาระบันเทิงของหมอลำ” นี้ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์องค์ประกอบการสื่อสารทั้ง ๔ อย่างคือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทาง ผู้รับสาร เพื่อศึกษาศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารแบบสาระบันเทิงของหมอลำ เนื่องจากงานวิจัยเท่าที่ผ่านมามักจะเป็นการศึกษาเฉพาะการวิเคราะห์เนื้อหา(กลอนลำ)และศึกษาตัวศิลปินหมอลำ และองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับหมอลำ เช่น ทำฟ้อน ดนตรี ฯลฯ หากแยกแยะองค์ประกอบการสื่อสารว่างานที่ผ่านมาศึกษาเรื่องอะไรบ้างนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษา ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร เป็นหลัก แต่มิงานที่ศึกษาเรื่องช่องทาง และผู้รับสารน้อยมาก

ในงานวิจัยชิ้นนี้จึงพยายามศึกษาส่วนที่แตกต่างออกไปคือ ส่วนที่เป็นการศึกษา ผู้ส่งสาร และเนื้อหาสาร ผู้วิจัยนั้นก็หาสิ่งที่มีอยู่ในตัวหมอลำว่า หมอลำมีความสามารถอย่างไรบ้าง และ ศึกษาว่าผู้ส่งสารสามารถทำเช่นนั้นได้อย่างไร ด้วยกลวิธีใด นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังเพิ่มการศึกษาช่องทาง เพื่อแสดงให้เห็นว่าหมอลำมีกลยุทธ์และศักยภาพอย่างไรบ้าง และศึกษาผู้รับสาร ว่าได้รับผลกระทบจากการสื่อสารจากหมอลำอย่างไรบ้าง

ในบทที่ ๕ บทที่ ๖ บทที่ ๗ บทที่ ๘ และบทที่ ๙ นั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ศักยภาพและกลยุทธ์ของหมอลำ ผู้รับสารได้รับผลกระทบอะไร ตลอดจนได้แสดงให้เห็นว่า หมอลำมีปัญหาอะไรบ้าง และจะแก้ปัญหานั้นได้อย่างไรไปแล้ว บทที่ ๑๐ นี้ ผู้วิจัยจะเอาข้อมูลเกี่ยวกับหมอลำที่ได้กล่าวถึงจากทั้ง ๕ บทมาวิเคราะห์เปรียบเทียบหมอลำแต่ละประเภท เพื่อหากลยุทธ์เชิงรุกแบบสาระบันเทิงเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ที่น่าจะสามารเป็นตัวอย่างที่สื่อพื้นบ้านประเภทอื่นๆได้

๑. ศักยภาพของหมอลำในการสื่อสารแบบสาระบันเทิง

๑.๑. ศักยภาพในการทำหน้าที่ของหมอลำเปรียบเทียบกับอดีตกับปัจจุบัน

เหตุใดหมอลำต้องพัฒนาศักยภาพ

ความแตกต่างในการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคพิธีกรรมกับการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคสาระบันเทิง คือ ศักยภาพการทำหน้าที่ของหมอลำสมัยก่อนเป็นการทำหน้าที่ให้ทั้งสาระบันเทิงในวงแคบ ในสังคมระดับเล็กๆ เช่น หมู่บ้าน ตำบล ที่สำคัญคือ ก่อนที่จะเกิดสื่อมวลชนขึ้นมานั้น เข้าใจว่า สื่อพื้นบ้านหมอลำน่าจะเป็นพระเอก ไม่มีคู่แข่ง เมื่อไม่มีคู่แข่งและไม่มีวิถีชีวิตที่สลับซับซ้อน สื่อ ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาศักยภาพในสมัยก่อนไม่ใช่เรื่องจำเป็นเนื่อง

จากวิถีชีวิตของคนในชุมชนสมัยก่อนเป็นการดำเนินชีวิตเพื่อการอยู่รอด เทคโนโลยียังไม่เจริญก้าวหน้า ดังนั้น คนในสมัยก่อนน่าจะเห็นว่า การมีหมอลำที่สามารถทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมอย่างหมอลำผีฟ้า หรือ การมีหมอลำที่ให้ความบันเทิงเท่าที่พอจะหาได้อย่างหมอลำพื้นและหมอลำกลอนนั้นก็เพียงพอแล้ว นั่นแสดงว่า ชีตความต้องการของคนสมัยก่อนยังไม่เพิ่มขึ้น เพราะยังไม่เห็นสิ่งบันเทิงอย่างอื่นที่จะมาเปรียบเทียบกับ

ในสมัยต่อมา เมื่อวิถีชีวิตของคนซับซ้อนมากขึ้น คนมีกิจกรรมเกิดขึ้นมากมาย การแข่งขันมากขึ้น เกิดสื่อมวลชนขึ้น การมีศักยภาพในวงแคบทำให้สื่อพื้นบ้าน ความจำเป็นในการเอาตัวรอด ต้องมีการดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอดมีสูงขึ้น เมื่ออาชีพของคนหลากหลายขึ้น ก็เกิดหมอลำเป็นหมอลำอาชีพ ในความเป็นหมอลำอาชีพนี้เอง ที่แสดงให้เห็นว่า หมอลำเริ่มมีศักยภาพในการทำหน้าที่หลากหลายมากขึ้น

ดังนั้น จากการทำหน้าที่ของหมอลำในยุคก่อนที่ทำหน้าที่สื่อสารเพื่อการสร้างกำลังใจ เสริมความเข้มแข็งทางจิตใจให้กับคนในชุมชน หรือช่วยสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มนิยม (Collectivism) ให้เกิดขึ้นในหมู่คนในสังคม เป็นตัวประสานความใกล้ชิดผูกพันกัน สร้างสายใยในชุมชนให้กระชับแน่นแฟ้น เป็นที่ยึดเหนี่ยวและเป็นที่พักทางใจ และควบคุมการประพฤติปฏิบัติตัวของคนในชุมชน นั้นยังเป็นศักยภาพที่มีขีดจำกัดอยู่

แต่เมื่อสังคมเจริญขึ้น หมอลำจึงต้องขยายขอบเขตของศักยภาพขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม และเพื่อความอยู่รอด จากศักยภาพที่หมอลำสามารถให้ทั้งสาระและความบันเทิงซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างมายนั่น สังคมเห็นว่าเป็นศักยภาพที่สามารถนำมาใช้เพื่อการพัฒนาสังคมได้

จากศักยภาพในการทำหน้าที่ประการต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้กล่าวโดยละเอียดไปแล้ว ในบทที่ ๕ นั้น เมื่อวิเคราะห์ศักยภาพในการทำหน้าที่จากอดีตจนถึงปัจจุบันของหมอลำที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงมาทั้งหมดนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า

๑. การที่หมอลำมีศักยภาพอย่างกว้างขวางนั้น เป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม เมื่อสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น หมอลำก็ต้องเพิ่มศักยภาพให้มีมากขึ้น เพื่อความอยู่รอด และเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ศักยภาพบางอย่างก็ไม่จำเป็นอีกต่อไป หมอลำก็ไม่จำเป็นต้องรักษาศักยภาพนั้นเอาไว้อีก และต้องสร้างศักยภาพใหม่ๆ ขึ้นมาตลอดเวลาเพื่อความเหมาะสมที่จะอยู่ในสังคมให้ได้

ดังนั้น เมื่อหมอลำมีความสามารถที่จะทำ “อะไร” ได้หลายอย่าง ใน “อะไร” หลายๆ อย่างที่หมอลำสามารถทำได้นั้น ก็จะเป็นการใช้ตามยุคสมัยและบริบทสังคมเท่านั้น ศักยภาพในการทำหน้าที่ช่วยสื่อสารเพื่อการควบคุมการประพฤติปฏิบัติตัวของคนในชุมชนให้คนในสังคมมีความเข้มงวดและมีความระมัดระวังการกระทำและการดำเนินชีวิต ตลอดจนสื่อสาร

เพื่อการสร้างกำลังใจ เสริมความเข้มแข็งทางจิตใจให้กับผู้ป่วยในกรณีหมอลำผีฟ้า นั้น ก็ไม่จำเป็นอีกต่อไปแล้วสำหรับสังคมสมัยนี้ ดังนั้น ศักยภาพส่วนนี้ก็จะไม่ต้องทำอีกต่อไป หมอลำจึงต้องหันไปเพิ่มหรือเปิดหน้าศักยภาพอย่างใหม่ขึ้นมา

๒. เมื่อเวลาผ่านไป กลายมาเป็นยุคที่ต้องผสมสาระเข้ากับความเป็นบันเทิงอย่างปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าหมอลำจำเป็นต้องมีการคัดเลือกเนื้อหาที่เหมาะสมต่อการแสดงเพื่อสร้างศักยภาพในการแสดงให้มากขึ้น ต่างจากสมัยก่อนนั้น หมอลำมีการเสนอเนื้อหาที่หนักไปทางด้านมีสาระมาก แต่มีรูปแบบความบันเทิงน้อย เมื่อเวลาผ่านไป จะเห็นได้ว่าความต้องการด้านความบันเทิงของสังคมมีมากขึ้น ดังนั้น หมอลำก็ต้องเพิ่มศักยภาพในการให้ความบันเทิงมากตามไปด้วย

หากวิเคราะห์จากรูปแบบและประเภทเนื้อหาของหมอลำประเภทต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยเห็นการแปรผกผันต่อกัน สมัยก่อนนั้นศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม)ของหมอลำมีมาก แต่มีศักยภาพด้านความบันเทิงน้อย ในขณะที่สมัยปัจจุบัน ศักยภาพด้านสาระ(พิธีกรรม)ของหมอลำมีน้อยลงจนแทบจะไม่เหลือเลย แต่ศักยภาพด้านความบันเทิงกลับเพิ่มมากขึ้นจนขาดความสมดุลระหว่างศักยภาพทั้งสองส่วนนี้

สิ่งที่น่าสังเกตคือ หมอลำทุกวันนี้ไม่มีขีดความพอดีว่าจะมีความบันเทิงที่อยู่ในระดับใด และมีสาระอยู่ในระดับใด เท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ การเป็นสื่อเพื่อสาระบันเทิงของหมอลำก็กำลังจะเป็นการกลับหัวกลับหางกับยุคก่อน คือ กลายเป็นว่า สมัยก่อน นักทางด้านมีสาระบันเทิงน้อย พอมาสมัยนี้กลับมีแต่ความบันเทิง สาระไม่ได้ ทำให้สัดส่วนของความเป็นสาระบันเทิงน้อยลง ความมุ่งหวังว่าจะใช้หมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา ก็อาจจะลดน้อยลงด้วย สิ่งนี้ก็เป็นบทเรียนสำหรับการสื่อพื้นบ้านประเภทอื่นๆ มาใช้เพื่อการพัฒนาได้เช่นกัน

๓. การกลายพันธุ์ของหมอลำและการเกิดใหม่ของหมอลำนั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงศักยภาพของหมอลำโดยตรง เพราะเมื่อมีการเกิดขึ้นของหมอลำประเภทใหม่ๆ กล่าวคือ หรือการปรับเปลี่ยนตัวเองของหมอลำที่มีอยู่เพื่อความอยู่รอดนั้น เช่น เมื่อหมอลำกลอนธรรมชาติกลายมาเป็นหมอลำกลอนซึ่ง ตัวหมอลำก็ต้องสร้างศักยภาพในการให้ความบันเทิงเพิ่มขึ้นด้วย ในขณะเดียวกัน เมื่อเกิดหมอลำซึ่งขึ้น ก็ยังมีการปรับเปลี่ยนศักยภาพไปเป็นอีกแบบหนึ่งที่เป็นลักษณะตรงกันข้ามกับหมอลำที่เป็นรากฐานต้นตอเดิมคือ ศักยภาพในการให้สาระลดลงไปอย่างมาก เป็นต้น แม้แต่หมอลำเรื่องต่อกลอน ซึ่งมีพื้นฐานและมีรากเหง้าจากหมอลำพื้น ที่แต่ก่อนเน้นการให้ทั้งสาระบันเทิง แต่พอมาเป็นหมอลำเรื่องยุคใหม่กลับเป็นหมอลำที่มีการสร้างศักยภาพด้านความบันเทิงไปแบบพลิกฝ่ามือ คือ มีความบันเทิงมากเสียจนไปกลบเนื้อหาสาระที่น่าสนใจและมีคุณค่าไปเกือบหมดสิ้น

๑.๒ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแสดงที่มีศักยภาพของหมอลำ

ปัจจัยใดบ้างที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาศักยภาพ

เมื่อพิจารณาจากปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาศักยภาพแล้ว ผู้วิจัยได้ลองชั่งน้ำหนักและพิจารณาว่าสามารถแบ่งปัจจัยที่จำเป็นเพื่อการพัฒนาศักยภาพของหมอลำออกได้ ๓ ระดับ คือ

ก.ระดับแรก จำเป็นที่สุด ได้แก่

ภูมิหลังและแรงจูงใจของหมอลำ

๑. มีองค์ความรู้และการสั่งสมความรู้
๒. มีความสามารถในการแสดง
๓. มีประสบการณ์และความชำนาญ
๔. ปัจจัยด้านบุคลิกภาพ

ปัจจัยระดับแรกทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนั้น ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานที่จำเป็นที่สุดสำหรับการพัฒนาศักยภาพเพราะ การที่จะเป็นหมอลำที่ดี มีศักยภาพมากได้นั้น คนที่อยากเป็นหมอลำต้องเริ่มต้นการเป็นหมอลำที่มีแรงจูงใจและมีความมุ่งมั่นที่จะเป็นหมอลำอย่างมาก แล้ว ความมุ่งมั่นหรือแรงจูงใจเหล่านี้จะเป็นส่วนที่ผลักดันให้เกิดการแสวงหาและสั่งสมองค์ความรู้เพื่อที่จะเป็นหมอลำต่อไป

นอกจากความรู้ในการเป็นหมอลำแล้ว ก็ต้องมีปัจจัยอื่นประกอบกันด้วยคือความสามารถที่จะแสดงหมอลำได้ ตลอดจนการสั่งสมประสบการณ์และความชำนาญ การรู้จักสรรหาแบบฉบับและสร้างสรรค์บุคลิกภาพเฉพาะตัวขึ้นมาเพื่อเป็นหมอลำได้ หลังจากที่มีปัจจัยเบื้องต้นทั้ง ๔ ประการก็เท่ากับว่า มีความพร้อมที่จะเป็นหมอลำที่ดีได้

ข.ระดับที่ ๒ ได้แก่

๑. มีความรู้ในการผลิต
๒. กระบวนการผลิตที่มีคุณภาพ

ปัจจัยระดับที่ ๒ นี้ เป็นเรื่องของ การนำเอาความรู้มาใช้ในการสร้างศักยภาพในการเป็นหมอลำที่ดี เช่น หมอลำกลอนต้องจำกลอนลำได้มาก ถ้าเป็นสมัยก่อนคือ การรู้สนธิ รู้มูล รู้เรื่องราวต่างๆรอบตัวมาก ทั้งรู้ว่าจะต้องแสดงท่าทางประกอบอย่างไร เพื่อจะได้เอาความรู้นั้นไปใช้ในการผลิตคือ การแสดงหมอลำ ขณะที่หมอลำเรื่องก็ต้องมีความรู้เรื่องการแสดงท่าทางและอารมณ์ให้สมบทบาท การเอื้อนเสียง ออกเสียงลำให้เข้ากับบทบาท เป็นต้น

ส่วนกระบวนการผลิตที่มีคุณภาพนั้นคือการนำปัจจัยแต่ละอย่างที่มีอยู่มาดำเนินการผลิต หมอลำแต่ละประเภทก็มีกระบวนการผลิตแตกต่างกัน และให้ความสำคัญกับแต่ละส่วนต่างกันอีกด้วย เช่น หมอลำกลอน หมอลำซึ่งต่อกลอน หมอลำซึ่ง ซึ่งเป็นหมอลำประเภทที่มีลำดับการแสดงเป็นยกๆ ส่วนหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น ก็จะแบ่งการแสดงออกเป็น ๓ ช่วง เริ่มตั้งแต่การร้องเพลงเดินทิว การแสดงตลกประจำคณะ แล้วปิดท้ายด้วยการแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอน เป็นต้น ดังนั้น หมอลำแต่ละประเภทก็就会有การจัดลำดับความรู้และเนื้อหาการแสดงให้เป็นหมวดหมู่ในใจ เมื่อถึงเวลาที่จะต้องใช้ ก็สามารถนำปัจจัยที่มีอยู่นั้นมาแสดงได้

ค. ระดับที่ ๓ ได้แก่

๑. ความพร้อมของสถานที่ในการผลิต
๒. การมีเวลาในการผลิต
๓. ความพร้อมเรื่องทุน
๔. การสร้างและขยายตลาดได้กว้างขวาง

ปัจจัยที่จำเป็นในระดับที่ ๓ นี้ ประกอบไปด้วย สถานที่ในการผลิตคือ สถานที่ที่ใช้แสดง เช่น สถานที่ฝึกซ้อม เวทีกลางแสดงของหมอลำ เวลาสำหรับการฝึกฝน เวลาสำหรับการฝึกซ้อม เวลาในการเพาะบ่ม และเวลาในการแสดง

ส่วนความพร้อมด้านต้นทุนนั้น หมอลำต้องมีต้นทุนหลักๆ ๓ อย่างคือ ต้นทุนทางเศรษฐกิจ หมายถึงเงินทุนหรือแหล่งเงิน เช่น ผู้สนับสนุนการเงินที่จะให้เงินลงทุน ต้นทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ความชำนาญ ความสามารถในการลำ ความสามารถในการแสดง มีการเรียนเป็นหมอลำอย่างเข้มข้น ต้นทุนทางสังคม หมายถึง การรู้จักกับบุคคล ส่วนการสร้างและขยายตลาดได้กว้างขวาง นั้นเป็นหน้าที่ของหมอลำเองที่จะทำให้ผู้ชมยอมรับหรือตอบสนองการแสดงอย่างชื่นชมได้มากน้อยเพียงใด

๑.๓ ศักยภาพในการสร้างและการปรับเปลี่ยนของหมอลำ

หมอลำจะต้องสร้างและปรับเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง

เมื่อเปรียบเทียบหมอลำประเภทต่างๆแล้ว จะเห็นว่า การปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาของหมอลำแต่ละประเภท เป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอดและเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยทั้งสิ้น เช่น หมอลำกลอน มีการเปลี่ยนท่วงท่าการแสดง เช่น ลดการฟ้อนแบบแม่บทหลายท่าให้เหลือน้อยลง เปลี่ยนการลำตอบโต้กันจากเดิมที่มุ่งเอาชนะกันเรื่องความรู้ มาเป็นเพื่อความสนุกสนาน

หมอลำกลอนซึ่ง ยังคงรักษาสุนทรียะดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนบางช่วง เช่น ลำไส้แคน แต่มีการใช้เครื่องดนตรีสากลบางช่วง เช่น ร้องเพลง แต่ใช้กลอนลำน้อยลง ใช้เพลงตลาดผสมมากขึ้น ส่วนหมอลำซึ่ง ใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลัก แทบไม่ใช้แคน ใช้กลอนลำน้อยลง ลดเนื้อหาสาระลง เพิ่มความบันเทิงมากขึ้น เน้นรูปแบบการแสดง เช่น หางเครื่อง การเต้น และดนตรีที่เร้าใจมากกว่าการเสนอเนื้อหาหมอลำ

ส่วนหมอลำที่เป็นคณะอย่างหมอลำเรื่องต่อกลอนนั้น มีการเพิ่มช่วงการเดินโชว์ ก่อนการลำให้นานขึ้นกว่าสมัยก่อน ใช้เครื่องดนตรีสากลเป็นหลัก แทรกการลำจังหวะสนุกเข้าไปในการลำเรื่องมากขึ้น เปลี่ยนรูปลักษณะเครื่องแต่งกายหมอลำจิตรมากขึ้น ใช้คนแสดงจำนวนมากขึ้น

สิ่งที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตคือ การปรับเปลี่ยนของหมอลำที่เกิดขึ้นใหม่ นั้น เช่น หมอลำซึ่ง ใช้เวลาในการปรับเปลี่ยนการแสดงเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ชมที่รวดเร็วมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านเครื่องแต่งกายหมอลำ ท่าทางการแสดง ตลอดจนเนื้อหาหมอลำ ดังนั้น การปรับเปลี่ยนอย่างมากละอย่างเร็ว นั้น มีผลโดยตรงต่อศักยภาพการให้สาระบันเทิงคือ ทำให้การให้สาระบันเทิงลดน้อยลงไปอย่างมากด้วยเช่นกัน เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับหมอลำประเภทอื่นๆ ที่ไม่ได้ปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว นั้น หมอลำซึ่งมีศักยภาพการให้สาระบันเทิงน้อยกว่ามาก

๑.๔ การนำศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง(Edutainer) ของหมอลำมาใช้เพื่อการพัฒนา

ข้อควรคำนึงเมื่อต้องนำศักยภาพในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิง (Edutainer) ของหมอลำมาใช้เพื่อการพัฒนา

ในการนำหมอลำมาใช้เพื่อพัฒนานั้น สิ่งที่จะต้องคำนึงถึงคือ จะนำหมอลำไปใช้พัฒนาโดยมีบริบทใด และกลุ่มเป้าหมายใดเป็นสำคัญ เพราะหมอลำแต่ละประเภทมีลักษณะเด่นทางรูปแบบและเนื้อหาที่ต่างกันทำให้เหมาะที่จะนำไปใช้ต่างวาระ ต่างสถานที่ ต่างกลุ่มเป้าหมายด้วย

เช่น หมอลำกลอน ด้านรูปแบบการแสดงนั้น สามารถใช้เทคนิควิธีการลำแบบลำช้า ย้ำ เน้น ในการลำเพื่อนำเสนอสิ่งที่ต้องการเสนอให้ผู้ชมได้ยินบ่อย ๆ สามารถเปิดโอกาสให้ผู้ชมมีการแสดงออกร่วมกับหมอลำ จึงดึงความสนใจของผู้ชมให้จดจ่ออยู่กับหมอลำตลอดเวลา เช่น การถามผู้ชม การเรียกให้ผู้ชมมาสอยหรือมาฟ้อนรำ ตัวหมอลำก็มีโอกาสที่จะแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับหมอลำได้มาก

มีช่วงเวลาที่ใช้ในการลำยาวนานโดยที่ไม่มีการแสดงอย่างอื่นที่จะมาแย่งเวลาการแสดงแต่ละครั้งไป การที่หมอลำมีความเป็นอิสระในขณะแสดงสูง เพราะไม่ต้องถูกจำกัดโดยลำดับขั้นของบท (Script) ในการแสดง มีอำนาจในการตัดสินใจที่จะตัดทอนเนื้อหาหรือเพิ่มเนื้อหาใด ๆ เข้าไปได้ตามใจชอบ ขณะเดียวกันก็สามารถทำให้คนฟังมีสมาธิในการฟังมาก เนื่องจากการลำด้วยท่วงทำนองเนิบ ๆ ค่อนข้างช้า มีเครื่องดนตรีประกอบเพียงชิ้นเดียวคือ “แคน” ไม่มีคนอื่นที่จะแย่งความสนใจไปจากตัวหมอลำ

ส่วนเนื้อหาของหมอลำกลอน ก็เป็นกลอนลำที่มีเนื้อหาหลากหลาย โดยหมอลำจะเอามาผสมผสานกัน ตั้งแต่เรื่องศีลธรรม ตลอดไปจนถึงการปฏิบัติตัวให้เหมาะกับยุคสมัย เช่น การปฏิบัติตัวเพื่อทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถใช้เนื้อหาตลกขบขันดึงดูดความสนใจ เช่น หมอลำมักจะพูดถึงเรื่องการเพศ การพูดถึงอวัยวะสืบพันธุ์ อย่างไม่อ้อมค้อม สิ่งเหล่านี้เหมือนเครื่องปรุงเนื้อหาที่จะทำให้การแสดงมีรสชาติมากขึ้น ทั้งยังสามารถสร้างท่วงทำนองการลำที่ไพเราะจับใจ คือมีความประณีตความงามทางภาษาถิ่นอยู่มาก แต่ลักษณะเนื้อหาที่กล่าวมานั้น เหมาะสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้สูงอายุ

ส่วนหมอลำกลอนซึ่ง นั้นมีรูปแบบการแสดง ที่ผสมผสานระหว่างรูปแบบการแสดงแบบใหม่ด้วยดนตรีสากลกับดนตรีพื้นบ้าน เป็นจุดเปลี่ยนที่สร้างความแปลกใหม่ให้กับการแสดงพื้นบ้านอย่างไม่เคยมีมาก่อน อีกทั้งเป็นหมอลำที่มีสมาชิกน้อยเหมือนหมอลำกลอน ทำให้ไปมาสะดวก และเป็นหมอลำที่มีทางเลือกให้เจ้าภาพได้มาก คือเป็นหมอลำที่สามารถจัดตามรูปแบบที่เจ้าภาพเลือก เช่น เอาหมอลำที่ลำมาก ๆ หรือแบบร้องเพลงตลาดมาก ๆ

เนื้อหาของหมอลำกลอนซึ่งนั้น มีการรวบรวมเนื้อหากลอนลำไว้หลากหลาย เพื่อเอาใจผู้ชมทุกประเภท ทั้งผู้ชมแบบวัยเด็ก วัยรุ่น วัยกลางคน ไปจนถึงคนสูงอายุ กลอนลำแบบชนบดังกล่าวยังเหลืออยู่มาก พร้อมกับผสมกลอนลำแบบสมัยใหม่คือเป็นกลอนตลาด มีความยืดหยุ่นการนำเสนอเนื้อหา ดังนั้น หากหมอลำจะแทรกเนื้อหาเพื่อการพัฒนาหรือแทรกกลอนลำที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ฟังก็ทำได้ง่ายโดยยกกลอนลำนั้นๆ ขึ้นมาใช้ได้ทันที

ด้านหมอลำซึ่ง ก็มีความสามารถในการสร้างความนิยมโดยใช้ความสดใหม่ ในการดึงดูดความสนใจ เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายทั้งของหมอลำและของหางเครื่อง ทำทางการเดิน ดนตรีที่เร้าใจ และเป็นหมอลำที่รวมเอาความบันเทิงทันสมัยมาไว้ด้วยกัน หลายรูปแบบมาผสมผสานกัน ดังนั้นจึงออกมาเป็นหมอลำพันทาง และสามารถทำให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการแสดงได้มากทั้งยังเป็นหมอลำที่จ้างได้ในราคาถูกที่สุด เนื่องจากมักจะมีบรรดาหมอลำที่ยังอายุน้อย เป็นรุ่นใหม่ๆ ที่เพิ่งผ่านการเรียนเป็นหมอลำซึ่งและเพิ่งจะออกงาน

ด้านเนื้อหาของหมอลำซึ่งนั้น สามารถแทรกกลอนลำเพื่อการพัฒนาเข้าไปในการแสดง เพราะเป็นหมอลำที่มีกลอนลำ “เฉพาะกิจ” อยู่มาก เมื่อไปลำตามงานทั่วๆไปก็สามารถนำกลอนลำที่เคยใช้ในการประกวด หรือได้รับรางวัลจากการประกวดมาแทรกไว้ในการแสดงหมอลำ

ขณะที่หมอลำเรื่องต่อกลอน สามารถสร้างความน่าสนใจด้วยชุดการแสดงที่หลากหลาย สามารถสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้ชมได้ทุกที่ และมีความสามารถสร้างความเป็นกันเองให้ผู้ชมได้สูงกว่าหมอลำประเภทอื่น เพราะมีการลงทุนสูงจึงทำให้แสง เสียง ออกมาดีอย่างถึงที่สุด ทั้งยังมีความอลังการของชุดที่นักแสดงสวมใส่ทั้งหญิงและชาย มีรูปโฉมที่น่าสนใจและตระการตา น่าตื่นตาตื่นใจ

ด้านเนื้อหาสาระของหมอลำเรื่องนั้น มีความสามารถในการสร้างเป็นเรื่องราวแบบละครและสามารถแทรกเนื้อหาเพื่อการพัฒนาเข้าไปได้ตลอดทั้งการลำเรื่องที่มีความยาวนานตั้งแต่ ๓ - ๖ ชั่วโมง

๑.๕ จุดแข็งและจุดอ่อนในการเป็นผู้ให้สาระบันเทิงของหมอลำ

จะปกปิดจุดอ่อนและเสริมสร้างจุดแข็งอย่างไร

หมอลำทุกประเภทต่างมีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนต่างกัน หากสามารถปกปิดจุดอ่อน และเสริมสร้างจุดแข็งได้ก็จะทำให้สามารถนำหมอลำไปใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ เช่น หมอลำกลอนมีจุดแข็งที่ มีความเป็นหมอลำแบบดั้งเดิมสูง ทำให้ผู้ชอบหมอลำจริงๆ ได้ฟังหมอลำแท้ๆ มีช่วงเวลาที่ใช้ในการลำยาวนาน ทำให้สามารถถ่ายทอดเนื้อหาการลำได้เต็มที่ มีความเป็นอิสระในขณะแสดงสูง มีเอกลักษณ์ รักษาขนบการลำที่มีสุนทรีย์ได้ มีประสบการณ์การลำสูง มีความสามารถอื่น เช่น แต่งกลอนลำได้ดี มีปฏิภาณไหวพริบดี

แต่หมอลำกลอนก็มีจุดอ่อนที่ ขาดโอกาส ไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้รับสาร ช่องทางทั้งโอกาสแสดงมีน้อยลง แคบลง รูปแบบการแสดงไม่มีจุดที่น่าสนใจสำหรับคนรุ่นใหม่ มีภาพลักษณ์เป็นหมอลำที่โบราณ ล้าสมัย และกลุ่มผู้รับสารเป็นกลุ่มคนสูงอายุและมีจำนวนน้อยลงเรื่อยๆ

หมอลำกลอนซึ่ง มีจุดแข็งที่แสดงได้ทั้งการลำแบบขนบและแบบใหม่ มีเนื้อหาเพื่อการพัฒนาในสัดส่วนพอเหมาะ รองรับรสนิยมของผู้ชมแบบเก่าก็ได้ แบบใหม่ก็ได้ แต่ก็มีจุดอ่อนที่หมอลำส่วนใหญ่อายุค่อนข้างมากแล้ว จึงไม่อยู่ในความนิยม ของวัยรุ่นและเด็ก ส่วนรูป

แบบและองค์ประกอบการแสดง เช่น เวที ดนตรี ยังเป็นแบบครึ่งๆกลางๆคือกลางเก่ากลางใหม่
จึงยังไม่ทันสมัยมากพอที่จะเรียกร้อง หรือกระตุ้นความสนใจวัยรุ่นได้

หมอลำซึ่ง มีจุดแข็งที่สามารถสร้างความสนุกสนานถูกใจวัยรุ่น มีราคาหลาย
ระดับ ตั้งแต่ถูกที่สุดโดยเฉพาะหมอลำซึ่งรุ่นเด็กๆ ไปจนถึงราคาสูง เหมาะกับงานชาวบ้านทั่วไป
ทำให้ได้รับการจ้างบ่อยๆ มีความพร้อมที่จะด้นร่น ปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ทันสมัยได้เสมอ และยังมี
ช่องทางที่เป็นโอกาสในการแสดงได้มากเพราะอายุยังน้อย(ถ้าไม่เสื่อมความนิยมไปก่อน)

ส่วนจุดอ่อนคือไม่มีการวางพื้นฐานการเป็นหมอลำที่ดี ทำให้หมอลำลำไม่ได้ดี
เท่าที่ควร เนื่องจากหมอลำขาดการบ่มเพาะ มีการเร่งผลิตหมอลำเพื่อจะออกรับงานแสดงเร็วเกินไป
ไปต่างๆที่หมอลำมีประสบการณ์น้อย หมอลำจึงไม่มีคลังความรู้ด้านกลอนลำ กลอนลำจึงไม่กว้าง
ขวาง นำกลอนลำมาใช้ได้น้อย ความมีสาระในเนื้อหาการลำยังมีน้อย เพราะยังขาดการเรียนรู้
ยังท่องจำกลอนลำได้ไม่มาก มีการเลียนแบบนักร้องมากกว่าอาศัยความสามารถในการลำแท้จริง
ที่สำคัญคือการถูกกล่าวหาว่าแสดงออกบางครั้งล่อแหลมต่อการถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่ายั่วยุทาง
เพศ และไม่เหมาะสม และเป็นบ่อเกิดแห่งการทะเลาะวิวาทกันของคนดูไม่จบสิ้น

หมอลำเรื่องต่อกลอนมีจุดแข็งที่มีการผลิตงานแสดงที่แปลกใหม่เสมอเพราะ
พัฒนาปรับปรุงงทุกปี มีปัจจัยการแสดงที่ดูหรูหรา อลังการ ยิ่งใหญ่ หมอลำสร้างความน่าสนใจ
ได้ด้วยรูปร่างหน้าตาเพราะเป็นวัยเดียวกับผู้ชมส่วนใหญ่ คือ วัยรุ่น มีการแสดงน่าสนใจที่จะดึงดูด
ผู้ชมได้หลายอย่าง เช่น การร้องเพลง มีการเดินโชว์ของหางเครื่อง มีการลำเรื่อง มีตลก รีวิว
ประกอบเพลง สามารถสร้างการยอมรับในกลุ่มผู้รับสารได้หลายกลุ่ม ทำให้มีแนวโน้มว่าจะมีการ
สืบทอดผู้รับสารยาวนาน มีช่องทางกว้าง เช่น โอกาสรับงานแสดงมาก

แต่จุดอ่อนคือ ราคาค่าจ้างค่อนข้างแพงมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะเป็นหมอลำขนาดใหญ่
มีการลงทุนสูง ทำให้หาดูได้ยากเมื่อเทียบกับหมอลำแบบอื่น มีการลดความประณีตในการ
แสดงหมอลำลงไปมากเมื่อเทียบกับสมัยก่อน เช่น การลำจริงๆเพื่อเดินเรื่องน้อยลง การใช้
เครื่องดนตรีสากลประกอบการลำโดยถือเอาความสะดวก ทำให้สุนทรียะของการลำลดน้อยลง

จากที่ผู้วิจัยกล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า การเสริมสร้างความเข้มแข็งนั้นทำได้
ง่ายกว่า แต่การปกปิดจุดอ่อนนั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะบางอย่างก็อยู่เหนือวิสัยของหมอลำที่
จะทำได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะข้อจำกัดด้านผู้ชมซึ่งเป็นคนเลือกที่จะชม
หมอลำประเภทใด

๑.๖ การพัฒนาศักยภาพของหมอลำ

ศักยภาพอะไรที่จำเป็นต้องพัฒนาอย่างเร่งด่วน

การวิจัยในครั้งนี้ นอกจากการได้ข้อสรุปว่า หมอลำประเภทต่างๆ ต้องมีอะไรหรือ “ต้องทำอะไร” บ้างจึงจะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เป็นผู้ให้สาระบันเทิงได้แล้ว ผู้วิจัยยังจะเสนอว่า หมอลำควร “ทำอะไร” เพื่อการได้มา ผู้วิจัยจะกล่าวถึงดังนี้

๑. การสังเกตและการเรียนรู้จากหมอลำประเภทอื่น โดยอาศัยช่องทางที่เหมาะสม เช่น การเข้าสัมมนา จากการจัดสัมมนาที่ผ่านมา ๒ ครั้งนั้น ทำให้ผู้วิจัยสังเกตเห็นรูปแบบการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของบรรดาหมอลำอย่างหลากหลาย เพราะโอกาสที่หมอลำจะได้มาพบปะกันตั้งแต่หมอลำชั้นครู ไปจนถึงหมอลำรุ่นลูกหลานนั้น หาได้ยากยิ่ง ดังนั้น ในงานสัมมนา จึงมีบรรดาหมอลำที่มีอาวุโส คอยตักเตือน เสนอแนะ และให้ข้อคิดอยู่ตลอดเวลา

๒. ปัจจุบัน เนื่องจากมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น มีสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโสตทัศน์ ที่มีข้อมูลข่าวสารหลายอย่างซึ่งหมอลำสามารถหามาดูมาฟังได้ เช่น มี VCD บันทึกการแสดงสดของหมอลำประเภทต่างๆ เช่น VCD

๓. จากการเรียนรู้และสอบถามผู้รู้หรือผู้สนใจ การถามผู้มีประสบการณ์ เพื่อปรับปรุงพัฒนาตนเอง

๔. การเรียนรู้ด้วยตนเองจากครูหรือหมอลำที่มีประสบการณ์ โดยการเข้าร่วมสนทนา เข้าร่วมการสังเกตการณ์ เช่น หมอลำยุทธ สาขลมนเย็น ซึ่งเป็นหมอลำกลอนซึ่งใช้วิธีการเรียนรู้จากหมอลำเทวี บุตรตัว ที่เป็นหมอลำกลอน

๕. การสร้างกลุ่มพันธมิตร เพื่อเป็นกัลยาณมิตรในบรรดาหมอลำด้วยกัน

๒. กลยุทธ์แบบสาระบันเทิงของหมอลำ

๒.๑ กลยุทธ์ด้านผู้ส่งสาร

ผู้วิจัยพบว่า ประเภทของหมอลำมีผลต่อกลยุทธ์ในการสื่อสารแบบสาระบันเทิงต่างกันอย่างมาก แต่โดยภาพรวมแล้ว หมอลำมีกลยุทธ์หลักๆที่เป็นพื้นฐานใกล้เคียงกัน เช่น กลยุทธ์การสร้างและพัฒนาตนเองตนเองของหมอลำ ที่มีกระบวนการเรียนลำเป็นแบบแผน ตั้งแต่ การเริ่มเรียนเป็นหมอลำ กระบวนการฝึกฝนอบรมในการเรียนลำ ก้าวต่อไปคือการออกหาประสบการณ์การลำจริง ไปสู่การเป็นมืออาชีพ จนถึงจุดสูงสุดคือ การยกระดับขึ้นมาเป็นอาจารย์สอนหมอลำ

นอกจากนี้ ยังมี กลยุทธ์การปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและเพื่อความอยู่รอด หมอลำบางประเภทให้ความสนใจที่แก่นมากกว่าเปลือก แต่บางประเภทก็ให้น้ำหนักความสนใจที่เปลือกมากกว่าแก่น ภาพโดยรวมของการเป็นหมอลำที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อรักษาแก่นหรือรักษาเปลือกนั้น จึงขึ้นอยู่กับประเภทของหมอลำเป็นสำคัญ เช่น หมอลำกลอน เน้นรากและแก่นแท้ของความเป็นหมอลำ ให้ความสำคัญและสนใจการถ่ายทอดจิตวิญญาณความเป็นหมอลำขนานแท้เอาไว้เต็มที่ ไม่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดง โดยอาศัยกลยุทธ์การสร้างและรักษาบรรยากาศแบบการลำแท้ๆ นั่นคือ ตั้งแต่เริ่มต้นด้วยการไหว้ครู ช่วงการแสดง ไปจนถึงสิ้นสุดการแสดงหมอลำกลอน การสลับกันมีบทบาทของหมอลำทั้งคู่ คือ การลำของหมอลำทั้งสองนั้น จะมีการโต้ตอบอยู่ตลอดเวลา และการใช้ความไพเราะของการลำประกอบเครื่องดนตรีที่ฟังถนัดชัดเจน ทุกถ้อยคำ

ส่วนหมอลำกลอนซึ่ง ใช้การปรับเปลี่ยนแบบรักษาแก่นแต่เปลี่ยนเปลือกที่ยังคงรักษาแก่นแท้ของหมอลำเอาไว้ได้เป็นส่วนมาก แต่เพิ่มของภายนอกมาใช้ เช่น ดนตรีสากล การเต้น แต่เนื้อหายังเป็นกลอนลำ รักษารูปแบบของหมอลำกลอน กลยุทธ์ของการปรับเปลี่ยนแบบรักษาแก่น เปลี่ยนเปลือกของหมอลำกลอนซึ่ง เช่น กลยุทธ์การเชื่อมประกอบเอาของเก่ากับของใหม่มาผสมผสานกัน(Articulation)ให้อยู่ในสัดส่วนที่พอเหมาะ เป็นการทำให้ระดับความเข้มข้นและสูงส่งด้วยศิลปะแท้ๆของหมอลำกลอนแบบดั้งเดิมลดลง และดึงระดับความสนุกสนานด้วยรูปแบบการแสดงแบบใหม่ให้เพิ่มขึ้น ขณะที่การใช้ดนตรีสากล และหางเครื่อง ของหมอลำกลอนซึ่ง ก็เป็นการใช้แต่พอควรโดยที่ไม่ถึงกับให้ความสำคัญกับเปลือกนอกเหล่านี้

หมอลำซึ่งใช้กลยุทธ์การปรับเปลี่ยนแบบทั้งแก่น รักษาเปลือกแบบพลิกกลับ (Turn upside down) โดยสลับขั้วความสำคัญ เปลี่ยนความสำคัญโดยการสลับแก่นแท้ดั้งเดิมที่เน้นการลำทิ้งไป ให้เหลือการลำเอาไว้เพียงเล็กน้อย แล้วให้ความสำคัญกับรูปแบบการแสดงซึ่งเป็นเปลือก มาสูงขึ้นเป็นแทน ตัวอย่างกลยุทธ์ที่หมอลำซึ่งใช้ เช่น การสรรหารูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ไปเรื่อยๆ เพื่อหาทางตอบสนองความต้องการของตลาดที่เปลี่ยนไปเรื่อยๆ เช่น จากการลำซึ่งธรรมดา กลายมาเป็นหมอลำซึ่งต่อนิทาน หมอลำซึ่งสามมิติ ดังนั้น ยิ่งนานวัน จะยิ่งเห็นว่าหมอลำซึ่งกลายพันธุ์ออกไปเรื่อยๆ

หมอลำหนุ่มหรือหมอลำเรื่องตลกอนมีการปรับเปลี่ยนแบบรักษาเปลือก เปลี่ยนแก่น โดยการทุ่มเทเรื่องการลงทุน การวางรูปแบบการแสดงให้ตื่นตาตื่นใจ มีความอลังการด้านแสง สี เสียง เพราะเน้นรูปแบบการแสดงที่เป็นองค์ประกอบภายนอกมากกว่าที่จะให้น้ำหนักการลำ การรักษาเปลือกของหมอลำที่เห็นได้ชัด คือ การพยายามหาองค์ประกอบหลายๆอย่างที่เป็นรูปแบบใหม่ มาตอบสนองความต้องการของผู้ชม แต่ไปลดช่วงการลำของหมอลำลงจึง

พลอยทำให้คนดูได้ฟังความงดงามของภาษาในการลำดลด้วย เพราะไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญกับการลำเรื่องอย่างในสมัยก่อน

ข้อสังเกตจากการปรับเปลี่ยนเปลือกและแก่นของหมอลำ

หลังจากผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลการปรับเปลี่ยนการแสดงของหมอลำโดยใช้เกณฑ์การเลือกปรับเปลี่ยนเปลือกและแก่นของการเป็นหมอลำเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันแล้วนั้น ทำให้เห็นข้อสรุปบางประการเกี่ยวกับ ลักษณะการปรับเปลี่ยนของหมอลำทั้งหมดดังนี้

๑.การให้ความสำคัญระหว่างเปลือกกับแก่นของหมอลำมีความแตกต่างกัน

หมอลำประเภทต่างๆ ทั้ง ๔ ประเภท ถ้าเป็นหมอลำที่ไม่มีการแสดงที่สลับซับซ้อนและยึดมั่นอยู่กับการแสดงแบบดั้งเดิม เช่น หมอลำกลอน และหมอลำกลอนซิ่ง ที่ไม่ได้เปลี่ยนรูปแบบการแสดงไปมากนัก ก็จะทำให้ความสำคัญของการลำที่มีเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิต เป็นแก่นแท้และเป็นหลักของการแสดง

อัตราส่วนระหว่างการลำกับการแสดงของหมอลำแบบดั้งเดิมจึงเป็นแบบมีสัดส่วนอยู่ที่การลำมากกว่าการแสดงประกอบ ส่วนหมอลำซิ่ง และหมอลำหมู่นั้น จะให้น้ำหนักแตกต่างจากหมอลำกลอน กล่าวคือ หมอลำทั้งสองประเภทนี้จะมีอัตราส่วนความสนุกสนานสูง แต่ความมีสาระน้อยลง อัตราส่วนของความเป็นเปลือกจึงมากกว่าความเป็นแก่นแท้ของการลำ

๒.อำนาจในการปรับเปลี่ยนเปลือกและแก่นของหมอลำแตกต่างกัน

หมอลำบางประเภทเช่น หมอลำกลอน เจ้าของวัฒนธรรมเป็นผู้ตัดสินใจ และเป็นหมอลำชั้นครูจึงจะสามารถออกปากเช่นนี้ได้ ส่วนหมอลำที่กำลังเริ่มมีชื่อเสียงเช่นหมอลำกลอนซิ่ง บางอย่างก็เป็นผู้เลือกตัดสินใจเองได้บ้าง เช่น เนื้อหาการแสดง แต่ก็ไม่ทั้งหมด เพราะยังต้องร่วมมือกับภาคธุรกิจ เมื่อหมอลำหมูที่มีชื่อเสียงมาพอสมควรก็จะมีอำนาจตัดสินใจบางส่วนเอาไว้ได้ เช่น การเลือกเนื้อหาเรื่องที่จะแสดง การดำเนินการแสดงตามเรื่องราวที่กำหนดเอาไว้ ส่วนหมอลำที่แทบจะหาความเป็นตัวของตัวเองไม่ได้ ต้องเปลี่ยนไปตามความต้องการของคนอื่นตลอดเวลา เช่น หมอลำซิ่ง ซึ่งต้องเปลี่ยนไปตามการออกแบบและชี้แนะของนายทุนผู้ผลิต เช่น การออกแบบชุดที่สวมใส่

๓.เหตุปัจจัยในการปรับเปลี่ยนทั้งเนื้อหาและรูปแบบการแสดงมีหลายประการ

สิ่งที่เป็นแรงผลักดันและเป็นต้นเหตุให้หมอลำต้องปรับเปลี่ยนมีหลายอย่าง เช่น แรงกระทบของตลาดผู้บริโภค เพราะองค์กรธุรกิจ บริษัทค่ายเพลงที่ประกอบอุตสาหกรรมเพลงและหมอลำ

ต้องผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดผู้บริโภคเสมอ เป็นเหตุปัจจัยหลักประการหนึ่งที่ทำให้หมอลำต้องปรับเปลี่ยนตามกระแสตลาด

การปลูกฝังรสนิยมใหม่ของผู้ชมหมอลำ ก็เป็นผู้มีส่วนสำคัญที่ทำให้รสนิยมของผู้ชมหมอลำเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา คือทำให้ผู้รับสารได้เห็นและได้ยินแต่การแสดงที่ฉาบฉวย เป็นแบบตะวันตกและเป็นความนิยมช่วงสั้นๆ ไม่มีความลึกซึ้งทางศิลปะ

การประกวดหมอลำแต่ละครั้ง ก็มีส่วนในการกำหนดแนวทางรูปแบบและเนื้อหาของหมอลำ เพราะการจัดประกวดแต่ละครั้ง มีกรรมการและกฎเกณฑ์การตัดสินที่ต่างกันไปตามวาระและวัตถุประสงค์ในการประกวด

๔.ระยะเวลาในกระบวนการปรับเปลี่ยน

พบว่า หมอลำกลอน ยังคงเดิมคือ พยายามรักษาของเก่าเอาไว้อย่างมาก

หมอลำเรื่องต่อกลอน ปรับเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไป กว่าจะมาเป็นหมอลำเรื่องที่มีรูปแบบและเนื้อหาการแสดงแบบที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ก็ใช้เวลาในการปรับเปลี่ยนมานานตลอดเวลานับ ๖๐ ปี (นับจาก พ.ศ.๒๔๘๕)

หมอลำกลอนซึ่ง ใช้เวลาไม่นานมาก และถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของหมอลำ มีการลองผิดลองถูกโดยปรับเปลี่ยนจากหมอลำกลอนซึ่งเป็นพื้นฐาน เช่น เริ่มต้นด้วยการนำทำนองลำเดินซึ่งมีจังหวะการลำที่คึกคักเร้าใจมาลำให้มากขึ้นกว่าการลำแบบหมอลำกลอนสมัยก่อน ประกอบการนำเครื่องดนตรีสากลบางอย่างมาใช้ประกอบการแสดง เช่น กลองชุด

หมอลำซึ่งเป็นการเกิดขึ้นแบบก้าวกระโดดต่อจากหมอลำกลอนซึ่งมาเป็นหมอลำซึ่ง ภายในระยะเวลาอันสั้น ใช้เวลาเพียงไม่ถึง ๑๐ ปี

๕.ผลหลังจากการปรับเปลี่ยน

หมอลำประสบผลทั้งที่เป็นผลเสียและเป็นผลดี เช่น หมอลำซึ่ง ประสบผลดีในแง่ที่เป็นการสร้างอาชีพ ทำรายได้ให้หมอลำได้ ผลเสียนั้นเกิดจากการกระทำของตัวหมอลำเอง เพราะการตามใจตลาดทำให้หมอลำไม่เป็นตัวของตัวเอง ทำให้ภาพลักษณ์ของหมอลำเสียไป

ส่วนหมอลำประเภทคณะนั้น มีผลกระทบต่อดวงหมอลำคือ ถ้าคนดูยังมีเงินจ้างก็จะทำให้คณะที่มีขนาดใหญ่อยู่ต่อไปได้เรื่อยๆ เพราะมีงานมาก ในขณะที่เดียวกัน ก็จะเกิดผลเสียต่อหมอลำคณะเล็ก เพราะต้องยุบวงไปเนื่องจากไม่ได้รับงาน

หมอลำทุกประเภทนั้นมี ๒ ด้าน ขึ้นอยู่กับว่าจะมองด้านไหน เช่น หมอลำซึ่ง ที่ด้านหนึ่งมีคนมองว่า เป็นการทำลายวัฒนธรรมทำลายศิลปะการลำแบบดั้งเดิม และเป็นหมอลำที่ลำไม่เป็น แต่อีกด้านหนึ่งคือเป็นหมอลำที่แสดงให้เห็นชีวิตวัฒนธรรมที่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย เอาใจผู้ชมที่เป็นวัยรุ่นเพื่อความอยู่รอดและยังทำให้ผู้เกี่ยวข้อง

๒.๒ กลยุทธ์ด้านเนื้อหาสาระ

ก.ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำประเภทต่างๆ กับเนื้อหาสาระและ รูปแบบการแสดง

๑. หมอลำกลอน มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระมาก เมื่อเปรียบเทียบกับความบันเทิงแล้ว จะเห็นว่า หมอลำกลอนไม่เกี่ยวข้องกับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบ หมอลำยี่ดมันและเกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระมาก เป็นเรื่องที่แฝงคติธรรม มีความรู้ที่เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกทางธรรมมาก ตัวหมอลำมีความเข้าใจในเนื้อหาและความหมายของกลอนลำอย่างถ่องแท้ คือไม่ใช่เพียงการท่องจำได้แต่ปาก

ไม่มีการใช้ ความบันเทิงที่เน้นรูปแบบการแสดง คือ ไม่มีไฟแสงสี เวทีใหญ่ ไม่มีหางเครื่อง มีแต่ดนตรีพื้นบ้านคือ แคน อย่างเดียว

๒. หมอลำกลอนซึ่ง มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระเป็นส่วนมาก และบางส่วนก็เกี่ยวข้องกับความบันเทิง จะเห็นว่า หมอลำกลอนซึ่งเน้นการลำที่มีเนื้อหาสาระ ขณะเดียวกันก็มีความบันเทิงที่เน้นรูปแบบ ผสมผสานอยู่ด้วย ยังคงความมีเนื้อหาสาระเอาไว้ แม้จะไม่ได้มากเท่าหมอลำกลอน

มีการผสมผสานรูปแบบการแสดงแบบหมอลำกลอนกับรูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่ๆ เอาไว้ด้วยกัน เช่น มีหางเครื่อง มีดนตรีสากล แต่ก็ไม่ได้ถึงกับนำเข้ามาเป็นส่วนสำคัญจนมีน้ำหนักมากจนเกินไป

๓. หมอลำซึ่ง มีความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบอย่างมาก แต่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาสาระเพียงเล็กน้อย ส่วนมากเป็นกลอนลำแบบท่องจำมาตอนเรียนลำตามหลักสูตร จึงไม่ได้เข้าใจเนื้อหานั้นอย่างถ่องแท้ เนื้อหากลอนลำของศิษย์สำนักเดียวกันจึงซ้ำกัน เมื่อเทียบกับหมอลำทุกประเภทที่ผ่านมา

๔. หมอลำเรื่องตลกกลอน มีความสัมพันธ์กับความบันเทิงที่เน้นรูปแบบมากกว่าเนื้อหา มีเนื้อหาสาระที่ให้ความรู้ เป็นประโยชน์มากพอสมควร บางคนยังมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับวรรณกรรม ขบขันจารีต ประเพณี ภาษา แทรกอยู่มาก ใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่ๆ อย่างมาก เช่น เน้นการเต้น การร้องเพลง มีหางเครื่อง มีดนตรีสากล และใช้รูปแบบการแสดงที่เน้นความบันเทิงใหม่เป็นส่วนสำคัญของการแสดงอย่างมากที่สุด

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับการผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารมาใช้

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอน

ในการผลิตเนื้อหาสาร หมอลำจะแต่งกลอนลำที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ตนเองคุ้นเคย เช่น กลอนลำที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องวิถีชีวิตของชาวนาชาวไร่ การพูดถึงวิถีชีวิตที่คุ้นเคย มีความสัมพันธ์หรือใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้ชมวัยกลางคนถึงวัยอาวุโส ตลอดจนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การชมธรรมชาติ ชมดงชมนกชมไม้

ต่อมาในยุคปัจจุบันที่มีการสื่อสารมวลชนเจริญขึ้น หมอลำกลอนได้รับรู้เรื่องราวความเป็นไปของสังคมมากขึ้น หมอลำกลอนจึงได้นำเนื้อหาเรื่องราวของฝ่ายราชการที่จะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมมาช่วยประชาสัมพันธ์ ช่วยเผยแพร่

ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสารเพื่อนำมาเสนอของหมอลำกลอนนั้น น่าสังเกตว่า หมอลำกลอนจะไม่กล่าวหรือบรรยายสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิทยาการ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่ใช่ คำพูดหรือศัพท์ที่แปลกใหม่ เพราะทั้งตัวหมอลำและกลุ่มผู้ฟังหมอลำกลอนต่างก็ไม่คุ้นเคย หมอลำกลอนจะเลือกเฉพาะเนื้อหาส่วนที่ตัวเองได้เรียนมาตามแบบแผนและส่วนที่เป็นความสนุกสนานแบบชาวบ้าน

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนซึ่ง

ในการผลิตเนื้อหาสารนั้น หมอลำกลอนซึ่งนำแบบแผนการแต่งกลอนลำแบบดั้งเดิมแบบหมอลำกลอนมาใช้ เช่น ยังแต่งกลอนลำเตี้ย ลำทางสั้น ลำเดิน เช่นเดิม เนื้อหายังคงใช้เนื้อหาเดิมเป็นส่วนใหญ่คือ กลอนลำหลายๆกลอนยังเป็นกลอนลำเดิมที่สืบทอดมาจากหมอลำกลอน โดยเฉพาะกลอนลำที่เป็นขนบการลำ เช่น กลอนลำไหว้ครู กลอนลำประกาศศรัทธา และกลอนลำลา เพียงแต่บางเนื้อหาก็นำมาปรับจังหวะใหม่เพื่อใช้ลำให้เข้ากับดนตรีใหม่ที่เร็วขึ้นได้ ถ้าจะเรียกเป็นภาษาสากลก็น่าจะเหมือนกับการรีมิกซ์ (Remix) การทำเช่นนี้มีผลดีคือ ทำให้น้ำหนักกลอนลำแบบหมอลำกลอนยังคงอยู่ต่อไป

มีการคัดเลือกเนื้อหา ๒ ลักษณะ โดยกลอนลำเอามาเฉพาะกลอนที่สามารถใช้ลำแบบเร็วๆเอาไว้เป็นส่วนมาก เช่น กลอนเดินดง กลอนลำเตี้ย กลอนเกี่ยวพาราสี กลอนนิทาน และกลอนลำที่เอามาให้คนสูงอายุฟังก็ยังคงไว้บ้างเพียงบางส่วน เช่น กลอนลำเล่าเรื่องราว และกลอนลำลา ซึ่งมีทำนองช้าๆเนิบๆ

ส่วนกระบวนการการคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำกลอนซึ่งนั้น จะเริ่มมีการเลียนแบบหรือนำสิ่งที่มีความบันเทิงแบบคนรุ่นใหม่มาประยุกต์และปรับให้เข้ากับการลำแบบดั้งเดิมของตน

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำซิ่ง

การผลิตเนื้อหาการแสดงของวงการหมอลำซิ่งที่เกิดขึ้นครั้งล่าสุดคือการจับโน้ตมาผสมนี่จนกลายเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของหมอลำซิ่งคือ “หมอลำสามมิติ” หรือ “หมอลำห้ามิติ” ตามแต่จะตั้งชื่อขึ้นมา ซึ่งจริงๆ แล้วก็คือ การจำลองการแสดงของหมอลำเรื่องต่อกอลอนมา เพียงแต่เป็นการทำให้เป็นฉบับย่อ ขนาดกะทัดรัดเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย

การคัดเลือกเนื้อหาของหมอลำซิ่งมาแสดงนั้น ส่วนหนึ่งที่หมอลำซิ่งจะคัดเลือกมาคือ ส่วนที่เป็นโครงสร้างการแสดงหมอลำที่เป็น “ท่าบังคับ” จริงๆ มาแสดง เช่น ขึ้นต้นด้วยการไหว้ครู กลอนแนะนำตัวเอง กลอนอื่นๆ บ้างเล็กน้อยและกลอนลำลา เพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นหมอลำ นอกจากนั้นก็เป็นคัดเลือกเนื้อหาให้สอดคล้องกับค่านิยมของผู้ชมตามยุคสมัยอย่างฉาบฉวยที่สุด

ดังนั้น หมอลำซิ่งจึงไม่มีกลอนลำหรือแนวทางการแสดงเป็นของตัวเองเหมือนหมอลำเรื่องต่อกอลอน หรือหมอลำกลอนซิ่ง เนื้อหาสารที่หมอลำซิ่งคัดเลือกมาแสดงก็คือเลือกเฉพาะเนื้อหาที่จะสร้างความสนุกสนานได้

การผลิตและคัดเลือกเนื้อหาสารของหมอลำเรื่อง

มีการผลิตซ้ำเนื้อหาเดิมที่เคยใช้แสดงตามสมัยก่อน แต่มีการปรับเปลี่ยนด้านเนื้อหาที่ใช้ในการแสดงช่วงลำเรื่อง โดยดัดแปลงให้สั้นลงเพื่อให้เหมาะกับเวลา คัดเลือกเนื้อหาโดยการเอาเนื้อเรื่องแบบหมอลำสมัยเก่า เช่น เรื่องนิทานพื้นบ้าน เรื่องในวรรณคดี ตำนานต่างๆ มาผสมผสานกับเนื้อหาการแสดงใหม่ๆ เข้าไปมากๆ เช่น ในขณะลำเรื่องก็มีการแทรกการลำเดินลำเดี่ยว และเพลงตลาด ที่มีจังหวะสนุกๆ เพิ่มมากขึ้น จากแต่ก่อนที่จะมีเฉพาะตอนเข้าและออกฉาก

ปัจจุบันมีการผลิตเนื้อหาแบบใหม่ ให้เป็นโครงเรื่องในบริบทของปัจจุบันมากขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและรสนิยมของผู้ชม

ค. วิธีการใช้และนำเสนอเนื้อหาสาระของหมอลำ

หมอลำประเภทต่างๆ มีวิธีการใช้เนื้อหาการแสดงเพื่อนำเสนอเนื้อหาสาระด้วยกลยุทธ์ ๒ แบบคือ เสนอทั้งความบันเทิงและสาระไปพร้อมๆ กัน เท่าที่ผู้วิจัยพบโดยภาพรวมแล้ว จะเห็นว่าหมอลำใช้ความบันเทิงเป็นหลัก มีวิธีการนำเสนอรูปแบบความบันเทิง เช่น ใช้การสร้างความบันเทิงแบบครบวงจร คือ มีการขยายรูปแบบการแสดงออกไปหลายรูปแบบ และเป็นการสร้างรูปแบบใหม่ เช่น มีแสงสีเสียง เพื่อเอาใจคนดูเพื่อให้ครอบคลุมรสนิยมของ

กลุ่มคนดูทุกกลุ่ม โดยการการแสดงความทันสมัยโดยการร้องเพลงตลาดหลายๆ รูปแบบรวมไว้ด้วยกัน และหมอลำก็ให้เวลาสำหรับการมอบความบันเทิงอย่างเต็มอิ่มเพราะแสดงเริ่มตั้งแต่หัวค่ำเรื่อยไปจนถึงสว่างหรือเกือบสว่าง ทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าคุณค่าในเชิงปริมาณเพราะได้ดูการแสดงนานๆ มีการจัดสรรเพื่อให้คนดูทุกกลุ่มพึงพอใจในเวลาเดียวกัน

หมอลำส่วนใหญ่ ยังใช้ภาษาและวัฒนธรรมเดียวกับผู้ชม คือใช้ภาษาอีสานเป็นหลักในการแสดง และบางประเภทยังรักษาขนบการเป็นหมอลำไว้ได้มาก เช่น หมอลำกลอน และหมอลำเรื่อง

ในการแสดงที่นำเสนอ นั้น หมอลำก็ใช้กลอนลำที่มีเนื้อหาที่ให้น่าคิดด้านการพัฒนา เช่น เรื่องที่เกี่ยวกับนโยบายใหม่ๆ ของรัฐบาล หรือเรื่องที่ประชาชนควรรู้ ตลอดจนเนื้อหาสาระที่มีประโยชน์แบบอื่นๆ ได้โดยการแทรกเนื้อหาสาระไว้โดยการทำเป็นเรื่องตลกแทรกในช่วงการลำ หมอลำทุกประเภทสามารถใช้วิธีการฝากข้อคิด คติเตือนใจ ลงไปโดยตรง ในขณะที่หมอลำกำลังเดินเรื่องหรือขณะที่กำลังลำ หรือ การแต่งเรื่องราวเพื่อเป็นข้อคิดคติสอนใจ หรือการใช้วิธีสะท้อนภาพสังคมให้คนได้ใส่ใจและตื่นตัวอยู่เสมอ การใช้วิธีบอกเล่าตลกเตือนหรือสั่งสอนตรง ๆ การใช้วิธีบอกเล่าตลกเตือนโดยทำให้เป็นความสนุกสนาน เช่น การลำเป็นเรื่องก็เรื่องของชาวบ้าน หรือวรรณกรรมพื้นบ้าน ด้วยวิธีการต่างๆ ดังนี้จะทำให้คนดูเกิดความรู้สึกว่าไม่ถูกยัดเยียดให้รับรู้

หากจำแนกออกมาพิจารณาว่า สิ่งใดเป็นสิ่งที่ควรเก็บไว้ สิ่งใดที่อาจใส่เข้าไปใหม่ได้ ก็จะพบดังนี้

๑.ของเก่าที่ต้องเก็บ หมายถึงสิ่งที่เป็นคุณลักษณะอันดีอยู่แล้วและทำให้ความเป็นหมอลำมีความสมบูรณ์แบบ เช่น

๑.๑ การรักษาขนบการเป็นหมอลำ ไม่ว่าจะเป็นการลำไหว้ครู การลำลา การรักษาวาด(ทำนองลำ)อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เช่น วาดลำอุบล การ"ก้มต่ำ รำกว้าง (กว้าง) ไม่หวงตัว"

๑.๒ การใช้ดนตรีพื้นบ้านบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์หลักของการแสดงหมอลำ เช่น แคน

๑.๓ การแสดงด้วยภาษาและวัฒนธรรมเดียวกับผู้ชม

๑.๔ ความมีจริยธรรม ความนอบน้อมถ่อมตน

๑.๕ ความเป็นตัวตน ของหมอลำแท้ๆ ที่ต้องมีการเรียนรู้ การเพาะบ่มจน

ได้ที่

๒. ของใหม่ที่ไม่ใช่เข้าไปแทนได้

๒.๑ รูปแบบความบันเทิงทั้งแสง สี เสียง เช่น เครื่องดนตรีสากล เครื่องเสียง อุปกรณ์และเครื่องมือในการแสดง

๒.๒ เนื้อหาที่เป็นเพลงตลาดหลายๆ รูปแบบ เช่น การนำเพลง หรือกลอนลำของนักร้อง หมอลำยอดนิยม มาร้องในการแสดง เพื่อให้ถูกใจผู้ชม

๒.๓ รูปแบบการแสดงใหม่ ๆ เช่น การเดินโชว์ของหางเครื่อง การแสดงหมอลำเรื่องผสมการลำกลอนลำยอดนิยม

๒.๓ กลยุทธ์การใช้ช่องทางของหมอลำ

หัวข้อนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นว่าหมอลำมีลักษณะใช้ช่องทางดังนี้

๒.๓.๑ หมอลำมีความยืดหยุ่นสูงในการใช้ช่องทางต่างๆ ที่เป็นการแสดง คือไม่ว่าจะเป็นโอกาสการแสดงในงานแบบใดก็สามารถไปแสดงได้โดยไม่มีข้อจำกัด

พอดตกมาถึงสมัยนี้ สิ่งที่ทำให้เห็นว่าหมอลำมีความยืดหยุ่นเมื่ออยู่ในช่องทางที่มีคุณลักษณะต่างกันคือ จะให้แสดงแบบใดก็ได้ เช่น เมื่ออยู่ในการแสดงแบบช่องทางการผลิตสื่อมวลชน หมอลำต้องแสดงหมอลำเรื่องต่อกลอนเพื่อบันทึกวีดิโอไปตัดต่อเป็นวีซีดีขายแบบ ๓ แผ่นจบ หมอลำก็สามารถปรับการแสดงให้ยืดหยุ่นเข้ามาให้เหลือเพียง ๓ ชั่วโมง

๒.๓.๒ หมอลำรู้จักใช้ช่องทางเก่าบางอย่างทดแทนช่องทางใหม่ ที่มีกระบวนการยุ่งยาก เช่น จากแต่ก่อนที่หมอลำมักอาศัยช่องทางสื่อมวลชน เพื่อโฆษณาตัวเองแต่ปัจจุบัน ก็ใช้ช่องทางอื่นแทนเช่น ใช้ช่องทางที่เป็นการแสดงสดอันเป็นช่องทางเก่าแบบดั้งเดิม การแสดงสดนั้นก็ทำให้เข้าถึงผู้ชมได้เช่นกัน และยังเป็นการพิสูจน์ฝีมือพิสูจน์คุณภาพแล้วให้คนดูอย่างชัดเจนด้วย

๒.๓.๓ การแสวงหาและสร้างช่องทางใหม่ๆ เพื่อสร้างพลังการต่อรอง การแสวงหาช่องทางแบบนี้เป็นจิตสำนึกที่ดีของหมอลำเอง เช่น สอนนักเรียนในโรงเรียนของท้องถิ่น ทั้งระดับประถมศึกษา ต่อดจนศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ไปจนถึงสอนคนในเรือนจำ และอาสาหรือรับการเชิญจากส่วนราชการให้เข้าร่วมสัมมนาเข้าร่วมโครงการเพื่อการรณรงค์ของราชการ

๒.๓.๔ การประสานกันระหว่างช่องทาง ๒ ช่องทาง

หมายถึงการใช้ช่องทางหนึ่งไปสนับสนุนช่องทางหนึ่ง โดยเฉพาะในหมอลำที่มีเครือข่ายของช่องทางมาก สามารถใช้ช่องทางได้หลากหลาย เช่น หมอลำกลอนบางคนก็ไปออกรายการวิทยุ และสอนนักเรียนตามสถานศึกษา และพร้อมกันนั้นก็ออกแสดงในโอกาสต่างๆ ก็ทำให้ผู้ชมเห็นหมอลำจากหลายช่องทางมากขึ้น

การใช้ช่องทางหลายอย่างช่วยเหลือกันเช่นนี้ ทำให้เกิดผลดีคือ ช่องทางหนึ่งจะเพิ่มความน่าเชื่อถือและตอกย้ำความทรงจำให้กับอีกช่องทางหนึ่ง ยิ่งกว่านั้นบางช่องทางมีน้ำหนักที่จะรับรองคุณภาพช่องทางอื่นได้ เช่น หมอลำซึ่งที่เข้าประกวดแล้วชนะในงานต่างๆ พอไปรับงานแสดงให้เจ้าภาพ ก็เพิ่มน้ำหนักความมีชื่อเสียงว่าเป็นหมอลำที่ชนะการประกวดมา

ขยายช่องทางต่อไป เช่น ไปเป็นวิทยากร ในโรงเรียน ในส่วนราชการ เรียกว่าถ้าเป็นหมอลำที่ลำดีก็จะทำให้เกิดช่องทางใหม่เพิ่มขึ้นให้ตัวเอง ดังนั้น หมอลำจึงต้องพยายามหาทางเลือกในการใช้ช่องทางมากเข้าไว้และหากสามารถสร้างช่องทางเพิ่มเติมได้มากก็จะเป็นผลดีเพื่อทำให้ช่องทางเหล่านั้นเกิดการเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกัน

๒.๓.๕ มีการปรับตัวให้เข้ากับช่องทางใหม่ที่เกิดขึ้น เช่น บันทึกรการแสดงสดนั้นดีกว่าการดูทางโทรทัศน์อย่างในสมัยก่อนมาก เพราะเป็นการบันทึกเทปจึงแห้งแล้งไม่มีชีวิตชีวา หมอลำจึงนิยมใช้ช่องทางใหม่ๆ ดังกล่าวมากขึ้น

๒.๓.๖ การแสวงหาช่องทางพิเศษเพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้ตัวเอง
ช่องทางพิเศษนี้คือการเข้าประกวดหรือเข้าแข่งขัน เพราะช่องทางนี้จะทำให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลเพราะเป็นเครื่องรับประกันคุณภาพของหมอลำ

๒.๔ กลยุทธ์การเข้าถึงผู้รับสาร

๒.๔.๑ การสร้างความรู้สึกใกล้ชิดโดยการเรียกหา (Interpellation) ผู้รับสารอย่างพี่น้องและเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ด้วยการใช้คำพูดที่เป็นภาษาอีสาน เช่น ผู้บ่าวผู้สาวบ้านเฮา พ่อใหญ่แม่ใหญ่ ไทบ้านเฮา

๒.๔.๒ หมอลำตระหนักว่าผู้รับสาร มีหลายกลุ่ม (Heterogeneous) ในบรรดาผู้ชมหมอลำนั้น ย่อมมีหลายกลุ่ม และมีรสนิยมหลากหลาย ดังนั้น หมอลำจึงพยายามที่บรรจุนื้อหาให้ครอบคลุม ความชอบของผู้รับสารแต่ละกลุ่มให้ได้มากที่สุดและกว้างที่สุด

๒.๔.๓ การสื่อสารสองทางและการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม
หมอลำสามารถทำให้การสื่อสารเข้าถึงผู้รับสารได้โดยการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมแสดงออกขณะดูหมอลำด้วยการสนทนา ขอฟังเพลง ขอฟังลำที่ชอบ

๒.๔.๔ การทำให้ผู้รับสารเกิดความศรัทธาหมอลำ
การเข้าถึงผู้รับสารอีกวิธีหนึ่งของหมอลำคือ การทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธา

๒.๔.๕ การทำให้ผู้รับสารรู้สึกว่าได้ประโยชน์จากหมอลำ

วิธีการที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่หมอลำจะเข้าถึงผู้รับสารได้ คือการทำให้ผู้รับสารเห็นว่า การมาชม มาฟังหมอลำนั้นมีส่วนดี มีส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต

๒.๔.๖ การสร้างความผูกพันทางใจกับผู้รับสาร

เป็นการเข้าถึงผู้รับสารที่ต้องเกิดจากการสั่งสม เช่น การสร้างชื่อเสียงให้เป็นที่รู้จัก เมื่อไปลำที่ใดก็จดจำรสนิยมและเอกลักษณ์ ถ้าหมอลำสามารถสร้างความคุ้นเคยกับผู้รับสาร จนทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกว่าขาดไม่ได้ ต้องให้มาแสดงทุกปีก็แสดงว่าหมอลำสามารถครองใจผู้รับสารได้

๓. ผลกระทบต่อผู้รับสาร

จากการตอบแบบสอบถามของผู้ชมหมอลำ ทำให้ผู้วิจัยทราบทัศนะของผู้รับสารด้านต่างๆ ว่า ส่วนด้านเนื้อหาการแสดงนั้น ผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่า หมอลำที่นำเสนอเนื้อหาการรณรงค์บอยที่สุด คือหมอลำชิง โดยมี การลำแทรกขณะที่ลำเป็นกลอน และผู้รับสารก็สามารถจดจำเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการณรงค์ที่หมอลำลำนั้นได้ในระดับมากพอสมควร

ผลกระทบที่เกิดหลังจากการฟังหมอลำนั้น ผู้วิจัยพบว่า ผู้รับสารให้ความสำคัญแก่การพัฒนาหลังการฟังเนื้อหาเพื่อการพัฒนาเป็นเพียงบางเรื่อง และมีผลต่อระดับความเข้าใจแนวคิดการพัฒนาของผู้รับสารในระดับที่ทำให้เข้าใจมากขึ้น

หลังจากการชมหมอลำแล้ว พบว่า ผู้รับสารส่วนใหญ่มีการนำแนวคิดเพื่อการพัฒนาไปใช้ในชีวิตประจำวัน เพียงบางเรื่องนั้น

ความรู้สึกต่อเนื้อหาและการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำนั้นผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นวาสนุกสนานเพลิดเพลินมากและได้ข้อคิดที่น่าสนใจดี แต่ว่าการเสนอเรื่องราวที่มีสาระนั้นส่วนใหญ่เห็นว่า ควรเสนอแต่พอประมาณ

สำหรับความเห็นที่มีต่อความใส่ใจในการลำเพื่อการพัฒนาของหมอลำ ผู้รับสารส่วนใหญ่เห็นว่า ตัวหมอลำเองก็ให้ความสนใจมาก และความเห็นของผู้รับสารส่วนใหญ่ต่อ

ผลความสำเร็จในการลำที่มีเนื้อหาเพื่อพัฒนานั้น ผู้รับสารเห็นว่า ประสพผลสำเร็จพอสมควร

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์หมอลำและการจัดสัมภาษณ์หมอลำทั้ง ๒ ครั้ง ทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสียได้ดังนี้

ผลกระทบด้านดี

๑.ผลที่เกิดในระยะสั้น ผู้ชมได้รับความรื่นรมย์จากการชมและการฟัง ได้เห็นสิ่งแปลกใหม่ จากการแสดงของหมอลำ เป็นความบันเทิงและการพักผ่อนแบบง่ายๆ

๒.ผลที่เกิดในระยะยาว ทำให้ผู้ชมเกิดการซึมซับเอาวัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้าน เป็นการสั่งสมความรู้และความคุ้นเคยทางวัฒนธรรม และนำไปสู่ความซาบซึ้งและเห็นคุณค่าของการแสดงพื้นบ้าน

๓.เนื้อหาสาระที่ใช้ในการแสดงของหมอลำนั้น ยังมีผลต่อกระบวนการการเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆมากมาย เช่น วิเคราะห์และสร้างองค์ความรู้ได้หลายแง่มุม

๓.เกิดการตื่นตัวและมีผลต่อกระบวนการการพัฒนาในแง่การสร้างประเด็นทางสังคม (Agenda setting)

ผลกระทบด้านเสีย

บางครั้ง ผลกระทบ ที่ไม่พึงประสงค์หรือเป็นข้อผิดพลาดขึ้นมาได้เช่นกัน เนื่องมาจากการให้ความบันเทิงของหมอลำบางประเภทนั้นอาจจะเกินเลย เช่น เนื้อหาสาระเพื่อความสนุกสนานของหมอลำซึ่งเป็นความต้องการเอาใจผู้ชมกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เช่น การพูดถึงเรื่องเพศด้วยความคะนองปากแบบไม่มีศิลปะ กลายเป็นภาพลบที่สื่อถึงการยั่วเย้า และเป็นความไม่เหมาะสม

๔.ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการใช้หมอลำเพื่อการพัฒนา

ผู้วิจัยพบว่า การใช้หมอลำเพื่อการพัฒนาและอุปสรรคที่จะพัฒนาตัวหมอลำเกิดจากปัจจัยหลายๆด้าน จากการที่ผู้วิจัยนำปัญหามาลำดับความรุนแรงของปัญหา ผู้วิจัยเห็นว่าลำดับความรุนแรงของแต่ละปัญหาที่น่าจะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดมากที่สุดไปหาน้อยที่สุดได้ดังนี้

๔.๑ ปัญหาเรื่องผู้รับสาร

ปัญหาเรื่องของการขาดการสืบทอดเรื่องผู้รับสารคือผู้ชมหมอลำน่าจะเป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด เพราะตราบดีที่ถ้าการแสดงหมอลำแล้วยังมีผู้ชมก็จะยังมีการผลิตหมอลำหรือมีคนไปเรียนลำเพื่อมาเป็นหมอลำอยู่เรื่อยๆไป

ปัญหาเรื่องของการขาดการสืบทอดเรื่องผู้รับสารคือผู้ชมหมอลำน่าจะเป็นปัญหาที่รุนแรงที่สุด เพราะตราบดีที่ถ้าการแสดงหมอลำแล้วยังมีผู้ชมก็จะยังมีการผลิตหมอลำหรือมีคนไปเรียนลำเพื่อมาเป็นหมอลำอยู่เรื่อยๆไป เพราะเป็นธรรมชาติของหลักอุปสงค์และอุปทานว่าถ้าตราบดีที่ยังมีคนซื้อ และหมอลำยังขายออกได้ มีลูกค้า มีกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการ และขนาดกลุ่มเป้าหมายยังคงเส้นคงวา ก็ย่อมมีการผลิตสินค้าออกมาขายเพื่อรองรับความต้องการของลูกค้า เช่น ถ้าหมอลำกลอนยังมีผู้ชมมาก ยังเป็นที่นิยม ยังมีคนต้องการดู ต้องการจ้างหมอลำไปแสดง ก็จะย่อมจะมีคนรุ่นใหม่ๆ ไปเรียนหมอลำกลอน นั่นก็หมายความว่า การฝึกสอน การถ่ายทอดอาชีพหมอลำกลอนก็ยังคงมีอยู่เรื่อยๆ เช่นกัน

ดังนั้น ปัญหาเรื่องการขาดความต่อเนื่องหรือขาดผู้ชมนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่สุดที่จะต้องมีการบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะสร้างผู้รับสารขึ้นมา

จากปัญหาประการนี้ ยังมีปัญหาอื่นๆที่เป็นส่วนเสริมให้ปัญหาเรื่องการขาดการสืบทอดผู้รับสารที่มีความรุนแรงมากขึ้นอีก เช่น การที่วิถีชีวิตของผู้รับสารเปลี่ยนไป มีเวลาและมีช่องทาง มีเครื่องบันเทิงอย่างอื่นๆเข้ามาแบ่งพื้นที่ แบ่งความสนใจไปจากหมอลำมากขึ้น เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนเป็นความวุ่นวายสับสนกับหน้าที่การงานมากขึ้นก็ทำให้ผู้รับสารขาดการเรียนรู้และไม่เห็นคุณค่าของสื่อพื้นบ้าน ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมีวัฒนธรรมการแสดงอย่างอื่นที่มาจากต่างประเทศก็กลายมาเป็นคู่แข่งสำคัญของหมอลำ เช่น การร้องเพลง การเต้น ดังนั้นจึงทำให้ผู้รับสารอยู่ในยุควัฒนธรรมการร้องมากกว่าการลำ นอกจากนี้ การที่อำนาจในการจ้างหมอลำเปลี่ยนมือมาจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นใหม่ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รสนิยมการเลือกหมอลำมาแสดงเปลี่ยนไปด้วย เช่น การเลือกหมอลำของคนรุ่นใหม่เน้นค่อนข้างเห็นว่า หมอลำใหม่ วัยรุ่นย่อมเหมาะที่จะให้ความสนุกสนานมากกว่าหมอลำเก่าอย่างหมอลำกลอน เป็นต้น

๔.๒ ปัญหาด้านผู้ส่งสาร

ผู้วิจัยเห็นว่า ปัญหาด้านผู้ส่งสารคือ ปัญหาด้านการสืบทอดผู้ส่งสาร โดยเฉพาะการขาดผู้ส่งสารที่มีคุณภาพ เนื่องจากหมอลำขาดการฝึกฝนเพาะบ่ม ทำให้ลำได้ไม่ดี ทำให้ลำไม่ได้หรือมีความสามารถในการลำได้น้อย โดยเฉพาะหมอลำรุ่นใหม่ๆ นอกจากนี้ การที่ไม่มีการสืบทอดโดยเชื้อสายหมอลำทำให้ขาดหมอลำรุ่นใหม่ที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาชีพโดยตรงจากหมอลำรุ่นพ่อแม่

ปัญหาอื่นๆอันเกิดจากตัวหมอลำเอง เช่น การที่ไม่ได้สังเกตและวิเคราะห์ผู้รับสารว่าต้องนำเสนอเนื้อหาอะไรบ้างจึงสามารถตอบสนองความต้องการด้านสาระบันเทิงของผู้รับสารได้

อนึ่ง ยังมีปัญหาที่เป็นตัวบ่อนทำลายหรือเป็นผลเสียกับหมอลำเอง เช่น การแข่งขันกันมากเกินไปทำให้ต่างฝ่ายต่างหาวิธีการที่จะทำให้ตนเองเป็นหนึ่งและดำรงอยู่ได้ ทำให้ไม่เกิดการช่วยเหลือกัน ไม่มีการพึ่งพาอาศัยกัน ขาดการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เป็นหมอลำที่ต่างคนต่างอยู่ ขาดการเสียสละ ขาดอุดมการณ์

๔.๓ ปัญหาด้านช่องทางการสื่อสาร การขาดพื้นที่และการสนับสนุนด้านช่องทาง เช่น ขาดสื่อมวลชนที่จะใช้สนับสนุนสื่อพื้นบ้าน ไม่มีสื่อมวลชนประเภทวิทยุและโทรทัศน์แม้แต่ของท้องถิ่นที่จะเปิดโอกาสให้หมอลำมีพื้นที่การแสดงอย่างจริงจังและยั่งยืน

ช่องทางและพื้นที่อื่นๆที่พอจะเป็นความหวังและเป็นแนวทางใหม่ เช่น สถาบันการศึกษาของหมอลำ หรือ โรงเรียนหมอลำ ที่สามารถใช้เป็นที่พักพิงหมอลำได้ก็ยังไม่สามารถจัดตั้งได้อย่างเป็นรูปธรรม แม้หมอลำหลายคนมีความพร้อมที่จะเป็นผู้สอน แต่ก็ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะขาดการสนับสนุนจากหน่วยงานที่มีกำลังสนับสนุน

ส่วนพื้นที่ของสถาบันการศึกษาที่จะเป็นที่ให้หมอลำมีโอกาสแสดงความสามารถหรือช่วยสืบทอดหมอลำรุ่นต่อไป เช่น สอนนักเรียนในโรงเรียน หรือ บรรจุลงในหลักสูตรการสอน ก็ยังไม่เปิดกว้างมากพอ ทำให้ช่องทางด้านการศึกษาของหมอลำยังคับแคบอยู่

๔.๔ ปัญหาด้านเนื้อหาสาระ

ปัญหาด้านเนื้อหาสาระและเนื้อหาการแสดงน่าจะมีความรุนแรงน้อยที่สุดในบรรดาปัญหาทั้ง ๔ ประการ แต่ก็มีผลกระทบเกี่ยวเนื่องต่อการพัฒนาหมอลำอย่างมาก เช่น การขาดการปรับปรุงกลอนลำให้ทันสมัย กลอนลำไม่มีความใหม่และน่าสนใจสำหรับคนรุ่นใหม่ กลอนลำไม่มีคุณค่าขาดสุนทรียะในด้านที่เป็นเอกลักษณ์ของหมอลำ

๕. ปัจจัยและแนวทางการสืบทอดและสร้างศักยภาพให้หมอลำ

จากแนวทางการแก้ปัญหาที่ผู้วิจัยรวบรวมและประมวลจากการสัมภาษณ์หมอลำและจากการวิเคราะห์สรุปประเด็นที่ได้จากงานสัมมนา ทำให้เห็นว่า แนวทางดังกล่าวมีช่องทางและแนวโน้มที่หมอลำและผู้เกี่ยวข้องสามารถปฏิบัติได้จริง มีดังต่อไปนี้

๑.การรู้จักคุณค่าของตัวเอง เชื่อมั่น รักและศรัทธาในวิชาชีพของตัวเอง ทุกวันนี้นหมอลำเริ่มมีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น สังเกตเห็นได้จากการกล้าคิด กล้าแสดงออกในเวทีสัมมนาในหลายๆที่ มีหมอลำหลายคนที่ยพยายามแสดงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีตนเองออกมาอย่างภาคภูมิใจ

๒.การพัฒนาความสามารถภายในตัวเอง เช่น การพัฒนาความรู้รอบตัว หมอลำหลายคนและผู้วิจัยได้พูดคุยด้วย มีการแสวงหาความรู้ เก็บเกี่ยวเอาข้อมูลมาพัฒนาความรู้ เช่น แต่งเป็นกลอนลำ

๓.มีอุดมการณ์เป็นผู้รู้จักการให้ คือรู้จักคืนให้สังคม เช่น หมอลำหลายคนพยายามทำตัวให้เป็นประโยชน์ เช่น การออกสอนในที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหมอลำเทวี บุตรตัว ออกสอนในโรงเรียนชั้นประถม ใน จ.อุดร หมอลำอุดมศิลป์ พลทองสถิตย์ ออกสอนในโรงเรียน โรงเรียนชั้นประถม และเรือนจำใน จ.ขอนแก่น ทั้งที่หมอลำก็ไม่ได้ค่าตอบแทนแม้แต่ค่ารถก็ต้องออก

เอง นับเป็นการให้ความรู้แก่สังคม ด้วยความมุ่งมั่นและเสียสละ อย่างมีอุดมการณ์ว่า ใครไม่ทำฉันทำเอง

๔. มีการสร้างเครือข่ายและร่วมมือกันทำงาน หมอลำที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์หลายคนนั้นเล่าว่าเมื่อเวลาถึงงานที่ต้องให้ความร่วมมือ เช่น ออกสอนนักเรียนหรือช่วยงานสังคม ต่างก็เรียกหมอลำที่เป็นเพื่อนมาช่วยกันทำงาน

๕. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในที่นี้คือ การแสดงบทบาทเพื่อช่วยพัฒนา เช่น แสวงหาโครงการ เสนอโครงการขึ้นมาแล้วนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าทางสังคมให้ตัวเอง เช่น หมอลำรัฐจวน ดวงเด่น จ.ร้อยเอ็ด ที่เสนอโครงการหมอลำชิงเพื่อสุขภาพและได้ทุนจาก สสส.(สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ) อันเป็นการนำหมอลำชิงมาเล่นเพื่อประกอบการออกกำลังกาย โครงการของหมอลำลำดวน ปากเซ็ด จ.อุดรฯ และยังมีโครงการอื่นๆ ที่ได้รับอนุมัติงบประมาณให้ดำเนินการหลายโครงการในลักษณะเดียวกันนี้

๖. การถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันในบรรดาหมอลำ ที่ผู้วิจัยได้รู้จัก เช่น หมอลำเทวี บุตรตัว(หมอลำกลอน) และหมอลำยุภาพร สายลมเย็น(หมอลำกลอนชิง) จ.อุดร มักจะไปงานต่างๆด้วยกันเสมอ เมื่อหมอลำทั้งสองอยู่ด้วยกันนั้นหมอลำเทวี ก็จะเล่าเรื่อง สังสอน ถ่ายทอดเรื่องราวความรู้ทั้งเกี่ยวกับการลำ เรื่องเกี่ยวกับสังคมที่หมอลำเทวี บุตรตัว มีประสบการณ์ให้หมอลำยุภาพร ฟังเสมอ บางครั้งก็จะลำให้ฟังเป็นตัวอย่าง

๗. การสืบทอดคุณลักษณะที่ดีบางอย่างของหมอลำไว้ เช่น การรักษาคำสัตย์ เมื่อตกลงกับเจ้าภาพ การรักษาจริยธรรมของความเป็นหมอลำ เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความกตัญญูกตเวที การเคารพหมอลำผู้อาวุโสกว่า การเคารพพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ รักษาท่วงทำนอง กลอนลำของอาจารย์ไว้

๘. การผสมผสานคุณลักษณะเด่นของหมอลำต่าง ๆ เอาไว้ด้วยกัน เป็นความสามารถในการประยุกต์เอาสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ที่ดีบางอย่างแม้จะมีที่มาจากคนละแห่ง มารวมผสมเข้าด้วยกัน เช่น ในเวลาแสดงก็เอาวาดฟ้อนที่สวยงามของหมอลำจากจังหวัดหนึ่ง มาผสมผสานกับวาดลำจากหมอลำอีกจังหวัดหนึ่ง

๖. ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะสำหรับหมอลำ

๑. หมอลำแบบดั้งเดิม ควรจะเปิดตัว รักษาแก่นแท้ จิตวิญญาณของความเป็นหมอลำเอาไว้ให้มั่นคง เพราะสิ่งเหล่านั้น กำลังจะกลายเป็นเพียงตำนาน หาผู้สืบทอดไม่ได้

๒. หมอลำรุ่นใหม่ควรมีส่วนช่วยสืบทอด และได้เรียนรู้ความเป็นหมอลำที่แท้จริง

๓. หอมล้าทุกประเภทควรพยายามเปิดตัว เสนอตัวแสดงผลงานที่เป็นประโยชน์ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชนเมื่อมีโอกาส เพื่อให้สังคมเห็นคุณค่า และหันมาให้ความสนใจ

ข. ข้อเสนอแนะสำหรับองค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

๑. เอกชน ผู้ผลิตสื่อหอมล้าเชิงพาณิชย์ ควรไตร่ตรองถึงผลได้เมื่อเทียบกับผลเสียในการผลิตสื่อที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหอมล้าออกมาขาย เพราะการแข่งขันเชิงธุรกิจนั้น เจ้าของวัฒนธรรมมักจะไม่มีความสนใจในการต่อรอง จึงถูกนายทุนกำหนดแนวทางการผลิตผลงาน จนหอมล้าขาดความเป็นตัวของตัวเอง

๒. รัฐบาลและผู้เกี่ยวข้อง ควรหาแนวทางที่พอจะส่งเสริม และสร้างคุณค่า สร้างศักดิ์ศรี สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับศิลปินพื้นบ้าน หรือจัดตั้งงบประมาณสนับสนุนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยเฉพาะการจัดตั้งสถานศึกษาเกี่ยวกับหอมล้าโดยตรง หรือ การนำไปเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนของรัฐ การเปิดโอกาสให้หอมล้าได้แสดงออกโดยใช้พื้นที่สื่อมวลชนหรือพื้นที่สาธารณะของรัฐ เพราะความเป็นรากเหง้าที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมนั้น หากสูญหายไปแล้ว ไม่สามารถหวนกลับมาได้อีก

ค. ข้อเสนอแนะผู้ชมหอมล้า

๑. ควรได้เรียนรู้ ศึกษา ลักษณะการให้สาระบันเทิงของหอมล้ามากขึ้น มากกว่าที่จะได้เห็นแต่การให้ความบันเทิงอย่างเดียว ควรมีการศึกษาแง่มุมของสาระบันเทิงของหอมล้าที่เปลี่ยนไป ควรจะได้ไตร่ตรอง มองหาส่วนที่น่าสนใจให้มากขึ้น เช่น แนวคิดเพื่อการขัดเกลาจิตใจที่แฝงอยู่ในกลอนลำ แทนที่จะสนใจเฉพาะส่วนที่เป็นการแสดงของหอมล้า

๒. ผู้ที่สนใจหอมล้า ควรจะได้สัมผัสกับการดูหอมล้าแบบดั้งเดิม เพื่อจะได้เปรียบเทียบระดับความละเอียดอ่อน ความประณีตและความซับซ้อนของหอมล้า เพราะการสร้างชิ้นบันไดปลาโจนทางศิลปะนั้น ต้องมีกระบวนการที่ต้องเลื่อนขั้น จากระดับการรับรู้แบบหยาบๆ แล้วค่อยๆ กระดึ้นไปเป็นระดับที่ละเอียดขึ้น ประณีตและสูงส่งขึ้น เช่น แรกๆ อาจจะฟังหอมล้าซึ่ง แล้วฟังหอมล้ากลอนซึ่ง ต่อมาก็ฟังหอมล้าเรื่องต่อกลอน จนถึงขั้นสุดท้ายก็หัดฟังหอมล้ากลอนให้รู้เรื่อง

๓. ถ้าเป็นไปได้ ผู้ชมควรหาโอกาสที่จะได้ลองฝึกลำ หรือเรียนลำแบบสมัครเล่นดู เช่นเดียวกับที่เด็กนักเรียนในโรงเรียนหลายๆ แห่งในภาคอีสานที่ได้ลองหัดเรียนลำจากหอมล้าแท้ๆ ซึ่งจะได้รู้ว่า กว่าจะมาเป็นศิลปินพื้นบ้านได้นั้น ก็ไม่ใช่เรื่องง่ายๆ เพราะต้องอาศัยการเพาะบ่มทั้งน้ำเสียง ปฏิภาณ การแสดงท่าทางประกอบ และจะทำให้เกิดความชื่นชมเห็นคุณค่าของศิลปการแสดงแขนงนี้

ง. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. สังเกตหมอลำเป็นระยะเวลานานๆ และศึกษาเฉพาะคณะหรือเฉพาะคนเป็นเวลานาน ต่อเนื่องกัน เพื่อศึกษากลยุทธและศักยภาพ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางแนวความคิด การปรับปรุงการแสดงเพื่อเปรียบเทียบกัน โดยเฉพาะในยุคสมัยใหม่ที่เป็นอุตสาหกรรมบันเทิงมากขึ้น ยังคงมีการให้ความสำคัญกับสาระบันเทิงอยู่หรือไม่

๒. ศึกษาให้ครอบคลุมประกอบการสื่อสาร ทั้ง ๔ อย่าง คือ

๑. ผู้ส่งสาร ศึกษาเพื่อทำนายการคงอยู่ หาดนทาง ทางออกเพื่อความอยู่รอดของหมอลำ หมอลำประเภทใดที่สูญไปแล้ว เพราะเหตุใด หมอลำใดที่ยังคงอยู่ เพราะเหตุใด

๒. เนื้อหาสาร หาวิธีการพัฒนาปรับปรุง วิธีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของหมอลำแต่ละประเภท เพื่อคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาสาร

๓. ช่องทาง เปรียบเทียบช่องทางที่มีอยู่ในปัจจุบัน กับอดีต และศึกษาประโยชน์ความเหมาะสมในการใช้ช่องทางแต่ละประเภทของหมอลำ เปรียบเทียบช่องทางแต่ละประเภทว่าอย่างไรเหมาะสมที่สุด พัฒนาการด้านการใช้ช่องทางของหมอลำ การคาดการณ์ว่าจะเกิดช่องทางอะไรบ้าง

๔. ผู้รับสาร ศึกษาหาวิธีการสร้างและสืบทอดผู้รับสารซึ่งจะเป็นดัชนีชี้วัดความอยู่รอดหรือการสูญสลายของหมอลำ

บรรณานุกรม

กฤตยา แสงเจริญ และคณะ. แนวทางการให้ความรู้ทางด้านสุขภาพอนามัยแก่หมอลำผีฟ้า. ขอนแก่น : คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗.

กฤษณา ศรีธรรมมา. วิเคราะห์องค์ประกอบทางวรรณกรรมของเพลงหมอลำในรอบ ทศวรรษ (พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๑). วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๔.

“สัมภาษณ์พริศดี ส่องแสง ราชามอลำ. นักร้องหัวใจนักเลง” สารคดี. ๕, ๖๐ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓) , หน้า ๗๕-๗๙.

กาญจนา แก้วเทพ. “ไตร่ตรองและมองใหม่ เพื่อจะใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา” เอกสารประกอบการสัมมนาผู้ประสานงานภาค โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สนับสนุนโดย สสส.) จ.เลย, มปท : มปป, ๒๕๔๖.

กาญจนา แก้วเทพ. การวิเคราะห์สื่อ แนวคิดและเทคนิค. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรส โปรดักส์, ๒๕๔๒.

กาญจนา ไพโรจน์. คำสอยจากอำเภอยางตลาด. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐.

แก้วตา จันทรานุสรณ์. การนำเสนอวรรณกรรมลำเรื่องผ่านแถบบันทึกเสียง. ขอนแก่น : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๐.

โกวิทย์ ไกยสิทธิ์และคณะ. ประเพณีลงข่วงลำผีฟ้า. วัฒนธรรมพื้นบ้าน, หน้า ๑๖๓-๒๑๖. นครราชสีมา : ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น วิทยาลัยครูนครราชสีมา, ๒๕๓๐.

ขวัญชัย หมั่นคำ. “การใช้สื่อหมอลำเพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในงานสาธารณสุขมูลฐาน.” สารานุกรมสุขภาพภาคอีสาน. ๑๔, ๖ (สิงหาคม - กันยายน ๒๕๔๒) ๔๒-๔๗.

คงฤทธิ แข็งแรง. **กลอนลำของหมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้อนอาจ.** ปรินิพนธ์ศิลปศาสตร์
มหาบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. "หมอลำ" **อีสานคดีเนื่องในงานการเล่นพื้นบ้านอีสาน,**
กรุงเทพมหานคร : พี เอส การพิมพ์. หน้า ๘๙-๙๖, ๒๕๒๑.

คำพูน บุญทวี. **ลูกอีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๒๐.

คิด จินดากุล. "หมอลำกลอน บันทึกลงพื้นบ้านที่ถูกกลืน". **มติชน.** ๒๘ มีนาคม ๒๕๓๔, หน้า ๑๘.

แคน สาลิกา. "หมอลำแห่งหมู่บ้าน บนเส้นทางธุรกิจบันเทิง". **หลักไท.** ๒ กุมภาพันธ์, ๒๕๓๒ .

ไคศรี พลเรือง. **อาชีพหมอลำกลอน.** รายงานวิชา L.SC. ๔๑๔ ภาคเรียนที่ ๒ ปีการศึกษา
๒๕๓๐. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๐.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ.** รายงานการ
วิจัยสถาบันวิจัย ศิลปวัฒนธรรมอีสาน, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเสนอต่อสมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๘.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน.** มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๐.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. "หมอลำ". **วารสารวัฒนธรรมไทย.** ๒๒,๓ (มีนาคม ๒๕๒๖), หน้า ๔๙ -
๕๔.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. "หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ศิลปินผู้มีคุณค่าแต่ไร้ราคาในวันนี้" **อาทิตย์ข่าวพิเศษ.** ๑๐(๒):๔๙๓ : ๑๕๗ ธันวาคม ๒๕๒๙, หน้า ๕๑-๕๒.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **สถานภาพปัญหาและแนวทางการส่งเสริมศิลปการแสดงหมอลำ.**

เอกสารประกอบการสัมมนา โดยกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับกลุ่มนักวิชาการภาคอีสาน ณ ห้องประชุมพุดตาล นิศจารวรรณรีสอร์ท จังหวัดมหาสารคาม ๑๗-๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐.

จำเนียร แก้วภู “สอย : วัฒนธรรมระบายความใคร่ทางปาก.” **ศิลปวัฒนธรรม**. ๑๖,๕ (มีนาคม ๒๕๓๘) หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

จิราวัลย์ ชาเหลา. **กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดศิลปการแสดงของหมอลำอาชีพ.**

ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. การศึกษานอกระบบ. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๖.

เจริญชัย ชนม์ไพโรจน์. “คอนสตัน” **อีสานศึกษา**. ๑(๑) : พฤศจิกายน ๒๕๒๕, หน้า ๕-๑๔.

เจริญชัย ชนม์ไพโรจน์. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน**. หน้า ๑๖๘-๓๑๓. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง , ๒๕๓๒.

เจริญชัย ชนม์ไพโรจน์. “หมอลำ” **วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม**. ๑:๘๗-๙๘ (มิถุนายน), ๒๕๑๖.

ชน บทจร. “ข้าวก้อมจากหมู่บ้านเฮา เสียงสะท้อนผ่านลำกลอนหลากหลายรูปแบบ” **วารสาร**

วิวัฒน์. ๓, ๑๐๐(๙-๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๘), หน้า ๔๘-๕๐.

ชัยนาท มาเพชร. **ภูมิปัญญาทางคีตศิลป์ของหมอลำป.ฉลาดน้อย**. ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต .มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๕.

ชุมเดช เดชกิมล. **หมอลำเพลิน**. รายงานประกอบการค้นคว้าวิชาไทยคดี ๕๐๑ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๖.

ดงรัก พนมรุ่ง .**เสียงอีสาน นกน้อย อุไรพร**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๔๕ .

ไทรภพ ผลคำ. “สืบตำนานหมอลำกลอน” ชุมพรลำกลอนชิง” ก้าวสู่ยุคไฮเทค **มติชน**. ๒๓ มีนาคม ๒๕๓๗, หน้า ๒๘.

ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์. “ลำทางสั้น ทางยาวและล่องโขงแล้ว เขามาเตี้ยใส่กัน”. **ฟ้าเมืองทอง** ๑๒ (๑๓๙) พฤศจิกายน, ๒๕๓๐.

ทวี ถาวโร. **การสร้างงานและการกระจายรายได้ของหมอลำ**. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑.

ทองมาก จันทะลือ. **๕๐ ยอดคำสอย**. มปท, มปป.

ธิดา สาระยา. “การสานต่อศิลปะและประเพณีการบันเทิงหมอลำ” ใน **ประวัติศาสตร์เมืองพิมายเขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสะเกษ**. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘. หน้า ๒๐๗ .

ธีระพงษ์ ไสดาศรี. **บทบาทของสำนักงานหมอลำในอำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

นรินทร์ พุดลา. **รายได้หมอลำ : ห้างงานยกหางานนี้** ในเอกสารประกอบการสัมมนาสถานภาพและแนวทางการส่งเสริมสืบสานศิลปการแสดงหมอลำ กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับกลุ่มนักวิชาการอีสาน คดี, ๒๕๔๐.

นันทวี ชันผง. **ลำซิ่ง : ลำกลอนแนวใหม่ของอีสาน**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๗.

นิคม วงเวียน “เพศในกลอนลำ” **ศิลปวัฒนธรรม**. ๖ (๙) กรกฎาคม ๒๕๒๘, หน้า ๙๐ -๙๔

“น้องใหม่อ่อนดื้อน หมอลำประยุกต์เส้นทางสู่อาชีพของเด็กประถมศึกษา” **มติชน**. ๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๑, หน้า ๑๒.

บัณฑิตวงศ์ ทองกลม. **ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันทะลือ (หมอลำภูทา)**
ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต . มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๓๙.

“บานเย็น รากแก่นกับชีวิตต้องสู้” **มติชน**. ๒๓ เมษายน ๒๕๒๙, หน้า ๙.

ประเทือง คล้ายสุบรรณ. **หมอลำในร้อยกรองท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์,
๒๕๒๘, หน้า ๘๕-๙๒.

ประยุทธ์ วรรณอุดม. **บทบาทของสื่อมวลชนในการส่งเสริมและสนับสนุนหมอลำ**. วิทยา
นิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการสื่อสารมวลชน : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
, ๒๕๔๐.

ประมวล พิมพ์เสน. .”หมอลำ : เพลงพื้นเมืองสื่อที่เข้าถึงชาวบ้าน” ใน **อนุรักษ์มรดกไทย**
ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น .ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, หน้า ๑๓๘-๑๗๓.

ประมวล เสดิ. **กว่าจะเป็นหมอลำซิ่ง** บทควาแนะนำเสนอในรายวิชาการสัมมนาไทยคดีศึกษา. ทย
๖๑๓ ภาคเรียนที่ ๑/๒๕๔๒ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ประสาธ สายดวง. “หมอลำซิ่ง ศิลปะพื้นบ้านอีสานประยุกต์” **มติชน**. ๒๒ มิถุนายน ๒๕๓๕,
หน้า ๑๙

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล. “เอดูเทนเมนต์ : สื่อสาระบันเทิงเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม” **มอง**
สื่อใหม่มองสังคมใหม่. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓} หน้า ๒๗๔-
๓๕๘”

พนิดา สงวนเสรีวานิช. “ฉวีวรรณ ดำเนิน เทพธิดาฟ้าหมอลำแห่งลุ่มน้ำโขง” **วารสารศิลปวัฒนธรรม**. ๑๔,๑๐ .สิงหาคม ๒๕๓๖ ,หน้า ๑๑๔-๑๑๗.

พรชัย เขียวสาคร. **ลำเพลินบ้านแพง** ปรินิพนธ์นิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
นครินทรวิโรฒ มหาสารคาม : มหาสารคาม, ๒๕๓๖.

พรเทพ วีระพูล. **การแสดงทางเครื่องหมอลำหมู่**. ปรินิพนธ์นิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม : มหาสารคาม, ๒๕๓๕

พรรณี ปัญชรหัตถกิจ. “การใช้สื่อพื้นบ้านในงานสาธารณสุข.” **วารสารสาธารณสุขมูลฐาน**
ภาคอีสาน. ๑๔,๖ (สิงหาคม-กันยายน ๒๕๔๒), หน้า ๒๑-๒๕.

พรฤดี มีชัย. **กลอนลำของหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง**. ปรินิพนธ์นิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๓๘.

พิมพ์ทอง ภูโสภ. **ทำฟ้อนของหมอลำกลอนวาดอุบลราชธานี**. ปรินิพนธ์นิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๓ .

พีระสินธ์ ชินสอน **ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของสำนักงานส่งเสริมหมอลำกับการ
เปลี่ยนแปลงทางสังคม : กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม**. ปรินิพนธ์
นิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ,๒๕๒๑.

เพชรดา บัวแก้ว. “วัฒนธรรมหมอลำ : เอกลักษณ์แผ่นดินอีสาน” **วารสารสยามอารยะ**. ๒,๔
(กุมภาพันธ์ ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๙ - ๑๑๒.

ไพบุลย์ แวงเงิน . **กลอนลำ : ภูมิปัญญาของอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์,
๒๕๓๔.

ไพโรจน์ ชนะกาญจน์. “แม่บุญโฮม ครูเพลงหมอลำบ้านนอก” **เนชั่นสุดสัปดาห์**. ๓(๖) ๑๗-
๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ , หน้า ๕๖-๕๗

ไพศาล สังวาลี. “บ้านคิมม่วง ประยุกต์หมอลำเพื่อการพัฒนา” **คนจนแอ่งห้วย คนรวยแอ่งได้”**
สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๓๔(๒๗) : ๒๐-๒๖ ธันวาคม ๒๕๓๐, หน้า ๒๘-๓๐.

ภาวิณี เจริญยิ่ง “เจ้าแม่หมอลำซึ่ง ชาติศรี ศรีวิไล”. **มติชน**. ๑ ธันวาคม ๒๕๔๕, หน้า ๑๓

มหาบัณฑิต. “หมอลำกับการศึกษานอกโรงเรียน” **ลานข่อย**. ๓(๔) : ๒๕๒๙, หน้า ๒๘-๓๓.

“มีหมอลำต้องมีหมอลำแคน แต่ขาดหมอลำก็แข็ง” **อาทิตย์ช่วยพิเศษ**. ๒(๔๘๑).๘-๑๔
กันยายน ๒๕๒๙, หน้า ๔๑-๔๒.

มุกดี พันทวี “หมอลำหมู่”. **งานส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ ๑๗ มศว. มหาสารคาม**
มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๗. หน้า ๕๕-๖๑.

เมธี สมสีมี. “หมอลำ อภิบทบาทหนึ่งของการสืบสานวัฒนธรรมอีสาน”. **เดลินิวส์** ๗ เมษายน
๒๕๓๗, หน้า ๓๔ .

ยศ ธสาร. “สังคีตลำหมู่” **แปลก**. ๑๒(๕๑๘) มกราคม ๒๕๒๙, หน้า ๒๖-๒๗

ยศ ธสาร. “ศิลปินชาวนา” **แปลก**. ๑๔(๖๐๓) : ๑๕ กันยายน ๒๕๓๐, หน้า ๒๖-๒๗.

“ยุคเฟื่องฟูของ ลูกทุ่งอีสาน (๑๓)” **ผู้จัดการรายวัน**. ๒๙-๓๐ เมษายน ๒๕๔๓, หน้า ๑๒.

ชาติศรี ศรีวิไล. **ชีวประวัติและผลงานด้านการแต่งกลอนลำ**. มปท, มปป.

รุ่งอรุณ บุญสายันต์และคณะ. **การศึกษารูปแบบการเรียนรู้และการสืบทอดการสร้างสรรค์
งานศิลปวัฒนธรรมของศิลปินแห่งชาติในภาคอีสาน**. มปท, ๒๕๔๓. เอกสารอัด
สำเนา.

เลิศชาย คชยุทธ. “บานเย็น รากแก่น (มาย) ไชวเสียงใส ๆ อร่อยเหาะลำซึ่งคอยฟื้ที่บ้านนา” **มติ
ชนสุดสัปดาห์** ๑๒(๖๑๗) มิถุนายน, หน้า ๖๔.

วชิโรจน์ ศรีสงคราม. “ดนตรีและศิลปการแสดง”. **อุบลราชธานี ๒๐๐ ปี**, กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๕. หน้า ๑๓๕-๑๔๐.

วราพร แก้วใส. **ลักษณะการแสดงของตัวตลกหมอลำหมู่ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัด
ขอนแก่น**. ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม :
๒๕๔๔.

วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. “หมอลำ : วิทยุอันยิ่งใหญ่ของชาวอีสาน” **สารคดี**. ๕, ๖๐
กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓ , หน้า ๕๔-๖๘.

วันเพ็ญ แสงพันธุ์. **ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการแสดงของหมอลำบุญเพ็ง ฝัฒชัย**.
ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๔๕.

วุฒิศักดิ์ กะตะศิลา. **บทบาทของหมอลำราตรี ศรีวิไล ผู้บุกเบิกลำซิ่ง**. ปรินิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์),
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑.

วีระ สุดสังข์. หมอลำยุคник. **มติชนสุดสัปดาห์** ฉบับที่ ๗๒๐ มิถุนายน ๒๕๓๗. หน้า ๕๘ .

ศศิธร ัญญลักษณ์และสุรศักดิ์ สังฆมานนท์. “หมอลำในจังหวัดนครราชสีมา” ของดี
โคราช เล่มที่ ๔, นครราชสีมา : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครราชสีมา,
๒๕๓๘. หน้า ๑๙๗- ๒๐๑.

ศิริภรณ์ ปทุมวัน. **บทบาทของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการ
แสดงพื้นบ้าน**. ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอกไทยคดีศึกษา
(เน้นมนุษยศาสตร์), มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น, “ศิลปินพื้นบ้าน(หมอลำ)ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” **เอกสาร
ประกอบการประชุมสัมมนา การอบรมเยาวชนวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น**.
มปท., มปป.

สนอง คลังพระศรี. “ทำไมหมอลำต้องโอ....ละนอ” . **ศิลปวัฒนธรรม**. ๑๘, ๑๐ สิงหาคม ๒๕๔๐
, หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

สนอง คลังพระศรี. **หมอลำชิง : กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมดนตรีของหมอลำ
ในภาคอีสาน**. ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

สมโภชน์ บรรเทา. “หีบเสียงและแผ่นเสียงจังหวัดเลย” . เลย : **เอกสารรายงานโครงการของ
ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลย**, ๒๕๒๕.

สว้าง เลิศฤทธิ์. “หมอลำ : วัฒนธรรมพื้นบ้านที่กำลังกลายรูป”. **มติชน**. ๒๗ พฤศจิกายน
๒๕๒๗, หน้า ๑๑ .

สากล เจริญ. “หมอลำ”กำลังจะครองเมือง. **กรุงเทพธุรกิจ**. ๒๑ มกราคม ๒๕๔๓

สาโรช ปุยแสง “หมอลำชั้นครูแห่งที่ราบสูงนางบุญเพ็ง ฝัฝิวชัย. **แนวหน้า**. ๒๐
กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘, หน้า ๕

“นางราตรี ศรีวิไล ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม สาขาวรรณศิลป์ (แต่งกลอนลำ) ประ
จำปี ๒๕๓๗ จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.)” **วารสารศิลป
วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น**. ๓,๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๐ , หน้า ๓๕-๔๑.

สำเริง คำโหมง . “หมอลำ : คาถา”. ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสานเล่มที่ ๑๔** มูล
นิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. กรุงเทพมหานคร : สยามเพรส
แมเนจเม้นท์ , ๒๕๔๒. หน้า ๕๐๐๔-๕๐๐๕.

สุกัญญา ภัทราชัย. “โรงเรียนหมอลำ-หมอแคน” **สารคดี**. ๕,๖๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓ , ๖๙-๗๑.

สุดาพร หงษ์นคร. “หมอลำเดือนห้า” **ของดีโคราช** เล่มที่ ๔, นครราชสีมา : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม
สถาบันราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๓๘. หน้า ๑๘๒-๑๘๖.

สุนทร ทองเป่า. **ประวัติและผลงานของหมอลำขึ้น บุญศรี**. ปรินญาณิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, ๒๕๓๗.

สุนทร อภิสุนทรวางกู. “หมอลำ” **การละเล่นพื้นบ้านศูนย์สังคีตศิลป์** จัดพิมพ์เผยแพร่
เนื่องในโอกาสครบรอบรอบ ๗ ปี ศูนย์สังคีตศิลป์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือน
แก้ว, ๒๕๒๙. หน้า ๘๗-๘๘.

สุมาลี โพธิ์พยัคฆ์. “เล่นหื้อसान...หมอลำเพลิน” จุดประกาย. **กรุงเทพธุรกิจ**. ๑๔ (๔๗๒๙) ๓
กันยายน ๒๕๔๔.

สุรียา สมุทคุปต์และคณะ. **คนซึ่งอีสาน” : ร่างกาย กามารมณ์ อัตลักษณ์ และเสียงสะท้อน
ของคนทุกชีในหมอลำซึ่งอีสาน**. นครราชสีมา : สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม,
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๔๔.

“เส้นทางชีวิตของ “ทองมี มาลัย” เจ้าพ่อหมอลำแห่งอีสานชีวิตไม่ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบ” **มติ
ชน**. ๔ มิถุนายน ๒๕๓๘. หน้า ๙.

เสวต จันทะพรม. “หมอลำหนุ่ม : ศิลปที่มหาชนอีสานยอมรับ” **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์**. ๑๖
(๒๔-๒๕) ๑๒ ตุลาคม ๒๕๒๓.

อร่าม สมสวย. “จากหมอลำคุณ-หมอลำจอมศรี ถึง วนิดา ต้นทอง” “หมอลำ”นี้จะอยู่คู่หมู่เฮา
ชาวที่ราบสูง” **เนชั่นสุดสัปดาห์**. ๒(๘๓) ; ๗-๑๓ ม.ค. ๒๕๓๗. หน้า ๕๐-๕๑.

อุดม บัวศรี. “คีตฮอดหมอลำใหญ่” **มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น**. ๒(๖
) มกราคม ๒๕๒๖, หน้า ๓๑-๓๔.

อุดม บัวศรี หมอลำ : บทบาทต่อสังคม. **ที่ระลึกผูกเสี่ยวปี ๓๕ เทศกาลไหมกาชาดขอนแก่น**
.ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน, ๒๕๓๕. หน้า ๔๓ – ๘๒.

อุดม บัวศรี. หมอลำ. **คำ** ๓, ๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖, หน้า ๘๘-๙๓ .

อุดม บัวศรี. “หมอลำพื้น” มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๒๘, หน้า ๘๘-๘๙ .

ไอศถ บุตรमारศรี. ภาพสะท้อนของสังคมอีสานจากกลอนลำของหมอลำเคน ดาเหลา
ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์),
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มปท, มปป.

“หมอลำซิ่ง นักเรียนประถมน้องใหม่อ่อนดื้อน” ข่าวสด . ๔ มีนาคม ๒๕๓๖, หน้า ๒๒.

รายการสัมภาษณ์

เข็มทอง ดาวคะนอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 เชียงแหลม แสนโกษา ,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖
 เชียงคำภา ผญาอยู่ย ,สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖
 เทวี บุตรด้ว ,สัมภาษณ์ ๑๒ เม.ย. ๒๕๔๖
 กฤษณา บุญแสน ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 คำแก่ง บัวใหญ่ ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 จุมทอง เสียงเสนห์ ,สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖
 ดอกอ้ม หอมหวาน ,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖
 ทวนทอง ผ่านวงศ์,สัมภาษณ์ ๑๒ มกราคม ๒๕๔๖
 ทองเจริญ ดาเหลา ,สัมภาษณ์ ๑๕ เม.ย. ๒๕๔๖
 ทองมาก จันทะลือ ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 ทองหล้า ทองพระจันทร์,สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖
 นันทิยา สว่างวุฒิธรรม ,สัมภาษณ์ ๙ พ.ค. ๒๕๔๖
 บัวผัน ดาวคะนอง ,สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 บุญโฮม พระเหล็กไหล ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 บุญกว้าง วาทยโยธา ,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖
 บุญทอง พิรุณ ,สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖
 บุญช่วง ดาเหลา ,สัมภาษณ์ ๑๕ เม.ย. ๒๕๔๖

ป.ฉลาดน้อย ส่งเสริม , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 ประมวล พิมพ์ , สัมภาษณ์ ๑๑ เม.ย. ๒๕๔๖
 ประยูร ธาตุทอง , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 ประวิทย์ เพชรล้าชี , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 ประสาน เวียงสีมา , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 พรชัย ธิมาทา , สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖
 ยุพาพร แสงเพชร , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 ยุพาพร สายลมเย็น , สัมภาษณ์ ๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 วัชรศักดิ์ วงศ์งาม , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 วัฏจวน ดวงเด่น , สัมภาษณ์ ๑๘ เม.ย. ๒๕๔๖
 ราตรี ศรีวิไล , สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖
 วันดี พลทองสถิตย์ , สัมภาษณ์ ๑๖ เม.ย. ๒๕๔๖
 ศรีพร แสงสุวรรณ , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 สมโภช สุทธาธิวงศ์ , สัมภาษณ์ ๘ เม.ย. ๒๕๔๖
 สมโภชน์ เกษตรพลิน , สัมภาษณ์ ๑๒ พ.ค. ๒๕๔๖
 สมประสงค์ พลตรี , สัมภาษณ์ ๑๗ เม.ย. ๒๕๔๖
 สันติ บุญถม , สัมภาษณ์ ๑๕ มกราคม ๒๕๔๖
 สำนวน ชัยชนะ , สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖
 สุพรรณ ตะวันันท์ , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 เสกสรรค์ สุนันทกิจเพชร , สัมภาษณ์ ๕ เม.ย. ๒๕๔๖
 หงทอง หงษา , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 อมรฤทธิ์ อภิรักษ์ , สัมภาษณ์ ๑๑ เม.ย. ๒๕๔๖
 อาคม วรจินดา , สัมภาษณ์ ๑๘ เม.ย. ๒๕๔๖
 อำนาจ แผงงาม , สัมภาษณ์ ๑๙ เม.ย. ๒๕๔๖
 อำพัน สร้อยสังวาลย์ , สัมภาษณ์ ๑๐ เม.ย. ๒๕๔๖